

अविश्रान्तिहेतुर्विश्वासः ॥ ११ ॥ विररामउपरतविरक्तमिति यावत् ॥ भूरिभोगेभ्यो बहुतरविनाशदुःखहेतुभ्यः ॥ धाराभ्यः अवार्षिकजलधाराभ्यः ॥ १२ ॥ कृष्णद्विपायनं
 व्यासम् ॥ १३ ॥ परवचनार्थकात्रिमेषोऽष्टिमाहं वरकथं केन क्रमेण अभ्युत्थितमुत्पन्नं ॥ कदावायशमभयतोच्छेदं ॥ कियत्देशकालपरिमाणतः ॥ कस्य संसारः किं देहस्य उत दे-
 द्रियाणां मुक्तमनसः प्राणस्य वा उत संचातस्य उत तदन्यस्य विकारिणो निर्वािकारचिन्मात्रस्य वेति प्रच्छेति पूर्वेणाच्ययः ॥ १४ ॥ विदितात्मनाव्यासेन अखिलं वक्तव्यं यथावद्योक्तं
 मित्यन्यः ॥ १५ ॥ आअज्ञासिपिमितिच्छेदः ॥ मनुययद्यप्राक्त्वविचारेणैव ज्ञातस्य स्मरणार्थोऽयं अइति निपातस्तोर्हि वाक्यस्मरणयो रद्विदित्यादौ त्वा निपात एकाजनादिति
 प्रसूत्वे प्रकृतिभावोच्यते ॥ सत्यम् ॥ तथापि पूर्वासासं ताद्विशिष्याज्ञासिपिमिति धात्वर्थेति शययोजनकतया क्रियायोगस्यापि विविक्षितत्वात् तत्रैकशेषादिना आदौ पिसं महा-
 स्वयं प्राप्ते परे वस्तुन्यविश्रांतमनाः स्थितः ॥ इदं वस्त्विति विश्वासं नासावात्मन्युपायौ ॥ ११ ॥ केवलं विररामास्य चे तो विगतचापलम् ॥
 भोगेभ्यो भूरिभोगेभ्यो धाराभ्यः इव चातकः ॥ २ ॥ एकदा सोऽमलप्रज्ञो मेरावेकांतसु स्थितम् ॥ पप्रच्छ पितरं भक्त्या कृष्णद्विपायनं मुनिम्
 ॥ ३ ॥ संसारादंबरमिदं कथमभ्युत्थितं मुने ॥ कथंच प्रशमं याति कियत्कस्य कदेति वा ॥ १४ ॥ इति पृष्टेन मुनिना व्यासेनाखिलमालम्
 जे ॥ यथावदमलं प्रोक्तं वक्तव्यं विदितात्मना ॥ १५ ॥ आज्ञासिपं पूर्वमेतदहमित्यथ तत्पितुः ॥ सशुकः शुभया बुद्ध्या न वाक्यं वदुमन्यत
 ॥ १६ ॥ व्यासोऽपि भगवान्बुद्ध्या पुत्राभिप्रायमीदृशम् ॥ प्रत्युवाच पुनः शुभं नाहं जानामितत्त्वतः ॥ १७ ॥ जनको नाम भूपालो विद्यते
 वसुधातले ॥ यथावद्वैश्यसौ विधंतस्मात्सर्वमवाप्स्यसि ॥ १८ ॥ पित्रेत्युक्ते शुकः प्रायात्सु मेरोर्वसुधातले ॥ विदेह नगरीं प्राप जनकेनाभि-
 पालिताम् ॥ १९ ॥ आवेदितो सौ याष्टा कैर्जनकायमहात्मने ॥ हारिव्याससुतोरानशुकोऽत्र स्थितवानिति ॥ २० ॥ जिज्ञासार्थं शुक-
 स्यासावास्तामेवेत्यवज्ञया ॥ उक्तावभूव जनकस्तूष्णीं समदिनान्यय ॥ २१ ॥ ततः प्रवेशयामास जनकः शुकमंगणम् ॥ तत्राहानि सप्तमे
 वतथैवावसदुम्भनाः ॥ २२ ॥ अथ प्रवेशयामास जनकः पुरं शुकम् ॥ राजानदृश्यते तावदिति सप्तदिनानि च ॥ २३ ॥ तत्रोन्मदाभिः कां-
 ताभिर्भोजनैर्भोगं चर्यैः ॥ जनको लालयामास शुकं शशिसमाननम् ॥ २४ ॥

निपात एकाजनादित्यत्र आदौ वत्स्यदिति प्रसज्यमपि नैधपक्षत्वीकारान्न प्रतिषेधाश्वलीयांसोऽप्रवर्तीति महाभाष्योक्तेः प्रत्यसंज्ञानियेधास्तं धिः साधुरेव ॥ अथ उपदेशानंतरं शुक-
 स्तस्मिन् पूर्वार्थं व्यासिपमित्यनपूर्वार्थं यथाशुभया बुद्ध्या न वदुमन्येत्यन्यः ॥ १६ ॥ पुत्राभिप्रायं बुद्ध्या तद्विदेवानुसरन्मयुवाचनाहं जानामि ॥ उक्तादन्यदिति भावः
 ॥ १७ ॥ १८ ॥ विदेहानामजनपदस्तोषां नगरीमिथिलाम् ॥ १९ ॥ याष्टा किं द्वास्थिर्यष्टिधरैः ॥ २० ॥ जनकोऽपि विदितशुकदत्तांतः सप्तैवोपदेशो व्यासवचनवद्वहेलनयात
 स्याकतार्थतामाभूदिति शुकस्य वैराग्यादिसाधनानां विश्वासस्य स्थैर्यस्य च जिज्ञासार्थम् ॥ अवज्ञया उपेक्षया ॥ २१ ॥ अंगणं गृहं तादृश्यम् ॥ उन्मना तत्त्वं जिज्ञासोक्तं वा वि-
 स्थानाददति यावत् ॥ २२ ॥ यावद्भोजनादिभिस्तं नृण्यसे तावद्वाजानदृश्यते देति वादनमिषेण तत्रांतःपुरे सप्तदिनानि भोगं संचर्यै लालयामासेत्युत्तरेण संबधः ॥ २३ ॥ २४ ॥

नाजङ्गुर्नविचक्रुः ॥ बद्धपीठं दृढमूलम् ॥ २५ ॥ केवलमित्यवधारणे ॥ भोगानादरयोः सुसमोऽतएव स्वस्थः ॥ तत्र हेतुर्भौनीनिगृहीतवागादी द्वयः ॥ २६ ॥ इत्थं परीक्षणं प
रिज्ञातस्तत्त्वदर्शनं पथं प्रतिष्ठितो विचारवैराग्यादिपरिपाकस्य भावो यस्य तम् ॥ २७ ॥ निःशेषिता निरवशेषं कृता निजगतिप्रसिद्धा निकायाण्यवश्यकर्तव्या निपरमपुरुषार्थ
साधनानियेन तथा विधेः कृतं कृत्येत्यर्थः ॥ सर्वसुखलवानामात्मसुखे तस्मात्तत्त्वाप्त्यैव प्राप्ताऽखिलमनोरथः ॥ २८ ॥ संसरेति ॥ प्राग्व्याख्यातम् ॥ २९ ॥ इति पृष्टे जन
केन तस्य शुक्रस्य पित्रा पुरा पूर्वयसोऽक्तं देवकथितमित्यन्वयः ॥ ३० ॥ समुदाहृतं तस्म्यगुदाहरणोपपत्तिर्भव्याख्यातम् ॥ ३१ ॥ वाक्यार्थः सर्वोपनिषद्गतमहावाक्यानामर्थः ॥
तन्नात्यर्थनिर्णयकन्यायप्रदर्शनपरेषु सूत्रभाष्यादिशास्त्रेषु ॥ ३२ ॥ स्वस्मिन् ज्ञानोपहिते आत्मनि विविधं कल्पयतीति विकल्पो नतकामकर्मवासनाबाजसंश्रुतं प्रलयसुप्तयोः

ते भोगास्ता निदुःखानिव्यासपुत्रस्य तन्मनः ॥ नाजङ्गुर्मदपवना बद्धपीठमिवाचलम् ॥ २५ ॥ केवलं सुसमः स्वस्थो भौनीमुदितमानसः ॥
अतिष्ठत्स शुक्रस्तत्र संपूर्ण इव चंद्रमाः ॥ २६ ॥ परिज्ञातस्वभावं तं शुक्रं स जनको वृषः ॥ आनीतं मुदितात्मानमवलोक्य ननामह ॥ २७ ॥
निःशेषितजगत्कार्यप्राप्ताऽखिलमनोरथः ॥ किमस्मिन्तं वेत्याशु कृतस्वागतमाह तम् ॥ २८ ॥ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ॥ संसाराडंबरमि
दं कथमभ्युत्थितं गुरो ॥ कथं प्रशममायातियथावल्कथयाशु मे ॥ २९ ॥ ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ ॥ जनकेनेति पृष्टेन शुक्रस्य कथितं त
दा ॥ तदेव यत्पुरा प्रोक्तं तस्य पित्रा महामना ॥ ३० ॥ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ॥ स्वयमेव मया पूर्वमेतज्ज्ञातं विवेकतः ॥ एतदेव च पृष्टेन पित्रा
मेसमुदाहृतम् ॥ ३१ ॥ ॥ भवताप्येव एवार्थः कथितो वाग्विदांवर ॥ एवमेव च वाक्यार्थः शास्त्रेषु परिदृश्यते ॥ ३२ ॥ यथायं स्वविकल्पोऽर्थः
स्वविकल्पपरिक्षयात् ॥ क्षीयते दग्धसंसारो निःसार इति निश्चयः ॥ ३३ ॥

समष्टिव्यष्टिसंस्कारपरिशेषेणाव्याकृते लीनमना विजिवभावोपाधिभूतमंतःकरणं तस्मात्प्रलयकर्मपरीतकमेण प्रथमं पंचीकृतं विद्यदायुस्तन्निर्क्रमेण समष्टिहिरण्यगर्भात्मना
ततः पंचीकरणेन विराडात्मना ततोऽनादिक्रमेण व्यष्टिस्थूलदेहात्मना तदंतर्द्व्यष्टिं लिंगात्मना चोत्थ आविर्भूतो महानर्थरूपो वर्त्तते ॥ स च कर्मोपासनसमुच्चयमात्रानुष्ठानेनाध्यात्मि
कव्यष्टिभावपरिच्छेदे वासनानात्रक्षये समष्टिहिरण्यगर्भावेनावतिष्ठते ॥ श्रवणादिपरिपाकजन्यतत्त्वसाक्षात्कारेण सवासनकार्यकारणाविधानां शेतुमूलोच्छेदेनात्यंतमंतःकर
णपरिक्षयान्निःशेषं क्षीयते ॥ दग्धशब्दो निर्दिष्टायाम् ॥ अथवा स्वप्रकाशात्मनिदुःस्थितत्वान्मिथ्यात्वाच्च पूर्वमेव दग्धप्रायोतएव निःसारः स भूयः साक्षात्कारप्रलयानलव्याप्तौ कथं
तिष्ठेदिति भावः ॥ उपरिदग्धचतुर्णवदंतः सारावशेषेण पुनः पुनः प्ररोहं कावा रणा यवानिःसार इति निश्चयस्तत्त्वविदामिति शेषः ॥ ३३ ॥

एतन्मया स्वयमेव पूर्वविचारेण परिज्ञातं यत्ते देवस्य किं हितं दत्तं च लभसं दिग्दं दियथा भवति तथा ब्रूहि ॥ जगत्तानां विषयानि दंवातत्त्वं स्यादप्यद्वैत्यं विश्वासेन भ्रमता चेत्तसां भा
म्यमाणो हं त्वन्तस्त्वच्चन विश्वासादिति यावत् ॥ विश्वाति तत्रैव स्थैर्यमगोमि ॥ ३४ ॥ अतोऽस्मात्स्वात्पारिज्ञातात् ॥ निश्चयानिश्चेतव्योर्थः ॥ ३५ ॥ तमेव दृढानिश्चयाय पुन
राह ॥ अविच्छिन्नेति ॥ ३६ ॥ महात्मनस्तवे निरोधः ॥ प्राक्भोगेभ्यः ॥ दृष्ट्या तदुदशायाम् ॥ दृष्ट्या तदुदशायाम् ॥ ३७ ॥ बालापि विषयत्यागशून्यत्वात् महावीरा ॥ ३८ ॥
यथा तव पूर्णता जातता या तव पितुर्भेति दाढ्या र्थं प्रशंसा ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ ३९ ॥ ४० ॥ दृष्टये वासविषयेन पतसि दृष्टदर्शनस्थैव संसारपातत्वात् ॥ उदरमंतरं कुरुते अथ तस्य भयं भव
तीति श्रुतेः ॥ भानिज्ञेयान्तरसद्भावमंदृष्टदर्शनभयं वा ॥ ४१ ॥ स पूर्वोक्तोऽविच्छिन्नचिदात्मैकस्त्वमित्येवमनुशिष्टः ॥ स शुक्रः ॥ स्वच्छेदस्थमालिन्यशून्ये ॥ ४२ ॥ सात्विक

तत्किमेतन्महाबाहो सत्यं ब्रूहि मया च लम् ॥ त्वत्तो विश्वाति मा भोगे मिति चेत्तसां भ्रमता जगत् ॥ ३४ ॥ जनक उवाच ॥ नातः परतरः क
श्चिन्निश्चयोऽस्य परो मुने ॥ स्वयमेव त्वया ज्ञातं गुरुतश्च पुनः श्रुतम् ॥ ३५ ॥ अविच्छिन्नचिदात्मैकः पुमानस्तीह नेतरत् ॥ स्वसंकल्पवशाद्ब्रू
निःसंकल्पश्च मुच्यते ॥ ३६ ॥ तेन त्वया स्फुटं ज्ञातं ज्ञेयं स्य महात्मनः ॥ भोगेभ्यो विरतिर्जाता दृष्ट्या कृत्स्नकलादिह ॥ ३७ ॥ तव बालम
हावीरमतिर्विरतिमागता ॥ भोगेभ्यो दीर्घे रोगेभ्यः किमन्यद्भूतुमिच्छसि ॥ ३८ ॥ न तथा पूर्णता जाता सर्वज्ञानमहानिधिः ॥ तिष्ठतस्तप
सि स्फुरे पितुस्तव यातव ॥ ३९ ॥ व्यासादधिक एवाहं व्यासशिष्योऽसितस्तुतः ॥ भोगेच्छातानेनेहमतोऽप्यत्यधिको भवान् ॥ ४० ॥ प्रा
संप्राप्तव्यमखिलं भवता पूर्णचेतसा ॥ न ह्येष पतसि ब्रह्मन्मुक्तत्वं भ्रातिमुत्सृज ॥ ४१ ॥ अनुशिष्टः स इत्येवं जनकेन महात्मना ॥ अतिष्ठत्स
शुक्रस्तूर्णोऽस्वच्छे परमवस्तुनि ॥ ४२ ॥ वीतशोकं भयायासो निरोहिच्छिन्नसंशयः ॥ जगाम शिखरं मेरोः समाध्यर्थमनिदितम् ॥ ४३ ॥
तत्र वपसहस्राणि निर्विकल्पसमाधिना ॥ दशस्थित्वा शशमासावात्मन्यस्त्रेह दीपवत् ॥ ४४ ॥ व्यपगतकलनाकलं कशुद्धः स्वयममलाल
निपावनेपदे सौ ॥ सलिलकण इवांबुधौ महामाविगलितवासनमेकतां जगाम ॥ ४५ ॥ इति श्रीवासिष्ठमहारामायणे वाल्मीकीये देवदू
तोक्ते मोक्षोपाये मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे शुकनिर्याणनाम प्रथमः सर्गः ॥ ३ ॥ देवाधिष्ठितत्वेन विक्षेपहेतुभावाद्दर्शनमित्यनुकूलमिति यावत् ॥ ४३ ॥

शशाम विदेहमुक्तो भूत् ॥ ४४ ॥ कलनादस्योन्मुखताकलं कलन्मूलमज्ञानं तदुभयापगमाच्छुद्धः ॥ अतएवादृश्यसंचितगाभिपुण्यपापाश्लेषविनाशाभ्याममलालनिप्रारब्धक
र्मक्षपणादुद्धेदेहादिनिवृत्तेः पावनेपदे परमात्मवस्तुनि ॥ सलिलकणपक्षेकलनापृथग्भावः ॥ कलं कोनीलमेघसंबंधः ॥ एकतो भेदकोपाध्यपगे वास्तवमखंडिक्यम् ॥ तथा चो
क्तं विष्णुपुराणे ॥ विभेदजनकेऽज्ञानेनाशमात्यंतिकंगते ॥ आत्मनो ब्रह्मणो भेदयसंतं कः करिष्यतीति ॥ ४५ ॥ इति बा० तात्पर्यप्रकाशे मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे प्रथमः सर्गः ॥ ३ ॥

[illegible]

श्रीविश्वामित्र उवाच ॥ तस्य व्यास तनूजस्य मलमात्रोपसर्जनम् ॥ यथोपयुक्तं ते शस्त्रमावदोपयुज्यते ॥ १ ॥ ज्ञेयमेतेन विज्ञातमशेषं ॥
 स्वदंते स्मैन्यद्गो गारो गार्हवसु मेधसो ॥ २ ॥ ज्ञातज्ञेयस्य मनसो नूनेन मेतद्विलक्षणम् ॥ न स्वदंतं तस्मिन्नाग्निभोगं दंढानि यत्पु
 पेण मुनीश्वराः ॥ स्वदंते स्मैन्यद्गो गारो गार्हवसु मेधसो ॥ ३ ॥ वासनातानं वरामभोक्ष इत्युच्यते बु
 नः ॥ ३ ॥ भोगभावनया याति बंधो दाढ्यं भवस्तुजः ॥ तयोपशान्तया याति बंधो जगति न वम् ॥ ४ ॥ वासनातानं वरामभोक्ष इत्युच्यते ॥ ६ ॥
 धैः ॥ पदार्थवासना दाढ्यं बंध इत्यभिधीयते ॥ ५ ॥ स्वात्मतत्त्वाभिगमनं भवति प्रायशो नृणाम् ॥ मुने विषयै रस्य कंठार्थादुपजायते ॥ भुवि
 सम्यक्पश्यति यस्तज्ज्ञो ज्ञातज्ञेयः स पंडितः ॥ न स्वदंते बलादेव तस्मै भोगो महात्मने ॥ ७ ॥ यशः प्रभृति नायस्मै हेतुनैव विना पुनः ॥ भुवि
 भोगानरोचते स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ८ ॥ ज्ञेयं यावन्न विज्ञातं तावन्न जायते ॥ विषयेष्वरतिर्जतो भू भू मौलता यथा ॥ ९ ॥ अतएव हि
 विज्ञातज्ञेयं विद्धि रघूदहम् ॥ यदेनं रजयंत्येतान रम्या भोगभूमयः ॥ १० ॥

अभिगमनमापातज्ञानम् ॥ प्रायशःअल्पश्रवणाद्यासेनापि ॥ अपरोक्षदृक्स्वरूपस्य दृश्यविवेकमात्रेणैव सुपरिचयत्वादिति भावः ॥ कदर्थाल्लिखान् ॥ ६ ॥ तथालंतावताकिञ्चन
राग्येणतत्राह ॥ सम्यगिति ॥ सम्यक्करागाद्यप्रतिहतं यथास्यात्तथायः पश्यति स एव तज्ज्ञानजन्या विद्योच्छेदफलमागिति ज्ञातज्ञेयः पंडितश्च ॥ आपातदर्शानुमौल्यनिरपग
मान्तयेति भावः ॥ ७ ॥ प्रभृतिग्रहणेन पूजालाभादयोग्यते ॥ हेतुना उद्देश्येन फलेन विनैव ॥ तथा च न द्वाभिक् भोगत्यागादिदृष्टिसिद्धिरित्यर्थः ॥ ८ ॥ वैराग्यबोधोपरमाणान
निवृद्धौ परस्परसहायत्वाज्ज्ञानपरिपाकातिशयेनैव मूलोच्छेदादात्यंतिकरागक्षयइत्याह ॥ ज्ञेयमिति ॥ यावद्यावन् विज्ञातं तावत्तावद्विषयेष्वरतिर्न जायत इति व्यतिरेकप्रकटन
न्ययप्रकर्षो लभ्यते ॥ रसोप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तत इति भागवद्वचनदिति भावः ॥ ९ ॥ भोगभूमयो विषयाः ॥ १० ॥

यदिगमस्तत्त्वज्ञानार्थमुपदेशार्थवक्ष्यमाणवसिष्ठप्रार्थनातत्राह ॥ रामदत्ति ॥ सतोवसिष्ठस्यमुखात् ॥ आभोत्येवान्योप्यधिकारीतिशेषः ॥ तथाचसर्वोपकाराधोपदेश
प्रार्थनेत्यर्थः ॥ अथवाराभोयदंतस्तत्त्वज्ञानातिद्वामएवविश्वासदाढ्याभावादनमात्रायंसिष्ठमुवादाकण्यविश्वस्तत्रचिन्विश्रान्तिमाभ्योवेत्यर्थः ॥ ११ ॥ तदेवस्फुट
माह ॥ केवलमिति ॥ केवलीभावविश्रान्तिद्विनिरासेअद्वितीयचिन्मात्रपरिशेषम् ॥ शरहृक्ष्मीपक्षेविश्रमणनिर्घेयनिर्मलाकाशमात्रपरिशेषम् ॥ खल्वितिनिश्चयेनविश्वोसेने
त्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ ननुत्वयैवकुतोभोपदिश्येतत्राह ॥ रघूणामिति ॥ रघूपलक्षितानामिक्षाकृणानराघवाणामेवप्रभुर्नियंता ॥ तदतिक्रमेचशंकुप्रभृतीनांदृढदर्शनादिति

रामोयदंतज्ञानातिद्वस्त्वित्येवसन्मुखात् ॥ आकण्यचित्तविश्रान्तिमाभ्योत्येवमुनीश्वराः ॥ ११ ॥ केवलंकेवलीभावविश्रान्तिसमयेक्ष
ते ॥ रामबुद्धिःशरहृक्ष्मीःखलुविश्रमणयथा ॥ १२ ॥ अत्रास्यचित्तविश्रान्त्यैराघवस्यमहात्मनः ॥ युक्तिकथयतुश्रीमानवसिष्ठोभग
वानयम् ॥ १३ ॥ रघूणामेवसर्वेषांप्रभुःकुलगुरुःसदा ॥ सर्वज्ञःसर्वसाक्षीचत्रिकालामलदर्शनः ॥ १४ ॥ वसिष्ठभगवन्पूर्वकञ्चित्स्मर
सियस्त्वयम् ॥ आवयौर्वैरशार्थश्रेयसेचमहाधियाम् ॥ १५ ॥ निपधाद्रेर्मुनीनांचसानौसरलसंकुले ॥ उपदिष्टंभगवताज्ञानंपद्मभु
वाचहु ॥ १६ ॥ येनयुक्तिमतावसन्नज्ञानेनेयंहिवासना ॥ सांसारिणनमायातिशमंस्यामेवभास्तता ॥ १७ ॥ तदेवयुक्तिमज्ज्ञेयंरामायाने
निवासिने ॥ ब्रह्मन्नुपदिशार्थुत्वेनविश्रान्तिमेव्यति ॥ १८ ॥ कदर्थनचनैवैपाराभोहिगतकल्मषः ॥ निर्मलेमुकुरेवक्रमयत्नैर्नैवधिवति
॥ १९ ॥ तज्ज्ञानंसचशस्त्रार्थस्तद्दृग्ध्यमनिर्दितम् ॥ सच्छिष्यायविरकायसाधोयदुपदिश्यते ॥ २० ॥ अशिष्यायविरकायविरकाययत्किंचि
दुपदिश्यते ॥ तस्ययात्यपवित्रत्वंगोक्षीरंश्वहलाविव ॥ २१ ॥ वीतरागभयक्रोधानिर्भागलितैनसः ॥ वदंतिवाहृशायत्रतत्रविश्राम्य
तीहृधीः ॥ २२ ॥

भावः ॥ सर्वज्ञःशान्तः ॥ सर्वस्यासाक्षीतत्त्वतोयोगवलेनविभागशश्वसाक्षाद्व्या ॥ साक्षाद्दृष्टारिसंज्ञायाम्तीनि ॥ तत्रेहेतुष्विष्यकालेव्यमलंमोहातिरस्कृतदर्शनसाधनं
मनोयस्य ॥ १४ ॥ कच्चिदितिहितप्रश्ने ॥ महाधियांमुनीनामित्युत्तरेणान्वयः ॥ १५ ॥ सानौप्रस्यदेशे ॥ सरलादक्षविशेषाः ॥ वदुश्चष्टमुपपत्तिर्वाबहु ॥ १६ ॥ येनज्ञानेन ॥ यु
क्तिरूपपत्तिस्तदेकज्ञानताच ॥ १७ ॥ १८ ॥ अरुणफलेवद्भुप्रयासःकदर्थन ॥ १९ ॥ नेयंकदर्थनप्रत्युताभिज्ञतादयादिसार्थस्यापादनादभ्युदयएवेत्याह ॥ तदिति ॥ विदग्धःपं
दितस्तद्भावोविदग्ध्यम् ॥ अनिदितंप्रशस्तम् ॥ पात्रेवप्रतिपत्तौवैयर्थ्यान्निदितमेवस्यादितिभावः ॥ २० ॥ दृतिश्चर्मभ्राष्ट्रा ॥ २१ ॥ रागादीनामविद्यामूलकत्वानुदुष्टेदोदेववी
तरागदयः ॥ गलितैनसोनिष्पत्ताः ॥ दृष्टास्यामुपदेशदशायामेवअस्मिन्नित्यपरोक्षेआत्मतत्त्वेवा ॥ २२ ॥

द्वयं प्रतिक्षया अवधापितो रामः सत्यामन्य जिज्ञासायां तदवधानायोगात् सूचीकटाहव्यायेन प्रथममुत्पन्नः संशयस्तदपनोदं प्रार्थयमान उवाच ॥ कथयिष्यसीति ॥ एतत्संशय
निवृत्त्यनंतरमिति भावः ॥ इमं व्यासस्य शिशुलोकावत जीवनदर्शनाच्छुक्लस्य च विदेहमुक्तिश्रवणात्संजातम् ॥ २ ॥ तमेव दर्शयति ॥ पितेति ॥ नन्वपठितोयं संशयः ॥ न ॥ आ
स्यंति कदुःखोच्छेदोपलक्षित निरतिशयानंदस्वप्रकाशात्ममात्रपरिशेषरूपत्वाद् द्विदेहमुक्तिरेव ज्ञानफलं तच्चेत्सर्वज्ञस्यापि व्यासस्य न संपन्नं ज्ञानस्य नित्यफलत्वं प्राप्तम् ॥ किंच यद्वि
ज्ञानेनाज्ञाननिःशेषमुच्छिन्नं तद्दिश्रुग्यादिवत् जीवनासंभव उपादाननाशे कार्यावस्थानायोगात् ॥ अजीवने च ब्रह्मविद्या प्रवर्त्तकाभावात्संप्रदायोच्छेदः ॥ अथ नोच्छिन्नं तत्संनिर्मा
क्षः सिद्ध एव ॥ न हि कर्मैव ज्ञानमदृष्टद्वारा मरणोत्तरं फलं तत्तत्सकालत्रयेप्यस्य ब्रह्मनावस्थितस्येत्यविधेयत्वादि न जीवमुक्तिरिति भावः ॥ ३ ॥ इति पृष्टो भगवान् ब्रह्मसिंघाया
ब्रह्ममोर्बंधस्याविद्यकत्वमविद्यास्वरूपं तत्तादृश्यपरिच्छिन्नसर्वाधारचिस्वरूपं च न जानाति तावज्जीवन्मुक्तौ न विश्वसितीति प्रथमं तद्वाच्यपश्चात्समाधास्यामीति मन्यमानस्तद

श्रीराम उवाच ॥ कथयिष्यसि विस्तीर्णां भगवन्मोक्षसंहिताम् ॥ इमं तावत्क्षणं जातं संशयं मे निवारय ॥ २ ॥ पिताशुक्लस्य सर्वज्ञो
गुरुर्व्यासो महामतिः ॥ विदेहमुक्तो न कथं मुक्तः सुतोस्य सः ॥ ३ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ परमार्कप्रकाशांतस्त्रिजगच्चसरेणवः ॥
उत्पत्योत्पत्य लीना येन संख्यामुपयांति ते ॥ ४ ॥ वर्त्तमानाश्च याः संति त्रैलोक्यगणकोटयः ॥ शक्यं ते ताश्च संख्यातुं नैव काश्चन केनचित्
॥ ५ ॥ अविष्यंति परां भौजगत्सर्गतरंगकाः ॥ तांश्चैव परि संख्यातुं साक्यैव न विद्यते ॥ ६ ॥ श्रीराम उवाच ॥ या भूताया भविष्यं
त्यो जगत्सर्गपरंपराः ॥ तासां विचारणा युक्ता वर्त्तमानास्तु का इव ॥ ७ ॥

र्थसुखबोधत्वात्साक्षिणस्थूलप्रपंचपरंपरारोपं दर्शयति ॥ परमार्कत्वाद्विश्लोकत्रयेण ॥ नतत्रसूर्योभातिनचंद्रात् एकं येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धत्वाद्विश्रुतेः सूर्यादिसर्वजगद
वभासकत्वात्परमार्कः परमात्मा स एव चिदाकाशस्तदंतःपूर्वधैत्रिजगदुपलक्षितानंतकोटिब्रह्मांडलक्षणाखसरेणव उत्पत्योत्पत्य स्थित्वा स्थित्वा लीनास्ते संख्यानोपयांति संख्यातुं न
शक्यंत इत्यर्थः ॥ एतेन व्यासादप्यसंख्याता उत्पद्यंत इति सूचितम् ॥ ४ ॥ वर्त्तमानाः संति ॥ आरब्धापरि समाप्तत्वं वर्त्तमानता ॥ उक्तिकालसंबंधोस्ति तेति न पौनरुक्त्यम् ॥ ५ ॥ प
रः परमात्मा स एव भोविः ॥ येन विष्यंति तां ॥ साप्रसिद्धा ॥ कथावाक्यप्रवृत्तिः ॥ अनेन त्रैकालिकजगदुत्पत्त्याधाराभूते परमात्मनि जगदध्यारोपोदर्शितः ॥ ६ ॥ पृष्टमर्थमुपे
क्ष्यान्यद्ब्रह्मो गुरोर्निगूढाशयः स्वेन सम्यग्विदित इति गुरोस्तत्साहायस्वकौशलं सुचयन् रामस्ते पुसर्गेषु स्वयं चिद्विशेषमुवाच ॥ या इति ॥ यथापि वर्त्तमानाः सर्गाः प्रातिस्विकरूपेणा
संख्यासांस्थपिते कालतः कुलद्वयदर्शनाद् न अविष्यत्सर्गपेक्षयान्यूनसंख्यादिति विदिता एवेति भावः ॥ काश्चैव किं भूता इवोत अविष्यंत इव ॥ नो भयसाभ्यमपीति न तत्संक्रावे पां वि
चारणायुक्तेत्यर्थः ॥ तथा चानंतानाभावात् नतिपा मुपादानमात्मत्वं त्वमनंतमेकमनंतं किंचिद्विप्लव्यादर्शितमिति भयविदितमिति भावः ॥ ७ ॥

एवंनिगूढाशयपरिज्ञानेनतत्रविशेषोक्त्याप्रोक्ताहितःपूर्वोक्तस्थूलप्रपञ्चस्याभिध्यात्वबोधनायसूक्ष्मभूतानामेवंपञ्चीकरणेनस्थूलीभावावभासास्तूक्ष्मप्रपञ्चमात्रेतिदर्शयिष्यन्
श्रीवसिष्ठउवाच ॥ तिर्यङ्गिति ॥ तिर्यङ्गचःपशुपक्ष्यादयःपुरुषामनुव्यादेवाःप्रसिद्धाआदिःप्रधानोयस्यप्राणिनिकायस्यतस्यमध्येयोप्रस्मिन्नेवप्रदेशेयैवविनश्यतिअथेतसो
सौप्रत्ययात्मातस्मिन्नेवप्रदेशेतैवेदंक्षयमाणंजगन्नप्रपश्यतिनान्यत्रनवाचिरेणेत्यर्थः ॥ ८ ॥ सकिमुपकरणःकिंस्वरूपश्चपश्यतितत्राह ॥ आतिवाहिकेति ॥ अतिवहनमति
बाहोधूमार्चिरादिमार्गाभिमानिदेवैःपरलोकप्रापणंतत्रसाधुरातिवाहिकस्तन्नाम्नाचिन्तशरीरेणचिन्ताहंकारमनोबुद्धिदर्शेद्विप्रपणयटितेनवासनामयेनसूक्ष्मशरीरेणस्वहृद्येवां
तव्योभिदहराकाशेजगन्नयवासनामयमेवानुभवतिआत्मा वासनामयतत्तच्छरीराणिवाप्राप्तोक्तिक्रमशः ॥ वस्तुतस्तुसव्योमात्माप्रागुक्तचिदाकाशस्वरूपःअतएवाजोजन्यादि
विक्रियारहितेत्यर्थः ॥ ननुतेनप्रथातेनैवआत्मानिक्रामतिचक्षुषोवास्मर्द्धोवाअन्येभ्योवाशरीरेदेशेभ्यस्तमुक्तामंतंप्राणोनूक्तामति उक्तामंतंस्थितंवापीत्याद्येनैकश्रुतिस्तुति

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ तिर्यक्पुरुषदेवादयोनामसविनश्यति ॥ यस्मिन्नेवप्रदेशेसौतदैवंप्रपश्यति ॥ ८ ॥ आतिवाहिकनाम्नातःस्वहृ
द्येवजगन्नयम् ॥ व्योम्निचित्तशरीरेणव्योमात्मानुभवत्यजः ॥ ९ ॥ एवंमृताभियंतेचमरिष्यतिचकोटयः ॥ भूतानांयांजगत्याशासुदिता
निपथक्पृथक् ॥ १० ॥ संकल्पनिर्माणमिवमनोराज्यविलासवत् ॥ इंद्रजालामालइवकथार्थप्रतिभासवत् ॥ ११ ॥

प्रसिद्धिरुद्धंमृतस्यस्वहृद्येवपरलोकदर्शनंकथमुच्यतइतिचेत् सत्यम् ॥ कर्मपासनानुरूपव्यवहारदृष्ट्यातेश्रुतिस्तुतिवादाः ॥ इहनुपरमार्थदृष्ट्याअस्मिन्धावापृथिवीअंतरे
वसोमाहितेइतिश्रुतिवादवद्धुद्येवपरलोककल्पनमुच्यते ॥ आत्मनैवैपुल्याद्धुद्यस्याप्यपरिच्छिन्नत्वात्साक्षिणोत्तदयपरिच्छेदनिवार्यनिष्क्रियत्वंप्रपञ्चस्यवासनाभाजनयत्वंच
व्युत्पादयितुंपरलोकवदुक्तमणगमनादेरपितत्रैवकल्पनामात्रेणाप्युपपत्तेरित्यभिप्रेत्यविरोधः ॥ ९ ॥ एकत्रव्युत्पादितंन्यायंसर्वदर्शयति ॥ एवमिति ॥ भूतानांकोटयइत्य
न्ययः ॥ जगतिदृश्यजातानिमरणकालेतेवांजगतांवासनासुलीनानियानियांआशांवासनांयस्यांवासनायांकर्मपरिपाकानुरोधारपृथक्पृथग्देवमनुष्यपशवादियोनिभेदेन
उदितानिउद्भाव्यस्फुरंतिनानितान्येवप्राप्तुंतीतिशेषः ॥ यद्यद्भवतितदाभवंति यंयवापिस्मरन्भावमित्यादिश्रुतिस्तुतिभ्यइतिभावः ॥ १० ॥ इत्थंवासनामयत्वेजगतोयत्कलितं
परमार्थदृष्ट्याभ्यमरूपत्वंतदाह ॥ संकल्पेत्यादिषडङ्गः ॥ संकल्पेमानसपूजादौरत्नमयप्रासादोदेयत्वेननिर्माणंमनोराज्येत्यत्वेनेतिभेदः ॥ निर्वाणमितिपाठोनिर्वर्तिनिर्वाणसुखंसां
कल्पिकांगनापरिष्वंगादिजम् ॥ इंद्रजालान्यारचितामालेवयस्मिन्भ्रमेसद्व ॥ ११ ॥

दुर्वतोवातोरोगविशेषस्तेनभूकंप्रभमः ॥ बालस्यऽपिपणार्थकल्पितः पिशाचस्तद्वत् ॥ मुक्तालीमौक्तिकसमूहः ॥ नौकाह्रद्वाननीस्पदेनीरस्थतरुणांयानंगमनंथांन्याप्रसिद्धम् ॥ १२ ॥ संविच्छिन्नेनम् ॥ स्थलेःस्मरणाज्जातंकल्पितत्वेपुष्पतद्वत् ॥ जगत्संसारणमितिप्रथमांतं प्रथमांतप्राक्तनदृष्टान्त्वयानुरोधात् ॥ अनुज्ञवतीत्यनुद्वितीयांततयाविपरिणामेनसंबध्यते ॥ मृतदतिजातस्याप्युपलक्षणं ॥ १३ ॥ तर्हिकथं वैधर्म्याच्चनस्वभाविदितिभगवतोवादारायणस्यसूत्रं भोक्तुश्चरतत्रवैधर्म्येणनियतव्यवहारादिःसत्यताप्रत्ययश्चतत्राह ॥ तत्रेति ॥ अतिपरिणामश्चपरिचयः ॥ घनतांपंचीकरणेनदृढताम् ॥ तथाचतत्कृतएववैधर्म्यादिव्यवहारदतिभावः ॥ १४ ॥ अनवस्थितस्वभावत्वादपिजगतो मिथ्यात्वमितिदर्शयितुमाह ॥ पुनरिति ॥ ईहाजन्मोत्तरमरणपर्यंतचेष्टा ॥ १५ ॥ वासनायाअंतःअंतरेअन्येपुरुषादेहाः ॥ पुरुषादतिपश्वादीनामप्युपलक्षणम् ॥ कदलीदलस्य

दुर्वतभूकंपइवत्रस्तत्रालपिशाचवत् ॥ मुक्तालीवामलेव्योघिनौस्पंदतरुयानवत् ॥ १२ ॥ स्वप्नसंवित्तिपुरवत्स्मृतिजातस्वपुष्पवत् ॥ जगत्संसारणंस्वांतर्हंतोनुभवतिस्वयम् ॥ १३ ॥ तत्रातिपरिणामेनतदेवघनतांगतम् ॥ इहलोकोयमित्येवजीवाकाशेविजृम्भते ॥ १४ ॥ पुनस्तत्रैवजन्मेहामरणाद्यनुभूतिमान् ॥ परंलोकंकल्पयतिमृतस्तत्रतथापुनः ॥ १५ ॥ तदंतरन्येपुरुषास्तेषामंतस्तथेतरं ॥ संसारइतिभ्रांतीमेकदलीदलपीठवत् ॥ १६ ॥ नपृथ्व्यादिमहाभूतगणानचजगत्क्रमाः ॥ मृतानांसंतित्रापितथाप्येषांजगद्क्रमाः ॥ १७ ॥ अविद्यैवत्यनंतंयनानाप्रसरशालिनी ॥ जडानांसरिदादीर्घांतरत्सरगंतरंगिणी ॥ १८ ॥ परमार्थबुधौस्फारैरामसर्गंतरंगकाः ॥ भूयोभूयोनुवर्तन्तेतएवान्येचभूरिशः ॥ १९ ॥ सर्वतःसदृशाःकंचित्कुलकममनोगुणैः ॥ केचिदर्देनसदृशाःकंचिच्चातिविलक्षणाः ॥ २० ॥ इमंव्यासमुनितत्रद्वात्रिंशंसंस्मरान्यहम् ॥ यथासंभवविज्ञानदृशासंदृश्यमानया ॥ २१ ॥

पीठान्याधारभूताःकदलीचस्तद्वत् ॥ १६ ॥ एवंमिथ्यात्वेसिद्धेतदपवादनात्मपरिशेषसिद्धिरित्यभिप्रेत्याह ॥ पृथ्व्यादीति ॥ ज्ञानंविनानोच्छिद्येतैदतिशेषः ॥ एवंप्रपंचापवादेनपरिशिष्टात्मसिद्धिः ॥ १७ ॥ मूलोच्छेदंविनानापलापमात्रेणतन्निवृत्तिसिद्धिरित्यभिप्रेत्यवियोच्छेद्यत्वमसिद्धेयसदृशमभावेनव्युत्पादितप्रपंचस्यकारणाविद्यामात्रत्वमाह ॥ अविद्यैवेति ॥ जडानामूढानांआदीर्घादुत्सरेतियावत् ॥ तरद्विश्वलङ्घिःसर्गैस्तरंगिणींतरंगवती ॥ १८ ॥ अविद्यादिसर्वकल्पनाधिष्ठानदर्शयति ॥ परमार्थेति ॥ तेषांक्रानाअभिनवाश्च ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रकृतशंकासमाधानोपोद्घातेनजगद्वाचस्थितिप्रकृतशास्त्रविषयचव्युत्पाद्यशंकासमाधानमुपक्रमते ॥ इममित्यादिना ॥ पुराणभारतादिनिर्माणकार्यैःसंदृश्यमानयाप्रसिद्धया यथोचितेनसंभवेनजन्मनाचिद्विज्ञेनशाखादिविज्ञेनदृशाब्रह्मविद्याचोपलक्षितेषु तन्मतेषुव्याससर्गतरंगकेषु इमद्वात्रिंशत्संस्मरामीतिबंधः ॥ २१ ॥

संनिवेशोवयसंस्थानविशेषः क्रमोवा ॥ ३५ ॥ जीवन्मुक्तस्य योगबलादाधिकारिकनानाशरीरपरिग्रहेऽपिनमुक्तिस्वरूपप्रच्युतिरिष्याह ॥ आश्वत्थं ततः करणः
 समाहितचित्तः ॥ सर्वस्योपपादकोद्देहुर्निरावरणदत्ति ॥ अनाश्वत्सविकल्पासादेहादिमयत्वांशान्तदुस्यारीनामविद्यावरणप्रयुक्तत्वाच्चदेहावावित्यर्थः ॥ तथाच जीवन्मुक्तिरेव
 ज्ञानफलसाचनपाक्षिकीतिभावः ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमहारात्सत्यप्रकाशो मुमुक्षुष्यवहारप्रकरणेऽष्टमीयः सर्गः ॥ ३॥ ॥ मुक्तानुभवतो मुक्त्योरविशेषोऽयकीर्यते ॥
 मूलदाढ्याय शासीयैरुपचरस्यते ॥ १ ॥ आत्मनो नित्यमुक्तस्वभावस्याज्ञानावरणमेव वदधः ॥ ज्ञानेन तन्नाश एव मुक्तिः ॥ नष्टे त्वज्ञाने परिज्ञातश्चिद्व्याघ्रदवटशयमानोऽपि
 व्यवहारः कौतुकैकैर्वनानर्थान् येन जीवन्मुक्तविदेहमुक्तयोर्विशेषोऽपि न पूर्वशंकां समाधाय प्रयस्तु तमात्मतत्त्वं विस्तरेणोपदेष्टु कामः प्रथमं मूलदाढ्याय पुरुषप्रयत्नं समर्थयति ॥ सौम्ये
 त्यादिना ॥ हे सौम्य प्रियदर्शिन ॥ अंबुले निश्चलबुले ॥ संभवनविषमा ॥ तथैव अदेहसदेहमुक्तत्वात्वरूपस्थितिः समवेत्यर्थः ॥ १ ॥ विषयेन च विषयाधीना तु नाप्यदिमुक्तिः

तेनैव सन्निवेशेन तथा न्येन पुनः पुनः ॥ सर्गाकाराः प्रवर्तन्ते तं रंगः कालवारिधेः ॥ ३५ ॥ आश्वत्थं ततः करणः शांतविकल्पः स्वरूपसारमयः ॥
 परमशमामृततृप्तस्तृप्तिविद्वान्निरावरणः ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमहारामायणे वा० दे० मो० मुमुक्षुष्यवहारप्रकरणे भूयो भूयः
 सर्गानुवर्णनं नमद्वितीयः सर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ सौम्यां बुल्वेतरंगत्वे सलिलस्यांबुतायथा ॥ समैवाब्धौ नथाऽदेहसदे
 हमुनिमुक्ता ॥ १ ॥ सदेहावात्स्वदेहावामुक्ता विषयेन च ॥ अनास्वादितभोगस्य कुतो भोज्यानुभूतयः ॥ २ ॥ जीवन्मुक्तं मुनिं श्रेष्ठं केवलं
 हि पदार्थवत् ॥ पश्यामः पुरतो नास्य पुनर्विघ्नोत्तराशयम् ॥ ३ ॥ सदेहादेहमुक्तानां भेदः को बोधरूपिणाम् ॥ यदेवांबुतरंगत्वे सौम्यत्वेऽपि तदेव
 तत् ॥ ४ ॥ नमना गपि भेदोऽस्ति सदेहादेहमुक्तयोः ॥ सस्पंदोऽप्ययवास्पंदो वायुरेव यथाऽनिलः ॥ ५ ॥

स्वर्गादिरिव विषयाधीना स्यात्तर्हितैव विषयवैषम्यद्विषमा स्यादिति भावः ॥ ननु तथापि भोक्तृत्वाभोक्तृत्वकृतो विशेषोऽप्येव भोगार्थत्वादेहस्थितेऽस्ति तत्राह ॥ अनास्वादितेति ॥
 भोगेषु सत्यबुद्ध्याभोक्तृत्वाभिमानेन भोगास्वादेने हि भोगकृतो विशेषः स्यान्न त्वसंगो दासीनालैकत्वदर्शिनः स इति भावः ॥ २ ॥ तर्हि कथमस्य सदेहत्वं तत्राह ॥ जीवन्मुक्तमिति ॥
 मुनिं श्रेष्ठं व्यासपदार्थवत्सदेहवत्पुनः पश्यामः ॥ स्वकल्मसेति विशेषः ॥ अंतरायामंतगतं विदेहत्वं निश्चयम् ॥ तथाच यद्यप्ययं सदेहवात्मा भविष्यते तथाप्यसौ स्वनिश्चयेन
 तर्हि देह एवास्तदनिना स्यान्मुक्तवतो विशेषोऽपि न दत्ति भावः ॥ ३ ॥ अबोध एव हि भेदकसादृशमेव बोधमात्रपरिशेषको भेदक इत्यर्थः ॥ सौम्यत्वे निश्चलतया प्रसन्नत्वे ॥ तत्तु अंबु
 देव आब्देव ॥ ४ ॥ अंबुनिकदाचिदस्त्वच्छत्वादि कृतो विशेषोऽपि स्यादिति दृष्टान्तो नरेणोक्तं समर्थयते ॥ नमना गिति ॥ ५ ॥

अत्रक्वचित्सुक्तेषु मयोक्तैकेवलीभावंतत्तत्स्मरणंजीवनम् ॥ सदेहस्यविदेहस्यसमैवसाक्षात्शिव इतिश्लोकोऽधिकःपठ्यतेतस्यायमर्थः ॥ ननुवायुःतस्मादुत्पत्तिरस्ति ॥ हेरामत्वंसर्वत्रैकंविश्वतस्तद्वृत्तंस्मरणस्यजीवनंसारभू-
 दिकंपहेनुस्वर्गागद्विवेकश्च अस्पदस्तुतद्विपरीतइतितत्रापिभेदोऽस्यत्रैतिकथंनदत्तत्तद्वृत्तंस्मरणस्यजीवनंसारभू-
 तंकेवलीभावंवस्तुनःस्वरूपाप्रच्युतिलक्षणंमयउपमिनूनत्वविश्वतंकार्यभेदकृतवैलक्षण्यंकल्पयेत्यर्थः ॥ तथाचैकांशेनदृष्टांतोनसर्वीशेइतिभावः ॥ भिनोतेरवगणकार्यस्यानि-
 त्यत्वाच्छ्लोकोऽपिमेतिरूपम् ॥ तथासतिफलितमाह ॥ सदेहस्येति ॥ किंचसदेहविदेहबंधमोक्षादिव्यवहारोप्यज्ञदशाकल्पनयैवपरमार्थदशेत्याह ॥ सदेहेति ॥ अस्माकंव-
 सिष्टस्यतस्यव्यासस्यापिसदेहाविदेहावामुक्ताप्रमायाःपरमार्थदृष्टेरस्पदंविषयोनास्ति किंतुअभिगिनीद्वैतशून्यास्वात्मैकैवास्तीतिह्यज्ञानरूपेज्ञानफलेविशेषाभावाच्चान्ना-
 नस्यानित्यफलतादोषशंकावकाशोनापिज्ञानोदयेदेहपातापत्तिः ॥ स्वविरोध्यंशस्यैवज्ञानेनवाद्देहधारणस्यचप्रारब्धफलत्वेनज्ञानतुल्यत्वेनोपजीव्यत्वेनोपजीव्यत्वेनाविरुद्धत्वा-
 नस्यानित्यफलतादोषशंकावकाशोनापिज्ञानोदयेदेहपातापत्तिः ॥ स्वविरोध्यंशस्यैवज्ञानेनवाद्देहधारणस्यचप्रारब्धफलत्वेनज्ञानतुल्यत्वेनोपजीव्यत्वेनोपजीव्यत्वेनाविरुद्धत्वा-
 नस्यानित्यफलतादोषशंकावकाशोनापिज्ञानोदयेदेहपातापत्तिः ॥ स्वविरोध्यंशस्यैवज्ञानेनवाद्देहधारणस्यचप्रारब्धफलत्वेनज्ञानतुल्यत्वेनोपजीव्यत्वेनोपजीव्यत्वेनाविरुद्धत्वा-

दुपादाननिद्रानाशेपित्वमसंस्कारस्यकंचित्कालमनुवृत्तिवद्विद्योच्छेदेपियावधारव्यंद्देहादिप्रतिभासोपपत्तेरितिभावः ॥ ६ ॥ इत्थंनिरस्तेसंशयेप्रकृतस्यावसरदर्शयति ॥ तस्मा-
 द्दुपादाननिद्रानाशेपित्वमसंस्कारस्यकंचित्कालमनुवृत्तिवद्विद्योच्छेदेपियावधारव्यंद्देहादिप्रतिभासोपपत्तेरितिभावः ॥ ६ ॥ इत्थंनिरस्तेसंशयेप्रकृतस्यावसरदर्शयति ॥ तस्मा-
 द्दुपादाननिद्रानाशेपित्वमसंस्कारस्यकंचित्कालमनुवृत्तिवद्विद्योच्छेदेपियावधारव्यंद्देहादिप्रतिभासोपपत्तेरितिभावः ॥ ६ ॥ इत्थंनिरस्तेसंशयेप्रकृतस्यावसरदर्शयति ॥ तस्मा-
 द्दुपादाननिद्रानाशेपित्वमसंस्कारस्यकंचित्कालमनुवृत्तिवद्विद्योच्छेदेपियावधारव्यंद्देहादिप्रतिभासोपपत्तेरितिभावः ॥ ६ ॥ इत्थंनिरस्तेसंशयेप्रकृतस्यावसरदर्शयति ॥ तस्मा-

सदेहावाविदेहावामुक्तानप्रमास्पदम् ॥ अस्माकमपितस्यास्तिस्वकतास्यविभागिनी ॥ ६ ॥ तस्मात्प्रकृतमेवेदंशृणुश्रवणभूषणम् ॥
 मयोपदिश्यमानंज्ञानमज्ञांध्यनाशनम् ॥ ७ ॥ सर्वमेवेहहिसदासंसारैरधुनंदन ॥ सम्यक्प्रयुक्तात्सर्वेणपौरुपात्समवाप्यते ॥ ८ ॥
 इहहींदोरिवोदेतिशीतलाह्लादनंत्वंदि ॥ परिस्पंदफलप्राप्तौपौरुषादेवनान्यतः ॥ ९ ॥

दिति ॥ अज्ञानमज्ञासैवांध्यंतस्यनाशनम् ॥ ७ ॥ ननुशुकादीनांशामदमादिसाधनसंपन्नानांश्रवणफलितंकथमन्येषामाधुनिकानांतत्फलित्यतिसाधनानांहुःसंपादत्वादित्याश-
 क्यपुरुषप्रयत्नस्यासाध्यनास्तीत्याह ॥ सर्वमेवेति ॥ सर्वेणसदासर्वमेवावाप्यतेतर्हि कथंक्वचित्तैवैक्यदर्शनंतत्राह ॥ सम्यगिति ॥ अनुपरमएवसम्यक्प्रयोगः ॥ समवाप्येतसंप्रा-
 प्यते ॥ ८ ॥ परिस्पंदःशास्त्रविहितकायवाक्चित्तचलनरूपंकर्तृत्वफलंचित्तशुद्धिद्वाराज्ञानंतत्प्राप्तौसत्यात्तद्विशितीतलंकामक्रोधादिसंतापाप्रतिहतमाह्लादनंजीवन्मुक्तिमुखमुदे-
 ति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ स एकोब्रह्मण आनंदःश्रोत्रियस्यचाकामहतस्येति ॥ स्मृतिश्च यच्चकाममुखलोकेयच्चदिव्यमहत्सुरवम् ॥ दृष्ट्वाक्षयसुखस्यैतेनाहंतःषोडशीकलामिति ॥
 तत्तुसर्वैरुषादेवभवतिनान्यतइतिपुरुषप्रयत्नएवनिर्जरःकार्यइतिभावः ॥ ९ ॥

१ अवसदेहोदेहमुक्तैक्यमुपमेयं उक्तंविश्वतं तत्सादृश्यार्थस्मर्यतेतत्स्मरणसंस्पदानिलैक्यमुपमानंतस्यजीवनंतुपमेयसादृश्यासापादकैकेवलीभावंपरिस्पंदत्यागा-
 त्केवलेनैकांशेनैक्यसादृश्यभावेनउपमेयंमयउपमाविषयंकुरु ॥

ननु श्रुत्याति कूल्ये पीरुप्यर्थं दृश्यते तथा च श्रेयासि बहुविधानीति प्रयादान्तरफलाश्चासद्व्याशङ्क्य देवस्य पीरुयेतन्ना दिव्यं च वक्ष्यमाणमभिप्रेत्य स्वतंत्रं तन्निरस्यति ॥ पीरुप्यमिति ॥ गमनभोजनादि पीरुपस्य द्वादेशांतरं तृष्णादिवानयस्यापयत्प्रत्यक्षतो दृष्टमिति नयस्य पूर्वधवा यदैवं दृष्टं तन्न विद्यत इति पदभेगेनोत्तरधवाच्यः ॥ १० ॥ कित्तो हंपयस्य तेतदाह ॥ साध्यति ॥ अगपहणवाचोप्युपलक्षणम् ॥ ११ ॥ ईहते चेष्टते ॥ कचिद्विभिन्नतिघातः शास्त्रोक्तक्रमं शादेवेति सूचनाय क्रमादित्युक्तम् ॥ सांगात्कर्मणः फलावश्यं भावनियमादिति भावः ॥ १२ ॥ तमेव नियमं बहुशः संवादेन द्रव्ययति ॥ पीरुयेत्येत्यादिचतुर्भिः ॥ १३ ॥ अभो रुहास्यं पद्म्यासनं अधिष्ठायेति शेषः ॥ ब्रह्मतां हि र

पीरुपस्यं दफलवद्वृत्प्रत्यक्षतां नयत् ॥ कल्पितं मोहितं ईदं वै किंचिन्न विद्यते ॥ १० ॥ साधूपदिष्टमार्गेण यन्मार्गो गविचेष्टितम् ॥ तत्पीरुपं तत्सफलमन्यदुन्मत्तचेष्टितम् ॥ ११ ॥ योयमर्थप्रार्थयते तदर्थं चेहते क्रमान् ॥ अवश्यं सतमाप्नोति न चेदद्वान्निवर्त्तते ॥ १२ ॥ पीरुपेण प्रयत्नेन त्रैलोक्यं श्वर्यं सुंदराम् ॥ कश्चिस्माणि विशेषां हि शक्रतां समुपागतः ॥ १३ ॥ पीरुपेण वयत्नेन सहसा भोरुहास्यदम् ॥ कश्चिदेव चिदुच्छासो ब्रह्मतामधिगच्छति ॥ १४ ॥ सारेण पुरुषार्थं न स्वेनैव गरुडध्वजः ॥ कश्चिदेव पुमानेव पुरुषोत्तमतां गतः ॥ १५ ॥ पीरुपेणैव यत्नेन ललनावलितार्कतः ॥ शरीरीकश्चिदेव हगतश्चंद्रार्कचूडताम् ॥ १६ ॥ प्राक्तनं चैहिकं चेति द्विविधं विद्धि पीरुपम् ॥ प्राक्तनोद्यतनेनाशुपुरुषार्थं न जीयते ॥ १७ ॥ यत्नवद्विद्वद्वाभ्यासैः प्रजोत्साहसमन्वितैः ॥ मेरवोपि निगीर्त्तयेत् कैवलाकूपैरुपेकया ॥ १८ ॥ शास्त्रनिर्घृतिपौरुषपरमापुरुषस्य पुरुषताया स्यात् ॥ अभिमतफलभरसिद्धौ भवति हि सैवान्यथा त्वनर्थाय ॥ १९ ॥

एवमर्थांगुणमूर्तिसारूप्यमुक्तिव्या ॥ एवमुत्तरयोरपि ॥ १३ ॥ १५ ॥ १६ ॥ पुरुषार्थेन पीरुपेण ॥ जीयते अभिभूयते ॥ १७ ॥ नन्वनंतकोटिकल्पाज्जितानामनंतानां प्राक्तनकर्मणां कथमस्येनाद्यतनेन पीरुपेण जयस्तत्राह ॥ यत्नवद्विरिति ॥ निगीर्त्तयेत्प्रलयाधिकादिदेवताभावांशभिः पुरुषेतित्यर्थः ॥ यद्यन्यनंतानि कर्माणि तथापिते पांमूले क्वात्तन्ना शेन जयः पुरः इत्यभिप्रेत्याह ॥ कैवेति ॥ १८ ॥ उक्तमर्थमुपसंहरं स्तुद्धोऽनर्थमाह ॥ शास्त्रे ॥ शास्त्रेऽन्युत्पादिभिर्निर्घृतिं निघमिंतं यत्पीरुपं ते देवपरमवश्यं संपाद्यं स्यात्सा विधाया पुरुषस्य पुरुषता निरतरो युक्ताभ्यासैर्वाभिमतफलभरसिद्धौ भवति हि ॥ अन्यथा अशास्त्रीयानुअनर्थमित्यर्थः ॥ १९ ॥

नव्यत्वनवल्लुङ्गीनांकथंमहाधनबलबुद्धिसाध्यैरुषफललाभइत्याशंस्यतेपामपिस्वशक्यैरुषपरंपर्यवेहजन्मानेजन्मातिरवामहाधनगतास्तु
नव्यत्वनवल्लुङ्गीनांकथंमहाधनबलबुद्धिसाध्यैरुषफललाभइत्याशंस्यतेपामपिस्वशक्यैरुषपरंपर्यवेहजन्मानेजन्मातिरवामहाधनगतास्तु
नव्यत्वनवल्लुङ्गीनांकथंमहाधनबलबुद्धिसाध्यैरुषफललाभइत्याशंस्यतेपामपिस्वशक्यैरुषपरंपर्यवेहजन्मानेजन्मातिरवामहाधनगतास्तु
नव्यत्वनवल्लुङ्गीनांकथंमहाधनबलबुद्धिसाध्यैरुषफललाभइत्याशंस्यतेपामपिस्वशक्यैरुषपरंपर्यवेहजन्मानेजन्मातिरवामहाधनगतास्तु

कस्यांचित्स्वयमात्मदुःस्थितिवशात्सुसोदशायांशर्नैरंगुल्यग्रनिपीडितैकबुलुकादावापविदुर्बहुः ॥ कस्यांचिज्जलराशिपर्वतपुरदीपान्त
कस्यांचित्स्वयमात्मदुःस्थितिवशात्सुसोदशायांशर्नैरंगुल्यग्रनिपीडितैकबुलुकादावापविदुर्बहुः ॥ कस्यांचिज्जलराशिपर्वतपुरदीपान्त
कस्यांचित्स्वयमात्मदुःस्थितिवशात्सुसोदशायांशर्नैरंगुल्यग्रनिपीडितैकबुलुकादावापविदुर्बहुः ॥ कस्यांचिज्जलराशिपर्वतपुरदीपान्त
कस्यांचित्स्वयमात्मदुःस्थितिवशात्सुसोदशायांशर्नैरंगुल्यग्रनिपीडितैकबुलुकादावापविदुर्बहुः ॥ कस्यांचिज्जलराशिपर्वतपुरदीपान्त

प्राबल्यैरुषस्यात्राप्यवश्यंफलसंगमे ॥ देवस्याव्यतिरेकेचयुक्तिदृष्टान्तंयते ॥ १ ॥ यत्पूर्वमुक्तैरुपातिरेकेणैवस्यासत्त्वेद्वात्सौरुषस्यप्राबल्यैरुपादेवपुरुषार्थसिद्धिरिति
प्राबल्यैरुषस्यात्राप्यवश्यंफलसंगमे ॥ देवस्याव्यतिरेकेचयुक्तिदृष्टान्तंयते ॥ १ ॥ यत्पूर्वमुक्तैरुपातिरेकेणैवस्यासत्त्वेद्वात्सौरुषस्यप्राबल्यैरुपादेवपुरुषार्थसिद्धिरिति
प्राबल्यैरुषस्यात्राप्यवश्यंफलसंगमे ॥ देवस्याव्यतिरेकेचयुक्तिदृष्टान्तंयते ॥ १ ॥ यत्पूर्वमुक्तैरुपातिरेकेणैवस्यासत्त्वेद्वात्सौरुषस्यप्राबल्यैरुपादेवपुरुषार्थसिद्धिरिति
प्राबल्यैरुषस्यात्राप्यवश्यंफलसंगमे ॥ देवस्याव्यतिरेकेचयुक्तिदृष्टान्तंयते ॥ १ ॥ यत्पूर्वमुक्तैरुपातिरेकेणैवस्यासत्त्वेद्वात्सौरुषस्यप्राबल्यैरुपादेवपुरुषार्थसिद्धिरिति

त्युच्यतेनतनोतिरिक्तैर्देवदृश्यतदत्यर्थः ॥ ३ ॥

उक्तमर्थमिव स्फुटयति ॥ उच्छासमिति ॥ शास्त्रिंशास्तनियतम् ॥ शान्तिपदिकाद्वात्वेण चिन्तः ॥ १४ ॥ दुडौ मेपा ॥ कदाचित्समौ कदा चिदसमौ ॥ अत्र अनयोर्मध्ये ॥ ५ ॥ तत्रेण शास्त्री
यनियमेन ॥ अतरेणेति पाठे निरास्तस्य न पुंसा ॥ ६ ॥ ननु मनुष्याणां चिन्तनं तत्रैव जायते इति श्रुतं तदेवादिक्कणित्वश्रवणात् तस्मादपान्तन्त्रप्रिययेतन्मनुष्यावियुरिति श्रवणाच्चैतर
स्यावश्यं विघ्नाचरणे कृतोऽपि यत्नोऽपि फलः स्यादित्याशङ्क्याह ॥ द्वाविति ॥ दोषेषु सत्त्वे वेदेवानां विघ्नशक्तेः स्वप्रयत्नेन दोषजयेत पां विघ्नशक्तिः कुंठी भवतीति ज्ञातव्यः ॥ ७ ॥ ननु शा
स्त्रीयमार्गेण यतमानानामपि किञ्चिद्दोषाद्यनर्थः कथं दृश्यते तच्चाह ॥ अनर्थ इति ॥ तथा च तदपि जय्यमेवेति भावः ॥ ८ ॥ शुभेनायतनपौरुषेण ॥ उद्युक्तं विघ्नाचरणायेत्यर्थः ॥ ९ ॥

उच्छास्त्रं शास्त्रिं चेतुर्द्विविधं पौरुषं स्मृतम् ॥ तत्रोच्छास्त्रमनर्थाय परमार्थाय शास्त्रितम् ॥ ४ ॥ दौर्दुडाविवुद्धेते पुरुषार्थौ समासमौ ॥
प्राक्तनश्रौहिकश्चैव शाम्यत्यत्रात्यवीर्यवान् ॥ ५ ॥ अतः पुरुषयत्नेन यतितव्यं यथा तथा ॥ पुंसां तत्रेण सद्योगाद्येनाश्रयतनो जयेत् ॥ ६ ॥
दौर्दुडाविवुद्धेते पुरुषार्थौ समासमौ ॥ आत्मोद्यश्चान्यदीयश्च जयत्यतिबलस्तयोः ॥ ७ ॥ अनर्थः प्राप्यते यत्र शास्त्रितादपि पौरुषात् ॥
अनर्थकं च लवत्तत्र ज्ञेयं स्वपौरुषम् ॥ ८ ॥ परंपौरुषमाश्रित्यं दत्तं तान् विचूर्णयन् ॥ शुभेनाऽऽशुभमुक्तं प्राक्तनं पौरुषं जयेत् ॥ ९ ॥ प्राक्त
नः पुरुषार्थौ सौमार्थानियोजयतीति धीः ॥ बलाद्धस्य दीकार्या प्रत्यक्षादधिकानसा ॥ १० ॥ तावत्तावत्प्रयत्नेन यतितव्यं सुपौरुषम् ॥ प्राक्त
नं पौरुषं यावदशुभं शाम्यति स्वयम् ॥ ११ ॥ दोषः शाम्यत्यसंदेहं प्राक्तनोद्यतैर्गुणैः ॥ दृष्टान्तोत्र त्वस्तनस्य दोषस्याद्यगुणैः स्वयः ॥ १२ ॥
असौ द्वैवमधः कृत्वा नित्यमुद्रितकयाधिया ॥ संसारोत्तरणं भूत्यै यतेता धातुमात्मनि ॥ १३ ॥ न गतं व्यमनुद्योगैः साम्यं पुरुषगर्हभैः ॥ उद्यो
गस्तु च याशां खलोकहितयसिद्धये ॥ १४ ॥ संसारकुहरादस्मान्निर्गतं व्यस्वयं बलान् ॥ पौरुषं यत्नमाश्रित्य हरिणे वारिपंजरात् ॥ १५ ॥
प्रत्यहंप्रत्यवेक्षते देहं न श्वरमात्मनः ॥ संत्यजेत्पशुभिस्तुल्यं श्रयेत्सत्पुरुषोचितम् ॥ १६ ॥

पुरुषार्थः कर्मफलम् ॥ अधस्त्यदीकार्या पादेनाक्रमणीया विनाशनीयेति यावत् ॥ अधः शिरसीपदेदतिसत्वम् ॥ १० ॥ सुपौरुषमिति क्रिया विशेषणम् ॥ स्वयमिति निःशेषता
लाभाय विशेषणपरतः शान्तिपदपदमेव पुनरुद्धवोमाभूदिति ॥ ११ ॥ शक्तन एव यवबलः कनस्यात्तच्चाह ॥ दोष इति ॥ स्वस्तनस्य पूर्वोद्युक्तनस्य दोषस्याजीर्णदिः ॥ गुणैर्लघनादि
भिः ॥ १२ ॥ असौ द्वैवमात्मनो दुरदृष्टमद्यतनमुक्तं तद्विक्तयाधिया अधः कृत्वा परिभूय आत्मनि संसारोत्तरणमाधातुं संपादयितुं भूत्यै श्वरमश्रवणादिसंवेद्यते ॥ १३ ॥ लोक
द्वितयं स्वगविवर्गौ ॥ १४ ॥ हरिणा सिंहेन अरिभिर्मनुष्यैः कृताद्वधनपंजरादिव ॥ विष्णुना असुरैः प्रयुक्ताऽभ्यायापंजरादिवेति वा ॥ १५ ॥ तुल्यं तुल्यताम् ॥ भावप्रधानो नि
र्दृशः ॥ सत्पुरुषो चिन्तसाधसंगमसच्छास्त्रादिययेत् ॥ १६ ॥

कलिलं द्रवपिच्छिलम् ॥ वयः सर्वपुरुषार्थसाधनयौवनम् ॥ भस्मसात्प्रभस्मप्रार्थव्यर्थमिति यावत् ॥ १७ ॥ नार्कचनंप्राक्तनशुभाशुभातिरिक्तमित्यर्थः ॥ १८ ॥ अथतपसा
दृष्टरूपयोः शुभाशुभयोः प्रत्यक्षमार्गानंश्रुतिः ॥ दृष्टयोस्त्वव्यव्यतिरेकसहकृतं चक्षुरादि ॥ तत्सिद्धमयतनशुभपौरुषमुत्तज्येत्यर्थः ॥ एवं च सर्वव्यवहारकदं वस्यति प्रसिद्धं प्रत्य
क्षश्रुतिप्रमाणंप्रभुसंमितमुत्तज्यपौरुषप्रयत्नफलसंदिग्धः सन्प्रयत्नफलविघटकानुमानिकदं वप्रत्ययत्नाद्विभ्यन्तपसरति यः ॥ स्वभुजाभ्यां जीतइति गम्यमानत्वाद्वात्रार्थानामि
त्यपादानता ॥ १९ ॥ न दृष्टाश्रेष्ठानां पौरुषेणैव पुरुषार्थप्राप्तानां विश्वाभिजादीनां दृष्टिर्ह्यस्तेषाम् ॥ २० ॥ विवेकं नित्यानित्यादिविवेकोपलक्षितसाधनचतुष्टयम् ॥ २१ ॥ श्रवणा
दिप्रवणतां स्थिरिकर्तुमन्यचेष्टानिदति ॥ चित्तेदति ॥ यथाशास्त्रं निजैरीहितैः श्रवणमननादिचेष्टाभिर्परमार्थभूतमात्मतत्त्वमार्चितयतामृतएवतंपुरुषार्थमसंसाधयतामेवमूढा
नां दुर्नरकादिहेतुत्वादुदमीप्सितं भोगलिप्साधिकं ॥ तस्य शोभ्यतेत्यर्थः ॥ एवकारो योग्यजन्मलाभोपितदसाधने पुनस्तदौर्लभ्यद्योतनार्थः ॥ तथाच श्रुतिः ॥ इह चेद्वेदीदृश
किंचित्कांतान्नपानादिकलिलं कोमलं गृहे ॥ व्रणे कीटइवास्वाद्यवयः कार्यनं भस्मसान् ॥ १७ ॥ शुभेन पौरुषेणाशुभमासाद्यते फलम् ॥
अशुभेनाशुभं नित्यदैवं नाम न किंचन ॥ १८ ॥ प्रत्यक्षमानमुत्तज्ययोनुमानमुपेत्यसौ ॥ स्वभुजाभ्यामिसर्पाविति प्रेक्ष्यपलायते ॥ १९
दैवं सं प्रेरयति मामिति दग्धधियां मुखम् ॥ अदृष्टश्रेष्ठदृष्टीनां दृष्टालक्ष्मीर्निवर्त्तते ॥ २० ॥ तस्मालुरुषयत्नेन विवेकपूर्वमाश्रयेत् ॥ आत्म
ज्ञानमहार्थनिशास्त्राणि प्रविचारयेत् ॥ २१ ॥ चित्तोचितयतामर्थयथाशास्त्रं निजैः ॥ असंसाधयतामेवमूढानां धिग्दुरीप्सितम् ॥ २२
पौरुषं च नवानंतं नयत्नमभिवांछयते ॥ नयत्नेनापि महता प्राप्यते रत्नमश्मतः ॥ २३ ॥ यथा वदः परिमितो यथा परिमितः पटः ॥ नियतः प
रिमाणस्थं पुरुषार्थस्तथैव च ॥ २४ ॥ स च सच्छास्त्रसत्संगसदाचारैर्निजं फलम् ॥ ददातीति स्वभावो यमन्यथानार्थसिद्धये ॥ २५ ॥ स्व

रिमाणस्थं पुरुषार्थस्तथैव च ॥ २४ ॥ स च सच्छास्त्रसत्संगसदाचारैर्निजं फलम् ॥ ददातीति स्वभावो यमन्यथानार्थसिद्धये ॥ २५ ॥ स्व
रूपपौरुषस्यैतदेवं व्यवहरन्नरः ॥ याति निफलयत्नं न कदाचन कश्चन ॥ २६ ॥
सत्यमस्ति न चेदिहा वेदीन्महती विनष्टिरिति ॥ २२ ॥ नान्वयंतं कालं पौरुषं कार्यमित्यवध्यनवगमेन तस्यानंत्यास्यश्रमबाहुल्याच्च कथं न प्रवृत्तिस्तच्चाह ॥ पौरुषं चेति ॥ तत्साल
पमंतं मनवधिकं न ॥ साक्षात्कारोदयस्यैव अवधिर्वात् ॥ यत्परिश्रममभिलक्ष्य च न वांछयते नापेक्ष्यते ॥ प्रत्यक्षावगमंधर्म्यं सुखं कर्तुं मव्ययमिति भगवद्भचनादिति भावः ॥ नान्य
दंपूर्णाहुत्या सर्वां न्कामानवाप्नोतीति वसरोचनामात्रं श्रमाधिक्ये सत्येव फलाधिक्यनियमादित्याशंक्यान्यव्यभिचारमाह ॥ नेति ॥ रत्नतत्त्वपरीक्षाकुशलानां विनैव श्रमं लाजा
तिशयदर्शनाद्यातिरेकेकव्यभिचारोपबोध्यः ॥ २३ ॥ पूर्वाद्धीकं दृष्टानं द्रढयति ॥ यथेति ॥ घटोजले यत्रापरिच्छेदकत्वेन पटसुदैर्घ्यादिना परिमितः प्रमाणैर्निश्चितस्तथैव पुरुषार्थः
पौरुषयत्नोपि परिमाणे साक्षात्कारफलावधौ तिष्ठतीति परिमाणस्थो नियतएव ॥ २४ ॥ स पौरुषयत्नः सदाचारैः सहित इति शेषः ॥ २५ ॥ स्वरूपं पौरुषस्यैतदियुक्तोपसंहारः ॥ तां
दशस्य फलाव्यभिचारमाह ॥ एवमिति ॥ २६ ॥

उक्तं द्रष्टुं न्युपान्याप्यस्य पौरुषस्य फलाभ्यां प्रिचारं दर्शयति ॥ दैव्येति ॥ अयं न लहरी श्रद्धादयः ॥ २ ॥ यद्विनश्रमापेक्षातस्तीतत्करिष्यामः किमधुनैव तेनेत्याशंक्या
ह ॥ आवाल्यादिति ॥ अलमत्यंतमभ्यस्तैर्न तु सहस्रकृत्तैः कोमलकंदकाययानैरित्यर्थः ॥ २८ ॥ प्रत्यक्षतो दृष्टमस्मादिति निर्जिवन्मुक्तैरित्यर्थः ॥ कृतं साधनतः ॥ २९ ॥ यद्ये
वंतर्हि न कुतः सर्वयन्तेतत्राह ॥ आलस्यमिति ॥ अनर्थहेतुत्वादर्थविघातकत्वाच्चाचार्यः ॥ बहुधनकः संपन्नतमः ॥ शोषाद्विभाषेति कप् ॥ बहुश्रुतः पंडितः ॥ सागरतैः समुद्रतैः सहि
मा अवनिर्भूमिः ॥ तस्मादालस्यमुत्पद्यमानस्य त्वमृति सत्संगमादिप्रेण भाव्यमिति मुख्यः पक्ष इति भावः ॥ ३० ॥ यद्यप्यस्यंतं बाल्यप्रश्रुतिकर्तुं न शक्यते तर्हि यौवनमारभ्य वायति
तद्व्यभिस्त्याह ॥ बाल्यमिति ॥ नरः अविनैश्च पलैर्बलैः कल्पिताभिः कीडाभिर्लोलैर्बाल्ये गते सति दोर्द्धाभ्यां गुरुश्रुषूपादिसमर्थान्भ्यां दोर्भ्यां मंडितं वयो यौवनं ततः प्रश्रुतिपदपदार्थं

दैव्यदारिद्र्यदुःखार्ता अप्यन्ये पुरुषोत्तमाः ॥ पौरुषेणैव यत्नेन याता देवैर्द्रुत्यताम् ॥ २ ॥ आवाल्यादलमभ्यस्तैः शास्त्रसत्संगमादिभिः ॥
गुणैः पुरुषयत्नेन स्वार्थः संप्राप्यते यतः ॥ २८ ॥ इति प्रत्यक्षतो दृष्टमनुभूतं श्रुतं कृतम् ॥ दैवात्तमिति मन्यंते ये हास्ते कुबुद्धयः ॥ २९ ॥ आल
स्यं यदि न भवेज्जगत्वनर्थः कोनस्याद्बहुधनको वद्बुधुतो वा ॥ आलस्यादियमवनिः ससागरांता संपूर्णानिरपशुभिश्च निर्द्वैतैश्च ॥ ३० ॥
बाल्ये गतेऽविरतकल्पितकेलिलोले दोर्द्धमंडितवयः प्रश्रुतिप्रयत्नात् ॥ सत्संगमैः पदपदार्थविशुद्धबुद्धिः कुर्यान्नरः स्वगुणदोषविचारणा
नि ॥ ३१ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्युक्तवत्यथ मुनौ दिवसो जगाम सायंतनाय विधये स्तमिनो जगाम ॥ स्नातुं सभाकृतनमस्क
रणजगाम स्यामाक्षयेरविकरेण सहजगाम ॥ ३२ ॥ इति श्रीवासीसिष्ठमहा० वा० दे० मो० मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे पौरुषस्थपानना
मपंचमः सर्गः ॥ ५ ॥ ॥ प्रथमो दिवसः ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥

विशुद्धबुद्धिः पदतर्दयत्स्वरीक्षाकुशलो व्युत्पन्नः सन्नित्यर्थः ॥ गुरुस्तीर्थार्थाभिज्ञानमादिसत्संगमैः स्वस्य आत्मनो गुणानां शांत्यादीनां दोषाणां रागादीनां चार्थानर्थपर्यवसानपर्यालो
चनलक्षणानि विचारणानि कुर्यात् ॥ ३१ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाचारिणे निर्वन्धनीति देवदूतोक्तिः ॥ मुनौ वाल्मीकीदृष्टिः उक्तप्रकारेण वसिष्ठोक्तं भरद्वाजं प्रत्युक्तवत्तिसति दिवसो जग
म ॥ इतः सूर्यश्चास्त जगाम ॥ भरद्वाजादिमुनि सभा च वाल्मीकेय कृतनमस्कृता सायंतनाय सप्योपास्य ग्रिहोच्चादिविधये स्नातुं जगाम ॥ अथ रात्र्यामाया रात्रेऽक्षये सति प्रातः रविकरे
ण आतपेन सह आजगाम ॥ पुनर्वाल्मीकिसन्निधिमित्यर्थः ॥ उत्तरत्रापि सर्वत्रांशलो कष्टमेव व्याख्येयं न तु मुनौ वसिष्ठे द्रुत्युक्तवतीति ॥ उत्तरत्र विलेख्ये तत्र त्रदशरथसभो
ऽयानवर्णनस्यादिकरोपायानुष्ठानस्य रात्रौ रात्रिभिः श्रुतार्थं चितनस्योपःकालस्योपबोधवैश्वर्णन विलस्तरस्याकोष्ठमस्तुतमलापत्वापत्तेः ॥ ३२ ॥ इति श्रीवासीसिष्ठमहारा० तात्पर्य
प्रकाशे मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥

[illegible]

श्रीवसिष्ठोवाच ॥ तस्मात्पाकपौरुषाद्वैवंनान्यत्तद्योजयद्रूरतः ॥ साधुसंगमसच्छास्त्रैर्जीवमुत्तारयेद्बलात् ॥ ३ ॥ यथायथाप्रयत्नः स्यात्
आचारेण प्रायश्चित्तादिना ॥ शुभ्रतां मुक्ताक्षमताम् ॥ ५ ॥ लोकायतास्तथा ॥
अथ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इति पौरुषमेवास्ति देवमस्तु ते देव च ॥ २ ॥ दुःखाद्यथा दुःखकाले हा कष्टमितिकथ्यते ॥ हा कष्टशब्दपर्यायस्तथाहादे
द्धवेदाशुफलंतया ॥ इति पौरुषमेवास्ति देवमस्तु ते देव च ॥ २ ॥ दुःखाद्यथा दुःखकाले हा कष्टमितिकथ्यते ॥ हा कष्टशब्दपर्यायस्तथाहादे
वमित्यपि ॥ ३ ॥ प्राक्सकर्मतराकारदैवं नाम न विद्यते ॥ बालः प्रबलपुंसे वत जेतुमिह शक्यते ॥ ४ ॥ ह्यस्तनोदुष्ट आचार आचारेणाद्य
चारुणा ॥ यथाशुभता मेति प्राक्तनं कर्म तत्तथा ॥ ५ ॥ तज्जाययतं ते येन लोभलवलंपटाः ॥ ते दीनाः प्राकृता मूढाः स्थिता दैवपराय
णाः ॥ ६ ॥ पौरुषेण कृतं कर्म देवाद्यदभिनश्यति ॥ तत्र नाशयितुं यत्तु न्नैयं पौरुषं बलवत्तरम् ॥ ७ ॥ यदेकदंत फलचोरैर्यैकं भूय कोटरम् ॥ तत्र
प्रयत्नः स्फुरितस्तथा तद्रससंविदः ॥ ८ ॥ यस्य यांति जगद्भावाः संसिद्धा अपि संक्षयम् ॥ क्षयकारकयत्नस्य ह्यत्रज्ञेयं महद्बलम् ॥ ९ ॥ द्वौ दुः
डा विवयो ध्येते पुरुषार्थौ परस्परम् ॥ यएव बलवांस एव जयति क्षणात् ॥ १० ॥ सिद्धकोमंगले भेन च पोयस्त्रियते बलात् ॥ तदभात्य
भपौराणां प्रयत्नस्य बलं महत् ॥ ११ ॥ पौरुषेणान्न माक्रम्य तथा दंतेन चूर्ण्यते ॥ अन्यः पौरुषमाश्रित्य तथा शूरेण चूर्ण्यते ॥ १२ ॥ अन्न

भूताहिमहतांलघवोयत्नशालिनाम् ॥ यथैषवानधः ॥ १३ ॥

आत्मनित्यस्मिन् ॥ अबुद्धिनामूढेन ॥ १४ ॥ तेषांशक्तानामपि भूतानां बलवद्भूतं यत्तदधिष्ठातृ नियंतृ तत्सर्वा विद्यामानाणि नाभिः परस्परस्फुटं व्यक्तेनैवं स्थितमित्यन्वयः
यत्सत्तेति पाठेन तेन हेतुना यत्न एव स्थितो नैवं स्थितिमिति शिवा व्याख्येयम् ॥ १५ ॥ अविकल्पा ऐकमत्यापनेति यावत् ॥ स्वभावधीः स्वारसिकी बुद्धिर्वासिव भिक्षुकराजः
व्यक्तं कर्तृ प्रजास्थिते श्रद्धं धारयित्री ॥ पदसंस्कारपक्षेन रंगसागान्येन पुस्तकं बहिरेण विशेष्यं संवर्धेन न वाच्यते ॥ तथा च महाभाष्ये शास्त्रेण धर्मनियम इति वार्तिकशेषः ॥
मेन प्रयोगः ॥ शक्यं चोनेन स्वमांसादिभिरपि क्षुब्धति हेतुं च शास्त्रेण नियमः कियते पंचपंचनखा जक्ष्यादतीति ॥ १६ ॥ अन्यपौरुषेणान्यस्य फलजोतिरतिप्रसंगमांशस्य पक्षः ॥
माह ॥ भिक्षुक इति ॥ तत्र प्राक्तनं बलवत्सौरुषं बाकारणमित्यन्वयः ॥ १७ ॥ पुरुषं स्पंदयतीति पुरुषस्पंदो यत्नः ॥ अनुद्वेगवानुद्वेगादुपरतः ॥ तथा विधस्तिदानं तन एव संभवा ॥

शक्तस्य पौरुषं दृश्यं मह्यं वापि यद्भवेत् ॥ तद्वैवमित्यशक्तेन बुद्धमात्मन्यबुद्धिना ॥ १४ ॥ भूतानां बलवद्भूतं यत्तद्वैवमिति स्थितम् ॥ तत्ते
पामव्यधिष्ठातृ सनामेतत्स्फुटं भिः ॥ १५ ॥ शास्त्राभात्येभ्यो पौराणामविकल्पास्वभावधीः ॥ यासां भिक्षुकराज्यस्य कर्तृधर्मं प्रजास्थितेः
॥ १६ ॥ भिक्षुको मंगले भेन नृपो यत्क्रियते क्वचित् ॥ प्राक्तनं पौरुषं तत्र बलवद्वापि कारणम् ॥ १७ ॥ ऐहिकः प्राक्तनं हति प्राक्तनोद्यतं न वलान् ॥
सर्वदा पुरुषस्पंदस्तत्रानुद्वेगवान्जरी ॥ १८ ॥ हयोरद्यतनस्यैव प्रत्यक्षाद्वलितता भवेत् ॥ दवं जेतुं यतो यत्नैर्वा लोयुने वशक्यते ॥ १९ ॥ मे
घेन नीयते यद्दत्तसरोपाजिता रुपिः ॥ मेघस्य पुरुषार्थो सौजयत्यधिक्यत्नवान् ॥ २० ॥ क्रमेणोपाजिते व्यर्थे न पेकार्या न खेदितान् ॥ न बलं
यत्र मे शक्तं तत्र कापरे देवना ॥ २१ ॥ यन्न शक्नोति तस्यार्थं यद्विदुः खं करोम्यहम् ॥ तदमारितव्योर्मैयुक्तं प्रत्यहरोदनम् ॥ २२ ॥ देशका
लक्रियाद्रव्यवशतो विस्फुरंस्मी ॥ सर्वं एव जगद्वावाजयत्यधिक्यत्नवान् ॥ २३ ॥ तस्मात्पौरुषमाश्रित्य सच्छास्त्रैः सत्समागमैः ॥ प्र
ज्ञां मम लतां नीत्वा संसारजलधिं तरेत् ॥ २४ ॥ प्राक्तनश्चैहिकश्चैव पुरुषार्थो फलदुर्भौ ॥ संजातौ पुरुषारणे जयत्यधिक्यत्नयोः ॥ २५ ॥

प्राक्तनस्तस्यागेव विच्छिन्नत्वादिति भावः ॥ १८ ॥ तमेव स्पष्टमाह ॥ हयोरिति ॥ १९ ॥ ननु करकादिनिपातेन कृपिकलविघाताद्वैविपरीत्यमेव दृष्टमित्यांशक्यसोप्यस
टसायक एव दृष्टान्त इत्याह ॥ मेघेनेति ॥ नीयते अपनीयते विनाशयत इत्यर्थः ॥ मेघस्य मेघाभिमानि पुरुषस्यासौ पुरुषार्थो यद्बलं तद्वदन्यत्रापि बोध्यमित्यर्थः ॥ अभ्युपेत्य वेदं वर
स्तुत्रापि प्राक्तनं स्वस्य पौरुषं मेघादट्टारोहेतुः ॥ २० ॥ अस्तु वाक्चित्त्यौरुषैरुपैक्यं तयापि न खेदो युक्तः किंतु पुनरुद्योग एव युक्त इत्याह ॥ क्रमेणेत्यादि चतुर्भिः ॥ २१ ॥ २२
देशेति ॥ तथा च यत्र देशो काले वा स्वघलो विफलो भून् द्विहाप्य देशान्ते कालान्ते क्रियान्तरेण द्रव्यान्तरेण वा यतितव्यमेव ॥ आगादिदिक्षु विहितस्यापि विध्यामिन्नतपस उच्चरदिशिसि
द्धिदर्शनादिति भावः ॥ २३ ॥ २४ ॥ फलं तौ फलजननसमर्थौ तथा विधौ च फलदुर्भौ च फलदुर्भौ ॥ एकस्य मुलच्छेदेनैव शो विपरस्वमेवोद्भवो जायते ॥ २५ ॥

[illegible]

स्पंदो देहादिचलनं तद्धर्मिण्यातत्परं गारुपयाशुप्रयाश्रवणादिक्रियया साधुसंगमेन सच्छब्दिश्रवसां भावनादिदोषनिरासेन निशितया स्वयाधिया स्वयमात्मा उन्नीयते उद्विगते
 साचास्य स्वार्थसाधकोत्यर्थः ॥ ३१ ॥ साधुसच्छास्यो लक्षणमाह ॥ अनंतमिति ॥ समता अज्ञानकृतं वैषम्यं निवर्तितः ॥ ३१ ॥ यल्लोकद्वयहितं पौरुषं भवेत्तदेव लोकास्तु कश्चिदं
 देवलोकादिह गत्यस्थितस्यैव शब्देन कथयत इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ तदेतद्युक्तमेतस्मिन्वास्तिसदेहदतिशेषः ॥ तन्नापवदामहे न निदामः ॥ कितं हि नित्यं तदाह ॥ मंदैरिति ॥ तेषां यंग
 नादित्यपवदामहे इति शेषः ॥ ३३ ॥ ननु ग्राह्येव लोकावाप्तिरपि देवादेव किं न स्यात्तत्राह ॥ नित्यमिति ॥ प्रसाधितं फलेनोपसंहरति ॥ सत्सनीत्यादिना ॥ ३४ ॥ एवं अयत्न्या प्राक्तनी
 शोभा मध्येति पूर्वेणाच्ययः ॥ नव्यत्वात् प्राक्तनजयः पुरुषार्थसिद्धिस्तु कुलस्तत्राह ॥ तस्मादिति ॥ यः कार्यवान् भवेत्तस्य तत्फलं करामलकवद्वृष्टमित्यन्वयः ॥ ३५ ॥ हेतुश्राशयत
 तस्मात्कारणानि जस्य स्वस्य विकल्पो र्थान्याचित इति तत्तद्वशादुपकल्पितमत एवास्म्ययम् ॥ स्वार्थे मयद् ॥ तत्र हेतुः ॥ सकलैः कारणैः प्रयोजनैश्च विवर्जितमिति तथा
 क्रियया स्पंदधर्मिण्या स्वार्थसाधकता स्वयम् ॥ साधुसंगमसच्छास्यतीक्ष्णयोनीयते धिया ॥ ३६ ॥ अनंतं समतानंदं परमार्थं विदुर्बुधाः ॥
 स येभ्यः प्राप्यते नित्यं ते सेव्याः शास्त्रसाधवः ॥ ३७ ॥ देवलोकादिहा गत्यलोकाद्वयहितं भवेत् ॥ प्राक्तनं पौरुषं तद्वैव शब्देन कथ्यते ॥ ३८ ॥ तद्यु
 क्तमेतदेतस्मिन्वास्तिसनापवदामहे ॥ मंदैः प्रकल्पितं देवं मन्यंते ये क्षयंगताः ॥ ३९ ॥ नित्यं स्वपौरुषादेव लोकाद्वयहितं भवेत् ॥ त्वत्सनीदुःक्रि
 याभ्येति शोभां सत्क्रियया यथा ॥ ४० ॥ अद्यैवं प्राक्तनीतस्माद्यत्नाद्यः कार्यवान् भवेत् ॥ करामलकवद्वृष्टं पौरुषादेव तत्फलम् ॥ मूढः प्रत्यक्ष-
 मुत्सृज्य देवमोहे निमज्जति ॥ ४१ ॥ सकलकारणकार्यं विवर्जितं निजविकल्पयत्नादुपकल्पितम् ॥ तदनपेक्ष्य हि देवमसम्भयं श्रयश्नुभा
 शयपौरुषमात्मनः ॥ ४२ ॥ शास्त्रैः सदा चरविजं भितदेशधर्मैर्यत्कल्पितं फलमतीव चिरप्ररुढम् ॥ तस्मिन् तद्दिस्फुरति चोपनमेति चित्त
 मंगावलीतदनुपौरुषमेतदाहुः ॥ ४३ ॥ बुद्धयैव पौरुषफलं पुरुषत्वमेतदात्मप्रयत्नपरतैव सदैव कार्या ॥ नेयाततः सफलतां परमामयासौ
 सच्छास्य साधुजनपंडितसेवनेन ॥ ४४ ॥ देवपौरुषविचारचारुभिश्चैवमाचरितमात्मपौरुषम् ॥ नित्यमेव जयतीति भावितैः कार्यआ-
 र्यजनसेवया धमः ॥ ४५ ॥ विधेदेव मनपेक्ष्य पौरुषं श्रयस्वीकुरु ॥ ४६ ॥ कितं तौरुषं यच्छ्रेयस्येतदाह ॥ शास्त्रैरिति ॥ वेदस्मृत्यादिभिः शास्त्रैः सतामाच-
 रणं सदाचरः ॥ धर्जयेत्कविधानमतिकः ॥ तेन विजं भिता विस्तीर्णयिदेशधर्मास्तत्तद्देशे नियता चारास्तैश्च यच्चित्तशुद्धिं लक्षणं ज्ञानलक्षणं फलं कल्पितं समर्थं तमतीव चिरप्ररुढं
 प्रसिद्धं च तस्मिन् तद्दिस्फुरति ॥ अस्मिन्नित्येति तत्साधनाचरणेच्छया चित्तं चोपनं स्पंदम् ॥ चुपमंदायांगतौ त्युद् ॥ एति प्राप्नोति तदनुसारेण अंगावलीं दिद्रियहृत्सपादादिश्चो-
 पनमेति श्रवणादिना व्यवहरति एतदेव पौरुषमित्याहुः शिष्टादित्यर्थः ॥ ४७ ॥ एतत्पुरुषत्वमधिकारिपुंजन्यपौरुषफलपुरुषार्थसिद्धावेव सफलं नान्यथेति बुद्ध्यसदैव आत्मप्रयत्नप-
 रितेव कार्या ॥ अथासौ प्रयत्नपरता सच्छास्त्राणां साधुजनानां सेवेन तदनुगतविचारेणात्मज्ञानफललाभेन सफलतां नियापणीया ॥ नयते हि कर्मणः प्रधानी तद्वत्त्वहामिति प्र-
 धानकर्मण एव कल्पेनाभिधानादप्रधानेन कर्मणि द्वितीया ॥ ४८ ॥ इदमात्मपौरुषं नित्यमाचरितं सदैव जयत्येवेति देवपौरुषयोर्बलाबलविचारेण चारुभिश्चकाराच्छमदमादिममि-
 रधिकारिभिरार्यजनेसेवयानित्यभावितीति श्रवणादिभिरुपयः कार्यस्तत्त्वज्ञानायेत्यर्थः ॥ ४९ ॥

एष जीवरेहिकमिहास्मिन्नाधिकारिजन्मानसंसाधयमानंसहजं शास्त्रबोधितत्वात् सत्यं फला विसंबादीति यावत् ॥ तथा विधायैव मवासुख्यं परमुक्त्या न यतः ॥ अधीष्टे
दानां पराणां सर्वोत्कटानां पंडितानां ब्रह्मविदां सेवेन सेवालक्षणेनाविति तेनामोघेन मृटेन मधुरेण वरौपधेन जन्मप्रबंधो जन्मपरंपरातन्मयंतस्तचुरामयांशान्तिनयतु ॥ अधीष्टे
लोड् ॥ अति सुलभोपाये सति किमर्थं भवसीदतीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ इति श्री वासिष्ठ महाराजा तस्य प्रकाशेश्वर मुनिमुखा व्यवहार प्रकरणेनैव निराकरणं नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥ ७३ ॥
पौरुषेक प्रधानत्वमुदाहरणवित्तैः ॥ प्रत्युदाहरणैश्चात्र युक्तिभिश्च समर्थते ॥ १ ॥ कृतमेवैव निरासेन पौरुष प्राधान्य समर्थनमुदाहरण प्रत्युदाहरणैर्दूरीकरिष्यन्बाधिकारिणो हि
तोपदेशोपपत्तिभिर्पुरुषार्थैश्च वतारयति ॥ प्राप्येति ॥ अस्या आधिदेवनामान सदुःखमोगायास्मिन् ॥ समादध्याच्चित्तमाधानाद्यप्रयतेत ॥ १ ॥ अनिच्छतः कथं यत्नः स्यादि
तितत्रेच्छावश्यकत्वमाह ॥ दैवमिति ॥ संपूर्णाभिवांछिताभावतीति शेषः ॥ २ ॥ अन्ययमुखेनोक्तमर्थव्यतिरेकमुखेनापिसमर्थयति ॥ येइति ॥ आत्मविद्विपः स्वात्मशास्त्रवः

पदेशोपपत्तिर्गुरुष्वथ अवतारयात । संपूर्णाभिवांछितो भवतीति शेषः ॥ २ ॥ अन्वयमुत्पन्नानां कर्मव्यवहारः ॥ ४३ ॥
नतत्रेच्छावश्यकत्वमाह ॥ देवमिति ॥ संपूर्णाभिवांछितो भवतीति शेषः ॥ २ ॥ अन्वयमुत्पन्नानां कर्मव्यवहारः ॥ ४३ ॥
जन्मप्रबंधमयमयमेषजीवो बुद्ध्वैहिकं सहजपौरुषमेव सिद्धौ ॥ शांतिनयत्ववितथेन वरौपधेनं षष्ठेन तुष्टपरपंडितसेवनेन ॥ ४३ ॥
इति श्रीवासि० वा० दे० मो० मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे दैव निराकरणं नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठ उवाच ॥ प्राप्य व्याधिविनि
मुक्तं देहमत्याधिवेदनम् ॥ तथात्मनि समादध्याद्यथाभूयोन जायते ॥ १ ॥ दैवंपुरुषकारेण यो निवर्त्तितुमिच्छति ॥ इहवा मुत्र जगति ससं
पूर्णाभिवांछितः ॥ २ ॥ ये समुद्योगमुत्सृज्य स्थिता दैवपरायणाः ॥ तेषां मर्मार्थं कामं च नाशयं त्यास्मि विद्विपः ॥ ३ ॥ संवित्स्पंदो मनःस्पंदश्च
द्विर्यस्पंद एव च ॥ एतानि पुरुषार्थस्य रूपान्येभ्यः फलोदयः ॥ ४ ॥ यथास्पंदं न चेत्तथा तत्स्पंदं न दृश्यते ॥ तथैव कायश्चलिततथैव फल
भोक्ता ॥ ५ ॥ आबालमेतत्सं सिद्धं यत्र यत्र यायथा ॥ दैवं तु न क्वचिदृष्टमतो जगति पौरुषम् ॥ ६ ॥ पुरुषार्थेन देवानां गुरुरेव बृहस्पतिः ॥
शुक्रो दैत्यैर्द्रगुरुतां पुरुषार्थेन चास्थितः ॥ ७ ॥ दैन्यदारिद्र्यदुःखात्ता अपि साधो नरोत्तमाः ॥ पौरुषेणैव यत्नेन याता देवैर्द्रतुल्यताम् ॥ ८ ॥

शुक्रोदैत्यद्रुगुरुतांपुरुषार्थनचास्थितः ७ ॥ दैन्यदारिद्र्यदुःखान्ति। आपसावागशरत्ता। ॥ ७ ॥
३ ॥ प्रत्यक्षपौरुषविरुद्धैवंप्रत्याचिख्यासुःपौरुषस्यप्रत्यक्षसिद्धंस्वरूपमाह ॥ संवित्स्पंदइत्यादिना ॥ संवित्स्पंदःपुरुषार्थतत्साधनस्फूर्त्तत्तेनतत्साधनेच्छायत्नोभनःस्पंदस्ते
नकर्मद्वियाणामंगचालनायप्रवृत्तिरेंद्रियस्पंदः ॥ एवकारचकाराभ्यांतत्सयुक्तकायबाधोपकरणस्पंदोपिसंगृह्यते ॥ एतानिपुरुषार्थस्यपौरुषस्यरूपाणिक्लमिकविभेदाः ॥ एते
भ्योनिर्तरवृत्तेभ्यःफलोदयोऽभिलषितार्थसिद्धिःप्रसिद्धेत्यर्थः ॥ ४ ॥ उक्तमर्थविवरणेति ॥ यथेति ॥ यथासंवेदनंसाक्षिण्यादशीविषयस्फूर्त्तिःपूर्वभवतिततोभनस्तादृशंस्पं
दमुच्छतिगच्छति ॥ तथैवकर्मैन्द्रियस्पंदेनकायश्चलति ॥ क्रियानुसारिणीचफलसिद्धिरित्यर्थः ॥ ५ ॥ यत्रयत्रफलेलौकिकेवैदिकेवायथायापौरुषमुपयुज्यते ध्यानादौमान
समेवंप्रधानमासनमौनेतदंगे स्तवनादौवाचिकमेवप्रधानमैकाग्र्यसांमुख्येतदंगे यात्रादौतुकायिकमेवप्रधानंवाङ्मनोनियमौतदंगे क्वचित्तुद्वयोर्द्वयोःप्राधान्यंक्वचित्रयाणामिति
तत्रतत्रतथातथातत्पौरुषमाबालं बालानिभिव्याप्यसंसिद्धंप्रत्यक्षसिद्धैवंतुनक्वचिद्वृत्तिमित्यसेवेत्यर्थः ॥ ६ ॥ उक्तमर्थमुदाहरणैःस्फुटयति। पुरुषार्थेनेत्यादिचतुर्भिः ॥ ७ ॥ ८ ॥

नानाविधानामार्थरूपपाणां विभवानां साश्रयानहुयादयः ॥ ९ ॥ भावाविभवाभावाविपदलोपांसहस्रेषु ॥ निवृत्ताऽतिक्रान्ताः ॥ १० ॥ लौकिकाः स्वतएवयागादयः स्वतः शास्त्रतश्च ज्ञानंतु स्वतः शास्त्रतोगुलतश्चेति त्रिसिद्धयः ॥ (ननु देवाः सिद्धौ यमहा) निर्व्यापारैर्देवदुर्गहवादिनां मतावलंबने सर्वविधीनामुच्छेदप्रसंगः ॥ सोमेन यजेतेत्यादिवा क्यवोधितयागानां व्यापारजन्यत्वाद्भावनानां च पुरुषप्रवृत्तिनिमित्तत्वाद्यवच्छेदश्च परिरूपं दहूपत्वात् ॥ ११ ॥ तेषु प्रस्तुतोपयोगिसारं दर्शयति ॥ अशुभेति ॥ १२ ॥ श्रेयः सर्वो लक्ष्यम् ॥ अतुच्छं परमार्थसत्यम् ॥ अपायविवर्जितमित्यम् ॥ फलतोयवदीदृशतत्तदाचर ॥ १३ ॥ आशुश्रीविभवतीति शेषः ॥ इति निश्चित्य ॥ १४ ॥ क्रमआचरणम् ॥ हुः

महांतो विभवास्वादेनां श्रयसमाश्रयाः ॥ पौरुषेणैव दोषेण नरकानि यथांगताः ॥ ९ ॥ भावाभावसहस्रेषु दशासु विविधासु च ॥ स्व पौरुषवशादेव निवृत्ता भूतजातयः ॥ १० ॥ शास्त्रतोगुरुतश्चैव स्वतश्चेति त्रिसिद्धयः ॥ सर्वत्र पुरुषार्थस्य नैव स्वकदाचन ॥ ११ ॥ अशुभे पुसमाविष्टं शुभे प्वेवावतारयेत् ॥ प्रयत्नाच्चित्तमित्येव सर्वशास्त्रार्थसंग्रहः ॥ १२ ॥ यच्छ्रेयोयदतुच्छं च यदपायविवर्जितम् ॥ तत्तदाचरयत्नेन पुत्रेति गुरवः स्थिताः ॥ १३ ॥ यथायथा प्रयत्नो मे फलमाश्रुतया तथा ॥ इत्यहं पौरुषादेव फलमाडुनैव ततः ॥ १४ ॥ पौरुषाहस्यते सिद्धिः पौरुषाद्भीमतां क्रमः ॥ देवमाश्रयासनामात्रं दुःखेऽप्यलवचुद्धिषु ॥ १५ ॥ प्रत्यक्षप्रमुखैर्नित्यं प्रमाणैः पौरुषक्रमः ॥ फलितो हस्यते लोके देशांतरगमादिकः ॥ १६ ॥ भोक्ता हव्यतिनाभो कांगतागच्छति नागतिः ॥ वक्ता वक्तिनचावका पौरुषं सफलं वृणाम् ॥ १७ ॥ पौरुषेण दुरतेभ्यः संकटेभ्यः सुबुद्धयः ॥ समुत्तरं त्ययत्नेन ननु मोघतयानया ॥ १८ ॥ यो यो यथा प्रयतते स तत्तत्फलैकभाक् ॥ ननु तूष्णीं स्थितेनेह केन चित्वाप्यते फलम् ॥ १९ ॥ शुभेन पुरुषार्थेन शुभमासाद्यते फलम् ॥ अशुभेनाशुभं रामयेच्छसितथाकुरु ॥ २० ॥ पुरुषार्थार्थफलप्राप्तिर्देशकालवशादिह ॥ प्राप्ताच्चिरेण शीघ्रवायासौ देवमिति स्मृता ॥ २१ ॥ नैव देवस्य ते दृष्ट्या नच लोकां तरे स्थितम् ॥ उक्तं देवाभिधानेन स्वर्गोक्तं कर्मणः फलम् ॥ २२ ॥ पुरुषो जायते लोके वद्धते जीयते पुनः ॥ नतत्र दृश्यते देवं जरायौ न वनाल्यवत् ॥ २३ ॥

खेकदसुपेलववुद्धिष्वस्वद्विषु आश्रयासनामात्रमश्रुमाज्जनतुल्यम् ॥ १५ ॥ देशान्तरे गमनं गमः ॥ १६ ॥ इति सफलं दृष्टमिति शेषः ॥ १७ ॥ मोघतयानिर्व्यापाररूपया ॥ अनयदि वदद्वया ॥ १८ ॥ एकभाक् नियतं भाजनम् ॥ १९ ॥ यदि देवमहती भक्तिस्तर्हि पौरुषमेव देवबुद्ध्यावलंब्य तान्वत्सल्यमन्यदित्यभिप्रेत्याह ॥ पुरुषार्थादित्यादिना ॥ फलमात्रं फलसंपत् ॥ २० ॥ ननु स्वर्गादिलोकस्थदेवमिहादर्शनेनापलपितं शाक्यं तत्राह ॥ नेति ॥ स्वर्गलोके स्वर्गलोके ॥ २१ ॥ तच्च पुरुषे ॥ २२ ॥

सदस्यौरुषयोर्विभागमाह ॥ अर्थेत्यादिना ॥ २४ ॥ देशान्तरप्राप्तिः पादयोः पौरुषेण ॥ अन्यो व्यापारश्चांगांतराणां पौरुषेणैव नैव तौ दृष्टव्येति ॥ २५ ॥ अनर्थस्य प्राप्ताय स्मादितिव्याधिकरणपदवदुब्रीहिः ॥ कर्मणि क्तिन्समानाधिकरणपदोवा ॥ न किञ्चिच्छुभ्रमिति शेषः ॥ अशुभ्रं तु प्राप्यत एव ॥ २६ ॥ अधिकविवक्षयोक्तमेव पुनराह ॥ क्रिययेत्यादिना ॥ क्रिययेति तृतीयांतपाठः प्राग्व्याख्यातः ॥ क्वचित्तु क्रियायाः स्पंदधर्मिण्या इति पाठस्तत्राक्रियायाः स्वार्थसाधकताप्रसिद्धेति तत्फलभूतयाधिया स्वयमुन्नीयेत इति चेत् ॥ २८ ॥ यत इत्यर्थः ॥ २७ ॥ समता अज्ञानकृतवैषम्यनिवृत्तिस्तदुपलक्षितमानंदये विदुः सचानंदो येभ्यः प्राप्यते ते सेव्याः प्राणिपातपरिग्रहश्रूयादिभिरभ्यासेन चावर्जनीयाः ॥ २८ ॥

अर्थप्रापककार्थैकप्रयत्नपरतानुधैः ॥ प्रोक्ता पौरुषशब्देन सर्वमासाद्यते नया ॥ २४ ॥ देशादेशान्तरप्राप्तिर्हस्तस्य द्रव्यधारणम् ॥ व्यापारश्च त्रयांगानां पौरुषेण नैव तः ॥ २५ ॥ अनर्थप्राप्तिकार्यैकप्रयत्नपरतानुया ॥ प्रोक्ता प्रोन्मत्तचेष्टेति न किञ्चित्प्राप्यते नया ॥ २६ ॥ क्रियया स्पंदधर्मिण्या स्वार्थसाधकता स्वयम् ॥ साधुसंगमसच्छास्त्रतीक्ष्णयोन्यीयते धिया ॥ २७ ॥ अनंतसमतानंदं परमार्थस्वकं विदुः ॥ स येभ्यः प्राप्यते यत्नास्ते व्याप्ते शस्त्रसाधवः ॥ २८ ॥ सच्छास्त्रादिगुणो मत्यासच्छास्त्रादिगुणान्मतिः ॥ विवर्धते मिथोभ्यासात्सरोज्जावि वंकालतः ॥ २९ ॥ आबाल्यादलभ्यसैः शास्त्रसत्संगमादिभिः ॥ गुणैः पुरुषयत्नेन स्वार्थः संपद्यते हितः ॥ ३० ॥ पौरुषेण जितौ दैत्याः स्यात् पिता भुवनक्रियाः ॥ रचितानि जगतीं हविष्णुनान च दैवतः ॥ ३१ ॥ जगति पुरुषकारकारणे स्मिन्कुरुरघुनाथचिरं तथा प्रयत्नम् ॥ ब्रजसितरुसरीसृपाभिधानां सुभगयथानदशामशंक एव ॥ ३२ ॥ इति श्रीवासिष्ठमहाराजायणे वा० दे० मो० मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे पौरुषप्राधान्यसमर्थनं नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७३ ॥

यद्विवक्षयोक्तमपि पुनरुक्तं दाह ॥ सच्छास्त्रेति ॥ आदिपदात्साधुसंगमपरिग्रहः ॥ तत्र साधुसंगमाभ्यासस्य गुणस्तत्समशीलता प्राप्तिः ॥ शास्त्राभ्यासस्य गुणः शास्त्रतात्पर्यज्ञानं ॥ मतिस्तत्त्वबोधः ॥ यथायथायंगुरुश्रूषाशास्त्राभ्यासपरोभवति तथा तस्यास्य बोधो विवर्धते ॥ यथायथाच बोधो भिद्यद्भिस्तथा तथा गुरुशास्त्रविश्वासाद्विस्तदुपलब्ध्या सुखाः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ दृष्टोत्तरोत्तरभूमिकामारोहति ॥ कालतश्चिरकालतो वर्षकालतश्च ॥ २९ ॥ तथा च तद्विद्वद्वये चिरं यत्नः कार्य इति वक्तुमुक्तमेव पुनराह ॥ आबाल्यादिति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पुरुषकारः पौरुषं देवपुरुषार्थकारणं यस्मिंस्तथा विधेजगति ॥ रघुनाथेत्यधिकतकुलश्रेष्ठत्वद्योतनाय संबोधनम् ॥ सरीसृपः सर्पः ॥ ३२ ॥ इति श्रीवासिष्ठमहाराजा० तात्पर्यप्रकाशे मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७३ ॥

वर्णितं देवमिथात्वमुदाहरणविलीनैः ॥ उपजीव्यविरोधादियुक्तिभिरश्वसमर्थ्यते ॥ १ ॥ इत्यद्वैतनिरस्य पौरुषत्वातं व्यसमर्थ्यतेऽप्यनाश्वसनात् ॥ इत्यग्न्यप्रकरणपंच
विशेषां अत्रैवदुर्विलासानां चूडामणिरिहापरः ॥ करोत्यर्त्तानिलोकेऽस्मिन् देवकालश्चकथ्यते ॥ तेनयमखिलाभूतसंततिः परिपेत्वा ॥ तापेन हिममालेवनीताविधुस्तांशुशम् ॥
नृत्यतोहि रुतान्तस्य नानाभिभिराणिः ॥ नित्यनियतिकांतायामुनेपरमकामितेत्यादिना स्वेन विसृष्टोपवर्णितं बहुतरश्रुतिस्मृतिपुराणीति सौपुषरमस्वतंत्रतया प्रसिद्धं देवदुरपद्ममि
ति मध्यमानं श्रीरामल्लैरुपलक्ष्य पावदस्य देवत्वातं व्ये उपजीव्य विरोधो न प्रदर्शितस्तावन्वश्वसिष्यतीति तं दिदर्शयिषुः श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ नाकृतिरित्यादिना ॥ आकृतिर्जाति
रनुगतसंस्थानं च ॥ कर्मसंदपराकमाणानमानसशरीरफलोपधनैः सामान्यविशेषतद्विशेषावो नवाभेदः ॥ यस्यैव न संति तद्वैवं किं स्वरूपमिति न तत्त्वतो निर्णीयजनैरुच्यते ॥ यतो
दुर्वचं तत्तस्मात्प्रित्या ज्ञानवदेव हृदमित्यर्थः ॥ मिथोऽज्ञानवदिति पाठेऽपि अज्ञानं भाति ज्ञानं तद्वेदमिथोऽन्योन्यव्यवहारो हृदमित्यर्थः ॥ १ ॥ किमधिष्ठानाभातिरिति चेन्न दृश्यन्

श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ नाकृतिर्न च कर्मणि न स्पंदो न पराक्रमः ॥ तन्मिथ्याज्ञानवदूढं देवं नाम किमुच्यते ॥ १ ॥ स्वकर्मफलसंप्राप्तामाविद
मित्यभितीति याः ॥ गिरस्ता देवनामैताः प्रसिद्धिः समुपागताः ॥ २ ॥ तत्रैव मूढमतिर्भेदेव मत्सीति निश्चयः ॥ आत्तादुरवयो धेनुरज्ज्वामि
वभुजंगमः ॥ ३ ॥ त्वत्स्तीदुक्रियाभ्यतिशोभां सत्क्रियया यथा ॥ अद्यैवं प्राक्तनीतस्माद्यत्नात्सत्कार्यवान्भवेत् ॥ ४ ॥ मूढानुमानसंसिद्धं
देवं यस्यास्ति दुर्मतेः ॥ देवाद्वाहोस्ति नैवेति गंतव्यं तेन पावके ॥ ५ ॥ देवमेवेह चेत्कर्तुं पुंसः किमिव चेष्टया ॥ स्नानदानासनोच्चारानंदैवमेव
करिष्यति ॥ ६ ॥ किं वा शस्त्रोपदेशेन मूकोऽयं पुरुषः किल ॥ संचारयेत्तु देवं किं कस्य होपदिस्यते ॥ ७ ॥ न च निस्पंदता लोके दृष्टे शवतां वि
ना ॥ स्पंदाच्च फलसंप्राप्तिस्तस्माद्वैव निरर्थकम् ॥ ८ ॥ न चामूर्तेर्न देवेन मूर्तस्य सह कर्तृता ॥ पुंसः संदृश्यते काचित् तस्माद्वैव निरर्थकम् ॥ ९ ॥

मिथोऽप्यवहारं रफुटयति ॥ स्वकर्मैति ॥ इदं कर्मद्वयमेव न केन प्रेणानुष्ठितमिति एवं रूपफलसंपन्नमिति यागिरो वाग्यवहारास्ताः लक्षणयानां द्विषयादित्यर्थः ॥ २ ॥ तत्र ते पु ॥ दुख
यो धेनुर्भात्या ॥ आत्तां गृहीतः ॥ ३ ॥ तथा च मूढो कर्मवफलिनमित्याह ॥ सत्स्तीति ॥ ४ ॥ उपजीव्यप्रमाणविरोधं विवक्षुः प्रथमं प्रत्यक्षस्य क्रियाविरोधमाह ॥ मूढेति ॥ दाहानि
वास्तीति देवानि श्रित्य गंतव्यमित्यन्यथः ॥ ५ ॥ उच्चारानदानाद्यंगम्याद्युच्चारणानि ॥ ६ ॥ तथा च वेदादिप्रमाणविरोध इत्याह ॥ किमिति ॥ मूको वाग्यापारेष्य स्वतंत्रः
॥ ७ ॥ दृष्टविरोधोऽपीत्याह ॥ न चेति ॥ ८ ॥ ननु देहादिस्पंदः कर्तृतरसमुच्चयकं कृत्वा त्वात्तु शिबिको हृदह नवदित्यनुमाने मूर्तकर्मतरस्य प्रत्यक्षवाधे अमूर्तः सहकारिकर्त्ता स
रस्य नितिर्देवदेवं नः सिद्धमित्याशंक्याह ॥ न चेति ॥ तथा च मूर्तसमुच्चितकं नृकत्वं दृश्यमसमुच्चितकं नृकत्वं चोपाधिरित्यर्थः ॥ तथा च पक्षे उपपत्त्यभावाभावेन साध्याभावः सिद्ध इत्या
ह ॥ तस्मादिति ॥ ९ ॥

[illegible]

मिति निरर्थकोऽर्थः कल्पितः स्यात् ॥ आद्यप्रासिद्धकथादृश्यः ॥ कार्यविषयम्यालिंगस्य कल्पनाप्रमाणत्वादिति चेत्तत्राह ॥ कल्पनाया ॥ भातता तत्राह ॥ १० ॥ मनोबुद्धिबदप्येतद्वेनेहानुभूयते ॥ आगोपा
ज्यते न स वैतत्रावथैषम्ये निमित्तं कल्प्यं ॥ आद्यप्रासिद्धकथादृश्यः ॥ कार्यविषयम्यालिंगस्य कल्पनाप्रमाणत्वादिति चेत्तत्राह ॥ कल्पनाया ॥ भातता तत्राह ॥ १० ॥ मनोबुद्धिबदप्येतद्वेनेहानुभूयते ॥ आगोपा
मिथो गानिसमासाद्य द्वयोरेकैककर्तृता ॥ हस्तादीनां हतत्वे हनदेन दनकचित्तम् ॥ १० ॥ मनोबुद्धिबदप्येतद्वेनेहानुभूयते ॥ आगोपा
लंकृतप्रज्ञैस्तेन दैवमसत्सदा ॥ ११ ॥ पृथक्चेद्वद्विरन्योर्थः सैव चेत्कान्यतातयोः ॥ कल्पनायां प्रमाणं चैतृपौरुपिकं न कल्प्यते ॥ १२ ॥ नाम
र्त्तस्तेन संगोऽस्ति न भवेवपुष्मतः ॥ मूर्त्तचदृश्यते लग्रंतस्माद्वैवं विद्यते ॥ १३ ॥ विनियोक्तृभूतानां मस्य व्यच्चेज्जगत्रये ॥ शरते भू
तद्वेन त्वभियुक्तो हंतकरो मीदृशं स्थितम् ॥ समाश्वासनवागेषानेव परमार्थतः ॥ १४ ॥ मदैः प्रक
तद्वेन दैवसर्वं करिष्यति ॥ १५ ॥ दैवेन त्वभियुक्तो हंतकरो मीदृशं स्थितम् ॥ समाश्वासनवागेषानेव परमार्थतः ॥ १४ ॥ मदैः प्रक
ल्पितं दैवं तत्परास्तद्व्यंगताः ॥ प्राज्ञास्तु पौरुषार्थेन पदमुत्तमतांगताः ॥ १६ ॥ येशूराये च विक्रान्ता ये प्राज्ञा ये च पंडिताः ॥ तैस्तैः किमिव
लोके स्मिन् दैवं प्रतीक्ष्यते ॥ १७ ॥ कालविद्धि विनिर्णीताय स्याति चिरजीविता ॥ स चेज्जीवति संछिन्नशिरास्तदैवमुत्तमम् ॥ १८ ॥
कालविद्धि विनिर्णीतं पांडित्यं यस्य राघव ॥ अनध्यापित एवासौ तज्ज्ञाश्चैव मुत्तमम् ॥ १९ ॥ विश्रामिन्नेण मुनिना दैवमुत्सृज्य दूरतः ॥
पौरुषेणैव संप्राप्तं ब्राह्मण्यं राम नान्यथा ॥ २० ॥ अस्माभिरपरैरामं पुरुषैर्मुनितांगतैः ॥ पौरुषेणैव संप्राप्ता चिरं गगनामिता ॥ २१ ॥ उ

पौरुषेणैवसंप्राप्तं ब्राह्मण्यरामनान्यथा ॥ २४ ॥ अस्मागारं रतं तु ॥ २२ ॥
 त्साधेद्वसंधातंचक्रुस्त्रिभुवनोदरे ॥ पौरुषेणैवयत्नेनसाध्याज्यंदानवैश्वराः ॥ २२ ॥
 मित्यर्थः ॥ १२ ॥ कारकांतरसहकारित्वायोग्यत्वादापिनतत्कल्पनायुक्तेत्याह ॥ नेति ॥ तेनकारकांतरेण ॥ संगःसंयोगः ॥ वपुष्मतोस्मदादेः ॥ चकारोवधारणे ॥ यस्मान्म
 न्मेवलग्रपरस्परसंयुक्तं दृश्येत तस्मात् ॥ १३ ॥ शेरतेशरीरम् ॥ व्यत्ययेन लिङ्गर्थे लट् ॥ १४ ॥ अभियुक्तः प्रेरितः ॥ स्थितं दैवसंकल्पसिद्धम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ किमिति काकुः
 प्रश्नच्छलेनाक्षेपे ॥ १७ ॥ ननु देवज्ञानहानिनिवेदयंतितदेवैवमित्याशंक्यते षालिगविधया चारभेदेन पौरुषतरफलसूचकत्वेन कारणेनेत्यभिप्रेत्याह ॥ कालविद्विरिति ॥ १८ ॥
 उत्तमं श्रेष्ठं कारणं सिद्धोदिति शेषः ॥ १९ ॥ विश्वासदाढ्याय पुरोगतेष्वेव पौरुषफलमुदाहरति ॥ विश्वात्मन्नेति ॥ २० ॥ २१ ॥ यत्पुनः सिद्धमिन्द्रादिवैवंतदपि पौरुषेण पराजि
 तं प्रसिद्धमित्याह ॥ उस्ताद्येति ॥ २२ ॥

योऽपि तस्य जयः सोऽपि पौरुषादेव न स्वत इत्याह ॥ आलूनेति ॥ आभोगिविलीर्णजगत् आलूनं छिन्नं शीर्णं जर्जरं कृतं च शत्रुसेन्ययस्मिन्युद्धादिकर्मणितया स्यात्तथा आजङ्कः प्रत्याजङ्कः ॥ तथा चैव स्याद्विद्वंपौरुषमेवेति भावः ॥ २३ ॥ अनयारालमधूच्छिष्टादिलेपनादिरूपेण प्रसिद्धया पौरुषयुक्त्या ॥ कण्डकवंशसंपुटे ॥ २४ ॥ भ्रंशं स्वजनपेपणम् ॥ आदानं बलात्सारादृष्टेः ॥ संभ्र-क्रोधेन परनिग्रहः ॥ विभ्रमाभोगविलासाः ॥ अन्येऽपि ये श्रमभूमयः कष्टसाध्याः पुरुषार्थास्तेऽप्येव स्य शक्तान दृश्यते ॥ ओषधिग्रहणं मणिमंत्राद्युपलक्षणं तस्येव ॥ २५ ॥ हेतुभाशयत्वं निजः स्वीयो विकल्पो भयमस्तासाहुपकल्पितमिवासासं त्यंतुं च्छुश्रायैव मनपेक्ष्य पौरुषं श्रय आश्रय ॥ २६ ॥ इति वासिष्ठमहाराजा नारायणप्रकाशे मुमुक्षुष्यवहारप्रकरणे अष्टमः सर्गः ॥ ७ ॥ ॥ देवापलापसिद्धार्थं मनोमात्रत्वमुच्यते ॥ कर्मणः सफलस्याग्रमनसश्च चिदात्मना ॥ १ ॥ पूर्वपौरुषत्वात्तद्व्यासिद्धये क्वचिद्वैवमसेवनात्सेवेत्यपलपितम् क्वचिन्मुनाक्तनप्रयत्नजन्यकर्मवैद्वंपौरुषमेव वैद्विमित्युक्तं तत्र प्रथमकल्पे दृढतालोकावेव प्रसिद्धे निरालंबनत्वात् ॥

आलूनशीर्णमाभोगिजगदाजङ्गुरोजसा ॥ पौरुषेणैवयत्नेनदानवेभ्यःसुरेश्वराः ॥ २३ ॥ रामपौरुषयुक्त्याचसलिलंधार्य्यतेनया ॥ चिरंकरंडेचरुनैदंवतत्रकारणम् ॥ २४ ॥ भ्ररणादानसंरंभविभ्रमश्रमभूमिपु ॥ शक्ताहस्यतेरामनंदवस्यौपधेरिव ॥ २५ ॥ सकलकारणकार्यविवर्जितंनिजविकल्पवशादुपकल्पितम् ॥ त्वमनपेक्ष्यहिंदैवमसन्मयंशुभाशयपौरुपमुत्तमम् ॥ २६ ॥ इति श्रीवासिष्ठमहारामायणेवा०दे०मो०मुमुक्षुव्य०दैवनिराकरणंनामअष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ७ ॥ श्रीरामउवाच ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञप्रतिष्ठामलमागतम् ॥ यल्लोकेतद्वदन्ननैद्वंनामकिमुच्यते ॥ १ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ पौरुषंसर्वकार्याणांकर्तृराघवनेतरत् ॥ फलभोक्तृचसर्वत्रनैदवंतत्रकारणम् ॥ २ ॥ दैवंनाकिंचिक्लुरुतेनभुंक्तेनचविद्यते ॥ नदृश्यतेनाद्रियतेकेवलंकल्पनेदृशी ॥ ३ ॥ सिद्धस्यपौरुषेणहफलस्यफलशालिना ॥ शुभाशुभार्थसंपत्तिर्नैवशब्देनकथ्यते ॥ ४ ॥

सिमसतिदुर्बलेतस्सापेक्षरीरुपप्रावल्याोक्तिविरोधंच द्वितीयेतुअसद्वैवमितिप्रतिज्ञानुपपत्तिमाधुनिकप्रवृत्तीनामपिपूर्वकर्मफलतयातदनुगणतयैवोत्पत्तीतिद्विरोधिवाभावेनता
भिलज्जयोक्तिविरोधंतत्पारंतंयेपिरुपखातंव्यविधातचाक्षेप्स्यामीतिगूढाप्रसंधिःश्रीरामस्तदर्थगुरोःकतरस्मिन्कल्येनिर्भरदतिजिज्ञासुरुवाच ॥ भगवन्निति ॥ प्रतिष्ठांप्रसि
द्धिमलमयंतमागतंप्राप्तयदैवंतत्किमसदुतसदेवेत्यर्थः ॥ १ ॥ एवंपृष्टोक्षांतरामभिप्राय आवासिष्ठोपदिवापलापोपत्यैवजगदपलापेनाद्वितीयमात्मतत्त्वंबुबोधयिषुःकल्पयोःफ
लतोनास्तिभेदनिगूढाभिप्राय मथमकल्पमेवावलब्ध्योक्तमेवोवाच ॥ योरुपमिति ॥ वस्तुतउदासीनत्वादाल्मनोनकचूर्खनवाभोक्तत्वमित्येतनायकरणेपिभीरुयेतत्कर्तृताव्य
पदेशः ॥ २ ॥ विवेकिनन्दियते ॥ मत्पनानिरूढमतिह्योऽंकानामित्यर्थः ॥ ३ ॥ निरालम्बनत्यानुपपत्तिपरिहरति ॥ सिद्धस्येति ॥ फलशालिनाअत्रअथफलवताधीरुकेण

ननु यो मनसि तिष्ठन् मनसो तरो यं मनो न वेदति मनसः प्रेरकः प्राज्ञात्मान्यः श्रूयते तदधीने मनो वासनोद्भवे कथं मम द्वासनोद्भवस्वातन्त्र्याभ्यां रापमभावे ॥ तत्तस्मादेवं चिन्मात्रस्वरूपस्य तव अन्येन चेतसा च
न्यात्र स्यात् प्राज्ञः श्रुतः स एव त्वं जडालोकः सूक्ष्मः स्थूलो वा देहस्त्वये नान्यः स्याः ॥ नान्यो तोस्ति द्रष्टा तत्त्वमसीत्यादि श्रुतेः ॥ तत्तस्मादेवं चिन्मात्रस्वरूपस्य तव अन्येन चेतसा च
तनेन चेत्यत्वं भास्यत्वं कथ्यते ॥ यदि प्राज्ञस्त्वदन्यः स्यात्तर्हि चितश्चिदंतरेण प्रकाशयोगात्त्वा मपश्यन् सर्वज्ञ एव स स्यादतस्त्वमेव स इति व्यतिहारेणैक्यं सिद्धमिति भावः ॥ पीठांत
रे अन्येन त्वं चेत्यदिवेद्यसे भास्यसे तर्हि तेन त्वं चेतस्त्वं चेतनत्वं कथ्यते ॥ चिद्रास्यस्य जडत्वापत्तेरुद्धारत्वादित्यर्थः ॥ २८ ॥ चितश्चिदंतरे वेद्यत्वे तदप्यन्यवेद्यमित्यनवस्थापित्या
दित्याह ॥ अन्यदिति ॥ इमं तच्चेति यतारं कश्चेतयेत् ॥ तस्याप्यन्यश्चेद न वस्थास्यात्सा च न वास्तवीव स्तुमिद्धिकरीति तव सद्वासनोद्बोधयत्वे स्वातंत्र्यमव्याहृतमिति भावः ॥ २९ ॥ पु
रुषस्वातंत्र्यप्रसाधनस्य फलमाह ॥ शुभाशुभाभ्यामिति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ चित्तनदी हि द्विधा प्रवहति पुण्याय च पापाय च तत्रेकस्मिन्तो निरोधे अपत्र द्विगुणं वहतीति योगशास्त्रोक्ति
प्राज्ञश्चेतनमात्रस्त्वं न देहस्त्वं जडालोकः ॥ अन्येन चेतसा तत्ते चेत्यत्वं क्वेव विद्यते ॥ २८ ॥ अन्यस्त्वां चेतयति चेत्तं चेतयति कोपरः ॥ कइमं
चेतयेत्तस्मादनवस्थानवास्तवी ॥ २९ ॥ शुभाशुभाभ्यां मार्गाभ्यां वहंती वासना सरित् ॥ पौरुषेण प्रचलनेन योजनीया शुभे पथि ॥ ३० ॥
अशुभे पुसमाविष्टं शुभेष्वेवावतारय ॥ स्वमनः पुरुषार्थेन वलेन वलिनां वर ॥ ३१ ॥ अशुभाच्चाहितं याति शुभंतस्मादपीतरत् ॥ जंतोश्च
तंतुं शिशुवत्तस्मात्तच्चालयेद्वलात् ॥ ३२ ॥ समतां सत्वेन नाशुन द्वागिति शनैः शनैः ॥ पौरुषेणैव चलेन पालयेच्चित्तचालकम् ॥ ३३ ॥
वासनौ घस्त्वया पूर्वमभ्यासेन घनीकृतः ॥ शुभो वाप्यशुभो वापि शुभमद्यघनीकुरु ॥ ३४ ॥ प्रागभ्यासवशात्तस्माच्छुभाभ्यासमुपाहर
तदाभ्यासस्य साफल्यं विदित्व मरि मर्दन ॥ ३५ ॥ इदानीमपि ते याति घनतां वासनानघ ॥ अभ्यासवशात्तस्माच्छुभाभ्यासमुपाहर
॥ ३६ ॥ पूर्वचेद्वनतां यातानाभ्यासात्तव वासना ॥ वार्द्धिप्यते तु न दानीमपि तात सुखी भव ॥ ३७ ॥
मनुस्त्याह ॥ अशुभादिति ॥ चालितं निवारितम् ॥ तस्माच्छुभादपि चालितमितरदशुभम् ॥ चालयेदशुभादिति शेषः ॥ ३२ ॥ इति उक्तक्रमेण चित्तचालकमाशुशीघ्रमेव रागा
द्विषम्यत्याजनेन स्वाभाविक्यां समतायां सत्वेन निद्विपतामापायशनैः शनैरात्मस्वरूपेन पौरुषेण प्रचलनेन पालयेन्नुद्गागेव हठान्तिरुध्यादुद्देगात्समाधानभंशो
माभादिति ॥ तथा च भगवद्वचनं शनैः शनैरुपरमेदुद्ध्याधृतिगृहीतयेत्यादि ॥ ३३ ॥ त्वया शुभो वा अशुभो वा घनीकृतोस्तु नामतथाप्यद्यशुभमेव घनीकुरु ॥ प्रथमे फलशैद्ययाय
द्वितीयेन विरोधि निरासाय तस्यावश्यकत्वादिति भावः ॥ ३४ ॥ न च वासनाभ्यासस्य वैफल्यं शक्यं पूर्ववासनाभ्यासेषु प्रत्यक्षतः फलकृत्मे रित्याह ॥ प्रागिति ॥ उदयमुद्भवानीभा
वमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ इदानीमपीति ॥ तद्वदेति भावः ॥ ३६ ॥ प्राक्तनवासनाघनीभावेऽपि संदिहानं प्रत्याह ॥ पूर्वमिति ॥ तथा च यथोचितं सुखेन व्यवहर्त्तव्यमिति ननु वासनाद
द्विप्रयुक्तानर्थसंभावेन विषादस्तेयुक्तइति भावः ॥ ३७ ॥

तर्हि किमिति शुभवासना वद्धे नानाप्रवृत्तयः सति ॥ सदिग्धायामपि ॥ समाहर उपचिनु ॥ शुभादाचरणादस्यां शुभायां वासना वद्धेतुं न कश्चन दोषः ॥ शुभाशुभफलरजसि
 दिग्धेऽपि शुभं चेत ॥ यद्दिनस्यात्तदा किंस्याद्यदित्यास्ति को ह तदित्यायादिति भावः ॥ ३८ ॥ वस्तुतस्तु न सदेहसंभावना अन्यत्राप्यभ्यासस्याभ्यस्यमानदाढ्यहेतुत्वकृते
 रित्याह ॥ यद्यदिति ॥ ३९ ॥ तर्हि कियत्कालं शुभवासना अभ्यसनीया तत्राह ॥ अभ्यस्यन्नेति ॥ तत्त्वज्ञानपर्यंतमित्यर्थः ॥ प्रमाणानियुक्त्यनुभवादीनि ॥ ४० ॥
 पक्वाय द्रविलग्रमलभागाः क्षारपाकेनेव शिथिलितारागादि वासना कपायायस्यतेन तत्तत्तदनंतरं विज्ञाता त्वस्तुना ॥ तथा च स्थितिः ॥ कपाये कर्मभिः पकेततो ज्ञानं प्रजायत इ
 ति ॥ अत एव निराधिना अपगतमानसदुःखेन पूर्णं नैति यावत् ॥ ४१ ॥ उक्तमेवार्थं क्षिप्योपसंहरन्नाचरणीयं शुभं लक्षयति ॥ यदिति ॥ मनोज्ञावाः शुभवासनास्तत्संपन्नया
 युद्धापदं परमार्थवस्तु अधिगमयसाक्षात्कुरु ॥ तच्छुभवासनानुसरणमप्यवमुच्यताधुस्वरूपेतिष्ठ ॥ ४२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमहाराजोक्तस्य प्रकाशे मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे

संदिग्धायामपि भ्रंशं शुभमेव समाहर ॥ अस्यां तु वासना वद्धे शुभादोपो न कश्चन ॥ ४० ॥ यद्यदभ्यस्यते लोके तन्मये नैव भूयते ॥ इत्याहुः
 मारं प्राज्ञे पुष्टं सदेहवर्जितम् ॥ ४१ ॥ शुभवासनया युक्तदत्तदत्तभवभूतये ॥ परंपौरुपमाश्रित्य विजित्ये द्विचपंचकम् ॥ ४२ ॥ अव्युत्प
 न्नमना यावद्भवान्ज्ञाततत्पदः ॥ गुरुशास्त्रभाषे स्तु निर्वृतिं तावदाचर ॥ ४३ ॥ ततः पक्वकपायेण नूनं विज्ञातवस्तुना ॥ शुभोप्यसौ त्व
 यात्याज्यो वासनो यो निराधिना ॥ ४४ ॥ यदतिशुभगमार्थं सेवितं तच्छुभमनुस्तुत्य मनोज्ञाभावबुद्ध्या ॥ अधिगमय पदं सदा विशोक्तं
 दनु न दप्यवमुच्यसाधुतिष्ठ ॥ ४५ ॥ इति श्रीवासिष्ठमहाराजमायणे वा ॥ ४६ ॥ ॥ मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे कर्मविचारो नाम नवमः सर्गः
 ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ यथा स्थितं ब्रह्मतत्त्वं सत्तानियतिरुच्यते ॥ साविने तुर्विने ह त्वं साविने यविने यता ॥ १ ॥

नवमः सर्गः ॥ १ ॥ ॥ धातुः त्वस्य च जन्मात्रसमस्तजनमुक्तये ॥ स्वोपदेश इति शोको ज्ञानावतरणक्रमः ॥ १ ॥ नवस्तु देवं नाम मानसं न पौरुषमेवेति दाधुनि
 केन शुभाचरणेन जन्मनियतिस्तु दुर्जुधैव ॥ यादृक्कृतांतस्य कर्तातिवर्णिता वैराग्यप्रकरणे ॥ तां हि प्राविपदार्थानामवश्यं भावलक्षणां भावितव्यता परपर्यायामप्रतीकार्यामाहुरभि
 युक्ताः ॥ अवरयं भाविभावानां प्रतीकारो भवेद्यदि ॥ तदा दुःखेर्न लिप्येरन्नलरामयुधिष्ठिरादिति ॥ तथा च तन्नियम्यत्वेऽपि पुरुषस्य न स्यातं ज्यमिति शंकां परिजिहीर्षुः श्रीवसिष्ठ उवा
 च ॥ यथा स्थितमिति ॥ ब्रह्मतत्त्वं यथा स्थितं सच्चिदानंदस्वप्रकाशात्मना सर्वत्र समतया सर्वानुकूल्येन स्थितं तत्संबंधिनी सर्वपदार्थानां सत्तैव भाविष्यत्कालसंबंधेन व्यपदिश्यमाना
 भवितव्यता एव नियतिरुच्यते ॥ सत्ताच सर्वत्र यथा स्थितं ब्रह्मतत्त्वं ॥ तदेव हि कारणकार्ययोर्नियामक नियम्यह्युपेयावतिष्ठते ॥ कारणस्य त्वस्य कार्येण भाव्यकार्यस्य त्वस्य
 कारणेन भाव्यमिति नियतिर्नियमः ॥ साचविनेतुर्मियं नुः कारणोर्देवनेतृत्वं कार्योर्देवित्वं कार्योर्देवित्वं कार्योर्देवित्वं कार्योर्देवित्वं ॥ विनेयस्य नियम्यस्य च कार्यादेर्देवित्वं न नियम्यता ॥ नियतपूर्वकालसत्ता
 कारणतन्निमित्तपञ्चत्वालसत्ता कार्यायेति तयोर्देवताकाटविरोधितसत्ताभात्ररूपत्वादित्यर्थः ॥ पूर्वोक्तनियतिरपि सर्वकारणभूतब्रह्मसत्ता रूपकालशक्तिरिति भावः ॥ १ ॥

अतः सर्वानुकूलब्रह्मसत्तारूपत्वात् सारूपसाफल्येऽप्यनुकूलैवानित्यतिप्रतिकूलेत्यत उक्तं च नवक्ष्यमाणमिदमेकाग्रकरणोपायबोधकं प्रथमतः दवचनमाह ॥ १ ॥
अतः सर्वानुकूलब्रह्मसत्तारूपत्वात् सारूपसाफल्येऽप्यनुकूलैवानित्यतिप्रतिकूलेत्यत उक्तं च नवक्ष्यमाणमिदमेकाग्रकरणोपायबोधकं प्रथमतः दवचनमाह ॥ १ ॥
२ ॥ इन्द्रियाणि मनोरथं विषयाभिलाषं स्वरूढानि संति अवांतरं युक्तेरवाक्त्तने ऐहिकस्वर्गादि सुखे निपातनशीलानि भवन्त्यतस्तानि यथा मनोरथं नरो हंति तथा पौरुषेण प्रयत्नेन स
३ ॥ तदनंतरं यत्कार्यं तदाह ॥ इहेत्यादिना ॥ इहसिद्धिर्जीवमुक्तता अमुत्रसिद्धिर्विदेहमुक्तता ॥ इहमनुष्यलोके अमुत्र स्वर्गादिलोकेषु चाधिका
ग्रम्य मनः समनं नयेत्यर्थः ॥ ४ ॥ तच्छ्रवणेन मंदविरक्तस्यापि नाधिकार इति योतनाया पुनर्न
रिणां ज्ञानसिद्ध्यर्थमिति वा ॥ मोक्षोपायमर्थमोक्षसाधनोपदेशप्रचुराम् ॥ यां संहितां वक्ष्ये तां स्वीकृतिविशेषः ॥ अर्थविचारो ज्ञानसाधकत्वं ॥ पूर्वपरवाक्यार्थविचार
हणायेति ॥ शमसंतोषौ शांतिवैद्युष्यसुखे ॥ ५ ॥ कर्मकांडाश्रयः पूर्ववाक्यानि ॥ उपासनापरश्रुतय उत्तरवाक्यानि ॥ अर्थविचारो ज्ञानसाधकत्वं ॥ पूर्वपरवाक्यार्थविचार
६ ॥ अवांतरं निपातीति स्वरूढानि मनोरथम् ॥ पौ

णां ज्ञानसिद्ध्यर्थमिति वा ॥ मोक्षोपायमयी मोक्षसाधना यथा तदुक्तम् ॥ ५ ॥ कर्मकाण्डश्रुतयः पूर्ववाक्यानि ॥ उपासनापरश्रुतय उत्तरवाक्यानि ॥ ७ ॥ अत्र
 णायेति ॥ शमसंतोषौ शान्तिवैष्णवमुखे ॥ ५ ॥ कर्मकाण्डश्रुतयः पूर्ववाक्यानि ॥ उपासनापरश्रुतय उत्तरवाक्यानि ॥ ७ ॥ अत्र
 अतः पौरुषमाश्रित्य श्रेयसे नित्यबांधवम् ॥ एकाग्रं कुरुत चित्तं शृणु चोक्तमिदं मम ॥ २ ॥ अवांतरनिपाती निस्वारुहानि मनोरथम् ॥ पौ
 रुपेणोद्विग्याण्याशुसंयम्य समतानय ॥ ३ ॥ इहामुत्र च सिद्ध्यर्थं पुरुषार्थफलप्रदम् ॥ मोक्षोपायमयी वक्ष्ये संहितां सारनिर्मिताम् ॥ ४ ॥
 ५ ॥ सपूर्वापरवाक्यार्थविचारविषयाहतम् ॥ ५ ॥ सपूर्वापरवाक्यार्थविचारविषयाहतम् ॥ ५ ॥ सपूर्वापरवाक्यार्थविचारविषयाहतम् ॥ ५ ॥
 अपुनर्ग्रहणायांतस्य त्वासां सारवासनाम् ॥ संपूर्णैशमसंतोषावादायोदारयाधिया ॥ ५ ॥ सपूर्वापरवाक्यार्थविचारविषयाहतम् ॥ ५ ॥
 मनः समरं कृत्वा सानुसंधानमात्मनि ॥ ६ ॥ सुखदुःखक्षयकरं महानंदैककरणम् ॥ मोक्षोपायमिमं रामवक्ष्यमाणं मया शृणु ॥ ७ ॥
 इमां मोक्षकथां श्रुत्वा सहस्रैर्विवेकिभिः ॥ परं यास्यासि निदुःखं नाशाय त्रनविद्यते ॥ ८ ॥ इदमुक्तं पुरा कल्पे ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ सर्वदुः
 खक्षयकरं परमाश्रयासनं धियः ॥ ९ ॥ श्रीरामं उवाच ॥ ९ ॥ केनोक्तं कारणेन दं ब्रह्मण्युर्वस्वयं भुवा ॥ कथंच भवता प्राप्तमेतत्कथय मे प्र
 भो ॥ १० ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ १० ॥ अस्य नंत विलासालासर्वगः सर्वसंश्रयः ॥ चिदाकाशो विनाशाला प्रदीपः सर्वजंतुषु ॥ ११ ॥

ॐ ॥ १० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अस्य नवावधाराः सप्तदशगुणैः ।
सप्तदशगुणैः सप्तदशगुणैः सप्तदशगुणैः सप्तदशगुणैः ॥ ११ ॥

म ॥ १० ॥ तन्मात्रं त्वं ॥ १० ॥
 स्पंदस्पर्शमाकारान्ततोविष्णुरजायत ॥ स्पंदमानरसापूरान्तरगः सागरा ॥ ११ ॥
 अविवेकिनां श्रवणशाला
 संहितंचतद्विषयैरहतंचेतिविग्रहः ॥ आत्मनिसानुसंधानंसमरसंगुरुशास्त्रोपदिष्टप्रकारस्यस्यानुभवस्यचैकरस्यापादनसहितमिति यावत् ॥ ६ ॥
 इत्थंसांगश्रवणमवतार्यश्रोतव्यशास्त्रादरसिद्धयेतदवतारप्रकारंविष्णुराह ॥ इदमिति ॥ पुराकल्पेकल्पादौ ॥ ९ ॥ वसिष्ठा
 प्रवेशमपिवारयितुंसर्वविवेकिभिरित्युक्तिः ॥ ८ ॥
 अनंतानां मायिकविलासानामधिष्ठानभूतात्मा अस्ति ॥
 तत्रादौपरमेष्ठिनोजन्मवत्तन्मूलकारणमाह ॥ अस्तीति ॥
 तस्यजंतुषुप्रदीपइतिप्रत्यक्चिद्रूपत्वेननित्यापरोक्षतालाभाय ॥ ११ ॥
 यायातत्कार्याणांस्पर्श
 तिरैकद्योतनायोक्तम् ॥ सर्वजंतुषुप्रदीपइतिप्रत्यक्चिद्रूपत्वेननित्यापरोक्षतालाभाय ॥ ११ ॥
 विष्णुः सर्वकार्यव्यापनशीलोब्रह्मांडात्माविराट्सूक्ष्मभूतसृष्टिक्रमेणाजायत ॥ स्पंदमानस्यरसस्यजलस्य
 सर्वांतरःसर्वसंश्रयःसर्वाधारइतितस्यमायातत्कार्यातिरेकद्योतनायोक्तम् ॥ विष्णुः सर्वकार्यव्यापनशीलोब्रह्मांडात्माविराट्सूक्ष्मभूतसृष्टिक्रमेणाजायत ॥ स्पंदमानस्यरसस्यजलस्य
 देअस्पंदेचसमएकआकारःस्वभावोयस्यतस्मान्निर्विकारादित्यर्थः ॥
 अनेननिर्विकाराज्जगदुत्पत्तिविवर्तकूपेनपरिणामइतिष्वन्यते ॥ १२ ॥
 आपूरतस्पर्शदास्पंदयोरप्यप्रच्युतजलैकस्वभावात्सागरान्तरगइव ॥

तस्य विराजः सुमेरुः कर्णिकायस्य दिशो दलानियस्य तादृशान्तराकारकोकसरवतो दृढयां वुजान् ॥ १३ ॥ देवानां गुनीनां च मंडलैः समूहैः ॥ सर्गाणि निकायम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ मा
वाभगवौ लालाभौ ताभ्यां विपण्णमंगमनोयस्य ॥ उत्पत्तिरुत्पत्तस्तस्माद्निहितोऽध्वं सोमरणं तत्परमस्य जीवितमिति यावत् ॥ एतस्मिन् भूतजातीनां सर्गेनानाविधैर्विषयभोग
व्यसनेः संकुलजनस्य दुःखं दृष्ट्वेत्सुत्तरवान्वयः ॥ १६ ॥ ईशस्तदुःखनिवारणसमर्थः ॥ १७ ॥ अंतर्गतनाशयन्तीत्यंतःकउपायः स्यादिति चित्तयामास ॥ १८ ॥ प्रथमं शुद्धिमा

सुमेरु कर्णिकास्तस्य दिग्दलाद्दृढयां वुजान् ॥ १३ ॥ वेदवेदायं विद्वेदमुनिमंडलमंद्धितः ॥ सोऽस्तज
त्सकलं सर्गाविकल्पौघं गयामनः ॥ १४ ॥ जंबूद्वीपस्य कोणे स्मिन् वर्षे भारतनामनि ॥ ससर्जनसर्गौ घ्नं व्याधिव्याधिपरिप्लुतम् ॥ १५ ॥
भावाभावविपण्णांगमुत्पातध्वंसतत्परम् ॥ सर्गेऽस्मिन् भूतजातीनां नाव्यसनं संकुलम् ॥ १६ ॥ जनस्यैतस्य दुःखं तदृष्ट्वा स कललोक
कृत् ॥ जगाम करुणामीशः पुत्रदुःखापितायथा ॥ १७ ॥ कर्णे पांहा शानांदुःखस्यांतो हतायुषाम् ॥ स्यादिति क्षणमेकाग्रचित्तयामास
भूतये ॥ १८ ॥ इति संचित्य भगवान्ससर्जनस्य मीश्वरः ॥ तपोधर्मचदानं च सत्यं तीर्थानि चैव हि ॥ १९ ॥ एतस्तदृष्ट्वा पुनर्देवं विश्रितयामास
भूतकृत् ॥ पुंसानानेन सर्गस्य दुःखस्यांत इति स्वयम् ॥ २० ॥ निर्वाणं नाम परमं सुखं येन पुनर्जनः ॥ न जायेते न धियते तज्ज्ञानदेवलभ्यं त
॥ २१ ॥ संसारोत्तरणे जंतोरुपायो ज्ञानमेव हि ॥ तपोदानं तथा तीर्थमनुपायाः प्रकीर्त्तिताः ॥ २२ ॥ तत्तावदुःखमोक्षार्थं जनस्यास्य हतात्म
नः ॥ प्रत्यग्रंतरणोपायमाशुप्रकटयाम्यहम् ॥ २३ ॥ इति संचित्य भगवानब्रह्मा कमलसंस्थितः ॥ मनसा परिसंकल्प्य मामुत्पादितवानिम
म् ॥ २४ ॥ कुतोऽप्युत्पन्न एवाशुततोऽहं समुपस्थितः ॥ पितुस्तस्य पुनः शीघ्रमूर्ध्नि रूमेरिवानघा ॥ २५ ॥ कमंडलुधरो नायः सक्रमंडलुनामया ॥ सा
क्षमालः साक्षमालं सप्रणम्या भिवादितः ॥ २६ ॥ एहि पुत्रेति मामुक्त्वा स स्वाज्ञस्योत्तरेदलोऽशुक्लाभ्रद्वयशीतांशुं योजयामास पाणिना ॥ २७

धनसर्गमाह ॥ इतीति ॥ १९ ॥ सर्गस्य सृष्टेः संबंधिनां पुंसां स्वस्थानां मितियावत् ॥ अंतोऽमूलतो निदक्षिः ॥ २० ॥ जनोजीविषु नर्न जायेते न मियते तन्निर्वाणम् ॥ २१ ॥ अनुपा
या असाधना निप्रकीर्त्तिताः न कर्मणा न प्रजया धनेन न ह्युवाधेते अदृढा यद्ब्रह्मरूपा इत्यादिश्रुतिषु ॥ २२ ॥ प्रत्यप्येवं दृढमिति यावत् ॥ २३ ॥ इमं त्वत्सुरः स्थंभाम् ॥ २४ ॥ कुतोऽपि अ
निर्वचनीयमाया वरादेवोपाध्युत्पन्नस्योत्पन्नः सन्नाशुसमगस्थितः पितुः पितरमित्यर्थः ॥ २५ ॥ साक्षमालं यथा स्यात्तथा प्रणम्य न स्त्रीभूया भिवादि तो न मरुतः ॥ २६ ॥ योजया
मास संयोजयामास ॥ उपवेशितवानिति यावत् ॥ २७ ॥

॥ कर्मण्यण् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तेनमे
६ ॥ सवक्ताउपदेष्टापितामामुवाच
अत्रचेतोवानरंचंचलम् ॥ अ

अत्रचेतोवानरचंचलम् ॥ अ

स्थितशब्दकनकभावेनावतिष्ठेतद्वत्

1

100

कर्तव्यं क्रियाप्रयोजनम् ॥ मनोऽतिक्रान्तोऽतिमनानिर्मलकः ॥ अतएवसततं भुवे निरभिमानाधीर्यस्यातयाहस्याकार्यथाप्राप्तानुवर्तनं करोमि ॥ अथवा संशान्तयाहृत्या स्थितोऽहंसततमुमाअज्ञालोपाधियाकार्यं करोमि त्वधिधातुर्न किंचित्करोमीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमहाराभायणे तात्पर्यप्रकाशे मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे दशमः सर्गः ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ज्ञानावतारविस्तारो विस्तारो वैराग्यसंस्तवः ॥ वक्तुं प्रच्छलक्ष्म्यादिप्राधान्येनात्रावर्ण्यते ॥ १ ॥ पुनर्विस्तरेण ज्ञानावतारप्रकारं वक्तुं प्रच्छलक्षणं च वर्णयिष्यं लवतारायोक्तुं पुनर्हति ॥ एतदिति ॥ मम एतावज्ज्ञानावतरणं स्वस्वीयं हि तं जन्मादिचेष्टितं कर्म लोद्धवस्य मत्सिद्धुष्टितं वैतेकथितमित्यन्वयः ॥ १ ॥ सुकृतो दया सुण्यपरिपाकात् ॥ २ ॥ तादृशसुकृतोदयः कीदृशविधलक्षणैः परिज्ञेयः कीदृशाश्वतस्तुल्यवस्तुपदेशप्रकारादतिप्राक्तनकथाविस्तारप्रवणमुखेन जिज्ञासुः श्रीराम उवाच ॥ कथमि

कर्तव्यमस्ति नममेह हि किंचिदेव स्यात्तव्यमित्यतिमनाभुवि संस्थितोऽस्मि ॥ संशान्तया संततं भुवि हृदयकार्यं करोमि न च किंचिदहं करोमि ॥ ४४ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमहाराभायणे वा० दे० मोक्षोपाये मुमुक्षुव्य० ज्ञानावतरणं नाम दशमः सर्गः ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ एतत्ते कथितं सर्वज्ञानावतरणं भुवि ॥ मया स्वमीहितं चैव कर्म लोद्धवचेष्टितम् ॥ १ ॥ तदिदं परमं ज्ञानं श्रोतुमद्य तवानघ ॥ अशमुक्तं तितं चेतीमहः सुकृतो दयान् ॥ २ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ कथं ब्रह्मन् भगवतो लोके ज्ञानावतारणे ॥ सर्गादनंतरं बुद्धिः प्रवृत्ता परमं पठिनः ॥ ३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ परमेव ब्रह्मणि ब्रह्मास्वभाववशतः स्वयम् ॥ जातः स्पंदमयोनित्यमूर्तिं रं बुनिधा विव ॥ ४ ॥ हृद्वैवमातुरं सर्गस्य सकलांगतिम् ॥ भूतभव्यमविष्यस्यादर्शपरमेश्वरः ॥ ५ ॥ सक्रियाक्रमकालस्य कृतादेः क्षय आ गतं ॥ मोहमालोच्य लोकानां कारणमगमत्वशुः ॥ ६ ॥ ततो मामीश्वरः सृष्ट्वा ज्ञानेनायोज्यचासकृत् ॥ विसर्जनमहीपीठं लोकस्या ज्ञानशान्तये ॥ ७ ॥ यथाहं प्रहितस्तेन तथान्ये च महर्षयः ॥ सनत्कुमारप्रमुखानारदाद्याश्च भूरिशः ॥ ८ ॥ क्रियाक्रमेण पुण्येन तथा ज्ञानक्रमेण च ॥ मनोमोहामयोन्नद्धमुद्धर्तुं लोकमीरिताः ॥ ९ ॥

ति ॥ कथं केन प्रकारेण ॥ तं प्रकारं विस्तरेण वर्णयेत्यर्थः ॥ ३ ॥ स्वस्य भावः प्राक्तनविधाकर्मवासनाप्रचयस्तद्वशतः ॥ स्वयमेव तदनु रूपोपाध्यात्मा जातः ॥ स्पंदमयः क्रियाशक्तिप्रचुरः ॥ नित्यमपीक्ष्णम् ॥ ४ ॥ सच भुवनभूतपायसर्गानंतरं सर्गसृष्टजनेन वैजन्मजरामृत्युनरकादिप्रकारेण स्वाज्ञानवशादातुरंदुःखितं दृष्ट्वा तद्दृष्टानेनैव भूतभव्यमविष्यत्कालस्थामपि सर्गस्य सकलांगतिं दर्शयति ॥ ५ ॥ विशेषेण च स्वर्गोपवर्गसाधनानुष्ठानयोग्यकालस्य कृतयुगोदेः स्ये आगते लोकस्य भाविनं मोहमालोच्य ॥ ६ ॥ असकृदुपदेशेन ज्ञानेनायोज्यसंयोज्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्रियाक्रमेण तदुपदेशक्रमेण ॥ चानुपासनोपदेशक्रमेण ॥ मनश्च मोहो ज्ञानं च तावेव वातयुक्तो वा आमयः संसारो गलेनोच्यद्वंद्वं वशीकृतिमिति

भत्समिति ॥ २३ ॥ २४ ॥

स्यविवेकवशादेवयश्चमत्कारपरामर्शस्तत्त्वाभिमुख्येतेतरविषयेभ्योविरक्त्या ॥ २५ ॥ २६ ॥ इदं दृश्यजातमिद्रजालमिवेद्रजालं मायिकमिति यावत् । न वा सो भवेत् किं तु वाससहि
तमाभ्यन्तरदेहं द्रियग्राणमनोबुद्ध्याविद्यांतमपि ॥ २७ ॥ अलमत्यंतमागतः प्राप्तवान् ॥ ज्ञानानां विद्यानां सारआत्मविद्यातस्य ॥ २९ ॥ तपःप्रभावो देवप्रसादाच्च यस्य देवपरा
भक्तिः ईश्वरानुपहो देवपुंसां महैतवासना ॥ प्रसादो देवकृत्स्न्यभवानां सिद्धिस्तस्य ॥ अथात्मविषयज्ञानं जायते बहुजन्मभिरित्यादिश्रुतिस्त्व्याद्यनुसरन्नाह । प्रसादादिति ॥ ३० ॥
तमेतदेवानुवचनेन ब्राह्मणाविविदिष्यति यज्ञेन दानेन तपसानां शक्येत्यादिश्रुतिमुच्यत्याह ॥ क्रियाक्रमेणेति ॥ क्रियाक्रमेणेति ॥ क्रियाक्रमेणेति ॥ क्रियाक्रमेणेति ॥ क्रियाक्रमेणेति ॥
न्यप्रशानचौलोपनयनंचत्वारिवेदव्रतानि ज्ञानं सद्धर्मचरिणीसंयोगः पंचानां यज्ञानामनुष्ठानमष्टकार्पावर्णश्रद्धावर्णयापयणीचैव्याश्वयुजीतिसप्तपासंस्थाअग्न्याधेयम

स्वविवेकचमत्कारपरामर्शविरक्त्या ॥ राजते हि धियाजंतु युवेववरमालया ॥ २५ ॥ पराश्वविवेकेन संसाररचनमिमाम् ॥ वैरा
ग्यं येऽधिगच्छंतित एव पुरुषोत्तमाः ॥ २६ ॥ स्वविवेकवशादेव विचार्येदं पुनः पुनः ॥ इंद्रजालं परित्याज्यं सवात्स्याज्यं तं रं बलान् ॥ २७ ॥
श्मशानमापदैदं न्यदृष्ट्वा को न विरज्यते ॥ तद्वैराग्यं परं श्रेयः स्वतो यदभिजायते ॥ २८ ॥ अकृत्रिमविरागत्वं महत्त्वमलमागतः ॥ योग्यो
सिद्धानसारस्य बीजस्येव मृदुस्थलम् ॥ २९ ॥ प्रसादात्परमेशस्य नाथस्य परमात्मनः ॥ त्यादृशस्य शुभाबुद्धिर्विवेकमनुधावति ॥ ३० ॥
क्रियाक्रमेण महता तपसानियमेन च ॥ दानेन तीर्थयात्राभिश्चिरकालं विवेकतः ॥ ३१ ॥ दुष्कृते क्षयमापन्ने परमार्थविचारणे ॥ काक
तालीययोगेन बुद्धिर्जतोः प्रवर्तते ॥ ३२ ॥ क्रियापरास्तावदलंचक्रावर्तिभिरावृताः ॥ भ्रमंती ह जनायावन्नपश्यंति परंपदम् ॥ ३३ ॥

ग्रिहोऽग्रदर्शपूर्णमासीचानुर्मास्यान्यापयणेष्टिर्निरुद्धशुबं धः सीचामणीतिसप्तहविर्यज्ञसंस्थाअग्निदोमोऽत्यग्निदोमउक्थ्यः योऽक्षरीवाजपेयोतिरात्रआमोर्ध्यामदतिसप्तसोमय
ज्ञसंस्थाइत्येते चत्वारिंशस्तंस्काराअष्टावात्मगुणादयासर्वभूतेषु क्षांतिरनसृयाशौचमनायासोभागल्यमकार्षण्यमसृहेनियस्थिते चत्वारिंशस्तंस्काराअष्टावात्मगुणाश्च स ब्रह्मणः
सायुज्यं प्राप्नोतीति गौतमस्मृतौ दर्शितः ॥ नियमेनैन्द्रियग्राणमनोनियमेन ॥ ३१ ॥ काकागमनमिव तालपतनमिव सप्तपद्मेन योगेन साधनसमूहमेनेन ॥ समासाच्चतद्विषयादि
त्युपमानविषयास्तमासदुपमानोत्तरेणः ॥ तथा च ब्रह्मजिज्ञासाप्रयोजकविचारोदय एव दुर्लभ इति भावः ॥ ३२ ॥ तत्कुतः ॥ यावत्परंपदनपरशयंतितावच्चक्रमिवावर्तयति अ
मयंति पुरुषं तच्छीरेण गतिभिरावृताः संत सर्वे त्येहि कानुष्मिकजोगसाधनक्रियापराएव देहसंसारभ्रमंति ॥ अविद्यायामंतरेव तं मानाः स्वयं धीराः शब्दंति तं मन्यमानाः दं द्रस्यमाणाः
परिधंति मृदाअंधैर्बनीयमाना यथा पादुकादिभ्युतेति निष्ठावः ॥ ३३ ॥

परीक्षणेन प्रकटवत्कारमनिर्णय ॥ बालोर्मूर्खः ॥ ४८ ॥ पूर्वापरयोरुक्तानुक्तयोः समाधाने विविच्याधारेण क्षेपभासमर्थान्बुद्धिर्यस्य ॥ ४९ ॥ एवमपरीक्ष्यवत्कारमपि निर्दिशति ॥
 प्रामाणिकेति ॥ ५० ॥ वक्तृप्रच्छलक्षणोक्तेः प्रकृतोपयोगदर्शयति ॥ त्वमिति ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ कुलेनगुणैः सदाचारादिभिश्च महान् ॥ ५३ ॥ मेधाप्रतिभाशालिनीत्वं विशेष
 णद्वयेन लभ्यते ॥ अर्कभाः सूर्यप्रभा ॥ ५४ ॥ आदरदृढीकरणायाह ॥ यद्यदिति ॥ प्रयत्नतत्त्विराभ्यासादिप्रयत्नेन ॥ ५५ ॥ प्रयत्नतरमप्याह ॥ मन इति ॥ ५६ ॥ तत्र प्रथमो
 पदेष्टव्यार्थमाह ॥ अत्रिवेकिनमिति ॥ न विद्यते ज्ञानशास्त्रोत्थं यस्य तत् ॥ दूतरे अतिदूरे ॥ ५७ ॥ तत्फलमाह ॥ नित्यमिति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अशक्तौ त्रयस्लदशक्तौ द्वौ वा

अनिर्णीयप्रवक्तारंबालः प्रभं करोति यः ॥ अधमः प्रच्छकः सस्यान्महार्थस्य भाजनम् ॥ ४८ ॥ पूर्वापरसमाधानक्षमबुद्धावनिर्दिशे ॥
 पृष्ठप्राज्ञेन वक्तव्यं नाधमे पशुधर्मिणि ॥ ४९ ॥ प्रामाणिकार्थयोग्यत्वं प्रच्छकस्याविचार्य च ॥ यो वक्तितमिह प्राज्ञाः प्रादुर्मुदतरं नरम्
 ॥ ५० ॥ त्वमतीव गुणश्लाघी प्रच्छकोरघुनंदन ॥ अहं च वक्तुं जानामि समो योगो यमावयोः ॥ ५१ ॥ यदहं वच्मि तद्यत्नात्वा शब्दाथ
 कोविद ॥ एतद्वत्स्वित्तिनिर्णीयहृदिकार्यं मखंडितम् ॥ ५२ ॥ महानसि विरको सितत्वज्ञो सिजनस्थितौ ॥ त्वयि चोक्तं लगत्यंतः कुंकुमां
 बुयथांशुके ॥ ५३ ॥ उक्तावधानपरमापरमार्थविवेचिनी ॥ विशत्यर्थं तव प्रज्ञाजले मध्यमिवार्कभाः ॥ ५४ ॥ यद्यहं चिन्तयामासं तदा देयं हृदि
 कार्यं प्रयत्नतः ॥ नो चेत्स पृथ्व्या एवाहं न त्वये ह निरर्थकम् ॥ ५५ ॥ मनोहि च पलं राम संसारवनमर्कटम् ॥ संशोध्य हृदि यत्नेन श्रोतव्या पर
 मार्थिणीः ॥ ५६ ॥ अविवेकिनमज्ञानमसज्जनरतिजनम् ॥ चिरंदुरतरे कृत्वा पूजनीया हि साधवः ॥ ५७ ॥ नित्यं सज्जनसंपक्कां द्विवेक उ
 पजायते ॥ विवेकपादपस्यैव भोगमोक्षौ फले स्मृतौ ॥ ५८ ॥ मोक्षद्वारे द्वारपालाश्च त्वारः परिकीर्त्तिताः ॥ शमो विचारः संतोषश्च नुर्थः सा
 धुसंगमः ॥ ५९ ॥ एते सेव्याः प्रयत्नेन च त्वारो द्वौ त्रयो यथा ॥ द्वारमुद्घाटयत्येते मोक्षराजगृहे तथा ॥ ६० ॥ एकं वा सर्वयत्नेन प्राणांस्त्यक्त्वा
 समाश्रयेत् ॥ एकस्मिन् वशगेयांति च त्वारोऽपि वशयंतः ॥ ६१ ॥ स विवेको हि शास्त्रस्य ज्ञानस्य तपसः श्रुतेः ॥ भाजनं भूषणाकारो भास्क
 रस्तेजसा मिव ॥ ६२ ॥ घनतामुपयातं हि प्रज्ञा मां धमचेतसाम् ॥ याति स्या वरतामं बुजाब्ध्या पापाणतामिव ॥ ६३ ॥ त्वं तुराघव सौज
 न्यगुणशस्त्रार्थदृष्टिभिः ॥ विकासितांतः करणः स्थितः पद्मइवोदये ॥ ६४ ॥

॥ ६० ॥ प्राणांस्त्यक्तेत्यादृणीयत्वातिशयोक्तिः ॥ ६१ ॥ विवेकेन सहितः स विवेकः पुरुषः शास्त्रस्य श्रुतेः श्रवणस्थानतपसस्तदर्थालोचनस्य च भाजनं योग्यः ॥ भूषणाकारः शिरोभू
 णमिव वैश्रेष्ठो नादरणीयः ॥ तेजसां मध्ये भास्कर इव ॥ ६२ ॥ प्रज्ञा मां धमचेतसाम् ॥ घनतामभेद्यताम् ॥ स्थावरतामद्वैतकाठिन्यमिति यावत् ॥ जाड्यान्शरीता निशयात् ॥ प्र
 सिद्धे द्वौ द्वे हि मव रकादौ ॥ ६३ ॥ उन्मुखीकरणाय पुनरावगमरासति ॥ त्वत्स्विति ॥ ६४ ॥

[illegible]

रजसामेभ्यापलंस्यान्मसात्वाणमतस्तद्रहितामतएवशुद्धसत्त्वगुणपरमात्मनिचानुपातिनीम् ॥ आत्मनिसंस्थाप्यस्वस्थीकृत्य ॥ स्थिरउद्युक्तः ॥ २ ॥ रत्नानांश्रीः संपरंलं
सहिताश्रीर्लक्ष्मीश्च ॥ ३ ॥ शिष्याश्चपुत्रवत्सरेषेदितिन्यायासुतेतिसंबोधनम् ॥ आर्द्रत्वंसद्रवताम् ॥ लग्नश्चंद्रकराणामुत्क्रोयस्मिन् ॥ ४ ॥ अभ्यासः परिशीलनं संबंधदतिया
बन् ॥ शुद्धस्यतव ॥ दीर्घैः सवदिक्रमद्वैतैः ॥ संतैरेतरेविच्छिन्नैः ॥ पदपक्षेगुणैस्तंतुभिः सौरभ्यादिभिश्च ॥ ५ ॥ भाजनं श्रवणफलप्रबोधधारः ॥ शुद्धाशुभा ॥ सविकासाचंद्रक
तप्रबोधधारः ॥ यथाचंद्रएवकुमुद्वृत्तीसविकासासात्थेयंकथात्वव्यवसाविकासेतिवार्थः ॥ ६ ॥ नन्वस्यकथाश्रवणसारंभस्यकोवधिरितिचेत्परमपददर्शनविश्रांतिरेवेत्यभिप्रे
त्याह ॥ येकेचनेति ॥ तेसर्वेसारंभासाः सर्वाः प्रमाणप्रयेयदृष्टयः ॥ नन्विहपुमान्निखयेत्येकशेषेणभाव्यंनहिद्वंद्वैकशेषौवैकल्पिकइतिचेत्सत्यम् ॥ तथापिमहाभाष्याद्यभि

रजस्तमोभ्यारहितंशुद्धसत्त्वानुपातिनीम् ॥ मतिमाल्मनिसंस्थाप्यज्ञानंश्रोतुंस्थिरोभव ॥ २ ॥ विद्यतेत्वयिसर्ववप्रच्छकस्यगुणाव
ली ॥ वक्रगुणालोचमयिरत्नश्रीर्जलधौयया ॥ ३ ॥ आसवानसिर्वैराग्यंविवेकासंगजं सुत ॥ चंद्रकांतइवार्द्रत्वंलभंचंद्रकरोत्करः ॥ ४ ॥
चिरमाशशवोदेवतवाभ्यासोस्ति सद्गुणैः ॥ शुद्धैः शुद्धस्यदीर्घैश्चपद्मस्येवातिसंततैः ॥ ५ ॥ अतः शृणुकथां वक्ष्ये त्वमेवास्याहिभाजनम् ॥
नहिचंद्रं विनाशुद्धासविकासाकुमुद्वृत्ती ॥ ६ ॥ येकेचनसमारंभायाश्चकाश्चनदृष्टयः ॥ तेचताश्चपदेदृष्टेनिःशेषंयातिवैशमम् ॥ ७ ॥ य
दिविज्ञानविश्रांतिर्नभवेद्ब्रह्मचेतसः ॥ तदस्यांसंस्तुतौसाधुश्चिन्तामौढ्यं सहेतकः ॥ ८ ॥ परंप्राप्यविलीयंतेसर्वमिननदृत्तयः ॥ कल्पांता
कंगणासंगकुलशैलशिलाइव ॥ ९ ॥ दुःसहारात्मसारविपावेशविपूचिका ॥ योगगारुडमंत्रेणपावनेनप्रशाम्यति ॥ १० ॥ सच
योगः सज्जनेनसहशास्त्रविचारणात् ॥ परमार्थज्ञानमंत्रोनूलभ्यतएवच ॥ ११ ॥ अवस्थमिहिविचारेकृतेसकलदुःखपरिक्षयोभव
तीतिमंतव्यंनानोविचारदृष्टयोऽवहेलयाद्रष्टव्याः ॥ १२ ॥

युक्तप्रयोगेपेक्षेपठनेः स्वपदविषयहवाक्यप्रयोगदर्शनावदोषः ॥ ७ ॥ उक्तविश्रांतावनाश्वासंवारयति ॥ यदीति ॥ साधुर्विवेकीकरहेत ॥ तदसहनास्वमिवदेहत्यागोद्युक्तः स्या
दितिभावः ॥ ८ ॥ नकेवलंवासदृष्टयएवविलीयंतेऽपितुमानसाअपीत्याह ॥ परमिति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ भिद्यतेदृढयथाश्रिच्छब्देतेसर्वसंशयाः ॥ क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मि
न्दृष्टेपरावरदति ॥ दृष्टांतपक्षेहिरण्यगर्भस्यायुंरतम् ॥ ९ ॥ लोकेविषयसंबंधादपिपूचिकाप्रसिद्धा ॥ योगोजीव्यबलैक्यबोधः सएवगारुडमंत्रस्तेन ॥ पावनेनविषयोधनेन
॥ १० ॥ सज्जनेनगुरुसतीध्यादिनासह ॥ चकारात्फलतिच ॥ ११ ॥ पद्योक्तमर्थगद्यैः प्रपंचयति ॥ अवरयमित्यादिना ॥ इहास्मिन्निधिकारिजन्मनिअवरयंभवतीत्यन्वयः ॥
अवहेलयाअनादरेणनद्रष्टव्याः ॥ १२ ॥

विचारवतासम्यग्दर्शनवताअतएवशीतलांतःकरणेनपुरुषेण ॥ वशतदनिपाठेनविचारस्यवशोऽपरोक्षबोधस्ततः ॥ सर्पेणपरिपक्वांजीर्णांत्वचमिवसवेमाधपजरेसत्येव्याख्या ॥
लमिदंजगदिंद्रजालमिवकौतुकंमुखरूपमवलोक्यते ॥ परमुक्तदुःखमितिवा ॥ १३ ॥ प्रतिज्ञांतवैषम्यभेददृष्टांतैःप्रपंचयति ॥ भोगिवित्यादिना ॥
मोहांधकूपेदृत्यंतैसर्वसंसाररागह्यैवकनृत्येनान्वयः ॥ विवशीकरोतीत्यंतैसर्वत्रअशंकितपरिपतितपुरुषानित्यस्यकर्मतयाव्ययः ॥ अशंकितमनाशंकितमनर्थशंकांविनैवमो
हाद्विषयेषुपरिपतितान्यपुरुषानितितदर्थः ॥ शिरसिपतितःपाषाणद्वविवशीकरोतिमूल्ययति ॥ गद्गांविवेकदृष्टिम् ॥ स्थितिर्मयादाम् ॥ पातयतिपुरुषानित्यनुयज्जेते ॥ मोहल
क्षणेअंधकारयुक्तकूपे ॥ अंधकूपोनरकविशेषोवा ॥ जर्जीकरोत्यभिपवेणसोममिवशिथिलीकरोतिपुरुषानित्येव ॥ किंबहुनेत्येकोक्त्याप्याह ॥ नतदस्तीति ॥ १४ ॥
नरकाणामलमूत्रादीनानगराणीवशरीराणिनेपांनिकरःस्वस्वजनपौष्यवर्गादिसमूहस्तत्रानुरागेणपुरुषमनुवध्नातितच्छीलाविषयलक्षणाविषूचिकायदिर्नाचिकित्स्यतेतत्तर्हिनि
तरांतत्तद्वक्ष्यमाणंनरकुंडंशासहसं करोति ॥ १५ ॥ यत्रशिलाशितापाषाणभक्षकता ॥ पातःपर्वताभ्येभ्यःपातनं ॥ उपलघ्येनैस्ताडनं ॥ अग्निनादाहः॥
विचारवतापुरुषेणसकलमिदमाधिपंजरंसर्पेणत्वचमिवपरिपक्वांसंत्यज्यविगतज्वरेणशीतलांतःकरणेनविनोदादिंद्रजालमिवजग
दखिलमालोक्यतेसम्यग्दर्शनवताअसम्यग्दर्शनवतोहिपरंदुःखमिदम् ॥ १३ ॥ विषमोद्व्यतितरांसंसाररागभोगीवदशतिअसिखि
च्छिनत्तिकुनद्ववेधयति रज्जुरिवावेपयति पावकइवदहति रात्रिर्वांधयतिअशंकितपरिपतितपुरुषानपाषाणइवविवशीकरोतिह
रतिप्रज्ञानाशयतिस्थितिंपातयतिमोहांधकूपेष्टणाजर्जीकरोति नतदस्ति किंचिदुःखंसंसारिचनप्राप्नोति ॥ १४ ॥ दुरंतैयंकिलविषय
विषूचिकायदिनचिकित्स्यतेतन्नितरांनरकनगरनिकरफलानुबंधिनीतत्तलकरोति ॥ १५ ॥ यत्रशिलाशितासिशातःपातउपलताडनम
ग्निदाहोहिमावसेकौगावकर्तनंचंदनचर्चातरुवनानिघुणवृत्तांतःपरिवेपोंगपरिमारजनमनवरतानलविचलितसमश्नाराचनिपातो
हिमेनावसेकःसदाद्रता ॥ अंगानामवकर्तनंचंदनंकुठारकर्तयार्थादिभिः ॥ चंदनकाष्ठस्येवचर्चाधर्पणंशिलाफलकेषु ॥ अस्तिपत्रनरहणांवनानितेषुधावनमितियावत् ॥ घृणाः
काष्ठांतःकीटकास्तेषामिववृत्तांतःसर्वांगिकाष्ठयंत्रनिपीडनं ॥ परिवेपस्तामायःकटकशंखलाभिःपरितोवेष्टनं ॥ अंगानांकटकभार्जनीभिःपरिमाज्जनंनिस्त्वचनमितियावत् ॥ अ
नवरतमनलविचलितान्याग्निज्वालाभिःसरणानिभ्यस्तथाविधानांसमरनाराचानांयुद्धप्रक्षिप्तवाणानांधारावद्विच्छेदेननिपतनंनिपातः ॥ निदाघस्यभीष्मकालस्यविनोदोति
वाहनं विनैवच्छायापानीयान्याभ्यामितिशेषः ॥ तथाशिशिरधारागृहेषुसीकरवर्षणम् ॥ शिरसिच्छिन्नप्रहृतस्यपुनःपुनश्छेदः॥ मुखनिद्राविषयेतुमूकीकरणवात्तापिनास्तीत्यर्थः॥
आननस्यमृद्रूपिधानेननिरुच्छासत्वापादनम् ॥ बांधुर्यनिश्चोन्नतभावोंगानां विसंभुलत्वाद्यवहाराक्षमतेतियावत्॥ पर्वतवन्महानुपचयदेहस्यैकैकांगस्येत्यर्थः॥अथवायत्रश
लाशितादिवचतुष्टयंहिमावसेकवत्सोढव्यं ॥ अंगावकर्तनंचंदनलेपवत् ॥ तरुवनादित्रयमंगपरिमारजनवत् देहसंस्कारवत् ॥ विशिष्टशरधारानिपातस्तुनिदाघविनोदनाथंधारा

गृहसीकारवर्णवत् ॥ शिरच्छेदप्रयुक्तं मरणं मुखनिद्रावत् ॥ सुखपिथानेन वलाभ्यन्कीकरणं च सहजदृष्ट्या आननमुद्रावत् ॥ वांध्यर्थं च महासंपदुपचयवदवशं सोढव्यमित्यर्थः ॥ १६ ॥ दुःखस्थानानामनंस्याद्विक्रमदर्शनमाधंसेतदिति प्रदर्शयौपयोगमाह ॥ तदेवमिति ॥ चलैर्मन्त्रैर्देहं च यंत्रं संकोचः परिच्छेदः पारवश्यंचतस्मिन् ॥ एवं वक्ष्यमाणरीत्या ॥ तमेवाह ॥ यथेति ॥ १७ ॥ ननु कथं शास्त्रविचारच्छ्रेयो भवतीति निश्चयस्तत्पराणां भविष्यादीनां दुर्दशासहस्रदर्शनादित्याशंकोपरिहरन् चिन्तयामास ॥ अत्र चेति ॥ ज्ञानकवचेनावगुंठितशरीरातएवाहुः स्वाहो अयेते पूर्वोक्तमुन्यादयोऽज्ञवन्मनोवृत्तित्तिपूर्विकादुःखकरीतांतां संसारकदर्थनामनुभवंतयायादृष्टफलतां दर्शयति ॥ अन्यच्चेति ॥ ज्ञानकवचेनावगुंठितशरीरातएवाहुः स्वाहो अयेते पूर्वोक्तमुन्यादयोऽज्ञवन्मनोवृत्तित्तिपूर्विकादुःखकरीतांतां संसारकदर्थनामनुभवंतस्तिष्ठतीति याद्विप्रम्यसेत हि ते कथं सततमेव मुदितमनस्तिष्ठतीत्येवमवयवः ॥ मुनयोऽप्यनपराः ॥ विप्राः कर्मपराः ॥ राजानो जनकादयः ॥ १८ ॥ इह ह्रीन्स्यदेहहृदीपम्यायेन पूर्वोक्तं श्लोके चान्वयः ॥ तर्हि कीदृशेति तां स्थितिं स्तुतिमाह ॥ विकौतुकादिति ॥ अपूर्वविषयदर्शनोपभोगोऽसाहः कौतुकं तद्रहिताः ॥ विकल्पेनिदाघविनोदं धारागृहसीकरवर्णं शिरश्छेदः सुखनिद्रामूकीकरणमाननमुद्रावांध्यर्थं महानुपचयः ॥ १६ ॥ तदेवं विधकपृचेष्टासहस्रदारुणे संसारचलयन्त्रे स्मिन् राघवनावेहेलनाकर्तव्या अवश्यमेवं विचारणीयमेवं चावोद्भव्यं यथा किल शास्त्रविचारान्छ्रेयो भवतीति ॥ १७ ॥ अन्यच्च रघुकुलेंदोयद्वैतमहामुनयो महर्षयश्च विप्राश्च राजानश्च ज्ञानकवचेनावगुंठितशरीरास्ते कथमदुःखक्षमा अपि दुःखकरीतांतां वृत्तिपूर्विकां संसारकदर्थनामनुभवंतः सततमेव मुदितमनस्तिष्ठन्ति ॥ १८ ॥ इह हि ॥ विकौतुकाविगतविकल्पविप्लवायथास्थिता हरिहरपद्मजादयः ॥ नरोत्तमाः समधिगतात्मदीपकास्तथास्थिता जगति विशुद्धबुद्धयः ॥ १९ ॥ परिक्षीणे मोहे विगलति घने ज्ञानजले परिज्ञाते तत्त्वे समधिगत आत्मन्यतितते ॥ विचार्यार्थैः सार्द्धं चलितवपुषैर्वै सद्दर्शतो धिया दृष्टे तत्त्वे रमणमटनं जागतमिदम् ॥ २० ॥ अन्यच्च राघव ॥ प्रसन्नेचित्तत्वे हृदि शमभवे वलति परेशमाभोगी भूतास्वखिलकलनादृष्टिपुः ॥ समं चान्तिस्वांतः करणघटनास्वादितरसंधिया दृष्टे तत्त्वे रमणमटनं जागतमिदम् ॥ २१ ॥

विप्लवो विक्षेपस्तद्रहिताः ॥ १९ ॥ यद्विब्रालादिद्वेदेते पूर्णकामास्तर्हि कथं तेषां संसारेष्वटनदर्शनमित्याशंकोपरिहरन् विचारोद्वर्जवन्मुक्तिविहरणफलतां दर्शयति ॥ परिक्षीणे दिति ॥ आर्यैर्गुर्वादिभिः सार्द्धं विचार्यपदार्थपरिशोधने सद्दर्शनात्सादात्म्याध्यासप्रसक्तत्वात्सादृश्याच्चलितान्यनात्मभावैर्निरस्ता निवर्षिष्युल्लादिशरीराणि येन तस्याधिकारिणः प्रथमं वाक्यात्तत्त्वे परिज्ञाते मननेन च अतितते अपरिच्छिन्ने आत्मनि सम्यगसंभावना निरासेनाधिगते धियानिद्विध्यासनिरस्तविपरीतभावनया बुद्ध्या च तस्य भावस्तत्त्वब्रह्मभावस्तस्मिन्दृष्टसाक्षात्कृतसति मोहे परिक्षीणे तत्कार्यनिबिडभातिज्ञानमेधे च विगलति सती वै जागतमटनं भ्रमणं रमणं कीडनमेव न पीडनमित्यर्थः ॥ २० ॥ रमणत्वमेवोपपादयति ॥ प्रसन्ने दिति ॥ चित्तत्वे चैन्यमात्रस्य भावे परमार्थवस्तुनि प्रसन्ने सति परेऽल्लक्षणे शमभवे शोभ्या विभवे वलति प्रेमभिः स्खिलकलनादृष्टिपुसमस्तबुद्धिदत्तिपुशमाभोगी भूता सुशान्ति

रमाकावकपुत्रसमीपस्थीतः ॥ २१ ॥ अतोयुक्तरमणत्वमित्यर्थः ॥ २१ ॥

आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव त्वित्यादिरूपकदृष्ट्या वारमणमुपपन्नामत्याह ॥ रथ इति ॥ स्थाणुश्छिन्नतरुत्वाचेतनो देहो रथः इन्द्रियाणां विषयाभिमुखी गतिस्तु गणा-
 रचना गतिचानुरी परितः स्पन्दश्चालनं येन सप्रपदो वातः प्राणप्रधानं मनः अथाद्रियादिभिर्वहेनेन प्रापणेन कलिताः प्राप्ता आनन्दरूपा विषया येन तथा विधो देही आत्मा स माधो परः ॥ इति श्रीवासिष्ठमहारा ० तात्पर्यं

परमात्मैव व्यवहारकाले बुद्ध्युपाधिपरिच्छेदादणुः सूक्ष्मो वारथी विशेषः ॥ एवं भूतो हं जगति विहरामीति धियापिरमणमेवत्यर्थः ॥ १५ ॥

प्रकाशे मुमुक्षुष्व्यवहारप्रकरणे द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ वर्णिता इह बाल्यद्वारा ग्यादिगुणोदयाः ॥ जीवमुक्तिफलोन्मद्धा विशेषेण शमपुनः ॥ १ ॥ वैराग्यशान्तिः ॥ यतः शुभाशुभमुपादत्तं हातुं नानावाञ्छित्यत एव तत्मा

अन्यच्च ॥ रथः स्थाणुर्देहः सुरगरचना चेंद्रियगतिः परिसंघो वातो वह्न कलितानंदविषयः ॥ परोणुर्वादेही जगति विहरामीत्यनवयाधि-
 यादृष्टे त्वैरमणमदनं जागतमिदम् ॥ २२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमहारा ० वा ० दे ० मो ० मुमुक्षु ० प्रकरणे तत्त्वमाहात्म्यवर्णनं नाम द्वादशः

सर्गः ॥ १२ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठ उवाच ॥ ॥ एतां हृष्टिमवष्टभ्य दृष्टात्मानः सुबुद्धयः ॥ विचरंतीह संसारे महानोभ्युदिता इव ॥ १ ॥ न शोचंति न वाञ्छंति न याचंते शुभाशुभम् ॥ सर्वमेव कुर्वन्ति न कुर्वन्तीह किंचन ॥ २ ॥ स्वच्छमेवावतिष्ठन्ते स्वच्छं कुर्वन्ति यांति हि ॥ हेयोपादेयतापक्षरहिताः ॥ ३ ॥ आयांति च न चार्यातिप्रयांति च न यांति च ॥ कुर्वन्त्यपि न कुर्वन्ति न वदंति वदंति च ॥ ४ ॥ ये केचन ससारं भाषाश्र-
 स्वात्मनि स्थिताः ॥ ३ ॥ आयांति च न चार्यातिप्रयांति च न यांति च ॥ कुर्वन्त्यपि न कुर्वन्ति न वदंति वदंति च ॥ ४ ॥ ये केचन ससारं भाषाश्र-
 काश्च न दृष्टयः ॥ हेयोपादेयतास्ताः क्षीयंते धिगते पदे ॥ ५ ॥ परित्यक्तसमस्ते ह मनोमधुरवृत्तिमत् ॥ सर्वतः सुखमभ्येति चंद्रविंब इव

स्थितम् ॥ ६ ॥ अपि निर्मननारंभमव्यस्ताखिलकौतुकम् ॥ आत्मन्येव न मात्वं तारिंदा विवरसायनम् ॥ ७ ॥ न कश्चेति द्रजाला निनानुधा-
 वति वासनाम् ॥ बालचापलमुत्सृज्य पूर्वमेव विराजते ॥ ८ ॥ एवं विधा हि वृत्तय आत्मतत्त्वावलोकनाद्भ्यंते नान्यथा ॥ ९ ॥ तस्माद्विधा

वति वासनाम् ॥ बालचापलमुत्सृज्य पूर्वमेव विराजते ॥ ८ ॥ एवं विधा हि वृत्तय आत्मतत्त्वावलोकनाद्भ्यंते नान्यथा ॥ ९ ॥ तस्माद्विधा-
 रेणात्मैवान्वेष्य उपपासनी योज्ञातव्यो यावज्जीवं पुरुषेण नेतरदिति ॥ १० ॥

शान्तीयम् ॥ गच्छंति लौकिकसत्सर्गम् ॥ ३ ॥ आयांति प्रयांत्यन्यदशास्वदशातुन ॥ सचक्षुरचक्षुरिव सकर्णोऽकर्ण इव स मनोऽमनो देवता विश्रुते रिति भावः ॥ ४ ॥ क्षीयंते प्रयो-
 जकद्वेपरागयोः क्षयात्तद्विषयस्य तावद्द्विषयाच्चेति भावः ॥ ५ ॥ ईहादृच्छाचेष्टा च ॥ मधुरवृत्तिः शान्तिर्ब्रह्माकारता च ॥ सुखं कर्तुं ॥ मनःकर्म ॥ चंद्रविंबे स्थितं स्वर्णिणं जिव-
 मनःकर्वंचंद्रविंबे स्थितं मिमेवत्युपेक्षा वा ॥ ६ ॥ विषयमननकौतुकयोरेव विक्षेपहेतुत्वात्तदजावे निर्विक्षेपं पुरवमित्यनुपज्यते ॥ सुखात्मतापन्नं मन इत्यर्थः ॥ न मतिनपरिच्छि-
 खते ॥ इंदौ पूर्णचंद्रे ॥ रसायनममृतम् ॥ ७ ॥ इंद्रजालानि मायिकविक्षेपात् ॥ वासानां न देहेषु ॥ बालानां भिषाति प्रसक्तं चापलमुत्सृज्य पूर्वमनादिसिद्धमात्मसुखमेव विराज-
 ते ॥ ८ ॥ प्रयोजनप्रपंचनस्य प्रस्तुतोपयोगं पुनर्गन्धिनोपसंहरति ॥ एवमिति ॥ वृत्तयः स्थितयः ॥ ९ ॥ अन्वेषणं श्रवणमननाभ्यासः ॥ उपासनं निदिध्यासनम् ॥ १० ॥

धनानि न याचंते ॥ २ ॥ असंगात्मदर्शनारत्नच्छंतिर्लेपम् ॥ कुर्वन्ति

वति वासनाम् ॥ बालचापलमुत्सृज्य पूर्वमेव विराजते ॥ ८ ॥ एवं विधा हि वृत्तय आत्मतत्त्वावलोकनाद्भ्यंते नान्यथा ॥ ९ ॥ तस्माद्विधा-

वति वासनाम् ॥ बालचापलमुत्सृज्य पूर्वमेव विराजते ॥ ८ ॥ एवं विधा हि वृत्तय आत्मतत्त्वावलोकनाद्भ्यंते नान्यथा ॥ ९ ॥ तस्माद्विधा-

एकवाक्यताएकार्थनिष्ठतानिश्चयः ॥ यस्याधिकारिणः ॥ अवणादेरभ्यासेन ॥ ११ ॥ अवहेलितौशास्तदर्थोयैः ॥ अवज्ञाताउपेक्षितामहंतः पूज्या जनास्त्वज्ञायैः ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥ दुरधिगमानिशास्त्राणि कथंमौल्यं निवृत्तिः स्यात्तत्राह ॥ किंचिदिति ॥ इपद्ब्रुत्वनानामपीत्यर्थः ॥ १३ ॥ यथोचितैर्दृष्टतैः ॥ वाक्यार्थः परमात्माबंधुः प्रियतमोऽत्रयंल
 ंधुमिष्टोयस्येन आब्यमवश्यं श्रोतव्यम् ॥ १५ ॥ तुच्छा अधमाः ॥ १६ ॥ सर्वदुर्दशाहेत्वपेक्षया एकैकादुर्दशापिवरमित्याह द्वाभ्याम् ॥ १७ ॥ कोटरेष्वेववा ॥ १८ ॥ मोहोसू

स्वानुभूते अशास्त्रस्य गुरोश्चैकैकवाक्यता ॥ यस्याभ्यासेनेतेनात्मा संततेनावलोक्यते ॥ १३ ॥ अवहेलितशास्त्रार्थैरवज्ञातमहाजनैः ॥ कथा
 मप्यापदंप्राप्नोतमूढैः समतामियात् ॥ १२ ॥ नव्याधिर्न विपनापत्तयानाधिश्च भूतले ॥ खेदायस्वशरीरस्य मौल्यमेकं यथावृणाम् ॥ १३ ॥
 किंचित्संस्कृतबुद्धीनां श्रुतं शास्त्रमिदं यथा ॥ मौल्यं पतंतयाशास्त्रमन्यदस्ति न किंचन ॥ १४ ॥ इदं श्राव्यं सुखकरं यथा दृष्टांतं सुंदरम् ॥ अ
 विरुद्धमशेषेण शास्त्रं वाक्यार्थबंधुना ॥ १५ ॥ अपदोयादुरुत्तारायाश्च तुच्छाः कुर्योनयः ॥ तास्मा मौल्यं स्वसूयं ते खदिरादिव कंटकाः ॥ १६
 वरं शरावहलस्य चांडालागारवीथिषु ॥ भिक्षार्थं मटनं रामन मौल्यं हतजीवितम् ॥ १७ ॥ अवरं घोरं धकूपे पुकोटरेष्वेव भूरुहाम् ॥ अंधकी
 टत्वमेकां तेन मौल्यं मतिदुःखदम् ॥ १८ ॥ इममालोकमासाद्य मोक्षोपायमयं जनः ॥ अधतामेति न पुनः कश्चिन्मोहतमस्यपि ॥ १९ ॥ ताव
 न्नयति संकोचं तृष्णावैमानवांजुजम् ॥ यावद्विवेकसूर्यस्य नोदिता विमला प्रभा ॥ २० ॥ संसारदुःखमोक्षार्थमादृशैः सह बंधुभिः ॥ स्व
 रूपमात्मनो ज्ञात्वा गुरुशास्त्रप्रमाणतः ॥ २१ ॥ जीवन्मुक्ताश्चरंतीह यथा हरिहरादयः ॥ यथा ब्रह्मपयश्चान्ये तथा विहररायव ॥ २२ ॥
 अनंतानीह दुःखानि सुखं तल्लवोपमम् ॥ नातः सुखेषु वध्नीयाद्दुःखानुबंधिषु ॥ २३ ॥ यदन्तमनायासं तत्पदं सारसिद्धये ॥ साध
 नीयं प्रयत्नेन पुरुषेण विजानता ॥ २४ ॥ तएव पुरुषार्थस्य भाजनं पुरुषोत्तमः ॥ अनुत्तमपदालं विमनोये पांगतज्वरम् ॥ २५ ॥ संभोगा
 शनमात्रेण राज्यादिषु सुखेषु ये ॥ संतुष्टा दुष्टमनसो विद्वितानं धदुरान् ॥ २६ ॥ येशेष्ठे पुदुरंते पुदुष्कृतारं भशालिषु ॥ द्विपत्सु मित्ररूपे
 भक्ता वै भोगभोगिषु ॥ २७ ॥ तेर्यातिदुर्गमा दुर्गदुःखादुःखं भयाद्भयम् ॥ नरकान्नरकं मूढा मोहमय रजुद्धयः ॥ २८ ॥

छाद्यद्वारतल्लक्षणे पितमसिनां धत्तामेति किमन्यत्वेत्यर्थः ॥ १९ ॥ ननु तृष्णात्यागे उपार्थनपश्यामस्तत्राह ॥ तावदिति ॥ मानवमेवांबुजंपदम् ॥ २० ॥ ज्ञात्वा विहरत्युत्तरेणा
 न्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ दृष्टिमास्थाम् ॥ २३ ॥ तदात्मतत्त्वं पश्येत्प्राप्य ते येन तज्ज्ञानं तत्पदं परमपुरुषार्थसिद्धये साधनीयम् ॥ २४ ॥ न विद्यते उत्तममुल्लूकतममन्यथास्मात्तथा
 विधंपदं बलुस्तदालं चि ॥ २५ ॥ ददुरान्ते कान् ॥ सहिकूपस्थेन बद्धिः परमं तित्वाप्यध्वेस्सुतराग्निभावाः ॥ २६ ॥ शठेषु बंधकेषु दुर्दुस्तेषु दुर्दुच्छेदेषु भलेष्विनिधावत् ॥ भक्ताः
 सक्ता ये ते मोक्षोत्तरेणा न्वयः ॥ २७ ॥ दुर्गमास्तं कटान् ॥ यथारजुद्धयोर्बन्धुद्धयः ॥ २८ ॥

केनतर्हितप्राप्यतेतत्राह ॥ पुरुषार्थेति ॥ पुरुषार्थः श्रवणमनननिदिध्यासनपौरुषयंतदेकसाध्येन ॥ द्वैतवासनाविरोधिब्रह्माकारदृढवासनायाएकार्थेननुसृत्यविषयेणकर्मणासाध्येनसाक्षात्कारेणेत्यर्थः ॥ मनोयात्रस्यद्वैतस्यमूलोच्छेदलक्षणेनजयेन ॥ यथाहुः ॥ एवंनिरतरुताब्रह्मैवास्मीतिवासना हरत्यविद्याविक्षेपानुरोगानिवरसायनमिति॥४०॥ सप्रामविवेकोद्देहिदादेरात्मनःपृथक्करणं ॥ विचारश्चश्रवणमनननिदिध्यासनैरसंभावनादिनिरासः एकांतएकाग्र्यंचताभ्यानिश्चेतुंशक्यम् ॥ दुःखजालानिविषयान् ॥४१॥ सप्रामपदः ॥४२॥ संसारोत्पत्तेरननःसिद्धमुखानामुक्तपदंनिरासाराणांसत्तास्फूर्त्योःसीमांतपरमावधिम् ॥ सुखस्यआसाराणमिधस्थानीयमवधिमितिवा ॥ एतस्यैवानंदस्याभ्यानिश्रूतानिमात्रामुपजीवति साकाशासापरागतिरित्यादिश्रुतेरितिभावः ॥ अनुत्तमानिष्यंदाआनंदरसाधिभावाभ्यानिनायस्मात् ॥४३॥४४॥ अनन्तसमःसंयोगएकरस्य

पुरुषार्थेकसाध्येनवासनैकार्यकर्मणा ॥ केवलंतन्मनोमात्रजयेनासाद्यतेपदम् ॥४०॥ विवेकमात्रसाध्यंतद्विचारैकांतनिश्चयम् ॥त्यजतादुःखजालानिरेणेतदवाप्यते॥४१॥ सुखसेव्यासनस्येतद्विचारयतास्वयम् ॥ नशोच्यतेपदंप्राप्यनसभूयोहिजायते ॥४२॥ तत्समस्तसुखासारसामंतसाधवोविदुः ॥ तदनुत्तमनिष्यंदंपरमाहूरसायनम् ॥४३॥ क्षयित्वात्सर्वभावानांस्वगमानुप्ययोर्योद्वयोः ॥ सुखं नास्येवसलिलंमृगहृणासिर्वतयोः ॥४४॥ अतोमनोजयिश्चित्यः शमसंतोपसाधनः ॥ अनंतसमसंयोगस्तस्मादानंदआप्यते॥४५॥ तिष्ठतागच्छताचिपतताश्रमतातया ॥ रक्षसादानवेनापिदेवेनपुरुषेणवा ॥४६॥ मनःप्रशमनोद्भूतंतत्प्राप्यंपरमंसुखम् ॥ विकसि शमपुष्पस्यविवेकोच्चतरः फलम् ॥४७॥ व्यवहारपरेणापिकार्यवृंदमविदता ॥ ज्ञानुनेवांबरस्येननोज्ञतेनचवांच्यते ॥४८॥ मनःप्र शांतमत्यच्छंविश्रान्तंविगतभ्रमम् ॥ अनीहंविगताभीष्टनाभिवांच्छतिनोज्ञति ॥४९॥ मोक्षद्वारेद्वारपालानिमाच्छृणुययाक्रमम् ॥ ये पामेकतमासक्त्यामोक्षद्वारंप्रविश्यते ॥५०॥ सुखदोषदशादीर्घासंसारमरुमंडली ॥ जंतोःशीतलताभेतिशीतरश्मःसमप्रभा ॥५१॥

लक्षणः ॥४५॥ शरीरपरिश्रमोमनुष्याधिकारनियमश्चनास्तीत्याह ॥ तिष्ठतेत्यादिना ॥४६॥ विकासीशमःपुष्पस्यउच्चस्थोत्कृष्टस्यतरोःकल्पदृक्षस्यफलंपरसुखम् ॥४७॥ ननुतत्त्वाममपिपुनर्यवहारप्रसक्तावैष्यतीत्याशंक्याह ॥ व्यवहारेति ॥ नोज्ञ्यतेनोत्सृज्यतेपूणत्वेनाहेयत्वाद्गतएवमवोच्यते ॥४८॥ सतिमनसिकथंनवांच्छास्यात्तत्राह ॥ मनदति ॥४९॥ प्राग्मेकांतानपि विस्तरेणवर्णयमानानशृणु ॥५०॥ तत्रासर्गसमाप्तेःशमंप्रसूतोनुपपन्नकर्मते ॥ सुखेति ॥ सुखशब्देनतदाशालक्ष्यते ॥ सैवाध्यगस्यवृषातापसमादो पदशातपादीर्घादुरतिक्रमशीतलताभेतिशमेनेत्यपकृष्यते ॥ समप्रज्ञाप्रज्ञासमा ॥ पदव्यत्यासच्छांदसः ॥ यथाच्छंदस्यस्तीयाप्रज्ञानद्वय ॥ शीतरश्मिसमप्रभेतिपाटस्पष्टम् ॥५१॥

निर्वर्तिसुखम् ॥ तपानिर्वत्या ॥ रोहंतिपुनः प्रादुर्भवति ॥ मन्येदत्युपेक्षा ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ सुसन्नद्धानि सस्यगुप्तानि सस्यगुप्तानि सस्यगुप्ता ॥ अमृतरूपेण वर्णनकवचेन ॥
वेधयंति पीडयंति ॥ दुःखानि दुःखानि मिच्छन्ति ॥ ६७ ॥ यथापुरुषद्विनिर्देशः ॥ ६८ ॥ जनस्तानि दुर्नैर्तत्पर्यः ॥ शमयुक्तः आशयो यस्य ॥ ६९ ॥ जीवितसफलजीवनो
भवति ॥ ७० ॥ अनुद्धर्तविनीतमनो यस्य ॥ साधुः शान्तो यस्य दादपराधमपीति यावत् ॥ ७१ ॥ ददानीं दानं भिक्षात्किं परीक्षणायां शान्तलक्षणान्याह ॥ श्रुत्वेत्यादिना ॥
शुभाशुभप्रियाप्रियम् ॥ ७२ ॥ प्राविशुखादिनकाक्षितिप्रारम्भप्रापितं च नो ज्ञति ॥ ७३ ॥ आर्जवमपितल्लक्षणमित्याह ॥ स्थलेति ॥ स्थलाह्वात्वापि परकौटिल्यादीनीति शो

शमामृतरसाच्छन्नं मनोयामेति निर्वर्तिम् ॥ छिन्नान्यपितयांगानि मन्येरोहंति राघव ॥ ६५ ॥ न पिशाचानरक्षां सिनैदत्यानचशत्रवः ॥
न च व्याघ्रभुजंगावादिपंतिशमशालिनम् ॥ ६६ ॥ सुसन्नद्धसमस्तांगप्रशमामृतरमणा ॥ वेधयंति न दुःखानि शरावज्जालामिव
॥ ६७ ॥ न तथा शोभते राजा अव्यतः पुरसंस्थितः ॥ समयास्वच्छया बुद्ध्या योपशमशीलया ॥ ६८ ॥ प्राणास्त्रियतरं दृष्ट्वा तुष्टिमेति न
वेजतः ॥ यामायातिजनः शान्तिमवलोक्य शमशयम् ॥ ६९ ॥ समयाशमशालिन्या वृत्त्यायः साधुवर्त्तते ॥ अभिनन्दितया लोके जीवती ह
सनेतरः ॥ ७० ॥ अनुद्धतमनाः शान्तः साधुः कर्म करोति यत् ॥ तत्सर्वमभिनन्दति तस्येमाभूतजातयः ॥ ७१ ॥ श्रुत्वा स्पृष्ट्वा च दृष्ट्वा च भुक्त्वा
स्त्वात्वा शुभाशुभम् ॥ न ह्यप्यतिग्लायति यः स शान्त इति कथ्यते ॥ ७२ ॥ यः समः सर्वभूतेषु भाविकां क्षति नो ज्ञति ॥ जित्वेन्द्रियाणि यत्नेन
स शान्त इति कथ्यते ॥ ७३ ॥ स्पृष्ट्वा वदानया बुद्ध्या यथैवां तल्लथा बहिः ॥ हस्यते यत्र कार्याणि स शान्त इति कथ्यते ॥ ७४ ॥ तुषारकरविंवा
भं मनो यस्य निराकुलम् ॥ मरणोत्सवयुद्धेषु स शान्त इति कथ्यते ॥ ७५ ॥ स्थितोऽपि न स्थित इव न ह्यप्यतिनकुप्यति ॥ यः सुपुंसमः स्वस्यः
स शान्त इति कथ्यते ॥ ७६ ॥ अमृतस्य दंसुभगा यस्य सर्वजनप्रति ॥ दृष्टिः प्रसरति प्रीता स शान्त इति कथ्यते ॥ ७७ ॥ योऽतः शीतलतां यातो
यो भावे पुनमज्जति ॥ व्यवहारी न संमूढः स शान्त इति कथ्यते ॥ ७८ ॥ अप्यापत्सु दुर्गता सुकल्यांते पुन हत्स्वपि ॥ तुच्छे हं न मनो यस्य स शान्त
इति कथ्यते ॥ ७९ ॥ आकाशसदृशी यस्य पुंसः संव्यवहारिणः ॥ कलंकमेति न मतिः स शान्त इति कथ्यते ॥ ८० ॥

यः ॥ मोक्षोपायतया कर्तव्यानि कार्याणि ॥ ७४ ॥ मरणोत्सवयुद्धेषु भयरागकोपैर्निराकुलमसंतममृतपुनराकरार्थं दत्ताद्वाभम् ॥ ७५ ॥ हर्षकोपनिर्मितवत्प्रदेशस्थितो
पि ॥ ७६ ॥ अमृतस्य दोः मृतप्रवाहद्वयभुगाकुलदा ॥ ७७ ॥ भावेयुर्विविधेषु व्यवहारी सन्मपिनमज्जति नासज्जते ॥ ७८ ॥ महत्सु चित्काटिकेषु ॥ तुच्छे मिथ्यामतेन चरेद
ब्रह्मदीपव्याप्यतिमनोमालि ॥ ७९ ॥ परमाकाशेन बभ्रवास्तदृशी स मरसावसिञ्जत्काशवद्विज्जायां वा ॥ कलंकं करारादित्येष ॥ ८० ॥

लोकेपि सर्वगुणश्रैष्ठ्येन शमः प्रसिद्ध इत्याह ॥ अथः स्विप्सिति ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ गुणानां पूगानां सभूहानां सीमातो वधिः ॥ एकांतभूषणं मुख्यभूषणम् ॥ श्रीमान् सैव गुणसमात्तनात् ॥
 ॥ साधुसंगमसच्छास्त्रभाव ॥ ८३ ॥

मो विराजते ॥ ८३ ॥ अहार्थैरैरपहर्तुमशक्यमार्थैः पूज्यैर्गुणैः सावधानतया रक्षितं परमुक्तं साधनमवलंब्य महानुभावा यथा येन क्रमेण परंपदं प्रयाताः प्राप्तास्ते मेव क्रममनुपालय अवलंब्य रक्षेत्स्यर्थः ॥ ८४ ॥ ॥ इति श्रीवाग्विष्णुसिद्धमहारा ० तात्पर्यप्रकाशे मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥ तत्रार्थानर्थानुब

यथवलंब्य रक्षेत्स्यर्थः ॥ ८४ ॥ ॥ इति श्रीवाग्विष्णुसिद्धमहारा ० तात्पर्यप्रकाशे मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥ तत्रार्थानर्थानुब
 शुद्धयुपबृंहितः ॥ शमसंतोषयोर्हेतुर्विचारोत्रप्रशस्यते ॥ १ ॥ इत्थं मोक्षद्वारपालं शमाख्यमायमुपवर्णयद्वितीयं विचारं वणयिष्यन्वसिष्ठ उवाच ॥ तत्रास्मात्तन्मोक्षलोकांतसुखाना

धविचारः सारासारा विचारो हेयोपादेय विचारः प्रमाणतात्पर्य विचार आत्मतत्त्वपरीक्षा चेति विचारः पंचविधः ॥ तत्रास्मात्तन्मोक्षलोकांतसुखाना
 धराग्यादेश्वरूपषार्थानुबंधितेत्यन्वयव्यतिरेकादिना परीक्षात्मक आद्यः ॥ स्त्रीपुत्रस्वेहादिषु स्वतो बीजतः परिणामतश्चाशुचि विषमूत्राद्यमंगलत्वपरीक्षात्मा ब्रह्मलोकांतसुखाना

तपःस्विषुबहुज्ञेषु याजकेषु तृपेषु च ॥ बलवत्सु गुणाढ्येषु शमवानेव राजते ॥ ८१ ॥ शमसंस्कृतमनसां महतां गुणशालिनाम् ॥ उदेति नि
 र्वतिश्चित्ताज्ज्योत्स्नेव सितरोचिषः ॥ ८२ ॥ सीमांतो गुणपूगानां पौरुषैकांतभूषणम् ॥ संकटेषु भयस्थाने शमः श्रीमान् विराजते ॥ ८३ ॥ इति श्रीवा

शमममृतमहार्थमार्यगुप्तं परमवलंब्य परंपदं प्रयाताः ॥ रघुनययथा महानुभावाः क्रममनुपालयसिद्धयेतमेव ॥ ८४ ॥ ॥ इति श्रीवा
 सिष्ठमहारा मायणे वा ० दे ० मो ० मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे शमनिरूपणं नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥

शास्त्रावर्वाधामलयाधिया परमपूतया ॥ कर्त्तव्यः कारणज्ञेन विचारो निशमात्मनः ॥ १ ॥
 मनित्यवदुःखसंभिन्नत्वादि परीक्षात्मा च द्वितीयः ॥ एतैर्विराग्यमुमुक्षाहेतू ॥ मुमुक्षोत्तरमपि मोक्षसाधनं कर्मवोपासनमेव ते अपि किंसमुच्चिते उत ज्ञानसमुच्चिते उत ज्ञानमेवेति

परीक्षात्मा तृतीयः ॥ यदापि ज्ञानमेव तदपि तत्किं सांख्यवैशेषिकाद्याभिमतं कपिलगौतमोक्ततच्छास्त्रप्रमाणकं श्रौतमेव वा ॥ यदापि श्रौतं तदपि किं श्रुतीनां द्विते उत द्विते स विशेषे
 उत निर्विशेषे आत्मन्यनात्मनि वा तात्पर्यमिति परीक्षात्मा चतुर्थः ॥ स च श्रवणमित्युच्यते ॥ श्रुत्यादिप्रमाणानामप्यद्वितीये सच्चिदानंदब्रह्मात्मनि तात्पर्यावधारणे पि स्वात्मनि परमा

र्थतस्तथात्वं संभवति न वेति रत्नपरीक्षान्यायेनानुभवनिष्ठगुरुसतीत्यादिसंवादेन जीवेश्वरजगत्तत्त्वपरिशोधनेन च यावदवधारणं परीक्षणत्मा पंचमः ॥ तत्राद्यानां त्रयाणां फलं सा
 धनचतुष्टयसंपन्निरत्ययोः सुकृमात्प्रमाणप्रमेया संभावना निवृत्तिस्तत्राद्यायद्यपि भाग्यवशतः स्वतोपि च भवंति तथापि स्वप्रत्ययदृढीकाराय पुनर्गुरुशास्त्रपुरःसरं कर्त्तव्याः ॥ अं

त्यौ तु गुरुशास्त्राभ्यामेव भवत इति सर्वसाधारण्येन शास्त्रावबोधामलयाधियेत्युक्तम् ॥ कारणज्ञेन विषयविशेषपूर्वपक्षसिद्धांतप्रयोजनविभागज्ञानवता पुंसा प्रमाणप्रमेयतत्त्वप्रति
 पादनोपायकुशलेन गुरुणा सहेति वार्थः ॥ तच्च चित्तशुद्धेरप्युपयोगं दर्शयति ॥ परमपूतयेति ॥ १ ॥

तीक्ष्णतां सृक्ष्मत्तत्त्वावगाहनकुशलताम् ॥ २ ॥ आपदेवदुरुत्तरत्वाद्गन् ॥ अनन्ताग्निरीहाग्निः प्रवृत्तिभिः परितः पृष्ठवितेवरागादिभिर्विद्वद्भाआकृतिः सन्निवेशो यस्य ॥ क्रकचं काष्ठदारणम् ॥ ३ ॥ बंधुनाशादिपुद्गलस्थानेषु यदुचितं कर्तव्येन चोपायेन दुःखोत्तरणं चित्तसमाधानं च तत्सर्वं मोहेन वैचित्येन व्याप्तमस्फुरतीति यावत् ॥ तत्र विचार एव गतिस्तत्प्रतिसंधाने हेतुरित्यर्थः ॥ ४ ॥ तदेवाह ॥ नेति ॥ ५ ॥ तेजः सामर्थ्यम् ॥ प्रतिपत्तिस्तत्तत्कालोचितस्फूर्तिः ॥ क्रिया तदनुष्ठानं तत्फलं च ॥ फलं ति निष्पद्यते स फली भवंति वा ॥ ६ ॥ युक्तमुचितमुपादेयमयुक्तमनुचितं हेतुतयोः प्रकाशने महादीपम् ॥ स्फारमनल्यम् ॥ ७ ॥ आलूना निरुद्धयस्या निविवेकां भोजानि दैस्तात् ॥ शुद्धात्मा जल्पच्छल

विचारान्तीक्ष्णतामेत्यधीः पश्यति परंपदम् ॥ दीर्घसंसाररोगस्य विचारो हि महौषधम् ॥ २ ॥ आपद्गन्मनंतेहापरिपृच्छविताकृति ॥ विचारक्रकचच्छिन्नं नैव भूयः प्ररोहति ॥ ३ ॥ मोहेन बंधुनाशेषु संकटे पुशमेपुच ॥ सर्वव्याप्तं महाप्राज्ञविचारो हिसतांगतिः ॥ ४ ॥ न विचारं विना कश्चिदुपायो स्ति विपश्चिताम् ॥ विचारादशुभं त्यक्त्वा शुभमायातिधीः सताम् ॥ ५ ॥ बलं बुद्धिश्च तेजश्च प्रतिपत्तिः क्रियाफलम् ॥ फलं त्यतानि सर्वाणि विचारैरेव धीमताम् ॥ ६ ॥ युक्तयुक्तमहादीपमभिवांछितसाधकम् ॥ स्फारं विचारमाश्रित्य संसारजलधिं तरेत् ॥ ७ ॥ आलूनरुद्धयां भोजान् महामोहमंतं गजान् ॥ विदारयति शुद्धात्मा विचारो नाम केसरी ॥ ८ ॥ मूढाः कालवशेनेह यद्गताः परमंपदम् ॥ तद्विचारप्रदीपस्य विजृम्भितमनुत्तमम् ॥ ९ ॥ राज्यानि संपदः स्फाराभोगो मोक्षश्चाश्रयतः ॥ विचारकल्पवृक्षस्य फलान्येतानि राघव ॥ १० ॥ या विवेकविकासिन्यो मतयो महतामिह ॥ न ताविपदि मज्जंति तु वकानी ववारिणि ॥ ११ ॥ विचारोदयकारिण्याधियाव्यवहरंति ये ॥ फलानामत्युदारणां भाजनं हि भवंति ॥ १२ ॥ मूर्खं हृत्काननस्यानामाश्रयमरोधिनाम् ॥ अविचारकरं जानां मंजरी दुःखरीतयः ॥ १३ ॥ कज्जलक्षोदमलिनामदिरामदधमिणी ॥ अविचारमयी निद्राया तु तेराघवक्षयम् ॥ १४ ॥ महापदतिदीर्घपुसद्विचारपरोरः ॥ न निमज्जति मोहे पुतेजोराशिस्तमः सख ॥ १५ ॥

जात्यादिदोषशून्यः ॥ ८ ॥ मूढास्तरणोपायमार्गव्यामूढाः ॥ विजृम्भितां दृशामर्गप्रकाशनस्य फलम् ॥ ९ ॥ १० ॥ विवेकोऽविचारस्तेन विकसिन् यो यामतयस्तानमज्जंति न विपदि ॥ तुंवकानि शुष्कालावृकानि ॥ ११ ॥ विचारवती धीर्विवेकोदयकारिणी तया ये व्यवहरंति ॥ उदारणां श्रेष्ठानाम् ॥ १२ ॥ मूर्खाणां हृन्मन एव कानं न वनंतं स्थानाम् ॥ पुरुषार्थविषये आशामुसृष्टां प्रय संरुधंति च्छीलानाम् ॥ करं जानां कुवेराक्षवल्लीनाम् ॥ तदपक्षे आशादिशः ॥ नेहि हृतिपावेन दिशो रुधंति ॥ मंजर्यः फलकोशमंजरी दुःखव्यवहारादेव रभुनाला हि स कटकाः ॥ १३ ॥ क्षोदश्चूर्णमिव मलिना ॥ मदिरामदधमोऽप्यनिस्त्वलनादयस्तद्वती ॥ क्षययानुविचारेणेति शेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥

मानसं मन एव सरस्वती देवि भवं कुक्षौ प्रसिद्धं मांसं सरः ॥ शैली न्नत्यस्थैर्यादिगुणैर्हि मवानिव ॥ १६ ॥ मांसं मौख्यम् ॥ चंद्रदेवत्वचंद्रवद्विवेकप्रकाशयोग्यचमनासचाद्रकास
दृशज्ञानसुखाविर्भावोचितस्तस्माद्यस्य मूर्खस्य शोकदुःखाद्युद्भवस्तस्य चंद्रवद्विषयशक्तिर्वज्रमुदेति ॥ यथा शिशोर्बालस्य मौख्यार्थः प्रागुक्तवेताल उदेति तद्वत् ॥ १७ ॥ नि
द्विवेको नराधमो दुःखबीजानामेव निरंतरं तरणाय निमित्तं खंडकं भूकुसूलम् ॥ न विद्यते स्थूलं यस्मात्तथा विधमति स्थूलमित्यर्थः ॥ विपल्लक्षणानां नवलतानां मधुर्वसंत उल्लासहेतु
द्विवेको नराधमो दुःखबीजानामेव निरंतरं तरणाय निमित्तं खंडकं भूकुसूलम् ॥ १९ ॥ एकानि नियमेन वनद्वुमसमानधर्माणाम् ॥ एकानि मनुष्या
रित्यर्थः ॥ १८ ॥ दुरारं भाः स्वपरदुःखानुकूलकर्मणि ॥ दुराचारानि पिद्वा चरणानि ॥ भ्रांति आविर्भवति ॥ १९ ॥ एकानि नियमेन वनद्वुमसमानधर्माणाम् ॥ २० ॥ विविक्तं विचार
सेव्यस्थानेन विद्यमानेन वनद्वुमेण सधर्माणाम् ॥ अत एव साधूनामध्वगानां छायाश्रयदानादिकार्येषु साधुपुरुषार्थोपयोगिषु कार्येषु वाऽक्षयमसमर्थम् ॥ २० ॥ विविक्तं विचार

मानसे सरसि स्वच्छे विचारकमलोत्तरः ॥ नूनं विकसितो यस्य हि मवानिव भातिसः ॥ १६ ॥ विचारविकला यस्य भ्रमति मीधमुपेयुषः ॥ त
मानसे सरसि स्वच्छे विचारकमलस्य शिशो रिव ॥ १७ ॥ दुःखखंडकमस्थूलं विपन्नवलतामधुः ॥ रामदूरे परित्याज्यो निर्विवेको नराधमः ॥ १८ ॥
स्योदेत्यशनिश्चंद्रान्मुधाय क्षः शिशो रिव ॥ १९ ॥ अविचारिणमेकांत वनद्वुमसमानधर्मकम् ॥ अक्ष
येकं च न दुरारं भादुराचारदुराधयः ॥ अविचारिणमेकांत वनद्वुमसमानधर्मकम् ॥ २१ ॥ विवे
मंसाधुकार्येषु दूरे कुरुरघूह ॥ २० ॥ विविक्तं हि मनोजंतो राशवैव श्यवज्जितम् ॥ परं निर्दति मभ्येति पूर्णचंद्र इवात्मनि ॥ २१ ॥ विवे
कितो दिता देहे सर्वं शीतल्यलम् ॥ अलं करोति चात्यंतं ज्योत्स्नेव भुवनं यथा ॥ २२ ॥ परमार्थपताकाया धियो धवलचामरम् ॥ विचा
रो राजते जंतो रजन्यामिव चंद्रमाः ॥ २३ ॥ विचारचारवो जीवाभासयंतो दिशो दश ॥ भांति भास्करवन्नूनं भूयो भव भया प्रहाः ॥ २४ ॥
बालस्य स्वमनो मोहकल्पितः प्राणहारकः ॥ रात्रौ न भसि वेतालो विचारेण विलीयते ॥ २५ ॥ सर्व एव जगद्भावा अविचारेण चारवः ॥

अविद्यमानसद्भावा विचारविशरारवः ॥ २६ ॥
वत् ॥ आशायैव वश्येन पारवश्येन वर्जितम् ॥ निर्दति विभ्रांति सुखम् ॥ २१ ॥ ज्योत्स्ना चंद्रिकेव ॥ भुवनं जलं यथा तापार्त्तं सर्वजं न शीतल्यति तृषार्त्तं च अलं द्रुमं करोति तद्वत्
॥ २२ ॥ जंतो रधिकारि जन्मवतः पुरुषस्य परमार्थस्योक्तपुरुषार्थलक्षणराजभावप्राप्तेः सूचकत्वात् ताकाया धियः शुद्धबुद्धेः संबंधि विचारो धवलचामरमिवासाधारणं रार्जानं
ङ्गराजते ॥ रूपितपताका चामरयोरजनो चंद्रमसावुपमाने ॥ तत्र जन्मवैयधिकरणेनोपमानत्वं ॥ २३ ॥ जीवा विचारेणैव क्रमाच्चारवो जीवन्मुक्तभूताः संतो भूयसां प्राणिनां
विचारप्रकाशेन भवभयलक्षणं तमोपपन्नो भास्करवद्भाति ॥ २४ ॥ ननु विचारेण भयनिवृत्तिः कृदटानत्राह ॥ बालस्येति ॥ निशिवहिर्गण्यनप्रतिबंधार्थकल्पितो वेतालस्तथा
सारो विलीयते ॥ २५ ॥ अस्तु तत्र तथा प्रकृते कथं भयनिवृत्तिरित्याशंभ्यभयहेतोर्जगतो विचारेण मिथ्यात्वनिर्णयादित्याह ॥ चारवः सत्यवद्गमणीयाः ॥ विशरारवः
शिलास्फालितलोष्टादिव द्विशरणशीला असारान् मिथ्याभूता इति यावत् ॥ २६ ॥

एच्छिकममद्येय्यनयोर्नविरोधः फलतएकद्रव्यादित्याशयेनाह ॥ ७३ ॥ रागादिदोषद्वयवत्येव धितमद्वयसफलनाम्यस्मिन्मित्याह ॥ कुर्वित्यादिना ॥ रागा
 विसयमवधानफलः स्तोति ॥ यत्किंचिदिति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ पदस्थितिम् ॥ ७७ ॥ किनामदुःस्वफलमिति शेषः ॥ शास्त्रशालिनोपिभूतैति शेषः ॥ ७८ ॥ तेजना ॥ ते
 अरण्यपक्षिदामुका ॥ एवार्थवैशेषः ॥ रागद्वेषकमसुलभाह ॥ मद्धनमिति ॥ अम्यतः अम्यस्मादवस्थापसाधनप्रमादास्यकम् ॥ ७९ ॥ इतिवत्यलक्ष्यमद्वयनाद्विषयेऽ
 त्तिनिवेशाद्वैशेषार्थवधपनाविसर्ग्यबहोरेकलक्षणारागद्वेषयोः कया केनुच्छादित्यय ॥ कुलसुच्छालभाह ॥ धनानीत्यादिना ॥ ८० ॥ प्रियविषयभावेन अमियाभावेन च नव
 यदेकमेतयोर्नसिरस्यतद्रामसश्रयः ॥ द्वाभ्यामेवाथैवैताभ्यां दर्शनाभ्यामिहानघ ॥ ८१ ॥ विहरन्कुरुकल्याणरागद्वेषपरिसयम् ॥ य
 र्किंचिदुदितलोकैक्यमस्यपवादिवि ॥ ८२ ॥ तत्सर्वप्राप्यतेरामरागद्वेषपरिक्षयान् ॥ रागादिद्वैतयाद्युद्धायाह ग्रामविषेष्टितम् ॥ ८३ ॥
 तत्तदेव प्रयात्याशुमुद्धानां विपरीतताम् ॥ द्वेपदोषोर्भिरुद्धासु न गुणाध्वित्तवृत्तिषु ॥ ८४ ॥ पदकुर्वन्तिदग्धासु स्यलीपुहरिणाहव ॥ रागद्वे
 पश्चत्सर्वद्वौ न विलीनीमनोविले ॥ ८५ ॥ अयस्य कल्यतरोस्तस्मात्किनामागनलभ्यते ॥ येहित्राज्ञा स्वनियताविदग्धाः शास्त्रशालिन ॥ ८६ ॥
 रागद्वेषमयास्ते वैजुक्तास्तेधिगल्लुतान् ॥ मद्धनमुक्तमन्येन धनत्यक्तमयान्यत ॥ ८७ ॥ इतिसव्यवहारेहा केरागद्वेषयोः क्रमा ॥ धना
 निधवोमित्रपूनरार्यातिर्यातिच ॥ ८८ ॥ किमेतपुनर प्राज्ञो रज्यते वा विरज्यते ॥ भावाभावभावभोगामयेयपारमेश्वरी ॥ ८९ ॥ स
 साररचनामवाप्तसक्तपातयत्यलम् ॥ न धननजानात्मा सत्यराधवस्तुत ॥ ९० ॥ मिथ्यैव मिथ्यावसितमिनीटपरिलक्ष्यते ॥ आद्य
 तयोः सवममन्मध्यस्थिरमाधिमन् ॥ ९१ ॥ कथं प्रातिरिति प्राज्ञोऽत्यन्यकल्पितस्वप्नमे ॥ एकैककल्पिताखेक्षीमुक्तेतादुरगोपर ॥ ९२ ॥
 इतीयमगमसाररचनातेनमाश्रम ॥ भूताजवंजवीभावमिममाततमाकुलम् ॥ ९३ ॥ गधवपुरनिमाणविलासेनसमविदु ॥ स्वप्न
 मकल्पपुरवदसदेदमुत्थितम् ॥ ९४ ॥ सर्वत्रसस्यमेवेदसुपुममिवविच्युतम् ॥ परिपस्थसिससारदीर्घस्वप्नपुरद्रुमम् ॥ ९५ ॥ अज्ञान
 निद्रालुठनस्वप्नावाल्मकमच्युतम् ॥ ससारस्वप्नसञ्ज्ञातोभवानयमिहस्थित ॥ ९६ ॥ तदेनोचिततानिद्राधनाज्ञानमयात्मिकम् ॥ त्यजा
 लक्ष्मीमिवावाप्तनिधान पुरुषोत्तम ॥ ९७ ॥
 स्याभोगायम्याम् ॥ ९८ ॥ ससत्फलपटम् ॥ ९९ ॥ इतिवक्ष्यमाणयुक्त्यापिष्येत्यवसितमिथैवपरिलक्ष्यते ॥ तायुक्तिमाह ॥ आधतयोरिति ॥ आधतयो पूर्वोत्तरकालयो ॥
 अस्थिरमुत्तरात्रावधिकारपलम् ॥ ९९ ॥ तुच्छेसंसारद्वैतवधयोप्येतद्वैतमाह ॥ अध्येत्यादिना ॥ ९९ ॥ विदुः पाश्चा ॥ ९९ ॥ कल्पनाया सवममन्मद्वैत
 नचिन्मावाचमवसस्थम् ॥ विच्युतस्वप्नाविभावापन्नसुपुममिव ॥ ९९ ॥ अद्यतमवस्थानुस्यूतम् पूर्वाव्ययि ॥ मन्वाद्युभवात्स्वप्नोनिद्रास्यजेत्युत्तराव्ययि ॥ ९९ ॥ ९९ ॥

चिदाभासंचित्यकाशम् ॥ १० ॥ ११ ॥ मयामेघस्थानीयेन ॥ सुशब्दपदंश्लेषाद्गर्जनमप्याह ॥ १२ ॥ अबैवप्रकटोबोधोयस्यतथाविधः सत्तत्त्वं स्वतत्त्वमालोकय ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥ उपसहरति ॥ परिगल्लेतेति ॥ सुसारसुषुप्तमिवसौम्यानिर्विक्षेपादृष्टिर्यस्यतथाविधस्त्वददंनित्यापरोक्षमतिविततब्रह्मेवासिअतः सुशुद्धयेसमुपशमात्मनितस्मिन्नेवसमा
 हितस्तिष्ठेत्यर्थः ॥ १५ ॥ ॥ इति श्रीवात्सिष्ठमन्त्रालयप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणे पू० अष्टाविंशः सर्गः ॥ २८ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ रामस्यत्रोवाह्निश्रान्तिपुनरुक्तार्थविल्ल

र ॥ कैलासेप्राक्शिवेनेत्यस्योपदेशश्चकीर्यते ॥ १ ॥ इत्यसानुग्रहश्रीवसिष्ठेनोपदेशचमत्कारै प्रतिबोधितस्य श्रीरामस्य अन्ये प्रांच श्रोतृणातत्त्वसाक्षात्कारोदयेन मुहूर्तार्थस्वरू

प्रबोधमेहिपश्यस्वमात्मानमुदितंसदा ॥ निर्विकल्पंचिदाभासंप्रातः पद्मं रविं यथा ॥ १० ॥ प्रबुद्धास्वप्नबुद्धास्वप्नः पुनरयं मया ॥ प्रबो
 द्यासेमहाबाहोपश्यात्माकर्मनामयम् ॥ ११ ॥ मयैतेनाभिवृष्टेन शीतेन ज्ञानवारिणा ॥ सुशब्दशालिनारामद्वयनेनैवासिबोधितः ॥ १२ ॥
 बोधमासादयपरंप्रबोधोद्यैवराघव ॥ सत्यमालोकयालीकृत्यक्केमं जागृतं भ्रमम् ॥ १३ ॥ न तं जन्मन ते दुःखं न दोषास्ते न ते भ्रमाः ॥ स
 र्वसंकल्पमुत्सृज्यतिष्ठात्मानिसुसंस्थितः ॥ १४ ॥ परिगलितविकल्पदोषजालस्त्वमसि सुसारसुप्तसौम्यदृष्टिः ॥ अतिविततमिदं सुशुद्धये
 त्वंसमुपशमात्मानितिष्ठेह महात्मन् ॥ १५ ॥ इत्यार्षे वा० वा० दे० मो० नि० पू० परमार्थयोगोपदेशो नामाष्टाविंशतितमः सर्गः ॥ २८ ॥
 श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्याकर्णयतिस्वस्य समचेतसिराघवे ॥ विश्रान्ते स्वात्मनि स्वैरं परमानंदमागते ॥ १ ॥ तत्रस्थे पुच सर्वपुते पुपश
 मशालिषु ॥ राघवस्यात्मविश्रान्तेः स्थित्यर्थवचनानुवृत्तम् ॥ २ ॥ विरराममुनेर्वारिसस्येष्वंबुधरादिव ॥ अथयाते मुहूर्तार्धराघवे प्रतिबो
 धिते ॥ ३ ॥ पुनराह तमेवार्थवसिष्ठो वदतां वरः ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ रामसम्यक्प्रबुद्धोसि स्वात्मानमसि लब्धवान् ॥ ४ ॥ एवमेवा
 वलंब्यार्थं तिष्ठेह पदं क्रुथाः ॥ इदं संसारचक्रं हि नाभौ संकल्पमात्रके ॥ ५ ॥ संरोधितायां वहनाद्रघुनंदनरुद्धते ॥ क्षोभितायां मनोनाभ्या
 मिदं संसारचक्रकम् ॥ ६ ॥ प्रयत्नाद्रोधितमपि प्रवहत्येव वेगतः ॥ परंपौरुपमास्याय बलं प्रज्ञां च युक्तिः ॥ ७ ॥ नाभिं संसारचक्रस्य
 चित्तमेव निरोधयेत् ॥ प्रज्ञासौ जन्ययुक्तेन शास्त्रसंवलितेन च ॥ ८ ॥ पौरुषेण न यत्प्राप्तं न तत्कचन लभ्यते ॥ दैवैकपरतां त्यक्त्वा बालबोधो
 पकल्पिताम् ॥ ९ ॥ निजं प्रयत्नमाश्रित्य चित्तमादौ निरोधयेत् ॥ आविरिंचात्प्रवृत्तेन भ्रमेणाज्ञानरूपिणा ॥ १० ॥

पविश्रातिसमाधिनानिष्कपस्थिति श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्याकर्णयतीत्यादिसार्धेना ॥ तत्रस्थेषु स्वात्मनि विश्रान्ते प्विति विभक्तिविपरिणामेन योज्यम् ॥ मुनेर्वचनामृतविरामे
 ति परेणान्वयः ॥ २ ॥ यथा दृष्टितर्पितेषु सस्येषु अंबुधराद्वारिविरमति तद्वद्वेधिते समाधेर्बुद्ध्यापिते अर्थाद्वसिष्ठेनैवेति गम्यते ॥ ३ ॥ पुनस्तेनैवार्थदृढीकाराया हेत्यर्थः ॥ ४ ॥ अ
 र्थपरमार्थमात्मतत्त्वम् ॥ इह संसारे पदस्थितिमाक्रुथाः ॥ तत्रोपायमाह ॥ इदमिति ॥ ५ ॥ क्षोभिताया रागद्वेषादिना विक्षेपप्रापितायाम् ॥ ६ ॥ पौरुष अभ्यासैव राग्यदाढ्यं
 लक्षणम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

॥ २९ ॥ तत्रस्येनमिथ्याज्ञानचक्रस्थेनजीवेन ॥ ३० ॥ देहचक्रकंदेहपरपराचक्रम् ॥ ३१ ॥ प्रतीतितः सन्धिपिरमार्थत असन् ॥ असत्येनाज्ञानादिनाकृतयस्माद्धेतोः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तत्कृतनैवोच्यतेयेतिशेषः ॥ चेतनवज्जडेअपराधारोपादर्शनादित्यर्थः ॥ ३४ ॥ इच्छातोहिकर्तृत्वस्यात्मातुनजडेदेहेनिर्विकारेआत्मनिवासभवतीत्याह ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अकर्त्रात्मनिश्चयफलमाह ॥ यथेति ॥ ३७ ॥ तर्हि कथराज्यसंस्थितिसिद्धिस्तत्राह ॥ यथेति ॥ ३८ ॥ देहसत्यतादर्शनेतुतदभिमानलक्षणाहकारस्या निरीहइति ॥ ३९ ॥
 यथापस्थितिदिक्रकंभ्रमदत्यंतमोहितः ॥ अकस्मादेवहृदनेमिथ्याज्ञानेनवल्गता ॥ २९ ॥ तत्रस्येनतथैवेदं दृश्यतेदेहचक्रकम् ॥ भ्रमितं चभ्रमद्रूपंपतद्रूपंप्रापितम् ॥ ३० ॥ हतंचहन्यमानंचहृश्यतेदेहचक्रकम् ॥ धीरतामलमालंब्यघनभ्रममिमंत्यजेत् ॥ ३१ ॥ संकल्पेन कृतोदेहोमिथ्याज्ञानेनसन्नसन् ॥ असत्येनकृतंयस्मान्नतत्सत्यंकदाचन ॥ ३२ ॥ असदभ्युत्थितोदेहोरज्ज्वामिवभुजंगधीः ॥ असत्या मेवसत्यांचकरोत्यपिजगत्क्रियाम् ॥ ३३ ॥ जडेनरामक्रियेतयन्नतत्कृतमुच्यते ॥ कुर्वन्नपितदादेहोनकर्ताक्वचिदेवहि ॥ ३४ ॥ निरीहो हिजडोदेहोनात्मनोस्याभिवांछितम् ॥ कर्तानिकश्चिदेवातोद्रष्टाकेवलमस्यसः ॥ ३५ ॥ यथादीपोनिवातस्थः स्वात्मन्येवावतिष्ठते ॥ सा क्षिवत्सर्वभावेषुतथातिष्ठेज्जगत्स्थितौ ॥ ३६ ॥ यथादिवसकर्माणिभास्करः खंस्थएवसन् ॥ करोत्येवमिमारांमकुरुपार्थिवसंस्थितिम् ॥ ३७ ॥ अस्मिन्नसन्मयेदेहगृहेशून्येसमुत्थिते ॥ सत्तामुपगतेमिथ्याबालकल्पितयक्षवत् ॥ ३८ ॥ कुतोप्यागत्यनिःसारः सर्वसज्जनव र्जितः ॥ अहंकारः कुवेतालः प्रविष्टश्चित्तनामकः ॥ ३९ ॥ अस्यमाभृत्यतांगच्छत्वमहंकारदुर्मतेः ॥ अस्यभृत्यतयारामनिरयः प्राप्यते फलम् ॥ ४० ॥ स्वसंकल्पविलासेनदेहगेहेदुराकृतिः ॥ उन्मत्तचित्तवेतालः परिवल्गतिलीलया ॥ ४१ ॥ शून्यं देहगृहंप्राप्य चित्तयक्षेण तत्कृतम् ॥ भीतायेनमहांतोपिसमाधिनियताः स्थिताः ॥ ४२ ॥ चित्तवेतालमुद्भास्यस्वशरीरकमंदिरात् ॥ संसारशून्यनगरेनविभक्तिक दाचन ॥ ४३ ॥ चित्तभूताभिभूतोस्मिन्येशरीरगृहेरताः ॥ चित्रमद्यापितेकस्माद्ब्रिताआत्मवत्स्थिताः ॥ ४४ ॥ ग्रस्तेचित्तपिशाचेनदेह सन्नानियेष्टताः ॥ पिशाचस्येवयाबुद्धिर्नापिशाचस्यराघव ॥ ४५ ॥
 वर्जनात्तदृत्यतास्यादेवेत्याह ॥ अस्मिन्नित्यादिना ॥ ३८ ॥ प्रविष्टः स्यादितिशेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सत्यहकारेअनर्थार्तरामप्याह ॥ स्वसंकल्पेत्यादिना ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ देहगृहेरताआसक्तास्तेअनतकोटिदेहेषुनष्टेषुअथापिदेहेनआत्मवत्तादात्म्येनघटिताः कस्मात्स्थिताः ॥ सदैवतद्वद्वटनदुःखेअनुभूयमानेपितद्विघटनेयत्ननकुर्वन्तितच्चित्रमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ येष्टतास्तेषामितिशेषः ॥ ४५ ॥

सर्वधनापप्रयवद्भिरपेशरीरेकेआस्थयाविहरदनापुरुष पिशाचएवेतिविभक्तिविपरिणामेनानुपचयते ॥ मध्रास्थानुलोनुयुक्तताभाह ॥ नात्विति ॥ ४६ ॥ ग्रयममहकारस्यानु
चरतांमृत्युनात्यक्षातनोयोगभूमिकाभ्यासावहकारस्यआस्थतिआत्यतिकविसृतिद्याप्य ॥ ४७ ॥ नयिप्राणीति ॥ अहकारिणांविनयवौलभ्यावौद्धत्यावस्थाभावाच्चनकश्चि
त्तिसतीतिभाव ॥ ४८ ॥ फलकलहजनवैरादिरूपमतएवमरणालम्बन् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तस्यपरलोकेपितु स्वमेवेत्याह ॥ अहकारेति ॥ ५१ ॥ यस्यस्वदेहादपस्पकोदरे

अहकारग्रहपदग्रहद्वयशरीरकं ॥ विहरन्नास्ययासाधोनतुवैतकिलस्थिरम् ॥ ४६ ॥ अहकारानुचरतां त्यक्त्वा विततयाधिया ॥ अहकारास्मृतिं प्राप्य स्वात्मैवाश्रयलब्धताम् ॥ ४७ ॥ अहंकारपिशाचेन ग्रस्ता ये निरयैषिण ॥ तेषां मोहमटां धानानि मित्राणि न र्बाधवा ॥ ४८ ॥ अहंकारोपहतया युद्ध्याया कियते क्रिया ॥ विपवृत्त्या द्वयफलतस्या स्यान्मरणाल्मकम् ॥ ४९ ॥ विवेकधैर्यहीनेन स्वाहकारमहोत्सव ॥ मूर्खेणालिधितोयेन नष्टमवाशु विद्धितम् ॥ ५० ॥ अहंकारपिशाचेन वराकायेव शीकृता ॥ त एते न रक्षाप्रीनां राघवे धनतां गता ॥ ५१ ॥ अहंकारे रोगो यस्य परिस्फूर्जति कोटरे ॥ स्वदेहपादपोऽर्धरैरिषिरेण निपात्यते ॥ ५२ ॥ अहंकारपिशाचोऽस्मिन् देहेति षुतुयातुवा ॥ त्वमेनमा लोकय मामनसामहतां वर ॥ ५३ ॥ अवधूतोत्यवज्ञातश्चेतसैवातिरस्कृत ॥ अहंकारपिशाचस्तेन हर्षं किंचित्करिष्यति ॥ ५४ ॥ देहालये स्फुरत्यस्मिन् रामचित्तिपिशाचेन ॥ अस्यानंतविलासस्य किमिवागतमात्मन ॥ ५५ ॥ चित्तयक्षाभिभूतानां यापुंसां विततापद ॥ शक्यते परिसंस्त्यानुनातवर्षातरपि ॥ ५६ ॥ हाहा मृतोऽस्मिन् दग्धोऽस्मीत्येतावैदु खट्वत्तय ॥ अहंकारपिशाचस्य शक्तयो न्यस्य नानघ ॥ ५७ ॥ सवगोपिययाकाश सयधोनेह केनचित् ॥ सर्वगोपितयैवात्मानाहंकारेण संगत ॥ ५८ ॥ यत्करोति यदादत्ते देहयत्र मिदं चलम् ॥ वातरज्जुयुतं रामतदहंकारचेष्टितम् ॥ ५९ ॥

नृदिसस्येवेहपादप ॥ बहुवेकषचनंजालीक्याह ॥ अधीरितिच्छेद ॥ ५२ ॥ याशालोक्य ॥ ५३ ॥ अवनलोकनयोधेफिकित्यासपाह ॥ अबधूतइति ॥ ५४ ॥ आल
 नलदनुसरणारेवानय उऐसितस्तसस्थितोव्याफिकित्यासपाह ॥ ५५ ॥ वितेतिपाठगाहकारत्येवदृश्यतोव्यनर्यकारिताख्यानायनिर्हरा ॥ ५६ ॥ ५७ ॥
 अहंविस्मालीषानुपगतमिदंनियारिकारोमार्थातिवारयति ॥ सर्वजइति ॥ सबज्यातइतिवैषयःतन्त्रिकदृष्ट्यर्थ ॥ ५८ ॥ भातएवुःशुक्लाज्यायावः ॥ ५९ ॥

यद्यहंकारएव सर्वचेष्टानि भिज्जनात्तात हि केने पितं पतति भेषितं मनः केन प्राणमुच्यते पतं प्रत्यगस्यति मध्ये वा मनमासीनं विश्वे देवा उपासते इत्यादि
श्रुति विरोधस्तत्राह ॥ दक्षोत्पत्ताविति ॥ आत्मसत्स्थः स्वमहिम्नि प्रप्रतिष्ठितः कारणश्रुतिभिरुपचर्येत इत्यर्थः ॥ ६० ॥ उपचरे मन आदीनामत्तास्फूर्तिप्रदत्वं भवनिमित्तमित्याह ॥
आत्मेति ॥ आत्तवपुर्लब्धसत्ताककल्पितस्थूलदेहं च ॥ ६१ ॥ प्रकटाधयोश्चिज्जडयोः ॥ ६२ ॥ नन्वसबधेधेन आदेः सत्तारुफूर्त्यसिद्धिः सबधेत्वात्मासगत्वा सिद्धिरित्याशक्या
ह ॥ चपलेति ॥ चपलस्य इदानीरयति प्रेरयतीति चपलस्य देवेरास्तथाविधाभिरात्मनः प्राणस्य शक्तिभिरावृतवशीकृतचित्ततादात्म्याध्यासलक्षणेन मौर्ख्येणाज्ञानेन दृश्यते न वस्तु
दक्षोत्पत्तौ यथा हेतुरकर्त्रपि किलांवरम् ॥ आत्मसंस्थस्तथेहात्मा चित्तचेष्टासु कारणम् ॥ ६० ॥ आत्मसन्निधिमात्रेण स्फुरत्यात्तवपुम
नः ॥ दीपसन्निधिमात्रेण कुञ्जरूपमिवामलम् ॥ ६१ ॥ अपि विभ्रिल्लष्टयोरामनित्यमेवात्मचित्तयोः ॥ द्यावापृथिव्योरिव कः संबंधः प्र
कटांधयोः ॥ ६२ ॥ चपलस्यं देवेराभिरात्मशक्तिभिरावृतम् ॥ चित्तमात्मेति मौर्ख्येण दृश्यते रघुनंदन ॥ ६३ ॥ आत्मा प्रकाशरूपो हि नित्यः
सर्वगतो विभुः ॥ चित्तं शठमहंकारं विद्धि हार्दबृहत्तमः ॥ ६४ ॥ आत्मासि वस्तुतस्त्वं हि सर्वज्ञानमनोभ्यशम् ॥ दूरे कुरु मनो मोहं किमेतेना
भिसंगतः ॥ ६५ ॥ पिशाचोपि मनोरामशून्यदेहगृहे स्थितः ॥ भावयत्येष दुष्टात्मा मौनमुत्तमसंस्थशन् ॥ ६६ ॥ भवप्रदमकल्याणंधैर्य
सर्वस्वहारिणम् ॥ मनः पिशाचमुत्सृज्य योसि सत्वं स्थिरो भव ॥ ६७ ॥ चित्तयक्षदृढाक्रान्तं न शास्त्राणि न बांधवाः ॥ शक्रुवंति परित्रातुं गुर
वो न च मानवम् ॥ ६८ ॥ संशांतचित्तवेतालं गुरुशास्त्रार्थबांधवाः ॥ शक्रुवंति समुद्धर्तुं स्वल्पं कान्धुगं यथा ॥ ६९ ॥ अस्मिञ्जगच्छून्यपुरे स
र्वमेव प्रदूषितम् ॥ देहगेहं प्रमत्तेन चित्तयक्षेण वल्गता ॥ ७० ॥ चित्तवेतालवलितासमस्ता देहखंडजा ॥ इयं जगदरण्यानीशून्या कस्य
न भीतये ॥ ७१ ॥ जगन्मग्यां मस्यां तु शांतचित्तपिशाचकम् ॥ देहगेहं कतिपयैः सेव्यते सद्विरेव यत् ॥ ७२ ॥ इह संश्रयते यायादिव सैवर
घुनंदन ॥ प्रमत्तमो हवेतालैः पूर्णादिह श्मशानकैः ॥ ७३ ॥ अस्यां जगदरण्यान्यां मुह्यंतं मुग्धबालवत् ॥ स्वयमाराध्यै र्यां शमात्मनात्मा
न मुद्धरेत् ॥ ७४ ॥ जगज्जरदरण्ये स्मिंश्च रद्भूतमृगव्रजे ॥ धृतिं तृणरसैराममागच्छ मृगपातवत् ॥ ७५ ॥ अस्मिन्महीतलारण्ये चरंति मृ
गपातकाः ॥ त्वमज्ञानगजं भुङ्क्तासैर्हीनचित्तिमुपाश्रय ॥ ७६ ॥

तेनेत्यर्थः ॥ नाभिरिति पाठे चित्तविशेषणम् ॥ ६३ ॥ असगलोपपादनाया विरुद्धत्वं मेव प्रपंचयति ॥ आत्मेति ॥ शठबंधकम् ॥ ६४ ॥ हे उत्तममनः पिशाच आत्मानमसे
स्पृशन्नपि मौनतूष्णीमेव स्वसंस्पृष्टभावयतीत्यन्वयः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ सशानेति ॥ शुद्धचित्तमिति यावत् ॥ मृगमृगसदृशं वत्सम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ देहलक्षणे खंडे परिच्छि
न्नभागे जाता ॥ ७१ ॥ समस्तेत्युत्सर्गः कचिदन्यथात्वमपियोदटमित्याह ॥ जगदिति ॥ यत्पतः ॥ ७२ ॥ अतएवाज्ञे देहाः श्मशानतुल्या इति निदति ॥ इहेति ॥ ७३ ॥
धैर्याशमाराध्यदृढमवलम्ब्य ॥ ७४ ॥ तृणसदृशैरसैरिषियरसैर्धृतिकतार्थता बुद्धिम् ॥ ७५ ॥ मृगपातकसदृशा अन्ये मूढा विषयतृणानि चरति चेच्चरतुनाम ॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥ ननु वपुर्जने समानरीलतया सर्वे बावस्थानस्तु बहूदतपकोदायस्ताम्राह ॥ अत्यस्मेति ॥ विशेषणान्युभयप्रयोजयानि ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ नमत्तम्यमासक्तिरमेदमिशेष ॥ पतलमग्राधिनालसणाचडीकोपनासुरारुणागाराक्षसीस्वादीत्यर्थे ॥ ८० ॥ अन्येन कर्मणा ॥ यद्वेणाङ्कारेण ॥ अन्यस्य मनस ॥ अन्यो जाव ॥ मौल्यस्य च क्रिकापरि बतमानापरपराचिप्राआश्चर्यरूपेत्यर्थ ॥ ८१ ॥ सर्वकथनत्वादपिनालानिहु स्वतन्त्रोगमोक्तरीराविरूपपतरावकारादश्याशयेनाह ॥ यथेत्यादिभिभि ॥ इतरस्य सङ्ग्रेतेतररूपस्य सारितरत्येवैव असहलीकारिपदेभ्योऽस्तिद्विरिति भाव ॥ ८२ ॥ यथा उपलस्य च पनताकाठिन्योपलात्पृथक्सतीतयामानसमटिभ्यधिमन समूह आदिपदातसत्कार्यस्थूलप्रपच

अन्येन रम्यामुग्धां गुदं पीपे स्वजले ॥ विहरंति यया रामतथामा विहरानघ ॥ ७७ ॥ अत्यल्पकालशिशिरेकदंमालेपदायिनि ॥ नमत्तम्यं धनुर्नूपमदिपणेव पल्लवे ॥ ७८ ॥ भोगाभोगाग्रहिकायां आयस्यानुसरेत्यटम् ॥ प्रविचार्य महार्थं स्वमेकमालानमाश्रयेत् ॥ ७९ ॥ अपवित्रस्य तुच्छस्य दुर्गस्य दुर्गराकृते ॥ देहस्यार्थेन मन्त्रं च चित्ताचरी सुदारुणा ॥ ८० ॥ अन्येन रचितो देहो यद्वेणा न्येन सश्रित ॥ दुस्वमन्यस्य भोक्तान्यश्रिद्वेयं मौल्यचक्रिका ॥ ८१ ॥ यथैकरूपापनताहपठोऽस्यात्मन जाया ॥ सत्तामात्रैकसामान्यादितरस्याप्यसम्प्रवात् ॥ ८२ ॥ यथोपलस्य च पनतामानसादितयात्मन ॥ सत्तामात्रादभिन्नत्वाद्भावादस्य सस्थिते ॥ ८३ ॥ यथोपलस्योपलताघटस्य घटतायया ॥ सत्तामात्रादभिन्नैव मानसादितयात्मन ॥ ८४ ॥ अत्रेवामपराहटिम् महामोहविनाशिनीम् ॥ शृणुयाकथिता पूर्वममकैलासकदरे ॥ ८५ ॥ संसारदुःखशांत्यर्थे देवनाङ्गदुर्मौलिना ॥ अर्लीदुःखसंसारमासुरपारगोदिव ॥ ८६ ॥ कैलासो नाम शैले ब्रह्मगौरी रमणमदिरम् ॥ तत्राज्जे भगवान् देवो हरश्चन्द्रकलाधर ॥ ८७ ॥ तपूजयन् महादेवं तस्मिन्नेव गिरौ पुरा ॥ कदाचिदवसंगंगातेदेविरचित्ताश्रम ॥ ८८ ॥ तपोर्यतापसाचारं चिराय रचितस्थिति ॥ सिद्धसंघातवलितकृतशास्त्रार्थसंग्रह ॥ ८९ ॥ पुष्पार्थस्युतपुष्टिकपुस्तकव्यूहसंग्रही ॥ एवगुणविशिष्टस्य कैलासवनकुजके ॥ ९० ॥ तप प्रचरतोरामममकालोत्यवतत् ॥ अयैकदा कठचित्तु बहुलस्याष्टमे दिने ॥ ९१ ॥

अथ ॥ तद्वृत्त ॥ सत्तामात्रमालाबाधभिन्नत्वात्पृथक् अस्य मानसादे सस्थितेरभावादित्यथ ॥ ८३ ॥ अयं च न्यायः प्रत्येकघटतन्मानसवस्थाविव्यपियोप्यद्वितिसर्वदेवमेवमसिद्धमित्याह ॥ यथेति ॥ ८४ ॥ अप्राप्तिरन्येर्देवावस्थामाणयामसिद्धिषु जालक्षणार्होऽदृष्टणु ॥ ८५ ॥ तत्रार्थे कैलासवर्णनमुत्वेन कथयति त्रीति ॥ अस्तीत्यादिना ॥ इदुकराणां आशयः पञ्चस्याष्टमे दिने ॥ ९१ ॥

रात्रयेमेवप्रदोषेपूजाजपध्यानादिनाक्षयमागतेसति ॥ प्राणिसंचाराद्युपरमात्संशान्तरूपासु दिक्षुकरादिवेष्टयाप्यथानिवेदनकाष्ठमौनव्रततत्रस्थितास्त्रिव ॥ ९२ ॥ गहनेषुवने
पु ॥ ९३ ॥ तनुतार्दपद्महिःप्रवणतामितियावत् ॥ ९४ ॥ स्मयात्स्विसयात् ॥ ९५ ॥ बहिर्दृष्ट्या अवलोकितगतविचारितमित्यर्थः ॥ विचार्यचयावत्तुरस्थसानुं प्रस्थदेशपश्यामिताव
त्तत्रप्राप्तद्व्यर्थः ॥ ९६ ॥ सुसयत सावधानः ॥ ९७ ॥ सुमनाःस्तनुष्टमनाः ॥ ९८ ॥ सम्यक्साष्टागप्रणम्याभिवाहितः स्तुत ॥ स्वभाष्यमहोदयस्वस्मिस्तदनुग्रह

गतेआवणपक्षस्यरात्र्यप्रेक्षयमागते ॥ दिक्षुसंशान्तरूपासुकाष्ठमौनस्थितास्त्रिव ॥ ९२ ॥ खड्गच्छद्यांधकारेषुकुंजेपुगहनेपुच ॥ एतरिमे
नंतरेतत्रयामार्धप्रथमेगते ॥ ९३ ॥ समार्धितनुतानीत्वास्थितोहंवाक्यमग्रदृक् ॥ अपस्वंकाननेतेजोझटित्येवसमुत्थितम् ॥ ९४ ॥ शु
भ्राभ्रशतसंकाशंचंद्रविंबगणेपमम् ॥ प्रकटीकृतदिक्कुंजंतदालोक्यमयास्मयात् ॥ ९५ ॥ अंतःप्रकाशशालिन्याबुद्धिदृष्ट्यावलोकित
म् ॥ यावत्पस्यामितंसानुंप्राप्तश्रंद्रकलाधरः ॥ ९६ ॥ गौरीकरार्पितकरेनदिप्रांत्सारिताग्रगः ॥ शिष्यान्संबोध्यतत्रस्यानृगृहीत्वावर्धसु
संयतः ॥ ९७ ॥ अगमंसुमनास्तस्यदृष्टिपूतमहंपुरः ॥ तत्रपुण्यांजलिदत्वादूरदेवत्रिलोचनः ॥ ९८ ॥ दत्तार्घ्येणमयादेवःसंप्रणम्याभिवं
दितः ॥ ततश्चंद्रप्रभासख्याक्त्रज्याशीतलयातया ॥ ९९ ॥ दशासर्वार्तिहारिण्याचिरमस्यास्पदीकृतः ॥ पुष्पसानूपविषायतस्मैत्रैलोक्य
साक्षिणे ॥ १०० ॥ अर्घ्यपुष्पंतथापाद्यमभ्युपेत्यार्पितंमया ॥ मंदारपुण्यांजलयोविकीर्णांचहवःपुरः ॥ १०१ ॥ नानाविधैर्नमस्कारैःस्तो
त्रैश्चाभ्यर्चितःशिवः ॥ ततोभगवतीगौरीतादृश्यैवसपर्यया ॥ २ ॥ संपूजितासखीयुक्तागणमंडलिकातया ॥ पूजानेपूर्णशीतांशुरस्मिशी
तलयगिरा ॥ ३ ॥ तत्रोपविष्टंप्रोवाचमामर्द्धदुक्कलाधरः ॥ ब्रह्मन्प्रशमशालिन्यःप्राप्तविश्रांतयःपरे ॥ ४ ॥ कच्चिकल्याणकारिण्यःसंवि
दस्तेस्थिताःपदे ॥ कच्चित्तपस्तेनिर्विघ्नंकल्याणमनुवर्त्तते ॥ ५ ॥ कच्चित्प्राप्यमनुप्राप्तंकच्चिच्छाम्यंतिभीतयः ॥ एवंवादिनिदेवेशेशसर्वलो
केककारिणि ॥ ६ ॥ गिरानुनयशालिन्यामयोक्तरनुंदन ॥ त्र्यक्षानुस्मृतिकल्याणवतामिहमहेश्वर ॥ ७ ॥ नर्किंचिदपिदुष्प्रापंनचकाश्च
नभीतयः ॥ त्वदनुस्मरणानंदपरिघूर्णितचेतसाम् ॥ ८ ॥ नतेसंतिजगत्कोशेप्रणमंतिनयेषुनः ॥ तेदेशास्तेजनपदास्तादिशस्तेचपर्वताः ॥ ९ ॥
दृष्टिपातवर्णयति ॥ ततदिति ॥ तयास्वानुभूतालौकिकनिरतिशयानदाविर्भावचमत्कारकारिण्या ॥ ९९ ॥ १०० ॥ अभ्युपेत्यअभिसुखंसमीपेगत्वा ॥ १०१ ॥ तादृश्याशि
वपूजासदृश्यासपर्ययापूजया ॥ २ ॥ ३ ॥ तदाज्ञयातत्रसानावुपविष्टमाम् ॥ तत्रकुशलप्रश्नेकर्त्तव्येसर्वकौशलप्रमकाष्ठापरमात्मनिचिन्तविश्रान्तिमेवभगवान्प्रथममनुजिघृक्ष
यापृच्छति ॥ ४ ॥ सविदश्चित्तवृत्तयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनुनयोविनयस्तच्छालिन्या ॥ ७ ॥ ८ ॥ जगत्कोशेतिप्राणिनोनसतियेनप्रणमति ॥ सर्वे
पिप्रणमत्येवेत्यर्थः ॥ तेदेशाःप्रशस्ततादित्यर्थः ॥ अपशवोवाअन्येगेअश्वेभ्यःपशवोगेअश्वान्दिवत्तत्राशस्सलाभः ॥ ९ ॥

भूतस्यपाकसाधितस्वपुण्यस्यदशस्थानीयस्यफलजनोति अनतकोटिगुणतयावितारयति ॥ वसमानस्थीतेद्वारभ्यास्यसेवनमृतसेकेनवाश्रिधधनतनोति ॥ ११० ॥ एव्यत
 वरिष्यमाणस्यद्व्यर्धवीजतनोति ॥ १११ ॥ १२ ॥ सवासानन्तनानानोपेयतीनाच ॥ १३ ॥ पूर्णदिट्टार्यैरितिशेष ॥ १४ ॥ त्यक्ताउद्देगाश्वसक्षोमहेतवोयस्मिस्तथावि
 धेरवाजनविधानंमृद्वीतिपरणाख्य ॥ १५ ॥ १६ ॥ पूर्णमितकलादिशद्व्युत्पत्त्यावसिष्ठस्यविषयप्रोगाश्रित्यायुष्यतापोतनात्सर्वपापक्षयकरसककन्याणवर्धनमितिविशेष
 णाभ्याचसबानयनिरुहस्युपलक्षितनिराशयानरुद्रगोक्षसाधनविषयएवमयमभङ्गतिनिश्चिततासर्वक्षपरमकारुणिकर्दम्बर सर्वभावेनप्रपन्नायवसिष्टायपरमपुरुषार्थसाधन
 इत्यस्मानमेवमदेवाधनपरमरहस्यश्रुतमुपदेष्टकामयतिजानीते ॥ शृण्विति ॥ १७ ॥ प्रप्रवक्ष्यमाणदेवार्चनानुरूपमलौकिकदेवत्वरूपमुपदेष्टुंशिव्यस्यतदुक्तुंस्तजिनयपृच्छति ॥

त्वदनुस्मरणैर्कान्तिधियोयनस्यिताजना ॥ फलंभूतस्यपुण्यस्यवर्तमानस्यसेचनम् ॥ ११० ॥ तनोतिचैष्यतोपीजत्वदनुस्मरणप्रप्तो ॥
 ज्ञानायतैकलगोपृतिन्योत्त्रानिशकर ॥ १३ ॥ अपवर्गपुरद्वारत्वदनुस्मरणप्रप्तो ॥ त्वदनुस्मरणोदारचितामणिमतामया ॥ १२ ॥
 सवामामापदार्भाभिदत्तमृतपतेपदम् ॥ इत्युक्तासुप्रसन्नतप्रगतवमहेश्वरम् ॥ १३ ॥ अवोचप्रणतोभूत्वायद्रामतदिदंशृणु ॥ भगवं
 त्वव्यसोन्नपूणामेसकलादिश ॥ १४ ॥ किनुरच्छामिदेवेशसदेतन्ननिर्णयम् ॥ ब्रूहिप्रसन्नयाबुद्ध्यात्यक्तोद्वेगमनामयम् ॥ १५ ॥
 सवपापक्षयकरसर्वकल्याणवधनम् ॥ देवाचनविधानतत्कीदृशंभवतिप्रप्तो ॥ १६ ॥ ॥ इश्वरउवाच ॥ ॥ शृणुब्रह्मविदोश्रेष्ठदेवार्च
 नमनुत्तमम् ॥ वदामिमुच्यतेयेनरुतेनसरुदेवहि ॥ १७ ॥ कच्चिदेस्मिमहाबाहोदेव कस्यादितिहिज ॥ नदेव पुंढरीकाक्षोनचदेवस्त्रि
 लोचन ॥ १८ ॥ नंदव कमलोद्भूतो नदेवस्त्रिदशेश्वर ॥ नदेव पवनो नार्कानानलोननिशाकर ॥ १९ ॥ नवाक्ष्णो नानावनिपो नानहंनत्वहि
 जोत्तम ॥ नंदवोदेहूरूपोहिनंदवश्चित्तरूपपृथक् ॥ २० ॥

कचिरिति ॥ महाबाहो नितरदेवाचनसफलीकृतबाहोदुनियाहुसापेक्षबासपूजाभाप्रश्रुतापोतनायसबोधनय ॥ ननुप्रसिद्धाएवपुंढरीकाक्षप्रिलोचनादयोदेवा किमेतावद्यपि
 विषयेभगवाम्याजनमिशंसंज्ञावयतीतिमयमानस्यवसिष्ठस्यपरिच्छिन्नेयुगद्धाजात्प्रथममपनेनुमाह ॥ नवेवइत्यादिना ॥ १८ ॥ कमलोद्भूतोब्रह्मा ॥ त्रिदशेश्वरद्व ॥ नि
 शाकरपद्मपुण्यतत्कलापीनसारीकप्रयान्तास्कोटिदेवैर्होपलक्षणम् ॥ १९ ॥ पुनर्हिनत्वमितिनिषधोत्तरवसिष्ठयोस्तथाद्रोदयंतितास्माद्ब्रह्मा ॥ यदहंब्रह्मसिद्धोस्तिस्त्वयसिद्धोसी
 म्यारिमुनिपुनस्त्यसप्तट्टिमाणतानसिद्धे कनमएकोदेवइतिप्रमाणइतिप्रमाणस्त्वयैवसिद्धिवात्यकस्त्वयुतेश्वमाणत्वायेनयामदेवतात्वनिवारणाथम् ॥ एवंनेनदेवाकामुबन्धुर्ममरीदित्यादि
 क्वदिबुद्ध्याभ्यासिकेनुरूपसुतापिदुष्टराज्यदरानाम् त्वमेत्वाहोसोवध्य त्वाहाइत्यादिबर्वाटिनाकषेष्टायाभ्यासिकभावाभावाभियक्षणदेवतात्वनिवारयति ॥ देहकपड्कति ॥ २० ॥

आध्यात्मिकप्रस्तावात्मकमलात्रदेहादिशोभा ॥ मतिमहणसर्वाध्यात्मिकभावोपलक्षणार्थम् ॥ तत्तुल्यन्यायादाधिभौतिकेव्यपिसर्वभावेव्यदेवत्वमुक्तं योध्यम् ॥ कस्ताहिदेवस्त
माह ॥ अरुत्रिमिति ॥ इकजोडितः कः कर्मभित्यमिति मपू ॥ कृत्रिमक्रियासाध्यतद्विलक्षणपरमार्थदेवननिरतिशयप्रमोदश्चक्राशोदेवउत्तर्यः ॥ पुढरीकाक्षादिमत्यता
हिचिस्त्रकाशाधीनसत्तास्फूर्तिकत्वात्तस्मिन्मध्यस्तालेपाचिसकाशापृथक्करणेस्वरूपसिद्धिरेवदुल्लभादुरेदेवत्वमिति तेव्यपिसत्ताप्रकाशाएवानावृतः स्फुरन्सर्वत्रैकोदेवस्तदभिव्य
स्यतिशयोदेवपुढरीकाक्षादयोपिअभिभूज्जाड्यात्वाद्द्विशब्देनज्वलदगारादेवदेवाउच्यतइतिनश्रुतिस्तस्यादिवादविरोधोपीतिभावः ॥ २१ ॥ आकारादिनादेशतोवस्ततश्चपरि
च्छिन्नेभितेकालतपरिच्छिन्नेतदेवनकुतः ॥ अयभावः ॥ दिवुकोडाविजिगोपाव्यवहारयुतिस्लुतिमोदमदस्वमकातिगतिव्यतिदेशस्वार्थपुप्रसिद्धाहोव्यते पचायचिंदवशब्दव्यु

नदेवः कमलारूपीनापिदेवोभवेन्मतिः ॥ अरुत्रिममनाद्यंतदेवनंदेवउच्यते ॥ १३ ॥ आकारादिपरिच्छिन्नेभितेवस्तुनितकुतः ॥ अरु
त्रिममनाद्यंतदेवनंचिच्छिवंविदुः ॥ २२ ॥ तंदेवदेवशब्देनकथ्यंततत्पूजयेत् ॥ तदेवास्तियतः सर्वसत्तासत्तामरूपधृक् ॥ २३ ॥ अज्ञा
तशिवतत्त्वानामाकाराद्यर्चनंरुतम् ॥ योजनाव्यन्यशक्तस्यकोशाध्यापारिकल्प्यते ॥ २४ ॥ इयत्तादिपरिच्छिन्नंरुद्रादेः प्राप्यतेफलम् ॥
अरुत्रिममनाद्यंतफलमानंदआत्मनः ॥ २५ ॥ अरुत्रिमफलंत्यक्तायः कृत्रिमफलंरुजैत् ॥ त्यक्तासमंदारवनंकारंजंयातिकाननम्
॥ १२६ ॥ बोधः साम्यंशमइतिपुष्याण्यग्राणितत्रच ॥ शिवंचिन्मात्रममलंपूज्यपूज्यविदोविदुः ॥ २७ ॥ शमवोधादिभिः पुष्येदेवआ
त्मायदर्थ्यते ॥ तत्तुदेवार्चनंविद्विनाकारार्चनमर्चनम् ॥ २८ ॥ आत्मसंवित्तिरूपंतुत्यक्तादेवार्चनंजनाः ॥ कृत्रिमाचारानुयेसकाश्चिरं
क्लेशंभजंति ॥ २९ ॥ ज्ञातज्ञेयाहियेसंतोत्रालकीडोपमंचते ॥ आत्मध्यानाहंतवस्तुनकुर्वंतोदेवपूजनम् ॥ ३० ॥ आर्त्तमेवदेवोभग
वाञ्छिवः परमकारणम् ॥ ज्ञानार्चनेनाविरतंपूजनीयः ससर्वदा ॥ ३१ ॥

त्यादनात्कोचेमानाभावात्मायिकनिरुकोश्वर्थस्वच्छदकीडाविजिगीपाव्यवहारस्तुतीनामावियकमदस्वमेच्छागतीनांचनिर्वाहकत्वाद्दशस्वार्थपुद्युतिमोदावेवमुल्यावर्थेति
चनित्यनिरतिशयानंदस्वप्रकाशेब्रह्मण्येवसंभवतोपरिच्छिन्नेपूजयेद्व्यति ॥ अतः अरुत्रिमचिच्छिवमेवदेवंतत्त्वतोविदुरित्यर्थः ॥ २१ ॥ यतः सर्वजगज्जीवतत्संसाररूपंतत्सत्तथै
वसत्तामरूपधृक्नस्वतइतिदेवास्तिनान्यदित्यर्थः ॥ २३ ॥ तर्हिपुढरीकाक्षायाकारार्चनविधिर्यएवनेत्याह ॥ अज्ञातेति ॥ कृतंविहितम् ॥ २४ ॥ आत्मनस्तत्त्वतः सा
क्षात्कारतपूजेनप्रसन्नादित्यर्थः ॥ २५ ॥ कृत्रिमकामभोगानात्मपूजनात्सिद्धांतीतितदर्थकृत्रिमपूजैवकार्यातत्राह ॥ अरुत्रिमेति ॥ २६ ॥ अरुत्रिगपूजेतर्हिंकासामयो
तामाह ॥ बोधइति ॥ साम्यसर्वत्रालौपम्येनदर्शनम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ज्ञातज्ञेयायेकदाचिदात्मध्यानाद्युत्थिताः संतः साकारेवपूजनंकुर्वंतश्चेद्व्यतेनत्तेत्रालकीडोपम
कुर्वंतिनकृत्रिमभोगाशयेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

त्वभीवस्वभावमरुत्रिमअभ्यपयेतनाकाशाधिदाकाशब्रह्मविद्धिनत्वन्य अनात्मापूज्योयतोज्ञानलक्षणमात्मपूजनमेवमुप्यपूजानान्येत्यर्थ ॥ यथाहुः ॥ देहोवेवालयः प्रोक्तो
जीवारबहमराशिवः ॥ त्यजेदस्माननिमान्यसोहंभावेनपूजयेदिति ॥ ३२ ॥ तदेवास्तिपत सर्वसंघासत्तालूपबुध्निगतिब्रह्मणएवजगज्जीवितत्सतरणसत्तात्मनावस्थानमुक्तप्रभो
पर्षानिजिज्ञासुर्बसिष्ठ पृच्छति ॥ चेतनेति ॥ ३३ ॥ तत्रचित्तत्तायाभ्येत्यानीनत्वतावत्सर्वधेस्यमलयेप्यनपायात्प्रसिद्धिभित्तवधीनभानस्यधेत्यस्यानोतरमिवनसत्तातरम
पिपुक्तवित्युपपत्तिमाह ॥ चिद्व्योमिति ॥ सर्वधतिपूवाध्यायि ॥ यद्यस्माद्धेतो ॥ अथवाचिद्व्योमसर्वधसर्गकालोपिअसुभ्रवधेत्यपारादिपरिच्छेदरूप्यत्वात्कलयकालवदित्यनु
मानलक्षणाश्रोपपत्तिरतिशयोक्त्या ॥ ३४ ॥ कथं तर्हि जगदूपपत्तिभासस्तथाह ॥ यद्यदिति ॥ तस्यापरिच्छिन्नत्वादेवमायावरणात् असंमानान्मायिकत्वात्तानविमोर्गेणय
त्सर्वदेवत्वंनमिब्रह्मसिद्धतेनरजगदितिअलभ्यमिति ॥ तथाहि ॥ यद्यत्सर्वधद्विषयीपेक्षियमनआदित्वयत्रकश्चित्तबहुलीभूतप्रकाशशब्दतितत्पत्त्यकचनस्यत्वर्हिबेअसमानास्वय

त्वमेतचेतनाकाशमात्मानजीवमत्रयम् ॥ स्वभावंविद्धिनत्वन्यः पूज्यः पूजात्मपूजनम् ॥ ३२ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ चेतनाकाश
मात्रात्मययाजगदिदंभूतो ॥ ययातचेतनस्यैवजीवादित्वंतदुच्यताम् ॥ ३३ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ चिद्व्योमैवकिलास्तीहपारा
वारविवर्जितम् ॥ सर्वत्रासप्रवचेत्ययत्कल्पतिवशिष्यते ॥ ३४ ॥ यद्यत्स्वयंप्रकथितस्यस्वकचनस्यतु ॥ स्वयंयत्स्यदितानामतेनेद
जगदित्यलम् ॥ ३५ ॥ इत्येवंस्वप्नपुरवज्जगद्ग्रातिचिदात्मकम् ॥ एवचिद्व्योममात्रात्मजगदच्छन्नमितिमत् ॥ ३६ ॥ अत्यंतासंभवाच्चे
त्यदृश्यचिद्व्योममात्रकम् ॥ चित्त्वात्कचतिसर्गादीयत्तज्जगदितिस्मृतम् ॥ ३७ ॥ तस्मात्स्वप्नपुराकारयदिदंभासतेजगत् ॥ तत्रचिद्व्योम
मानात्मन्यन्यतानामकाशुत ॥ ३८ ॥ चिन्मात्रमेवगिरयश्चिन्मात्रंजगदवरम् ॥ चिन्मात्रमालाजीवश्चचिन्मात्रभूतसतति ॥ ३९ ॥
चिद्व्योममानादितरत्सर्गादौसववेदने ॥ भिन्नस्वर्गेपुरेवापि किंसंभववतिकथ्यताम् ॥ ४० ॥

यदिबाह्वि यत्ताकारेणस्यदितस्पर्दननामप्रसिद्धतदेवनीलपीतादित्विषयरूपपञ्चगवित्यालभ्यतप्रसिद्धमित्यर्थ ॥ ३५ ॥ इतिउक्तीत्याएवविषयप्ररूपपञ्चगवित्यालभ्यतमेवसत्त्व
मपुरबत्विदिवभातितांत्या ॥ एवमदुर्गीत्यापरमार्थतोविमृष्टजगन्वमितिमत्अभूतमच्छचिद्व्योममात्रालेवेत्यर्थ ॥ ३६ ॥ तर्हिचिद्वेधेत्याकारेणपरिणतस्वरूपयतिने
त्याह ॥ अत्यति ॥ अपरिणामित्वाद्वयत्वाच्चात्यंतासप्रभावोत्पत्त्यायाजचित्तत्तायादध्ययाकचतियतेतदेवदृश्यजगदित्यर्थ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अतएवारीपितरूपवाधे
नचिन्मात्रस्वरूपदृष्टम्यमित्याह ॥ चिन्मात्रमेवेत्यादिता ॥ ३९ ॥ स्वर्गेअप्यलोकेपुरेस्वर्गरेवाअविशब्दात्तालेपुवाचिद्विन्वंकिंसंभवतितत्कथ्यतनिरूपणजुराले अचि
नम्यत ममात्सुर्दिमत्वेअचिस्वप्यापातान्दगाधेअलीकत्वावलीकस्यचित्ताप्युज्जीवनादरानाशितोऽसंगत्वेनाचित्संभवाद्ययोगत्वापकारतरस्यचाप्रसिद्धेरितिभाव ॥ ४० ॥

ननुयजतिददतिजुहोतीत्यादिशब्दान्तरात्कर्मभेदवच्चिद् आकाशजगदित्यादिनामन्तराद्भेदोस्त्वितिचेत्तत्राह ॥ आकाशमिति ॥ भूताकाशाव्याकृताकाशार्थत्रयपरत्वेनाभि
प्रेतानात्रयाणामप्याकाशशब्दानांकाशदीप्ताविधिधात्वर्थानुगमेनचिन्मात्रवचनत्वसम्भावामेवपिप्रेतानांकाशशब्दानांकाशदीप्ताविधिधात्वर्थानुगमेनचिन्मात्रवचनत्वसम्भावामेवपिप्रेतानांकाशशब्दानांकाशदीप्ताविधिधात्वर्थानुगमेनचिन्मात्रवचनत्वसम्भावामेवपि
द्वित्यादिनिपातनेपिज्ञानार्थत्वानपायाच्चित्त्यायनामतोपपत्तेरितिभावः ॥ ४१ ॥ तदेतिदर्शनाथेत्यध्याहार्यम् ॥ एवरीत्याद्वैतस्वमादिभिःसमयदानुभूयतेतत्त्वदृशातदेत्यर्थः
॥ ४२ ॥ ४३ ॥ द्वितीयएवशब्दोऽपिशब्दार्थः ॥ ४४ ॥ अखिलचित्तसचेत्यमपिजगत्अचेत्यसन्मात्रमेवस्थितम् ॥ ४५ ॥ परमाकाशस्यब्रह्मणःकलनबहुस्याप्रजायेयेति
श्रुतिदर्शितआयसकल्पएवत्रिजगद्भूत्वास्वयमुत्थितद्वैतवत्तद्वैतवाच्यभिमतसत्यवस्तुवदित्यर्थः ॥ ४६ ॥ जगत्सामान्येउक्तन्यायघटपटादिविशेषेपिदर्शयति ॥ यथेत्यादिना ॥ स
आकाशंपरमाकाशंब्रह्माकाशंजगच्चितिः ॥ इतिपर्यायनामानितत्रपादपटक्षवत् ॥ १४१ ॥ एवंद्वौस्वप्नसंकल्पमायाभिःस्वनुभूयते ॥ त
दाकिलचिदाकाशमवभातिजगत्तया ॥ ४२ ॥ यथैतत्संविदाकाशंस्वप्नप्रभातिजगद्दुः ॥ तथेदंजाग्रदाख्येपिस्वप्नेभातितदेवनः ॥ ४३ ॥
यथास्वप्नपुरेचित्खंवर्जयित्वेतरत्कचित् ॥ नकिंचित्संभवत्येवंजाग्रत्येवंमहाचितः ॥ ४४ ॥ यतो न संभवत्यन्यच्चैत्यंकिंचित्ततोखिलम् ॥
चित्तंसंचेत्यमप्येतदचेत्यंसजगत्स्थितम् ॥ ४५ ॥ परमाकाशकलनंत्रिजगत्स्वयमुत्थितम् ॥ स्वप्नवद्विचिच्छ्रोमिन्नत्वेतद्वैतवत्स्थितम्
॥ ४६ ॥ यथाचिच्छ्रोममात्रात्मस्वप्नेघटपटादिकम् ॥ सर्गादोवेवसर्गोयंयथाचिच्छ्रोममात्रकम् ॥ ४७ ॥ शुद्धसंवित्तिमात्रत्वाद्वैतन्यत्वम्
पत्तने ॥ यथानविघटोकिंचित्तथास्मिन्भुवनत्रये ॥ ४८ ॥ याःकाश्चनदृशोयेभावाभावास्त्रिकालगाः ॥ सदेशकालचित्तास्तत्सर्वंचि
च्छ्रोममात्रकम् ॥ ४९ ॥ सएषदेवःकथितोयःपरःपरमार्थतः ॥ यत्स्वंसोहमशेषंवाजगदेवचयोखिलः ॥ ५० ॥ सर्वस्यवस्तुजातस्यजग
तो न्यस्यतेमम ॥ देहोहिचेतनाकाशंपरमात्मैवनेतरत् ॥ ५१ ॥ संकल्पनेस्वप्नपुरेशरीरंचिच्छ्रोमतोन्यन्नयथास्तिकिंचित् ॥ तथेहसर्गंप्रथ
मैकसर्गान्मुनेप्रभृत्यस्तिनरूपमन्यत् ॥ ५२ ॥ ॥ इत्यार्षेवावा० दे० मो० नि० पू० जगतःपरमात्ममयत्ववर्णनंनामएकोनत्रिंशत्तमः
सर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ एवंसर्वमिदंविश्वंपरमात्मैवकेवलम् ॥ ब्रह्मैवपरमाकाशमेषदेवःपरःस्मृतः ॥ १ ॥
र्गोघटपटादिः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सज्ञानेनपूज्योदेवःप्रथमप्रश्नोत्तरत्वेनकथितः ॥ १५० ॥ देहःपरमार्थिकस्वरूपम् ॥ १५१ ॥ उक्तमनूयोपसहरति ॥ संकल्पनइति ॥
प्रथमादेकस्यहिरण्यगर्भस्यसर्गात्प्रभृतिप्रवृत्तेर्देहास्मिन्सर्गेतथासंकल्पनस्यमपुशरीरादिवदेवान्यद्रूपनास्ति ॥ १५२ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशोनिर्वाणप्र० पू०
एकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ चित्तःसर्वात्मतासर्वभोक्तृभावेनसंस्थितिः ॥ यथाजीवदशाप्राप्तामाचित्तच्चाप्यत्रवर्ण्यते ॥ १ ॥ चेतनाकाशमात्रात्मयथास
र्वमिदंप्रभोइतिचयचापृष्टतस्येदमुत्तरवर्णितमित्याह ॥ एवमिति ॥ कश्चिद्वैत्सिमहाबाहोदेवःकःस्यादितिद्विजेतिमयात्वरपृष्टेवार्चनविधानमूलरहस्यंयत्त्वांप्रतिपृष्टतदप्येतदेव
त्याह ॥ एषदेवइति ॥ १ ॥

परिच्छिन्नेषाचनपरिच्छिन्नफलमेतद्वर्धमानसर्वकायावसानशुभिशूभानवभ्रातिफलमिति सर्वोक्तमिति ॥ तदेतदिति ॥ सर्गशु सर्वजगत्सर्गोपाधिष्ठानम् ॥ २ ॥ तत्र प्रवृद्ध
विसम्ययायाससाध्यतां कापीरुति ॥ अबहिरिति ॥ अबहिरि साधनवतवसाप्यचेति विग्रहः ॥ ३ ॥ प्रवृद्धो विवेकी मुख्योपधिका रीति यावत् ॥ अतिशयितो देव अतिवेष्ट
इवने ॥ ४ ॥ मूल्यादिपदेवाचनेतर्किकधिकारिणस्तानाह ॥ अभ्युत्पन्नेति ॥ अतएव तदनुक्तपथेकभिमप्रतिमादित्वा मपीचेत्याह ॥ कृषिमेति ॥ अक्षान्तिमातव्यचुरम् ॥
५ ॥ तच्च शान्त्यादनालाभेकोद्भवशानतिवेत्याह ॥ शमेति ॥ ६ ॥ अर्चनकृत्वा संतोषमायाति प्रामुष्यति ॥ ७ ॥ यत कुतश्चिस्त्वभ्राय विमानास्तरभ्रशु निसाधना न्मिथ्यात्म
कमेव स्वर्गादिकलभासावधतीति पुथेत्यस्योपपत्तिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ वयञ्मादि कारणयस्य तोऽस्मदादिरस्मत्कल्पितप्रपञ्चातगत असौ बहुराविहरयमूर्त्तिरूपो देव कश्चिदनिर्वचनी
तदेतत्तु जर्जरेयस्तस्मात्सवमवाप्यते ॥ तदेव सर्गशु सर्वमिदत्स्मिन्व्यवस्थितम् ॥ २ ॥ अकृत्रिममनायतमद्वितीयमखंडितम् ॥ अबहि
साधनासाध्यसुखतस्मादवाप्यते ॥ ३ ॥ प्रवृद्धस्त्वमुनिश्चिष्टतेनेव तव कथ्यते ॥ नातिदेवाचने योग्यपुष्पधूपचयो महान् ॥ ४ ॥ अभ्युत्पन्नधि
यो ये हि बालपे लवचेतस ॥ कृत्रिमाचामयतपदेवाचनमुदाहृतम् ॥ ५ ॥ शमनो धाय भावे हि पुष्पापैवाचंयं ति हि ॥ मिथ्यैव कल्पितैरेव मा
कारैरुत्पितात्मके ॥ ६ ॥ स्वसकल्पकृतै कृत्वा क्रमैरर्चनमाहता ॥ बाला संतोषमायांति पुष्पधूपलवाचने ॥ ७ ॥ स्वसकल्पकृतैरर्थैरु
त्वा देवाचनमुधा ॥ यत कुतश्चिन्मिथ्यात्मफलभाजनयति ॥ ८ ॥ पुष्पधूपार्चनब्रह्मकल्पितं बालबुद्धिषु ॥ यत्स्याद्भवाद्दशायोग्यमर्चनं
तद्ददान्यहम् ॥ ९ ॥ अस्मदादिस्त्वसौ कश्चिदेवो मतिमतांवर ॥ देवस्त्रिभुवनाधार परमात्मैव नेतरत् ॥ १० ॥ शिवस्सर्वपदातीत सर्वसक
ल्पनातिग ॥ सर्वसकल्पवलितो न सर्वो न च सर्वक ॥ ११ ॥ दिक्कालापानवच्छिन्न सारं भ्रमप्रकाशक ॥ चिन्मात्रमूर्त्तिरमलो देव इत्युच्य
ते मुने ॥ १२ ॥ सर्वस्व सर्वकलातीता सवभावांतरस्थिता ॥ सर्वसत्ता प्रदा देवी सर्वसत्ता पहरिणी ॥ १३ ॥ ब्रह्मब्रह्मन्सदसतोर्मध्यं ते देव उच्यते ॥
परमात्मपराभिस्त्वतस्सदोमित्युदाहृतम् ॥ १४ ॥ महासत्ता स्वभावेन सर्वत्र सत्ता गतम् ॥ महाचिदिति सप्रोक्त परमाय इति श्रुतम् ॥ १५ ॥
यो नायामय एवेत्यय ॥ कलादिपारमार्थिको देवस्तमाह ॥ देव इति ॥ १० ॥ सर्वम्या ब्रह्मविष्णु रुद्रादिदेवभ्योप्यतीत सकल्पनायनो हसयस्तदतिग ॥ यतो बाचो निर्वर्तत अत्रा
प्यमनसा सह निश्चिन्ने ॥ यत्सु सर्वे धियप्यभोगसकस्मैर्बलितो भेदितो ब्रह्मविष्णु रुद्रादिपदेव रूप सनसाधनतो पिसर्वो न फलतो पिसर्वं फलभोगमुत्सव्यस्मिन्साविधि ॥ स्वस्वकर्मोपासनतार
तम्यानुसारणवभोगसामग्र्यात्सत्फल सुखलषत्यचतयलाभादित्यर्थः ॥ ११ ॥ आत्मदेवस्तु पूजनवशाया फलदशाया च नित्यनिरतिशय परमार्थसत्यपूर्णनैकस्वभाव एवे
तिसर एवेव इत्यस्ति योम्यइत्याह ॥ शिक्कालेति ॥ १२ ॥ १३ ॥ सवसतोर्भावाभावाद्योक्तमात्रतदव्यकालयो मुष्माभूनायो कारणकार्योभ्या बहुरिक्रमातिशयि कयोर्भावा
रातिक्रमातिशयिभ्यामप्युक्तत्वादिदाम्बलादुक्तमप्यम् ॥ परमसुखचक्राधिकरणज्योतिर्म्युक्तत्वादिबपरासबाधोक्तमसमा अभिख्यामकारो यस्तत्तथा विधत्त भोजनित्य
रेन मुनिमुक्तिरादिपराधमालकसर्वमप्यविद्यापमेन शिवश्चैतन्यचतुर्ध्वप्येतस आत्मैव विज्ञेय इत्युदाहृतमित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥

व्यवहारे सर्वत्रानुगमात्सत्तासामान्यरूपेण ॥ सर्वबाधे तु महासत्तात्मना ॥ १६ ॥ तस्यैव सर्वेषां देवतादीनामालम्बादपि मुख्यदेवत्वमित्याह ॥ यदित्यादिना ॥ १७ ॥ १८ ॥ तस्यैव वि-
मर्शे सर्वदेवतासारत्वाद्देवत्वमित्याह ॥ पादेति ॥ किसारः सदतिशेषः ॥ १९ ॥ स सर्वः पूर्णो देव एवाह न परिच्छिन्न इत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ स एव सर्वकर्त्ता सर्वभोक्ता चेत्याह ॥
सकरोतीत्यादिना ॥ २२ ॥ पुर्यामास्ते ॥ स एष दहप्रविष्ट आनखापेभ्य इति श्रुतेरिति भावः ॥ २३ ॥ शरीरमावसथो महागृह्यस्यास्तथाविद्यायाम् गहनानुर्विवेका अन्ननया

स्थितं सर्वत्र सर्वतुलतास्वतंत्र्यारसः ॥ सत्तासामान्यरूपेण महासत्तात्मनापि च ॥ ३६ ॥ यच्चित्तत्त्वमरुंधत्यायच्चित्तत्त्वतवानय ॥ यच्चि-
त्तत्त्वंचपार्वत्यायच्चित्तत्त्वंगणेषु च ॥ १७ ॥ चित्तत्त्वयन्ममदंचचित्तत्त्वयज्जगत्रये ॥ तदेव इति तत्त्वज्ञाविदुरुत्तमबुद्धयः ॥ १८ ॥ पादप्रा-
ण्यादिमानन्योयोवादेवः प्रकल्प्यते ॥ संविन्मात्राद्वैतब्रह्म किं सारः किल कथ्यताम् ॥ १९ ॥ चिन्मात्रमेव संसारसारः सकलसारताम् ॥
गतः स देवः सर्वो हंतस्मात्सर्वमवाप्यते ॥ २० ॥ न सदूरे स्थितो ब्रह्मन्नुप्रापः सकस्य चित् ॥ सांस्थितः स सदो देह सर्वत्र च खेतया ॥ २१ ॥
सकरोतिसचाश्रातिसविभर्त्तिप्रयाति च ॥ सनिःश्रयसितिसंवेत्तासौ गान्यंगानिवेत्ति च ॥ २२ ॥ सोस्यां विचित्रचेष्टायां प्रकाशिन्यां च त-
द्दशात् ॥ तत्स्वरूपनिबद्धायां पुर्यामास्ते मुनीश्वर ॥ २३ ॥ शरीरावसथायां च चलायां तत्प्रसादतः ॥ सोस्यां गहनकोशायां तद्गुहायां गुहेश्व-
रः ॥ २४ ॥ मनः षष्ठेन्द्रियाचारसत्तातीतामलात्मनः ॥ तस्य संख्यवहारार्थं संज्ञाचिदितिकल्पिता ॥ २५ ॥ स एपचिन्मयः सूक्ष्मः सर्वव्यापी
निरंजनः ॥ इमं भास्वरमाभासं करोति न करोति च ॥ २६ ॥ साचिदत्यंतविमलाजगदर्थजगत्क्रियाम् ॥ इमं रंजयति प्राज्ञरसेनेव मधुल-
ताम् ॥ २७ ॥ चारवो ये च मत्काराश्चितश्चित्प्रियास्थितम् ॥ चमत्कुर्वन्ति किल ते तेन कंचिन्नभोभिधाः ॥ २८ ॥ केचिज्जीवाभिधानाश्च
केचिच्चित्ताभिधानकाः ॥ केचिक्कलाभिधानाश्च केचिद्देशाभिधानकाः ॥ २९ ॥ केचिक्क्रियाभिधानाश्च केचिद्द्रव्याभिधानकाः ॥ केचि-
द्भावविकारादिजात्यौचित्याभिधानकाः ॥ ३० ॥ प्रकाशाभिधानाः केचिक्केचिच्छैलतमोभिधाः ॥ अर्केन्द्राद्यभिधाः केचिक्केचिद्ब्रह्मा-
भिधानकाः ॥ ३१ ॥

द्विहि कोशायस्यास्तथाविधायाम् तद्दुःखिः सैव गूहतीति गुहातस्याम् आनंदमयकोशगुहेश्वरः ॥ २४ ॥ उपदेशसंबन्धव्यवहारार्थम् ॥ २५ ॥ आस्यारोपे करोतीति तदपवादनेन करो-
ति ॥ नित्यभावनस्य कृतत्वाभावादित्यर्थः ॥ २६ ॥ रंजयति शोभयति ॥ मधुर्वसतः ॥ २७ ॥ चमत्कारा आरोप्ये सत्ता स्फूर्तिप्रदानरूपाः ॥ चितिमायाशब्देन स्थितपूर्वकामक-
र्मावासनानुसारेण नियतचमत्कुर्वन्त्या विभवि यति ॥ ताश्चैव मत्कारानेव नामकल्पनया व्यपदिशति ॥ केचिदित्यादिना ॥ सर्गभेदेन भोबहुत्वोक्तिः ॥ २८ ॥ २९ ॥ भावविकाराजा-
यतेऽस्ति वर्धते विपरिणमतेऽपक्षीयेनेन श्यतीति यास्कोक्ताः ॥ आदिपदादुपभेदास्तेषां जात्यावैचित्र्येण औचित्येन च विचित्राभिधानकाः ॥ ३० ॥ तानेव प्रपचयति ॥ प्रकाशेति ॥ ३१ ॥

वित किंत्वभोगेच्छयाजगत्वादिर्नैयाह ॥ निरिच्छेति ॥ तथाचोक्तश्रीमद्भोषपाचार्यैः ॥ भोगार्थं च शिरित्येकेकींवायमितिवापरे ॥ देवस्यैयत्त्वभाबोयमात्मकामस्यकास्त
 हेति ॥ नवैवंसोकात्मनश्चक्षुस्तोत्रजायेयेत्यादिभ्युतिविरोध आस्यमहोत्तमभूतस्यनि श्वसितमेतयदुपेयोयजुर्वेदइत्यादिश्रव्यतरेदृच्छाप्रयत्नापनपेक्षनि श्वसितप्रायत्यत्वेकैर्देवैः
 तदुत्थाप्राजायेयेतिमानात्तत्पर्यकभ्युत्तरानुगण्यायथाकामयतेत्युक्तेरचेतनप्रधानादिकहुक्तारोकावारणमाश्रयतात्पर्यकत्वात् ॥ तथाचभगवतोवाक्यायजस्यसुत्रम् ॥ क्वमा
 चनानुमानापेक्षेति ॥ १२ ॥ शैलोक्यालक्षणानामभोधीनांसंस्यासुताधिकस्यित्युविषयभाणामुचिदेवशरीरवास्तावतच्यवृषाजलजलसमूहस्थानीयानाम्यवि
 लय ॥ १३ ॥ इत्यामन-सकस्यरुतभोकाविशिष्टाप्रकाराकत्वमेवभोकाविषेकाद्रोक्तत्वमितिकल्प्यतइत्याशयेनाह ॥ शरीरेति ॥ इश्वरीत्वारोपितसवाभासनसमर्थो
 निरिच्छस्वस्वावेनवसंतेनययांकुर ॥ तन्यतेतदेवेयजगत्क्ष्मीश्रिदामना ॥ ३२ ॥ श्विदेवासुसमग्रासुसर्वदेवैर्किंकेवहि ॥ त्रैलोक्या
 भोधिसस्यासुशरीरजलजालिका ॥ ३३ ॥ शरीरपकजआतमनोअमरसंभृतम् ॥ आस्तादयतिसकल्पमधुसंतांविठीश्वरी ॥ ३४ ॥
 ससुरासुरगधर्वसरीलार्णवकजगत् ॥ चित्तिस्थिनप्रवहतजलावर्तजलयया ॥ ३५ ॥ यधचित्तमयाचारचारुचचुरचक्रिकम् ॥ संसार
 चक्रचिक्चैक्रेआम्यतिअमभाजनम् ॥ ३६ ॥ चिच्चतुर्भुजतूपेणजघानासुरमहलम् ॥ फालोजलदर्वहिनसायुधेनययातपम् ॥ ३७ ॥
 चिबिनेत्रतयावस्रनवपरीतांशुचिइया ॥ गौरीकमलिनीवक्रपद्मपद्पदांगता ॥ ३८ ॥ विष्णो यमालितामेत्यचिद्व्यानाधीनमानसा ॥
 त्रयोनलिन्या सरसीधत्तेपैतामहीस्थितिम् ॥ ३९ ॥ चितोत्रक्षन्विचित्राणिशरीराणीहभूरिश ॥ पन्नाणीवतरोर्हिक्षिकेयूरादिक्रियेवच
 ॥ ४० ॥ चित्समलसुरानीकपरिवर्दिनपादया ॥ त्रैलोक्यबूढामणितांघत्तेवासवलीलया ॥ ४१ ॥ चित्सुभासुरतामेत्यत्रैलोक्योदरद
 धरे ॥ पतत्युदेतिसंयातिस्वात्मन्येवाव्यवारिवत् ॥ ४२ ॥ चिच्चद्विकाषतुर्दिक्षु अवभासवितन्वती ॥ विकसयतिनिश्रेयपभूतसत्ताकुमुद
 तीम् ॥ ४३ ॥ चिद्वपणमहलक्ष्मीस्त्रिजगत्प्रतिर्धिवितम् ॥ शृङ्गात्यनुग्रहणानस्वगर्भमिवगर्भिणी ॥ ४४ ॥

॥ ३४ ॥ एवंकनूतमपितस्या स्वाभ्यारोपितकारकपरिमणप्रयानिमित्तत्वमेवेत्याशयेनाह ॥ ससुरासुरेति ॥ प्रवहतितिरिचरन्ति ॥ ३५ ॥ यन्नातीतिबधलायाविधोयश्चित्त
 मय कनूतमोक्तत्वरूपआचारलेनचारवश्चचुराश्चपलाश्चव्यष्टिकीवसेसरणचक्रिकायस्मितायाविधकीवसमद्विससारचक्रमायाशवलेचिक्चैक्रेभाम्यति ॥ ३६ ॥ वर्णितल
 सप्रथितएवमवर्ककृमोक्तत्रिशिष्यवर्णयति ॥ चिदित्यादिना ॥ कालोद्ययतु सायुधेर्हथयुज्ययुक्तेनजलदस्वदेवेपेणातपयिष ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ विष्णोर्नाभिपद्मेअलितांय
 मत्त्वमिवपत्ययाय ॥ प्रयोदेवास्तक्षणापानलिन्या सरसीमहासरोगतांस्थितिर्युत्तम ॥ ३९ ॥ केयूरादीनांकियानिर्मितिरिव ॥ ४० ॥ बूढामणितांघत्तामिनियावत्
 ॥ ४१ ॥ सुभासुरतांययादिनजोक्षयताम् ॥ ४२ ॥ साक्षादपितस्याआकाशप्रयानिमित्तमाह ॥ चिच्चद्विकेति ॥ ४३ ॥ महतीलक्ष्मी स्वच्छात्वात्तालक्षणारोभावैष्णवी
 मायाया ॥ ४४ ॥

चतुर्दशभुवनस्थानां भूतानाम् ॥ मूनीकरोतिसत्तांसादयति ॥ यथावारिश्री रसशक्ति अंबुधिर्जलसमूहप्रासनीसमुद्रस्यं समुद्रस्यरूपसत्तांसादयति तद्वत् ॥ ४५ ॥ इदानीं ता
 मेव चित्तलतात्वेन रूपयति ॥ व्योमेत्यादिना ॥ व्योमात्रमायाकाशस्तल्लक्षणाया केदारिकाया क्षेत्रभक्तौ ह्रिडाहिरण्यगर्भात्मना अकुरिता ॥ सत्तोधा सर्वपदार्थस्य तास्तल्लक्ष
 णफलदायिनी ॥ ४६ ॥ सवेदना निसविकल्पज्ञानानि ॥ चित्तेहाश्चित्तवत्तयः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ जह्वाः शैलादय एव गुल्मकामूलप्ररोहाय स्याः ॥ विषहाश्चतुर्विधशरीराण्येव प्र
 थय सैर्वलिता ॥ आमूलाग्रप्रदन्ति प्रतानैः परिवर्त्तिता वेदिता ॥ ४९ ॥ पेलवमित्यादिविशेषणविशिष्टदृश्यकुसुम अनया जन्यत इति परेणान्वयः ॥ सदसद्वृत्तित्यस्य परामर्शासि
 हमित्युपपत्ति ॥ ५० ॥ छायाचद्रादिकानि रिवच्छंस्फुटदृश्यकुसुमम् ॥ मन्यते अभिमानविक्रियते ॥ तन्यते विस्तार्यते ॥ ५१ ॥ तस्याश्चित्तसत्तत्त्वचिन्तनम् ॥ ज
 चिच्चतुर्दशभूतानां मंडलानि महानि च ॥ भूतीकरोति वारिश्रीः समुद्रस्वमिवांबुधिः ॥ ४५ ॥ विचित्रालोककुसुमाघनसंकल्पपल्लवा ॥ व्यो
 मकेदारिकाह्रदासत्तौघफलशालिनी ॥ ४६ ॥ जीवजालरजःपुंजवासनारसरंजिता ॥ संवेदनत्वग्वलिता चित्तेहाकलिकाकुला ॥ ४७ ॥
 अतीता संख्यत्रिजगत्केसरोज्ज्वलरूपिणी ॥ अनारतस्पंदमहाविलासो ह्यासहासिनी ॥ ४८ ॥ सर्वतुर्पर्वपरुषाजडशैलादिगुल्मका ॥
 विग्रहग्रंथिवलिता मूलाग्रपरिवर्त्तिता ॥ ४९ ॥ चिह्नतेयं विकसिता पेलवं सदसद्वृत्तः ॥ विचित्रं दृश्यकुसुमं परामर्शसहंबुद्ध ॥ ५० ॥ अन
 येह हि सर्वत्र च्छाया च्छामिव जन्यते ॥ मन्यते तन्यते वस्तुगीयते क्रियते पिच ॥ ५१ ॥ महाचित्तानयानित्यं भासंते भास्करादयः ॥ देहाः स्वदं
 ते च मिथस्तस्मिन् जडविभ्रमैः ॥ ५२ ॥ चिताचावर्त्तवर्त्तित्वान्यासिद्धान्येव प्रवृत्त्यति ॥ जगज्जालरजोलेखा तत्सत्तादृश्यदेहिनी ॥ ५३ ॥ चि
 त्सर्वजगदारंभमिमं प्रकटयत्यलम् ॥ त्रैलोक्यदीपकशिखादीपोवर्णाश्रयं यथा ॥ ५४ ॥ चिच्चंद्रविंबे विमले शशवत्प्राप्य संगमम् ॥ सर्व
 त्रलक्ष्यतामेति पदार्थश्रीजगद्गता ॥ ५५ ॥ चिद्रसायनसेकेन पदार्थपटलावली ॥ रूपमेति फलं चैव प्रावृत्तिं केव सल्लता ॥ ५६ ॥ चिच्छा
 ययेव सर्वस्य जाड्यं सम्यगुदेति च ॥ सर्वस्यास्य शरीरस्य गृहस्येव तमास्त्विह ॥ ५७ ॥

इत्थेव विवेकप्रयुक्तैर्भोक्तृभोग्यताविभ्रमैर्दृष्ट्या देहावस्तुतोऽगलरूपा अपिमिथ स्वदते प्रीतिविषया भवति ॥ ५२ ॥ आत्रत्तोवात्यावर्त्तस्तद्वर्त्तित्वान्याचित्वैव सिद्धा तत्सत्तयेव ह
 श्यदेहिनी दर्शनयोग्याकारवती जगज्जालरजोलेखा अन्याचिद्धानि रक्तेव भूत्वा प्रवृत्त्यति ॥ ५३ ॥ त्रैलोक्यप्रकाशानदीपकशिखा भूता चित् ॥ दीपप्रसिद्धो वर्णाश्रयरूपवद्भव्य
 यथा प्रकटयति तद्वत् ॥ ५४ ॥ चिदधीनप्रकाशतामेव जगतः प्रपचयति ॥ चिच्चंद्रविंबे इत्यादिना ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ननु चिद्यद्विरसायनमिव पदार्थपटलावली सर्वतो व्याप्य स्फुर
 तितर्हितत्र जाड्यं न स्यात् ॥ न हि सर्वतो रसाद्रैशुष्कतायाः प्रसक्तिरस्तीति तत्राह ॥ चिच्छाययैवेति ॥ यथापचीकरणेन गृहस्यापि सर्वतस्तेजो व्याप्तिसत्त्वात् तदतस्तमः प्रसक्त्यभावे
 पितेजसभास्वरताया भूतानरंभा गैरभिभावाद्द्विहिरभिव्यक्तसौरालोकव्याप्तौ तत्प्रयुक्तच्छायाया अतस्तम उदेति ॥ तथा घटाद्यधिष्ठानचिद्भास्वरताया अप्यध्यस्तेनाभिभावाद्द्विह
 श्चाक्षुषवत्स्याद्यभिव्यक्तचिद्भास्यास्फुरणेतच्छायाया अतर्जाड्यमुवेतीत्यर्थ ॥ ५७ ॥

तथाचपयासि।रायासाकभः।बयइमसायाकाळनिविध्वंसिह्लिखोवहर्तभिभ्यक्तप्रभाशुचिच्चमल्लनिशशोदेवगणाभ्यघटपटापाकातिवैचित्र्यसिद्धिर्नाम्ययेत्याह ॥ चि
 द्धमाएतयदति ॥ श्लो।क्यद्वोविराज्यन्तिगता साकारपवाया एतेछायाकाइधेत्यक्काआकृतिनाकारमपिनस्तरोयु साधकातराभावादित्यथ ॥ ५८ ॥ क्रियाविहितनिपिद्धे
 नुनबन्ति सैबकुलबधू ॥ ५९ ॥ उक्तमर्थमनुभाविधिमध्यतिरकमुत्सेनापिमसिद्धोवाहरणेपुसमर्थयति ॥ चिवालोकमितिह्वाभ्याम् ॥ स्फुरन्मवल्लभ्यामुदन्मपिप्रकटनाएतिय
 नृदट ॥ किद्वनमपजमकारकालदेरानानिरास ॥ ६० ॥ स्वोर्गानिशात्वा यस्य ॥ कुमलालि केरासपुलोअथायस्मिद् ॥ चिन्मज्जनविद्यामिथिना ॥ ६१ ॥ एवञ्चचिदधी
 नममदद्यादिसव भावत्वाजगजलाधीनसर्वभावसारगाविजलमिचिदवपरमार्थतद्वृत्तिसिद्धमित्यपसहरति ॥ बर्द्धतदति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ यथकाचिवेवास्तिजतर्द्धितबात्मक आ
 येद्वानिद्रामूलावरण्यवकारादुत्पत्तिरअवनिस्कारमर्थमनुप्रभुतनविकारगूनाअभावेभाविह्वाभाजितिरिबनचततितत्कथमित्यथ ॥ ६४ ॥ तदेवस्वटनुनराह ॥ अयमिति ॥
 चिच्चमल्लतयोदेहनमवेयुरिमायदि ॥ त्रैलोक्येदेहास्यकैतेनस्पशयु किलाकृतिम् ॥ ५८ ॥ चिदाकाशप्रकाशोस्मिन्संकल्पशिशुधारि
 णी ॥ क्रियाकुलवधूर्देहहृस्फुरतिचंचला ॥ ५९ ॥ चिदालोकविनाकस्यरसनोग्रेस्फुरन्मपि ॥ कयकदाप्रकृतामेतिहृष्टकवारस ॥ ६० ॥
 शृण्वंगस्वांगशाखापिकुतलालितोप्यलम् ॥ चिन्मज्जनविनादेहदक्ष कइवराजते ॥ ६१ ॥ वर्द्धतेत्रिलुठत्यत्तिचिच्चराचरकारिणी ॥
 चिंदेवास्तीतरत्रालिचिन्मात्रमिदमुत्थितम् ॥ ६२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वास्तदाभ्यक्ष सुधाशु स्वच्छयागिरा ॥ पुन पृष्टो
 मयारामसुधाशुस्वच्छयागिरा ॥ ६३ ॥ यदिसर्वगतांदवचिदस्येकातदालोक ॥ तदयचावनिस्फारमर्याधेवनचेतति ॥ ६४ ॥ अयचि
 त्वानुराभूत्वाचिद्वीनभ्यप्रतिस्थित ॥ इतीर्यकल्पनालोकेप्रत्यक्षानुभववाक्यम् ॥ ६५ ॥ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ शृण्वेतदखिलब्रह्म
 न्यदापृष्टवदामिंत ॥ महानयत्वयाप्रश्न कृतोवक्ष्यविठावरा ॥ ६६ ॥ चिदस्तिहिशरीरहसर्वभूतमयात्मिका ॥ बलोन्मुखात्मिकैकानुनिर्विक
 त्यापरास्थता ॥ ६७ ॥ संकल्पशुद्धासैवांत स्वयमन्येवसस्थिता ॥ संकल्पितेतरवरादौ शील्यग्रीययागता ॥ ६८ ॥ सएवहिपुमान्कोपाद्य
 येहान्यद्ववक्षणात् ॥ अवत्येवंविकल्पाकाचिद्वत्स्वरूपायान्यतागता ॥ ६९ ॥

अयदेवहविपुराहस्यभावारपूर्वजीवनदरायाचवित्त्वायेतनावात् ॥
 तसीमत्वपदतिगताज्जन्ताभाब ॥ मूलासप तिरुस्यमरणादिरायाचिद्वीमस्थितइतीर्यकल्पनाकथयित्वाविनाशिरास्वभावत्वावपरिणामित्वाच्चकथमपिजाड्यायागाविति
 प्रभार्य ॥ ६५ ॥ ययाजयेतनस्यैवजीवावित्तनदुभ्यतामिप्रानजमप्रभासयमूलैवयस्यतिरेवसिष्ठेनकृतेद्वयोरप्युचरंसीसैवचकुकार्मईश्वरउवाच ॥ शृण्वन्मि ॥ अखिल
 ब्राह्मणमोत्तरादित्सर्वम् ॥ ६६ ॥ ब्रह्मयोगोपादानजनयमर्गविवर्तिविचिद्वैचिप्यदेहेररायति ॥ चिदिति ॥ इकिल बलायाभ्यादिसमष्टिबुद्धौउन्मुखात्मिकाआसक्तस्य
 भावा ॥ विज्ञानमयराब्धबाध्यकनुगोक्तत्वभावेत्यर्थ ॥ पराकूटस्थचिन्निर्विकल्पा ॥ ६७ ॥ तस्याभ्यलस्वभावत्वमित्येदोप्युपाधिरनएवेत्याशयेनाह ॥ सकल्पेति ॥ इ
 नाहविनालिसोदेवताअनेनजीवेनात्मानुमविरयमामहपेव्याकरबाणिमिधुतिर्दशतसकल्पत्वात्मानवेर्जीवात्मनामुद्धाबुद्धवती ॥ आदिकर्मजिक्त अकारिचेनिककारित्तः ॥
 ययापुष्टिबर्धत्वात्रसंकल्पतइतरेवरउपपत्तिर्ययायाविभासतीती शील्येयतासर्गाद्विगीयेवसपम्यातइत् ॥ ६८ ॥ पुनानुपपत्त्याऽअन्योराकृतइत्कुरोमचतितइत् ॥ ६९ ॥

एवरीत्यास्यरूपपात्यरिच्युताचितक्रमाज्जाह्यजहतादारम्यभावयतीसतीकलनायासविकल्पबुद्धेः पदविषयतांप्रयातिस्वकल्पनयैवेत्यर्थः ॥७०॥ आकाशसंहितानिपरमाणुनिस्तु
क्षमभूतानितद्रावरूपशब्दस्यशब्दपरसंगवरूपभोग्यानाबीजालिकाचेत्यतामायोपलक्षितचिद्विषयताएतिपश्चाद्वाततन्यात्रयमष्टिप्राणभावस्तद्गामिनीभवति ॥ ७१ ॥ तथाभू
तायास्तस्यापचीकरणप्रयुक्तस्थूलभूतत्समष्टिव्यष्टिस्थूलदेहभावतदतालिंगदेहजीवभावतत्रबुद्ध्यादिभावचदर्शयति ॥ देशेति ॥ तन्मात्रैः सूक्ष्मभूतैः पचीकरणेनवल्लितासंव
लितासतीसप्तद्वीपचतुर्दशलोकात्मकदेशविभागातानिषेदिद्विपराधीविचकालविभागाताचक्रमाद्भवति ततस्तत्रप्राणधारणाज्जीवोभूत्वाबुद्धिरहंकारोमनःअर्थाच्चित्तचक्रव
तीत्यर्थः ॥७२॥ ७३॥ ब्रह्मचिदेवअप्रबोधेनाज्ञानेनशबलरूपमासाद्यदेहजीवाकारेणसकल्यितासतीतस्युक्तजाड्येनअविश्वप्रबोधिनीअसर्वज्ञाभूत्वापुनःपुनर्भोगसकल्यादनारत

विकल्पकल्पितावस्थान्निवृत्तिरुपपन्नम् ॥ ७० ॥ चित्स्वयंचेत्यतामेतिसाकाशपरमाणुता
म् ॥ शब्दबीजस्मिकां पञ्चाङ्गात्तन्मात्रावलिताक्रमात् ॥ जीवो भूत्वा भवत्याशु बुद्धिः पञ्चा
दहमनः ॥ ७१ ॥ मनस्त्वं स मुपायाता संसारमवलंबते ॥ चंडालोऽस्मीति मननाच्छंडालत्वमिव हि जः ॥ ७२ ॥ संकल्पिता प्रबोधेन जाज्या वि
श्वप्रबोधिनी ॥ शबलं रूपमासाद्य संकल्पाद्यात्यनारतम् ॥ ७३ ॥ अनंत संकल्पमयी जाज्य संकल्पपीवरा ॥ चिज्जाज्यान्मोहमायातिपयः
पाषाणतामिव ॥ ७४ ॥ ततश्चित्तं मनो मोहो मायेति विविहिताभिधा ॥ जाज्यं निपुणमाश्रित्य संसारं जायते मुने ॥ ७५ ॥ मोहमांघ्रमुपायाता
तृणानि गडपीडिता ॥ कामक्रोधभयोपेता भावाभावातिपातिनी ॥ ७६ ॥ त्यक्तानंतं निजाभोगाव्यवच्छेदविकारिणी ॥ दुःखदावान
ला तप्तशोका शिवरुशशया ॥ ७७ ॥ इयमस्मीति भावेन शून्येन विकलीकृता ॥ देहमात्रगृहीता स्थापरंदैन्यमुपागता ॥ ७८ ॥ मन्नामो
हमहापंकजैर्जीवन्नुजिता ॥ भावाभावलतादोलापरिलोलशरीरका ॥ ७९ ॥ असारपापरंसारविकारव्यवहारिणी ॥ तापोपतसहृद
यारागतेजो नुरंजिता ॥ ८० ॥ निजयूथपरिश्रष्टा मृगीवावशतांगता ॥ आविर्भावोदिताकारातिरोभावेस्तमागता ॥ ८१ ॥ स्वसंकल्पोप
याता सुभीता संभ्रमदृष्टिषु ॥ पलायते वाप्यन्यासु वेतालेष्विव बालिका ॥ ८२ ॥ उर्वमधुरं बिंदुवांछते भावितं सुखम् ॥ अवांतरपरिश्र
ष्टादोषादोपपतत्यधः ॥ ८३ ॥ यतिससरति ॥ ८४ ॥ पयोजलप्राणनाकरकालमिव मोहजीवता भ्रममायाति ॥ ८५ ॥ ७६ ॥ भावो विभवः ॥ अभावो द्रो

ष्टादोपादोपपतत्यधः ॥ ८४ ॥ यातिससरति ॥ ७४ ॥ पयोजलपाषाणताकरकात्वमिवमोहजीवताभ्रममायाति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ भावोविभवः ॥ अभावोदो
रिन्ध्यतदनुपातिनी ॥ ७७ ॥ व्यवच्छेदेषुभार्यापुत्रादिवियोगेषुशोकादिविकारिणी ॥ शोकैरश्विश्चक्रशशयाकृपणा ॥ ७८ ॥ इयप्रत्यक्षदुःखमोहादिस्वभावैवाहमस्मीति
भावेनभ्रमेण ॥ ७९ ॥ ८० ॥ रागेणतेजसाक्रोधेनचानुरजिता ॥ ८१ ॥ विभावानाभूतमात्राणावाविभाविउदिताकारादृष्टाअभिव्यक्तावा ॥ अस्तदैन्यतिरोभाववा ॥ ८२ ॥
॥ ८३ ॥ यथाउर्ध्वाकटकनिबपत्रादिषुचव्यमाणेषुस्ववासनाभावितविदुमल्पतरमधुरंसंकाक्षेतद्वदुःखबहुलेषुविषयेषुसुखकांक्षेतइत्यर्थः ॥ अथवायथाउष्ट्रीविषमप्रांशुवप्र
प्रहृढदशामंसवद्मधुपटलप्रहतमधुबिडुलेहनवाछयावक्षमारुक्षुर्युगपत्पुत्रपादोनयनमात्रात्स्वेदहभारेणावांतरपरिभष्टावप्राधोविषमदेशेपतितद्वत्पततीत्यर्थः ॥ ८४ ॥

तावद्भावान्पुनः प्रपचयति ॥ हसीत्यादिना ॥ पुनर्बकीग्रहणमतिदीर्घपादचचुजात्यतरसमहार्थम् ॥ एवंबलाकाग्रहणमप्यतिधवलतूलकठजानिग्रहणाय ॥ १०१ ॥ वटीकाद
 य पक्षिजातिभेदाः ॥ शालीशारिका ॥ प्रीतीरतिरितिद्वलोपेदीर्घ ॥ शवरीमाया ॥ २ ॥ योनिबुद्देहभेदेषु ॥ ३ ॥ अवलादुर्वला ॥ ४ ॥ कर्मात्माकर्मानुसारस्वभावा ॥ तथा
 चक्षुति ॥ यथाकारीयथाचारीतथाभवतिसाधुकारीसाधुर्भवतिपापकारीपापोभवतिपुण्योवैपुण्येनकर्मणाभवतिपाप पापेनेति ॥ ६ ॥ अनन्ययास्यातिरिक्तसत्तास्फूर्तिशून्यया
 आविद्ययाअव्यवस्थितमनियतम् ॥ ७ ॥ भर्तृहीनानायिकेवानाथास्थितेशेषः ॥ १०८ ॥ हेरामत्वजहगतेरविद्याया शक्ततासामर्थ्यमवलोकयद्यस्माद्धेतोर्यापूर्णब्रह्मस्वभावा
 पिचित्तरघटस्यघटीयस्यघटीबुधप्रविष्टघनपीठमाकाशस्तेनतुल्यतद्वत् ॥ निजम्यनिरतिशयानदपूर्णभावस्यघनसमुद्रादिसकलजलोपलक्षितसर्वजगद्वर्तमानसामर्थ्यस्यच
 हंसीकौचीवकीकाकीसारसीतुरगीचकी ॥ बकीबलाकाहारिणीवानरीकिन्नरीशुनी ॥ १०३ ॥ वटीकापिंगलीशालीमक्षिकाभ्रमरीशु
 की ॥ धीःश्रीर्काःप्रीतीरतिश्चशंशर्वरीशशी ॥ २ ॥ एतास्वन्यासुचान्यासुपरिभ्रमति योनिषु ॥ विवर्तमानसंसारंजलावर्तणंयथा
 ॥ ३ ॥ बिभेत्स्यथस्वसंकल्पात्स्वशब्दादिवर्गभी ॥ नानयासहगन्यास्तिमुग्धाबालाचलाऽबला ॥ ४ ॥ एपासाकथितातुभ्यंजीवशक्तिर्म
 हामुने ॥ प्राकृताचारविवशावराकीपशुधर्मिणी ॥ ५ ॥ कर्मात्मेत्यभिधांप्राप्तशोच्यास्यपरमात्मनः ॥ अनंतंदुःखबहुलंस्वयंविभ्रममा
 श्रिता ॥ ६ ॥ असदेवानयाक्रांतंविनाशिसहजंमलम् ॥ तंदुलेनैवकंचूकमनन्ययाऽव्यवस्थितम् ॥ ७ ॥ अनंतविभवभ्रष्टादौर्भाग्यपरि
 तापिनी ॥ शोचंतीप्राप्यजीवत्वंभर्तृहीनेवनायिका ॥ ८ ॥ जहगतेरवलोकयशक्तांनिजपदस्मरणेनविनेहचित् ॥ ब्रजतिकष्टमधःपत
 नाययायदरघटघटीघनपीठवत् ॥ १०९ ॥ ॥ इत्यार्षेवांवा०दे०मो०नि०पू०शिवपूजापाख्यानेचेत्योन्मुखचिद्विचारोनामत्रिंशः
 सर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ॥ श्रीईश्वरउवाच ॥ चिनोत्यलीकमेवैवंसदुःखास्मीतिभावनात् ॥ चित्स्वप्नक्षीवतामोहपतितासंभ्रमेयथा ॥ १ ॥
 अमृतापिभृतास्मीतिविपर्यस्तमतिवधूः ॥ यथारोदित्यनष्टैवनष्टास्मीतितथैवचित् ॥ २ ॥ अकारणंविपर्यस्तामतिभ्रान्तिमपिस्थिरम् ॥ यथा
 जगत्स्थतीदंतथाहंताभ्रमाच्चिति ॥ ३ ॥ चित्तंहिकारणत्वस्याः संसारानुभवेचिते ॥ नचतत्कारणंकिंचिच्चित्त्वान्यत्वात्यसंभवात् ॥ ४ ॥
 स्मरणेनविनादेहमात्रपरिच्छिन्नाहघटीमात्रपरिच्छिन्नमहोगनिमित्तपुण्यव्ययेअल्पजलक्षरणेचमरिक्तैवसपन्नेतिमन्यमानापुनः पुनः स्वपतनायअधोधोब्रजतितत्कष्टमि
 त्यर्थः ॥ १०९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेपू०त्रिशत्तमःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ॥ जीवतादिनिषेधेनसाशुद्धाचित्त्वदर्शयते ॥ मनःप्राणेंद्रियद्वा
 राबहिरत प्रथायया ॥ १ ॥ एववर्णितप्रकारजीवजगद्भावमलीकमसदेवाज्ञानाच्चिनोतिआरोपेणसचिनोति ॥ स्वमेक्षीवतामदिरामदस्तुतेसमोहपतिता ॥ १ ॥ वधूमुग्धा ॥
 भानकुलालचक्रादियथास्थिरनिश्चलपश्यतितथाजगदपिस्थिरपश्यति ॥ ३ ॥ तच्चित्तकिंचिद्वस्तुन ॥ कुतः ॥ चित्त्वस्यतदन्यत्वस्यचअत्यतमसंभवात् ॥ अचिच्चैवजगदंतःपा
 तेनतत्कल्पनाहेतुत्वायोगादित्यर्थः ॥ ४ ॥

[illegible]

यथादीपः पदार्थप्रकाशनाय स्वरूपस्थितैव प्रभवति न तु कान्चन क्रियां करोति न द्विच्छिदपीत्यर्थः ॥ १९ ॥ एषा एवंप्रभावापि साचित् अमुना देहादिभावेनैवामलिनापि मलिनासंप
 न्ना एवमविकल्पाद्व्यापिविकल्पिनी तिसर्वत्रयोज्यम् ॥ २० ॥ इदानीं सर्वगतायाः सूक्ष्मतमायाः स्थित एकैकस्मिन् देह एव आनवाय विशेषव्याप्तिलक्षणे उपचये युक्तिमाह ॥ निर्वि
 कल्पेति ॥ निर्विकल्पाविशेषाभिमानादिविकल्पास्पृशनी परासर्वगतासूक्ष्माचित्वाते प्राणप्रधानोऽलिगदेहे आवाता प्रतिर्विबभावेनानुगतासती अगानिहस्तपादादीनि मर्माणि हृद
 यादिस्थानानि आदिपदाद्विस्मृति सहस्रनाडीभेदव्याप्यसर्वगतास्वसविदतावन्मात्रे आकृष्येव चिनोति उपचयं नयति ॥ यथा दीर्घसूक्ष्मकौशेयादितुस्तु कंयंत्रादिसूचीवे एने अ
 तिदीर्घमपि स्वतावन्मात्रे उपसहस्रवदरायाकारमुपचयनयति न द्वदित्यर्थः ॥ २१ ॥ अत एव जायत पुरुषस्य चिद्वहीरूपाया लोका नैरतर्मनस्कारैश्च वलितसती बोधतो बोधपक्षे भव
 ति ॥ निद्रायतो गच्छतस्तु स्वमेवासनामय रूपा लोका मनस्कारवलितासती अतर्बोधतो बहिस्त्वबोधतः पक्षद्वयेऽपि भवति ॥ सुषुप्तौ त्वज्ञानमात्रसाक्षित्वान्न किंचिद्वेदिषमिति यु
 साक्षिवत्तिष्ठतिसती स्पंदतेन च कुत्रचित् ॥ दीपः प्रकाशनायेव करोति न पुनः क्रियाम् ॥ १९ ॥ मलिनाप्यमुनैषा साविकल्पाद्व्यापिकल्पि
 नी ॥ जडेवाप्यजडाभासानसर्वासर्वगैव च ॥ २० ॥ निर्विकल्पापरासूक्ष्माचिच्चिनोति स्वसंविदम् ॥ वातावातांगमर्मादियथायंत्रादिवे
 ष्णे ॥ २१ ॥ रूपा लोकमनस्कारावलिताचिदबोधतः ॥ बोधतश्चैव भवति निद्रांसदसतीयतः ॥ २२ ॥ सापरैव चिदस्यच्छांचितामाया
 तिचेतनात् ॥ साधुरेव यथासाधुर्भाविते दुर्जनैः पणाः ॥ २३ ॥ मलेन स्वर्णमायातिताघतां मलमार्जनात् ॥ पुनः कनकतामेति यथाचिरप
 रमा तथा ॥ २४ ॥ स्वारोपशांत्या स्वादर्शो यथैति प्रतिमास्थितिम् ॥ तथा सर्गमिवागम्य बोधात्स्वं याति तत्पदम् ॥ २५ ॥ अभाववेदनाद
 स्याः संसारः संप्रवर्तते ॥ स्वभाववेदनादेषत्वसं देवोपशाम्यति ॥ २६ ॥ यदाचित्वाच्चिनोत्यंतरन्यतामसती तदा ॥ अहंतामिव संप्राप्य
 नश्यतीवाप्यनाशिनी ॥ २७ ॥ ईप्स्यंदादधोयाति भृगुप्रांतात्तरोः फलम् ॥ यथा तथैव संवित्तेरधःपातो महानिव ॥ २८ ॥ रूपादीनां तु सत्तै
 पाचित एवामलैव चित् ॥ द्वित्वैकत्वे त्वबोधोत्थे चित्तस्य बोधश्चित्तेन्द्रियादिषु ॥ आलोकसत्तामा
 त्रेण व्यवहारः क्रियास्विव ॥ ३० ॥ तस्य परमशोच्चसदसती सत्यप्यसत्ताया अबोधपक्ष एव भवतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ सा अत्यच्छाब्रह्मचिदेवेदेहाद्यात्मताचेतनातदनकू
 लमतिकूलमपि परिहराचितामायाति यथासाधुरेव दुर्जनसंगत्याचिरचित्ते भाविते संस्कृते सति दुर्जनैः पणाः प्राप्य असाधुर्भवति तद्वदित्यर्थः ॥ २३ ॥ अत एव पुनर्ब्रह्मात्मताभाविता
 चित्ते स ब्रह्मैव भवतीत्याशयेन दृष्टांतमाह ॥ मलेनेति ॥ २४ ॥ यथा शोभन आदर्शो दर्पणः स्वरोपितमलस्य मार्जनेन शांत्या प्रतिमास्थिता पुनः पुनः प्रतिविवाभिव्यक्ति योग्यां स्थितिं त्व
 च्छतामेति न द्विच्छिदप्यज्ञानाज्जडजीवभावादित्तर्गमिवागम्य ॥ वाल्यपीत्यनुनासिकलोपविकल्पः ॥ आगत्य स्थिता तत्त्वबोधात्तैकवत्यपदयतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ अभावः असद
 ज्ञानं वेदनात् ॥ २६ ॥ अन्यता भेदम् ॥ उदरमतरकुले अथ तस्य भय भवतीति श्रुतेरिति भावः ॥ २७ ॥ ईप्स्यंदादधुन वियोजकप्रच्युतिमात्रात् ॥ भृगुर्गिरितटतत्तात् ॥ एष जीव
 भावः ॥ २८ ॥ चित्त एवेति ॥ अध्यस्तस्याधिष्ठानव्यतिरिक्तसत्ताभावादिति भावः ॥ द्वित्वैकत्वे भेदाभेदाध्यासौ ॥ २९ ॥ चित्तस्य चित्तसाक्षिणः ॥ ३० ॥

साभायेनोक्तमिशिष्यपुत्रादिपुत्रिभ्योपपादययित्वाएवसकपकलीभाबशायति ॥ वातावित्यादिना ॥ चित्सनिधिधेरीतादाताम्यानवायोर्निमित्ताश्चक्षुःकनीनिकयोः स्ववो
 भवतितस्मास्तितादीर्मौजसर्पिर्द्विपट्टश्चरित्युच्यते ॥ तयाकुल्याद्वाराजलमिषवासर्पिःप्राणीययदत करणतद्वतितद्वामेघढौतद्रूपस्यतत्समानाकास्यरूपस्यनील
 पीतादपटायाकारस्यधयोबोधः सत्तायथासापराविदेवेत्यथ ॥ १ ॥ एवस्यार्जनिभिपुटीस्यलपित्यब्रह्माजीजहौतुच्छास्वत सत्तास्फूर्तिशुभ्यो अतस्त्रिवर्धनीनसत्स्फूर्तिबला
 देवतयोः सगः स्वरौद्रियकम्पनानिमित्तत्वात्स्यशऽउच्यते ॥ अत्रात्रातस्ययुक्तीतोष्णाद्विष्येपुमननतदाकारमनोहसि स्पर्शसंविजितिरुच्यते ॥ तत्सर्विसिस्तद्विच्छिन्नाविषयानि
 भिपुटीप्रयातुरासाभिचिदेवेत्यर्थ ॥ १ ॥ एवमाणैर्द्रियात्मनागधालनाच्चविभक्तस्यगधतन्मप्यप्रसनासाश्वेतिषयमेनकतः सप्रधोगधसविदायशकारातः करणवृत्तीर्नानिजित
 त्वाद्ब्रह्मसत्तिर ॥ आसाभिपुटीर्नामसाहीनकिंविक्रयण्यारः क्षणवेदनसपरासाक्षिचिदेवेत्यर्थ ॥ १ ॥ एवमव्यक्तम्याप्रत्यभवर्णैर्द्रियस्यव्यानवातस्यचसगादुत्पन्नामनोह
 वातात्कनीनिकास्यदत्तदीर्घमिष्टिरुच्यते ॥ तद्वात्त्ववतितद्रूपरूपबोधस्तुचित्परा ॥ ३ १ ॥ त्वद्भ्रमार्तौजहौतुच्छातत्सगस्यशऽउच्यते ॥ मन
 नस्पर्शसंविजितसर्विसिस्तुचित्परा ॥ ३ २ ॥ गधतन्मात्रपवनसर्वधोगधसंविदः ॥ आसांतुमनसाहीनवेदनपरमैवचित् ॥ ३ ३ ॥ श
 ब्दतन्मात्रश्रवणवातसंगान्मनोविना ॥ सुपुमसद्वरीसंविस्वरमाचिदुदाहृता ॥ ३ ४ ॥ क्रियोन्मुखत्वंसंकल्प्यात्संकल्पोमननरुमः ॥ मन
 नचित्कालुष्यमालाचिन्निमलाभवेत् ॥ ३ ५ ॥ चित्कारामिकानित्यात्वात्मन्येवावसस्यता ॥ इदमतजगद्वत्तेसन्निवेशययाशिला
 ॥ ३ ६ ॥ अद्वितीयादधानेठविकारादिविवर्जितम् ॥ नास्मैतनचोदेतिस्पर्शदेनो नवद्वेता ॥ ३ ७ ॥ आसकल्याज्जीवितामेत्यनिःसंकल्पात्मनात्म
 ना ॥ विज्जर्ज्जोर्जंभावभावयतीस्वसंस्थिता ॥ ३ ८ ॥ रयस्त्वस्याश्वितेर्जोवीजीवस्याद्दरुतीरय ॥ अहर्नरेयोद्रुक्षित्तोयुद्धेभनोरय
 ॥ ३ ९ ॥ मनसस्तुरयः प्राणः प्राणस्याक्षगणोरय ॥ अक्षौघस्यरयोदेहोदहस्यस्मदनोरय ॥ ४ ० ॥ स्पदनकर्मससारेजराभरणपजरम् ॥ एवं
 प्रवर्तितं चक्रमिदमादिविभूतिजम् ॥ ४ १ ॥ प्रतिभासतएवात्मन्यसत्त्वब्रह्मवात ॥ मनागपिनसत्यात्मभृगुवृण्णांयुचस्त्यतम् ॥ ४ २ ॥
 सय शब्दवसितसत्तासुमनोर्द्विनाविद्यायसुपुमसद्वरीर्निर्विकारायासाक्षिसविस्मापरमाक्षित ॥ एवमसन्निष्ठपुटीसाक्षिचिद्विविष्यद्वट्टेतिभावः ॥ ३ ४ ॥ एवकर्मैन्द्रिय
 प्रवर्तितमित्तसकल्यात्मकमनोर्द्विनात्म्याक्षित्यसंक्षितयाप्यात्मचिद्विधेयनीयेत्याह ॥ क्रियोन्मुखत्वमिति ॥ ३ ५ ॥ क्रियोन्मुखत्वमिति ॥ ३ ५ ॥ एवंधार्मवर्द्धिभ्रसर्वद्वैतस्फूर्तं साक्षिचित्त्वम्याभ्रमकत्वेसर्व
 णम् ॥ अधिष्ठानतत्त्वात्मनाविकारादिविवर्जितमिति वा ॥ ३ ७ ॥ विमृज्यजगत् नोअब्रमजगत्तास्तबभावभावयतीसतीस्वसत्त्वूपेस्त्यताप्रवर्धनीत्यर्थः ॥ ३ ८ ॥ इदानींचितोब
 दिः ससरोरयपराकम्पयन्माह ॥ रयद्विद्वाम्याम् ॥ ३ ९ ॥ स्पदन कर्मैन्द्रियगणः ॥ ४ ० ॥ सर्वेषामपरिथानीससारे स्पदनमणमेवकर्मसाध्यमित्यर्थः ॥ जराभरणोपल
 सिगादेहाएवपजरानियययतयाविधुखीवसगदोलाचक्राद्वरुडाकारणत्येभ्यस्त्वविभूत्यामायैर्ब्येणजातम् ॥ ४ १ ॥ मायिकत्वमेवोपपादयति ॥ प्रतिभासतइति ॥ ४ २ ॥

मनसस्तुरथः प्राण इति युक्तं तत्र त्रयं पञ्चमाणार्थोपयुक्तविशेषवक्तुमुपपत्तिमाह ॥ रथ इति ॥ कल्पनायामानसकल्पनायानिमित्तत्वादिनिर्देशः ॥ तदेव दर्शयति ॥ यत्रेत्यादिना ॥ ४३ ॥ बलीहूत्ररूपत्वात्सर्वधारणचालनसमर्थः ॥ ४४ ॥ एवमनसोऽपि प्राणक्रियानिमित्तत्वमस्तीतिव्यतिरेकमुखेनाह ॥ मनसीति ॥ आकाशो हार्दाकाशसंस्तीने सति ॥ ४५ ॥ रूपयथानराजतेतद्वदित्यर्थः ॥ एवप्राणनिरोधादिमनो निरुध्यत इत्याह ॥ प्राणे इति ॥ ४६ ॥ अतएव तस्य तद्रथत्वमुक्तमित्याह ॥ यत्रेति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ क्षेपणयत्रविशेषः ॥ अन्यथा प्राणनिरोधे मनःक्षयिक्षीयत इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ प्राणः समष्टिव्यष्टिरूपः ॥ इदुश्चद्रस्तदराभूतमनश्च ॥ छत्रिश्चाद्रिकामनोवृत्तयश्च ॥ अतएव चाक्षुषादि

रथस्त्वत्रस्मृतः प्राणः कल्पनायामुनीश्वरः ॥ यत्र प्राणमरुत्तत्र मननं परिपृच्छति ॥ ४३ ॥ आलोकश्रीः स्थितायत्र रूपं तत्रैवराजते ॥ प्राणो बलीस्थितो यत्र तदेव परिवेपति ॥ ४४ ॥ यत्र याति वनं वा त्यातदेव परिघूर्णते ॥ मनस्याकाशसंस्तीनेन प्राणः परिवेपति ॥ ४५ ॥ तेजस्य सत्तामायातेन रूपमिवराजते ॥ प्राणे प्रशान्ते मरुतिमनो तर्नमनागपि ॥ ४६ ॥ वात्यायामुपशान्तायारजोनपरिकल्पते ॥ यत्र प्राणो मरुद्याति मनस्तत्रैव तिष्ठति ॥ ४७ ॥ यत्र यत्रानुसरति रथस्तत्रैव सारथिः ॥ प्राणसंप्रेरितं चित्तं याति देशान्तरे क्षणात् ॥ ४८ ॥ क्षेपणोन्मुक्तपाषाण इव तत्रान्यथाक्षयि ॥ यत्र पुष्पं तत्र गंधो यत्राग्निस्तत्र सोष्णता ॥ ४९ ॥ यत्र प्राणो मरुद्याति यत्रेदुस्तत्र तच्छ्रविः ॥ संवित्तिः पवनस्य दान्नाडी संस्पर्शनश्च सः ॥ ५० ॥ संवित्तिस्फारता चित्तं मनस्तस्याणकोदरे ॥ सर्वत्र विद्यते संविद्यो मस्वच्छाजडाजडे ॥ ५१ ॥ क्षुभ्यंतीव तु सा प्राणस्य दंष्ट्रित्यनुभूयते ॥ सत्तामात्रस्वरूपेण जडे पुंसमवस्थिता ॥ ५२ ॥ प्राणसंबोधि तावेत्तिवेदनात्मतया जडे ॥ नानास्फारसमुच्छासैर्यः पूर्वपरिवल्गति ॥ ५३ ॥ प्राणेतीते त्वमननः स एवाशुनवेपति ॥ पुर्यष्टके चित्परमास्वे मुने प्रतिबिंबति ॥ ५४ ॥ आदर्श एव प्रतिमादृश्यते नोपलादिषु ॥ मनः पुर्यष्टकं विद्वि सर्वकार्यैः कथितमन्यैः स्वाशयकल्पितैः ॥ ५५ ॥

संवित्तिषु प्रत्येकवारोपि निमित्तताप्राज्ञयोपदर्शितित्याशयेनाह ॥ संवित्तिरिति ॥ सर्वाण्येव नरसप्रवेशार्थं सर्वनाडीसस्पर्शनश्च सपवनः ॥ ५० ॥ चित्तमनो घट्टितलिगशरीरालयेकेतस्मिन् प्राणकोदरे रचितो विवप्रतिबिंबावेन द्विगुणीकरणेन स्फारतापित्तस्मादेवोपपन्नेत्याह ॥ संवितीति ॥ ५१ ॥ तत्रोपपत्तिमाह ॥ क्षुभ्यतीति ॥ स्फुटाभिव्यक्त्या संवलंतीव यतोल्लोचिदनुभूयते इत्यर्थः ॥ ५२ ॥ जडेपि देहे प्राणसंबोधि तासतीसर्गादिवेदनात्मतया आध्यासिकचित्तादात्म्यबलेन वेत्ति ॥ यो देहः पूर्वजीवनदशायामवस्थित इत्यवहरति ॥ ५३ ॥ स एव न वेपति न कपते ॥ भूतातः करणप्राणज्ञानकर्माद्विद्येयुतम् ॥ अविद्याकामकर्मद्व्यलिंगपुर्यष्टकविदुः ॥ तस्मिन् पुर्यष्टके ॥ ५४ ॥ ननु प्राणनिमित्तो म नसि चित्वातिबिंब उक्तददानीतु पुर्यष्टके स उच्येत तत्कथं विरोधस्तत्राह ॥ मन इति ॥ अन्यैराचार्यैः स्वाशयकल्पितैः शिष्यबोधनोपायैः ॥ ५५ ॥

इदानीं जीवतदुपाधितद्वे ग्यलक्षणस्य विषयस्योत्पत्तिस्थितिलयेषु विषयकारकसप्तम्या अत्र लयाधीनत्वात्परमाधनोपलब्धेति ॥ यस्माद्वतोस्तत्र
 चित्तोक्तोदेति ॥ ययस्मात्तत्र प्रवृत्तिवत् चकारात्तत्रैवलीयेते यस्माद्धेतोमनएवदेहदृष्ट्या विपरिवर्तितमिति ॥ छांदसपरस्मिपदम् ॥ तजस्माच्चिद्विपरमधुमसुब्रह्मविनाम्यदिति वि
 द्भित्यर्थः ॥ ५६ ॥ इति श्रीब्राह्मसिद्धयन्तार्यपकाशे ॥ ५० ॥ एकविंशतः ॥ ११ ॥ विशेष्यतिवेदादियथापुन्यटकगता ॥ यथावेदोतरयातितत्सवमिहवर्ण्य
 म ॥ १ ॥ परमाचिद्व्यागुक्तीत्यापुनानुपुनयटकं चरतीप्रविष्टासीत्यकार्योनिर्दिष्टकृपात्तलीकिककर्मणि करोतितच्छीला कथयतवनुकूलवेदाविस्पदशालिनीस
 नीअभिधीचलति स्वाति श्रुते यजते ब्राह्मण क्षमियोदेवदत्तद्व्यादिशब्दाभिरुपायोप्यर्ताउपतितत्सर्वकथयामिष्टाभित्यर्थः ॥ १ ॥ देहस्येव चित्वाति विषयविचलनेहेतुस्त
 द्धलनेवतदुपाधिपुन्यटकपवनलयापरिणताभालव चित्तत्वाभावतिरोधोभीमायाराहेहेतुस्तस्यामनोद्वेषेणपरिणतोप्यर्षपूर्वदेहांतपरिणामसचित्तकर्मराशिरवेहेतु ॥ मुहूर्वापरण्य
 के कर्महेतुवचन कर्मवत्तद्वाराहुरितिपेदातिपेदकपक्षेहेतुत्वस्यकमत्वव्यवस्थापनादित्यारायेनाह ॥ प्राक्तनैरित्यादिना ॥ शक्तिरनाविमायाकृपाप्रसाराक्ति स्वावरणश

यस्मादुदेतिकलनाकुलदृश्यजालयत्तच्चस्थितवदित्यनुभूतमुच्चैः ॥ यस्मान्मनोविपरिवर्तितदेहदृष्ट्यासर्वतुतत्परमवस्त्विति विद्वि
 श्यम् ॥ ५६ ॥ इत्यार्षेवा० वा० दे० सो० नि० पु० मन प्राणैक्यप्रतिपादननामैकविंशतः ॥ ३१ ॥ ॥ श्रीईश्वर
 उवाच ॥ ॥ मुनेश्रुणुक्यकार्यकारिणीस्पदशालिनी ॥ वरतीचतनुपुसापुपतिपरमाभिधाम् ॥ १ ॥ प्राक्तनैर्लानिह्येवस्वमनोमननेहि
 तै ॥ कर्मवर्तित्विचित्रैपरिपीवर्तगतै ॥ २ ॥ मनलयागताशक्ति सज्जदेवागताचिते ॥ सास्फुरत्यनयाब्रह्मचिनाशक्तिभूतया
 ॥ ३ ॥ अस्या प्रसादादिहसाधितकलकवतीमुने ॥ जगद्धर्धनगरकरोतिनकरोतिष ॥ ४ ॥ चित्तायसत्तयादेहोभूक्तिसिद्धिस्तुतिपुञ्जवत् ॥
 तत्सत्तयाप्रस्फुरतिनम्र संप्रेरितादमवत् ॥ ५ ॥ ययास्फुरत्यतिजडमयोयस्कांतसन्निधौ ॥ तयास्फुरतिजीवोयंसतिसवगतेपरे ॥ ६ ॥

क्यात्वाश्रयप्रबलित्वेवनास्तिनानातिप्रतीतियोप्यदानींत्याप्राक्तनैरनादिकाळादारम्यस्यचत्वारिपिषट्तामतिपुटतामतिविचित्रैर्बहुविधकामवासनान्वितैर्मनैर्लैमानसिरी
 दिने ॥ कायधरकटाक्षैश्च विद्विनिपिद्धकमन्नातैर्मिनिमैर्मनस्तायापुन्यटकात्मकमनोभावेनगतापरिणतासतीचिते स्वाधिष्ठानचित्तसाततिदिविबलत्वभावबलाज्जेवमिभ्यभा
 वभाषतागुल्लाभानकमव्यवहारोचितासीत्सरास्तिभूतयाअमयाधानकर्मैर्द्वियादिप्रणाध्यासाभायाशक्तिरेवदृष्टरानदर्याविनवविधससारकूपेणस्फुरतिमृत्युतिनाम्यत्किंचि
 दिनिह्योरर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ अस्यामायाराक्तैः अविधारलक्षणद्विचारलक्षणाद्वमसादाकमात्करोतिनकरोतिषेतिसवध ॥ ४ ॥ भर्हिब्रह्मचित्तनिधानोदेहवत्सर्वकरोतुकिं
 चित्तादिकमनयातमाह ॥ चित्तासीति ॥ आरिषवाभ्यनोदृष्टकारपरिपह ॥ ५ ॥ जीवस्ययाणकर्मैर्द्वियव्यापारप्राप्तसमिधिमार्गसाधारणनिमित्तमित्याह ॥ ययेति ॥ ६ ॥

१ पञ्चमप्यायद्वितीयेब्राह्मणे

ययुपपद्येपुयसीशरायसुगुः कर्मदेवतलसरांसुगुरिति १ पद्याभाणजिह्वाकचक्षु आश्रमनोहस्तलवः ॥ अतिपहाअपानरसनमरुपाश्रयकमत्परसंज्ञा
 १ तसप्रविचारावस्थायायेकीनास्तित्याकर्मैर्द्विवाभ्यपुन पुन कार्यकरणोपादानहेतुपूषतु ॥ नकेवलमूचतुरयापितुकाळेअरा

पुष्पादिप्रथायांज्ञानेन्द्रियप्रयोजनेषुचप्रतिबिम्बापणेनासाधारणनिमित्तमित्याशयेनाह ॥ सर्वस्थयेति ॥ आत्मरूपयाचिच्छन्त्यैत्रस्फुरतिस्वरप्रथासमर्थोभवति ॥ ननुभौति क्त्वाद्व्यस्वभावेस्थितजीवोपाधिभूतलिङ्गमद्रव्यस्वभावाद्वल्लक्षणसकाशात्कथप्रतिबिम्बमात्तेद्रव्यैवप्रतिबिम्बननियमदर्शनादितिचेत्त्राह ॥ मुकुरइति॥ मुकुरेणद्रव्यस्वभावेअस्थितादपिगुणक्रियाजात्यादेःप्रतिबिम्बादानदर्शनान्द्रव्यादेवप्रतिबिम्बोपासइतिनियमइत्यर्थः ॥ ७॥ यदिन्नल्लक्षणप्रतिबिम्बोजीवस्तर्हिक्थतस्यअज्ञाननिद्रालस्यादिजाड्यानुभवः नदिसूर्यप्रतिबिम्बेअभास्वरतासम्भवइत्याशक्याह ॥ प्रविस्तेतेति ॥ ८॥ चित्तत्वचित्तधर्मजाड्यमालिन्यादि ॥ सुमहान्गाधिलवणहरिश्चद्रादिरिव ॥ ९॥ चित्ततादात्म्याध्यासाच्चित्तधर्मैदन्यादिप्राप्तिवत्प्रणानादात्म्याध्यासात्तद्धर्मदेहसचलनेतुत्वम्यस्याःसिद्धमित्याह ॥ जहयेति ॥ वातशक्तिःप्राणस्तत्तादात्म्यापच्यतत्समानतया॥ १०॥ कर्मात्मनाउक्तरीत्याक्रियास्वभावत्वमाप्तेनमनसामननशक्तिमता ॥ उपाधिपरवश्याद्वाराकेणात्यतदीनेनाप्रथानौकास्तभिनबद्धदीर्घपटाद्युपाधिपरवशेनवायुनानौकास्थाः

सर्वस्य आत्मशक्त्यैव जीव एष स्फुरत्यलम् ॥ मुकुरो विवमादत्ते ब्रह्मात्मन्यस्थितादपि ॥ ७ ॥ प्रविस्मृतस्वभावत्वाज्जीवो यं जडतांगतः ॥ मोहाद्विस्मृतभावत्वाच्छुद्धतामिव सद्विजः ॥ ८ ॥ प्रविस्मृतस्वभावा हि चिच्चित्तत्वमुपागता ॥ मोहापहतचित्तत्वात्सु महानिबिदीनताम् ॥ ९ ॥ जडयावशयादेहावातशक्तिसमानया ॥ संचाल्यते तदनया वारीव वीचि मालया ॥ १० ॥ कर्मात्मना वराकेण जीविन मनसामुना ॥ चाल्यते देहयन्त्राणि पाषाणा इव वायुना ॥ ११ ॥ शरीरशकटानां हि कर्षणे परमात्मना ॥ मनः प्राणो द्यौ ब्रह्मन्कृतौ कर्मकृतौ हृदौ ॥ १२ ॥ चिज्जडं तूरीकृत्य रूपं जीवत्वमेत्यच ॥ मनोरथमुपारुह्य ब्रह्माण्डं तुरंगमम् ॥ १३ ॥ क्वचिज्जातपदार्थत्वं क्वचिन्नष्टपदार्थताम् ॥ क्वचिद्दुष्टपदार्थत्वं क्वचिदेकपदार्थताम् ॥ १४ ॥ गते वभिन्ने वास्येव मत्यजं तीनिजं पदम् ॥ जलते वतरंगत्वं सैवा सदसदोदिता ॥ १५ ॥ उपजीव्यात्मनो रूपं परं स्फुरति दृष्टिषु ॥ आलोकमुपजीव्ये मरूपश्रीदृश्य गायथा ॥ १६ ॥ परमात्मनि चित्तत्वे स्थिते सति निरामये ॥ जीवो जीवति सा लोको दीपे सति गृह्यथा ॥ १७ ॥ आधयो व्याधयश्चैव प्रयात्यस्य प्रपीनताम् ॥ अपामिव तरंगत्वं वीचित्वस्यैव फेनता ॥ १८ ॥

पाषाणाभिमतदेशं प्रतिचाल्यतेतद्वत् ॥ ११ ॥ मनःप्राणोदयौमन प्राणशक्तिकर्मकतौभृत्यौबलीवद्भौवा ॥ १२ ॥ स्वामव्यवहारसाधारण्यायमनसएवथत्वकल्पमव्यामु
ख्यप्राणानांतुरंगमत्वमित्याशयेनाह ॥ चिदिति ॥ १३ ॥ कचित्ज्ञातस्वमयोजितपदार्थत्वमाविर्भूतपदार्थत्वबहुपदार्थत्वच ॥ कचिस्तुषुमेनष्टपदार्थतातिरोभूतसर्वपदार्थ
तांअविधैकपदार्थताचगतेवेतिपरेणान्वयः ॥ १४ ॥ किंसादुग्धं दधिभावेनैवजीवजगद्भावेनपरिणामान्नटानेत्याह ॥ अस्तीति ॥ एवंपरिणतापिनिजपारमार्थिकवपुःस्वरूप
मत्यजंतीसीतत्त्वदशाअसज्जापदिवव्यवहारदृशाप्यसरस्वमद्वचआउदिताईषद्विकसितेत्यर्थः ॥ १५ ॥ आत्मन्यध्यस्तत्त्वोदेवात्मसत्तामेवोपजीव्यमनोवृत्तिप्रतिफलिताल्म
चिद्वलैवमनोरूपजीवजगत्प्रथतइत्याह ॥ उपजीव्येति ॥ १६ ॥ त्रिदेवतत्त्वंपारमार्थिकरूपंयस्यतथाविधे ॥ १७ ॥ एवदेहचेष्टाहेतुताचितउपपादिताइदानीतस्यादेहां
तस्यापिप्रकारंवकुंवेराग्यायचदेहनिमित्तदुःखानिप्रपचयति ॥ आथयइत्यादिना ॥ १८ ॥

१ अत्रटीकानुरोधेन (वपुः) इति पाठोपेक्षित इति भाति

वेपथ्यैर्ययु स्वादि ॥ १० ॥ अग्रवदे ॥ यथास्योर्वीधे स्वप्रकाशितरिषावर्धमधिलिरोधानम्लानिस्वङ्गितत्वाविशेषथदृष्ट्याएतितद्वत् ॥ २० ॥ व्यक्तीज्ञानानपि कृतयोनि
 प्यनरती ॥ स्वरूपनोरितिनमो प्राचच्छावस ॥ यथापनेनमविरागिष्वज्ज्योनेनपराभूत-पुरुष स्वङ्गाविनास्वांगावलननविदितनानुसधसतद्वत् ॥ २१ ॥ कवार्ताह्वितोमोहो
 नरमिरसाह ॥ प्राप्येति ॥ यथायदादिपनमोहरतो जनु कालेनस्वकर्मस्मरणप्राप्यनिर्दोषप्रवर्तितद्वत् ॥ २२ ॥ इदानीविहत्यागप्रकारयक्तुमुपक्रमते ॥ यदेति ॥ यवावातस्य
 प्राणस्वस्वराक्त-अणसविर्वाआनखायाधिष्ठानोपाधिष्ठाराप्रविष्टजीवसविबोद्धद्विलिङ्गस्योपसहारेणप्रमोषतोमिनाद्वलपादोदेरनुसधाननकरोति ॥ यथाकुष्ठोगलितानामनु
 न्यारीनीस्वरैरणनकरोतितद्वत् ॥ तदाद्वे स्थितशुशुभापास्थ्यानेवर्णितपद्मप्रमाणसवारानुकूलतयानस्फुरतिनकपतेदतिरेणाश्वय ॥ २३ ॥ यथायज्ञोस्त्विगूभिरपरान्वृष्ट
 आधियाधिमिराकीर्णशरीराभोजपदपद ॥ जीवोवैप्यमायातितरगत्वेययापय ॥ १९ ॥ चिच्छक्ति सर्वशक्तित्वान्नाह्विदितिप्रा-
 वनात् ॥ अत्रमवैतिवैवस्यभूयादीमैरिवाद्युदे ॥ २० ॥ वैवस्याह्यवतीमौढ्यावविदत्यात्मसविदम् ॥ घनजाह्यपराभूत स्वांगावदलन
 यया ॥ २१ ॥ प्राप्यचाप्यनुसधानमस्यामाहोविनस्यति ॥ घनमोहरतोर्जनु स्वकार्यस्मरणयया ॥ २२ ॥ यदागसविदांवातस्मदशक्ति
 प्रमोपत ॥ नकरोत्यनुसंधानकुप्रीस्मदिपणयया ॥ २३ ॥ असवितस्वदतोदेहपद्मपञ्चद्विस्थितम् ॥ नरफुरत्यपरान्वृष्टदारुपाञ्चयथाव
 द्वि ॥ २४ ॥ नि स्पदपद्मपत्रैत प्राणा शान्तिप्रयात्यमी ॥ तालवृतेययाऽस्पदेयहिपवनशक्य ॥ २५ ॥ प्राणशान्तिरस्पर्शजीवोनिष्पूर्ण
 मूकनाम् ॥ यानिगानेनमोवायो नदस्यत्वयारज ॥ २६ ॥ विरजविगताधारमनोहिशिष्यतेमुने ॥ तिष्ठत्यात्मपदलब्धवाजलादितरुबी
 जवत् ॥ २७ ॥ इतिवैकल्यमायाते कारणौचे समत ॥ पुर्यष्टकेशमयातेदेह पततिनिश्चल ॥ २८ ॥ चिच्चैत्यचेतनान्मोहात्स्पदमायांति
 वामना ॥ तदोरितास्मरर्यतरन्यद्विस्मरतिस्वयम् ॥ २९ ॥ हृत्पद्मपञ्चस्फुरणात्स्फुरन्पुर्यष्टकमेवत् ॥ हृत्पद्मयन्नेवहनाद्देहपुर्यष्टकक्षयि
 ॥ ३० ॥ देहपुर्यष्टकयावदस्तितावत्सजीवति ॥ शान्तिपुर्यष्टकेदेहोन्मत्तइत्युच्यतेद्विज ॥ ३१ ॥
 दान्पात्रनसदेतद्वत् ॥ १३ ॥ शान्तिरेजसि विलयम् ॥ मनःप्राणेप्राणालेजसीतिश्रुते ॥ २५ ॥ रूपोपाधिविलयाभिरगलपूर्णोनामोपाधिविलयाम्कथ्य कारणात्मात
 द्वावैयति ॥ २६ ॥ राजागुणप्रधानत्वाधारप्राणोपरमावेवविरजविगताधारमनोपित्तैहैवप्राणेनकारणात्पदलब्धत्वात्तद्वैवैवशिराप्यते ॥ तद्विहिसर्वव्यागनेत्याह ॥ तिष्ठ
 तीति ॥ अलादिभूतमाधपटव्यपाधिगतरुबीजवत्नर्देहाविभावोभ्युत्पन्नतिष्ठतीत्यर्थ ॥ २७ ॥ सपद्यास्यावेहत्यागइत्याह ॥ इतीति ॥ २८ ॥ पुर्यष्टकस्यतद्विकेनहेतुनोद्भवद
 तिषयुत्यस्यस्यतात्पर्यपाधिगतरुबीजवत्नर्देहाविभावस्यते ॥ सावबासनात्पद्मासासनास्पदेवस्वरापाङ्गानलतेधितभ्यत्याकारवोभनहेतुनिरितितस्वोन्मुखत्वायचित्तभ्येत्याकारात्तप्रतिप
 तितलसृणावद्विभूतित्वप्रथमवैरूपपणेननिरोद्धयेत्याशयेनाह ॥ चिच्चैत्यचेतनाद्वि ॥ २९ ॥ षडनान्मलभाहुदेनिश्चलसमीतिप्रावत् ॥ ३० ॥ ३१ ॥

परस्परविरुद्धानां वातपित्तकफाल्यानां मलानां च संवोधात् प्रकोपात् शक्तादिकृतदेहच्छेदभेदादिवशाच्च ॥ ३२ ॥ वातयत्रे व्यज
नादौ ॥ ३३ ॥ स्वस्य सवित्ति सक्त्पलद्वशात् ॥ वैवश्यमरणादिहु खसहस्रम् ॥ सर्वैकान्यक्रियत्तद कालेनाप्रत्ययविधानान्नित्येति च्छादसम् ॥ ३४ ॥ अतएव भोगवासना
शून्येषु तत्सकल्याभावाच्च मृत्युवश्यतेत्याह ॥ वासनेति ॥ विमलारागादिमलरहिता ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ व्योममरुतिहृद्यो मवाधौ प्राणे ॥ ३७ ॥ एतलीनस्य मनसः पुन स्वर्गनरका
दिभोजकादृष्टप्रबोधितस्य हादिकांशो एव च क्षुष्टो वा भूमी वा अन्येभ्यो वा शरीरे देशेभ्यो निर्गमनमलोकादिगमनस्वर्गनरकजोगादिकस्य कल्पनैव न तु बहि स्वर्गादयो नामान्यसती
त्याशयेनाह ॥ सुचिरिति ॥ सुचिरमनादिकालादभ्यस्तस्तत्तद्भोगयोग्यशरीरादिजावोयेन ॥ यत्र तत्रेति स्वर्गदिर्नियतदेशसत्त्वनिराकरणार्थम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तस्योदहातरप
विरुद्धमलसं वोधाच्छेदभेददशावशात् ॥ न प्रस्फुरति हृत्पद्मयन्त्रमभ्यंतरयदा ॥ ३२ ॥ तदा पुर्यष्टकं शांतिमुपतिगगनेशनैः ॥ संराधिते
वातयन्त्रे यथापवनसततिः ॥ ३३ ॥ स्वसं वित्तिवशाज्जीवो वैवश्यमुपगच्छति ॥ पद्मयन्त्रशरीरस्य प्रवाहं याति नित्यदा ॥ ३४ ॥ वासना
विमलायेषां हृदयान्नापसर्पति ॥ स्थिरैरूहपजीवास्ते जीवन्मुक्ताश्चिरायुपः ॥ ३५ ॥ संरुद्धपद्मयन्त्रे हि प्राणेशांतिमुपागते ॥ दहः प्रतत्य
धैर्योयं काष्ठलोष्ठसमक्षितौ ॥ ३६ ॥ यथैव व्योममरुतिनीनं पुर्यष्टकं भवेत् ॥ तथैव तत्रैव तदालयमिति मनोमुने ॥ ३७ ॥ सुचिराभ्यस्तभा
वंतु वासनाखचितं मनः ॥ यत्र तत्र भ्रमस्वर्गनरकादिप्रपश्यति ॥ ३८ ॥ शरीरं शवतामेति मनोमारुतवर्जितम् ॥ गतं गृहजनैर्दूरं गृहं संशू
न्यतामिव ॥ ३९ ॥ सर्वगाचिच्चेतनतो जीवीभूय मनः स्थिता ॥ पुर्यष्टकवपुर्भूत्वा सातिवाहिकदहिनी ॥ ४० ॥ तन्मात्रपंचकंचित्तं कांडी
कृत्यव्यवस्थिता ॥ स्वप्नभ्रमवदाकारं भावात्स्यूलंप्रपश्यति ॥ ४१ ॥ दृढभावनया पश्चात्तत्रैव रसशालिनी ॥ आतिवाहिकदहत्वं विस्मर
त्यखिलं क्षणात् ॥ ४२ ॥ असत्येव शरीरे स्मिन्कृतकत्रिमभावना ॥ नयत्यसत्यं सत्यत्वं सत्यं चासत्यतामपि ॥ ४३ ॥ सर्वगाहिचिच्छेदशेन जी
वीभूया भवन्मनः ॥ मनः पुर्यष्टकरथमाक्रामति ततो जगत् ॥ ४४ ॥ पुर्यष्टकवातमचदेहमुत्थापयत्यलम् ॥ तत्स्यं दिवं तालडवजीवतीत्यु
च्यते तदा ॥ ४५ ॥ क्षीणे पुर्यष्टके चित्तं यदा व्योमनिलीयते ॥ तदा स्फुरति देहोयं मृतद्रुत्युच्यतेऽपि च ॥ ४६ ॥ स्वभाववशतो जीवा विस्मृत्या
शक्तिरुच्छति ॥ वैवश्याकालवशतः पूर्णजर्जरतामिव ॥ ४७ ॥

हणकममाह ॥ सर्वगेति ॥ सर्वगाब्रह्मचिदेव ॥ अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नाना महत्पेव्याकरवाणीति श्रुत्युक्तचेत्याकारानुप्रवेशचेतनत ॥ ४० ॥ तन्मात्राणि सुष्ठमभूतानि ते पापं
चानासधातात्मकचित्तमातिवाहिकदेहाख्यपुर्यष्टकम् ॥ ४१ ॥ रसशालिनी अहंताशक्तिमती ॥ ४२ ॥ अस्मिन् उक्तलक्षणे स्थूलदेहे ॥ असत्यजगत्सत्य
त्वनयति आरोपेण प्रापयति ॥ सत्यं स्वीयब्रह्मभाव असत्यतानां स्तिनभातीति स्वप्नतीति योग्यताम् ॥ ४३ ॥ चित्तसंरणेकममाह ॥ सर्वगेति ॥ अशेन वृद्धिप्रतिविधितो शेन
॥ ४४ ॥ वातमयसूत्रभूतप्राणप्रचुरम् ॥ यदा उत्थापयति तदा तद्विप्रविश्य स्पदी स्पदनशीले वितालो यस्य तथा विधिशवद्वज जीवतीत्युच्यते जनैरित्यर्थः ॥ ४५ ॥ व्योमनिहादा
काशे ब्रह्मणि ॥ स्फुरति काष्ठलोटादिवदेवेतनः स्फुटो भवति ॥ ४६ ॥ स्वस्याजरा मरब्रह्मरूपता विस्मृत्य जरठदेहता मशोक्तस्य यत्र कच्छति प्राप्नोति ॥ ४७ ॥

[illegible][illegible]

नवयजीवजगदाद्वैतप्रमाणैरुपपादयितुं प्रवृत्ताः किंतु मोहादनादिकालादारभ्य भ्रांत्या प्रसक्तं तदध्यारोपापवादव्यायमाश्रित्यापवदितुम् तत्राध्यारोपेसर्गादौ यत्कामकर्मवासनादिनिमित्तकारणानाब्रह्माविद्याधुपादानकारणानां विद्ययादिकमस्य व्याप्तिरसमष्टिस्थूलसूक्ष्मादिविभागकोशभेदादीनां कल्पनंतत्सर्वस्वयमसत्यमपिसत्यवस्तुपरिचयोपायतयाश्रुत्या कल्पितपरमार्थस्य प्रयोजना विसर्वावितया इतरवादिकल्पनापेक्षया उत्कृष्टमिति श्रोतृणां विश्वासजननाय लोकदृशैवोपपत्तिभिः शास्त्रेषु समर्थते ॥ परिचिते तु सर्वात्मके सर्वप्रतीचितस्याद्वितीयता बोधनाय परमार्थदृष्टिभेवावलब्ध्या पोथत एवेति तस्मिन्नेकत्वमभ्युपेत्य तद्विरुद्धद्वित्वासंभवाद्भावनवत्वाभ्युपगतविरुद्धसिद्धातविरुद्धचेतिकथनपश्यसीत्याशयेन श्रीभगवात्समाधत्ते ॥ सर्वशक्तीत्यादिना ॥ यदा ब्रह्मव्यवहारदृशा अध्यारोपः परमात्मदृशाऽपवादः ॥ न तावद्यवहारदृष्ट्या ॥ य सर्वज्ञः स सर्वविद्यस्य कलायाः सर्वशक्त्येकदेशादुदयो यस्य तथा विधस्तदक्षेपो निर्मूल एव ॥ हियस्माद्यवहारदृशा अध्यारोपः परमात्मदृशाऽपवादः ॥ न तावद्यवहारदृष्ट्या ॥ य सर्वज्ञः स सर्वविद्यज्ञानमयतप इति श्रुत्योपपादिता तत्सर्वज्ञात्सर्वशक्तिमतो जीवजगद्वैतागमो नुपपन्नः ॥ यर्भिस्माहकमानेन तस्य तत्त्वभावस्यैव निर्णयात् ॥ तदेतद्वत्ता पूर्वमनपरमनतरमवाप्तम् ॥ यन्नान्यत्संशयति नान्यच्छृणोति नान्यद्विजानाति स भूमेति श्रुतिदर्शितपरमार्थदृष्टिगम्ये नुन कदाचिदपि द्वित्वतद्विरोध्ये कत्ववाप्रसक्तमिति तत्र तदनुपपत्त्युद्भावनिर्मूलमेवेत्यर्थः ॥ ३ ॥

॥ श्री ईश्वर उवाच ॥ सर्वशक्तिहितद्वलसदेकं विद्यते यदा ॥ तदानिर्मूल एवायं द्वित्वैकत्वकलोदयः ॥ ३ ॥ सति द्वित्वे किलैकं स्यात्सत्यैकत्वे द्विरूपता ॥ कले द्वे अपि चिद्रूपे चिद्रूपत्वात्तदप्यसत् ॥ ४ ॥ एकाभावादभावोत्र एकत्वद्विस्वयोर्द्वयोः ॥ एकं विना न द्वितीयं न द्वितीयं विनैकता ॥ ५ ॥ कार्यकारणयोरेकसारत्वादेक रूपता ॥ फलांतस्यापि बीजादेर्विकारादिह कल्पना ॥ ६ ॥ चित्त्वं चेत्येकत्वं न स्वयं स्फुरति तन्मयम् ॥ विकारादि तदेवांतस्तत्सारत्वान्भिद्यते ॥ ७ ॥

ननु नेह नानास्ति किञ्चन ननु तद्वितीयमस्ति ततो न्यद्विभक्तम् विभुचिदानंदमरूपमक्षुतमित्यादि श्रुतिभिर्द्वित्वमेव निषिध्यते नैकत्वमित्यविरुद्धमेकत्वं कथं द्वित्वतुल्यकक्षतया निषिध्यते तत्राह ॥ सतीति ॥ सति प्रसिद्धे द्वित्वे तद्व्यावृत्तये एकत्वकल्प्यते सति चैकत्वे तदेकत्वातरसहितद्वित्वमिति कल्प्यत इति परस्परसापेक्षकल्पनत्वात्तुल्यकक्षे एवते ॥ तत्रैकत्वलक्षणवर्मस्यापि तदतिरिक्तस्य कल्पने चिदैकरस्य व्याघातप्रसंगात्तदप्यसदेवेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ इदानीं व्यवहारपरमार्थदृष्ट्योरुपदेशादिव्यवहाराय मिश्रणे पिसत्ता द्वैविध्यकल्पना न परमार्थसति व्यावहारिकसत्तया जीवजगद्वैतविरोध इत्याह ॥ कार्येति ॥ बीजादेः पुनः फलांतस्य यथास एवायमिति प्रत्यभिज्ञायमानैकत्वभावे अनुगतद्रव्ये विकारान्नात्त्वकल्पना तद्वहुपपत्तेरित्यर्थः ॥ ६ ॥ यदितु सर्वविकाराणां परमार्थसत्ताव्यतिरिक्ता व्यावहारिकसत्तानाभ्युपेयते तदा सुतराद्वैतं चिद्वैकत्व एव फलित इति राहुशिरो द्वैतविरोधोद्भावनतुल्यस्त्वदक्षेप इत्याशयेनाह ॥ चित्त्वमिति ॥ अतस्स एव सारः परमार्थो यस्य सत्त्वात् ॥ एवं च माया तत्कार्याणां पृथक् सत्त्वपक्षः अपृथक् सत्त्वपक्षः असत्त्वपक्षश्च नृतीयविधा पक्षो वाना नावादिकल्पितप्रधानपरमाणुक्षणाक्षिकविज्ञानशून्यतादिपक्षो वायः कश्चिच्च व्याभ्युपगम्यता तथा व्यसगाद्वयचिन्माभास्पर्शासंस्पर्शोपि चिदधीनसिद्धि कश्चिद्विकल्पमात्रमिति चितः कदापि पृथग्प्रसक्तिरेव यन्न दुर्लभा तत्रानिमोक्षोद्भावनदूरनिरस्तमेवेति भावः ॥ ७ ॥

तन्मार्तव्यं वाप्यारयत् ॥ विकारादीति ॥ यतोयपद्भाबविकारलक्षणसंज्ञाश्रयघटाविलक्षणश्चाविकल्पस्तत् सङ्गुन सकाशोद्योथायआविभूयजलाहृणाद्यर्थक्रियाका
 एतादृभिः सार्थकताभोगपदवगमनयति ॥ भोगश्चिदवसानेतिदेहितन्मात्रसारतेत्यर्थः ॥ ८ ॥ एवञ्गतोविकल्पनामाश्रयैकेचिअन्तरगादयोप्यावहारिका मरुमरी
 चिनायनगा यानिजातिका रंध्यापुषराशराशयत्तत्तासतद्व्यवहारविलक्षणविकल्पोप्यस्यैवेत्याह ॥ तरगादिति ॥ यस्यात्तरविव शरावुद्भिन्नोद्गीहियथायंकुरोपि
 प्रवर्तमानस्ययेसिलस्यसिद्धांतरंगलेरीलस्यमूर्ध्निकल्पितेतायेतरंगाले सभा सरीलोपिशराश्रयसम स्वतोसत्यस्यब्रह्मसत्तयासत्यकल्पनस्यच त्रिष्वपिसाम्यादित्यर्थः
 ॥ ९ ॥ यत्प्रपञ्चगत्यवोपकृत सबपद्यानार्नापरस्परम्यावृत्तिलक्षणोभ्यबच्छेदबलबलुबोधस्तत्त्वसाक्षात्कारएवसधनेस्फुटितशकलानिसधानेनैवकलामयति ॥ तत्रइदंशेष
 येशिरश्चर्यमनुपपत्त्यसि अलसाध्यतासि ॥ यत् अनगतेअज्ञानबोधोभाष्यापृक्तिसहस्रावपिअपरोक्षमसिद्धम्यवच्छेदार्तिदुर्लभमित्यर्थः ॥ १० ॥ तत्त्वदृशाद
 विकारादिविकल्पोर्यततउत्थापवस्तुपु ॥ यातिसायकतानानाकायकारणतादिविभि ॥ ८ ॥ तरंगा सलिलेयेपितोयेरीलस्यतेसभा ॥ श
 शरंगमम मोपियस्यसत्यशशांकुर ॥ ९ ॥ वस्तुबोधोत्रसंधेतत्रालवागविकल्पने ॥ व्यवच्छेदादिदुर्लभेयवचोवाच्यात्कलद्विज
 ॥ १० ॥ ब्रह्मण मर्वशक्तित्वतत्त्वतानविविचिंते ॥ तरगकणकडोलजलौघहववारिण ॥ ११ ॥ पुष्पपल्लवपत्रादिलतायानेतरघया ॥
 द्वित्वैकत्वजगत्त्वादित्यंत्वाद्वत्तयाचिते ॥ १२ ॥ देशकालविकारादिकृतोभेदश्चित्तसुय ॥ तच्चिदंतदमव्योक्तनश्रोत्रतवोचित
 ॥ १३ ॥ देशकालक्रियासत्तानियत्याद्याशक्तय ॥ चिदात्मिकाएवचित सत्वात्सपतिता स्वत ॥ १४ ॥ चित्तत्त्वचित्तचेत्यहचिद्विद्भाष्य
 भिधास्मृता ॥ ययावीध्यापमिधार्हस्त्यतमनुतरगकम् ॥ १५ ॥ असंभवत्तरंगस्यचिद्विलासमर्हायुधे ॥ तरगितत्वमिवयत्तत्तावच्चेत्य
 सगिता ॥ १६ ॥ तदेतत्परममसत्येश्वरशिवादिभि ॥ शून्यैरुपरमात्मादिनामभिपरिगीयते ॥ १७ ॥ एवरूपपदानतीतयद्रूपपरमात्म
 न ॥ यत्तुनामाहममलविषयोनगिराचतत् ॥ १८ ॥

शतनुब्रह्म सर्वशक्तित्वमर्बजगदाकारमायिकरूपसंख्याघनस्वतोनिजिघ्रतेतर्बनिरोधकतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ तद्याच अपागावरेप्रित्ववाचारेभजविकारोनामधेयधीणिहू
 पार्णीत्येवसत्यवितिप्रतिनिधित्वाप्योनलार्थक्यशनिनीदीयुष्पसुखादीशानाभिवतस्वरनिजगद्भेदानामप्यकृतत्वेत्यभोनिरालयनइत्याह ॥ पुष्पेत्यादिना ॥ १२ ॥ यो
 भर सत्तन्मन्त्रचित्तैरेवचिद्वैतमेवनासितपद्विलक्यमुपागतमित्येतत्त्वयाअस्योक्तम् ॥ अथअसद्विषयेतवमभानोस्तित्यर्थः ॥ १३ ॥ यत्तद्विद्वत्सत्त्वादेवसपतितास्य
 यत्तत्ताकाअनविदात्मिकाएव ॥ १४ ॥ चित्तचतुर्दीहाभ्येतीसमाहाराद्रूपमपच्यित्सम्भेव ॥ एवंब्रह्मादिलक्षणपर्यताअभिधानामपचोपिचिदेवस्तृता ॥ अद्भुतरगक
 अद्भुतगानुवतसमाभ्येययावीध्यापमिधार्हस्थिततद्वत् ॥ १५ ॥ तर्जितत्वमिवयद्विषयतर्जितेवचोत्पस्यसधेत्यर्थः ॥ १६ ॥ यत्पुष्पेनजसद्वाद्दमपआसीदितिभ्रुतित्यमस
 स्तर्लस्यते ॥ १७ ॥ मत्तस्वरमार्थनलोरेवेत्याह ॥ एवमिति ॥ कुर्यात्पिषद्विनिनानिषतरीतयत् आहूय ॥ तृशाचपुरोदस्यनामसाकाररूपम्याहृत्यर्थः ॥ सङ्गिरीरावा
 वाभ्यनशीचनविषय ॥ १८ ॥

यदिदंश्यते जगत्तत्तस्याश्रिते श्रितुक्षणायालताया फलपल्लवपुष्पादीत्यन्वया ॥ १९ ॥ यदि नु अनृतमेव जीवजगद्भावविवेकाय पृच्छसितदाश्रणसाचितमहती अविद्या उप
नयनविचित्रवर्णरजितोपनेत्रयस्यास्तथाविधायदाभवतितदाजीवित्वेन अभिधीयत इत्यभिधानथाविधासती द्विद्विस्ववास्यत्ववास्त्यजीवजगद्भावपश्यतीत्यर्थः ॥ २० ॥ अन्या
अब्रह्माचिद्रूपास्मि ॥ २१ ॥ अकलकै नैव रूपेण स्थितापि सकलकवयत्पुण्यं एकरूपकल्पितं तेन ससारितं प्राप्य औपाधिकं चेतनैव चेतनं निष्कलकचेतनेत्यर्थः ॥ २२ ॥
एतेन पुण्यं एकैकं एकतातादात्म्याध्यासलक्षणा जीवना एति ॥ नान्यथाश्रितृवचं सन् जीवति प्राणनादिक्रिया लभते ॥ २३ ॥ इत्यसर्वगापि चिदेतस्मि श्रुतिवितीत्येतदाक्षेपा
शसमायायदृढभावनयापश्चात्तैवैव सशालिनीत्येतदाक्षेपाशसमाधानुनम्यस्थूलदेहप्रामिक्रममाह ॥ आनिवाहिकेति ॥ भावनापञ्चकाच भौतिकस्थूलदेहसंस्कारात्मकः ॥
भूत्वादेहलाभाय ब्रीहियवतिलमाषादिद्रव्यमहसपन्नमस्मृतिवैक्तिः ॥ तदेहव्रीहियवास्तिलमाषादिति जायत इति श्रुतेरित्यर्थः ॥ श्रुतौ इति शब्दो भाविदेहानुकूलद्रव्यमात्रोपलक्ष

यदिदं दृश्यते तस्या स्मृततायामहाचितेः ॥ फलपट्टवपुष्पादिनाभिन्नोत्तन्मयं यतः ॥ १९ ॥ महाविद्योपनयनाच्चिद्रवत्यभिधासती ॥ साजीवत्वेन बाल्यात्वं तदादौ द्विवपश्नति ॥ २० ॥ स्वयमन्यैव मस्मीति भावयित्वा स्वभावतः ॥ अन्यतामिव संयाति स्वविकल्पात्मिकां स्वतः ॥ २१ ॥ अकलंकं न रूपेण रूपं यस्य कलंकवत् ॥ संसारसरितं प्राप्य चेतनैव चेत्तति ॥ २२ ॥ चिद्रूपः स्वयमेतेन ह्येकतामेति जीवताम् ॥ चित्तत्वावभासेन जीवो जीवति तन्मयः ॥ २३ ॥ आतिवाहिकदेहेऽपि जीवतां समुपागतः ॥ भावनापंचकं भूत्वा द्रव्यमस्मीति वेच्य लम् ॥ २४ ॥ तद्व्यं प्राणिना भुक्तमाशुगच्छति वीर्यताम् ॥ ततो हं प्राणवान् जानो वेत्तीत्यनुभवान्मयकम् ॥ २५ ॥ अहंतादिक्रमेण श्रुपंचकानुभवश्च ॥ स्यावरंजं मंसर्वं वेत्ति तत्तद्रवत्यलम् ॥ २६ ॥ काकतालीययोगिन दृढाभ्यासक्षयेण च ॥ वासनांतरसंश्लेषात् सूक्ष्ममाकारमुज्झति ॥ २७ ॥ हित्व स्वसंविदा हित्व मेकस्यैव प्रवर्त्तते ॥ पुंसो वेतालसंकल्पादेता लङ्घयन् भासुरः ॥ २८ ॥

णार्थः ॥ तेन स्यात्वरस्येदं जादिदेहप्राप्तिस्थलेतत्तद्वीजानुकूलजलादिद्रव्यभावोप्यस्य भवतीति योतनाय द्रव्यमस्मीति वेत्तीति सामान्यान्वोक्तिः ॥ २४ ॥ वीर्यनाशेन त्वत्त्वसादौ नुवीजभावम् ॥ ततः स्त्रियानिधेकक्रमेणाप्राणवान्स्थूलदेहो जातोस्मीति तवन्त्यर्थः ॥ २५ ॥ अनुभववात्सक्यब्रह्मैव उक्तेनाह तादिक्रमेण पञ्चान्नास पञ्चकस्थूलदेहेहस्तदनुभवभ्रमाच्चक्षुरादिद्वारा वास्यथावरजगमचवेत्तिपुनस्तद्वासनया स्वयमपितत्तद्भवतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ ननु पूर्वमशकादिदेहस्यागेते देहाकाशवासनात्मना सृक्ष्मतया स्थितस्य पुन्यपुन्यटकस्य दृढाभ्यस्तमशकाकारस्य सौक्ष्म्यस्य च कथं निवर्तिहस्याकारस्य सौल्यस्य चानभ्यस्तस्य कथं तत्राह ॥ काकतालीयेति ॥ यथा आकस्मिके काकतालसवधे काकमरणप्रयोजककर्मैव निमित्तान्यत्तथा दृढाभ्यस्तवासनाभिर्भवेचिरव्यवहितहस्याद्यहभाववासनोद्भवे च कर्मैव निमित्तम् ॥ उद्धृतहस्तिवासनांतरसंश्लेषात्तु चिराभ्यस्तमपि सूक्ष्ममशकाकारमुज्झतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ विरोधिवासनोद्भवेन पूर्ववासनोपमर्दे उत्तरस्याभ्यासेन दाढ्ये च दृष्टांतानाह ॥ द्वित्वेत्यादिना ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ अनेकस्यजगतोपि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ असकल्यात्तद्दशयोस्यतथाविधम् ॥ द्विप्रसिद्धम् ॥ ३२ ॥ किञ्चित्पर्येतथाशब्द ॥ सकल्पमेवानमप्रमयेनरचनेच्छेता प्रमालि
नमसकल्पस्यविनारणे ॥ औदासीन्यमाधेणस्वतएवतत्सिद्धे ॥ प्रसिद्धाध्यायमयर्द्वत्याह ॥ सकल्पयद्दत्ति ॥ गद्यर्षोभ्रमनस्तगपुर्णामनोरथरचितपुर्णाय सटीसकल्पएवासमा
वितरननासमर्थत्वायसोद्विष्यतिस्मिन्सिद्धो ननुतद्दशयइत्यर्थ ॥ ३३ ॥ कथमाच्छेता ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ उच्च सर्वगुणाकटेनवनोद्यानेस्थितोपीतिशेष ॥ नपरिक्षीणछेरो

अद्वित्वेदनाद्वित्वमात्मनोपिनिवर्त्तते ॥ नफरोभीतिसकल्यात्युरुपस्येवकर्तृता ॥ २९ ॥ द्वित्वसकल्पतोद्वित्वमेकस्यैवप्रवर्त्तते ॥ अद्वित्व
सुविदाद्वित्वमनकस्यापिनस्यति ॥ ३० ॥ परमात्मतयाद्वित्वनकिलात्मनिविद्यते ॥ अविकारादिमत्वेनमर्बगत्वेनसर्वदा ॥ ३१ ॥ यस्त्व
सकल्पपरचित्तमसकल्पस्यद्वयहितम् ॥ यथामुनेमनोरज्यगर्धवनगरयथा ॥ ३२ ॥ तथासकल्पनेच्छेनसकल्पविनाशने ॥ सकल्पयद्दो
गधर्वपुर्णाय स्मृतेनतुक्षये ॥ ३३ ॥ पुष्टमकल्पमात्रेणयदिददु स्वमागतम् ॥ तदसकल्पमात्रेणस्यिकात्रकटयना ॥ ३४ ॥ यत्किञ्चिदपि
मकल्पनरोदु स्वनिमज्जति ॥ नकिञ्चिदपिसकल्पसुखमन्यमभ्युते ॥ ३५ ॥ मकल्पव्यालनिमुक्तानयदातवर्त्तना ॥ नतदानदनाया
नेत्यमुचै परिराजसे ॥ ३६ ॥ स्वविवेकानिलै रुत्वामकल्पजलदक्षयम् ॥ परानिर्मलतामेहिशरदीवनभोतरम् ॥ ३७ ॥ सकल्पसंसरित
मत्तोमणिमन्त्रेशोपय ॥ तत्रोद्यमानमात्मानसमाश्वास्यभवाभना ॥ ३८ ॥ सकल्पानिलनिधूतंभ्रातपणवणशिवन् ॥ भूताकाशो
चिदात्मानमवलंब्यविलाकय ॥ ३९ ॥ स्वसकल्पनकादुष्यविनिवार्यात्मनात्मन ॥ परप्रसादमासायपरमानदवान्भव ॥ ४० ॥ सर्वश
क्तिमयोत्यागमायथाभावयत्यलम् ॥ तनयापस्यतितदाम्बसकल्पविजृम्भितम् ॥ ४१ ॥ सकल्पमात्रमेवेदजगन्मिथ्यात्वमुत्थितम् ॥ अ
र्मकल्पनमात्रेणवन्ननूकपिविलीयते ॥ ४२ ॥ सकल्पवातवलितजन्मजालकटवक्रम ॥ असकल्पानिलस्पशगद्विश्राम्यतिपरपदे ॥ ४३ ॥ व
प्याकरजलतिकाभिर्मारुद्रिमुपागताम् ॥ सकल्पमूलोद्धरणायरिशोपवतीकुरु ॥ ४४ ॥ प्रतिभाससमुत्थानं प्रतिभासपरिक्षयम् ॥ यथाग
धर्वनगरतयासुस्थितिविभ्रम ॥ ४५ ॥ प्रभुरस्मीतिविस्मृत्यतावच्छावतिभूमिपि ॥ भूमिपोस्मीतिसंजातायावन्नास्यद्धटिस्मृति ॥ ४६ ॥
राजसे ॥ ३९ ॥ संकल्पनारोनेर्दिकउगायलमाह ॥ स्वावधेकति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ पर्णक्षुण्णस्यक्षशा स्वकास्तद्वर्षातम् ॥ गुताकाशोसर्वभूतद्वयाकारो ॥ ३९ ॥ ४० ॥ य
द्दत्तुब्रह्माकारभोग्यावोरेणबायथाभावयतितथापरयति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सकल्पलक्षणेनपुरोवातमत्रलितमिद्वदितअम्बलक्षणानीजालानीअलधराणांकरवकअसकल्पल
क्षणस्यपाथात्मानिलस्यस्पर्शात्परपक्षभाषाकाराद्विश्राम्यतिविलीयतद्वद्वितयावत् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अविद्याकायसंकल्पनारोपियविजगद्भासेततद्वित्यतिभासमायमिजिब
म्बुका नृपवसिद्धादुद्वद्विपक्षपरिणिष्पन्नद्वयाराधयेमाह ॥ प्रतिभासेति ॥ ४५ ॥ यावद्वाननावधेवजगत्प्रतिभासतोकेहेनर्नतुत्तरकालवित्याशयेमाह ॥ प्रभुरिति ॥ ४६ ॥

ज्योतिर्भि सूर्यचन्द्रशिवाङ्कणहूपैस्तमोभिरधकाराज्ञानतत्कार्यैश्चमुक्ता ॥ १३ ॥ तस्याःपूर्वपिक्षयायेविशेषास्तानाह ॥ घनेति ॥ सर्वेषांपरापरिणतिमित्युत्तरत्रयोपमानतयास-
 बधः ॥ १४ ॥ यदापूर्वभूमिकैवाभ्यासवशाद्ब्रह्मसौषुप्तादिवत्परापरिणतियातितदाआकाशेविद्यमानाशून्यशक्तिःपरमाकाशचिद्वचनब्रह्माकाशभावमागेतेवभूत्वाचेत्याशो-
 न्मुखतास्यजतीतिपरेणान्वयः ॥ स्वतोव्युत्थानशून्यताभवतीत्ययपूर्वपिक्षयाफलतोपिविशेषइतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ क्रियाहिकालस्यकला परिच्छिन्नमवकाशसापेक्ष-
 वस्ताकाशस्यकलाताभ्यासकलेकालताकाशतेतत्परित्यागादेवत्यक्का सकलदृश्यमाचनकलयतीतिसकलाकला व्यावर्त्तनीयजडाभावाब्जाजडा अनामिकाशब्दाभिला-
 पायोभ्यावश्यमाणविशेषणासत्ताधत्ते ॥ १७ ॥ जाग्रत्स्वमसुषुप्तिभ्यस्तुर्योयोविराट्द्विहरण्यगर्भाव्याकृतेभ्यस्तुर्योशस्तेनकलिताप्रथमानाम् ॥ १८ ॥ अतएवसर्वनिमित्तक-

एषैवमनसोन्मुक्ताचिच्छक्तिःशांतिशालिनी ॥ सर्वज्योतिस्तमोमुक्तावितताकाशसुंदरी ॥ १३ ॥ घनसौषुप्तलेखावच्छिलांतःसन्निवे-
 शवत् ॥ सैधवांतस्थरसवद्वातांतःस्पंदशक्तिवत् ॥ १४ ॥ कालेनयत्रतत्रैवपरांपरिणतियदा ॥ शून्यशक्तिरिवाकाशेपरमाकाशगातदा-
 ॥ १५ ॥ चेत्यांशोन्मुखतानूनंत्यजन्यंबिंबवचापलम् ॥ वातलेखेवचलनंपुष्पलेखेवसौरभम् ॥ १६ ॥ कालताकाशतेत्यक्कासकलेस-
 कलाकला ॥ नजडानाजडास्फाराधत्तेसत्तामनामिकाम् ॥ १७ ॥ दिक्कालाद्यनवच्छिन्नमहासत्तापदंगताम् ॥ तुर्यतुर्यांशकलितामक-
 लंकामनामयाम् ॥ १८ ॥ कांचिदेवविशालाक्षसाक्षिवत्समवस्थिताम् ॥ सर्वतःसर्वदासर्वप्रकाशस्वादुतत्पराम् ॥ १९ ॥ एषाद्वितीया-
 पदताकथितावसुव्रत ॥ तृतीयंशृणुवक्ष्यामिपदंपदविदांवर ॥ २० ॥ एषादृक्केत्यवलनादनामार्थापदंगता ॥ ब्रह्मात्मेत्यादिशब्दार्थाद-
 तीतोदतिकेवला ॥ २१ ॥ स्यैर्येणकालतःस्वस्थानिष्कलंकपरात्मना ॥ तुर्यातीतादिनामत्वादपियातिपरंपदम् ॥ २२ ॥ सापरापरमा-
 काष्ठाप्रधानंशिवभावतः ॥ चित्येकानिरवच्छेदाद्वतीयापावनीस्थितिः ॥ २३ ॥

सार्वकालिकसर्वस्तुगोचरेभ्यःप्रकाशेभ्यःप्रथम्यःस्वादुभ्यश्चानेदंभ्यश्चतत्तरांतादृशोत्कर्षवतीसृष्टृणीयतरांच ॥ १९ ॥ उक्तांतुर्याख्याद्वितीयभूमिकामुपसत्तुतृतीयामव-
 तारयति ॥ एषेति ॥ पदभूमिकाम् ॥ २० ॥ तस्यापूर्वपिक्षयायेविशेषास्तानाह ॥ एषेत्यादिना ॥ दृक्ब्रह्माकाराअस्वडदृक्चित्श्वेत्यतद्वाप्रब्रह्मतयोर्वलनात्क्षीरोदकवेदकीभा-
 वान्नमयतिगोचरयतीतिनामाहकाशःअर्थतेगम्यतेइत्यर्थोभासाशस्तदुभयशून्यतापदंगता ॥ अतएवब्रह्मात्मेत्यादिपदवाक्यार्थादीतीता ॥ तथाचसंप्रज्ञातसमाधिगम्यैवपू-
 र्वभूमिकाद्यत्वसंप्रज्ञातसमाधिप्रतिष्ठागम्येतिविशेषइतिभावः ॥ २१ ॥ स्यैर्येणषड्भावविकाराराहित्येनकालतोपिस्वस्थास्थिरा तमसोपिपरेणआत्मनास्येनैवनिरस्तकल-
 का ॥ याअतिशयितपरंपदपरमपुरुषार्थइत्यर्थः ॥ २२ ॥ सर्वेषांपराणांपरापरमाकाष्ठाअवधिः ॥ शिवभावतःपरममंगलत्वात्सर्वेभ्योमंगलेभ्यःप्रधानम् ॥ एकामुख्यानिरव-
 च्छेदाविच्छित्तिरहिताचित्स्थितिस्तृतीयेत्यर्थः ॥ २३ ॥

अकलकस्थितिमाह ॥ शुद्धति ॥ सत्यावाक्यसत्यावाद्येत्येवमादिभिर्धर्मकल्पनामशब्दार्थैः सर्वैर्धर्म्युक्ताभ्यवहारेष्वनभारूपालिकापिस्वस्वभावोत्पत्त्यर्थः ॥ ५ ॥ उक्तनिष्कलकस्थितिनिष्ठार्थेषुपुन्यादिभूमिकाभेदाद्वशादित्युपक्रमते ॥ सर्वमिति ॥ सर्वपूर्णनिरुपममल्लिख्य आकाशमिथप्रथमविकसतीत्याकाशविकसासतयाविधयास्वमायाशमयाजापत्स्वमपुमिलक्षणैः सदृष्टिस्थितिसंहारलक्षणैरप्यात्माधिभूताधिदेवलक्षणैर्वाचिभिर्गोमैः प्रवृत्तजगन्मनसैर्बर्जितम् ॥ ६ ॥ अतोमनश्छेदेनैवास्मच्छेदइत्याह ॥ मनसैति ॥ सत्यस्यालोकान्वाशात्कारात् ॥ ७ ॥ एतत्स्वबोधेनकल्पनाभि सङ्गमनसिच्छिन्नेप्रथमयस्याभूमिकायाजीवन्मुक्तस्यस्थितिर्भवतितालक्षणैनाम्नाचवर्शयति ॥ श्रुष्टबीजापमेत्यादिना ॥ इतिनामिका श्रुष्टयदापरपथप्यमीशमस्यमहिमानमितिबीतशोकइति श्वेताश्वतरकाठकभुत्योऽच्छादोभ्येस्वपितनामनिर्बन्धनेत्वापिद्वीतिविश्रान्तोवदतिपदेनम्यवृत्तत्वादितिनामिकेत्यर्थः ॥ यद्यप्यहसुमावपिस्वपिनिनामासितयापितस्वबाधेनाज्ञानाद्विबाधास्योपाधेर्यस्यामविद्यालयलयायोरभावावप्ययवोधक

शुद्धानिराशासत्यावासत्यावेत्येवमादिभिः ॥ विमुक्तानामशब्दार्थैः सर्वैः सर्वात्मिकापिस्वम् ॥ ५ ॥ सर्वनिरुपमंशान्तमनसैतच्चिमागंम् ॥ ब्रह्मेदंभूदितं ब्रह्मशक्त्याकाशविकासया ॥ ६ ॥ मनसामनसिच्छिन्नेत्वेन्द्रियावयवात्मनि ॥ सत्यालोकजगज्जालेप्रच्छन्नैविलयगते ॥ ७ ॥ छिद्यतेरीणंससारकलनाकल्यनात्मिका ॥ श्रुष्टबीजोपमासत्ताजीवस्यइतिनामिका ॥ ८ ॥ पश्यतीनामकलितोत्सृजतीवेत्यचर्वणम् ॥ मनोमोहाद्वानिर्मुक्ताशरदाकाशकोशवत् ॥ ९ ॥ शुद्धाचिद्भावमात्रस्याचेत्यचिच्चापलगता ॥ समस्तसामान्यवतीभवतीर्णभवाणवा ॥ १० ॥ अपुनर्भवसौपुमपदपादित्यपीवरी ॥ परमासाध्यविश्रांताविततेपदे ॥ ११ ॥ एतत्तेमनसिक्क्षिणेप्रथमकथितपदम् ॥ द्वितीयंश्रुणुवित्रैश्चशक्तेरस्या सुपावनम् ॥ १२ ॥

स्यापिशब्दत्वनिरुक्तौत्वरूपम्यप्यर्कशक्तिशब्दएवावशिष्टलन्नामसपचतइतिभावः ॥ ८ ॥ एवमसदृशबाधेनापरोसदृशबाधपरिरोयात्वरयतीदृशपितस्यानामतरमित्याह ॥ परयतीति ॥ वेत्यस्यचित्तवियस्यस्यवर्णापुन पुनः प्रीत्यानुस्मरणउत्सृजतीत्यजती ॥ ९ ॥ प्राप्तेत्यचिच्चापलगतापिसापतचित्त्वभावभाप्रस्यासमस्तस्यासामान्यसत्ताइतीतम्याधेणपरिशिटेतियावत् ॥ भवेजीवइत्याद्यनेकतीर्णैर्भावाण्येयस्याम् ॥ १० ॥ सौपुममितिपदस्यसुष्टुनिरतिशयानवात्कस्तुमंस्त्वलाभरूपमितिच्छादोप्यकृतभ्युत्पत्त्यनुनामापुनानादिदेहप्यमर्मानदीतरातरातगुणैः शरोरकोटविषयापदसीकरमहार्णवावयितत्वेनभुक्तिर्दृशितनिरतिशयानवरूपतनपीवरीअतिमहती ॥ अथवासौपुमपदस्यसौपुमस्यानस्ययत्नोदित्यनिरलत्वाविषयमौल्यंविदेकपथनपूर्कानंदरत्नप्रकाशस्वरूपतेनपीवरी ॥ अतएवआमस्यागलक्षणयागहानुमपवनानिमिकापिसेतिभावः ॥ ११ ॥ उत्तरस्यानवमपिप्यन्वर्जितपदयदस्याननुपचइति ॥ एतदिति ॥ शक्तेरितिच्छेदेदीकाराह ॥ १२ ॥

ब्रह्मविष्णुहरादीनामत्रयः परमः पिता ॥ महादेवः परात्मा सौ पूज्यसीमातर्ह्येति ॥ १ ॥ अक्तवात्सल्यानिशयान्ममविकासेप्रबोधनेउन्मुखोमद्वाग्योदयेनप्रेरितः सन्बहिर्विकासनेनोन्मीलनआदेस्वीचकार ॥ १ ॥ हरस्यमुखलक्षणेनिर्मलत्वात्त्रिपुङ्गुशरदभरेवाकितत्वाच्चाकाशतलेउदितोदृशाचन्द्रसूर्याग्निलक्षणेनत्राणांचयोबोधसमाधेःप्रबुद्धतांच्योतयामास ॥ यथासमुद्रकान्मेघसप्तकद्व्यावाभूमिंपट्टाद्वाउत्ततःअशूनाराशिरक्तोऽहर्द्योतयितितद्वदित्यर्थः ॥ अर्कअशुराशिरित्युत्वविषयेयत्वच्छादसम् ॥ २ ॥ तत्रभगवास्तत्त्वबोधोपयोगितयाउपायोपेयसौप्रथममाह ॥ मुनेइति ॥ हेमुनेत्वयाप्रथममननविचारमाहूयसन्निधाप्यस्वस्यप्रतीच सत्तापारमार्थिकरूपमेवाशुभीयताप्रमाणैर्निर्धार्यताम् ॥ तत्रप्रतीचिअनर्थबहिर्मुखत्वापादेनसर्वानर्थमूलत्वमर्थयुग्मत्वत्यययोग्यमचिदशमाआहर ॥ यथाअचलमेवाकाशपवनःस्पृशतानयस्तापरजोजाड्यादिभाजकरोतितादृशमितिस्त्वमर्थोपमा ॥ ३ ॥ ननुत्वमर्थेष्वपिद्रष्टव्यहेयमुपादेयवद्भूतिस्तत्कृतोनादत्तव्यतत्राह ॥ द्रष्टव्यमिति ॥ येनाश्रुतंश्रुतभवत्यमतमतमविज्ञातविज्ञातभवतीत्यादिश्रुतेरालम्बनैर्नैवसर्वद्रष्टव्यानांतत्त्वतोदृष्टत्वादृष्टैर्वाभैःसमसहकिप्रयोजनम् ॥ तद्विदस्तत्त्वविदः ॥ ४ ॥ उपात्तादृष्टार्थाप्रहीणाअनिष्टाश्चचित्ताश्चात्मानेहे

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ततोमूढूर्तेनहरगौरीकमलिनीसरः ॥ मद्विकासोन्मुखःस्वैरविकासंवहिराददे ॥ १ ॥ दृक्कयोद्योतयामासमुखाकाशतलोदितः ॥ बोधंसमुद्रकादकंअशुराशिरिवोद्गतः ॥ २ ॥ श्रीश्वरउवाच ॥ मुनेमननमाहूयस्वसत्तैवाशुभीयताम् ॥ त्वमर्थमाहरानर्थपवनःस्पंदतामिव ॥ ३ ॥ द्रष्टव्यमिहयत्किंचितदृष्टंकिंसमंभ्रमैः ॥ नहिहेयमुपादयंचेहपस्थामितद्विदः ॥ ४ ॥ शांत्यशांतिमयानेतान्विकल्पान्दलयन्नासिः ॥ धीरोसिनान्यथास्थित्वात्वमेवभवचात्मदृक् ॥ ५ ॥ इमांदृश्यदशामाशुवात्यबोधायवापुनः ॥ समाश्रित्यमदुक्तंत्वंशृणुतूष्णींस्थितेनकिम् ॥ ६ ॥ इत्युक्त्वावात्यबोधस्त्वमाभवेतित्रिशूलधृक् ॥ प्राणेनेदंदेहगंहपरिस्फुरतियंत्रवत् ॥ ७ ॥ प्राणहीनंपरिस्पंदंत्यक्त्वातिष्ठतिमूकवत् ॥ चालनीपावनीशक्तिःशक्तिःसंवेदनीचितिः ॥ ८ ॥

तुल्यच्छांतिमयास्तएवविपरीताविक्षेपहेतुत्वादृशातिमयास्तानेतान्विकल्पान्दलयस्त्वमेवधीरअसिरसिअन्यथातुनधीरोसि ॥ अतःआस्थित्वाआस्थाविधायआत्मदृक्चाङ्गीरश्चभव ॥ तथाचदृश्याकारानास्कृतिचिदात्मस्वभावावस्थितिरैवमुख्यः कल्पदितिभावः ॥ ५ ॥ तत्रचेत्त्वमसमर्थस्तहित्त्याप्रयेकंचित्कालश्रवणायानुकूलंकतिपयाभेवबाह्यदृष्टिमवलब्धनिरतरतत्त्वप्राप्तयेयतस्वनकदाचिदपिप्रमादादुपरमस्वेत्याह ॥ इमामिति ॥ बाह्यबोधाय सूर्योयथासर्वलोकस्यचक्षुर्नलिप्येतेचाक्षुर्बैवास्दावैः ॥ एकस्तथासर्वभूतारत्मानलिप्येतेलोकदुःखेनबाह्यदृष्टिभूतौअलेपकत्वसमर्थनायसर्वप्रपञ्चबाह्यत्वेनदर्शितस्यात्मनोबोधाद्यतूष्णीमात्मलाभाप्रयत्नविनास्थितेनावस्थितेनकिंकःपुरुषार्थइत्यर्थः ॥ ६ ॥ बाह्याकारदर्शनानामध्येदेहात्मतादर्शनमेवमहाननर्थःसर्वानर्थबीजचेतितदेवममत्याजघितुभगवान्प्रवृत्तदिवसिष्ठआह ॥ इत्युक्तेति ॥ त्रिशूलधृक्इतिप्रागुक्तकल्पातरमुक्त्वात्वबाह्यदेहादावात्मबोधोयस्यतथाविधोभाभवेत्याशयेनवक्ष्यमाणदेहात्मताभमनिरासोपायमाहेतिपूरयित्वाव्याख्येयम् ॥ त्रुटितोवाग्रथोत्रान्वेष्यः ॥ तत्रदेहस्यक्रियाशक्तिरिवचेतनशक्तिरपिपरायत्तेतिनात्मप्रसक्तिरित्याशयेनप्राणाधीनादेहचेष्टेत्याह ॥ प्राणेनेति ॥ ७ ॥ देहस्यचालनीचलनानुकूलक्रियाशक्तिःपावनीपवनप्रयुक्ता ॥ संवेदनीशक्तितुल्यआत्मचितिरैवेत्यर्थः ॥ ८ ॥

अस्याग्नेनाग्न्याभूमिकार्यास्थितिः सासर्वेभ्यः शीवराक्षप्रसिद्धयद्वयम्-श्रुतिप्रसिद्धधर्माधिपत्यम्यत्तैरभ्यथिरभ्यथिरुपास्तिकलमृष्यलोकोकभेषागमेभ्यश्चद्रुगा अतोहे
अगममाविषयसागरविषयतांनसमायानि किन्नुत्पद्यमानुभूयतइत्यर्थः ॥ २४ ॥ त्रिभ्योऽपरादिमार्गेभ्य कलनाया लक्षापेक्षनुयत्वस (स्याप्या)थातीत इति एष्वूपोदेव
सनातनो नित्यो नाग्न्यः ॥ अतोऽप्यदाप्तमिति श्रुतेरिति प्राब ॥ २५ ॥ मभ्ययेवेवान्तु पादानकत्ववरानात एतन्न्ययम् ॥ उपावातातीता द्वितीयसत्यसेवदनानुद्देशेन वचः ॥ द्विविध
विक्रम्यातीतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ तदवस्पष्टमाह ॥ नेवमिति ॥ स्वस्य कोश इतरद्वत् ॥ १७ ॥ कुतस्तत्समेभ्योऽपिसमाभासत भङ्गेनुमाह ॥ अद्वैतैक्यादिति ह्याभ्याम् ॥ यत्तयाभ्यि
वर्तनीयमाभावे पि स्वात्मनि सक्षोत्र स्यान्नेत्याहुः ॥ असक्षोत्रादिति ॥ कुतो न सक्षोत्रलाभाह ॥ घनचेतनयेति ॥ घनेपि संभव ब्रह्मत्वादविकारस्तत्र स्पष्टस्त्वह्लात्कनस्यात्त
प्राह ॥ अविकारादि यत्त्वादिति ॥ आदिपदद्विवत्तपरिग्रहः ॥ चिरन्त्या अपिकालाकारादयो नित्यायत्मात्तादुरातया ॥ १८ ॥ सतामसतामपिशिशुकल्पिननञ शिलाको

चिरमस्याप्रतिष्ठायांमर्वाध्याध्वगदुरगा ॥ साममाप्यगवचसानसमायातिगोचरम् ॥ २४ ॥ त्रिमार्गकलनातीतमितितेकथितमुने ॥
तिष्ठतस्मिन्यपेनित्यमितिदेवमनातन ॥ २५ ॥ एतन्मयमिदंविश्वमेतन्मयवेदनात् ॥ सत्यसवेदनात्त्रेदनचनेदंमुनीश्वर ॥ २६ ॥ नेदं
प्रवर्ततेकिंचिन्नर्दकिंचिन्नवर्तते ॥ शांतसमसमाभासप्रयंतस्वस्यकोशवत् ॥ २७ ॥ अद्वैतक्यादंसंक्षोभाह्नचेतनयातया ॥ अविकारा
दिमत्वाच्चनित्यानित्यतयाचिरम् ॥ २८ ॥ चिह्ननत्वाच्छुशिलाकोशानांजगतामपि ॥ मनागपिनभेदोस्ति सतामप्यसतामपि ॥ २९ ॥
समर्लंभुशिवंशांतमतीतंवाग्विलासत ॥ ओमित्यस्यचतन्माध्रानुयांसापरमागति ॥ ३० ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्युक्तवा
नमलद्वयपरिणामतोस्मिन्यारेपेदंमुपशतरवाभिधाने ॥ तूष्णीमितिष्ठदुमानुनिनाचसार्धविश्रांतवत्तिरयतन्नमुहूर्तमीश ॥ ३१ ॥
इ०वा०वा०टे०मो०नि०पू०श्रीपरमेश्वरोपदेशोनामचतुस्त्रिंश सर्ग ॥ ३४ ॥ ॥ ७३ ॥

शानोऽगतामपि चिह्नत्वान्मनागपि जेदोस्तीति समसमाशासिति सुदूतमिति भावः ॥ २९ ॥ उक्तमेवनुर्याति त्वमुपादेयमुपसहरति ॥ ओमित्यस्याक्षर
स्पष्टिरादिभित्तकारिमायाजेदेकस्मितैश्चतुर्भिः पञ्चविंशत्कस्यानार्षदिदृशक्तिराख्यास्तस्याअर्थभाषायामाधाल्लासुनुर्यातिताख्यासापरमाणिति ॥ तस्याद्धिओ
तानुसाधनुज्ञा विकस्याख्यामुस्थितिपुत्रविकस्याख्यातुरीयनुर्यातापनीयश्रुतीपरमाणितिव्यत्यादेशेति भावः ॥ ३० ॥ ईश शिवइति वर्णितप्रकारोक्तवानुप विटवान्सूअ
यअमानासिष्ठनमुनिनाचारव्यै स्वरनयादिभिश्च सार्द्धं सम्पूर्णशरीरे वन्मण्यार्थभाषाचरमभागो यथेति व्युत्थास्याशरीरत्वाभिधाने अस्मिन्सप्तसंसारतुरीयतुरीयपदैअम
लायादृग्भूमानदर्चनदेविकारत्येनपरिणामनोविग्रहात्तद्विशेष्यतयाविधिः समाप्रवसिताश्रमे मुहूर्तपूर्णा निवेष्टएवानीठम् ॥ यसमसरमपदबिभ्रातीतबभीनसर्वद्विययेयानाहु
डीभाषादिभिजावः ॥ ३१ ॥ इति वासिष्ठेन तात्पर्यपकाशेने पु० बजुब्जिरा सप्त ॥ ३४ ॥ ॥ ७५ ॥

वेदवेदार्थाः सर्गादिमक्रमा सागोपांगक्रियाकलापाउपासनभेदाब्रह्मनत्त्वव्युत्पादनोपायभेदाश्चतदधिकारिणो जीवास्ते पाँकामकर्मधासनाजननमरणायनर्थमृष्टाश्चैत्येतेषामा वलीपक्तिरूपाविद्येति पूर्वचान्वय ॥ अविद्याविलासभेदास्त्वानत्याद्वक्तुमशक्या इत्याह ॥ तत इति ॥ २० ॥ वर्णनासुक पुरुषः क्रमत इति क्रमः समर्थः स्यात् न कश्चिदित्यर्थः ॥ अथवा क्रम्यत इति क्रमः प्रयोजनम् किं प्रयोजनस्यान्वकिंचिदित्यर्थः ॥ यतो ब्रह्म विष्णु ब्रह्मादयोऽपि तदधीनशरीरोपाविपरिग्रहात अयाचिदात्मा महोदेव स्तेषामपि पितेत्यर्थः ॥ तथा चाथर्वशिरो श्रुतिः ॥ ध्यायति शानन प्रथ्यायितव्यम् सर्वमिदं ब्रह्म विष्णुरुद्रे स्ते स प्रसूयते सर्वाणि चेद्विद्याणि सह भूते न कारुणं कारुणा नावाता ध्याता कारणं नुध्यै यः सर्वैश्वर्येण स प नः सर्वैश्वर्यशक्त्या शस्ये इति ॥ पुराणेष्वप्युक्तम् ॥ त्रयस्ते कारणात्मानो जाताः साक्षान्महेश्वरात् ॥ तपसा तोषयित्वा तपितस्परमेष्ठरम् ॥ परस्परस्माज्जायते परस्परजयैषि

वेदवेदार्थे वेदादि जीवजालजटावली ॥ ततस्तस्या अनंतायाः प्रस्तायाः पुनः पुनः ॥ २० ॥ संपन्नदेशकालायाः क्रमः स्याद्वर्णनासुकः ॥ ब्रह्मविष्णुहरादीनाम तोयं परमः पिता ॥ २१ ॥ मूलबीजं महादेवः पल्लवानामिव ह्रुमः ॥ सर्वसत्त्वाभिधः सर्वसर्वेद नैककृत् ॥ २२ ॥ सर्व सत्ताप्रदो भास्वान्वद्योभ्यर्च्यश्च तद्विदः ॥ प्रत्यक्षवस्तुविषयः सर्वत्रैव स देवदितः ॥ २३ ॥ संवेदनात्मकतया गतया सर्वगोचरम् ॥ न तस्या द्धानमंत्रादिकिंचिदेवोपयुज्यते ॥ २४ ॥ नित्याहूतः स सर्वस्यो लभ्यते सर्वतः स्वचित् ॥ यां यां वस्तुदशां याति तत एव मुने शिवम् ॥ २५ ॥ स्व रूपं समवाप्नोति रूपालोकमनोदृशम् ॥ आद्यं पूज्यं न मस्कार्यं स्तुत्यमर्थ्यं सुरेश्वरम् ॥ २६ ॥ एतन्तं विद्विद्वेद्यानां सीमां तं महतामपि ॥ ए तमात्मानमालोक्य जराशोकभयापहम् ॥ संभृष्टबीजवज्जंतुर्न भूयः परिराहति ॥ २७ ॥ सकलजंतुपुत्रत्वभयप्रदं विदितमाद्यमुपास्य मयत्नतः ॥ त्वमजमात्मगतं परमं पदं भवसि किंपरिमुत्स्यसि दृष्टिषु ॥ २८ ॥ ॥ इ० वा० दे० मो० नि० पू० महादेवस्य पूज्यसीमां तत्त्व कथनं नाम पंचविंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

ण इति ॥ १ ॥ महत्यपरिच्छिन्ने आत्मज्ञानयोगैश्वर्यमहीयते पूज्यते सर्वोत्कर्षेण वर्तत इति महादेवः ॥ तथा च श्रुतिः ॥ यः सर्वान् भावान्परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्वर्यमहतिमहीयते तस्मा दुच्यते महादेव इति ॥ सर्वेषां सत्त्वानां बलानि अभिधाश्च यस्य ॥ २२ ॥ तद्विदस्तपरिचिंतवतः पुंसः प्रत्यक्षप्रतीद्विद्यप्रतिवस्तुचस्फुरद्रूपत्वात्स एव विषयोनान्यः ॥ २३ ॥ सन्निधा नार्थमाद्धानप्रकाशनार्थं च मन्त्रा उपयुज्यते ॥ सर्वगते सदा स्फूर्तिरूपे तु तस्मिन्नाद्धानमन्त्रयोऽप्रयोजनमस्तीति भावः ॥ आदिपदाल्पं तेषां पनावगुठनावरोधनादिपरिग्रहः ॥ २४ ॥ तत एवलभ्यते ॥ २५ ॥ रूपाणां तदालोकनानात्मनः लक्षणानामनसा तत्साक्षिदृशश्च स्वरूपस्वयमेव आमोति धेत्तेनान्यदित्यर्थः ॥ अतस्ते मेव सर्वपूजादिव्यवहाराणामाद्युर स्फूर्तिकेदेव पूजादियोग्यविद्धि ॥ २६ ॥ एवमेवेद्यानामप्ययमेव सीमेत्याह ॥ एतमिति ॥ २७ ॥ यतस्तत्कलजंतुषु विदितसत्त्वस्मादायत्तं अयत्नतः उपास्य तदजपदत्तमेव भवसि अतः किं वा शक्यं दृष्टिषु परिमुशसीत्यर्थः ॥ ॥ इ० वा० म० ता० नि० पू० पंचविंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

तपःकृपागममूलमाश्रय्यभविनश्यत् विच्छित्तुनविनश्यतीत्याहुः ॥ १ ॥ कुञ्जोविनश्यतिप्रोपयन्तिमाह ॥ मनःप्राणमयेदृतिः ॥ स्निग्धवेहसखस्तिनेदृतिर्या
वम् ॥ १ ॥ तापेनिराश्रयणमभिम्यज्यते ॥ १० ॥ स्थूलसूक्ष्माश्रयस्यनुनचिदभिम्यन्ति सार्थतामलिनत्वाविनिदृष्टानिोपपावयति ॥ सखरीत्यादिसार्धेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ अत
एवमर्गतामिचिगम्यापाश्टकादतत्ताः स्निग्धेदादप्यभवासक्रियायुस्त्वबोधेचासमयास्निग्धेवे अनादृतत्वाच्चक्षुचिद्वारातदुभयसमर्थेत्याहुः ॥ सर्वगेति ॥ भासाकारोच्छूना
द्रापादुद्विष्टेर्निमित्ताद्दृष्टस्पदादिकमिति सार्धम् ॥ अस्माकारोधातुभायार्केलकवियलास्यमेपरमशिवपरमकस्यानैकैबस्यास्यवतिष्ठतमर्थः ॥ १३ ॥ अतएवा
भिम्यक्ताचिरेवससतास्तूतिनिमित्तत्वादीभ्यनिपातनद्विधुत्सप्यादेवद्विबिहस्यस्येत्याहुः ॥ विदुदिति ॥ तस्याआभासजभिम्यक्तरूपम् ॥ नदभिम्यन्मयुक्तपविबहुरिहरा

मामृताखादपिस्वच्छासत्सत्तेवात्राकारणम् ॥ विनश्यत प्राणदेहौवियोगात्मरुदेवच ॥ ९ ॥ चिदात्माखादपिस्वच्छो न विनश्यति किं
 भ्रमे ॥ मन प्राणमये देहचित्तत्त्वपरिजायते ॥ १० ॥ मुकुरेत्यमलाभासं प्रतिधिष्य प्रवर्तते ॥ सद्यग्रगतवस्तुप्रतिधियश्चक्रिया विना
 प्रति ॥ यथानास्तिमलोपेतमुकुरे मुनिनायक ॥ तयानास्तिगतप्राणे विद्यमानेपि देहके ॥ ११ ॥ सर्वगापिचिदुच्छूनयोषात्स्यंदादिक
 ॥ १२ ॥ विदुर्दवंतदाभासं सर्वसत्तार्यदतया ॥ सहरि सशिव साज्ज सब्रह्माससुरेश्वर
 ॥ १३ ॥ अनिलानलचक्राकवपुस्सपरमेश्वर ॥ स एव सवगोत्यात्माचित्स्वनिश्चेतन स्मृत ॥ १४ ॥ देवेशो देव भृद्वाता देव देवो दिव पति ॥
 महाचित ममुद्याममुद्व्यतीव न केचन ॥ १५ ॥ योनामनेजगत्स्येते ब्रह्मविष्णुहरादय ॥ परस्मात्परिनिर्वाता ब्रह्मविष्णुहरादय ॥ १६ ॥
 कणाल्मायस इव वारिधेरिव विदव ॥ ते ख्विव भ्रमभूते पुजाते ख्विव परात्पदात् ॥ १७ ॥ स्थिते पुत्रमवीजे पुकल्पना जालकवृष्टु ॥ सहस्र
 शतशावेयमवियोदोतिपीवरी ॥ १८ ॥

दिशानामप्युत्तरदेवत्वमित्याशयेनाह ॥ सहरिरिति ॥ अजोद्विष्यगम ॥ ब्रह्माचतुर्मुख ॥ १३ ॥ चित्स्वनि सर्वदेवित्याकर ॥ १५ ॥ येनामकेचनमहाचित-समुद्भासनि
 रतिरायानिमित्त्यैकनाप्यनमुरीतिविधायोहपरब्रह्मानभवन्ति एतज्जगति ब्रह्मविष्णुहरावय-परमेदेधा प्रसिद्धादित्यर्थ ॥ १६ ॥ यस्तु परब्रह्मदेवत्सद्बुद्धानुगैकदेशाभिमानिन
 एतेष्वदयारिकायायमाविर्भूता विस्फुल्लिगनायात्तस्यतद्व्याशयेनाह ॥ परस्मादिति ॥ १७ ॥ उपाध्युपहितथाभाभ्याम्याकयाद्दृष्टौ ॥ इदं चाराजीयस्य बह्मरद्वरोक्तपि म
 र्शदानुब्रतनादीनामप्यादिभावसगदिबेदानुषङ्गेपदेशाब्रह्मसिद्धिपस्यतिरोभावात्तादपिप्यबह्मराकाविषाकृतमतिरिबमबालवीत्याह ॥ त्रैप्येयेस्यादिना ॥ १८ ॥ १९ ॥
 १ कलकविद्याविबलस्यर्थः

वेदवेदार्था सर्गादिमक्रमा सगोपांगक्रियाकलापाउपासनमैदब्रह्मनचव्युत्पादनोपायमैदाश्चतद्विकारिणोजीवास्तेपाकाभकर्मधासनाजननमरणाद्यनयैटाश्वेत्येतेषामा
वलीपक्त्रिरूपाअविद्येतिपूर्वब्रह्मचय ॥ अविद्याविलासमैदास्वानत्याहुक्तुमशक्याइत्याह ॥ ततइति ॥ २० ॥ वर्णनासुक पुरुषः क्रमतइतिकमसमर्थं स्यात्तनकश्चिदित्यर्थः ॥
अथवाकम्यतइतिकमप्रयोजनम् किप्रयोजनस्यान्विकिचिदित्यर्थः ॥ यतोब्रह्मविष्णुवाइयोपितदधीनशरीरोपाविपरिमहाअतः अयान्चिदात्मा महोदेवस्तेषामपिपितेत्यर्थः ॥ तथा
चाथर्वशिर श्रुति ॥ ध्यायतिशानप्रध्यायितव्यम् सर्वमिदब्रह्मविष्णुरुद्रेद्रास्तेसप्रसूयतेसर्वानि केद्रियाणिसहभूतै नकारणकारणानायाताध्याताकारणतुष्येय सर्वैश्वर्येणसप
नसर्वैश्वर्यशभुराकाशमध्येइति ॥ पुराणेष्वप्युक्तम् ॥ त्रयस्तेकारणत्मानोजाताः साक्षान्महेश्वरात् ॥ तपसातोषयित्वा तपितस्परमेष्ठरम् ॥ परस्परस्माज्जायेते परस्परजयैषि

वेदवेदार्थवेदादिजीवजालजटावली ॥ ततस्तस्या अनंतायाः प्रस्ततायाः पुनः पुनः ॥ २० ॥ संपन्नदेशकालायाः क्रमः स्याद्वर्णनासुकः ॥
ब्रह्मविष्णुहरादीनामतोयंपरमः पिता ॥ २१ ॥ मूलबीजं महादेवः पल्लवानामिव द्रुमः ॥ सर्वसत्त्वाभिधः सर्वसर्वेदेनैकरुत् ॥ २२ ॥ सर्व
सत्ताप्रदो भास्वान्वद्योभ्यर्थश्चतद्विदः ॥ प्रत्यक्षवस्तुविषयः सर्वत्रैव सदेदितः ॥ २३ ॥ संवेदनात्मकतयागतया सर्वगोचरम् ॥ नतस्या
द्वानमंत्रादिकिंचिदेवोपयुज्यते ॥ २४ ॥ नित्याहूतः स सर्वस्योलभ्यते सर्वतः स्वचित् ॥ यांयां वस्तुदशायातित एवमुने शिवम् ॥ २५ ॥ स्व
रूपं समवाप्नोति रूपालोकमनोदृशम् ॥ आद्यं पूज्यं नमस्कार्यं सुत्यमर्ध्यं सुरेश्वरम् ॥ २६ ॥ एतंतं विद्विद्वेद्यानां सीमांतं महतामपि ॥ ए
तमात्मानमालोक्य जराशोकभयापहम् ॥ संभृष्टबीजवज्रं तुर्नभूयः परिरोहति ॥ २७ ॥ सकलजंतुपुत्र्यत्वमयप्रदं विदितमाद्यमुपास्य
मयत्नतः ॥ त्वमजमालमगतं परमं पदं भवसि किंपरिमुत्थासि दृष्टिषु ॥ २८ ॥ ॥ इ० वा० दे० मो० नि० पू० महादेवस्य पूज्यसीमांतत्व
कथनं नाम पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

णइति ॥ २१ ॥ महत्परिच्छिन्ने आत्मज्ञानयोगैश्वर्यमहीयते पूज्यते सर्वोत्कर्षेण त्रतं तदतिमहोदेवः ॥ तथा च श्रुतिः ॥ य सर्वाभ्यावाप्नरित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्वर्यमहतिमहोयते तस्मा
दुच्यते महोदेवइति ॥ सर्वेषासत्त्वानावलानि अजिधाश्रयस्य ॥ २२ ॥ तद्विदस्तपरिचितवतः पुंसः प्रत्यक्षप्रतीक्षितवस्तुचस्फुरद्वृत्तात्स एव विपयोनान्यः ॥ २३ ॥ सन्निधा
नार्थमाद्वानप्रकाशनार्थंचमत्राउपयुज्यते ॥ सर्वगते सदास्फूर्तिरूपेण तस्मिन्नाद्वानमत्रयो प्रयोजनमस्तीति भावः ॥ आदिपदात् तेषा पनावगुठनावरोधनादिपरिमह ॥ २४ ॥ तत
एवलभ्यते ॥ २५ ॥ रूपपाणातदालोकनानातन्मनलक्षणानामनसा तत्साक्षिश्वररूपस्वयमेव अभोति धेनेनान्यदित्यर्थः ॥ अतस्ते सर्वे पूजादिव्यवहाराणामाद्युर
स्फूर्तिकेदेव पूजादियोग्यं विद्धि ॥ २६ ॥ एवेवैधानामप्ययमेव सीमेत्याह ॥ एनमिति ॥ २७ ॥ यत्सकलजंतुषु विदितसत् आभयप्रदं यत्सर्वस्मादायतु अयत्नत उपस्यतद अपदत्त
मेव भवसि अतः किवाद्यदृष्टिषु परिमुत्थासीत्यर्थः ॥ ॥ इ० वा० म० ता० नि० पू० पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

मयैवैवाद्राजस्यसुखाकारणस्थिते ॥ सवास्यशास्त्रिशुद्धेश्वर्यैर्भयप्रपण्यते ॥ १ ॥ यतएतमालानमालोक्यनभय परिरोहति ततोहतादृष्टमाघ ससाररुजद्रावयनीतिरु
 द मचासीददेसवस्यभगतदीश्वर स्वामीनैवदुर्लभिव ॥ तथाचभृति ॥ सदृष्टोमृद्वयातिन ॥ धृवाअस्मिणोपतीत्यतेति ॥ १ ॥ चिदातुविस्तारम् ॥ २ ॥ क्रियाशास्त्र्या
 यारणम् ॥ स्वसत्तासर्गभाधानाभावनसत्तामयम् ॥ परथार्थतनुअकारणमभाष्यमभावत्तमकम् ॥ ३ ॥ चेतनौचानासवबुद्धिरुत्तरीचेतनप्रकाराक चेतनात्मनिजीयेव्यत
 सात्तुनधनविप्रे ॥ स्वयत्प्रभृतयत्यानाबासयेयानामपिचेतनं बुद्धिरितिप्यामिरुताभिम्यस्यप्रथयितारं वेत्यानापरमभधिधानतत्त्वभूत भूरिभावनआत्मानमेवमायया
 श्रुत्यनभाषितवतम् ॥ ४ ॥ आलाकानांशुसुरादीनामादित्यादीनांचालोक्यकाशकम् ॥ तच्छुद्धज्योतिर्गोतिरिभृते ॥ अनालोक्यपशुसुयाघनकारणम् ॥ अलोक
 जवर्तीरिक्कम् ॥ आलोक्यकाशम् ॥ अकर्मयर्जर्जर्जापालनास्थितम् ॥ ५ ॥ नविषेतेसत्पृथिव्यमजस्सद्वाप्याकाराव्ययम् ॥ सत्यनव्यावहारिकणासत्येनप्रानिभासि
 ॥ श्रीइश्वरउवाच ॥ ततश्चिद्रूपमेवैकम्वर्मसत्तारास्थितम् ॥ स्वानुभूतिमयंशुद्धदेवैरुद्रेश्वरविदु ॥ १ ॥ दीजंसमस्तदीजानांसार
 ममारमस्तने ॥ कमणापरमकमचिदातुविदिनिमलम् ॥ २ ॥ कारणकारणौचानामकारणमनाविलम् ॥ भावनभावनौधानामभा
 व्यमभावत्तमरुम् ॥ ३ ॥ चेतनचेतनौधानांचेतनात्मनिचेतनम् ॥ स्वचेत्यचेतनंचेत्यपरमभूरिभावनम् ॥ ४ ॥ आलांकालांफममलम
 नात्तांफमलोरुजम् ॥ आलोकंकीजयोजौपचिह्ननविमलविदु ॥ ५ ॥ असत्यसन्मयशांतसत्यासत्यविवर्जितम् ॥ महासत्तादिमत्तां
 तेचिन्मात्रंविदिनतरत् ॥ ६ ॥ स्वयमवतिरागात्मारजकारजनंरज ॥ स्वयमाकाशमप्याशुकुर्द्धमवतिमद्वितम् ॥ ७ ॥ अस्मिश्चिचेत
 मिस्कारजगन्मरुमरीचय ॥ स्फुरिता प्रस्फुरिप्यतिप्रस्फुरतिचकोटय ॥ ८ ॥ स्वसत्तामात्रसपन्नपटमस्मिन्स्वतेजसि ॥ नकिंचनचसं
 पन्नमन्यदोणयादिवानले ॥ ९ ॥ गर्भीकृतमहामेरुपरमाणुसमविदु ॥ आच्छादितमहामेरुपरमाणुसमविदु ॥ १० ॥ गर्भीकृतमहा
 रस्योनिमपोमाबुदाहत ॥ आक्रान्तकल्पेनानेननमत्यकानिमेपता ॥ ११ ॥ वालाग्रकादप्यणुनायमानेनाखिलामही ॥ सप्तान्वि
 वमेनाप्युर्वीनास्यांतमधिगच्छति ॥ १२ ॥ अकुर्वन्नेवमहाकर्मनकरोत्येवकिंचन ॥ १३ ॥
 केनबावस्याग्रपणविर्वाजितम् ॥ महासत्ताजगत्सत्ताआदिसत्ताकारणाध्याकृतसत्तायोतेबाधेतत्साक्षियश्चिन्मात्रदेवविद्धीत्यथ ॥ १ ॥ रजनवीजावस्यायांरागात्मा वि
 दयाम्यदोषितमोभक्त्यादजक विषयसंबंधेरअमम् ॥ तद्वियोगचित्तमालिष्यहेतुताद्रज आकाशामूर्तोरुपोपिबुद्धमूर्तविधादिकृतमवति ॥ ७ ॥ ८ ॥ अस्मिन्स्वतेज
 मिन्यदकारोत्तमतामापेणजगत्सप्तपन्मविकिंचननमपन्नत्तराभावायाअनेलेज्वालागारविष्कूलिगप्रभाविषैचिज्यसपन्नमपिऔर्ध्वैकस्वभावाद्देरेप्यन्यतद्वित्य
 ५ ॥ १० ॥ अतएवअणोर्गीयान्महेनोमीपाभिनिभृति सवचिह्नद्वधमणातिसमाधेशारायतीत्याशयेनाह ॥ गर्भीकृतेति ॥ गर्भीकरणगीणभिनिशंकाबारणायच्छादित्य
 येनदास्यानम् १ ॥ कालोप्यस्मिर्द्वेषीरूपमविहृद्विमत्याह ॥ गर्भीकृतेति ॥ आक्रान्त सर्वतोव्याप्तकण्योद्विपरार्थितकालोयेन ॥ अघापिप्राग्बह्वीनरुतसम् ॥
 ११ ॥ उक्तमनश्चयं ॥ बालायेत्यादिना १२ ॥ १३ ॥

महाकायोब्रह्मांडशरीरः ॥ १४ ॥ अथशब्दवाच्यषष्ठिघटिकासकोपिप्रातःआद्यत्रिमुहूर्तमात्रात्मा ॥ परमार्थतस्तुनवाअथनापिप्रातः ॥ अथप्रातरादिशब्दानांयदितत्तदधिष्ठानचितिलक्षणतदासैवसततच्छब्दयोग्यइत्यर्थः ॥ १५ ॥ एवमुन्मत्तबालादिप्रलपितनिरर्थकापशब्दजालमपिसएवेतितेषुकांश्चिदनुकृत्यदर्शयति ॥ भिहिमिति ॥ १६ ॥ तथासत्यसार्थकवेदशास्त्रादिशब्दजालमपिसएव ॥ उक्तसर्वपिडीकृत्यव्यतिरेकमुखेनाप्याहानतदस्तीति ॥ १७ ॥ अयमेवप्रह्लादेनापिप्राग्दृष्ट्वाप्रगतइतिस्मारयन्मुपसहरति ॥ यस्मिन्निति ॥ १८ ॥ यत्रारोपादसतोपिसत्ताभवतीति यदुक्तसत्ताभावनायथायत्रानर्थकापिश्लोकाः सार्थकाभवतीति दृष्टातप्रदर्शनमभिप्रेत्यानर्थकश्लोकमुदाहरति ॥ यत्रेति ॥ यत्रइत्यादिकानाशब्दानामर्थश्रीः सत्यरूपिणीति उत्तरसर्गाद्येनान्वयस्तत्रैतद्व्याख्यास्यामः ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमतात्यर्थप्रकाशेनवर्णनं पू० षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ७३ ॥ सद्योगादसतां सत्ताशिवस्यानतशक्तयः ॥ प्रधानशक्तेर्नियतेर्द्युत्यचात्रोपवर्ण्यते ॥ १ ॥ यस्मिन्नीश्वरे इत्यादिकानां सर्गातोदाहृतश्लोकप्रश्रुतीनां शब्दानामर्थश्रीः सत्यरूपिणी सत्यप्राया भवति तस्मिन् सर्वजसत्ता लक्षणस्य मणेः समुद्रके स पुटप्राये मायाशबले सर्वेश्वरे का विमला भासाः शक्तयो न कचतीति परेणान्वयः ॥ तस्य श्लोकस्य लोकोक्तः परमार्थतश्च यथा सत्यार्थता तथा वर्ण्यते ॥ तत्र लोकोक्ततावत्कश्चिद्दृष्टो नैव वर्ण्यते ॥ पल्लवैः किसलयैर्दलैर्हरितपत्रैश्चामलैरम्लाद्रव्यमप्येष निद्रव्यो निद्रव्योपि हिद्रव्यवान् ॥ अकार्योपि महाकायोप्यकार्यवान् ॥ १४ ॥ अधाप्येष सदा प्रातः प्रातरप्यद्यतां गतः ॥ नवाद्यमद्यनप्रातस्त्वद्यप्रातश्च वासदा ॥ १५ ॥ भिहिं भिहिं खिले मत्ता पुरुषिच्छिलि स दालो कालासो गलुगलुः शिली ॥ १६ ॥ इत्याद्यनर्थकं वाक्यं तथा सत्यं स एव च ॥ न तदस्ति न यत्सत्यं न तदस्ति न यत्त्वसौ ॥ १७ ॥ यस्मिन् सर्वं यतः सर्वं यः सर्वं सर्वतश्च यः ॥ यश्च सर्वमयोनित्यं तस्मै सर्वात्मने नमः ॥ १८ ॥ यत्रांतरालगहनेन विलासवत्याहेला विलोचनसंजितया मलेन ॥ मलेन पल्लवदलामलमालितानां लक्ष्मीलता विरलिता वलितेव मुष्टिः ॥ १९ ॥ ॥ इ० वा० दे० मो० नि० पू० परमेश्वरवर्णनं नाम षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीईश्वर उवाच ॥ ॥ इत्यादिकानां शब्दानामर्थश्रीः सत्यरूपिणी ॥ तस्मिन् सर्वेश्वरे सर्वसत्तामणि समुद्रके ॥ १ ॥ नैर्मालितानां लतानां मलेन कातेन सर्वतो लताभिरालिङ्गितेनेति यावत् ॥ अतएवांतरालेषु स्कंधकोटराखांतरालेषु गहनेन दुष्प्रवेशेन दुरारोहेनेति यावत् ॥ स्वयंचामलेन अम्लानेनानेतरुणापुष्पफलपल्लवभ्रमरखगादिसमृद्ध्या विलासवत्याहेलया अवहेलनेन विलोला निरलिता निघनानामेधानां विद्युत्सवलनस्त्रिधशिशिरश्यामतासौ दयाति शयविभ्रमसंजितानियया ॥ गर्जितयेति पाठे सौंदर्यातिशयाभिमानप्रयुक्तगर्जनानिययेति योज्यम् ॥ तथा विधया स्वलक्ष्म्या दक्षतरेषु वनतरेषु सर्वजगति वा प्रसिद्धालक्ष्मीलता स्वात्मन्येवोपसंयद्दलितसकोचिता मुष्टिरिवाऽविरलिता घनीकृत्येत्यर्थः ॥ अथवा भगवान् विष्णुरत्र वर्ण्यते ॥ पल्लवैर्दलैश्चामलयावनमालया मालितानां पुरुषाणां मध्ये मलेन श्रेष्ठेनामलेन परमार्थतो वसनभूषणादिना च निर्मलेन अतराले जठरे चतुर्दशभुवनभरितत्वाद्गहनेन विष्णुना जगन्मोहनसौंदर्यविलासवत्याप्राग्देवहेला विलोचनगर्जितया स्वदेहलक्ष्म्या स्वमालिङ्गनी लक्ष्मीलक्षणाललनापि वलिता मुष्टिरिवा विरलिता अपृथक्कृतेत्यर्थः ॥ परमार्थतोऽप्यतराले विचित्रकामकर्मवासनागहनेनाज्ञानलक्षणेन मलेन पल्लवप्रायेः सूक्ष्मभूतेस्तत्कार्यैर्दलप्रायेः स्थूलभूतैर्भुवनमदैश्वर्यमालितानां जगताया लक्ष्मीलतासोहेलाया लीलयानभिसि विलोला नानाघनानां गर्जितमिव गर्जितं यस्यास्तथा विधया महावाक्यश्रुत्या

विलसनविलासलक्ष्म्याम्रविधाकारण्यामहेनप्रतिममुनाहनायवलितामुष्टिरिषअविरलिताचिदेकघनीकृता ॥ एषमर्धांतराण्यप्यस्यश्लोकस्यमुधीभिक्षसानि ॥ इत्यादि
 कानामित्यग्रअदिपदानर्यक्लेनमसिद्धतमानिअरद्ववरावाहिमाविवाक्यानिगुसते ॥ अरद्व कवलयपुष्पाभ्यामिन्द्रकाणि ॥ मन्नाक्षणीपृच्छतिपुष्पकामा
 राजभूतमायालयनस्यकाच ॥ अस्यापिलौकिक पारमार्थिकोषार्थोम्रलसत्तैवकस्ययितुराक्यते ॥ तथाहि ॥ लौकिकलावत् ॥ कश्चि मन्नेवराज कवलयपुष्पाभ्यामुपल
 क्षितोजरद्ववसादुराज्जरद्ववोषाहीक स्वयद्द्वहिरिस्थित सम्यक्काणिमद्वेदेशमसिद्धगीतानिगायतिनकाचिछुनविचिस्स्यरोगुक्तेनपुष्पेणसहलवणाकरप्रतिकेनचिदवश्यक
 नकार्येणमिष्यतीतप्रपुषजीवनकामाभ्याम्रधीलवणाकराययभागतद्विलोकेकम्प्यभुत्वाहेराजन्निनिसवबुमानसवाभ्युठमायालयवणाकरेलुनस्यकोऽय किंसमर्धलशुनमुनम
 ह्वमितिपृच्छतीत्यथ ॥ पारमार्थिकोपि ॥ कवलयसदस्याअविषयापुष्पाभ्यामिन्द्रकाणिमद्वेदेशमसिद्धगीतानिगायतिनकाचिछुनविचिस्स्यरोगुक्तेनपुष्पेणसहलवणाकरप्रतिकेनचिदवश्यक
 णित्तिपुषादियगलगीतानिबहिर्गुवागायनिनमनगपित्वतत्सविद्वसेतमतादृशमुपलभ्यपुनाअ ससारनरकावायतद्वतिपुष्पोम्राल्मताबोधलत्कामाभ्याम्रधीलवणाकराययभागतद्विलोकेकम्प्यभुत्वाहेराजन्निनिसवबुमानसवाभ्युठमायालयवणाकरेलुनस्यकोऽय किंसमर्धलशुनमुनम
 च्छति हेराजस्वयययतिहेनविराजमानस्वसैन्येनसर्वजगद्वजयवध्वआत्मरुभायोसवविषाकाकर्मवीजविनाशकत्वाह्वणणाकराययभागतद्विलोकेकम्प्यभुत्वाहेराजन्निनिसवबुमानसवाभ्युठमायालयवणाकरेलुनस्यकोऽय किंसमर्धलशुनमुनम
 विभ्रवाद्वाभ्याम्रधीलवणाकराययभागतद्विलोकेकम्प्यभुत्वाहेराजन्निनिसवबुमानसवाभ्युठमायालयवणाकरेलुनस्यकोऽय किंसमर्धलशुनमुनम
 रणम्रलकुल सजाताद्वत्वाविपृच्छतीत्यर्थ ॥ एवमद्विषाद्विमाविवाक्येव्यव्ययसत्ताऊसा ॥ भिर्बिभ्रिमितिश्लोकस्यगुलालसत्ताख्यकजस्थितानुकरणस्यानुकार्यैरेवार्थे
 कानामविमलाभासास्मिन्परमचिन्मणौ ॥ नकवतिविचिन्वतिविचित्राणिजगति ॥ २ ॥ एषावीजकर्णातस्याचिन्तस्ववपुर्न
 यम् ॥ लब्ध्वाशुक्तालवार्थादिकरोत्यकुरमोदनम् ॥ ३ ॥ फेनावर्तविवर्त्ततवर्त्तनीरसरूपिणी ॥ कठिर्नेद्रियसवधेकरोतिस्पदमभ्रमाम्
 ॥ ४ ॥ एपाकुसुमगुच्छपुरसरूपेणसस्थिता ॥ कचतिम्राणरंध्रेपुक्रोतिपरिफुल्लताम् ॥ ५ ॥ शिलांगस्याशिलांगामसर्तिसत्यनापदम् ॥
 सगाधारदर्शाधत्तेगिरात्र स्थितिर्लीला ॥ ६ ॥ पवनस्पदकोशालरूपिणीवत्त्वर्गिद्वयम् ॥ ससाधयत्यलमसुतपितेवात्मतयातया ॥ ७ ॥
 बत्ता ॥ अनुकायत्यलव्यक्तत्वादेनवाक्यतेति ॥ १ ॥ यावीजशक्त्योजगतिविचिन्वतिआरोपयिता शक्तय कानामविमलाभासास्फुटाभूत्वानकचतिनाविभ्रवति ॥ २ ॥
 ता राक्तीरवयुस्योदाहरति ॥ इत्यादिना ॥ मीसादिबीजकर्णातस्याएषाएश्वरीचित्तासेधेपरिष्कृतभूक्तालवार्थाविसहकारिकारणानिलाध्वामयमकुरकरोतिकमेतद्व
 लीभूयसाक्षात्पुरुषभोग्यमोदनकरोतीत्यर्थ ॥ ३ ॥ फना-आवत्ता विभत्ताअतवर्त्तनीयस्या तेव्यवधितिनीअनुगतावारससाभ्याम्यक्षुपिणीऐश्वरशक्ति कठिनशिलातलादि
 सवधेनिम्नोदोपसपणलक्षणजिह्वैर्द्विपसयोगेनूद्रोपसर्पणरूपस्पदकरोति ॥ ४ ॥ रसक्षेपेणमकरवसवलितगधरूपेण ॥ नासापुटयोपरिफुल्लताम् ॥ ५ ॥ शिलांगप्रतिमात
 रादिकायानिधत्तेनद्वित्यर्थ ॥ ६ ॥ पवनपवनलक्षणोय स्पहानीसर्वक्रियाणांकोरासत्वात्मस्वरूपात्वमिद्विष्येत्सर्पणहणायससाधयत्यनुकूलयति ॥ यथापिताआत्मसुतस्य
 कार्येप्रवर्त्तयतिद्वयम् ॥ अनपारीत्याद्विम्यातिरेव्यविनबन्तिशक्तयोबोध्याद्वयम् ॥ ७ ॥

यथाप्रवृत्तिस्त्याससरतिथानिदृत्तिस्त्याअशेषस्यजगत साराणासत्तानासपिण्डकघनमात्मानमधिकृत्यश्रवणमननाद्युपायै स्वसिद्धयेमोक्षायभावयित्वानेतनेतीतिस
वर्षप्रतिवेधेननकिंचित्त्वशून्यत्वमिवसर्वस्यकरोति ॥ ८ ॥ सर्वशक्तिभेदानेकीकृत्यतत्कार्थेयत्तामवधारयति ॥ आमहेति ॥ ब्रह्माविष्णुश्वरुद्रश्वईश्वरश्चसदाशिवइत्युक्त
वर्षपरपरायापचमभीशानसदाशिवमभिव्याप्यनियति सर्वकार्यव्यवस्थापिकामूलशक्तिः ॥ १० ॥ कथतन्वियति स्वयम्भवतीतिचेन्नियमेनतत्पथाहेतुत्वादित्याह ॥ साक्षिणीति ॥
स्फारेऽपरिच्छिन्ने ॥ आज्ञासेज्योतिषि ॥ ११ ॥ आकाशनगरगर्ध्वपुरतत्रत्यनाट्यमण्डपभूमिप्रायजाग्रदादिषु ॥ १२ ॥ काइतिसामान्यविषयभागप्रभः ॥ कथमितिप्राति
स्विकप्रकारभेदप्रभः ॥ १३ ॥ १४ ॥ सोकामयनवद्वुस्यामितिश्रुतेःप्रथममिच्छासत्ताभिव्यक्तततोव्योमाभिव्यक्ततत्तत्तातत्रकालात्मन सूत्रस्याभिव्यक्तौकालसत्तासतो

अशेषसारसंपिण्डमध्यात्मानंस्वसिद्धये ॥ भावयित्वानकिंचित्त्वमिवस्वत्वंकरोत्यलम् ॥ ८ ॥ स्वसत्ताप्रतिबिम्बाभमाकाशमुकुरोदरे ॥ ध
त्तेकल्पनिर्मेषांकंकालाख्यममलंबपुः ॥ ९ ॥ आमहापंचमेशानंपरिणाममयाइमे ॥ इवमित्यभिदंनेतिनियतिर्भवतिस्वयम् ॥ १० ॥
साक्षिणिरफारआभासेगृहेदीपइवक्रियाः ॥ सत्येतस्मिन्प्रकाशंतेजगच्चित्रपरंपराः ॥ ११ ॥ परमाकाशनगरनाट्यमण्डपभूमिषु ॥ स्वश
क्तिवत्तंसंसारंपश्यंतीसाक्षिवस्थिता ॥ १२ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ शिवस्यास्यजगन्नाथशक्तयःकाःकथंस्थिताः ॥ साक्षिताकाच
किंतासांष्टंतस्यात्क्रियदेवतत् ॥ १३ ॥ श्रीईश्वर उवाच ॥ अप्रमेयस्यशांतस्यशिवस्यपरमात्मनः ॥ सौम्यचिन्मात्ररूपस्यसर्वस्याना
कृतेरपि ॥ १४ ॥ इच्छासत्ताव्यामसत्ताकालसत्तातथैवच ॥ तथानियतिसत्ताचमहासत्ताचसुव्रत ॥ १५ ॥ ज्ञानशक्तिःक्रियाशक्तिःकह
ताकर्तृतापिच ॥ इत्यादिकानांशक्तीनामंतोनास्तिशिवात्मनः ॥ १६ ॥ ॥ शक्तयःकृतएवैतावदुत्वंकथमासुच ॥
उदयश्चकथदेवभेदाभेदश्चकीदृशः ॥ १७ ॥

नियतस्यस्थानभूतभौतिकाविभाविनियतिसत्ताभिव्यज्यतेतासुसर्वास्विनूगतामहासत्तेतिभावः ॥ १५ ॥ ऐश्वरानसाधारणशक्तिभेदानुक्ताजीवसाधारणांस्तानाह ॥ ज्ञानशक्ति
रिति ॥ कर्तृताप्रवृत्तिशक्तिरकर्तृतानिदृत्तिशक्तिश्चक्रियाशक्तेरवातरभेदौ ॥ यद्यपीच्छाशक्तिरपिजीवेस्ति तथापिज्ञानेश्वरवक्त्याविनास्वविषयसाधयतीतिक्रियाशक्तिपर
वशातत्रैवातर्भतेतिभावः ॥ इतिसामान्येनपरिणिताअपिप्रातिस्विकरूपेणगणयितुमशक्याइत्याह ॥ इत्यादिकानामिति ॥ एतेनचतुर्थप्रश्नस्याप्युत्तरमुक्तमेव ॥ १६ ॥ अ
द्वितीयेशक्तिशक्तिमत्त्वभेदेएवनिमित्तदुर्बचदूरेशक्त्यवातरभेदवैचित्र्यादीतिमन्यमानोवसिष्ठआक्षिपति ॥ शक्तयइति ॥ शक्तिद्वतोर्भेदोभेदश्चविरुद्धःकीदृशःकिमुपपत्ति
कइत्यर्थः ॥ १७ ॥

मायिकविकल्पकस्मनापमुक्तचिद्वेदाएकराक्तयदस्युच्येतेतेष्वस्तु शिवावभिन्नाएवेतिमकचिद्विरोधइत्याशयेनश्वरसमाधत्ते ॥ शिवस्येति ॥ अनतरूपस्येति ॥ मायाहित्वरूपताऽर्तं शिवगुणत रक्तिनः कार्यतन्धानतंकुर्वाणातस्यामत्यवर्धयतीवनतुषिहृतीतिश्राव ॥ मनायपिविकल्पनान्निस्मानवस्तुनद्वयर्थ ॥ १९ ॥ विभावनाद्विकल्पनात् ॥ तरगाविदेविकल्पेयु उदकमियवहुरकम् ॥ १९ ॥ अतुभासाविकालनियतिकमेणपरिशिक्षितानद्वय ॥ २० ॥ पराभिधानापराधद्वयकाला ॥ अपराभिधानाअवतरकस्यतदवयवरूपा ॥ सार्वश्वरस्यक्रियेतिकुर्यादितिअवयवाइच्छेतिकामवादिनकस्ययनुअस्माभिःफलनाभाभवात्कालकल्पनात्कल्पद्वितिविकल्पपर्यायानामभिरवकृताभिधेत्यर्थ ॥ २१ ॥ तस्याकालराक्तानियमिपदध्वुत्वावयति ॥ आमेहेति ॥ द्विविधोद्विगियमः ॥ इवमित्यसस्यानमित्याकारनियमोधिकारनियमश्च ॥ तभापआतुणआमहार

श्रीइश्वरउवाच ॥ शिवस्यानंतरूपस्यएपाश्चिन्मात्रतात्मन ॥ एपाहिशक्तिरित्युक्तातस्माद्विभ्रामनागपि ॥ १८ ॥ इत्त्वकर्तृत्वभोक्तृत्वसाक्षित्वादिविभावनात् ॥ शक्तयोविविधरूपधारयतिबहुदकम् ॥ १९ ॥ एवंजगतिचृत्यतिवस्त्राद्विचृत्यमहपे ॥ कालेननर्तकेनैवक्रमेणपरिशिक्षिता ॥ २० ॥ यैपापरापराभासासैपानियतिरुच्यते ॥ क्रियायकृतिरिच्छावाकालेत्यादिकृताभिधा ॥ २१ ॥ आमहारुद्रपर्यंतमिदमिर्यमितिस्थिते ॥ आद्यणापद्मजस्यद्वंदनियमान्नियतिस्मृता ॥ २२ ॥ नियतिर्नित्यमुद्भवजितापरिमाजिता ॥ एपाचृत्यतिवैचृत्यजगज्जालकनाटकम् ॥ २३ ॥ नानारसविलासार्ह्यविवर्ताभिनयान्वितम् ॥ कल्पक्षणहतानेकपुष्करावर्तधर्धरम् ॥ २४ ॥ सर्वनुकुसुमाकर्णधारगोलकमदिरम् ॥ भूयोभूयपतहपभूरिस्वेदजलोत्करम् ॥ २५ ॥ पयोदपल्लवालोलनीलांबरकृतभ्रमम् ॥ पूर्णसशुद्धसमाभिरनौयवलयाकुलम् ॥ २६ ॥ यामपक्षदिनेप्रेक्षाकटाक्षोद्रासितांवरम् ॥ मज्जनोन्मज्जनव्यध्रकुलाद्रिकुलशेखरम् ॥ २७ ॥ भ्रमच्छशिमणिप्रांतगंगामुक्ताफलत्रयम् ॥ सहस्रहृष्टसंध्याभ्रविलोलकरपल्लवम् ॥ २८ ॥ अनारतरणछोललोलकालंकारकोमलम् ॥ मूर्तिरिमुतलपातालनमजलपदक्रमम् ॥ २९ ॥

द्वर्धतं द्वितीयत्वातुणभापयअस्यवित्युप्रययानियमनान्चियतिराध्याच्येत्यर्थ ॥ १२ ॥ यावत्तत्त्वबोधेमापरिमाजितातावन्मुक्तीत्यर्थ ॥ १३ ॥ तन्मुत्येनाटकलक्षणानिरापीति ॥ नानेत्यादिना ॥ कल्पः फलपल्लुक्षणेनाद्योपरमक्षणेकृताविषुदापातवाविताकनेकेपुष्करावर्ताख्यायेषाप्लवपराबाधभेवायय ॥ २४ ॥ धारावपधारास्तद्युक्तब्रह्माद्येनाटकमेववहानाद्यमदिरित्यय ॥ २५ ॥ पयोबोमेपाणपल्लुवारसार्पातालीरालोडयन्नीलमरमाकाशतेजस्वेष्वाप्नीलबस्त्रेनकृतानिदिराभ्यादिमानावेवमयायससृष्टीर्निर्मितेऽन्ताभिलक्षणे रत्नीपलचित्तबल्यिराकुलम् ॥ २६ ॥ मज्जनबल्येतिरोधानं उन्मज्जनमुदाहृतगताभ्याभ्यापिपुलाद्रिकुलाभ्येबरोस्वरानिशिरोपावियय ॥ २७ ॥ मुक्ताफलपत्रपत्रेनहारप्रपंचलस्येति ॥ २८ ॥ लोकाजानाभुवनविभातल्लुगीरलकीरः कोमलंमंजुलव ॥ वैष्णव्येनहृतिपदकमानदीपाविविष्यासस्यामभेदाः ॥ २९ ॥

मम्रा अस्तिमिता उन्मग्रा उदिताश्च महत्यो भास्वरास्तारा एव धर्मकणोल्कराः खेदविंदुसमूहा यत्र ॥ चंद्रार्ककुंडलयोः स्पर्धैः स्मितैरीषद्धास्यैः स्फुटं व्यक्तीकृतं न भोलक्षणं न टीमुखयत्र ॥ ३० ॥ ब्रह्माहपदेन तद्भित्तयोलक्ष्यते ॥ ता एव कपाटकानीव विमानकानि तिरस्करिण्यो यत्र ॥ लुठत. असुरव्याकुलीकृता ऊर्ध्वाधोलोका तरव्यूहा एव ध्वनतः मुक्तागुफितदशा उत्तरीया त्रीयपटपल्लवा यत्र ॥ सुखदुःखयोरा विभावादिदशास्तन्निमित्तदोषाश्च भावाः स्थायिभावा अभावास्तद्विन्ना विभावाः संचारिभावा रसांतराणि शृंगारादिरसभेदाश्च ये च ॥ स्थायिभावानामेव विभावादिभिर्व्यज्यमानानां सत्वमित्यालकारिकसिद्धातादिति भावः ॥ ३१ ॥ एवनाटकवर्णयित्वा तद्दृष्टारविमर्शस्वमात्रपरिशेषपरमात्मानदर्शयति ॥ अस्मिन्निति ॥ विकारैः प्रसिद्धैर्नाट्यशास्त्रप्रसिद्धे स्वदस्तगरोमाचादिविकारैश्च वलितेनियतेन नट्या अस्मिन्ससारनाम्नि चिरनाटकनाट्यसारे विलासे साक्षी साक्षाद्वा प्रभु

मग्नेन्मग्नामहानैकताराधर्मकणोल्करम् ॥ चंद्रार्ककुंडलस्पंदस्मितरफुटनभोमुखम् ॥ ३० ॥ कल्पितानेकब्रह्मांडकपाटकवितानकम् ॥ लुठह्योकांतरव्यूहध्वनन्मुक्तांकपल्लवम् ॥ सुखदुःखदशादोषभावाभावरसांतरम् ॥ ३१ ॥ अस्मिन्विकारवलितेनियते विलासे संसारनाम्नि चिरनाटकनाट्यसारे ॥ साक्षीसदोदितवपुः परमेश्वरो यमेकः स्थितो न च तयान च तेन भिन्नः ॥ ३२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० नियतिनृत्यं नाम समसं त्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ श्री ईश्वर उवाच ॥ एष देवः स परमः पूज्य एव सदा सताम् ॥ चिन्मात्रमनुभूत्यात्मा सर्वगः सर्वसंश्रयः ॥ १ ॥ घटे पटे वटे कुब्जेशकेटवानरे स्थितः ॥ शिवो हरो हरिर्ब्रह्मा शक्रो वैश्रवणो यमः ॥ २ ॥ बहिरंतश्च सवात्मा सदा स्वात्मा सुबुद्धिभिः ॥ विविधेन क्रमेणैष भगवान्यरिपूज्यते ॥ ३ ॥ बहिस्तावन्महाबुद्धे क्रमेण परिपूज्यते ॥ येन तच्छृणुत त्वज्ञश्रोष्यस्यंतः क्रमंततः ॥ ४ ॥ पूजाक्रमेषु सर्वेषु देहेषु विचित्रकम् ॥ त्याज्यं देहावबोधो धात्मपरं यत्नात्पवित्रकम् ॥ ५ ॥ पूजनं ध्यानमेवांतर्न्यदस्यस्य पूजनम् ॥ तस्मात्त्रिभुवनाधारं नित्यं ध्यानेन पूजयेत् ॥ ६ ॥

स्थानीयः अथ प्रत्ययपुः परमेश्वर एक एव स्थितः स च तयानट्यातेन नाट्येन च न परमार्थतो भिन्न इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम् ० तात्पर्यप्रकाशे निर्वर्ण ० पू० समसं त्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ शिवस्यानंतचिन्मूर्तेर्बहिर्ध्यानिन पूजनम् ॥ ज्ञानेन च महापुण्यविमुक्तिफलमीर्यते ॥ १ ॥ स एष नियतिनाटकसाक्षी चिदात्मैव परमो देवः ॥ १ ॥ तस्य वक्ष्यमाणप्रकारेण पूजने सर्वदेवपूजनमनर्भवतीत्याशयेन तस्य सर्वात्मता माह ॥ घटे इति ॥ २ ॥ विविधेन वक्ष्यमाणबाह्याभ्यंतरभेदेन क्रमेण ॥ ३ ॥ ४ ॥ शास्त्रोक्तसंस्कारैः स्नानाचमनादिभिश्च पवित्रकमपि देहं गृहं यलाच्याज्यम् ॥ देहस्यावबोधः साक्षिचित्रकाशस्तद्रूपपरविचित्रकं यत्नात्परिचक्रियामाधनक्रियाच ध्यानमेव ॥ ६ ॥

समस्तानामासानां मया दिते जसा बुद्धिदानीं च प्राप्तम् ॥ अहताया सारं रोधितं तस्य चिच्छकाशम् ॥ ७ ॥ आकाशावपि विपुलाभोगाफधरा कटाहूर्ध्वभागो यस्य ॥
 अनतोयः अधस्तनाकाराकोशः सपादसरोरुहे यस्य ॥ ८ ॥ नानाविधेषु परितो ब्रह्मविषयस्य दयो गहृतो लोकास्तद्विषयमुजयुहीतानि परमाधुनानियस्य ॥ ९ ॥ तर्हि ते किमस्मां
 बाह्यासां नेत्याह ॥ तत्काराति ॥ प्रकाशरूपं परमाकाशात्तमसः पारगं त्वयमपारो विषयः स्वरूपं यस्य ॥ १० ॥ इदमप्यधस्तना विब्रह्माभवेन त्रसो विभेदादुपपाद्यम् ॥ ११ ॥
 मृतमियं चतुर्विधभूतरोभाय ॥ पिजगद्वत्सर्वशरीरं यथैष्टनाय शिवाय भवः अद्वैच्छाया शक्त्यस्तस्य शरीरगानां च चितनीया ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ रूपभेदेन तानां पञ्च
 चिद्रूपमूलस्याभसमस्तानां सप्तमासनाम् ॥ अतस्य चित्राकाशस्वभूतासारमाश्रयेत् ॥ ७ ॥ अपारपरमाकाशविपुलाभोगकंधरम् ॥
 अनंताधस्तनाकाराकोशपादसरोरुहम् ॥ ८ ॥ अनंतविक्रताभोगभुजमंडलमद्वितम् ॥ नानाविधमहालोकयुहीतपरमाधुघम् ॥ ९ ॥
 तत्कोशकोणविश्रांतब्रह्मादौ घपरं परम् ॥ प्रकाशपरमाकाशपारगापारविग्रहम् ॥ १० ॥ अध ऊर्ध्वचतुर्दिक्षु विविक्षुचनिरंतरम् ॥
 ब्रह्मैव हरि रुद्रशत्रुमुखामरमद्वितम् ॥ ११ ॥ इमां भूतान् श्रियतस्य रोमालिं प्रविचिंतयेत् ॥ विविधारभकारिण्यस्त्रिजगद्वत्तज्ज्व ॥ १२ ॥
 इच्छाया शक्त्यस्तस्य चितनीया शरीरगा ॥ एष देवः स परमपूज्य एष सदा सताम् ॥ १३ ॥ चिन्मात्रमनुभूत्यात्मा सर्वगः सर्वसंश्रयः ॥
 घटे पटे वेदे कुब्जे शकटे वानरे स्थितः ॥ १४ ॥ शिवो हरो हरिश्चक्षुः शक्रो वैश्रवणो यमः ॥ अनंतैकपदाधारसत्तामात्रैकविग्रहः ॥ १५ ॥ वि
 वर्तितजगज्जालः कालोऽस्य द्वारपालकः ॥ स शैलभुवनभोगभिदब्रह्माद्विमंडलम् ॥ १६ ॥ देहकाणोऽस्य कस्मिंश्चिद्वस्वांगवचवर्तागतम् ॥
 विचिंतयेन्महादेवं सहस्रश्रवणेक्षणम् ॥ १७ ॥ सहस्रशिरसः शान्तसहस्रभुजमूपणम् ॥ सर्वत्रेक्षणशक्त्या त्वं सर्वतो घ्राणगतिकम् ॥ १८ ॥
 सर्वतः स्पर्शनमयं सर्वतोरसः नान्वितम् ॥ सर्वत्र श्रवणाकीर्णं सर्वत्र मननान्वितम् ॥ १९ ॥ सर्वतो मननातीतसर्वतः परमं शिवम् ॥ सर्व
 दा सर्वकर्तारः सर्वसकल्पितार्यठम् ॥ २० ॥ सर्वभूतारं रावस्य सर्वसर्वकसाधनम् ॥ इति संस्थित्येव शेषमथ ये द्विधिवत्ततः ॥ २१ ॥ वि
 धानमचनस्येदं शृणु ब्रह्मविदां वरः ॥ स्वसविदामो देवो यो नोपहारेण पूज्यते ॥ २२ ॥

नानाधरो वाच्यस्तद्वेदपरित्यागे एकपरस्याधारोलक्ष्याया सत्तात्मा धैकविषयः ॥ ११ ॥ द्वारपालकः अविष्युक्षिकाले मनसो न भवति न रोधको विद्युदौ तु प्रवेशानुवृत्त इति ॥
 १६ ॥ स्वगिमाया राबलरूपे अवयवतामेकदेशात् ॥ अथ वा सर्वप्राणिनां श्रवणेक्षणशिरः पाण्याद्यवयवास्तस्यैविति निश्चयः चितनीयमित्याह ॥ विचिंतयेदित्यादिना ॥ १७ ॥
 १८ ॥ १९ ॥ तथा चितनेऽप्यसंघाद्व्यपगतस्तुलस्य भविस्मर्तव्येत्याह ॥ सर्वत इति ॥ २० ॥ सर्वस्य एकसाधनं सत्तात्मा स्फूर्तिप्रदम् ॥ इति उक्तप्रकारेण ॥ २१ ॥ उपस्थित इ
 त्युपहारो न भव्युपाशितेन ॥ २२ ॥

तदेवंपंचयति ॥ नेति ॥ २३ ॥ इतरेऽश्लक्ष्णचामरदर्पणार्थापणैः ॥ २४ ॥ अखण्डसाक्षात्कारदृष्टिधाराहृदयेनस्वेनस्वात्मकेनबोधेन ॥ पूर्वीकचित्तनमप्येतदगमितीयमेवसर्वपूजा
भ्ययदानेत्याशयेनाह ॥ एतदेवेति ॥ २५ ॥ अस्याः कालनियमोपिनास्तीतिसिद्धेवकार्येत्याह ॥ पश्यन्ति ॥ २६ ॥ उक्तज्ञानधाराल्लनाध्यानामृतेन ॥ २७ ॥ परमास्वाद
युक्तेनेति ॥ अयमभावः ॥ पुष्पादिविषयार्पणहिंदेवस्यनसाक्षादविच्छिन्नसुखार्पणिकतुपरयाल्पतरदीयसुखाभिव्यजनक्षुधितस्यद्वीहिमुष्ट्यर्पणमिवनतथाप्रीतयेभवति ॥
इदुप्रतीचः स्वयमेवशोधनेननिरतिशयानद्वेषतामाविर्भाव्यतस्यनित्यनिरतिशयस्यात्यैतैकरस्येनशिवायार्पणरूपपूजनपरमास्वादनयुक्तमितितदेवतादृशदेवस्यानुरूपपूजन

नदीपेननधूपेननपुष्पविभवापणैः ॥ नान्नदानादिदानेनचंदनविलेपनैः ॥ २३ ॥ नचकुंकुमकर्पूरभोगैश्चित्रैर्नचेतरैः ॥ नित्यमक्लेशल
भ्येनशीतलेनाविनाशिना ॥ २४ ॥ एकैर्नैवामृतेनैषबोधेनस्वेनपूज्यते ॥ एतदेवपरंध्यानंपूजैषेवपरास्मृता ॥ २५ ॥ यदनारक्तमंतस्यशुद्ध
विन्मात्रवेदनम् ॥ पश्यच्छुण्वन्स्पृशन्जिघ्रन्मन्त्रगच्छन्स्वपनन्धनम् ॥ २६ ॥ प्रलपन्विस्तृजन्गृह्णन्शुद्धसंविन्मयोभवेत् ॥ ध्यानामृते
नसंपूज्यस्वयमात्मानमीश्वरम् ॥ २७ ॥ परमास्वादयुक्तेनमुक्तेनकुसुमेहितैः ॥ ध्यानोपहारएवात्मध्यानंद्यस्यसमीहितम् ॥ २८ ॥ ध्यान
मर्ष्यचपाद्यं चशुद्धसंवेदनात्मकम् ॥ ध्यानसंवेदनपुष्पसर्वंध्यानपरंविदुः ॥ २९ ॥ विनातेनेतरेणायमात्मा लभ्यतएवने ॥ ध्यानात्यसाद
मायातिसर्वभोगसुखश्रियः ॥ ३० ॥ अयमात्मानुनेभुंक्तेदहहृपोगृहेयथा ॥ ध्यानेनानेनसुमतेनिमेपांस्तुत्रयोदश ॥ ३१ ॥ मूढोपिपूजयि
त्वेशंगोप्रदानफलंलभेत् ॥ पूजयित्वानिमेपाणांशतमेकमितिप्रभुम् ॥ ३२ ॥ अश्वमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ पूजयित्वास्व
मात्मानंघटिकार्धमितिप्रभुम् ॥ ३३ ॥ अश्वमेधसहस्रस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ ध्यानबल्युपहारंणस्वयमात्मानमात्मना ॥ ३४ ॥

समीहितनपुष्पादीत्यर्थः ॥ २८ ॥ अतएवांशकक्षणध्यानैर्नैवसर्वोपचारसिद्धिरित्याह ॥ ध्यानमिति ॥ ध्यानाभिर्व्यक्तसंवेदनंचैतन्यपुष्पप्रयोजनरूपत्वात्पुष्पम् ॥ एवसर्वमुपचा
रसंवेदनमेवविदुः ॥ असविदितोपचारभोगाप्रसिद्धेरिति ॥ २९ ॥ प्रसादस्वरूपाभिव्यक्तिम् ॥ किततस्तत्राह ॥ सर्वेति ॥ सर्वेषामनुष्ययादिहिरण्यगर्भातिनांभोगसुखश्रियः ॥
अयमसन्नआत्माभुंक्तेदतिरेणान्वयः ॥ योवेदनिहितगुहायापरमेष्ठ्यमन् ॥ सोऽश्रुतेसर्वान्कामान्सहेतिश्रुते ॥ ३० ॥ यथादेहहृपोदेहाभिमानीस्वगृहेभोगान्भुक्तेतद्वत् ॥ ते
नापिविषयसत्पराजिन्यवत्यभिव्यक्तात्मसुखस्यैवानुभवात् ॥ ब्रह्मात्मसुखेसर्वसुखानामतर्भावादितिभावः ॥ इदानीनस्वसाक्षात्काराभावेपियथोक्तध्यानमात्रेणापितदुक्त
पानुसारिफलोत्कर्षमाह ॥ ध्यानेनेत्यादिना ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

ननु चटिकाध्यानेन अश्वमेधसहस्रफलचेष्टे चटिकाध्यानेन तोष्यधिकफलवाच्यम् ॥ तत्कथमेकराजसूयफलकीर्तनम् ॥ न ह्यश्वमेधाद्व्राजसूयस्यफलमधिकम् ॥ इह वारण्यकेषु
गृध्रश्रुकम्बश्च मध्याजिनो गच्छन्ति द्वारं श्रान्तं वैश्वर्यादिना पृथिवीसमृद्धादिपरिमाणमुक्तात परतस्तथा वतीक्षुरस्य धाराया वद्धा मक्षिकाया पप्रता वा
नेन राकाराद्विज्जला ब्रह्मपदस्य सिधुमुक्ताता निद्र मुपर्णो गृत्वा वायव्यायच्छाभ्यायुरालनिस्थित्वा तभागमयथाश्वमेधयाजिनो भवन्त्यश्वमेधयाजिनो ब्रह्मपदस्य
विद्वाराया युनावदिनि सायसकमफलोत्कर्षस्थानप्रापणश्रवणविरोधात् ॥ अह इत्याश्वमेधयाभ्यां परपुण्यपापयोरिति प्रसिद्धे ॥ पूर्वरामाणे इलोपाख्येने नाश्वमेधालोय
श्रमियश्च महत्सुनदति श्रीरामचन्द्रविरोधाच्छरीरकङ्कर्मणिर्धुमादिमार्गेण श्वमेधयाजिन एकस्य त्वर्चि चरादिमार्गेण ब्रह्मलोकावाप्तिरिति सिद्धाता ध
करणाच्चाश्वमेधस्य राजसूयपेक्षया फलं धिक्पस्य सिद्धत्वा विनियेत् ॥ नैपदोप ॥ परस्य पवा विरोधेनावाधकत्वो बोधोपपत्ते ॥ यथ चटिका पूजनेनाश्वमेधसहस्रफलतश्च चटि
कामाप्रपूजनतस्यैव गुण्यमात्रमेव तत्राजसूयफलत्वा राभ्यलक्षणश्रूयमाणमितरपामश्वमेधयाजिनो स्वाराज्येपयवस्यतीति त्रजाम्योराह ब्रह्महृत्तोगोक्तयो चटिकापूज
चटिकापूजयेद्यस्तुराजसूयलभेतम् ॥ मध्याह्नपूजनादित्यराजसूयैकलक्षभाक् ॥ ३५ ॥ दिवसपूजयित्वैव परेधासिवसेन्नर ॥ एषां
सौपरमो योग एपासापरमाक्रिया ॥ शाल्यसपूजनप्रोक्तमेतदुत्तममात्मन ॥ ३६ ॥ एतत्पवित्रमखिलाधविधाते हेतुयस्त्वाचरिष्यति न
रक्षणमप्यस्त्रि ॥ तंवदयिष्यति सुरासुरलोकपूग प्राभास्पदं जगति माभिवमुक्तमालम् ॥ ३७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू०
वात्यपूजननामाऽष्टाङ्गि सर्ग ॥ ३८ ॥ ॥ श्रीश्वर उवाच ॥ पावनपावनाना यत्सर्वतमसां क्षय ॥ तटिडानीं प्र
वक्ष्ये ह मत् पूजनमात्मन ॥ १ ॥ गच्छतस्मिन्नुत श्वेव जाग्रत स्वपतोपि च ॥ सर्वाचारगता पूजानित्यध्यानात्मिका लियम् ॥ २ ॥ नित्यमेव
शरीरस्य भिमध्यायेत्परशिवम् ॥ सर्वभूतयकृत्तारस्वयमात्मनमात्मना ॥ ३ ॥

कस्य सिद्ध्यति ॥ न चाद्यतर्कको हिष्यन्त्यायाभयणयुक्तम् ॥ वाक्यैर्बैयर्थ्यप्रसगात् ॥ तथा चेद्विरोधविषये महाभाष्ये उक्तम् ॥ असति स्वत्वविशेषे बाधनभावति अस्ति च सभावो
यदुभयस्याविति ॥ नाप्यभाष्ये उक्तं धिक्करणम्यायावत्तरा ॥ अवक्षिणत्वसर्ववैदसदक्षिणत्वयोरियमल्लोकास्त्वारण्यफलया विरोधाभावाविति विशेपोद्योतनाय नु शाब् ॥ ३५ ॥
विश्वसमिति ॥ चिरं काप्यज्ञानोदयावद्यथावादिता भाव ॥ ३६ ॥ उक्तायास्तपूजापरासन्नुपसर्हरति ॥ एतदिति ॥ हे आत्मनदतिप्रेमातिरायेन त्रसिद्धसद्वोधनम् ॥ एतदुक्तं
क्षणपूजनयस्तु नर-अस्मिन्मोक्षेपत्वेदृश्य सन्क्षणमप्याचरिष्यमिति फमास्त्वधमुक्तमत एव भासास्पदसुरासुरलोकपूगो जगति माभिवदयिष्यति अस्ति वादनस्तु स्याद्विना पूज
यिष्यतीत्यय ॥ ३७ ॥ ॥ इति श्री श्रीसिद्धम तास्यमकाशे नि० पू० अष्टाङ्गि सर्ग ॥ ३८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ शब्दादिभिर्बैयर्थ्यामैरमप्रत्यगभासितु ॥ प्रत्यगात्मशि
वस्याभासत-पूजोपवर्ण्यते ॥ १ ॥ सर्वेपातमसामानानां क्षयहेतुत्वात्क्षय ॥ २ ॥ सर्वेपातमसामानानां क्षयहेतुत्वात्क्षय ॥ ३ ॥ सर्वेपातमसामानानां क्षयहेतुत्वात्क्षय ॥ ३ ॥
नारकाधियतारं ॥ ३ ॥

सृष्टयस्पर्शादिविषयसृशंतभुजानम् ॥ अथवाउद्वेगात्यजंतम् ॥ ४ ॥ तदेवस्पष्टमाह ॥ भुंजानमिति ॥ बाह्यार्थानांजाग्रदादिविषयाणांपरिकर्त्तारस्वाध्यारोपेणनिर्मातारम् ॥ सर्वेषाकार्याणांस्वरूपदस्वसत्ताप्रदम् ॥ ५ ॥ स्वदेहलक्षणेषुल्लिङ्गेषु ॥ तथाहि ॥ पद्माद्यासनस्थःपुरःप्रसारितपाणिर्वद्वाजलिर्देहःशिवलिङ्गाकारोभवतीतिप्रसिद्धम् ॥ अतएव त्यक्तमृद्धारुशिलादिलिङ्गातरआदिपदात्यतिमातरचयत्र ॥ शातेनिर्विक्षेपस्वभावोस्थितबोर्वाल्लिङ्गम् ॥ ६ ॥ प्रारब्धप्रवाहपतितेष्वर्थेषुभोगेषुस्थितः ॥ प्रसक्ताशुद्धिरपिपुनःपुनरसगविशुद्धात्मबोधलक्षणेनस्नानेनसदाशुद्धिमान् ॥ ७ ॥ तादृशपूजनेयदिमनस्तमसिमज्जिततदातर्वाहिश्चसर्वनाभःपरिपूर्णमखंडितमद्वयमादित्यमहलस्यभावयेद्यदिनपरितापे निमज्जिततदातादृशचन्द्रमहलतयाउदितस्वभावयेदित्याह ॥ आदित्येति ॥ आदित्यात्मनाभावनात्कल्पितेनाभोगेनविस्तृतस्वसस्थानेनभावितेपूर्णेहादृवाक्षावेरभास्वरम् ॥ ८ ॥

शयानमुत्थितंचैवव्रजंतमथवास्थितम् ॥ सृशंतमभितःसृशंत्यजंतमथवाभितः ॥ ४ ॥ भुंजानंसत्यजंतंचभोगानाभोगपीवरान् ॥ बाह्यार्थंपरिकर्त्तारंसर्वकार्यस्वरूपदम् ॥ ५ ॥ देहलिङ्गेपुशंतस्यत्यक्तलिङ्गांतरादिकम् ॥ यथाप्राप्तार्थसंवित्त्याबोधालिङ्गंप्रपूजयेत् ॥ ६ ॥ प्रवाहपतितार्थस्यःस्वबोधस्नानशुद्धिमान् ॥ नित्यावबोधार्हणयाबोधालिङ्गंप्रपूजयेत् ॥ ७ ॥ आदित्यभावनाभोगभावितान्वरभास्वरम् ॥ शशांकभावनाभोगभावितेदुतयोदितम् ॥ ८ ॥ प्रतिभासपदार्थौघनित्यावगतसंविदम् ॥ द्वारैर्वहंतशरीरैर्मुखेप्राणस्वरूपिणम् ॥ ९ ॥ रसोक्त्यरसंप्राणस्वांतोदात्ततुरंगम् ॥ प्राणापानरथारूढगूढमंतर्गुहाशयम् ॥ १० ॥ ज्ञातारंज्ञेयदृष्टीनांकर्त्तारंसर्वकर्मणाम् ॥ भोक्तारंसर्वभोग्यानांस्मर्त्तारंसर्वसंविदाम् ॥ ११ ॥ सम्यक्संविदितांगौघभावभावनभावितम् ॥ आभासभास्वरंभूरिसर्वगंचितयेच्छिवम् ॥ १२ ॥ निष्कलंसकलंचैवदेहस्थंव्योमचारिणम् ॥ अरंजितंरंजितंचनित्यमंगंगंसंविदम् ॥ १३ ॥ मनोमननशक्तिस्थंप्राणापानांतरोदितम् ॥ तृकंठतालुमध्यस्थंभ्रूनासापुटपीठगम् ॥ १४ ॥

बाह्यातरबुद्धित्तिप्रतिभासेषुतद्भासितपदार्थेषुचानुस्यूतायानित्यावगतरूपसंचित्तद्रूपम् ॥ वहंतस्याभासानुबहिर्विषयदेशेप्रापयतम् ॥ ९ ॥ रस्यतइतिरसःशब्दादिविषयसंस्वानदरसेनैवरसीकृत्यमधुरीकृत्यआत्मादयतमिवेतिशेषः ॥ प्राणस्यांतलक्षणौउदात्तौउक्तटौतरुगमौयस्य ॥ १० ॥ ११ ॥ यथाप्रकाशयत्येकःकृत्स्नलोकाभिमरविः ॥ क्षेत्रक्षेत्रीत्याकृत्स्नप्रकाशयतीतिभगवदुक्तीत्यास्यस्यसंविदितसर्वांगौघम् ॥ भावैर्विषयभावैर्भावैश्चभावितलक्षितम् ॥ आभासेभ्यःसर्वप्रकाशेभ्योपिभूरिभास्वरम् ॥ विशेषेण्यसोपेक्षत्वेसामर्थ्याविधातात्समासः ॥ १२ ॥ निष्कर्षेनिष्कलमन्यथासकलम् ॥ व्योमिहृदयाकाशेचरणशीलम् ॥ अगंगंसविदंप्रत्यंगव्यापिवोधरूपम् ॥ १३ ॥ तदेव विदणोति ॥ मनोमननेति ॥ १४ ॥

पट्टप्रशस्यसन्निवेशाद्यद्विद्वत्पट्टप्रशस्यस्य ॥ कालीरीद्रीकलविकरणीत्यादिशक्तिभागेऽन्वग्यामनोन्मन्याश्रयशामप्यतिगतम् ॥ शिवयोगम
मिन्द्राशान्त्वग्यदशमरीजमभाषिरुपयतदतिगतम् ॥ १५ ॥ व्यबहारविकस्मिन्निर्वाणसमाधिभोक्षयोरविकस्येचवाप्यलक्षरूपेवाप्यये ॥ १६ ॥ कला
नदीभूतमाभि ॥ स्थूलरहात्मनपरिणते कटिनमूर्तिषु ॥ १७ ॥ कलाकलनानाभ्यासविकल्पानोक्तस्वनभधिष्ठानम् ॥ अधिकरणेऽनुद् ॥ १८ ॥ पुन स्वस्वरूपविस्तर

पट्टत्रिशत्यट्कोन्म्यमुन्मन्यतदगतिगम् ॥ कुर्वतमतःशब्दार्थोद्दयतमन खगम् ॥ १५ ॥ विकल्पव्यविकल्पेचद्विविधेवावयथेऽस्य
तम् ॥ निलतेलमिवांगपुमर्वध्वेवांतरस्थितम् ॥ १६ ॥ कलाकलकरहितकठिनचकलागणि ॥ एकदेशेऽमुह्यत्ययेसर्वदेहचसंस्थितम्
॥ १७ ॥ अग्निमानममलाज्ञामकला कलनकल्पनम् ॥ प्रत्यक्षस्यसर्वत्रस्वानुभूतिमयात्मकम् ॥ १८ ॥ प्रत्यक्षतनमालीयमर्थित्वेनपुन
स्थितम् ॥ पठयानामुपेत्याशुक्षणाद्वित्वमिवागतम् ॥ १९ ॥ सहस्रपादावयव सकेशनखतक ॥ स्वदेहसंविदाभासोदवोयमिति
ज्ञाचयन्त ॥ २० ॥ विचित्रा शक्तयोऽन्धोनानाधारामनोदशम् ॥ उपासतेमामनिशपठय कातमिवोत्तमम् ॥ २१ ॥ मनोमेद्वारपालो
यनिर्दठितजगद्य ॥ धितयमंत्रतीहारादस्याशुद्धरूपिणी ॥ २२ ॥ शक्तिर्ममात्मिकानुद्धि क्रियाचेववरागना ॥ ज्ञानानिचविचित्रा
णिमृपणान्यगगानिमे ॥ २३ ॥ कर्मद्रियाणिद्वाराणिशुद्धीद्रियगणे मह ॥ अयसोहमनतात्माव्यवच्छेदोज्झितारुति ॥ २४ ॥ तिष्ठामि
न्नरितकालापुण मवावपूगक ॥ इतिदेवीमुपाश्रित्यस्वच्छामात्मचमलुतिम् ॥ २५ ॥ देवत्वपरिपूर्णोत्तरदीनात्मावतिष्ठते ॥ नास्तमेति
नचान्नितनुष्यतिनकुप्यति ॥ २६ ॥ नवार्भेनसुधयानिनाभिवाछतिनोज्झति ॥ सम समसमाचार समाभास ममाकृति ॥ २७ ॥ मी
म्यनामलमायात ममेताम्बुदराशय ॥ ओदहमेऽएवामावध्युच्छिन्नमहामति ॥ २८ ॥ देवाचनकरोत्येवदीर्घदीर्घमहर्निशम् ॥ चि
तत्त्वचलितादहादचोऽस्यममुदाहृत ॥ २९ ॥

नाडागादित्वनस्थितम् ॥ न्यात्रिरित्तपशायानविपत्ययमेयोपेत्यआशुक्षणास्वस्रकलादेवद्वित्वभागतमिषस्थितम् ॥ १९ ॥ स्वदेहसविदआभासापरिचायिकायस्य ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ मन्मापगावरायादुद्धरूपिणी ॥ २२ ॥ आत्मिकाआत्मत्वस्यरथीनिविपयीष्टतानुद्धिज्ञानराक्ति ॥ क्रियाप्राणराक्ति ॥ विविधप्राणिशास्त्रीयाणि लौकिकानिचक्षा
नानिभपगानि ॥ २३ ॥ २४ ॥ देवीमर्त्यक्षिकीमात्मचमलुद्रित्यकत्यपरिचयम् ॥ २५ ॥ तारापूजापरिपाककलाप्याह ॥ मास्तेमेतीत्यादिना ॥ २६ ॥ अंतःसम ॥ ब
दिशमदेर्भीशमर्कममआरापोपस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ कोत्येव कथमादेहवर्षयतीतितादाह ॥ चिन्मास्तेत्यादिना ॥ २९ ॥

वस्तुनात्रिपुटीरूपेण ॥ देवचिद्भ्रष्टेन्द्रियकवन्तिप्रतिबिम्बचिद्भ्रष्टं प्रतिबिम्बभूतम् ॥ ३० ॥ सर्वणार्थेनबाष्पाभ्यतरवस्तुना ॥ अपूर्ववस्तुनिगंधपुष्पाद्युपचारवस्तुनि ॥ ३१ ॥ प्राप्त
देहतयाप्राप्तम्रास्त्रणक्षत्रियादित्वशरीरोचितयायथाशास्त्रमर्थक्रिययाव्यवहारेण ॥ काम्यतइतिकामादेहधारणमात्रनिमित्तान्नपानादयस्तेषांसेवनेन ॥ ३२ ॥ तदेवस्पष्टमा
ह ॥ भक्षयेति ॥ ३३ ॥ सवृथ्यतत्त्वतोज्ञात्वा ॥ तथाचयावत्तदज्ञानतावद्विषयसुखोपभोगेनप्रसजितव्यमितिभावः ॥ ३४ ॥ एवमथाप्राप्तदुःखभोगेपिपूजाबुद्धिरेवकार्या

यथाप्राप्तेनसर्वेणतमर्चयतिवस्तुना ॥ समयासर्वयानुज्याचिन्मात्रदेवचित्परम् ॥ ३० ॥ यथाप्राप्तक्रमोत्थेनसर्वार्थेनसमर्चयेत् ॥ म
नागपिनकर्तव्योयत्नोत्रापूर्ववस्तुनि ॥ ३१ ॥ प्राप्तेदेहतयानित्यंतथार्थक्रिययानया ॥ कामसंसेवनेनाथपूजयेच्छोभनंविभुम् ॥ ३२ ॥
भक्ष्यभोज्यान्नपानेननानाविभवशालिना ॥ शयनासनयानेनयथाप्तेनार्चयेच्छिवम् ॥ ३३ ॥ कांतान्नपानसंभोगसंभारादिविला
सिना ॥ सुखेनसर्वरूपेणसंबुद्ध्यात्मानमर्चयेत् ॥ ३४ ॥ आधिव्याधिपरीतेनमोहसंभशालिना ॥ सर्वोपद्रवदुःखेनप्राप्तेनात्मानमर्च
येत् ॥ ३५ ॥ समस्तैश्चसमस्तानांचेषानांजगतःस्थितेः ॥ मृतिर्जीवितस्वप्नावैःप्राप्तेरात्मानमर्चयेत् ॥ ३६ ॥ दारिद्र्येणाथराज्येनप्रवाहप
तितात्मना ॥ विचित्रचेषपुष्पेणशुद्धात्मानंसमर्चयेत् ॥ ३७ ॥ नानाकलहकल्लोलललनोद्धासशालिना ॥ रागद्वेषविलासेनसौम्यमात्मा
नमर्चयेत् ॥ ३८ ॥ सतांददयगामिन्यारूढयाशिश्रीतया ॥ मैत्र्यामाधुर्यधर्मिण्यात्स्थमात्मानमर्चयेत् ॥ ३९ ॥ उपेक्षयाकरुण
यासदामुदितयाहृदि ॥ शुद्धयाशक्तिपद्धत्याबोधेनात्मानमर्चयेत् ॥ ४० ॥ आकस्मिकोपयातेनस्थितेनानियतेनच ॥ भोगाभोगैकभो
गेनप्राप्तेनात्मानमर्चयेत् ॥ ४१ ॥ भोगानामनिषिद्धानांचसर्वदा ॥ त्यागेनवातिरागेणस्वात्मानंशुद्धमर्चयेत् ॥ ४२ ॥ इहिता
नीहितौघेनयुक्तायुक्तमयात्मना ॥ त्यक्तेनात्तेनचार्थेनत्यर्थानामीशमर्चयेत् ॥ ४३ ॥ नष्टंनष्टमुपेक्षेतप्राप्तमुपाहरेत् ॥ निर्विकारतयै
तद्विपरमार्चनमात्मनः ॥ ४४ ॥ सर्वदेवसमग्रासुचेषानिष्टासुदृष्टिषु ॥ परमंसाम्यमाधायनित्यात्मार्वीव्रतंचरेत् ॥ ४५ ॥

नोद्वेगइत्याह ॥ आधीति ॥ ३५ ॥ जगतःस्थितेःसर्वधिनसमस्तानांचेषानांफलैरितिशेषः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तर्हिकलहादिपरेणापिभाव्यनेत्याह ॥ सतामिति ॥ ३९ ॥
कलहाद्यप्रसक्तावुपायमाह ॥ उपेक्षयेति ॥ शक्तिःक्रोधादिनिग्रहसामर्थ्यतत्त्वत्वा ॥ ४० ॥ एवमोगलंपटेनापिनभाव्यमित्याशयेनाह ॥ आकस्मिकेति ॥ भोगाभोगेषुभोग
समूहेष्वेकस्यकस्यचित्कदाचिद्भोगेन ॥ ४१ ॥ अनिषिद्धानानिषिद्धानांचसर्वदात्यागेनेतिमुख्यःकल्पः ॥ अथवाक्वचिदनिषिद्धानारागेणेतिगौणः ॥ ४२ ॥ अयुक्तमयात्मना
त्यक्तेनयुक्तमयात्मनाआत्तेनेतिव्यक्कमेणान्वयः ॥ अर्थानामीशभोक्तारम् ॥ ४३ ॥ इदानीमुत्थार्चनमारमाह ॥ उपेक्षेतनानुशोचेत् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

ब्रह्मविदेदृष्ट्या सर्वशुभमवर्तिविदेतृष्ट्यात् ॥ ब्रह्मसंवलितमायामयत्वदृष्ट्या तु सर्वशुभाशुभसमिश्रमिति विद्यात् ॥ उभयथापि साम्येन विषय्यश्रानमिन्नाभावाद्वात्मिवात्मम
यमिति वा आत्मप्रचुरमात्ममयमिति वा कुत्राप्येते ॥ २६ ॥ उत्तरीत्यासुसमभुत्वा ॥ २७ ॥ इति विभागोद्देशम् ॥ २८ ॥ सर्ववाशनेन सर्वाकारविकारिणा सर्वप्रकारेण सर्वकृ
येणाश्राप्य सर्वसर्वस्वकामात्मानमर्थयेत् ॥ २९ ॥ मिथ्यात्वबुद्ध्या परित्यज्य स्वात्ममाध्यात्म्या उभयोरश्रयणेन स्वीकारेणापि ॥ ३० ॥ भोगभूमय ह्रस्वदु स्वहेतवो विपया
॥ ३१ ॥ नुच्छासुअयमाना विदुःपुअनुच्छासुषथयसर्वस्वनाशारिदुःपुपुनित आपतित प्रसक्त उद्देगो नानुगतम् ॥ पतितेष्विति पाठे आपतिते पुंश्चिमातेन प्वनुहने पुंश्चजु

सर्वविदेतसुशुभमर्वविद्याच्छुभाशुभम् ॥ सर्वमात्ममयंकुयान्नित्यात्माचाव्रतचरेत् ॥ ४६ ॥ आपातरमणीययद्यच्चापातसुदु सहम् ॥
तत्सर्वसुसमनुग्ध्वानित्यात्माचाव्रतचरेत् ॥ ४७ ॥ असोहमयनाहविभागमितिसंत्यजेत् ॥ सर्वब्रह्मेति निश्चित्य नित्यात्माचाव्रतचरेत्
॥ ४८ ॥ सवदामवरूपेण सवाकारविकारिणा ॥ सर्वसर्वप्रकारेण प्राप्तेनात्मानमर्थयेत् ॥ ४९ ॥ अनीहितपरित्यज्य परित्यज्यतयेहित
म् ॥ उभयाश्रयणेनापि नित्यमात्मानमर्थयेत् ॥ ५० ॥ नवांछतानत्यजतादैवप्राप्ता स्वभावत ॥ सरित सागरेणैव मोक्तव्या भोगभूम
य ॥ ५१ ॥ उद्देगो नानुगतव्यस्तुच्छातुच्छासुदृष्टिपु ॥ योन्माचित्रपदार्थेपुपतितोत्यातेनैव ॥ ५२ ॥ देशकालक्रियायोगापदुयैति शु
भाशुभम् ॥ अविकारं गृहीतेन तेनैवात्मानमर्थयेत् ॥ ५३ ॥ आत्मार्चनविधानं स्मिन् प्रोक्ता द्रव्यश्रियस्तुया ॥ एकेनैव समनैतारसेन प
रसशक्तिरतीन्द्रिया ॥ तया यद्भावितचेत्यममृततत्सणा द्रवेत् ॥ ५४ ॥ समतामधुरारस्यो
दोरिव च्युतम् ॥ ५५ ॥

विकारीतादादिचित्रपदार्थेषु म्योन्नेति दृष्टान्तियोग्यम् ॥ ५६ ॥ ननु किञ्चिन्ननु खरागद्वेषादिविकारहेतवः शुभशुद्धिकदृतिफादिविषयमसाजोम्यद्रव्यमिष्य कयमवि
कारपदहीनुशक्यादिति च देकलसमरसमसर्वपादिविम्यनिरासेन मधुरीकरणादित्याशयेनाह ॥ आत्माचनेति ॥ परिभाषिता आह्लाषिता सत्यो न अम्लानकद्रव्य किन्तु मधुरीकरसात्र
वतीति परेणाच्य ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ आनन्दैकसर्वविधभावेन समतावर्तनाह्वानासायविकारेण यदृष्टसिद्धिरित्याशयेनाह ॥ समतेति ॥ रसशक्ति रसवैसद्विभ्रुतिविरिता आत्मा ॥
॥ ५९ ॥ इदाम्भ्युत्तममृतमिव ॥ ६० ॥

ब्रह्मेक्यदर्शनलक्षणयासमतयास्वयमाकाशवद्बुद्ध्यालीनमानसंयथास्यात्तथायदवस्थानंतदेवमुख्यमर्चनमित्यर्थः ॥ ५८ ॥ उपलब्धपिणास्फटिकशिलावन्मिर्मलदृढेन ॥ ५९ ॥ ईदृशो ब्रह्मस्त्वविदेवउपासको मुख्यो मत्पूजक इत्यर्थः ॥ ६० ॥ नट्टोत्तुदयं लिखतीति दृष्टेः ख. कामो विद्युदादिश्च यस्मिन् ॥ ६१ ॥ आनदाद्युतपरिपूर्णत्वात् सोम एव सन्निष्कलकस्त्रप्रकाशातिशयादर्कस्तथाविध अस्तिमिता निमानसमोदत्तिर्माता मेयचयत्रतथाभूतं सद्यः प्रसूतस्य शिशोर्वेदनवद्वितानं विगतविकल्पविस्तारचेतनस्य चिदाभासस्य चित्तस्य चर्वाजीमूलभूतत्वात् शिवप्रशतमित्यथास्यात्तथापश्यन्सत्त्वमनुमेजीवन्मुक्तपदे स्थितस्तद्भावनैवतिष्ठसैव परापूजेत्यर्थः ॥ ६२ ॥ विस्तरोक्तसंक्षिप्योपसहरति ॥ देशेति ॥ शातासकलार्द्धहामनोरथायस्यास्तथाविधयाधियास्वात्मानितिष्ठ ॥ ६३ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे नि० पू० ९

समताकाशवद्बुद्ध्यायनुस्याह्नीनमानसम् ॥ अविकारमनायासंतदेवार्चनमुच्यते ॥ ५८ ॥ पूर्णेदुनेव पूर्णेन भाव्यं समसमविषा ॥ स्वच्छेन चिह्ननैकेन ज्ञेनाप्युपलक्षणा ॥ ५९ ॥ अंतराकाशविशदो बहिः प्रकृतकार्यकृत् ॥ रंजनामिहिकामुक्तः संपूर्णो ज्ञोपासकः ॥ ६० ॥ स्वप्नेप्यदृष्टदृष्टेः खमज्ञानाभ्यपरिक्षये ॥ शांताहंतादिमिहिकं ज्ञः शरद्भ्यो मराजते ॥ ६१ ॥ सोमार्कमस्तमितमानसमात्ममेयं सद्यः प्रसूत शिशुवेदनवद्वितानम् ॥ पश्यन्प्रशांतमतिचेतनचित्तबीजं जीवन्मनुत्तमपदस्थित एव तिष्ठ ॥ ६२ ॥ देशकालकरणक्रमोदितैः सर्ववस्तुसुखदुःखविभ्रमैः ॥ नित्यमर्चय शरीरनायकं तिष्ठ शांतसकले हयाधिया ॥ ६३ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु निर्वाणप्रकरणे पू० देवार्चनविधिर्नाम एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ श्रीईश्वर उवाच ॥ यथाकालं यथारंभं न करोषि करोषि यत् ॥ चिन्मात्रस्य शिवस्यांतस्तदेवार्चनमात्मनः ॥ १ ॥ तेनैवाह्वादमायाति याति प्रकटतां तथा ॥ तथा स्थिते न रूपेण स्वैनैव स्वयमीश्वरः ॥ २ ॥ रागद्वेषादिशब्दार्थानात्मन्यन्यतया मले ॥ संभवन्ति पृथग्भूपावक्त्रौ विक्रिणा इव ॥ ३ ॥ यद्यद्राजत्वदीनत्वसुखदुःखादिवेदनम् ॥ आत्मीयं परकीयं च तत्तद्वर्चनमात्मनः ॥ ४ ॥

कोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ पूज्यपूजकपूजादिविकल्परहितः शिवः ॥ परिशुद्धविशालैव देवता तत्त्वमीयते ॥ १ ॥ आत्मविदः कृताकृतं सर्वमपि कर्म शिवार्चनमेवेत्याह ॥ यथाकालमिति ॥ यथारंभयथाशक्ति ॥ १ ॥ तत्कृतस्तत्राह ॥ तेनैवेति ॥ तेन तादृशपूजनेनैव तथा स्थितेन पारमार्थिकेन स्वरूपेण आह्लादं निरतिशयानदस्वरूपाभिव्यक्तिम् ॥ प्रकटतामावरणभगमायाति ॥ २ ॥ ननु स्यात्ताविकचेष्टा सर्वापिरागद्वेषमूलतयानर्थहेतुः साकथपूजनस्यादिति चेत् स्वात्मव्यतिरेकेण रागद्वेषविकल्पदर्शनादेवेत्याह ॥ रागेति ॥ ३ ॥ राजत्वसपत् ॥ दीनत्वदरिच्यम् ॥ आदिपदादशनायापि पासादयोगृह्यते ॥ तेषां वेदनमध्यारोपणम् ॥ देवेषु पृथग्पञ्चाचारोपणस्यैव पूजात्वमसिद्धेरिति भावः ॥ ४ ॥

१ पुस्तकांतरे जीवमिति मूलपाठो जीवजीवभूतमिति टीका पाठश्चोपलभ्यते ॥

नयाचनित्यस्य शिवस्य आत्मनः प्रतीकं च विधाय विद्वत्क्षणस्य अपवादित्क्षणस्य च विश्वस्य सवितरारोप एवाद्या ॥ यथा विधाय विक्रमेण ब्रह्म षट्पाद्यात्मनया लोक्रियते स्वयमत्य
मालाचतयैव जायतादिक्रमण षट्पाद्यात्मनः पैवा लोक्रियत इत्यर्थः ॥ ५॥ एवं चैकैशिवरूपमस्य गाल्मरूपपाजगव्ययवर्गगतमिव सर्वतद्वासासास्वतः तस्य स्यात्स्थितमित्यर्थः ॥ ६॥
एवमिदं प्रत्यगन्तैव स्वातःस्थितमिव भूत्वा जीवादिस्वत्वाभावाऽभ्यर्द्धादिजगत्पञ्चस्थितान्यात्किंचिदित्यर्थः ॥ ७॥ एवतस्वतादरनिपुञ्जकारिभिर्पुटीसवापि बाधि
ता भवतीत्याह ॥ सर्वालोकस्येति ॥ अतः परिच्छेदरूपं निपुटीविभक्तुं असन्नेवेत्यर्थः ॥ ८॥ यद्यप्यस्यानियताकारतायाऽपूज्यपूजाविमयः क्रमः सकल्प्यतः सानियतकारता

विश्वसवित्तिरेवाचानित्यस्यात्मन एव च ॥ षट्पाद्यात्मतया ब्रह्म स्वयमात्मा तथैव च ॥ ५॥ शिवशान्तमना आसमेकमास्व समागतम् ॥ ज
गद्व्यत्ययवत्सर्वमात्मरूपमिदं स्थितम् ॥ ६॥ अहो नुषिञ्चमालैव षट्पाद्यन्यद्भवस्यितम् ॥ जीवादिस्वत्वावोत्तनूनविस्मृतिमानिव ॥ आ
सवात्मकस्यानतस्य शिवस्यातः किलात्मनः ॥ पूज्यपूजकपूजाख्यो विभक्तमः प्रोदितः कुतः ॥ ८॥ नियताकारता शान्तनचस भवतीश्वरे ॥
यत्र सकल्प्यते ब्रह्म न्यूनपूजामयः क्रमः ॥ ९॥ पूज्यपूजायवच्छिन्नो देवो नित्यामलात्मनः ॥ सर्वशक्तेरनंतस्य तेनैव स्वत्वस्य भाजनम् ॥
॥ १०॥ त्रिजगद्व्यर्द्धताच्छाब्दसंविद्रूपस्य च आत्मनः ॥ नेश्वरस्याऽऽनेन ब्रह्मन्त्यपदेशो हि युज्यते ॥ ११॥ देशकालपरिच्छिन्नोऽयं पास्यात्परमे
श्वरः ॥ अस्माकमुपदेशालेन विप्रश्चिद्विप्रश्चिताम् ॥ १२॥ तदीयादृष्टिमुत्सृज्य तथेयमाभव लब्धव्यः ॥ समस्वच्छमना शान्ते वीतरागो
निरामयः ॥ १३॥ कामोपहारैरभितो यथा प्राप्तेरखिन्नधीः ॥ आत्मानमर्चयस्तिष्ठ सुखदुःखशुभाशुभैः ॥ १४॥ अधिगतवतिसाधौ चै
कमेवानुरूपं त्वयितरलितजीवे जन्मदुःखादिकिंचित् ॥ नलगतिपरिशून्ये सर्वतः स्फाटिकागेन वसदनं इवां किं कलकलक ॥ १५॥
इत्यार्ये वा ० वा ० दे ० मोक्षोपायं पुनिवाणप्रकरणे पू० देवतातत्त्वविचारो नाम च त्वारिशः सगः ॥ १६०॥ ॥ ६३॥

परिच्छिन्नस्य स्थानतानुसंगतः ॥ ९॥ नित्यामलात्मन इति गुणमतीश्वरस्त्वविशेषोऽयम् ॥ १०॥ ईश्वरस्य आहतेरिति व्याधिः करणे पठ्यते ॥ व्यपदेशो वा चात्रिलापो विनयुज्यते
॥ ११॥ इति पश्चिदिति सोऽयम् ॥ विप्रश्चिन्नोऽपि विप्रश्चिन्नामिति वा ॥ १२॥ इमां बहुकामपरिच्छिन्नमृष्टिमवलब्धकामोपगौरचयस्तिष्ठेति परेणान्वयः ॥ १३॥ १३॥ १३॥
तरलितः शोभनेन देशादप्युत्क्रान्तो जीवो येन तया विधेसाधौ अभानित्वादिगणवत्यत एवानुरूपेण कलकलस्य पुनः पूज्यपूजकादिति स्वविमर्शो नाधिगतवति ॥ अतएव निरस्तमाया कलके
परितस्तत्कार्यं प्रपञ्चयेत्तत्र यजन्मदुःखादिकिंचित् ॥ यथा स्फाटिकाशिलासर्वाथवकः अकेसो भेदोऽपि परितानीतरलः इति स्वस्तरश्च न्येन वसने लेपतः प्रतिबिम्बतो वा ने
स्यादिरजनकलं को नलगति इति व्यर्थः ॥ १५॥ ॥ इमिन्नीवादिष्टमः ॥ ना निर्वाणः पू० च त्वारिशः सगः ॥ १६०॥ ॥ ६३॥

शास्त्राचार्यादिसाफल्यनामभेदप्रकल्पनम् ॥ अध्यारोपकम पश्चादपवादः प्रदर्शयति ॥ १ ॥ यदुक्तं नेश्वरस्याकृते ब्रह्मव्यपदेशो हि युज्यत इत्यादिना पूज्यत स्वमरूपकमव्यपदेश्यतस्य शिवादिशब्दैरपिकथं व्यपदेश इत्याशयेन पूच्छति ॥ शिव इति ॥ यद्विशिवादिशब्दप्रवृत्तिनिमित्तककचिदपि धर्मतन्मस्य शतित हि शिव इति किं निमित्तमुच्यते ॥ एवंपरब्रह्मेत्याद्यपि किं निमित्तमुच्यत इत्यर्थः ॥ १ ॥ ओतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृत इत्यादिव्यपदेशेषु अभिनीतिभेद परस्परव्यावर्तकप्रवृत्तिनिमित्तकनामविशेष किं निमित्तता तमुच्यत इत्यर्थः ॥ २ ॥ पृष्ठेषु नामसु सदिति नामास्तान्वयवृत्तिनिमित्तमन्यनवाच्यम् तदर्थे व्यावर्त्यस्याप्रासिद्धैव व्यावर्त्यनपेक्षणात् स्वत एवासद्वाकृत्तत्वेन प्रवृत्तिनिमित्तता कृततद्वावृत्तिकत्वाभावाच्च ॥ अन्यथा तत्प्रवृत्तिनिमित्तस्याप्यसतः सद्वावर्तकत्वायोगात्सत्त्ववश्वक्तव्येतुल्यन्यायेन तत्रापि सच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तमन्यदेववाच्यमेव तत्र तत्राप्यनवस्थापातात् ॥ एवमिदं किंचिच्छब्दयोरपि द्विधा विवेच्यत्वेन तद्वैधर्म्येनैदं पृथगशक्यत्वाद्वा तत्तिनिरपेक्षतयैव तत्र प्रवृत्तिसंभवः ॥ न संख्यावृत्तव्यावर्तकधर्मभूतान्यशब्दानवबोधयत्येवंति शक्यवक्तुम् अव्यावृत्तनिर्द्धर्मकादिशब्दानावबोधकत्वस्य सर्वानुभवसिद्धत्वात् ॥ नहि निर्द्धर्मकत्वधर्मः अव्यावृत्तचव्यावृत्तभ्यो व्यावृत्तमिति वक्तुं शक्यम् ॥ स्वमातावध्यंतिवद्वाहृतत्वात् ॥ एवमिदं किंचिच्छब्दयोरपि निरतिशयानदस्वरूपमात्रे निमित्तनिरपेक्षेव प्रवृत्तिस्तुल्यन्यायादुपपन्ना तस्वरूपप्रयुक्तैव वा शिवेदुः

श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ शिवः किमुच्यते देवपरंब्रह्म किमुच्यते ॥ आत्मा किमुच्यते नाथ परमात्मा किमुच्यते ॥ १ ॥ तत्सं किंचिन्न किंचिच्च शून्यं विज्ञानमेव च ॥ इत्यादिभेदाभगवंस्त्रिलोकेश किमुच्यते ॥ २ ॥ श्री ईश्वर उवाच ॥ अनाद्यंतमनाभासं सं किंचिदिह विद्यते ॥ इन्द्रियाणामगम्यत्वाद्यन्न किंचिदिव स्थितम् ॥ ३ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ यद्विद्रियाणां बुद्ध्यादियुक्तानामप्यदृश्यताम् ॥ गतंतकथमीशानत्वशं केनोपगम्यते ॥ ४ ॥ श्री ईश्वर उवाच ॥ यामुमुक्षुरविद्याशः केवलोनो मसात्विकः ॥ सात्विकैरेव साविद्याभागेः शास्त्रादिनामभिः ॥ ५ ॥ अविद्यां श्रेष्ठया श्रेष्ठां क्षालयन्निहतिसृति ॥ मलं मलेनापहरन् युक्तिज्ञो राजकोयथा ॥ ६ ॥

स्वादिव्यावृत्तिरपीति ननामभेदानुपपत्तिरित्याशयेनोत्तरमाह ॥ अनाद्यंतमाद्यतपरिच्छेदाभ्यास्त्वो व्यावृत्तम् ॥ अनाभासमाभासातरनिरपेक्षस्वयं ज्योति ॥ ईदृशसद्वस्तुदहस्वेमहिम्नि स्वत एव विद्यते न देशकालधर्मज्योतिरादिपरोपेक्षसत्तया पराधीनव्यावृत्त्याचेल्यर्थः ॥ इवकारस्तत्रा किंचिच्चादेरपि मिथ्यात्वयोतनार्थः ॥ ३ ॥ मनो बुद्ध्याकारचित्तानां मिद्विग्रहीतार्थमात्रगोचरमकल्पविकल्पाध्यवसायाभिमानस्मरणहेतुत्वाद्विद्रियागम्यत्वोक्त्या बुद्ध्याद्यगम्यत्वमप्यर्थादुक्तमेव ॥ न च बुद्ध्याप्यगम्यस्य बोधे कश्चिदुपाय स भवतीति सतोपितस्य बोधोपायास भवात् अशक्येन उपायास भवशकारहितेनाधिकारिणा तद्ब्रह्मकथमुपगम्यते अधिगम्यते साक्षात्क्रियत इत्यर्थः ॥ ४ ॥ प्रमाणजन्यया शुद्धसात्विकभागपरिणामरूपया ब्रह्माकारवृत्त्या अविद्यावरणमपनीयते आवरणापगमेतु ब्रह्मस्वप्रकाशत्वादेव तत्त्वतो भाति स एवास्य साक्षात्कारो न बुद्धि इत्यभिव्यक्तचिद्व्याप्तिरूपो मुमुक्षुर्मोक्षेच्छुर्मनो लक्षणः शमदमादिसाधनपरिशुद्धत्वात्केवलः सात्विकोऽविद्याशंससच्छास्त्रसदुरुसत्सगादिनामभि सात्विकैरेवाविद्याभागेः संपादितया श्रेष्ठया श्रवणमनननिदिध्यासनसाक्षात्कारात्स्ववृत्तिपरपरया बहुतरजन्मसंचितयज्ञदानादिसुक्ततसंभृतत्वाच्छेषासकार्या विद्यां क्षालयन्नेव चिरं तिष्ठति ॥ ५ ॥ ६ ॥

कित्तलसन्नाह ॥ कान्तेति ॥ तन्निश्चाराभ्यासास्काक्ष्णालीयन्यायेनभ्रायपरिपाकाङ्गुन्यतयापूणप्रहाकारहस्याअविद्याया क्षयनि शेषोच्छेदेआगतेसतिअनावरणआत्माआ
त्मनैवात्मानमपरयतिवास्तवस्वभयास्वभावएवावतिष्ठतइत्यथ ॥ आत्मस्वभावस्यएवउक्तस्वप्रकारास्वरूपपरिशेषनिश्चय ॥ असद्विधाविषयस्तसाक्षात्कारोनान्यादृग
इत्यथ ॥ अथवाअविद्यास्वभावस्यैवउक्तप्रकारएवक्षयनिश्चययोगान्याद्यादइत्यथ ॥ ७ ॥ अविद्यारौनेवाविद्याक्षयेआत्मनैवात्मनैवमन्यसिद्धौचट्टांतमाह ॥ यथेति ॥
गिद्युर्बलोल्लेखंगारेगृहीत्वापरस्परनचयणक्रीडाभ्यसनीअगारयोःक्षयावक्षालितेपिहस्तेषुन'पुनस्तन्निघपणेनकरनैर्मन्यनामोति निघपणोपजनितेरेणपरपगलक्षणकार्ण्ये
नगारयोःक्षयेनुष्णालयगुनरगरालाभात्करस्यस्वाम सिद्धमेवैर्मन्यसर्वस्वतएवभामोतिथथायासात्विकलामसम्भावविद्याभाग'शास्त्रार्थे त्वभागर्नर सद्धार्ययथाकथंचि

काकतालोयवत्श्वादविद्याक्षयआगते ॥ प्रपञ्चत्यात्मनैवात्मास्वभावस्यैपनिश्चय ॥ ७ ॥ यथाकथंचिदगारनिघयवक्षालयठिउगु ॥
करनैर्मन्यमाम्नोतिकायार्थगारक्षयेयया ॥ ८ ॥ यथाकथंचिच्छास्त्रार्थभागविचारयेत् ॥ सात्विकस्लाममोभागोदयोरारमोदयस्त
या ॥ ९ ॥ पञ्चत्यात्मानमाल्मैवविचारयतिचात्मना ॥ आत्मैवेहास्तिनाविद्याइत्यविद्याक्षयविदुः ॥ १० ॥ यावत्किंचिद्विदवस्तुनानाना
त्मावगम्यताम् ॥ क्रमागुरुपदशोधानात्मज्ञानस्यकारणम् ॥ ११ ॥ गुरुर्हीद्वियवत्तात्मावक्षसर्वद्वियक्षयात् ॥ यहस्तुयत्सयेप्राप्यतत्त
म्भिन्सतिनाप्यते ॥ १२ ॥ अकारणान्यपिप्राप्तमशंकारणतांदिज ॥ क्रमागुरुपदशोप्या आत्मज्ञानस्यमिदये ॥ १३ ॥ क्रमेगुरुपदशो
नाप्रवृत्तेशिष्यबोधत ॥ अनिर्देश्योप्यहस्यंपिस्वयमात्माप्रसीदति ॥ १४ ॥ शास्त्रार्थेनुष्यतेनात्मागुरोर्वचनोनच ॥ बुध्यतेस्वयमेवैप
स्वबोधवशतस्त ॥ १५ ॥ गुरुपदेशशास्त्रार्थविनाचात्माननुध्यते ॥ एतत्सयोगसत्तवस्वार्मज्ञानप्रकाशिनी ॥ १६ ॥ गुरुशास्त्रार्थ
शिष्याणां विरसयागसत्तया ॥ अहर्निवजनाचारआत्मज्ञानप्रवर्तते ॥ १७ ॥

शास्त्रानविचारयेच्छेद्योरपिभागयोर्नाशोनिमलालोदयश्चसिध्यतीत्यथ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ननुमुद्ध्याआत्माविद्यायनिधायतेतत्कुतोनुद्धिदयतात्मनदतिषेन्बुद्धेअद्याविद्या
राश्रीस्वातन्त्र्यकिंत्वत्तैवबुद्ध्यापुण्यैर्विचारविना विद्याबाधित्वास्वयययतइत्याह ॥ परयतीति ॥ ९ ॥ अतएवगुरुशास्त्रादिनानाभेदानात्मानाप्यात्मज्ञानहेतव आत्मस्व
रूपस्तत्ज्ञानस्यसाधनपेक्षत्वादित्यारायेनाह ॥ यावदिति ॥ ११ ॥ तपोपपत्त्यतरमाह ॥ गुरुमिति ॥ इद्विद्यैवतत्पट्टिअयत्युपपट्टनवात्मा ॥ १२ ॥ नर्द्विकिगुवावयोम्य
यतित्याह ॥ अकारणानीति ॥ सिद्धयविस्ततकठवापीकरवक्ष्यामाय ॥ १३ ॥ प्रसीदतिअभिष्यक्तोभवति ॥ १४ ॥ एवभावरयकत्वेकपथमकारणत्वोक्तिस्तथाह ॥ शास्त्रा
यमिति ॥ १५ ॥ प्रकाशिनीअभिष्यप्रिका ॥ १६ ॥ १७ ॥

अतएववोचनिरस्तसर्वमंगलपरमानंदात्मास्वतएवशिवशब्दाहर्निप्रवृत्तिनिमित्तसापेक्षदयुक्तमित्याह ॥ कर्मेति ॥ १८ ॥ इदंजगत्वाधेनास्ति आरोपेचास्ति ॥ तदधिष्ठान
तत्त्वअस्तिहिअस्येव ॥ व्यावहारिकसद्वैलक्षण्यत्वात्सिद्धि ॥ १९ ॥ शिवब्रह्मसदादिनामकल्पनापिजीवन्मुक्तानामधिकारिबोधनायैवेत्याह ॥ अविश्रांतेत्यादिना ॥ मुमुक्षुभि
रधिकारिमोचनेच्छुभिर्विचित्रस्यजगतशुद्धस्यतत्त्वस्यचमननल्लक्षणोयशुद्धात्मनिकलकस्तद्युक्तआत्मानोयेषाम् ॥ २० ॥ परमार्थस्यअदूरसनिहितेजीवन्मुक्तस्यदृक्प
थेतिष्ठद्भिः ॥ मोक्षायस्वोपासकायेभक्तालोपावोधायशास्त्रार्थस्यतत्त्वज्ञानतदुपायानारचनयसम्यगुपपादनाय ॥ २१ ॥ पुराणानोवेदानासिद्धातानावादरायणसूत्रादीना

कर्मबुद्धीन्द्रियाद्यंतमुखदुःखादिसंक्षये ॥ शिवआत्मेतिकथितस्तत्सदित्यादिनामभिः ॥ १८ ॥ यत्रेदमखिलंनास्तिवद्रूपेणैवचास्तिवा ॥
तदाकाशादच्छतरमनंतंसदिवास्तिहि ॥ १९ ॥ अविश्रांततयायत्रतनुविधैर्मुमुक्षुभिः ॥ विचित्रशुद्धमननकलंकलितारुमभिः ॥ २० ॥
अदूरएवतिष्ठद्भिर्जीवन्मुक्तस्यदृक्पथे ॥ मोक्षोपासकबोधायशास्त्रार्थरचनायच ॥ २१ ॥ ब्रह्मेद्रुद्रप्रमुखैर्लोकपालैःसुपंडितैः ॥ पुराण
वेदसिद्धांतसिद्धयेभावितारुमभिः ॥ २२ ॥ चिद्वह्मशिवआत्मेपरमात्मेश्वरादिका ॥ एतस्मिन्कल्पितासंज्ञानिःसंज्ञेय्यगीश्वरे ॥ २३ ॥
एवमेतजगतत्वंस्वंतत्त्वंशिवनामकम् ॥ सर्वथासर्वदासर्वसर्वयत्सुखमास्वभो ॥ २४ ॥ शिवआत्मापरंब्रह्मेत्यादिशब्दैस्तुभिन्नता ॥
पुरातनैर्विरचितातस्यभेदोनवस्तुतः ॥ २५ ॥ एवंदेवार्चनंनित्यंज्ञःकुर्वन्मुनिनायक ॥ यत्रास्मदादयोभृत्यास्तत्त्वयांतिपरंपदम् ॥ २६ ॥
श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अविद्यमानमेवेदंविद्यमानमिवस्थितम् ॥ यथातन्मेसमासेनभगवन्कुमर्हसि ॥ २७ ॥ श्रीईश्वरउवाच ॥
योसौब्रह्मादिशब्दार्थःसंविदंविद्विद्वेकेवलम् ॥ स्वंच्छमाकाशमप्यस्यस्थूलंमेरुरणोरिव ॥ २८ ॥ सावेद्यमिहगच्छंतीयातिचिन्नामयो
ग्यताम् ॥ अप्येवेद्यवतीतूनमुन्मन्यंतपदस्थिता ॥ २९ ॥

सिद्धयेसार्थक्याय ॥ २२ ॥ पृथक्संज्ञाकल्पिता ॥ २३ ॥ भोवसिष्ठवियदादिजगदारोपाधिष्ठानत्वाजगत्तत्त्वम् ॥ अवस्थात्रयारोपाधिष्ठानत्वात्तत्त्वंचंचयत्सर्वदासर्वप्रका
रेसर्ववस्तुनासर्वभावनिर्वाहकतत्केवलब्रह्मसुखमेवनाणुमात्रमप्यन्यदस्तीतिनिश्चयत्वमास्व ॥ २४ ॥ २५ ॥ एवमुक्तस्थितिरूपदेवार्चनम् ॥ यत्रयस्मिन्परमशिवपदेअस्म
दादयएकैकगुणभिमानिनोभृत्यादवदृष्टयादिकर्मनियताः ॥ २६ ॥ इदानीवसिष्ठशुद्धचित्तिजीवभावतत्सराणारोपक्रमजिज्ञासुपृच्छति ॥ अविद्यमानमिति ॥ २७ ॥ उत्त
रोत्तारोपेस्थौल्योपचयंकुपरमसूक्ष्मरूपमूलदर्शयति ॥ योसाविति ॥ मेरुरणोरिवेति ॥ चित्तौक्ष्म्यस्यजडसौक्ष्म्यस्यचस्पष्टमेवातरमितिभावः ॥ २८ ॥ साचिद्वद्यगोचरस
स्कारोद्बोधेयकल्पनोन्मुखीयदाभवतितदाचेतनाच्चिदितिक्रियानामयोग्याभवतीत्यर्थः ॥ उन्मन्यतपदेर्निर्विकल्पसमाधिप्रसिद्धचिदानंदैकरसरस्वभावेस्थितापि ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ इयसापीर्वापयामाह न देशाती कालाधिकता कल्पना सपथोतेताश्चाहताया सख्यदस्युयेक्षा ॥ ३१ ॥ भाभिर्देशकालकल्पनाभि सवलिततासा अहतास्यदगोच
स्कारोद्गोधात्सर्वविज्ञानासतीपवनस्यलेखिकेयौत भ्राणस्यदासनीजीवाभिधानिकाभाषति ॥ अविभाणधारणेइतिथाल्थानुगमादित्यर्थ ॥ ३२ ॥ एवमिदं सत्कारोद्गो
दुभ्यादिशब्दाभ्यापिभाषनीत्याह ॥ जीवेति ॥ ३३ ॥ ततोवाचिककायिकाननसिकक्यवद्गारसंस्कारोद्गोधाच्छब्दादिरात्म्या अहतानुगम्यते न प्रदर्शितमत्यंतपिहितताच्चि
मालम्बययया ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अंतस्यया अनाहतसाक्षिरूपया ब्रह्मशात्म्याभ्यामजानातीतिज्ञा इतिप्रमादुष्टसपथते ॥ तच्चालन स्वप्रकाराशब्दोदेव्याह ॥ आत्मदृग्गि
॥ ३६ ॥ एवमन कल्पनावासदस्यसत्ताकल्पनायाहेतुरित्याह ॥ सपथमानाहति ॥ ताचक्ष्यमाणा ॥ ३७ ॥ तेजःसत्तायाचकाशिनीचक्षु सत्ता ॥ ३८ ॥ रसयतीतिरसोत
क्षणाद्रावितवेयत्वादहतामनुगच्छति ॥ पुरुषत्वात्युमान्स्वप्नेवनवारणतामिव ॥ ३९ ॥ अस्याहतादिरूपायदेशार्ताकालतागता ॥ स
पथेततःशून्यरूपिण्यस्यग्वता ॥ ४० ॥ ताभिःसंवलितसेवसत्ताजीवाभिधानिका ॥ भवतिस्पदविज्ञानापवनस्येवलेखिका
॥ ४१ ॥ जीवशक्तिसयाभूतानिश्चयैकचित्तासिनी ॥ बुद्धितामनुयातासाभवत्यज्ञापदेस्त्यता ॥ ४२ ॥ शब्दशक्त्याक्रियाशक्त्याज्ञानश
क्त्यानुगम्यते ॥ प्रत्येकप्रसुरत्यतरप्रदर्शितरूपया ॥ ४३ ॥ मिलित्वेयगण सिप्रंस्मृतिंसमनुकूलयन् ॥ मनोभवतिभूतात्मवीजसकल्प
शाखिन ॥ ४४ ॥ आतिवाहिकदेहोकिभाजननहिदुषा ॥ अंतस्ययावद्गारात्म्याज्ञात्पस्वात्मनामहक् ॥ ४५ ॥ संपथमानाएवास्मिश्चे
तसीमादिराक्त्य ॥ पश्चादिहवहिष्ठास्ताउपत्यनुदिताअपि ॥ ४६ ॥ वातसत्तास्मदसत्तास्पर्शसत्तायैवच ॥ त्वक्सत्तातेजसासत्तातया
सत्ताप्रकाशिनी ॥ ४७ ॥ रूपसत्ताजलसत्तास्वादुसत्तायैवच ॥ तयैवरससत्ताचगधसत्तायैवच ॥ ४८ ॥ भूसत्ताहेमसत्ताचपिहस
त्ताचपीवरी ॥ देशसत्ताकालसत्तासर्वावधारणार्जता ॥ ४९ ॥ सर्वसत्तागणचैतन्नोद्गीकृत्यस्वरूपवत् ॥ स्फुरत्याश्रित्यपञ्चादिवीजं
वीजाठितानगतम् ॥ ५० ॥ एतत्पुष्पकंविशिदेहोयथातिवाहिक ॥ अपारबोधमेतत्सुस्फुरत्यगविभागवत् ॥ ५१ ॥ एवमायगसपञ्चस
पन्ननचकिंचन ॥ नहाननचतद्रूपनविदाचितवेतनम् ॥ ५२ ॥

नेन्द्रियतत्ता ॥ ५३ ॥ हेमरावेनरजतसर्पमयब्रह्माबलयेयासे ॥ पीवरीअतिमहीब्रह्माबिहसत्ता ॥ ५४ ॥ स्वरूपवत्तावात्म्येनकोद्गीकृत्यसगस ॥ यथाबीजमुत्तरोत्त
रपरिणामेनबीजादिगन्तमकुलकभ्राशास्वपथाविकोद्गीकृत्यस्फुरतिनक्षत् ॥ बीजाद्गीकादिनामितिपाठेबीजजित्तरोभरबीजानियेय्यस्तादृशानामकुलकोद्गीदिपरंपराणामादि
तनुपुष्टकरूपम् ॥ ५५ ॥ एतत्सर्वसत्ताकोद्गीकृत्यस्वरूपपुष्टकस्थूलादिवेदभयात्मकम् ॥ अयमवकाशनात्मनाआतिवाहिकोदेह ॥ अपारोपरिच्छिन्नोबोधप्रश्रित्यस्वरू
पयस्यतथाविपक्षेवएतन्मुक्तविभागवत्स्फुरतिनाम्यदित्यर्थ ॥ ५६ ॥ एवमारोपकमपपण्यापवावर्त्तयति ॥ एवमासीति ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ विदतभतप्रचिदासातेनाचितवेतनवचिपि ॥ ५९ ॥

जलपीठस्य जलाधारस्य समुद्रस्येतियावत् ॥ ४४ ॥ कथमिदं विज्ञातं तत्राह ॥ सविदिति ॥ यतो दृश्यजातं सविदेति सवेदने एकाल्मक सविद पृथक्कृततु अचेतनं भासक शून्यमित्यु
भयथापिन जीवतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ किंचेदज्ञातसद्वास्तवस्यादज्ञातवानो भयथापीत्याह ॥ सवेदनादिति ॥ सवेदनादित्यव्याख्या परिज्ञानादिति ॥ ४६ ॥ अथ यदिकं श्विदूयात्स्व
तश्चिन्मात्रान्व भावमपि एतद्वस्तुबहुस्त्याप्रजायेयित्सकल्यात्सात्तरवदृश्याशाना विदेते इति हि सकल्पकल्पितस्य मिथ्यात्वात्तस्याणोः परमसूक्ष्मस्यात्मनस्तन्मात्रस्वभावेन सत्ताप्र
थमकल्पिते देहे के सूक्ष्मे हे एव च राभ्यासात्स्थूलता पश्यति ॥ ४७ ॥ स्थूलदेहमवधाच्च सर्वमातरकोशचतुष्टयवासा विषयजातचस्थूलत्वमापन्नतद्वैवस्वकल्पनया पश्यति ॥ बा

परंपरे प्रस्फुरितं केवलं केवलात्मसत् ॥ जलपीठस्य जठरे जलद्रवविलासवत् ॥ ४४ ॥ संवित्संवेदनैकाल्मपृथगेतदचेतनम् ॥ संपद्यते प
रिज्ञातं संकल्पनगरोपमम् ॥ ४५ ॥ संवेदनात्परिज्ञानाच्छिवतामेव गच्छति ॥ अज्ञातमेव वायत्तत्कथं गच्छति वस्तुताम् ॥ ४६ ॥ अथै
तद्विदेत् स्वांतः संकल्पादंशतां स्वतः ॥ तन्मात्रसत्ता तस्याणोरेतां पश्यति देहे के ॥ ४७ ॥ सर्वस्थूलत्वमापन्नं तदेवाशुप्रपश्यति ॥ तस्य तन्मा
त्रं ध्राणि यथादेशं प्रपश्यति ॥ ४८ ॥ ततः पुरुषरूपैकभावनात्पुरुषारूढिम् ॥ काकनालीयवदृष्ट्वा तुष्टं पुष्टं भवत्यलम् ॥ ४९ ॥ जीवे देत
दवस्याकं स्थितं पश्यति देहकम् ॥ असंतमेव गंधर्वपुरं स्वप्नरं यथा ॥ ५० ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ गंधर्वनगराकारमपि स्वप्नरोप
मम् ॥ जगद्दुःखाद्यदुःखस्य कान्नायुक्तिः परिक्षये ॥ ५१ ॥ श्रीश्वर उवाच ॥ वासनावशतो दुःखं विद्यमाने च सा भवेत् ॥ अविद्य
मानं च जगन्मृगगुणान्बुभंगवत् ॥ ५२ ॥ अतः किं वास्यते केन कस्य वा वासना कुतः ॥ कथं स्वप्नरेणां गच्छन्तु गच्छां बुपीयते ॥ ५३ ॥ स
द्रष्टरितुसाहं ते समनो मननादिके ॥ अविद्यमाने जगति यत्स तत्परिदृश्यते ॥ ५४ ॥ यत्र नो वासनानैव वासकौ नैव वास्यता ॥ केवलं केव
लीभावः संशान्तकलनभ्रमः ॥ ५५ ॥ यस्य सत्योप्यसत्यो वा शून्य एव हि यक्षकः ॥ विलीनस्तस्यैकैवल्यत्वात् किमन्यदवशिष्यते ॥ ५६ ॥

क्षारूपादिदिशनिचतस्य देहस्य चक्षुरादिलक्षणानि तन्मात्रद्वाराणि यथा विषयव्यवस्थितानि प्रपश्यति ॥ ४८ ॥ ततो ह स्तपादाद्यवयवसंघाते आंतरकोशेषु च पुरुषाकारेणैकत्व भाव
नात्पुरुषाकृति पश्यति तेन चाकस्माद्यवहारक्षमता दृष्ट्वा तुष्टपुष्टच भवति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मिथ्येति ज्ञातमपि जगद्दुःखजनयत्येव अतो दुःखं च किं ता मिथ्यात्वज्ञानादन्येव वा व्ये
ति मन्यमानो वसिष्ठ पृच्छति ॥ गंधर्वेति ॥ ५१ ॥ वासनाक्षयपर्यंतं दृढतरमिथ्यात्वं निश्चय एव दुःखनिवृत्त्युपायो नापातत इत्याशये नोत्तरमाह ॥ वासनेति ॥ ५२ ॥ अत्यन्तास
त्त्वदृढनिश्चये आश्रयविषयाद्यभावादेव वासनानुदयसिद्धिरित्याह ॥ अत इति ॥ ५३ ॥ द्रष्टादिसहिते जगत्प्रविद्यमाने सति यद्दृष्ट्वा च सत्तदेव वाशिष्यते ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ सत्यो
व्यावहारिकः असत्यः प्रातिभासिको वायक्षको यस्य यौढस्य दृशा शून्यत्वा नित्यविलीनः ॥ ५६ ॥

एवमुक्तीत्याय आविपुरुषः स्वसृष्टस्य द्रष्टा संपद्यते स निमेषप्रतिनिमेषलक्ष्यकाले पिस्वरूपपर्यालोचनमात्रेण व्योमचिदाकाशमात्रसमुदेति ॥ अथ स्वरूपवत्परमाण्वस्य ॥
अनन्तमपारंचससारप्रतीनीयते ॥ ९ ॥ कल्प कल्पनासमर्थः ॥ प्रतिभासस्य विपर्यास पराक्प्रवणता तन्मात्रेण ॥ १० ॥ व्योमिह सूचीलिद्राद्याकाशेऽपि ॥ ११ ॥ ते च सर्गभेदायावता जीवानां तुल्यकालतुल्यगोचरवासनोद्भवस्तावता मिथो दर्शनादिव्यवहारसमाद्भिन्नः अन्येषां तच्छून्या इत्येवोपाख्या नन्यायमाश्रित्याह ॥ दृश्यत इति ॥ अदर्शनचकल्पितरूपा शो अधिष्ठानां शेषानुसर्वापि नित्यापरोक्षैवेत्याह ॥ दृष्टेनेति ॥ १२ ॥ तत्र युक्तिमाह ॥ सर्गादिति ॥ यतः सर्गेण सर्गात्मना स्थितेन जीवेन सत्ताव्यमानाः सत एव सर्गाः संभवंति न तु ते शिवे परमार्थस्वभावे परमेव्योमि ॥ तत्र ते पाव्योमरूपत्वस्यैव पर्यवसानादित्यर्थः ॥ १३ ॥ ननु सर्गाब्रह्मासत्ता निरपेक्षाः स्वसत्तया वा देशकालसबधवलब्धसत्तयात्रासतु तत्राह ॥ स्वयमेवेति ॥ सदसद्रूपानैकतरनित्यतस्वभावाः एव देशः कालश्च सर्गैः प्राङ्मुना क्रांतः तयोरेपि सर्गातर्गतत्वात् सर्गापेक्षरूपत्वेन सर्गाधीनकल्पनत्वाच्चेत्यर्थः ॥ तर्हि सर्ग एव स्वस्य कालाद्रष्टादिपुरुषस्त्वेवं स्वयंसंपद्यते हि यः ॥ स निमेषप्रतिव्योमसमुदेत्यथ नीयते ॥ १४ ॥ निमेष एव कल्पो यो महाकल्पपरंपराम् ॥ प्रतिभासा विपर्यासमात्रेणानुभवत्यलम् ॥ १५ ॥ परमाणौ परमाणौ व्योमि व्योमि क्षणे क्षणे ॥ सर्गकल्पमहाकल्पभावाभावा भवंति ते ॥ १६ ॥ दृश्यं ते केचिदन्योन्यसाधर्म्याद्वासनागतेः ॥ मिथः केचिन्न दृश्यं ते हेष्टनाथसदात्मना ॥ १७ ॥ सर्गाः सर्गेण सर्वत्र संभवंति न ते शिवे ॥ भवंति परमेव्योमि व्योमरूपमरूपा इति स्वयम् ॥ १८ ॥ स्वयंच स सदद्रूपालीयं ते स्वप्नशैलवत् ॥ सर्गे न देश आक्रांतो न च कालो न कर्तृता ॥ १९ ॥ न चैते सत्स्वरूपा वानकल्प्यं नापि चक्षणः ॥ न चेंदं जायते किंचिन्न च किंचिन्न रूपेण चिच्च मलुरुते चिति ॥ स्वप्नपत्तननिर्माणपातोत्थातनवज्जगत् ॥ २० ॥ न देशकालक्रमणं करोति च मनो नागपि ॥ यथा संकल्पशैले न देशकालाद्यनंतकम् ॥ २१ ॥ आक्रांतमपि नाक्रांतं तथैव जगतासता ॥ अथ नाक्रांतमक्रांतमिव संकल्पमेरुणा ॥ २२ ॥

द्विसबधरूपमन्यादृशं वासत्वकरोतुतत्राह ॥ न कर्तुं तेति ॥ सर्गाणां भित्तिविपरिणामेनानुपगः ॥ १४ ॥ तर्हि सर्गाः स्वयमेव यावत्सत्यं सत्स्वरूपाः सतुतत्राह ॥ न चैतेति ॥ सर्गसत्यदयोः पर्यायत्वापत्तेर्नाशानापत्तेः ॥ नाभावो विद्यते सतदतिभगवत्सिद्धतादिति भावः ॥ तर्हि सर्गे सत्त्वमध्यस्तमेवास्तुतत्राह ॥ न कल्प्यामिति ॥ असतः सत्त्वाध्यासाधिष्ठानत्वात्संभवादिति भावः ॥ तर्हि वैनाशिकमतवत्तत्क्षणां रूपमेव सत्त्वधारयानुगतमस्तुतत्राह ॥ नापीति ॥ क्षणरूपस्य सत्त्वस्य प्रतीतिकालपर्यंतमनवस्थितेरत्यताप्रतीतस्य सत्त्वे अलीकस्यापि तदापत्तेरिति भावः ॥ एतेन आद्यतक्षणसंबधलक्षणौ जन्मनाशावपि सर्गस्य निरस्तावित्याशयेनाह ॥ न चेदमिति ॥ १५ ॥ एवं चास्मत्सिद्धातएव शरणिमित्याशयेन प्रागुक्तस्मारयति ॥ सर्वमिति ॥ १६ ॥ कथं तर्हि देशकालाकातताप्रत्ययस्तत्राह ॥ यथेत्यादिना ॥ १७ ॥ यथा उच्चैः स्थितेन सकल्पमेरुणानाकांतमेव अथापि सकल्पकाले आकातमिव प्रतिभासते तद्वदिति परेणान्वयः ॥ १८ ॥

[illegible]

ततारपुष्टे ॥ ३१ ॥ पूर्वमेवशमवतामयातस्य श्रीगुरोरीश्वरस्यानुस्मृतिपूर्वकमेवतदुपदिष्टं नित्यापरोक्षदेवार्चनं नवयापरिष्कृतयाश्रद्धादिपवित्रयाचधियामयानुष्ठयेत्वेनांगीकृत
तस्याक्तनजहदेवार्चनजिहासितं चेत्पर्यः ॥ ३२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम् ० तात्पर्यप्रकाशेन ० पू० द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ इह श्रुत्वा सैराग्यरामः स्वात्मशिवाचं
नम् ॥ प्रबुद्ध कृतकृत्यस्वतिसिष्ठमवर्णयत् ॥ १ ॥ ईश्वरोपदिष्टतत्त्वदर्शनपर्यवसितस्यात्माशिवार्चनश्रीरामस्यश्रद्धादिशयसिद्धये प्रशसन्वयमपितदेवपुनरुपदिशति ॥ एतदि
त्यादिना ॥ परसर्वोक्तम् ॥ इदजगत्तत्त्वम् ॥ १ ॥ यत्र मायाया अलीकभमे अलीकोपाधिघटितत्वादलीकेन जीवेन अलीकमसदेवजगद्विलोक्यते ॥ २ ॥ तत्र कविकल्पितेन मे
रुत्वेन राजादेर्वर्णनेनैतानुभवोदृष्टात इत्याह ॥ यथेति ॥ विविधकल्पयतीति विकल्पेन केन विनायस्मिराजादौ मेवादि विविधभावकल्पनयद्विकल्पत्वेन काव्यरचनया यथाय
श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इत्युक्तानां लंकठोसौ तत्पुण्यां जलौ मयि ॥ ततारपरिवारेण सममंबरकोटरम् ॥ ३३ ॥ तस्मिन्गते त्रिभुवनधि
पतावुमेशे स्थित्वा क्षणं तदनुसंस्मृतिपूर्वमेव ॥ अंगीकृतं नवपवित्राधियामयात्मदेवार्चनं शभवतैव जिहासितं तत् ॥ ३२ ॥ ॥ इ० वा०
वा० दे० मोक्षोपाये पुनिर्वाण ० पू० परमात्माभिधानं नाम द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ एतदुक्तं परं तेन स्वयमे
व च वेदयहम् ॥ रामत्वमपि जानीषे यथेदं समवस्थितम् ॥ १ ॥ यत्रालीकमलीकेन किलालीकं विलोक्यते ॥ तस्यां संसारमायायां किं स
त्यं किमसम्भयम् ॥ २ ॥ यथा येन विकल्पेन यद्विकल्पेन गताप्यनुभूयते ॥ ३ ॥ यथा द्रवत्वं पयसि यथा स्पं
दो न भवति ॥ यथानभसि शून्यत्वं तथा सर्गत्वमात्मनि ॥ ४ ॥ ततः प्रभृति तैव क्रमेणार्चनमात्मनः ॥ अद्य यावद्गतव्यग्रः कुर्वन्नहमव
स्थितः ॥ ५ ॥ अनेनार्चाविधानेन मये मे रामवासराः ॥ अखिन्नेनातिवाह्यं ते व्यवहारपरा अपि ॥ ६ ॥ यथा प्राप्तेः क्रियाचारकुसुमैरात्मनो
र्चनम् ॥ व्युच्छिन्नमपि व्युच्छिन्नं कदाचिदहर्निशम् ॥ ७ ॥ ग्राह्यग्राहक संबंधे सामान्ये सर्वदेहिनाम् ॥ योगिनः सावधानत्वं यत्तदर्थं
नमात्मनः ॥ ८ ॥ दृष्ट्यानयारघुपते संगमुक्तेन चेतसा ॥ संसारविरलारण्ये विहरास्मिन्नाखिद्यसे ॥ ९ ॥ दुःखे महति संप्राप्ते धनं धनं धुविद्या
गजे ॥ एतां दृष्टिं मवष्टभ्य विचारं कुरु ब्रुत ॥ १० ॥

थाकथ्येते तथा श्रुत्वा आत्मानकल्पयतीत्यात्मकल्पो राजा दिस्तेन स्वस्मिन् गतामेरुताकल्यदृक्षतात्राप्यनुभूयते कथमन्यथा काव्यार्थानुभवचमत्कारास्वादस्तस्य बहुवि
त्ताभमानादिकचकवेः स्यादिति भावः ॥ ३॥ विविधकल्पनाचाज्ञातस्यात्मनः स्वभाव एवेत्याशयेन दृष्टातातराण्याह ॥ यथेति ॥ ४॥ एवस्याज्ञाविकल्पे वैविकल्पाध्यारोपस्थाचं
नत्वा चित्ततदाप्रभृत्यथपर्यंतं कुर्वन्नेव स्थित इत्याह ॥ तत इति ॥ ५॥ ६॥ सुषुप्तिकाले व्युच्छिन्नमपि कदापि न व्युच्छिन्नम् ॥ तदापि सुखमहमस्वाप्सना किंचिदवेदिपमिद्युः स्थितप्रति
सधानहेत्वविद्यादृष्टिपुष्पत्रयार्चनसद्भावादिति भावः ॥ ७॥ तर्ह्यज्ञानामपि तादृशशिवार्चनसैव वास्तीतिकत्स्नवेतेभ्यो विशेषस्तत्राह ॥ यास्येति ॥ सावधानत्वविशेष इत्यर्थः ॥ ८॥
सा च सावधानता आसगत्या गएवेति दर्शयन् च नेदृष्टफलबाहुल्यकीर्तनेन रामप्रवर्तयति ॥ दृष्टयेति ॥ ९॥ त्यक्तस्यासगस्य पुनरनुत्पादे विचारदाढ्यहेतु रित्याह ॥ दुःखे इति ॥ १०॥

अतएव सकलानुसारं षष्ठपदीं स्थावरा विषयवैषम्यवित्याह ॥ संपद्यत इति ॥ सर्वकारक ऐहिकामुष्मिकसवक्रियासमय ॥ १९ ॥ तस्युपास्थावराणो ये निरपि संपद्यते ॥ एवमेव अजाविषत्तुर्धिजातय संपद्यत इत्यर्थः ॥ २ ॥ क्षणप्रतिमायाधिष्ठानु सकल्यक्षणे एव ॥ वासनासौष्ठव्यात्परमाणूपमार्दपङ्क्तिः संप्रसरेणूपमा सगाः संप्रतसति ॥ ११ ॥ वर्तमानसर्गवेदनातीतानगतानामपि कर्मोपाध्याइ ॥ एवमेव ॥ तेषां रक्षाद्वितुर्गतानाम् ॥ कथतर्हि सर्गोपरमस्तथाह ॥ अस्या इति ॥ एवमेव तस्य परमार्थतदस्य भावनात्सात्कारात् ॥ २२ ॥ अणलेशमाश्रयिषि बालनो बहिर्मुखत्वे कस्यकोटिदिविस्तृतानर्थो वयमस्याह ॥ निमेयेति ॥ २३ ॥ लुट्ठाप्रभ्युता ॥ चित् स्वरूपप्रतिद्वैतवस्तुत्वाह ॥ सेति ॥ सत्त्वचित्तेन द्रव्येते अनुभूयत इति स्वरूपा ॥ २४ ॥ अभिमानवद्व्यापयथायथासंगमौढिगच्छति तयाथाचि बालविद्योतनकासपरिच्छेदविषयप्रयुक्ता आत्मनः सुदृढा चेत्याह ॥ अस्मिन्नि ॥ २५ ॥ सगतेरसत्त्वैर्दिव्यशालाकृतैरशौ परच्छेदपरमाशक्तपुनिकायता अणुता सुदृढता चालन इति शेषः ॥ परमाणुनेति पाठेन योर्बिर्देशकालादितयैव जगतासता ॥ संपद्यते यथा योसौ पुरुष सर्वकारक ॥ ३९ ॥ अनेनैव क्रमेणैह कीट संपद्यते क्षणान् ॥ तस्युपाश्रमे वमेवैह जगतयोर्हि चतुर्विधा ॥ २० ॥ रुद्राद्याऽनृणपर्यन्ता संपद्येते क्षणप्रति ॥ परमाणूपमा सतितयोर्केचिदणूपमा ॥ २१ ॥ एवमेव क्रमस्तेषां सति वासतिसर्गके ॥ अस्याः ससारमायाया एव भूतार्थभावनान् ॥ २२ ॥ भेदोपशान्तावभ्यासाद्भवत्युपगत शिवः ॥ निमेषशतमागार्धमात्रमेव परावृत्ति ॥ २३ ॥ स्वरूपतश्चेद्ब्रुठिता सेवोदेत्यनवम्यति ॥ साहस्यपाशिलाकाशहवचिस्त्वात्मनि स्थिता ॥ २४ ॥ तदनाद्यवभासालवशशब्देन गीयते ॥ अस्मिन्मौढिगते सर्गे महाचिद्योतनं च ॥ २५ ॥ सगतासत्यटिर्देशकालांशपरमाणुता ॥ जीवतामागताभूततन्मात्रवलनारुमान् ॥ २६ ॥ भवत्यगच्छगीवीरुत्कीटवैवासुरादिकम् ॥ यस्मिन्चित्येतनेन तदेव सगतिवितिष्ठति ॥ २७ ॥ सदसद्भयितं विश्वविश्वे गोविश्वकर्मणि ॥ नतदूरेन निकटेनोर्ध्वनाधोनेतनेमे ॥ न पूर्वनापनप्रान्तनसन्नासन्नमध्यमम् ॥ २८ ॥ अनुभवकलनामृतेस्य माता भवति न सर्वविकल्पनेष्वसत्सु ॥ फलदुरुविभवाप्रमाणमालास्थितिमुपयानि नवारिणीव वद्धि ॥ २९ ॥ यथापुष्टमुने प्रोक्तव्यिकल्प्याणमस्ते ॥ दिशप्रयामोमिमातामागच्छोत्तिष्ठपार्वति ॥ ३० ॥

परमेष्ठाणुनालिगोपाधिना प्रसन्नचित्कीर्तितामागतासतीभूतान्याभराद्यितेर्वैदिया विवलनाकमात्रे अगच्छगीवीरुठुनावाकीटवैवासुरादिकवाभवतीतिरेणाश्रय ॥ २६ ॥ अतएव ददस्यैव सगतिवित्तं तिष्ठतीत्याह ॥ यस्मिन्मिना ॥ यत्किमेकेन तत्सर्वविष्णुलाविपरिच्छेदनिर्मुक्तमेवेत्याह ॥ नतविति ॥ तेलवीयन मेमवीयचन ॥ मध्यमसवसत्यज्ञातरादिकमनियचनीयम् ॥ २८ ॥ अतएव स्वानुग्रहमाश्रयेव तथाननुलौकिकमाश्रयमानवितप्रक्रमत इत्याह ॥ अनुभवति ॥ एव सर्वविकल्पनेष्वसत्सु अस्यास्तानुभवस्वरूपा कलनास्वपकाराभैतस्य यद्वेतिना आभ्योगता अनुभविता न भवति ॥ यानुलौकिकी फलदुरुविभवायस्याः सकाशात्तथाविधाप्रमाणमालासावारिणीव क्रिद्वितप्रस्थितिर्नोपयति ॥ तत्र पिप्टीमाश्रयबाधाल्यर्थः ॥ १९ ॥ उपरैरेषां तारापरिपोषदोयसीभरः क्षोपविधार्थमाशियापिषिष्ठमनुदशोपदेशमुपसृज्येत तस्याचित्वाहाययेति ॥ ३० ॥

ततारपुष्टे ॥ ३१॥ पूर्वमेवशमवतामयातस्यश्रीगुरोरीश्वरस्यानुसृतिपूर्वकमेवतदुपदिष्टंनित्यापरोक्षदेवाचननवयापरिष्कृतयाश्रद्धादिपवित्रयाचधियामयानुष्ठयेत्वेनांगीकृत
 तत्पाक्तनजहदेवार्चनजिहासितचेत्यर्थ ॥ ३२॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनि०पू०द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३२॥ ॥ इहश्रुत्वासैराग्यराम स्वात्मशिवाच
 नम् ॥ प्रबुद्ध कृतकृत्यस्वतत्पठिष्ठमवर्णयत् ॥ १॥ ईश्वरोपदिष्टतत्त्वदर्शनपर्यत्रसितत्वात्मशिवाचनश्रीरामस्यश्रद्धानिशयसिद्धयेप्रशसन्त्यमपितदेवपुनरुपदिशति ॥ एतदि
 त्यादिना ॥ परसर्वोक्तम् ॥ इदजगत्तत्त्वम् ॥ १॥ यत्रमायायाअलीकभमेअलीकोपाधिघटितत्वादलीकेनजीविनअलीकमसदेवजगद्विलोक्यते ॥ २॥ तत्रकविकल्पितेनमे
 रुत्वेनराजादेर्वर्णनेतथानुभवोदृष्टातइत्याह ॥ यथेति ॥ विविधकल्पयतीतिविकल्पेनयेनकविनायस्मिन्राजादौमेवादिविविधभावकल्पनयद्विकल्पत्वेनकाव्यरचनयायथाय
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्तानीलकंठोसौत्यक्तपुष्पांजलौमयि ॥ ततारपरिवारेणसमंवरकोटरम् ॥ ३३॥ तस्मिन्गतेत्रिभुवनधि
 पतावुमेशेस्थित्वाक्षणतदनुसंस्मृतिपूर्वमेव ॥ अंगीकृतंनवपवित्रधियामयात्मदेवार्चनंशमवतैवजिहासितंतत् ॥ ३२॥ ॥ इ०वा०
 वा०दे०मोक्षोपायेषुनिर्वाण०पू०परमात्माभिधानंनामद्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ एतदुक्तंपरंतेनस्वयमे
 वचवेदयहम् ॥ रामत्वमपिजानीषेयथेदंममवस्थितम् ॥ १॥ यत्रालीकमलीकेनकिलालीकविलोक्यते ॥ तस्यांसंसारमायायाकिंस
 त्यंकिमसन्मयम् ॥ २॥ यथायेनविकल्पेनयद्विकल्पेनकथ्यते ॥ तथातेनात्मकल्पेननगताप्यनुभूयते ॥ ३॥ यथाद्रवत्वंपयसि यथास्पं
 दोनभस्वति ॥ यथानभसिशून्यत्वंतथासर्गत्वमात्मनि ॥ ४॥ ततःप्रभृतिनैवक्रमेणार्चनमात्मनः ॥ अद्ययावद्गतव्यग्रःकुर्वन्नहमव
 स्थितः ॥ ५॥ अनेनार्चाविधानेनमयेमेरामवासराः ॥ अखिन्नेनातिवाह्यंतेव्यवहारपराअपि ॥ ६॥ यथाप्राप्तैःक्रियाचारकुसुमैरात्मनो
 र्चनम् ॥ व्युच्छिन्नमपिव्युच्छिन्नंनकदाचिदहर्निशम् ॥ ७॥ ग्राह्यग्राहकसंबंधेसामान्येभवंदेहिनाम् ॥ योगिनःसावधानत्वंयत्तदर्थं
 नमात्मनः ॥ ८॥ दृष्ट्यानयारघुपतेसंगमुक्तेनचेतसा ॥ संसारविरलारण्येविहरास्मिन्नस्वियसे ॥ ९॥ दुःखेमहतिप्रतिप्रतिधनबंधुवियो
 गजे ॥ एतांदृष्टिमवष्टयविचारंकरुसुव्रत ॥ १०॥

थाकथ्यतेतथातथाश्रुत्वाआत्मानकल्पयतीत्यात्मकल्पोराजादिस्तेनस्वस्मिन्चगतोभेस्ताकल्पदृक्षतावाप्यनुभूयते कथमन्यथाकाव्याथानुभवचमत्कारास्वादस्तस्यबहुविन्न
 लाभमानादिकचकवे स्यादितिभावः ॥ ३॥ विविधकल्पनाचाज्ञातस्यात्मनःस्वभावएवेत्याशयेनदृष्टातारणयाह ॥ यथेति ॥ ४॥ एवंस्यान्नाविकस्यैवविकल्पाध्यारोपस्याच
 नत्वचितनतदाप्रश्रुत्यथपर्यंतकुर्वन्नेवस्थितइत्याह ॥ ततइति ॥ ५॥ सुषुप्तिकालेव्युच्छिन्नमपिकदापिनव्युच्छिन्नम् ॥ तदपिसुखमहमस्वाप्सनकिंचिदेवेदिषमित्युत्थितप्रति
 सधानहेत्वविद्यादृत्तिपुष्पत्रयार्चनसद्भावादितिभावः ॥ ७॥ तर्ह्यज्ञानमपितादृशशिवाचनसैदेवास्तीतिकस्तवेतेभ्योविशेषस्तत्राह ॥ ग्राह्येति ॥ सावधानत्वविशेषइत्यर्थः ॥ ८॥
 साचसावधानताआसगत्यागएवेतिदर्शयन्नचेनेदृष्टफलबाहुल्यकीर्तनेनरामप्रवर्तयति ॥ दृष्टयेति ॥ ९॥ त्यक्तस्यासगस्यपुनरनुत्यादेविचारदाढ्यहेतुस्तित्याह ॥ १०॥

मुखसुखे हर्षविपरी ॥ एवमप्याहंशानन्तरा एव ॥ ११ ॥ प्रथममार्यातिनोयति ॥ स्वम्यसनासीगनुरुपपरिगवतिष्ठ ॥ १२ ॥ अभिचारितरक्तिनी ॥ १३ ॥ हृन्मिलत राजग
कियास्तर्वातर्नासात्समर्तर्नकिंचित्पुच्छमेव ॥ १४ ॥ यदित्प्रगतस्तुच्छनित्च्छसितसालेवअगदितिपरम तथादशनिमित्तवधविषियोगेस्वाययषपरिवत्तनद्वनहृपरोकप्रस
क्तिरित्याह ॥ त्वमिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ इतिउक्तरीत्याचिरूपेणअक्षरार्थस्ये ॥ १७ ॥ उक्तार्धनस्यपरमकाधायारायस्यापयति ॥ चिदेकतानतामिति ॥ १८ ॥ स्वयसम

सुखदुःखेनकर्तव्येधनवधूदयक्षये ॥ एवंप्रायाएवसर्वावित्यससारहृष्टय ॥ ११ ॥ जानास्येवर्गतिचित्राविपयाणांप्रमाथिनीम् ॥ य
यायातिययायातियथापरिभवतिष्ठ ॥ १२ ॥ एवमेवप्रवर्ततेप्रमाणिबधनानिच ॥ एवमेवावहीयतनिमित्तैरविचारिते ॥ १३ ॥ नतास्त
वनतासांत्वनिर्मलानजगत्क्रिया ॥ इदमित्यजगत्किंचिक्लिमुधापरितप्यसे ॥ १४ ॥ त्वमिहासिजगद्रूपचिन्मात्रविततरुते ॥ निजावय
वकादृत्तौक कमाहर्षशोकयो ॥ १५ ॥ तातचिन्मात्ररूपोसिनतेभिन्निभिदजगत् ॥ अतस्त्वक्यकुत्रहेयोपादेयकल्पना ॥ १६ ॥ इतिचि
च्चरुर्वाचल्येविन्मयेजगदुधौ ॥ तरगजालेचांभोधौक रुमोहर्षशोकयो ॥ १७ ॥ चिदेकतानतामेत्यसौपुनीमागत स्थितिम् ॥ अय
प्रमथितरामत्वतुयावस्यात्मकोभव ॥ १८ ॥ सम समसमाभासोमास्वदुरुदारुधी ॥ तिसृमाचारतो नित्यपरिपूर्णइवार्णव ॥ १९ ॥ एत
त्वंश्रुतवान्सर्वस्थितस्त्वपरिपूर्णधी ॥ यदिच्छसीतरत्नपुतत्पच्छरघुनदन ॥ २० ॥ यत्पृष्टप्रथमेकल्पेनदयपरिचादय ॥ श्रीरामउवा
च ॥ इदानींसंशयोऽन्यन्विनिवृत्तोंविशेषत ॥ २१ ॥ ज्ञातंज्ञातव्यमखिलजातादृनिरुजिमा ॥ नमुनेस्तिमलंहित्वनचेत्यनचकल्प
नम् ॥ २२ ॥ तदाममामुद्गमानप्रगातमधुनातुत् ॥ कलकआत्मनोर्त्सीतितदज्ञानवशेनया ॥ २३ ॥ आतिरासादिदानींसानिदन्तात्व
यसादत ॥ नजायतेनभियतेनचैवात्माकलकित ॥ २४ ॥ सर्वथस्त्वद्वंद्वसमयमित्युदितोरम्यलम् ॥ प्रश्नेभ्य सरायेभ्यश्चवांछितेभ्य
असर्वत ॥ २५ ॥ शुद्धमेनिर्मलंचेतस्त्वष्ट्रायन्नप्रमादिव ॥ सवाचारोपदेशेपुप्राप्तप्रोक्तेपुसाधुभि ॥ २६ ॥ निराकांक्षीस्यितोरम्यत सुमे
रुक्कनकेष्विव ॥ ततदस्त्यस्तियन्नाशानतदस्तियदीप्सितम् ॥ २७ ॥

सर्वविषयनिर्मुक्तः ॥ घनेनब्रह्मणासमापेकस्यापन्नाजगदाभासायस्य ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रथमेकस्येविचारारभैराम्यपकरणेत्वयायपृष्टयेयमा कृतास्तेषुअर्थाकिंचिद्व
शिष्टचेदस्तिर्हितस्य रेचोदयपुच्छ ॥ २१ ॥ मलयज्ञानम् ॥ हित्वजीवब्रह्मज्ञेद ॥ कल्पयेतेयेनतत्कल्पनमन ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ब्रह्मिब्रह्ममयब्रह्मविवर्तोवा ॥ वांछि
तेभ्यधनिदन्तमितिरोप ॥ २५ ॥ त्वष्ट्रायभेकारोप्ययमणयमलक्षिततत्त्वसात्पूर्वीवबभिवशुद्रभास्वरम् ॥ साधुभि प्राप्तेभ्यउपगतेभ्यः शिष्येभ्यः प्रोक्तेपुसर्षेयामाचा
राणांसाधनामापुपदेशोनिष्काराक्षी ॥ २६ ॥ चिरलभ्येआरा अनुपदलभ्येदृष्येतिभेद ॥ २७ ॥

मध्यमुपेक्ष्यम् ॥ २८ ॥ शैरवनरकविशेषचापिनद्वेषि ॥ २९ ॥ कणशः परमाणुशो विभज्य कीर्णानि विक्षिप्त्वा निविनाशितानीति यावत् ॥ त्रिजगंति येन तथा विधस्य क्षीरसागरस्य सृष्टिः सर्वतो व्याप्तिरिव व्याप्तिर्यस्य ॥ औलोक्षिकमेतत् ॥ अथ वा कणशः प्रसृतैर्यशः क्षीरलवैः कीर्णानि सिक्तानि त्रिजगति यथा तथा विधामनुवशक्षीरसागरे सृष्टिर्व्यवहारो यस्य तथा विधिश्च रसभा तोरामलक्षणो मदराचलो बोधासृतो स्यात्कार्थ सा प्रत विप्रात उपरत भो यत्तदिति परेणान्वयः ॥ ३० ॥ इदं जगत् इत्थं यथा दृष्टप्रकारमेव नान्यत्तत्त्वमस्तीति येन मूढेन ज्ञाततस्य हृदिकुसेदं जालेन ज्वलितेन अधिकसतापिनी इदं वस्तु इदं वस्तु इति कलना अलमस्ति हे मुनीश्वर त्वमिति महुकार्थं स्वानुभवसवादाय पश्येति परेणा

नतदस्ति यदादेहं ह्यं मथ्यं चराचरे ॥ इदं हेयमुपादेयमिदं सदिदमप्यसत् ॥ २८ ॥ इति चिंता भ्रमः शांतो निपुणं परमो मुने ॥ न स्वर्गमभिवांछामि द्वेषि वापिनैरवम् ॥ २९ ॥ आत्मन्येव हि तिष्ठा मिमं दराद्रि वा भ्रमः ॥ कणशः कीर्णानि त्रिजगत्क्षीरसागरसंस्थितिः ॥ ३० ॥ विश्रांतश्चिरसंभ्रांतो निभ्रमो राममंदरः ॥ अवस्ति यदा मिदं वस्तु पश्येति कलनास्यलम् ॥ ३१ ॥ तदिति तस्य कुसं देहजालेन ज्वलितं अधिकम् ॥ इदं मिथं जगदिति ज्ञातं येन मुनीश्वर ॥ ३२ ॥ स यत्र याति कार्पण्यं जगत्सत्तन्न लभ्यते ॥ विचित्रा कुलकल्लोलाज्जडहृत्ति विविर्जितात् ॥ ३३ ॥ त्वत्प्रसादेन भगवंस्तीर्णाः स्मो भवसागरात् ॥ संपदामवधिर्ज्ञातो हृष्टः सीमांत आपदम् ॥ ३४ ॥ सर्वसारं ऐष्यदीनाः स्मः पूर्णाः स्मः परमेश्वर ॥ यथा वभेद्यामपरैर्दलिताशामंतं गजम् ॥ संसारसागरे सम्यग्गवीरतामागतं मनः ॥ ३५ ॥ परिगलितविकल्पतामुपेतं प्रगलितवांछमदीनसारसत्त्वम् ॥ त्रिजगति यदतिप्रसन्नरूपं प्रमुदितमंतं तनुत्तमं मनो मे ॥ ३६ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० विश्रांतिवर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥

न्ययः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सतादृशमूढपुरुषो यत्र यस्मिन् धनादि विषये कार्पण्ययाति जगतः सबोधितद्वस्तुतत्त्वदृशानलभ्यतेऽस्माभिरिति शेषः ॥ यतो वयं विचित्रा अशनायादिलक्षणा आकुला कल्लोलाः षडूर्मयो यस्य सत्तथा विधाच्छुद्धिचिदाकारवृत्तिविर्वजितज्जडाद्ववसागराच्च त्वत्प्रसादेन तीर्णाः स्म इति परेणान्वयः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सर्वसारं भूमानं दविषयेऽपि नित्यलब्धत्वादीनाः स्मः ॥ अस्मन्मनः संसारलक्षणे समरे दलितः आशामंतं गजो येन तथा विधं सत्परैरभेद्यां सम्यग्गवीरतां ययौ ॥ ३५ ॥ पूर्णी मनः स्थितिमेव वर्णयन्नुपसहरति ॥ परिगलितेति ॥ अदीनसारमकार्पण्यदृढसत्त्वस्यैर्यस्य ॥ त्रिजगति प्रसिद्धा निपुणं चंद्रक्षीरसागरशरदाकाशादीनि यानि प्रसन्नरूपाणि तान्यति कांतमिति प्रसन्नरूपम् ॥ सापेक्ष समासश्छादसः ॥ अंतः प्रमुदितमत एवानुत्तममेमनः स्थितिमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवा सिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे नि० पू० त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥

दशसगस्योपायाबाधाल्यागदयपुन ॥ यन क्षयातगुठुणाक्षानदाब्धार्थमीरिता ॥ १ ॥ रामेणस्वस्यतस्त्वथोथविश्रीतीर्वाणितायामपितत्परिपाकात्प्रान्प्रच्युतिर्मात्रुविति
 शितानिस्मात्स्युणादाब्धयिषधिकीलपरपराभिषिष्यमुक्तलक्षणभूताभानुक्तसाधनपरपरामेवप्रतिष्ठापयिष्यभ्रीवसिष्ठअगुक्तेयथाप्राप्तमध्यवहारोपभोगादिलक्षणेशिवा
 वनेपि सर्वाभ्याहिरौयेणधूयनाग्निरिवावताद्वित्त्यायेनयथाबाह्दिसपरानिष्टाद्विषसकेरवर्जनाक्षोगस्यानर्थहेतुत्वाच्चस्यादेवपुनजननाथनर्थदत्ताराकारान्याह ॥ केवलेन
 ति ॥ केवलेनरामादिरिगेमअतएवअसगमेनकन्तुत्वाभिमानलक्षणक्रियासगमशूरयेन ॥ १ ॥ ननुविषयाणांनुष्टिजनकत्वनियमात्कथंतेपुरागस्तुक्तशक्यदत्ताराकारान्याह ॥
 येयेति ॥ प्राप्तिक्षणतिरिक्तयूत्तरकालयोस्तेषुनुष्टिहेतुत्वव्यभिचारान्नायनियमइतिभावः ॥ २ ॥ अतएवचिरानर्थेक्षणिकसुखेक्षासगोपिनयुक्तदत्त्याह ॥ बाधेति ॥ वी

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ केवलेर्नेद्विचै सार्द्धवर्त्तमानार्थवर्त्तिना ॥ असगमेनमनसायत्करोपिनतत्कृतम् ॥ १ ॥ यथाप्राप्तिक्षणेवस्तुप्रय
 मेतुष्टयेतया ॥ नप्राप्त्येकक्षणादूर्ध्वमितिकोनानुभूतवान् ॥ २ ॥ बाधकालेययावस्तुनुष्टयेनान्यदातया ॥ तस्मात्क्षणसुखेसंकिंचालो
 यभ्रान्तिनेतर ॥ ३ ॥ बाधकालेतुष्टयेयत्तत्रवाधैवकारणम् ॥ तुष्टिस्त्वनुष्टिपर्यन्तातस्माद्वाधोपरित्यज ॥ ४ ॥ यदितत्पदमामोसिकदा
 चित्कालपर्यन्त ॥ तदहंभावानारूपेनमकथ्यंत्वयापुन ॥ ५ ॥ आत्मज्ञानाचलस्याग्रेरामविश्रांतवानसि ॥ अहंभावमहाश्वअनेनपुन
 पातमहसि ॥ ६ ॥ यत्स्मृतानतसदृष्टमत्वमेरुशिर स्थिते ॥ पुनर्गर्भानुकारात पातालपतनकुत ॥ ७ ॥ दृश्यतेतेस्वभावोयममतासत्य
 तामय ॥ मन्येक्षणीविक्लभोसिजातोसिहतकालिक ॥ ८ ॥ स्वभावसस्यितोरामइत्यावेदयतीवमे ॥ सौम्यपूर्णार्णवप्रस्थासमतानि
 र्मलातव ॥ ९ ॥ आशायानुनिराशत्वमभावयातुभावनम् ॥ अभनस्त्वमनोयातुतवासगेनजीवत ॥ १० ॥ योर्थावस्तुदृशयासितस्यां
 तस्यामवस्थितम् ॥ सत्तासामान्यरूपेणब्रह्मद्विहितम् ॥ ११ ॥

छापरेलामोलक्ष्यते ॥ १ ॥ यदावस्तुछात्रकमः क्षणिकोपिबाधानिरोधः सुखहेतुस्तदाआत्यंतिकबाधोच्छेदोन्निराशयानद्वेहेतुरित्यर्थोदागतम् ॥ तथाषवाधेक्षानर्थइत्याशयेना
 ह ॥ बाधकालेइति ॥ तुष्टिरानंदः अतुष्टिस्तुष्टिचिरोपिबाधैवपर्यन्तोविच्छेदोयस्यास्तथाविधा ॥ ४ ॥ ननुपुणानवपदभ्रामोहतस्मैमसंपुनर्विषयबाधाल्यागोपेवरास्तेकिमयस्त
 भाह ॥ यदीति ॥ पुनः कालांतरेप्यहंभावपेकनिकजननमाश्रुवित्तित्यवस्थितिदाब्धार्थपुनरुपपत्तिराहत्यय ॥ ५ ॥ सत्यपिदाब्धेपुनर्मजननाराक्यतेतथाह ॥ यदिति ॥ यय
 स्मादेतोः ॥ गर्भोभासुकुक्षित ॥ पिबस्तमनुष्टयकरोमिजभाषानर्थमितिगर्भानुकारोहभावस्तल्लक्षणेतथाताले ॥ दबीभूतज्ञानस्यावयवविधानार्थवीजोच्छेदित्वादितिभाव
 ॥ ७ ॥ अथेयामुपकारापयामयेदुर्लभकलज्ञाननष्टमितिप्रयासयतद्विधिर्लभेत्तस्मिन्नेवेत्याशयेनाह ॥ दृश्यतइति ॥ कालिकाद्विदित्ता ॥ ८ ॥ नतजननसगलेमजीव

नलातमननादिदाढ्यान् ॥ १२ ॥ इदानीं निर्वासनत्वस्य स्वानुभवगम्यलक्षणमाह ॥ यत्रेति ॥ वस्तुभोगसुखम् ॥ यथागतं प्रारब्धोपनीतदुःखमपि ॥ १३ ॥ स्ववत् आकाशवत् ॥ १४ ॥ अभव्यदुःखाद्यपि त्रिषु द्व्येकीकारेणात्मतया अनुभव ॥ तेन तस्य प्रतिकूलताशाम्यतीति भावः ॥ १५ ॥ दुःखादौ प्रातिकूल्यविकल्पनमनःकृतमितितदेव वा शुद्धोक्तयुक्त्या निरोद्धव्यमित्याशयेनाह ॥ चित्तेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ अज्ञानमेव वा प्रवृत्तिद्वारा नर्थनिदानमितितदेव ज्ञानदाढ्येन निरसनीयमित्याह ॥ मौर्ख्येति ॥ १८ ॥ चित्तोन्मेषनिमेषाभ्यामितियुक्ततद्वृत्तानेन स्फुटयति ॥ यथेत्यादिना ॥ यथास्वमाकाशवातस्य रजसाचसगात्स्पदाच्चमलिनचलनादिस्वभाववेदनसपन्नतयाचितश्चित्तलक्षणात्स्पदाच्चैत्यतयादमनर्थजातमुपस्थितमित्यर्थः ॥ १९ ॥ उक्तैर्धेयैर्व्यतिरेकौ दर्शयति ॥ दृश्येति द्वाभ्याम् ॥ नानाच्छिद्रप्रविष्टसौरालोककुड्यसवयजाचित्रवर्णधीरिव ॥ २० ॥

अज्ञातात्मानिबद्धोसि विज्ञातात्मानबध्यसे ॥ रामत्वं स्वात्मानात्मानं बोधयस्व बलादतः ॥ १२ ॥ यत्र न स्वदत्ते वस्तु स्वदत्तं च यथागतम् ॥ अवासनत्वं तद्विद्विस्वाम्यमाकाशकोमलम् ॥ १३ ॥ वासनारहितैरंतरिं द्वियैराहरक्रियाः ॥ नविक्रियामवाप्नोषि खवत्सो भशतैरपि ॥ १४ ॥ ज्ञाताज्ञानं तथा ज्ञेयं त्रयमेकतयात्मनि ॥ शांतात्मानुभवाभयं न भूयो भव भागसि ॥ १५ ॥ चित्तोन्मेषनिमेषाभ्यां संसारप्रलयोदयौ ॥ वासनप्राणसंश्लेषनिमेषाभ्यां संस्तुतेः प्रलयोदयौ ॥ तमभ्यासप्रयोगाभ्यामुन्मेषरहितं कुरु ॥ १७ ॥ मौर्ख्योन्मेषनिमेषाभ्यां कर्मणां प्रलयोदयौ ॥ तद्विलीनं कुरु बलादुरुशास्त्रार्थसंयमैः ॥ १८ ॥ यथावातरजःसंगस्पंदारवं भाववेदनम् ॥ तथाचित्तश्चेत्यतयास्पंदोददिदमुपस्थितम् ॥ १९ ॥ दृश्यदर्शनसंबंधस्पंदेन यं जगद्गतिः ॥ स्फुरत्यालोककुड्यादिसंगजा वर्णधीरिव ॥ २० ॥ दृश्यदर्शनसंबंधस्पंदोदाभावेन जायते ॥ वेदनाभवदाभासाचित्रपुंसां मिवाशये ॥ २१ ॥ चित्तस्पंदोत्थतामायातदभावे विलीयते ॥ पयःस्पंदोत्थितावीचिस्तदभावे विनश्यति ॥ २२ ॥ त्यागेन वासनां शस्यबोधाद्वा प्राणरोधनात् ॥ चित्ते निस्पंदतां याते कुतः स्पंदस्य संभवः ॥ २३ ॥ अस्मिन् स्पंदमात्रेण याति चित्तमचित्तताम् ॥ प्राणानां वा निरोधेन तदेव च परंपदम् ॥ २४ ॥ दृश्यदर्शनसंबंधेयत्सुखं पारमार्थिकम् ॥ तदंतैकांतसंविन्याब्रह्मदृष्ट्या मनःक्षयः ॥ २५ ॥ यत्र नाभ्युदितं चित्तं तत्तत्सुखमकृत्रिमम् ॥ न स्वर्गादौ संभवति मरौ हिमगृहं यथा ॥ २६ ॥

भवतीति भवज्जगत्तदाभासा ॥ यथाचित्रालिखितपुसामाशये हृदि भावैर्नैव न जायते तद्वत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ स्पंदस्य कौटस्थ्यच्युतिरूपस्य ॥ २३ ॥ सूर्ये च शब्दः ॥ २४ ॥ बोधाद्वा इति मध्यमोपायमुक्तविद्युतेति ॥ दृश्येति ॥ विषये द्वियसंबंधेयत्सुखप्रसिद्धतत्परमार्थतो ब्रह्मसुखमेव ॥ एतस्यैवानदस्यान्यानि भूतानि मात्रा निभूतानि मात्रा मुपजीवतीति श्रुतेः ॥ अतस्त्वासातः परमावधिर्मानुषानदमारभ्योत्तरोत्तरशतगुणोत्कर्षेण श्रुत्यादर्शितो यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा सह आनदब्रह्मणो विद्वान् विभेतिकदाचनेति तदेकांततन्मात्रपूर्णता तत्संविच्छिन्नरूपया ब्रह्मदृष्ट्या मनःक्षयः सिध्यतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ तत्तत्सुखब्रह्मसुखतच्च स्वर्गादिभोगभूमौ न संभवति ॥ तत्र चित्तस्य कामासूयादिकलुषत्वादित्यर्थः ॥ हिमशि शिरजलतस्य गृहसरः ॥ २६ ॥

नरायणं नमः ॥ मगस्यारानुर्गच्छाम्यसिन्धुय ॥ १० ॥ चित्तस्योन्नोनाश ॥ योनोदुर्वोधाश्रुतिवशादेवचित्तवेदिताचित्तसद्भाषयतीतिबोधेनतुभ्यतिर्नरयतीतिपुक्तश्चित्तनाशइति
नार ॥ वात रुन्नित्रेरेगलयत् ॥ तेनदुर्वोधेना ॥ ८ ॥ मनुस्मानिनामपिप्यबह्वारदरानाच्चित्तमस्मेवतत्कथज्ञानेननष्ट सच्चनदत्वयोयुगपदेकप्रविरोधात्तन्नाह ॥ विषमनाममपीति ॥
॥ १० ॥ नाशना यदन्धायत्नवत्प्रमदस्यन्यारप्रभाक् ॥ १० ॥ भोतिपीजस्यमेवचित्तस्यचित्तनासावाधेनप्रविलीयतइत्यर्थः ॥ घटादिनाशोपिकपालाद्यात्मनापरिशेषदर्शना
न्तर नद्वरणनाग क्वाप्यसिदुण्येत्याहानाभावइति ॥ ३१ ॥ यस्तुबोधेत्यात्रलोकस्थितोराभाप्रवाधकत्वप्रसिद्धेरपिनसत्याशवाधकत्वप्रसक्तिरित्याह ॥ अवस्तेवेति ॥ चि
त्तमिदमरुतारमाधिकृत्यात्मनोविवर्तइतिशेषः ॥ ३२ ॥ तर्हिर्कीर्त्तव्यमुक्तचित्तस्यप्यह्वारक्षमाशवाधकत्वमेवनेत्याह ॥ चित्तमिति ॥ विह्वारसमाधिसाक्षात्कारपर्यवर्तना
चित्तोपशमजस्कारमवाप्यवचनमासुखम् ॥ क्षयातिशयनिर्मुक्तनोदेतिनचशाम्यति ॥ २७ ॥ बोधाद्वतिचित्तोन्नोदुर्वोधाच्चित्तवेदि
ता ॥ बालवेतालवत्तेनमोहश्रीघनतांगता ॥ २८ ॥ विषमानमपित्येतच्चित्तबोधाद्विलीयते ॥ सद्यस्यसट्टिवाभातितार्बहेमीकृतयथा
॥ २९ ॥ ज्ञम्यचित्तनचित्ताख्यज्ञचित्तमत्त्वमुच्यते ॥ नामार्यान्त्यभाक्चित्तबोधात्ताभ्यसुवर्णवत् ॥ ३० ॥ नसमवतिचित्तत्वंतेनतत्प्रवि
लीयते ॥ अमशाम्यतियोधेननाभावोविद्यतेतत् ॥ ३१ ॥ अवस्तेवविकल्पाल्मचित्तादिशशृंगवत् ॥ सर्वतदात्मनस्तस्मात्तद्विबो
धाद्विलीयते ॥ ३२ ॥ चित्तमत्त्वसमायानकिचिक्कालंजगत्स्थितो ॥ विहृत्यतुयांवस्यायांतुयातीतमवत्यत ॥ ३३ ॥ ब्रह्मेवभूरिभुवन
अमविअमोर्षेरित्यन्वितंममनेकतर्कमेव ॥ मवात्मसंभवतिनंतरदुर्गकिंचिच्चादिकचनद्वीविहिसन्निवेश ॥ ३४ ॥ ॥ इ०
वा० वा० द० मो० नि० प० चित्तसत्तामूचननामचतुश्चत्वारिंशसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ अत्रेमा
मत्रयोधायविस्मयाह्लासकारिणीम् ॥ अपूर्वाचैवसंक्षेपाद्रामरम्याकर्यागृणु ॥ १ ॥ योजनानांसहस्राणिविपुलंविमलसुंदरम् ॥ युगे
रप्यजरद्रूपमस्तिविल्वफलमहत् ॥ २ ॥ अविनाशरसाधारमुधामधुरसारवत् ॥ पुराणमपिबालेदुदलमार्दवसुंदरम् ॥ ३ ॥
नरस्त्वानबालवीक्रियाभ्यन्तत्रिबुधाविद्यालगतकारिणानुबन्धि ॥ भिदेहैकवक्ष्यामिर्भूतुयातीतावस्थेयतस्यवास्तवीतिश्राव ॥ ३१ ॥ तनुयतीतब्रह्मयावज्ज्ञाततावच्चि
मन्नमदादिबिध्यापेरणस्थितंसत्त्वकमन्नचित्तिनचित्तादिकनार्माकिंचिविरहस्तत्तमलीतिज्ञानभाषेणतन्माश्रमाश्रमाश्रयोक्तव्येतिश्राव ॥ ३२ ॥ यथा
नरेवभारपरिक्रान्तियामारोपनवपाप्यादिसन्निवेशलघासमावेशोद्वेकनास्तिनद्वत्यनमस्यअच्छिद्रचिदेकरसचनेब्रह्मण्यपिजगदसमावेशोद्वेकनालीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ इ
तिर्योराभिष्टमः ॥ आत्मयपकारोनिर्वाणः ॥ दू० यन्मन्त्रत्वारिंशसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ स्त्वानदरससंपूर्णप्रिजगत्कल्पमास्पदम् ॥ इहविल्वफलत्वेनपरब्रह्मोपबण्यते ॥ १ ॥
रुपादिन्याप्यताम्याम् ॥ १ ॥ नर्गर्भमद्वत्यजरद्रूपमावोयस्य ॥ २ ॥ तुषेयतुधादेक्षयावाअतिभभुरसारवत् ॥ बालेदोद्वेकुरायाप्यतिदिनमुपवीयभाषानिह्लानीयभा
कलात्मानीषमादेवनत्तद्वचनमुक्त्वस्पर्शतयानुदरम् ॥ ३ ॥

भुवनव्यूहमध्यगतमहामेरुरिवमेढीभूतम् ॥ मंदराद्रिरिवाचलंदृढम् ॥ ४ ॥ प्रागुक्तं सहस्रपदमसंख्यपरमिव्याचष्टे ॥ योजनेति ॥ जगतः स्थितेर्विधारणस्य नियमनस्य च मूलम् ॥ ५ ॥ हरतिवहति ॥ राजिकासूक्ष्मसर्पपास्तत्कणानापद्धतेः पक्तेः ॥ ६ ॥ षड्सः षड्विद्रियभोग्यब्रह्मलोकांतमुखलवः प्रसिद्धोवा ॥ ७ ॥ तेन तादृशरसयुक्तेनापि पाकेन यत्पातपतनसमेति ॥ तर्हि किं स्वस्थान एव जीर्यति नेत्याह ॥ सदैवेति ॥ ८ ॥ जरठाश्चिरायुषः ॥ ९ ॥ १० ॥ विततमतिविस्तीर्णयत्स्थौल्यबृहत्तातच्छालिनः ॥ ११ ॥ समस्तेषु फलेषु पुरुषार्थेषु च सारस्य श्रेष्ठस्या ॥ अष्टिवीजनास्ति ॥ १२ ॥ शिलाया अतः प्रदेश इव नीरघो घनः ॥ विज्ञानघन एवेति श्रुतेः ॥ स्वदमानेन्दुविववत् स्वसंविदा मृत्निमिवास्वाद्य निरतिशयानन्द

व्यूहमध्यमहामेरुं मंदराद्रिरिवाचलम् ॥ महाकल्यांतवात्याया अपिवैरचा लितम् ॥ ४ ॥ योजनायुतकोटीनां कोटिलक्षशतैरपि ॥ वैपुल्येनापरिच्छेद्यं मूलमाद्यं जगत्स्थितेः ॥ ५ ॥ यस्य बिल्वफलस्योच्चैर्ब्रह्मांडानि समीपतः ॥ हरंति लीलां शैलाधाराजिकाकणपद्धतेः ॥ ६ ॥ स्यंदमानरसापूरां स्वाद्वीरसचमत्कृतिम् ॥ यस्यातिशेतेनोकाश्चिदपिराघवषड्रसः ॥ ७ ॥ न कदाचन पाकेन पानं तेन समेतियत् ॥ सदैव पक्कमप्यंगजरसायन्नवाध्यते ॥ ८ ॥ ब्रह्मविष्णुर्वद्रुद्राद्याजरठाः केचिदेव न ॥ यस्योत्पत्तिविज्ञानंतिमूलं वाढंतमेव च ॥ ९ ॥ अहंशं कुरुक्षस्य त्वदृष्टकुसुमाकृतेः ॥ अस्तं भूमूलशाखस्य फलस्य महाकृतेः ॥ १० ॥ एकपिंडघनाकारविततस्यौल्यशालिनः ॥ यस्योत्पत्तिविकारादिपरिणामो न दृश्यते ॥ ११ ॥ समस्तफलसारस्य फलस्य महाकृतेः ॥ नमज्जानाष्ठिविततो निर्विकारो निरंजनः ॥ १२ ॥ शिलांतरिवनीरंध्रः स्यंदमानेन्दुर्विववत् ॥ रसं स्वसंविदा स्वाद्यं स्यंदमान इवानृतम् ॥ १३ ॥ कोशस्सकलसौख्यानां शीतलालोककारकः ॥ शैलाभो मृतपिंडाभो मज्जा आत्मफलस्थितेः ॥ १४ ॥ तस्मात्परममज्जा तु यासौ स्वात्मचमत्कृतिः ॥ अनंतरक्षितो नित्यमनन्यः श्रीफलंगतः ॥ १५ ॥ स्वसंनिवेशवैचित्र्यमन्यत्वफलतांगताम् ॥ अत्यजं त्यातया तन्व्यास्थूलयाप्यतिबालया ॥ १६ ॥

रसं स्यंदमानः ॥ १३ ॥ कोश इति ॥ एतस्यैवानन्दस्यान्यानि भूतानि मात्रा मुपजीवतीति श्रुतेः ॥ आत्मनो मानुषानंदादि हरण्यगर्भानंदांतकर्मफलस्थितेर्मज्जासारः ॥ १४ ॥ तस्माद्वैरण्यगर्भानंदफलादपि परमस्यान्यक्तस्य मज्जा ॥ अनतेन त्रिविधपरिच्छेदशून्यस्वभावेनैरक्षितः ॥ स्वात्मकमेव श्रीफलवित्वगतः स चानन्यः अद्वय एवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ अनन्यत्वे मेवोपपादयितुं च मत्कृतिपदस्वारस्य प्रकटयति ॥ स्वसंनिवेशेत्यादिना ॥ यतस्तया स्वात्मचमत्कृत्या स्वाभ्यस्तस्यान्यत्वस्य भेदजातस्य फलता परमप्रयोजनतांगतचिदेक रसमज्जारूपपारमार्थिकस्वसंनिवेशवैलक्षण्यमत्यजत्वेव भेदादि स्वयमुत्पाद्यभाविमिति परेणान्वयः ॥ प्रकारांतरैरपि तस्याश्वमत्कृतित्वोपपादनाय तन्व्येत्यादिविरुद्धविशेषणानि ॥ अणोरणीयत्वात् तन्व्या महतो महीयत्वात्स्थूलया चिरतनत्वेऽपि दृढ्यादिविकाराभावाद्दतिबालया ॥ १६ ॥

असमोपिभेदस्योत्पादनेकोहेतुस्तामाह ॥ इयमिति ॥ इयमहयस्मीतिअनिवमिहताप्यासाएवतद्धेतुरित्यर्थः ॥ आप्यताप्याकृतदापादकमलमपिपात्रेभूतभुवनभेदादिकूपेणो
 त्पादयेत्यर्थः ॥ असमबदित्यनेनत्वप्रकाराचिदेकरसेयलस्यप्रभोनालिङ्गनरातत्कार्यभेदस्येतिषोत्यते ॥ १७ ॥ त्वोत्पादितभूतभुवनविभेदहेतुत्वादनन्तराआभिमानिकस
 बलनसात्प्रतद्व्याह ॥ अहमिति ॥ अहंकलाअकारलस्य समुदयोप्यपिदसमष्टिपेणोद्वयस्तत्प्रतद्वय ॥ आकारालानुगुणःशब्दश्चमिद्वयमुणैकदेशीयेयान्त्याविधैवेतलो
 स्योपलक्षितव्यपिदसमष्टिरारपरमाणुभिः ॥ १८ ॥ त्वत्स्वरूपापित्यागनैवसूपापन्तिरेषास्यामहतीआलम्बमकृत्तिरित्यमयावर्णित्युपसहति ॥ इतीति ॥ शक्तिर्व्यवहृत्समर्थ
 तातत्स्वरूपताम् ॥ १९ ॥ सनेनिर्दिकारेनिलोहेएवद्वयजगदाकारादकृतप्रसारिता ॥ २० ॥ इत्यथवियदादिसर्ववियमेवनाम्यवस्याः किंचित्तिदृष्टव्यमित्याह ॥ इदमित्या
 इयमस्मीतिकलनादसद्व्यन्यतामलम् ॥ भेदापसंभवदिदस्वयमुत्पाद्यभावितम् ॥ १७ ॥ अहंकलासमुदयसमनतरमेवसा ॥ बलि
 ताकाशश्चाङ्गान्त्रैलोक्यपरमाणुभिः ॥ १८ ॥ इत्यनुक्रमतोयानासविच्छक्तिस्वरूपताम् ॥ मज्जाप्राक्सन्निवेशस्वतमेवाप्यसमुज्जती
 ॥ १९ ॥ संविच्छक्त्यातयातत्रतत्तरलरूपया ॥ निजएवसमेरूपेहगित्यसंप्रसारिता ॥ २० ॥ इदव्योममहान्तमित्यंकालमयीकला ॥
 इयंनियतिरित्युक्ताक्रियेयस्यंदरूपिणी ॥ २१ ॥ अयंसकल्यवित्सारस्त्वयमाशतरश्चम ॥ रागद्वेषस्थितिरियेहयोषादेयधीरियम् ॥
 ॥ २२ ॥ इयत्वत्तात्वियमत्तातत्तेयसंस्थितास्वयम् ॥ ब्रह्माहोपोयमूर्ध्वस्य स्वयमंगोर्ध्वमप्यध ॥ २३ ॥ अयंपुरःपार्श्वतोयंपश्चादाराह
 वीयसी ॥ इदंभूतवतमानमविप्यत्त्विदमित्यपि ॥ २४ ॥ इदमंत स्थितानत्यक्त्वसर्नाभोरुहालयम् ॥ ब्रह्माहमहपापीहकीहामहपमहल
 म् ॥ २५ ॥ अनतकलनातत्त्वपरिपह्यविताहरे ॥ तद्वत्कर्णिकाचंचलोकपद्याक्षमालिका ॥ २६ ॥ इयंकोर्णमहारुद्रगणापूरितकोटरम् ॥
 दीर्घाञ्जसरणिञ्जीतिध्वसनेभ्य प्रभाविनी ॥ २७ ॥ इयमेरुः ककुभ्यत्रजगत्यंकजकर्णिका ॥ सुरवेद्वुमधृच्छासत्पदामरपरपद्मदा ॥ २८ ॥
 इयमुद्दामसौगध्यस्वर्गश्रीपुष्पमजरी ॥ अगज्जरठदक्षस्यरजोनरकमूलिन ॥ २९ ॥

विता ॥ २१ ॥ आप्यालिकार्याअपीयमेवेत्याह ॥ अयमिति ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ इयसीदूरतरा ॥ २५ ॥ अत
 स्थिताअर्नता कम्पनभोरुद्धाणामालयाजीवायस्मिलयाधिधम ॥ २५ ॥ अनतै कलनातत्त्वे रचनरहस्येऽपरितःपह्यविता ॥ २६ ॥ कीर्णैः सर्वतोभ्यामेवमहारुद्रगणैः पूरितको
 टरा भयसरजिराकारापवधी ॥ अस्मिन्महत्पण्येर्बेतिरिदोत्राभाधि ॥ नीलपीयः शितिकटाः रावर्जितिश्रुतेरितिभाष ॥ भाताविपयलपटा स्वर्णिगलेपोष्यसनेभ्य अपःपतने
 म्यानिमित्तेभ्यःप्रभाविनीयतापवधीपकाशवतीका ॥ नदाभयतेनभःपयेप्रभातुदन्तिर्बर्नादित्यर्थः ॥ २७ ॥ अथअस्याभुतरस्यांकुञ्जिदिशि इडुलक्षणस्यमधुनउच्छासेअ
 म्नामकरेलेपटा अमरलक्षणा पट्टपदापस्याम् ॥ २८ ॥ रजोगुणकार्यरागादिनानरकैर्दुःखैश्चभुलिनोभूलबतोअगज्जरठदक्षस्यउद्दामसीनप्यात्सर्गश्रीलक्षणापुष्पमजरीइयमे
 वेत्यर्थः ॥ २९ ॥

ऊर्जमपारपरितथापारपर्यता व्योमलीलाव्योमाकारासरोजिनीकमलिनीसरस्तीवाइयमेवेत्यर्थः ॥ ३० ॥ क्रिया कर्मार्ण्येवपरितो ग्राहायस्याम् ॥ तरंगावतरलामासत्वावलीयस्याम् ॥ सर्ग प्रजोत्पादनतल्लक्षणे आवर्तानाविधानेकार्येतिष्ठतीति तत्स्थामूर्तिभूतपरशयस्याम् ॥ ३१ ॥ इयत्तयाप्राण्यायु परिमाणेनप्रसरिणीविस्तृता तेजोभिरम्यादित्यचद्रादिभि केसरिणी ॥ व्योमैवपकजंयस्यास्तथाविधाकालनलिनीइयमेव ॥ ३२ ॥ इतिवर्णितप्रकाराः सर्वेसानिजमज्जाचमल्लतिरेव ॥ एवप्रकारैरेव्यष्टिसमष्टि सकल्पसन्निवेशस्यानःकृतसंस्थितिः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ बिल्वाख्यायिकासमाप्यस्वरूपेणैवचितवर्णयन्नुपसहरति ॥ एकेति ॥ एकत्वसंख्याया अपिद्वैतापादकत्वान्नैकालिका

इयंचताराकिंजल्कब्रह्माणवतटस्थिता ॥ अपारापारपर्यताव्योमलीलासरोजिनी ॥ ३० ॥ इयंक्रियापरिग्राहातरंगतरलावली ॥ सर्गावर्तविधानस्थभूरिभूतपरंपरा ॥ ३१ ॥ इयत्तयाप्रसरिणीक्षणकल्पादिपल्लवा ॥ तेजःकेसरिणीकालनलिनीव्योमपंकजा ॥ ३२ ॥ इमाभावविकारादद्याजराभृतिविषुचिकाः ॥ विद्याविद्याविलासादद्याइमाःशास्त्रार्थदृष्टयः ॥ ३३ ॥ इतिसातस्यबिल्वस्यनिजमज्जाचमल्लतिः ॥ संकल्पसन्निवेशांतरैवैककृतसंस्थितिः ॥ ३४ ॥ शांतास्वस्थानिरावासौम्याभावनयोञ्जिता ॥ कर्तृत्वमप्यकर्तृत्वंकृत्वाकृतेवसंस्थिता ॥ ३५ ॥ एषैकैकविविधेवविभाव्यमानानैकालिकानविधाननुसैवसैव ॥ सत्यास्थितासकलशांतिसमैकरूपा सर्वात्मिकातिमहतीचितिरूपशक्तिः ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेवा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनि० पू० बिल्वोपास्थानेपंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ श्रीरामउवाच ॥ भगवन्सर्वसारज्ञत्वयैपाविल्वरूपिणी ॥ महाचिद्धनसत्तेहकथितेतिमतिर्मम ॥ १ ॥ चिन्मज्जारूपमखिलमहतादीदमाततम् ॥ नमनागपिभेदोस्तिहृतैक्यकलनात्मकः ॥ २ ॥ ॥ श्रोवसिष्ठउवाच ॥ यथाब्रह्मांडकूडमांडमज्जामेवार्दिंसंस्थितिः ॥ तथाचिद्विल्वमज्जेयंब्रह्मांडादिजगत्स्थितिः ॥ ३ ॥

नापिविविधाकिंतुसैवएकत्वसैवैका ॥ वीक्षयासजातीयविजातीयनिवृत्तिर्वा ॥ सकलस्यद्वैतविकल्पस्यशांत्यात्मैकरूपा ॥ अनेनस्वगतभेदस्यापिव्यावृत्तिः ॥ अतिमहती ब्रह्मशब्दलक्ष्याचितिरूपाशक्तिरेवेत्यव्युत्पादितेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेपू० पंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ इह शिल्पिनोदृष्टपद्मिनीखड्गमहितम् ॥ शिलोदरमिवब्रह्मप्रपचाभासमीर्यते ॥ १ ॥ श्रीरामःस्वस्यबिल्वाख्यानतात्पर्यबोधंदर्शयति ॥ भगवन्निनिह्नाभ्याम् ॥ १ ॥ २ ॥ नाहतादिमात्रचिद्विल्वमज्जाकिंतुब्रह्मांडादिसर्वमपीतिनिस्सकोचबोध्यमित्याशयेनवसिष्ठउवाच ॥ यथेत्यादिना ॥ ३ ॥

चिद्विलस्यमञ्जोत्प्लुतः अतः श्रेयासावयवानां रसघन परिणामविरोधदृष्टिकस्य चिद्वृत्तिभारयति ॥ सृष्टिरिति ॥ यथाबिल्वस्वर्परमजाया आधारलघासृष्टिलक्षणमजाया आ-
 धयाया साधारण्यवपरस्थानीयस्याप्यत्यस्रभवेतदतः परिणामरूपा मजास्यान् मधुसर्वगस्यास्य चिदात्मनः प्रकारार्थेनैकदेशेन वा परिणामित्वे विनाशो दुर्भारः ॥ न चैतन्निरवयवे
 मय्येति भ्रेशः परिणामो वा स भवतीति न मजाशब्दः परिणामपरदत्ययः ॥ ३ ॥ तर्हि कर्परदृष्टिष्वेव भल्लक्षणचमत्कारपरदृष्ट्या शयेनाह ॥ चितेरिति ॥ शिलांति शिल्पि मनः क-
 ल्पिनपयावनसन्निवेशवदित्यर्थः ॥ ५ ॥ दृष्टान्तविशरीनुमल्लशिलाप्यायिकाप्रसूति ॥ अयेति ॥ १॥ ७ ॥ मनःकल्पनानामानत्यावर्तनानि ॥ ८ ॥ उपनिगूढानि स्रष्टानि ॥ ९ ॥
 ॥ १० ॥ दृष्टैर्परित्येनापि मनः कल्पनसंभवादाह ॥ कर्णिकेति ॥ कर्णिकाजालेषु मूलानि ये पाप ॥ इतराणि कानि चिद्विबमूला निष ॥ ११ ॥ शस्त्रा पद्ममुकुटवत्सन्निवेशिनः ॥

सृष्टिचिद्विलस्यमजास्यास्त्राधारान्यत्वसंभवे ॥ विनाशः सर्वगस्यास्य न चैतत्संभवत्यलम् ॥ ४ ॥ चितेरंशरीचवीजस्य जगदास्याश्चमल्ल-
 ति ॥ स्थितासौ पुनसौ म्यांति शिलातः सन्निवेशवत् ॥ ५ ॥ अत्रेभामिदुवदनचित्रां विस्मयकारिणीम् ॥ वर्ण्यमाना मयारम्या मय्यामा
 स्यायिकं शृणु ॥ ६ ॥ श्लिग्धास्पष्टाष्टदुस्पर्शमहाविस्तारशालिनी ॥ निविडानित्यमक्षुब्धा क्वचिदस्ति महाशिला ॥ ७ ॥ तस्यामतः प्र-
 फुट्टानि पद्मानि सुग्रहान्यपि ॥ सरस्यामिव रम्या गितान्यनंतानि सति वै ॥ ८ ॥ अन्योन्यप्रोतपत्राणि मिमियो विघटितानि च ॥ मिथश्चोपनि-
 गूढानि गूढानि प्रकटानि च ॥ ९ ॥ अधोमुखान्यधूं मुखान्यपि पितर्यङ्मुखानि च ॥ मिमियो मिलितमूलानि मिमि प्रोतमुखान्यपि ॥ १० ॥ क-
 र्णिकाजालमूलानि मूलान्तः कर्णिकानि च ॥ ऊर्ध्वमूलान्यधोमूलान्यमूलानीतराणि च ॥ ११ ॥ तपां च निकटं ति शखा शतसहस्रशः ॥
 चक्रौ पाश्वरमहाकारा पद्मवत्सन्निवेशिनः ॥ १२ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ सत्यमेतन्मया दृष्टा तादृशी सा महाशिला ॥ शालग्रामे हरेर्धा-
 शिविघटे परिवारिणी ॥ १३ ॥ श्रीवत्सिष्ठ उवाच ॥ ॥ एवमेतद्विजानासि दृष्टवानसि तां शिलां ॥ यो यश्च तत्र वै प्राणः समस्ता ह गन-
 तरः ॥ १४ ॥ मया त्वियमपूर्वैर्विशलिहकथिता तव ॥ यस्यामतर्महाकुक्षीः सर्वमस्ति च नास्ति च ॥ १५ ॥

चक्रौ पाशुविकसितपद्मवत्सन्निवेशिन इत्यथाद्वयते ॥ १२ ॥ स्वयतीर्थयाचार्या शालग्रामक्षेत्रे दृष्टा शिलागुणवाक्यास्वरगुरावः सैवाश्रमगतजगत्कल्पनासंहितब्रह्मदृष्टा-
 मतेनोरादृतेति मय्यमानाह ॥ सत्यमेतदिति ॥ परिवारिणी पद्मवत्सन्निवेशिनः ॥ १३ ॥ दृष्टान्तदार्ष्टिकसंशयस्तथासम्यग्बुद्धित्यनुमोदमनोवसिष्ठ आह ॥ एवमेतदि-
 त् ॥ तददृष्टान्तमनोशिलादृष्टवानसीति विजानासि यश्च तादृशदार्ष्टिकभूतश्च बाला यो यादृशस्वभावा ॥ अनतरो निरवकाशश्चिह्नः समन्त्राणस्यापि प्राणो निरतिशयानवक-
 पस्तमत्सिन्धुविषिये दृष्टवानसीति विजानासि ॥ १४ ॥ मया तु न त्वदृष्टा शिलादृष्टान्तत्वेनाभिप्रेता किं त्वपूर्वाश्लेषैव शिलात्वेन परिकल्प्यमित्येवोपम्यसेति उपपत्त्या तस्य
 विशवादेपिनोपेयिषु वादद्वारायेनाह ॥ मया त्विति ॥ १५ ॥

चिदात्मनिगौण्याशिलाशब्दप्रयोगनिमित्तानुगुणान्दर्शयति ॥ घनत्वेति ॥ आदिपदादभेद्यत्वेकरसत्कूटस्थत्वादिपरिग्रहः ॥ १६ ॥ अपिशब्दाभ्यांस्फुचितोविरोधोमायायापरिहर्तव्यः ॥ १७ ॥ जगदेवमयातत्रपद्मवनत्वेनोक्षितमित्याह ॥ अस्यामेवेति ॥ तच्चजगदन्यदिवभातमपिवस्तुनानान्यतश्चिदात्मकचवानिकितुमाद्यैवेत्यर्थः ॥ १९ ॥ तेषाचनिकटेसतिशखाःशतसहस्रशदितियदुक्ततात्पर्यमाह ॥ शखेति ॥ लोक्यतइतिलोकचित्रालिख्यतेशिल्पमन कल्पनयायथातथाभूतभव्यसर्वजगत् तत्रशालभजिकावस्तुतोयथावास्तवीवअस्तीतिपरेणान्वयः ॥ २० ॥ २१ ॥ आदत्तेस्त्रीकरोतितथाएषाचिदिपिघनाएकिकांएकपिडतास्त्रीकरोतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ तत्स्वरूपादभिन्नोपिवपुर्मय परिच्छिन्नाकारद्वभातीत्यर्थः ॥ सुषुप्तावस्थयाटक्छेदालागनभिव्यक्तयेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ सतोःशिलाभरिचयोर्नोदेतिनास्तमायातितथेत्यर्थः ॥ पुरंध्यासुचित्रायास्त्रि

चिच्छिलैषामयोक्तायेस्यामंतर्जंगतिवै ॥ घनत्वैकाल्मकत्वादिवशादेषाशिलैवचित् ॥ १६ ॥ अप्यत्यंतघनांगायाःसुनीरंध्राकृतेरपि ॥ विद्यतेतर्जगद्द्वयोद्भोवविपुलानिलः ॥ १७ ॥ द्यौःक्षमावायुराकाशंपर्वताःसरितोदिशः ॥ संतितस्यांशिलायांचसुषिरंनमनागपि ॥ १८ ॥ अस्यामेवघनांगाल्मजगत्पद्मंविजृंभते ॥ एतस्माद्स्तुतोनान्यदन्यच्छुद्धाल्मकंचवा ॥ १९ ॥ शंखपद्मादिकंलोकंपाषाणोलिख्यतेयथा ॥ भूतंभवद्द्रविष्यच्चशिलायांशालभंजिका ॥ २० ॥ तथास्तितत्रतत्सर्वसंस्थानंवस्तुतोयथा ॥ उपलांतःसन्निवेशोनानात्माप्येकपिडताम् ॥ २१ ॥ यथादत्तेतथैषाचिपिडकारैकिकांघनाम् ॥ यथापद्मःशिलाकोशादभिन्नस्तद्वपुर्मयः ॥ २२ ॥ तथासर्गश्चितोरूपादभिन्नोपिवपुर्मयः ॥ सुषुप्तावस्थयाचक्रपद्मलेखाःशिलोदरे ॥ २३ ॥ यथास्थिताश्चितेरंतस्तथेयंजगदावली ॥ शिलांतःपद्मलेखालीमरिचांतश्चमल्लतिः ॥ २४ ॥ नोदेतिनास्तमायातियथासर्गस्तथाचितौ ॥ यथापुरंध्यामर्योतर्मज्जावाबिल्वगायथा ॥ २५ ॥ तथानंतविकाराढ्याचितौब्रह्मांडमंडली ॥ विकारादितदेवेतिमुधैवोक्तिरनर्थिका ॥ २६ ॥ तत्तांसमुपयात्याशुजलंबिंदुरिवांभसि ॥ अनंतत्वाच्चित्तेरद्विकारादिचितेरिति ॥ २७ ॥ उक्त्यासंपद्यतेयच्चतल्लयेनविलीयते ॥ ब्रह्मैवेदंविकारादिविकाराद्यर्थवर्जितम् ॥ २८ ॥ वर्जनवर्जनैर्यस्यब्रह्मैवानंततावशान् ॥ ब्रह्मस्थितंविकारादिब्रह्मैवोत्पादितंक्रमान् ॥ २९ ॥

यामतर्मनसिमर्त्यस्तत्कांतःसदैवास्ति ॥ २५ ॥ यदाविकारिणांब्रह्मांडानांचिन्मात्रत्वतदातद्विकारभुवनशरीरादिभेदानांचिन्मात्रत्वमर्थसिद्धिमितिदुस्तरिथंशून्यत्वान्मुधानिष्फलैव ॥ २६ ॥ कुतोर्थशून्यातत्राह ॥ तत्तामिति ॥ यतएतद्विकारादिआशुब्रह्मांडानांचिन्मात्रतासमुपयातिनपृथगणुमात्रमप्यवशिष्यतइतिहेतोः ॥ २७ ॥ कविवर्णितागंधर्वनगरवैचित्र्यवदुक्तिमात्रसिद्धत्वादपितस्यप्रत्येतुचिन्मात्रत्वमित्याह ॥ उक्त्येति ॥ सभूरितिब्रह्माहरत् भुवमसृजत एतदितिवैप्रज्ञापतिदेवानसृजत असृयमितिभनुष्यानिदवइतिपितृनित्यादिश्रुत्याभुवनादिसर्गस्यानामपूर्वकत्वोक्तेरवनामलयेनलपोप्युक्तः ॥ २८ ॥ विकाराद्यर्थवर्जनमपिनवस्वतरमित्याह ॥ वर्जनेनेति ॥ २९ ॥

पुण्यफलपदित्वकार्यवीजवत्सर्वाङ्गवित्तुत्तानुदासदशनावापसर्वविधैवेत्याह ॥ १० ॥ अङ्कुरादिपूषणविकारोपुभवतीविषमनैवाथउत्तरकालकार्दशारवा
पशुश्रादिप्याति ॥ ११ ॥ द्वैतस्यैकत्वकल्पनाधीनकल्पनत्वावय्यकल्पितविन्याप्रतत्त्वमित्याह ॥ एकत्वमिति ॥ एतयोर्बीजतत्कार्ययो ॥ अथप्रवक्ष्यिद्वयद्वितिरिफज्जात्मकस्यना
तरपीनादिति ॥ तच्चिह्नंयुक्तदाचिदपिर्दशलाट्यस्वभावसंज्ञकतीत्यर्थ ॥ १२ ॥ तदेकमुदयग्रन्थेनयोजयति ॥ चिदिति ॥ १३ ॥ मज्जाविबिल्वेइतिशेष ॥ १४ ॥ एक
भ्रान्तमिमसिद्धअङ्गद्वयेणरूपते ॥ सुपुनमकरिस्मिन्वासनाभाषम् ॥ १५ ॥ जगत्कदुजीवेन्बरह्मपतवीयकदुत्वाविजगच्चिदितिश्चदेव ॥ भ्रवाभवाआविर्भावितोर्भावा
अत्रान्यार्थमिदंविद्विद्भृगव्यांभ्रसासमम् ॥ यीर्जपुष्पफलांतस्यबीजांतनान्यदात्मकम् ॥ १६ ॥ यादृशीबीजसत्तासाभवतीयात्ययो
त्तरम् ॥ चिह्ननेचिह्ननत्वयत्सएवत्रिजगत्क्रम ॥ १७ ॥ एकत्वमेतयोर्द्वैत्वमेकाभावेद्वयोऽस्यति ॥ जगठन्यमवोद्भूतिनकदाचित्तदीदृशम्
॥ १८ ॥ चिद्विन्नकदाचिच्चिह्नयमनमिथोद्वयम् ॥ महाशिलांतरेभेदोलखात्मास्तिर्ययायद् ॥ १९ ॥ तदन्यान्यमज्जादिविह्नेत्रिजगत्त
या ॥ रेखोपरेस्वावलितायैकार्पीवरीशिला ॥ २० ॥ तथात्रैलोक्यवलितवसैकमितिहस्यते ॥ एतच्छिळांतरजादिययानित्यसुपुनकम्
॥ २१ ॥ नात्ममेतितनचादेतितयाहताजगद्गति ॥ ययाशिलांतर्लेखादिभिपतेनशिलांतरात् ॥ २२ ॥ तत्सारत्वाजगत्कद्वकद्वत्वाद्विजगच्चि
ति ॥ ययाशिलांतरात्तानांस्पदास्पदभ्रवाभ्रवा ॥ २३ ॥ विषयत्वगच्छतिकत्तरोजगतस्तथा ॥ नेदंकटाचिक्त्रियतेनकदाचननस्यति
॥ २४ ॥ अद्वित्यमवोक्षासविलासावेदनात्मकम् ॥ ययायत्रयदाकारतयातत्रतदेवहि ॥ २५ ॥ ब्रह्मसत्तात्मकंसर्वसुपुनस्यमिवस्थित
म् ॥ मृत्तमाविकाराद्वयोयोजगदुरुभ्रम ॥ सुपुनमेवतद्विद्विशिलांतपकजादिवत् ॥ २६ ॥ नित्यंसुपुनपदमेवजगद्विलास सम्यक्
प्रशान्तममचिह्ननत्वात्मकत्वात् ॥ पद्मा शिलांतरिवसंगंशस्त्वसाराहृष्टानदेहमुपयातिकदाचिदेव ॥ २७ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षो
पायेयुनि पू शिलाकोगोपदेशोनामपट्टवत्वारिश मर्ग ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥

दहन्त्वशिलाख्यानात्पर्यमुपवर्ण्यते ॥ मथूराडरसेवहवर्णसंस्थानभेदवत् ॥ १ ॥ बिल्वट्टतवशादचिद्रूपमेवतदंतर्धीजमज्जादीनामिवस्वगतभेदेनतत्रतत्समसत्ताकसर्गोद्भवश्चा
 चोक्तद्वितात्यर्थमोभाभूदितितत्तात्पर्यवर्णयति ॥ चित्तत्त्वस्येति ॥ चिद्रूपतत्त्वयावस्वस्वरूपप्रतिसंधानशून्यतावेदवसर्गर्गर्गमिथियोतनायाचनफलदृष्टातः ॥ सर्गश्च
 तप्रसिद्धस्वापादपरः स्वापः स्वमएवयुगवत्सरादिक्रमात्स्वसत्ताकल्पितसन्निवेशेनप्रवृत्तौनचित्तमसत्ताकः स्वगतभेदस्यर्थः ॥ १ ॥ तर्हि किंचित्तत्त्वादन्यएवसर्ग एतदपिदुर्वच
 मित्याह ॥ देशेति ॥ २ ॥ तर्हि किमसदेवेदसर्गादितदपिदुर्वचमित्याह ॥ समस्तेति ॥ समस्तानाशब्दानादर्थानातद्वासनानातस्युक्तसंकल्पविकल्पादिकलनानाचित्रेदितुरवस्था
 त्रयेष्वेकात्मत्वात्सत्यत्वेअत्यतासत्तेनवेदनादर्शनादित्यर्थः ॥ ३ ॥ तस्माच्चिदधीनप्रातिभासिकानुक्रमैवचिन्त्याशयैर्नवफलत्वेनोत्प्रेक्षणमित्याह ॥ फलस्येति ॥ अनानातथाना

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ चित्तत्त्वस्यफलस्येवचित्तः स्वापापरक्रमात् ॥ ससत्तासन्निवेशेनयः ससर्गइतिस्थितः ॥ १ ॥ देशकालक्रियादीनाम
 पितन्मयरूपतः ॥ इदमन्यदिदंचान्यदितिनानोपपद्यते ॥ २ ॥ समस्तशब्दशब्दार्थवासनाकलनाविदः ॥ एकाल्मत्वादसंचेदमितिसंकथ्यते
 कथम् ॥ ३ ॥ फलस्यांतःसंनिवेशोनामानुक्रमतोयथा ॥ चित्तः स्वसत्ताघनतानानानास्थितातथा ॥ ४ ॥ अनानैवापिनानैवक्षुब्धेवाक्षु
 भितैवच ॥ यथाफलांतःस्वासत्ताचिदंतःसिद्धयस्तथा ॥ ५ ॥ जगन्नगरमादर्शचित्तः स्वंप्रतिबिंबितम् ॥ कचतीवाकचदपिशिलांतःसंनि
 वेशवत् ॥ ६ ॥ परमेचिन्मणौसंतिजगत्कोटिशतान्यपि ॥ चिंतामणावनंतानिफलानीवापितान्यलम् ॥ ७ ॥ चित्समुद्रकएवेदंतदंगो
 ल्कीर्णमाततम् ॥ जगन्मौक्तिकमाभातितदंशमयमन्यवत् ॥ ८ ॥ अहोरात्रंविकरयन्वेदनावेदनान्यलम् ॥ चिदादित्यः स्थितोभास्वाश्च
 गद्व्याणिदर्शयन् ॥ ९ ॥

नाचभूलास्थिता ॥ ४ ॥ तत्रानानात्वाद्यंशएवप्राथम्याद्वास्तवद्वित्याह ॥ अनानैवेति ॥ क्षुब्धविक्रमेव ॥ सिद्धय सन्निवेशनिष्पत्तयः ॥ ५ ॥ शिलाख्यानस्यतात्पर्यदर्शय
 ति ॥ जगदिति ॥ शिलांतःसन्निवेशवज्जगदितियदुक्ततस्याप्यादर्शेप्रतिबिंबितनगरमिवचित्तस्वरूपमेवअकचदपिकचतीत्यर्थेतात्पर्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥ मायिकानतराक्तम
 त्वाद्वाचितामणौचित्तकमनोरथफलानीवचितिसर्वजगदस्तीतितत्तात्पर्यवर्णनीयमित्याह ॥ परमेदिति ॥ अपितानीतिश्रुतिपुअरनाभिनिदर्शनोपन्यासादिभिभावः ॥ ७ ॥ क
 ल्पितविकाराशाशिवानेमुक्ताशुक्तिसपुटकेमुक्तानामिववाचितिजगत्स्थितौतात्पर्यमित्याह ॥ चित्समुद्रकइतितादेतद्वर्णउत्कीर्णमिवतदगोल्कीर्णम् ॥ तदेवाह ॥ तदशमय
 मिति ॥ ८ ॥ आदित्यः स्वस्वरूपाविर्भावितोभावात्मकमहोरात्रविभागमिवचिन्मणिशिलापिस्ववेदनावेदनात्मकजगद्व्यप्रकाशनाप्रकाशनेस्यात्मनिकरोतीत्यर्थेवातत्तात्प
 र्यमित्याह ॥ अहोरात्रमिति ॥ विकरयन्विकलयन्विकुर्वन्नितियावत् ॥ ९ ॥

[illegible]

रारिा कोटामपद्रवत्वात्सर्वोतथा अस्तं दमपि विदुनस्य आतरस्य दतदेवत्यर्थ ॥ ११ ॥ तर्हितप्रपञ्चादे शिलायत्यत्विष्यजागतराखपञ्चादे विध्वंस्ययताकुलो न विभाष्यतेतथा इ ॥ विच्छिन्नेति ॥ अतम्यपस्तदबोधादिशेषः ॥ अतएव तत्तथा बुध्यत्वेत्याह ॥ जगद्विति ॥ १७ ॥ दृष्टतीकृतशिलायनोपि परमार्थदृष्ट्या विच्छिन्नो वर्गेषु सपन्नमित्या इ ॥ महाशिलेति ॥ अतएव तत्र शिष्यियस्तद्वक्ष्यापिरध्वानि सभाषमापि नास्तीत्याशयेन विनिर्दिष्ट ॥ अरध्वदिति ॥ सन्निवेशवन्निध्यासन्निवेशेन भासत इत्यथ ॥ १८ ॥ यथा रात्कालस्तपति अमृदुत्तमोम द्गुरतीति कालात्यक्यारेषु सप्तोयोरन्तरप्रेतकल्पनया क्रियाकारकावेन व्यपदेशालया ब्रह्मजगज्जकारायातिजगत्वात्मना स्फुरतीति च व्यपदेश इत्याह ॥ तपतीति ॥ सौम्यो नयनाम इ ॥ १९ ॥ एषं ब्रह्मात्मना अगमिन्यनष्टमित्या स्थितिनिर्वाणयेनानुशाक्यमित्याशयेनाह ॥ ब्रह्मणीति ॥ वासनाभाप्ररूपत्वात्सु यमाभम् ॥ यथा शिलाज्जबालानां नित्यमसच्छिदालानां नित्यमसहृदित्यय ॥ २० ॥

चिदात्मनास्त्वेजगद्ब्रह्मशब्दार्थोर्भेदोनास्तीत्याह ॥ २१ ॥ एषाजगताम् ॥ २२ ॥ मेवादिस्थूलतमोपिपदार्थस्तत्त्वदृशाआलोकनाच्छुद्धमस्यौल्यादिधर्मकब्रह्मैव भवति यथाकरकाद्यबुकेवलपयोभवतितद्वत् ॥ अतोवहिसृणुगुल्मादेर्ब्रह्माढातस्य अतश्चित्तोदेर्हिरेण्यगर्भातस्यापिचजगतः परमयदब्जिवोत्तरोत्तरसुक्ष्मतमभूतसूक्ष्माव्याकृताक्षराततद्विभागोनातेयद्वृपपरिशिष्यतेतदेवपरविदुर्ब्रह्मविदइतिपरेणान्वयः ॥ २३ ॥ स्थूलस्यविमर्शसूक्ष्ममात्रत्वेयुक्तिमाह ॥ तत्समूहइति ॥ पचीकृतस्यपचीकृतसमूह अपचीकृतभूतानितुचित्तमेवेत्येवकमेणवोऽध्यामित्यर्थः ॥ २४ ॥ सौक्ष्म्येसत्सारत्वादेवतत्स्यौल्येपिसत्यतरत्वलक्षणसारतरताप्रपचेपामैरनुभूयतइत्याह ॥ यत्सौक्ष्म्येपीति ॥ अतएवाप्परमाणुगतरसशक्तेः स्थूलजलेइद्वियगोचरेतवघटादौब्रह्मसत्तायास्तद्गोचरेत्याह ॥ यथेति ॥ २५ ॥ पायसीस्थूलजलनिष्ठासतीयो

नानयोर्विद्यतेभेदस्तरुपादपयोरिव ॥ यानीमानिजगतीहनान्यत्तानिचिदाकृतेः ॥ २१ ॥ भावाभावादिनास्येषांतस्याइवकदाचन ॥ ब्रह्मैवजगदाभासंमरुतापोयथाजलम् ॥ २२ ॥ ब्रह्मैवालोकाच्छुद्धंभवत्यंबुयथातपः ॥ मेवादिस्तृणगुल्मादेश्चित्तादेर्जगतोपिच ॥ २३ ॥ परमांबुविभागेनयद्वृपंतत्परंविदुः ॥ तत्समूहस्तदेवोच्चैश्चित्तंमेरुवृणादिकम् ॥ २४ ॥ यत्सौक्ष्म्येपिहिसारात्मस्यौल्येसारतरंहितम् ॥ यथारसालिकाशक्तिः परमाणुतयानघ ॥ २५ ॥ स्थिताजगत्पदार्थेषुपायसीब्रह्मतातथा ॥ रसशक्तिर्यथानानातृणगुल्मलतां भ्रसाम् ॥ २६ ॥ तथानानातयोदेति सैवासैवैवब्रह्मता ॥ यैपारूपविलासानामालोकपरमाणुता ॥ २७ ॥ गुणगुण्यर्थसत्तात्मरूपिण्या सांपरात्मता ॥ चित्तिचित्तेस्तिमेवादि तदभिव्यंजनात्मनि ॥ २८ ॥ पिच्छपक्षौघकाठिन्यंमयूरान्डरसेयथा ॥ चित्तितत्त्वेस्तिनानातातदभिव्यंजनात्मनि ॥ २९ ॥ विवित्रपिच्छिकापुंजोमयूरान्डरसेयथा ॥ यथानानात्मिकेत्येववर्त्यन्डरसवर्हिते ॥ ३० ॥ विवेकदृष्ट्यादृष्टेतेतथाब्रह्मजगत्स्थितम् ॥ सनानातोऽप्यनानातोऽयथान्डरसवर्हिणः ॥ ३१ ॥

म्येतिशेषः ॥ स्थूलवैचित्र्येणसत्तावांतरसामान्यात्मनासत्तवैचित्र्येयथादृष्टांताः कल्प्यादृत्याशयेनाह ॥ रसशक्तिरित्यादिना ॥ २६ ॥ रूपविलासानानीलपीतादिरूपवैचित्र्याणामालोकपरमाणुतासूक्ष्मतमरूपसामान्यंयथातथेत्यनुषज्यते ॥ २७ ॥ परात्मताब्रह्मसत्तापिआसांधटादिव्यक्तीनांगुणिगुणरूपावातरवैजात्यार्थसत्तात्मरूपिणीभवतीतिशेषः ॥ आविर्भावदृशायाकार्यात्मनाकारणमेवास्तीतिवचित्तिरोभावदृशायामपिकारणात्मनाकार्यमप्यस्येवेत्येतदपिदृष्टानोनोपपादयति ॥ चितीति ॥ सर्वथातिरोभावेमायाशबलचित्तिअर्धतिरोभावेचित्तेमेवादिस्थूलकार्यजातमस्ति यथापिच्छानिपक्षौघा.काठिन्यचमयूरोपादानभूततदंडरसेसंतितद्वदित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ विवेकदृष्ट्याभेददृष्ट्या ॥ तथाचतत्रकल्पितभेदोयथानवास्तवाभेदविरोधीतद्वद्भापीत्याह ॥ सनानातइति ॥ अडेरसरूपोवर्हिणोमयूरः ॥ ३१ ॥

नैवैतात्मकेवमलअलुयथात्रादधास्तवजगद्विचयमस्यद्वैताद्वैतात्मकम् ॥ यथासद्वतो सत्तासमतायामवस्थितिस्तथातन्त्रिरूप
 वार्तयेद्य ॥ १२ ॥ मनुष्यम्यपरिहारायसत्तासमतायामेवावस्थानमितिकुतः आभावभाषतापत्तिक्षणशुभ्यत्वविनैपम्यपरिहारादित्याशक्याह ॥ यतद्वि ॥ रूपतत्त्व
 भावस्थमनुपपयसन्वर्नयस्य निष्ठम् ॥ आभावस्यापिसदधीननिरूपणत्वात् ॥ नभावयवप्रमल्लैवविद्धि ॥ तस्यथाद्वयत्वान्नादानानालकमिन्नाभिन्नस्वभावमिदजगदुपनस
 त्तरोयस्यनन्तप्रवमनुपपन्नम् ॥ नअर्थस्यनराब्धस्यबहुव्रीहि ॥ १३ ॥ एवमनुपपन्नस्यापिकर्षहरसद्वर्तनैविकरस्यनेयमित्याशयेनाह ॥ विजगद्वि ॥ यथाजगद्विचि
 रात्मकत्वनमुगतथापाईणिरसोनुगत यथाषित्तत्वेजगतलानितथासेवर्धितिरयेत्यर्थ ॥ १४ ॥ उपभोक्तमर्थरूपकेणकीकृत्यदोषान्मेवनिस्त्यति ॥ नानेति ॥ नाना
 विधपदार्थचमलक्षणे पिच्छे पूर्णाआद्याद्विदेषजगत्सुक्षणमयूरोदस्यरस ॥ तत्रभासमानजगम्ययूरूपानुअयूरूपसत्तालक्षणपदत्तमार्थवस्तुविद्धि तत्रचभेद कृतोस्ती
 त्यय ॥ १५ ॥ इतिर्मीनासिद्धन० तात्पर्यमकारोनि० पू० समचत्वारिंश सग ॥ ४० ॥ यस्तत्तास्तूनिहोस्यानिप्रतिविधित्तकस्थिते ॥ तत्सिद्धि
 जैद्वैततत्तात्मातयावज्ञजगद्धुम ॥ यथासदसतो सत्तासमतायामवस्थिति ॥ ३२ ॥ यतस्तदसतोरूपभावस्यविविधितपरम् ॥ नाना
 नानातात्मकमिदत्यनुभूतनसंसवम् ॥ ३३ ॥ विजगद्गहनपस्यद्विहरसवर्दिणम् ॥ यथाजगद्विचिन्नचित्तत्वेयजगत्तथा ॥ नाना
 नानातात्मकचमयूरुहरसोयथा ॥ ३४ ॥ नानापदार्थभ्रमपिच्छपूर्णजगन्मयूरुहरसश्चिदाया ॥ मयूररूपत्वमयूरमंत सत्तापदविद्धि
 कुतोस्तिभेद ॥ ३५ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चिह्नोपदेशोनामसमचत्वारिंश सर्ग ॥ ४७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥
 यत्रानुदितरूपालमसर्वमस्तीदमाततम् ॥ मयूरद्वयधीर्जेतस्तद्वहतादिगादिष ॥ १ ॥ यत्रनाभ्युदितकिञ्चित्तत्रसर्वचविद्यते ॥ तदत्राप्य
 गिरा स्वगस्तुखसारेणविविचति ॥ २ ॥ तथाचमुनयोदिवागणा सिद्धामहपय ॥ आस्वादयत स्वरूपसदानुरूपदेस्यता ॥ ३ ॥ एतेयेस्तब्ध
 नयनदृष्टोनिर्निमेपिण ॥ तेदस्सदर्शनासगस्यदत्यागेष्यवस्थिता ॥ ४ ॥

रानइपनब्रह्मनिष्ठप्यवर्णयति ॥ १ ॥ मयूरसद्वर्तान्तिरोभूतजगद्वैविध्यग्रीचिद्विचिस्तबलितदीजराकिमवभ्याकृतमेवतत्वनतत परशुद्धमस्तीतिध्यायोद्देमाभूवितितद्विधा
 ननिर्दिशयमानरूपनिष्ठप्यपरिचाययितुम्रीचिसिष्ठउवाच ॥ यथेति ॥ बीजअहअतर्मयूरद्वयवर्णितमतरद्वताविर्दिर्गादिविद्यद्विषसर्वजमयप्रशुद्धेकालप्रयेव्यनुवि
 त्तरूपालअनुलन्तस्वरूपमेवास्ति तरेषोक्तदृष्टोतात्ययविषयोनराबलमित्यर्थः ॥ १ ॥ यत्रपरमार्थत किञ्चिन्नाभ्युदिततत्रैवसर्वजगद्विचययाविद्यतेतदेवाप्राप्तिभेदेपिअगि
 राअगानोरमभूत माणःसत्त्वमादिदैवामिकसुखसारेणचित्तवृत्तिभेदेनविचित्रभोगाकारतथास्तद्विक्तिकुमुरादौचद्वयविविचति ॥ तथाचविषयसुखानुभवबलात्तद्विषयान्निरति
 शयानरंसद्वारोन्मेयइत्यय ॥ २ ॥ सर्वसाधारण्येनतस्मद्वावेअनुमानममाणमुक्तासिद्धयामनुभवममाणमप्याह ॥ तथाचेति ॥ स्वरूपस्यात्यभूतभूमानरम् ॥ ३ ॥ सर्वेपिपुनो
 नानुपपन्नवतिचेदृषयश्चानासनाद्याणस्वरूपनविशेषावतिपुद्गल ॥ अतएवतदुभयपरिहारायनासायनिष्ठदृष्टयःप्राणनिरोधपराभ्ययोगिनोदस्यतइत्याह ॥ एतेइति ॥ स्तब्धे
 नयनेनोत्कृष्टदीप्तवर्तित्वयेवाह ॥ ४ ॥

इदं त्वनारुढषष्ठादिभूमिकाना आरुढषष्ठसप्तमभूमिकास्तुव्यवहरंतोपि समाहितै पूर्वभूमिकागैस्तुन्यमासुखंमदैवास्वादयतीत्याह ॥ नास्थिताइति ॥ कर्मसुव्यवहारैषु स्थि-
तानामपियेषषष्ठादिभूमिकागतानावास्तव्यस्यताभावानास्थितार्थस्यता स्थितार्थस्यता येषपूर्वभूमिकागताः सविस्तेवथसव यत्यागलक्षणसमाधौस्थितायेषां प्राणोमनश्चनस्पद-
ने तेचचित्तचेत्यसमासगयोस्यागोयस्मिस्तथाविधेभूमानदपदेन्यतयास्थिताइतिसार्धद्वयस्यार्थः ॥ ५॥ ६ ॥ षष्ठादिभूमिकागताअतर्ब्रह्माकाराखड्गदन्तिधारास्पदात्तेनाशेननिर-
तिशयानदास्वादनलक्षणपरमपुरुषार्थयथाससाधयतितथैवबाहिश्चित्तचेत्यादिस्पदाद्यवहारसस्थितिमपिकुर्वति यथाजगदीश्वरोत्त. सदैवस्वरूपानदप्रतिष्ठोपिबहिर्माययाजग-
द्यावस्थापालयतितद्वदित्यर्थः ॥ ७ ॥ तेषाव्यवहारेदृशेषुबाह्यविषयेषुदर्शनानाबुद्धिदृष्टीनांसगमेक्षिपुट्यामप्यभिव्यक्तो निरतिशयानदास्मातद्धादयत्येवेतिसर्वोपिव्यवहारः सुख-
रूपएव ॥ यथाऐद्वोरक्षिमस्तस्तरूपल्लवमत. प्रविश्यद्धादयतितद्वदित्यर्थः ॥ ८ ॥ अतः स्वरूपसुखवतुतेषासुतरानिर्विक्षेपमित्यत्रापिदृष्टान्तमाह ॥ विव नित्यातरालि

नास्थिताभावनायेषांस्थितानामपिकर्मसु ॥ संविस्तेवसंधस्यद्वयागेचयेस्थिताः ॥ ५ ॥ प्राणेनस्पंदतेयेषांचित्रस्यवपुषामिव ॥
सनोनस्पंदतेयेषांचित्रस्यवपुषामिव ॥ ६ ॥ चित्तचेत्यसमासंगत्यागेतेस्वपदेस्थिताः ॥ स्पंदात्संसाधयंत्यथेतेनाशेनेश्वरोयथा ॥ ७ ॥
तथैवचित्तचेत्यादिस्पंदाकुर्वतिसंस्थितिम् ॥ यथाह्लादयतिस्वच्छं प्रह्ववंरिभरैर्दवः ॥ ८ ॥ तथात्माह्लादयत्यंतर्दृश्यदर्शनसंगमे ॥ विबाहू-
रंप्रयातस्यभित्तावपतितस्यच ॥ ९ ॥ यदिदोस्तेजसोरूपंतद्रूपंशुद्धसंविदः ॥ नदृश्यंनोपदेशार्हनात्यासन्नंनदूरगम् ॥ १० ॥ केवलानुभ-
वप्राप्यंचिद्रूपंशुद्धमात्मनः ॥ नदेहोनेद्रियप्राणौनचित्तंनचवासना ॥ ११ ॥ नजीवोनपिचस्यंदोनसंवित्तिनैवजगत् ॥ नसन्दासन्नम-
ध्यंचशून्याशून्यंनचैवहि ॥ १२ ॥ नदेशकालवस्वादितदेवास्तिनचेतरत् ॥ एतैःसर्वैर्विनिर्मुक्तंलृदिकोशशतेनच ॥ १३ ॥ यत्रैतत्स्पंदते-
दस्यंतत्तदात्मपदंभवेत् ॥ यच्चनाद्यंनकल्यांतंनवस्वाद्यनिलादिभिः ॥ १४ ॥ इहचामुत्रसद्रूपादन्यथाभवतिक्वचित् ॥ जायंतेचधिप्यंते-
चदेहकुंभाःसहस्रशः ॥ १५ ॥

कस्यशुद्धनज. स्थस्येदोस्तेजसश्चद्विकारायायद्रूपतदेवपरमात्मनोनिर्विक्षेपाह्लादरूपतैरनुभूयतइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ तदेवदेहादिसर्वोपाधिनिर्मुक्तमात्मनस्तत्त्वमित्याह ॥ नदेह-
इत्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ देशकालवस्तुनिर्हृप्यत्रिविधपरिच्छेदादिनाब्रह्मैवास्ति ॥ एतदेवादिभिः ॥ शतशब्दान्यपरः ॥ भूतमाविदेहकोशानाह्लादिवीसनात्मनास्थिता-
नामानत्याह ॥ १३ ॥ एवकोशशतेनलृदित्तेयत्रयस्मिन्सति एतद्वृथयामिर्भावितरोभावादिनास्पंदतेतत्सन्नात्रमेवात्मपदंभवेत्समावितमित्यर्थः ॥ एवकार्यकारणविलक्षण-
तत्सभावनीयमित्याह ॥ यच्चेति ॥ यद्वत्तआद्यमहाकल्यादिकालेभवमव्याकृताख्यकारणम् ॥ तथाकल्यातप्राकृतादिप्रलयरूपचन ॥ सर्गकालेपिदृष्टेहएतस्मिन्लोकेअमुत्र-
परलोकेवाअनिलादिभिः शोषणदहनछेदनभेदनादिविकारैः कचित्सद्रूपादन्यथानभवतीतिसविकारवस्तुअदिपदाल्पद्विकाराश्वयन्नभवतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ ननुदेहादिविकारैस्तद-
नुगनसद्रूपस्यापिविकार किनस्यात्तत्राह ॥ जायंतेचेति ॥ १५ ॥

तर्हि करहरिपथगतिरस्येति ॥ १६ ॥ विष्णुकुसुमदुःखिद्वयाभ्युपगमयपरिच्छिन्तया ॥ १७ ॥ अतएव व्यथहरमपि निर्विकारालम्बनान्भित्यमुत्तात्मस्वरूप
लिततया ॥ मन्त्रलपनीति ॥ प्रज्वलत्स्वराज्ययोग्यव्यवहारोपुदीप्यमान ॥ १८ ॥ १९ ॥ हृगगकालादिसर्वजगद्भ्रमत्यात्मवृष्टादृष्टतत्त्ववर्किसूयोपि चमणसंभवति न
वममवनीत्यर्थः ॥ यतस्तत्त्वस्तु सममपि यमस्वरूपं छसिरेवमामानसीतिसमगएव ॥ अतएव स ब्रह्माप्येतीति श्रुतेरिति भावः ॥ २० ॥ इति श्रीवासिष्ठम् ० तात्पर्यप्रकाशनिर्वा
णप्रकरणम् ० अष्टादशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ विकारोऽप्यो विवर्तनस्यैतलक्षणमिहोच्यते ॥ अपभोधावधियास्तिप्रबोधेनास्तिसेति च ॥ १ ॥ विकारारम्भाभ्यां विवर्त
नस्य लक्षणभेदश्चिन्तासमनोरामं पृच्छति ॥ यदीति ॥ आदिपदावारप्रपरिपदः ॥ भृंहितेनित्यनिरतिशयबद्धिमतिविधिवपरिच्छेदरूपे इति यावत् ॥ १ ॥ तद्विकारोऽप्यो
निरवस्थाप्रतिरोहितभागवन्त्यः १ यतिबद्धभागवन्त्यः २ प्रच्छन्नभागवन्त्यो ३ प्रच्छन्नभागवन्त्यो ४ विनष्टभागवन्त्यो ५ अयेति ॥ आयोऽनुबोधेपटाविभावः ॥ द्वितीयोऽलस्यद्विमर्क
सयाद्याभ्यन्तरस्यास्यनामाकाशस्य खड्गना ॥ तच्च देहादिसकलमात्रेवात्मविदां वरा ॥ १६ ॥ केवलं यो धैर्यरूप्यादीपरपृथगिव स्थितम् ॥
विष्वगारममयविन्वज्ञानदुःखासुसिद्धया ॥ १७ ॥ प्रज्वलन्नापिकार्येपुनिवाणो निममो भव ॥ यदिददृश्यते किंचिज्जगत्स्यात्स्यात्वरजगमम्
॥ १८ ॥ तत्सर्वं ब्रह्म निधमनिर्गुणनिर्मलारमकम् ॥ निर्विकारमनापतन्तित्यशांतसमात्मकम् ॥ १९ ॥ कालक्रियाकरणकठनिदानका
यं जन्मस्यिति प्रलयसंस्मरणदिसवम् ॥ ब्रह्मेति हृष्टवतएव तवात्मदृष्टाभूयोपि किंचिन्नमणमगसमगएव ॥ २० ॥ इत्योर्पेवा० वा०
दे० मोक्षोपायेपुनि० पू० ब्रह्मेकारमप्रतिपादननाम अष्टवत्वारिंशः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ यद्विनास्ति
विकारादिब्रह्म ब्रह्मणि नृहिने ॥ तद्विदकयमाभातिभावाभावमयजगत् ॥ १ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ अपुन प्रागवस्थानयस्वरू
पविपयय ॥ तद्विकारादिकतातयक्षीरादिपुवर्त्तते ॥ २ ॥ पयसापुनरभ्येतदधित्वा न्नपुनः पयः ॥ बुद्धमापतमध्येपुन ब्रह्मैव निमलम्
॥ ३ ॥ क्षीरादेरिव तेनास्त्रिब्रह्मणो न विकारिता ॥ अनापतविभागस्य न चैवो वयविक्रमः ॥ ४ ॥
रक्षाभा ॥ मृतीवोरजशः सप्तभा ॥ वतुर्पोजलपृथ्वरगभा ॥ पञ्चभेदुत्पत्त्यद्विधा ॥ तत्रात्यएव जगन्माद्विभावविकारपरिणामश्च इतरेषु विवर्त्तने भावेषु चेत्यारायेन स
यं ब्रह्मसिद्धाविकाररूपमाह ॥ अपुनरिति ॥ याक्षीरक्षीसाद्विपुबुधैर्नुप्यादिलक्षणं कार्यपुनः प्राकनक्षीराद्विभाववस्थानरूपस्य क्षीरादिलक्षणविषययत्नपविपयते वैविकार
मत्कारपरिणामादिराश्वश्यामित्यर्थः ॥ २ ॥ ब्रह्मणि ब्रह्मलक्षणकार्यं नुन तथा तदेव धैर्यवित्याह ॥ अनुबुधिति ॥ ३ ॥ अस्तुतिर्परमाणुभिर्द्रष्टुं कादीनां विवायव्यावरं प्रक
मसं भाह ॥ अनापतेति ॥ आपतलमणैरशिकपरिच्छेदुत्पत्तिरित्यासो गदिविभागवत्सु भावयवैव व्याप्यारण्यकम् ॥ त्वाभ्यन्तरेलक्षणस्य ब्रह्मणः स इत्यर्थः ॥ एतेन ब्रह्मनासि
युनासि चेतनानां तात्पर्यं यत्समवेतेनास्यवशेनैककार्यजनकत्वमारभक्तत्वं ॥ यथातदुत्तरीपटमिति यथावाकारण्यगुणानां कार्यगुणपत्तीति वैरोविकाचभिन्नतलक्षणस्य चि
त्तम् ॥ तथा च कणादसूचन ॥ इत्यादिब्रह्मैतरेनारभते गुणाभ्यगुणैरभिति ॥ ४ ॥

ब्रह्मणि जगत्तु परिशेषाद्विवर्त्तत्वे भवेत्सिद्धमितितल्लक्षणेन दर्शयति ॥ समस्येति ॥ विकृतिरन्यथाभावः ॥ स भ्रमविवर्तम् ॥ तथा चाद्यतयोः समेतदसंस्पर्शिवैषम्यप्रतिभासो विवर्त्त इति तल्लक्षणमिति भावः ॥ ५ ॥ तदसंस्पर्शदर्शयति ॥ न स वेद्यमिति ॥ ६ ॥ मध्ये विकारासंस्पर्शः कथं ज्ञायत इति चेदाद्यतयोस्तदसंस्पर्शस्वभावावधारणादेव लिङ्गादित्याह ॥
यादृगिति ॥ ७ ॥ आत्मनस्तु प्रकाशस्वाभाव्येन समता सर्वानुभवसिद्धा अनात्मभावश्च तस्यात्यन्तासाव्यदित्याह ॥ आत्माविति ॥ ८ ॥ ९ ॥ चित्तकाशैकरसे ब्रह्मणितदि

समस्याद्यंतयोर्धैर्यं दृश्यते विकृतिः क्षणात् ॥ संविदः संभ्रमं विद्धि नाविकारेऽस्ति विक्रिया ॥ ५ ॥ न संवेद्यं न संवित्तिस्तत्र ब्रह्मणि विद्यते ॥ तद्ब्रह्मशब्दकथितं निःसंबंधं चिदात्मवत् ॥ ६ ॥ यादृगाद्यंतयोर्वस्तुतादृगेव तदुच्यते ॥ मध्ये यस्य यदन्यत्वं तदवोधाद्विजृम्भितम् ॥ ७ ॥ आत्मात्वाद्यंतमध्येषु समः सर्वत्र सर्वदा ॥ स्वमप्यन्यत्वमायाति नात्मतत्वं कदाचन ॥ ८ ॥ अरूपत्वात्तथैकत्वान्मित्यत्वादयमीश्वरः ॥ वशं भावविकाराणां न कदाचन गच्छति ॥ ९ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ विधमाने सदैकस्मिन् ब्रह्मण्येकांतनिर्मले ॥ संविद्धमस्वरूपाया अविद्यायाः का आगमः ॥ १० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ब्रह्मतत्त्वमिदं सर्वमासीदस्ति भविष्यति ॥ निर्विकारमनाद्यंतं नाविद्यास्तीति निश्चयः ॥ ११ ॥ यस्तु ब्रह्मेति शब्देन वाच्य उवाच कयोः क्रमः ॥ तत्रापि नान्यताभावमुपदेष्टुं क्रमो ह्यसौ ॥ १२ ॥ त्वमहं जगदाशाश्रयौ भूश्चाप्यनलादिवा ॥ ब्रह्मात्रमनाद्यंतं नाविद्यास्ति मनागपि ॥ १३ ॥ नाभैवेदमविद्येति भ्रममात्रमसद्विदुः ॥ न विद्यते यासासत्या कीदृशमभवेत्किल ॥ १४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ उपशमप्रकरणे ह्यस्तेन तु त्वये रितम् ॥ अविद्येयं तथैतच्च विचार्य तद्विप्रभो ॥ १५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ तावं तमबुद्धस्त्वमभूः कालं रघूदह ॥ कल्पिताभिः किलैताभिर्बोधितोऽसि स्वयुक्तिभिः ॥ १६ ॥ अविद्येयमयं जीव इत्यादिकलनाक्रमः ॥ अप्रबुद्धप्रबोधाय कल्पितो वा ग्निदांवरैः ॥ १७ ॥ अप्रबुद्धं मनो यावत्तावदेव भ्रमं विना ॥ न प्रबोधमुपायाति तदा क्रोशशतैरपि ॥ १८ ॥

रुद्धस्वभावाया अविद्यायाः कथं प्रसक्त्येन तत्र जगद्विवर्त्तः स्यादिति प्रबुद्धदृशरामः शक्ते ॥ विद्यमाने इति ॥ १० ॥ न प्रबुद्धदृशा अविद्यासद्भावब्रूमः किं त्वबुद्धव्युत्पादनाय कल्पनयेत्याशयेनोत्तरमाह ॥ ब्रह्मतत्त्वमिति ॥ सर्वपूर्णम् ॥ ११ ॥ न अन्यतायाभावसद्भाववदाम किंतु पदेष्टुमसौ क्रमः कल्पित इत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ यद्यविद्यानां स्थैर्यं तर्पणमप्रकरणे यथाभ्यातिरविद्येयं तथैतच्च विचार्य तद्विप्रभो इति त्वयैवाविद्यासद्भावमंगीकृत्योक्तमिति रामः शक्ते ॥ उपशमेति ॥ १५ ॥ तत्तु तवाबोधदशाया त्वदुद्धानुसारिकल्पनयोक्तमिदानीं तु त्वप्रबुद्ध इति न तत्कल्पनावसर इत्यविरोध इत्याह ॥ एतावतमिति ॥ १६ ॥ १७ ॥ भ्रममविद्यादिशास्त्रीयव्यवहारकल्पनाम् ॥ तत्तमनः ॥ १८ ॥

युर्त्तानामभावनारिपुपदावनिरासकत्वादिति भावः ॥ १९ ॥ सत्तुमुद्योयुतत्वापेक्षोप्यद्यत्वाशयेनाह ॥ सवमिति ॥ २० ॥ २१ ॥ येनयादृशोपदेशोनावोध्यसेतय
 ज्वितिरोपः ॥ २२ ॥ तमेवाह ॥ ब्रह्मेति ॥ यथेच्छसीतिरेच्छिकेनप्यहारेणनबालब्रह्मत्वङ्गानिरिति भावः ॥ २३ ॥ कोटि सवमितिबाधाबधिलम्भायम् ॥ एकेति ॥ त
 प्रकाभाहः क शाकएकत्वमनुपपदतद्व्यादिभूतेरिति भावः ॥ २४ ॥ हेरायबत्वतिदृशच्छब्दश्चसत्त्वपथअत अहभावपक्षालेत्यनुभवः ॥ २५ ॥ वेदान्वितेकरसब्रह्मभव
 ॥ २६ ॥ सवैकाल्युद्धसविम्यालकः सत्वमेव ॥ तच्छ्रुतिप्रसिद्धमनापतरपरसत्त्वस्थितोसि ॥ २७ ॥ यद्वहमेति ॥ आलेतिनुर्यद्व्यपिचमसिद्धमयाअविद्यामकृतिश्च
 युत्सर्ववशोपयित्वैपजीवआत्मनियोज्यते ॥ यपुत्स्यासाधतेकार्यनतपक्षशतैरपि ॥ १९ ॥ सर्ववशेतियोद्युयादप्रभुश्चस्यदुर्भते ॥ सकरो
 तिसुदृढस्यास्याणोर्दुं त्वनिवेदनम् ॥ २० ॥ पुत्स्याप्रयोध्यतेभूतः प्राज्ञलत्वेनवोध्यते ॥ मूढ प्राज्ञत्वमायातिनयुक्तयाधोधानविना ॥ २१ ॥
 एतावतमयुदत्वकालंयुत्स्याप्रयोधित ॥ इदानींसप्रभुश्चत्वमयापेनावयोध्यसे ॥ २२ ॥ ब्रह्माहत्रिजगद्ब्रह्मत्वंब्रह्मत्वलुद्धस्यम् ॥ द्विती
 याकृत्तनानालियेच्छसितयाकुरु ॥ २३ ॥ असंवेद्यमहासंविक्कोटिमात्रजगत्त्रयम् ॥ एकप्रत्ययवानत कुर्वन्प्रपिनलप्यसे ॥ २४ ॥
 प्रारूपश्चेतनोव्यापीपरमात्माहमित्ययम् ॥ राघवानुभवातस्त्वतितुन्गच्छच्छुसन्स्वपन् ॥ २५ ॥ निर्ममोनिरहकारोद्युद्धिमानसिसा
 धुचेत् ॥ तद्ब्रह्मावदशतमवभूतस्थितभव ॥ २६ ॥ तदनापतमाभाससत्त्वमेवपरपदम् ॥ स्थितोसिसर्वगैकाल्युद्धमविम्यालक
 ॥ २७ ॥ यद्ब्रह्मात्मापितुयश्चयाविधाप्रजृतिश्चया ॥ तदभिन्नसर्देकालमयाकुंभशतेपुच्छ ॥ २८ ॥ नात्मनःप्रकृतिर्भिन्नापदान्मन्मयता
 यया ॥ मन्मन्मात्रययार्चार्तारत्नैवप्रजृति स्थिता ॥ २९ ॥ आवर्त्त सलिलस्येवय स्पंदस्त्वयमात्मनः ॥ प्रोक्त प्रकृतिशब्दनेर्नैवेहसाए
 वदि ॥ ३० ॥ ययैकःस्पंदपवनोनास्माभिन्नो नसत्तया ॥ तयैकमात्मप्रकृतीनास्माभिन्नेनसत्तया ॥ ३१ ॥ अयोधादेतयोर्भेदोयोधेनैववि
 लीयते ॥ अयोधात्सन्मयोयातिरज्ज्वासर्पश्चमोयया ॥ ३२ ॥ विश्वेवेकलनायीर्जयेदतत्पततिस्फुरन् ॥ चित्ताकुरतेतस्माद्भाविंसंसा
 रमदृक् ॥ ३३ ॥

भागवतरेनेकपमिद्वान्मवभिनसन्माधैकालकमित्ययः ॥ २८ ॥ ययापटस्यमृन्मयतासाल्लबधुम्याभतथापकृतिरित्ययः ॥ २९ ॥ स्वदेविवर्त्तनम् ॥ तेनसन्माध
 म्भावनदृश्यैवर्त्तनम्यात्मेयमिनाणुभाषमप्यम्यदित्ययः ॥ ३० ॥ सतयावस्तुदत्तेन ॥ ३१ ॥ सम्ययःसन्माध ॥ यातिरज्ज्वातीरजिरोध ॥ ३२ ॥ तदेवचित्ताकुरतल्पा
 १ ब्रह्मत्वब्रह्मपूरित्वविषादः

एतत्कलनावीजमेव ॥ ३४ ॥ नोपततिचेतसुखदुःखफलाःशरीरदुःमायेभ्यस्तथाविधाश्रित्तांकुरानजायेते ॥ ३५ ॥ उपक्रांतमुपदेशहस्यमुपसंहरति ॥ द्वित्वमिति ॥ हेराम
जगतिअसत्भांत्युपात्तद्वित्वजहिहित्यज ॥ आचहौइतिचकाराज्जहतेरि ॥ यतस्त्वबोधमुपागतोसि ॥ आत्मैकभावलक्षणेनरितिशयानदविभवेनअभयात्माभव ॥ दुःखं
तुकालत्रयेपिनास्तेत्रेतिनःपरमार्थसारउपदेशइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशेनिष्पू०एकोनपंचाशत्तमःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ इहकल्प
नयाजीलिंगपुण्यष्टकोद्भवः ॥ वर्णितोक्षैस्तथातस्यबाह्यार्थग्रहणक्रमः ॥ १ ॥ भिद्यतेहृदयंथिश्छियेतसर्वसंशयादतिश्रुतेस्तत्त्वसाक्षात्कारेणस्वयच्छिन्नसर्वसंशयोपिरामः

एतदेवात्मविज्ञानाद्वधंसद्वासनाजलैः ॥ संसिक्तमपि यत्नेन न भवत्यंकुरक्षमम् ॥ ३४ ॥ नोचेत्यततिचित्क्षेत्रेकलनावीजकंततः ॥ चित्तां
कुरानजायंतेसुखदुःखलवद्भुमाः ॥ ३५ ॥ द्वित्वं जगत्सदुपात्तमबोधजातंबोधक्षयंजहिहिवोधमुपागतोसि ॥ आत्मैकभावविभवेनभ
वाभयात्मानास्येवदुःखमिति नः परमार्थसारः ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेवा० वा० दे० मोक्षोपायेषु निष्पू० संसृतिविचारयोगो नाम एकोनप
चाशः सर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ ज्ञातं ज्ञातव्यमखिलं दृष्टव्यमक्षतम् ॥ परेण परिपूर्णाः स्मो ब्रह्मज्ञानाच्च
तेनेते ॥ १ ॥ पूर्णात्पूर्णाभिदं पूर्णात्पूर्णात्पूर्णं प्रसूयते ॥ पूर्णेनापूरितं पूर्णास्थिता पूर्णं च पूर्णता ॥ २ ॥ लीलयेदंतुष्टुच्छामिभूयोबोधाभिवृद्धये ॥
बालस्येवपिताब्रह्मन्नकोपंकर्तुमर्हसि ॥ ३ ॥

परेषामुपकारायतत्संशयपदंप्रष्टुकामः प्रथमं त्वानुभवमभिलष्यदर्शयति ॥ ज्ञातमित्यादिना ॥ वयनेत्वत्संबंधिना ब्रह्मज्ञानाच्चेतेन परिपूर्णाः स्मः ॥ १ ॥ त्वानुभवेन पूर्णमदः पूर्ण
मिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ॥ पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यतइति श्रुतिसवादयति ॥ पूर्णादिति ॥ पूर्णाद्विलक्षणः सकाशादुपाधौ प्रविश्य आनखाभात्पूर्णमिदं जीवरूपं परमार्थतः पूर्णं
ब्रह्मेव यतः पूर्णाधिद्वियदादिक्रमेण प्रसूयते व्यष्टिसमष्ट्युपाधिरूपतदपि पूर्णमेव प्रसूयते ॥ तद्यदा महोपाध्यायोरधेना ब्रह्मास्मीति ज्ञानेन समूलोपाधिपरिच्छेदापनयनात्पूर्णं ब्रह्मणा
पूर्णमेव जीवतत्त्वमखैक्येनापूरितं तदा कल्पिता पूर्णता अभिस्यापगमात्पूर्णस्य पूर्णतैव प्राक्स्थितैवावस्थितेत्यर्थः ॥ २ ॥ भूयसा जनानां बोधाभिवृद्धये बालस्य लीलाप्रश्ने पितेव को
पंकर्तुनार्हसि ॥ ३ ॥

अत्यल्पमिदमुच्यते यद्गोलकातिरिक्तानीन्द्रियाणि न संतीति यतः सम्यग्विशेषोऽचिद्व्यतिरेकेण प्रमातृप्रमाणप्रमेयविभागाः केऽपि निरूपयितुं केनापि वादिना शक्यत इत्याशयेन वसिष्ठः प्रथमसमाधत्ते ॥ इन्द्रियादीति ॥ १ ॥ यदितुं कल्पनया द्रष्टुं स्थस्य चोपपत्तिमन्यसे तर्हि इन्द्रियादिघटितपुरुषकत्वेनापि पूर्वपूर्ववासनानुसारेण कल्पनोपपत्तेर्न किंचिदनुपपन्नमित्याशयेनाह ॥ गगनादपीति ॥ तथा चित्ता आत्मनामायाशबलस्वभावेन पुरुषकत्वेन स्वरूपभाववद्व्यापूर्यपूर्ववासनानुसारेण आवितं कल्पितमित्यर्थः ॥ १० ॥ उक्तैर्धर्मायां तु प्रकृतिविधान्मायि न तु महेश्वर अस्यावयवभूतैस्तुल्यमासर्वमिदं जगदिति श्रुतिप्रमाणयति ॥ तदेव चेति ॥ ११ ॥ एव चेद्विद्यद्वारावहिर्निर्गतेन पुरुषकघटकेन चित्तेन घटादिव्यासास्त्वत्तिप्रतिविवितघटादेर्वास्तत्वाकारेणैव तद्द्वयेनीत्वा प्रदर्शनतथैव कालातरे स्थितिः स्वमेवातर्गतस्यैव वास्तवेनानुभवश्चेति सर्वमुपपन्नमित्याशयेनाह ॥ पुरुषकत्वमिदं

श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इन्द्रियाद्यपि चित्तादि घटाद्यपि न किंचन ॥ पृथक् संभवतीहांगनिर्मलाच्चेतनादृते ॥ १ ॥ गगनादपि याऽच्छाचित्तं यारूपं स्वमात्मना ॥ चित्त्वात्पुरुषकत्वेन भाववदस्यैव भावितम् ॥ १० ॥ तदेव च प्रकृतितांतं जगदवस्थिते ॥ तस्या अवयवाज्जातमिन्द्रियादि घटादि च ॥ ११ ॥ पुरुषकत्वमायातं यच्चित्तं स्वस्वभावतः ॥ स्वभाववयवस्तस्मिन् घटादिप्रतिविविबति ॥ १२ ॥ श्रीराम उवाच ॥ जगत्सहस्रनिर्माणमहिमोदपणस्य च ॥ पुरुषकस्य भगवन् रूपं कथय कीदृशम् ॥ १३ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अनाद्यंतं जगद्बीजं यद्ब्रह्मास्ति निरामयम् ॥ भारूपं शुद्धचिन्मात्रं कलाकलनवर्जितम् ॥ १४ ॥ कलनोन्मुखतां यातं मंतर्जीव इति स्मृतः ॥ स जीवः खलु देहस्मिंश्चिनोति स्पंदते स्फुटम् ॥ १५ ॥

ति ॥ एवं रीत्या पुरुषकत्वमायातं चिद्रूपं तत्त्वमेव पुरुषकस्य चित्तादिघटितस्वभावतः स्वयमेव सः चित्तवत्स्यात्स्योवयवो भवति तस्मिन् अवयवघटादिबाह्यं बाह्याकारेणैव प्रतिविविबति ॥ मृतदेहे तु पुरुषकघटितस्यालिंगात्मनो जीवस्य स्वकल्पनयैव लीलोपाख्यानोपदर्शितरीत्या निर्गमनान्दर्शनादिसामर्थ्यामिति सर्वदोषपरिहार इति भावः ॥ १२ ॥ यद्येवं तर्हि प्रकृतभूतभागेन जगदाकारेण परिणमतोऽपंचीकृतभूतकार्यलिंगभागेन तत्प्रतिविविब प्रहर्षणभूतस्य च पुरुषकस्यैव किं रूपं तदेव कथयेति रामः पृच्छति ॥ जगदिति ॥ १३ ॥ तत्त्वस्त्वयि द्यादिभूतसूक्ष्मसहस्रांश्च सृष्ट्वा तदंतः प्रतिविवलक्षणकलनोन्मुखतायातसत्सूत्रप्राणानामभिमानेन धारणाज्जीव इति स्मृतोऽहं इत्यर्थः ॥ चिनोति वासनोपचयेन गोपचयेन चोपचितो भवति उपचितश्च बाह्यांतव्यापारात्मना स्पंदते चेत्यर्थः ॥ १५ ॥

तस्यैवाग्निमानादिभ्यापाराभेदेनानामभेदानाह ॥ अहभावादित्यादिना ॥ १६ ॥ सर्वभ्यापाराधारणत्वभावात्मापुन्यष्टकमितिनासास्थ ॥ १७ ॥ शानेन्द्रियभ्यापारेणज्ञात्व
कर्मेन्द्रियभ्यापारेणकृतत्व तारकलसुखदुःखाश्रयत्वेनभोक्तृत्व सर्वस्यैवासीत्येनभकाशनेसाक्षित्वम् ॥ आविपदादोगकरणत्वायतनत्वाद्विपरिग्रह ॥ एतद्विजिपातिनीआ
प्यासेनैतद्वर्धिकायासतिस्तेष्विचिष्याथान्येनजीवद्वयुक्ता जडाश्राधाधान्येनतदेवपुन्यष्टकविदुरित्यर्थ ॥ १८ ॥ अतएवस्वतादात्म्यभाविताद्विद्याकाराणांकाष्ठभेदेनभेदाजीवो
पिकामकोधुधयवियाराधयनुरजितोनानेवभवतीत्याह ॥ फालेफालेदति ॥ अनंतवासनाकणिकोदयभाकारसृच्छनीतिपरेणाख्यम् ॥ १९ ॥ तस्यैवसमष्टिम्यष्टिजीवस्यवीज
स्याकृत्कार्त्तपक्षुभादीवसर्जजगदाकारादस्याभायेनाह ॥ यथेति ॥ २० ॥ अतएवापथ्यिवात्मानाहकिंनुरारीरायाकारएवाहमितिभिध्याज्ञानेनचेततिपस्यति ॥ २१ ॥ २२ ॥

अहभावादहकारोमननान्मनउच्यते ॥ योधनिश्चयतोबुद्धिरिन्द्रहृत्सर्ग्येन्द्रियम् ॥ १६ ॥ देहभावनयादेहोघटभावनयाघट ॥ एपएवस्व
भावात्मानजनेपुन्यष्टकस्मृत ॥ १७ ॥ ज्ञात्वकर्तृत्वभोक्तृत्वसाक्षित्वाद्यभिप्रातिनी ॥ यासविज्जीविद्वयुक्तातद्विपुन्यष्टकविदु ॥ १८ ॥ का
लेफालेतजीवस्त्वन्योन्योभवतिस्वत ॥ भाविताकारयानतवासनाकणिकोदयम् ॥ १९ ॥ पुन्यष्टकस्वभावेनकालेनाकारसृच्छति ॥
ययावासनत सेकाद्दीजंपक्षुवतामिव ॥ २० ॥ आकारोहंशरीरादिस्यावरादिचरादिष्व ॥ नाहमापथ्यिदात्मेतिभिध्याज्ञानेनचेतति
॥ २१ ॥ अमत्येवजगज्जीवोवासनावलितश्चिरम् ॥ ऊर्ध्वाधोगमनैरन्यौकाष्ठवीचिहृतयथा ॥ २२ ॥ कश्चिद्विद्विद्वज्जातित्वाद्भवदधाद
नंतरम् ॥ दुग्ध्वात्मानंमभ्येतिपदमार्यतवर्जितम् ॥ २३ ॥ कश्चित्कालेनबहुनाभुक्तयोनिगणानुर ॥ आत्मज्ञानवशादेतिपरमपद
मारमन ॥ २४ ॥ एवरूपश्चसुमतेजीवोयान्त गरीरताम् ॥ नेत्रादिनाघटाद्यतययावेत्तितयाशृणु ॥ २५ ॥ चित्तस्यकलनांतस्यसप्र
यातस्यजीवताम् ॥ मन पठेन्द्रियग्राभोदेहोयमवतिष्ठते ॥ २६ ॥ यदान्य सर्वदेहेभ्यस्वेतत्यदस्वरूपिणा ॥ तदातज्जीवसंस्यशज्जीवा
त्मेकत्वसृच्छति ॥ २७ ॥

कश्चित्कलनादितुन्य कस्यादावेषधराकुसुमीयप्रबोधार्तनरमायेज्यम्येवेत्यर्थ ॥ अयंशसर्गोविभागः सात्त्विकराजसाद्विषयीभोगवर्णनित्यन्तिप्रकरणेव्याख्यात ॥ २१ ॥ २२ ॥
कर्मपटादिबासत्वभिन्द्रियाणिजडाभ्यपीतिप्रपटनत्सामान्यत समाहितप्रविधिर्येणसमाधत्ते ॥ एवरूपपक्षुत्वादिना ॥ २५ ॥ चित्तस्यचैतन्यस्यकलनांतस्यपुन्यष्टकेप्रतिबिंबत
यापरिच्छेदपस्यानरवोपेभ्योभ्यामौपरिमादृतयावतिष्ठते ॥ तेनसदाकीर्तयैतन्येवपरिभिनितदेहार्तगतमेवसुखदुःखादिसंबधादनुभवतिनभासम् ॥ २६ ॥ यद्यनुअन्योबासपटावि
दृत्योभोवतितदातडागवुदिकजलंकुन्याद्दोरोवसर्वदेहेभ्यउद्विक्तवसुराशकपिणाद्दोरोवसासेपटाद्विपर्ययित्येवासाकारोपततिनिर्गच्छनीत्यर्थ ॥ किंनतस्तथाह ॥ तदेति ॥
तदातद्विद्वज्जातित्वादिद्वारनिर्गतमीवेनसाकारवृत्तिभ्यामिद्वारासस्पर्शाद्यापनाजीवैतन्येनसहैकत्वाभाप्यासिकचित्ताद्याभ्युदयविषयजगत्कलित्यच्छति ॥ २७ ॥

सचाक्षस्यसबधश्चित्तेनसमन्वितस्यजीवतएवबाह्यार्थवेदेनकारकोभवतिनमृतस्यमुक्तस्यवेत्यर्थः ॥ २८ ॥ अस्तुबहिरेवतथापिकथमंतस्तदनुभवस्तत्राह ॥ यथादित्यादिना ॥ यद्यदत करणवृत्तिरूपनयनरश्मिरूपवास्वच्छतरवभुतस्मिन्वाह्यनभस्थघटादिप्रतिबिंबसचप्रतिबिबोदय्यतगतेनजीवेनश्लिष्टोभवति ॥ तर्हिबहिष्टएवाहघटमनुभवाभीतिकुतो नानुभूयतेतत्राह ॥ बहिरिति ॥ यद्यपिबहिर्जीवोस्तिताथाप्यसौबहिर्अजीवतिश्रानान्नधारयति ॥ नजोनलोपश्छादसः ॥ अनुव्यचलादितिचित्तिडतोत्तरपदःसमासोवा ॥ यत्रप्राणव्याप्तिस्त्रैवाहतावमशौनबहिरित्यर्थः ॥ २९ ॥ अस्त्ववतर्हिघटप्रथाफलोपपत्तिस्तथापिकथमतर्हदिघटाकासानुप्रवेशस्तत्राह ॥ निघृष्टेति ॥ यदानयनतारकेपटलादिदोषराहित्याच्छाणनिघृष्टनूतनेद्रनीलाभेभवतस्तदातयोस्तारकयोर्घटप्रतिबिंबसहिताचित्कत्तिःप्रविशतीतिबाह्यगतोघटादिपदार्थःप्रतिबिंबवतीत्युच्यते ॥ ३० ॥ सचैवनयनतारकानुप्रविष्टःपदार्थोद्दोर्नाहमभिमानवताजीवनहृदिप्रतिबिंबतयाश्लिष्टोभवतीत्यर्थः ॥ इतिअनयारीत्याघटादिवास्वस्तुबहिस्वभासमानमेवातर्हदिअहंकारसं

बाह्यार्थवेदेनित्यंसंबंधोक्षस्यकारकः ॥ समन्वितस्यचित्तेननमुक्तस्यकदाचन ॥ २८ ॥ यद्यदच्छतरंतस्मिन्नभस्थंप्रतिबिंबति ॥ जीवेनभवतिश्लिष्टोबहिर्जीवोप्यजीवति ॥ २९ ॥ निघृष्टनवरत्नाभेयदानयनतारके ॥ तदातयोर्वाह्यगतःपदार्थःप्रतिबिंबति ॥ ३० ॥ जीवेनभवतिश्लिष्टःप्रतिबिंबतयाततः ॥ जीवज्ञेयत्वमायातिबाह्यंवस्वितिराघव ॥ ३१ ॥ यत्संश्लेषमुपायातितद्वालोपिहिंविंदति ॥ पशुर्वस्यावरोवापिजीवःकस्मान्नवेत्स्यति ॥ ३२ ॥ अच्छस्यनयनस्याथोरभमयोजीववेष्टिताः ॥ क्रोडीकुर्वंत्यलंहरंशंजीवस्तत्वेनविंदति ॥ ३३ ॥ एषएवक्रमःस्पर्शसंबंधःप्रत्ययोद्भवः ॥ रसेगंधेचकथितोजीवसंस्पर्शसंभवः ॥ ३४ ॥ शब्दस्त्वाकाशनिष्ठत्वात्कर्णाक्राशगतःक्षणत् ॥ जीवाकाशंविशत्यंतरित्यमिंद्रियसंविदः ॥ ३५ ॥ श्रीरामउवाच ॥ हस्यतेमानसादर्शयंत्रदावौदरेपुतत् ॥ प्रतिबिंबितमेतन्मेब्रूहिब्रह्मन्किमात्मकम् ॥ ३६ ॥

लितजीवज्ञेयत्वमायातीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ चेतनस्यार्थसंस्पर्शवेदननियमोबालपश्चादिष्वपिभ्रसिद्धेत्याह ॥ यदिति ॥ स्यावरेष्वपिगुल्मविशेषेस्पर्शमात्रेणपत्रसंपुटीकरणदर्शनात्तद्वेदनसर्वत्रानुमीयतइतिभावः ॥ ३२ ॥ दूरस्थविषयस्यकथगोलकसंस्पर्शइतिपामरशकामपाकुर्वन्नाह ॥ अच्छस्येति ॥ गोलकातिरिक्तस्यस्वच्छतमस्येद्रियस्पर्शमयःप्रागुक्तीत्याजीववेष्टिताःसंतःपुरोवर्तिविषयक्रोडीकुर्वंत्यालंगति ॥ ३३ ॥ चक्षुष्युक्तक्रमस्पर्शादावप्यतिदिशति ॥ एषएवेति ॥ ३४ ॥ शब्देविशेषमाह ॥ शब्दस्त्विति ॥ शब्दस्यवृत्तिप्रतिबिंबनविनापिसाक्षाच्छ्रोत्रद्वारातःप्रवेशोपिपसभवतीतिभावः ॥ इत्यगधस्यापिपवनद्वारातःप्रवेशसंभवोऽस्तुनामेत्याशयेनयाथासंभवमुक्तन्यायमुपसहरति ॥ इत्थमिति ॥ ३५ ॥ इदानीरामःप्रसगात्सर्वेषांप्रतिबिंबानांस्वरूपजिज्ञासुपृच्छति ॥ दृश्यतइति ॥ दृश्यतइति ॥ यत्मानसानिचआदर्शाश्चतत्समाहारे काचकास्यमणिजलादियंत्रदारूणांमौदेषुउदरान्निर्गतेषुनवपल्लवादिषुयत्यतिबिंबितघटमुखमभादिपुतत्किमात्मकतन्मेब्रूहीत्यर्थः ॥ ३६ ॥

ययविसस्यसत्यत्वेविधिवातिविभूतयोर्म्यटिसमटिसमटिजीवयोर्विबानिरिकरूपभातिमाप्रसिद्धनमिर्भक्तुशक्य तन्नात्यतज्जयोर्मुलवर्णयोर्घटचिखत्योर्घोपरस्परसावेक्षप्रति
 विषम्वरूपदुर्बचमिन्निकिवाभ्यामित्याशयोन्नरमाह ॥ अत्यतेति ॥ दुराभ्येत्यालनोर्भातिविद्धि ॥ ३७ ॥ नकेवलप्रतिविषमभाषातिरिपितुजगदपीत्याह ॥ नावदिति ॥ अप्य
 र्धेनुराह ॥ तावन्माषभातिमाप्रप ॥ अतएवतद्वजगतिविश्वासोभासु ॥ अहमित्यादिप्रपचल्लगस्थानीयद्विज्जालारपृथगसन्नित्यर्थ ॥ वर्त्तमानतुसदाचिक्कलमेवेत्य
 य ॥ ३८ ॥ हेरायत्वमित्यमसकमति सन्शानामृपाभूतसुखदु खवेत्तीतिमृपासुखदु खविदुद्धित्येतथाविधमभूत्वाअस्मासमस्माभावलक्षणामयरूपाभायायस्यत
 याविषम्वत्समतायाब्रह्मत्वभावेतिविष्टमतिस्त्रिष्टेत्यर्थ ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमन्त्रात्यर्थः ॥ प्रकाशोनिर्माणः पूर्यवाशत्तमः सगः ॥ ५० ॥ ॥ जीव

॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अत्यंतजहद्वयोरवजीवयोरिवतन्मिय ॥ प्रतिविषयदृशोऽतिविश्वेयविदांवर ॥ ३७ ॥ तावन्मात्रजगत्वेतद्वि
 श्वासोमातवास्त्विह ॥ अहमित्यादिल्लरंगोवर्त्तमानंसदाजलम् ॥ ३८ ॥ परांभोर्धौतुनास्येवदशकालक्रियाडिकम् ॥ तन्मयैकतयानि
 त्यमात्मासर्वत्रसर्वग ॥ ३९ ॥ नित्यमसकमतिमुदितामाशांतमृपासुखदु खविदत् ॥ तिसृनिविष्टमतिः समतायामलसमलसमवाम
 यमायः ॥ ४० ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० अक्षसंवेदनविचारयोगोपदेशोनामपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ५३ ॥
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ नपुनर्भवत पूर्वसपन्नाश्चसुरादयः ॥ ययाकमलजस्येतत्सर्वमेवत्वयाश्रुतम् ॥ १ ॥ ब्रह्मपुण्यष्टकस्यादावर्यंसंवि
 ययोदिता ॥ पुण्यष्टकस्यसर्वस्यतयैवोदेतिसंवदा ॥ २ ॥ विश्विपुण्यष्टकजीवयोगभ्रंस्त्रियोदय ॥ यययाज्ञावयत्याश्रुततत्तयापरिपश्य
 ति ॥ ३ ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियायांस्त्यविद्धिसंवेदनंस्वकम् ॥ संपन्नंचययातत्तेप्रोक्तमायमन स्थितौ ॥ ४ ॥

स्तानिमनोरेहपुण्यटकमितिचम ॥ अयोधोदेवकोभेनुब्रह्मैवैकमितिीयति ॥ १ ॥ कलनोन्मुखतायातमित्यादिनावर्णितमहकारवेर्हेदियादीनागगतोक्तम्यनजीवसमतेऽप्यज
 स्वेवम्यटेस्तवापिनृत्यमितिनात्यर्थत्वयाज्ञातमेवेतिब्रह्ममाणोपोद्घातायमथममनुवर्तति ॥ नपुनरिति ॥ अप्यर्थेपुन शब्दः ॥ कमलजस्येवभ्रमतोपिखटे पूर्वमनायतमित्यादि
 वर्णितब्रह्मत्वभावेस्थितस्याचसुरादयोनसंपन्नादत्येतत्सर्वमेवत्वयाश्रुततत्तयापरिपश्यति ॥ १ ॥ पूर्वपुण्यष्टककल्पनोत्तरम्यवदायार्थकल्पनमपिसमटिब्रह्मव्य
 टीमाभित्याह ॥ ब्रह्मेति ॥ ब्रह्माहिरण्यमर्गः समटिपुण्यटकनस्ययासागर्दौष्यब्रह्मत्वम्यार्थसिद्धिरिहातथासर्वस्यम्यटिपुण्यष्टकस्याप्युदेति ॥ २ ॥ तदेवगर्भस्थितिमारभ्यदरीय
 ति ॥ विद्धीति ॥ योप्यटिमीवोगर्भस्यएवब्रह्मादीन्द्रियोदयमिश्रिष्टपुण्यटकालावष्टेमासिसंपद्यतेसतदारभ्यययथाव्यवहृत्यैवस्तुभाषयतितातत्त्वबासमयापरिपश्यती
 स्यात् ॥ ३ ॥ पूर्वब्रह्मायमन स्थितौहिरण्यमर्गः ब्रह्माचार्यथास्वकत्वेवर्बह्मिन्द्रियाग्निहिरण्यमर्गः संपन्नचित्तयातत्तेनवाविध्यतेऽसंपन्नचित्तमितिचययोक्तकलीत्यर्थः ॥ ४ ॥

सर्गात्पूर्वसंभवतीव्यपि समट्योरैकैव शुद्धासं वितततस्तदनंतरं अहंवेदनालक्षणानतजीवपुण्यष्टकान्वितासास्तुतथापि संवेदनस्वरूपमर्निदितमेवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ वेद्यदोषात्संवेदनंतत् कुनो न निश्चयेति चेद्वेद्यस्य परमार्थतोऽसत्त्वादित्याह ॥ नत्विति ॥ एकत्वादिहेतुभिरनामये संवेदने परस्य तदन्यस्यास्ति तासत्यतानत्वित्यन्वयः ॥ नास्तित्वे च अभावत्वादयस्य यो हेतवः ॥ अभावत्वाद्देशकालकृतपरिच्छेदवत्त्वादेनेकत्वाद्गुणकृतपरिच्छेदवत्त्वात्पुनश्चेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ननु संवेदनमेव मनस्तादिभावांगच्छतीत्युक्ते तत्र मनस्तादीनामसत्यत्वे संवेदनमेवासत्यत्वं किन स्यात्तत्राह ॥ चेत्यादीति ॥ चेत्यमतव्यादिगोचरबुद्धिदृष्ट्यध्यारोपमात्रतन्वास्तव मनस्ताप्राप्तिः सेत्यर्थः ॥ ७ ॥ तर्हि विद्याविलासाविर्भूतस्वरूप

शुद्धासं वित्सं भवती संवेदनमर्निदितम् ॥ ततो हं वेदनानंतजीवपुण्यष्टकान्विता ॥ ५ ॥ नत्वेकत्वादंतत्त्वादेव दत्तादनामये ॥ अभावत्वा दनेकत्वाद्गुण्यत्वात्परास्थिता ॥ ६ ॥ चेत्यादिबुद्ध्या तत्किंचिन्नमनस्तां च गच्छति ॥ न च जीवत्वमायातिनचपुण्यष्टकालिका ॥ ७ ॥ न विद्यादिविलासोस्ति सोस्ति नास्तीवयः सदा ॥ परमात्मेति कथितो मनः षष्ठेन्द्रियातिगः ॥ ८ ॥ तस्मात्संपद्यते जीवश्चिन्मूर्तिर्मननात्मकः ॥ भ्रमः केवलमित्याद्य उपदेशाय गीयते ॥ ९ ॥ यतः कुतश्चित्संपन्ने त्वविद्यामय आमये ॥ उपदेशोपदेशेन प्रविलीने विचाराणात् ॥ १० ॥ प्रशंतसकलाकारं ज्ञानं तत्रावशिष्यते ॥ यत्राकाशमपि स्थूलमणाविवमहाचलः ॥ ११ ॥ यत्रोद्यदाचारमपि सदप्यसदिव स्थितम् ॥ जगज्जानविषयांस्त्यक्त्वा काये त्वं तिष्ठ निर्मले ॥ १२ ॥ असन्मयमविद्यायारूपमेव तदेव हि ॥ यद्वाक्षितासती नूनं नश्यत्येव न दृश्यते ॥ १३ ॥ आलोकि तं नाम कथमवस्तु किल लभ्यते ॥ प्रयत्नेनापि संप्राप्तं मृगतृष्णां बुकैरिव ॥ १४ ॥

पत्वात्पूर्वतदप्यसत्किन स्यात्तत्राह ॥ नेति ॥ आदिपदाच्चरमप्रमाणमननादिपरिग्रहः ॥ यो मूढो नास्तीति कल्प्यते स परमात्मा सदास्ति ॥ ८ ॥ यद्यद्वितीय एव सः तर्हि तस्मात्सर्व ए त आत्मानो व्युच्चरतीति श्रुत्या अग्निविस्फुलिगन्यायेन जीवसपत्तिः कथमुक्तेति चेदुपदेशाय कल्पनयेत्याह ॥ तस्मादिति ॥ ९ ॥ अतएवाविद्यारोगस्य न मूलं चित्यं कितु चित्तं न चित्तनीयेति ॥ मूलकल्पनादिश्चिन्मूर्तिः सोपाय एव न वास्तव इत्याह ॥ यत इति ॥ प्रविलीने सति स्वरूपज्ञानमेवावशिष्यत इति परेणान्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ उद्यदाचारं निष्यद्य मानव्यवहारार्थं क्रियाशालीति सद्वावहारिकसत्यमप्यसच्छून्यमिव यत्र स्थिततत्र त्वजगज्जाविषयास्त्यक्त्वा निर्मले जीव नृमुक्तः काये संत्येव तिष्ठ ॥ १२ ॥ इदानीमविद्यायाः स्वरूपमाह ॥ असन्मयमिति ॥ १३ ॥ मृगतृष्णां बुकैरिव संप्राप्तदृष्टान्तोप्यप्रसिद्ध इत्यर्थः ॥ १४ ॥

असदेवसद्गतिपत असद्गानादेवास्वसत्येत्यन्वय ॥ १५ ॥ सत्यात्मन सन्निधानादर्थतमसत्याया अप्यविद्याया कल्पनाकल्पितेत्यर्थ ॥ १६ ॥ तस्यतेजीवस्योपवेशाय तस्याऽविद्यायादेतोर्जीवाविकल्पमाह ॥ १७ ॥ आबोधनोन्मुखीबासायर्धनोऽसुखासतीयथाभाषयतीतिप्रेरणाऽन्य ॥ १८ ॥ बालेनसञ्जावितोयक्षकदवसत्याऽस्योबाभक्तु अयत्तुपञ्चतम्याभस्यपञ्चीकरणस्मिक्किदिकलनसत्तयासत्यतयासभाषयतीत्युत्तरेणान्वयः ॥ १९ ॥ तन्नात्मनिदेहात्मनिरध्याद्द्विपद्वाराणि ॥ छावसपुस्तम् ॥ २ ॥ एव्यपञ्चतम्याभेव्यपरमार्थोऽन्यदेवाभ्याभिमिश्रित्यद्वौरेऽप्यसि ॥ २१ ॥ तद्वर्धमिश्रियमनऽभाणादिअंत ॥ इदपटाविबासम् ॥ भाववासनाम् ॥ २२ ॥ तन्प्रविर्पेद्विपसयोगाभिप्यक्तत्वात्मसुखेवविषयसुखतयासभाषयतीत्याह ॥ रुद्रिजालमिति ॥ २३ ॥ एषत्वाभाविकस्वदेनमेवविषयसन्निकपाज्जातमहकारात्मनोधमदति असदेवसदेवाज्ञानादस्यसत्यता ॥ ज्ञानापथास्थितंवल्लुहस्यतेनस्यतिअम ॥ १५ ॥ अविद्यायाविचारोयजीवपुण्यपृष्ठादिका ॥ अप्यत्यतमसत्याया कल्पनाकल्पितात्मन ॥ १६ ॥ तस्यास्तउपदेशायसेयंजीवादिक्ल्पना ॥ रुताशास्त्रे प्रवोधायातंत्वमेकमनाऽष्ट णु ॥ १७ ॥ जीवत्वमिवसंप्रानापुर्यष्टकपदस्थिता ॥ कलाकलकलितारोचितीराऽनोधनोन्मुखी ॥ १८ ॥ यद्ययाभावयत्याश्रुततत्तयानुभ वन्यलम् ॥ सत्योभावत्वसत्योवाचालेननिशियक्षक ॥ १९ ॥ पञ्चतन्मात्रकलनासभावयतिसत्तया ॥ तन्नात्मनितयारध्यान्वपस्यतितयो दितान् ॥ २० ॥ एव्यएवसमुत्पन्नंवाहिस्यंभूतपंचकम् ॥ पश्यत्यनन्यदन्त्याभाशाखाशतमिर्वाकुर ॥ २१ ॥ इदमतारिढवाल्याभिमितिअत्र यर्वास्त ॥ जीवाभावयथादत्तेतत्तयाद्रदयत्यय ॥ २२ ॥ रश्मिजालमिर्वेदोयदात्मन प्रतिभासनम् ॥ बाल्यस्पर्शतयातेनतदेवाशूर रीकृतम् ॥ २३ ॥ मरिचस्येवयत्तेक्ष्ण्यशून्यत्वमिवस्वस्ययत् ॥ आत्मनोवेदनयच्चतेदेवान्यदिवस्थितम् ॥ २४ ॥ अत्रैवनिश्चयंयद्व्यानि यम सुहृदीकृत ॥ अनेनेत्यमनेनेत्यभाष्यमित्यवखंडितम् ॥ २५ ॥ स्वभावैतरनामासौस्वसकल्पमयात्मक ॥ कश्चित्कदाचिद्रवतिस्र भावेनेवनान्यया ॥ २६ ॥ आत्मनैवेदमस्विलसंपन्नंद्वैतमहयम् ॥ खडोमधुरसेनेवमृदेवचमहाघट ॥ २७ ॥ सन्निवेशविकारादिदेश कालादिसंभवात् ॥ संभवत्यन्नन्वीरोदेशकालादयसंभवात् ॥ २८ ॥

संभावयतीत्याह ॥ मरिचस्येति ॥ २४ ॥ अग्रमांसारिकविषयभोगेवेषुपुण्यापर्यवसाननिध्यवत्त्वाएहलीकिकपारलीकिककयाचरणनियम मुदहीकृत ॥ अनेनलौकि
ककर्मणा ॥ अनेनवैदिककर्मणा ॥ अन्तर्लक्षितनम्बरसुखमुद्दिश्येत्यर्थ ॥ २५ ॥ तत्रैकप्रवृत्तिनियम-स्वाभाविकरागादिकृतइतरलुशासकृत ॥ द्विविधोव्ययसकल्पमया
कलायो-कराचित्कथिरेव स्वाभाविकपुण्ययनैवेतरजित्वाभगतिनाम्येत्यर्थ ॥ २६ ॥ तद्योग्यभाष्येऽसौवस्वावशास्त्राम्यतरानुसारीतत्तद्वापारसाधनफलाल्मनाबि
बन्ततदस्याह ॥ आत्मनैवेति ॥ स्वह-मभुसारकराविरोध ॥ २७ ॥ यद्यपिस्वहपटौपूर्वतद्वर्षपिढावस्ययोर्बिनाशाद्विकारीतथापिमाधुर्यद्वस्वरूपाबिनाशासत्त्वोविबन्तद
टाती मङ्गितद्वस्वगिम्बिकार-सुभनतिर्द्विषम्यद्वित्याह ॥ सन्निवेशेति ॥ अभमधुमदारी ॥ ईशोम्रस्रजि ॥ २८ ॥

अथवाखंडोमधुरसेनेवेतिवाक्येखंडोवनखंडः मधुरसेनवसंतद्रवणेवेत्यर्थस्तथाचाविकारएवदृक्षविकारहेतुर्जलभागोदृष्टांतद्व्याशयेनाह ॥ इतदिति ॥ यथादृक्षप्रविष्टोरसोजलमित पत्रमित-पुष्पमहमितिवैचित्र्येणोदित सन् अद्वित्वेपिद्वितां वदृष्टस्तथानः स्वात्मनिप्रसिद्धसत्तारूपब्रह्मापिदत्त पटइत कुड्मा महमित्यादितोभेदात्सर्वजगदाल्मनाआत्मनिलिखमाहुरद्विद्धीतिरेणान्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ यथावाअभोदोभेद्यःअथगीष्मेअर्कंरुगवाहमितिताद्रूप्येणतिष्ठति ततआयवप्रारभेवारिदानावसेवारिदोहमितिठिति ततोभूमिप्रवेशेनाकुरातर्जलात्मनाप्रवेशेअथाकुरोहमितिठिति तथाआत्मापिकालभेदेनभावाभावाकारोभूत्वानिष्ठतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ अयच्चजगद्विवर्त्तनियमकम कल्पितोपिनकेनचिदन्यथाकर्तुंशक्यइत्याह ॥ इतीति ॥ सर्वेश्वरेब्रह्मणिततप्रसिद्धम् ॥ ३२ ॥ एववस्तुस्वभावनियतिरपिचस्तुभेदभिन्नानान्यथाकर्तुंशक्येत्याशयेनाकाशादिस्यभावस्याज्ञातब्रह्मस्वभावस्यचैलक्षण्यमाह ॥ आदर्शोतिद्वाभ्याम् ॥ आदर्शवत्स्वच्छेआकाशेस्वःस्वीयोभागःकार्यवानैवप्रतिविवति ॥ कुतः ॥ व्यतिरेकासंभवतःआकाशोआकाशकार्येइतःपुष्पमितःपत्रमहमित्युदितोयथा ॥ खंडेस्वात्मनिनःसत्तारसोऽद्वित्वेद्वितां वहन् ॥ २९ ॥ इतःपटइतःकुड्ममहमित्यादितस्तथा ॥ सर्वात्मनात्मनिब्रह्मविद्वित्वं हित्वमाहरत् ॥ ३० ॥ अद्यांकुरोहमद्यार्करुगंहत्वद्यवारिदः ॥ यथेतिपिप्लुत्यंभोदस्तथात्मासदसद्गुः ॥ ३१ ॥ इतिभाव्यमनेनेदमित्थंसर्वेश्वरेततम् ॥ क्रमंखंडयितुंलोकैकस्यनामास्तिशक्ता ॥ ३२ ॥ आदर्शस्वच्छआकाशेनैवस्वःप्रतिविवति ॥ व्यतिरेकासंभवतःकचत्येवहिकेवलम् ॥ ३३ ॥ ब्रह्मणित्वात्मनात्मैवस्थितःकचतिविंवति ॥ इतोभभवत्येदेहोपिचिन्मयत्वात्स्वभावतः ॥ ३४ ॥ यद्यथैवात्मकचनंवेत्तितंभवतात्मना ॥ असत्यमपितन्नेहव्यभिचारीकदाचन ॥ ३५ ॥ हेमत्वकटकत्वेद्वेसत्यासत्यस्वरूपिणी ॥ हेमिभां दुगतेयद्विचित्राचित्रेत्तथात्मनि ॥ ३६ ॥ सर्वगत्वाच्चितेश्चिन्तनित्यंमनसिविद्यते ॥ हेमत्वंकटकस्येवजडभावःस्थितोन्यदा ॥ ३७ ॥ चित्त्वज्जाड्यात्मकंचित्तंहंभावयतिस्वयम् ॥ यथायदैवयद्भावंतथाभवतितत्तदा ॥ ३८ ॥ कालेकालेचित्ताजीवस्वन्योन्योभवतिस्वयम् ॥ भाविताकारवानंतर्वासनाकलिकादयात् ॥ ३९ ॥

भूतानरेवाआकाशभेदाभावान् ॥ किंतुकेवलमाकाशानिष्प्रातिविवदर्पणोदरवत्स्यच्छतयाकचनिदीप्यतएवेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ साविअं ब्रह्मनुनतयेत्याह ॥ ब्रह्मणीति ॥ कचनिसर्ववस्तुशक्त्यादिरूपेणदीप्यते ॥ जीवरूपेणप्रतिविवति ॥ भेदकल्पनयाचक्षेतीभवति ॥ ३४ ॥ अस्तेविक्रिततस्तत्राह ॥ यदिति ॥ तत्रसर्गद्वयद्वस्तुस्वभावेनात्मकचनवृत्ततंस्यभावमस्यमपिभावतासत्येनात्मनासत्येवेत्तिसचवियमोनकदाचनव्यभिचारातिसर्वापिनियतिःसिद्धेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सत्यानृतमिथुनीभावेवाचारंभणश्रुतिदर्शितन्यायेनदृष्टातमाह ॥ हेमत्वेति ॥ ३६ ॥ अतएवप्रथमकार्यैर्मनसिचिज्जडोभयरूपतादृश्येतत्रयनित्यतस्तत्स्यमित्याह ॥ सर्वगत्वादिति ॥ अन्यदाकदाचिदित्यर्थः ॥ ३७ ॥ चित्तजाड्येतिपाठेचित्तस्यजाड्यजडदेहविषयाकारस्तदात्मकचित्तदृढभावनयायदैवयथादेवनरस्थायरादिनायेनप्रकरणयदायद्रावभवतितदातथैवतद्रावभवतिअनुभवतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ अतएवकालभेदेनजीवस्याहमाकारभेदानुभवद्वत्याह ॥ कालइति ॥ चिनाअतर्वासनाकलिकानामुदयाद्विकासद्विचित्र्येणभाविताकारवान्सन्अन्योऽन्योभवति ॥ ३९ ॥

यथास्वमटोपागोबनारिसत्ताम्येतक्षणाद्विभावयान्तितायेदृभूतोयजीवोपिदेहोहर्तातर्भावयान्ति ॥ ३० ॥ यथास्वमेप्रतिभासत
इतिप्रतिभासोदरपमानोरोझादितिकुञ्जमृत्तापटोभवेत्तयमारणमूर्छायापिप्रतिभासमानमिदेहोतर्भावनीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ नख्यदेह इत्यस्मिन् यन्तिवसेतवसकथयेदहोतर्भावस्त
प्राहा/असत्यमेवेति ॥ मरणजननाविकर्मपिभर्तु/अतिभासिकमेव जीवर्तानुतदेहस्यबाह्यविशर्नस्वाविद्याकल्पितस्यैवतन्वासनामयस्येतिभावः ॥ स्वस्याम्यरूपवदेहोतर्भावदि
त्यय ॥ ३२ ॥ तर्हिर्कीयवनवार्थक्यवदेहोतर्मयेतदेहस्यकालिकपरिणामोनेत्याह ॥ कालेनेति ॥ एतादृशतदेहोरूपकालेनअम्यत्वदेहोतर्भावएतीतिन यतःपरुतमिवश
रीरवान्यायवस्थापेतेतदेवेदमितिप्रत्यभिज्ञानिभ्ययाह्वयम् ॥ एतेभूतभाविवेदास्तुन इत्यभिज्ञानाभावान्येसंतिनसंतीत्यादिभार्तिगच्छंतिअतस्तेपास्वतोजीवतएवभवो
वातनयासमद्वन्द्वत्यय ॥ ३३ ॥ ननुकदापिभागदृष्टेरेषाद्विशरीरभावेषकास्यवासनातथाह/वस्त्विति। इदनुजगदृषजीवस्वमेतर्गतविद्धि ॥ तस्यप्रयक्षावसायस्य स्वमादितिभूते

स्वप्नेदृशोयथाग्रामोयातिसत्तान्यतेक्षणात् ॥ देहादेहतयायातिदेशोयप्रतिभात्मकः ॥ ४० ॥ प्रतिभासोयथास्वप्नेनरकुण्डपटोभवेत् ॥ भवत्यसत्यमेवेदिदं हार्तारमिदस्वतः ॥ ४१ ॥ असत्यमेव भ्रियते त्वसत्यं जायते पुनः ॥ जीवस्वप्नप्रतिभासेन स्वप्नवत्स्वान्यरूपवान् ॥ ४२ ॥ कालेनैतादृशरूपमिदं नान्यत्वमेति वै ॥ प्रकृतं निश्चयारूढं प्रमत्येते भवस्वतः ॥ ४३ ॥ वस्तुदृष्टमदृष्टं च स्वप्ने समनुभूयते ॥ जीवस्वप्ने जगद्रूपविद्वेषेण विदांवरः ॥ ४४ ॥ अजाग्रदृष्टिदृशोयस्वप्निधानादिनेरितः ॥ न स्वप्नो विद्येते तस्मादच्छात्मा चितिमात्रकम् ॥ ४५ ॥ अद्यापूर्वाभिधस्वप्ने यथापस्थितिनान्यया ॥ अग्रदृष्टयैवार्थचेतनचित्पश्यति ॥ ४६ ॥ प्राक्तनीवासनाद्यापि पौरुषेणावर्जीयते ॥ त्वक्कुकर्माद्यनेन प्रयानिहि सुकर्मताम् ॥ ४७ ॥ मोक्षादनेन शान्त्यतिजीवतां च क्षुरादयः ॥ उन्मज्जति निमज्जति केवलदेशकालतः ॥ ४८ ॥

रित्यय ॥ इदं त्वमेव अननुभूतस्यापि दशानभिहङ्गम्यननुभूताभिप्रायेण ॥ इदं चादृष्टं च श्रुतं चाश्रुतं चाननुभूतं च सर्वं परयतीति श्रुतिमवलब्धोक्तम् ॥ वस्तुतस्तन्नावीस
सारेनाननुभूतं किंचिदस्तीति मरणकाले भाविदं हारजकर्मोद्धोषितवासनानुसारेणैव देहोत्तरोद्भवद्विषयो ध्यम् ॥ ४४ ॥ तद्विषयस्य अप्यब्रह्मसाक्षात्कारलक्षणसिद्धिरव
स्थासनामय स्वमूर्त्तिकनस्यात्तथाह ॥ अक्षाधविनिता ॥ य शिषमूर्त्तिं चतुर्थमन्यत इति स्थाभिधानादिश्रुति अत्रायमुच्यते तुरीययादृष्टं परमात्मा तस्य उक्तलक्षणसिद्धिं स्वप्नए
व न विषये जायते कदापि तदनुभवाभावेन तद्वासनाप्रसिद्धे तस्य बासनामयत्वायोगात् साक्षात्तत्वाच्चालाचैतम्यमात्रमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ स एष विवात्मा येन जीवो भूत्वा अथ अपू
र्याभिधमभिनयं वत्तानमनमर्थं यथाशिरस्त्रभावादेव पश्यति नाग्यथातथैवापेदमप्यर्थं परयतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ अत एवादृष्टं विषये विभावनामप्येन दृढीकृतवासना पूर्वदृष्टं विष
यो बासनो मयतीति पुरुषनयनभावन्यं परदर्शितमित्याह ॥ प्राक्कनीतिता ॥ ४७ ॥ एष जीवस्य बासनापारेष्यतिलक्षणो देहाविशेषोर्वाणित इवानीकदा तच्छ्रमतिरिति बाधायामाह ॥
नोक्षादिति म ४८ ॥

मोक्षं विनैवेदेहादिनिवृत्तिः किं न स्यात्तत्राह ॥ चित्त इति ॥ यत्प्रितो यावन्मोक्षदेहाकारकलनावासनातिष्ठत्येवास्वकलनैवैतस्य जीवस्य पंचात्मा देहोऽमेतिष्ठतीव ॥ यथा शिशो भवितो महायक्षो मेतिष्ठति तद्वद्विनिवार इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ इदानीं कथंचित्स्थूलदेहनिवारणे पिमोक्षविनालिगदेहलक्षणपुन्यष्टकं दुर्निवारमित्याशयेन तद्वर्शयति ॥ मन इति ॥ ५० ॥ ननु शास्त्रे ज्ञानेन्द्रियकर्मेन्द्रियप्राणाभूतानि अतः करणमविद्याकामकर्माणि पुन्यष्टकमित्युक्तं तत्पुच्यीकृताकाशवाच्चादिलिगघटितस्थूलान्तमूर्त्तं रूपमपि स्यात्तत्कथममूर्त्तमनोबुद्ध्याष्टकमेव पुन्यष्टकमुक्तं तत्राह ॥ अमूर्त्त एवेति ॥ त्वदुक्तमूर्त्तपुन्यष्टकतदास्याद्यादिपंचीकरणेनामूर्त्तानां तन्मात्राणां स्थौल्यस्यात् ॥ अयत्तु तन्मात्ररूपो लिगात्मा अमूर्त्त एव ॥ अस्य खल्वपचीकृताकाशत्वमतिपीनता निरवधिकस्थौल्यतश्च न संभवति नक्षमूर्त्तवासनाकोटीनामपि मेलने स्थौल्यदृष्टयदास्य खल्वमेव दुर्लभं तदा स्थूलवातातामहागुल्मो वक्ष इवात्यतमसभाविता ॥ एवस्थूलतेजोजलपृथ्वीतापि ॥ एवच स्थूलभूतानामेवासंज्ञवे अस्य परमाणोरप्यति सूक्ष्मस्य देहता सुमेरुतेवात्यतासंभाविनेति न भौतिके देहांतपुन्यष्टकव

चितः स्वकलनात्तस्य देहो ग्रहवतिष्ठति ॥ पंचात्मा भावितो सत्यो महायक्षः शिशोरिव ॥ ४९ ॥ मनोबुद्धिरहंकारस्तथा तन्मात्रपंचकम् ॥ इति पुन्यष्टकं प्रोक्तं देहो सावातिवाहिकः ॥ ५० ॥ अमूर्त्त एव चित्तात्मा खल्वमस्यातिपीनता ॥ वाततास्य महागुल्मो देहतास्य सुमेरुता ॥ ५१ ॥ विरजस्वक्रमेणैव निरवस्य सुमुक्तिभाक् ॥ सुषुप्तैकवस्थास्य जडाः क्रोडीकृता यथा ॥ ५२ ॥ स्वप्ननाम्नीतथावस्था देहप्रत्ययशालिनी ॥ आमोक्षं भ्रमतीहायमिति स्यावरजंगमैः ॥ ५३ ॥ कदाचिद्विसुषुप्तस्थः कदाचित्स्वप्नवस्थितः ॥ आतिवाहिकदेहो यं सर्वस्यैवावतिष्ठते ॥ ५४ ॥ यदा सुषुप्तभावस्यो भाविदुःस्वप्नवेधितः ॥ तदा कालानलसमस्तिष्ठत्यनुदिताकृतिः ॥ ५५ ॥

ण्यत इत्यर्थः ॥ ५१ ॥ मुक्त्यनुपयोगादपि न मोक्षशास्त्रे स्थूलसद्भावे कल्पनायुक्तेत्याशयेनाह ॥ विरजस्वेति ॥ मनोमात्रमेव देहादिप्रपंचश्चेन्न्यनसो वैराग्याद्यभ्यासेन विरजस्वेगमादिसाधनसंपत्तौ वाक्याज्ज्ञानोदयक्रमेण मनःकल्पितस्वप्नाय प्रपंचस्य तन्मूलाज्ञानस्य च बाधे स्वकार्यकारणावस्थावधद्वयशून्यस्य मुक्तिरूपपद्यते ॥ स्थूलभूतभौतिकमूर्त्तप्रपंचाभ्युपगमे तु तादृशस्य ज्ञानेन बाधादर्शानामुक्तिरूपपद्यत इत्यर्थः ॥ एवच निष्कर्षस्वमसुषुप्तीद्वि एवावस्थेन जायन्नाम्नीस्थूलविषया अन्या अवस्था केन चिदुपापादित्यु शक्येत्याशयेनेते विभज्य दर्शयति ॥ सुषुप्तेति साधनं ॥ यया जडाः सर्वदेहादिप्रपंचावासनात्मनोपसह्यत्यक्रोडीकृताः ॥ ५२ ॥ इति एव परिदृश्यमानप्रकारेण स्यावरजंगमैराकारैरातिवाहिकदेहे एव आमोक्षाद्भ्रमतीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ भाविभिर्दुःस्वप्नैर्वासनात्मनः प्रविष्टैर्विधितो विद्धवगतस्तदितर एवानुदिताकृतिश्चित्तिविवचितत्वादुपसं हृतजगत्वाच्च कालानलतमोदीमस्तिष्ठति ॥ अनेनातज्ञानशून्यनैयायिकादिसुषुप्तिः प्रत्युक्ता ॥ ५५ ॥

नप्रत्यावरादिकृतावस्थासुजात्याधिव्यासुप्रमिप्राशुयमित्याह ॥ स्थावरायास्त्विति ॥ अप्यर्थेचराश्च ॥ तथाचकल्पदशाणांपुण्याधिक्यात्कमिकीटस्तुयादिदुःखाभा
शानदधिस्येपिनमनुप्यादिवद्यदोऽलोलीनितमस्त्वित्येत्यर्थः ॥ १६ ॥ तथाचचित्तज्जात्यप्रकयएवसुप्रभिमिथित्तपमणमेवसद्यतिश्चित्तस्यतत्त्वबोधएववधमुक्तितुयैतवास्त्य
जापरितिपयवसन्मित्याह ॥ सुपुमनेत्यादिना ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रबोध उलटदृष्टिभ्यामप्रसङ्गरोभवति ॥ सचबोधोबुद्धे पुरुषप्रयत्नतः ॥ १० ॥ तत्त्वतोयावान्यथेति
ज्ञानप्रमाणो जीव सर्वानर्थोऽज्ञानतिभासयति साक्षीतन्मय एव भावतीत्यर्थः ॥ यत्त्वज्ञानप्रमाणः सोऽपि परमार्थतः स्वस्य एवाज्ञानाच्छिलावद्बुद्धीकृतेस्वद्वयेषु बोधस्य मिथय भवती
प्रप्रयत्नस्य र्थतिपरेणाख्यः ॥ ११ ॥ तर्हि किं जीवानां द्रव्येधास्तव भयमस्ति नेत्याह ॥ जीवानामित्यादिना ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अस्त्यग्नीषाणोऽसौ पुमीत्यतिवर्
स्यावरायास्ववस्थासु कल्पदशदशास्तु च ॥ भवत्येव सुपुमस्यो घनमोहशिलाघन ॥ १६ ॥ सुपुमतास्य जडतास्वप्नोत्येत्यर्थः हि सस्यति ॥ य
प्रयोधोस्य सामुक्तिज्जाग्रद्यातु र्यता ॥ १७ ॥ जीवप्रयोधानुक्तिर्हि प्रयोधात्परमालताम् ॥ सोऽयेति क्षालितमलतामं कनकतमिव
॥ १८ ॥ जीवप्रयोधानुक्तिर्यासा च द्विविधोऽयते ॥ एका जीवन्मुक्ततेति द्वितीया देहमुक्तता ॥ १९ ॥ जीवन्मुक्तिर्हि तु र्यत्वनुर्यातीतपटत
त ॥ यो धो जीव प्रयोधो यस्य च युद्धि प्रयत्नतः ॥ २० ॥ ज्ञातप्रमाणा जीवो र्यतो जानातीह तन्मय ॥ पश्यतीमभयचैव सुदीपं स्वप्नविभ्रम
म् ॥ २१ ॥ मिथ्योदित स्वद्वयेस्वस्य एव शिलीकृते ॥ जीवानामतरेत्वन्यन्न किंचिच्चित्कलाविना ॥ २२ ॥ तामेवान्यतया पश्यन्मुधैवप
रिशोचति ॥ जीवाणोरतरेत्वन्यन्न किंचित्क्वियरमाहते ॥ २३ ॥ यत्र तत्र जगद्दृष्टमद्वैतमायाविजृम्भितम् ॥ स्यात्यतः कथं दबूनां यथानाना
भ्रमोदय ॥ २४ ॥ जीवाणूनां तयैवा तं मिथ्याससरणोदय ॥ बधोस्य वासनाबधोमोक्ष स्याद्वासनालय ॥ २५ ॥ वासनां तांस्त्यसौ पु
मीस्वप्नो विस्फुरति स्थिति ॥ घनवासनमोहो यजीव स्यावरतादिमाक् ॥ २६ ॥ मध्यस्य वासनस्ति र्यं कूपुरुषस्तनुवासन ॥ यदा तर्जि वि
तेनां तां न हि जाता पटादय ॥ २७ ॥ जीवैक्यादुभयो सत्ताग्राह्या हफयोस्तदा ॥ आत्मानात्मसमालीढो बहिरंत र्यटाच्चिता ॥ २८ ॥
सनानार्थोऽवधि ॥ नुर्यतातीतयोर्निवासनत्वात् ॥ सच स्वमेस्फुरति किंचिन्मेषेण सुदीपवतीत्यर्थः ॥ घनेति ॥ २९ ॥ तत्स्पष्टासनसुधोत्कर्षादुन
रोसरगुभयोनिमिर्मित्याह ॥ मध्यस्थेति ॥ पुरुषो मनुष्यगधवरेषां धर्वादि ॥ वासनानां स्यतारतम्येनैव किंचिदप्यस्फुटो भावमुक्ताया स पहाणादिविचित्र्येणापितमाह ॥ यदेत्या
दिना ॥ यथायस्मिन् सुमिथ्युत्तिकाले देहान् आनखाप्यमाप्रमाणाद्भावकलक्षणजीवितेन एतावाग्नेषु परिमित एवाहमित्यतः परिच्छेदोऽप्रवृत्तितवापटादय पवाद्यादिहिजाता
सपत्न्या ॥ ३० ॥ संनुबद्धि किंतु साभाह ॥ जीवैक्यादिति ॥ तदाचक्षुरादिद्वारनिर्गतां करणद्वारा निर्गतेन स्वस्थच्छिन्नजीवेन पटादीनां भ्यामी पटमहजानामीति यासपाहक
योर्वासनामिकासत्ता तर्हि किंचिन्मेषेण सुदीपवतीत्यर्थः ॥ एतदेव स्पष्टमाह ॥ आलेति ॥ अतः स्थित आत्मा जीवो यदा बहिरनात्मसंशालीढो भवति तदा चिताया स पाहकवासना
नगृण्येवाप्यसाभिगोने सोऽवपाठोऽदीत्यर्थः ॥ ३१ ॥

एव हेयोपादेयवैचित्र्यमपि वासनाध्यस्तमेव न वास्तवमित्याह ॥ नेहेति ॥ ६ ॥ शोभितास्तत्त्वबोधेन विराजमाना ॥ सबाध्याभ्यतरजगच्चिद्वानि रिकंतं विद्येते कालत्रये पीत्यर्थः ॥ ७० ॥ यथा अध्वि समुद्रस्तत्त्वतो विष्टट अपास्तसमस्ततरगबुद्धादिभेदस्वादाकाशादप्यच्छसकलमेकशुद्धजलमेव तथा उदसर्वजगत्तत्त्वतो बुद्धसत्त्वोपहस्तित निरस्तवासनावस्थौ वैचित्र्यभेदजातयस्य तथा विधमनामयपरपदमेवेत्यर्थः ॥ ७१ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे नि ० पू ० एकपचाशः सर्गः ॥ ५१ ॥

जीवस्य मो जगत्तत्रासस्य तात्पर्यरि क्षय ॥ तदर्थमर्जुनाख्यानवसिष्ठेनावतार्यते ॥ १ ॥ ननु स्वम सर्वेषां जीवानां प्रत्येकमिन्न ॥ जायत्यपचस्तु सर्वेषां साधारण सर्वे स्वमैव धर्म्येणानुभूयमान कथस्वम स्यात्तत्राह ॥ यइति ॥ आदिन प्रथमजीवस्य सर्वजीवस्य सर्वजीवस्य सविष्टेनावतार्यते ॥ १ ॥ किमर्थमिव क

तदाग्राह्यग्रहणधीर्गुणगुणवसोदया ॥ नेह संत्यज्यते किंचिन्नेह किंचिन्नगृह्यते ॥ ६९ ॥ बाह्यांतरकलाकारश्चिदात्मैकः प्रकाशते ॥ त्रिजगच्चिच्चमत्कारस्त्वलंभेदविकल्पनैः ॥ शोभिताः स्मश्रितिचिरात्सर्वाख्याधनविद्यते ॥ ७० ॥ अभ्यर्थयाजलमपास्तसमस्तभेदः स्वादच्छमेव सकलं द्रवमेकशुद्धम् ॥ सर्वतथेदमपहस्तितभेदजातमाद्यं परंपदमनामयमेव बुद्धम् ॥ ७१ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० इन्द्रियाथोपलंभविचारोनामैकपंचाशः सर्गः ॥ ५१ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ योजीवस्यादितः स्वप्नो नानाकलनकोमलः ॥ तमिमं विद्वि संसारं न संत्यं नाप्यसन्मयम् ॥ १ ॥ नपुंस इव जीवस्य स्वप्नः संभवति क्वचित् ॥ तेनैते जाग्रतो भावा जाग्रत्स्वप्नरुतो ब्रहि ॥ २ ॥ जीवस्वप्नमिमं दीर्घं क्षिप्रताप्रतिभासतः ॥ असत्यमप्यवस्तुत्वाद् द्विवेद्यविदां वर ॥ ३ ॥ स्वप्नास्वप्नांतरमिव गच्छंती जीवजीवकाः ॥ असत्यमेव पश्यंति घनसत्यतयानघ ॥ ४ ॥ अजडे जडतातजडे चाजडतोदिता ॥ असत्ये सत्यता जीवजीवानुभवमो हतः ॥ ५ ॥ भानोरप्यंतरखिलं पश्यंतस्त्रिजगद्भ्रमम् ॥ भ्रमंति स्वप्नसंभ्रांता इव जीवाभिदालिभिः ॥ ६ ॥ सर्वगत्वादनंतत्वास्वस्य जीवस्य जीवतः ॥ यद्भावयंति चेत्तं तिते देवाश्चित्सत्यवत् ॥ ७ ॥

लप्यत इति चेद्वाहीनामिव समष्टे स्वप्नांतराप्रसिद्धेरित्याह ॥ नेति ॥ तेनास्माकजाग्रत्प्रसिद्धाभूतभवननादिभावास्तस्य जाग्रत्स्वमो भयस्थानकृतो दयानस्वमतो भिद्यंत इत्यर्थः ॥ २ ॥ असत्यत्वावस्तुत्वाभ्यामपितस्य स्वप्नतासाधयन्वैधर्म्यानुभवे निमित्तदर्शयति ॥ जीवस्वमिति ॥ अस्मदीयस्वमवक्षिप्रवाप्यताया अप्रतिभासतो हेतोर्दीर्घम् ॥ तथा चैदं धर्मवैधर्म्यं भवहेतुरिति भावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ वस्तुस्वभाववैपरीत्यदर्शनादप्यस्य स्वप्नतेत्याह ॥ अजडे इति ॥ अजडे ब्रह्मणि भूतभवननादिजडता तथा जडे चाहंकारादिदेहाने आत्मत्वाभिमानादजडता उदिता ॥ जीवस्य समष्टेरेकदेशभूतायेव्याटि जीवास्तदनुभवलक्षणान्यो हतो धोने ॥ ५ ॥ जीवाभिदालिभिर्भेदकल्पनपरपराभिर्भमिति ॥ ६ ॥ कल्पितभेदेषु सत्यत्वारोपेकारणमाह ॥ सर्वगत्वादिति ॥ व्याटित्वादेव जीवतोप्यस्य जीवभूतस्य स्वप्नपरमार्थतः सर्वगत्वादनंतत्वाद्परिच्छेदेन सत्यत्वाच्च यद्यद्भावयंति तदेव आशुनत्स सत्त्यास्वसत्तारोपेण सत्यवच्चेतति ॥ तथा च तत्सत्सत्कित्यागात्तत्सत्यताभ्रमनिष्टनौ बुद्धतत्त्वस्य जीवन्मुक्ति सिद्धातीति भावः ॥ ७ ॥

अयमेवार्थो भगवद्गीतायां भगवत्पावनपुनायोपदिष्ट इत्याह ॥ पुढरीकाक्षेति ॥ शुभ्राश्रयिषि ति शेषः ॥ ८ ॥ तदर्थं मज्जुनास्थायिकायकावतारयति ॥ वाञ्छेरिति ॥ सुखजीवन्मुक्ति
 सुखविराटम् ॥ जीवितमाशुक्षिप्यप्यतिशेष्यस्यति ॥ स्वार्थेण चिपुणाभावश्छादस ॥ ९ ॥ १० ॥ अर्जुनावतारे कारणबलकुसर्वमूलमनुकाममिति ॥ अस्तीत्यादिना ॥ स्थित
 मिति ॥ स्वयं हि भिप्यतिष्ठतदतिश्रुते ॥ ११ ॥ १२ ॥ तस्मिन् दृश्यमाने संसारजाले ॥ शकुन्मय-पक्षिण ॥ १३ ॥ तत्रास्तु भूतजातिपुमभ्योरासित-श्रुतिस्त्वत्यादिवर्णित क्रम
 मरिचयेषाम् ॥ भूतपंचकपरबीजतन्मात्रपंचकजसृक्षणे सारेलोकपालत्वतप्तस्रोकाधिपत्यम् ॥ १४ ॥ इवभ्रुतिस्त्वसिमाचारविहितपुण्यमुपादेय इवतन्निपिद्वपापहे
 पुंढरीकाक्षनिर्दिष्टामससक्तिर्गतिश्चाम् ॥ यामालिङ्ग्य महाबाहो जीवन्मुक्तो महामुनि ॥ ८ ॥ पांडो पुत्रो जुनो नाम सुखं जीवितमात्म
 नः ॥ क्षिपयिष्यति निद्रु खंतयाक्षेपय जीवितम् ॥ ९ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ १० ॥ भविष्यति कदाग्रक्षन्सार्जुन पांडुनंदन ॥ कीदृशीं च हरि
 संस्य कथयिष्यत्यसक्तताम् ॥ १० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ११ ॥ अस्ति सन्मात्रमात्रेति परिकल्पितनामकम् ॥ स्थितमात्मन्यनापतेन भर्त्सा
 वमहानजः ॥ १२ ॥ दृश्यते विमले तस्मिन् नयसंसारविभ्रम ॥ कटकादियथोद्दिश्रितरगादियथा भ्रसि ॥ १३ ॥ चतुर्दशविधा भूतजातय
 प्रसुरत्यलम् ॥ तस्मिन् संसारजाले स्मिजालेशकुनयो यया ॥ १४ ॥ तत्रैते यमचक्रार्कशकाया शंसितक्रमा ॥ भूतपंचकसंसारलोक
 पालत्वमागता ॥ १५ ॥ इदपुण्यमुपादेय हेयपापमिदविति ॥ तै स्वसकल्यघटिताद्देवनात्स्यापितास्यति ॥ १६ ॥ तस्याप्ययावदनघप्र
 वाहपतिते निजे ॥ कर्मण्यचलसकाशस्थिरचित्तमवस्थितम् ॥ १७ ॥ भगवान्सयम किंचिद्भूते प्रतिचतुर्युगे ॥ तप-प्रकुरुते भूतदलनात्या
 पशंकया ॥ १८ ॥ कदाचिद्विदूषपाणिदशदशवापि च ॥ कदाचित्पंचसमादिकदाचित्पोढशापि च ॥ १९ ॥ उदासीनवदासीने तस्मिन्नि
 यमसंस्थितौ ॥ न हि नस्ति जगज्जालेऽसृज्यभूतानि कानिचित् ॥ २० ॥ तेन नीरघ्रभूतौ घनि संचारमहीतलम् ॥ भवति प्रावृषिस्वेदीकुजरो
 मराकेरिव ॥ २१ ॥ अयं तानि विविधाणि भूतानि बहुयुक्तिभिः ॥ क्षिपयति सुखराम भुवो भार निवृत्तये ॥ २२ ॥ एवयुगसहस्राणि व्यव
 हारशतानि च ॥ समतीतान्यनंतानि भूतानि च जगति च ॥ २३ ॥

यमिनि स्वापिकारानुरूपसकल्पघटिताद्देवनात्स्थितिर्नर्थादास्थापिता ॥ १५ ॥ अस्तेषां किं जतस्तथाह ॥ तस्येति ॥ तस्य बाह्यभाणयमस्य अथ यावेतावत्कालं स्वीये अधि
 कारकर्मणि अचलसकाशस्थिरचित्तमन-अवस्थितम् ॥ १६ ॥ प्रतिचतुर्युगम् ॥ बीप्सायायव्ययीभाव ॥ कदाचित्किंचिदप-प्रकुरुते ॥ प्रतिचतुर्युगं किंचिद्भूते द्वापरति इति वा ॥
 १७ ॥ तत्र फाल्गुनिययोनालीत्याह ॥ कदाचित् ॥ १८ ॥ तस्मिन् यमे नियमसंस्थितौ तपसि उदासीने सति ययु-कानि चिदपि भूतानि न हि नस्ति ॥ १९ ॥ तेना हि सनेन देव
 नामहीतलं बीजैश्च भुजिर्भूतैर्धिनि-संचारं संचारायोप्यजगति ॥ स्वेदीस्वेववाह ॥ २० ॥ कुरा विष्वक्वादिना युक्तिभिः आंशावतारमात्रयुक्ता पुपायै क्षिपयति हि सनेनैव विरलीकु
 र्नीतिर्यावत् ॥ २१ ॥ अयं च तारावतारादिव्यवहारीकभूतो देवनाहत्याह ॥ एवमिति ॥ २२ ॥

॥ ३ ॥ अघानांपापानां विघाताय कर्त्तव्याभाविष्यतीति शेषः ॥ दूरेऽस्तं जनानां कर्षणं धीर्दुर्नयस्याम् ॥ अस्माद्विशेषणाद्व्रतचर्या अहिंसादिघटितनिर्विकल्पसमाधिहृत्पेतिगम्यते ॥ २४ ॥ प्रपन्नगुल्मावनगुल्मसकीर्णैरित्यावत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ नरनारायणचगैरनुगते साहाय्यार्थमवतीर्णैरित्यावत् ॥ २७ ॥ २८ ॥ अभोधिमेखलायाभूमेर्भूपराजा अंभोधिमेखला जुवपातीति वा ॥ आतोनुपसर्गकः ॥ २९ ॥ तस्य पितृव्यजोभाताभाविष्यतीति योज्यम् ॥ वधुर्नकुलः ॥ अहेः सर्पस्येव ॥ ३० ॥

वैवस्वतोद्युयमां च एष पितृनायकः ॥ अनेन त्वधुना साधोपरिक्षीणे पुके पुचिन्त ॥ २३ ॥ युगेष्वघविघाताय वर्षाणि द्वादशात्मना ॥ व्रतचर्ये हर्तव्या दूरास्तजन कर्षणा ॥ २४ ॥ तेनेयमुर्वीनीरं धाभूतैर्मर्त्यैरमृत्युभिः ॥ दीनाप्रपन्ना गुल्मेव भारभूतैर्भविष्यति ॥ २५ ॥ भूभारपरिभूतांगी हरिश्शरणमेष्यति ॥ कांतादस्य पराभूतादीनापतिमिव प्रिया ॥ २६ ॥ हरिर्देहद्वयेनाथमहीमवतरिष्यति ॥ देवांशैरखिलैः सार्द्धं नरनारायणंगतैः ॥ २७ ॥ वसुदेवसुतस्वेकोवासुदेव इति श्रुतः ॥ देहोभाविष्यति हरिर्द्वितीयः पांडवोर्जुनः ॥ २८ ॥ युधिष्ठिर इति ख्यातो धर्मपुत्रोभाविष्यति ॥ अंभोधिमेखलाभूपः पांडोः पुत्रः स धर्मवित् ॥ २९ ॥ दुर्योधन इति ख्यातस्तस्य भ्राता पितृव्यजः ॥ भविष्यति दृढदंष्ट्रोभीमो बभ्रुरे हरि व ॥ ३० ॥ अन्योन्यं हरतोरुर्वीतयोः संग्राम लोचयोः ॥ अष्टादशात्राक्षौ हिण्यो घटिष्यत्यत्र भीमपणाः ॥ ३१ ॥ तत्क्षयेण विभारत्वं भूवो विष्णुः करिष्यति ॥ राघवार्जुनदेहेन बृहद्गंडीवधन्वना ॥ ३२ ॥ विष्णोरर्जुननामा दौप्राकृतं भावमास्थितः ॥ हर्षमर्षान्वितो देहो नरधर्माभविष्यति ॥ ३३ ॥ सेनाद्वयगतान्दृष्ट्वा स्वजनान्मरणोन्मुखान् ॥ विपादमेष्यत्युद्योगं युद्धाय न करिष्यति ॥ ३४ ॥ तमर्जुनाभिधंदेहं प्राप्तकार्यैकसिद्धये ॥ हरिर्बुद्धेन देहेन बोधयिष्यति राघव ॥ ३५ ॥ न जायते क्षियते वा कदाचिन्नायं भूत्वा भवितावानभूयः ॥ अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ ३६ ॥ य एनं वेत्ति हं तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ॥ उभौ तौ न विजानीतौ नानां यं हं तिन हन्यते ॥ ३७ ॥

आसमतात्त्रायत इति आत्रासेनातदक्षौ हिण्यः ॥ अत्र भारतयुद्धे कुरुक्षेत्रे वा घटिष्यति ॥ ३१ ॥ हेराघव बृहद्गंडीवधनुर्यस्य ॥ धनुषश्चैत्य नङ् ॥ तथा विधेनार्जुनदेहेन विभारत्वं भारावतरण करिष्यतीति पूर्वत्रान्वयः ॥ ३२ ॥ नरधर्मा अज्ञाभाय इति यावत् ॥ ३३ ॥ स्वजनान्बधून् ॥ ३४ ॥ बुद्धेन स्वतः सिद्धात्मबोधेन कृष्णदेहेन ॥ ३५ ॥ बोधनप्रकारमेव विस्तराद्वर्णयति ॥ न जायत इत्यादिना ॥ आद्यतविकारयोर्निषेधमध्यतनविकारचतुष्टयप्रसक्तवारयति ॥ नायमिति ॥ भाविजन्मादिप्रतिषेधो वा ॥ ३६ ॥ एनमुक्तस्य भावसात्मानयोः हतारवेत्तियश्च हतं मन्यते तावुभौ नात्मानतत्त्वतो विजानीतः ॥ अज्ञानमेव हतुहृतव्यतायाति निमित्तमिति यावत् ॥ ३७ ॥

प्रिभिः किदन्तैर्नास्थनाशकारानाराहेतूनां प्रतिशेष ॥ ३८ ॥ स्फारमपरिच्छिन्नमगएवालब्धदोषसंविद्वपुश्चैतस्य स्वरूपमेवासि अतएवाजोसि नित्योसिनिरलाज्ञानतत्कार्यक
छकाजनभासीतिनबंधुसंस्तम्भमरणारितिसञ्ज्ञानामयुक्तं तु स्वतबोचितमिति भावः ॥ ३९ ॥ इति श्री श्रीसिद्धयन्तात्ययप्रकाशे नि० पू० द्विपञ्चाश सर्ग ॥ ५२ ॥ ॥ ५ ॥ व
पतिहस्तेस्त्रागः सगत्यामारितक्षणम् ॥ उपास्यैषेयत्तपचदशानेदव्यवस्थिते ॥ १ ॥ तथा वीस्ववधुर्गताहमित्यादिरूपोद्धताभिमान एतेमवीयाधीषा इत्यादिममताभिमान
भ्रतवसर्वदुःखनिदानमिति स एव ताप्य इत्याह ॥ अर्जुनेति ॥ हे अर्जुन त्वजराभरणादिपद्भिर्निर्मुक्तः अतएव शाश्वत स्वप्न्यादीनां सर्वभूतानां स्वयसाक्षात्वात्मासि अतस्त्वक
स्यापि नृता ॥ अहं हे त्वभिमानमलमयंत्यजेत्यर्थः ॥ १ ॥ अभिमानस्यागफलमाह ॥ यस्येति ॥ यस्य बधविमलसि काले अहममुघातयामीत्यहं कृतो भ्रातृभो नास्ति उ
त्तरकालश्च यस्य दुःखि जलस्तद्वर्षिषादादिनाम लिप्यते स पुठपदमास्वर्गलो क्यम इति लोकाश्चतुर्भिर्धृगुतातयला इत्याधौर्ध्वोप्यापिकमपि नृति ॥ सर्वभराभ्यैतका

अनंतस्यैकरूपस्य सतः सूक्ष्मस्य स्वादपि ॥ आत्मनः परमेशस्यैक्ये केन न स्यति ॥ ३८ ॥ अनंतमध्यक्तमनादिमध्यमात्मानमालोक
यसं विदारमन् ॥ संविद्वपु स्फारमलब्धदोषमजोसिनित्योसिनिरामयोसि ॥ ३९ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपाख्यानेन
रनारायणावतारकयननामद्विपञ्चाशत्तमः सर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अर्जुन त्वं न हंता त्वमभिमानमलंत्य
ज ॥ जराभरणनिर्मुक्तस्वयमात्मासि शाश्वतः ॥ १ ॥ यस्य नाहं कृतो भ्रातृवो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ॥ हत्वापि स इमं लोकां न हंति न निबध्यते
॥ २ ॥ यैव स जायते स विदंत सैवानुभूयते ॥ अयं सोहमिदं तन्मइत्यंत स विदंत्यज ॥ ३ ॥ अनयैव च युक्तोऽस्मि न योस्मीति च भारत ॥ अ
भित सुखं तु स्वाभ्यामवशं परितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वात्मांशोऽक्रियमाणानि गुणैः कर्माणि भागशः ॥ अहंकारविमूढात्मा कर्त्ता हि मिति मन्यते ॥ ५ ॥

लतत्त्वस्य बधादिविकारास्पर्शानस्तथैव सत्याह ॥ देहादीनां भावाभावेन नित्यमसत्त्वादेव बध्नापुण्यस्येव बधधाप्रसक्तैरिति भावः ॥ अतस्तद्व्युक्तपापफलेनापि न निबध्यते यथे
श्वर इत्यर्थः ॥ १ ॥ इत्थं ताद्विपर्ययकदेहादितादात्म्यया नित्येदेव न बरादेव तद्वर्गहृत्त्वादेरात्मनि प्रतिज्ञासोन स्यात् ॥ अतस्ते देवयथस्य जेत्याह ॥ यैवेति ॥ अंतर्हं दिआत्मनि यैव स
विदुर्दिदं तद्देहापभिमानरूपा अभ्यादरीया ॥ अयं कार्यकरजसंघातः स ईताग्रह इमेते देहादिसंबधितरूपा विवेकम इत्येव संविदं योतिशक्तित्यजेत्यर्थः ॥ ३ ॥ अनया
उक्तक्षणया स विदं देहादिमिमुक्तोस्मि तद्व्युक्तपथि च नष्टः बंधुनारादिद्विकानर्धैर्न दकयाताभानुष्मिकानर्धैर्व्ययुक्तोस्मीति च भाव्याह स्वहृत्त्वाभ्यामवशं परितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वा
त्मनः अंशं बलरिच्छेदकत्वेन गाले ॥ सत्तादिगुणविकारैर्हिदिरयादिभिः किमेषाणां भिक्कमपि ॥ ५ ॥

विभि किं वतीनां रम्यनारायणप्रकारानाराहेन प्राप्तिक्षेप ॥ १८ ॥ स्फारणपरिच्छिन्नमभयपृष्ठमवधोपसविद्वुश्चैतभ्यस्वरूपमेवासि अतएवाजोसि नित्योसिनिरस्ताज्ञानतत्कार्यक
 लकोजनमासीतिनवपुंसंतिनमराणादिसाधनानामयुक्तं सुतवोचिंतयतिभाव ॥ १९ ॥ इतिभीषासिषय ० तत्सर्वप्रकारोनि ० पू ० द्विपचारा सर्ग ॥ ५२ ॥ ॥ ५ ॥ व
 पयतेइत्यस्यामसमत्पारितलक्षणम् ॥ अथास्यक्षेपेक्षेपेक्षरागेद्वयस्थिते ॥ १ ॥ तथादीत्स्वर्गुहताद्विभक्त्याद्विषयोहताभिमान एतेमदीयाबाधबाह्व्यादिमभताभिमान
 भयतवर्धुस्वनिशमितिषट्पवत्याज्यदत्ताह ॥ अर्जुनेति ॥ हेअर्जुनत्वकाराभराणादिषट्पूभिर्निर्मुक्त अतएवराभाभत स्वव्यादीनांसर्वभूतानांस्वयसाक्षादात्मासि अतस्त्वक
 स्यापिनहता ॥ अहृदिस्वभिमानमलमत्यंतस्येत्यर्थ ॥ १ ॥ अभिमानस्याजफलमाह ॥ यत्स्येति ॥ यत्स्यवधादिमवृत्तिकालेअहममुपातयामीत्यहृतोभावोनास्तिउ
 पाकाळव्यस्यदुद्धितलसलहर्षविभारानिनानलित्येतोषुठपदभाष्यार्णलोक्ष्यदंतिलोकाभ्यर्गुर्धिवभूतजगत्तदाह्व्याप्राणीर्धयोक्ष्याधिकमविनहृषि ॥ सर्वशराभ्यतैका

अनंतस्यैकरूपस्यसतसूक्ष्मस्यत्वादि ॥ आत्मनपरमेशस्यार्किकयंकेननस्यति ॥ ३८ ॥ अनंतमप्यक्तमनादिमध्यमात्मानमालोक
 यसविदारमन् ॥ सविद्वुस्फारमलव्यदोपमजोसिनित्योसिनिरामयोसि ॥ ३९ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपाख्यानन
 रनारायणावतारकयननामद्विपचारत्तम सर्ग ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अर्जुनत्वंनहतात्वमभिमानमलस्य
 ज ॥ जराभरणनिर्मुक्तस्वयमात्मासिश्राभत ॥ १ ॥ यस्मनाहृतोभावोबुद्धिर्व्यस्यनलित्यते ॥ इत्यापिसहर्मांछोकावहंतिननिबध्यते
 ॥ २ ॥ यैवसजायतेसविदत सेवानुभूयते ॥ अयंसोहनिदतन्महत्वंत सविदंत्यज ॥ ३ ॥ अनयैववयुक्तोस्मिन्शोस्मीतिचभारत ॥ अ
 भितसुखदुःखाभ्यामवशपरितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वाकांशे कियमाणानिगुणैकमार्णिभारा ॥ अहंकारविमूढात्माकर्ताहमितिमन्यते ॥ ५ ॥

लतस्वस्यवधाद्विकारास्तर्धानलतयैवसत्तात् ॥ देहादीनांषमायाभावाच्चैवेननित्यमसत्तात्वेवव्यापुषस्तेववधामसकेरितिभाष्य ॥ अतस्तप्ययुक्तपापफलेनापिननिबध्यतेयथे
 भ्यरदित्यर्थ ॥ १ ॥ इष्टत्वादिधर्मकरेदेहादितादात्म्ययातितीयेनतवरादेवतद्वर्धुत्वादेरात्मनियतिभाषोनस्यत ॥ अतस्तदेवमयमस्येत्याह ॥ यैवेति ॥ अंतर्देहेआत्मनिदेवस
 विदुद्धिदत्तदेहापिभिमानरूपाअभ्यादशीषा ॥ अयकार्यकरवसपात सदैवाकहं इदमेतदेहादिसर्वभितद्व्यादिनेवम इत्येवसविदंयातिवर्तित्येत्यर्थ ॥ ३ ॥ अनया
 त्रकलक्षणपातविरादेदुत्तामितिमुक्तोस्ति तथायुक्तपरिष्यन्नष्ट वपुनाराधद्विकानर्धैर्नरकपातापानुप्यकानर्धैर्ययुक्तोत्पीतिचयात्यामुल्लङ्घयाम्यापरितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वा
 मनभरावस्तारिच्छाकरत्तेनाराते वधामिगुणविकरीरेदेहेदिवादिभिः कियमाणाधिकर्माणि ॥ ५ ॥

१ अनर्देहेद्वयव्यतिकारित्वात्.

विमर्शोत्तुष्टुरादीनामेवरूपादिविषयेप्रवृत्तिर्नात्मनइतिनतत्कृतैरस्यकर्तृत्वप्रसक्तिरित्याशयेनाह ॥ चक्षुरिति ॥ अत्रास्मिंश्चक्षुरादिकरणकार्यसंघातेअहकःनकश्चिदिति अ
हमितिस्थितिःकानयुक्तैत्यर्थः ॥ ६ ॥ कलनासकल्यादिसिद्धिषणैस्त्वकर्मणिरतेप्रसक्तैसत्यपिअत्रास्मिन्मनआद्यंतःकरणसंघातेप्यहंनकश्चिदितिप्रशयतत्तेकःपदार्थःक्लेशभागे
प्रविष्टोयदर्थशोचसिसनारस्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ यत्रसंघातकृतेकार्यतद्गतंस्तस्याप्येकैकस्यसंघाताभिमानदुःखेनशोकेउपहास्यतातत्रकिवाव्यातद्वहिर्भूतस्यतदनुशोचनेइत्याश
येनाह ॥ बहुभिरिति ॥ गृह्यतेचेत्तद्वासायैवभवतीत्यर्थः ॥ तथाचाहुः ॥ नसामवायिकदुःखमेकःशोचितुमर्हतीति ॥ ८ ॥ किंचनिरहकारस्यफलासगरहितकायिकादित्रिवि
धशास्त्रीयकर्मचित्तशुद्धिद्वाराज्ञानोद्दीपकत्वात्समपुरुषार्थायैवभवतीतिनतेस्वधर्माशुद्धादुःखप्रसक्तिरित्याह ॥ कायेनेति ॥ योगिनोत्रोरुक्षवः ॥ ९ ॥ नभारिभरणाय
व्यापारितःपुनःपुनर्मृत्युहेतुभागलपद्येनप्रवर्तितइत्यर्थः ॥ निर्विषूचिकाःनिरस्तरागाद्यामयाः ॥ लौकिकशास्त्रीयकर्मकुर्वतोप्यानुषंगिकतरफलहरतउपभुजानाअपिनचते
चक्षुःपश्यतुकर्णश्चशृणोतुत्वक्स्पृशत्विदम् ॥ रसनाचरसंघातुकात्रकोहमितिस्थितिः ॥ ६ ॥ कलनाकर्मणिरतेमनस्यपिमहात्मनः ॥ न
कश्चिदज्ञाहमितिहेक्लेशभागोक्एवते ॥ ७ ॥ बहुभिःसमवायेनयत्कृतंतत्रभारत ॥ एकोभिमानदुःखेनहासायैवहिपृथ्यते ॥ ८ ॥ कायेन
मनसाबुद्ध्याकेवलैरिंद्रियैरपि ॥ योगिनःकर्मकुर्वतिसंगंत्वत्कालमशुद्ध्ये ॥ ९ ॥ अहंत्वविषचूर्णेनयेषांकायोनमारितः ॥ कुर्वतोपिहरंतो
पिनचतंनिर्विषूचिकाः ॥ १० ॥ नक्चिद्राजतेकायोममतामेध्यदूषितः ॥ प्राज्ञोप्यतिबहुज्ञोपिदुःशीलइवमानवः ॥ ११ ॥ निर्ममोनिर
हंकारःसमदुःखसुखःक्षमी ॥ यःस्वकार्यमकार्यंवाकुर्वन्नपिनलिप्यते ॥ १२ ॥ इदंचतेपांडुस्तुतस्वकर्मक्षात्रमुत्तमम् ॥ अपिक्लृप्तमतिश्रे
यःसुखायैवाद्यायच ॥ १३ ॥ अपिकुत्सितमप्यन्यदप्यधर्ममयक्रमम् ॥ श्रेष्ठेस्वंयथाकर्मतथेहामृतवान्भव ॥ १४ ॥ मूर्खस्यापिस्व
कर्मैवश्रेयसेकिमुसन्मतेः ॥ मतिर्गलदहंकारापतितापिनलिप्यते ॥ १५ ॥

कुर्वतोहरतश्चेत्यर्थः ॥ १० ॥ कचिह्यौकिकेशास्त्रीयेवाव्यवहारेनराजते ॥ अनर्थानास्करहितपुरुषार्थायनकल्पतइतियावत् ॥ ११ ॥ कार्यमवश्यकर्तव्यशास्त्रीयकर्म अ
कार्यमनावश्यकलौकिकम् नतुनिषिद्धमप्रसक्तेः ॥ १२ ॥ क्षात्रक्षत्रियाणाविहितसमाभेष्वपलापनबधुवधहृत्पत्वात्क्रूरमपिचित्तशुद्धिद्वाराब्रह्मज्ञानादिसुखायैव तथाधर्मय
शोराज्यस्वर्गायभ्युदायायचेत्यतिश्रेयएवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ तर्हिपद्मधुवधादन्यतद्गोणभीष्मकपादिगुरुवधहृत्पुंक्तिसितकर्मतन्मयाकथकार्यामित्यजुनस्यतत्राधर्मत्वशकासत्यश
पथारिणानिवारयन्नाह ॥ अपीति ॥ पूजार्हेषुतद्विपरीतशस्त्रोद्यमनप्रहरणायधर्मबहुलक्रममपिनेस्वंयुद्धकर्मयथायेनसत्येनशास्त्रप्रामाण्येनश्रेष्ठतथानेनसत्येनइहास्मिन्
द्वेअमृतवान्अमरणधर्माविजयीभवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ यत्रअज्ञस्यापिस्वधर्मःश्रेयसेतत्रतत्त्वज्ञस्यतस्मान्नरकादिप्रसक्तिर्दूरापासैव पातित्यावहैर्महापातकादिकोदिभिरपिनि
रहंकारमतेर्लैपाभावादित्याशयेनाह ॥ मूर्खस्यापीति ॥ १५ ॥

र्षिराभ्यन्तराभिदिताभयमुक्तमुद्धेतोभ्रमूलानिपाथानिरसभूलात्तथाऽभयादतिपायेनकदाचिदभयमसक्तिं स्यात्फलसंगत्यागेनसिद्धिसिद्धिसमगालक्षणयोगस्यस्यगुत
 दक्षतिरस्तिनालीत्रोत्रयोगस्थितिमयदिराति ॥ योगस्यदति ॥ १६ ॥ अथबाधस्यमाणलक्षणप्रकार्यणबुद्ध्याकृतशारीर्यमिदकर्मनेषभायेत्याह ॥ शान्तिनि ॥ १७ ॥ निर्धि
 शयप्रसन्नत्वज्ञाननरदशमध्यगुणभरापणबुद्ध्याबाधकमकुलतोषिनकमपदत्याह ॥ इत्यरेति ॥ १८ ॥ अथसर्वसकमसत्यागलक्षणसत्यासयोगमुक्त्याधिनेकमपदम
 सतिरस्याह ॥ सत्यमेति ॥ १९ ॥ एवमुपदिष्टानुनसगत्यागार्थानांलक्षणैर्धिभागजिज्ञासुपृच्छति ॥ सगत्यागस्येतिद्विभ्याम् ॥ २० ॥ २१ ॥ आत्यतिकसगत्यागस्यत्यतस्त्वपरि
 क्षानमनरणायाद्बलास्तत्प्रवन्नगवान्प्रयमंलक्षणेननिराति ॥ सर्वेति ॥ तयाचनिर्धिकमसमाधिपरिपाकसाक्षात्कारानुभवसिद्धिनिष्पन्नप्रत्यगात्मरूपमेवब्रह्मेत्यर्थ

योगस्य कुरुकमाणिसगत्सत्काधनजय ॥ नि संगस्त्वययाप्राप्तकर्मवात्यनिवध्यसे ॥ १६ ॥ शान्तवक्षवपुर्भूत्वाकर्मवक्षमयकुरु ॥ वक्ष्मा
 पणसमाचारोवक्षवभवसिस्तणत् ॥ १७ ॥ इत्यार्षितसवायर्ह्येवरात्मानिरामय ॥ इत्यर सर्वभूतात्माभवभूषितभूतल ॥ १८ ॥ स
 न्यस्तसवसकल्य सम शान्तमनामुनि ॥ सत्यासयोगयुक्तात्माकुवन्मुक्तमतिर्भव ॥ १९ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ सगत्यागस्यभगव
 त्तयावक्ष्यापणस्यच ॥ इत्यरापणरूपस्यसत्यामस्यचसर्वश ॥ २० ॥ तयाज्ञानस्ययोगस्यविभाग कीदृशभ्रमो ॥ क्रमेणकययैतन्मे
 नद्वामाहनिदन्तये ॥ २१ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ सवसकल्यसशान्तौप्रशान्तवनवासनम् ॥ नकिंचिद्वावनाकारयत्तद्वक्ष्यपरविदु
 ॥ २२ ॥ तदुपयोगविदुर्ज्ञानयोगचकृतबुद्धय ॥ वक्ष्यसर्वजगदहचेतिवक्ष्यापणविदु ॥ २३ ॥ अतश्चून्यवाहि शून्यपापाणद्धदयोपमम् ॥
 शान्तमाकाशकोराद्धन्तदहस्यनदशपरम् ॥ २४ ॥ ततद्वपदुत्पानमीपदन्यतयोदितम् ॥ सजगत्प्रतिभासोपमाकाशमिवशून्यता
 ॥ २५ ॥ भावोहमितिकोप्यप्रत्येकमुदितश्चित्ते ॥ कोटिकोट्यशकलित कद्वैतप्रतिग्रह ॥ २६ ॥

॥ २२ ॥ तदुपयोगदशकारावहितेषन्तदन्तिमज्ञाननिदन्तिफलपद्विज्ञानभाङ्गलक्षनुकूलधाराभाश्रयानुयोगमित्यर्थ ॥ ब्रह्मण्यप्रतिभतभ्यस्यजगत्तद्विभिन्नगुहकारस्यचवा
 धानुप्यवस्थापयमित्याह ॥ ब्रह्मति ॥ २१ ॥ ब्रह्मणिजगदहकारयोर्धायोपपत्तयेतथाभ्यस्तत्त्वक्तुब्रह्मत्वरूपमाह ॥ अतश्चून्यमित्यादिना ॥ नदृश्यमिति ॥ सर्वदृश्यनिषेधेद
 शोत्पिदृश्यत्वान्निपथ किन्तस्यादिस्यभगवत्प्राप्तदृशपरमिति ॥ दशोदृश्यतानिपथोवाद्यस्यावहिदृशभगवन्तस्यान्तगुतदस्तीत्यर्थ ॥ २३ ॥ ततस्तादृशत्वभावादीपदन्त्यत
 यादितपसमभ्यानशायजगद्यभिभास सगपद्वन्नगराकाशमिषयूच्यतेवेत्यर्थ ॥ २४ ॥ सत्यासोपवर्णनोपपत्त्यर्थमब्रह्मणिजगत्वारोपवदेवतदरोपुजीवेपुमत्येकमहभावाभ्यासद्वि
 त्वभावापदृश्यतदत्याह ॥ भावद्वैतद्विभ्याम् ॥ २५ ॥

एष अहमिति भावः रनाधिष्ठानादपृथगभूतएव ॥ हियस्माद्धेतोः पृथक्त्वपर्थतः परिच्छेदः स च ब्रह्मणिन असंश्रनाहमिति कश्चिद्वगच्छति ॥ तथाचावांगत्वेन पृथक्त्वोपपत्तिः
पृथक्त्वेन चावगत्त्वोपपत्तिरित्यवरयमन्यतरस्मिन्हेयेनिरुपपत्तिकपृथक्त्वमेव हेयमिति भावः ॥ २७ ॥ अहतायामुक्तो न्यायो घटादिममतेहायामपियोज्य इति दर्शयस्तन्म
लाहतामहत्यागमेव दृढयति ॥ यथेति ॥ यथा अहमीहा अहभावो न पृथगस्ति तथा इह प्रतीचि घटादिममतेहा लक्षणो मर्कटोऽपि पृथङ्नास्तीति न जनुगणेण योज्यम् ॥ तथा च द्वि
विधापीहा अमोधि विरपूर्णस्वमात्मेति नाहतामहोयुक्त इत्यर्थः ॥ २८ ॥ किंचाहममतादिसर्वविकल्पभेदे तत्तद्विषयवैचित्र्येण विचित्रे स्फुरिते पितृत्वात्तास्फूर्तिनिमित्ते अवस्थान
यानुगते सवित्स्वामात्रस्वभावे सर्वविकल्पागमापायसाक्षिणि प्रत्यगात्मन्येकत्वमपि स्फुरत्येव ॥ एवमस्ति तत्राप्यामहोयुक्तः सकुतो नो न क्रियत इत्यर्थः ॥ २९ ॥ इति उत्तरीत्या

अपृथगभूतएवैष पृथगभूत इव स्थितः ॥ पृथक्त्वं हिनपर्यंतो नाहमित्यवगच्छति ॥ २७ ॥ यथेहाहंतथेहास्ति घटादीहापिमर्कटः ॥ स्वमीहै
वंतथाभिधिः किमहंतां प्रतिग्रहः ॥ २८ ॥ विकल्पभेदे स्फुरिते संवित्स्वामयात्मनि ॥ वैचित्र्येण विचित्रेऽपि किमेकत्वेऽपि नोग्रहः ॥ २९ ॥
इति ज्ञातविभागस्य बुद्धौ तस्य परिश्रयः ॥ कर्मणां यः फलत्यागस्तं संन्यासं विदुर्बुधाः ॥ ३० ॥ त्यागः संकल्पजालानामसंसंगः सकथ्यते ॥
समस्तकलनाजालस्य श्रवणैकभावना ॥ ३१ ॥ गलितद्वैतनिर्भासमेतदेव श्रवणं ॥ अवोधवशतो भेदो नास्ति वैषांचिदात्मनि ॥ ३२ ॥
बोधात्मा किल शब्दार्थजगदेकनसंशयः ॥ अहमाशाजगदहंस्वमहंकर्मचाप्यहम् ॥ ३३ ॥ कालोहमहमद्वैतं चाहमहंजगत् ॥ मन्मना
भवमद्भुक्तो मया जीमानं मस्कुरु ॥ मामेवैष्यसि युक्त्वैव मात्मानं मत्परायणः ॥ ३४ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ इह रूपेण वदे शपरं चापरमे
वच ॥ कीदृशं तत्कदारुणं तिष्ठान्याश्रित्य सिद्ध्य ॥ ३५ ॥

विदुश्च ज्ञातसारासारविभागस्य पुरुषस्य बुद्धौ तस्याहममतामहस्ययः परिक्षयस्तेन चार्थसिद्धः सर्वकर्मफलेष्वसृहा लक्षणस्यागः ॥ ३० ॥ तेन च सर्वसंकल्पत्यागलक्षण असंस
गसिद्धतीति प्रथमप्रश्नोप्युत्तरित इत्याह ॥ त्याग इति ॥ चतुर्थप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ समस्तेति ॥ सर्वस्य द्वैतजालस्य वाचरभणश्रुत्युक्तन्यायेन तदुपादाने श्रवणाच्चत्वावनेत्यर्थः
॥ ३१ ॥ तत्रोपपत्तिमाह ॥ अवोधवशत इति ॥ ३२ ॥ तद्वृद्धीकाराय भगवात्स्वस्य सार्वारम्भलक्षणाविभूतिमाह ॥ अहमाशा इत्यादिना ॥ गच्छतीति जगत्त्वरम् ॥ स्वकर्मा
श्रयः ॥ ३३ ॥ अद्वैतपरद्वैतमपरहृषतन्मिदं स्य जगच्चाहमेवेत्यर्थः ॥ एवद्विह रूपेण विचारितारतम्येन मनोयस्य समन्ताः भव ॥ तादृशे मयितथैव भक्तः श्रवणकीर्तनादिनव
विधभक्तिमान् भव ॥ तादृशस्य मेज्ञानयज्ञेन कर्मयज्ञेन वायजनशीलो भवेत्यर्थः ॥ एवमुक्तप्रकारद्वयेनापि युक्तामयिचित्तनिवेश्यमाभेवात्मानस्यात्मभूतमेव्यसिसाक्षास्वरपर
याचपारस्य सीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवमुक्तोर्जुनस्तेद्वैतपेयुक्तिर्योग्यमधिकारकालविभागच जिज्ञासमानः पृच्छति ॥ द्वे इति ॥ ३५ ॥

सामान्यजनसमाधार्यमुपमितस्य ॥ ३६ ॥ परअशुद्धिचिन्तुरधिगमम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ततश्चित्तशुद्धिकमात् ॥ ३९ ॥ गुहाध्यायेवाशास्त्र ॥ इदं च सगुणभजनमया तु
 भ्यां च तदुभयाभाषसाध्यात्मिकपरितुलनमाश्रित्य सद्यो देवदेवता ॥ भावेक ॥ विज्ञानैकत्वमाद्यमन्त्राय स्थानया विधुद्धंति मन्त्रसततार्हममर्द्धभरस्य आत्मानपारमा
 धिष्य सत्त्वभूतशोधिततत्सार्धआत्मन स्वस्य च आत्मनशोधितत्वपदार्थकपदैकरीकित्यात्वात्परिपूर्णात्मानसम्यगुपगृह्यतां भिद्योभावेत्यर्थ ॥ ४० ॥ अहमराजागद्वहिसिन्धा
 रित्रिभूतपुत्रस्य पितृशोधितानसतस्वपरिशोधनरूपतात्पर्यमित्याह ॥ इदं वाहमिति ॥ ४१ ॥ मद्रुपदेशाद्यधोभेन तत्त्वसमपदवत्त्वरोषिभ्यांति सेत्स्यतीत्युक्ताह जननायसिद्धि
 रत्याह ॥ मय्येदंति ॥ ४२ ॥ आत्मानमधिष्ठानत्वेनागुणतम् ॥ आत्मपथ्यतांति ॥ ४३ ॥ सर्व

श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ सामान्यपरमवैद्वेदरूपे विद्विमेनय ॥ पाणयादियुक्तसामान्यशस्त्रचक्रगदाधरम् ॥ ३६ ॥ पररूपमनापतंय
 ल्मर्मेकमनामयम् ॥ ब्रह्मात्मपरमात्मनादिशब्देनेतदुदीयते ॥ ३७ ॥ यावदप्रतिबुद्धस्त्वमनात्मज्ञतया स्थित ॥ तावच्चतुर्भुजाकारदेवपू
 जापरोभाव ॥ ३८ ॥ तत्कृमास्तनमुद्धस्त्वतोज्ञास्यसितत्परम् ॥ ममरूपमनापतयेनभूयोनजायते ॥ ३९ ॥ यदिवावेद्यविज्ञातोभावा
 कदरिमदन ॥ तन्ममात्मानमात्मानमात्मनश्चाशुसश्रय ॥ ४० ॥ इदं वाहमिदं वाहमिति यद्यवदान्यहम् ॥ तदेतदात्मतत्त्वतुतुभ्यस्तुप
 दिशाम्यहम् ॥ ४१ ॥ मन्त्रसाधुविबुद्धोसिपदेविश्रांतवानसि ॥ संकल्पैरवभुक्तोसिसत्यैकारममयोभाव ॥ ४२ ॥ सर्वभूतस्यमात्मानं सं
 वभूतानिचात्मनि ॥ परस्त्वं योगयुक्तात्मासवन्नसमदर्शन ॥ ४३ ॥ सर्वभूतस्यमात्मानं भजत्येकत्वमात्मन ॥ सर्वयावत्तमानोपिनस
 नृयाभिजायते ॥ ४४ ॥ एकत्वसर्वशब्दाय एकशब्दाय आत्मन ॥ आत्मापि च न स न्यासद्रतोयस्याश्रुतस्य तत् ॥ ४५ ॥ त्रैलोक्यपचेतसा
 मन्तराखोकोयन्नकाशक ॥ अनुभूतिमुपाकृद सोहमात्मेति निश्चय ॥ ४६ ॥ त्रैलोक्यपयसामंतयोरसानुभाव स्थित ॥ गव्यानामव्यि
 ज्ञानाच्चसोपमागत्मेति भारत ॥ ४७ ॥

भूतस्यमात्मानमिन्द्राकस्यतात्सर्धस्वयमेववर्णयति ॥ एकत्वमिति ॥ सर्वभूतेष्वधिष्ठानतया स्थितमात्मानपश्यन्निर्वासवर्कभास्वतार्योधिष्ठानप्यनिरिक्तस्यालाभावेकत्वम
 जतश्च पराध्याप्य आत्मन्यर्गाय स्वभावेपर्यवसन्न स आत्मापि च न सगम्यते भूतपयस्वभाषेनाप्यसतसमभूतद्वयत्वभावा किनुभूमानद्विदेकत्वभावायस्यानुभवागतस्तस्या
 श्रुतरक्षणमसमकालमवतन्नादिष्ववर्णिकया श्रितभूतानदात्मकैक्यन्यपयस्वस्योन्निततात्पर्यमित्यर्थ ॥ ४५ ॥ तस्य केनाप्यननुभवात्त्यंतपरोक्षतायसत्ताधारयति ॥ त्रैलो
 कोपमात्मेति नयाप्राप्त्यवधिकांस्त्वर्थ ॥ ४७ ॥

अनुभवनीयेन विषयजातेन मुक्तोरहितः अतएव दुर्लक्ष्यत्वात्सूक्ष्मः ॥ ४८ ॥ सर्वपदार्थानामंतरधिष्ठानतया देहानामंतस्तु प्रकाशकतया च स स्थितः ॥ ४९ ॥ देहांतः स्थितिदृष्टा
नेन विशदयति ॥ सर्वोति ॥ यथा सर्वरत्नानामतर्गतं तदेव हिरण्यप्रकाशयति तद्वदित्यर्थः ॥ ५० ॥ असंस्थित इवेत्युक्तितात्पर्यं विषयमलेपकत्वे दृष्टान्तरेण विशदयति ॥ यथेति
॥ ५१ ॥ सर्वदेहेष्वतः स्थित्वा तर्थाभिमतया विधारकत्वे व्यलक्ष्यत्वे दृष्टान्तमाह ॥ मुक्ताफल इति ॥ ५२ ॥ तथा धिष्ठानात्मनानिर्विकारस्थितिर्ब्रह्मतसैव वास्तवी यानुमुक्तास्तु तनुवद
तर्थाभिमतया स्थितिर्याचरानेषु भावत्यकदजीवतया स्थितिस्तेऽग्रे अप्यस्तसापेक्षे जगद्वहारा र्थकल्पिते इति नावास्तव हतव्यं हंता तस्य युक्तपापतः फलप्रदो वा स्वात्मा तिरिक्त इत्याशा

अंतःसर्वशरीराणां यः सूक्ष्मो नुभवः स्थितः ॥ मुक्तो नुभवनीयेन सोऽयमात्मा स्ति सर्वगः ॥ ४८ ॥ समग्रपयसामंतर्पथा धृतमिव स्थितम् ॥
तथा सर्वपदार्थानां देहानां संस्थितः परः ॥ ४९ ॥ सर्वाभिनिधिरत्नानां सबाह्याभ्यंतरे यथा ॥ तेजस्तथा स्मिन् देहानामसंस्थित इव स्थितः
॥ ५० ॥ यथा कुंभसहस्राणां सबाह्याभ्यंतरे नभः ॥ जगच्च यशरीराणां तथात्मा हमवस्थितः ॥ ५१ ॥ मुक्ताफलशतौघानां तंतुः प्रोतवपु र्य
था ॥ तथा च देहलक्षाणां स्थित आत्मा स्थलक्षितः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मादौ लणपर्वते पदार्थानि कुरंवके ॥ सत्तासामान्यमेतद्यत्तमात्मानमजं वि
दुः ॥ ५३ ॥ तदीषत्स्फुरिताकारं ब्रह्म ब्रह्मैव तिष्ठति ॥ अहंतादिजगत्तादिकमेण भ्रमकारिणा ॥ ५४ ॥ आत्मैव दंजगद्रूपं हन्यते हंतिवान्
किम् ॥ शुभाशुभैर्जगद्भूतैः किमस्यार्जुन तिष्ठते ॥ ५५ ॥ प्रतिविंबेष्विवादशसंसाक्षिवदा स्थितम् ॥ न स्यात्सुनविनश्यंतं यः पश्यति
स पश्यति ॥ ५६ ॥ इदं चाहमिदं नेति द्वौ दं कथ्यते मया ॥ एवमात्मा स्मिन् सर्वात्मा मामेवं विद्धि पांडव ॥ ५७ ॥ इमाः सर्वाः प्रवर्तन्ते सर्गप्र
लयविक्रियाः ॥ आत्मन्यहंता चित्तस्थः पयःस्पंदा इवांबुधौ ॥ ५८ ॥ यथोपलब्धं शैलानां दारुत्वं च महीरुहाम् ॥ तरंगाणां जलत्वं च पदा
र्थानां तथात्मता ॥ ५९ ॥ सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥ यः पश्यति थात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥ ६० ॥ नानाकारविकारे
षु तरंगेषु यथापयः ॥ कटकदिषु बहो मभूतेष्वामा तथार्जुन ॥ ६१ ॥

यनाह ॥ ब्रह्मादाविति त्रिभिः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अथ्यसैर्वधादिदोषैरलेपे दृष्टान्तरमाह ॥ प्रतिविंबेष्विति ॥ ५६ ॥ सर्वदेहेषु अहमहमिति प्रथमानि श्रिदंश एवाहं जडदे
हे द्विद्यविषयशोनाहमिति विभागोक्तिरपि दर्पणप्रतिविंबेष्वाकर्षणतरेषु पदादिषु च व्यावृत्तदर्पणस्वरूपपरिचयाय दर्पणादर्पणविभागोक्तिरवदेत्याह ॥ इदं चाहमिति ॥ इति
शब्दार्थाथ विभागप्रकारपरो द्वितीयस्तु उक्तिविभागप्रकारपर इत्ययौ नरुत्तमम् ॥ एव दर्पणवदेवालेपकोऽद्वय एवात्मा स न हं सर्व आत्मा स्मि ॥ ५७ ॥ अहंता अभिमानवन्ति स्तद्व
ति चित्तेति श्रुतीति तत्स्था ॥ ५८ ॥ आत्मतापारमार्थिकीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ अकर्तारं प्रति विवचयेष्टा सुदर्पणवदेवाख्याप्यतमित्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ इत्यथ तद्विनिर्वाहकमेव ॥ ६३ ॥ यदा निर्वाहकारः सर्वैकमेवात्मनोऽपि भावविकाराणां भवमात्मनोऽप्यनुभूतकिमन्यदस्ति ॥ तेन धुमधादिभाषविकारावाकसति आगव
चिक्रिषान्मद्वल्लिर्नाकिदित्यर्थ ॥ ६४ ॥ कतः आगमप्रत्यक्षमाद्यसित्वाऽसम्भगनुभूय ॥ ६५ ॥ तेन येनोक्तलक्षणविधियानां विवेकैव न्यायानिरपीत्याशयेनाह ॥ निमानमोहा
दस्ति ॥ ६६ ॥ इति श्रीवाचित्थिवंतास्यपमकारो निर्वाणपकरणेषु ० विषयाशास्य सर्ग ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ सुखदुःखद्वयसंवेदहेतुर्हानकमस्तथा ॥ यदाल
म्यधनदानसर्वोन्निर्वाहकस्य ॥ १ ॥ द्रव्यैर्विमुक्ता सुखदुःखसंवेदितत्परागच्छतीत्युक्तमप्यहस्यधेकाहेतुः कथ्यतद्विधोऽसौपाय किमालभ्य चेत्पराशकापरिहारद्वारेणात्मन्यनुभवे
दुक्कामो भगवानुवाच ॥ भूय एवेति ॥ धीयमाणापर्यायाश्रुतकामापर्यायविषयानार्थपर्यवर्णेन समुप्यते च ॥ १ ॥ तस्माद्विषयापृथगुत्पद्यते स्वरूपा इत्यभेदभवात्पर्यवर्णाह ॥ भा

नानातरंगद्वयानि यथा त्वोत्थानिवारिणि ॥ कटकठादीनि बाह्येभिर्भूतान्येव परात्मनि ॥ ६२ ॥ पदाय जातभूतानि बृहद्ब्रह्म च भारत ॥ एकमे
वास्ति तद्विद्विद्वद्व्यक्तेन मनोगात्रिणि ॥ ६३ ॥ किं तद्भावविकाराणां गम्यमस्ति जगद्वये ॥ कृते वापि जगत्किं वा किमु धारयिमुत्थसि ॥ ६४ ॥
इति श्रुत्वा भयवत्तत्तावदित्युत्थानि श्रितम् ॥ जीवन्मुक्ताश्चैतद्भवतः समरसाशया ॥ ६५ ॥ निर्मानमोहाजितसगदापा अध्यात्मनि
त्याविनिवृत्तकामा ॥ इदं विमुक्ता सुखदुःखसंवेदोन्मूल्यमूढापदमव्ययतत् ॥ ६६ ॥ ॥ इ० वा० वा० टे० मोक्षोपायेषु नि० पू० अर्जु
नोपास्थाने अर्जुनापदेशानामत्रिपञ्चाशत् सर्ग ॥ ५३ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भूय एव महाबाहो यष्टु मे परमवच ॥ यत्नेह प्रीयमा
णा यवद्वयमिहितकाम्यया ॥ १ ॥ भान्नास्पशार्हिको तेष्यरीतोऽप्यसुखदुःखदा ॥ आगमापायिनो नित्यास्तांस्ति तिस्रस्वभारत ॥ २ ॥ ते
तुनेकात्मनश्चान्येकातोऽपि स्वकवासुखम् ॥ अनापतेन वयमेकत पूरणसद्वते ॥ ३ ॥

भास्वपादस्ति ॥ भीमो विषयापरिभारितभाषार्द्विषयाणि तेषां विषयसंस्पर्शास्तीतीतोऽप्यायुभावनमयुक्तसुखदुःखसंवेदय ॥ अथवाऽसुखद्वयद्वयस्य शाश्वदाद्य ॥ शीतोष्णपृ
ष्णुशरैरभाषय ॥ यथा रतिपीनोऽसुखदुःखपुण्ड्रुः स्वदेनेषु न शिथिलेषु परीते इति निविषया सुखदुःखरूपा इत्यर्थ ॥ पृथक् स्वदेनभ्रमर्यतन्निवारणोपायमाह ॥ तस्ति तिस्रस्वेति ॥
तिनिशोक्तिः ० तस्य स्यात्पुण्ड्रुलक्षणम् ॥ तया च विषयेषु निरज्यत्वं अपि येषु नितिसंवेदय ॥ २ ॥ यथाशुक्लाद्विरागतिस्त्रिष्विध्या लक्षणाभाह ॥ ते त्विति ॥ तेभाभा स्पर्शाभ्यन्ते सुख
दुःखे वा चकाराद्यप्येति ॥ एकत्वेन अहमपुणानदसंभाषात्सामान्येन अतः पृथक् उपाय इत्यर्थ ॥ किं विषयमथ ननु भाविस्य पदपूर्णा इति त्र्यस्या आगमिभगतिरनुसृतं द्वि
यथाप्यभिपस्य पर्यायस्त्वेति नोद्विगमिदुःखस्य साधनं अपि तत्र येषु पूरणसद्वतः स भवद्वयनिविषयैरेव स्यात् ॥ अनापते इति ॥ ३ ॥

यस्यस्पर्शानां विषयाणां भावाणां मिद्विषाणां चारण्यानामाख्यासत्त्वताप्रतीतिः स स्थिता उपशान्ता भवति समात्रास्पर्शभ्रमात्मको जीवो धीरस्तत्त्वदर्शी समदुःखसु-
 खो भूत्वा अमृतत्वाय कल्पत इत्यर्थः ॥ ४ ॥ न च प्रियादुःखादप्यः कथं स्वप्रतिकूलवेदनीयता स्वभावजस्युर्थेन ते सद्याः स्फुल्लभाह ॥ सर्वत्वादिति ॥ निरतिशयानदैकरसस्य आत्मन ए-
 व सर्वत्वादेते दुःखादिभेदाः शोभना भेदाः सुभेदाः प्रियतम धनपुत्रादिभेदा इव सा स्थितान् प्रतिकूलवेदनीयता भजते प्राक्तनेन तु प्रातिकूल्यस्वभावो नासद्व्यादित्यर्थः ॥ ५ ॥ तदेव स्फुटी-
 कृत्य समर्थयति ॥ मनागपीति ॥ ६ ॥ न च सदपि दुःखाद्यात्मन्युत्पद्यते असत् एव स्वकारण समवाय स्वसत्तासंबध आद्यक्षणसंबधो वा उभयोरित्येति कणभक्षाक्षचरणायुक्तिप्रति-
 क्षिपति ॥ नासत्तदिति ॥ असत्ते दुःखादेर्भावः सत्तान विद्यते सत् अभावः असत्ता च न विद्यते ॥ स्वभाववैपरीत्यायोगात् वाचारभणादिश्रुत्या विकारमात्रस्यासत्त्वनिश्चयात् ॥ न
 संस्थितास्पर्शमात्राख्यामात्रास्पर्शभ्रमात्मकः ॥ समदुःखसुखो धीरः सोमृतत्वाय कल्पते ॥ ४ ॥ सर्वत्वादात्मनश्चैते सुभेदाः संस्थिता इ-
 व ॥ असद्व्यास्त्वसद्वृत्तं कथं सोऽदुर्न शक्यते ॥ ५ ॥ मनागपि न विद्यते सुखदुःखे तु सर्वशः ॥ सर्वत्वादात्मनश्चैतस्य सत्ता कथं मनात्मनः ॥ ६ ॥
 नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ॥ नास्त्येव सुखदुःखादिपरमात्मनि सर्वगः ॥ ७ ॥ सत्त्वास्त्वमतीत्य क्वाचित् योर्जगदात्मनोः ॥
 त्यक्तानां किंचिन्मध्ये च शेषे वद्वपदो भव ॥ ८ ॥ न ह्यप्यति सुखैरात्मनो दुःखैर्लभ्यति नोर्जुन ॥ दृश्यदृश्यतनात्मनि पि शरीरांतर्गतोऽपि स न-
 ॥ ९ ॥ जडं चित्तादिदुःखस्य भाजनं देहतां गतम् ॥ न चैतस्मिन् क्षते क्षीणे किंचिदेवात्मनः क्षतम् ॥ १० ॥ जडं देहादिदुःखादेर्यादिदं भोक्तु-
 संस्थितम् ॥ तन्मायाभ्रममेवांगविच्छिन्नो धवशोऽस्थितम् ॥ ११ ॥ न किंचिदेव देहादिन च दुःखादिविद्यते ॥ आत्मना यत्पृथग्भूतं किं के-
 नातो नुभूयते ॥ १२ ॥

नु सर्वविकाराणामसत्त्वेऽपि द्वाध्यन्यतमविकारानां लिङ्गितप्रकृतिप्रदाद्यदर्शनात्तस्याप्यसत्त्वशून्यतापरिशेषः किन स्यादिति चेन्न ॥ विकारेष्वनुगतसद्वृत्तेर्निर्विषयत्वायोगेन विकारा-
 सत्त्वेऽपि शून्यपरिशेषानापत्तेः ॥ यद्विदुःप्यसदेव स्यात्ताहिंघटः असत्पटः असन्निधेवान्वतरस्यत् ससादित्येव चानुवर्तते अतस्तन्मात्रमेव परिशिष्यते ॥ यस्तु विकारेषु सदिदं भित्तिभि-
 र्मानः सोऽधिष्ठानसत्तानुबोधेन स्वत इति सुखदुःखादिना स्वेत्यर्थः ॥ ७ ॥ जगतः सत्त्वमतिनिरतिशयान्नात्मनः असत्त्वमतिचल्यक्तातयोर्जगदात्मनोर्मध्ये अंतरालेऽप्यसंघट-
 तानि भिन्नमनस्तमश्चातिनुच्छिन्नमिति त्यक्ताशेष्यत इति शेषश्च दात्तात्स्मिन् वद्वपदः भतिष्ठतो भव ॥ ८ ॥ दृश्यानि हर्षग्लान्यादीनि साक्षितया पश्यतीति दृश्यदृक् ॥ न हि दृश्यास्ते-
 दृग्धर्मा भवितुमर्हतीति भावः ॥ ९ ॥ किं हि दुःखहर्षादिभाजनतत्राह ॥ जडमिति ॥ एतस्मिन् चित्तादौ ॥ १० ॥ इदं चित्तादिघटितजीवरूपम् ॥ ११ ॥ १२ ॥

यरि६२ स्वन्वयोऽन्यथानिरतस्तस्यभ्योर्धनेर्वाधिनरयति ॥ अथट्टांतकथयाभीत्यन्यय ॥ १३ ॥ १४ ॥ कीदृशः सर्वोपस्तमाह ॥ विष्यगिति ॥ विष्वविष्वक्पूर्वप्रक्षीव
 ॥ १५ ॥ अथवाधायकाले ॥ १६ ॥ कालवार्ध्यावाच्यञ्च ॥ कालार्धानां द्वादशमास ॥ सदृशदूर्ध्वाभावाभावविकम्बो ॥ १७ ॥ १८ ॥ तत्करिष्यमाणपुरुषासीहिणीक्षया
 लग्नापमर्त्येष्वर्द्धितं अतः अनुभवात्तनाशुद्धप्रक्षीवममयुर्धत्स्य ॥ १९ ॥ २० ॥ नूनंस्वनिष्ययेनार्किकचनजगतिर्द्वादिकप्रभूत्वा ॥ खड्वातो गृहापरिच्छिन्नोवायुर्
 यट्टवयुधाम्यन्तर्नेवातोविनश्यति ॥ आतिर्दुःखमवोधोत्थासम्यग्योधेनभारत ॥ १३ ॥ यथारज्ज्वाभहिभयवोधात्तस्यत्ववोधज
 म् ॥ तथट्टाट्टु खादिधोधात्तस्यत्ववोधजम् ॥ १४ ॥ विष्वविष्वभमजवक्षननश्रुतिनजायते ॥ इतिसत्यपरविद्धिवोध परमणुपस ॥
 ॥ १५ ॥ वक्षानुधातरात्त्वकिंचिद्द्व्याविलीयते ॥ वक्षवर्त्तसुरस्यप्रवक्षैवासिनिरामयम् ॥ १६ ॥ यावत्कालकिंधादेशास्त्वमहसैनि
 यद्व ॥ वक्षणीवपरिस्पटानाञ्चल सदसद्भर्त्ता ॥ १७ ॥ जहिमानमदशोकभयभीहासुखासुखे ॥ हैतमेतदसद्गुणमेकं सहृपवान्भव ॥
 ॥ १८ ॥ पुरुषात्तौहिणीनाचस्वयणानुभवात्तना ॥ वक्षणाद्युहितशुद्धवक्षवक्षमयपुरु ॥ १९ ॥ असंविदन्सुरवदुःखंलाभालाभौजया
 जयो ॥ शुद्धवक्षरनागञ्चवक्षान्वित्वहिभारत ॥ २० ॥ लाभालाभसमोभूत्वाभूत्वा नूननकिंचन ॥ खड्वातइवास्मदीप्रकृतकार्यमा
 चर ॥ २१ ॥ यत्करोपियदथासियज्जुहोपिदटासियत् ॥ यत्करिष्यसिकोतेयतटाभेतिस्थिरोभव ॥ २२ ॥ यन्मयोयोभवत्यतः सतदा
 नाल्यसशयम् ॥ वक्षसस्त्यमवाभुत्ववक्षमत्यमयोभव ॥ २३ ॥ अनपेक्षफलवक्षभूत्वावक्षेतिभावितम् ॥ क्रियतेकेवलकर्मवक्षेनय
 यागतम् ॥ २४ ॥ कमणयमयपभ्यत्यकमणिचकर्मय ॥ सद्युद्धिमान्मनुष्येपुसवाकं दत्त्वाकर्मकृत् ॥ २५ ॥ माकर्मफलहेतुर्भुर्नातेस
 नास्त्यमणि ॥ योगस्य पुरुषमाणिनागत्यकाधनजय ॥ २६ ॥

॥ २१ ॥ सवक्रियाणां प्रवर्तयति निष्यत्यर्थमेवमवर्णयित्वाशयेनाह ॥ यदिहि ॥ २२ ॥ यन्मय पदाकारचित्त ॥ २३ ॥ अपेक्षाया अभाव-अनपेक्षम् ॥ अर्थाभावेऽप्य
 र्थाभाप ॥ सवक्रामोपरमलदूपरट्टपरमपुरुषाय स्वयभूत्वाकेषट्पदाधेयट्टप्रभातिभावनयाधितकर्मिकयते ॥ २४ ॥ यद्युपागमकमण्युक्तरीत्या अकर्मनिक्रियप्रसपरय
 त्यमभिप्रक्षिप्यथा विध्यतयति शास्त्रकमअवर्धकं नभ्यपरयनिसुद्विधाविष्वेकीसपुषधत्तकृत फलतश्च कालपूर्णकर्मकरोतीति कल्मकमरुदुक्तोवादिदित्यर्थ ॥ २५ ॥
 कमण्डलान्तराभादीनिद्वयम्वदतिनिमित्तानिपस्यतथाधिधोमायुः ॥ अकर्मणिनामकमाकरणधितेसगथासक्तिमाश्रययोगस्यभ्यागुक्तसिद्धिस्तदट्टिमतिवित ॥ २६ ॥
 १ मुद्राभर्तृकनागञ्चवक्षान्वित्वहिभारतनिपाटितय

मूढान्तत्त्वदृष्टिप्रमादम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ मूर्ख्युक्तप्रमादस्थितेसत्यवश्यमासक्तिर्भवेदेवततोऽनर्थपरपरेत्यर्थः ॥ २९ ॥ तत्त्वदर्शनाप्रमादोऽनुनिरासकेऽत्यतएवाकर्तृतासिद्धान्ती
 त्याह ॥ परमिति ॥ ३० ॥ तेनचभूमिकाकमाद्विदेहकैवल्यान्तसिद्धान्तीत्याह ॥ अकर्तृत्वादिति ॥ ३१ ॥ अकार्यप्रमादान्निषिद्धचकुर्वन् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सव्ययसक्तिर्योपि
 स अव्ययतामकियताम् ॥ ३४ ॥ अलब्धस्यलाभोयोगोऽलब्धस्यपालनक्षेमस्तदुभयार्चिताभून्व्य ॥ ३५ ॥ त्यक्तसर्वकर्मणोमानसविषयासगसत्वेदांगिकएवससन्त्यासइ

कर्मसक्तिमनाश्रित्यतथानाश्रित्यमूढताम् ॥ नैकर्ममप्यनाश्रित्यसमस्तिष्ठयथास्थितम् ॥ २७ ॥ त्यक्ताकर्मफलासंगानित्यतमोनि
 राश्रयः ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोपिनैवकिंचित्करोतिसः ॥ २८ ॥ आसक्तिमाहुःकर्तृत्वमकर्तृरपितद्भवेत् ॥ मूर्ख्यस्थितेहिमनसितस्मान्मो
 र्ख्यपरित्यजेत् ॥ २९ ॥ परंतत्त्वज्ञमाश्रित्यनिरासकर्तृमहात्मनः ॥ सर्वकर्मरतस्यापिकर्तृतादेतिनक्वचित् ॥ ३० ॥ अकर्तृत्वादभोक्तृत्वम
 भोक्तृत्वात्समैकता ॥ समैकत्वादनंतत्वंततोब्रह्मत्वमातंत्तम् ॥ ३१ ॥ नानातामलमुत्सृज्यपरमात्मैकतांगतः ॥ कुर्वन्कार्यमकार्यंचनैव
 कर्त्तात्वमर्जुन ॥ ३२ ॥ यस्यसर्वसमारंभाकामसंकल्पवर्जिताः ॥ ज्ञानाग्निदग्धकर्माणंतमाहुःपंडितंबुधाः ॥ ३३ ॥ समःसौम्यःस्थि
 रःस्वस्थःशांतःसर्वार्थानिस्पृहः ॥ यस्तिष्ठतिससव्यप्रोप्यलमव्यग्रतांगतः ॥ ३४ ॥ निर्द्वंद्वोनित्यसत्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवान् ॥ यथा
 प्राप्तानुवर्तीत्वंभवभूपितभूतलः ॥ ३५ ॥ कर्मद्रियाणिसंयम्ययआस्तेमनसास्मरन् ॥ इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारःसुउच्यते ॥ ३६ ॥
 यस्त्विन्द्रियाणिमनसानियम्यारभतेर्जुन ॥ कर्मद्रियैःकर्मयोगमसक्तःसविशिष्यते ॥ ३७ ॥ आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठंसमुद्रमापःप्रवि
 शंति यद्वत् ॥ तद्वत्कामायप्रविशंतिसर्वसशंतिमाप्नोतिनकामकामो ॥ ३८ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायेपु०नि०पू०अर्जुनोपा
 ख्यानेआत्मज्ञानोपदेशोनामचतुष्पञ्चाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

त्याह ॥ कर्मद्रियाणीति ॥ ३६ ॥ समनस्केन्द्रियनिग्रहवतोयथाशास्त्रव्यवहरोपिफलासगत्यागात्सन्त्यासफलमस्येवेत्याशयेनतंप्रशंसन्त्याह ॥ यस्तिष्ठति ॥ ३७ ॥ तस्मान्निग्रह
 इतिसर्वेन्द्रियस्यसन्त्यासिनएवसर्वकामोपरमात्परमपुरुषार्थानान्यस्येत्युपसहरति ॥ आपूर्यमाणमिति ॥ यद्वत्आपोनद्यआपूर्यमाणसमुद्रंप्रविशतितद्भावमापन्नावर्त्तियतेत
 द्दचलेब्रह्मणिप्रतिष्ठाप्यस्यतसन्त्यासिनसर्वकामामिथ्यात्वबुद्धिबाधितविषया सत प्रविशत्यात्मन्येववर्त्तियात्ममात्रतामापद्यतेसएवसर्वानर्थशान्तिलक्षणमोक्षमोतिननुका
 म्यतइतिकामाविषयास्तत्कामनाशीलइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेति०पू०चतुष्पञ्चाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

रहनशोष्यनागालामूदरस्वधोऽमम् ॥ मूढो नन्मादिभाग्वात्वास्तुनेत्यमधपथे ॥ १ ॥ शुज्यत इति भोगदेहधारणहेतवो नपानादयतेपांसत्यागनकृयात् ॥ हितमितमेध्या
 शनपुपादयादित्यर्थ ॥ भोगानां भावार्थवत्तात्तत्त्वोष्ठवसपादनम्यसतितां वनकृयात् ॥ तष्टाभालाभाविपुष्टसमेव स्यात्तस्यमित्यर्थ ॥ १ ॥ एवमेहोत्सभावनापिनकार्येत्याह ॥
 अनात्मनि ॥ भवत्सन्निजम्मादिविक्रियास्यभावे ॥ २ ॥ ३ ॥ उक्तोऽर्थमर्थार्थो न हि शीयते इति श्रुतिप्रमाणस्य अभिमानिकपरिपद एव शीर्णतां देहधर्माणामात्मनि प्रसजक
 सत्यागनुत्तराणि तादिस्यसक्तिरित्याह ॥ नहीति ॥ अचितात्मा देहादिपरिपदनिमित्ताच्चिताद्विष्यददृश्य ॥ कर्मणि युद्धादौ ॥ ४ ॥ मौल्यस्थिते अक्षतापन्ने ॥ ५ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ न कुर्थाद्रोगसत्यागं न कुर्थाद्रोगभावन्मम् ॥ स्यात्तव्यस्तु सभेनेव यथाप्रामानुवर्तिना ॥ १ ॥ अनात्मन्यात्मतां
 देहनामावयमवात्मनि ॥ आत्मन्येवात्मतां सत्येभावयाभावरूपिणि ॥ २ ॥ देहनाशमहाबाहो न किंचिदपि न स्यति ॥ आत्मनाशो हि ना
 श ॥ स्यात्तच्चात्मानश्चतिभुव ॥ ३ ॥ न हि शीर्यत्यचित्तात्मा त्वत्कसर्वपरिमह ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित्करोति स ॥ ४ ॥ आस
 त्ति मादु कर्तृत्वमकतुरपित इवेत् ॥ मौल्यस्थिते हि मनसितस्मान्मौल्यपरित्यजेत् ॥ ५ ॥ परतत्त्वज्ञमाश्रित्य निरासकेर्महान्मन ॥ सर्व
 कमरतस्यापि कदाटति न धर्चित् ॥ ६ ॥ अविनाशमनाद्यतमात्मानमजरविदु ॥ नश्यत्यात्मेति दुर्वोधो मातवास्त्विह दुःखद ॥ ७ ॥
 न तथापरिपथ्यति विदित्तात्मान उत्तमा ॥ पश्यत्यनात्मनात्मानस्वभागेन न्यात्ममानि न ॥ ८ ॥ अर्जुन उवाच ॥ एवमेतन्महाबाहो न किंचिन्नश्यति कि
 यमुदानामपि मानद ॥ देहनाशसमुत्पन्ने देह एन एन किंच न ॥ ९ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवमेतन्महाबाहो न किंचिन्नश्यति कि
 चित् ॥ आत्मैवास्त्यविनाशोऽस्माकिं तस्य किंच न स्यति ॥ १० ॥ इदं नष्टमिदं युक्तमिति माह भूमादृत ॥ अन्यत्तयानपश्चामि वं ध्यात्वा तनय
 यथा ॥ ११ ॥

नयेपापमाह ॥ परमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ मया आत्मानस्य तीक्ष्णप्रकोणेण नपरिपथ्यति ॥ भूतो न परम इति यतस्ते आत्मन्येव आत्मपानि न स्वभात्मानमनात्मदेहादिकपनपरमतीत्य
 पर ॥ ८ ॥ न च धर्मातिमूढो देहात्मानमुत्थापयतु न मत्तया विद्येयात् आत्मनो गोनात्स्वेवेति मरणानि नैव स्यादित्यर्जुन शक्यते ॥ एवमेव इति ॥ इदमिदं नश्यति किंच न
 नष्टम् ॥ इदमिति पाठ्यथा परादिगम्यम् ॥ ९ ॥ नष्टापस्याभगम्यथापरिहृयति ॥ एवमेतदित्यादिना ॥ १० ॥ कथमाह देहनाशपुष्टलाभादेरनर्थत्वमर्थत्वघाते पातमाह ॥ इद
 मिति ॥ युक्त इदमप ॥ स्वमपि पुनर्मरणजम्पमस्तर्थादिष्वप्येव देहनाश इति भाष्यः ॥ ११ ॥

अतएवसतोऽसत्त्वविरोधान्देहादेः सत्त्वमिति प्राणुक्तमित्याह ॥ नासत इति ॥ उभयोः सदसतोः ॥ सत्त्वेव असदसदेवनस्य भावविपर्यय इति अतो निर्णयस्तत्त्वदर्शिमिदं यो न मूढैरित्यर्थः ॥ १ २ ॥ एवमसत्तद्विनाशितद्विनाशितदसदेवेति नासतो बहुदेहादेर्मुद्देनाशेकश्चदनर्थ इत्याशयेनाह ॥ अविनाशीतिद्वान्ध्याम् ॥ १ ३ ॥ १ ४ ॥ अद्वयत्वाद्दिनाशकाप्रसङ्गेऽपि नात्मनाशप्रसक्तिरित्याह ॥ आत्मेति ॥ १ ५ ॥ एकत्वकारणसच्छब्दवाच्यद्वित्वकार्यमसदहनतयोर्मध्यमातरमधिष्ठानसन्मात्रम् ॥ १ ६ ॥ एवमपरिच्छिन्नस्यात्मनो मारणादिपरिच्छेद इत्यादिभ्यमेकोहेतुरित्यर्जुन पृच्छति ॥ तदिति ॥ तत्तर्हि ॥ किकृताकेन हेतुना प्राप्ता ॥ स्थितिर्नियतिः ॥ तस्यांच स्थितौ स्वर्गः सुरवनरकोटुः खर्चा किकृतौ

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ॥ उभयोरपि दृष्टो तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शभिः ॥ १ २ ॥ अविनाशितुतद्विद्विचेन सर्वमिदं ततम् ॥ विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥ १ ३ ॥ अतं वत इमं देहानित्यस्योक्ताः शरीरिणः ॥ अनाशिनो प्रमेयस्य तस्माद्युज्यस्वभारत ॥ १ ४ ॥ आत्मैक्योऽस्ति न द्वित्वमसतः संभवः कुतः ॥ अविनाशस्त्वनंतोऽसौ सतो नाशो न विद्यते ॥ १ ५ ॥ द्वित्वैकत्वपरित्यगो शेषं यत्परि शिष्यते ॥ शांतं सदसतोर्मध्यं तदस्तीह परंपदम् ॥ १ ६ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ तन्मतोऽस्मीति भगवन्किंकृता तु तृणां स्थितिः ॥ कथं स्थितौ च लोकानां तौ स्वर्गनरकौ प्रभो ॥ १ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ भूमिरपो नलो वायुः खं मनो बुद्धिरिव च ॥ एतत्तन्मात्रजालात्माजीवो देहेषु तिष्ठति ॥ १ ८ ॥ सकृष्यते वासना यारज्ज्वेव पशुपातकः ॥ सतिष्ठति शरीरांतः पञ्जरविहंगो यथा ॥ १ ९ ॥ सकाले देशतो देहाज्जर्जरत्वमुपगतात् ॥ वासना वशतो याति ह्यक्षयणीद्रसो यथा ॥ २ ० ॥ श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ॥ गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गंधानि वाशयात् ॥ २ १ ॥ वासना वस्त्वमेवास्य देहो नेतरयुक्तिजः ॥ क्षीयते वासना त्यागे क्षीणे भवति तत्पदम् ॥ २ २ ॥

॥ १ ७ ॥ एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यतीति श्रुतितात्पर्येण भगवांस्माधत्ते ॥ भूमिरिति ॥ पचभूतमात्रानि भूतमनो बुद्ध्यादिव दितव्यमिदं स्थूलसूक्ष्मे देहादारभ्यापत्तिरेव परस्य जीवभावः स एव जन्ममरणमुखदुःखादिभ्यमनियतिनिमित्तमित्यर्थः ॥ १ ८ ॥ तस्य विष्वक्पदे ह्यपरिप्रेते तदनुहपद्येवैविचित्र्ये च निमित्तमाह ॥ स इति ॥ १ ९ ॥ पूर्वदेहादेर्हतात्मनेपि वासनैव निमित्तमित्याह ॥ स इति ॥ २ ० ॥ आशेत आस्मिन्नित्याशयः पूर्वशरीरपुण्याद्विचरतात्मा ॥ २ १ ॥ अतएवास्य स्थूलदेहोऽपि वासनात्मक एव चिरानुवृत्त्यास्थौ स्य भ्रम इत्याशयेनाह ॥ वासनेति ॥ क्षीणोऽपि तत्परमपदस्य मेव भवति ॥ २ २ ॥

परणालभूतेनेवाभ्यपनाहितआपुट अपवाधासमाधारिणोदेह-प्रेरणपरमात्मनाअवच्छेदयतिविषभावाभ्यार्द्दिगुण्येनमधेरावापुटआभिष्यक्तोभूत्वत्यय ॥ माययार्द्रजालि
 कपुरुषपापयास्त्रेभाम्यतिवृत्त ॥ यमअरयाविभर्गीतिकमण्यण् ॥ २१ ॥ भ्योभयस्यु स्पर्शनयेतिपयुक्तनिरुद्धोति ॥ अक्षरत्वभाषानिति ॥ स्वभावान्तरास्वाद्विपुलपरशक्ति
 ॥ २४ ॥ तदवलोकरणमसिद्धमित्याह ॥ देहदति ॥ २५ ॥ २६ ॥ तद्विधाकारोभूताकारोवापयप्रयस्त्रिदयस्त्रिवेदेदेशकालभोभ्यायाकारेअवतिष्ठतेभोजकाटोद्ग
 तितभासनाप्रकृतिगतभाकारपरमति ॥ २७ ॥ अत्यद्वैतस्यनारोप्येवमसंस्पर्शय ॥ अथावाधुपुमवदेहतन्नाशतसत्त्वचमापरय ॥ पथाधुपुमोनर्किकित्तरयतिनिरुद्धित्यर्थ ॥ २८ ॥
 यतिपोभिनाषासनाकप्रित्वेनभ्याधानामधितादृशास्त्रेवधादिसर्गाधारभ्यकूममित्याह ॥ यदैवेति ॥ आदिसर्गोद्दिश्यगुर्भूतेनएगुसर्गोपुणवाभ्यायाकारेगुभावनयापूर्वसर्गानुभवधा
 वासनावान्तरापुष्टोभूत्वआभ्यतियोनितु ॥ जीवोभ्रममरामारोमायापुरुषकोयथा ॥ २३ ॥ अस्वस्वभावानखिलाच्छरीरादासना
 वरा ॥ जीवोयद्दीप्त्वासयातिपुष्पाद्गन्धमिवानिल ॥ २४ ॥ देशेनिस्यदताभेतिजीवेकैतियनिर्गते ॥ निस्यंटावयवाभोगश्चातवातइव
 हुम ॥ २५ ॥ अचेष्टुदमेतादिदोपेरायात्यदृश्याताम् ॥ स्वतइत्युच्यतेनंदंदेशोविगतर्जावित ॥ २६ ॥ सर्जाव प्राणमूर्त्तिं खेयत्रयत्रावति
 ष्टत ॥ तंतस्ववासनाभ्यासात्यश्रुत्याकारमाततम् ॥ २७ ॥ अयदेहोहिजीवेनत्वसन्नेवावलोकित ॥ अस्थनाशोत्वमप्येवपश्यमावाप्तु
 पुनवत् ॥ २८ ॥ यदैवपश्यत्याकारांशेपानाशांस्तयैवस ॥ आदिसर्गोभावनायाकिटैव्वेवविभावत ॥ २९ ॥ क्वाटित्युद्रवकालेहियय
 यादभ्यतेपुर ॥ आनिपातदेवास्याअविनाभाविसविद ॥ ३० ॥ प्राक्तनवासनामूलंपुरुषार्थेनजीयते ॥ यत्ननाद्यतनेनाशुल्यक्तनाय
 तनयया ॥ ३१ ॥

सनयंविभावतोविभावनायाधारादेवद्रव्यकल्पितगतयुद्धायादायमुल्लासयत्किंचिन्निर्मितम् ॥ किटैमिभुतिपुराणपसिद्धौ ॥ २९ ॥ ननुदत्तसिंहाकालेअगदासनाभयमिभ्या
 भूतमलुस्त्रिधिकाळत्वर्यंकिपासमर्पणात्सर्वकरीनसभ्यतानुभावाच्चकासवमेवेत्याराकयाह ॥ क्वाटितीति ॥ उत्पत्तिकालेक्वाटित्वप्रथमक्षणेयययादेहपटादिद्रवमिभ्याभूतसत्यवा
 पुरादस्यतआविनारातदेवतयास्वभावमेवअभ्यतिनस्यभाषांतराअकते ॥ अस्यासदधिष्ठानभूतायास्तद्विनाभाविंसिरोययोत्पन्नद्रव्यस्थितिहेतुत्वास्सविद्दिनाभावेनेतर्पासताया
 अक्षराभावमिभाष ॥ ३० ॥ देशायाकाराणामासनाभयत्यमलुकिमतलायाह ॥ प्राक्तनमिति ॥ अगुभावासनाकल्पितदेहायाकारस्यधुपभासनाभ्यासमयुक्तब्रह्माकाररुत्यास
 मूढनाशकसंस्कृतिमिभाष ॥ पुरुषार्थेनप्रथममननानिपुरुषप्रथमप्रकृतिनेनारवहाकारक्षानेनकीयतेवाच्यते ॥ अयत्नेनप्राप्यिच्छादिप्रज्ञेतसत्तनमायतनमधर्मानुदानयया
 कीयतेतद्वत् ॥ अयत्नेनदृष्टयत्नेनसत्तनमायतनपुण्यदृष्टययाभ्यास्यतेतद्वद्वितीया ॥ ३१ ॥

ननु बहूनां ज्ञानाय यतमानानां प्रयत्नः प्रबलः किं पूर्वतनकामकरो धादि वासनाभिर्विनाशप्रमानोदश्रय इति नोत्तरत्वं प्राबल्ये हेतुरिति चेत्तत्राह ॥ य एवंति ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु मध्ये य एव ममाय पुरुषार्थ आवश्यक इत्यभिनिवेशेन दृष्टं स एव पूर्वोत्तरप्रयत्नयोर्विशेषां शो जये प्रयोजकः ॥ तथा च तेषामोक्षाभिनिवेशमायाद्भोगाभिनिवेशादव्याच्च पराभव इति भावः ॥ ३२ ॥ अत एव शास्त्रोपेय प्रयत्ने दृढाभिनिवेशः कार्य इत्याह ॥ अपीति ॥ ३३ ॥ तन्माद्ये पूर्ववासनावैचित्र्यात् सुखदुःखानर्थपरंपरासर्वतो दुर्वारैवेत्याशयेनाह ॥ नरकेति ॥ जरुध मोहवी अनाद्य ज्ञानमूढबुद्धिः ॥ ३४ ॥ तमेवाशयमज्ञो ज्ञानुरनीशो यमात्मनः सुखदुःखयोः ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गवानरकतुल्येति व्यासवाक्यादिप्रसिद्धकारणान्नरसे देहिनि रासेन रूढजिज्ञासुरर्जुनः पृच्छति ॥ नरकेति ॥ जगत् स्थितेः स्थितिनिमित्तस्यास्य जीवस्य ॥ ३५ ॥ न हेत्वन्तरसंभावनीयमेश्वरकामकर्मादीनामपि वासनानुसारेणैव सुखदुःख

य एव पुरुषार्थेन दृष्टो बलवता क्षणात् ॥ पूर्वोत्तरविशेषां शः स एव जयति रूढम् ॥ ३२ ॥ अपि रूढतिर्विध्याद्भौवातिवाप्रलया निले ॥ पौरुषं हि यथाशास्त्रमतस्याज्यं न धीमता ॥ ३३ ॥ नरकस्वर्गसर्गादि वासनावशतो भितः ॥ प्रपश्यति चिराभ्यस्तं जीवो जरुधमोहधीः ॥ ३४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ नरकस्वर्गसर्गादिसंभ्रमे पुजगत्पते ॥ किमस्य कारणं बहिर्जीवस्य जगतः स्थितेः ॥ ३५ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ किमुत्थादेव देशस्वप्नोपमानातेन ह श्रेयसे वासनाक्षयः ॥ चिराभ्यासवशात्सौदासं सारभ्रमकारिणी ॥ ३६ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ किमुत्थादेव देशक्षीयते वासनाकथम् ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मौर्ख्यं मोहसमुत्थानात्त्वनात्मन्यात्मभावना ॥ आत्मज्ञानान्महाबोधाद्विलयं याति वासना ॥ ३७ ॥ भावितात्मासिकौतेय सत्यं विज्ञातवानसि ॥ अयं सोऽहं जना एते मयौ तिल्यज वासनाम् ॥ ३८ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ वासना विलये जीवो विलीनो भवति स्वयम् ॥ यो हि यत्स तत्तयोच्छूनस्तन्नाशात्स विलीयते ॥ ३९ ॥

प्रापकत्वाद्वासनैवासाधारणं चिराभ्यासनिरूढासत्यतिहेतुरिति तदक्षय एव परमपुरुषार्थानां सर्वप्रयत्नैः कार्य इत्याशय रूढी कुर्वन् भगवानाह ॥ स्वमेति ॥ शास्त्रीयप्रयत्नविना चिराभ्यासवशात्सौदासमोपमाना वासनैव येन हेतुना ससारभ्रमदायिनी तेन हेतुना तत्त्वज्ञानाभ्यासेन समूलवासनाक्षयः श्रेयस इत्यन्वयः ॥ ३६ ॥ वासनामूलं ज्ञानुकामोर्जुन पृच्छति ॥ किमुत्थेति ॥ अज्ञानमेव तन्मूलज्ञानादेव समूलतन्नाश इति भगवानाह ॥ मौर्ख्येति ॥ ३७ ॥ तत्र विचारादात्मस्वरूपपरिचयस्तेऽतस्तदादर्शनदेहतस्तवाविवध्यादिष्वहं ममेति वासनाक्षयमात्रकर्तव्यपरिशिष्यत इत्याह ॥ भावितेति ॥ ३८ ॥ ननु वासनामयमेव लिङ्गतत्वातिविवो जीवस्तदुत्थस्तस्य वासनाक्षये क्षय एव स्यादित्यनर्थयैव तत्त्वज्ञानवासनाक्षयश्चेत्याशयेनार्जुनः शक्यते ॥ वासना विलये इति ॥ विलीयते विनश्यति ॥ ३९ ॥

जन्मन परमानासिमासलक्षणपरमपुरुषायास्त्यमरणस्य आत्यंतिकानथनारास्त्यथ को भाजनातामेतिनकश्चिद्विलक्षणयाभ्याख्येयम् ॥ मसिद्धजन्ममरणेनप्राप्ते नत्स्यस्त्य
समूलवासनानाशेतत्सक्यमाधातुत्वापरपयानुगुणत्वाच्च ॥ ४ ॥ अथेदयोयानिपतिष्वभाषसगारीजीव सचर्चिवादन्योभूतभाषाधीनजन्माद्विशेकालभेदभिन्नइत्य
भ्युपगतस्याप्त मतेर्वाभ्युपगमपरमायात शुद्धमद्वयत्वाविषयाविहितत्वत्वेकमजानन्त्यात्मन्येवजीवजगद्वेककथनयाससरतीव्रतद्वेषराक्षीयमप्रणामिपयत्वेनस्वतन्त्रबुद्ध्या
समासनाविषयिभ्युपत्यसमावेशमिदमेतस्येत्यमुक्तिरितिधीत सिद्धांतप्रभुनकश्चित्त्वद्व्याधितोषेयइत्याशयेनभाषाप्रसमाधये ॥ स्वयमित्यादिना ॥ ४ ॥ अनायत्तमन
व्याधीनम् ॥ ४ ॥ साधुसमूलवासनामुक्तिपादद्वयपराणश्रीरन्मुक्तिरितिप्रसिद्धाद्वैषयत्वाप्यनुभाविनुराक्येतिनमुक्तिफलभाजिषष्टय कायइत्याशयेनाह ॥ कीवन्नेवेति ॥
॥ ४ ॥ स्वमोक्षानकभस्मिन्नासतिपयगोचरवाहित्यवात्त्वयैकत्वाम्नानेनेवेत्यारायेनाह ॥ यद्वति ॥ ४ ॥ उत्तमायानसंक्षिप्यापसहरति ॥ इदं दर्शनस्येति ॥ स्वमा
जीवेविलयमायातदशकालान्प्रयारुतौ ॥ कोसौभाजनातामेतिजन्मनोमरणस्यच ॥ ४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ स्वयकल्पितस
कल्पमालरूपयदाविलम् ॥ तदेववाभनाकारजीवविद्धिमहामते ॥ ४ ॥ अनायत्तमसंयत्समालरूपयदव्ययम् ॥ प्रवोधाद्वासना
मुक्तन्मोक्षविद्धिभारत ॥ ४ ॥ जीवमेवमहायाहोतत्त्वब्रह्मयथास्थितम् ॥ वासनावागुरोन्मुक्तोमुक्तइत्यभिधीयते ॥ ४ ॥ योननि
वासनोनूनसवधमपरपिस ॥ सर्वहोप्यभितोषद्पजरस्योयथास्वग ॥ ४ ॥ इदं दर्शनस्यगर्नेशिविपिच्छिकेवसूक्ष्मपरिस्फुरति
यस्त्युवासनांत ॥ मुक्तस्त्वेवभवतीहहिवासनेववधोनयस्त्यननुतस्त्वयएवमोक्ष ॥ ४ ॥ इत्यर्पेवावादेमादोपायेपुनि
पुं अजुनोपास्थानेजीवतत्त्वनिर्णयानामपञ्चचाशत्तम सर्ग ॥ ५ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ इतिनिर्वासनत्वेनजीवन्मुक्त
यार्जुन ॥ अतशीतलतामेत्यबुद्धत्वमलत्यज ॥ १ ॥ जराभरणानि शकआकाशविशदाशय ॥ त्सकेष्टानिष्टसकल्पोवीतरागोभव
नय ॥ २ ॥ प्रवाहपतितकार्यमिदं किंचिद्यथागतम् ॥ कुरुकायाणिकर्मणिनकिंचिद्विनश्यति ॥ ३ ॥
याविहितत्वदुर्दर्शनस्यअनपत्यअमोषेवोषमाणस्ययस्यपरमात्मनोगर्नेरेवजालिकविपिच्छिकेवनानाभमदायिनीयूयसासनाअतपरिस्फुरतिकीवजगदाकोरेणय
तेसपञ्चअधिकारिशरीरेवेदांतयथाप्योत्पन्नतत्त्वज्ञानसमूलवासनावधान्युक्तोभवति ॥ इहास्तिपरमात्मनिभुनयत समूलावासनेष्वपस्तास्यएवमोक्षभवेत्यर्थ ॥ ४ ॥
॥ इतिदीर्घाविष्टमंता प्र० नि पु० पञ्चपञ्चरातमः स्था ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ श्रीभग्युक्तिमतिष्ठास्तिस्त्वजुनायोपदिश्यते ॥ श्वित्तत्त्वजगद्वपुमनश्चिप्रवक्षितरा
त ॥ १ ॥ यपुद्गलबुद्धयपुद्गलम् ॥ १ ॥ २ ॥ यदाहपतितशिराटप्यद्वारापरपरामतकार्यमवयकर्मव्यमिदुद्गमन्यानिचापरयकान्तिपागदानादीनिकर्मणि कुरुनकाचिन्तेनत
रवयोपत्यसंतिरित्यय ॥ १ ॥

अहोपमदस्य प्राद्वत्त्यशमपपप्यपमदस्यशमपपचयति ॥ व्योमदत्त्यादिना ॥ तामनश्चिधरश्चनान्पयोकाशयुत्पतमाश्रयतासत्यद्वितयावत् ॥ हेतामरसलोचन ॥ तपक्षणिकस्व
 मन्त्राप्रपट्टाटिताह ॥ क्षणेनेति ॥ पटिकायापयोभागशृण ॥ १२ ॥ आत्मापनत्तात्कार्थीजगत्तथास्वमवधेनमशयुत्पमसदेवेत्यर्थ ॥ कुनत्तर्हिजनानासत्यताप्रतीतिस्त
 प्राह ॥ चिरानेति ॥ चिरानुवृत्तत्वादित्यर्थ ॥ किलेतिनेवतत्त्वमिति सूचनाय ॥ १३ ॥ किन्तर्हिज्ञास्वराह ॥ किञ्चित् ॥ विभमेभानिकमितपदार्थकानेयमसत्यसकम्बलका
 लमपदिनास्यनतक्षनलोकिनेतत्त्वतःअदृष्टेत्त्वज्ञानात्कार्थीकस्यापि भस्यारेवेत्यर्थ ॥ यनुवसताविकालकमेणवान्यायवस्याकमेणपुत्रावधिकारकमेणवाश्रालोकेना
 द्यर्किपाशमप्यलक्षणमप्यद्वाप्याद्वारिकसत्यत्वमसिद्धतत्त्ववर्तानलक्षणेनालोकेनविलीयते ॥ यथासौरालोकेनदृश्यमानशरदभमवल्लेनैवशोप्यमाणविलीयतेतद्वद्वि

व्योमशून्यतमाविद्धितात्तामरसलोचन ॥ क्षणेनेवतसियथाश्रान्तौलोकक्षयोदयी ॥ १२ ॥ आत्माजगत्तथैवदंसवात्याभ्यतरनम ॥
 चिरतनमनोरान्ययत्तस्मात्किलसत्यता ॥ १३ ॥ किंत्वनालोकितेपित्यासत्यनारस्येवविभमे ॥ क्रमेणालोकत सत्यमालोकेनविली
 यते ॥ १४ ॥ इह्यमानमपि क्षामंशरदीवाभ्रमदलम् ॥ चित्तचित्रकतश्चित्रेसंस्थिताश्चित्रपुञ्जिका ॥ १५ ॥ भित्त्यभावादानाकारावहि
 त्तिभुवनदिका ॥ नता सतिनवासित्वकिंकेनपरिरोप्यते ॥ १६ ॥ रोधरोधकसमोहस्यक्वाखेविमलाभाव ॥ प्रवृत्तिरेवनव्योम प्रवृत्ति
 श्वैवस्वात्मिका ॥ १७ ॥ अत कालकिपाकुम्बकलादिविमलंनम ॥ चित्तसस्ययथाचित्रसरूपमखिलात्मकम् ॥ १८ ॥ व्योम शून्यत
 मविद्धितपेदमखिलजगत् ॥ चित्तमितोक्तविजयविविचक्रेणतत् ॥ १९ ॥ सर्वशून्यतयाव्योमोमनागपिनिमित्तते ॥ यथाप्रकृत
 श्रितेजगन्निमाणसक्षयौ ॥ २० ॥ क्षणेनेवतथैवभीषुविस्थविविद्धिहे ॥ अद्यक्षिणामनोरान्येनानानुभवनात्मनि ॥ २१ ॥

निपराणाश्चय ॥ १४ ॥ एवमनश्चिधरस्यधीनिभाप्रत्वेनपुत्रपाद्विशेषागालिभ्ययुक्तमित्याह ॥ चित्तेत्यादिना ॥ १५ ॥ परितरोप्यतेइत्यन्ते ॥ १६ ॥ रोधरोधकसमोहपप्य
 धातकमपमदयुक्तशोकमालिभ्यमिति यावत् ॥ स्वेष्टाकाकारे ॥ यतोव्योकाश्चिधकाकारास्यथादिवप्रवृत्तिरेवनास्ति यातुमिति भासिकीप्रवृत्ति साचरतास्मिकाम्प्रकाशरूपैव
 ॥ १७ ॥ कलाचिधरश्चनकोरालअर्थाद्वपराद्वैविध्यमशेद्यद्विचलनशोभप्रक्षेप यथाचित्तसस्यमनाराप्यविषमखिलप्रपञ्चालकमपिपुण्यतान्मम स्वकृतयापरिदृश्यमान
 मपिजगद्योमशुभ्यतममित्युसरेषाम्चय ॥ १८ ॥ इहानीमज्ञाताविदेवविषमकरन्विन्ननुगमिस्तिरित्युपेक्षणोपिपुण्यत्वमेवपर्याप्तस्यतीत्याह ॥ चित्तेति ॥ १९ ॥ तन्मापिभनोरा
 प्यक्षिणिकजगदेवदृष्टमित्याह ॥ यद्येति ॥ २० ॥ तद्वतनामपुनरवनात्मनिनोएवमेक्षणयादिसमोहेनपरिकल्पिमाप्यप्युपातकाभाधिकक्षणाभ्ययवद्वपेक्षणाभीष्टा ॥ २१ ॥

ननुक्षणभावितमोहेनकथमनाथनकल्पविस्तीर्णसारलक्षणं मनोराज्यकृतं वाह ॥ असेदेवेति ॥ यथा असतोपि जन्मादिकरणे मनःशक्तया क्षणस्य कल्पीकरणेपि बलवत्स
 मर्थमित्यर्थ ॥ २२ ॥ क्षणकल्पीकरोत्येतत्तत्तत् असदुत्पादयतीत्येतच्चाश्रयमल्पमेव ॥ यस्मात्ततोपि बहु आश्रययदसदपि जगत्सत्कृते इतीदृश मनःसामर्थ्यादेव यं जगद्भूतिरुत्थि
 तस्य च य ॥ २३ ॥ तदेवाह ॥ क्षणेनैवेति ॥ २४ ॥ एवमिवाणोनित्यमुके आलम्ब्य सत्त्वाद्यति आमात्रतो जातत्वात्तुच्छनिमेषमयक्षणाकमप्युत्थितजगदजानद्भिः अत्र ईदृश
 एव सर्वेधा तैर्वज्रसारतादुरुच्छेदताकल्पिता ॥ २५ ॥ साचनयुक्तेत्याह ॥ प्रतिभासेति ॥ अविदितकृते अज्ञाततत्त्वस्यात्मन इदजगत्सति भासविपर्यासो न्यथा प्रतिभासस्तावन्मा
 त्रम् ॥ ईदृशस्यास्य प्रवृत्तावध्यारोपेति वृत्तौ बाधे वाकावज्जसारतानाकाचिदित्यर्थ ॥ २६ ॥ स्थितस्य हि निरासे प्रयत्नापेक्षा इदं कदापि न स्थितमेवेत्याह ॥ चित्तिचित्रकृत इति

क्षणभावितमोहेन कल्पनापरिकल्पिता ॥ असदेव मनोराज्यं कर्तुं शक्यं यथामनः ॥ २२ ॥ क्षणस्य कल्पीकरणे तथैव बलवन्मनः ॥ क्षणं
 कल्पीकरोत्येतत्तत्त्वाल्लभ्य कुरुते बहु ॥ २३ ॥ असत्सत्कुरुते क्षिप्रमिति यथांतिरुत्थिता ॥ क्षणेनैव मनोराज्यं प्रतिभातं स्वभावतः ॥ २४ ॥
 यद्विचित्रात्मतदिदं जगज्जालमिति स्थितम् ॥ सर्गो निर्वाणनिष्ठत्वादिमेषमयमुत्थितम् ॥ २५ ॥ प्रतिभामात्रतो नैव कल्पिता वज्रसार
 ता ॥ प्रतिभासविपर्यासमात्रं लब्धविदितकृते ॥ २६ ॥ प्रवृत्तौ वानि वृत्तौ वा कैवसावज्जसारता ॥ चित्तिचित्रकृतश्चिरस्थं जगच्चित्रं कदा
 स्थितम् ॥ २७ ॥ अकुड्यमप्यरंगाद्व्यभिदंस्कारमिवाप्रतः ॥ अहेनुचित्रं निमित्तिचित्रमुज्ज्वलमुत्थितम् ॥ २८ ॥ सुरजं न जगदिति स्फु
 टं दृष्टिविलोभनम् ॥ नानातमोमर्षो लखं नानातेजोशुरं जनम् ॥ २९ ॥ नानाकल्याणावयवं नानारागानुरंजितम् ॥ नानादृष्टिविलासा
 द्यं नानानुभवलोचनम् ॥ ३० ॥ नानाग्रहोपकचनं नानाकाराग्रपश्चिमम् ॥ व्योमनीलसरः फुल्लतराचंद्रार्कपंकजम् ॥ ३१ ॥ विचित्र
 रचनोद्युक्तमेवालीपत्रमंजरी ॥ प्रकोष्ठकाभिलिखितसुरासुरवृत्तिकम् ॥ परमालोकमंकोलयुवताकाशकुड्यकम् ॥ ३२ ॥

॥ २७ ॥ विनास्वकारणसामयितः स्वतश्चासदप्यप्रत स्फुरतीत्याश्रयमित्याह ॥ अकुड्यमिति ॥ रंगाश्विचलेखनसाधननीलपीतादिरंगद्रव्याणि ॥ २८ ॥ कथं पुरःस्थिततदा
 ह ॥ सुरजनमित्यादिना ॥ सुष्ठुरजयत्यासजयतीति सुरजनम् ॥ दृष्टिग्रहणमिन्द्रियमनाद्युपलक्षणम् ॥ २९ ॥ कल्यास्तदग्नयुगादीनि चावयवायस्य ॥ ३० ॥ सुधादयास्ता
 दिकालेषु नानाकारे अप्यश्विमेव प्राचीप्रतीच्यौयस्मिन् ॥ तत्र चित्रपद्मवनादिवर्णयति ॥ व्योमत्यादिना ॥ ३१ ॥ शरदादिकालभेदेन विचित्ररचनाभिः उत्कर्षयुक्ता मेवाली
 लक्षणाः पत्राणि मज्जयाश्च यस्मिन् ॥ लोकत्रयलक्षणेषु प्रकोष्ठकेषु चित्रकोष्ठभेदेषु अभितोलिखिताः सुरासुरमनुष्यलक्षणाः पुत्रिकायस्मिन् ॥ परमउल्लूखोयश्च द्रस्यार्थालोका
 लल्लक्षणमंकोलेन सुधालेपेन युवतेव विराजमाना यस्य तथा विधमाकाशलक्षणकुड्यभित्तियस्मिन् ॥ ३२ ॥

दशार्नीपटाकीवद्वनटीछपीषमपुमिकपीपरिकल्पयणयति ॥ आकाशपुवेत्यादिवर्षाभि ॥ चपलेनकायकेनचितकलसुणेनचिप्रकभास्त ॥ पिधानमभाकाराशुवद्वयधप
यानाजगत्प्रसणामनोद्वानटीपुमिकारयिता ॥ प्रतिमानवनबोम्भयशाटिनीदुद्विरेषकोमुष्योरगेवृत्त्यशालापस्या ॥ वृत्त्यशालावदीपस्यानीयस्यसाक्षिधैतम्यस्यचै
रितस्त्वत्पिद्विषयादिभिर्बुद्धिद्वयभाभरणेपरितारजिनाभ्यकाभितालोकायया ॥ वृत्त्यशालावद्विषयादिवलीजार्गिराकुला ॥ ३३ ॥ पुनस्तामेवविरितपि ॥ हेमेति ॥ तद्व
दमभद्वद्वमसहसार्कसमनमिदितपुराणोक्तहेममयप्रतीकवेषाचलट्टाअगल्लिकायस्या ॥ घनामेयाएवकशापाशायस्या ॥ धर्मार्थकाभ्यानिविनियमितानि
ययास्तयाविधेयवृत्तिनिर्दिशालावद्वयस्या ॥ पातालकालानिस्ममपातालानिऊजानुजपागुल्फपाशपाश्यार्गुल्लिखयसमाधयवकीचरणीयस्या ॥ उन्नताभिर्नितवोय
स्या ॥ ३४ ॥ अन्नादिनादुषुद्वयनउपासयार् ॥ चलगुणलक्षणकषकावताभ्यामुन्नताभ्यांविधेयकद्वैराययकुशाभ्यारुहतीअगपटियस्याम् ॥ सुभ्यादैर्येयादिभिर्वेष्टिममही

आकाशएवरचितान्प्रतिभैकरंगानुन्धानजगद्वयमनोहरपुत्रिकेय ॥ चिन्मात्रचक्रपरिरजितसर्वलोकालीलाकुलाचपलचित्तकचिन्नक
त्रा ॥ ३३ ॥ इमाचलांगलतिफापनकेशपाशाश्चद्राकुलाचनविचालनदृष्टलोका ॥ धर्मार्थकामविनियमितशाखवशापातालजालच
रणान्ततमुनितया ॥ ३४ ॥ वक्षेद्रुद्रहरिषादुश्चतुष्टयांमासत्वावतोनतकुचस्फुरदगपि ॥ सुभ्यालवेष्टितमहीतलपद्मपीठापनीकता
चलमहाभुवनोदरीच ॥ ३५ ॥ राश्वयकारचपललहराक्षिषेष्टाताराकसालपुलकापविततपत्ति ॥ अचक्षुनुदर्शविधातुलभूतजातरो
मांवनान्प्रलपवादकदधुपुष्पा ॥ ३६ ॥ जीवान्वितानगगनएवकताविचिन्नाभ्योमालिकाचिरविलसणाच्चिन्नकर्त्रा ॥ चित्तेनचिन्नपरिक
मविदाप्रिलोकोनानावित्तासवलिततावरपुत्रिकेति ॥ ३७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेपू० अर्जु० चित्तवर्णनं
नानपद्वयवाश सग ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥

तलमवयवाकारवीठपावनयस्या ॥ मोरोवनकत्तुयादिनानाभणपमरयनस्यानीया ॥ अताअथलानेर्देजनहिमबदादिनानावर्णवर्ततायस्मिस्तयाविधमहाभुवनमध्यलोकेर
वउरयस्या ॥ १५ ॥ राश्वयकारस्यमेठमरक्षिषांकरालसणयवपलत्सतद्वरतिअनुहरययनयतिष्वचद्राकुलक्षणार्क्षिषेष्टायस्या ॥ परिधिर्भुदेवदतपत्तिकयस्या ॥ भुवनमे
राश्वनुराशिधमपुलपरस्यापिसदराभुनजानमभानिर्गवद्वोर्भाचनयस्या ॥ तपुसुतेपुमसिद्धाभूतपुष्यमादिप्रलयधाराएवसर्वतःप्रसारितसद्बुद्धिकेसरस्ताच्छेन्नृणाधैराभ्यसदासना
वर्गज्याधायकलाधारावर्त्तिकरद्वयमाळपुष्पाण्यस्या ॥ १६ ॥ अथेनम्यटिसमष्ट्यासनाअस्थिता ॥ विप्रस्यपरिकर्माणिउपकरयभूतानिनिविषववासनाकामकर्मणि
द्विदशिमार्गानिर्वायविधनअतएवाचिरादेववित्सप्यनानिचिषाण्यकार्यानिर्वाणसमर्थेनचिन्तेनइतिपुष्यवर्णनलक्षणार्क्षिषेष्टोर्कोलक्षणवाद्युमिकास्वाभिधानानिचिद्वजनपुष्यकोतरपुष्य
द्वार ॥ १७ ॥ ॥ इतिप्रदीपासिद्धय० तालस्यप्रकारोनिर्वाणप्रकरणेपू० पद्वयवाश सग ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥

जायतेवययादृष्ट्यासथोनिर्वासनमनः ॥ सुखाद्व्यात्मशेषश्चादृष्टिरुपदिश्यते ॥ १ ॥ तत्रमागूर्ध्नीतांजगत्याश्रयतादृष्टिमेवप्रथमंवासनाशीथिल्योपयोगितावर्णयति ॥ इदं
 मिति ॥ अभित्तौनिराश्रयएवमनसाजगदाकारकलनारपूर्वजगच्चित्रजायतेपश्चात्तदगताभूतभुवनात्मकविराङ्गित्तिलदाधारतयाकल्पमानाउदेति ॥ व्यष्टिसमूहस्यसमष्टिर्वि
 राजोव्यष्ट्यधीनकल्पनत्वाद्वापश्चादुदयः ॥ १ ॥ अत्यतमसमावितरूपत्वादियमायाअसमावितस्वचविरुद्धत्वादित्याशयेनप्रसिद्धानादृशमायामुदाहरति ॥ मयमिति ॥ तु
 व्याफलतुबम् ॥ फलेलुक् ॥ तत्किलजलेमग्नशिलातुप्तुनादितियथास्वमेद्रजालादावेवापपद्यतेतद्वदित्यर्थः ॥ २ ॥ आस्ताजगच्चित्रस्याश्रयता तस्मिन्शून्यात्मनिचिद्योमा
 त्मनस्तवाहोदयस्तोप्याश्रयभूतइत्याह ॥ चित्तस्थिति ॥ ३ ॥ यदितुजगत्यपिचिद्योमतोभवपश्यसितर्हिसादृष्टिरेवपर्यवसन्तेत्याश्रयमेवेत्याह ॥ सर्वमिति ॥ ४ ॥ दीर्घसस्तति
 श्रीभगवानुवाच ॥ इदंविद्विमहाश्रयमर्जुनेहहियत्किल ॥ पूर्वसंजायतेचित्रंपश्चाद्भित्तिरुदेतिहि ॥ १ ॥ अभित्तावुत्थितेचित्रेदृश्य
 तेभित्तिरातता ॥ अहोविचित्रामायेयमभ्रंतुंशिलासुता ॥ २ ॥ चित्तस्यचित्रसदृशेव्योमात्मनिजगच्चये ॥ व्योमात्मनसोकिमियमहं
 ताव्योमतोदित ॥ ३ ॥ सर्वव्योमकृतव्योमाव्योमविलीयते ॥ भुज्यतेव्योमनिव्योमव्योमनिचाततम् ॥ ४ ॥ वेष्टितंवासना
 रज्ज्वादीर्घसस्ततिदामवत् ॥ वासनोद्वेष्टनेनैवतदिहोद्वेष्ट्यतेर्जुन ॥ ५ ॥ प्रतिर्विवंचयथादर्शतथेदंवस्त्राणिस्वयम् ॥ अगम्यंछेदभेदादेराधा
 रानन्यतावशात् ॥ ६ ॥ अनन्यच्छेदभेदादिवस्त्राणिब्रह्मणांवरम् ॥ किंकथंकस्यकेनैवच्छिद्यतेवाक्प्रियते ॥ ७ ॥ तेनेहवासनाभावो
 धात्संपन्नएवते ॥ योननिर्वासनोनूनंसर्वधर्मपरोपि सन् ॥ ८ ॥ सर्वज्ञोप्यतिवद्वात्मापंजरस्योयथाहरिः ॥ यस्यास्तिवासनावीजमत्य
 ल्यंचितिभूमिगम् ॥ ९ ॥ बृहत्संजायतेतस्यपुनःसस्तितिकाननम् ॥ अभ्यासाद्बृहद्वनसत्यसंबोधवद्भिना ॥ निर्दग्धंवासनावीजंनभूयः
 परिरौहति ॥ १० ॥

भ्रमणयन्तथाविधंतजगच्चित्रंदाभवत्प्रस्तनयावासनारज्ज्ववेष्टितचिद्योमापीहजगतिवासनोद्वेष्टनोद्वेष्ट्यतइत्यर्थः ॥ ५ ॥ अस्त्यज्ञानानिरिकोपायदुरुच्छेद्यताप्यधिष्ठा
 नदार्ढ्यवलादेवनस्तइत्याह ॥ प्रतिविवमिति ॥ ६ ॥ अतएवब्रह्मानन्यतादर्शनवलादेवजगतःसर्वच्छेदभेदादिव्यवहारायोग्यतादर्शनसर्ववासनासमूलमुच्छेद्याइत्याशयेना
 ह ॥ अनन्यदिति ॥ यदाब्रह्मणिप्रतिभातछेदभेदादिव्यवहारजातद्विषयीभूतजगच्चब्रह्मणाअनन्यत्वात्तद्विदवरमेवतदाकेनकर्त्तारोणवाकेनप्रकारेणकस्यफलस्यार्थकदेशेका
 लेवार्कच्छिद्यतेअथनेवा ॥ छेदादिव्यवहारवादानाप्रसातिरक्तिविषयदर्शनादित्यर्थः ॥ ७ ॥ तेनानेनोपायेनबोधात्तेवासनानामपिब्रह्मातिरेकेणाभावःसंपन्नएव ॥ इदंज्ञाना
 मावेतुवासनावधोदुरुच्छेदएवेतिप्रागुक्तस्मारयति ॥ यदिति ॥ ८ ॥ हरिःसिंहोहरितवर्णःशुकोवा ॥ अणुमात्रमपिवासनानस्याप्या अनर्थासहस्रबीजत्वादित्याशयेनाह ॥ य
 स्येति ॥ ९ ॥ निःशेषदग्धम् ॥ १० ॥

दूरार्त्तापिलोकोभवेद्वन्द्वटीक्ष्णविषयपुष्पिकायैरिक्तस्थलवर्णयति ॥ आकाशएवेत्यादियधमि ॥ अपलेनकामुकेनचिसकलक्षणेनचिप्रकभास्तपिष्ठानप्रभाकारोरुवद्वयवर्ण
 मानाजगत्प्रपलक्षणाभनोहरानटीपुष्पिकारचित्ता ॥ प्रतिमानवनबोम्भेयशालिनीभुद्धिरेषकोमुल्लोकोनृगोद्वल्यशालायस्या ॥ इत्यशालाप्रदीपस्थानीयस्त्वसाक्षिधैतम्यस्यधै
 रिक्त्सुराश्रमिर्बिषयाहिभिर्बुद्धिरेभ्यभाभरणीपरितारक्षिताऽप्रकाशितालोकायया ॥ सुप्रहृष्टाभावबिलासादिलीलाभिगरकुला ॥ १३ ॥ पुनस्तामेवविरिनटि ॥ हेमेति ॥ तद्व
 दमगार्द्धमहत्सार्कसंयममभितिपुराणोक्तेर्हेममयप्रभाबनेबाधलाट्टबाअगलतिकायस्या ॥ घनामेयाएषकेशयाशायस्या ॥ धर्मार्थकामार्थानिबिनिधयभितानिभ्यावन्नानि
 यदोस्तयाविधेयदत्तिनदत्तिशब्देद्वेषयेयस्या ॥ पातालभालानिसप्तपातालानिकठआनुअंघागुल्फपादपाण्ड्यमूर्तिरूपसमाधयवर्कचरणौयस्या ॥ उन्नताभूर्निर्तबोय
 स्या ॥ १४ ॥ प्रभाविषादुष्पदयेनउपासमर्था ॥ सलगुणलक्षणककुकाहताभ्याभुन्ननाभ्याविधेकैरीभ्यक्तुभ्याभ्यस्फुरतीअगायटिर्गस्याम् ॥ सुध्यालै शेषादिभिर्वैटितमही

आकाशएवरचिताप्रतिभैकरगानुन्धाजगत्प्रयमनोहरपुत्रिकेय ॥ चिन्मान्नचक्रपरिजितसर्वलोकालीलाकुलाचपलचिन्तकचिन्तक
 ज्ञा ॥ ३३ ॥ हेमाचलांगलतिकाघनकेशपाशाधद्राकंलेशनविचालनदृष्टलोका ॥ धर्मार्थकामविनियन्त्रिनशास्त्रवशापातालजालच
 रणोन्नतमुनितया ॥ ३४ ॥ वस्त्रैद्रुद्रहरिषादुष्पदयेनासत्त्वावतोन्नतकुचस्फुरदगायहि ॥ सुध्यालवेष्टितमहीतलपद्मपीठापनीकता
 चलमहाभुवनोदरीष ॥ ३५ ॥ राश्यधकारमपलत्वहराक्षिवेशताराकरालगुलकापविदतपत्ति ॥ चच्चतुर्दशविधागुलभूतजातरो
 मांघनाप्रलयवादकद्वयपुष्पा ॥ ३६ ॥ जीवान्वितागगनएवकताविचित्राधोमाल्सिकाचिरविलक्षणचिन्तकज्वा ॥ चित्तेनचिन्त्रपरिक
 मविदात्रिलोकोनानाविलासवलितवसरुत्रिकेति ॥ ३७ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायेपुनिर्वाणप्रकरणेपु०अर्जु०चित्तवर्णन
 नामपट्टपञ्चाश सग ॥ ५६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

तलमभयकाकारवीरभासमयस्या ॥ गोरेश्वनाकलूयादिनानावणपद्मरश्मनास्थानीपाकताभयलामेवैर्जनहिमकरादिनाभाभर्णवर्तयास्तिस्तयाविषयमहाभुवनमध्यलोकर
 वडरंयस्या ॥ १५ ॥ राभ्यपकारस्यमेरुप्रक्षोर्णाकरभालक्षयश्चपलस्तद्वरतिअनुहरस्यघनयतिचर्चद्राकलक्षणाक्षिचटायस्या ॥ यविर्धिपुत्रेवतपत्तिपस्या ॥ भुवनमे
 रश्मनुराविषयमनुलपस्यराक्षिसदराभूतजानेभाभिर्बर्धोभाजनयस्या ॥ मयुतेपुमसिद्धाभूतभुवनविषलपद्महाएववर्तनमसाशितसद्बुद्धिकेशरत्नाच्छ्रोत्रगणधिराम्यवदासना
 सौमय्यापायकस्ताश्चापादलद्विकद्वयभालापुष्पाणियस्या ॥ १६ ॥ अतिवेनम्यटिसमस्तथाभनआचिता ॥ चिप्रस्यपरिकर्षाणिलयकरणभूतानिबिषमवसानकामकर्माणि
 विदन्निभाप्रानितयाविघनअतएवाचिरादेवविलक्षणार्थाचिभाणिकायांनिर्माशसमर्थनचिरोनमृतिपुववर्णितद्राविलोकीलक्षणावरुपमिकास्वाधिशामिबुद्धानएवहेतोरुपस
 हर ॥ १७ ॥ ॥ दन्तिर्धर्मासिद्धम० तत्त्वयमकारोनिर्वाणप्रकरणेपु०पट्टपञ्चाश सग सर्ग ॥ ५६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ५५ ॥

यत्र पटादिस्थूलानामपि वायस्तत्र परमसूक्ष्मवासनानां स्थितिरसंभाविर्नैवेत्याह ॥ यत्प्रमाणाविति ॥ ७ ॥ ८ ॥ रजोरेणुं विवृणुच्छाक्षुर्वा ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वात्मनि स्वोदरे अखिलं
 पूरयति प्रसूतितया विधे ॥ ११ ॥ समयाकारपूर्णतातद्गुणम् ॥ समस्यैर्जगदाकारैर्वाजितम् ॥ १२ ॥ हे अर्जुन त्वमतपूर्णत्वदर्शनादेवाभिमतानाकामानापरिहारो निवृत्तिल्ल
 क्षणयामनयुक्त्या विषयविषयप्रयुक्तविपुचिकारसदाप्रवृत्तिहेतुमहस्थितिमतःकरणस्यावासनानि पुणमपास्य विभवः विगतससारवधो भियासर्वानर्थानामभूमिरभयस्य भावो
 भगवानहमेव भावेति सर्वभगवद्गीतार्थस्यार्ते सप्रहेणोपदेशः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ गङ्गीवधुन्यर्थस्य सोऽर्जुनः ॥ गङ्गाजगत्ज्ञायामिति

यस्मात्सौ सर्वपुत्रमेक्षीणा घटपटादयः ॥ वराकी वासना तत्र किं करोतु परेपदे ॥ ७ ॥ यथानलग्निरिषाप्यहिमलेशो विलीयते ॥ शुद्धमासा
 द्यचित्तत्त्वमविद्यालीयते तथा ॥ ८ ॥ क्वराकोरजस्तुच्छावासनाभगवन्धनम् ॥ कूपरितजगज्जालश्चित्तत्वविपुलानिलः ॥ ९ ॥ ताव
 रसुरस्य विद्येयं नानाकारविकारिणी ॥ यावन्नसंपरिज्ञातः शुद्धस्वात्मयमात्मना ॥ १० ॥ सर्वादृश्यदशः क्षीणाः स्विच्छते वादितानया ॥
 नभसीवपदे तस्मिन् स्वात्मन्यखिलपूरणे ॥ ११ ॥ समग्राकाररूपं तत्समग्राकारवर्जितम् ॥ वागतीतं परं वस्तु केन नामोपनीयते ॥ १२ ॥
 विषयविषयविपुचिकामतस्त्वं निपुणमहं स्थितिवासानामपास्य ॥ अभिमतपरिहारमञ्जयुक्त्या भवविभवो भगवान् भियामभूमिः ॥ १३ ॥
 श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ इति गदितवति त्रिलोकनाथेक्षणमिव मौनमुपस्थिते पुरस्तात् ॥ अथ मधुपइवासिताब्जखण्डे वचनमुपैष्यति तत्र
 पण्डितुन्नः ॥ १४ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ परिगलितसमस्तशोकभारपरमुदयं भगवन्मतिर्गतेयम् ॥ ममतव वचनेन लोकभर्तुर्दिनपति
 नापरिवो धिताज्जिनीव ॥ १५ ॥ इत्युक्तोऽथायगाढो वधन्वा सहस्रारथिः ॥ अर्जुनो गतसंदहो रणलीलां करिष्यति ॥ १६ ॥ करिष्यति क्ष
 तगजवाजिसारथिद्वतक्षरद्विधिरमहानदीभुवम् ॥ शरोत्करप्रसरमहारजः स्थलीतिरोहितद्युमणि विलोचनां दिवम् ॥ १७ ॥ ॥ इ० वा०
 वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपाख्यानं अर्जुनकृतार्थतानामाष्टपंचाशः सर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ अर्जुनोपाख्यानं समाप्तम् ॥ ५९ ॥
 ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ एतां दृष्टिं मवष्टभ्य राघवाघविनाशिनीम् ॥ तिष्ठतिः संगसंन्यासवत्सार्पणमयात्मकः ॥ १ ॥

मत्तर्धव ॥ धनुषश्चेत्यनद् ॥ १६ ॥ सौर्जुनो भुवक्षताः गजवाजिसारथयोद्भूताः श्रीमन्नवाहितायास्तुतया विधाः क्षरद्विधिरमहानद्योपस्थिताया विधा करिष्यति ॥ दिवं च शरौत्क
 रप्रसरमहारजो निर्मितस्थल्य च तिरोहितद्युमणिः सूर्यसहस्रक्षणविलोचनयस्यास्तथा विधा करिष्यतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ ॥ इति श्रीवासीष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे निर्वाण० पू० अष्टपंचा
 शः सर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ जीवन्मुक्तपदस्य दाचेत्यमुक्ता चितः स्थितिः ॥ सुस्थिरास्यायया दृढ्यासादृष्टिरिह वर्ण्यते ॥ ११ ॥ अघविनाशिनी सर्वपापक्षय करीम ॥ निःसगता
 लक्षणा यः स न्यास सर्वत्यागस्त्वपदार्थशोधः सर्वजगतो ब्रह्मणि वाधलक्षणयद्ब्रह्मार्पणतत्पदार्थशोधस्तदुभयपरिशिष्टाखण्डमहावाक्यार्थसिद्धिदानैकरसभूमात्मानिष्ठेत्यर्थः ॥ ११ ॥

विदुःपतिवत्सनाधीनानिपत्यथाविधमन ॥ ११ ॥ उत्तोपदेशकमनुपसहरन्जुनिर्वासनस्थितीप्रतिष्ठापयति ॥ शतांसेने ॥ हेअजुनत्सउज्जिता अमिताआराधेनत
 याविधःसत्पावनतत्पसिद्धभागवद्गीतारूपभृगुपदेशसत्पावमभ्यागलितमहामनोविभोहेसम्अपहृतिरपगतबभूवधाविष्टेरागुत्थानिवासनात्सनिर्शतात्मागलितचिस्परक
 शान्तममरूप अतएवविगतभायानिबाधन्यरयनिरुतस्तिष्ठत्यर्थ ॥ १२ ॥ ॥ इतिश्रीषासिष्ठमन्त्रतत्पप्रकारोनि० पू समप्रकारासम्भंग ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ तत्त्वतो
 धेनसाधियासनाक्षयसम्भवः ॥ इदोपपाद्यतेनाप्यजुनस्पृकतायता ॥ १ ॥ हेअजुनत्सत्पसादातअनुपहृममुक्तत्वदुपदेशान्मोहे सभासनाज्ञाननष्ट ॥ विलुप्तकलशामीकर
 स्वत्वत सिद्धात्सत्त्वस्वस्थिर्निर्वस्यन्ति साक्षात्कारोलभ्यतायाश्च सर्वसदेहीजनारादुतबभूवधाविकृष्टासदेह स्थितोस्तिष्ठतस्तत्त्वावस्थितिर्बिषययथाभासम्यबह्वारकर्म
 दन्धनुवासानाधीजननिमज्जातिवस्तुगु ॥ सुखदुःखादिपुस्वच्छप्रपञ्चमिवाभासि ॥ ११ ॥ शतात्माविगतमयोऽज्जितामिताशोनिर्वाणो
 गलितमहामनोविभोहे ॥ सन्धक्कश्रुतमवगम्यपावनतत्तिष्ठाल्पव्यपहृतिरेकरातिरूप ॥ १२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनि०
 पू० अजु० अजुनविश्रान्तिवर्णनं नामसप्तपाश सर्ग ॥ ५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ नष्टोमोह स्मृतिर्लभ्यात्वयसादान्मयाच्यु
 त ॥ स्थितोस्मिगतसदेह करिष्येवचनतव ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ इत्ययोयद्विधोधेनसशान्ताद्धृदयस्फुटम् ॥ तच्चित्तशान्तमेवां
 तर्विद्विस्त्वमुपागतम् ॥ २ ॥ अत्रतच्चैत्परहितप्रत्यक्केतननामकम् ॥ यत्त्वरोषविनिर्मुक्तयत्सर्वसर्वतश्चयत् ॥ ३ ॥ नकेचनविदत्येतत्
 दजगतादय ॥ भूतलाद्गगनोद्गोनिविहगमभिवोजतम् ॥ ४ ॥ प्रत्यक्केतनमाभासशुद्धसकत्ववर्जितम् ॥ अगम्यमेनमात्मानविद्विदूरह
 शाभिव ॥ ५ ॥ सर्वातीतपदत्तच्छविनाशुद्धस्ववासना ॥ नराकोतिपदद्रुज्जनदहिरण्मनिव ॥ ६ ॥

मताविषयवतवचनकरिष्यालक्षिष्यामिष्यम् ॥ १ ॥ एवमजुनेनकार्यत्वेवशरीरेष्वोषधितत्त्वतोधेनसमूलसर्ववासनाक्षयपुण्यवृत्तिभिर्ब्रह्मविष्यमश्रीभगवानुवाच ॥
 इत्ययदत्तादिना ॥ तत्त्वतोधेनद्वयोरमाद्विद्वस्योपरिसर्वात्मनारातात्सर्हिद्वयवासनात्माचिचकारातसत्त्वसर्वनिर्वासितत्वमुपागतमिति विद्वि ॥ तथाचभ्रुति ॥ यदासर्वेदमुष्य
 तेषामायस्पृहयिष्यता अप्रमत्तोऽन्योभयत्समप्रसन्नसमभ्रुतयति ॥ २ ॥ अप्रअस्यासत्त्वापस्थापोपत्यक्केतनत्वकमपावकृपारोसर्वीनस्थतत्त्वरोषविनिर्मुक्ततद्ब्रह्मचेत्यरहितमवती
 त्रिरोष ॥ ३ ॥ जगताभ्यस्तुसारपोऽक्षयानाभ्यकेचनतत्पदवद्विद्वि ॥ जन्तमूर्ख्यैरागतम् ॥ ४ ॥ आभासमहाभूतविषयोद्वाराविषयोपाशभासकम् ॥ अगम्यमविषयम् ॥ दूरां
 दूरमसिन्कटदिभ ॥ ५ ॥ तद्वरनिषप्रवणायप्रभृताम्राधानात्त्वभ्यलानिर्दिष्यासनास्याआवरणकीत्याह ॥ सर्वोतीतिनि ॥ विरलभावादत्यच्छम् ॥ असगत्वाच्छुद्धम् ॥ ६ ॥

यत्र घटादिस्थूलानामपि बाधस्तत्र परमसूक्ष्मवासनानां स्थितिरसमाचित्वेवेत्याह ॥ यत्प्रामाविति ॥ ७ ॥ ८ ॥ रजोरेणुरिव तुच्छाश्चुद्रा ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वात्मनि स्रोदरे अखिल
 पुरयति प्रसूतितथाविधे ॥ ११ ॥ समप्राकार पूर्णतातद्रूपम् ॥ समस्तैर्जागदाकरैर्वर्जितम् ॥ १२ ॥ हे अर्जुन त्वमत पूर्णात्मदर्शनादेवाभिमतानां कामानां परिहारो निवृत्तिस्तद्व
 क्षणयामवयुस्य विषयविषययुक्तविषयविकाररूपासदाग्रहत्तिहेतुमहत्स्थितिमतःकरणस्थावासनानि पुणमप्यास्याविभावः विगतससारवधोभयासर्वानर्थानामभूतिरभयस्य भावो
 भगवानहमेव भवेति सर्वभगवद्गीतार्थान्धाते सप्रहेणोपदेश ॥ १३ ॥ मौनमुपगम्य गुरस्तात्स्थितेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ गाढीव धनुर्न्यस्य सोऽर्जुनः ॥ गाढ्यजगात्सङ्गायामिति
 यस्यासौ सर्वपूर्वमेक्षीणा घटपटादयः ॥ वराकीवा सनातनार्किकरोतुपरेपदे ॥ ७ ॥ यथानलगिरि प्राप्य हिमलेशो विलीयते ॥ शुद्धमासा
 द्यचित्तत्त्वमविद्यालीयते तथा ॥ ८ ॥ क्वराकोरजस्तुच्छावा सनाभागवधनम् ॥ कूपरितजगज्जालश्चित्तत्वविपुलानिलः ॥ ९ ॥ ताव
 रसुरत्यविद्येयं नानाकारविकारिणी ॥ यावन्तसंपरिज्ञानः शुद्धः स्वात्मयमात्मना ॥ १० ॥ सर्वादृश्यदशः क्षीणाः स्वच्छुतैर्बोदितानां तथा ॥
 नभसीव पदे तस्मिन् स्वात्मस्य खिलपूरणे ॥ ११ ॥ समप्राकाररूपं तत्समप्राकारवर्जितम् ॥ वागतीतं परं वस्तु केन नामोपमीयते ॥ १२ ॥
 विषयविषयविपूचिकामतस्त्वं निपुणमहं स्थितिवा सनामप्राप्त्या ॥ अभिमतपरिहारमंत्रयुक्तस्य भवविभवो भगवान्भियामभूमिः ॥ १३ ॥
 श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इति गदितवति त्रिलोकनाथे क्षणमिव मौनमुपस्थिते पुरस्तात् ॥ अथ मधुपइवास्मिता जगद्वेव च न मुपैष्यति तत्र
 पांडुपुत्रः ॥ १४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ परिगलितसमस्तशोकभारापरमुदयं भगवन्मतिर्गतेयम् ॥ ममतव वचनेन लोकभर्तुर्दिनपति
 नापरिवो धिताजिनीव ॥ १५ ॥ इत्युक्तोत्थाय गांडीवधन्वा सहस्रारथिः ॥ अर्जुनो गतसंदहो रणलीलां करिष्यति ॥ १६ ॥ करिष्यति क्ष
 तगजवाजिसारथि हुतक्षरहृधिरमहानर्दीभुवम् ॥ शरोत्करप्रसरमहारजः स्थलीतिरोहितधुमणि विलोचनां दिवम् ॥ १७ ॥ इ० वा०
 वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपास्थाने अर्जुनकृतार्थतानामाष्टपंचाशः सर्गः ॥ १८ ॥ अर्जुनोपास्थानं समाप्तम् ॥ १९ ॥
 ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ एतां दृष्टिं मवष्टभ्य राघवाघविनाशिनीम् ॥ तिष्ठतिः संगसंन्यासस्वस्वसार्पणमयात्मकः ॥ १ ॥

मत्वर्थ ॥ धनुषश्चेत्यनङ् ॥ १६ ॥ सार्जुनो भुवक्षता गजवाजिसारथयो हुताशीमप्रवाहिताया सुतथाविधाः क्षरदुधिरमहानद्योपस्थातथाविधा करिष्यति ॥ दिवं च शरोत्क
 रप्रसरमहारजो निर्मितस्थल्यचतिरोहितधुमणिः सूर्यस्तद्वक्षणाविलोचनयस्यास्तथाविधा करिष्यतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे निर्वाण० पू० अष्टपंचा
 राः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ जीवन्मुक्तपदे रसदाचेत्यमुक्ताचितः स्थितिः ॥ सुस्थिरास्यायया दद्यात्सादृष्टिं हि वर्यते ॥ १ ॥ अघविनाशिनी सर्वपापक्षयकरीम् ॥ निःसगता
 लक्षणा यः सत्यास सर्वत्यागस्तत्पदार्थशोधः सर्वजातो ब्रह्मणि बाधलक्षणयद्वत्सार्पणतत्पदार्थशोधस्तदुभयपरिशिष्टाख्यमहावाक्यार्थसिद्धिदानदैकरसभूमात्मानिष्ठेत्यर्थः ॥ १ ॥

यस्मिन् सर्वे स्थिता यन् सर्वं धर्मा य सर्वं सद्गो सवतः प्रय काल भयेऽपि एव सर्वानित्यप्यथमप्योपियो नित्य परतमेवात्मानं विद्विन्नपरिच्छिन्नस्तत्त्वावगमस्तथा ॥२॥ सर्वमप्यथ हि
भावाद्दूरस्थमपि सर्वानित्यत्सर्वं स्याद्दूरस्थम् ॥ दूरमाकारादस्य मगधितस्तत्त्व आतिवत्तत्त्व हस्तुपर्यामभेद ॥ इत्थमप्यपकारेणापितदेवैकमस्ति नान्यद्विनिसिद्धेस्तपरिच्छिन्नरूपेणा
पितमित्यसिद्धवर्तितस्तत्त्व तर्पयस्य साध्यापिनित्यत्वात् ॥ एवमस्ति किं नवपरिच्छेदाभिमानेन स एवापरिच्छिन्नस्तत्त्वात् तत्त्वमसिद्धस्तपरिच्छेदस्य भयोभेदस्य ॥३॥ द्वि
विधपरिचारात्मना रूपविधकिमिति नुभूयत एकचित्ततद्गतिमतीतं विधित्वेत्थार्थपर्याकृष्यचित्तनिर्भित अपरव्यधित्ततद्गतिं तद्विषयाणां भगवायादिसबाधस्तथा शिसविदूषम
निर्दिशन्ति स्म सिद्ध तदुभयमपि विलेन सर्वे धर्मिषु दयाध विनिमुक्ते तत्तरमपदमस्ति वस्यमिति सिद्धीत्यर्थ ॥ ४ ॥ साधेत्सवद्यधिनित्यं कस्य विस्थिति ॥ यतो वाचानि बर्तनद

यस्मिन् सर्वं यत सर्वं य सर्वं सर्वतश्च ॥ यश्च सर्वं भयो नित्यमात्मानं विद्वितपरम् ॥ २ ॥ दूरस्थमप्यद्दूरस्थ सर्वगतस्त्यमेव च ॥ तत्स्थ
सत्तामवाप्नोपिते देवास्तत्त्वसशय ॥ ३ ॥ यत्सर्वे य विनिर्मुक्तसर्वे दनमनिर्भितम् ॥ वेत्तुमुक्तसिद्धासास्तद्विद्विपरमपदम् ॥ ४ ॥ सापरा
परमाकाशासादृशादगनुत्तमा ॥ सामहिषां च महिमागुणानां सातथागुरु ॥ ५ ॥ स आत्मा तच्च विज्ञानं स शुभ्रान्यवक्षतत्परम् ॥ तच्छ्रेय स
शिवभात साविद्यासापरास्थिति ॥ ६ ॥ यो यमंतश्चित्तरात्मा सवानुभवरूपक ॥ यन्नस्वदेतसर्वाणि स्वात्मद्रव्याणि सतथा ॥ ७ ॥ सज
गत्तिलतलात्मसजगद्ब्रह्मदीपक ॥ सजगत्पादपरस सजगत्पशुपालक ॥ ८ ॥ सर्वतुर्भूतमुक्तानां परिप्रोतच्छ्रुत ॥ सभूतमरिचौषा
नापरमार्तीक्ष्णतातथा ॥ ९ ॥ सपदार्थपदार्थत्वं सतत्त्वं यदनुत्तमम् ॥ ससतो वस्तुन सत्त्वमसत्त्ववास्त सत ॥ १० ॥ य स्ववित्तिविवि
त्रेण स्वयमात्मैवलभ्यते ॥ सर्वेष्वजगद्भावा अविचारेण चारव ॥ ११ ॥ अविद्यमाना सद्भावा विचारविशारव ॥ अहमादौ जग
ज्जालं मिथ्या भ्रमभरात्मनि ॥ १२ ॥ को नु भूत्वा नु यथा भिद्वर्तितं कथमवापधी ॥ आप्तमध्यातमानानि सकल्पकलनान्यहम् ॥ १३ ॥

स्वार्थमुक्तिमोका आतशेकपरपरया परमाकाशा ॥ महिषो महस्वानाम् ॥ गुरुणा माभ्यानां परमागुरु ॥ नातभ्रमस्तीत्यर्थ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ श्रेयसवजगत्सारद्वयाह ॥
सद्व्यादिना ॥ ८ ॥ ९ ॥ सपदसवपदार्थानामवापाणस्तत्त्वप्रतिपत्त्याह ॥ सद्विति ॥ सत्त्वसत्त्वकम् ॥ १० ॥ सक य स्वस्य विस्तिस्तिनां चिकरणेण बोधस्तद्वेषणविधिषेणालौ
किकनोपापनसर्वस्य परामर्शवन्नाभ्यर्थादित्यभ्यन्तर्त्य ॥ ११ ॥ सत परमात्मनो भावाधिकस्याधिचारविशारदस्य द्रव्युक्तनवर्कद्वारेण विचारैकजगद्भावाविशीर्षीकृतदशयति ॥ अ
हं हि सादिना ॥ १२ ॥ इति मास्त्याम् ॥ ननु परिषयुद्धस्त्यापितवकास्त्याभेति भित्तगा विषयतिनभाह ॥ कथमिति ॥ धीर्बुद्धिरप्यसगद्ब्रह्ममार्कयमभाप ॥ तस्यामीनां स्ति हेतुरि
त्यथ ॥ सद्यो नु दशातया शिवल्लवाश्यादिमध्यावधिरिच्छेदा सकल्पकलनानि बाह्ये न भगवन्ति रेकेण सतीति विचारोत्पन्नयोभेदे यथा मसक्तिरित्यारायेनाह ॥ आधेति ॥ १३ ॥

एवविचारवतोलोकगत्ताविरुद्धव्यवहारकालेपिसास्थितिर्नाथीत्याशयेनाह ॥ सम्यगिति ॥ १४ ॥ यस्यमनःसमेभ्योपिसमेब्रह्मणिस्थितंसमहात्मासर्वदाअंतरुदयास्तम
 योन्मुक्तस्थितिरितिपरेणान्वय ॥ १५ ॥ व्यग्रहारकालेतादृशस्थित्यप्रच्युतावुपपत्तिमाह ॥ भावेति ॥ यतोयभावनेयवाद्द्वयपदाह्रुतेनव्यवहारतइत्यर्थ ॥ तथाचाहु ॥ भा
 वद्वैतसदाकुयाक्कियाद्वैतनकर्हिचित् ॥ अद्वैतचिपुलकेपुनरद्वैतगुरुणासहेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ लुदयोहेरुवोमानापमानादिदु खम ॥ कथतस्मिश्चिन्मणौजीवन्मुक्तेव्यवहार.मसर
 तितत्रादर्शएवदृष्टातइत्याह ॥ अविभागमिति ॥ इवकारोभिन्नकम ॥ यथाआदर्शदृश्यमानोजनव्यवहार अविभागमादर्शस्यवैचित्र्यविभागविकारमकृतैवप्रतिविवतितद्व
 च्चिन्मणावर्पित्यर्थ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वाच्यवाचकशिष्यतदीहागुलतद्वाक्याद्याख्यानकल्पनाचमत्कारैर्ममआदेशस्त्वदुपदेशोपितन्मयाश्चिन्मयएव ॥ २० ॥ चमत्करोतिविवर्तते ॥ प्र

दक्षाकाशमनाद्यंतकेवेयताममात्मनः ॥ इतिनिश्चयवानंतःसम्यग्व्यवलुतिर्वहिः ॥ १४ ॥ उदयास्तमयोन्मुक्तस्थितिरंतःससर्वदा ॥ ना
 स्तमेतिनचोदितिमनःसमसमस्थितम् ॥ १५ ॥ यस्यखस्येवशून्यत्वंसमहात्मेहतदुः ॥ भावाद्वैतपदारूढःसुषुप्तपरयाधिया ॥ १६ ॥ व्य
 ग्रहार्यपिसंक्षोभनेत्यादर्शनरोयथा ॥ आदर्शपुरुषस्येवव्यवहारवतोपिच ॥ १७ ॥ नयस्यलुदयोहेरुवोमनागपिसमुक्तिभाक् ॥ अविभा
 गमिवादशोचिन्मणौप्रतिविवति ॥ १८ ॥ चितेःपरमनेर्मत्याद्वैतवहारोयथागतः ॥ चिच्चमत्कृतिरेवेयंजगदित्यवभासते ॥ १९ ॥ नेहास्यै
 क्यंतचद्वित्वंममादेशोपितन्मयः ॥ वाच्यवाचकशिष्येहागुरुवाक्यैश्चमत्कृतैः ॥ २० ॥ आत्मनात्मनिशातैवचिच्चमत्कुरुतेचिति ॥ चित्सम्यं
 दोहिसंसारस्तदस्पंदःपरंपदम् ॥ २१ ॥ चित्संपदशमनेनेयंपरिशान्प्रतिसंस्तुतिः ॥ महाचित्तेनतेर्थोशिभावापोभावनाक्षयः ॥ २२ ॥ अ
 सन्नपित्वभावांतत्संवित्संपदउदाहृतम् ॥ शून्यत्वमजडंयत्तत्परमाहुश्चितेर्वपुः ॥ २३ ॥ तत्त्वेनभावनायत्तासंस्तुतिःसानुभूयते ॥ अभाव
 नाभात्रलयात्साचनिःसाररूपिणी ॥ २४ ॥ केवलंकेवलीभावात्तद्रूपासैवशिष्यते ॥ चित्संपदमेवसंसारचक्रप्रवहणंविदुः ॥ २५ ॥

स्पदोविवर्तएव ॥ २१ ॥ नेतवमहतिअपरिच्छिन्नेब्रह्माकारेचित्तेनेपरिणतेसतियःअशभावस्यजीवजगल्लक्षणैकदेशभावस्यायोऽपगम.सोऽर्थ.परमपुरुषार्थःसएवभावनाक्ष
 योवासानाक्षयश्चेत्यर्थ ॥ २२ ॥ यद्यस्माद्धेतो असन्पिसवित्संपदउदाहृतजडत्वभावमापादयति तत्तस्माद्धेतो.स्पदशून्यत्वमेवअजडतत्परमचितेर्वपु.स्वरूपमित्यनुभवनिष्ठा
 आहु. ॥ २३ ॥ अनात्मदर्शनरूपायासस्तुति.साअनात्मजगदाकारस्यतत्त्वेनयाथार्थ्येनयाभावनातदायत्तातथैवानुभूयते ॥ तदभावनामात्रेणभावनालयात्साजीवन्मुक्तसस्तु
 तिर्दशपदवान्नि साररूपिणीनवधक्षमेत्यर्थ ॥ २४ ॥ कथतर्हिजीवन्मुक्तौसाशिष्यतेतदाह ॥ केवलमिति ॥ केवलीभावात्नि.स्पदचित्चिन्मात्रीभावात्सासस्तुतिस्तद्रूपाचिद्रूपैवशि
 ष्यतेअतश्चित्संपदमेवसात्वमानादिरूपसंसारमाहुरित्यर्थ ॥ २५ ॥

सवनविरपयमस्तीत्यवोधपुनरसति प्रययस्यति ॥ २६ ॥ २० ॥ स्वभाव स्वासतत्त्वतद्वोधप्रमाणे ॥ २८ ॥ भोगवासनाक्षयात्सहजसिद्धभोगानाभितनमेवप्रत्यस्यजी
 यमुक्ततायालक्षणम् ॥ कुतोसोभोगान्नभाषयतितादाह ॥ इतमिति ॥ २९ ॥ प्रवर्तीतिपूर्वाभिप्रायः ॥ कोनुमुत्पत्त्यादिनावर्णितेभ्योविधेकाहितक्षणेभ्यः अपरालक्षणम् ॥ ३० ॥
 दूरार्तलक्षणान्तरमाह ॥ चिदिति ॥ मदीयात्तद्विषयेष्वेतेनभोक्तुमात्रप्रभोगकोणस्यरुद्रेद्वितीत्यस्याग्राह्यासर्वाभिप्रायिणीअस्तीतिप्रतीतिर्नियमः स्वभ्यासः संप्रपन्नः संप्रपन्नलक्षण
 प्रत्ययः ॥ ३१ ॥ यातुतस्यसर्वजनबद्धेपारण्यनिमित्तेभोगेप्रयत्तितादावध्यायेद्वैवेत्याह ॥ यदिति ॥ योलोकानुरोधसिद्धादीभ्यः प्रयमानानपिभोगान्परमार्थानमुक्तेसमुद्दिमस्त
 त्वविश्रयात्पानभोहमनमसक्त्योक्तानुरोधसिद्धार्थस्वयमपिपुनर्गर्भेभोहतिताद्वतस्यवध्यायेद्वैवेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ मनुसायदिवध्यायेद्वैवेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ चिच्चैत्यचेत्यकोटिस्था
 माहमानप्रमयादिफटकादीवहेमनि ॥ पृथगस्तिनधस्यंदश्रितेयांसंस्थतिर्भवेत् ॥ २६ ॥ चित्तमेवचितिस्यंदत्तद्वोधोधिहिसंस्थतिः। अवो
 धमात्रेचिरस्मद फटकत्वमिवोत्थितम् ॥ २७ ॥ बोधमात्रविलीनेस्मिच्छुद्धाचिद्रामरिष्यते ॥ स्वभावबोधमात्रेणक्षीयतेभोगवासना
 ॥ २८ ॥ भोगाभावानमेवहपरमज्ञत्वलक्षणम् ॥ इतोनाभिमतता सर्वज्ञस्यभोगा स्वभावात् ॥ २९ ॥ प्रवर्तिकोतिदमोहिदुरन्ध्रकिलवा
 छति ॥ एतदवपरविद्विज्ञत्वस्यापरलक्षणम् ॥ ३० ॥ स्वभावेनैवभोगानांयत्किलानभिवाछनम् ॥ चित्तस्यदिवसर्वात्मरूपिण्यस्तीति
 निश्चयः ॥ ३१ ॥ यतो प्रकृत स्वभ्यासोज्ञत्वशब्देनसंस्पृत ॥ योनुर्मुक्तेभुज्यमानानपिभोगान्समुद्दिमान् ॥ ३२ ॥ लोकानुरोधसिद्ध
 र्थसहतिगुह्येनभ ॥ विनाशनिमयाधुनानसिद्धिरवगम्यते ॥ ३३ ॥ कचिदात्मावलोक्यस्वाभावदलनैरपि ॥ चिच्चैत्यचेत्यकोटिस्था
 तावत्यस्यतिविश्रमम् ॥ ३४ ॥

तच्चिरवसर्वात्मत्वेतिप्रागुक्तुद्विरपिसर्वजननभोहगुह्यजनमदीयमेवेतिप्रवृत्तिगुद्विवाक्येप्रवैवेतिसाकयलक्षणत्वेनोक्ततादाह ॥ विनेति ॥ सिद्धिर्निरतिशयानद्मात्मतत्त्व
 म् ॥ प्रयापय प्रिमप्रसिद्धार्त्ताभाषदर्थानपरिच्छिन्नात्मदृष्टिनिरासद्वारात्तादागमोपयुक्तमितितादृशप्रणुक्तमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ तर्हिदेहात्मगुद्विन्निरासद्वारात्स्वदर्शनोपयोगित्वा
 दस्तथाद्वैतस्थानानामवदलनाविवाहस्यकिंयापितस्तुभ्रमणकिंनस्यात्तादाह ॥ कचिदिति ॥ यदिकचिच्छब्देविद्वदनुभवेवास्वभितानामवदलनाविवाहसैरपिपुनर्वर्त्ततावर्त्तनशरत्वा
 स्मावलाकेऽपयोगेनप्रसिद्ध स्थातदातदपिलक्षणस्याननुतर्त्तनीत्यर्थः ॥ अथवाअकचिन्मयेतिच्छेदः ॥ आत्मावलोक्येकत्वख्यादिभिर्भाषिभिरकचिन्मयाप्यरिच्छिन्नाकाररूप्ययाअ
 रतद्वत्प्रकाशकारुण्यद्विनाशनाशनाशवल्लीनै स्वभावदलनसदृशाद्वयकोटिभिरपिसिद्धिरप्ययोगोनाशगम्यतइत्यर्थः ॥ मनुजलसायाह ॥ चिदितिभिनि ॥ इयच्चित्प्रापदधोभात्मा
 अज्ञानच्छन्नाभवतितादृशत्वकोटिस्था स्वप्रकारधनुन्यादिकोऽप्यनुपविष्टासतीत्ययमपिरस्यद्विषयिणीषगुत्तात्त्वैवत्वासाक्षिचिन्मयेतिस्वरुतेनेतिचिन्मयस्यमिति ॥ ३४ ॥

यदा अतः सम्यग्बोधोदयः स्यात्तदा स्पन्ददशाक्रमः साभिधानकः स्वनाम्ना सह क्रापियातिवाध्यत इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ आत्यन्तिकप्राणचेष्टोपरमोपि स एवेत्याह ॥ यदिति ॥ मध्यमनिर्वचनीयमपि रूपयन्तः ॥ ३७ ॥ न विद्यते असंविन्नरिज्ञानस्पन्दश्च यस्याश्रिते प्रशमनोक्षाख्यं विदुरित्यर्थः ॥ यदा चित्तात्मा चितः स्पन्दः शुद्धचितः स्फाररूपब्रह्माकारस्तस्य धुराभवति तदानवायनमोक्षाय ॥ ३८ ॥ चित्तिनिरर्थव्यर्थसंविन्निश्चित्ताकारो निर्वाणतनुपरमश्रते द्वेदशेन विदते चेत् ॥ ३९ ॥ तर्त्तहि ॥ ४० ॥ समोक्षो मास्तु समानिर्वक्षे

इदं यावदबोधो धात्मा स्पन्दते स्पन्दरूपिणी ॥ सम्यग्बोधोदयोतः स्यात्स्पन्दं स्पन्ददशाक्रमः ॥ ३५ ॥ क्रापियाति च संशान्तदीपवत्साभिधानकः ॥ चितः प्रशान्तरूपायादीपिकायाः स्वभावतः ॥ ३६ ॥ स्पन्दं स्पन्दमयीनेह कथं वास्ति मनोगापि ॥ यदस्पन्दस्य मरुतो न सन्नासन्तमध्यगम् ॥ ३७ ॥ रूपं तदेवास्विति स्पन्दं याः प्रशमं चिते ॥ अभिन्नः स्याच्चितः स्पन्दः शुद्धचित् स्फाररूपयुक् ॥ ३८ ॥ न बंधायनमोक्षाया स्थित आत्मनिकेवलम् ॥ चित्ते निरर्थसंविन्निर्वाणेन च विदते ॥ ३९ ॥ तद्वंधमोक्षपक्षदत्ता मापीह न विद्यते ॥ मोक्षोऽस्त्वित्येव बोधोतः पूर्णता क्षयकारणम् ॥ ४० ॥ समास्त्वित्यपि बंधस्ते श्रेयोऽसंवेदनं परम् ॥ यदनाभासमजडं तद्विद्विपरमंपदम् ॥ ४१ ॥ चितः स्वरूपं संस्थानमचेत्यनुवतात्मकम् ॥ यः संकल्पनशब्दार्थरूपः स्पन्दो महाचितः ॥ ४२ ॥ बंधमोक्षादिकाहोसौ प्रेक्ष्यमाणः प्रणश्यति ॥ प्रेक्षणादेव संशान्तं त्वहंभावे निरास्पदं ॥ ४३ ॥ न विद्वः केन किंकस्य बध्यते वाथ मुच्यते ॥ संकल्प एव रचिते बुधश्चेदविभागवान् ॥ ४४ ॥ तदसंकल्पमस्पन्दं सर्वजातमवारितम् ॥ स्पन्दे स्पन्दमयेवाततन्मयत्वात्सदा चिता ॥ ४५ ॥ संक्षणेन च संसारो निस्पन्दो चिद्वनो स्थिते ॥ चित्ते जएव चिरस्पन्द इति बुद्धे निरंतरम् ॥ ४६ ॥ व्यतिरिक्तश्चितः स्पन्दो न किंचिदवशिष्यते ॥ अस्मिन् दृश्यमये दीर्घस्वप्ने स्वप्नांतरं व्रजन् ॥ न ज्ञो माह मुपादत्ते स वर्गत्वात् स्वसंविदः ॥ ४७ ॥

पाचिदस्त्विति वा इच्छापिबधः ॥ किं तर्हि श्रेयस्तदाह ॥ श्रेय इति स पादेनार्थद्वयेन ॥ ४१ ॥ कस्तर्हि बंधमोक्षादिकव्यवहारार्हं पदार्थस्तमाह ॥ यदिति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ कस्तर्हि चितः संकल्पस्पन्दस्यागोउपायस्तमाह ॥ संकल्प एवेति ॥ बुधो विवेकी स्वरचिते संकल्प एव चेदिदमयासकलितमिदनेति पूर्वपरविमर्शं न विभागजहाति तर्हि जातोपि सक्त्यो बाहः स्पन्दजननाक्षमो दधानश्रुतित्यथा देव सर्वमवारितमसक्त्यमस्पन्दच जातमवेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ एव चिता प्रबुद्धचैतन्येन स्पन्दे संक्षणे स्पन्दमयेवाते च संक्षणे सति तन्मूलः संसारोपक्षीण एवेत्याह ॥ स्पन्द इति ॥ ४५ ॥ अथ वा चित्तप्रकाशव्यतिरेकेण स्पन्दो न्योनास्तीति दर्शनादपि न निवर्त्तितिरित्याह ॥ चिदिति ॥ ४६ ॥ मोहस्य च लनादिभ्यमम् ॥ ४७ ॥

अतिशयस्मिन्मरुतभावायभाषाअपिषल्लतस्रजजगदाकारोपलभा स्वदनतययुक्तानवासादक्षेन्नमुगमयथास्यात्तथाउपलतउत्पन्न तथाउकसवसावतानासत्ता।स्थ।१८५५
पा३नि ०२उकसवित्तुया सकलकस्तनाकाएकपास्त्रिमलतिर्लायेततप्रत्यगात्मानमेवमुक्तप्रकारेणप्याननेविशारेणावगममपरमेत्सर्व ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीपाणि

धम०तास्यप्रकारानि पू ०कनरदेतय संग ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अद्वितीयस्यशुद्धस्यपरस्यनिजभाषया ॥ सर्वाकारे स्थितिरिद्विभिभूतिरुपदिश्य

त ॥ १ ॥ बाणतत्रद्विधाविभूति प्रपचयेत्पुल्लप्रमुखाज्यमयनिर्देशानि ॥ एवमिति ॥ तस्यास्तनिष्ठा ॥ तथाचतयत्वेतोल्लेखदिश्वपिभूतिपूल्कयोभानुपादिह्यरतिष्वितिभा

ष ॥ १ ॥ तथाभानुपानदेविभूषणदेवैर्नितिरायशुनिर्वाशतानवलोकनार्थमयमभूमिकानिर्देश ॥ तदुक्तभूमिकासुसुखोत्कपमाह ॥ आकारोति ॥ कर्माकरोतरस्येतेषज

ननेतेषणाभ्य ॥ २ ॥ तस्मिन्मूलिआनरद्विभूतिविशारेपिमाटिन्यक्षयकारतम्येनतिष्ठतीतिरस्योभानुप्यगधर्मादर्जनत्वेन ॥ स्पर्शकसाययेतिननुत्तरगधर्मापुनरभूमिकोवा

यनादतिप्रसप्तमनिशमगमवित्तिसत्तायस्मिन्नेतेसकलकलनाकारपकागलति ॥ उपत्येतेस्वदनमुभगयत्रसर्वोपलभाध्यानेनेवतम

वगमयप्रत्यगात्मानमत ॥ ५८ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायपुनि०पू०प्रत्यगात्मावर्धोनामैकोनपण्डितम सर्ग ॥ ५९ ॥ ॥ ६५ ॥

श्रीवन्मिष्टुवाच ॥ ॥ एवभाषपरतत्त्वचिह्ननपरमपदम् ॥ तस्याएतेमहारूपावक्ष्यविष्णुहरादय ॥ १ ॥ विभूतिभि स्फुरत्युच्चैर्जनाकु

पान्दपाडव ॥ आयाशगमनायामि कर्दाभि न्रीह्यतेचिरम् ॥ २ ॥ तस्येतेवजनेनेहस्वर्गस्वर्गोक्तसायथा ॥ तद्याप्यागनधियतेतद्याप्या

गनशाब्धने ॥ ३ ॥ तद्याप्यर्जान्यतेनागतव्याप्यागनरुध्यते ॥ अपारपरमाकाशरूपिण परमात्मन ॥ ४ ॥ सतासामान्यरूपचेन्मनाग

पिविभाष्यते ॥ तत्त्वनिर्भयमन्नेणजानुर्मुक्तमनामुनि ॥ ५ ॥ कुर्वन्ससारकमाणिनभूयशरितप्यसे ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ मनोनुदि

रह्यरश्चित्तचञ्चल्यगतम् ॥ सतासामान्यमाभातमनसासकिमुच्यते ॥ ६ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ यद्वक्षसवदेहस्यभुक्तेपिवतिव

ल्गति ॥ आदत्तेविनिहृत्यत सवित्सवेद्यवर्जितम् ॥ ७ ॥

इत्याधम ॥ तत्सवान्वोक्तप्राथम्यभूतब्रह्मनत्वबोधेनप्राप्य ॥ अनेतिसर्वोपने ॥ १ ॥ नजीभ्यतेभाषणप्राणनिमित्तरानायाविभिनर्पाह्यते ॥ नरुभ्यतेबुद्ध्याविभि ॥ ४ ॥ त

त्तराजनु साधारणजगत्तरागेविषयवित्त्यासपार्थिनपरित्यक्तोर्कपुनरुक्तमशरीरयुक्तोत्तराणभ्य ॥ ५ ॥ यमिभाबनाज्जनुनपरितप्यतेतत्सतासाभाभ्यरूपकनिर्देशोपपन्नसवि

शयम् ॥ आपोतस्यनिभविषयनमसगतम् ॥ द्वितीयेतद्याप्यभानुनपरितप्यतेइत्यात्मनिकपयतिनापोच्छेदवणनमयुक्तमित्यशयेनराय पूच्छति ॥ मनइति ॥ मनोबुद्ध्याविसवदेत

यमस्यपारतन्त्रिर्देशोयमाभानपूषधिभाषमवसतासामान्यमिद्विलयाप्यतेतदनमनसीमनआविसवधिशेषवाराशसवात्माइश्वरइत्यय ॥ ६ ॥ नाभयवचवाधोत्तरपरिशिष्टनि

शिरायेमनिषातरूढकार्तिकसविशारयन्तिवाधिमज्यसवासाभाभ्यभुक्तेर्कनुसर्गजीवभाषेव्यीश्वरभाषेभुक्ताययदुस्तुल्यमसवद्वद्वापमानसम्भाषतेदेवोक्तदेवजगतस्तत्त्वम् ॥

तमनुलक्षितमननकोश इत्याध्याशयनवर्हित सभाषय ॥ यदिति ॥ आद्यतन्नायापस्तमसवर्गकाष्ठे ॥ विभिद्विष्टिमुद्राप्रपलभयो ॥ सविस्तेषधर्वाकनतुदीयतायाम् ॥ ७ ॥

स्थितमेवकंठचामीकरवद्भेनार्जितम् ॥ ८ ॥ तदेवविषयादिकार्यानुस्यूतं द्विभूतियोपवर्ण्यतेसार्वात्म्यप्रदर्शनायेत्याह ॥ तदित्यादिना ॥ ९ ॥ तत्तयारसर्नेद्वियतया ॥ नेत्रे
 चक्षुरिद्वये ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अहंकृत्याअहंकारतया ॥ सविद्विबुद्धौ ॥ सविद्याबुद्धितया ॥ १३ ॥ १४ ॥ चेतनेचतुर्विधभूतेषु ॥ १५ ॥ तत्रविशेषाकारसत्तापित
 देवेत्याह ॥ अमरेष्विति ॥ १६ ॥ कालस्यकमेयुगसवस्तरत्यादिभेदे ॥ ऋतावित्यादिसप्तपच ॥ १७ ॥ नियमेननियतितया ॥ १८ ॥ १९ ॥ बाल्येनेत्यादयोभावप्रधाननि
 त्यसर्वगतमाद्यंतरहितंस्थितमर्जितम् ॥ सत्तासामान्यमखिलंवस्तुतत्त्वमिहोच्यते ॥ २० ॥ तत्स्थितंस्वतयाव्याप्तिशब्देऽशब्दतयास्थितम् ॥
 स्पर्शस्थितंस्पर्शतयावचितत्त्वकयास्थितम् ॥ २१ ॥ रसेलीनंरसतयारसनायांतुततया ॥ रूपेरूपतयादृष्टुनेत्रेलीनंचदकया ॥ २२ ॥ द्राण
 द्राणतयादृष्टुंभेगंधतयोदितम् ॥ पुष्टंकायतयाकायेभूमावपिचभूतया ॥ २३ ॥ पयस्तयाचपयसिवायौवायुतयास्थितम् ॥ तंजस्तया
 तेजसिचबुद्धौबुद्धितयागतम् ॥ २४ ॥ मनस्तयामनस्यंतरहंकृत्याप्यहंकर्तौ ॥ रूढसंविदिसंविद्याचित्तोचिततयोस्थितम् ॥ २५ ॥ दक्षे
 दक्षतयालग्नंपदपदतयोदितम् ॥ घटेघटतयारूढंवटेघटतयोस्थितम् ॥ २६ ॥ स्यावरेस्यावरत्वेनजंगमत्वेनजंगमे ॥ पाषाणत्वेनपाषा
 णेचेतनत्वेनचेतने ॥ २७ ॥ अमरेष्वमरत्वेननरत्वेननरेषुच ॥ तिर्यक्चेनचतिर्यक्षुकिमिवेनकिमिस्थितौ ॥ २८ ॥ कालक्रमेकालतयाऋ
 तावृत्ततयातथा ॥ त्रुटिक्षणनिमेषादौस्थितस्ततयाविभुः ॥ २९ ॥ शुक्लेशुक्लतयाजातंरुणोरुणतयास्थितम् ॥ क्रियाशुरूपंदरूपेण
 नियतौनियमेनच ॥ ३० ॥ सांस्थितःसांस्थितौस्थित्यानाशेनाशतयास्थितः ॥ उत्पत्तिरूपेणोत्पत्तावास्थितःपरमेश्वरः ॥ ३१ ॥ बाल्येनवा
 ल्येविश्रांतोयौवनेयौवनेनच ॥ जरसाचजरारूपमरणेमरणेनच ॥ ३२ ॥ इतिसर्वपदार्थानामभिन्नःपरमेश्वरः ॥ कङ्क्षोलसीकरोर्मणिणाम
 द्याविवपयोभरः ॥ ३३ ॥ नानातैर्षाल्वसत्यैवसत्येनानेनचैवहि ॥ कल्पिताचित्स्वभावेनवेतालःशिशुनायथा ॥ ३४ ॥ सर्वत्रसांस्थितिमता
 विगतामयेनव्याप्तंमयेदमखिलंविधैर्विलासैः ॥ चिद्रूपिणैवकलनाकलितात्मनेतिमत्त्वोपशान्तमतिरास्वमुखंमहात्मन् ॥ ३५ ॥ श्री
 वाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तवत्यथमुनौदिवसोजगामसायंतनायविधयेस्तमिनोजगाम ॥ स्नातुंसमाकृतनमस्करणाजगामश्यामा
 क्षयेरविकरेश्वरसहाजगाम ॥ ३६ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०पू०विभूतियोगोपदेशोनामषष्ठितमःसर्गः ॥ ६० ॥ दिवसः ॥ १६ ॥
 ईशाः ॥ २० ॥ पयोभरोजलसामान्यमिव ॥ २१ ॥ कथमयमेवैकोनानात्वेनस्थितइतिचेत्साज्ञानाथातिकल्पनयैवभवस्तुतइत्याह ॥ नानातेति ॥ २२ ॥ हेमहात्मनसर्वत्र
 सस्थितिमताचिद्रूपिणामयाआत्मनास्वेनैवेयजगत्कलनाकलितकल्पिता इदमखिलमयैवविधैर्विलासैर्व्याप्तममैवेयविभूतिर्मह्यतिरिक्ताकिंचिदस्तीतिमत्वाउपशान्तमिति
 यस्तथाभूतआस्वत्यमहिमिनिष्ठेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेपू०षष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥

इह यथाभ्यनेपुनयास्त्रमापासमगात् ॥ सर्वधर्माविरोधेनर्षात्यासर्वस्वसंभव ॥ १ ॥ यदिसर्वजगत्समात्मन स्वमसदशीमातिक्रियविभूतिस्तर्हिमहादिदशास्त्रमवब्रूति
रित्यभमासत अस्मदादिदशानुनस्त्रमनुजम् किनुद्वेकमन्यद्वेस्येभमासतइतिवैषम्यकोहेतु नचदीर्घकालानुद्वेस्यत्माकमपाभातीतितत्समाधानयुक्तम् ॥ ब्रह्मादीनापराध
यापुपातोर्षविराकाटससारानुद्वेस्यसत्यतदाव्याधिक्यापत्तौत्याशयेनरामभूच्छति ॥ यथेतिह्नाभ्याम् ॥ १ ॥ अस्माकअस्माकमेवमपवेद्वेकसत्यगम्यत्यय कथमुर्मि
तनपद्व्यआदीनामित्यर्थ ॥ २ ॥ अर्थाधिक्यिरानुद्वेकवैषम्यगाम्यमद्वैतहेतुर्नर्षाधिराजानुद्वेसित्याशयेनवसिष्ठसमाधत्ते ॥ अस्मदिति ॥ यकायपद्व्ययमुपासकाव
स्थेभूतदानवब्रह्मानाभावादस्त्रमआपत्तेस्तर्हानानपूर्वसर्गाद्वैदानीमस्मदनुभूयमानसर्वधर्मेवआसन्नतच्चतुर्ध्वभातपामलक्षणजीव्यनिभासात्सासत्यपूषाभातितयाधिसोपन्न

॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ यथात्मा कमुनेस्वप्नपुरपतनमद्वलम् ॥ तथैवपद्यजादीनां यदिदेहपरिग्रहः ॥ १ ॥ तथैवेदं वसंजातयदिसर्वमस
न्मयम् ॥ तदस्माकद्वतरभ्रत्यय कथमुच्यते ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ अस्मत्सर्ववदाभातिपूर्वसर्गं प्रजापते ॥ आजीवप्रति
भासाभाविपर्यतनुवास्तव ॥ ३ ॥ सर्वगत्वाच्चिते सर्वजीव सर्वत्रसंस्थिति ॥ साचासम्यग्दर्शनोत्थासम्यग्दर्शननाशिनी ॥ ४ ॥ स्वभा
मप्रतिभासोऽप्यपुनः समुपस्थित ॥ अद्वैताप्रत्ययैकाभासाएवातिदृढस्थित ॥ ५ ॥ स्वप्नेऽस्मिन्निविनाशित्वयथापुंसानदृश्यते ॥ सर्वस्वमे
तथैवेतद्वक्षणाभिदृश्यते ॥ ६ ॥ स्वप्नोऽप्यपुरुषस्यास्यप्रतिभासस्य यो भवेत् ॥ रामात्सदादिसर्वाभासमेतानादृशएव च ॥ ७ ॥ यत्स्वप्नपु
रुषाज्जाततत्स्वप्नपुरुषालकम् ॥ भवतीत्यनुभूतद्विषयीजतफलवया ॥ ८ ॥

स्वतत्त्वज्ञानवाधितत्वाद्वास्तवनिमित्ते ॥ ३ ॥ यावद्वानतावाहिते सर्वगतत्सर्वजीवोभावि सर्वेष्वस्यति सत्येभाषति साक्षस्यव्यवर्धमविरोप्यज्ञानोत्थासभ्यदर्शनेनमदु
शीलप्रस्थास्तथाविधेत्पर्य ॥ ४ ॥ अतएवास्मज्जापते तत्त्वज्ञानवाधित स्वशास्त्रेण्यन्यपक्षमिमांशोय-समुपस्थित-सःअस्मात्सद्वायद्वानामत्ययेनैकान्ताएकीभूतःकृद्वति
दृढस्थित ॥ ५ ॥ तर्हिअपनिमित्त स्वकथितप्रपञ्चम्यतश्चबोधेनक्षिपयिनाधिगापुनोनानुभूयतइति चेद्वेककाहेदुनमनिषयादित्यपरायेनाह ॥ स्वमेदिति ॥ यथासुमपुसात्वा
प्रभागावदकर्मनिष्कृत्वास्त्वमेवियमानमपिप्रतिष्ठयित्वाहितवत्समेतयासद्यदित्वमेवअगत्यापिप्रसङ्गाप्यप्यकानामिहविनारित्वबोधेननिर्बधोऽलक्ष्यतइत्यर्थ ॥ ६ ॥ इरामअस्य
सुमपुस्यस्यमिमांस्यस्यमीनेत्यप्रसिद्धिः स्वमन्त्रास्मादित्यर्थजीवकागवाकायादृशाऽभाषयन्तमनाहृद्वयस्येवमेवअप्यपरायित्वाहृदराएवमेवित्यर्थः ॥ ७ ॥ असुनादरा-कृत
तत्त्वमाह ॥ यदिति ॥ यथातत्त्वावादेर्हीकमेवतज्जप्यहृद्वयस्येत्येवमिदमिहविषयः ॥ ८ ॥

अस्त्वेवंततोपिकतत्राह ॥ असत्यमेवेति ॥ असत्येनमनःपुनपेणयत्नाभ्यतेतदसत्यमेवेति सिद्धमतेजन्मार्तरस्यार्गनकार्थक्रियासमर्थोपयनसत्यत्वभावनपुष्पाजल्प ॥ १० ॥ किंचास्मादीनामपि स्वामसर्गादिप्रत्यक्षेन तत्तदानीदृश्यत्वमेव भवति न मिथ्या बुद्धिस्तदादृश्यते न तावता स्पस येन हेतुना न युक्तने हेतुना दृढप्रत्ययितमपि पित्याज्यम् ॥ १० ॥ किंचास्मादीनामपि स्वामसर्गादिप्रत्यक्षेन तत्तदानीदृश्यत्वमेव भवति न मिथ्या बुद्धिस्तदादृश्यते न तावता स्पस त्येत्यर्थः ॥ अभ्युपेत्य प्राजापत्यस्य सर्गस्य दीर्घकालस्थापित्वमिदं सर्वमुक्तम् वस्तुतस्तत्तत्स्यैर्धर्मोपहरित्वमर्द्धेर्धर्वादस्य कालेऽपि स भवतीत्याह ॥ निमेषमात्रमिति ॥ वार्ध क पुरइव प्रवद्व पौर अयमाजापत्य सर्गस्य ॥ ११ ॥ प्रजापतेरिव सर्वेषामपि स्वत्वमेतदानीदीर्घप्रपचताप्रत्ययोऽस्येत्याह ॥ सुदीर्घेति ॥ १२ ॥ चिदधीनप्रसिद्धिकत्व

असत्यमेव तद्विद्विदसत्येन साध्यते ॥ असत्येऽर्थसमर्थेऽपि न युक्तं भावनं धनम् ॥ ९ ॥ येन तेन परित्याज्यमसद्भावनभावनम् ॥ दृढप्रत्य यितं स्वप्नपुरुषात्समुत्थितम् ॥ १० ॥ भवत्यात्मनिसर्गादिदृढप्रत्ययमेव तत् ॥ निमेषमात्रः पौराण्यसर्गस्वप्नः पुरःस्थितः ॥ ११ ॥ तस्मिन्नि मेऽप्यवास्मिन्कल्पनापरिकल्प्यते ॥ सुदीर्घस्वप्नखंडोऽयं च योऽदिति प्रजापतेः ॥ १२ ॥ सर्गाख्यः सर्वभूतानां प्रत्यक्मुदितस्तथा ॥ चित्तत्व स्यैव भावेन सर्गवर्गपरंपरा ॥ १३ ॥ स्फुरत्यंभोद्रवत्वेन यथावत्तं विवर्तनैः ॥ यथास्वप्नात्मिकैर्वेषसर्गलक्ष्मीर्न बास्तर्वा ॥ १४ ॥ तदासं भवतीदं वैतल्यदं प्रलयंगतम् ॥ यद्यथायादृशं दृष्टं तादाविद्यते तथा ॥ १५ ॥ न हि पर्यनुयाक्तव्याः स्वप्नविभ्रमरीतयः ॥ न तदस्ति जगत्य स्मिन्त्यन्तसंभवति भ्रमे ॥ १६ ॥ विचित्रासिपुलोकेऽपुहृष्यते वस्तुदृष्टयः ॥ जलमध्यं जलतन्निर्ध्याव्यौ वडवानलः ॥ १७ ॥ नगराण्यं व रेसंति यथा वैमानिकाश्रयाः ॥ शिलास्वप्नानि जायंते हेमाद्राविव पादपाः ॥ १८ ॥ एकांते सर्वपुण्यानि संतिकल्पतरोच्यथा ॥ शिलाः फलं ति फलिवद्यथारत्नगुल्फकाः ॥ १९ ॥ शिलांतः प्राणिनः संति भेकाद्विशिलांतरे ॥ दृष्ट्वा वारि नियाति चंद्रकांतो पलादिव ॥ २० ॥ निमे पेण पटोयाति पटतां स्वापसंविदि ॥ असत्यमपि बुध्येत स्वप्ने स्वमरणं यथा ॥ २१ ॥

पदप्रत्ययमिथ्यात्वे प्रयोजकत्वोभयत्रापि समानमित्याशयेनाह ॥ चित्तत्वेत्येति ॥ १३ ॥ १४ ॥ तस्याजापत्यपदसर्गादिसहितप्रलयगतमत्यन्तासंदेहेति निरोधो न चोत्सतिर्न वद्वो न च साधक नमुमुक्षुर्नैव मुक्तिरित्येपापरमार्थतेर्नादप्रसिद्धश्रुतिवचनसंभवतीत्यर्थः ॥ न च त्वं तां सदेवैक्यव्यवहारार्हमिति चेत्तथा दृष्टत्वादेव नात्र पर्यनुयाज्यमस्तीत्या ह ॥ यद्यथेति ॥ १५ ॥ अज्ञानस्याघटितघटनासामर्थ्यादपि न पर्यनुयाज्येत्याह ॥ न तदिति ॥ १६ ॥ असंभाविता नावहूना जगति दर्शनमुदाहरति ॥ विचित्रादित्यादिना ॥ १७ ॥ हेमाद्रौ निर्मलं तिके ॥ १८ ॥ एकांते एकदेशे सर्वाणि पुण्यानि पुण्यफलभूता न्यभिप्रेतवस्तूनि ॥ पुण्यानीति पाठेऽप्यनव्यवहारस्तथा न्यज्ञस्तूनि ॥ पुण्यानीति पाठेऽन्य एव ॥ यथाशब्दाः सर्वत्रोदाहरणार्थाः ॥ फलिवद्वड्वत् ॥ रत्नगुल्फकाश्चिदांशमणिगुच्छाः ॥ १९ ॥ २० ॥ स्वापसंविदित्येति ॥ २१ ॥

खणदीमशक्तिर्ना ॥ २१ ॥ २३ ॥ नकलतिनास्यते ॥ यथाभोक्षउत्पन्नां प्रलनस्युं प्रपच सत्योस्तु भोगा शान्तता सनु नियतेभक्त्यती वेदाअप्रमाणीभवतु दस्यादीनां
 विषयसत्यसकल्पानां विनिताभ्यमिमकलतीत्यर्थ ॥ २४ ॥ असमाभाविताअभ्येधविधिप्रारम्भविषया शनरगधर्मादिमायाविलासैर्दृष्टादित्यन्वय ॥ २५ ॥ देशेक
 लानोषद्वयादशिकस्यारय कालभ्रंस्तान्त्रिकमभ कदधारयोमप्रयोगविक्रमपात्रार्थपादिद्व्यर्थमणिभि सधरणीये विद्यासामवायनुमवेशेभ्रजानास्तेनेविधिप्रारम्भविम
 षट्टादित्यय ॥ २६ ॥ सत्यभ्यदवायक्रियासंभोग्यसत्यथाविषाट्टादितिपूर्वणान्वय ॥ इदानीमसभोग्ययम्रद्वीनाराधाविर्भावीसमवतीतिसमवउपपद्यते ॥ २७ ॥ एव
 प्रदर्शनासमाविषाट्टय सत्यविषयमन्त्रयेतरक्षोपेक्षासंभर सरसिद्वयेत्यत्रयविषयार्थेभक्त्यतीत्यय ॥ एवमप्राप्तनागवर्शनसत्याकिचिदस्तिजगत्सामानादशनोनुसत्यकि
 आकास्मिकजलंभ्यां सिद्धियतेसुतगयय ॥ वितानमिवस्वेवारितियुतिसिखणदीयय ॥ २८ ॥ उद्दीयतेशिला स्पूला पक्षवतोयय ॥ इति
 लांतप्राप्यतेसर्वननुवितामणेतिव ॥ २३ ॥ विनितानिकलत्याशुदेवंपातार्तरेखिव ॥ तान्येवनकलत्याशुमक्ष्मादीनाचरायव ॥ २४ ॥
 अचतर्नानिपुणरतेकमयत्रुमानिव ॥ एवमाप्राप्तयान्येवविचित्रारम्भविभ्रमा ॥ २५ ॥ दृष्टा शमरगधवविलासैरप्यसमवा ॥ देश
 कालक्रियाद्वयप्रसन्नधरणीयजा ॥ २६ ॥ अयानंघवंजनिताअनता सत्यसमवा ॥ असमव समवोयमपिमायुपपद्यते ॥ २७ ॥
 समवोऽसमव मन्यकसिद्धयेसन्नविभ्रम ॥ नतदक्लिनयसत्यनतदक्लिनयन्यथा ॥ २८ ॥ सर्वसर्वेणसर्वसर्वसन्नसगामिधानके ॥ स्व
 नेतिमप्रधीर्जतु पश्यतिस्थिरतायया ॥ २९ ॥ सर्गस्वप्नममनुद्धि पश्यतिस्थिरतायया ॥ अमाद्भुमातरगन्धुस्वभात्स्वप्नांतरवजन् ॥ अ
 तिस्थिरप्रत्ययभागिहजावोविमुद्यति ॥ ३० ॥ भ्रंशान्तरभ्रंशनिपातदोपात्संप्राशुवन्मुग्धग प्रयाति ॥ मोहययापातमयैकरूपजीव
 कयासद्यतिपातमृद ॥ ३१ ॥ ॥ इ वा० वा० दं० सो० नि० पू० जगत्स्वप्नकयननामएकवर्धितम सर्ग ॥ ६१ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥
 ॥ द्रावसिपुउवाच ॥ ॥ अत्रापचवक्ष्येहमितिहासमिमष्टणु ॥ यद्वत्तकस्यचिद्विद्वो किंचिन्मनशास्त्रिनि ॥ १ ॥ आसीत्किञ्चिन्म
 हासिस्तु समाप्यभ्यासतत्पर ॥ नित्यंस्वप्यवहारेणक्षिपयत्यस्त्रिद्विदिनम् ॥ २ ॥

धरतीनिकलितमित्याह ॥ भवति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ यथाभुग्धोयमभ्यनुनिपातयतीतिभ्यपनिपातस्यविधात्संभोहशेषाच्छुभाच्छुभान्तरप्रयातितयासखनी

पातयतीतिमष्टत्रिपातागारयसाराशुशेष पातमपयएककथनम्यगम्यन्यथेतिगमनमस्तिप्रयत्नयानिभमोहोद्विगादप्रपशेरायमयतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥ इतिभ्यावार्त्त

धम० तत्प्रयमकारानि० पू० एकवर्धितम सम ॥ ६१ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ विधिप्रधासनायोगान्मानवेहामिभिभमम् ॥ वषयतेभीषटाख्यानेमिस्तुमानसर्वाटितम्

॥ १ ॥ अथकास्मिदप्रमादप्रपणगच्छन्मिषाभितेर्देउहादृष्टाशुभितिहासपुराणसम् ॥ यद्वत्तसयन्यम् ॥ १ ॥ यद्वत्तस्यातिदीतिवैराग्यादिसयन्योमिस्तुपरिभाट्ट ॥ स्वप्यवहो

एवमप्यवोचिदप्रपणननादिप्रवहाराण ॥ २ ॥

समाधिश्चित्तस्य ध्येयाकारदाढ्येन पूर्वस्वरूपान्यत्वापादनं तदेवार्थमाचनिर्भासस्वरूपशून्यमिव समाधिरिति पतञ्जलिबचनम् ॥ तदभ्यासनशुद्धपूषणासनाभ्यासः ॥ १२ ॥ अनु-
जलनीचितामिव ॥ ३ ॥ एकधीरेकाप्रचित्त ॥ ४ ॥ सामान्यजानाशास्त्रसंस्कारहीनास्तद्वृत्तिताचित्तचेष्टानुसारिताम् ॥ ५ ॥ नरातरयतिधर्मानियचितपामरपुरुषातररूपं
यथा अंशुआवर्तने कृते प्राक्तनप्रवाहस्पदस्य समस्य स्थानस्य च सत्यागमात्रेण नाभ्याकारमावर्तयित्वा रूपान्तरेण तिष्ठति तद्वत् ॥ ६ ॥ तत्र नान्तर्रीयकीनामकल्पनामाह ॥ तेनेति ॥ ७ ॥
८ ॥ हृष्टो मत्तः ॥ ९ ॥ पार्थैरध्ययनैः सत्कर्मानुष्ठानैश्च तृष्टिमत्तस्तु टनपृथक् जनचरित्रेण ॥ १० ॥ अहर्वापारनिष्ठया श्रान्तदतिशेषः ॥ अतः संस्कारात्मना लीना व्यवहृतिर्य

समाध्यभ्यासशुद्धतस्य चित्तं क्षणेन यत् ॥ चित्तयत्याशु तद्वाङ्गच्छत्यं विवर्तयतीति ॥ ३ ॥ कदाचित्समाधानविरतो तिष्ठेदकधीः ॥
किंचित्संचितयामास स्वासनस्यः क्रियाक्रमम् ॥ ४ ॥ तस्य चित्तयतो जाता प्रतिभेयमिति सततः ॥ भावयाम्याशु लीलार्थं सामान्यजनदृ-
त्तिताम् ॥ ५ ॥ इति संचित्त्यचेतोस्य स्थितं किंचित्तरांतरम् ॥ स्पंदसंस्थानसंत्यागमात्रेणावर्तने विवर्तयतीति ॥ ६ ॥ तेन चित्तनरेणाथकृतं नामा-
त्मवांछया ॥ जीवटोस्मीतिसहसाकाकतालीयवस्थितम् ॥ ७ ॥ जीवटो विजहाराय सस्वप्नपुरुषश्चरम् ॥ स्वप्ननिर्माणेन नगरे कस्मिंश्चि-
त्पुरुषीयिषु ॥ ८ ॥ तत्र पानं पौमत्तो भृङ्गः पद्मरसं यथा ॥ लीलयेव दृढं दृष्टः सुष्यापघननिद्रया ॥ ९ ॥ स्वप्ने ददर्श विप्रत्वं पाठानुष्ठानतुष्टिम-
त् ॥ प्रतिभामात्रसंपन्नं चित्ते देशांतरासिवत् ॥ १० ॥ कदाचित्सद्विजश्रेष्ठस्त्वहर्वापारनिष्ठया ॥ सुष्यापातं त्वयं वलति र्वीजताया मिव द्रु-
मः ॥ ११ ॥ द्विजोपश्यत्स्वयं स्वप्ने सामंतत्वमथात्मनि ॥ समासंतः कृताहारः कदाचिद्वननिद्रया ॥ १२ ॥ अपश्यद्राजतां स्वप्ने ककुब्बल्य-
पालिनीम् ॥ लालिताभोगपूणेन पुष्पोपेण लतामिव ॥ १३ ॥ सकदाचिन्मूषः स्वस्यः सुष्यापासमिति हितः ॥ पुरोभाविनिजाचारः स्वकार्य-
मिव कारणे ॥ १४ ॥ अपश्यत्स्वात्मनि स्वप्ने सुरखीलमनिंदितम् ॥ दक्षकोशरसो ह्यासो मंजरीत्वमिवोदितम् ॥ १५ ॥ सासुरखोरतिश्रीं
तानि द्वां गाढा मुपागता ॥ मृगीत्वमात्मनि स्वरमावर्तत्वमिवांबुता ॥ १६ ॥

स्य ॥ यथा बीजताया द्रुमोर्गतं विदध्यादिसंस्कारआलतद्वत् ॥ ११ ॥ सामंतत्वमाह लिकराजताम् ॥ १२ ॥ कृताहारो भुक्तवानसन्नमुपोषननिद्रयाराजतासामान्य ककुभा-
दिशावलयानि पालयितुं शील्यस्यास्तथाविधम् ॥ १३ ॥ पुरोभावीफलदानाद्योपस्थितो निजः स्वीयः त्वया सक्तिरूप आचरो यस्य ॥ स्वकार्यदक्षतादि ॥ कारणबीजे ॥ १४ ॥
बहुपुरुषसंभोग्यानि दितसुरखीलमप्रस्तम् ॥ रसो ह्यस्य चेतनत्वकल्पनयोक्तिर्लक्षणया दक्षजीवोक्तिर्वा ॥ १५ ॥ मृगीनयनसौंदर्याभिलाषवासनयामृगीत्वमपश्यदित्यनुक-
ते ॥ अबुता अंबुताभ्यावस्था ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ त्रिरथास्मदशानमलिनमेति सविद्वानाग्रस्य ॥ त्रिपञ्चद्वि ॥ चित्तस्य दृष्टमुरसस्कारपाद्विज्ञासितसत्कारोऽस्त्वतिवत्समस्याप्यवर्जनादित्यशय ॥ १८ ॥ तना
पष्ठवासीकवराष्ट्रनाभसूत्र ॥ वनेद्वीनाभनेपसिद्धलताग्रमिव विलसन्गरीडा ॥ १९ ॥ सायनाकषिकाळभग सविद्यासाक्षिश्चेतस्येन निद्राजडतां ह्युपतिमनुभूय बीजातस्था
याग्राभ्युत्ताकारायाधियोरुपनिबलवत्प्रस्यस्यस्ययाविधयास्योनुक्याधियाधमराकारोदुःखसस्कारया आत्मानममरमपरादित्यभ्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ कौस्तुभ
मधुमकरदंशपयोरनिशेष ॥ २३ ॥ व्यसनीअस्यासक सर्गविसस्यनाल्लगोलसलम ॥ २४ ॥ पदभ्यवसितम् ॥ ज्ञानमेवधरे ॥ २५ ॥ तेमगेनसाभमराभितानलिनीमिद्वै

साधुगीलोलनयनाकदाचिन्निद्रयाल्लता ॥ स्वनेदर्शवल्लीवत्साभ्यासादहदमात्मनि ॥ १७ ॥ तिर्यञ्जोपिप्रपश्यतिस्वप्नचित्तस्वभावत ॥
हृदनां च श्रुतानां च चेतस्मरणमक्षतम् ॥ १८ ॥ साधभूवलतापुष्पफलपञ्चवशात्तिनी ॥ वनेद्वीवनोपानलताग्रहविल्लासिनी ॥ १९ ॥
धीर्जातस्यां कुसकारकप्रयोज्यधिकद्वया ॥ सापस्यदतसवित्प्रासुदलवनमात्मन ॥ २० ॥ कंचिकालं सुपुमस्य कलयाजडतां घना
म् ॥ अनुभूयदर्शाय स्वात्मानं अमरं स्थिरम् ॥ २१ ॥ पदपदो विजहाराय वनेवनलतास्वसौ ॥ पद्मिनीपुष्पफुल्लासुतरुणां चिव वल्लभ
॥ २२ ॥ त्रिधा विधा परस्मादुरसवल्कोऽसुममधु ॥ अमत्कुसुमसपासुमुकावल्लीविल्लासिपु ॥ २३ ॥ सयभूवसरोजिन्याप्यसनीधिसना
लगा ॥ क्वचिद्वरतित्येति चेतो जडमतरपि ॥ २४ ॥ तामाजगामनलिनीपरिलोलयिगुगज ॥ रम्यवकुक्षययैवमूढानां भूतपद्म
॥ २५ ॥ नलिनीमर्दितासैव समन्तेन सपदपद ॥ गतोदतां तरंधीहरिवर्णाल्मयायौ ॥ २६ ॥ अमरोवारणालां फादराणां लोकाभावना
त् ॥ ददर्शान्मानमादमत्तहकितायोदितम् ॥ २७ ॥ शुक्लसागरगमिराजस्वातेपपातह ॥ तमोपनयनेऽन्ये संसारद्वजविक ॥ २८ ॥
धभूववल्लभोराक्षोमहापरवर्लांतक ॥ सदा मदपलक्ष्मीबो पूर्णोतीव निराचर ॥ २९ ॥ कदाचिदसिनिर्दिशच्छिन्नसास्तमुपाययौ ॥
विवेकानिलनिर्लूनरूपार्जावद्ववात्मनि ॥ ३० ॥

धनेन गलनसमपदपदो गस्त्यहं तरंगत सत्यसुखप्रकण्ठमीदृशपथ्यमाणभूजलभाययौ ॥ २६ ॥ भारभस्यालोकादवलोकनादाराणस्यालोकात्पतद्दत्त्यालोकाकारस्त
मात्रनारात्मानपतद्दत्तिनपाउदितसपन्नंदरं ॥ २७ ॥ सगज रगतहसितपकनिर्धतगर्धे घनेभ्यः प्रसज्जविषयेभ्योपि घनेकठोरससारजीवकद्वयपराधम्यु र्वान्यननुभनप्र
॥ २८ ॥ त्रिधा चरदमुत्तराभ्यपि ॥ २९ ॥ सकलाविशुषस्थिते निशापुञ्जचरतीति निराचर सन्निधिर्भीयस्वर्द्धनिर्गतार्थसाम्योऽलिभ्यानिर्दिशा कपायिकासाभिभ्यच्छिन्न
समस्तद्वलमुपाययौ ॥ कीचोकीचोपाधिर्द्वैतप्राधान्यद्वय ॥ ३० ॥

गजपदानाहलिसमूहानांकुमस्थलापेभ्य उच्चलितानुर्डीनात् ॥ अभ्यासाच्चिरिशीलनसस्कारात् ॥ अत्युडयनदर्शनसंस्कारोद्धोषितादित्यशयः ॥ ३१ ॥ पुन पूर्ववासनेये
 ल्यर्थः ॥ अवोधिना अज्ञस्य ॥ शेषषष्ठीननुकर्त्तरि नलोकेतिनिषेवात् ॥ ३२ ॥ सविद्यादर्शनेनतदुद्धोषितवासनयेतियावत् ॥ ३३ ॥ योनिष्वन्यासुसङ्कुट्टन्नित्युक्त्या हस
 पद्मवनेमूर्त्ताविष्यकच्छेदवारण. हरिणोदेहयादावित्यादिवक्षमाणदिशाअतरालेपचारीतिजन्मानिजातानीतिगम्यते ॥ तथाचात्रोक्तहंसजन्मद्वयानतरंरुद्रतागतःससार
 शतपद्येतेरुद्रःसोहंव्यवस्थितइतिवक्ष्यति ॥ सकदाचित्सुनहंसजन्मपामोऽयैर्हंसैः सगतोविजहारेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ तत्रहसंसंसद्विब्रह्महंसगुणाकारादिवर्णनश्रवणात्सशब्दातन्नाम
 सहितातदाकारार्थवतीचेतिद्वेधाप्रब्रह्मसात्मिकासिवित्अहमपीदृशोब्राह्महस स्यामितिवासनातत्रतस्मिन्जन्मनितस्यहसस्रभूतस्यास्यमिक्षुमनसःप्राग्वर्णिताद्वरसस्थर्वाह्वत्

पश्यन्गजपदाकुंभस्थलाप्रोच्चलितानलीन ॥ गंहस्यभ्रमराभ्यासाद्भ्रजोभूयोप्यभूदलिः ॥ ३१ ॥ सेवमानोवनलतांपुनरायात्सपद्मि
 नीम् ॥ दुस्त्यजोहिदुरभ्यासोवासनानामवोधिनः ॥ ३२ ॥ तत्रहस्तिखुराक्रांतःपुनःसंचूर्णतांपयौ ॥ पार्थस्यहंससंविन्यावभूवकलहंस
 कः ॥ ३३ ॥ कलहंसश्चिरतरंयोनिष्वन्यासुसङ्कुट्टन् ॥ कदाचिद्बहुभिर्हंसैःसंगतोविजहारह ॥ ३४ ॥ ब्राह्महंसालिकासंविन्यशब्दार्थवती
 मनाक् ॥ तत्रपुष्टास्यतस्यांतःप्रागंडरसर्वाह्वत् ॥ ३५ ॥ सतच्चिंतांचरन्मृतोदहंव्याधिषुणाहतः ॥ तत्संविन्यनुसंधानाज्जातःपद्मजसार
 सः ॥ ३६ ॥ तत्रातिसंततविवेकवतोविलासैःसंबोधितोविगतलौकिककवस्तुदृष्टिः ॥ मुक्तःस्थितो ननुयुगांतविधौविदेहमुक्तेनतेनाकिमुभा
 विविभाष्यमेतत् ॥ ३७ ॥ इत्यार्षवांवा०वा०द०मोक्षोपायेषुनि०पू०जीवदोषास्थानेस्वप्नशतरुद्रीयभिक्षुसंसारोदाहरणानामद्विषष्टि
 तमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ सकदाचिद्दशांशरुद्रंरुद्रपुरंरुगः ॥ वैरिचनल्लिनीनाललीलाभाभेनलीलया ॥ १ ॥

पुष्टाधर्मीभूतेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सताब्राह्महसचित्तभवेदृढचरन्नावर्तयन्व्याधिषुणाभिहतोमृतः पद्मजस्यसारसोलक्षणयाहसोबाहनमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ तत्रतस्मिन्जन्मनिब्र
 ह्मलोकेवअतिशयेनसंततैर्विवेकवतःप्रजापतेर्विवेकवैराग्यतत्त्वज्ञानाद्युपदेशविलासैःसम्यग्बोधितः अतएवविगतालौकिककवस्तुषुभोग्यवर्गेषुसारतादृष्टिर्यस्यतथाविधःसन्मु
 क्तोजीवन्मुक्तोभूत्वास्थितः ॥ एवजीवतैवनिरतिशयानन्दमोक्षसुरेलब्धेयसति ब्रह्मणासहतेसर्वसंप्रामेयतिसचरे परस्यातेकतात्मानःप्रविशतिपरपदमितिश्रुतेयुगांतविधौद्विपरा
 धवासानेब्रह्मणासहविदेहमुक्तेनतेनहंसेनाकिमधिकभाविषाध्य एतत्तुष्ठीभिर्विज्ञाव्यचित्यम् ॥ उदतिवितर्क ॥ ज्ञानेनैवसमूलानर्थनिवृत्तेर्निरतिशयानन्दावामेश्वसपादित
 त्वात्तदतिरिक्तपुरुषार्थाभावाच्चास्यकतकल्यत्वादित्यर्थः ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्य०नि०पू०द्विषष्टितमसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ रुद्रभूतेनतेनात्रपूर्व
 देहप्रबोधनम् ॥ तेषाचशतरुद्रत्वभैकारम्यचेहवर्णयति ॥ १ ॥ सहमोलीलयाअनायासेनैववैरिचासनल्लिनीनाललीलाःक्रीडास्तस्याभेनपद्मजसामीप्यमुक्तिपदप्राप्तिबलेनेति
 यावत् ॥ कदाचित्सम्यजेनसहंरुद्रपुरगतोरुद्रदर्शी ॥ १ ॥

न यत्र तस्य ज्ञानयोगेन भयादिष्वदमृजोत्कपरां न तस्य ह्यस्य ह्यभिरुद्राह शासनपाठः स्यादिति निश्चिता बुद्धिरभूत् ॥ ननु जीवन्मुक्तस्य निर्वासनस्य ह्यस्य कथं रुद्रत्वस्य हा न
 द्वाहनाभ्यासनदहत्यागनपुनरुद्रादीरधारण्य ॥ यदि तु भारतस्य पित्राभ्यामिदं निष्पाद्येन तस्मान्नादेहोभोभ्यपाररथशोयाहर्तारधारण्यतर्हि रुद्राह शासनपाठवर्णनस्यानुपयोग
 पक्षगत् रुद्रस्य भूतपातद्वाहस्य कर्मफलत्वायागाच्चेति चेत्तथाह ॥ यन्निर्ब्रह्मदिति ॥ मायमुच्यो रुद्रभावः किमुपनिर्ब्रह्मयत्नसाहचर्यमुक्तिः सा च कर्मोपास्तिकलभावत्येव ॥ वे
 दोभूत्वासाधनयोर्द्विभूतोरर्द्धभावा ॥ २ ॥ माप्येतज्जन्मातर्द्विभूतप्राप्यशोपोनीतये च्छपायोगिबन्धानसोदृशतरकभ्यनेन पूर्वदेहत्यागमाश्रयित्वा साधेनाह ॥ रुद्रभूतबपुरिति
 ॥ १ ॥ गणकोटिपुनरिष्टपापेष्टपागाणपत्यपहृष्यति यावत् ॥ ४ ॥ साहचर्यमुक्तौ जगत्सहारादिभ्यापाराधिकाराभावेपि स्थानेभ्योपदिनानां सिद्धरुद्रसाम्यमस्तेष्वेव स्यादायेनाह ॥ रु
 द्र इति ॥ अनुत्पन्नसर्वैरेभ्यो विलोकेभ्यः सिद्धरुद्रकर्मजनपादान्येन ॥ ५ ॥ त्वयमेकस्मिन्मनस्येवोपाच ॥ ६ ॥ ७ ॥ आदृतिस्मरणपातकोनियत ॥ अहमयमभाक्तनपार
 तययुद्धिरभूतस्य रुद्रोहमिति निश्चिता ॥ प्रतिप्रियवदादर्शद्रागित्वेव हि विधिता ॥ २ ॥ रुद्रभूतवपुस्तनतनुं तस्याजतामसौ ॥ गध पव
 नतांगच्छुभं सुभक्तमपकयया ॥ ३ ॥ सुरुद्रो रुद्रभवने विजहार ययेच्छया ॥ तैत्तै शिवपुराचारेण कौण्डिनारिष्ठया ॥ ४ ॥ रुद्रस्त्वनुत्त
 मज्ञानविलासकतयाया ॥ स्वमशेषवत्तातमपस्य वाक्तनधिया ॥ ५ ॥ निरावरणविज्ञानवपुः स भगवांस्तदा ॥ उवाच स्वयमेकांत
 स्वस्मन्गताविस्मृत ॥ ६ ॥ अहो नु चिन्तामायेयतताविश्वविमोहिनी ॥ असत्येवापि सद्रूपमरुभूमिपुवारिवत् ॥ ७ ॥ इति प्रथममाज्ञा
 तविषाह विचिंततांगत ॥ सवसपन्नसर्वज्ञगनादिविभावनात् ॥ ८ ॥ यदृच्छया स्थितो जीवो भूततन्मात्रं जित ॥ कस्मिंश्चिदभूतवत्स
 र्गमिसुरलुभितो भित ॥ ९ ॥ तं नावययवधेन ग्रहि सैरविहारिणी ॥ लीलाविलुलिताकारायदारम्येति भावत ॥ १० ॥ सर्वभावापमर्दं
 नतदभ्यासवशात्तदा ॥ तामेव सांत्वय भूदिसुस्त्यक्तान्यमननोदयम् ॥ ११ ॥

भाषिकस्तिभ्यामिष्टं नतोभायपाषातर्गदुःस्वप्नभायेयं निषमसकम्पवर्णितांगतद्वत्पादीहभाज्ञानस्यतमिलय ॥ भाट्टासकम्पवर्णाहसर्वसंपन्नं सान्निध्यरोसर्वकोजहोपम
 नादिभिर्भाषाभिश्च जानातस्य पाठः ॥ ततोपटच्छपाभ्यष्टिसमष्टिर्लक्षणपूलेहोर्विषयाभासात्तानुपवेशेभूतिः स्पृष्टैस्तन्मार्गं यद्वैतं यन्नेहैस्तावाभ्यसवर्गाभ्यासेन तद्भनवासनादेषि
 र्दोषिभ्यपरदृष्टाकिं सन्मार्गोभूत्वाह सितरत्नय ॥ सप्तमीष-अनादिकालाज्जन्मपरराभुनभगवत्कस्मिन्निस्सर्वोदारायसमाधिपाटयादितिोषिपदैरलुभितोभिलु-परिदाह
 भवत् ॥ १॥ आसाहामय-प्यस्त्यतस्यरम्येवासासन्नुनीदृष्येणाहृष्येणवाचिस्तनिरोभाभ्यासपाटवेनपुर्वदेहात्तत्किं क्विस्मरणराक्पुंम्रवदर्यायति ॥ तेनेत्यादिना ॥ तेनाभिस्तुपाव
 दपय-अनस्येर्षेणस्मृतेदेहादयवानाहलयादार्तानां लज्जेदेहादयवानायाप्येर्ष्यादीनां च भवेन निरोधेन बहिर्देवतादिपि ययोषिस्तस्य पाटयेहमानसपूजादिलीलाकारम्येति भावत-अ
 नितुटिताकाराआरभ्यनतद्वत्तदभ्यासवशात्तामेव लीलातसिद्धिरुद्रसप्तभावेपमर्दनाचभूतिपरिणामय ॥ १० ॥ ११ ॥

१८७५ ॥ जतिशुष्यतीति यावत् ॥ १२ ॥ तस्यैवासिद्धस्याप्यशास्त्रीयमानसखेलनपटत्तावनयपरपरोदयोभूदित्याह ॥ सदित्यादिना ॥ तेषुदेहेषुयोनितु ॥ जरढवासनइत्यनेनशास्त्रीयवा
 सनारौधिल्येअनाथनयवासनोद्भवोऽवश्यभावीतिसूच्यते ॥ १३ ॥ तानेवसनिमित्तप्रपचयति ॥ आत्मनीत्यादिना ॥ भावस्योद्भूतस्यअभावस्यानुद्भूतस्यचविपर्यासैवपरीत्ये
 साध्यैअभ्यासापटवादिबलवानेववासनाचयोवधत्तेउद्भवतिअन्यस्तिरोभावतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ धर्मप्रचयसहितयाकामुकतया ॥ १६ ॥ लोचनपदेनमृगलोचनसौ
 चमल्लतिश्वेतसियारूढासैवविजृम्भते ॥ वल्लीत्यजतिनैदाधीपीतमप्यंशुमाधवम् ॥ १७ ॥ साभिक्षुर्जीवदोभूत्वाजंतुर्जरठवासनः ॥ तेषु
 देहेषुचभ्रामरंधेध्विवपिपीलिका ॥ १८ ॥ आत्मनिद्विजभक्तत्वात्सोपश्रुद्धिजतामय ॥ भावाभावविपर्यासिबलवानेववधत्ते ॥ १९ ॥
 सामंततामवापासौविप्रःसंततचित्तिताम् ॥ सातत्येनरसःपीतःफलतामेतिपादपे ॥ २० ॥ राज्यार्थधर्मकार्याणां कर्तृत्वात्सोभवन्त्यपः ॥
 सकामुकतयाराजासुरस्त्रीत्वमवापह ॥ २१ ॥ लोलालोचनलोभेनसाम्बगीरसशालिनी ॥ बभूववासनामोहश्चाहोदुःखाप्यजंतुषु ॥ २२ ॥
 मृगीसावतचित्तस्यावभूवविपिनेलता ॥ अवश्यंभाविलवनलतिकानुबभूवह ॥ २३ ॥ अंतःसंज्ञाविराभ्यस्तंभ्रमरत्वमथात्मनि ॥ सा
 पश्रुत्सावमर्देनसदातद्भावभाविता ॥ २४ ॥ सवारणसुरक्षोदमनुभूयाथभावितम् ॥ भूयोभूयःप्रवभ्राममहासंस्तुतिसंभ्रमान् ॥ २५ ॥
 संसारशतपथैतेरुद्रःसोहमहंस्थितः ॥ अस्मिन्संसारसंभ्रमेस्वमनोमात्रसंभ्रमे ॥ २६ ॥ एवमत्यंतचित्रासुसंसारारण्यभूमिषु ॥ बद्धी
 प्वहमतिभांतस्त्वशून्यास्त्रिवभूरिशः ॥ २७ ॥ कस्मिंश्चिदभवंसर्गैर्लव्हंजीवदनामकः ॥ कस्मिंश्चिद्वाह्यश्रेष्ठःकस्मिंश्चिदशुधाधिपः
 ॥ २८ ॥ हंसःप्रपन्नवनेभूत्वाविध्यकच्छेचवारणः ॥ हरिणोदेहयंचादौदशामहमिमंगतः ॥ २९ ॥ अत्रवर्षसहस्राणिचतुर्युगशतानिच ॥
 समतीतान्यनंतानिदिनतुंचरितानिच ॥ ३० ॥ ममप्रथममेवप्राकलितस्यप्रपत्यदात् ॥ तत्त्वज्ञानितयारूढोभिक्षुत्वेयोग्यताक्रमः ॥ ३१ ॥

भूयोभूयोप्यतिक्रम्यगतश्चब्रह्महंसताम् ॥ सएवप्राक्तनोभ्यासःफलितःसंगमोदयात् ॥ ३२ ॥

दयलक्ष्यतेतद्दोभेनलोका रसशालिनीरजिता ॥ १३ ॥ लवनछेदनम् ॥ १४ ॥ सावमर्देनछेदनावमर्दसहितलतादेहेन ॥ १५ ॥ भूयोभूयइत्यनेनंतरालिकानिवारणालिहंसा
 दीनिनवतिजन्मानिस्तनानुप्यते ॥ २० ॥ साभिक्षुरहसनेवरुद्रोहमितिस्थितः ॥ २१ ॥ अशून्यासुसत्यास्त्रिवभातासु ॥ २२ ॥ २३ ॥ विध्यकच्छेचवारणोहरिणश्चाभवम् ॥
 इत्यंदेहयत्रेआदिप्रदान्मनोयेचाहमिभावर्णितरूपादशागतः ॥ २४ ॥ ममप्रथमसर्गकालादारभ्यपराल्पदाच्चिदेकरसत्पाच्चलितस्यप्रच्युतस्यात्रास्मिन्ससारेवर्षसहस्राणिच
 तुर्युगशतानिचअनंतानिसमतीतानान्यनंतानिदिनतुंचरितानिच ॥ २५ ॥ ममभिक्षुत्वेतत्त्वज्ञानितयाभावितुंयोयश्याक्रमःश्रवणमननाथभ्यासतपोरूढोऽपिप्रमादादतिक्रम्य
 भूयोभूयश्चजन्मपरंपरयाब्रह्महंसतागतः सएवप्राक्तनोभ्यासकर्मोत्तरुद्रसंगोदयाद्ब्रह्मत्वेतत्त्वज्ञानफलेनफलितइतिद्वयोरन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥

अनपृथगाद्यापथाभ्यासाद्यथाप्राथमिकेन्द्रेतेकअन्विष्यद्वितीपिपुनरुक्तपुरुषार्थसाधयत्येवम्याह ॥ दृढाभ्यासइति ॥ स अत्यन्तमरसेनजन्मसद्व्येणव्यवहितोपी
निरिय ॥ २८ ॥ तस्यशुभोपिभावनाभ्यासस्तुन्यपुनयाशुभाभ्यासव्यवहितोपिपुनरुक्तमेतन्माह ॥ काकतालीयेति ॥ २९ ॥ तस्यशुभवासनावच्छुभवासनाभ्यासोपिस्वये
वधात्कनसंस्कारादुद्विष्यन्तिदृढोपायपुरुष आशुभावासनादास्त्यन्तिचेत्पुरुषप्रयत्नविधानव्यर्थमिस्वाराकम्माह ॥ सगतीति ॥ ह्यनुवर्त्तनाकाराजिह्वासत-पुसपुपयान्तन
सहासनाभ्यासकालान्तरेस्वोदयमनिसरपुरुषप्रयत्नमीसतेनतीसतेनतन्निद्वधीत्यय ॥ ३० ॥ सचयनोऽनेकअभ्याभ्यस्तपससासनदाद्येनदुर्वासनाक्षयसमर्थोभवतिनसह
सहस्यारपेनमाह ॥ यच्चति ॥ अस्वदधीत्यनमिध्यायार्थविषयरेवतोयास्याविषयलोपिपथकापरासमकालसत्यतानुभाषयोभ्यवेक्षताभाषादिकलसमर्थोभवतिनवर्कवाभ्यपरमार्थ
दृढाभ्यासोपायस्यजीवस्योदत्यविप्रत ॥ सोत्यन्तमरसेनापितमेवाभ्यनुधावति ॥ २८ ॥ काकतालीययोगेनकदाचित्साधुसगमात् ॥
अशुभोभावनाभ्यासोऽजोवस्यविनिवर्त्तते ॥ २९ ॥ सगत्यधिगतवैषकेवलस्योदयप्रति ॥ प्राक्तनोवासनाभ्यासोहातुरुपममीक्षते
॥ ३० ॥ यच्चैहाभ्यस्यतेजस्यचद्वेदहान्तरेपिष ॥ जाग्रत्स्वमेवसदपितस्यदित्यनुभूयते ॥ ३१ ॥ तत्तदर्थंकिचाकारिषु स्वायचसुरायाच ॥
उदतिभावनातस्माद्रावनाभावनाजय ॥ ३२ ॥ भावनेवसमाल्मनदिदोयमितिपश्यति ॥ असत्तामानाविकारांगुल्मकवभिवांकुर
॥ ३३ ॥ भावनाप्रस्थमार्णोपानांकिचिदिदृशिष्यते ॥ नचविपतएवेतितद्वभेणालमस्तुन ॥ ३४ ॥ अभस्यजागतस्यास्यजातस्याकाशव
णवत् ॥ असवेदनमात्रैकमार्जनायालमस्तुन ॥ ३५ ॥ असन्मयीस्वरूपेपापरसत्तैवलालनी ॥ वर्त्ततेचेदिनोढायकिंचित्सानकरिष्यति
॥ ३६ ॥ ततान्सर्वान्सससारानुत्पायालाकयाम्यहम् ॥ सम्पगालोकदानेनतेभ्यएकीकरोम्यहम् ॥ ३७ ॥ इतिसच्चित्यरुद्रोसौतसर्गोप
जगामह ॥ यनमिषुर्विहारस्य सुमश्वद्ववस्थित ॥ ३८ ॥

[illegible]

वक्रावनमः॥ ५२॥ । नवाञ्जनानाहस्तु तस्यानन्तरं शरीरे प्रविष्टो भूत्वा
तत्र गृहे पाणौ असेर्महणप्रहेयस्य तथा विधंतर्जावटचदशतुः ॥ ४२ ॥ शर्वामिव सुप्तम् ॥ तत्रत्यजनानास्वदर्शनयो मया लाहुद्रभिक्षुवपुषी भावोजीवटर्बोधनाभिप्रायस्त रुद्र
स्पयाकोटिसूर्याभाप्रभातदत्तच सर्वस्वभावस्थापयित्वा अर्थानश्नत्यागो पयित्वा ॥ भवभूमिषु जीवटसस्तति प्रदेशेषु ॥ ४३ ॥ चेते सत्यादि पूर्ववत् ॥ अतरेकरूपाः ॥ बहि
रिह्रपाः ॥ ४४ ॥ चित्रकृतकाराश्चित्रलिखिता इव ॥ ४५ ॥ व्योमनिचिदाकाशे स्थितिमध्यस्तम् ॥ आरब्धजीवटचित्तपरिणामरूपम् ॥ परितीर्णैः प्राणिभिः समुद्युक्तस्य शरी
रद्वम् ॥ ४६ ॥ तेतत्रेत्यादि पूर्ववत् ॥ ४७ ॥ कलत्रपोष्य वर्गास्तद्घ्नितम् ॥ बहिर्गतजीवमिव प्रियतामम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ चित्रेश्वराकारिविटतायाश्चेति तत्परिणीतिक रूपम् ॥ ५० ॥
पर्याकलक्षणपकजे ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तस्यास्तात्रस्थिताः सतः ॥ ५४ ॥

अनुरागाब्धिपसाधनाभ्यासोऽप्याचार्योर्विद्वैतेनकअभिर्षावहितोपिपुनरुद्धपुरुषार्थसाधयत्नेषसाह ॥ दृढाभ्यासइति ॥ स अत्यतमरसेनअभ्यसद्वेक्षणप्रावृत्तितोषो
त्रिशेष ॥ २८ ॥ तस्यशुभोपिभावनाभ्यासस्तुल्यमुक्त्याशुभाभ्यासप्रावृत्तिपिपुनरुद्धपुरुषार्थसाधनाभ्यासोपिस्वप्ने
व्याकनर्वत्कृतानुवृत्तिरप्यतिदृढादेषायपुरुष-अशुभाभासमाहृत्यसिद्धेतिपुरुषप्रयत्नविधानमप्यर्थमित्याराभ्याह ॥ सगतीति ॥ इतनुवासानाजान्जिह्वासत-पुंसपृथपात्तन
सहासनाभ्यास-कालोत्तरेलोचयप्रतिस्वरुपप्रयत्नशीलेतपनीक्षेतेनतन्निनोद्धपनीत्यर्थ ॥ २० ॥ सव्ययत्नेनेकअभ्याभ्यस्तपससाधनावार्धनेदुषासनाक्षयसमर्थोभवतिनसह
सेवेयारायेनाह ॥ यथेति ॥ अदरतीत्यनेनमिथ्यार्थविषयेहेतोपास्त्याधिपयत्नोपिप्रथमायत्तसप्रकालसत्पतानुभावयोग्यदेवताभाषादिकलसमर्थोभवतिनभक्तिबाध्यपरमार्थ
दृढाभ्यासोऽप्यास्यजीवस्योदेत्यविधत्त ॥ सोत्यतमरसेनापितमेवाश्वनुधावति ॥ २८ ॥ काकतालीययोगेनकटाचिस्ताधुसगमान् ॥
अशुभोभावनाभ्यासोर्जावस्यविनिवर्तते ॥ २९ ॥ सगत्यधिगतस्यैकेकेवलस्वोदयप्रति ॥ प्राक्तनोवासानाभ्यासोहानुरुपमनीक्षते
॥ ३० ॥ यद्वेदश्रुत्यस्तोजसयवदेहांतरेपिष ॥ जाग्रत्स्वप्नेष्वसदपितस्मटित्यनुभूयते ॥ ३१ ॥ तत्तदयकियाकारिदु-रवायचसुरावयव ॥
उदेतिभावनतस्माद्भावनाभावनजय ॥ ३२ ॥ भावनेवस्वभात्मानदेहोयमितिपश्यति ॥ असत्तामान्नवित्सारगुल्मकत्वमिवाकुर
॥ ३३ ॥ भावनाप्रक्ष्यमाणपानकिंचिदिहिरिष्यते ॥ नवविद्यतएवेतितद्वुभेणालमस्तुन ॥ ३४ ॥ भ्रमस्यजागतस्यजातस्याकाशव
णवत् ॥ असवेदनमात्रैकमार्जनायात्मस्तुन ॥ ३५ ॥ असन्मयीस्वरूपपापरंसत्तैवलालनी ॥ वर्ततेवेद्दिनोदायकिंचित्तानकरिष्यति
॥ ३६ ॥ तत्तान्सर्वान्ससारानुत्पायालोकयाम्यहम् ॥ सभ्यगालोकादनेततेभ्यर्कीकरोम्यहम् ॥ ३७ ॥ इतिसंचित्यरुद्रोसौतसर्गो
जगामह ॥ यवमिहसुविहारस्य सुमश्रावइवस्थित ॥ ३८ ॥

वस्तुगोचरं नृणां हि मयल्लभं नाभंगम्य परमार्थस्य तस्य भाषा कृता भाषा भवतीति सूच्यते ॥ ३१ ॥ अतएव नानात्मविषय शास्त्रीयोपि भाषानाभ्यासोऽनु तन्मि श्रितस्तुत्यादैवेति सर्वं भाष
 नोच्छेदएव स्यात् तिकान एकाग्रो नारालिकदशसादिभामिरित्याशयनाह ॥ तत्तदिति ॥ गौतम्वैतनारशरीरतन्मोगाद्यर्थक्रियाकरोति तच्छीलभावनमनात्संचितनम् ॥ ३२ ॥
 कश्चानात्मभावनकमप्ययमनर्थस्य कथमर्थाभावेऽप्यस्याशयेनाह ॥ भावनेनेति ॥ ३३ ॥ सातत्त्वदर्शनमायेणसूच्छेदस्याह ॥ भावनेति ॥ नवानुच्छेद साध्योस्ति नित्यो
 स्थित्वा तदसदस्याह ॥ नचेति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अथवा मात्मसंबन्धतत्त्वज्ञानाभाधितस्य संबन्धेनेपि भाधिताहेतिस्य भाजनमासायनार्थेनानपत्याभाषाद्यस्तुतलीलाहेतुत्याद्येत्या
 ह ॥ अथभ्यधीति ॥ भाधितत्वात्सभ्यधीतिषाभससात्सर्वद्वेषावकाशकारमावनालोकनीगुणहेतुरेव परद्वेषतिमातिभासिकसत्तयावसंतेषेतर्हि विनोदादौर्वाक्यविशदगुणभाष
 प्यनर्थासानकारोपयोग्यत्वं ॥ ३६ ॥ तत्तत्सात्त्विकीगुणकारादौरेवत्यापनत्वात्सभ्यधातुकाकारस्य यदौरेवत्यप्यनेकौरेवत्यप्येविकेकत्वात्तान्येकौकरोति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

बोधयित्वा जाग्रहकं कृत्वा चेतसा स्वचित्तो रो न चित्तेन चेतनेन स्वशरीरविदा भासलक्षणेन तत्त्वज्ञजीवेन च योजयामास ॥ अतएव भिक्षा जागरणवती समिदा । दत्तप्राप्त्यप्यवस्थायामासीत् ॥
 दादिरुद्रा तशरीराणां तत्त्वपचानां च निरनुदत्तिबाधप्रसङ्गो निरस्तः ॥ सर्वत्र रुद्रा शरीरविवेशकल्पनेन तदीयसत्त्वकल्पवलेन विचित्रजो जकाटुदशेषवलेन च वाधितानामपि सर्वेषां
 माकल्पतमनुदत्तिसंभवादिति ॥ ३९ ॥ बोधात्तत्त्वदर्शनात् ॥ अल्पकाले चिरकालो नैकजन्मानुभवलक्षणस्य स्यात् ॥ मरुदशरीराय नुदत्तिलक्षणस्य चाथर्वस्य दर्शनाद्विस्मयं य
 यौ ॥ ४० ॥ जीवदत्तसारब्रह्मादात्तरम् ॥ ४१ ॥ तत्र लोपाख्याना वर्णितरीत्या प्रविश्य भुवनभूलेका गत्वा तत्रापि तत्त्वजीवदास्पददर्शयम् विषयमंडलतर्गतदेशम् तच्च ग्रहम्
 बोधयित्वा यतं भिक्षुं चेतसा चेतनेन च ॥ योजयामास सस्मात्प्रभिक्षुरप्यात्मनो भ्रमम् ॥ ३९ ॥ रुद्रमात्मानमा लोका यजीवदादिमयं त
 था ॥ बोधादविस्मया ह्यपि स भिक्षुर्विस्मयं ययौ ॥ ४० ॥ अथ रुद्रस्तथा भिक्षुर्द्वैवोत्थाय जग्मतुः ॥ क्वापि जीवदत्तसंसारं चिदाकाश
 ककोणगम् ॥ ४१ ॥ तत्र तद्भुवनं गत्वा तद्द्वीपं तच्च मंडलम् ॥ विषयं तत्पुरं तच्च तंच पाणावसिग्रहम् ॥ ४२ ॥ सुसंदृष्टानुर्नष्टसंज्ञं जीवदत्तकं श
 वम् ॥ स्थापयित्वा वपुर्भावं प्रभातं भवभूमिषु ॥ ४३ ॥ तत्र बोधनि योज्याशु चेतसा चेतनेन च ॥ एकरूपा स्त्रिरूपा स्तरुद्रजीवदत्तभिक्षुकाः
 ॥ ४४ ॥ बोधवंतोऽप्यबुद्धा भाविस्मिता अप्यविस्मिताः ॥ बभूवुः पूर्णस्थिताश्चिन्नकृताकारा इव क्षणम् ॥ ४५ ॥ अथ जग्मुश्च ते सर्वे क
 चिद्बोमनि संस्थितम् ॥ विप्रसंसारमारब्धं परिभूतसमुपुमम् ॥ ४६ ॥ ते तत्र भुवनं गत्वा तद्द्वीपं तच्च मंडलम् ॥ विषयं तच्च तं ग्रामं प्रापुस्तं
 दाह्यणालयम् ॥ ४७ ॥ विप्रतेददृशुः सुसंकलत्रवलितं ग्रहम् ॥ कंठे गृहीतं बाह्यपयावहिर्जीवमिव स्थितम् ॥ ४८ ॥ तत्र बोधनि योज्याशु चे
 तसा चेतनेन च ॥ तस्यास्ते बहोऽप्यन्ये स विस्मयविविस्मयाः ॥ ४९ ॥ अथ जग्मुश्चिदाकाशकचित्तं च तित्तं चित्ते ॥ सामंतं नृपसंसारं भ्र
 मणा भोगसुंदरम् ॥ ५० ॥ ततस्ते भुवनं प्राप्तास्तद्द्वीपं तच्च मंडलम् ॥ सामंतं ददृशुर्मत्तं सुतं पर्यकपंकजम् ॥ ५१ ॥ हेमावदातं हेमांश्यानि हि
 तं कुचकोटरे ॥ भ्रमर्यैवान्वितं पद्मकाशसुसंभुवतम् ॥ ५२ ॥ कंठाभिरभ्यावलितं मंजरीभिरिव द्रुमम् ॥ दीपजालकमध्यस्थं रत्नौघद्व
 वकांचनम् ॥ ५३ ॥ तत्र बोधनि योज्याशु चेतसा चेतनेन च ॥ तस्यास्ते बहोऽप्येके स विस्मयविविस्मयाः ॥ ५४ ॥

तत्र ग्रहे पाणौ असेर्ग्रहणग्रहेयस्य तथा विधत्त जीवदत्तवददृशतुः ॥ ४२ ॥ शर्वमिव सुप्तम् ॥ तत्र तज्जनानां स्वदर्शनयोऽप्यत्वाद्बुद्धिभिक्षुवपुषी भावो जीवदत्तबोधनाभिप्रायस्त रुद्र
 स्य याकोटिद्वयभाजभातदत्तव सर्वस्वप्रभावस्थापयित्वा अतर्धानशक्त्या गोपयित्वा ॥ भवभूमिपुर्जिवदत्तसदतिप्रदेशेषु ॥ ४३ ॥ चेतसेत्यादि पूर्ववत् ॥ अतरेकरूपा ॥ वहि
 स्त्रिरूपा ॥ ४४ ॥ चित्रकृताकाराश्चित्रलिखिता इव ॥ ४५ ॥ व्योमनि चिदाकाशे संस्थितमव्यक्तम् ॥ आरब्धजीवदत्तचित्तपरिणामरूपम् ॥ परितो भूतैर्नाणिभि सद्युपमसंश
 दम् ॥ ४६ ॥ ते तत्रेत्यादि पूर्ववत् ॥ ४७ ॥ कलत्रपौष्यवर्गस्तद्वलितम् ॥ वह्निर्गतजीवमिव प्रियतमम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ चित्तेऽश्चिन्ताकारविवदत्तायाश्चेति तत्परिणतिरूपम् ॥ ५० ॥
 पर्यकलक्षणे पकजे ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तस्यास्तत्र स्थिताः सत ॥ ५४ ॥

धरासाधारिणीकशरीरेण ॥ अर्थांतरालेष्टुमानां संधानमाधयानां भुसजीवतयापि बोध्यम् ॥ ५० ॥ ब्रह्महंसरूपार्द्रां चित्परिणतिम् ॥ रुद्रचित्तघेतनार्शरधचित्तघेतनव
 स्वात्मनैश्वर्यसंपत्त्यावाप्तम् ॥ ते सर्वे देहा रुद्राणां रातम् ॥ ५१ ॥ तद्वशात् ॥ एवेति ॥ ५२ ॥ धातिभासिकसर्वसंसारस्य सर्वधिआधारभूतम् ॥ सर्वजगदतन्मत्स्ययमंतर्पामि
 नपास्थितम् ॥ ५८ ॥ इदं रूपं ब्रह्माणिसहस्रसाय रुद्रा अधिभूतयामित्यादिभूतिप्रसिद्धानां रुद्राणां स्थिति रित्याशयेनाह ॥ शरोति ॥ त्रिस्तु रुद्रकर्मिभनशतजगतां मध्यगुणरात्रिर्मात्रं
 निभूतभूतमानपासस्थितं अग्रे एकादशधामरुद्रसंसारविद्धि ॥ ५९ ॥ ननु त्रिस्तुत्वमसंसारं सर्वधिसर्वं कुतो नानुभूयतं वाह ॥ यो यमदति ॥ स उन्नतक्षणां जीवस्य धाय स
 संसारं अभितः समुदेति ॥ तत्रोत्पुससरो ॥ ६० ॥ मनसा बुद्ध्या तत्त्वविद्वत्तुर्जीवो ब्रह्मिल्लगतिस्वर्परमार्थात्प्राप्य ॥ ६१ ॥ भेल्लेन च हेतु स्थीभ्यापगमदत्ताराधनाह ॥ यदे
 अयते राजससारजन्मुलत्रविबोध्यतम् ॥ श्वेतसेवमयान्यासु अभू ससारभूमिषु ॥ ५५ ॥ प्राप्य तां ब्रह्मसंज्ञां रुद्रतां सर्वपूर्वते ॥ समा
 जन्मुर्विरजुश्च रुद्राणां भुक्तमशतम् ॥ ५६ ॥ एकसंविद्धि तनुचिधचेष्टितवेष्टितम् ॥ एकरूपमनेकाभरूपतत्पारमेश्वरम् ॥ ५७ ॥ रुद्रा
 णां तच्छतमयनिरावरणचित्तमयम् ॥ सर्वमसारसंबधिस्थितमर्वाजगरस्थितम् ॥ ५८ ॥ शतरुद्रशतानां हसतिराममहंति हि ॥ एतदंका
 दशविद्धिसंसारप्रतिमस्थितम् ॥ ५९ ॥ यो यो भित्त सजीवस्य संसारं समुदति हि ॥ तत्राप्रबुद्धा जीवौ पापस्य तिनपरस्परम् ॥ ६० ॥
 मिलति हि मनो बुद्धा स्तरंगाद्वचवारिधौ ॥ अप्रबुद्धा कुतन्मात्रनिष्ठा लोष्टवदास्थिता ॥ ६१ ॥ यथा ब्रह्मत्वाद्दीप्य भुल्वन्यान्मसमिलत्सल
 म् ॥ तथा प्रबुद्धा जीवौ पापमयश्चित्तान्मिलंत्सलम् ॥ ६२ ॥ प्रत्येकमुदिते वेते सभारेजीवराशय ॥ चिद्धातोऽसर्वगतत्वेन त्वसत्या सत्त्वव
 त्स्थिता ॥ ६३ ॥ यथादात्त्वन्मते मूर्ते मूलतन्नामयानम ॥ सर्वगायाश्चित्तयंपदुल्यते तत्तयैव चित् ॥ ६४ ॥ सर्वप्रपचभूतानि ययानुभ
 वसां हि ॥ तय हसवभूतान्मचित्तत्सर्वत्र विद्यते ॥ ६५ ॥ यच्छालभजिका वल्लेशं लब्धभगर्गतकम् ॥ प्रदस्यते तद्वदेकात्मताया चित्तिजग
 त्स्थितम् ॥ ६६ ॥ अवदेने परे शुद्धवेदनयज्जगत्स्थितम् ॥ अकारणमर्वातन्मशून्यत्वेन ययानम ॥ ६७ ॥

ति ॥ ६१ ॥ सर्वजीवतरेषु भूतप्रक्षेप्यलागपुस सर्वे लक्ष्मीयकचित्कपालकर्माधिर्भलनमित्याराधेनाह ॥ प्रत्येकमिति ॥ चिद्धातोऽश्वित्सारस्य प्रक्षणा ॥ ६१ ॥ उन्नतअपोसते
 तत्त्वराशेन सत्त्वत्वात्परीयते तत्तयानो ब्रह्मचित्तराशिराश्रितो ॥ ६२ ॥ मभसश्च चित्तं सर्वप्रसलपनुभाषयति ॥ सर्वेति ॥ सर्वधर्मचार्थिशेषधिभागास्तयुक्तानि पचभूतानि यथा
 सर्वभानुगणसितया सर्वभूतास्तपुलससाक्ष्यचित्त्वपि सर्वधमिद्यते तनुभवेत्यर्थ ॥ ६५ ॥ तत्समसङ्गतत्वेन प्रपचसकक्षने दृष्टतामाह ॥ यदिति ॥ यथा द्वाह श्लोकांश्च शीछेति शलास्त
 ते धातुकच्छेते तानि त्रिभासा सदाकारप्रतिमानुल्लभ्य वेदने भगवत्पुरुषं हस्तिगुणायाकारपरिच्छदगते सति तद्वयपुरुषाद्विचित्रा रूपं शास्त्रात्मिकां प्रेक्ष्यते तद्वदेकात्मसहस्रं सदा
 कारं वेदयते चिद्वपुतस्मिन्मया सदा स्थितमेवेत्यत इत्यर्थ ॥ ६६ ॥ ब्रह्मातीर्तकचमलन परिच्छेदद्वहं कहेत सतमाह ॥ अवेदनेदति ॥ अवेदने अधिपये परे शुद्धये द्वावेदने विषयता
 पदानमप्यथा ज्ञानतदेव जगदिनिपरीच्छेदनिमित्तस्थिति रित्यर्थ ॥ चिदेकरसे ब्रह्मणि यज्जगदाकारमर्वातन्म आत्मनरकारणनिर्निमित्तमेवेति न भवद्वयून्यत्वेन स्थितम् ॥ ६७ ॥

तथा च तदृशवेदनमेवास्पृश्यवस्तुनिवृत्तिरेवमोक्ष इति फलितमित्याह ॥ विद्यत इति ॥ ६८ ॥ बोधनात्तदुभयसाक्षिण ॥ ६९ ॥ असंविन्नेरदर्शनमात्रायाः स्तितस्य अन
 र्थस्थानाशोकाकदर्शनआयासः ॥ यच्च सुखतूर्णाभावेन प्राप्यतदाशुप्राप्तमेव ॥ न चाप्यायासापेक्षानास्तीत्यर्थः ॥ ७० ॥ यज्जगद्पवेदनमात्रात्मतत्त्वे वेदनमदर्शनमेव क्षयो
 यस्य तथा विधमः ॥ तत्तस्याजगद्वेदनायापद्वेदनसाक्षिचैतन्यत्वात्तमेवेत्यनुपज्जते ॥ यदिष्टमिति पूर्ववत् ॥ ७१ ॥ दृष्टान्तादार्थान्तिकेयद्वैलक्षण्यतदर्थयति ॥ एतावन्मात्र इति ॥
 भेदे वैलक्षण्यम् ॥ ७२ ॥ तदेवाह ॥ देशेति ॥ जगत्तदादी विवर्तोपादाने ब्रह्मणि देशायाः पूर्वमसंतः पश्चादाद्यप्यमाणाः कार्यभूतजगत्कोटाववेशिताः ॥ ७३ ॥ नास्ति स्वप्नकारं
 यत्समास रूपवेदनचैतन्यतदेवाविधावरणादाभास्वर्माप्रतप्रकाशमेव स पञ्चविजगदित्यति क्रम्यस्वरूपमन्यथा ज्ञाति ॥ चिन्तेत्थिदूषस्यतस्य परमार्थिकस्वरूपं विदन् ज्ञानमेव
 विद्यते वेदनं हृदयबोधमोक्षस्ववेदनम् ॥ यदेवरुचिरं ते स्यात्तदेवाशुहृदीकुरु ॥ ६८ ॥ सर्गासर्गावंधमोक्षो वेदना वेदनात्मकौ ॥ अभिन्नो
 बोधनाच्चोभौ यथेच्छसितथाकुरु ॥ ६९ ॥ असंविन्नेस्तु यन्नास्ति तन्नाशकाकदर्शना ॥ तूर्णोभावेन यत्प्राप्तमेवाशुविद्वित ॥ ७० ॥
 यद्वेदेन मात्रात्मतदंगावेदनक्षयम् ॥ तद्वेदनं वेदनायायद्विष्टतस्माच्चरेत् ॥ ७१ ॥ वीचि यथां भस्मः स्पृंदो जगच्चैव तथा चितौ ॥ एतावन्मा
 त्र एवात्र भेदो यद्रूपमुनंदन ॥ ७२ ॥ देशकालस्वरूपेषु सत्पुनर्वीच्यादितो भसि ॥ जगदादौ तु देशाया असंतो जगतीक्षिताः ॥ ७३ ॥ आभा
 स्वरं विजगदित्यतिभाति मास्वत्त्वं वेदनं विदन्मेवाचितेः स्वरूपम् ॥ वाचि स्थितं भवति च तदुपोहभेदोऽहोऽप्रशांतवचनस्तु शिवः परात्मा
 ॥ ७४ ॥ संवेदनं सर्वद्वितीह शब्दादथाभिन्नौ न कदाचिदेतौ ॥ वीच्यं भस्मोद्वहति नोचितोक्तिर्यस्याज्ञातायां त्विदमेव युक्तम् ॥ ७५ ॥ इ
 वां वा० दे० मो० नि० पू० जीवदो० स्वप्नशतकद्रोचकथनं नाम त्रिषष्टितमः सर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७४ ॥ श्रीराम उवाच ॥ जीवदवाक्षणादी
 नां हंसादीनां मुनीश्वर ॥ भिक्षुस्वप्नशरीराणां संपन्नं किमतः परम् ॥ ७५ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ रुद्रेण सहसंभूय प्रबुद्धाः सर्व एव ते ॥ मिथ
 श्वदृष्टसंसाररुद्रांशाः सुखिनः स्थिताः ॥ ७६ ॥ तेन रुद्रेण तां मायामवलोक्य यथोदिताम् ॥ स्वांशास्तामेव संसारस्थितिते प्रेषिताः पुनः ॥ ७७ ॥
 न जडम् ॥ एतद्वेदं छिद्यं विजगत् ॥ अन्नेन सोम्य शुभेनापोमूलमन्विच्छेत्पादिश्रुतिदर्शितोपायं रूपोऽह उचसहर ॥ तयोपसंहृतं तु तद्वाचारं भणविकारो नाम धेयमिति श्रुतिदर्शितदिशा
 वाचिवाच्यावस्थितमवति ॥ प्रशांतवचनवाच्यावमपि यजतया विधस्तु पर शिवः परमात्मेत्यर्थः ॥ ७४ ॥ एवमवेदनमात्मचैतन्यसर्वाजगदिति च शब्दादथाच्चोभिन्नौ स पञ्चो न क
 दाचिदेतौ द्वौ स्तः ॥ यस्योक्तरूपस्यात्मन अज्ञातायामिदमेव युक्तं न तु ज्ञातायामित्यर्थः ॥ ७५ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे० नि० पू० त्रिषष्टितम सर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ तैस्ते
 हे पुनस्तेषां शेषा गोत्रवर्णयन्ते ॥ ततो रुद्रगणत्वाभि संकल्पस्थिरताक्रमः ॥ ७६ ॥ अक्ष्वादि रुद्रा तदेहे प्यतारालिकादनवतिदेहेषु भोजकप्रारब्धशेषाः सति न वेति सदेहात्तदुत्तातरा
 म पृच्छति ॥ जीवदेति ॥ किं स पञ्चस्यामशरीरवद्बाध उतापेव्यवहारोपि स पञ्च इत्यर्थः ॥ ७७ ॥ ते रुद्राशामिथ श्वदृष्टपूवोत्तरसंसारः संतः कृतकस्य त्वात्सुखिनः स्थिताः ॥ ७८ ॥
 तेन कैतु कदर्शनाय प्रथमपदत्तेन रुद्रेण ॥ ता जीवदादिसंसारस्थितिमेव ॥ ३ ॥

अभ्यासयोगयो सकल्पितार्थलाभे तदैकाग्र्यसंपादकत्वेनैवोपयोगः ऐकाग्र्याभावे तु चित्तमनेकार्थव्यासक्तमेकमपि स्वसांकल्पिकमर्थानलभत इत्यसत्यसंकल्पनास्य सपन्नेत्याशयेनाह ॥ इदमित्यादिना ॥ मया ऐकाग्र्यशून्येन न आप्यामुराक्ययतश्चित्तसकल्पिततदस्योभयाश्रयादुभयभशाप्रभोतिनैकवस्थिरीभावतीत्युत्तरेणान्वयः ॥ १६ ॥ यत इत्यत्र यलोपस्यासिद्धत्वात्संधिरार्थः ॥ उक्तमेवार्थसामान्योक्तिमि समर्थयति ॥ सर्वमित्यादिना ॥ १७ ॥ ककुभादिशम ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रकते योजयति ॥ तस्मादिति ॥ २० ॥ तथा पसिद्धरुद्रदेवसर्वइयेन सर्वलब्धम् ॥ अस्यापितथास्थिते ॥ ते आतरालिकाजीवटादयोऽनवतिभिश्चसकल्पजीवा प्रत्येकयत स्थितास्तज्जगच्चपृथक्पृथक्कृतो न्योन्यनपश्यति ॥ २१ ॥ तर्हि ते रुद्रसन्निधौ कथमन्योन्यदृष्टवत्तत्राह ॥ अभ्युद्धा इति ॥ जीवानामताः ससारभेदात्तद्वोधि नस्तस्य रुद्रस्येच्छया प्रजायते ॥ २२ ॥ तथा तद्रूपा बहुलपाश्च सर्वसर्वत्रपश्याति ते यतः शंकरादयः ॥ इदमग्रगतं वस्तु तथा संकल्पितं मया ॥ १६ ॥ नाप्यं यतो भयभ्रंशं स प्राप्नोत्युभयाश्रयात् ॥ सर्वव्याभिमतं कार्यमेकनिष्ठस्य सिद्ध्यति ॥ १७ ॥ दक्षिणांककुभंगच्छन्कः प्राप्नोत्युत्तरां दिशम् ॥ संकल्पार्थपरैरेव संकल्पार्थावगम्यते ॥ १८ ॥ अत्र स्वार्थपरैरेव संस्थितो र्थावगम्यते ॥ अत्र स्थे बुद्धिः संस्थेयः संकल्पप्राप्तुमिच्छति ॥ १९ ॥ तदा सावेकनिष्ठत्वाभावात्तन्नाशयेद्वयम् ॥ तस्मादेकार्थनिष्ठत्वाद्भिद्भुजीवेन रुद्रताम् ॥ २० ॥ प्राप्य सर्वात्मना लब्धं तथा सर्वतथास्थिते ॥ भिद्भुसंकल्पजीवास्ते प्रत्येकं तज्जगत्पृथक् ॥ २१ ॥ पश्याति चैतनान्योन्यरुद्रज्ञानादितेततः ॥ अभ्युद्धा प्रजायते जावाजीवांतवोधि नः ॥ २२ ॥ तदिच्छया शुतद्रूपा बहुलपाश्च ते इह ॥ इह विद्याधरो हस्यामहस्यामिह पंडितः ॥ २३ ॥ इत्येकध्यानसाफल्यदृष्टांतो स्यां क्रियास्थितौ ॥ एकत्वं च बहुत्वं च मूर्ध्नि पादित्यमेव वा ॥ २४ ॥ देवत्वं मानुषत्वं च देशकालक्रियाक्रमैः ॥ तुल्यकालमलंकर्तुं धारणाध्यानयत्नतः ॥ २५ ॥ सर्वशंस्यः स्वरूपत्वाज्जीवस्यास्य कशक्ता ॥ अनंतश्चांतपुंक्तश्च स्वभावोऽस्य स्वभावतः ॥ २६ ॥ सविकासः ससंकोचोऽहिंसस्तेन चिदात्मनः ॥ यदिच्छति तदस्यांगजंतुः संपद्यते स्वयम् ॥ २७ ॥

ते तदिच्छयैव जायत इत्यर्थः ॥ प्रातिस्विकससारदर्शनेन तेषां भवेच्छाहेतुरित्याह ॥ इहेति ॥ २३ ॥ अन्येषामपि जीवानामस्याप्रसिद्धायां क्रियास्थितौ तत्तद्वत्तद्गृह्यवस्थायां मयि भिद्भुसकल्पसर्गएव दृष्टात ॥ अयं जीवो धारणाध्यानयत्नानुसारेण यद्यदित तत्सर्वकमेण युगपच्च यथेच्छकर्तुं समर्थ इत्याह ॥ एकत्वमित्यादिना ॥ २४ ॥ देशकालक्रियाक्रमैस्तुल्यकालवाकर्तुं मूलसमर्थः ॥ २५ ॥ तत्र हेतुमाह ॥ सर्वेति ॥ यतो यजीवः परमार्थतोऽनंतः अतोऽस्य सर्वशक्तयः सति यतश्चायमैकैकदेहाभिमानलक्षणो न तेन परिच्छेदेन पुंक्तः अतोऽस्यैककार्यत्रयशक्तितासि ॥ शक्तित्वभावा नुसारतश्च तत्कार्यस्वभावोऽस्य ब्यवस्थित इत्यर्थः ॥ २६ ॥ अत एव प्राणिनः कर्मनुसारेण स्वर्गनरकाद्यनर्थसहस्रसर्गात्मना मविकारस सर्वप्राणसहारेण प्रलयान्नाचससकोचो जगदीश्वरः अहिंसो हि सा प्रयुक्तवैषम्यनैर्घृण्यद्योपशून्यो यतोऽयं जंतुर्जीवसयः स्वयं यदिच्छति तदेव स्वेच्छानुसारादस्य चिदात्मन ईश्वरस्य सकल्पात्स पद्यते न तेन किंचित्कस्य चिदिति टाकियत इत्यर्थः ॥ तथा च भागवतो वादरायणस्य सूत्रम् ॥ वैषम्यनैर्घृण्येन सापेक्षत्वादिति ॥ २७ ॥

१ वद्धादिच्चाडिप्राशक्तियटयोरीकगिति सूत्रस्थभाष्यस्थैकयटोक्तेः २ पुस्तकांतरे मूलटीकयोर्पुनः कइति पाठः

॥ ४ ॥ मङ्गायतयतः द्विपराधावसानतः भारभ्यक्षये भोजकाविधात्तेशेनसह ॥ जगद्यतिभासक्षयतोषा ॥ ५ ॥ तेषां सर्वेषां कदाणां तदानीमत्यरुद्रससारस्य यस्य स्वस्थानदर्शनमस्ता
 सिर्धेतममभूतमभ्यमागतिकञ्जीवदादिसंसारयत्नेकमाययौत्सवसाशीघ्रजागरमित्यथ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अविष्यतीत्युक्तैर्केशिद्वारामसवाहकालेते स्वस्वससारैरुषस्थिताद्विनि
 म्यत ॥ ८ ॥ प्राग्भृशायुष्टायस्यैव विशेषजिज्ञासायाप्रभः स्पष्ट ॥ ९ ॥ अशेषविधानविधिराष्ट्रं अभ्यस्तौ शतुसकष्यस्य सत्यनिधेकेनत्यज ॥ तमसदसत्सवहितसक
 भिरकार्यपस्यरतिरत्तरूपपूर्वतरेकालयोनितितरेवनातिगतत्वरमधिधाननुयत सर्वास्मिन्तोत्सोवेनितत्सत्तथैव भोजकादटोदोधिमासकभिरकार्यस्यायं क्रियासामर्थ्यमित्यर्थ
 ॥ श्रीरुद्रउवाच ॥ ॥ गच्छतां शुनिजस्थानतत्र भुक्काकलत्रकै ॥ कथित्कालं समभोगान्मत्सकाशमुपैष्यथ ॥ ४ ॥ अविष्यथ मर्दशाचे
 गणामतुरमुपणा ॥ ततो महाप्रलयतोयास्यामस्तत्परपदम् ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रस्तेषां सौतरेधीयत ॥
 अत्यससारसंस्थानरुद्राणां मथ्यमाचर्यौ ॥ ६ ॥ प्रपयु स्वास्पदं ते पिजीवदबाष्पणादय ॥ स्वकलत्रं समर्दहक्षपयित्वाथ कालत ॥ ७ ॥
 रुद्रलोकसमाप्ताप्रसविप्यनिगोत्तमा ॥ कदाचिद्भ्रातृमिदं श्रुते तारकाकारकारिण ॥ ८ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ भिक्षुसकलरूपास्ते
 जीवदबाष्पणादय ॥ कथसत्यत्वमायाता सकल्यार्थैकसत्यता ॥ ९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ संकल्पसत्यतात्वशैत्यजसकल्पसत्य
 ताम् ॥ तत्रयथा क्लितया क्लियत सर्वात्मतपदम् ॥ १० ॥ यत्स्वप्नेदं श्रुतं यच्च सकल्पैरवलोक्यते ॥ तत्तथा विपतंतत्र सर्वकालं तदात्मक
 म् ॥ ११ ॥ तद्देशकालात्मतया गत्वा देशांतरं यथा ॥ देशादेशांतरयद्वजगत्यात्मदिकविना ॥ १२ ॥ नलभ्यते तथा स्वप्नो विना तत्र नलभ्य
 ते ॥ सवमस्ति चित् करोयपयलोकयत्यसौ ॥ १३ ॥ चित्तया तदवाप्नोति सर्वात्मत्वादविस्तमम् ॥ सकल्य स्वप्नकल्पगमयाच्च दशधा
 प्यते ॥ १४ ॥ परमभ्यासयोगाभ्या विना त्वेतन्न लभ्यते ॥ येषां तु योगविज्ञानदृश्य क्लृप्ता स्मृतता ॥ १५ ॥

॥ १० ॥ सवकालयत्सवधिधानतदात्मकभूत्वा तद्देशकालात्मतया तत्र प्रसवराधिपते ॥ ११ ॥ गत्यादेशांतरयथेत्येतद्विवृणोति ॥ देशादिति ॥ यथा मयुरादिदेशादेशांतरपाटलिपु
 धादिदवादिपमानमपि गतिगमनमात्मा स्वस्थमभ्यः आदिपदाच्च द्युरादिपाटलमङ्गरादिकालस्तद्विधेकोपेष्टाय रूपद्वयदिककारणफलप्रापि नानलभ्यते तथा स्वप्नोपहितमभायसुषु
 प्ता स्वप्नोत्तरे चानष्टम्यदन्ति येषां मथ्य ॥ १२ ॥ चित् अकारकोरासदृशसवधानात्मनो अशानेयया यथा आलोकयति भो अकटटोदोधिना वसनाभिः पर्यालोचयन्ति यत
 याश्चरद्विज्ञातसमयतद्विपयकषट्पदयतया आभोति ॥ १३ ॥ सवस्यत्वमसकस्यादेर्गुणपद्वरनिर्दिष्टकटपायसमाह ॥ सकल्पइति ॥ आप्यतेनादराभ्युच्चिन्ति शेषः ॥ १४ ॥
 परमिति ॥ अभ्यासयोगपरिपाकरौद्रमेत्यथ ॥ तथेभ्यराणां विनाप्यभ्यासस्तत्पदयोगसिद्धिफलमस्तीति विशेषमाह ॥ येषां त्विति ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ एवमेव सर्वेषामपि जीवानां मरणकालोद्भूतस्य कर्मैव स्वप्न इव जगदात्मना आभोक्ष्यमातीति बोध्यमित्याह ॥ सर्व एवेति ॥ ३ ॥ एवं भिक्षालेव तन्मपरिच्छिन्नं स्वरूपं प्रत्यक्षा
विधोषि देही देहपरिच्छिन्न इव आभोक्षमाकुलस्तिष्ठतीत्यर्थः ॥ अनया भिक्षुकथया ॥ ४ ॥ परापूर्णस्वरूपात्प्रत्यक्षितामासर्वोपि जीव इति एव प्रकार एव न केवलं भिक्षुरित्यर्थः ॥
अहरहः प्रतिदिन स्वप्नेनः अनुभवसिद्धमेवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ इदजन्मादिदुःखकचित्केन चिन्मिति न परिपश्यतीति परेणान्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ इदानीं बध्मोक्षतत्त्वसंक्षिप्याह ॥
देहेति ॥ देहनाम्नोहमित्यभिमान एवातो बध्मत्वात्मा एव मोक्ष इति निष्कर्ष इत्यर्थः ॥ किंचिदुक्तं कामोराभोवर्णिता र्थप्रबोधमाश्रयार्थिभिर्नयेन व्यक्तं किं ॥ अहो इत्यादिना

सर्वस्याभासजीवस्य मृतिजन्ममयी स्थितिः ॥ भवत्येव चिदाकाशरूपिण्येवाकृतिगता ॥ २ ॥ पृथक्कृत्यैक्यमभ्येति स्वात्मा संसारखंडक
म् ॥ सर्व एव मृतो जंतुः पृथक् स्वप्न निभात्मकम् ॥ ३ ॥ एवं तत्स्वरूपोपि देही चामोक्षमाकुलः ॥ जीवयूथं जयातुभ्यं कथितं कथयानया ॥ ४ ॥
परात्प्रत्यक्षितामिति भिक्षुरात्मकेवलम् ॥ मोहान्मोहांतरं याति जीवो हरहरे वनः ॥ ५ ॥ पर्वताग्रपरिभ्रष्टो ह्यधो ध्रुवलोचयथा ॥ परमा
त्मपरिभ्रष्टो जीवः स्वप्नमिमं दृढं ॥ ६ ॥ पश्यत्यस्मादपि स्वप्नाद्याति स्वप्नांतरं पुनः ॥ स्वप्नात्स्वप्नो विनिपतन् नृपैव दृढदृढकिल ॥ ७ ॥ परिपश्य
ति जीवो तर्मायया जर्जरीकृतः ॥ कचित्केन चिदेवेह कदाचिदपि वा स्वयं ॥ ८ ॥ देहनाम्नोहमित्यंतो मुच्यते स्वप्नप्रपद्यते ॥ श्रीराम उवाच ॥
अहो नु विषमो मोहो जीवस्यारयोपजायते ॥ ९ ॥ यथा सुप्तस्य सो केन नानाकारविकारया ॥ मिथ्याज्ञानोऽयं मिथ्यामाययानिपत
त्यलम् ॥ १० ॥ अहो नु खलु वैषम्यं भो मं निजवदुच्यते ॥ भगवन् सर्वदा सर्वसर्वदैव जगत्स्थितौ ॥ ११ ॥ त्वया संभवतीत्युक्तं यथा तच्चानु
भूयते ॥ एवं गुणविशिष्टात्मा तन्मोहात्मा सा भिक्षुकः ॥ १२ ॥ क्वचिदस्ति न वा स्यंतरालोऽप्यकथयामि शुभे ॥ १३ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अ
द्य राज्ञोऽसमाधिस्थस्त्रिलोकी मठिकाभिमां ॥ १३ ॥

१ ॥ स्तोकेनात्मेनापि मदश्च भादिनिमित्तेन सुप्तस्य मनः स्वात्मा यथा यथा अलभ्यतं तं भीमैव प्रपद्यते ॥ खलु स कदापि पतति तच्च निजवत्सत्यवस्थीय वद्वा उच्यते तद्देहो आश्रयमिति
परेणान्वयः ॥ १० ॥ सर्वसर्वं सर्वदा स भवतीति च त्वया पटु कृतदप्यनुभवात् षष्ठमभा भूदित्याह ॥ भगवन्मिति ॥ ११ ॥ एवमुपदिष्टा र्थाभिर्न दनेन गुरु रूपतोऽप्यत्वया यभिभिक्षुर्म
हो धायकत्वयित्वोक्त उक्तं किंचिदस्तीति स देहेन कौतुकात्पृच्छति ॥ एवं गुणविशिष्ट इति ॥ तन्मोहात्मा तादृशजीवटादिमोहात्मा ॥ १२ ॥ अतर्प्येन आलोक्यत्वद्दोषाय
यथापि कल्पयित्वा मया भिक्षुरुक्तस्तथापि तद्वाक्यस्यादृतत्वायोगात् किंचिदस्ति भावित एव सः तस्य च योगेनाधुना दर्शने उक्त्यानेविलंबः स्यादित्याशयेन वसिष्ठस्तत्कालोचितं भवाच
अथेति ॥ १३ ॥

दशानि धारणाभ्यानयनफलदर्शच्छिक्त्रोन्मेषधार्मिकपाथस्थितिमुदाहरणेनप्रपञ्चयति ॥ स्वयंसंपादितेतित्यादिना ॥ तत्तद्वशात्काळानुसारिणामप्यनुपहानपद्व्यंकाबाधायाधकारकर
 क्रियाकर्म ॥ इहत्वगृहेअप्यप्रयच्छेत्ततश्चजनानोद्देशादिकमनयातिष्ठति ॥ २८ ॥ इहलोकेअमुषस्वर्गादिपुत्रायोगिनोयुगपत्कारण्यभोगोनेतिवृत्तीतिपूर्वगताभ्य ॥ एतदेव
 विधायिनिर्वाचयिष्य ॥ सर्वेषांशरीरानंततत्तद्व्यतिथिनेनभायदशालाआभवत् ॥ मद्यभगवतोदत्ताभयेत्यपसाराष्ट्रभ्ययोगिसामर्थ्यतत्समर्थाद्वैद्यपराणादीनसिद्धम् ॥ २९ ॥
 आपतनभ्यादिनाप्यवहरति ॥ स्वर्लोकेयोगिनीगणमप्यतिष्ठत्पृथग्भूतोनेपशुषेयापुपहारपहणार्थयति ॥ ३० ॥ अस्मिन्प्राभाषणारजनानोजनस्थानेचतुदशसहस्रराक्षसव
 धापसहस्रसपन्नयुनरेकोभवति ॥ ३१ ॥ मेधाभक्तानांतिनमस्कारादिनापार्थने ॥ अकानांरुणारातानिअनुपहृन्नुनर्मुकुलेभानुभ्यंपातितश्चकुसभायाधुर्योधनादिभ्यामोह
 मर्दकसहस्रमयि ॥ ३२ ॥ कानानासहस्राणिपोदासहस्रनृत्यकालमप्युक्तदशिरौष ॥ ममदृष्टोतिमेषवदिति ॥ ययानिभिराकादिद्विद्वानामापन्न सर्वभाणिनानेयुवस
 स्वयसपाटितैरभिरदशकालक्रियामने ॥ योगिन्योयोगिनश्चेद्वतिष्ठत्यन्यत्रयत्रच ॥ ३८ ॥ इहवामुभभोगेनहृष्टमेतदनेकश ॥ कान्तंवी
 र्याद्वेतिष्ठन्मर्वपांभयदोभवत् ॥ ३९ ॥ विष्णुक्षीरोदधौतिष्ठन्जायतेपुरुषोभुवि ॥ पृथ्वर्यायानितिष्ठत्योयोगिन्योयोगिनीगणे ॥ ३० ॥
 शकस्वगासनल्लिष्ठन्यातिप्रक्षायमुर्विका ॥ सहस्रमेकंभवतितयाचास्मिञ्जनार्दन ॥ ३१ ॥ तृणांशतानिभक्तानांभानुभ्यंपातितव्यतै ॥
 एकसहस्रंभवतितयाचैपजनाइन ॥ ३२ ॥ अशावतारलोलाभि कुरुतेजगतीस्तिर्ति ॥ एककान्तसहस्राणिनुत्यकालनिमंपवत् ॥ ३३ ॥
 एवतेमिसुसकल्माजीवदवाक्षणादय ॥ रुद्रविद्वानवशतस्वसंकल्पयुरीगता ॥ ३४ ॥ तत्रमुक्ताचिरंमोगान्याप्यरुद्रपुरत ॥ गणना
 भावसंतलस्यास्यतिसपरिच्छदा ॥ ३५ ॥ नित्यंभ्रुकुलनवकल्पलतालयेपुरुद्वेणसाकमुररजगुलुच्छकेषु ॥ नानाजगत्सुचतदाशिवप
 तनेषुविधाधरीव्यमरमौलिधराध्वरेजु ॥ ३६ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वाण० पू० गणत्वप्राप्तिर्नामचतुषष्टितममर्ग ॥ ६४
 ॥ स्वमशततद्वीपंसमाभम् ॥ ॥ अविस्मिउवाच ॥ ॥ इपदृष्टोययातेनमिषुणाचेतसिभ्रम ॥ भूतप्रयत्नमेवैपययकुत्वास्तुपश्यति ॥ १ ॥
 प्रयमर्वाचमपथानिकरातिरहत् ॥ २ ॥ वर्णितरीत्यामकरोविशोप्यमिथाह ॥ एवमिति ॥ रुद्रस्वविद्वानमभ्यनुज्ञातद्वरात् ॥ तत्त्वकल्पानुसारिणयेषरुद्रस्याभ्यनुज्ञातद्वरादे
 सप ॥ ३३ ॥ ३५ ॥ तेषामपितवात्सल्यद्वैसर्गभूषणेपुष्यरुद्रेहकल्पनेनेच्छिकविद्वारोयुगपदत्तस्याह ॥ नित्यमिति ॥ तेषाणारुद्ररजगुलुच्छकेषुब्रह्मलसवकेषुप्रभुल्लनमक
 प्यलतापुष्टेयसाकनयानानाविधेषुजगत्सुभूषणेपुत्रातिषेयैकलासवैकुण्ठमल्लोकादिपत्तभेपुनगरपुष्विद्वारोगिनावदिवनादवाहिकुरालाष्ट्रविधाधरीयुगप्येअनरीर्षीलि
 ष्ठमिनेषवपप्रपथ्यतद्वत्समरौलिधरा अमरमणानिभारकरभूतपूर्णचद्रवीलीधारयतीतिवाअमरौलिधरा सनोरेकुर्वन्म ॥ ३६ ॥ ॥ इ० वा० ता० नि० पू० चतुषष्टितम
 वतर्वाहति ॥ एवमिषुल्लंभमसंभूतप्राकनमुभापुमकपल्लसृणयत्यनेवकलावस्यायापृथक्कालानोभ्यतिरिक्कविषकलासुषुप्तपदप्रयतिनापुनाभमप्यन्यदस्तीत्यर्था ॥ १ ॥

दृक्शब्दागुरिमेनहलंतादापिदीर्घदेश्यस्येतिव्युत्पाद्यम् ॥ ९ ॥ तस्यगृहंकूर्ताप्यानभंगभीताःप्रियाअपिभृत्यानोविशति किल ॥ १० ॥ तस्यभिक्षोः ॥ संवेतुर्वैहर्कव
 ल्यायचरमसाक्षात्कारमाप्तम् ॥ तत्कुत ॥ यतो नियोतेस्तदायुर्नियतुर्विधातु ॥ ११ ॥ तथाप्राग्गर्णितप्रकरेण ॥ १२ ॥ एवंप्रविध ॥ अथास्मिन्कले ॥ अयद्वितीय ॥
 तृतीयोपोपलभ्यतेतदानीमयेत्यर्थ ॥ १३ ॥ जगत्सद्वेअलिनाअलिङ्गमतामयाअस्मिन्सर्गोत्तरीयोपोपलभ्यतइतिपूर्वपरेणवाअन्वयः ॥ १४ ॥ अयमयालीलयाअस्मा

तस्मिन्विहारेस्वकुटीकोशेकपिलमूर्धजः ॥ भिक्षुर्दीर्घदेशोनामस्थितएवसमाधये ॥ १५ ॥ एकविंशतिरात्रंचतस्यैवंस्थितिशालिनः ॥ दृढा
 र्गलंभृद्धानभंगभीताविशंतिना ॥ १० ॥ श्रुत्याःप्रियाःकिलतथासंतिष्ठतिसाभिक्षुकः ॥ अद्यैवतस्यसंवेतुंनियतेरीदृशीस्थितिः ॥ ११ ॥
 राजयोधाननिष्ठस्यगतस्तस्यैकविशंतिः ॥ सतुवर्षहस्त्राणितयाचितेनभूतवान् ॥ १२ ॥ कस्मिंश्चिदाकनेकल्पेभिक्षुरेवंपुराभवत् ॥
 अद्यत्विहद्वितीयोस्मिंस्तूर्तीयोपोपलभ्यते ॥ १३ ॥ मयातुपुनरन्विष्यचेनसाचतुरात्मना ॥ तादृग्भिक्षुस्तृतीयोव्योजगत्यद्वादराति
 ना ॥ १४ ॥ अस्मात्सर्गात्ततोऽलक्षस्तृतीयस्तादृशाशयः ॥ अथान्यलीलयासर्गमयासंप्रोक्षितास्ततः ॥ १५ ॥ यावत्तस्मिंश्चिदाकाश
 कोशशाधिनिर्गर्गे ॥ तृतीयो विद्यतेभिक्षुर्ब्राह्मश्चसदृशक्रमः ॥ १६ ॥ एवमेवतेनैवसन्निवेशेनभूरिशः ॥ भविष्यत्यभवत्सर्वपदार्थाः
 सर्गसंततौ ॥ १७ ॥ अस्यांसभायामपिचेमुनयाब्राह्मणास्तथा ॥ भाव्यमेवंसमाचारैस्तैरन्यैरप्यनेकशः ॥ १८ ॥ नारदेनामुनाभाव्यं
 पुनरन्येनचामुना ॥ एवंकलनकर्मभ्यामुक्तनान्येनभूरिशः ॥ १९ ॥ एवंजन्मादिनाभाव्यंवासेनापिशुकेनच ॥ शौनकेनपुनर्भाव्यंक्रतु
 नापुलहेनच ॥ २० ॥ अगस्त्येनपुलस्त्येनभृगुणागिरसापिच ॥ एतएवतथान्येचएवंरूपक्रियास्पदम् ॥ २१ ॥ चिराच्चिराद्भविष्यंतिमा
 येयंविततायतः ॥ सदृशाचारजन्मानस्तएवाप्येचभूरिशः ॥ २२ ॥ भूयोभूयोविवर्ततसर्गेष्वप्सिववर्वाचयः ॥ अत्यंतसदृशाःकंचिकेचि
 दर्धसमक्रमाः ॥ २३ ॥ केचिदीपस्तभाःकेचिन्मकटाचित्पुनस्तथा ॥ एवमेपानिविततामहतामपिमोहिनी ॥ २४ ॥

सर्गादन्येसर्गासंप्रोक्षितास्तत्रतृतीयस्तादृगाशयोऽलब्धइत्यन्वयः ॥ १५ ॥ तदेवाह ॥ यावदिति ॥ ब्राह्मस्तत्रत्यब्रह्मणानिर्मनएतत्सदृशएवभुवनकर्मोविद्यते ॥ १६ ॥ एवब्रह्मा
 हभेदेनसदृशेपदार्थकमेतदृशभिक्षवाप्यनताःसंभवतीत्याशयेनाह ॥ एवमिति ॥ १७ ॥ अस्मिन्मार्गमुमुक्षुव्यवहारोक्तमेवार्थुनःप्रपचयन्नाह ॥ अस्यामित्यादिना ॥ तैरप्येव
 भिक्षुसदृशसमाचारैस्वसदृशसमाचारैश्चभाष्य ॥ अन्यैरपिएतन्मुनिसमाचारैर्भिक्षुसमाचारैश्चभाष्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ कलत्रंज्ञानकर्मचरित्रताभ्यामुक्तेन ॥ १९ ॥ २० ॥
 एवंविधस्यरूपस्यस्थानस्यक्रियाणांचास्पदभाविव्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

उपानपाययथाद्रव्यकोटिहोमोवापभेदस्तन्निमित्तिपावद् ॥ १४ ॥ घनगजितमंभमासलपुट ॥ तस्यबासवस्य ॥ १५ ॥ धाननपुत ॥ का०१॥१८०५२५ ॥ १६ ॥
सत्तेननेर्पुर्भवेत् ॥ १० ॥ अहम्यापारमाङ्गिकनिषधर्मसपादयामासु ॥ १८ ॥ मुनिप्रोक्तसालशाखावितयत.अभ्यस्त ॥ उपविष्टायानुसधानमुत्वेनक्षणाभिषयुनाराम
पुष्टायप्रवणैर्लोक्यननिद्राभावात्कल्पमिव ॥ १९ ॥ स्वधरभूषणभूतसपोरशिष्यमतिबासपातकीनेषधरत्नस्यकापपरयेष्वातेसतिरशरयसभाभामस्तनपापूर्वपुर्वद्वयपुन
आप्यानलोककरचनेनप्याप्यानश्रवणोचितसभासन्निधराकमरचनेनस्यो ॥ २० ॥ दृष्टिशीबासिष्ठम मात्यर्यमकारोनिषाण पू०५५५८१८०५२५ ॥ २१ ॥

गिहुरेरेक्षितनास्तीतिनेक्ष्यप्रातर्वदान्यहम् ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ मुनौचैवकययतिबहिर्मध्याह्निहिम ॥ १५ ॥ उद्भूतलप
क्षुब्धपनगजितमंसल ॥ तत्पुन्यपायोकस्यपुण्याजलिपरंपरा ॥ १५ ॥ तृपापीराविटपिनपुष्यवातधुताहव ॥ पूजयित्वा मुनिश्रेष्ठा
नुदतिपुन्यविपरान् ॥ १६ ॥ सभातदनुसोत्तस्योत्तप्रणामपरंपरा ॥ क्रमेणत्यक्तनेनैवजन्मु खेचरभूचरा ॥ १७ ॥ स्वास्पदपुष्यपारा
रामहम्यापारमाहता ॥ सर्वसपादयामासुर्निजधर्मक्रमोचितम् ॥ १८ ॥ चितवर्तानुनिप्रोक्तमहीचरनभश्चरा ॥ ज्ञानक्षयांक्षयामिव
निन्मु दस्यमिवपिच ॥ १९ ॥ प्रात पुन प्रत्यतकायपरंपरेस्मिन्जातेजनस्वचरभूचरभूतसप ॥ आस्त्यानलोककरचनेनतयवतस्याव
न्याम्यभंवदनपूजिनपुण्यलोक ॥ २० ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० वि० योत्तरविस्मयवर्णनानामपचपटितम सरं ॥ २१ ॥ ॥ ६५ ॥
श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ वसिष्ठमुनिसमुक्ताविश्रामिजादिसयुता ॥ स्थिता खेचरसिद्धीपाविश्रान्तावृपनायका ॥ १ ॥ सरामलक्ष्म
णासंवतर्पवायसमायसो ॥ सौम्यासमसमाभोगारांतवातेवपस्मिनी ॥ २ ॥ अनवेक्ष्यवचप्रश्नमुवाचायमुनीश्वर ॥ बांधवयतिबलादे
वसानुकुपाहिसाधव ॥ ३ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ राजनरघुकुलाकाशगशांकरपुनंदन ॥ त्यामयाज्ञाननेत्रेणसमिक्षुभोक्षितश्चि
रम् ॥ ४ ॥ ध्यानेनाहचिरभ्यातक्ताहमिहसुदृढदक्षया ॥ दीपानिसप्तविपुलांकुलशैलसपवताम् ॥ ५ ॥ यावत्कुनश्चिदप्येवमिदं कुलभ्याने
तादृश ॥ यथकिलमनोरान्यंयदिरप्युपलभ्यते ॥ ६ ॥ ततश्चिभागशेषायांराभ्यापुनरहंधिया ॥ उत्तराशांतरयातावेलावातद्ववाणैर्व
म् ॥ ७ ॥ जिननामैपतत्राक्षिश्रामान्जनपदोमहान् ॥ वल्मीकोपरितत्रास्तिविहाराजनसश्रय ॥ ८ ॥

अप्यहस्यापयलनमिश्रोदशनमुष्ण ॥ तादृशानंतपाभ्येधर्मनानाभूतमाचिन्ता ॥ १ ॥ स्थिताउपविष्टा ॥ मतोवृषास्तोनायका सामनादयश्चविश्रान्ताउपविष्टा ॥ १ ॥
पथनपयवतीसरा ॥ २ ॥ यथायनेक्ष्यकपतीक्ष्यपशुभाच ॥ प्रातर्वदाम्यहमितिस्वयमतिज्ञातत्वावितिभाव ॥ ३ ॥ चिरमक्षितोन्मिष्ट चिरमक्षिप्यमेक्षितदतिबा ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ यावन्तत्प्रलाधद्विरक्षोमदतिपूर्वेणान्यय ॥ ६ ॥ उत्तरस्याक्षाशायविश्रान्तांतरेशयातोमनसापयल्लोचिद्विधानितिपावद् ॥ ७ ॥ वल्मीकाख्याज्ञानपवाहुपरि
परोत्तिजननामापयमिन्द्राजनपरोत्तितप्रजनपदेविहारात्प्योजनसमयोयद्भुजानाश्रयोदिरशोक्ति ॥ ८ ॥

दकृशब्दाग्निरमेतेनहलताहापिदीर्घदेश्यस्येतिव्युत्पाद्यम् ॥ ९ ॥ तस्यगृहंकूर्द्धाध्यानभंगमीताःप्रियाअपिभुत्यानोविशतिक्लि ॥ १० ॥ तस्याभिक्षाः ॥ सवन्तुवदहंकव
ल्यायचरमसाक्षात्कारप्रामुम् ॥ तत्कृत ॥ यतोनियतेस्तदायुर्नियतुर्विधातुः ॥ ११ ॥ तथापार्थगीतप्रकरणे ॥ १२ ॥ एवएवविधः ॥ अयास्मिन्कल्पे ॥ अयद्वितीय ॥
तृतीयोनोपलभ्यतेतदानीमयेत्यर्थ ॥ १३ ॥ जगत्सर्वेअलिनाअलिबद्धमगमयाअस्मिन्सर्वोतृतीयोनोपलभ्यतेइतिपूर्वोपप्रेषणवाअन्वयः ॥ १४ ॥ अयमयालीलयाअस्मा

तस्मिन्निहारेस्वकुटीकोशेकपिलमूर्धजः ॥ भिक्षुर्दीर्घदृशोनामस्थितएवसमाधये ॥ ९ ॥ एकविंशतिरात्रंचतस्यैवंस्थितिशालिनः ॥ दृढा
गलंगृहंध्यानभंगभीताविशंतिनां ॥ १० ॥ भृत्याःप्रियाःकिलतथासंतिप्रतिसाभिक्षुकः ॥ अद्यैवतस्यसंवेतुंनियतेरीदृशीस्थितिः ॥ ११ ॥
रात्रयोध्याननिष्ठस्यगतास्तस्यैकविशंतिः ॥ सतुवर्षसहस्राणितथाचित्तैनभूतवान् ॥ १२ ॥ कस्मिंश्चिद्व्याक्तनेकल्पेभिक्षुरवंपुराभवत् ॥
अद्यविहद्वितीयोस्मिंस्तृतीयोनोपलभ्यते ॥ १३ ॥ मयातुपुनरन्विष्यचेतसाचतुरात्मना ॥ तादृग्भिक्षुरतृतीयोन्योजगत्पद्मादरालि
ना ॥ १४ ॥ अस्मात्सगात्ततोऽलङ्घ्यस्तृतीयस्तादृशाशयः ॥ अथान्यलीलयासर्गामयासंप्रेक्षितास्ततः ॥ १५ ॥ यावत्तस्मिंश्चिदाकाश
कोशशायिनिसर्गके ॥ तृतीयोवैद्यतेभिक्षुर्बाह्यश्चसदृशक्रमः ॥ १६ ॥ एवंतेनैवतेनैवसन्निवेशेनभूरिशः ॥ भविष्यत्यभवन्सर्वपदार्थाः
सर्गसंततौ ॥ १७ ॥ अस्यांसभायामपिचेमुनयोद्वाहणास्तथा ॥ भाव्यमेवंसमाचारैस्तरन्यैरप्यनेकशः ॥ १८ ॥ नारदनामुनाभावं
पुनरन्येनचामुना ॥ एवंकलनकर्मभ्यायुक्तेनान्येनभूरिशः ॥ १९ ॥ एवंजन्मादिनाभाव्यव्यासेनापिशुकेनच ॥ शौनकेनपुनर्भावंक्रतु
नापुलहेनच ॥ २० ॥ अगस्त्येनपुलस्त्येनभृगुणागिरसापिच ॥ एनएवतथान्येचएवंरूपक्रियास्पदम् ॥ २१ ॥ चिराच्चिराद्भविष्यंतिमा
येयंविततायतः ॥ सदृशाचारजन्मानस्तएवान्येचभूरिशः ॥ २२ ॥ भूयोभूयोविवर्ततसर्गेष्वस्मिन्स्ववर्वाचयः ॥ अत्यंतसदृशःकचिकेचि
दर्धसमक्रमः ॥ २३ ॥ केचिदोपलभ्याःकेचिन्नकदाचित्पुनस्तथा ॥ एवमेपानिविततामहतामपिमोहिनी ॥ २४ ॥

सर्गादप्येसर्गासंप्रेक्षितास्तवतृतीयस्तादृगाशयोऽलङ्घ्यद्वयव्ययः ॥ १५ ॥ तदेवाह ॥ यावदिति ॥ ब्राह्मस्तत्रत्यब्रह्मणानिर्भिनृतस्तदृशाएवभुवनकर्मोविद्यते ॥ १६ ॥ एवब्रह्मा
हमेतेनसदृशेपदार्थकमेतादृशभिक्षुवोष्यनतासभवतीत्याशयेनाह ॥ एवमिति ॥ १७ ॥ अस्मिन्धर्ममुमुक्षुव्यवहारोक्तमेवार्थपुनःप्रपच्यन्ताह ॥ अस्यामित्यादिना ॥ तैरप्येव
भिक्षुसदृशसमाचारैस्वसदृशसमाचारैश्चभाव्य ॥ अन्यैरपिपुनन्मुनिसमाचारैर्भिक्षुसमाचारैश्चाप्यपिमेत्यर्थः ॥ १८ ॥ कलनज्ञानकर्मचरित्रताभ्यायुक्तेन ॥ १९ ॥ २० ॥
एवविधस्यरूपस्यसत्स्थानस्यक्रियाणांचास्पदभाविव्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

शणनिरमयकालासनिदङ्गमातसषटापितासि वहाविषेष्टालक्षणकमधूपूरितरत्नसत्वेधनासि किंनरैरपिपतिप्रीतिरक्षकेवलजुभाते ॥ तदेवैवमिष्टुषरिषेस्पटमित्याह ॥
 वरति ॥ अतज्जीषटारिसर्गाकृतपलासामलसम्यगुलभश्चक ॥ २५ ॥ २६ ॥ पातरुजमिवविकसितम् ॥ तस्यैवमरादीनानाफलकलकलालाभपरयेतिषोच्यम् ॥
 अर्थानि सङ्घटनभान सार्धमहानर्ग्यैर्द्विकणाद्विषयुदात्तस्येवमवेदमशुद्धिमज्जगज्जातम् ॥ २७ ॥ एवमिष्टुमनशीबसर्वजीभमन सपिप्रत्येकजगदुपपत्तिमासत्त्ववदितस्त
 स्मरस्यानर्थाद्यलङ्कारस्यविषयविषय संगतवदितस्त्यनवस्येधमायादरोत्सर्प ॥ तेषामिमिकलढा स्वपरोपिघनहनगतजगतस्वहामिष स्वस्वभ्यभृष्टारदशानमिष्यासत्याप
 व ॥ किंलतलत्त्याह ॥ सयात्सनीति ॥ सयात्सप्यसिभिर्लसर्करसेपरमास्यनिनाशस्येनस्फुरतिर्गति ॥ मेनस्तत्त्वधोयेनतद्वाधत्यागुनकिंविस्वस्यमिस्य ॥ २८ ॥ ॥ इति

क्षणनहासिनोरममनतिपतिर्हिजुभाते ॥ केनविशस्यहेरात्राअनताकृतयेनय ॥ २५ ॥ षटासामुपलभोलमहोर्माभामनोगति ॥ प्रति
 भामानमवदमित्यविकसितस्वितम् ॥ २६ ॥ नानाकलकलजलजलप्रानरिवांजुजम् ॥ जातसवदनादवशुद्धादिदमशुद्धिमन् ॥ सम्रा
 रजालमविलसार्धैर्वद्विकणादिव ॥ २७ ॥ प्रत्येकमवमुदित प्रतिभासुस्वह स्वहान्तरव्यपिचतस्यविविचनत्वं ॥ भवैस्वयननुचर्तपिमि
 यनमित्यसवात्मनिस्फुरतिकारणकारणेस्मिन् ॥ २८ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मा० ॥ निवाणप्रकरणपू० जीषटो० मिक्षुसस्यतिकयनना
 मपद्रुपठितम सर्ग ॥ २६ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ दशरथउवाच ॥ ॥ मुनिनायकतमिक्षुगत्वास्वधोषयत्वमी ॥ नरामवहितार्थाप्रधानयनुकुट्टी
 गतम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीवत्सिष्ठउवाच ॥ ॥ राजस्तस्यमहाभिक्षो सदह प्राणवर्जित ॥ क्लेशोवैवण्यमायातोनासौजीवितमाजनम् ॥ २ ॥
 तस्मभिक्षांस्तुर्जावांसोभूत्वापमजसारस ॥ जीवन्मुक्त स्थितोभूयेनासौसंस्थितिमाजनम् ॥ ३ ॥ तद्वहेमासपर्वतबलान्मिष्कासितार्ग
 ला ॥ अतरालनुतिपुतिश्रुत्यामिक्षुदिदक्षव ॥ ४ ॥

श्रीवत्सिष्ठः ० तात्पर्यमकारोनिर्वाणप्रकरणेपू० दृष्टयदितम संग ॥ ६६ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ मिक्षोस्वयाधौमुक्तस्यहनाशोधययते ॥ मिक्षुप्रीतिवदत्येवावधानोक्ष
 भवोपत ॥ १ ॥ सङ्क्षेपमनुसमाधेःपुंश्यापयन् अभीमलहितमयाधेयितानरामयिष्णोभगवाद्वासाभानयन् ॥ १ ॥ श्रीवत्सस्तस्यसवतुंनियतेरपतिश्रयदतिमदुक्तविसृज्यस्त्ययेवपुष्ट
 मितिसृष्टपथसिष्ठउवाच ॥ राजन्नि ॥ क्लेशप्रणापटमकान्तरसभाग शोधयेनैववर्ण्यमायात ॥ २ ॥ सार्धैर्लब्धीयस्त्यसकथेनमकीर्णनृताह ॥ तस्येति ॥ सत्येवतद्वैभोमय
 पारभ्यैरपमत्सकस्यभ्यस्ततेनाप्यधेतिभाष ॥ ३ ॥ मासपयतपुष्टार्गलननिकासनीयवितमिष्टुणाआश्रयैरतल्लभासमिस्तद्वर्त्तुमत्सावित्यन्मभिमिल्लधपोपनकनुमश
 क्यमित्याह ॥ तद्वदति ॥ मासस्यपदीधामनियेष्टलान्मिष्कासितार्गलासंतीमिष्टुहरेदिदक्षधोभूत्वावहितारतरालेतिष्ठति ॥ बलाभिक्षासाबलावतिष्ठा ॥ ४ ॥

ततो मासतिकाय भिक्षुशरीरं निष्काल्य निःसार्य जले त्यक्ष्यति प्रज्जिष्यति ॥ तस्यांकुट्या मन्यंत लकाया कारशिला प्रतिमा रूपं भिक्षुगुजा भक्त्या दिव्यवहारप्रवर्त्तनाय करिष्यति ॥ दृढत्वाद्दक्षुष्णमानस भक्तमनः कल्पितदेवता रूपम् ॥ कर्मधारयः ॥ ५ ॥ एवमुत्तरीत्या मुक्तः ॥ विहारे प्राणचेष्टा दिव्यापारविषये नष्टमृतम् ॥ ६ ॥ प्रश्नप्रासंगिकमुक्त्वा प्रस्तुतमेवावलंबते ॥ एषेत्यादिना ॥ दुर्बोधेन भाति पराहेतुविक्षेपशक्त्या ॥ अतिवासेन निरस्यते ॥ अस्तीति अविद्यमानैव कृतजगदारभा ॥ हे भूः कटकतयेव प्रतिभासस्य यो विपर्ययोऽन्यथा भावस्तस्माच्चकारणको विषमोदयो यस्याः ॥ ८ ॥ वाचारभणविकारो नाम धेयमृत्तिकेत्येव सत्यमित्यादि दृष्टान्तश्रुतिवाचा दाष्टान्तिकमायापि इत्थमनृतस्य भवितुमर्थायते ॥ ९ ॥ ज्ञापरमात्मा एवं अविवेकाज्जीवत्वमायाति ॥ स च स्वविवेकात् सर्वमात्मोति प्रथतीत्यात्सदृक्चिन्मात्रः परिशिष्यत इत्यर्थः ॥ १० ॥ सः स्वबोधत आत्मैव ॥ अवबोधतस्तु स

ततो नष्टांगसंधानं कथं निष्काल्य तेजते ॥ त्यक्ष्यंत्यन्यं करिष्यंति भिक्षुमक्षुष्णमानसम् ॥ ५ ॥ अनेनैवं सदेहेन भिक्षुर्मुक्तो व्यवस्थितः ॥ कथं प्रबोध्यते नष्टं हि हारशरीरकम् ॥ ६ ॥ एषां गुणमयीमाया दुर्बोधेन दुरत्यया ॥ नित्यं सत्यावबोधेन सुखेनैवातिवास्यते ॥ ७ ॥ असत्ये वक्रतारं भाहे भूः कटकता यथा ॥ प्रतिभासविपर्ययात्माच्चकारणकोदया ॥ ८ ॥ परमात्मनि वाचे यमित्यंमायानुमीयते ॥ तरंगातीव प्रयसि प्रेक्षामात्रा विनाशिनी ॥ ९ ॥ ज्ञो हि हि स्थमया दीर्घस्वप्नात्स्वप्नांतरं व्रजेत् ॥ एवं जीवत्वमायाति विवेकात्सर्वमात्महृक् ॥ १० ॥ यो यस्य प्रतिभासः स्यादात्मैव स स्वबोधतः ॥ स एवोदेति संसारः करं जवनं गुल्महृक् ॥ ११ ॥ प्रत्येकं भूतमुदितं कृतं संसारमंडलम् ॥ भिक्षोः स्वप्नांतरं द्रवपरां भंगिभिर्वां भूतः ॥ १२ ॥ प्रस्तुतः पद्मजादेव जगत्स्वप्नो यथोदितः ॥ तथैवास्वच्छचित्तो रथोरुदः सर्वजनं प्राति ॥ १३ ॥ पितामहवदाभाति सर्गः स्वप्नविलासवत् ॥ प्रत्येकमुदितस्तेन ब्रह्मांडानीव कोटिशः ॥ १४ ॥ स्फुरत्यथा तथा वास्मिन् जीवः पश्यति विभ्रमम् ॥ रूढयेयं समर्थं च स्वप्नवदीर्घमांतरम् ॥ १५ ॥ चित्सत्तामात्रमासाद्य प्रतीतिव्युत्तमात्रतः ॥ जरामरणदुःखानां किंचिद्भाजनतां गतः ॥ १६ ॥

एवमसारात्मना उदेति ॥ ११ ॥ भूतंप्राणिनिकायं प्रतिप्रत्येकमसारमंडलं यांत्या उदितं कृतम् ॥ यथा भिक्षोः स्वमातरे अभसो भंगि आवर्ततरंगादिविभागमिव विद्धीत्यर्थः ॥ १२ ॥ समष्टेर्हिरण्यगर्भस्य मनोमात्रनिर्माणत्वादयसर्गः स्वप्न एव चेष्टादिरपि तथैव भवितुमर्हति अस्वच्छचित्तादुत्थित इति परस्परद्वयासात इत्याह ॥ प्रस्तुत इति ॥ १३ ॥ चित्तशुद्धौ तु पितामहस्येव पितामहवत् स्वमविलासवत्सत्य आभाति तेन तादृशभावेन ज्ञायते प्रत्येकमय ब्रह्मांडानीव कोटिशो उदित इति निश्चीयत इत्यर्थः ॥ १४ ॥ अयं जीवो व्यष्टिप्रपञ्चरूपेण स मष्टिप्रपञ्चरूपेण वा साधारण प्रपञ्चरूपेण प्रत्येकमसाधारण प्रपञ्चरूपेण वा यथा तथा वा स्फुरन् प्रस्तुतथापि रूढयेयमिति आनसमर्थं दीर्घं विभ्रमं प्रथतीति सत्सु मन्त्रन्मिथ्यैवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ दीर्घस्य मदर्शने निमित्तमाह ॥ चित्सत्तामात्रमिति ॥ तत्त्वतः प्रतीतिश्च्युतमादत्तावन्मात्रतश्चित्सत्तामात्रमासाद्य आश्रित्य किंचित्स्मिंश्चिद्देवनरतिर्यगादिदेहे ॥ १६ ॥

क्षयनिरवयवकालात्सनिर्देशमानसचेष्टापिनास्ति रेहाविषेष्टाऽऽक्षेणकमधुनिरालम्बोद्भवनास्ति किनाईप्रतिपत्तिर्भातिरेकेष्वल्लुभमे ॥ तदेवैहोअसुचरिमेस्पष्टमित्याह ॥
 कति ॥ अतताजीषदाहिर्गार्कनयस्तासासमल्लस्यगुणलभभक्त ॥ २५ ॥ २६ ॥ धातरुअभिषविकसितम् ॥ तस्येवभरदीनानानाकलहकालकल्लाभापयेतिपुज्यम् ॥
 अर्धार्धे बहुवतमान सार्धमहानविर्विक्रिणाविषशुद्धात्सदेवतरेवेसशुद्धिप्रक्षणजातम् ॥ २७ ॥ एषाअसुभनसीवसर्वजीषमन स्वपिपत्येकजगदूपमतिभासस्वउदितक
 स्यतस्यार्जोवस्वहतिरव्यविचित्र सगस्वउदितउस्यनस्यैषमापादरोत्यर्थ ॥ तेपाथमिकस्वहस्वयनेपिचतवर्गगतअगद्वल्बामिष स्वस्वप्यमहादरागमिमिभ्यासत्याए
 ष ॥ किंस्तानेत्याह ॥ सधात्मनीति ॥ सवालप्यस्मिन्निश्चितंकरसेपरमात्मानावास्थेनस्फुरतिर्गति ॥ तेनस्वतस्वधाधेमनद्वाभम्यामनुर्गोकिचित्सत्यमित्यथ ॥ २८ ॥ इति

क्षणेनहोस्तिनोकमप्रतिपत्तिर्हिजुभते ॥ केवविशत्यहोरात्राअनताकृतयानप ॥ २५ ॥ कतासाभुपलभालमहोमीमाननोगति ॥ प्रति
 सामात्रमवेदमित्यविकसितस्वितम् ॥ २६ ॥ नानाकलहकल्लजलेप्रानरिर्वाभुजम् ॥ जातसवदनादवशुद्धादिदमशुद्धिमत् ॥ सन्मा
 रजालमश्वित्सार्धविक्रिणादिव ॥ २७ ॥ प्रत्येकमवमुदित प्रतिभासुखह स्वहान्तरव्यपिचतस्यविचित्रस्वह ॥ सर्वस्वयननुवर्तपिमि
 यानमिष्यासवालनित्स्फुरतिकारणकारणेस्मिन् ॥ २८ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० निवाणप्रकरणपू० जीवटो० भिक्षुसस्यतिकयनना
 मपदपुष्टितम सर्ग ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दशरथउवाच ॥ ॥ मुनिनायकतभिक्षुगत्व्यासनोपयत्वमी ॥ नरामव्यहिता शीघ्रचानयतुकुटी
 गतम् ॥ १ ॥ ॥ श्रवन्मिषुउवाच ॥ ॥ राजसस्यमहाभिक्षो सदेह प्राणवर्जित ॥ ह्येदोवैवण्यमायातोनासौजीवितमाजनम् ॥ २ ॥
 तस्यभिक्षोस्तुजीवोसोभूत्वापद्मजसारस ॥ जीवन्मुक्त स्थितोभूयानासौसंस्थितिमाजनम् ॥ ३ ॥ तद्वहेमासपर्वतयलान्निष्कासितार्ग
 ला ॥ अंतरालतुतिपुतिस्थत्याभिक्षुदिदस्वव ॥ ४ ॥

श्रीवासिष्ठम् भास्वयन्कारोनिर्वाणमकरणेषु पदपटितम संग ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भिक्षोस्समाधौमुक्तस्वहृन्नाशाभयपयते ॥ भिक्षुर्भातिवदप्येवांशधामोक्ष
 भवोभत ॥ १ ॥ सवोभयगुप्तमाधेर्भूत्वापयानु अमीमव्यहितामयाधोभितानरामभिणोमवहास्रपाक्षानयतु ॥ १ ॥ अर्धवतस्यसवतुनियतरेयनिभ्ययदतिमदुक्तविसृज्यत्वयेदपुष्ट
 भित्तिस्रषपन्मिषुउवाच ॥ राजन्निहि ॥ हेह माणोपटभकान्तरसभाग शोणेणैवण्यमायात ॥ २ ॥ सतर्हित्वदीयसस्यसकस्थेनपकीर्तुतमाह ॥ तस्येति ॥ सत्यवतदेहभोनय
 दारव्यरोपमसकस्थान्नसत्तिनाप्ययेतिमाध ॥ ३ ॥ भासपयतयद्दालननिष्कासनीयमितिभिक्षुणाआहोतरालभासिभिलमृधैर्गुप्तत्वाद्यप्यत्वम्भिमिलप्रवोपनकमुमरा
 स्यवित्याह ॥ तद्देहनि ॥ भासस्यपुतिचरमनिवलांनिष्कासितार्गला सतोभिक्षुदेहदिदस्वधभुत्वावहिर्वादीमरालेतिवति ॥ बलाग्निस्वाक्षानलानितिवा ॥ ४ ॥

ततो मासतिकाया भिक्षुशरीरे निष्काल्य निःसार्य जले त्यक्ष्यति प्रज्जिष्यति ॥ तस्यां कुट्या मन्वन्तत्काया कारशिला प्रति मारुपं भिक्षुं पुजा भक्त्या दिव्य वहारप्रवर्त्तनाय करिष्यंति ॥ दृढत्वादक्षुण्णमानस भक्तमनः कल्पितदेवता रूपम् ॥ कर्मधारयः ॥ ५ ॥ एवमुत्तरीत्या मुक्तः ॥ विहारे प्राणचेष्टा दिव्या पारविषये नष्टम् ॥ ६ ॥ प्रश्नप्रासगिकमुक्त्वा प्रस्तुतमेवावलबते ॥ एषेत्यादिना ॥ दुर्बोधेन धातिपरपराहेतुविक्षेपशक्त्या ॥ अतिवाहने निरस्यते ॥ ७ ॥ असती अविद्यमानैव कृतजगदारभा ॥ हे स्म कटकतयेव प्रतिभासस्य यो विपर्यसो न्यधा भावस्तस्माच्चकारणको विभ्रमो दयो यस्याः ॥ ८ ॥ वाचारभणविकारो नाम धेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमित्यादि दृष्टान्तश्रुतिवाचादाटितिकमायापि दृश्यमनृतस्य भौववानुमीयते ॥ ९ ॥ ज्ञः परमात्मा एव अविवेकाज्जीवित्वमायाति ॥ सच्चस्वविवेकात् सर्वमासौति परधृतीत्यात्मा दृक्चिन्मात्रः परिशिष्यत इत्यर्थः ॥ १० ॥ सः स्वबोधत आत्मैव ॥ अबोधतस्तु ततो न शङ्गसंधानं कार्यं निष्काल्य तेजले ॥ त्यक्ष्यं त्यन्यं करिष्यंति भिक्षुमक्षुण्णमानसम् ॥ ५ ॥ अनेनैवं सदेहेन भिक्षुर्मुक्तो व्यवस्थितः ॥ कथं प्रबोध्यते नष्टं हि हारशरीरकम् ॥ ६ ॥ एषां गुणमयी माया दुर्बोधेन दुरत्यया ॥ नित्यं सत्यावबोधेन सुखेनैवातिवाह्यते ॥ ७ ॥ असत्ये वदुतारं भाहेक्षः कटकता यथा ॥ प्रतिभासविपर्यसमाच्चकारणको दया ॥ ८ ॥ परमात्मनि वाचे यमिदं मायानुमीयते ॥ तरंगातीव पृथक्सिद्धेक्षामात्रा विनाशिनी ॥ ९ ॥ ज्ञो हि हिदृश्यमया दीर्घस्वप्नात्स्वप्नांतरं व्रजेत् ॥ एवं जीवत्वमायाति विवेकात्सर्वमात्मदृक् ॥ १० ॥ यो यस्य प्रतिभासः स्यादात्मैव स स्वबोधतः ॥ स एवोदितिसंसारः करं जवनगुल्मदृक् ॥ ११ ॥ प्रत्येकं भूतमुदितं कृतं संसारमंडलम् ॥ भिक्षोः स्वप्नांतरद्वपरां भंगिनिवां भ्रमः ॥ १२ ॥ प्रस्तुतः पृथज्जादेव जगत्स्वप्नो यथादितः ॥ तथैवास्वच्छचित्तो रथोरुदः सर्वजनं प्राति ॥ १३ ॥ पितामहवदाभाति सर्गः स्वप्नविलासवत् ॥ प्रत्येकमुदितस्तेन ब्रह्मांडानीव कोटिशः ॥ १४ ॥ स्फुरत्यथा तथा वास्मिन् जीवः पश्यति विभ्रमम् ॥ रूढयेयं समर्थं च स्वप्नवदीर्घमांतरम् ॥ १५ ॥ चित्सत्तामात्रमासाद्य प्रतीतिच्युतमात्रतः ॥ जरामरणदुःखानां क्वचिद्भाजनतां गतः ॥ १६ ॥

एवमसारात्मना उदेति ॥ ११ ॥ भूतप्राणिनिकायं प्रति प्रत्येकससारमंडलं धात्वा उदितकृतम् ॥ यथा भिक्षोः स्वप्नांतरे अभसो भंगि आवर्ततरंगादिविभागमिव विद्धीत्यर्थः ॥ १२ ॥ समष्टि र्हीरण्यगर्भस्य मनोमात्रनिर्माणत्वादयं सर्गः स्वमएव चेद्धाटेरपि तथैव भवितुमर्हति अस्वच्छचित्तादुत्थित इति परस्थिरद्वभासत इत्याह ॥ प्रस्तुत इति ॥ १३ ॥ चित्तशुद्धौ तु पितामहस्येव पितामहवत् स्वमविलासवत्सत्य आभाति तेन तादृशभागेन ज्ञायते प्रत्येकमय ब्रह्मांडानीव कोटिश उदित इति निश्चीयत इत्यर्थः ॥ १४ ॥ अयं जीवो व्यष्टिप्रपञ्चरूपेण साधारणप्रपञ्चरूपेण प्रत्येकमसाधारणप्रपञ्चरूपेण वा यथा तथा वा स्फुरन् प्रस्तुतया पिष्टदये प्रतिभानसमर्थं दीर्घं विभ्रमं पश्यतीति सत्यमत्रान्मिध्ये वेत्यर्थः ॥ १५ ॥ दीर्घं स्वप्नमदर्शने निमित्तमाह ॥ चित्सत्तामात्रमिति ॥ तच्च त्रयतीतं श्रूयत मादृता वन्मात्रतश्चित्सत्तामात्रमासाद्य आश्रित्य क्वचित्कास्मिंश्चिद्देवनरतिर्यगादिदेहे ॥ १६ ॥

तत्तत्प्रत्ययविषयसुखतयातिशयीष्वित्येतच्चित्तोशस्यदमाधेणाय-पातात्तथाकाव्यममल्लोकाकलालाकलामुजानासस्तिथेत्यर्थः ॥ १७ ॥ परमात्मविदेवमप्यकल्पनयातद-
 धीनस्तद्विषयीभूत्वातद्वारण्यकीवनमकद्वयगतासतीआत्मनिबद्धाकारसम्भारिणीउभ्यध्वदिद्व्यगत्वाविषययाकारसम्भारिणीभूत्वाविलुठति ॥ १८ ॥ अस्त्वेवमस्यमी-
 त्याकीवारिनामद्वयभेदस्यारिपरमार्त्तभेदे अप्याससङ्ख्येरप्यधिष्ठानस्याप्यज्ज्योगादिप्रिपरमपुरुषार्थकलकीधमद्वैक्यदकीकरोति ॥ चित्तीति ॥ मत्स्यान्माधित्तस्युपा-
 ध्याकारप्राप्तिमापयराधात्किपरयात्माप्रवृत्तनपरयामप्रसक्तिकात्मात्मात्पगत्मानकिमस्यप्रवृत्तणोमुखस्यस्वरूपेणोपनिर्धयनादिवीयाधिककीवनान्मोदेषदत्तयक्षदत्तादेर्हेनान्माधादि-
 परदायाणवाक्चक्षुरादीनामाभ्यार्दतान किनुअभेदेप्युपाधियशास्वर्षमभवत्येव ॥ तथाच्युति ॥ सपुण्यद्विद्विदआनस्त्यायेभ्य प्राणन्येवमाणोनामभवतिमदभ्याक्पुण्यस्यु-भ्य
 पातालंममल्लोकावाचितस्तुदन्तशालिनी ॥ चित्तांशस्यदमाधेणरुत्वाकत्वेवसंस्थिता ॥ १ ॥ अचित्स्पर्शरूपिणीजीवनानमरूपगतात्मनि ॥
 अन्यत्रचविलुठतिगत्वासंभ्रमहारिणी ॥ १८ ॥ चित्तेतिपरमात्मानपरमात्मानवानकिम् ॥ जीवदेहादिनामोस्यप्रतिर्विवादिवाहर्ता
 ॥ १९ ॥ द्रक्ष्यप्यवपरमममजगद्दृष्ट्येवसंस्थितम् ॥ शुद्धाकाशमिवाकाशजलेजलमिवामलम् ॥ २० ॥ लोकोब्रह्मणएवायजगद्भूषुतिष्ठ-
 ति ॥ धिभैत्यन्यतयाधोधानप्रतिर्विधादिवामक ॥ २१ ॥ स्पर्शस्पर्शकतेवेहस्वतःसङ्गाविलीयते ॥ साप्यलपरिणामेनलीयतेभौधृतंयथा
 ॥ २२ ॥ चित्स्पर्शएवचित्स्पर्शसंवात्मनिविजृम्भित ॥ स्पदास्पदौजुभाणादिकल्पितनाञ्जवाक्त्वम् ॥ २३ ॥ नस्पदोक्तीहिनारम्भदोनेकता
 वापिनदिता ॥ शुद्धचिन्मात्रसर्वस्वययैवास्तितायास्थितम् ॥ २४ ॥ सारेणतुविचारणसर्वशब्दार्थयो समे ॥ चिन्मात्रमेवज्ञातेऽयना-
 क्तात्सपिनविद्यते ॥ २५ ॥ भेदवेदनयोदेतिभेदभक्तितलंछनम् ॥ अभेदोधादविलेगलितेशिष्यतंपरम् ॥ २६ ॥

वदन्प्राधन्यवानोभनदतिताभ्येतस्मकर्मनानाम्येवेति ॥ १ ॥ एवमैक्यवरीनिकागृह्याप्यमहारद्वैवपरब्रह्मसमल्लययेवसंस्थिताकपुनपरमार्थद्वय्यासमूलोपाधिबाधेनद्व्याभ्यमि-
 तिभावः ॥ २० ॥ किञ्चदर्पणादीमुखादत्यन्तभिन्नुत्तरस्यास्त्यतश्चप्राप्तिसंभावनारिपस्यात् अयज्जिषलोकेकनुत्वात्प्रतस्याभायस्यब्रह्मणएवमूर्तसूक्तस्यकेपुजगद्भूषेयुति
 धर्तप्रिनतसंभावनारिपतयारिअभ्यतयाआत्मभ्यतिरिक्तभभ्यभ्यमभयहेनुरस्तीतिबोधाद्विभेदीत्याभ्यर्थमस्यर्थः ॥ २१ ॥ अभ्यताधायेधुल्लिख्यदेहेनुरितिवुद्धिस्तदेसमाप्य-
 भ्यासेनभस्यरीकृतमद्वुद्धिलक्षणासंज्ञास्तदपुर्णबुद्धिषीलीयतसाधुद्विरप्यलपुण्यब्रह्माकारेणशरयसाक्षात्कारलक्षणपरिणामेनामौहुतपुनमिदतविद्वेभ्रमल्लणिबिलीयतइत्यर्थ-
 ॥ २२ ॥ बाधमाधातकचकुरालकाटिदुर्भेद्यजगद्बिलीयतयन्निषेधालक्षविषयस्यदमाभ्यत्वावित्याह ॥ चित्स्पर्शरूपेति ॥ २३ ॥ कश्चित्पिनितिकथंज्ञातमितिचेत्तत्त्वदरातद्वरंनवि-
 त्याह ॥ नति ॥ २४ ॥ सर्वशब्दस्यतद्वत्स्यमस्यभेदकरसेत्समाधेयतेसतिचिन्मात्रभेदपरमार्थस्य ॥ नास्तीतिव्यापभूतोप्ययमर्थोनविद्यतेदुरोगादइत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥

तस्य सप्तमविंशप्रमुक्तशालिलिनीजीवसिद्धिचित्ताशयस्य द्वाप्रेणाध-पानालवकाठार्थप्रसन्नलोकमाकलत्वाकलत्वाभुजानासास्थितेत्यर्थः ॥ १७ ॥ परमात्मविदेधमणकम्पनपातद-
 धीनस्वरूपिणीभूत्वातुल्यजीवनामकद्रव्यगतासती आत्मनिदेहाकारसंभ्रमहारिणीऽन्यथपृष्टिभ्रमगत्वाविषयाकारसंभ्रमहारिणीभूत्वाविलुठति ॥ १८ ॥ अस्तवमस्यन्वा-
 त्याजीवार्तिनामद्रवभेदस्तथापि परमार्त्तदेयः अप्याससहस्रेत्यधिष्ठानस्यान्यत्वायोगादिति परमपुरुषार्थफलकीधमसौम्यदहीकरोति ॥ चित्तर्ताति ॥ प्रत्यगन्तास्विसंस्तुपा-
 व्याकार्थानिमायापराधान्किपरमात्माप्रसन्नपराधामर्दाकिआत्माप्रत्यगात्मानं किमस्यप्रपन्नोमुखस्यप्रपणेनार्तिध्वनान्निरीयाधिकजीवनाकोरेवैवस्यप्रसन्नार्द्रहृन्नामभादि-
 पराद्यापनाक्शुशुतादिनामभाहर्तान किनुशभेरेप्युपाधिपररातसर्वश्रवसेधः ॥ मथाश्रयुति ॥ सपरमहृमधिविदभानलायेभ्यः प्राणन्येवप्राणोनामभ्रवतिवदन्वाक्पुपरयश्चरुभ्य-
 पातालप्रसन्नोपवाचितस्तुक्तरशालिनी ॥ चित्ताशयस्य द्वाप्रेण कृत्वाकृत्वेवसंस्थिता ॥ १७ ॥ चित्समंदरूपिणीजीवनानमरूपगतात्मनि ॥
 अम्यनचविलुठतिगत्वात्मभ्रमहारिणी ॥ १८ ॥ चित्तेतिपरमात्मानपरमात्मनवानकिम् ॥ जीवदेहादिनामोत्स्यप्रतिर्विधादिवाहर्ता
 ॥ १९ ॥ द्रवपदपपरमस्रजगद्दृष्ट्येवसंस्थितम् ॥ शुद्धाकाशमिवाकारोजलेजलमिवामलम् ॥ २० ॥ लोकोद्वस्रजएवायजगद्द्रूपुतिष्ठ-
 ति ॥ विभक्त्यन्यतयावाधानप्रतिर्विधादिवाभ्रक ॥ २१ ॥ स्यदिस्यदीकृतेवेहस्वत-संज्ञाविलीयते ॥ साप्यलपरिणामेनलीयतेभौधृतयथा
 ॥ २२ ॥ चित्समदएवचिरस्यदेसवात्मनिविजृम्भित ॥ स्पदास्पदौजृम्भणादिकल्पितनामवास्तवम् ॥ २३ ॥ नस्पदोक्तीहनास्पदौनैकता-
 वापिनहिता ॥ शुद्धचिन्मात्रसर्वस्वपयेवाकितयास्थितम् ॥ २४ ॥ सारेणतुविचारेणसर्वशब्दार्थयोः समे ॥ चिन्मात्रमेवज्ञातेऽयना-
 क्तान्त्यपिनविधत्ते ॥ २५ ॥ भेदवेदनयोदेतिभेदप्रकृतिलालुनम् ॥ अभेदबोधादखिलेगालितेशिष्यतेपरम् ॥ २६ ॥

एवमप्यात्मन्यनोनमनदतिताम्येतस्य कर्मनान्यान्येवेति ॥ १७ ॥ एवमेक्यदर्शिकागृह्याप्यवहारदृष्ट्येवपरब्रह्मब्रह्मव्यवसंस्थिताः किपुनपरवार्थदृष्ट्यासमूलोपाधिनायेतद्वाप्यमि-
 तिभावः ॥ १ ॥ किंचदर्पणादीमुत्पादयन्तिभ्यन्मयस्यस्थितावन्मयाभिसंभावनापित्याह आयकीबलोकलुस्वाम्यभूतस्याभयस्यब्रह्मणएवमनामूर्तान्त्येकपुजगद्द्रूपेयुति-
 धर्तप्रिततस्यभाषनापितयापिअभ्यतयाआत्मभ्यनिरिकमयममभायहेतुरतीतिबोधाद्विभेतीत्याभ्यर्थमित्यथ ॥ २१ ॥ अप्यनाथावेधुमुक्तिस्वदेहेतुरितिवुद्धिस्तत्समाप्य-
 भ्यासेनअस्तीकृतभद्रवुद्धिसंज्ञासंज्ञास्वतएवमुद्धाविलीयतसामुक्तिरप्यलपूणाभ्रभाकारेणभ्रमसाक्षात्कारलक्षणपरिणामेनामौजुतपुनमिदमतदिद्वेब्रह्मणिबिलीयनमत्यर्थ-
 ॥ २१ ॥ बाधमापारक्यकुहालकाटिदुर्भेधजगद्वेलीयनमनित्वेववामनध्वित्स्यदमाधत्वाविस्थाह ॥ चित्स्यपरप्रेति ॥ २१ ॥ कश्चित्प्रतिप्रतिकप्रज्ञानमितिचेकस्वदृशातद्वर्शनादि-
 त्याह ॥ नति ॥ २४ ॥ सर्वशब्दस्वतर्पस्यसमसेकसेलभावेज्ञातेसतिचिन्मात्रमेवपरवार्थसत्यं ॥ नाक्तीतिअभावशून्योप्ययमप्यनविधत्तेतुरेभाहृत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥

भौनधुर्ध्वपत्तस्यैवपथ्यते ॥ सुपुसमीनतभायिपुयातीप्रमतिहितम् ॥ १ ॥ चिसिखिलासिगीचिसस्यस्याभाधिकमदस्यनुसातिताम् ॥ १ ॥ वागादीनीनीनसयम काष्ठ
 प्रिदधीनकाष्ठमीनम् ॥ सर्वपुमीनेपुदरिपसमर्थोभक्षसीतिभीनेरा ॥ २ ॥ द्विविधादिति ॥ त्वद्विदितानाप्रयाणाकाष्ठनपखिनीतारतभ्यभेदानामनास्यसतपाएककोटिद्वेतिभा
 व ॥ १ ॥ तमद्वयकटदयति ॥ अभावितायाविति ॥ भाषितभास्यतस्यपर्यालोचनतच्छ्रुत्यायापुष्कायातदनुभवरसयस्यायाकच्छुवाद्रायणादिकियायाम् ॥ ४ ॥ भ्यद्वारे
 इतरपखिलाकोरमोष्यतीरतिरायानरास्यारसम् ॥ ५ ॥ परत्पर्थभुलसाम्यस्यपर्याभुलसादयति ॥ एतयोरिति ॥ ६ ॥ तमप्येधायिषिभज्यचपुष्पकारमीनमुनयआभुरि
 सय ॥ ७ ॥ तेषांयत्नेकरसज्ञाप्याह ॥ शार्दोनित्यादिना ॥ द्रव्ययतिपद्वेऽक्षमीनम् ॥ ८ ॥ एवमिमागपर्यालोचनेममीनमपिपचमयपयिषिभजितभाषितकाष्ठना
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ सुपुसमीनवान्भूत्वात्यक्वाचितविलासिताम् ॥ कलनामलनिमुकसिष्ठावपृथगतत् ॥ १ ॥ श्रीरामउवा
 च ॥ वाङ्मोनमसमानचकापुर्मोनचवद्व्यहम् ॥ सुपुसमीनमीनेशयक्षन्बूहिकिमुष्यते ॥ २ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ द्विविध प्रो
 प्यतेराममुनिमुनिवरैरिह ॥ एक कापुतपस्तीस्याज्जीवन्मुक्तयेतर ॥ ३ ॥ अभावितायांशुष्कायांक्रियायांबद्धनिश्चय ॥ इठाज्जितेद्वि
 ययान्मुनि स्यात्कापुतापस ॥ ४ ॥ ययामुतमिदुग्धवाभावितात्मात्मनिस्थित ॥ लोकापमोपितर्गतैतयं समुक्तमुनिस्मृत ॥ ५ ॥ एत
 योयामिबद्धावस्थांतयोमुनिनाययो ॥ चित्ततिश्चयद्रूपालामीनशब्देनसस्मृत ॥ ६ ॥ चतुष्प्रकारमाहुस्समीनमानविदोजना ॥ वाङ्मो
 नमलमोनचकापुसौपुसमवच ॥ ७ ॥ वाङ्मोनंवचसारोपोषलाद्विद्वयनिग्रह ॥ अक्षमीनपरित्यागश्चेष्टानांकाष्ठसद्भाकम् ॥ ८ ॥ म
 नोमानपचमचतन्मृताकापुतापस ॥ भावेसुपुसमीनास्यजीवन्मुक्तोजीवति ॥ ९ ॥ निपुमीनविशेषेपुविषय कापुतापस ॥ सुपुसमी
 नावस्थायांसातुयासैवमुक्तधी ॥ १० ॥ वाङ्मोनमीनमित्येतत्सिद्धतच्चमन किल ॥ मर्तिर्नजीववंधायतत्रस्य कापुतापस ॥ ११ ॥
 अस्मत्सस्मरणवापिदृश्यवाङ्मयमस्यशत ॥ अपस्यत्वेवपश्चद्विकापुमौनीतुतिष्ठति ॥ १२ ॥ प्रसुररचित्तकलनमेतन्मीनत्रयंस्मृतम् ॥
 प्रवतिमोनिनस्तन्नतज्ज्ञाकारस्यर्त्तलया ॥ १३ ॥

पक्षयैःपृच्छासुपुसारेवसभजनप्येतिनपरिमणितमित्यर्थ ॥ त्वर्थेका ॥ भावेज्जात्यतस्यानुभावे ॥ १ ॥ विषयःश्वपिच्छर ॥ गुप्ताधनुर्धर्षा ॥ मुक्तेपुकीवभुक्तेपुपी
 यतद्विमुक्तधी ॥ १० ॥ ययपिषिपुर्मोनेपुमीमत्वसिद्धतयापिगानिमटिनमनोदृष्टनिश्चयद्रवाजयेतिजीवित्यस्यधायेवेत्याह ॥ वाति ॥ ११ ॥ तीर्तद्विष्कापुतापस स
 माधोकापुतिष्ठमितराह ॥ अस्मद्विति ॥ बलाभ्यनोनियदृष्टांतरस्यराह ॥ भावस्यसस्यस्यरणमनुसधानमस्यरादृष्टरिपिरस्यद्रूपपचवाङ्मयनममयचंवास्वराम्यज्ञानादतयात्मान
 वरयमेवदुष्टमाविषयित्यास्यद्विलोपाभावात्तस्यपृच्छायाद्रवसाक्षिभाषज्योतिषापस्यसिद्धतीत्यर्थ ॥ १२ ॥ भुलस्यानकालेत्वेतन्मीनमयमदुरविषयकलनमेव तमपयान्त
 नाखयोर्भतिनोभजतिजज्ञास्तुषिसवाभास्यतस्यनिरोधभुलस्यानादित्थिलयातममवतीत्यर्थ ॥ १३ ॥

अथवातस्थलीलधेयस्यपूर्णस्थितिलीलया तज्ज्ञास्तुच्छप्राक्तनमौनत्रयेयंधरूपमेवेदनिरस्यमितितुकुप्यंतु चिदानंदविलासएवेतिबुद्ध्यानवाकुप्यंतुतथापितेषामत्रोपादेयताज्ञानमेवनास्तीत्यर्थतास्यार्थमिषाह ॥ नात्रेति ॥ १४ ॥ जीवन्मुक्तानामितिरनुभावस्तत्रस्थितम् ॥ जतोर्भावतीतिशेषः ॥ अतस्त्वमपिश्यु ॥ १५ ॥ तत्त्वदर्शनेसिद्धेअयत्नेनैवतस्तिथ्यतीतिनपूर्वमौनछेरासापेक्षेत्याह ॥ नात्रेति ॥ ऊर्ध्वार्धोमध्यसचारभेदेनत्रिविधः ॥ विषयलाभहर्षणनोह्युस्यतेनिरोधछेरेननभलायते ॥ १६ ॥ तस्यज्ञानबाधितचित्तकथमवतिष्ठेतदाह ॥ चेदइति ॥ १७ ॥ विभाजकविकल्पक्षयात्तारतम्यविभागाभावाच्चाविभागम् ॥ अतएवानभ्यासमभ्यासनिरपेक्षम् ॥ अपरिच्छिन्नात्स्वरूपत्वाद

नात्रोपादेयताज्ञानमेतन्मौनत्रयेकिल ॥ लीलयाकथितंतेनतज्ज्ञाःकुप्यंतुवानवा ॥ १४ ॥ इदंमुपमौनंतुजीवन्मुक्तमितिस्थितम् ॥ अपुनर्जन्मनोजंतोःशृणुश्रवणभूषणम् ॥ १५ ॥ नात्रसंयम्यतेप्राणस्त्रिविधोनापियोज्यते ॥ नाह्यस्यतेनभलायतेसमस्तेंद्रियसंविदः ॥ १६ ॥ नानाताकलनेयंचनवल्गतिनशाम्यति ॥ चेतोनचेतानाचेतोनसन्नासन्नचेतरत् ॥ १७ ॥ अविभागमनभ्यासंस्यदनाद्यंतमास्थितम् ॥ ध्यायतोऽध्यायतश्चैतत्सौषुप्तमौनमुच्यते ॥ १८ ॥ यथाभूतमिदंबुद्ध्याजगन्नात्वविभ्रमम् ॥ यथास्थितमसंदेहंसौषुप्तमौनमेवतत् ॥ १९ ॥ अनेकसंविद्रूपात्मशिवेनैवेदमाततम् ॥ इत्यास्थितमनंतंयत्सौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २० ॥ आकाशंनैवचाक्राशंसर्वमस्तिचनस्तिच ॥ इतिचित्तंसंशतंप्रतन्मौनंतुषुप्तवत् ॥ २१ ॥ सर्वशून्यनिरालंबंशांतिविज्ञप्तिमात्रकम् ॥ नसन्नासदितिचस्यामासितमौनमुत्तमम् ॥ २२ ॥ भावाभावदशादेशविशेषैर्विततोस्थितैः ॥ संविदोयदनाभास्सन्मौनंपरमंविदुः ॥ २३ ॥ अत्यंतसमर्तैवांतश्चेतसाऽद्यतिरूपिणा ॥ यदनावर्तनंसंविद्वत्तेसन्मौनमक्षयम् ॥ २४ ॥ नाहमस्मिन्वान्योस्तिनमनोचमानसम् ॥ इतिसंविदसंविदिरविच्छिन्नातिमौनित ॥ २५ ॥ अहमस्मिजगत्सस्मिन्स्वस्तिशब्दार्थमात्रकम् ॥ सत्तासामान्यमेवेतिसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २६ ॥ यस्मात्संविदमेवस्यात्स्वान्यादिकलनाकृतः ॥ अनंतमेवसौषुप्तंसर्वमौनमतस्ततम् ॥ २७ ॥

नायतम् ॥ १८ ॥ जगदितिनानात्वविभ्रमोयस्मिस्तत्तद्दृष्टात्तत्तद्व्यथास्थितंबुरध्या ॥ १९ ॥ अनेकधासंविद्रूपाणामात्मायःशिवस्तेनैवातंतपूर्णआस्थितमवस्थानंयत्तद्वित्यर्थः ॥ २० ॥ शून्यरूपत्वाभावाच्चैवचाक्राशे ॥ २१ ॥ यस्याजीवन्मुक्तदशायामासितमवस्थानम् ॥ २२ ॥ भावाभावादिविशेषैःसंविदोऽनाभासःअविवर्तः ॥ २३ ॥ बाधितत्वादित्यतमसर्तैव ॥ २४ ॥ मानसविकल्पनम् इतिबाधितस्यसंविदाअसंविदिरप्रतिभासः ॥ २५ ॥ स्वस्तिअनामयंशब्दार्थमात्रकसर्वसत्तासामान्यमेव ॥ २६ ॥ यस्माद्धेतोःअभासर्वाधकत्वाकारचरमदत्तिप्रमाशून्यतामपिपसतीवस्यात्तस्मात्स्वस्यअन्यस्यआदिपदाद्भेदस्यच ॥ २७ ॥

मीनधनुर्विषयप्रलभ्यवीर्यवपयते ॥ सुपुममीनतथाधिनुर्यामीतप्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥ चित्तविलासिताचित्तस्यस्वाभाविक्कमदस्यनुसारिताम् ॥ १ ॥ वामादीनामीनसयम काष्ठ
 विषमीनकाष्ठमीनम् ॥ सर्वेषुमीनेषुद्विरपसमर्थो भवतीतिमीनेर ॥ २ ॥ द्विविधादिति ॥ त्वद्विद्विद्वानाप्रयाणाकाष्ठमपस्विनान्तरतभ्यभेदानामनस्यकृतपाएककोटिर्नैवेतिभा
 व ॥ १ ॥ तमेवमकटयति ॥ अभावितायामिति ॥ भावितभास्यत्त्वपर्यालोचनतच्छ्रुत्यायाशुष्कयातदनुभवरससूत्र्यायाशुच्छ्रुत्वाद्रायणादिकियायाम् ॥ ४ ॥ पृथग्द्वारे
 दन्तरपस्विलोकोप्यतीर्तरतिरायानासादृशम् ॥ ५ ॥ परत्यर्थेषुत्याद्यमत्ययार्थेषुत्यादयति ॥ एतयोरिति ॥ ६ ॥ तथाधेयधियाज्यधनुष्यकारमीनमुनयआहुरि
 त्यर्थः ॥ ७ ॥ मेयाप्रत्येकलक्षणप्याह ॥ बाढीनमित्यादिना ॥ इद्विपतिप्रदेशोऽस्मीनम् ॥ ८ ॥ पूर्वविभागपर्यालोचनेमनोमीनमपिपश्यमयपिपसिभगतिरथापिप्रभकाष्ठता
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ सुपुममीनवान्भूत्वात्यक्काचित्तविलासिताम् ॥ कलनामलनिर्मुक्तसिष्टावप्यव्यतपद् ॥ १ ॥ ॥ श्रीरामउवा
 च ॥ ॥ बाढीनमस्यमीनचकाष्ठमीनचवेदमहम् ॥ सुपुममीनमीनेशवसन्बुद्धिकिमुच्यते ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ द्विविध प्रो
 च्यतेराममुनिर्मुनिवरेरिह ॥ एक काष्ठतपस्वीस्याज्जीवन्मुक्तस्तथेतर ॥ ३ ॥ अभावितायाशुष्कयाकियायांयद्दन्तिश्वय ॥ इठाज्जितेद्वि
 यमामोमुनि स्यात्काष्ठतापस ॥ ४ ॥ यथाभूतमिदुत्तुत्वाभावितात्मात्मनिस्थित ॥ लोकापमोपितर्जितयं समुक्तमुनि स्मृत ॥ ५ ॥ एत
 योर्धोभवद्भावश्चातयोभूतिनाययो ॥ चित्तनिश्वयप्रपालामीनशब्देनसस्मृत ॥ ६ ॥ चतुष्प्रकारमाहुस्तमीनंमीनविदोजना ॥ बाढी
 नमस्यमीनचकाष्ठसंपुनमवच ॥ ७ ॥ बाढीनंवचसारेधोबलादिद्विविधनिग्रह ॥ अस्यमीनपरित्यागश्चेष्टानांकाष्ठसंज्ञकम् ॥ ८ ॥ म
 नोमीनंपश्यमचतन्मृताकाष्ठतापसे ॥ भावेसुपुममीनास्यज्जीवन्मुक्तोनुजीवति ॥ ९ ॥ त्रिपुमौनविशेषेपुविषय काष्ठतापस ॥ सुपुममी
 नावस्थायांसातुयासैवमुक्तयो ॥ १० ॥ बाढीनंमीनमित्येतत्सिद्धतश्चमनकिल ॥ मर्तिर्जीविवंधायातत्रस्य काष्ठतापस ॥ ११ ॥
 अस्मत्सस्मरणवापिहस्यवाक्कापमस्यशन ॥ अपश्यनेवपश्यद्विककाष्ठमीनीतुतिष्ठति ॥ १२ ॥ प्रसुररचित्तकलनमेतन्मीनत्रयंस्मृतम् ॥
 भवतिमीनिनस्तन्ननतज्जास्तस्यलीलया ॥ १३ ॥

पश्यतींमूर्च्छांछुपुसारेणसंभवतिनाप्येवेतिनसैर्परिगणितमित्यर्थः ॥ त्वर्थे च ॥ भावेआत्मतत्त्वानुगमे ॥ ९ ॥ विषयः अधिकृत ॥ गुणायुधार्थः ॥ मुक्तेषुजीवन्मुक्तेषुभी
 यतइतिमुक्तयो ॥ १० ॥ यथापिप्रिपुमीनेषुमीनस्यसिद्धतायापितानिमलिनमनोहृदनिश्वयप्रपाणयेनेतिजीवित्यप्यथायेवेत्याह ॥ वानिति ॥ ११ ॥ तीर्हताकाष्ठनापस स
 माधोकायतेतिप्रतिपाद ॥ अस्मदिति ॥ बलाभ्यनोनिपट्टणान्तरसहोऽहभावस्यसस्यरणमनुसंधानमस्यसूत्र्याहिरपिटस्यप्रपश्यबाढ्ययानममयचंधास्यरान्मज्ञानादतमात्मान
 मपरपश्येच्छुपुमादिबलित्यात्मलोलोपाभावात्तस्यच्छ्रुत्याश्रित्याज्ञानाद्यप्योतिपापस्यसिद्धिर्नास्यर्थः ॥ १२ ॥ क्षुप्यानाकाष्ठेतेतन्मीनत्रयमप्रसुररचित्तकलनमेव तथापाक
 नाद्ययोर्मीनिनोभावादिनज्जास्तस्यलीलया ॥ १३ ॥

अथवातरस्थलीलेयेत्यस्यपूर्णस्थितितीलया तज्ज्ञास्तुच्छाकनमौनत्रयेबंधरूपमेवेदनिरस्यमितिकुप्यंतु चिदानंदविलासपेवेतिबुद्धानवाकुप्यंतुतथापितेषामत्रोपादे
यताज्ञानमेवनास्तीत्यर्थेनात्स्यार्थमित्याह ॥ नात्रेति ॥ १४ ॥ जीवन्मुक्तानामितिरनुभावस्तत्रस्थितम् ॥ जतोर्भवमीतिशेषः ॥ अतस्त्वमपिशृणु ॥ १५ ॥ तत्त्वदर्शनेसिद्धेअयले
नैवतस्तिथ्यर्तातिनपूर्वमौनेच्छरासापेक्षेत्याह ॥ नात्रेति ॥ ऊर्ध्वार्धोमध्यसचारभेदेनत्रिविधः ॥ विषयलाभहर्षेणोच्छ्रित्येतनिरोधेच्छेननयलायते ॥ १६ ॥ तस्यज्ञानबाधि
तचित्तकथमवतिष्ठेतदाह ॥ चेत्तदिति ॥ १७ ॥ विभाजकविकल्पक्षयात्तारतम्यविभागाभावाच्चाविभागम् ॥ अतएवानभ्यासमभ्यासिनिरपेक्षम् ॥ अपरिच्छिन्नात्स्वरूपत्वाद

नात्रोपादेयताज्ञानमेतन्मौनत्रयेकिल ॥ तीलयाकथितंतेनतज्ज्ञाःकुप्यंतुवानवा ॥ १४ ॥ इदंशुषुप्तमौनंतुजीवन्मुक्तमितिस्थितम् ॥
अपुनर्जन्मनोजतोःशृणुश्रवणभूषणम् ॥ १५ ॥ नात्रसंयम्यतेप्राणस्त्रिविधोनापियोज्यते ॥ नाह्यस्यतेनभलायतेसमस्तंद्रियसंविदः
॥ १६ ॥ नानाताकलनेयंचनवल्गतिनशास्यति ॥ चेत्तोनचेत्तानाचेत्तोनसन्नासन्नचेतरत् ॥ १७ ॥ अविभागमनभ्यासंसंयदनाद्यंतमा
स्थितम् ॥ ध्यायतोऽध्यायतश्चैतसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ १८ ॥ यथाभूतमिदंबुद्धानाजगन्नात्वाविभ्रमम् ॥ यथास्थितमसंदेहंसौषुप्तमौ
नमेवतत् ॥ १९ ॥ अनेकसंविद्प्राणशिवेनैवेदमाततम् ॥ इत्यास्थितमनंतंयत्सौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २० ॥ आकाशंनैवचाकाशंसर्वम
स्तिचनस्तिच ॥ इतिचित्तंसमंशांतंयत्तन्मौनंशुषुप्तवत् ॥ २१ ॥ सर्वशून्यनिरालंबंशांतिविज्ञप्तिमात्रकम् ॥ नसन्नासदितिपस्यामासि
तंमौनमुत्तमम् ॥ २२ ॥ भावाभावदशादेशविशेषैर्विचिंत्यतेः ॥ संविदोयदनाभासस्तन्मौनंपरमंविदुः ॥ २३ ॥ अत्यंतसमत्वांत
श्चेतसाऽवतिरूपिणा ॥ यदनावर्तनंसंविदुत्तेस्तन्मौनमक्षयम् ॥ २४ ॥ नाहमस्मिन्वान्योस्तिनमनोचमानसम् ॥ इतिसंविदसंविन्ति
रविच्छिन्नातिमौनितान् ॥ २५ ॥ अहमस्मिजगत्यस्मिन्स्वस्तिशब्दार्थमात्रकम् ॥ सत्तासामान्यमेवेतिसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २६ ॥ यस्मा
त्संविदमेवस्यास्वान्यादिकलनाकुतः ॥ अतंतमेवसौषुप्तसर्वमौनमतस्ततम् ॥ २७ ॥

नायतम् ॥ १८ ॥ जगदितिनानात्वविश्वेयोयस्मिस्तत्तद्वदआत्मतत्त्वयथास्थितंबुद्धान् ॥ १९ ॥ अनेकधासंविद्प्राणमात्मायःशिवस्तेनैवाततंपूर्णआस्थितमवस्थानंयत्तदित्यर्थः
॥ २० ॥ शून्यरूपत्वाभावाच्चैवचाकाशे ॥ २१ ॥ यस्यांजीवन्मुक्तदशायामासितमवस्थानम् ॥ २२ ॥ भावाभावादिविशेषैःसंविदोऽनाभासःअविवर्तः ॥ २३ ॥ बाधित
त्वादयत्तमसत्तैव ॥ २४ ॥ मानसविकल्पनम् इतिबाधितस्यसंविदाअसंविदित्तरप्रतिभासः ॥ २५ ॥ स्वस्तिअनामयंशब्दार्थमात्रकसर्वसत्तासामान्यमेव ॥ २६ ॥ यस्माद्धेतोः
अभासवर्वाधकत्वाकारचरमदत्तिप्रमाशून्यतामपिपयसीवस्यात्तस्मात्स्वस्यअन्यस्यआदिपदाद्वेदस्यच ॥ २७ ॥

अधिपाधाधानुर्धनदाध्वरत्नीनामपिपाधानुयातीतम् ॥ २८ ॥ प्रागुक्तसमिधधानानुमिकानामध्यपथम्यादयपरातीत्यागुमका समीधगद्वपाजाधानाध्वराभ्या
स्त्वमस्मेतिनस्वविदिययापणप्रवतीत्याह ॥ सौधुर्मकति ॥ समाधान समाधिकश्वसमाधि एतेसमाधयोकापत्यपिप्रवति ॥ २९ ॥ हेमकाग्रमक्षभूतहेसाधोजापतिसमतान्नि
पुणम्यवहरत्सर्वोपिउतवास्यकम्यवहार समाधिस्योपिबीधभुक्त सकलामलयातिवसिर्नित्यनुयर्थस्यएववयाविदेहपृथ ॥ इयच्छिति स्थूलसूक्ष्माकारद्वयभाधान्नाभाव
तीतिनाभाभप्रयस्तस्यैवास्तिनाम्यस्यस्यर्थ ॥ अयधानभद्रत्यपिप्रधोपनमेव ॥ इयस्तिनिलयाभावतएवास्तिनाम्यस्येस्यर्थ ॥ अयथाभावतस्तवैवास्तीतिराममतिस्निद्धय
काराकि ॥ ३० ॥ इरामत्व अस्तिनिमाहूक्येनपिपुक्तरीत्याधराबादिपादभाषापिछापनेनोक्तभावयासनमेकनयरूपयास ॥ सर्वच्चिद्यमदमीहकिलयप्यसिद्धतगआमिरो

लुपुतमौनमेवदमनतत्वाद्यबोधवत् ॥ तुयंमेवामलविदितुयातीतमयापिच ॥ २८ ॥ सौधुर्मकसमाधानस्तयातुयंसमाधिक ॥ तुयंती
तसमाधिवाजाप्रत्यपिभवतिवै ॥ २९ ॥ तुयंस्यएवसकलामलशान्तिवसिर्जाप्रत्यपिप्यवहरन्निपुणसमतात् ॥ नित्यसदेहउतवापिवि
देहएवमक्षतभोगभवतएवकिलास्तिसाधो ॥ ३० ॥ अमित्युक्तमभववासनमेकमास्वनत्यनवाहमपिनान्यदिह ॥ लिस्त्यम् ॥ सर्वच्चवि
द्यतदेहकिलान्तरासन्नस्तिपृथिद्वगनकोशकलैकनिष्ठ ॥ ३१ ॥ इत्यार्षेवा० वा० दे० मोक्षोपायपुनिर्वाणप्रकरणपू० महामौनय
ब्रौपदेशोनामाष्टपणितम संग ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कुतश्चातत्वमायातकद्राणामु
निनायक ॥ येगणाल्लेनुपेकद्राडतनेतिवदाशुमे ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ स्वप्नानामिक्षुणादृष्टशतशरीरकम् ॥ सर्वमुद्देशानां
ज्ञातततउक्तनतन्मया ॥ २ ॥

नास्तरनुभूयमानस्वमलदाभुरभ्याशोकीवभुक्तल्लिद्वगनकोशकलैकनिष्ठल्लिदेस्यर्थ ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० भास्वयप्रकारोनि० पू० अष्टपणितम संग ॥ ६८ ॥
गणानामपिदृष्टल्लभुकानामेच्छिकीस्तिमि ॥ योगाद्याणस्यविलयोयतेस्तद्विरिभ्यते ॥ १ ॥ माप्यतोम्रकाहसहोदरासर्वएवते ॥ समाकारमूर्धिरजुश्चरुद्राणामुत्तमशानिनि
शतानामप्युत्तमकद्रापागुक्ततदुत्तरसर्पेवकद्रास्रयानेपुदेहपुनरावधरोपयगुक्तवतियाध् सभभुक्काचिरभोगान्माप्यरुद्रपूतत ॥ गणनाभाभसतस्तेस्यास्मर्तिसपरिच्छेदाह
स्युक्तमरुदेच्छयाशतकद्रमूर्तीनागणत्वमेकैककद्रमूर्तिरितिद्विदेशेनोराभ पूच्छति ॥ कुतश्चति ॥ कद्राणांशालत्वकुलआगतम् किमपीसहपरिगणानाहुततद्वानिरिककद्राणामेवपरिग
णनात् ॥ एवार्थेगुहाय ॥ यगणाल्लयोकास्तएवपेकद्राडकालोउभन ॥ अन्येएवकद्रादत्यथ ॥ १ ॥ तपययमकद्रमेवावलम्ब्यसिद्धउत्तरमाह ॥ स्वप्नानामिति ॥ उद्देश
वभागावर्धितवत्स्वम्यादियलागतस्तयाक्षानमेवतत्तन्मयाकद्रातसत्त्वानेनामतेरिषिप्यनोक्तम् ॥ १ ॥

भिक्षुस्वमेयेजीवटायाकारास्तदाकारमेवोत्सर्गगणशतमितिस्मृतम् ॥ तदेतद्वृद्धशतकमपिभोगेश्वर्यसाम्यादुर्गतात्वाच्चभवत् ॥ ननुगणादितरुद्रस्यसवकाः५॥पदाऽप्यन
 कथमुत्पन्नरुद्रायु स्वाभिभृत्यभावयोर्विरुद्धयोरेकवासभवत् ॥ किंचशततमस्यमुख्यरुद्रत्वाद्वगत्वाभावाद्गणशतमित्युक्तिश्चानुपपन्नेवेतिचेत्तत्राह ॥ रुद्राअपीति ॥ तेश
 तस्यरुद्राअपिपूर्वसिद्धस्येश्वरकोटिभूतरुद्रस्यपरिचर्यादिविधौगणाएवभवति तेषाकर्मफलभोगेश्वर्यप्राप्तेस्तदर्धानत्वादित्यर्थ ॥ ३ ॥ वोदयित्वानुतभिक्षुचेतसाचेतनेनचै
 त्यादिनाभिक्षुस्वमकृतेनशततमेनरुद्रेणस्यचित्तचैतन्यदानेनभिक्षवादीनावोधनयत्नागुक्ततदन्यात्रादर्शनादसंभावयत्तसामपृच्छति ॥ एकस्मादिति ॥ ४ ॥ अनीश्वरेष्वज्ञेयुत
 ददर्शनेपिर्दश्वरेषुमुक्तेषुनतदसंभावनायुक्तेतिपरिहरति ॥ निरावरणेति ॥ ज्ञानैश्वर्येणनिरावरणायोगेश्वर्येणसद्भावाःसत्यसकल्पाः ॥ रसोवैसरसंसेवायलब्ध्वानदीभवतीतिश्रु

यआकाराश्वतेस्वप्नेतत्तद्गणशतंरुद्रतम् ॥ तदेतद्वृद्धशतकंरुद्राअपिगणाविधौ॥ ३ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ एकस्माद्गवांश्चित्ताक
 यंचित्तशतंरुद्रतम् ॥ तत्स्वप्नकृतरुद्रेणर्दीपाह्नीपशतंयथा ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ निरावरणसद्भावाययथाकल्पयंतिहि ॥ तत्त
 थानुभवंत्येवरसावरणसंविदः ॥ ५ ॥ ॥ सर्वोत्पन्नःसर्वगत्वाद्ययथायत्रभाष्यते ॥ तथानुभूयतेतत्रतथाज्ञतयाधिया ॥ ६ ॥ ॥ श्रीराम
 उवाच ॥ ॥ कपालमालाभरणोभस्मशालीदिगंबरः ॥ रमशाननिलयोव्रह्मन्कामुकश्चकिर्माश्वरः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ म
 हेश्वराणांसिद्धानांजीवन्मुक्तशरीरिणाम् ॥ नक्रियानियमोर्त्साहसह्यज्ञस्यैवकल्पितः ॥ ८ ॥ ॥ अज्ञसुदितचित्तत्वाक्रियानियमनंविन ॥
 गच्छन्त्यायेनमास्तेनपरंदुःखंप्रयातिहि ॥ ९ ॥ ॥ सुज्ञास्त्विष्टेष्वापिपुननिमज्जतिवस्तुषु ॥ यतैद्रियत्वाद्ब्रह्मत्वानिर्वासनतयातथा ॥ १० ॥

ने रसोभूमानदस्तआसमतात्साकल्पिकार्थसत्तालाभापदणोतिस्वीकरोतितथाविधायामायाप्रतिव्यवसवेतसर्वज्ञसर्वशक्तत्वाख्यातद्वलादित्यर्थ ॥ ५ ॥ सार्वाभ्यवलादपि
 तेषासर्वभावितार्थसिद्धिरित्याह ॥ सर्वाल्लनइति ॥ ६ ॥ एवमैश्वर्यसंतिहरिहरादयःकिमर्थमानुषयोन्याद्यवताररमशानवासादिकदर्शनात्सत्यकल्पयतिशुभमेवकुनोत्कल्प
 यतीत्याशयेनरामपृच्छति ॥ कपालेति ॥ भस्मनाशालतेशोभतेनच्छील ॥ ईश्वरःसर्वशक्तिसंपन्नोपिसर्गकिकिमर्थमेवमार्त्तइत्यर्थ ॥ ७ ॥ क्रियाःशास्त्रायाएवमगलरूपा
 एवसुखभोगफलाएवकार्याइतिनियमस्तेषावधिकिकरत्वाभावात् ॥ अज्ञदृक्प्रसिद्धमगलानामपिसर्वप्रातत्त्वदृशाअमगलतमत्वाविशेषात् ॥ अशुभकर्मभावेनदुःखसा
 मभ्यापितेपादुखभोगानुदयात्सर्वस्यसुखरूपत्वाविशेषाच्चेतिभावः ॥ ८ ॥ दितचित्तत्वातरागद्वेषलोभादिदोषसहस्रखंडितचित्तत्वान्मास्तेनमत्स्येषुप्रसिद्धेनदुर्बलरूपरजा
 तिप्रसन्नन्यायेनगच्छत्क्रियानियमनंविनापरजन्मपरपरानरकादिदुःखंप्रयाति ॥ हिंइतिशास्त्रप्रसिद्धौ ॥ ९ ॥ १० ॥

अधिवाधाधानुर्धनद्वापञ्चनीनामलिखाधानुयातीतम् ॥ १८ ॥ प्रागुक्तसमविधसूत्रानुभिषेकानामध्यवस्थायपुतास्तिकोभूषिका समधिभेदकृपा जायतकापराध्वा
 इत्यमस्थितरगधिविषयापणभधरीत्याह ॥ सौर्धुमेकति ॥ समाधान-समाधिकभ्यसमाधि एतेसमापयोजापत्यपिभवति ॥ १९ ॥ हेमचन्द्रप्रसन्नहसाधोकापतिसमतानि
 पणव्यवहारेत्तद्वेतिउपधात्यक्तव्यद्वार समाधिस्योपिजीवन्मुक्त सकलामलरतिरहितिर्निव्यनुपस्यएवतथाविद्दृष्टम् ॥ नृपचस्थिति स्पूलवृक्षकारद्वयधाधान्यमाभय
 मतिनभाभयस्यमल्लेखालिनान्यस्यत्यम् ॥ अयवानभदस्यपिषवोपनमेय ॥ नृपस्थितिलिखाभवतएनालिनान्यस्येत्यर्थ ॥ अथवाभावतलवैवात्तीतिराममतिविद्वत्
 पाठान्ति ॥ २० ॥ इयामन्त्र अदितिमीदृक्प्रापनिपुक्तरित्याधिराहविषादभाषाविष्ठापनेनेवस्तभवधासनमेकनुयद्वयमास ॥ सर्वविषयतदनीहिकलमप्यसिद्धतत्प्रतिरो

सुधुसमौनमेवंदमनतत्वाद्यधोभवत् ॥ नुर्यमेवामलविद्वितुयार्तीतमयापिच ॥ २८ ॥ सौर्धुमेकसमाधानस्तयातुर्यसमाधिक ॥ नुर्याती
 तसमाधिवाजाप्रत्यपिभवतिवे ॥ २९ ॥ नृपस्यएवसकलामलशांतिवृत्तिर्जाप्रत्यपिव्यवहरन्निपुणसमतात् ॥ नित्यसदेहउतवापिवि
 दहरेवमक्षन्मोभवतएवकिलालिसाधा ॥ ३० ॥ अभितुदकभववासनमेकमास्वनत्वनवाहमपिनाम्यदिहालिसत्यम् ॥ सर्ववि
 द्यतद्वर्तद्विजलांतराभज्ञास्तिष्ठिद्वगनकोशकलेकनिष्ठ ॥ ३१ ॥ इत्यापेवा० वा० दे० मोक्षोपायपुनिर्वाणप्रकरणपू० महामौनय
 ज्ञापदशानामाष्टपद्वितम संग ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कुत-शतत्वमायातरुद्राणामु
 नितायक ॥ योगणास्तेनुपेकद्राउतनेतिवटाशुभे ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ स्वमानाभिक्षुणादृष्टशतशतशरीरकम् ॥ सर्वमुद्देशता
 ज्ञातततउत्तनतन्मया ॥ २ ॥

नान्तरानुभूयमान स्वमलशमभुग्व्याघ्रोर्जीवन्मुक्तस्त्वचिद्वगनकोशकलेकनिष्ठाल्लिखेत्यर्थ ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीवाग्विषय-तात्पर्यप्रकाशेति० पू० अष्टपद्वितम-संग ॥ ६८ ॥
 गणानामपिद्वत्समुक्तानामिच्छिर्वास्त्यति ॥ योगाद्यात्मस्थवित्प्रयोष्येत्सुदूतिरुच्यते ॥ १ ॥ प्राप्यतप्राग्वहसहोक्तदशोसर्वएवते ॥ समाजामुर्ध्विरजुश्चरुद्राणांमुत्तमशतमिति
 शतानामप्युत्तमचरुद्राणांमुत्तमशतमिति ॥ १ ॥ प्राप्यतप्राग्वहसहोक्तदशोसर्वएवते ॥ समाजामुर्ध्विरजुश्चरुद्राणांमुत्तमशतमिति
 स्तुक्तनप्रद-अध्यापारतद्वर्तमानागणत्वमेकैवकर्मतिरिक्तविद्वानोराम पूच्छति ॥ कुतइति ॥ रुद्राणांशतत्वकुतआगतम् किण्वो-सर्वपरिमाणनाहुततद्व्यतिरिक्तद्राणांमेवपरिण
 णनात् ॥ एषार्थेनुराह ॥ यमथात्मन्योकास्तएवकेवद्राउकालोउतन ॥ अप्येएवकद्राउत्यर्थ ॥ १ ॥ तपमयमकृष्यमेवावधव्यसिद्धउत्तरमाह ॥ स्वमानाभिनि ॥ उद्देश
 तप्याग्नीवतवज्जम्भारिप्रसावतस्तयाज्ञातमेवततस्तप्याकद्राशतसंख्यानेनाप्येवैशिष्यनोक्तम् ॥ १ ॥

एकफलत्वेऽथोदनसिद्धौ वाङ्मज्जलयोगो विवसां ल्ययोगयोः समुच्चयौ युक्तो न विकल्प इति चेन्न तत्राह वासनामिति ॥ सद्यतेर्वाक्षांतः करणप्राणादिचेष्टायास्तद्वासनापुंजात्मकं मन एव
 कारणतश्च साध्येन योगेन वा एकेनैव विलीयत त्वज्ञानात्मना परिणतमुभयोः कारणप्राणयोरेषां कर्मसु व्यापारेषु अकारणतामेतौ स्वैकेन भाग्यफलसिद्धेर्न समुच्चय इत्यर्थः ॥ २३ ॥
 देहाहतादर्शनपूर्विके वसवर्षास्तस्य तस्मिन् मनस्य ललातौ सर्वसंस्ततिशान्तिरुपपन्नेत्याह ॥ मन इति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेन तर्हि कथं मनसो नाश इति चेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥
 मन इति ॥ २५ ॥ ज्ञानेन मनोवाधेत त्कार्याहममतादिवंधमोक्षानां सर्वाः कल्पनावाध्यत इत्याह ॥ मनोभव इति ॥ ककुत इत्यनयोः प्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधम
 मध्यमाधिकारिकमेणमोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थात्पर्यस्य हेण दर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषु मध्यमरासमाक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणे सर्वप्राणविलयप्रसिद्धेरिति भा
 वः ॥ २८ ॥ अयोप्यपायामनोनाशद्वारैव मोक्षहेतवो मरणे च न मनोनाशः प्राणनाशो वा किंतु मूर्च्छाकाले विलीनसैधववद्विधायानां वासनात्मनावस्थानमुक्त्वमणकाले पुनराविर्भा
 वासनांचित्तमेवाहुः कारणतस्मिन् संहतः ॥ तदकारणतामेति विलीयो भव्यकर्मसु ॥ २३ ॥ मनः पश्यति वैदेहं बालो वेतालकं यथा ॥ स्वात्मा
 नं विलयं नीत्वानभूयस्तं प्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनोमुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणत् ॥ स्वप्ने स्वमरणाकारं प्रेक्ष्यमाणं न विद्यते ॥ २५ ॥ मनो
 भवस्तु संसारः कर्ममाहं कसंततिः ॥ उपदेशोपदेशादिवंधमोक्षौ च तत्कुतः ॥ २६ ॥ एकनत्वयनाभ्यासः प्राणानां विलयस्तथा ॥ मनोवि
 निग्रहश्चेति मोक्षशब्दार्थसंग्रहः ॥ २७ ॥ श्रीराम उवाच ॥ यदि हि प्राणविलयो मुने मोक्षस्य कारणम् ॥ मृता एव विमुच्यंते तन्मन्ये
 सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ त्रिविधेषु प्रयोगेषु मनः प्रशमनं वरम् ॥ साध्यं विद्धि तदेवाशु यथा भवति तच्छिवम् ॥ २९ ॥
 यदानिर्वाणनं प्राणास्त्यजंतीं दर्शयिष्ये ॥ तदानुभूय तन्मात्रैर्यातिव्योमनि संगमम् ॥ ३० ॥

वः स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्वयकामतीति श्रुते स्तृणजलायुकादृष्टांतप्रसिद्धौ विलीनानां प्राणानां च क्षुरादिद्वारेणोक्त्वमणसंभावः ॥ न च स्थूलदेहरूपधाधाराज्जाद्वहिर्निर्ग
 तानाविलयः वासाकाशोऽहोकाताभिर्भूतमात्राभिस्तात्कालिकव्यवहारयोग्यदेहकल्पनसंभावित्याशयेन वसिष्ठः समाधत्ते ॥ त्रिविधेति ध्वत्यादिना ॥ मनः प्रशमने भववरं श्रेष्ठ
 साध्यमिति ॥ २९ ॥ यदा प्राणानि निर्वाणनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्तपुरुषरावमिदं दर्शयति तदा वासनाकामकर्मापस्थापितमाविदेहाकारमनुभूय बाह्यव्योमनितादृशदे
 हारं भानुकुलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिः संगमयति ॥ तथा च श्रुतिः ॥ स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्वयकामतीति ॥ तद्यथा पेशस्कारी पेशसो मासामुपादायान्यन्वतरकल्याणत
 ररूपतनुने एवमेवायमात्मेदं दर्शयति तद्व्यापयित्वाऽप्यन्वतरकल्याणत ररूपं कुरुते पितृपुत्राणां धर्मवद्वैववाप्राजापत्यं ब्राह्मणान्येषां भूतानामिति च ॥ श्रुतौ पेशस्कारी
 स्वर्णकारपेशसः स्वर्णस्य मात्राशकलान्युपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

ठरत अक स्यादा दुर्भूतम् ॥ ५६ ॥ आसंग ॥ ११ ॥ एव कथा भानुप्यादि अन्तर्गता ॥ १२ ॥ नरेपताकस्य विधिरेश ॥ आसीयत्वषणाश्रमोचितम् ॥ परतवच्यम् ॥ सा
 निजालाचिपिणानिपान्नातिनिविपयलयाधिधनकश्चित्तय ॥ १३ ॥ गर्हिकयद्दरस्यमसिद्धहरिभवेनकियानियमोहोर्षातद्धरिष्वेयादिनियमोभावादीनामप्राप्त्योत्त
 मवधानियम क्ककतालीपव्यापतदपटनादित्याराक्याह ॥ अग्रार्थानाभित ॥ आगत्यलतज्जात्युचितकर्मनियम ॥ मुख्यश्चेच्छाखानाविनियमतिरेवतद्व्यवस्थाधिकेत्यय
 ॥ १४ ॥ अस्मान्नुत्थयानाम्प्रादिकियार्थनियता सगर्हाश्रमिकार्कनृगोर्हद्विमापयोत्ततद्वर्णाविभागक्षेत्रवशात् पृथक्प्रेहिकपारट्टीकिकसुखद्वयानुभूतिकृत्वा

कायतालीयवद्द्वयदिपापूर्वतितेसदा ॥ ननुर्वस्यवैकिषिनेपाकश्चिदपिग्रह ॥ ११ ॥ काकतालीयतोविष्णुरेवकर्मदितपुरा ॥ एव
 कर्माजिनयनएवकर्मधुजाद्वय ॥ १२ ॥ नर्निधमस्मिन्नानिधनोपादेयनहेयता ॥ नचाभियनचपरकमज्ञाविपयकश्चित् ॥ १३ ॥ अग्र्या
 दर्ताययौप्यादिसगादाहद्विभागतम् ॥ हरदर्तातयाकर्मद्विजातीनाचजातय ॥ १४ ॥ सर्गेप्रकद्विमायातेसकेतवशात् पृथक् ॥ अनुभू
 तिफलाश्रयाफल्यिताकस्मितास्वयम् ॥ १५ ॥ विदेहमुक्तविपयतुयमीनमतोमया ॥ नोक्तवपरमीनसेदेहस्यरयूह ॥ १६ ॥ रवाट
 व्यतिरामच्छमागमाकाशचिदात्मकम् ॥ तत्ताप्राप्तिप्रश्रये साकयप्राप्यतश्चणु ॥ १७ ॥ सम्यग्ज्ञानावधोघेनित्यमकसमाधिना ॥
 सस्ययवावुद्वायेतरयता सात्मयोगिन ॥ १८ ॥ प्राणायनिलसशतीयुक्तयायेपदभागता ॥ अनामयमनाद्यततेभ्यतायोगयोगि
 न ॥ १९ ॥ उपादयतुसर्वपागातपदमशुभिमम् ॥ तर्केचित्सस्ययाप्राप्ता कचियोगेनदेहत ॥ २० ॥ एकसांस्थव्ययोगाचय पश्यतिस
 यस्तति ॥ यत्सांस्थं प्राप्यतेस्यानपरयोगैकदेवहि ॥ २१ ॥ यन्प्राणमनोदत्तिरत्यतनोपलभ्यते ॥ वासनावागुरोक्तातातद्विद्विपरम
 पदम् ॥ २२ ॥

शार्वापासगातिरस्यभरागाद्विषयात्सयद्विभक्तादन्निधैवम्यवित्यर्थ ॥ १५ ॥ एवमभसमाभापयत्युत्तेपुर्गेनेयुषकम्यशेषदर्शयति ॥ विदेहेति ॥ सेदेहस्यमसिद्धाच्युर्ध
 धर्मानास्तरत्नोत्कृष्टचित्रिपरेणाश्रय ॥ १६ ॥ तत्तापालाहवस्ययातिप्रश्रयोमोक्ष ॥ १७ ॥ तत्प्राप्तीसांस्थयोगावुपापद्विनिर्णयिष्यमसांस्थयोगिनोत्प्लक्षयति ॥
 सस्यमिति ॥ सस्ययाद्विद्वकविषयप्रयुक्तराकाशपातन ॥ १८ ॥ कर्मयोगिनोत्प्लक्षयति प्राणेति युक्त्यापान्मार्गिणहृदयोगेन ॥ १९ ॥ उपादेयफलीभूतसस्यसाक्षात्कारेणप्राप्त
 म्यम् ॥ सर्वेवादिविधानादपिपोषिनाम् ॥ वेहेतःअनैवेदेहेन ॥ २० ॥ फलान्पुनरेवस्फुटयति ॥ यदिति ॥ २१ ॥ ननुविनिश्चयपयासयो कुतएकफलतद्वाह ॥ यमेति ॥ प्रा
 णमनाहरयाहमपारव्यात्यनिकदिलोपलब्धिरत्यल्लुभययासनाधानोक्तातास्थितिरवशात्परमपदतद्वित्यर्थ ॥ २२ ॥

एकफलत्वेओदनसिद्धौवह्निजलयोरिवसाध्ययोगयोःसमुच्चयकोनविकल्पइतिचेत्तत्राह वासनामिति ॥ संस्तेर्वासांतःकरणप्राणादिचेष्टायास्तद्वासनापुंजालकंमनएव
कारणतत्त्वसाध्येनयोगेनवाएकेनैवविलीयतत्त्वज्ञानात्मनापरिणतभुभयोःकरणप्राणयोरपिकर्मसुब्ध्यापारेषुअकारणतामतीत्यैकेनाभयफलसिद्धेर्नसमुच्चयइत्यर्थः ॥ २३ ॥
इहाहतादर्शनपूर्विकैवसर्वासस्तिस्तन्मूलमनस्तच्छातौसर्वसस्तिशान्तिरुपपन्नेत्याह ॥ मनइति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेनतर्हिकथंमनसोनाशइतिचेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥
मनइति ॥ २५ ॥ ज्ञानेनमनोबाधेतत्कार्यार्हममतादिवंधमोक्षांताःसर्वाकल्पनाबाध्यतइत्याह ॥ मनोभवइति ॥ ककुतइत्यनयोःप्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधम
मध्यमाधिकारिक्रमेणमोक्षसाधनत्रयसर्वशार्त्तार्थतत्सर्वसमहेणदर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषुमध्यमंरामआक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणसर्वेषाप्राणविलयप्रसिद्धेरितिभा
वः ॥ २८ ॥ अयोप्युपायामनोनाशद्वारैवमोक्षहेतवोमरणेचनमनोनाशःप्राणनाशोवाकिनुमूर्च्छाकालेविलीनसैधववद्विधायावासनात्मनावस्थानमुक्कमणकालेपुनराविर्भा
वासनांचित्तमेवादुःकारणंतद्विसंस्तुते ॥ तदकारणतामेतिविलीयोभयकर्मसु ॥ २३ ॥ मनःपश्चातिवैदेहंवालोवेतालकंयथा ॥ स्वात्मा
नंविलयंनीत्वानभूयस्तंप्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनोमुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणात् ॥ स्वप्नेस्वमरणाकारंप्रेक्ष्यमाणंनविद्यते ॥ २५ ॥ मनो
भवस्तुसंसारःकममाहंइसंतति ॥ उपदेशोपदेशादिवंधमोक्षौचितलुक्तः ॥ २६ ॥ एकनत्वघनाभ्यासःप्राणानांविलयस्तथा ॥ मनोवि
निग्रहश्चेतिमोक्षशब्दार्थसंग्रहः ॥ २७ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यदिहिप्राणविलयोमुनेमोक्षस्यकारणम् ॥ नृताएवविमुच्यंततन्मन्ये
सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ चिष्वतेषुप्रयोगेषुमनःप्रशमनंवरम् ॥ साध्यंविद्धितदेवाशुचयथाभवतितच्छिवम् ॥ २९ ॥
यदानिर्वाणनंप्राणास्यजंतोदंशरिरकम् ॥ तदानुभूयतन्मात्रैर्यातिव्योमनिसंगमम् ॥ ३० ॥

वः सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्ववकामतीतिश्रुतेरतृणजलायुकादृष्टांतप्रसिद्धेर्विलीनानांप्राणानांचक्षुरादिहारेणोक्कमणासंभवाच्च नचस्थूलदेहरूपाधाराभावाद्दहिर्निर्ग
तानाविलयः बासाकाशेहोक्कानाभिर्भूतमात्राभिस्तात्कालिकव्यवहारयोभ्यदेहकल्पनसंभवादित्याशयेनवसिष्ठःसमाधत्ते ॥ चिष्वतेष्वित्यादिना ॥ मनःप्रशमनमेववरंश्रेष्ठ
साध्यविद्धि ॥ २९ ॥ यदप्राणानिर्वाणनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्तपुर्णरारावमिदंशरीरकल्पजंतितद्वासनाकामकर्मोपस्थापितभाविदेहाकारमनुभूयबाह्यव्योमनितदृशदे
हारंभानुकूलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिःसंगमयान्ति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्ववकामतीति ॥ तद्यथापेशरस्कारोपेशसोमाप्राणमुदायान्यन्वतरेकल्याणत
ररूपतनुतेएवमेवायमात्मेदंशरीरनिहत्याविद्यागमयित्वाऽप्यन्वतरेकल्याणतररूपकुरुतेपिऽप्यंवागांधर्वैवदैववाप्राजापत्यंवाब्राह्मवाहन्येवावाभूतानामितिच ॥ श्रुतौपेशस्कारी
स्वर्णकारपेशसःस्वर्णस्यमात्राशकलाप्युपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

कदाञ्चकस्याधार्तुताम् ॥ पद आसग ॥ ११ ॥ एवकयामानुष्यादिजन्मकया ॥ १२ ॥ नहेयताकस्यश्चिद्विरोध ॥ आत्मीयस्त्ववणाश्रमोचितम् ॥ परतवन्मत् ॥ आ
 सिद्धात्ताव्यपिपोतिपद्मानीतिपयस्तथाश्चिधनकचिद्विस्तर्य ॥ १३ ॥ तर्हि कथंहरस्यमसिद्धहरश्चरिषधेकियानियमोहेर्वातेश्वरिषवेपादिनियमोभयदादीनांचमात्मणोत्त
 मयथाभियम कानात्मीयस्यायेतदपदनादित्पराशक्याह ॥ अथ्यादीनामिति ॥ जातयस्तत्तज्जात्युचितकर्मनियम ॥ मुख्यश्चेष्ट्याह्रयानादितिनियतिरेवतद्रावस्थापिकेत्यथ
 ॥ १४ ॥ आह्वानानुषयानाध्यादिकिधार्मनियता सगाधार्मिभ्यका किनुसर्गेहृदिभयायेतसिततद्वर्णादिभिन्नागसेकेनयशत पृथक्प्रेहिकपारत्वीकिकसुखद्वानुभूतिफल्ग

काकतालीयवद्भ्रांमियां कुर्वतितेसदा ॥ नकुर्वत्यपिर्वैकिचिन्नैपाकचिदपिग्रह ॥ ११ ॥ काकतालीयतोविष्णुरेवकर्मादित पुरा ॥ एव
 कमाश्चिनयनएवंकर्मयुजोद्व ॥ १२ ॥ नर्तिप्रमस्तिनानिद्यनोपादेयनहेयता ॥ नवात्मीयनचपरकर्मज्ञविपयकचित् ॥ १३ ॥ अथ्या
 दीनांययौष्यादिसर्गादौकहिमागतम् ॥ हरदीनांतयाकर्महिजानीनाचजातय ॥ १४ ॥ सर्गप्ररुदिमायातसकेतवगत पृथक् ॥ अनुभू
 तिफलाश्रया कस्तिता कस्तिता स्वयम् ॥ १५ ॥ विदेहमुकविपयतुयंमौनमतोभया ॥ नोकतवपरमौनसदेहस्यरपूहह ॥ १६ ॥ खाद
 व्यतितरामन्दमात्माकाशचिदात्मकम् ॥ तत्ताप्राप्ति परश्चेव माकयप्राप्यतश्चणु ॥ १७ ॥ सम्यग्ज्ञानावधाधननित्यमकसमाधिना ॥
 सख्यैवावुद्धयेतस्वता सात्म्ययोगिन ॥ १८ ॥ प्राणायतिलसशतीचुत्पयायेपदमागता ॥ अनामयमनाधंततेभ्यतायोगयोगि
 न ॥ १९ ॥ उपदेयतुसर्वपाशातपदमन्त्रविमम् ॥ तर्केषित्सख्ययाप्राप्ता कचिद्योगेनदेहत ॥ २० ॥ एकसास्थ्यवयोगचय पश्यतिस
 पश्यति ॥ यत्सांस्थे प्राप्यतस्यानंपरयोगकोटवहि ॥ २१ ॥ यज्जप्राणमनोवदितिरत्यतनोपलभ्यते ॥ वासनावागुरोक्क्रांतातदिद्धिपरम
 पदम् ॥ २२ ॥

शार्त्वात्ताभाविष्यभरमागदिषशास्तयकस्तिनाहनिधैयभ्यमित्यर्थ ॥ १५ ॥ एवमभ्यसमाधायपक्षुनेपुर्मनेपुष्पकभ्यशेपरशयति ॥ विरहेति ॥ सेतहस्यपसिद्धाच्चतुर्थ
 धर्मीनास्तेषनोक्तान्मुष्पिधितिपरेणाभ्य ॥ १६ ॥ तत्तायास्तद्रावस्थयापि परमयोभोष ॥ १७ ॥ तथार्मीसांस्थ्ययोगागुपायद्विधार्पिप्यभ्यसांस्थ्ययोगिनोत्तक्षयति ॥
 सम्यगिति ॥ सख्ययाधिकेकविषयमयुन्यतामयोगेन ॥ १८ ॥ कर्मयोगिनोत्तक्षयति मपेति युक्तमाभाभ्यार्णतद्वदयोगेन ॥ १९ ॥ उपदेयकटीभूततस्वसाक्षात्कारेणप्राप्त
 म्यम् ॥ सर्वेपादिभिधानामपिद्योगिनाम् ॥ २० ॥ फलतपुतेदेहस्फुटयति ॥ यदिति ॥ २१ ॥ ननुविभिन्मरूपयास्तयो कृतएकफलतभाह ॥ यधेति ॥ प्रा
 णमनोहृत्पोकमयोरप्यात्मनिकविलयोपलक्षितत्वाद्भयप्राप्तनाभागुरोक्क्रांतास्थितिरेवतत्परमपदतदित्यर्थ ॥ २२ ॥

एकफलत्वेऽथोदनसिद्धौ वक्रिजलयोरिव सांख्ययोगयोः समुच्चयोर्युक्तो न विकल्प इति चेत्तत्राह वासनामिति ॥ संख्येर्वासातः करणप्राणादिचेष्टायास्तद्वासनापुंजात्मकं मन एव कारणतश्चासख्येन योगेन वा एकेनैव विलीयत इति तत्राज्ञानात्मना परिणतमुभयोः करणप्राणयोरपि कर्मसुव्यापारेषु अकारणतामेतीत्येकैकेनाभयफलसिद्धेर्न समुच्चय इत्यर्थः ॥ २३ ॥ देहाहतादर्शनपूर्विके वसर्वासिस्तस्मिन्मनसच्छातौ सर्वसंस्तिशान्तिरुपपन्नेत्याह ॥ मन इति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेन तर्हि कथमनसो नाश इति चेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥ मन इति ॥ २५ ॥ ज्ञानेन मनोवाधेतत्कार्याहंममतादिवंधमोक्षाताः सर्वाः कल्पनावाध्यात इत्याह ॥ मनो भवति ॥ २६ ॥ इदानीमुक्तमाधममध्यमाधिकारिकभेगमोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थात्पर्यसंप्रहेण दर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषु मध्यमराम आक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणे सर्वेषां प्राणविलयप्रसिद्धेरिति भावः ॥ २८ ॥ अथोप्युपायामनोनाशद्वैरेव मोक्षहेतवो मरणे च न मनोनाशः प्राणनाशो वा किनुमूर्च्छाकाले विलीनसौधवद्विद्याया वासनात्मनावस्थानमुक्त्वमणकाले पुनराविर्भावासनां चित्तमेवाहुः कारणं तद्विसंस्तुते ॥ तदकारणतामेति विलीयो भयकर्मसु ॥ २३ ॥ मनः पश्यति वैदेहं बालो वेतालकं यथा ॥ स्वात्मानं विलयं नीत्वा न भूयस्तं प्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनो मुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणान् ॥ स्वप्ने स्वमरणाकारं प्रेक्ष्यमाणं न विद्यते ॥ २५ ॥ मनो भवस्तु संसारः कममाहं कसंतति ॥ उपदेशोपदेशादिवंधमोक्षौ च तत्कुतः ॥ २६ ॥ एकनत्वधनाभ्यासः प्राणानां विलयस्तथा ॥ मनो विनिग्रहश्चेति मोक्षशब्दार्थसंग्रहः ॥ २७ ॥ श्रीराम उवाच ॥ यदि हि प्राणविलयो मुने मोक्षस्य कारणम् ॥ मृता एव विमुच्यंते तन्मन्ये सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ त्रिष्वेतेषु प्रयोगेषु मनः प्रशमनं वरम् ॥ साध्यं विद्वित् देवाश्चुयथा भवति तच्छिवम् ॥ २९ ॥ यदानिर्वाणतं प्राणास्त्यजंतीं दर्शयिष्ये ॥ तदानुभूयतन्मात्रैर्यातिव्योमनि संगमम् ॥ ३० ॥

वः स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्ववका मतीति श्रुते स्तृणजलायुकादृष्टांतप्रसिद्धौ विलीनानां प्राणानां च क्षुरादिद्वारेणोष्कमणासंभवाच्च न च स्थूलदेहरूपाधाराभावाद्दहिर्निर्गतानां विलयः वासाकारोऽहोकाताभिर्भूतमात्राभिस्तात्कालिकव्यवहारयोग्यदेहकल्पनसंभवादित्याशयेन वसिष्ठः समाधत्ते ॥ त्रिष्वेतेष्वित्यादिना ॥ मनः प्रशमनमेव वरश्चेष्टसाध्यविद्धि ॥ २९ ॥ यदा प्राणा निर्वर्णनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्त्युर्ध्वरावमिदं शरीरकल्पजं तदा वासनाका मर्कपस्थितिं भाविदेहाकारमनुभूय बाह्यव्योमनितादृशदेहं भातुकुलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिः संगमयति ॥ तथा च श्रुतिः ॥ स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्ववका मतीति ॥ तद्यथा पेशस्कारी पेशसो भावामुपादायान्यन्ववत रं कल्याणत ररूपतनुते एवमेवायमात्मेदं शरीरं निहत्या विद्यागमयित्वाऽन्यन्ववत रं कल्याणत रं रूपं कुरुते पित्र्यं वागांधर्वं वैदेवामाजापत्यं वा ब्राह्मणं वा भूतानामिति च ॥ श्रुतौ पेशस्कारी स्वर्णकार पेशसः स्वर्णस्य मात्राशकलान्युपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

तर्हि शत्रुभाषावर्तिना तस्याधिः सहापि नूनो न भिद्यति तत्राह ॥ वासनेति ॥ तत्तज्जीवसासनाभाषात्मकानिमात्रादशवासनाभ्यन्तर्वाशिराश्याधीरेव स भिद्यति तेनैरिति
 व्यवस्थितमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ प्राणोद्धारो देहवासनासंहिता एवोत्पद्यते यत्र पुनरेह प्राणिदेहवासनासंहिता एव नृपुंसति ॥ देहान्तरे च दीयद्वा देव्यो कातगत बायुभिश्च स
 भ्यवयाति ॥ यथा कुसुममधस्ति तेषु प्रविशित इति लेन स भ्यवयातीति यस्मिन्पिबनादिह स्वायम्भवातिद्वयः ॥ ३२ ॥ अतएव मरणमाश्रयणमनोनाशद्वितिनप्राणनारोपीत्या
 ह ॥ ननु हि ॥ यथा वायुर्दन्तः अगोर्धो मधो वा स कर्नैरुभयमानो धिनराभ्यतिननस्यति ॥ यन्प्राणयोः श्रमनियतस्य स्थितिरैकमुखेनाश्रयमुखेन च रर्याति ॥ नामनस्काद्वितिसा
 धासनासात्मकान्येव विद्धितन्मात्रकाणि वै ॥ तदात्मकैर्मनोवद्भिः प्राणैः भिद्यति तेनैरे ॥ ३१ ॥ सवासनास्तूपयते प्राणानुचंति देहक
 म् ॥ तद्वा मवायुसंभ्ये पर्यांति दुःस्वायगंधवम् ॥ ३२ ॥ मन सांयुरिवां गोधीनशाम्यतिसवासनम् ॥ नामनस्का सप्तवतिप्राणा सूर्य
 इव त्विष ॥ ३३ ॥ नजहाति मनः प्राणा विनाशानेन कर्हिचित् ॥ दृणांतरेणैव विना दृणां गमिवति तितिरि ॥ ३४ ॥ ज्ञानादवासनीभा वस्व
 नाशप्रानुधान्मन ॥ प्राणास्त्वदं चनादं ततश्चातिर्हि शिष्यते ॥ ३५ ॥ ज्ञानात्सर्वपदार्थानामसत्त्वसमुदेत्यलम् ॥ तर्तोगवासनानाशा
 द्वियागप्राणचेतसो ॥ ३६ ॥ ततो न पश्यति मनः प्रशांतिं देहापुन ॥ स्वनाशेन पदं प्राप्तं वासनैव मनो विदुः ॥ ३७ ॥ चेतो हि वासनानामात्र
 तदभावे परपदम् ॥ तत्त्वसंप्रपतं ज्ञानं ज्ञानमाहुर्विचारणम् ॥ ३८ ॥ इत्यस्या संस्मृतेरामपूर्यतः सप्तवत्तते ॥ स्वयविवेकमात्रेण रज्जुसर्प
 भ्रमाकृते ॥ ३९ ॥ एकार्थभ्यसनप्राणरोधश्च तपरिक्षया ॥ एकस्मिन्नेव ससिद्धे ससिद्धातिपरस्परम् ॥ ४० ॥ तालवतस्य संस्पंदे शांति
 शान्तो यथानिल ॥ प्राणानिलपरिस्पंदे शांतिशान्तयामन ॥ ४१ ॥ प्राण शरीरविलये प्रयाति ध्योमवायुताम् ॥ यथा वासित न वेद स
 र्वपश्यति तत्रवा ॥ ४२ ॥ यथा विदेहा पश्यति प्राणा ध्योमनिदेहकम् ॥ समनस्कास्तथा चारसर्वं चानुसर्वं तिते ॥ ४३ ॥ शांते वा तपरिस्प
 दं यथा गंध प्रशाम्यति ॥ तथा शांतिमनः स्पंदे शांतिप्राणवायव ॥ ४४ ॥

र्थेन ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अतएव ज्ञानादशवासनाक्षयेऽप्यनाश इत्याह ॥ ज्ञानादिति ॥ ३५ ॥ कथाज्ञानेन वासनानाशद्विति चेत्तदेतद्देहाध्यायवित्याह ॥ ज्ञानादिति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
 तद्विज्ञानसंघातसंघर्षाभित्ता आसन्नत्वे भेदसंप्रयतेन धातुस्थिभाषा एतल्लयोरभेदाद्देहात्वाल्लभमथ ज्ञानमभेदप्राप्त्यनुरूपमवधिवा आहुः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रस्तुतमुपादत्ते ॥
 एकेति ॥ एकोर्धोऽद्वयतभ्यसनमवस्थायाद्यार्त्तनय ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सति शरीरे प्राणकमणे अस्त्यक्तमोयप्रशरीरस्थीवरापच्छेदादिना रास्तमक क्रमस्तथाह ॥ प्राणद
 ति ॥ ध्योववायुर्न वासाकारस्य बायुपि कनाशद्वाह ॥ तदभासाकारो ॥ ४२ ॥ यथा यादृशकर्तृज्ञादित वासनान्मयपुनरप्यन्तरे देहक परयति धातुन कचनेव आचार
 व्यवाहारानुसंधति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

तिलतैलेसकान्तकुसुमामोदवन्मिश्रे ॥ ४५ ॥ रथसारथीद्वयान्योन्यस्पर्दनं विहरतः सपादयतः ॥ ४६ ॥ आधाराधेयवत् अर्प्योऽप्यवत् ॥ ४७ ॥ शांतबाधितद्वैतवासनम् ॥ प्राणस्य भावस्य तस्मिन्मनसिलीनत्वादेकीभूतत्वात् ॥ ४८ ॥ तस्मिन्मात्तत्वे लयेन तदात्मत्वमेव स्थिरमवति ॥ ४९ ॥ अनुपलभोऽज्ञान उपलभस्तद्वाधिकाब्रह्माकारादचित्तस्योदयो रप्यस्तोर्निवृत्तयोर्ध्याय्यत इति शेषस्तच्चिन्मात्रेण धारणया वा स्थिरो भवेत्यर्थः ॥ ५० ॥ कियत्कालमेकतत्त्वभावना धार्याति याह ॥ एकस्मिन्निति ॥ भावतदाकारवृत्तिधाराम् ॥ यावद्भावसावृत्तिधारापि चरमसाक्षात्कारपुष्टासती अभावत्वमायातितावदित्यर्थः ॥ ५१ ॥ भोष्यक्षयादाहारक्षयात्स्य यदेहद्वयविलीयते ॥ ५२ ॥ धारणाति पचिभिरगैर्मनसोवासाकारक्षये सति धारणादिभिश्चिभिर्ब्रह्मेकानता सपत्यानिर्विकल्पसमाधिपरिपाकेन ब्रह्मभावसिद्ध्यतीत्याह ॥ यदेकतानमिति ॥ ५३ ॥ अश्रुते अभते च ध्यानं

अविनाभावनीतित्यंजंतूनां प्राणचेतसी ॥ कुसुमामोदवन्मिश्रे तलैलेद्वयस्थिते ॥ ४५ ॥ मनसः स्पर्दनं प्राणः प्राणस्य स्पर्दनं मनः ॥ एतौ विहरतौ नित्यमन्योन्यं रथसारथी ॥ ४६ ॥ आधाराधेयवच्चैतावेकाभावे विनश्यतः ॥ कुरुतश्च स्वनाशेन कार्यमोक्षस्य मुत्तमम् ॥ ४७ ॥ एकतत्त्वपनाभ्यासाच्छांतं शास्यत्वं मनः ॥ तद्ध्यानत्वात् स्वभावस्य तेन प्राणोपि शास्यति ॥ ४८ ॥ विचार्य यदन्तात्मतत्त्वं नम्यतां नय ॥ मनस्तत्सह्यं न तदेव भवति स्थिरम् ॥ ४९ ॥ यदेवातिराश्रेयो नुपलभोपलभयोः ॥ हयोरप्यस्तोस्तत्र शेषे वापि स्थिरो भव ॥ ५० ॥ एकस्मिन्मुदृतत्वे तावद्भावं विभावयत् ॥ भावाभावत्वमायाति स्वभ्यासाद्यावदाततम् ॥ ५१ ॥ प्रत्याहारवतांचतः स्वयं भोष्यक्षयादिव ॥ विलीयते सहप्राणैः परमेवावशिष्यत ॥ ५२ ॥ यदेकतानं भवति चेत्तत्तद्भवति क्षणान् ॥ शांतशेषविशेषौघंचिराभ्यास स्वभावतः ॥ ५३ ॥ अविवेचयंतु नास्तीति बुद्ध्या युक्तियुतं धिया ॥ ज्ञानादेव परावासिस्तदभ्यासस्ततः परम् ॥ ५४ ॥ चित्ते शांतं शास्यतीत्यं संसारमृगच्छिका ॥ जरामुपगतमेधोमिहिकान्मयी यथा ॥ ५५ ॥ चित्तमात्रमविद्येति कुरुते नैव तत्क्षयम् ॥ तद्वै परमचिन्तात्माना भावो हि परंपदम् ॥ ५६ ॥ मुहूर्तमेव निर्वाणं यद्विचिंत्यतः परेपदे ॥ तत्तत्परिणतं विद्धि तत्रैवास्मादमागतम् ॥ ५७ ॥

धारणाद्यभ्यासायोगच्छ्रवणमननाभ्याद्वैतजातमविद्यैव सा च नास्तेव तत्त्वज्ञानादेव परावाप्तिरिति प्रमाणप्रमेयास भावनादोष निरासपर्यंतं वृत्त्याततः परं ध्यानधारणादिना ज्ञानाभ्यासः कार्यद्वयार्थः ॥ ५४ ॥ मेधे जरामपक्षयशरदिउपगते सति तोहेनोरागतान्मयो ॥ तत आगत इत्यर्थे हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यामित्यनुवर्त्तमाने मयदूचेति मयद् ॥ ५५ ॥ ब्रह्माकारपरिणतेन चित्तैव तस्य चित्तस्य क्षयकुरु तस्य चित्तक्षयस्य रूपमुचिता विद्यानमालैव न रूपा हि यस्मान्नदभावः परपदपरमपुरुषार्थान् भवतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ अप्यर्थेऽवकारः ॥ निर्वाणविश्रातम् ॥ तत्तर्हि तद्ब्रह्मैव परिणतं विद्धि न त्वभ्यस्तस्याधिष्ठानव्यतिरिक्तं त्वरूपमस्तीति तत्रैव निरतिशयस्य प्रकाशानदास्यादमागतं सन्नव्युत्थानमिच्छतीत्यर्थः ॥ तथा चोक्तिरिव धर्मोन्तरे ॥ ज्ञानात्तरसोऽयेन सकदास्वादिनो भवेत् ॥ विद्याय सर्वकार्याणि मनस्तत्रैव धावतीति ॥ ५७ ॥

रमेवपलुनयो धात्वाद्योगयोरकलविंसाह ॥ यदिति ॥ ५८ ॥ सत्वराध्याय्यैत्ययमेवाह ॥ येनइति ॥ अंतरमलभाषविच्छेदम् ॥ ५९ ॥ तद्वर्तनोन्मुखानाविरलापमेत्याह ॥
 विंशति ॥ अक्षरशास्त्रभाषनाभ्युपयोपम इदंशानुपरभ्योति ॥ ६० ॥ उक्तमेवार्थमनुपपन्नपुनरुचरति ॥ विगलितेति ॥ हेतुभागात्तद्विधेयोपायाभ्यासैर्विगलितभाषा
 यनोभाषत्तममुद्रागलक्षणातिभोतिर्तद्विगलितंनपदानियस्यथाविधयस्यथाविधास्यथाविगलद्वाधिनवव्यपटवत्यतिभासभाषयित्वाटमनइहअथमुक्त्यस्यथायासत्वमिति
 यनोभाषत्तममुद्रागलक्षणातिभोतिर्तद्विगलितंनपदानियस्यथाविधयस्यथाविधास्यथाविगलद्वाधिनवव्यपटवत्यतिभासभाषयित्वाटमनइहअथमुक्त्यस्यथायासत्वमिति
 तद्विलिख्य ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीशिवसिद्धमन्त्रात्मकरोहिणी ५ एकोनसप्ततितम सर्ग ॥ ६१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ भाषाभाल्यनवस्थानेविद्याभ्यरिशुद्धये ॥ वे
 यदिसांस्थेनविश्रांतंवेतोयोरोनवापिते ॥ क्षणतस्त्वतांयार्तनभूयइहजायते ॥ ५८ ॥ ॥ येतोविगलिताविपंसत्वशब्देनकथ्यते ॥ तन्म
 ससारधीजतत्तददात्ततरपुन ॥ ५९ ॥ कश्चिद्विगलिताविद्य सत्वस्यभ्रातवासन ॥ परशून्योपमसपोज्योति पश्यतिशान्भ्यति ॥ ६० ॥
 विगलितात्सपदविगलन्मन सुभगमत्वमितीहइकथ्यते ॥ नपुनरेतिकलामलिनपदकनकतामिवतायमुपागतम् ॥ ६१ ॥ ॥ इ० वा०
 वा० तं० मो० ति० पू० प्राणमन संयोगविचारणानभेकोनसप्ततितम सर्ग ॥ ६१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ ॥ जीवो
 जीवोभावत्वाश्रुयातिविषमचित्तात्मा ॥ विचारादित्यविधातोमोक्षइत्यभिधीयते ॥ १ ॥ मृगव्याजलमिवमनोहतादिहस्यते ॥ अस
 देवमनागेवतद्विचाराखलीयते ॥ २ ॥ संस्तुतिस्त्वन्निश्रितोवेतालोदाहृतानिमान् ॥ प्रश्नानाकर्णयशुभानप्रसंगात्स्मृतिमागतान् ॥ ३ ॥
 अस्तिविषयमहादय्यावेतालोविपुलाकति ॥ सर्किर्चिन्मंदलगर्वाजगामजिषांसया ॥ ४ ॥ संवेतालोवसत्पूर्वकर्त्तुमिच्छेत्सज्जनस्य
 दे ॥ यदुबल्लुपहरेणनित्यवन्नतयासुखी ॥ ५ ॥ निर्निमित्तनिरागस्कपुरोप्यभ्यागतनस ॥ क्षुधितोपिनरहतिस्तीहिन्यायदर्शका ॥ ६ ॥
 सकालेनानर्वागोहोजगामनगरांतरम् ॥ न्याययुक्त्याजनमोक्तुस्तुधासमभिवोदित ॥ ७ ॥ तत्रप्रापसमूपादराधिचर्याविनिर्गतम् ॥ त
 माह्वनपारेणशब्देनोभनिशाचर ॥ ८ ॥

अत्रासत्तद्विचाराश्रित्येतेषाम् ॥ १ ॥ चित्तेशिशाम्यतीत्यसत्तारमणवृष्णिकेसुकविषयरातीचविचारापुनश्चानाह्वययदीतउपायइत्याह ॥ अथइति ॥ इतिअनेनोपायेन
 यनोपक्रांतंकारणाविद्ययोरनोनाराः स्वभावात्स्यभिधीयत ॥ १ ॥ उक्तायांसिभाषनाहेतुप्रपञ्चद्वयव्यपमयारयति ॥ मृगयुष्मेति ॥ २ ॥ असेवमनागेवेत्युक्तायस्यस
 यनायास्यापिकामन्नतरयति ॥ सत्यतीति ॥ ३ ॥ गवाधयोव्यपन्नअनेष्वनतराह ॥ ४ ॥ सक्षिप्तोक्तविलारयिगुपमरहितआरभ्याह ॥ सइति ॥ सज्जनस्यराशआस्य
 रथेदिकानरास्यकन्दोभराअकतेनबहुवध्यमनवन्पुनरोप्यनित्यमनयानिर्दिक्षेपसमाधिमुखी ॥ ५ ॥ ६ ॥ काट्येतन्ममभ्यक्तमालाभकालेन ॥ अटवीगोह्यस्य ॥ ७ ॥
 नापिचर्यानिर्निगरेषुटमनपरिज्ञानापयचोराह्वयायस्यसत्तारकतर्प्यविनिर्गतम् ॥ ८ ॥ ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ निर्व्याप्यव्याघातेतकमेणासिचेत् ॥ १० ॥ सकला आशास्यतइत्याशाअभिधिनाथी ॥ किलेतिवर्मशास्त्रप्रसिद्धौ ॥ ११ ॥ अत्रश्वेदपराधसहस्रसुलभंसुत्रश्वे
नापराध्यत्वेव सचसत्यप्यपराधसहस्रेपालनीयइतिपरीक्षणाग्रप्रपरिपूर्णमेवप्रार्थयते ॥ ममैतामिति ॥ सप्तवार्थामिवाधितार्थाम् ॥ अनेनासमावितार्थप्रश्रच्छलेनपरवधप्र
वृत्तिः स्वस्यनासीतिदर्शितम् ॥ १२ ॥ सर्वेषाप्रश्नानामापातार्थः स्पष्टः ॥ तात्पर्यतस्तत्तरसर्गोस्फुटीकरिष्यते ॥ १३ ॥ उत्तरोत्तरस्वमेपूर्वपूर्वसत्यतांत्यजन्निपितत्प्रकाशक
स्वच्छसत्यात्मस्वरूपनत्यजति ॥ १४ ॥ यथारभायाः कदल्याः स्तम्भः अतस्तस्यातदतश्चप्रभवाच्चलकलमात्रम् ॥ दृष्टान्तस्तदशवलकलातरदाष्टान्तिकेसएवेतिविशेषइतिभा
वः ॥ १५ ॥ भूतौघपदेनतदाधारभुवनानिलक्ष्यत ॥ अतिमहत्वेनप्रसिद्धायेब्रह्मांडाकाशादयोपियस्याणोरेषक्षयापरमाअणव अत्यतक्षुद्राः ॥ १६ ॥ परमाणोः सूक्ष्मस्थैवस
वेतालउवाच ॥ राजन्लब्धोसिभीमेनवेतालेनमयाधुना ॥ इगच्छसिविनिष्टोसिभवभोजनमद्यमे ॥ १७ ॥ राजोवाच ॥ हेरात्रिच
रतिन्याय्यमांचेदस्तिबलादिह ॥ तत्तेसहस्रधामूर्धास्फुटिष्यतिनसंशयः ॥ १८ ॥ वेतालउवाच ॥ नत्वामद्वयहमन्याध्यन्यायोयंहि
मयोच्यते ॥ राजासिसकलाशाश्वपूर्णायास्त्वयार्थिनाम् ॥ १९ ॥ ममैतामर्थिताराजन्मंभवार्थीप्रपूरय ॥ प्रशानिमान्मयोक्तांस्त्वंस
म्यगाख्यातुमर्हसि ॥ २० ॥ कस्यसूयस्यरश्मीनांब्रह्मांडान्यणवः कशाः ॥ कस्मिन्स्फुरंतिपवनेमहागगनरेणवः ॥ २१ ॥ स्वप्नास्वप्नांतरं
गच्छच्छतशोयसहस्रशः ॥ त्यजन्नत्यजतिस्वच्छकः स्वरूपप्रभास्वरम् ॥ २२ ॥ रंभास्तंभोयथापन्नमात्रमेवंपुनः पुनः ॥ अंतरंतस्तथां
तश्चतथाकोणुः सएवहि ॥ २३ ॥ ब्रह्मांडाकाशभूतौघसूर्यमंडलमेरवः ॥ अपरित्यजतोणुत्वंकस्याणोः परमाणवः ॥ २४ ॥ कस्यानव
यवस्यैवपरमाणुमहागिरेः ॥ शिलांतर्निविडैकांतरूपमज्जाजगज्जयी ॥ २५ ॥ इतिकथयसिचेन्नमेदुरात्मंस्तदिहनिगीर्धर्भवंतमात्मघा
तिन् ॥ फलमिवतवमंडलप्रसेहंप्रसभमुपेत्यजगद्यथाकृतांतः ॥ २६ ॥ इत्यार्षेवांवा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेषू० वेताल
प्रश्नानामसतितमः सर्गः ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्तवतिवेतालेवकुंप्रशान्विहस्यसः ॥ उवाचवचनंराजा
दंतांशुवचलांबरः ॥ २९ ॥

तोमहतोगिरेः ॥ निविडघनतरयत्सत्तैकातरूपतदेवमज्जासारोयस्या ॥ २७ ॥ इतिषट्प्रश्नान्मेकथयसिचेद्दृष्टोदेहादिरेवआत्मायस्यतथाविध अतएवापरिच्छिन्नमात्मान
परिच्छेदेनघातितवानसीत्यात्मघातिन् तत्तस्मादकथनापराधादेवभवतफलमिवनिगीर्धप्रसप्तबलात्मवमडलमडलस्थजनात्प्रसेयम् ॥ प्रसेहमितिपाठेविकरणपदव्यत्ययश्रुता
दसः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशेनि० पू० समतितमः सर्गः ॥ २७ ॥ ॥ आद्यप्रश्नसमाधानविस्तरेणात्रवर्णयते ॥ अनतकोटिब्रह्मांडफलदक्षादिकल्पनैः
॥ १ ॥ प्रसिद्धब्रह्मांडानां प्रसरेणत्वमित्यल्पदृष्ट्यात्वयोक्तावश्यमाणकल्पनयाकोटिकोटिगर्भब्रह्मांडानामपितत्रप्रसरेणत्वसंज्ञादित्याशायेनविहस्यदत्तानामशुभिः प्रभाभिर्ध
वलाभ्यवराणिबलाण्याकाराचयस्यतथाविधः सन् ॥ २९ ॥

प्रत्यदृष्टेरथासुपरारदृष्टिभूयाएतास्त्रादिब्रह्मांडांताः शतमसख्या कलनाः प्रतिभासास्ताएताः सर्वप्राणिप्रत्यक्षास्तस्यादित्यस्यदीप्तयोरश्मयः ॥ १७ ॥ मयाचिदात्मादिति एव
 प्रभाव सूर्यइतित्वस्यश्रोत्रत्वेनोत्तरत्वेनोत्तरत्सर्वजगदसौतपतिप्रकाशयति ॥ १८ ॥ भुवनाभोगाब्रह्माष्टाः ॥ १९ ॥ भातिस्फूर्तिलभते ॥ भवतिसत्ताचलभते ॥ २० ॥ रेवेताल
 वर्णितशबलब्रह्मलक्षणस्यत्रैलोक्यमंडपमणेः सूर्यस्यपारमार्थिकतत्त्वभूतेमुख्याधिकारिणुविज्ञानशास्त्रजन्यारवढाकारसाक्षात्कारस्तन्मात्रेणकचित्तात्मनिस्वात्मतयाप्रथमाने
 अनधिकारिजनुमात्रेणअविकासभाजिअस्फुटदृढप्रत्यगात्मनिअग्निविस्फुलिगवच्चिज्जन्मनेर्जीवजगतोर्भवनस्यपृथक्सत्तायाः कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यनंतसश्रमतानाचावलेखाः
 उल्लेखाः सति ॥ परमार्थदृशातुमनागोपनसति अतस्तत्शान्तप्रश्नाद्वरमास्तेत्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीवागसिद्धमन्तात्पर्यप्रकाशेनि० पू० एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ५ ॥
 दहावसिष्टप्रश्नानपचानामुत्तरकमात् ॥ वेतालायाप्रमत्तायराज्ञापम्यगदीर्यते ॥ १ ॥ एवप्रथमप्रश्नमायायकस्मिन्स्फुरंतिपवनेमहागगनरेणवदतिद्वितीयप्रश्नराजासमाध

तादृशोस्तिमहादित्यः शतमन्यासुदृष्टिषु ॥ याएताः कलनाः सर्वास्ताएतास्तस्यदीप्तयः ॥ १७ ॥ अस्यादित्यस्यदीप्तीनां ब्रह्मांष्टास्त्रेणवः ॥
 मयाचिस्सूर्यइत्युक्तः सर्वमेतत्तपत्यसौ ॥ १८ ॥ विज्ञानात्मैवपरमोभास्करोभावितशयः ॥ इमेवभुवनभोगास्तस्यैवत्रसरेणवः ॥ १९ ॥
 विज्ञानपरमार्कस्यभासाभांतिभवंतिच ॥ इमाजगदहर्लक्ष्म्यः कचिह्रक्ष्म्योरवेरिव ॥ २० ॥ विज्ञानमात्रकचित्तात्मनिजंतुजातेत्रैलो
 क्यमंडपमणेरविकासभाजि ॥ चिज्जन्मनोर्भवनसंभ्रमतावलेखाः संतीहरेनहिमनागपिशान्तमास्व ॥ २१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे०
 मोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेपू० वेतालप्रथमप्रश्नोत्तरवर्णनं नामैकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ५ ॥ राजावाच ॥ ॥ कालस
 तानभः सत्तास्पंदसत्ताचचिन्मयी ॥ शुद्धचेतनसत्ताचसर्वमित्यादिपावनम् ॥ १ ॥ परमात्ममहावायोरजःस्फुरतिचंचलम् ॥ कुसुमां
 गइवामोदस्तदद्रूपकंस्वतः ॥ २ ॥

ते ॥ कालसत्तेत्यादिना ॥ तत्रगगनपदेनप्रसिद्धगगनस्थैवप्रहणविवक्षितमुतमहत्सद्विशेषितत्वाद्गोण्यामहाकालरूपश्चित्सर्वलितमायाकाशउतस्पंदशक्तिप्रधानः सूत्रात्मा
 काशः उतततोनिष्कटः शुद्धचिदाभासलक्षणोर्जीवाकाशः अन्योवास्तुसर्वेष्वपिकल्पेपुनस्तत्सत्ताएवसूक्ष्मतमत्वात्तेपारेणवस्त्वयोक्तादित्याह ॥ कालसत्तेति ॥ स्पंदः क्रियाश
 क्तिप्रधानः सूत्रात्मातत्सत्ता ॥ शुद्धचेतनसत्तानिष्कटश्चिदाभासलसत्ताचेत्यादिसर्वसूक्ष्मत्वात्पावननिर्दोषरजः परमात्ममहावायौकल्पितानेकविकारचंचलस्फुरतीतिपरेणा
 न्वयः ॥ १ ॥ ननुपरमात्मनएवसर्वानुगतसत्तारूपत्वात्तत्रकालादिसत्तास्फुरतीत्याधाराधेयभावेनव्यपदेशः कथनमाह ॥ कुसुमंगदिति ॥ यथाकुसुममेवस्वगोआमोदाख्यंभे
 दस्तएवपरिकल्प्यकुसुमंआमोदरूपकमिवतदाधेयतयास्थिततद्वत्परमार्थसत्तैवकालादिसत्ताभेदात्मातानिपरिकल्प्यस्थितेत्यर्थः ॥ २ ॥

उपदिश्यान्नवेतालप्रश्रुतिर्णयमं स्थितिम् ॥ भगीरथस्य हत्तांतलत्रान्योप्यववर्ण्यते ॥ १ ॥ तत्र तस्मिन् राजनिविचारोचितपाधिया अनुमितया भावितात्मतया तत्रज्ञतयानि मि
त्तेन ॥ वेतालप्रक्षेवासर्वयो ज्यम् ॥ १ ॥ अविचलध्यानीसमाधिस्य इति यावत् ॥ २ ॥ एव क्रमेण राजवर्णित क्रमेण ॥ ३ ॥ बालभ्रातिकल्पितवेतालकस्य कायद्विवितीय
ते ॥ ४ ॥ चित्तसर्वत उपसह्यस्वोभाषः परमात्मतदापतितस्य तिष्ठितकुर्वन् ॥ ५ ॥ हे मुने मनशील राम एकस्मिन् वस्तुनि शमः सर्वदृष्टि लयस्तेन शांतात्मो परत चित्तः अतएव
सर्वत्र समं प्रलपयतीति समदर्शनः ॥ ६ ॥ असमूहात् पूर्वा न्यपि ॥ नन्वेव स्थितस्य मेकथदेहयात्रा सिद्धिस्तत्राह ॥ यथेति ॥ दुःसाध्यमन्येपाकटसाध्यमपि कार्यस्य नायासे

श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इति राजमुखाच्छ्रुत्वा वेतालः शांतिमाययौ ॥ भावितात्मतया तत्र विचारोचितयाधिया ॥ १ ॥ उपशांतमना भू
त्वा मत्वैकांतमनिंदितम् ॥ बभूवा विचलध्यानी विस्मृत्य विषमां दुधाम् ॥ २ ॥ एतद्राममयोक्तं वेतालप्रभजालकम् ॥ एवं क्रमेण चि
दणीतेनेदं संस्थितं जगत् ॥ ३ ॥ चिदणोः कोशगविश्वं विचारेण विलीयते ॥ कायावेतालकस्येव शिष्यते यत्पदं तु तत् ॥ ४ ॥ संहृत्य सर्वत
श्चित्तं स्मितेनांतरात्मना ॥ स्वभावापतितं कुर्वन्निरिच्छंति पृशांतधीः ॥ ५ ॥ आकाशविशदं कृत्वा मनसैव मनोमुने ॥ तिष्ठैकशमशां
तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥ ६ ॥ स्थिरबुद्धिरसंमूढो यथा ज्ञामानुवर्तिनः ॥ राज्ञो भगीरथस्येव दुःसाध्यमपि सिद्ध्यति ॥ ७ ॥ संपूर्णशांतम
नसः परितः सत्तेर्नित्यं समे सुखमयात्मनितिष्ठते ॥ सिद्ध्यंति दुर्लभतरा अपि वांछिता र्था गंगावतार इव सागरस्वातवस्तु ॥ ८ ॥ इ
वांवा० दे० मो० नि० पू० वेतालाख्यानं नाम त्रिसप्ततितमः सर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ यथा चित्तचमल
त्पाराज्ञो गंगावतारणम् ॥ भगीरथस्य संपन्नं तन्मे कथय भो प्रभो ॥ १ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ आसीद्भगीरथो नाम राजा परमधार्मि
कः ॥ भुवः समुद्रयुक्तायामंडलौ तिलकोपमः ॥ २ ॥ संकल्पानंतरं प्राप्ताय याभिमतमर्थिनः ॥ चंद्रप्रसन्नवदना दस्माच्चिंतामणेरिव ॥ ३ ॥

नैव सिध्यति ॥ ७ ॥ यथा सागराशुमद्विलीपादिदुर्लभतरापिसागराणां सागरपुत्राणां तत्त्वतस्तमुद्रस्य च वस्तुसंजीवनमणिप्रायोगंगवतारः शांतिवृत्तिसमदर्शित्वा दिगुणसंपन्नस्य भ
गीरथस्यानायासेन सिद्धस्तद्वदित्यर्थः ॥ ८ ॥ इति श्रीवासिष्ठमंतात्पर्यप्रकाशे नि० पू० त्रिसप्ततितमः सर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ भगीरथस्यावगुणाश्चित्ताचाथ विचा
रजा ॥ चित्तलेन च सवा दो जहासातोत्रवर्ण्यते ॥ १ ॥ चित्तस्य पूर्णता दिलक्षणया चमलत्वा ॥ १ ॥ समुद्रयुक्ताया भुवो राजा स्वीयकोसलमदल्यास्तु तिलकोपमः ॥ २ ॥
तस्य दानशीलता वर्णयति ॥ संकल्पानंतरमिति ॥ अर्थिनो याचका अस्माद्भगीरथायाज्ञासंकल्पानंतरमेव सर्वापगमनवाक्यप्रयोगादिश्रमविनैव यथाभिलषितमर्थं प्राप्ताः प्राप्ताव
तः ॥ गत्यर्थी कर्मकेति कर्त्तारिक्तः ॥ चंद्रप्रसन्नवदनादित्यनेन दानोत्साहान्मुखे प्रसादातिशय एव तत्त्वस्य धनव्ययदुःखान्मलानिरिति यो ल्यते ॥ ३ ॥

अथाप्रपुनान्वारयति ॥ साधूनामिति ॥ एषम्ययशीलस्यकथयनमासिताधारः ॥ सृणुमाधमिति ॥ कश्चिद्विश्वायस्थानेस्त्वधर्मतः प्राप्तसृणुमाधममुपादत्ते ॥ पौनरुक्त्याधुनो
 पादानाधमिद्वन्मिश्रतामजिघेनकाधधनुर्लभ्यत ॥ ४ ॥ यथावज्जघेधनमणिः अधःअधोभागेअयसाधन्यतेषध्यतेइत्ययोपमद्वज्जसाहट्टनरवज्जान्तरपरिभ्रमत्यास्वकीत्या
 उक्तवलीमकारामानाधमवचकनेमियस्मिष्कर्माणितयथाभाषितमिच्छास्तप्रोक्तगुणयोभ्यकरोतिताययोभागीरथोद्वलस्रसरमपिसर्धुर्जनतस्त्रटितवनेशस्कादनेनत्वमता
 एनोक्तमलिरयनेप्यकितानिषमबलानियस्मिष्कर्माणितयथाभाषितमिच्छास्तप्रोक्तमियसअधःपादेवरेनिगहययोभिर्धम्यतेइत्ययोपमकत्वात्आभिनतमिन्नेषगुणपूर्णषका
 रेत्यर्थः ॥ वज्रमारयतीतिपाठोपिउपकेष्यायमेवतात्पर्यायः ॥ ५ ॥ दिशनिशप्रजापालनयसर्वतःपरिभ्रमणात्स्वधर्मागोपितगुणधर्ममवतिहेतुतमोगेर्होषकारोऽप्यवारिन्धम
 साधूनांयोषधस्यस्यार्थधनान्धविरतददौ ॥ वृणुमाधमुपादत्तेकश्चिद्विज्ञेतामणिर्यथा ॥ ४ ॥ वज्रसारमिवप्रोतमुज्ज्वलन्नेमियाभिनत् ॥
 अधोमणिरयोयवसर्वदुःखनचोदितम् ॥ ५ ॥ अधुमवद्दिदेहश्रीः श्रोतोपिदेह्यमप्यलम् ॥ तमोहरवृणुनैशद्युमणिर्वैश्वनामिव ॥ ६ ॥
 किरन्नाप्रिकणासारमभितः स्वप्रतापजम् ॥ मय्याहस्युर्कातामिरिवज्वलतिरिपुरि ॥ ७ ॥ खड्गशीतलसस्रशोयस्समाह्लादयन्मनः ॥
 सुज्ञानांद्रवतिस्त्रिधस्येदोरेदुमणियथा ॥ ८ ॥ जगद्यज्ञोपवीतस्यस्वर्गपातालवाहिनः ॥ गगावाहस्यचेनास्यावतीयः पुरितोगुणः
 ॥ ९ ॥ अगस्त्यशोषितोभोधिर्गोनापूरेणपूरितः ॥ धनदुष्पूरभूतोपिमहासाधार्योर्ध्वनामिव ॥ १० ॥ गंगासांपानपद्धत्यायेनपातालवासि
 नः ॥ योजितामस्रणोलोकेर्षाधवालो कयधुना ॥ ११ ॥ बक्ष्माणशकरजङ्गुतपमाराधयश्चयः ॥ भूयोभूयोययौस्वेदमशून्याध्यवसायि
 नः ॥ १२ ॥ यौवनेवसमानस्तस्यभूमिपतेरपि ॥ प्रविचारयतो लोकयन्त्रांपचाकुलाभिमानम् ॥ १३ ॥ सुविरागवचमत्कारविचारकणि
 क्कादभूत् ॥ वयस्यपिचताकण्डपयैवाहल्लीमराविव ॥ १४ ॥

पयहरत ॥ यथाधुमणिर्वैश्वनामिन्नेशान्मोक्षद्वारैर्यन्त्रधरानिहत् ॥ विशेषमेउभयमयोज्ये ॥ ६ ॥ स्वस्यमताप पराक्रमः अतिममताश्च तस्याज्जातमप्रिकणानाभासारथा
 र्माकिरस्रयोऽरिपुमभ्याहृकालेउद्भूतः स्वयकान्तिलालाम्रिषिज्वलति ॥ अग्निषक्षेत्राः अपावययासतीतिअरिणस्तण्णादयस्तेषु ॥ ७ ॥ सुज्ञाप्रसन्नत्वविहस्तेर्षासन्निधौ ॥
 यदुमणिभ्यद्वकोटः ॥ ८ ॥ येनगगावाहस्यगणमबहलक्षणस्यस्वकणयज्ञोपवीतस्ययुगीयोगुणस्तनुः अस्यायुधिष्यागणमनारणेनपूरितः ॥ ९ ॥ सर्वविघ्नतर्वास्तिनार्थान्महाप्र
 साधः सपोयनेनेव ॥ १० ॥ भूतद्रोहिताह्लादवर्धनैर्षयसाधपातालवासिनः अयोगार्तपानादधीषाः स्तारणुषायेनगगालक्षणयासोपानपद्धत्याम्रस्रणोलोकेयोजिताशरोपि
 ता ॥ ११ ॥ अयूष्याप्यवसायिनः अभिषिञ्चन्दरुनिभ्यपालत्स्ववसः सकारात् ॥ १२ ॥ अधिराभ्यासोवेदतिपभ्यते ॥ १३ ॥ यौवनेविचारद्वाराप्युदयोऽतिदुर्लभमिति
 नायमराधिवेति ॥ १४ ॥

इति वक्ष्यमाणप्रकरणेऽर्थाजगत्यात्राचिरयामसि ॥ चित्तप्रकारमेवाह ॥ नित्यमित्यादिना ॥ १५ ॥ न्यामारात्रि ॥ बहुभोक्तविरसं च फलवस्यतत्तया विधमेव सर्वेषां
 कुर्वता कर्मलक्ष्येनेन तत्पूर्वपरमपुरुषार्थफलचेत्यर्थः ॥ १६ ॥ तत्तया प्रिसाधनत्वन कर्मविपुचिकेचाशुद्धि इत्यफलमेवेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अथ उक्तचित्ताननरससूत्रः सका
 शादेकान्तमत्यन्तभीत सन् ॥ १९ ॥ भ्रमताज्जीवानारागद्वेषादिससारवृत्तिपुनरफलभूतस्वेनासुख्यग्नरक्रमानुप्यायरण्यार्तोपुच ॥ २० ॥ २१ ॥ साधनचतुष्टयश्रवणमन
 नायुपायैश्चिराभ्यस्तयसाभ्यविक्षेपवैषम्यस्य समधिपत्तयात्मना अनादिसिद्धन्त्रलाकारणच उत्येनाविभूतनक्षेपस्य प्रत्यक्तत्त्वस्यावधोयेन सर्वदुःखानि शोषयेदिति परेणान्वय
 ॥ २२ ॥ २३ ॥ उदयचयैति ॥ २४ ॥ एवमुपदिष्टो भगारयो विवेकेन स्वयमेवात्मन त्वमतः पर्यालोप्यापानता निश्चित्यतत्र विषेपवाहुल्याच्चित्तस्थप्रतिष्ठा मलभासान्त्यागता
 एकांतचित्तयामासमर्होपतिरसाविति ॥ जगद्यात्राभिर्मानित्यमसमंजसमाकुलम् ॥ १५ ॥ पुनर्दिनं पुनः श्यामादानादानशतं पुनः ॥
 तदेव भुक्तविरसं लक्ष्यते कर्मकुर्वताम् ॥ १६ ॥ येन प्राप्तं न लोकोस्मिन्नद्राप्यमवशिष्यते ॥ तत्कृतं बुद्धतमन्यशेषं कर्मविपुचिका ॥ १७ ॥
 पुनः पुनः पयुषितं कर्म कुर्वन्नलज्जते ॥ मूढबुद्धिरबुद्धिस्तु कः कुर्यात्किल बालवत् ॥ १८ ॥ अर्थकदा हि प्रमनाः कदाचित् चित्तलं गुरुम् ॥ एकां
 तं संस्तुतं भीतिः समपृच्छद्गगारियः ॥ १९ ॥ ॥ भगारिय उवाच ॥ अंतःशून्यानुभुचिरं भ्रमत्संसारवृत्तिषु ॥ अरण्यार्तोपुचताशुभ्रं
 खिन्नावयं विभो ॥ २० ॥ जरामरणमाहादिरूपाणां भवकारिणाम् ॥ भगवन्सर्वदुःखानां कथमंतःप्रजायत ॥ २१ ॥ ॥ चित्तल उवाच ॥
 चिरसाभ्यात्मनोरथेन निर्विभागाविलासिना ॥ राजन ज्ञेयावबोधनपूर्णं न भरितात्मना ॥ २२ ॥ त्वोचं न सर्वदुःखानि बुद्ध्यति प्रययोभि
 तः ॥ संशयाः समतायां तिसर्वकर्मणि चानय ॥ २३ ॥ ज्ञेयं विदुरथात्मानं संशुद्धं जनिरुपिणम् ॥ सच्चमवंगतं नित्यं नास्तमेति न चाद
 यम् ॥ २४ ॥ ॥ भगारिय उवाच ॥ चिन्मात्रं निर्गुणं शांतमस्ति न मलमच्युतम् ॥ दृढादिनंतरत्किंचिदिति वद्विभुनोभ्यर ॥ २५ ॥ किं
 तत्र प्रतिपत्तिर्भस्फुटतामेति नेतरा ॥ एतावन्मात्रं संवित्तिः स्यामहं भगवन्कथम् ॥ २६ ॥ ॥ चित्तल उवाच ॥ ज्ञानं ज्ञेयानि प्रुत्वं मेति
 चेतीदृदं वरे ॥ ततः सर्ववपुर्भूत्वा भूयो जीवो न जायते ॥ २७ ॥

शगुरवे निवेदय स्तरस्फुटभावे विक्षेपापशमे चोपापपृच्छति ॥ चिन्मात्रमिति ॥ अस्तीत्यनेन असत्त्वेऽपवादकोऽज्ञानशोभेन दृढमसंचितम् ॥ देहेन्द्रियप्राणमनोबुद्ध्या विधातं मत
 रत्किंचिदात्मानेन पितृवद्वचनविश्वासारखेपपत्त्या चोदय ॥ २५ ॥ तत्राभातापादकोऽज्ञानशब्दरवभासहेतुर्विक्षेपानां स्वस्थस्य न दृढतिदंशयति ॥ किमिति ॥ अत्र अनयोः
 सदसद्विवेकबोधोर्म्येदतरा आयासदात्मबोधरूपादतिपत्तिस्फुटताकरतलामलकवत्सदृशं नितं तत्राकारणम् ॥ अहं सर्वविषेपस्यात्यापन्नाय सवित्तिश्च कथमेवोपा
 येन स्यामिति यर्थः ॥ २६ ॥ तत्र भगारियस्य राज्याय भिमानदेव तद्विषये पुचिन्तधावना द्विक्षेपस्तत्त्वावल्यादेवन स्फुटात्मप्रतिपत्तिरिति निश्चित्य तत्तत्सवित्तिजनाय प्रथ
 मगीतोक्तमानित्वादिसाधनान्युपदिशति ॥ ज्ञानेनेति ॥ ज्ञाप्यंते अनेनेति ज्ञानमभासित्यादिनेन ज्ञेयं पत्तलवद्व्यामीत्यादि भगवद्दर्शिते संशये निष्ठलस्यैर्धर्म ॥ सर्ववपुः पूर्णस्वभावः ॥
 न ज्ञाप्ये पूर्णस्वभावान्प्रप्यवतद्वत्यर्थः ॥ २७ ॥

अमानित्वादिषु कानि चिद्वद्वेषु स्यान्वाहक्याभ्यां प्रपद्यति ॥ असक्तिरित्यादिना ॥ १८ ॥ यद्यिवात्मन्यप्यगोचरमिति रम्यमिषादिषु स्यात्सत्तास्यार्थदर्शयति ॥ आत्मन इ
 ति ॥ निष्कटात्प्राप्तनमवाप्रभगावद्वक्तिरनुगृह्यार्थमिषवर्णकीर्तनादिर्भगवदभिप्रेतस्य ॥ १९ ॥ ३० ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं प्रथममननतिदिध्यासनाभ्यास तत्त्वज्ञाने
 नाथस्य परमात्मनश्च स्वराररुटाभिध्वक्तिर्यात्पात्तासावर्धसाधनकलीभूता सर्वेषामेव साधनानामननुकारलक्षणसाधनमूल अहकारेति अमानित्वादेर्दु संपादत्वादि
 स्याथायेनाह ॥ अहमावेति ॥ ३१ ॥ तर्हि तस्य रित्यागोपायमवयवदेति पृच्छति ॥ शरीरमिति ॥ ३२ ॥ विकसितामकामोपहृतत्वेन स्फुटीभूतासत्तापुद्गलाकाकारांगत्वास्थि
 तस्येत्येव ॥ ३३ ॥ त्वत्कारज्यमजनानवबुध्यते शमयधोपहृतिर्यां सधामिलपितपूराणसमर्थैकधमिषामटिप्यामि कर्मकंदन्यपानादिनाजीविष्यामर्थात्वादिषु
 असक्तिरनभिध्वग पुष्पादरयद्वादिषु ॥ नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ३८ ॥ आत्मनो नन्ययोगेन तद्रावनमनारतम् ॥ विवि
 कदेशसेवित्वमरतिजनसंसर्गः ॥ ३९ ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वतत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ॥ एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तं महानतदतो न्यथा ॥ ३० ॥
 रागाद्वेषसाकारसमारब्धाभिधोपजम् ॥ अहमावोपगतीं गुराजन्ज्ञानमवाप्यत ॥ ३१ ॥ ॥ मगिरय उवाच ॥ ॥ शरीरेस्मिश्चिरा
 रुदोगिरौ नरिवस्वके ॥ अहमावोमहाभागवदभ्येत्यन्यते कथम् ॥ ३२ ॥ ॥ त्रितल उवाच ॥ ॥ पौठेण प्रयत्नेन त्वक्कासोगोपभाव
 नाम् ॥ गत्वा विकसितामत्तामहकारो विर्लभ्यते ॥ ३३ ॥ यत्रणापजं रयावद्भलज्जादिना विलम् ॥ अकिंचनत्वशेषेण स्फुटातावदहं क
 ति ॥ ३४ ॥ स्वमेतद्विद्यात्त्वकायदिति धृतिरिति श्रुतं ॥ तदहंकारविलये त्वमेव परमपदम् ॥ ३५ ॥ शान्तोपविशोपणां विगतभी सत्य
 कसवपणोगत्वा नूनमकिंचनत्वमरिपुत्यक्कासमप्राप्तिर्यम् ॥ शान्ताहंकारितरक्तद्वहं कलनस्त्वेव भिक्षामदन्मामप्युज्जिनवानलवदि
 भवस्युच्चैस्त्वमुच्चरन्मि ॥ ३६ ॥ ॥ इ० वा० वा० द० मोक्षोपायेषु निर्वाणप्रकरणेषु ० मगिरयोपदेशो नाम चतुःसप्ततितम सर्गः ॥ ७४ ॥
 ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ अपतत्सगुरोरेव कटितया कण्ठमगिरय ॥ मनस्यहितकर्तव्यं त्वव्यापारपरो भवतु ॥ १ ॥

तापयुक्तसंज्ञाभिमानादिना कृतपदेषु ब्रह्मेण नियम्य कालक्षणापजं रयावदकिंचनत्वशेषेण सत्त्वमगतावदहं कति स्फुटात्सत्यतः विकसिताहंकारस्य ॥ ३७ ॥ मत्तर्हि
 ॥ ३८ ॥ ॥ सवत्प्रागेवावयवकतत्त्वतया प्रपद्यति ॥ शान्तिरिति ॥ शान्ताभ्यननादिनिष्कृष्टसाधनरादीनिराकृतिशेषेणानियस्यतया विधिसन्तूनयस्यतमर्कचन सप्तसमर्पाभ्ययमरिपु
 त्यक्कासत्तर्हि अभिमानलेप्यरिवेव भिक्षामदन्मगं ठमपि कलपूण सप्रपटभ्यादर्थापरिशेषाभावाद्भुजिस्तथा न्यगुष्टुप्रयणेन यावदाद्युष्टपोषाधावेवानुगृहीतरीचरदत्त्यादिशा
 खायाभावाप्यप्रसंगादीदृशालक्षणसपन्नोपरिभवसिर्तर्हि सर्वभुम्भुगुणैकैर्भूतत्वमुच्चैः सर्वोक्तप्रतिषाधितेन ससारसमाधानाधीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्त्रास्य
 पत्रकाशेति ० ५ ॥ चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ गत्वभ्याजो न सप्रसवत्यागोराप्नोषवप्यति ॥ भिक्षयार्काधिच्छेदेष्वितलेन समस्थिति ॥ १ ॥ मनसि आ
 दिरनिश्चितवद्वेषाजकर्मव्ययेन तया विधयः ॥ १ ॥

अग्निष्टोमप्रहणविश्वजित्यर्तानासोमसंस्थानामुपलक्षणम् ॥ २ ॥ अगुणिश्रुताध्ययनाद्विकलमपिअविचारयत् तद्विचारोविलंबापत्तेः ॥ ३ ॥ असवःप्राणास्तन्मात्रावशो
 षः ॥ ४ ॥ सीमातिनेसीमातेसन्निहिताय ॥ ५ ॥ अधोवासःकौपीनाच्छादनतदवशेषः ॥ ६ ॥ यत्रत्ययदृष्टोपिजनैर्भीरिथनाभ्जानज्ञायते यत्रचजनमुखारस्वनामापिनज्ञायते
 नश्रूयतेतत्रतादृशेषु ॥ ७ ॥ इतिअनयारीत्याचर्त्तमानः ॥ ८ ॥ द्वीपानिनयंत्रितानिमंडलानि ॥ अवशःसन्दर्शनाधीनचित्तः ॥ ९ ॥ प्रवाहपतितावृक्रमप्राप्तानानागरा
 न् ॥ छादसपुस्तम् ॥ प्राप्येतिशेषः ॥ १० ॥ विविदुपरिचिक्युः ॥ ११ ॥ अनादृतमशेषराज्ययेन ॥ १२ ॥ शोचितःशोकविषयीकृतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्वमेवगुरुमितिपूर्वाभ्यधि ॥
 ततःकतिपयेष्वेववासरेषुगतेषुसः ॥ अग्निष्टोममखंचकेसर्वत्यागैकसिद्धये ॥ २ ॥ गोभूम्यथहिरण्यादिददौधनमशेषतः ॥ द्विजेभ्योनि
 जवंधुभ्योगुणयगुणयविचारयन् ॥ ३ ॥ दिवसत्रयमात्रेणसर्वमेवपरित्यजन् ॥ असुमानावशेषोसावासीद्राजाभगीरथः ॥ ४ ॥ अथ
 सर्वार्थरिक्तंरत्नप्रकृतिपौरकम् ॥ सीमांतिनेदृणामिवराज्यंस्वमरयेददौ ॥ ५ ॥ आक्रांतेद्विषताराज्येमुनिःसद्मनिमंडले ॥ अधोवासा
 वशेषोसीनिर्जगामस्वमंडलात् ॥ ६ ॥ यत्रनज्ञायतेनाथायत्रनज्ञायतेमुखत् ॥ तत्रग्रामेष्वरण्येषुदूरेषुवासधैर्यवान् ॥ ७ ॥ इत्यल्पेनैव
 कालेनप्रशांतसकलैषणः ॥ परमेणशमेनासावापविश्रांतिमात्मनि ॥ ८ ॥ अमनदीपानिभूपीठेकदाचिकलालयोगतः ॥ अवशःशत्रु
 णाक्रांतंस्वमेवप्रापतत्पुरम् ॥ ९ ॥ नानागारांश्चतत्रासौप्रवाहपतितांश्चतान् ॥ पौरांश्चमंत्रिणश्चैवशमीभिक्षामयाचत ॥ १० ॥ विवि
 दुस्तेनृपपौरामंत्रिणश्चभगीरथम् ॥ पूजयामासुरथतंसविपादाःसपर्यया ॥ ११ ॥ प्रभोरराज्यंगृहाणेतिप्रार्थितोप्यरिणामुनिः ॥ नादत्ते
 नादताशेषरत्नमप्यशनादत्ते ॥ १२ ॥ कतिचिद्विवसांस्तत्रनीत्वान्यत्रजगामसः ॥ भगीरथोच्यंहाकष्टमितिलोकेनशोचितः ॥ १३ ॥ अ
 थान्यत्रोपशांतात्मापरिविश्रांतधीःसुखी ॥ आत्मरामंकदाचित्सुप्रपन्नचित्तगुरुम् ॥ १४ ॥ स्वमेवस्वगतंरुक्वातेनसार्धंभगीरथः ॥ कं
 चिकलमुवासाद्रौवनेग्रामेपुरेजने ॥ १५ ॥ समतामुपयातांतौगुरुशिष्यौसमौस्थितौ ॥ कलयामासतुःस्वस्थौविनोददहधारणम् ॥ १६
 किमयंधार्पयत्तदहःकिंवानेनोञ्जितेननः ॥ यथाक्रमंयथाचारंतिष्ठत्वेषयथास्थितम् ॥ १७ ॥ इतिनिश्चित्यतिष्ठतौतौवनाद्वनगामिनौ ॥ अ
 नानंदंपरानंदनासुखंनचमध्यमम् ॥ १८ ॥ धनानिवाजिविभवाद्यैश्वर्यंचाष्टधोदितम् ॥ सिद्धैरप्यर्पितंतुष्टैर्मैनातेजर्जरत्नम् ॥ १९ ॥
 स्वागतप्रहणवंदनाद्युपलक्षणम् ॥ १ ५ ॥ विनोदकृतहलभूतदेहधारणम् ॥ १ ६ ॥ यथाक्रमयथाशास्त्रोक्तक्रमम् यथाचारंद्वाराचारमनुसृत्यचतिष्ठतु ॥ १ ७ ॥ नविद्यतेविषयानं
 दायत्रतथाविधपरानदप्रापतुरितिशेषः ॥ तदेवविरिनाष्टि ॥ नासुखमिति ॥ असुखदुःखतद्रहितम् मध्यमंसुखदुःखोभयशून्यांतरालावस्थातद्विन्म ॥ १ ८ ॥ तयोर्मानुषभोगे
 ष्विवदिव्यभोगेष्वपिधैर्याप्यदाढ्यदर्शयति ॥ धनानीति ॥ तच्चरितसंतुष्टैःसिद्धैर्ब्रह्मादिभिरर्पितदत्तमणिमादिभेदेनाष्टधाउदितमसिद्धमैश्वर्यंचजर्जरजीर्णतमवृणमिवमेनते ॥ १ ९

रात्रभक्त्यापराधकमणवयावस्तस्य पावराय पावरायापद्वितितिक्ष्यस्तस्य ॥ १० ॥ नीमुनीनिजेन पूर्वस्याचरणकयेण जातसुखमसीत्पुनरुत्थमपि अभिनन्दत ॥ यतस्तीस
मभ्यासिसमव्रतणि अतिशयोक्तासीत्भूतार्सर्गस्तत्त्वभावात्सशर्मिर्नापरमशीतिमती ॥ ११ ॥ ॥ इति श्रीशिवसिधमन्तास्यप्रकारोनिपुणपञ्चममतिमम संग ॥ ७५ ॥
पुनर्भगवत्पादप्राप्त्यापि नदीयेति ॥ आराध्यमदद्वन्द्वीरगणायाभ्यावतारणम् ॥ १ ॥ कासलमहलाद्वीरयास्यमहलाधमहलागरे ॥ अङ्कुरद्वन्द्ववान् ॥ अतिमपद्वन्द्वमस्त्या
दि ॥ १ ॥ नटाश्चास्त्यकमपात्तनमपादायथाविधासत्पात्तनमपयगुणलक्ष्यासुतन्यमपि चित्सि ॥ २ ॥ सवगुणलक्ष्मणसमन्वितोयनिजिपरिक्षापमत्तमिज्ञा
यनपागर्तयेपतिष्वप्यमदीवर्तकम् ॥ ३ ॥ इति गजआशिष्यआरोह ॥ ४ ॥ नीरधर्तापूजाय ॥ ५ ॥ मस्तिभेककोलेवैवात्कोसलराज्यहारिणोपि मरणादयोप्या
स्तकमणवदहोपावस्तत्वमन्दिच्छया ॥ धारणोपद्वितित्सेनकमणुवायतस्यतु ॥ २० ॥ अभिनन्दतु ररागतमुत्तमो निजसमाचरणान्नम
जमुनी ॥ सुखमसौख्यमर्माक्षितवर्जितोसमसमंतिसमोशमिनोस्तत ॥ २१ ॥ ॥ इ० वा० वा० द० मो० निवाणप० पू० भगीरथनि
वाणनामपञ्चममतिमम संग ॥ ७५ ॥ ॥ ५ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ अर्थकटापुरे श्रेष्ठेकस्मिश्चिन्महलागरे ॥ अनपत्यनृप
व्यसुरहन्मत्स्यइवानिपम् ॥ १ ॥ तत्रप्रत्ययस्त्रिजानपुटेशकमाह्वयम् ॥ अन्विष्यतिस्मससुक्तुणलक्ष्याविशालया ॥ २ ॥ तभगीर
थमासापास्त्रिसिक्षाचरमुनिम् ॥ परिज्ञायसमानायसैन्येष्वकुर्मदीपतिम् ॥ ३ ॥ भगीरथक्षणेनवप्रावृषीवाहुनासर ॥ वलितसेन
यागुप्याक्षित्यशिश्रिच्येजम् ॥ ४ ॥ भगीरथोजगन्नाथोजयतीतिजनारवे ॥ नीरधतामुपाजन्मुर्गिरिद्राणांमहागुहा ॥ ५ ॥ तत्रत
पालयततद्राज्यराजानमाहता ॥ आजन्मुप्राक्प्रकृतय प्रादुरित्यनृपाधिपम् ॥ ६ ॥ प्रकृतयल्लुचु ॥ राजन्माकमधिपोय
स्त्वयामपुररुह ॥ न्युनानाविनिर्गणोर्भोमस्तेनवामिपद्वन्द्व ॥ ७ ॥ तत्सालयितुराल्यप्रसादकतुमहसि ॥ अत्रार्थितोपयातानात्पा
गायानांचनाचित ॥ ८ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतिसंप्राथितोरजातदगीरुत्तदहच ॥ समसागरचिह्नायासयभूवभुवभूति ॥ ९ ॥
समशतमनामोर्नार्वातरागाविमत्सर ॥ प्राप्तकार्यककरणसतिरहितविस्मय ॥ १० ॥ पातालतलनयानांसागराकारकरिणाम् ॥
पितामहानागानांशुशुश्रुवतारणक्षमम् ॥ ११ ॥ तदाकिलस्वगनर्दवहतिस्मनभूतले ॥ पितृणाभूतविरूपोभूतेनगगाजलाजलि ॥ १२ ॥
स्याधिरथरुतपाभगीरथमात्मपापपाभासुरित्याह ॥ प्रथमि ॥ भगीरथस्यैषमाकनयमपिपुरोहितमिदमकनय ॥ ६ ॥ राज्यजलालत्वाय सीमांतवासीअरि राज्यदानेन
पुररुहप्रदो ॥ ७ ॥ तत्सत्सद्गतसाल्यात्कनराज्यम् ॥ ८ ॥ ॥ मीनिमित्तहितसत्यमाह ॥ तिरहितसत्त्वज्ञाननवाधितोविस्मयोमहत्त्वयिकोपुकेआश्चर्यापुनरिदमस्य ॥ १० ॥
अभ्याप्यपापप्रभवननासागराकारार्तकर्तुरालिपयाम् ॥ कपोलकायाप्रिनापातालतलेनयानांस्वपिनामहानागानांभूतानेनकलाजलिदानेनचतारणक्ष
मननाहप्रजलमिदमिदमिदमचननपपरयाननशुभवेदमस्य ॥ ११ ॥ तदानींभूतलेगगास्तिर्नवर्धयजलाजलि भूतोन्नतदन्त्याशस्याह ॥ तदति ॥ तेनभगीरथेनेषाम्येया
पतिष्वेनृपापमजलाजलिभूतासजातादिस्यपादस्यानिपत्यतयानिधोभूतित्यर्थ ॥ १२ ॥

नतस्तच्छृण्वणिमात्यभृति ॥ १३ ॥ गंगावतरणकार्यार्थयत्तपआदिकार्यतदर्थार्हहाचेष्टायस्य ॥ १४ ॥ अयोजयत्अवतार्यसंयोजितवान् ॥ १५ ॥ जगत्ते शशि विभृतः
 शिवस्यागसिनीशिरसिसगता सोपक्षत्वादसमर्थत्वेपिसमासश्लाघात् ॥ जगत्ते ब्रह्मणो वानियोगादितिशेषः ॥ नभस्तलाद्वाभूमिनिपतति ॥ महात्मनांस्वर्गिणावद्दीपुण्यसत
 तिरिवेत्युपेक्षा ॥ १६ ॥ भगीरथेमहीपतौ सजातस्य शश्वतस्य यशस आसमुद्रप्रचारा र्थवीथिका इति रूपकोपेक्षा ॥ १७ ॥ ॥ इति श्र्यावासिष्ठम ० तात्पर्यप्रकाशे नि ० पू ० पट्स
 मतितम सर्ग ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ चूडालाख्या नमुकार्थद्रष्टुं ज्ञावतायते ॥ शिविष्वजस्य माहात्म्यविवाहकीडनकमाः ॥ १ ॥ भगीरथेन पश्चाद्राज्यकालेधि
 भगीरथेन च महीमवतारयितुं दिवः ॥ गंगां गृहीतो नियमस्ततः प्रभृतिभूभृता ॥ १३ ॥ ततो राज्यं परित्यज्य मंत्रिणां भूपतिः शमी ॥ तपस्सैकाय
 कार्ये होजगाम विजनं वनम् ॥ १४ ॥ तत्र वर्षसहस्रं यशसमारोप्य पुनः पुनः ॥ ब्रह्माणंशं करं जह्नुं भुवि गंगामयोजयत् ॥ १५ ॥ ततः प्रभृत्य म
 लतरंगभंगिनी जगत्पतेः शशि विभृदंगसंगिनी ॥ नभस्तलान्निपतति गङ्गामर्गनामहात्मनामिव बहुपुण्यसंततिः ॥ १६ ॥ स्फुरत्तरंगभं
 गिनी स्वफ्रेन पुंजहासिनी प्रसन्नपुण्यमंजरीयुते वधर्मसंततिः ॥ भगीरथेमहीपतौ यशः प्रचारवीथिका तदा हि सान्निमानगामहीतले वभू
 वह ॥ १७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० निर्वाणप्रकरणे पू० गंगावतरणं नाम पट्समतितमः सर्गः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ श्रीवसिष्ठ उ
 वाच ॥ ॥ एतामवष्टभ्यदशं भगीरथधिया धृतान् ॥ समः स्वस्थो यथा प्रातंकार्यमाहरशान्तधीः ॥ १ ॥ इदं पूर्वं परित्यज्य कोटीकृत्य मनः ख
 गम् ॥ शान्तमात्मनितिष्ठत्वं शिविष्वज इवाचलः ॥ २ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ कोसो शिविष्वजो नाम कथं बालब्धवान्पदम् ॥ एतन्मे
 कथय ब्रह्मन् भूयो बोध विदध्व ॥ ३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ हापरे भवतां पूर्वमिदानीं च भविष्यतः ॥ तेनैव सन्निवेशेन दंपती स्त्रियतां
 गतौ ॥ ४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ यत्पूर्वमासीद्गवस्तदिदानीं तथैव हि ॥ भविष्यति किमर्थं वै वदमेव दतां वर ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवा
 च ॥ ॥ जगन्निर्माणं निचयते रस्या ब्रह्मादिसंविदः ॥ इदं श्वस्थितिर्नित्यमनिवार्य स्वभावजा ॥ ६ ॥ यदन्यद्बहुशो भूत्वा पुनर्भवति भूरि
 शः ॥ अभूवैव भवत्यन्यः पुनश्च न भवत्यलम् ॥ ७ ॥ अन्यस्यावसंनिवेशाद्व्यसादृश्येन विवल्गति ॥ सदृशा विषमाश्चैव यथा सरसि र्वाच
 यः ॥ ८ ॥ ता एवान्याश्च दृश्यंते व्यवस्थाः संस्ततो तथा ॥ तस्माद्वा जेव भूयो पिवक्ष्यमाण कथं भवरः ॥ ९ ॥

याधुनाम् ॥ १ ॥ इदं विभवजान् परित्यज्य ॥ मनःस्वगकोर्हो कृत्य हृदि निरुद्धा ॥ २ ॥ ३ ॥ इदंती जायापती पूर्वकल्पे द्वापरे अभूताम् ॥ इदानीमटविशे चतुर्गुणेऽपि मद्वापरे तेनैव स
 न्निवेशेन भविष्यतः ॥ ४ ॥ भूत भविष्यतो सादृश्यको हेतुरतिरामप्रश्रयार्थः ॥ ५ ॥ जगन्निर्माणं निचयति ह्यपया ब्रह्मादीनां सत्यसकल्पसंविदः ॥ अनिवार्यं स्वभाव एव तद्वेतुरित्यर्थः
 ॥ ६ ॥ इदं शीत्युक्तप्रपचयति ॥ यदिति ॥ यथा एकस्मिन्नाभ्यतरौ अन्यदन्यत्फलवद्बहुशो भूत्वा पुनः पुनस्तदादृशमेव भूरिशो भवति ॥ एकवदस्तु अभूवैव भवति स च च्छिन्नः पुन
 स्तस्मिन् भवति ॥ ७ ॥ ८ ॥ सदृशौ शिविष्वजादिसंसारपितयेत्यर्थः ॥ राजा अतीत शिविष्वज इव वक्ष्यमाण कथायावर्ण्यत्वेन ईश्वरोनायकः ॥ ९ ॥

॥ ४१ ॥ पुरंदरीवर्धे ॥ छंदपुस्तकेषु सतरमणीयवर्धे ॥ छंदिर्धयो लयाविधयो र्वेष सत्यसप्तकांतयो पुष्प्योरिव ॥ ४१ ॥ मिथ अन्योऽन्यस्माच्छिक्षणादन्योन्यसाभ्या र्धित्वा
 ध्वकोविदीपाकृतरी अतरवसर्गगुणसाभ्यादनुगतोष्णतादृशरजभाज्जर्धिकस्यामिषसप्तमिन्त्याह ॥ स्वरूपमिति ॥ ४४ ॥ अन्योऽन्यद्वयस्थत्वाद्देहद्वयसंकातमेकमेवजनिवत्कर
 पम् ॥ चिदादिशिवमेव व्यपमिति तच्छिष्यकुलालानामुत्पत्तावाप्यस अभ्यस्य ॥ ४५ ॥ यथाबासोदृष्टादशवर्धेद्वयसप्तम्यर्थविशिष्टाभिनयनकालाद्देवविधायकानि तद्वत् ॥ सा
 दूषाका ॥ असीरासिष्यक ॥ ४६ ॥ अगावास्यापाप्यतिरोप ॥ इहकाविषमिथोद्वयसस्थीसंतीरेक्यमुपागती ॥ ४७ ॥ मिश्रितक्षीरोदकमेककरसी ॥ ४८ ॥ भूतल
 जगत्पुजनातेपुर्जपुजधीरजातिपु ॥ बभूवाह्लादकसर्वतपोरन्योन्यचोष्टितम् ॥ ४२ ॥ सदृपयोर्धुरवरैर्दुष्पुष्पोरिवकांतयो ॥ नित्यमे
 वाविपुस्तत्वादिपत्वाच्चोष्टितस्यच ॥ ४३ ॥ मिथ कलाकलापस्यकोविदीतीबभूवतु ॥ स्वरूपमेकमवर्तीदधतुर्मिन्नगती ॥ ४४ ॥ अ
 न्योन्यद्वयस्थत्वादिबसंकांतमक्षतम् ॥ भवंशालायवेदभ्यां चित्रापिमुखावभा ॥ ४५ ॥ बाल कालादिवापुत्यसासीत्सर्वार्थप
 ढिता ॥ दृश्यवापादियावच्चूडालावदनादसौ ॥ ४६ ॥ अशिक्षतयभूवायकलानामतिकोविद ॥ अभावास्यानिर्वेदकांवन्योन्यवि
 लमत्कलौ ॥ ४७ ॥ मिथोद्वयसस्थीतीहावप्येक्यमुपागती ॥ तीसस्थितावेकरसावन्योन्यदयितावुभौ ॥ ४८ ॥ पुष्पाभांदाविवाभि
 न्योभूतलस्थौशिवाविव ॥ वैदभ्यस्तुदरमतीसर्वशालायपंहितौ ॥ ४९ ॥ कायार्थेषमुवंभासौकमलाकमलाधवौ ॥ स्नेहाव्यसन्नमधु
 रीसमविज्ञातवादिनौ ॥ ५० ॥ अनुवृत्तिपरवाकांलोकवृत्तांतद्विदौ ॥ कलाकलापसंपन्नौलसइसरसायनौ ॥ शीतलस्निग्धमुग्धा
 गोशशांकांदाविवादितौ ॥ ५१ ॥ रजलसच्चरतिभोगविलासकांतमंत पुरेपुमिश्रुनंतदनुत्तमश्चि ॥ दक्षाद्वहदकुहरेष्विवराजइस्युग्म
 विकसिमदनमन्यमदधारि ॥ ५२ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मा०नि०पू०चूडालोपाख्यानशिखिव्यजविलासकयनंनामसमसमति तम
 सर्ग ॥ ७७ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवमद्वनिवपाणिमिश्रुननिर्भरस्यहम् ॥ रमेयौवनलीलाभिरमदाभिर्दिनेदिने
 ॥ १ ॥ अययतेपुषदुपवर्ष्वावृत्तिशालिपु ॥ शनैगलिततारुण्यभिन्नकुंभादिवांशसि ॥ २ ॥

स्योभूपाववतीर्णो भित्तौगीरंतरंकरादिष ॥ ४१ ॥ सदृपत्येकभापुष्टसदेहपलोकराजराइस्यसमृन्त्यकालुन्यविषयष विज्ञातधनुरीलपयोस्ती ॥ ५० ॥ परस्परगुहद्विजा
 मिज्ञासीनांजानवति मिथद्वित्विनयायाचारलसरी ॥ लोकवृत्तांतस्यतस्यराजकगम्यधमरइस्यस्यधर्दिदा ॥ लसतिगगारादिनवरसलभणामिरसायनानिययोस्ती ॥ ५१ ॥
 प्रभादस्यस्यप्रभावायमस्यसत्यलोकस्यपुष्टेरेणुगर्भासारस्तुराकइस्योपुष्टमिश्रुनमिष ॥ ५२ ॥ ॥ इतिश्रीवसिष्ठम०शात्पर्य०नि०पू०समसमनम सर्ग ॥ ७७ ॥ ॥ ६५ ॥
 तयो०कवेणवैराग्यसच्छाभ्यासमिषनाचूडालोपाविषेकोऽभज्ञानललापमभवपयते ॥ १ ॥ निर्भरस्यहृदयेम ॥ मिथुनतारब्धिपुसद्वहम् ॥ १ ॥ अपरनैलारुण्येगलतिस्मतिपुम्प
 इतिनिर्णयश्चाभ्याससमनराजविचारयथासतिद्वारापेकरोजसर्वम् ॥ २ ॥

निर्णयहेतुप्रथमतस्तन्विचारप्रपचयति ॥ मरगेत्यादिना ॥ तरगनिकराकारेण भगुरेण देहेन व्यवहरणशीले देहिनि ॥ मरणदेहवियोगः ॥ ३ ॥ कुतोऽङ्गिर्निरवर्णतच्चाह ॥ हिमाशानिरिति ॥ ४ ॥ तृष्णाभोगतस्ताधनतृष्णाप्राद्विषकदुर्बीलतन्वदीर्घतगतावर्तते इति यावत् ॥ रयोत्रवार्धकपूरः ॥ ५ ॥ जीव्यते अस्मिन्मिति जीवने देहादि ॥ ६ ॥ दुःखान्ध्यात्मिकादीनि तृष्णाचचेतःपतति निपत्यतुर्दतीति यावत् ॥ ७ ॥ अप्रियासपत्नीकामयते यस्य सत्स्यकाताप्रियतमेव ॥ ८ ॥ अरतिरिष्टविषयालाभनिमित्तदौर्मनस्यम् ॥ वैरस्यसशोषः ॥ इहास्मिन्सारे ॥ ९ ॥ दशासु जन्ममरणादिदुर्दशासु ॥ नयुग्ममिष्यन्ते इति विचार्यतत्र अध्यात्मशास्त्रमेव समारब्ध्या विभेदजनिर्णीयते देवविचारयामासेत्यन्वयः तरगनिकराकारभंगुरव्यवहारिणि ॥ पातः पक्षफलस्येव मरणदुर्निवारणम् ॥ ३ ॥ हिमाशानिरिवांभोजे जरा निपतनोन्मुखा ॥ आयुर्गलत्यविरतं जलं करतलादिव ॥ ४ ॥ प्रादृषीवलतातुं वीर्यकदादीर्घतांगता ॥ शैलनधारय इव संप्रयात्येव यौवनम् ॥ ५ ॥ इंद्रजालमिवासास्यं जीवने जीर्णसंस्थिति ॥ गुरवानिप्रपलायंते शरा इव धनुश्च्युताः ॥ ६ ॥ पतंति चे तो दुःखानि तृष्णापृथ्वीवामिषम् ॥ बुद्धदः प्रादृषीवाभ्युशरंक्षणाभंगुरम् ॥ ७ ॥ रंभागभंडवासारोव्यवहारो विचारणः ॥ सत्त्वरंयुवतायातिकंते वा प्रियकामिनः ॥ ८ ॥ बलादरतिरायातावैरस्यमिव पादपम् ॥ तदिहस्याच्छुभाकारं स्थिरं किमतिशोभनम् ॥ ९ ॥ यदासाधयुतश्चेतो दशासु न विदूयते ॥ इति निर्णयिच्युभं तत्संसारव्याधिभेषजम् ॥ १० ॥ चिरं विचारयामास शास्त्रमध्यात्मसंमतम् ॥ आत्मज्ञानैकमन्त्रेण संस्तुत्याख्याविषयिका ॥ ११ ॥ संशास्यतीति निश्चित्य तावास्तां तत्परायणौ ॥ तच्चित्तौ तद्गतप्राणौ तन्निष्ठौ तद्दिदृश्या ॥ १२ ॥ तदा तदचर्चनपरौ तदीहौ तौ विरेजतुः ॥ तत्रैवातिथनाभ्यासौ बोधयंतौ परस्परम् ॥ १३ ॥ तस्यीतौ तत्समारंभावान्योन्यंतौ बभूवतुः ॥ अथ सा विरतरं मरमणीयपदक्रमान् ॥ १४ ॥ श्रुत्वा ध्यात्मविदां वक्त्रास्त्रार्थस्तिरणक्षमान् ॥ इत्थं विचारयामास स्वमात्मानमहर्निशम् ॥ १५ ॥ अव्याप्य ताव्याप्यतावाधियाधवलयेदया ॥ प्रक्षेतावत्स्वमात्मानं किमहं स्यामिति स्वयम् ॥ १६ ॥ कस्यायमागतो मोहः कथमभ्युत्थितः क्वा ॥ देहस्तावज्जडो मूढो नाहमित्येव निश्चयः ॥ १७ ॥ आबालमेतत्संसिद्धं मर्तौ चैवानुभूयते ॥ कर्मोद्दिग्गणश्चास्मादभिन्नावयववात्मकः ॥ १८ ॥

१० ॥ ११ ॥ तद्दिदा अध्यात्मशास्त्रविद एवाश्रयः शरणययौ स्तौ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्मिन् अध्यात्मशास्त्रे एव सम्यक्चित्तनतच्छ्रवणमन्योन्यतस्वबोधनमित्यादि समारभो ययौ स्तौ ॥ सा चूहाला ॥ १४ ॥ इत्थं वक्ष्यमाणप्रकरणे ॥ १५ ॥ अव्याप्य ताव्यात्मकशरीरव्यापारा ॥ प्रक्षेपिविषयपरयेयम् ॥ अस्मिन्कार्यकारणसंघाते अहं चेतनधातुः किं स्याम ॥ १६ ॥ अयमसंसारलक्षणो मोहो भ्रमः कस्यागतः यस्य हि ध्यातिरागतसतन्निवारणस्य स्थः स्यात्स एव कदल्यर्थः ॥ कैयवेति निर्मितजिज्ञासा केतितन्मूलजिज्ञासा ॥ मूले हि परित्वाते तदुच्छेदेनोच्छेत्तुं सशक्यम् ॥ १७ ॥ मर्तौ स्थूलो ह गौरो ह मिथ्या दिवु द्वित्तौ सत्यमेवानुभूयते न खत इति तस्य जडत्वमित्यर्थः ॥ अस्मादेहादभिन्नहस्तपादाद्यवयवात्मकः ॥ १८ ॥

१ एवमव्याख्याने पुनर्वाचानुपपत्तिः ॥ अप्रियासपत्नीसंयहणकामयत इति व्याख्याने तु न काप्यनुपपत्तिः २ कथं कैर्निमित्तैरित्यपि पाठः

कश्चिदपि पुरुषो न हीयते परमपुरुषार्थात्पुनो न भवतीत्यर्थः ॥ अथवा कश्चिदपि काप्यर्थो न हीयते न हानि प्राप्यते ॥ तत्वास्त्रैव सर्वकामावाप्तेरित्यर्थः ॥ अथवा किंचिद्वस्तु दुःखसाधनमिति बुद्धान हीयते न तलज्यते ॥ सर्वस्याप्यानंदैकरसत्वसपत्तेरित्यर्थः ॥ हानास भवोक्तिरुपादानस्याप्युपलक्षणम् ॥ चिद्विलासस्य अतापरिच्छेदहेतवः ॥ ३१ ॥ द्वितीयस्य नैमिरिकदृष्टिपरिकल्पितस्य दोग्धदे स्थाने स्थितायाति कल्पिता इति यावत् ॥ ३२ ॥ शुद्धसर्वेदमवभाकारस्वरूपं यस्याः ॥ शिवभूमानंदरूपत्वात्परमगलनादशस्वभावात्काव्याप्यच्युतमित्यच्युतम् ॥ ३३ ॥ सकृन्मूलाविद्यावरणभोगेन विभातानपुनः केनाप्याविद्यत इति सकृद्विभाता अतएव नित्योदयवतीपरिणीयते वेदांताद्यध्यात्मशास्त्रे पुलक्षणया ॥ ३४ ॥ चेत्यादि विषुदीजालमस्यासकाराद्भिन्नवस्तुन यतएवाधिषुदीतया साक्षिभूतया चेत्यनेन तुमानासिद्धासौषासाक्षिचिद्विषुदीप्रवृत्तेः प्रागेव स्वतः सिद्धत्वादाया ॥ ३५ ॥ विजृम्भते विवर्तते ॥ ३६ ॥ मनोबुद्ध्यादिविवर्त्तैश्चिदात्मनि मातरि प्रभासुभावापन्ने सति तत्र तरगादिकलनाप्रायाजगद्गुणभूतभौतिकपदार्थानां सत्ता आस्ति यद्वै विज्ञेयतां कत्वानकश्चिद्विद्यते पुनः ॥ एते हि चिद्विलासांतामनोबुद्धीं द्रियादयः ॥ ३७ ॥ असंतः सर्वेषु बाहो द्वितीयेषु पदस्थिताः ॥ महाचिदकैवास्ति महसस्तत्तित्योच्यते ॥ ३८ ॥ निष्कलं कासमाशुद्धानिरहंकाररूपिणी ॥ शुद्धसर्वेदनाकाराशिवं सन्मात्रमच्युतम् ॥ ३९ ॥ सकृद्विभाता विमलानित्योदयवती सदा ॥ सा ब्रह्मपरमात्मा दिनामभिः परिणीयते ॥ ४० ॥ चेत्यचेतनचित्तादिनास्याभिन्नमानतः ॥ तथैपाचेत्यते चिच्छ्रीः सैषाद्याचिदिति स्मृता ॥ ४१ ॥ अचेत्ययदं चित्त्वं तत्तस्या रूपमक्षतम् ॥ मनोबुद्धीं द्रियाद्यर्थरूपैः सैव विजृम्भते ॥ ४२ ॥ तरंगकणकहोलकलनेयं चिदात्मनि ॥ जगद्गुणपदार्थानां सत्ता स्फुरति मातरि ॥ ४३ ॥ यदिदं तत्परं रूपं तस्याः खलु महचित्तेः ॥ शुद्धचित्मणि वत्सा हि संप्रसमसमोदिता ॥ ४४ ॥ अनन्ययैव याशस्तया जगज्जुंभिकया स्थिता ॥ सत्तामायातिरेकेण नान्यासं भवतीह हि ॥ ४५ ॥ विचित्रतेव भांडानां ननु हेमतया च या ॥ सा तथोदेति तद्रूपमात्मानं च तति स्वयम् ॥ ४६ ॥ स्वचित्तेन द्रवत्वेन तरंगादित्वमंबुषु ॥ महाचित्तौ जगच्चित्तादुदेतीवानुदेत्यपि ॥ ४७ ॥

तारस्फुरति ॥ ४८ ॥ यदिदं जगत्सत्ता रूपं प्रसिद्धतत्तस्या अधिष्ठानभूतायामहाचित्तेरेव पररूपं कृपातराम ॥ खलु शब्दोद्देवावब्रह्मणो रूपमूर्तवैवामूर्तवैवत्यादि श्रौतप्रसिद्धिद्योतनार्थः ॥ यतसा हि चित्स्फटिकमणिवज्जगत्प्रतिबिंबमसंगैव यत्ते सेयजगत्सत्ता च व्यावहारिकेषु प्रातिभासिकेषु च समसमाख्यसाधिविधाननुसारिणी उदिता ॥ ४९ ॥ अतएव जगत्सत्ताया अधिष्ठानसत्तान्यत्व निरूपणयोगान्मायाभावत्वमित्याह ॥ अनन्ययैवेति ॥ ५० ॥ अतएव नामरूपविशेषप्रत्ययजगत्सत्ताया शब्दब्रह्मसत्तात्मनैव परिरिष्यते ॥ मायाबाधेन आनंदैकरससन्मात्ररूपमात्मान स्वयमनुभवतीत्याह ॥ विचित्रतेवेति ॥ भांडानामलकारजालानां विचित्रता यथा प्रविलये हेमतया हेमसत्तात्मनैवोदेति तथेत्यर्थः ॥ ५० ॥ सत्तायादौ तन्मायेनैव जगद्द्वैचित्र्यस्फुरणरूपचिद्वेदानामपि विषयाकारभेदे मिथ्यात्वपर्यालोचने अपरिच्छिन्नपरब्रह्मचिन्मात्रता पर्यवस्यतीत्याशयेनाह ॥ स्वचित्तेनेति द्वाभ्याम् ॥ यथा स्वभेदजालादौ द्रवत्वेन परिणतेन स्वचित्तेन सिद्धेषु समुद्राद्यबुधुतरगादि अनुद्यद्पुद्गेतीव तथामहाचित्तौ ब्रह्मण्यपि समष्टिचित्ताज्जगदनुद्यद्पुद्गेतीत्यर्थः ॥ अनुदेतीति न जसिद्धं तेन सहेतियोगविभागात्समासश्रृंक्षादं सोवा ॥ ५१ ॥

॥ ४९ ॥ निबाणेमोक्षसुखेपरितोनिर्वाणनिर्द्वन्नागभयञ्जरासकञ्चामीकरव्यामसखप्रमेवाह्मासे ॥ यद्वेगेनयेतमवाभामात्रि योयतद्रोकाभेतनितुभयमासमानात्माना
 ॥ ५० ॥ किहृदाहृताभ्यसाहिजगत्वाभाभमयकैवज्जलेत्याह ॥ नेदमिति ॥ ५१ ॥ उत्तमेवसस्त्रियोपसहरति ॥ इत्यभिनि ॥
 ॥ ५२ ॥ ॥ इति श्रीबासिष्ठमन्त्रार्यमकरोनिर्वाणमकरेणपू० अट्टममति
 ॥ ५३ ॥ ॥ अर्पुर्भीमर्नीदहापृथयाधर्यागता ॥ ब्रह्मलयास्वरोभायहेतुर्धर्मोषवयद्वेति ॥ १ ॥ पुनश्चिरोपोस्तन्मस्यतश्चज्ञानस्याभ्यासाद्भिनकेमेषो
 ॥ ५४ ॥ ॥ तिनानुद्विननिमि ॥ तिनानुद्विनकनेज ॥ तिसर्गर्माभ्यपठति स्वात्मविकल्पतस्त्रिभुवस्थतायतिष्ठति ॥ १ ॥
 ॥ ५५ ॥ ॥ अर्पुर्भीमर्नीदहापृथयाधर्यागता ॥ ब्रह्मलयास्वरोभायहेतुर्धर्मोषवयद्वेति ॥ १ ॥ पुनश्चिरोपोस्तन्मस्यतश्चज्ञानस्याभ्यासाद्भिनकेमेषो
 ॥ ५६ ॥ ॥ तिनानुद्विननिमि ॥ तिनानुद्विनकनेज ॥ तिसर्गर्माभ्यपठति स्वात्मविकल्पतस्त्रिभुवस्थतायतिष्ठति ॥ १ ॥

तस्यास्तन्प्रतिष्ठालक्षणान्याह ॥ नीरागेत्यादिना ॥ २ ॥ परिपूर्णाद्विहादितरात्मनसोप्यतिरप्रत्यगामायस्या ॥ ३ ॥ सुचिरं प्राक् संप्रसारयांतातदातिरतिशयानंदपनेज्ञानलब्धे
 पदांतरेपरमपदेविश्रांता ॥ ४ ॥ ५ ॥ कथमस्य कालिकेन बोधेनानादमर्हंतमस्य च भ्रमस्य निवर्तितस्तत्राह ॥ पथेति ॥ कश्चिदनिर्वचनीयस्वरूपः स्पष्टविभ्रमः अविद्विष अकस्मादेवा
 गतस्तथा तच्च ज्ञानवतिसर्वानि शेषमकस्मादेव विलीयत इत्यर्थः ॥ दीर्घपाठेयथा विलीयते तथा तच्च ज्ञानवर्तव्यभूतेति कथा चिद्व्याख्येयम् ॥ ६ ॥ नट्टमकलहैर्नयन्नया विभेपदे
 ॥ ७ ॥ यथा जरद्वी वृद्धा गौरुं रारोहनमसंतुणोदकसमालोकनुल्यातपचन्द्रिकोपभोगरौलापदेवाद्याप्यअनाकुलसंस्थिता भवति तद्वत्सापि समालोकजापदादिसर्वावस्थान्स्वक
 रूपप्रकाशप्रत्यगात्मानजामदायसवधात्मनास्वभावेन प्राप्य तस्मिन्नेवात्मन्यनाकुलासंस्थितेत्यर्थः ॥ ८ ॥ आत्मनस्तत्त्वदर्शनप्रयुक्तेनोदयेन पूर्णनिदस्वरूपा विभवेण ॥ ९ ॥ स्म
 नीरागानिरुपासंगानिर्द्वानिःसमीहितानजहातिनचादत्ते प्रकृताचारचारिणी ॥ २ ॥ परितोर्णर्भां भाधिः शांतसंदहजालिका ॥ परमा
 त्ममहालाभपरिपूर्णांतरात्मना ॥ ३ ॥ विश्रान्तानुचिरं श्रान्ता घनलब्धपदांतर ॥ सर्वोपमार्तानतया जगामाव्यपदेभ्यताम् ॥ ४ ॥ इति साभा
 मिर्नीतस्य चूडालावरवर्णिनी ॥ स्वल्पेनैव हिकालनययौ विदितवद्यताम् ॥ ५ ॥ यथा यमगातः कश्चिज्जागतः स्पंदविभ्रमः ॥ तथा विलीयते
 सर्वतत्त्वज्ञानवतिस्वयम् ॥ ६ ॥ अहंप्रसकलं शांते पदे विश्रान्तिमेत्यसा ॥ रराजशरदच्छाभ्रमालेव गतसंभ्रम ॥ ७ ॥ अनाकुलासमालोका
 मसंबंधात्मनात्मनि ॥ जरद्वीवशैलाग्रं सतृणं प्राप्य संस्थिता ॥ ८ ॥ स्वविवेकघनाभ्यासवशादात्मोदयनसा ॥ शुशुभेशोभनापुष्पलतेवा
 भिनवोद्गता ॥ ९ ॥ अथतामनवद्यांगीकदाचित्साशिरिव्वजः ॥ अपूर्वशोभामालोक्यस्मयमान उवाच ह ॥ १० ॥ भूयो यौवनयुक्तेवमं
 दितवपुनः पुनः ॥ अधिकं राजसेतनिवजगद्राजवर्तीयथा ॥ ११ ॥ प्रपताम्य तसारेवलब्धालब्धपदेव च ॥ आनंदपूरपूर्णवराजसंनितरां
 प्रिये ॥ १२ ॥ उपशांतं च कांतं च धानासुंदरं वपुः ॥ अभिभूयेंदुमायासि श्रियं कामपि कामिनि ॥ १३ ॥ अभोगरूपं शांतमूर्जितं सम
 तांगतम् ॥ गंभीरं च प्रशांतं च चेतः प्रस्थापितं प्रिये ॥ १४ ॥ तृणीकृत्य त्रिभुवनं पताखिलजगद्रसम् ॥ अतंतोडामरं सौम्यं मनः प्रस्थापितं प्रि
 ये ॥ १५ ॥ न केन चिन्महाभागे विभवानंदवल्लुना ॥ चेतस्तव तुलामिति मरुत्परा ॥ १६ ॥ तैरववा लकटलंघनालां कुरकमलैः ॥
 अंगैः स्थितिमनुप्राप्तैर्विद्ध्यातेवलक्ष्यसे ॥ १७ ॥ तथा तेनैव तनवसन्निवेशेन संस्थिता ॥ अन्यतामुपयातासिलतेव क्रतुपयये ॥ १८ ॥
 यमानो विस्मयस्मेरास्य ॥ १० ॥ जगत्जगती ॥ वर्तमाने पुण्यमहद्देहजगच्छेदवच्चैति शतवृद्धातिदेशादुपगता श्रेतिस्त्रिषाष्टां पुलादसत्त्वान्नकृतः ॥ राजवतीराजन्वर्तपूर्णचंद्रव
 तीवायधाराजतेतद्भद्राजसे ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ऊर्जितविवेकोर्जितम् ॥ शांतशमादिगुणवत् ॥ प्रशांतमुपरतचापलम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ मकरिवनिर्जलजालानयाक्षीराब्धि
 रिव पूर्णतया च सुंदरम् ॥ १६ ॥ स्थितिमवापल्यमुपयाति तैर्भाक्तैर्नैव गंगरवयवैस्तेजोतिशयेन दार्ढ्यातेव ॥ १७ ॥ क्रतुपयैरिशिरास्यये ॥ १८ ॥

अहं निर्दोषादेषु परिच्छिन्नजीवाकारत्वात्कृपायनार्कविर्लक्षितत्वात्प्रकारोपस्तथाविधपरमार्थतो नार्कविर्लक्षितत्वात्कारश्च प्रसन्नवान्तामाभवतीतेन हेतुनेत्यधः ॥ २१ ॥
उक्तमेवार्थमभ्यनरोपणुराह ॥ इदमिति ॥ इदपरिच्छिन्नसर्वपरित्यज्यसर्वमपरिच्छिन्नमभ्यभ्यासाभिमतम् ॥ किञ्च ॥ यत्तत्सत्यमवाधितनार्षयतेसम्पूर्तैश्चमृत्तैश्चमप्य
रूपमभ्यस्तम् ॥ तनेतिप्रामत् ॥ २२ ॥ नार्कवित्किञ्चिदकारमितिस्वोक्तिभ्यनरोपणमयति ॥ यदिति ॥ यद्वस्तु उदयसगस्तमनतिक्रम्येतियथोदयसट्टिदशादुरपमा
नार्कवित्परिच्छिन्नयदेवमयानराप्रमृदशामभ्यनार्कविश्वाधितयथायेनकुटस्थभूमानदत्तभावेनस्थितजानार्थित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ उदयपदेनहार्दप्रसन्न
इत्येते ॥ २५ ॥ आसनोपानादिवुरेहस्तिस्त्वह्पूर्णात्प्रवर्जितामिनभूयणसम्मानादिशरीरमानसभोगेयुतदत्ताभ्यमपुनरुल्लासुता ॥ २६ ॥ २७ ॥ इदमेहादिवास्तदुपभोगे
म्यवधिष्ठानतथाकारोपनदशानुराह ॥ २८ ॥ भाग्येजिह्वासाधनिरपे ॥ २९ ॥

वयस्याभिः सरवीभूताभिः तनु कशीभूतो विद्वेषो रागश्च याभिस्तथा विधाभि स्वप्रज्ञाभिः शास्त्रदृष्टिभिश्च सह मे ॥ अथ वा शास्त्रदृष्टिभिः करणैस्तनुरत्नीभूतो विद्वेषो रागश्च यासां तया विधाभिर्वयस्याभिः सरवीभिः सह मे ॥ ३० ॥ अंगहेनाथ इह जगति अहनयनरदिभिर्भिरन्यैर्वा इन्द्रियैश्च तेन च यत्पश्यामि तन्न किंचिददृत्तमेव ॥ तेनेन्द्रियमनोदृश्येन विरहि तनुन किंचिन्निष्प्रपचवस्तु अतः पश्यामि ॥ यतो हेतोरिति वर्णितरीत्या अतर्बहिश्च सन्ध्याबाधितरूपं पश्यामि तेन हेतुना चिरसततमुदिता परमाभ्युदयश्रीमती अस्मीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ इति श्रीवासिष्ठम् ० तात्पर्यप्रकाशे निर्वर्णप्रकरणे पू० एकोनाशीतितमः सर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ अज्ञेन राज्ञा द्वाक्यस्यासंबद्धत्ववर्णनम् ॥ रवेचरत्वादिसिद्धीनां बीजचात्र निरूप्यते ॥ १ ॥ एवं वर्णितप्रकारेण स्वशोभातिशये निमित्ता निवदतीम् ॥ १ ॥ बालाअमौढबुद्धिरसि ॥ परबोधानुकूलवाक्योच्चारणे अकुशलं त्रियावन् ॥ २ ॥ अ

तनु विद्वेषरागाभिः प्रज्ञाभिः शास्त्रदृष्टिभिः ॥ रमे सह वयस्याभिस्तेनाहं श्रीमती स्थिता ॥ ३० ॥ पश्यामि यन्नयनरश्मिभिरिन्द्रियैर्वा चित्ते न च हितदंगन किंचिदेव ॥ पश्यामि तद्विरहितं तु न किंचिदंतः पश्यामि सन्ध्यागतिनाथ चिरेदयास्मि ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षे वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु नि० पू० चूडालोपाख्यानै चूडालात्मलाभो नामैकोनाशीतितमः सर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ एवमात्मनि विश्रांतां वदंतीं वराननाम् ॥ अबुध्वा तद्गिरामर्थं विहस्य वाच भूपतिः ॥ १ ॥ ॥ शिखिबध्वज उवाच ॥ ॥ असंबद्धप्रलापास्मि बालास्मि वरवर्णिनि ॥ रमसे राजलीलाभीरमस्वावनिपात्मजे ॥ २ ॥ किंचित्पत्नकान किंचिद्योगतो प्रत्यक्षसंस्थितम् ॥ त्यक्तप्रत्यक्षसद्गुणः सकथं किल शोभते ॥ ३ ॥ भोगैरभुक्तैस्तुष्टोहमिति भोगान्जहाति यः ॥ रुषे वासनशब्दादीन् सकथं किल शोभते ॥ ४ ॥ भोगाभोगोपरित्यज्य रवेऽन्ये रमते तु यः ॥ एक एवाखिलं त्यक्त्वा सकथं किल शोभते ॥ ५ ॥ वसनाशनशय्यादीन् सर्वान् त्यज्य धीरधीः ॥ यस्तिष्ठत्यात्मनै वैकः सकथं किल शोभते ॥ ६ ॥ नाहं देहोऽन्यथा चाहं न किंचित्सर्वमेव च ॥ एवं प्रलापो यस्यास्ति सकथं किल शोभते ॥ ७ ॥ यत्पश्यामि न पश्यामि तत्पश्याम्यन्यदेव यत् ॥ प्रलाप इत्यसम्यस्य सकथं किल शोभते ॥ ८ ॥

संबद्धप्रलापतामेव ना किंचिद्विचित्रियायुक्ते दर्शयति ॥ किंचिदिति ॥ ताकारस्यैव शोभाप्रसिद्धा यस्त्वाकारसामान्यं त्यक्त्वा निराकारतांगतः स शून्यप्रायः कथं शोभतेत्यर्थः ॥ ३ ॥ भोगैरभुक्तैस्तुष्ट्यामीति यत्त्वयोक्तं तदप्यसंबद्धमित्याह ॥ भोगैरिति ॥ रुषाकोधेनेव ॥ ४ ॥ एकैवाकाशसंकाशो केवले लहदये रमे इति यत्त्वयोक्तं तदप्यसंगतमित्याह ॥ भोगाभोगे इति ॥ स्वयसाक्षाद्भोगो भिन्नभुत्यादीनामाभोजनमाभोगश्चेत्यनयोः समहारपरित्यज्य तत्साधनं विताप्य खिलं च त्यक्त्वा य एक एव शून्ये रवे पिशाचवद्गमते स किंल शोभते इति कथसंगच्छतामित्यर्थः ॥ ५ ॥ धीरधीः अतिक्रोधादिविधैर्यामात्रबलेन शरीतोष्णसुप्तुपादिदुःखानि सहमान इत्यर्थः ॥ ६ ॥ इदं चाहं मिदं नाहमिति यदुक्तं तदप्यसंबद्धमित्याह ॥ नाहमिति ॥ ७ ॥ पश्यामि यन्नयनरश्मिभिरिन्द्रियैर्व्यत्येतदुक्तं तनुन रामसंगतमिति नैतेशोभाहेतव इत्युपसंहरति ॥ यदिति ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ १० ॥ कटमिति ॥ नचेद्दिग्देदीन्मदीद्विनदिरित्यादिभ्योतेरिति भावः ॥ ११ ॥ अंगेति प्रसवो धने ॥ १२ ॥ रवेण प्रागभोदेव सत्त्वारस्तद्विषये न च्छावभूम् ॥ ता
 दशवारभ्यारवस्तदिति भावः ॥ १३ ॥ १४ ॥ एकैवति ॥ अपाद्वाप्तं शशुजपायद्विषिदायनप्रपासकालेन तिगम्यते ॥ अन्यथा तत्पराधीनायास्तस्या एकान्तिरित्यापयो
 गत् ॥ ऊज्यस्य प्राण्यवनस्य चिरत्नवरासिद्धिस्तुनकुलभूम्यादिरशानिरोधाप्यासम् ॥ १५ ॥ रवेरसिद्धिप्रयोजकक्रियाप्रसंगेन राम क्रियासाधन्ये निमिसजिज्ञासुराक्षिप
 दि ॥ पारिमिति ॥ पारिस्थित्यवजगमश्च जगत्सर्वस्वरूपान् क्रिययानि प्यादितद्वरयो विना कप्रारिकारकस्य रूकस्याप्युत्पत्तेरदर्शनात् ॥ तथैव सति क्रियानाम् स्वरूपस्य कयनि
 श्चति विचक्षिपाशुनपृट्स्थान् आपोभ्रात्माप्रयोनवस्थाया द्वितीयेप्याधातः अक्षिराम फलानवस्थावैतिक्रियाक्रियानामोभयस्तुनउत्पत्तिरनुभूयते अनुभवमयमारोहति तद
 तस्मादालासिमुग्धासिचपलासिविलासिनि ॥ नानालापविलासेन कर्माभिमकीदसुदरि ॥ १ ॥ प्रविहस्य दृष्टासेन शिखिभ्यजडतिप्रि
 याम् ॥ मध्याह्ने क्षातुमुत्पायनिर्जगमांगनाग्रहत् ॥ १० ॥ कष्टनात्मनि विभ्रान्तो मद्वांसि नुशुद्धान् ॥ राजतिखिन्ना चूडालास्वध्यापा
 रपराभवत् ॥ ११ ॥ तदा तयागतत्रापतादगाशययोजयो ॥ ताभि पार्थिवलीलाभि कालोषद्रुति योययौ ॥ १२ ॥ एकटानित्यवभा
 यानिरिच्छाया अपिसि यम् ॥ चूडालायायभूवेच्छालीलयाखगमगमे ॥ १३ ॥ खगमागमसिद्धयर्थमथ सातृपकल्पका ॥ सर्वभोगान
 नादत्यसमागम्य च निजानम् ॥ १४ ॥ एकैवैकांतिरतास्मासनावस्थिता निका ॥ ऊर्ध्वगप्राणपवनचिराभ्यासचकारह ॥ १५ ॥ ॥ श्री
 रामउवाच ॥ ॥ यदिददृश्यते किंचिज्जगत्स्यावर्जगमम् ॥ स्पदभ्युत्क्रियानास कयमित्यनुभूयते ॥ १६ ॥ कस्य स्पदविलासस्य धना
 भ्यासस्य भवेत् ॥ मक्षन्वगमनापेतफलपुष्पकशालिन ॥ १७ ॥ आत्मज्ञो वाप्यनात्मज्ञ सिद्धयर्थलीलाययवा ॥ कयससाधयत्येतद्य
 यातददभेन प्रभो ॥ १८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ निविधसंभवत्यगसाध्यं वस्तिह सर्वत ॥ उपदेयचहेयचतयोपेक्ष्य चरायव ॥ १९ ॥

इत्यथ ॥ १९ ॥ पुनराक्षिप्य प्रस्तुतपृच्छति ॥ कस्म्यति ॥ एतावन्मनादिसिद्धिजातकस्य स्पदविलासस्य फलनवर्षिष्वेत्यथ ॥ १७ ॥ अनात्मज्ञ सिद्धयर्थ आत्मज्ञो लीलाया
 बाह्यत्वे सिद्धिजातकयमनकमप्यसाधयति तदपिष्वेत्यथ ॥ १८ ॥ भवेद्यथात्मप्राप्त्यानवस्थायिको यो योदिक्रियास्तद्व्यपमाप्रसिद्धयेकारकयोश्चास्त्यात् नमुतथा किनुकि
 यासाध्यस्वरूपस्य फलनिष्पत्तये हि यद्युत्तानिकारकाणि नातीत्येकनया क्रियाभवत्तवे ॥ नयाद्विकल्पस्य साध्याकारकाणि साधनतावध्यपदेदुशक्यते ॥ तथा च साध्यसा
 धनोभयवित्तस्यार्थक्रियानसाध्योपक्षिप्तसाधनेभ्य साधनतरमपेक्षन्तदतितासाक्षिकयकूटस्वसाकारणमिति विचक्ष्यानि रक्षकारा एव स्यारायेन वसिष्ठ उवाच अस्माधानानुकूल
 गोप्यस्य साधारणक्रियासाध्यभिन्नयदसायति ॥ विचक्षिपमिति ॥ उपाराननुद्विषिष्योभूतस्तु उपोदेयप्रवृत्तिविषय इत्यनुद्विष्येय इत्यनिवर्त्तित्वमिषय उपेक्षा नुद्विगतम्यमुपे
 स्यतर्ह्येतादीप्येपि कपोपचारादेनोपक्षयापन्नवर्त्ततद्विलोक्येकप्यद्वारदर्शनादीर्घसाध्यम् ॥ १० ॥

तेपुफलवैलक्षण्यदर्शयति ॥ आत्मभूतमिति ॥ आत्मनः स्वस्य भूतमनुकूलम् ॥ एतयोर्हयोपादेययोर्मध्यमांतरालिकम् ॥ २० ॥ आह्वानकरं साक्षात्परया वासुखानुकूलम् ॥
 दुःखनिवारणसाधनस्यापि सुखानुकूलत्वादेव तत्साधनोपादानसिद्धेरिति भावः ॥ तद्विरुद्धसुखविधातिवादेवेदं व्युत्पादितमिति भावः ॥ २१ ॥
 त्रयएतेन साध्यते दाअज्ञानमेवेत्याह ॥ सम्मतेरिति ॥ २२ ॥ विदुषस्तृतीयकल्पाभ्युगमेपिन काश्चिदोषइत्याशयेनाह ॥ केवलमिति ॥ २३ ॥ एकमेव वस्तु एकस्यैव पुरुषस्य बोधरीग
 वैराग्यावस्थाभेदेन बोधासपद्यते इत्याशयेनाह ॥ ज्ञस्येति ॥ एव सिद्धार्थलीलायाधवाइति प्रश्नाशयोरुपपत्तिमुक्त्वा कथं संसाधयत्येतदित्यंशसमाधानश्रावयति ॥ शृण्वित्यादि
 ना ॥ २४ ॥ तत्र सिद्धितारतम्ये चिराचिरया लापेक्षया च निमित्तान्याह ॥ देशेति ॥ २५ ॥ एषादेशादीनाचतुर्णामध्ये श्रीशैलयाद्युत्तमदेशादि चतुष्टयमलनेशीर्षसिद्धिलाभायो
 गमवज्रपादिक्रियाया इतदेशाद्यनुष्ठितक्रियापेक्षया प्राधान्यस्योत्कर्षस्य कल्पनाभावति ॥ फलोत्कर्षोपित इनुसायैवेत्याह ॥ सिद्धादीति ॥ यतस्तसिद्धादयः फलोत्कर्षकमाअ

आत्मभूतं प्रयत्नेन उपदेयं च साध्यते ॥ हेयं संत्यज्यते ज्ञात्वा उपेक्ष्यं मध्यमेतयोः ॥ २० ॥ यद्यदाह्वानकरमादेयं तच्च सम्मते ॥ तद्विरुद्धम
 नादेयमुपेक्ष्यं मध्यमं विदुः ॥ २१ ॥ सम्मतेर्विदुषो ज्ञस्य सर्वमात्ममयं यदा ॥ त्रयएते तदा प्रक्षाः संभवंति न केचन ॥ २२ ॥ केवलं सर्वमेवे
 दं कदाचिच्छीलया तथा ॥ उपेक्षापक्षनिक्षिप्तमालोकयति वानवा ॥ २३ ॥ ज्ञस्योपेक्षात्मकं नाम मूढस्यादेयतांगतम् ॥ हेयं स्फारविराग
 स्य शृणुसिद्धिक्रमः कथम् ॥ २४ ॥ देशकालक्रियाद्रव्यसाधनाः सर्वासिद्धयः ॥ जीवमाह्वादयं तीह वसंत इव भूतलम् ॥ २५ ॥ मध्ये चतु
 र्णामेवैषां क्रियाप्राधान्यकल्पना ॥ सिद्धादिसाधने साधोतन्मया स्तेयतः क्रमाः ॥ २६ ॥ गुटिकां जनयद्वा दिक्रियाक्रमनिरूपणम् ॥ त
 ज्ञासतां च दोषो न विस्तारः प्रकृतार्थहा ॥ २७ ॥ रत्नौषधितपोमंत्राक्रियाक्रमनिरूपणम् ॥ आस्तामेव किलैषोपि विस्तारः प्रकृतार्थहा

॥ २८ ॥ श्रीशैलसिद्धदेशे च मेवादीवानि वासतः ॥ सिद्धिरित्यपि विस्तारः कृतार्थप्रकृतार्थहा ॥ २९ ॥

पितृन्मया स्तादशक्रियोत्कर्षानुसारिण इत्यर्थः ॥ २६ ॥ अस्त्वेव कित्तस्तत्राह ॥ गुटिकेति ॥ तत्र खगमनादिसाधनानि सिद्धगुटिकासिद्धांजनसिद्धखड्गसिद्धपादुकादीन्यपि
 उडामरतत्रयोगिनीकल्पादिविस्तृतबहुपथप्रसिद्धानि सन्ति ॥ कथं संसाधयत्येतद्यथा वद्वदमेव भोइति त्वदीयप्रश्नस्य तत्क्रियाक्रमनिरूपणकर्तव्यमिति चेदभिप्रायस्तर्ह्येति विस्तृतो
 न्यातदसंभवात्तद्विस्तारकार्यः ॥ तेन तत्रागुसिद्धिषु विषये अस्तमाजिज्ञासुनामतत्त्वविदां च त्वदतिरिक्तश्रोतणद्वैवादिभिलाषो देयतत्रैव प्रवृत्त्या महादोषः स्यात्तत्रापि सुवि
 स्तारः प्रकृतस्यात्मतत्त्वश्रवणार्थस्य विप्ररूपत्वाद्विपातकइति तन्निरूपणमोचितमित्यर्थः ॥ २७ ॥ एष न्यायोमणिमत्रादिसाध्यसिद्धिक्रमनिरूपणे श्रीशैलादिसिद्धदेशानि
 वाससाध्यसिद्धिक्रमनिरूपणे च योज्यइत्याह ॥ रत्नेति द्वाभ्याम् ॥ २८ ॥ हे कृतार्थतिराम सर्वो धनतासासिद्धीनां स्तादशदृष्ट्या नुच्छेतेति योतनार्थम् ॥ २९ ॥

[illegible]

तस्माद्धिव्यजकयाप्रसगापतितामिमाम् ॥ प्राणादिपवनाभ्यासक्रियांसिद्धिफलाभ्यु ॥ ३० ॥ अतस्यात्यखिलास्त्यक्तासाध्या
र्थतरवामना ॥ गुदादिद्वारसंकोचान्स्थानकादिक्रियाकर्म ॥ ३१ ॥ भोजनासनशुद्ध्याचसाधुशास्त्राद्यभावनान् ॥ स्वाचारान्भुजना
संगात्सर्वस्यागात्सुखासनान् ॥ ३२ ॥ प्राणायामपनाभ्यासाद्रामकालनेकेनचित् ॥ कोपलोभादिसंलग्नाङ्गगत्यगाच्चसुव्रता ॥ ३३ ॥
त्यागादाननिरोधेषुभयातिविधेयताम् ॥ प्राणाभ्युत्पत्तयस्त्यपुंसोभ्यह्वाखिला ॥ ३४ ॥ रात्र्यादिभोक्ष्यपर्वता समस्ताएवस
पद् ॥ देहानिलविधेयत्वात्साध्यासर्वस्वरापव ॥ ३५ ॥ परिमहलिताकारामर्मस्थानंसमाश्रिता ॥ आंघ्रवेष्टनिकानामनादीनादीश
ताश्रिता ॥ ३६ ॥ र्वणाप्रावर्तसदृशीसखिलावत्तसन्निभा ॥ लिप्यार्थोकारसस्थानाकुहलावर्तसंस्थिता ॥ ३७ ॥ देवासुरमनुष्यपुच्छ
गनदलगादिषु ॥ कंटादिव्यजजतेपुसर्वेषुप्राणिपृदिता ॥ ३८ ॥

[illegible]

शीतेनार्तं शीतार्तिं निवारणाय दृढवद्धमंडल इति यावत् ॥ तथा विषस्य सुप्तस्य भोगं कायस्तद्वद्धमंडलं यथा ॥ सिताशुभा ॥ कल्पाग्निना विगलता अंतर्वलयकारे
 खारुक्तेनेदुनानुत्पवद्धाकुडलीवलयाकतिर्यथा ॥ अथवा कल्पने जरणसमर्थो भवतीति कल्पो भिर्जाठराभिलेन विगलन्यो मूर्ध्नि योगशास्त्रप्रसिद्धश्चन्द्रः स एव विलीयमूलाधा
 रे प्रसूतो यनी भूयतत्र वद्धकुडलाकतिस्तद्वस्थितेत्युत्प्रेक्षा ॥ ३९ ॥ ऊरुपदेन ऊरुमूलसंधिर्गुर्दक्षणे यो न्यते तत आरभ्य भूमध्य पर्यंतं यानि रं धाणि तानि स्पृशतीति प्वनुस्यूता मनोव
 त्तिभिरतश्च चलवहिश्च पवमानेन प्राणादिना स्पृशदा ॥ ४० ॥ तस्यामूलैत. सार्द्धं त्रिवलयाकाराकुडलिनीसद्भाविच्छीकिदर्शयति ॥ तस्याइति ॥ तस्मिन्मूलाधारे वीणामूले
 र्लक्षेण त्रीवेगेनेवलसती परमसूक्ष्मा पराख्या सर्वशब्दमूलभूता गतिः शब्दब्रह्मात्मिका स्फूर्तिं सैव प्राणसगान्नाभिददयकददेशेषु तरोत्तरं व्यक्ततरा प्रथती मध्यमावैखरीत्यादिभेदा
 न्भजते इति ॥ तथा चोक्तमत्र शास्त्रे ॥ चैतन्यसर्वभूतानां शब्दब्रह्मेति यद्विदुः ॥ तस्याप्यकुडलीरूपप्राणिनां देहमध्यगम् ॥ वर्णालिना विभवंति गद्यपद्यादिभेदत इति ॥ सावेनाप्यु
 क्तम् ॥ यासां मित्रावरुणसदना दुच्चरतीषिषट्षिणान्नप्रकटकरणप्राणसगायसूते ॥ ता प्रथती प्रथममुदिता मध्यमा बुद्धिसंस्था वाचवक्त्रे करणविशदावैखरी च प्रपद्ये इति ॥ ४१ ॥
 शीतार्तं सुप्तभोगीद्रभोगवद्धमंडला ॥ सिता कल्पाग्निविगलार्देदुवद्धकुडली ॥ ३९ ॥ ऊरुभूर्मध्यरंध्राणि स्पृशतीति त्ति चंचला ॥ अना
 रतंच सस्पंदापवमानेन तिष्ठति ॥ ४० ॥ तस्यास्त्वभ्यंतरे तस्मिन्कदलीकोशकोमले ॥ या पराशक्तिः स्फुरति वीणावेगलसद्गतिः ॥ ४१ ॥
 साचोकाकुडलीनाम्नाकुडलाकारवाहिनी ॥ प्राणिनां परमाशक्तिः सर्वशक्तिजवप्रदा ॥ ४२ ॥ अनिशानिः श्वसद्द्रुपारुषितेव भुजंगमी ॥
 संस्थितो ध्वीकृतमुखी स्पंदनाहेतुतांगता ॥ ४३ ॥ यदा प्राणानि लोयाति तद्विदुः कुडलिनीपदम् ॥ तदा संविदुदेत्यंतर्भूततन्मात्रबीजभूः
 ॥ ४४ ॥ यथा कुडलिनी देहे स्फुरत्यज्जडवालिनी ॥ तथा संविदुदेत्यंतर्भूदुस्पर्शवशो दया ॥ ४५ ॥ स्पर्शनं मृदुना न्योन्यालिनि कतत्रयंत्रयोः ॥
 यथा संविदुदेत्युच्चैस्तथा कुडलिनी जवान् ॥ ४६ ॥

सर्वासाप्राणोद्दिगुबुद्ध्यादिशक्तीनामापि सत्ता स्फूर्तिं प्रवृत्तिनिर्वाहकत्वाज्जवप्रदा ॥ ४२ ॥ तत्र कथमप्राणशक्तिर्जवप्रदा तदाह ॥ अनिशमिति ॥ सैव स्वमुखास्त्राणमूर्ध्वं क्षिपति अ
 पानचाध आकर्षतीत्यनिशानिः श्वसद्द्रुपेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ कथंबुद्धिशक्तिजवप्रदा तदाह ॥ यदेति ॥ यदाहृदि स्थितः प्राणः कुडलिन्या आकटः सन् अपानवृत्त्या कुडलिनीपदया
 तितदा भूततन्मात्राप्यपचीकृतभूतान्येव बीजमुपादानं यस्य तथा विधे अतः करणे भवतीति भूर्जीवसंविनस्य तिसकस्याभ्यवसायाभिमानरागादि वृत्तिभेदैरत रुदेतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥
 कथंचेद्विधशक्तिजवप्रदा तदाह ॥ यथेति ॥ एवमप्राणबुद्धोराहितज्ञानक्रियास्वशक्तिः कुडलिनी देहे मृदु स्पर्शविषयसन्निष्कर्षो घेयतेषा च क्षुरादीनां वंशोदयासती देहे यथा यथा
 यादशभोजकादृष्टदृष्टसामयविविचयेण स्फुरति तथातत्तदिद्वैतार्थविशेषस्फूर्तिरफलभोगादिलक्षणा संविदुदेतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ कथमृदुस्पर्शवशानुगा तदाह ॥ स्पर्श
 ना मिति ॥ कुडलिनीजवात्तथा स्फुरति यथा मृदुना च क्षुरादिना विषयस्पर्शनं प्रथममुदेति ॥ तथा च तत्रयंत्रं कार्यकरणसंघातयुनक्तिरिति यत्र युः प्रमाता तस्य वृत्तिद्वारा बहिर्निर्गतस्य
 वासं विषयेण सह अन्योन्याभ्यां लिंगनमन्योन्यालिंगिका ॥ भावेण बुद्धेः ॥ वृत्तिव्याप्तिप्रयुक्ता व्याप्तिरुदेति ॥ तया च यथा विषयावरणभगे उच्चैः स्फुटतरां संविद्वदादिप्रथा उदेति
 तथा तेन तेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ ४६ ॥

तत्रमूलाधारस्यापाः कुण्डलिन्याश्चक्षुरादिप्रवर्तनेनाब्जोद्धारमित्याशयेनाह ॥ तस्यामिति ॥ उत्पद्यतेप्रताप्यते ॥ विलीयतेसकुचति ॥ ४७ ॥ कथमुत्पद्यतेविलीयतेचतवाह ॥
 नित्यमिति ॥ प्राणान्मनाहोष्मन्मयाअपानात्मनाअथप्रवेशोन्मुखपातया ॥ उक्तमुपसहरति ॥ सेति ॥ सामानीसाधारणी ॥ समानराख्याज्ञावेत्यर्थोवाप्यजिह्वापि
 इदमलङ्कितस्यप्रत्यलोप ॥ ४८ ॥ अपरिच्छिन्नापाभिन्नामूलाधारमाहीमूलपरिच्छिन्नकुण्डलिन्याःस्थित्वाद्ब्रह्मकथयिष्येतिरामपृच्छति ॥ आकल्पयति ॥ आक
 ल्पादिकालत ॥ सर्ववित्तवस्तुतन्भावमिच्छन् ॥ देशकालपरिच्छेदाभावात्स्यापिबल्लुक्तपरिच्छेदाभावेनभावस्यसारायेनोपायोरोपादानम् ॥ ४९ ॥ वासिष्ठस्तुतर्हि काल
 कथयरेच्छेशावोपितवर्तनभूतपुनरुत्पद्यमानव्ययम् यदिस्यटीकप्रणायामस्यपृथग्यवदानतर्हिदेशकालपरिच्छेदाभावेपितस्मानमितिअितयानुवादव्याजो नदर्शयन्तिराका
 षायानिर्दिष्टयायाम्भितार्कबाकारणपटादिगोचरतयावाभिष्यक्तमर्थात्तदसिद्धिरेवमतन्माधवीजश्रीस्युक्ताधीषितराशिधरिष्यत्स्थूलसूक्ष्मबृहद्वयाकारपरिणतभूतसा
 तस्यासमस्तास्यवद्वानाब्जोद्धत्यकोशगा ॥ उत्पद्यतेविलीयतेमहाणंब्रह्मवापगा ॥ ५० ॥ नित्यपातोऽस्तुकतयाप्रवेशोन्मुखपातया ॥
 सासवसविदावीजत्येकासामान्युदाहृता ॥ ५१ ॥ श्रीरामउवाच ॥ आकल्पादनवच्छिन्नाचित्सवित्सर्वमस्तिहि ॥ तस्मात्कुण्ड
 लिनीकोशालेनार्थेनोदयस्तुट ॥ ५२ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ सर्वत्रसर्वदासर्वचित्सविविद्वयतेनय ॥ किंत्वस्याभूततन्मात्रवशाद्
 भूदयकचित् ॥ ५३ ॥ सर्वत्रविद्यमानापिदेहेषुतरलायते ॥ सर्वगोप्यातपसौरोमित्यादीर्वाविजृम्भते ॥ ५४ ॥ क्वचिन्नष्टंक्वचिरस्पष्टंक्व
 चिदुच्छन्नतगतम् ॥ वस्तुवस्तुनिदृष्टतत्त्वज्ञावैर्विजृम्भितम् ॥ ५५ ॥ एतद्दयक्रमेणाहृष्टपुण्यवक्ष्यामि तेनय ॥ देहेस्वेचययोदतिभृश
 सविन्मयक्रम ॥ ५६ ॥ चतनचैतनभूतजार्तव्योमतयाखिलम् ॥ सर्वचिन्मात्रसन्मात्रशून्यमात्रत्रयथानम ॥ ५७ ॥

पक्षैर्विशेषोविशेषाभिप्यक्तिरित्याह ॥ सर्वत्रेत्यादिना ॥ ५० ॥ भगुरेशकतपरिच्छेदाभावेसवित्सर्वप्राप्तेत्येतादौकस्योपाधिवशाद्वदन्तस्यास्तुटीग्राह्यतिसदृष्टातमाचष्टे ॥
 सर्वमेति ॥ तद्व्यापनद्वन्द्वोऽत्रवच्छ्रयमितिर्वचनाभ्यामिदमुणीकत्वप्रथमाद्वहलीभूताकालस्यकषट्कद्विचोषन्याश्चालीप्रवर्तित्यर्थ ॥ तद्योपाधिवदन्तद्वहलीभावेनस्कटीभावे
 दृष्टातमाह ॥ सर्वत्रदति ॥ ५१ ॥ तस्याप्युपाधिमालिन्यतारतम्येनचिदोभिप्यक्तितारतम्यमित्याह ॥ क्वचिदिति ॥ यच्छिच्छादिसत्सुनितिविद्वस्तुअविद्याकाळोनाभिभवास्तम
 धारित्यशैत्यमिवमष्टमदर्शनगतम् ॥ देवमनुष्यादित्तिभगुनस्पष्टमभिष्यक्तम् ॥ दक्षादिछेदोपकृष्टाच्छन्नतवाहिं सवेदनविवेकासमतागतदृष्टम् ॥ चिदंशमवनसत्तारोमतरतम्यमि
 त्याह ॥ तदिति ॥ तेषांअधिपोपाधीनासर्वानुभावसिद्धेस्तद्वैराद्यलौकिकसर्वमविजृम्भितमनभिभूतमित्यर्थ ॥ ५२ ॥ उक्तमेवाभिष्यक्तितारतम्यंक्रमत्वात्सगसमानोर्निरूपयितुं
 पतिजानीत ॥ एतदिति ॥ स्वेमनुष्यादिहृष्टास्तुस्याधरादिदेहेयथापादशानतरतम्यम् ॥ ५३ ॥ तदुपोहतेनसुक्ष्मस्थूलज्ञानाभ्यासप्रपञ्चनायसर्वाधिष्ठानसन्निदेकरससर्वमप
 चतद्वद्वयप्यवात्मन्यनार्थानिर्दिष्टमिति ॥ चतनेति ॥ तन्मोक्षोपदशपिभुसुप्रमथ ॥ ५४ ॥

तस्मिंस्तथैवस्थितेभायाकल्पितेकदेशेआकारादिसुक्ष्मभूतानाक्रमदध्यासान्तदेवभूतमात्रात्मरूपकस्थितमित्याह ॥ तद्वीति ॥ ५५ ॥ ततस्तन्मात्रपचकक्राणामनवुद्धिज्ञान
द्वियकर्मद्वियमितपचधागतलिगशरीरमतीविवतयाप्रविश्यदीपादीपशतमिवसंपन्नस्त्वसविदमनभूताजन्मादधिकाराआदिपदाजापदायवस्थाभेदाश्रयस्मिस्तथाविद्वि
त्वजीवभावमिति यावत् ॥ लक्षसेलक्षयसि ॥ छान्दसउपग्रहव्यत्यय ॥ ५६ ॥ कानिचिह्मिगारभपरिरिटानिपचकानिजीवस्यदेवमनुष्यायाकारवासनानसारिसकल्पलव
रूपिणस्तत्तन्मात्रकेणैवपर्चाकरणद्वारास्थूलदेहलवजति ॥ ५७ ॥ देहप्रकरणाद्धेमादित्वधत्तूरादिस्थावरशरीरताम ॥ अथवातिर्यगादित्वमित्यादिपदादेवस्थावरदेहपरि
ग्रह ॥ हेमादित्वमित्यनेनस्वर्णरजतरवर्परोपलक्षितब्रह्माहत्वतर्गतभुवनार्दिभोन्यतर्चेत्यर्थ ॥ ५८ ॥ अस्त्वैकान्तस्तत्राह ॥ एवहीति ॥ स्थितसिद्धम ॥ तस्मिंषिष्ठानचैत
न्यसर्वत्रास्तीतिषट्पाद्यपिचेतनकिनस्यात्तत्राह ॥ चिदिति ॥ ५९ ॥ पचकवशाच्चैतन्यामिष्यजक्राणादिपचकयादितर्लगेदेहमावान्यादेवमनुष्यदेहादौमुख्याचेतनार्भि
तद्विचिन्मात्रसन्मात्रमविकारंस्त्वनामयम् ॥ क्वचित्स्थितसंविदेवभूततन्मात्रपंचकम् ॥ ५५ ॥ तत्पंचधागतद्वित्वंलक्ष्मस्त्वसंविदम्
अंतर्भूतविकारादिदीपादीपशतंयथा ॥ ५६ ॥ स्वसत्तामात्रकेणैवसंकल्पलवरूपिणा ॥ पंचकानिब्रजंतर्हिदेहत्वंतानिकानिचित् ॥ ५७ ॥
कानिचित्तिर्यगादित्वहेमादित्वंचकानिचित् ॥ कानिचिदेहतादित्वंब्रह्मादित्वंचकानिचित् ॥ ५८ ॥ एवंहिपंचकस्पर्दमात्रंजगदिति
स्थितम् ॥ चित्संविदत्रसर्वत्रविवर्तरेषुनंदन ॥ ५९ ॥ केवलंपंचकवशाद्देहादौचेतनाभिधा ॥ जडस्पर्दार्भिधाक्वापिस्थावरादौजडाभि
धा ॥ ६० ॥ यथास्तब्धःस्थितोवाचिरिवस्यलमिवास्थितः ॥ पंचकेपुनथुतच्चिह्नोलरूपाजडान्विता ॥ ६१ ॥ इतःसौम्यदत्तोलातःकिम
द्विरिति नोयथा ॥ विकल्पादौतथैवेतत्पंचकंहिजडाजडम् ॥ ६२ ॥ देहादिपंचकंजीवःस्पंदःशौलादिकंजडम् ॥ स्थावराद्यनितस्पर्दिस्व
भाववशतो नय ॥ ६३ ॥

धा ॥ क्वापितीर्थक्षुल्लिगस्थूलदेहयो समप्राधान्याज्जडस्पदार्भिधाजडचेतनाभिधा ॥ स्थावरादौतर्लगस्यत सवेदनमात्रत्वेनवह्निर्जनैश्चेतनत्वाविभावनाज्जडार्भिधाप्रसिद्धे
त्यर्थ ॥ ६० ॥ त्रिष्वपिचित्कथतरतम्येनस्थितेत्यवदटानमाह ॥ यथेति ॥ यथादिधावेलीनोपूनसमुद्र सायशिरारपवनसपर्कद्विलानटेक्रमादूर्ताभावात्तत्त्वभ्योनिश्चल स्थित
सन्दर्भप्रदेशोर्वाचिरिवचल ईषद्वनप्रदेशेईषच्चल अत्यतपनप्रदेशेस्थलमिवाचलश्चस्थितस्तथैवप्राचिनरतिर्षकस्यावरदेहंरूपपुपचकेपुलोत्तरूपाईषह्योलालत्यतजाड्या
न्यताचस्थितेत्यर्थ ॥ ६१ ॥ यथाक्वचिद्वर्तमानेनलोलत्वाभावोपिनस्पनादिव्यत्ययाघातस्तथास्थावरादिभावेपिनचिद्रूपतास्मिन्नित्याह ॥ इतद्विति ॥ नोदतिक्राकु ॥ किमद्विर
तिव्यपदेशेनभवतिकितुमवत्येवयथातथैवेतरसुरनरतिर्यविकल्पादौचैतन्यमक्षतमित्यर्थः ॥ अथवायजडाजडविकल्पोऽप्यस्तपंचकधर्मएवमचिद्वर्तमानस्यानिर्धर्मकत्वादि
त्याशयेनाह ॥ पचकहीति ॥ ६२ ॥ पचकेस्यभाववशतर्देहशावहवोविकल्पादटादित्याह ॥ देहादीति ॥ देहायाकारपरिणतपचकक्राणधारणार्थीनस्पर्दचेतन्याभ्याजीव
श्चेतनस्तयोजकस्पर्दरोलादिकजडमेव ॥ स्थावरादिशरीरानुवासानिलायीनस्पर्दिअतश्चेतनमित्यादिव्यवस्थितविकल्पात्स्यभाववशतोदटादित्यर्थः ॥ ६३ ॥

निर्यग्भिः पञ्चादिभिस्तु चत्वारः पादाः शृगेषु च्छेति पक्षिभिस्तु चंचुः पक्षीषु च्छेपादौ चेति सपैस्तु फणाभोगः पुच्छमिति कर्मिकीर्तयामशकादिभिश्च स्वस्ववासनानुरूपव्यवहार
योग्या अवयवादिसकेता कल्पिता इत्यर्थः ॥ ७३ ॥ आद्यतमेष्वेव च लैर्विकारिभिर्जडैश्च ॥ अधिष्ठानसद्रूपेण तु अचलैरजडैश्च ॥ ७४ ॥ एवं पंचकाख्यलिगभेदानन्तानुपवर्ण्य
तेष्वेकतमस्य कस्यचि कर्मोपासनसमुच्चयानुष्ठानफलसमष्ट्यहंभावप्रामस्यकश्चिदेकः सकल्पपरमाणुरस्य ससारनभोदक्षस्य बीजमित्याह ॥ एवमिति ॥ समष्टिगोचरत्वादिभि
र्यामः सकल्पं भिसकल्पलक्ष्णः परमाणु सर्गाख्याणामाकाशदक्षणाणां बीजतेषु च सर्गाकारादक्षेष्टद्रुमानि पंचकानीत्यहोमायेत्यर्थः ॥ ७५ ॥ सर्गाणामाकाशदक्षत्वयदुक्तत

निर्यगादिभिरप्यन्यैरन्याः संज्ञाः प्रकल्पिताः ॥ स्यावरादिभिरप्यन्यैरन्याः संविदः कृताः ॥ ७३ ॥ इति साधोः स्फुरंती मेचित्राः पंचकरा
शयः ॥ रूपैराद्यंतमध्ये पुचलाचलजडाजडैः ॥ ७४ ॥ एवमेको भिसंकल्पः परमाणुर्महीपते ॥ बीजमाकाशदक्षणां सर्गाणि तेष्विमा
नितु ॥ ७५ ॥ इन्द्रियाणि च पुष्पादिविषयामोदवर्तिह ॥ इच्छाभ्रमर्योराजंत्यो मंजयश्चंचलक्रियाः ॥ ७६ ॥ लोकांतराणि स्वच्छानि गु
ल्मानुलंसमेरवः ॥ पल्लवानोलजलदालतोलालादिशोदश ॥ ७७ ॥ वर्तमानानि भूतानि भविष्यंति च यानि तत् ॥ जयंति तान्यसंख्यानि
फलानिरधुनंदन ॥ ७८ ॥ पंचबीजास्तएते हिरामपंचकपादपाः ॥ स्वयं स्वभावाज्जायंते स्वयं नश्यंति कालतः ॥ ७९ ॥ स्वयं नानात्वमायां
तिचिरं जाड्यास्फुरंति च ॥ स्वविविक्ताः शमंयांति तरंगाद्वववारीधौ ॥ ८० ॥ इतोयांति समुत्सेधमितिोयांति शमंस्वयम् ॥ एते जाड्या वि
वेकाभ्यां तरंगाद्ववतो यधौ ॥ ८१ ॥ ये विवेकवशमा लयंगतारामपंचकविलासराशयः ॥ तेन भूय इह यांति संस्थितिं प्रभ्रमंति जगतीति
रेमुहुः ॥ ८२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु निर्वाण० पू० चू० पंचकविलासो नामाशीतितमः सर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

रुष्णदाभोदादिकल्पनयोपपादयति ॥ इन्द्रियाणीत्यादिना ॥ आदिपदादिन्द्रियावयवेषु पुष्पावयवतायथोचितं योज्या ॥ विषयलक्षणेष्वाभोदेषु वर्त्तनशीलं तत्प्रधानमिति याव
त् ॥ चचलानाकर्मिन्द्रियाणां क्रियाः ॥ ७६ ॥ स्वच्छानि स्वर्गादिलोकांतराणि गुल्मानां विदपाः ॥ समेरवो मेरुसहिताः सर्वे पर्वतामूलम् ॥ ७७ ॥ भूतानि चतुर्विधशरीराणि ॥ तत्
स्य दक्षस्य ॥ ७८ ॥ स्वभावारस्वविवेकशून्यादात्मनः ॥ ७९ ॥ स्वस्माद्विविक्ता विवेकदृष्ट्या दृष्टाः ॥ ८० ॥ श्लोकद्वयोक्तमेव सयस्याह ॥ इत इति ॥ इतः परादृष्टेः ॥ इतः प्र
त्यगदृष्टेः ॥ ८१ ॥ हेरामये पंचकविलासराशयः आलयनिर्वासननाशपर्यंतं विवेकवशंगतास्ते इह संसारे भूयो जन्ममरणदेहधारणादिसंस्थितिनयाति इतरेतु जगति यथा पूर्वप्रथ
मत्वेवत्यर्थः ॥ ८२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे नि० पू० अशीतितमः सर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

कुरतिभ्यान्वसगनरोमोद्वराप्रकभा ॥ सिद्धिदिदेशोपायाधोयमिद्वषयते ॥ १ ॥ यथापाणानिलोपातिद्विद्विजुहल्लिनीपदम् तदासिद्धिदेस्तभूततन्माधवीजभूरितिबुद्धि
 शक्तिमध्वरत्वापरादनेभूतन्माधवीजभूरित्यास्यस्कृटीकरणपकृतस्फुटसूक्ष्मपञ्चकषिधारसगमयन्नेवरादिसिद्धिबीजपाणाभ्यासोपयुक्तमस्तुतकुहल्लिभ्यापाणापुद्ग
 पकारप्रदरायति ॥ एतदिति ॥ तस्यस्फुटदेहात्मकस्पष्टकस्यातरेभूलाधारेतस्यापानार्थीनायाकुहल्लिभ्याभेतस्यलिंगात्मकपञ्चकस्यबीजमुपादानभूतसूक्ष्मप्रथमपाणपञ्चक
 पणस्फुरास्य ॥ १ ॥ साध्याणक्षेपणां स्फुरिताकुहल्लिनीभारतभर्षेणस्वधर्षेणचस्वद स्पर्शसिद्धिद्विषयककल्पनाभूलाकलाचिज्जीवोभन सकभ्योबुद्धिरहकार पुण्टक
 ङ्गिद्विस्वारितपानिकलनादिभ्यापराधोयमिद्वषयतइत्याह ॥ सातारितिधिमि ॥ १ ॥ २ ॥ ४ ॥ तस्यसदृशके प्रधानद्वलितगत्यानधिभिध्यरयति ॥ अपानतामिति ॥ ५ ॥

श्रावसिष्ठउवाच ॥ ॥ एतत्सर्वकधीजतुकुहल्लिन्यातदतरे ॥ प्राणभारतरूपेणतस्यास्फुरतिसर्वदा ॥ १ ॥ सांत कुहल्लिनीस्पदस्पर्श
 विल्ललामला ॥ कलोक्ताकलनंनाशुकथिताचेतेनचित् ॥ २ ॥ जीवनाज्जीवतायातामननाच्चमन स्थिता ॥ सकल्पाच्चैवसकल्पा
 यंधाद्विद्विरितिस्मृता ॥ ३ ॥ अहकारात्मतांयातासैपापुण्टकाभिधा ॥ स्थिताकुहल्लिनीदहजीवशक्तिरनुत्तमा ॥ ४ ॥ अपानतामुपाग
 त्यसतत्तद्वहत्यध ॥ समानानाभिभध्यस्याउदानास्योपरिस्थिता ॥ ५ ॥ अधस्त्वपानरूपैवमध्येसौन्म्यसर्वदा ॥ पुष्टाप्सुदानरूपैव
 पुम स्वस्ववतिष्ठति ॥ ६ ॥ सर्वयत्नमधोयातियदियत्तान्नधायते ॥ तत्पुमान्मृतिमायातितयानिगतयावलात् ॥ ७ ॥ समस्तेवोर्ध्वर्भा
 यातियदियुक्त्यानधायते ॥ तत्पुमान्मृतिमायातितयानिगतयावलात् ॥ ८ ॥ सर्वयात्मनितिष्ठेत्पुच्छेत्पुच्छोर्ध्वधोगमगर्भौ ॥ तज्जतोर्ही
 यतेव्याधिरतमर्कितरोधत ॥ ९ ॥ सामान्यनाडीवैधुर्यात्सामान्यव्याधिसम्भव ॥ प्रधाननाडीवैधुर्यात्प्रधानव्याधिसम्भव ॥ १० ॥ ॥
 श्राभामउवाच ॥ ॥ किंविनाशा किमुत्पादा शरीरेस्मिन्मुनीश्वर ॥ आधयोव्याधयश्चैवयथावक्तव्ययाशुमे ॥ ११ ॥

इतिभेदप्रयोजनाभ्याह ॥ अधश्चि ॥ अपागननाधेप्रयोजनविलय ॥ अपानोदानाभ्यामाकृष्यमाणापिस्वयसीभ्यानिभ्यल्लि ॥ तद्वद्वत्प्रत्यवेधपुष्टाबलवत्यप्युज्ज्व
 लितद्वानर्कध्वसर्गत्सर्वेनविघटनलिंगाद्विद्विक्काभयतीत्यर्थ ॥ १ ॥ एवमधोवसेरपिसाविद्विभिकेत्याह ॥ सर्वप्रयत्नमिति ॥ यदिसामान्यवृत्त्यनधायतेतर्हीसाजीवसधिवपा
 नदरपासर्धपक्षपयास्यातथाआकृष्यमाणअधोमर्गणद्विहयति ॥ किंमतस्तदाह ॥ तदिति ॥ ७ ॥ माणुकस्पष्टमाह ॥ समस्तेवेति ॥ ८ ॥ अतएवपाणपापानगतिनिरोधा
 भ्यासेनसर्वातिप्रमानदरयतइतिनयेसर्वभ्याभिपक्षमयत्युक्तमसिद्धिरित्याह ॥ सर्वयेति ॥ आत्मनिदेहे ॥ ९ ॥ एकगतप्रधाननाड्याल्लकारवास्तुसामान्यनाड्यास्तस्वन्दरसपा
 पिनाया समानवर्त्येध्वकफपित्तापुण्ड्रपादौधुयमभ्यापारस्तद्वैधेतराद्युभिर्ध्वभ्येपाभ्ररसाकर्षणाद्व्यवरोगाणांभूतसंभवइत्याह ॥ सामान्येति ॥ १० ॥ कस्मा
 द्विनारोपयोतर्कविनाशा ॥ एवमिमुत्पादा ॥ ११ ॥

तेपानिदृत्तिरौपधानुनयैस्तात्कालिकोपशमः सुखरूपस्यात्मनःपरिशेषात्सुखं तेषामूलतोज्ञानेनारोमांक्षइत्यर्थः ॥ १२ ॥ मिथ अन्धोऽन्यनिमित्तकत्वात्क्रमसंलग्ने कदाचि
 युगपदुपपन्नाद्वास्तनिमित्तात्समयुगपत् कदाचिसुखातरितेपर्यायेण ॥ १३ ॥ मौर्ख्यमज्ञानतन्मूले ॥ १४ ॥ तत्रआभ्युद्भवनिमित्तान्याह ॥ अतत्त्वज्ञानेति ॥ आक्रमणनि
 पदहस्तविनतदभावादित्यर्थः ॥ तद्विचितेनानवस्तिमितवायुप्रायास्वारभ्युद्बहेतुसूक्ष्मतामुत्सृज्यरागद्वेषेषुप्रसक्तेरितिशेषः ॥ १५ ॥ इदमात्मिदनप्राप्तमितिचित्तायाइतिशेषः ॥
 भयशोकानिमित्तप्राप्तौतत्कालीकारोपायापरिज्ञानलक्षणघनमोहदतीतिघनमोहदा ॥ १६ ॥ इदानींशारीरव्याभ्युद्भवहेतूनाह ॥ भृशमित्यादिना ॥ इच्छामौर्ख्यंअतिरेतक्रे

श्रीवासिष्ठउवाच ॥ आधयोव्याधयश्चैवदुःखस्यकारणम् ॥ तन्निवृत्तिःसुखंविधातत्क्षयोमोक्षउच्यते ॥ १७ ॥ मिथःकदाचि
 ज्ञायतेकदाचित्सममेवच ॥ पर्यायेणकदाचित्चआधिव्याधिशरीरके ॥ १८ ॥ देहदुःखंविदुर्व्याधिमाध्याख्यंवासनामयम् ॥ मौर्ख्यं
 मूलहितविधातत्त्वज्ञानेपरिक्षयः ॥ १९ ॥ अतत्त्वज्ञानवशतःसंद्रियाक्रमणंविना ॥ तद्विज्ञानवमुत्सृज्यरागद्वेषेष्वनारतम् ॥ २० ॥ इ
 दंप्राप्तमिदंनेतिजाड्याद्वाघनमोहदाः ॥ आधयःसंप्रवर्ततेवर्षासुमिहिकाइव ॥ २१ ॥ भृशंस्फुरतीष्विच्छासुमौर्ख्यंचेतस्यनिर्जिते ॥ दु
 रन्ताभ्यवहारेणदुर्देशाक्रमणेनच ॥ २२ ॥ दुष्कालव्यवहारेणदुष्क्रियास्फुरणेनच ॥ दुर्जनासंगदोषेणदुर्भावाद्भावनेनच ॥ २३ ॥ क्षी
 णत्वाद्वाप्रपूर्णत्वान्नाडीनरंध्रसंततौ ॥ प्राणेविधुरतांयातकयेतुविकलीकृते ॥ २४ ॥ दौर्स्थित्यकारणंदोषाद्वाधिर्देहेप्रवर्तते ॥ नद्याः
 प्रावृष्टिर्नाद्याभ्यामिवाकारविपर्ययः ॥ २५ ॥ प्राक्तनीचैहिकीवापिशुभावाप्यशुभामतिः ॥ यैवाधिकासैवतथातस्मिन्याजयतिक्र
 मे ॥ २६ ॥ आधयोव्याधयश्चैवंजायंतेभूतपंचके ॥ कथंशृणुविनश्यतिराघवाणंकुलोदह ॥ २७ ॥ द्विविधोव्याधिरस्तीहसामान्यःसार
 एवच ॥ व्यवहारस्तुसामान्यःसारोजन्ममयःस्मृतः ॥ २८ ॥ प्राप्तेनाभिमतनैवनश्यतिव्यावहारिकाः ॥ आधिक्षयेणाधिभवाःक्षीयंतव्या
 धयोप्यलम् ॥ २९ ॥ आत्मज्ञानंविनासारोनाधिर्नश्यतिराघव ॥ भूयोरज्जववबोधेनरज्जुसर्पोहिनश्यति ॥ ३० ॥

त् ॥ इरन्नादयस्तुवासाः ॥ दुर्देशाःऽश्मशानादयः ॥ १७ ॥ दुष्टेषुनिशीथप्रदोषादिकालेष्वशनव्यवायादिव्यवहारेण ॥ दुर्भावाविपसंप्रबन्धाघतस्करादिशंकास्तेषामनस्युद्भाव
 नेन ॥ १८ ॥ नाडीनामन्तरसाप्रवेशेनक्षीणत्वादिगुणरसजातादिप्रवेशेनप्रपूर्णत्वाद्वाविधुरताकफपित्तादिप्रकोपेनव्याकुलताम् ॥ आघातादिनाविकलीकृते ॥ १९ ॥ दौर्स्थि
 त्यमस्वारभ्यतत्कारणव्याधिःसंदेहस्याकारविपर्ययः ॥ २० ॥ साचाधिव्याधिसामग्रीप्राक्तनैहिककर्मानुसारणमिलतीत्याह ॥ प्राक्तनीति ॥ २१ ॥ २२ ॥ सामान्यःपेठव
 सारोद्वहतरश्च ॥ व्याधिरूपतद्वैतव्यवहारःक्षुद्रप्राज्ञोपचलालसादित्सत्सभवश्च ॥ जन्ममयोजन्मादिविक्रियामूलम् ॥ २३ ॥ अभिमतनान्नपानस्त्रीपुत्रादिना ॥ २४ ॥ आ
 धिव्याधिःभूयोभूयसालोकपरिशीलनाद्रज्जुतत्त्वप्रत्ययपर्यतेनावबोधेन ॥ २५ ॥

पादप्यक्षिर्वेपातदवीत्यामिवसर्वेपाभाधिष्याधिषितासानांसारभ्याधिसक्षयोमूलहामूलोच्छेदीत्यभ्य ॥ २६ ॥ साभाभ्यध्याधिव्याधिजध्याधय सुषिक्लितस्यादित्याराय
नाह ॥ अनाधिभादति ॥ अन्येद्वयपरंपराधर्दिभिविक्लितै ॥ २७ ॥ लोलाकर्कश्वीर्धेषुकानम मभाक्षीपधानीत्याणुपाया ऋक्तुभ्यद्वजनादधिगताभ्यापधानि
चिक्लिताराभाविषलयाज्ञापयतएवेतिशेष ॥ २८ ॥ आधिभ्योभ्याधिजभ्यपकारतश्चिक्लितोपायभराम पुच्छति ॥ आधेरिति ॥ इभ्यादीपधाविनरयामपपुण्यधादिरूपयेति
स्वभावनयोकि ॥ २९ ॥ तदपययमतद्वद्वयपकारायाह ॥ षिधुरितेआधिभिःसुब्धे ॥ उक्तमर्थदृष्टानेोपपादयति ॥ तथाहीतिवार्धेन ॥ अयपुरोमार्गम

आधिष्याधिविल्लासानांरामसाराधिसक्षय ॥ सर्वेर्षामूलहाप्रावणनदीवतदवीरिधाम् ॥ २६ ॥ अनाधिजाभ्याधयसुद्रव्यमन्नशुभ्रक
मं ॥ चिक्लितकादिशाश्रोक्तैर्नश्वत्यन्यैरिहायवा ॥ २७ ॥ ज्ञानमन्त्रौपधोपायावतुश्राधिगतानिष ॥ त्वयाचिकित्साशाखाणि किमन्य
दुपदिभ्यते ॥ २८ ॥ श्रोत्रामउवाच ॥ आधे कयभवेद्वाधि कयचसविनश्रति ॥ इव्यादितरयायुक्त्यामन्त्रपुण्यादिरूपया ॥ २९ ॥
श्रीवसिष्ठउवाच ॥ चितोविधुरितेदेह सक्षोभमनुयात्यलम् ॥ तथाहिरुपितोजतुरभमेवनपश्रति ॥ ३० ॥ अनवेक्ष्यपुरोमानममा
गमनुधावति ॥ प्रयत्नमगमनुस्यशरात्तोहरिणोयथा ॥ ३१ ॥ सक्षोभात्साभ्यमुत्सृज्यवहतिप्राणवायव ॥ देहेजजप्रविधेनपर्यासीव
सरित्तटे ॥ ३२ ॥ असमंवहतिप्राणेनाहयोयातिविसस्त्वितिम् ॥ असभ्यकस्स्थितेर्मुपेययावणाश्रमकमा ॥ ३३ ॥ काश्चिन्नाह्यन्नपूर्ण
त्वयातिकार्थश्चरिक्तताम् ॥ प्राणाविधुरितेदेहम्वत सरितोयथा ॥ ३४ ॥ कुर्जाणत्वमजीर्णत्वमतिजीर्णत्वमेववा ॥ दोषायेवप्रयात्य
नप्राणस्यारदुक्रमत् ॥ ३५ ॥ यथाकाष्ठानिनयतिपार्श्वदेशसरिद्रय ॥ तथाजानिनयत्यतप्राणवात स्वनाश्रयम् ॥ ३६ ॥ यान्य
नानिनिरोधेनतिष्ठत्यतश्चरिरके ॥ तान्येवभ्याधितायातिपरिणामस्वभावात ॥ ३७ ॥ एवमाधेर्मेवद्वाधिकास्त्याभावाच्चनश्रति ॥
यथाभन्त्रोर्विनश्वतिव्याधयस्तत्कमष्टणु ॥ ३८ ॥

॥ २० ॥ ११ ॥ दार्ढ्यतिकेपितयैवआधिकतास्त्रेभाषाणवायव साम्यमुत्सृज्यामार्गेणवहति ॥ यथागजस्यप्रक्षितेनप्रवेशेनसुध्यानिपयाधिसवितस्तदेकमार्गेवहतिनद्वत्
॥ २१ ॥ असमवियमम् ॥ विसस्तिर्नकफपित्ताधिपूणतापयुक्तमिपमसस्थानताम् ॥ २२ ॥ तदेवाह ॥ कार्थवर्ति ॥ प्राणीराधिधुरितेसर्वतोविङ्गुलीकृतवेह ॥ सरितेनाह्य
तोर्षेव ॥ २३ ॥ २४ ॥ समानाभ्यन्नाप्यवात स्वभाप्यपर्यवशीरगुक्तान्यन्तानिरसीकृत्यनयति ॥ मध्येतुसमानपुष्यसेतुतमन्त्रसमनयतीतिश्रुतेरितिभाब ॥ २५ ॥ धानुर्वे
पप्यपरिणामस्वभावात ॥ २७ ॥ उपसहृष्टति ॥ अगावात्परिणाम ॥ २८ ॥

हरितकया फलानिहरितकम् ॥ फलेलुपिहरितक्यादिपुव्यक्तिरिति नियमान्नवचने युक्तवद्भावः ॥ तथा परलवादयो वा युवङ्किं भूजलादिवीजात्सकामववर्णान्मात्रिकभावनानावशतो
 नार्हापुव्याभ्याकारपरिणतान्नरसानामुत्सारणपाचनादिकार्यकुर्वतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ आधुपशमोपायानाह ॥ शुद्धयेत्यादिना ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रासगिकप्रश्नोत्तर
 मपसद्व्यप्रकृतसिद्धिहेतुनिरूपणप्रसौति ॥ आधीति ॥ ४३ ॥ पुर्यटकाल्यस्यार्त्तलागत्तनो जीवस्याधारभूताम् ॥ ४४ ॥ आपुर्यकुर्वनादयाप्राणमवष्टभ्येत्यर्थः ॥ तथा च प
 तजलेऽसूत्रम् ॥ कुर्मनादयास्यैर्यमिति ॥ कटक्पादवडरसिक्कर्माकारानादीनस्त्याकृतसयम स्थैर्यलभते यथासर्पणोधावेतितद्भाष्यम् ॥ कायस्यापीनतागरिमाख्यासिद्धिरपि
 तया तादृशीभर्यासिद्धर्तात्यर्थः ॥ ४५ ॥ केनतस्यैर्वर्धनभोगेति सिद्धिस्तदाह ॥ यदेत्यादिना ॥ यदापूरकेण पूर्णदेहातरायतोमूलाधारादारभ्य ब्रह्मरधपर्यंतदीर्घाकृत्योर्व्वमाकटः प्राण

यथा विरेकं कुर्वति हरितक्यः स्वभावतः ॥ भावनानावशतः कार्यतया परलवादयः ॥ ३९ ॥ शुद्धया पुण्यया साधो क्रियया साधु सेवया ॥
 मनः प्रयाति नर्मल्यं निकपेण वकां चनम् ॥ ४० ॥ आनंदो वर्धते देहशुद्धचेतसिराधव ॥ पूर्णदा बुद्धितत्त्वजनैर्मल्यं भुवने यथा ॥ ४१ ॥ स
 लशुद्धावहंत्येते कमेण प्राणवायवः ॥ जरयंति तथान्ना निव्याधिसेन विनश्यति ॥ ४२ ॥ आधिव्याध्या रिति प्रोक्तौ नाशोपत्तिक्रमौ त्व
 यि ॥ कुंडलिन्याः कथा योगादधुना प्रकृतं शृणु ॥ ४३ ॥ पुर्यटक पराल्यस्य जीवस्य प्राणानामिकाम् ॥ विद्धि कुंडलिनीं मंतरामोदस्येवमं
 जरीम् ॥ ४४ ॥ तां यदा पूरकाभ्यासादापूर्यस्थायते समम् ॥ तदैति मरवस्थैर्यं कायस्यापीनता तथा ॥ ४५ ॥ यदा पूरकपूर्णतरायत प्राण
 मास्तम् ॥ नोयते संविदेवोर्ध्वसोर्ध्वमर्हमंश्रमम् ॥ ४६ ॥ सर्पीवत्वरितैवोर्ध्वयातिदंडोपमांगता ॥ नाडीः सर्वाः समादाय देहवद्भाल
 तोपमाः ॥ ४७ ॥ तदा समस्तमेवेदमुल्लावयति देहकम् ॥ नीरंधं पवनाना पूर्णं भस्त्रे वां वृतांतरम् ॥ ४८ ॥ इत्यभ्यासविल्लासेन योगेन व्या
 मगामिना ॥ योगिनः प्राप्नुवंत्युच्चैर्दीना इन्द्रदशा मिव ॥ ४९ ॥

माह तोयस्मिन्कर्मणि तथस्यात्तथा संवित्कुंडलिनी प्राणनिरोधो ह्नतमूष्माणतस्य युक्तशारीररुक्कममानसंश्रमचाभ्यासपाटवेनाभ्युत्थानेन च सोर्ध्वसंश्रमकर्तुमर्ह्यनीयते ॥ ४६ ॥
 नोयमाना च सा आकर्षणाद्वोपमादीर्घतागतसती सर्पीवत्वरितैवोर्ध्वमभ्यासपाटवाद्याति ॥ कथयति तदाह ॥ नाडीरिति ॥ ४७ ॥ तद्वानाडीद्वारानीरधनिरवकाशयथा स्यात्त
 था पवनं नापूर्णलघुत्वमापन्नसमस्तमापादमस्तकमिदं देहकं पादूर्ध्वमाकृत्यमाणान् चर्मभासात्ततव्याममांतरगतः प्रदेशो येन तथा विधमन्निव्ववत्तज्ज्वल्लावयति उड्डिनकरोति तदेवा
 २५॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥
 ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥
 ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

दशार्धसिद्धशानापायमाह ॥ प्रसन्नादीत्यादिना ॥ यदारेषकेनययागोप्यमाकटाकुहलिनार्थमिच्छन्नादीमुपज्ञातदन्त्याणमवाहेणार्थकपाटद्वयसहितक्षणास्यकपाट
स्यमर्द्धद्वारागुप्तमितमूर्धन्यावशाताख्यस्थानेमहूषमाश्रित्यनिमोहितव्याघ्रोमगानासिद्धानादरानभवतीतिपर्याख्या ॥ तथाचभागवतपुनरुक्ते सूत्रम् ॥ मूर्ध्वपोतिवि
सिद्धशानमिति ॥ तद्वाप्य ॥ शिरःकपालगतच्छिन्नाभास्तरसाज्योमिलप्रसयमार्त्तिकाक्षानायावापुष्टिभ्योतराट्याणारिदानमिति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अदिभ्यनार्धद्विधा
कानिनिभाबतक्षणावृत्तान्तरद्विपद्यर्थः ॥ यदास्मदादीनार्धद्विधापायद्विभ्यानांसातस्यपित्तत्वन्निकर्षेसिद्धानांत्वनमोचरत्सुदुर्लभातदानपनीशुभणाचासुपमभासन्निकर्ष
विनायावशात्तदाणपारणमापणसिद्धानादशनकथमभवेत्तच्चर्कोटशमित्यर्थः ॥ ५२ ॥ तथकथमभवेत्स्थिरशमित्यप्यसिद्धपरिहरमिति ॥ नकेचनेति ॥ नभवतो नभवत्यतोषामुभूता

वक्षन्नाडावहेणशक्तिः कुहलिनोपयटा ॥ यद्विरुध्वंकपानस्यद्वादशागुलमूद्वति ॥ ५० ॥ रेचकेनप्रयोगेनान्धन्तरनिरोधिना ॥ मुहूर्त्त
स्थितिमान्नोतितवाप्योमगदशनम् ॥ ५१ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ दशनकोदंशवक्षन्त्यनयनाशुगणविना ॥ अदिभ्यनार्धद्विधाणां
त्समवयवसमेतम् ॥ ५२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ नकेचनमहाबाहोमृचरेणनभस्वतः ॥ अदिभ्येनाश्रिताजानेहस्यत्पुरुषेन्द्रिये ॥ ५३ ॥
विज्ञानादुरसस्येननुद्धिन्नंजणरापव ॥ इभ्येन्योमगा भिक्षा स्वन्नवत्सायदा अपि ॥ ५४ ॥ स्वभावलोकनयदत्तद्वत्सिद्धावलोकनम् ॥
रेवलोपविशेषोपसिद्धनामोस्थिरायता ॥ ५५ ॥ मुखाद्वह्निदंशान्तरेचकाभ्यासयुक्तिः ॥ प्राणोच्चिरस्थितिर्नीतेप्रविशत्यपरापुरीम्
॥ ५६ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ वदस्वभावस्यकयवक्षन्नचलसत्त्विति ॥ वक्तरसानुकपाहिदुष्प्रश्नोपिनर्तदिन ॥ ५७ ॥ ॥ श्रीव
सिष्ठउवाच ॥ ॥ शक्तियानुस्वभावाख्याययास्फुरतिचात्मन ॥ सगादिपुतयेवासौस्थितियातीतिनिश्चयः ॥ ५८ ॥

विज्ञाआम्रतामर्त्तमेमर्त्तनपुष्टयेर्द्धरेचकेनोपायान्तेषावन्नदत्यन्तमितिस्त्वमेवन्नयोक्तमिदम् ॥ ५३ ॥ केनतर्हिरुपगतसह ॥ विज्ञानादिति ॥ विज्ञानाद्योगाभ्यासस्त
न्नयनसः ॥ ५४ ॥ कर्त्तव्यमितिप्रश्नारस्यसात्तरमाह ॥ स्वभावलोकनमिति ॥ स्थिरायतासंवादवरणानफलाभावादिभ्यवहारसमार्थतास्वमापेक्षयाविशेषद्वयम् ॥ ५५ ॥
दशार्धवरापायवशोयेनोपायनसिध्दान्तमाह ॥ मुखादिति ॥ द्वादशानिद्रावशागुल्यपरिमितमिति ॥ ५६ ॥ प्रियोपयसिद्धपानीस्थिरायतीतिपुद्गलनप्रत्यभापयवहेनुष्य
सहस्यजानामापायमयादानेनपतस्थितित्यपागुल्यशस्त्रयेवपदस्यपटनादुपेक्षारिनाभ्युत्साहितनप्रत्यभापयस्यैकस्यनियतस्थितिः कथमनिरामप्युच्छति ॥ षदेति ॥ ५७ ॥ स
त्यसदस्यत्येभ्यस्त्यस्यार्थिकोत्सकभयप्रयुक्तानुत्सवापानियतिरपिप्रायस्कण्टादवेन्नपत्ययोस्तापीतिमसर्वनियतिभागवद्विशिरोधद्वत्यापायेनप्रायुक्तमेवस्यारप्यवसिद्धस्तद्व
क्तरमाह ॥ शक्तिरिति ॥ ५८ ॥

कालभेदेनेदेशभेदेनापिबस्तुशक्तेरनियततादृष्ट्याह ॥ अवस्तुत्वादिति ॥ कचिक्कामरूपदेशादौ ॥ शारदंशीसादिफलम् ॥ ५९ ॥ नानाजनानातयाअनियतस्वभावतयास्थि
 तसर्वमेवदमस्त ॥ ब्रह्मसमावेनैवनिवर्तकहृपतान्येनेत्यर्थः ॥ कथर्ताहैवक्रेहर्षज्वलनादिनियतित्वाह ॥ जामतेइति ॥ प्राणिकर्मतरफलोपभोगव्यवहारार्थमज्ञातब्रह्मेवक
 चित्कालतथातयानियतस्थितिभूत्वाज्जामतइत्यर्थः ॥ ६० ॥ इदानीमणिमाख्यामहिमाख्याचसिद्धिः केनोपायेनसिद्धातीतिराम.पृच्छति ॥ सूक्ष्मेति ॥ नीयतेयोगिनेतिशेष
 ॥ ६१ ॥ अस्यप्रश्नस्योत्तरमुत्तरसर्गोविस्तराद्वर्णयिष्यस्तदुपोद्घातयादेहेअप्रोषोमव्यामिनिरूपयिष्यन्प्राणापानयो.सषर्षादंतरालेजाठराग्निनिष्पत्तौदृष्टातमाह ॥ काष्ठेति ॥
 लेहेद्विधीभाव. ॥ द्वयोप्राणापानयोः ॥ अग्निजटिरः ॥ ६२ ॥ प्राणापानयोः सषर्षणोपपत्तयेअन्योन्याकर्षकत्वेकारणमाह ॥ मासमित्यादिना ॥ कस्तिनस्यदेहयत्रस्यज
 ठरेउदप्रदेशेनाभेहर्षमवश्रसमिलत्अतएवमिथ श्लिष्टमुखमामाशयपक्काशयमस्राहयहृपस्थूलमासदिविस्थैहर्षमाकशसस्यैरमस्यैरवोजलेनिमग्नेश्रजार्गैः परस्परश्लि

अवस्तुत्वादविद्यायावस्तुशक्तिरपिकचित् ॥ भिद्यतेदृश्यतेलंगवसंतेशारदंफलम् ॥ ५९ ॥ सर्वमेवभिदं ब्रह्मनानानानातयास्थितम् ॥
 जामतेव्यवहारार्थकेवलंकथितस्थिति ॥ ६० ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ सूक्ष्मच्छिद्रादिगत्यर्थपूरणार्थचरस्ववा ॥ अणुतांस्थूलतांवा
 पिकायोपनीयतेकथम् ॥ ६१ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ काष्ठककचयोः श्लेषाद्यथाछेदः प्रवर्तते ॥ द्वयोः सषर्षणादग्निः स्वभावाज्जा
 यतेतथा ॥ ६२ ॥ मांसंकुपंचजठरेस्थितांश्लेषमुखमिथः ॥ ऊर्ध्वाधःसंमिलत्स्थूलद्वंभः स्थैरिववैतसम् ॥ ६३ ॥ तस्यकुंडलिनीलक्ष्मी
 निजोनातनिंजास्पदे ॥ पद्मरागसमुद्गस्यकोशेमुक्तावलीयथा ॥ ६४ ॥ आवर्तफलमालेवनित्यंसलसलायते ॥ दंडाहतेवभुजगोसमुन्न
 तिविवर्तिनी ॥ ६५ ॥ द्यावापृथिव्यार्मध्यस्थक्रियेवस्पंदधर्मिणी ॥ संविन्मधुविवोधाकोहृत्पद्मपुटपट्पदी ॥ ६६ ॥ तत्सर्वशक्तिपद्मा
 दिवाह्येनाभ्यंतरैस्तथा ॥ हृदिव्याधूयतेवातैः पञ्चदंमिवाभितः ॥ ६७ ॥

दुरुपलक्षितमधोभसाऊर्ध्ववायुनाचविरुद्धदेशयोः कल्पमाणवैतसकुजमिवकपमानंस्थितवर्ततइत्यर्थः ॥ ६३ ॥ अस्तुतिकततस्तत्राह ॥ तस्यैति ॥ तस्यमांसस्याधस्तमज्जा
 भागस्यमूलभागरूपेनजोआस्पदेमूलाधारेप्रागुक्तकुंडलिनीसर्वस्यकार्यकारणसघातस्यप्राणप्रदत्ताहृक्ष्मी. ॥ ६४ ॥ जपकालेआवर्त्यमानारुद्राक्षादिफलमालेवनित्यमग्नी
 देगाप्राणापानोद्विरणनिगिरणभ्यासलसलायतेकपेनाव्यक्तरवजनयति ॥ अव्यक्तानुकरणाद्वाचिवहुलमहणात्करोत्यर्थक्यङ् ॥ समुन्नतिरुर्ध्वमुखतानयाविवर्तिनीपरिवर्त्त
 नशीला ॥ ६५ ॥ द्यावापृथिव्योर्मध्यप्राणिनामूर्ध्वाधोगतिहेतुर्वहितनिषिद्धक्रियेवप्राणापानयोः हृर्ध्वाधोगतिहेतुत्वात्स्पदधर्मिणी चाक्षुषादिसविल्लक्षणानामधूनारूपादिवि
 षयाखादानाविबोधैर्अर्कैवस्थिता ॥ ६६ ॥ शक्तयोज्ञानकर्मादिद्यादिशक्तयः ॥ प्रागुक्तत्स्यममादिपदान्नादीजालचल्दिआभ्यंतरैर्वतैस्तयाव्याधूयतेकप्यते ॥ यथावाह्येन
 वातेनतरुपञ्चदद्व्याधूयतेतद्वदित्यर्थः ॥ ६७ ॥

वासध्यामयद्विशात्सुरतिमप्रवसभावादेववापयोमलधत्काध्यापाणादिमदुर्गुणादिचकषलपरीचकोलेनजरयतिमद्वतर्ष्याक्यपिपाणवापयोभुक्तमन्नादिवारयतीत्य
 र्थ ॥ ६८ ॥ अरण्यप्रकारमेवाह ॥ ब्रूतिरेति ॥ तत्पातुतल्लस्यनानीमन्नादिपाणवातीराहन्पयानध्यापयमानलोहकारप्रवेगमरलापते ॥ तरलापयमानस्यतल्लस्यद्विभक्तम्विष्ट
 स्यान्नस्यपयमरसोऽसादृक्तरत्नाभासांसात्त्वक्त्वचोभेदोमदसोमज्जापज्जाभ्योस्यप्यस्थिभ्यशुकमितिषिषिषकार्येणाभ्यस्याअन्यापयिणतिरेति ॥ यथावसनेतरोरतन्मिब
 टभीमरसस्यपृष्ठधामजयंयुष्पाणिकलानीत्यादिरितिब्रूवित्यर्थ ॥ ६९ ॥ तमसमस्यपिपातुस्यानेपूज्जरोत्तरयणिमसिद्धयेपरस्परसपर्याज्जाठराप्रभिमिकिरलीत्यापयेना
 ह ॥ ब्रूष्यति ॥ आअरण्यनरणपरपरयाश्चरमधगुप्यिणामययतिमित्यर्थ ॥ ७० ॥ सर्वेहसर्वीयेउदितेनपदीमेतदनकाठामिनानीप्यमेति ॥ ७१ ॥ तस्मैवसर्वदेहभ्यापिनोजाठ
 यद्वद्वोभसुरत्यगस्वभावात्तत्रवायव ॥ बलवन्मृदुयार्त्तिकचिद्भृशकवलयनितत् ॥ ६८ ॥ वातैराहन्ममानततय्यादितरलापते ॥ ह्यन्या
 न्यतिकार्पणपृष्ठवादिदयातरे ॥ ६९ ॥ देहव्याजरणसर्वरसानांपवनोन्वहम् ॥ जनयत्यग्निमन्योन्यसवपाहनवेणुवत् ॥ ७० ॥ स्वभाव
 शीतवातात्मादेहक्षानीप्यमेत्यय ॥ उदितेनससर्वांगेभुवनभानुनायया ॥ ७१ ॥ सर्वतोविचरेठस्मिस्तत्तेजस्कारकाकति ॥ ह्ययमेहमभ्य
 मरंयोगिनीचिन्त्यतागतम् ॥ ७२ ॥ तत्प्रकाशमयज्ञानचितितसवयच्छति ॥ येनयाजनलस्यस्यवस्तुनित्यहिदस्यते ॥ ७३ ॥ तस्याभेवा
 दवस्येवजलसशुष्कर्मिधनम् ॥ मांसपकजखटाढयल्लसर कोशवासिन ॥ ७४ ॥ यदच्छशीतलवचतदस्यात्मेदुरच्यते ॥ इतीदोरुपरि
 त सोमिरशीपेनौहिदेहक ॥ ७५ ॥ सर्वतूष्णालकैर्किंचित्तेजोकार्प्यमिधविदु ॥ शीतात्प्रकृतुसोमास्समाभ्यामवकृतजगत् ॥ ७६ ॥
 विधायिधासस्वरूपणसर्वसदसदात्मना ॥ जगद्वायेननिवृत्ततदेवविभज्यते ॥ ७७ ॥ सवित्यकाशविधादिसूयमग्निविविदुर्गुधा ॥ अस
 ज्जाह्यतमोविधापाद्भु सोममनीपिण ॥ ७८ ॥

राप्रवृत्त्येतारकाकारेणयोनिरिकयासनकिपतल्लस्याह ॥ सर्वमदति ॥ अस्तिप्रदेह ॥ ७१ ॥ तदेनचिदुपणीयस्यमानम्यवहित्विधेयकटसवपयायदर्शनसिद्धिजनयतीत्याह ॥
 तदिति ॥ ७२ ॥ तस्याप्रारिधनमाह ॥ तस्येति ॥ बाहवस्याप्रसायुद्धजलमिवमालसलक्षणेयकजल्लैराक्यपयद्वत्तरलत्कोशशायिनस्तस्यजाठरस्याप्रपरिशारीरमन्तरसद्व
 जलसशुष्कज्वलनयोर्धामधनमित्यर्थ ॥ ७३ ॥ देहेरधनभूतमिदंशालक्षणेनविभज्यतेदेहस्यार्धायोमासकसमाह ॥ यदिति ॥ ७४ ॥ बहिरपिजगत्प्रकारोप्यभ्यशेत्य
 जात्याभ्यावाप्रीयोमासकसममित्याह ॥ सर्वमिति ॥ ७५ ॥ अथवाचिज्जदोमयपयिदिसदसदात्मकविधाशबलमग्निजगत्वाकारेणनित्यत्तन्निवृत्तदेवैवमकाशजात्यात्मनाक
 यथाप्रकृतेणविभज्यतेकमित्याह ॥ विधेति ॥ ७७ ॥ तन्निजगत्मेवरभूद्व्याह ॥ सविदिति ॥ विधाआत्मतत्त्वस्वरूपेति ॥ आदिविधावासायपययौच ॥ ७८ ॥

देहेष्वाजरणं सर्वरसानां पवनो न्वहम् जनयत्यग्निमन्योन्यसंघर्षाद्विन्नेणुवदितित्वदुक्त्या देहविश्रमत्यक्षेणाऽप्यादित्या देवाऽऽधीनोऽन्नोदयादिदर्शनाद्विनिर्वाच्यः सोमादुदेतीत्ययमर्थः। पयःशेषः ॥ शेषः स्पष्टः ॥ ७९ ॥ परस्परं पर्यायेण प्रजीयेते जिगीषेते ॥ जेः सति द्वित्वकुत्वयोरभावश्छादसः ॥ अन्तर्गमनाभिनिर्द्वयः ॥ प्रजीवेतेति पाठेन परस्परमुपजीवत इत्यर्थः ॥ ८० ॥ अनयोर्जन्मबीजाकुरवस्तरसरोपादानकदिवसरात्रिवत्तरस्यरनिमित्तकच ॥ स्थितिस्तुल्ल्यायातपसमापरस्योपधातिर्नीत्यर्थः ॥ ८१ ॥ दृष्टा तभेदोपन्यासस्त्यात्यर्थांतरमाह ॥ तुन्येति ॥ युगपदुपलभेच्छायातपस्थितिः पर्यायेणोपलभेदिनरात्रिस्थितिर्दृष्टात इत्यर्थः ॥ ८२ ॥ दृष्टान्तयोः कार्यकारणभावद्वयपरत्वक्षे

॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ वह्निर्वाच्चात्मनः सोमादुदेतीति मुनीश्वर ॥ सोमस्योत्पत्तिमधुनावदमेव दत्तांवर ॥ ७९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अग्नीषोमीमिश्रः कार्यकारणे च व्यवस्थिते ॥ पर्यायेण समं चैतौ प्रजीयेते परस्परम् ॥ ८० ॥ जन्मांगबीजाकुरवस्तथादिवस्तराजिवत् ॥ स्थितिश्छायातपसमाकेवलसैतयोर्भवेत् ॥ ८१ ॥ तुल्यकालोपलभं भासावित्यंछायातपस्थितिः ॥ केवलकोपलभं भाव्यास्थितिर्दिवसराजिवत् ॥ ८२ ॥ कार्यकारणभावश्च द्विविधः कथितो नयोः ॥ सद्रूपपरिणामोत्थो विनाशपरिणामजः ॥ ८३ ॥ एकस्माद्यद्वितीयस्य संभवं कुरवीजवत् ॥ कार्यकारणभावो सौ सद्रूपपरिणामजः ॥ ८४ ॥ एकनाशो द्वितीयस्य च द्वावो दिनराजिवत् ॥ कार्यकारणभावो सौ विनाशपरिणामजः ॥ ८५ ॥ सद्रूपपरिणामस्य च द्वादशक्रमसंस्थितेः ॥ अक्षोपलभादितरत्त्वमाणं नोपयुज्यते ॥ ८६ ॥ विनाशपरिणामस्य दिनरात्रिक्रमस्थितेः ॥ अभावाप्येकवस्तुस्यो गतो मुख्यप्रमाणताम् ॥ ८७ ॥

व्यवांतरभेदांतरद्वये पितात्पर्यमस्तीत्याह ॥ कार्यकारणभावश्चेति ॥ ८१ ॥ तयोराद्यमुपपादयति ॥ एकस्मादिति ॥ ८४ ॥ द्वितीयमुपपादयति ॥ एकेति ॥ भावउत्पत्तिः ॥ ८५ ॥ आद्ये कार्यदर्शाया कारणसत्वेच्छात्मकोपपदइत्यादिप्रत्यक्षं प्रमाणमित्याह ॥ सद्रूपेति ॥ यद्यप्यनुमानादीनामपि सभावोऽस्ति तथापि प्रत्यक्षसिद्धेर्धनतेऽन्यत्वेन इत्यनुपयोगोक्तिः ॥ तदुक्तन्यायवाच्यस्य ॥ नहिकरिणिदृष्टेर्चाकारेण तमनुमिमतमिमानारदिति ॥ सिद्धिसत्त्वेन पक्षतारूपकारणाभावादित्याशयः ॥ ८६ ॥ एवं द्वितीयोपि कार्यदर्शायां कारणसत्वे दिवारात्रिनोपलभामहे इत्यनुपलब्धिः प्रमाणमित्याह ॥ विनाशेति ॥ एकवस्तुस्यः एकवस्तुमात्रपाद्विप्रत्यक्षाविरुद्धः ॥ ८७ ॥

ननु कार्यकुर्मकारणमुप्यत नक्तमुत्पन्नकारणस्यतदभिनिवेशलक्षणायाभास्यार्थोदटम् नञप्रकाशनभाषोपशीणस्यदिनस्यरात्रिनिमेषोऽस्यास्तातनास्तिकनूत्तम् एष
राधेरपिनिमेषसुखनास्तीत्यभाषपरिणामेनकार्यकारणभावोनिमूळ ॥ एषमथेतनस्यप्रथमोर्ध्वपटाद्विजयनेऽस्यासामभति तस्याभ्येतनधर्मत्वात् ॥ ईकचानुपमदिताभ्युत्तिहा
मपटानिष्ययते उपमर्दुर्ग्राह्येनरयस्तेवति ईकसद्वेषेणपरिणमत नर्थाप्यपटभ्यतिरिक्तोऽभयानुगतान्मन्माकचित्तप्रवृत्तीयासि ॥ ईकचभीजाद्विस्थितनिस्तुनरयन्त
वअनुरजनपर ॥ नाय ॥ कुमुदार्धतयसमात् ॥ नद्वितीयपटुदीर्घ ॥ तदास्वभाणेप्यसमर्धपरमुत्सादयितुसमर्धमितिकावाधोगुक्ति ॥ चतुर्थस्तुकस्य सर्वानुभववाधितम्
तिनकस्यविविक्तस्यधितुलतिर्दिनाशावा ईकतुल्यभाषतएषवचनस्यमोनिनरयति चतुर्थीवार्धार्थदर्शनद्विवेकिनाकार्यकारणभाषविकल्पादस्याद्विदुर्गुक्तिवार्धिन स्वानुभववि
रोधोऽन्वयेनेवनिर्तरीयादस्यात् ॥ अनास्थेति ॥ इत्यादिरागुक्तिर्दुर्गुक्तिस्तद्वार्धिनः ॥ अवस्ययाअवमानेन ॥ स्वानुभूत्यपलागितान्त्रयेणामिभ्यंषणीया ॥ अनास्थ्याद्विदुर्गुक्ति
शुद्धिरकनूत्तारिर्द्वादजनयनिवसपोरेककायकारणभाषलवगानुभवसिद्धद्विक्तिकयतस्याभाष्यपलाय ॥ यदिनजनयतिर्दिग्गधास्वानुभववतलवप्रबुधोऽधिपययायुत्तुपुन्या

अनास्थानात्किंकनूत्तमित्यापायुक्तिर्वादिन ॥ अवज्ञयावहिकार्थां स्वानुभूत्यपलापिन ॥८८॥ अत्यक्षवदभावोपिप्रमेवरधुनतन ॥

अप्रमत्तावोपरितस्तस्यप्रमाणसर्वजगुषु ॥ ८९ ॥ अभिर्धुमनयाभागायां प्रयातिपयोदताम् ॥ सद्रूपपरिणामेनतदग्नि सोमकारणम्

॥९०॥ अग्निर्नृपनयाशैत्यादसावेवप्रयातियत् ॥ विनाशपरिणामेनतदग्नि सोमकारणम् ॥९१॥ सर्माद्युधिपय पीत्वाधुमोद्गरेणवाह

व ॥ पयोदतां प्रयातेनतदेवजनयत्यलम् ॥९२॥ अर्कंभीत्वा निशानायमामावात्स्यपुनपुन ॥ उद्गिरत्यमलेपक्षेष्टणालमिवसारस ॥९३॥

सः स्वानुभवविरुद्धभलापदनि ॥ एषरात्रिरपिचरमभाषविकारालनअभाषपरिणामेनदिनस्यकारणवितिसानुभवसिद्धमेव ॥ नवनाराोनभाषविकारः उत्पत्त्यवैरिवतस्या

पिमावधमत्त्वानुभवत् ॥ एषवीजार्जुनराधवस्यास्त्वनुगतद्वयमन्यथाधितप्रत्यभिज्ञानुभवसिद्धनापलापार्ह तदेवस्थितनिस्तुनरयन्तमित्याद्यवस्याभेदस्वानुभवदकारा

दे कारणत्वस्यभेदपुनिस्यतद्विगतमद्वयभेदोलेधानिर्हेतुकोलस्यार्थान्निष्प्रमाप्रकानतिर्गौरवप्रलताभ्यप्रलयतोभूत्वाअवधयेवहिकार्थादस्यय ॥ ८८ ॥ अनुपलब्धे मा

भाषयसरेह्वरायति ॥ प्रत्यक्षवदिति ॥ पूर्वमेवप्रमाणमेव ॥ नन्वाभाषप्रमाकारणत्वमन्यथनटपितिभिमतमप्य ॥ तेजोऽभाषस्यशीतानुनिर्तोऽज्ञाविधयाकरणत्वप्रसिद्धेरि

त्याह ॥ आप्यभाषदिति ॥ ८९ ॥ बहिरप्य सद्रूपपरिणामनसोमकारणत्वमुदाहरति ॥ अग्निरिति ॥ तस्य ॥ ९० ॥ अभाषपरिणामेनापिनमुदाहरति ॥ अग्निरिति ॥ असीत

प्रियद्वापुषाभाषामिति ॥ यदावाअग्निोद्वायतिषायुमेषाप्येगीतिश्रुते ॥ ९१ ॥ सद्रूपपरिणामेनाग्नीयोमयो परस्परकारणत्वमर्केकभोवाहरति ॥ सोमेत्यादिना ॥ धाहवोवधवा

नलपयार्थप्रयातेनस्तेनत्वमानीपिपयपृषजनयति ॥ क्षीराद्यिपुनार्दीनामपिरिसात्मकसोमरूपत्वत्वात्सर्वप्रययोवाद् ॥ ९२ ॥ आअभावास्यामित्याभावात्स्यम् ॥ आह्म

यार्थानिविध्यारित्यध्ययीभावेनपुसमकृत ॥ कणपक्षेअभावात्स्यापार्थमित्यर्थ ॥ अमलेष्टुष्टयक्षे ॥ ९३ ॥

१ अर्धोनटमयारीत्याद्यापुनानेवयानिपयतिपुलकनरिपोह ॥ मूलस्यार्थोऽनुभाषमित्यध्याहारलक्षणाभ्यम् ॥

सोमो मुखमिव शोभमानो यत्र तथा विधवसंतपीधमागमे प्राणः सोऽप्यावाधुमागमप्यन्यथा तत्रागतः स न्य भवद्वाप्तसर्वनाडीजालागमनाच्छ्रुत्वा १४ ॥
 लिक एव प्राणः सोमस्यापानस्य मुखवादन्यपानादेरुदरे आगमने सति अद्यतोपमतद्रसं पीत्वा पीनतागतः स न्य भवद्वाप्तसर्वनाडीजालागमनाच्छ्रुत्वा १५ ॥
 नः सोमपरिणाम इत्यर्थः ॥ तदपानेनाजिपृक्षत्तदावयत्सैषो न्यस्य पृहति श्रुतेरिति भावः ॥ सोमसुखागमे इति पाठे तु प्राणोऽपि भूतो यजमानप्राणोऽध्वरे अमृतोपमशीतसोमरसपीत्वा
 ते धूमादिमार्गेण सुखस्य स्वर्गस्यागमे अथस्य च द्रसन्निहिताकाशलक्षणमार्गपर्वण आगमनाच्च द्रप्याप्यतद्वावप्राप्त कलाभिः स्वशरीरपुरयतिस एवास्त्वपौर्णमास्यापीनतागतः पुनः
 सोमपरिणाम इत्यर्थः ॥ धूमादिमार्गश्च द्रभावश्च श्रुत्यैव दर्शितः ॥ अथ यत्रेमे प्रातरिष्टापूर्ते इति मयुपासने ते धूममग्निस भवन्ति धूमाद्रात्रिरात्रे परपक्षमपरपक्षाद्या नृषट्दक्षिणेति मा
 सास्तान्नैते सवस्तरमभिप्राप्नुवति मासेभ्यः पितृलोके पितृलोकादाकाशमाकाशाच्च द्रमसमेव सोमो राजा तदेवानामन्यमिति ॥ तस्मिन्नेतस्मिन् न्नो देवाः श्रद्धा जुह्वति तस्या आहुतेः
 सोमो राजा स भवतीति च पचाग्निविद्यायाम् ॥ १४ ॥ यद्विमन्यसे न वायुर्गौरसरशोषयति किं लोके रश्मय एव तपिबति राजा न्यप्युष्मरूपेण तेवासत्त्वादिति तदा त एवोदाहरणमित्याशा
 पीत्वा अद्यतोपमं शीतं प्राणः सोममुखवागमे ॥ अभ्रागमात्पूरयति शरीरं पीनतांगतः ॥ १४ ॥ जलमप्युदपांभोगोपयात्यर्कस्य रश्मिताम् ॥
 सद्रूपपरिणामेन तज्जलं वद्विकारणम् ॥ १५ ॥ नाशात्मकतया तोयमौष्ण्यत्वादेति ह्यस्मिताम् ॥ विनाशपरिणामेन ततोऽप्यं वद्विकारण
 म् ॥ १६ ॥ अग्नेर्विनाशो सद्रूपपरिणामो निशाकरः ॥ इंदोर्विनाशो सद्रूपपरिणामो हुताशनः ॥ १७ ॥ हुताशो नाशमागतस्य सोमो भवति
 वैतथा ॥ दिवसो नाशमागतस्य रात्रिर्भवति वैतथा ॥ १८ ॥ तमः प्रकाशयोऽभ्यायातपयोर्दिनरात्रयोः ॥ मध्ये विलक्षणं रूपं प्राज्ञैरपि न ल
 भ्यते ॥ १९ ॥ संधिरप्यविलोपः स्यादेतयोरेव तदपुः ॥ भावाभावेऽप्यैकास्यानिष्ठावेतौ तथैव हि ॥ १०० ॥

येनाह ॥ जलमपीति ॥ उत्कर्षं मादित्यरश्मिभिरपि भोगे पाने कल्प्यमानेऽपि जलमर्कस्य रश्मितामसद्रूपपरिणामेन याति शुष्करूपेण तत्रापामनुगमदर्शनात् ॥ यदादित्यस्य लो
 हितरूपतेजसस्तद्रूपयच्छुष्कतदपामिति श्रुतेरिति भावः ॥ १५ ॥ यस्तु न च रौत्यद्रवत्वयोर्नाशौष्ण्ययोश्चोद्भवस्तदशेषविनाशपरिणामिताप्यस्तीतिस कीर्णादाहरणमिदमि
 त्याह ॥ नाशात्मकतयेति ॥ १६ ॥ सर्वत्राग्नीषोमात्मके परिणामेऽभयरूपसकीर्णतापि स्रष्टुमदशालक्षयितुशक्येत्याशयेनाह ॥ अग्रेरिति ह्यभ्याम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ तर्हि तमः
 प्रकाशयोऽभ्यायातपदौ च किमनुगतत्वेन सद्रूपपरिणामता तत्र स्यादिति चेत्तद्वहैव तत्राभिज्ञतमैरपि भूयमाहिकयानलभ्यत इत्याह ॥ तम इति ॥ मध्ये अनुगतं व्यावृत्ततम
 प्रकाशविलक्षणसम्भाव्यरूपम् ॥ अथवा मध्येऽप्यौत्तमयविलक्षणम् ॥ दिनरात्रयोरेतिसमासात् श्लाघसः ॥ १९ ॥ ननु तमः प्रकाशयोः संधिरुभयविलोपात्मा शून्यरूपस्तत्र
 नोभयविलक्षणार्कचिद्रूपमस्तीत्याशक्याह ॥ संधिरिति ॥ अनयोः संधिरपि अविलोपः अशून्यरूपः स्यात् यतस्तस्य धिरूपमेतयोरेव वपुः परस्परसलभस्वरूपम् ॥ न हि शून्ययोः
 संधेर्नाम भवति नवानिर्निमित्तास्ततोऽशून्यता ॥ कथमर्हि तौ संधौ वत्तौ इति चेत् यथा पूर्वात्तरकालयोर्भावाभावाः ॥ उदाहरणबाहुल्याद्बहुवचनम् ॥ परस्परानिरपेक्ष निरूपणे
 न भावरूपेण सापेक्ष निरूपणेनाभाव रूपेण च तम इदमकाशाभाव रूपमेकमेव वस्तु प्रकाशश्चायतमोऽभाव रूपमेकमेव वस्तु तिसर्वानुभावदेतवेकास्थानिष्ठौ स्थितौ तथैव हि संभाव
 पित्वेति नाणुमात्रमप्यन्यथा भूतावित्यर्थः ॥ १०० ॥

॥ १०१ ॥ यथाचिरद्विच्छिन्नमभ्यकाराद्यदितामसोराधासिद्धोभयपटितामस्यपद्वारादस्याह ॥ चिरद्वेति ॥ जलमयोर्वैश्वर्यकरद्वारासुपर्यवस्थितामृतात्मक
कलाभिः केषपणपुष्पागुभायारब्धपरिदृशीनुरिह ॥ १ ॥ चिच्छोभयोराराभ्यामेषमभ्यकाराप्रकारातया आभिर्भूताभ्यामकमतोऽप्रीयोभात्मकोत्साह ॥ प्रकाशयति ॥ १ ॥ बहि
सूर्योत्पत्तामद्वान्धरमहस्याचिरादित्योत्पत्त्याज्जम्भूलगतमोनिह किरिस्थिह ॥ चिरसूर्येति ॥ प्रभस्योदयोयस्यासन्नवोदयतम ॥ २ ॥ मित्रेप्रसंगात्मनिअहोमवेद्वेदसति
तत्तादात्म्येनरुद्रस्यचिरसिद्धगुणत्वनिवापनगुणान्तरवत्त्वसैववृत्तीगुणास्त्वसपयाअसत्यवद्वधेत् ॥ यथानिशीथेअर्धरात्रकोचोद्विजसन्निहतनुमवेशेनरुद्रसूर्योत्पत्तामभारम्भद
धर्मवद्विकालेत्तस्यभ्यर्धसतयावर्धचिह्नगुणास्त्वसपयाअसत्यवद्वधेतिशरीरीप्रभाभरोनासीन्निर्गन्तानुभावादिभिभाष ॥ ५ ॥ दृष्टान्ताद्यतिकयोऽप्यवर्तकल्लाह ॥
सोमवति ॥ ब्रह्महलेपरिह स्रष्टमभाशोयिभ्योनजलमयवर्धवैश्वर्यकदयसिस्फुरूपकरोति ॥ वैदेनकीचभावेनानुमविष्टाचिह्नस्यचिरादावपुष्पभाषभावादिनामयाक
द्वाभ्यांचैतन्यजाद्याभ्यामृतानिप्रस्फुरतिह ॥ यथातमभ्यकाराभ्यामहोरात्राभाहीतले ॥ १०१ ॥ चिद्रूपजडरूपाभ्यामारभ्येयजना
स्थिति ॥ जलावृत्ताभ्यामिभ्याराशीतातनुरिवैद्वी ॥ २ ॥ प्रकाशमनलसूरीचिद्रूपविद्विराधव ॥ जहात्मकतमोऽरुपविद्विसोमदारी
रकम् ॥ ३ ॥ चिरसूर्यनिर्मलदेहेनामनस्येदवादयम् ॥ व्योमसूर्यवहिद्वेष्टययाकृष्णनिशातम ॥ ४ ॥ सोमदेहेजडदेहेचिन्मिजेसत्यवद्व
वेत् ॥ निशीथेविलसत्यकोचयासौरप्रभाभार ॥ ५ ॥ सोमप्रकदयत्यभिध्वेद्वेद्वस्यचिरंप्रभाम् ॥ स्वसविन्मयमिद्विध्वेद्वेद्वस्यैरुपमकंज
म् ॥ ६ ॥ चिन्मिक्किपाल्वनाभासाकेवलानोपलभ्यते ॥ आलोकइवदीपेनदेहेनीवावगम्यते ॥ ७ ॥ चित्तश्चेत्योन्मुखस्वनलाभस्यैवचसत्त्व
ति ॥ निभेत्यपायाभुभोलाभोनिवाणवातदेवहि ॥ ८ ॥ अन्योन्यलभ्यसदास्पावेवंकुक्ष्यप्रकाशवत् ॥ अम्रीयोमाविमौक्षीसपुक्तौद्व
द्वेद्वेही ॥ ९ ॥ अतिशायिनिनिर्वाणेजाल्वेवातिशायिनि ॥ अम्रीयोमस्यचैवांगस्थितिर्भवति केवला ॥ ११० ॥ प्राणोऽग्निरुज्ज्वलक
तिरपानश्चातिलशरी ॥ छायातपवदित्येतौसंस्थितौमुखमार्गंगी ॥ १११ ॥

रोति ॥ यथाप्रकारायलेककाललोकाभिभरति ॥ क्षेत्रेभीतयाकालमभ्यकाराद्यतिभारतेभिभगवद्वचनत् ॥ एवमभ्योप्यवेलेतदात्माप्यासादकअहप्रभाषहलाभदुर्भ
वति चिच्छत्वव्यभिचयगुण्योद्वेतेनदस्यादित्यनुभावनुरिहैरुद्रस्यैरुद्रप्रभारस्यन्य ॥ ६ ॥ इतोपितस्योद्वेष्टपरमत्वयमद्वत्साह ॥ चिद्वि ॥ नमयतिस्कोचयतीतिनमउपा
धिसाधुत्साह ॥ ७ ॥ अक्षानादनायाचितमेवोपापुन्युत्सप्रयानियमरोचनार्थमाप्रित्याह ॥ चितद्वि ॥ ८ ॥ एवमुक्तरीत्याकुक्ष्योरप्रकाशवद्व्योप्यसबलनाधीनसूर्ये
वाभाम्यपद्वारविषयत्तादिरीहैरेहेनाभ्यधीयोभात्मकीकयो ॥ ९ ॥ तयोरेवद्विज्ञाप्रत्येकस्थिति कपयिद्विज्ञानवाह ॥ अतिशायिनीति ॥ विर्वाणुपाधितिहस्याआमदावि
र्वाहलसिन्धुप्रियाधिनिभात्मनिकेसिद्धेप्रप्रक्केवलास्थितिर्भवति जाल्वेवतिशायिनिजलसिद्धादिगोपेवोप्यस्वेकेवलास्थितिर्भवतीत्यर्थ ॥ ११० ॥ प्राणोऽग्निरुज्ज्वलक
तिरपानश्चातिलकत्वमनुकमकृतोपयोभापयस्मारयति ॥ प्राचद्वि ॥ १११ ॥

तयोः कुड्यालोकादन्योन्यतादास्य स्थितिर्दरायति ॥ अपानेइति ॥ १२ ॥ मूलमाणकुंडलिनीरूपश्चिदग्निराधारादिकेऽंशतचतुर्दलादिपद्मपत्रस्यंपरादिवैखरीपर्यंतवाचात्मक
 म् ॥ त्विपाअर्थप्रकाशनशक्त्या ॥ अनुभूत्याविवक्षापक्षेत्वर्थप्रथाहृपयारूपस्य ॥ यथावहिः सूर्यदतिशेषः ॥ १३ ॥ यथासर्गादीमायाशबलब्रह्मसविच्छीतोष्णहृपिणीब्रह्मांडा
 करेणार्मापोभाभिधाप्रामातथाव्णव्यष्टिदेहानासर्गीत्यर्थः ॥ १४ ॥ अस्तेब्रह्माडमिवशरीरमप्यग्नीषोमात्मककितत कार्यातत्राह ॥ यवेति ॥ यथादिविकृष्णपक्षेअभ्या
 त्मासूर्यः सोमस्यशतीताः पचदशकलाः प्रतिपदादितिथियुक्कमेणप्रसतिएकाधुवाख्याचिद्रूपापरिशेषयति नत शुक्लपक्षेकमेणोष्णाउद्भिरतिताभि कमेणपूर्यमाणधुवाकलापूर्ण
 सोमोजायते तथाहृदिस्थित प्राणसूर्यापानरूपस्यसोमस्यमुखनासिकाद्वाराप्रविष्टाः शतीताः पचदशकलाप्रसित्वामुखाद्वहिर्धुवाख्यामेकाकलापरिशेष्यपुनस्ताउष्णाउद्भिरति
 ताभिः सापूर्यमाणवहिरपानाख्यः सोमोजायते तत्रवहिरप्राणापानसधिकालः पूर्णमासो हृदित्वमावास्या अतरालदेशेइडाग्निलयोः प्रत्येकमूर्ध्वाधोभागप्रतिशारवानाडीषट्के
 प्राणसूर्यस्यप्रवाहोऽयनेमेपादयोद्वाशमासास्तदतरालेसकतयः ॥ अपानसोमस्यप्रवाहचैत्रादयोमासाविष्कभादयोयोगाअन्यानिचपर्वाणिनिष्यथतेइतियोगिनाप्रत्य

अपानेशीतलेसतामेत्सुष्णः प्राणपावकः ॥ प्रतिविंबमिवादर्शसचतस्मिंस्तथैवहि ॥ १२ ॥ चिदग्निः पद्मपत्रस्यंसोमंवाचात्मकंत्विषा ॥
 जनयत्यनुभूत्येहकुड्यालोकेयथावहिः ॥ १३ ॥ संस्त्यादौययाकाचिस्संविच्छीतोष्णरूपिणी ॥ अग्नीषोमाभिधांप्रातासैवसर्गेनृणामि
 ह ॥ १४ ॥ यत्रसोमकलाप्रस्ताक्षणसूर्येणषोडशी ॥ मुखद्वितास्तिमात्रंस्यात्तत्रचद्रपदोभव ॥ १५ ॥ नूनंसूर्यपदंप्राप्तोयत्रसोमोहृददं
 रे ॥ नूनंकेवलयास्थित्यातत्रचद्रपदोभव ॥ १६ ॥ उष्णमग्निश्चिदादित्यः शैत्यंसोमउदाहृतम् ॥ यत्रैताप्रतिविंबस्योतत्रचद्रपदोभव
 ॥ १७ ॥ शरीरेसोमसूर्याग्निस्संक्रांतिज्ञोभवानप ॥ तत्रसंक्रांतिकालाहिवाख्यास्तृणसमाः स्मृताः ॥ १८ ॥

क्षम् ॥ अन्यैस्तुस्वरोदयादिशास्त्रतोज्ञेयम् ॥ एवस्थितेवक्ष्यमाणदेहाणुतास्थौल्याद्युपयोगिधारणाभेदाः प्रथममग्निभिः श्लोकैरुपदिश्यते ॥ यत्रमुखवाहृदिदेशेसूर्येणप्रस्ताधुवा
 ख्यासोमस्यापानस्यषोडशीकलाप्राणोद्गीर्णाभिः कलाभिः पूर्यमाणक्षणाव्यापूर्णमासीचद्रहववितस्तिमात्रस्यात्तत्रभुशुडोपाख्यानोक्तबाह्यकुभकेनमनोधारणयावद्द्रप
 दस्थितोभवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ तथायत्रहृदवरेकलाप्रासेनकमाद्रस्यमानोऽपानाख्यः सोमोऽमावास्यायाभिवकेवलयाशुद्धिचिद्रूपधुवाख्यकलात्मिकयास्थित्यातिष्ठतितत्रातःकुं
 भकेनवद्द्रपदोभव ॥ १६ ॥ इदानीमधरेचकेनाधूरैकमेणवाअतरालेप्राणस्योभयतोनिरोधेनविब्रमतिविब्रतुल्यरूपतामापाद्यधारणामाह ॥ उष्णमिति ॥ १७ ॥ यथावसंत
 प्रीधमवर्षाशरसुक्कमेणशीतस्यौष्णेनपासासोमस्याग्निस्संक्रांतिः शरद्धेमताशिशिरेषुकमादौष्ण्यस्यशैत्येनपासादग्नेः सोमसंक्रांतिलस्योऽसधीविषुवतौसूर्यस्यचमेषादिषुसंक्रां
 तिलस्यशरीरेपिअपानरौत्यस्यजठराग्निनापासोमस्याग्निस्संक्रांतिः प्राणौष्ण्यस्यवहिरशैत्येनपासादग्नेः सोमसंक्रांतिः सूर्यस्यसकतयस्तृप्राणुक्तास्ताजानातीतितज्ज्ञोभवेतिपू
 र्वोक्तधारणागविधिः ॥ प्रासंगिकतज्ज्ञानस्यप्रसिद्धसकतितत्त्वानदानादिकलेभ्यउल्लेखतमफलकीर्तनप्रधानफलनस्तुतिर्वा ॥ १८ ॥

उत्तमगणानमनुप्राप्तप्राधिकारिपदस्येपरारण्यति ॥ सक्रीतिमिति ॥ कालंअपनंदयात्मकंसहस्रदेहवर्ति ॥ प्राणापानयोर्द्विर्भानादीरारण्यनुसारिगतिर्भावद्वयश्चनम् ॥ व
हिमसिद्धेसहस्रेस्थितमिवांतरापियोगाभ्यासाद्यगुणप्रत्यक्षमनुभूतंषट्पदादीवस्तुतयविवेकित्तत्तर्हिअभयोनिकथाक्षुराभसे ॥ परमबुधद्विष्टारम्यदभ्युपेनोभ्यासगतरेमवत
स्तुमरोभासेदन्तितेकेकप्रवणताविधि ॥ १११ ॥ ॥ इतिधीयासिद्धमंसात्यपमकारोति० पू० एकमपीतितम सर्वं ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आपुनास्तूलतोपाया
ज्ञानसाध्यप्रयोगिन ॥ परकापामिभोगाभ्यवर्धनद्वयुक्तिभि ॥ १ ॥ एवमधीयोबालकमदीदे० परिह्रायधारणाभ्यासापरिस्कृतप्राणमन शरीरस्यसोमसंप्राप्तिसक
भादिरीनोयोमिवोदेहस्याविवादिस्मिन्प्रानिमककारावकुपनितजानीते ॥ अणुतामिति ॥ १ ॥ तन्मात्राणुत्वप्राप्तयेदेहस्यस्थितापनायनाभ्युपरिदेशोऽज्जलतोऽकारानलम्यद
स्यनलछद्मच्छिद्रासमिष्यद्वयाकारादस्यकार्थिकायापरत्यात्मनआसनभूतीतिस्वार्थपति ॥ छदीति ॥ अजानोरस्योर्ध्वकर्णकेयोपरि ॥ तदाचरीसिरीयाणामुपनि
पदि तस्यमध्यमज्ञानमिधियाधिर्धर्मतोभुवममितिआदरानलमस्तुभूपते ॥ तस्यमध्योऽङ्गितिलाअधीयोर्ध्वोऽव्यवस्थिता मीलतोऽपदमध्यस्थाद्विमुखेरेवभास्वरा न्वावरय
सकातिभुत्तरमयापनमंगसस्यकालतयाविपुवतीयदिदेहवर्ति॥अतवहिसुमिववेत्तिसिययानुभूततच्छोभसेन्ननपुन परमभ्युपेत ॥ १११
इत्यार्थवा० वा० दे० मोक्षोपायेपुनि० पू० च० अमीयोमविचारणनामैकाशीतितम सर्गं ॥ ८३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥
अणुतास्तूलतांवापिययागच्छतियोगिनाम् ॥ देहेनामतयासम्यगवक्ष्यमाणमिदंशृणु ॥ १ ॥ छद्यक्ताचक्रकोशोर्ध्वमस्तुरत्यानल क
ण ॥ हेमअमरवत्सोध्यविपुलवह्वाबुदे ॥ २ ॥ सप्रवर्द्धनसंवित्यावात्यवेवाशुवर्द्धते ॥ सविब्रूतयानूनमकवयातिचोदयम् ॥ ३ ॥ स
ध्याअप्रयमाकांमोवद्विमभ्यागत क्षणान् ॥ गालयत्यखिलसंगदेहेमययानल ॥ ४ ॥ जलस्पृशंसह्यायुक्तगालयेत्यपदादपि ॥ वा
द्यद्वानलस्पृशास्वतेवलुविशेषत ॥ ५ ॥ सशरीरद्वयपश्चाद्विधूयकापिलीयते ॥ विस्त्रोभितेनप्राणननीहारावात्ययायथा ॥ ६ ॥ आ
धारनाहीनिर्हीनाभ्योमस्यैवावशिष्यते ॥ शक्ति कुद्वलिनीवद्वेधुमलत्वेवनिर्गता ॥ ७ ॥

कवतन्वीर्यातामास्तस्यभूयसा तस्या सिन्ध्यायामध्येपरमात्माम्यवस्थितइति ॥ विपुल्वस्यसाध्यद्वानिबिरेषणपीतत्वमकपयोधनार्थम् ॥ १ ॥ सञ्जानलकणम्बद्धनस्यसवि
रयासद्विदेह्याप्ययाज्ज्वलितप्राप्तोपायमार्गेण ॥ सञ्जवर्धनीधनानामिहवह्वावर्तिकिन्तुसविधूयमयाअकमदुरयमकारातिरायमाति ॥ ३ ॥ सध्यायाप्रत्युपक्रमेआकारो
मयमभ्युदितोयेकेलदास ॥ गालयन्मिह्निकरोति ॥ सांगहृत्सापाशपाशासहितवह्म ॥ पार्थिवगमभामकाठिभ्यचतुष्पादानजलमगोदपसंहरीत्यय ॥ ४ ॥ एवमपदात्ता
शपयर्धतममिलयेध्वीकुपार्त तन्त्रोपणयुक्तमवस्तुविशेषतःअप्रिलभाविबिरेषाजलस्यस्पृशरीत्यनसहनेदन्तिजलस्पृशसह सोनल स्पृशसिखीव्यवजलाद्वबल्वोपसहरेपु
स्त्यमलमभिमिलयेतरोपायेय ॥ एवरीत्यादेहाद्या सप्रवर्धनमनोद्वेष्टआनिवाहिकदेहाभावेऽवतिष्ठनेदन्तिशेष ॥ ५ ॥ एवपार्थिवव्याप्यचराशीरद्वयविधूयस्थिर सोमिर्ध्वोभि
नेनप्राप्तोपसञ्चनकापिलीयते ॥ यदाभाअमिलव्यापिनिवायुदेवाप्यर्तानिभ्युनेरित्यर्थः ॥ ६ ॥ एवार्थानुद्वलिनीराकिरपिपूलाधारस्यद्वयुक्तानादीहीनतस्वस्कराशान्यातिप्राप्ति
करोद्दृष्टाकारयेनतिष्ठतइत्याह ॥ आधाराति ॥ वद्वेर्जितानाधुमलत्वेरेव ॥ ७ ॥

तत्र स्थिता च सा को ढी क ता सं क ली ता मनो बुद्धि मये जी वा दि षा दि ता लं ग शरी रे अ हं क ति र्य या त था वि धा अंतः स्फुरन् विषय का श च म ल कारः खेच्छा विहार शक्ति च म ल कार श्रय स्या स्त
 या वि धा स ती सूक्ष्म त मे वि स ना लं च्छि द्रे रौ ल दौ च य वै व वि श्र य नि र्ग त यो ज्ये त न च प्र वि श्र य नि र्ग ती त्यौ ह ॥ को ढी क्ते ति ॥ द्वयो रर्थ ॥ ८ ॥ ९ ॥ एवं सूक्ष्मी भाव प्र कार मु क्ता स्यू ली
 भा वौ नै च्छि क ना ना शरी र क ल्प ना प्र कार मा ह ॥ र से ने स्या दि ता ॥ सा कु ह लि नी य भि गो जी व श क्ति र्ब ह्नी प्रा गु ष स ह त ज ल भा ग य द म च ति त दार से न स व न्त आ पूर् ण ता मे ति ॥ य य ता त र्था
 च र्म रं ज्जु वि भ र्त्ती ति त र्था भा रो भा त्वा ह्म प श्र य र्म वि शे ष क र्पे क्षि म्भु न आ पूर् ण ता मे ति त द त् ॥ १० ॥ ए व र सा पूर् णा र्त्ति प्रा गु ष स ह त पा र्थि व भा ग य म का र क र्त्तु भा व य ति त यो ग श क्त य
 को ढी कृत मनो बुद्धि मय जी वा ध हं क तिः ॥ अंतः स्फुरन् च म ल कार धूम ले रे वे व ना गरी ॥ ८ ॥ वि सं शै ल त्प णे भि त्ता वु प ले दि वि भू त ले ॥ सा य था
 यो ज्य ते य ज ते न नि र्ग ती त्य लं त था ॥ ९ ॥ सं वि त्तिः सै व या त्पं ग र सा ध तं य था क्र म म् ॥ र से ना पूर् ण ता मे ति त र्था भा र इ वां वु ना ॥ १० ॥ र सा पूर् णा
 य मा कारं भा व य त्वा शु त त था ॥ ध ते चि त्र क र तो बुद्धे रे ख रा म य था क ति म् ॥ ११ ॥ दृढ भा व व श दं त र र र्थी न्या म्प्रो ति सा त तः ॥ मा तृ ग र्भ
 नि ष ण्णे पु लु स सूक्ष्म वां कुर स्थि तिः ॥ १२ ॥ य था भि म त मा क रं प्र मा ण वे ति रा ष व ॥ जी व श क्ति र वा म्प्रो ति नु मे र्वा दि ल णा दि च ॥ १३ ॥ श्रु तं
 त्व या यो ग सा ध्य म णि मा ध र्ग सा ध न म् ॥ ज्ञा न सा ध्य मि द्वा नी त्वं शृ णु श्र व ण भू ण म् ॥ १४ ॥ ए कं चि न्मा त्र म र्ती ह शु द्धं सौ म्य म ल क्षि त म् ॥
 सूक्ष्मा त्म सूक्ष्म त रं शां तं न ज ग न्न ज ग कि य ॥ १५ ॥ त च्छि नो त्प ल्प ना त्म ना त्म नं सं क ल्पो न्मू र त ग त म् ॥ य द ता द जा जी व इ ति प्रो क्त मा वि ल तां ग
 ग त म् ॥ १६ ॥ अ स त्प मे व सं क ल्प भ्र म णे रं श री र क म् ॥ जी वः प श्य ति मू ढा त्मा बा लो य क्ष मि वा द त म् ॥ १७ ॥ य द ता तु ज्ञा न दौ प न स म्य ग
 लो क अ ग तः ॥ सं क ल्प मो हो जी व स्य क्ष य ते श र द भ्र व त् ॥ १८ ॥ शां ति मा या ति दे हा यं स र्व सं क ल्प सं क्ष य त् ॥ त द रा ष व निः श्रे ष्ठो प स्त
 ल क्ष ये य था ॥ १९ ॥ नि द्रा व्य प ग मे जं तु र्य था स्वप्नं न प श्य ति ॥ जी वो हि भा वि ते स त्प त था दे हं न प श्य ति ॥ २० ॥ अ त त्वे त त्व भा वे न जी वो
 दे हा व तः स्थि तः ॥ निर् दे हा भ वा ति श्री मा न्पु र वी त त्वै क भा व ना त् ॥ २१ ॥ अ ना त्म नि शरी रा दा वा त्म भा वा न मं ग य त् ॥ सूर्या धा लो क दु र्भे दं
 हा र्द त द्वा रू णं त मः ॥ २२ ॥ आ त्म न्ये वा त्म भा वे न स र्व व्था पि नि रं ज न म् ॥ चि न्मा त्र म म लो स्मि ति ज्ञा ना दि त्वे न न श्य ति ॥ २३ ॥

तथा क ल्वा ध ते ह त्प र्थ ॥ ११ ॥ त चा र ध्या दि क ल्प ना प्र कार मा ह ॥ दृढे ति ॥ मा तृ ग र्भ नि ष ण्णे पु क रु ल पु मु सू क्ष्म बा वी ज श क्ति र स्थि ह स्त पा दा य क र स्थि ति र्बि ॥ १२ ॥ य था भि
 म त स्वे च्छा नु सा रि त्रु भे र्वा दि म ह त त्प णा य त्व वा आ का र म वा भो ति ॥ १३ ॥ यो ग सि द्धा नु सा रे ण स्यू ल सूक्ष्म भा व म्प्रो ति क र म मु क्त मु प स ह त्व ज्ञा न सि द्धा त द्वि ल क्ष ण त व क्तु प र म प्र कृत श्रा
 व य ति ॥ श्रु न मि ति ॥ १४ ॥ १५ ॥ चि नो त्प ल्प या से नो प चि नो ति ॥ १६ ॥ जी व प र य ति स ए वा म्य स्यू ल भा व इ ति भा वः ॥ १७ ॥ सै क्ष म्य प्रा प्ति क म मा ह ॥ य दा त्वि त्या दि ना ॥ १८ ॥
 शां ति वा ध म् ॥ १९ ॥ भा वि ते सा क्षा क्ते ॥ २० ॥ २१ ॥ लौ किक सूर्या धा लो के र्दु र्भे द ना श यि नु म श क्य म् ॥ २२ ॥ के न त र्था दि त्वे न त न्ना श स्त मा ह ॥ आ त्म न्ये वे ति ॥ २३ ॥

अस्यामानसिद्वारविद्वारपात्रादिभ्यस्तुक्तानां भेदिकविनोदापस्यूलयस्थनाभिभासिकोद्वहभवनसिध्यातीत्याह ॥ अभ्येचेति ॥ २४ ॥ विमूढाविपकीटादय ॥ अमृतनाममृत
 वराहाराणाम् ॥ अमृतपयान्माद्विषयनिमित्तमिद्विनिर्दिष्टमात्राविषयताम् ॥ २५ ॥ इतिर्दिष्टातदुशाहरणमुपपन्नो लोके आलोकितामित्यर्थ ॥ २६ ॥ भ्योमनाप्रसाकारात्
 ॥ २७ ॥ सैवास्थनिरतिशया अस्मिन्निर्दिष्टादप्यन्यथाशयनोपपन्न इति ॥ अणिमादीति ॥ अस्यापराकायपरिचयभोग्याभिलक्षणम् ॥ २८ ॥ तथादीपूर्वद्वपरित्यागोपा
 यमाह ॥ रचकर्म ॥ उद्भूतयर्वादिर्निःसायपरद्वेयावयोप्यतोत्तरयदेहस्यप्यतदतिपरेणाभ्यय ॥ यथाभासापवनसकताभुषणाभोदपयनादाकाश्यामाणो योज्यत इत् ॥ २९ ॥
 विरतस्वरउपरतचट काष्ठलाटवद्वन्नमि ॥ परेपदेहोपेभवावपितत्सपदंभोक्तुमयत्तजीवोविनिवेश्यते ॥ यथाआसेषकपूरुषकरस्यकुभोदकेनयमेवमठरतावाकासेकुनि
 अन्येषविदितत्मानोभावयतियथैवयत् ॥ तत्तथैवाशुपश्यतिदृढभावनायताय ॥ २५ ॥ दृढभावानुसधानादिमुढा अपिराघव ॥ विप
 नयत्तमृतनाममृताविपतामपि ॥ २५ ॥ एवयथायदेवहमाप्यतेदृढभावनात् ॥ भूयतेहितेववाशुतदित्यालोकितामुहु ॥ २६ ॥ सत्यमाव
 नदृष्टोयदेहोदहोभवत्स्यलम् ॥ दृष्टस्त्वसत्यभावेनन्योमतांयातिदेहक ॥ २७ ॥ अणिमादिपदप्रामाण्यज्ञानयुक्तिरिति श्रुता ॥ भवतासाधु
 नारामयुक्तिमन्यमिमांशु ॥ २८ ॥ रेचकाभ्यासयोगेनजीवकुहलिनीयहात् ॥ उद्भूतयोज्यतेयावदाभादपवनार्तिव ॥ २९ ॥ त्यज्य
 तेविरतस्पर्दादेहायकाष्ठलाटवत् ॥ देहेपिजीवेपिभतावासेचकद्ववाढर ॥ ३० ॥ स्यावरजगमेवापिचयामिमतयेच्छया ॥ भोक्तृत्वस्य
 दसम्भजार्वातीर्तिवित्तवस्यते ॥ ३१ ॥ इतिसिद्धिश्रियमुक्तास्थितेचेत्तदुपुन ॥ प्राविश्यतेस्वमन्यहाययत्नातविरोचते ॥ ३२ ॥ देहादयक
 याधेयान्म्याभवत्याखिलानय ॥ संविदाजगदापूर्यसपूर्णस्पीयतेयवा ॥ ३३ ॥ ज्ञात्वासदाभ्युदितमुज्झितदोषमीशोपययथासम
 सिवाद्युतिचिक्काश ॥ प्राप्नोति तत्तदचिरेणतयैवरामसन्ध्यकपदवितुरनावरणत्वमेव ॥ ३४ ॥ इत्यार्पवांवा दे० मो० पुनि० पू०
 सू० अणिमादिलाभयोगोपदेशोनामद्व्यभित्तमसर्ग ॥ ८२ ॥

॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥

॥ ८५ ॥

एतन्तमर्वावर्तितद्वारापिचययामिमतयेच्छयाआद्यदस्यन्वय ॥ १० ॥ ११ ॥ इतिउक्तरीत्यापरद्वेसिद्धिश्रियमुक्तास्थितेनयोगिनातत्पुषतनस्त्वपुर्नस्थितचेत्पुनस्तद्व
 विरयनेनोद्वरप्यद्वयपथावद्विराजततत्तावत्कालमपिचयतइत्यर्थ ॥ १२ ॥ अयथायोगिनाअयपरकायभोगानांतरत्वात्करणधैरुन्यापादानेनजगदापूर्यदेहादय भ्यस्य
 यनद्वितीयार्थेनयथा ॥ स्यावरजगमसवदेहादिभेदनिधेयार्थस्तथातीर्थवर्षजीवास्तयातीर्द्वाभेयार्थसत्याविणुणास्तद्वच्छिन्नच्छिन्नशानातिवर्वाभेत्यखिलानपिभ्यामवत्यास्वा
 त्सवविदासपूर्णयथास्यान्तयास्थीयतइत्यर्थ ॥ ३३ ॥ उपसहरति ॥ ज्ञात्वेति ॥ ईशोपागीभ्यर्पयस्यन्मोमीवच्छिक्काश सदाभ्युदितेतस्यस्वप्रकारामुज्झितसर्वोपयत्तत्त्वज्ञा
 त्वाययथासमभिधेयलिङ्गितसद्विराजतधैर्यप्राप्नोति ॥ पूरयतितत्त्वविनोनाभ्यसिद्धावुभयपयोर्कल्पावराणत्वमेवनिरतिशयानवसम्भ्यकपदवितुरित्यर्थ ॥ ३४ ॥ इतिश्री
 वासिष्ठम० धातपत्रकायनि० पू० प्रारभितमसर्ग ॥ ८२ ॥

॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥

॥ ८५ ॥

चूडालासिद्धिप्रवाशप्रबोधश्चभूपतेः ॥ गुरुपदेशसाफल्येकिराटाल्यानमीयते ॥ १ ॥ चूडालाएवंप्रागुक्तीत्याप्राणधारणादिधनाभ्यासवतीसतीअणिमादिगुणैश्वर्ययुक्ता
 बभूव ॥ १ ॥ तदैश्वर्यमेवावयुत्प्रपचयति ॥ जगमेत्यादिना ॥ मोहकालुष्यस्यातापत्रयस्यचोपशमादमलशरीरितलाच ॥ २ ॥ तस्याःकायव्यूहादिकल्पनैश्वर्यमाह ॥ क्ष
 णमपीति ॥ अगताअवियुक्ता ॥ राउपेधुराष्ट्रयुजगत्सुभुवनेषुचोवास ॥ ३ ॥ विद्युतापारभाउन्मेपाइवद्योतमानानिभूषणानियस्याः ॥ ४ ॥ ५ ॥ दिशांव्योम्नश्चोदेयावतिभु
 वनरधाणिप्रसिद्धानितानिसर्वाणीत्यर्थः ॥ ६ ॥ सर्वभूतरतज्ञतयासभाषणादिव्यवहारम् ॥ ७ ॥ बहुशःप्रतिबोधधामासेतिव्यवहितेनसबधश्लांसः ॥ ८ ॥ ९ ॥ यथावेदाध्य
 यनकालेवालोवेदविद्यासर्वगुरुधार्यानुकलार्थप्रकाशनादिगुणशालिनीनवेदतद्वत् ॥ १० ॥ ११ ॥ सर्वासिद्धिशालिन्यास्तस्याश्चेद्वर्तुबोधनेअशक्तिसहस्रन्येपासिद्धिशून्या
 श्रीवसिष्ठवाच ॥ अणिमादिगुणैश्वर्ययुक्तासानुपभामिनी ॥ एवंबभूवचूडालाधनाभ्यासवतीसती ॥ १ ॥ जगामाकाशमार्गोणिवि
 वेशांबुधिकोटरम् ॥ चचारवसुधापिठंगेवामलशरीतला ॥ २ ॥ क्षणमप्यगताभर्तुर्वक्षसश्चेतसस्तया ॥ सर्वपूवासरउपेपुलक्ष्मीरिव
 जगत्सुच ॥ ३ ॥ आकाशगामिनीश्यामाविद्युत्सारंभभूषणा ॥ वभ्राममेधमालेवगिरिमालामहीतले ॥ ४ ॥ काष्ठुणोपलंभूतंरंवा
 तमनलंजलम् ॥ निर्विघ्नमविशस्वर्तंतुर्मुक्ताफलंयथा ॥ ५ ॥ मेरोरुपरिशृङ्गाणिलोकपालपुराणिच ॥ दिव्योमादरंरंधाणिविजहारय
 थासुखम् ॥ ६ ॥ तिर्यग्भूतपिशाचाद्यैःसहनगामरासुरैः ॥ विद्याधराप्सरःसिद्धैर्व्यवहारंचकारसा ॥ ७ ॥ यत्नेनतंचभर्तारिमालमज्ञानावृ
 तंप्रति ॥ बहुशोबोधयामासचूडालानविवेदसः ॥ ८ ॥ कलाविदभ्रामुग्धाचवालेयंयुहिणीमम ॥ इत्येवंकेवलंराजासचूडालांविवेदता
 म् ॥ ९ ॥ एतावतापिकालेनतामवंगुणशालिनीम् ॥ बालोविद्यामिवनृपश्चूडालानविवेदसः ॥ १० ॥ साप्यलब्ध्यात्मविश्रान्तिस्तांसिद्धिश्रि
 यमात्मनः ॥ दर्शयामासनोराज्ञाःशूद्रस्येवमखक्रियाम् ॥ ११ ॥ श्रीरामउवाच ॥ महत्याःसिद्धयोगिन्यास्तस्याअपिशिरिवध्वजः ॥
 यत्नेनप्रापनोबोधंबुद्ध्यतेत्यःकथंप्रभो ॥ १२ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ उपदेशक्रमोरामव्यवस्थामात्रपालनम् ॥ ज्ञानस्तुकारणंशुद्धा
 शिष्यप्रज्ञैवराघव ॥ १३ ॥ नश्रुतेननपुण्येनज्ञाप्यतेज्ञेयमात्मनः ॥ जानात्यात्मानमात्मैवसर्वःसर्वपदानिव ॥ १४ ॥ श्रीरामउवाच ॥
 एवंस्थितेवाथमुनेकथमेतज्जगत्स्थितौ ॥ क्रमांगुरुपदेशाख्यःस्वात्मज्ञानस्यकारणम् ॥ १५ ॥

रामशक्ते ॥ महत्याइति ॥ तस्याअपियत्नेनउपदेशप्रयासेन ॥ १२ ॥ तद्विज्ञानार्थसंगुरुमेवाभिगच्छेदित्यादिशास्त्रोक्तमर्थादाव्यवस्थान्मात्रपालनंगुरुकृतउपदेशक्रमेन
 तत्साधनधिकारिण्यप्रज्ञानबलज्जनयितुशक्नोतीत्यर्थः ॥ प्रज्ञाग्रहणसाधनचतुष्टयसहितप्रज्ञापरम् ॥ १३ ॥ श्रुतेनअनात्मशास्त्रप्रावीण्येन पुण्येनचित्तशुद्धानेगेनकाम्यकर्म
 वर्णेण ॥ अथवाश्रुतेनशाब्देनपरोक्षज्ञानेन ॥ आत्मनस्तत्त्वभूतज्ञेयप्रज्ञानज्ञाप्यतेइतरवस्तुबन्धविषयीक्रियते ॥ पुण्येनापित्वर्गभोगवन्धविनैवविचारज्ञानजन्यतेकितुनाभ्यावि
 चारेजनितेचरमसाक्षात्कारदृश्यरूढेनात्मनैवात्माआत्मानंजानातीत्यर्थः ॥ सर्वपदानिसर्वदेव ॥ इवार्थैवशब्दः ॥ १४ ॥ तर्हिगुरुपदेशाख्यःक्रमःकथंकेनद्वारेण ॥ १५ ॥

नांगुरुणांशिष्यबोधनेशक्तिर्दूरापास्तेति

स्मृत्याऽर्चनीतिरथानप्यायेन विष्णुदेवमत्यकथयणतः प्रत्यसनायादनद्वाराऽप्युक्तपदेशोद्देशमकारणेतिसिक्तुमसिद्ध किराटोपास्थानमाह ॥ अस्मिन्नेत्यादिना ॥ किराट रवेदवर्णि
 क्त् ॥ १९ ॥ १० ॥ कायपथात्स्वीयष्टपणतास्य भावात् ॥ इथावशोभयामास ॥ १८ ॥ तस्याभ्येयणोपयोगेनैवमभिप्रायमाह ॥ कपर्दकादिति ॥ लोभोऽस्तिममद्वेष्टावताऽ
 ननकपर्दकाऽऽदिक्कीलातद्विक्रयाद्यत्वारः कपर्दकाः स्यस्ततोटीनत शर्ततल सङ्गन्ततोद्देशमेवेतिचेतसाकलयभिमतयत्सम् ॥ १९ ॥ अन्त्यार्थमप्यारभ्योदोषोऽप्योगोभूदजन
 शोभशानतिषिधैरस्तिद्विदभ्यन्नापकलोभाभनीतिमुच्यमानाह ॥ अस्मिन् ॥ २० ॥ २१ ॥ प्राप्ताऽखिललाक्षणद्वय सौष्टारिकभोगयेम शर्ता सर्वद्वारिभ्यापनर्थायस्यताद्वरा
 नयास्थित ॥ २२ ॥ कगहमन्ययस्यतयात्रिधतद्वन्म ॥ २३ ॥ तथाप्युक्तपदेशकमाभ्यप्यच्छाब्दपरोक्षभायमभिषिष्यते ॥ अभ्यन्तित्यापरोक्षलभ्यते ॥ २४ ॥ कथमभ्यन्तराह ॥
 ॥ श्रवसिपुटवाच ॥ ॥ अत्यन्तरुपण कश्चिकिराटोघनधान्यावान् ॥ अस्तिविध्याटवीकक्षेकुटुर्धवीनाक्षणोयथा ॥ १६ ॥ तस्यैकदानिप
 तितागच्छतोर्विधजगतः ॥ एकावराटिकारामटणजालकसद्वते ॥ १७ ॥ कार्पण्यात्सप्रयत्नेनसर्वदणतुषादिकम् ॥ कपर्दकार्प्यमभि
 तोदुधावदिवसत्रयम् ॥ १८ ॥ कपर्दकाः स्युभवाताचत्वारोदोषकालत ॥ तत शतसहस्रचसहस्रचेतिचेतसा ॥ १९ ॥ कलयन्जगलेदी
 नारात्रिदिवमवर्द्धित ॥ जनहाससहस्राणिधुधुधेनपरंतुस ॥ २० ॥ तनोदिनत्रयस्यातेतनतस्माच्चजगलान् ॥ पूर्णदुर्विषमप्रतिमोलब्ध
 श्रितानमणिमहान् ॥ २१ ॥ तंताप्यनुपुष्टदयः ससमागम्ययुहंसुखम् ॥ प्राप्ताखिलजगद्भूतिशान्तसर्वतयास्थित ॥ २२ ॥ एवयथाकिराटन
 यपदान्वपणेनतन् ॥ रत्नलब्धजगन्मूल्यमहोरात्रमखेदिना ॥ २३ ॥ तथाश्रुतोपदेशेनस्वात्मज्ञानमवाप्यते ॥ अन्त्यदन्विष्यतेचान्यह्यभ्य
 तेहिगुरुकमान् ॥ २४ ॥ ब्रह्मसर्वोद्विष्यातीतंश्रुतादीर्ध्रियसंविदः ॥ तेनापदेशादनयनात्मतत्त्वमवाप्यते ॥ २५ ॥ गुरुपदेशचविनानात्मत
 ल्वागमोभवेत् ॥ केनचित्तामणिलब्ध कपर्दान्वेपणविना ॥ २६ ॥ तत्त्वस्यास्यमहायस्यगुरुकथनगतम् ॥ अकारणकारणतांमणेरि
 वकपर्दक ॥ २७ ॥ पश्यराघवमायेयमोहनीमहतामपि ॥ अन्त्यदन्विष्यतेयत्नादन्यदासाधतेफलम् ॥ २८ ॥ अन्त्यत्करेतिगुरुपफलम
 न्यदेवनाम्नेतियन्निपुजरात्सवलोक्यतेच ॥ तस्मादन्तरंभवस्यजगद्ब्रह्मस्यश्रेयोतिवाहनमसंगमनिच्छयेव ॥ २९ ॥ इ० वा० वा०
 द० भास्वापापेपुनित्वाण० पू० पू० किराटोपास्थानं नाम भयशीतितमस्सर्ग ॥ ८३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥
 ब्रह्म ॥ मृतादिशम्यपणतच्छाब्दभावाद् द्विधमयोज्या सविद्विषमहत्तय ॥ गुरुपदेशाच्चशाब्दतत्त्वपरमव्यक्तमते तासांमध्येअत्यन्तत्त्वच्छ्रमायाचरमदसौनित्यापरो
 क्षमब्रह्मस्युपाप्युद्दिष्टच्छ्रमाब्रह्मस्यभाषोभयपयुक्तमेवोपदेशात्तत्काण्यमित्यय ॥ १७ ॥ तथाप्याचार्यार्थमाभ्युक्तयोर्वेदयादिभ्युतेगुरुपदेशाकारयकइत्याह ॥ गुरुपदेशोति
 ॥ २९ ॥ अन्त्यपणद्वाराकपर्दकद्वयमनतद्वारागुरुकथनमकारणमप्यप्यकलदर्शनापकारणतांमितिर्त्यर्थः ॥ २० ॥ २८ ॥ एवमकारणमेवगुरुपदेशोपात्ताऽप्रत्यकारण
 सत्त्वत्वात्सनिभावरभशेरोपनीतस्यकागद्ब्रह्मस्योपपक्षेयइत्यय सिध्यतीतिनयमापेक्षेसाह ॥ अभ्यवेति ॥ निपुजरागम्ययत्सावेतरेषमवलोक्यतेभ्युपयन्तस्मादात्मज्ञानतर
 भयस्यपाराह यथेवोपनीतस्यकागद्ब्रह्मस्युपसंगमयात्प्राप्त्यान्विच्छयाउपेक्षणेनतिबाह्वनेमेवमप्यद्वित्यय ॥ २९ ॥ ॥ इ० वा० ता नि पु० कपर्दानीतमस्सर्ग ॥ ८३ ॥

शिरिवध्वजस्यवैराग्यचूडालाभ्यासनं वने ॥ निशिचैकस्यनिर्याणंमदरेस्थितिरीयते ॥ १ ॥ तत्त्वज्ञानरूपपदंविश्रातिस्थानविना ॥ अप्रजानदृष्टसंततिःपुमान्शोकादितमसाअ
धत्वमिव ॥ १ ॥ अभीष्टैरसामतादिभिरुपनीतासुरलादिविभूतिषु ॥ २ ॥ मुक्तइषुर्यस्मैतथाविधोदैवादिद्वेजानुमृगादिव्याधितोभीतोयथाएकानादिपुरतिमेतितद्वत् ॥ ३ ॥
अशेषादिवसकियाःकार्यते ॥ लङ्कोरन्यतरस्यामित्यणौकर्तुर्णौकर्मत्वेकर्मणिल ॥ ४ ॥ परिब्राडिवस्थितःसमहाभोगान्श्रियचभोक्तुरिवयते ॥ च.पूर्ववाक्यार्थेनसहस्यस

॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ ततःशिरिवध्वजोराजातत्त्वज्ञानपदंविना ॥ आजगामपरंमोहंतमोधत्वमिवाप्रजाः॥ १ ॥ दुःखाग्निदीपितमना
मनागपिविभूतिषु ॥ तास्वर्भाष्टोपनीतासुनरेमेघिशिखास्विव ॥ २ ॥ एकातेषुदिगतेषुनिर्झरेषुगुहासुच ॥ आजगामरतिजंतुर्मुक्तेषुव्याध
तोयथा ॥ ३ ॥ राघवत्वमिवारोषाःसांवानुनयबोधनैः॥ प्रार्थितःकार्यतेभृत्यमर्होपोदिवसक्रियाः॥ ४ ॥ नित्यमुदामवैराग्यःपरिव्राडिव
शांतधीः॥ रिवद्यतेचमहाभागान्सभोक्तुंचश्रियंस्थितः॥ ५ ॥ ददावतितरंदानंगोभूमिकनकादिकम् ॥ देवेभ्याब्राह्मणेभ्यश्चस्वजनेभ्य
श्चमानद ॥ ६ ॥ चचारचतपःकर्तुंरुद्धचांद्रायणादिकम्॥परिवभ्रामतीर्थानिवनान्यायतनानिच ॥ ७ ॥ सतथापिविशोकत्वंनमनाग
पिलब्धवान् ॥ अनिधानांखनन्भूमिनिधानार्थीनिधिंयथा ॥ ८ ॥ शान्तिदिवंमहानेषुष्यत्येवकृशानुना ॥ चिंतयाचितयामाससंसा
ख्याधिभेषजम् ॥ ९ ॥ चिंतापरवशोदनोराज्यंस्वस्यविषोपमम् ॥ महाविभवमप्यग्रनापश्यत्खिन्नयाधिया ॥ १० ॥ अथैकदंकांतग
तांजूडालामंकमागताम् ॥ इदंमधुरयावाचासमुवाचशिरिवध्वजः॥ ११ ॥ ॥ शिरिवध्वजउवाच ॥ ॥ भुक्तंराज्यंचिरंकालंभुक्ताविभव
भूमयः॥ अधुनास्मिविराणेषुयुक्तागच्छामिकाननम् ॥ १२ ॥ नसुखानिनदुःखानिनापदोनचसंपदः॥ कोढीकुर्वतितन्वांगिमुनिंव
निवांसिनम् ॥ १३ ॥ नदेशभंगसंमोहोनसंप्रामेजनक्षयः॥ राज्यादप्यधिकमन्यसुखंवनिवांसिनाम् ॥ १४ ॥ स्तवकस्तनधारिण्यो
रक्तपद्मवपाणयः॥ मंजरीजालहरिण्योलोलशुभांबुदांशुकाः॥ १५ ॥ स्वपरागांगराणिण्यःकृतकौसुममंडनाः॥ आसेव्यकांचनशि
रानितंवतदशोभिताः॥ १६ ॥ तरंगमौक्तिकप्रोतसरिन्मुक्तालतावृताः॥ लतावयस्यावलितामुग्धमुग्धमृगात्मजाः॥ १७ ॥

मुच्चयार्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ देहमनःशोधनकर्तुंरुच्छूचाद्रायणादिकतपश्चकार ॥ ७ ॥ ८ ॥ चिंतयाचितालक्षणेनकशानुना ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विभवभूमयोवैभवपदानि
॥ १२ ॥ कोढीकुर्वतिलिष्यति ॥ १३ ॥ सुखाधिक्येहेतूनदर्शयति ॥ नदेशेति ॥ १४ ॥ इदानीवनराजीश्व्रूडालोपमात्वेनस्वीकृत्यवर्णयति ॥ स्तवकेत्यादिपचभिः ॥ प्राये
णसर्वन्नरूपकाणि ॥ १५ ॥ कतानिकुसुमान्येवकौसुमानिमडनानियाभिः ॥ आसेव्याःकाचनशिलाएवनिर्बतटासैःशोभिताः ॥ १६ ॥ तरगलक्षणमौक्तिकैःप्रोताभिःसरि
न्मुक्तालताभिरावृता ॥ मुग्धमुग्धमृगाएवात्मजाःशिराचोयासाम् ॥ १७ ॥

सुधियन्मार्गनिर्वाहसामिकलभाजनमिषाणि ॥ पुर्व्वरापूर्व्वद्वेतिपुष्पापूरालतापुष्पवृक्षाणां निघासाय ॥ १८ ॥ त्वरपरद्वयकात्वाय ॥ स्वरस्तरमगन्तायोपासीतद्वायमा
 ता ॥ वनदीप्योवनराय ॥ १९ ॥ २० ॥ अस्मिभ्यनगपनक्षिपयेसम्प्रपद्येउभयक्षिपरे ॥ २१ ॥ तस्यैराप्यराक्षसीकासापानापातर्निकाभासक्तिभेषधयोनुरुपतार्ष
 नतानुमयभानवसृणाविषालनभ्यापयतविषालयमीषूढालोपाय ॥ पातत्यादिता ॥ २२ ॥ २३ ॥ यद्देशोभाभेदेषावेतियावत् ॥ अत्यदोद्योद्येतिबुधचनम् ॥ २४ ॥
 पुष्पाणिधोपयधितेपाद्वलताद्वृक्षदीपयतिरोमनपुष्पैर्धितयागुलितयाअसासह ॥ पुष्पाणिगार्भितार्भैर्धीनत्वाभ्यरथायामेवपुकेतिभाभ ॥ २५ ॥ रघस्यराज्यच्छिद्रस्य
 स्वभावोद्दामसौगध्यवितर्णफलभोजना ॥ पदपदश्रेणिनयनापुष्पापूरलतांगिका ॥ १८ ॥ आस्वाप्तस्यदर्तायाताशीतलामलग्ना
 त्रिका ॥ रमयतिवमिवमार्वनवीप्योवरानने ॥ १९ ॥ यथाविविकमेकानेभनोभवतिनिर्दतम् ॥ नतयाशशिर्धियेपुनश्चवर्क्षद्रसयसु
 ॥ २० ॥ अस्मिन्सन्मन्त्रणेतन्विनविधेयंकरुमहति ॥ मर्तुर्विषदयतीच्छानिस्वनेपिकुलक्षिय ॥ २१ ॥ ॥ शृङ्गालोवाच ॥ ॥ प्रातकाल
 दृत्तकार्यराजतेनायनेतरत् ॥ वस्तेतराजतेपुष्पफलशरदिशजते ॥ २२ ॥ जराजरादेहानांयुक्तोवनसमाश्रय ॥ नयूनांत्वादृशामेवते
 नंतन्मेनरोचते ॥ २३ ॥ यौवननमहराजनयावद्वयमुज्जिता ॥ पुष्पैर्धोणेवतरवक्तावच्छोभामहेदृहे ॥ २४ ॥ पुष्पधानापुष्पमितजरसा
 सहकाननम् ॥ समग्रद्वद्विमिष्यामोहसाहवसरोवरत् ॥ २५ ॥ अत्रातकालनृपतेप्रजापालनमुज्जित ॥ राजन्यस्यैवरक्षस्यमहेद्वनो
 सविष्यति ॥ २६ ॥ अत्रातफारिणभूपरोधयतिचवेप्रजा ॥ रोधयतिव्यकार्येभ्यःप्रभुंयस्यापरस्परम् ॥ २७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥
 अलभुत्तलपनाक्षिविधेनामिमतस्त्वमे ॥ विद्विमागतमेवेतोदूरमेकांतकाननम् ॥ २८ ॥ बालात्वमनवप्राग्निनागंतव्यवनत्वया ॥ पु
 सामर्पेद्विद्वद्विगिर्विगाढ्यावनाश्रय ॥ २९ ॥ समयानवनवासेयोपित कठिनाअपि ॥ काननेपुष्पमंजयंस्सोदृशालिमक्षमा ॥
 ॥ ३० ॥ प्रवत्त्वापालयत्येहराज्येस्यातव्यमुत्तमे ॥ कुटुम्भारोद्वहनंपत्योयातेव्रतंक्षिय ॥ ३१ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्तादयि
 ताराजातामिदुवदनांवशी ॥ उत्तस्थीक्षानुमस्विलदिनकार्यवकारच ॥ ३२ ॥ अयोज्जितप्रजाचेष्टोरविरक्ताचलययी ॥ शिखिष्वजो
 वनमिवसमस्तजनदुर्गमम् ॥ ३३ ॥ सद्धत्यवितर्तकपतमेवानुययीप्रभा ॥ नार्थमवन्ननिश्रान्तशृङ्गालेवानुरागिणी ॥ ३४ ॥
 विमसामिश्रेण ॥ पृनयापय ॥ ३५ ॥ रोधयतिनिधारयति ॥ २७ ॥ ॥ एवद्विषालितोप्यविषलवैराग्य भिगविषव्यक्तामनुनयति ॥ अलमिषत्यादिना ॥ २८ ॥ वनाभ्रयो
 वननरे ॥ ॥ अथद्विगासायप्रेषुषाय ॥ २९ ॥ कठिना कठोराप्योपि ॥ यथाकामनेजानाउपवनकालाभ्यः ॥ अत्येराअपिपुष्पमंजयं ॥ शङ्खालोसोदुमक्षमास्तद्विस्वयं ॥ शक्ता
 लिमितिपाठशक्तानोबलवनापक्षिणामाट्यन्तिकमिष्याम्येयम् ॥ ३० ॥ ॥ यमयकोकमयामकालदृष्टेतिरिगितस्यापिबोधस्यपरिहारस्तदेवकार्यं ॥ स्याशयेनाह ॥ गवत्सेति
 ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ उपयययीर्धोपपद्येउपमानयोरपिउपय ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥

धृतव्योमापगास्वस्वीगानेनथाविधंशर्वसंश्लिष्यतिस्वयमपिकामादालिंगीति संश्लेषातयाविधायमुनेवेत्युल्लेखा ॥ १५ ॥ तमाललक्षण
 बालकाभकेयासातासुदिक्षुयमुनाचरिवदर्शनादिवज्योरसाहासोदयाकितपरितः कतममलचयथास्यान्तथास्थितासु ॥ इतः प्रभृति सर्वेषां समम्यतानां तारागणोददशे इत्यत्र स
 वधः ॥ ३६ ॥ दिनश्रीश्च दिननाथश्चतुर्दशपत्योर्दोषानपचरुर्भैरवमेतसवधिअपरपारउत्तरार्धरतुगच्छतोः सतोः ॥ ३७ ॥ नयाअर्धवर्षापापभोजर्कः पापैस्तन्मिमेत
 स्तीक्ष्णकैरश्वहातैश्चोच्चितैरैवमिदपारनिशानि शानायकलक्षणयोर्दपत्योः रतुमागच्छतोः सतोः ॥ ३८ ॥ दिवधूमिर्मुक्तः स्वटोमंगलजानामजालिरिवव्योमलक्षणकु
 ढिमसौधतलेतारागणोददशे ॥ ३९ ॥ स्वनाथान्त्वेवणेनतदुदयप्रतीक्षयाचश्चातकुमुदादिकुमुर्हार्सवती ॥ यौवनस्तयौवनफलमिति यावत् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ संप्रसुप्ता
 आययौयामिनीस्थामाभुवनंभस्मधूसरम् ॥ धृतव्योमापगंशर्वसंश्लेषायमुनेवसा ॥ ३५ ॥ दिक्षुसंध्यावदंतानुस्थितासु कृतमंडल
 म् ॥ तमालबालकांकानुज्योरसाहासादयांकितम् ॥ ३६ ॥ गच्छतोरपरंपरंदपत्योर्भैरवंपदम् ॥ देवोद्यानमयंरतुंदिनश्रीदिननाथ
 योः ॥ ३७ ॥ आगच्छतोरिदंपारंलघुतीक्ष्णकरोच्चितम् ॥ निशानि शानायकयोर्दपत्योर्भैरवंपुनः ॥ ३८ ॥ तारागणायददशेविकीर्णा
 व्योमकुट्टिमे ॥ मुक्तोमंगललाजानां दिवधूमिर्निर्वाजलिः ॥ ३९ ॥ चंद्राननातमः स्थामाश्रान्तानुकुनुमहासिनी ॥ यामिनीयावन्प्रापस
 रोजमुकुलस्तनी ॥ ४० ॥ कृतसंध्यासमाचारः सहचंडालयेष्टया ॥ शुष्वापशयनेभूयोमैनाकइवसागरे ॥ ४१ ॥ अथार्धरात्रसमयेदर्शो
 निःशब्दतांगते ॥ घननिद्राशिलाकोशतिलोनेसकलजने ॥ ४२ ॥ सतस्यांसंप्रसुप्तायां शयनेकोमलांशुके ॥ भृशं निद्राविमूढायां भ्रम
 यांमिवपंकजे ॥ ४३ ॥ तत्याजदयितां सुमामंकाद्राजाशिरिवध्वजः ॥ स्वैरस्वैरमुखं राहोर्दंशं चंद्रप्रभामिव ॥ ४४ ॥ उत्तस्थौ शयनाह्नी
 नवधूकाधीचलंशुकान् ॥ सलक्ष्मीकांतिलोमोर्हैरिः क्षीराणवादिव ॥ ४५ ॥ वीरक्रमार्थं यामीतितत्रैवानुचरव्रजम् ॥ योजयित्वा
 जगामासौपुराविर्गत्यपूर्णधीः ॥ ४६ ॥ राज्यलक्ष्मिनमस्तुभ्यमित्युक्तामडलाद्गतः ॥ विवेशोपग्रामरण्यानीमेकानदइवार्णवम् ॥ ४७ ॥
 घनांधकारगुल्माद्व्याकुलभूतोपककशा ॥ सारण्यानीनिशासाधंसमंतेनातिवाहिता ॥ ४८ ॥ प्रातःशून्यामरण्यानीं सनीत्वाविततंदि
 नम् ॥ सममर्कणकस्याचिद्विश्रामवनावनौ ॥ ४९ ॥

यातस्याचंडालायाभृशं निद्रयाविमूढायां सत्याम् ॥ ४३ ॥

यथाराहोर्मुखचद्रमोक्षकालेस्वैरस्वैरशनैः शनैश्चाद्रमापार्चादिशप्रतित्यजतिरद्वत् ॥ ४४ ॥ लीनावधूर्यास्मिस्तर्हीनवधूकतयाविधमधीचलमर्धमागोयस्यतयाविधमभ्युक्
 प्रावरणवत्तयस्मिस्तथाविधाच्छयनात्पर्यकात् ॥ लक्ष्म्याः कातिभिः सहिताः सलक्ष्मीकातपोलोलाश्चोर्मयोयस्मिस्तथाविधारक्षीराणवादिव ॥ ४५ ॥ वीरक्रमश्चोरदुदुनिप
 हाथानिशाचयान्तवीरक्रमपुनानुचरव्रजयोजयित्वानियुज्य ॥ पूर्णधीर्निस्सह ॥ ४६ ॥ उपार्जोपणाम ॥ अरण्यानीमहदरण्यम् ॥ हिमारण्ययोर्महत्वेदित्यानुक् ॥ ४७ ॥
 घनैरधकारसदृशैरधकारलक्षणैश्चगुल्मैराद्व्यासाअरण्यानीनिशाचतनातिवाहिताउत्तीर्णा ॥ ४८ ॥ अर्केणसमविराशामेत्युक्त्याआसायंजगामैवेतिगम्यते ॥ ४९ ॥

नमस्विर्नरतिप्र ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अत्यद्वरस्याजननाजनसपूढा जनपदइतिपाद्य ॥ पुराणिषयस्यात् ॥ ५२ ॥ रदितिसराव्यवहृतिवरापणालद्वारावलितानिपाभ्यस्त
 यादिपाभिर्वाभिवलितानवलतरा यत्नाचारपायस्त्रि ॥ पूर्वेभूताभूतपूर्वादिआभ्यमायस्त्रि ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ शाद्वर्तेर्हृतिनसृणव्यवरी रयामे ॥ मन्वरायाह्वलम् ॥ ५५ ॥
 उदम पणशासनरूपमालयम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ विधिधाताअग्नितिलस्रटमप्यधिकमप्यवहारसाधनजालमिव ॥ ५९ ॥ पुण्याणामुभयसवयम् ॥ फलमूलकुराका
 धरीनामप्युपलक्षणमवत् ॥ हतस्वदीयेदत्यर्थ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ उकमनूपोषधहृति ॥ क्रीति ॥ मालवेश रितिविषजम् तिर्षणितप्रकरणमदीपातकच्छेदिरचितउदजेअत
 भानावदश्रुतायातेतन्नानादिपूवकम् ॥ किंचित्फलादिकमुष्कातांनिनायतमस्विनीम् ॥ १० ॥ पुनःप्रात पुराणपुष्पैर्भदलानिगिरीन्व
 दी ॥ जवादुह्यययामासरजाद्वादशशर्वरी ॥ ५१ ॥ ततोभंदरशैलस्यतदस्थजनदुग्धमम् ॥ प्रापकाननमलयतदूरस्यजनतापुरम् ॥ ५२ ॥
 रथयणालसलिलवापीयलितपादपम् ॥ शीर्णवेयालयज्ञातभूतपूर्वद्विजाश्रमम् ॥ ५३ ॥ क्षुद्रप्राणिविनिर्मुक्तसिद्धसेव्यलतालयम् ॥
 आपुणपादपलतनाणवृत्तिकरैर्फलैः ॥ ५४ ॥ तत्रैकस्मिन्समेष्टुद्धस्यलसलिलमालितं ॥ शीतलेशादलश्यामस्त्रिधेसफलपादपे ॥ ५५ ॥
 समंजरीभिवर्द्धाभि सचकारोदजालयम् ॥ प्रादृकाल सविपुद्गिर्नीलाभ्ररिवपजरम् ॥ ५६ ॥ मसृण्वेणवदंढफलभोजनमाजन
 न् ॥ अपपात्रपुष्पमांदमक्षमालांकमदलम् ॥ ५७ ॥ कयार्शीतापनोदायधूसर्चिवद्यगाजिनम् ॥ आनीयायोजयत्तस्मिन्मठिकामदि
 रवृत् ॥ ५८ ॥ यत्किंचिदन्यद्वावक्तुयोग्यतापसकर्मणि ॥ तत्तत्रस्यापयामासजरातीव क्रमविधि ॥ ५९ ॥ सुध्यापूर्वजपप्रात प्रहरेस
 तदाकरत् ॥ पुष्पाचयद्वितीयेतुक्कानिदेवाचनतत ॥ ६० ॥ पश्चादनफलकिंचिदनकंदपिसादिष्व ॥ मुष्कजव्यपरोमूत्वानिनायेकोनि
 शांशर्षा ॥ ६१ ॥ इतिदिवसमखदमदरोपांतकच्छेदिरचितउज्जंतमालवेशोनिनाय ॥ नववृत्तिविलसतनसस्मारकंवास्तुरतितदि
 विवकरान्यलक्ष्म्याहरंति ॥ ६२ ॥ ॥ इत्यापूर्वा० वा० दे० मोक्षोपायेपुनि० पू० षू० शिखिव्यजप्रब्रज्यानामचतुरशीतितम सर्ग० ॥ ८४ ॥
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवशिखिव्यज-पूर्णमठिकायावनेस्थित ॥ इदानींष्टणुचूढालासारिकंकतवतीयहे ॥ १ ॥ तत्राद्वरात्रसमयेदूरया
 वंशिलिव्यज ॥ हरिणामामसुमेवचूढालाद्युपुष्पभयात् ॥ २ ॥ अपश्यत्यतिनिर्दिनाशयनशून्यतागतम् ॥ अभास्करमपूर्णेदृशांतशोभ
 निवायरम् ॥ ३ ॥ तत्तस्योर्किंचिदाभ्यलानवदनावेदशालिनी ॥ कुसितेवमहावल्लीनिरुत्साहांगपह्ववा ॥ ४ ॥

स्थितः सत्यसहस्रवर्षद्विषास्त्रिनाय ॥ मन्वायुमृतनयवृत्तिषकासनसम्भार ॥ मण्डलकाह ॥ कवेति ॥ विषेकेच्छेदिसुरतिसतिराव्यलदस्य कबारादिद्रमपिहरतिबाला
 जननेनमरार्कवशाद्वर्जितकचिरदीप्त्यर्थ ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीवसिष्ठप्र० ताल्यपमकारोनिर्वाणप्रकरणे ॥ चतुरशीतितम सर्ग ॥ ८४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥
 तादृशपशुध्यातावाभ्यपणयपिरानम् ॥ आभ्यर्पणानकाकोषायधनचापवपयते ॥ १ ॥ उकमनूपवदप्यमाणकययासगमयति ॥ एवमिति ॥ १ ॥ पात्रपुष्पैर्भितिराकावयोन
 मत्पावराआपव्यरिहान्निद्रपादनेतिषोडशार्थम् ॥ १ ॥ यस्याभिर्हीनात्यक्त ॥ १ ॥ कृषिद्वयकारकद्वेगादिजालेअसिका ॥ विरोधमसाधनाकालोऽप्यम् ॥ ० ॥

॥ ५ ॥ इति चितपावक्ष्यमाणं चितयामासेत्यर्थः ॥ ६ ॥ तदेवाह ॥ तदिति ॥ विधिनशाखेण भर्तृवप्रकताप्रथमाणतिः शरणं उद्दिष्टा विहिता ॥ असति हि भर्तृरिपुत्रादयोगतिर
तिभावः ॥ ७ ॥ वातरध्वातायनतेन ॥ ८ ॥ अन्यद्द्विविधमद्वितीयचंद्रध्वातिम् ॥ ९ ॥ वेतालयोन्मेषसमये निश्चितप्रकाशमानम् ॥ १० ॥ भर्तुर्गोविष्यद्वा विपदार्थजात
म् ॥ ११ ॥ भविष्यदेवप्रकारनिमित्तकालदेशक्रियेयत्ताभ्युदयनि श्रेयसपर्यन्तं विभाज्य चितितवतीत्याह ॥ यथेति ॥ स्फारानिर्दतिर्भूमानद्विध्वातिः ॥ १२ ॥ पुरःस्थितमिव
नप्रसन्नानविमलावभूवकुलतांगता ॥ दिनशोरिव नीहारधूसरासाव्यतिष्ठत ॥ ५ ॥ क्षणशय्योपविष्टैव चिंतयामास चिंतया ॥ कष्टं रा
ज्यं प्रभुस्य त्वावनं यातामहादिति ॥ ६ ॥ तन्मयेहाद्यकिं कार्यं तत्समीपं वज्राभ्यहम् ॥ भर्तृवगतिरुद्दिष्टा विविधविधिनान्प्रकृतास्त्रियः ॥ ७ ॥ इति
संचित्य भर्तारमनुगंतुं समुत्थिता ॥ चूडालावातरंध्रेण निर्गत्यां वरमाययौ ॥ ८ ॥ बभ्रामांबरमार्गेण वा तस्क्वधेन योगिनो ॥ कुर्वती सिद्ध
सार्थस्य मुखेनात्युदुविभ्रमम् ॥ ९ ॥ ददर्शाय यथा यातं रजौ खड्गधरं प्रति ॥ भ्रमंतमेकमेकं ते वेतालसमयोदितम् ॥ १० ॥ तादृशं प्रति
मालोक्या स्थित्वा गगनकोटरे ॥ भविष्यं चिंतयामास सर्वभर्तुरखंडितम् ॥ ११ ॥ यथा येन यदा यत्र यावत्कार्यं यथोदयम् ॥ यथा च निर्दतिः
स्फारागतव्यातेन राघव ॥ १२ ॥ अवश्यं भवितव्यं तद्भर्तुर्हृद्व्यापुः स्थितम् ॥ तदेव संवादयितुं गमनात्सान्वयवर्त्तत ॥ १३ ॥ आस्तां ममाद्य
गमनं कालेनातिचिरेण हि ॥ मया स्वपार्थगंतव्यं नियतं रेपनिश्चयः ॥ १४ ॥ इति संचित्य चूडालाप्रविश्यातः पुरं पुनः ॥ सुष्वापशयने शंभोः
शिरसि वैदर्वकला ॥ १५ ॥ केन चित्कारणेनासौ गतः संप्रतिभूयति ॥ इति पौरं जनं सर्वमाभ्यास्यातिष्ठदंगना ॥ १६ ॥ राज्ञं रक्षभर्तु
स्तत्त्वमेणसमदर्शनात् ॥ यथा कालेन केदारपक्कं कलमगोपिका ॥ १७ ॥ तयोस्तदा वह्नकालादपत्योः स्थितयोस्तथा ॥ अदृष्टान्योन्यमु
खयोराज्यकाननपालयोः ॥ १८ ॥ जगामाथ दिनं पक्षो मासो थक्नुवत्सरः ॥ शिखिध्वजस्य विपिने चूडालायाः स्वमंदिरे ॥ १९ ॥ बहु
नात्र किमुक्तेन वर्षाण्यष्टादशांगना ॥ चूडालो वाससदने वनगुच्छे शिखिध्वजः ॥ २० ॥ अथ याते पुबहुषु वर्षे पुजरसावते ॥ शिखिध्वज
महाशैलतटकोटरवासिनि ॥ २१ ॥ भर्तुः कथा च पाकं तदालक्ष्य पालितं चिरात् ॥ तदा तस्याथ याते पुबषु पुजरसावने ॥ २२ ॥ तदा तस्या
त्मकार्पस्य भवितव्यतया तथा ॥ भर्तुः समीपगमने मम कालोऽयमित्यथ ॥ २३ ॥ संचित्य मंदरोपांतं गंतुं बुद्धिचकार सा ॥ चचारान्तःपुरा
द्रात्रौ तारनभसः प्रथमम् ॥ २४ ॥ जगाम वा तस्क्वधेन गच्छंती रेददर्श सा ॥ कल्पवृक्षं शुकच्छत्रं लसत्तवकभूषिताः ॥ २५ ॥

योगबलादपरोक्षदृष्ट्वा सवादयितुं तदनुकूलमाचरितुं प्रतिपादयत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कलमगोपिकाशालिपालिका ॥ १७ ॥ अवहृतअगमत् ॥ १८ ॥ कथमगम
तदाह ॥ जगामेति ॥ ऋनुसहितो वत्सरः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कथायाणारागादिवासनानापाकमालक्ष्य प्रतप्तावलालनयापालितमतीक्षितमिति यावत् ॥ तदेत्यादिरुक्ता नु
वादेश्चक्षमाणार्थः ॥ २२ ॥ आत्मकार्पस्य स्वभर्तुर्बोधस्य तथा वक्ष्यमाणप्रकरणेन स्वोपदेशेनैव भवितव्यतया ॥ २३ ॥ ततारपुद्गुवे ॥ २४ ॥ २५ ॥

१ दत्ते इत्यपि कचित्साठः ॥ वने इति पाठे जगामा उपलक्षितस्येत्यन्वयः ॥ दत्ते इति पाठे शिखिध्वजस्फारसावते समीपस्य च यः

रमाऽक्रिष्यतुक्ता ॥ परावृत्तार्वा शकलानिकलाय ॥ २१ ॥ सिद्धात्तमेभ्य आसातिपृहीतानिषदरभाळाहृरिषदनकल्पादिसंगभ्यानियलधाविधाम्भाळास्पर्श
 पाभाषरस्य ॥ सन्निवृत्तसणस्यावृत्ताभाधेभृद्वाधीचिपरराभूतीर्निर्बलज्योत्सनाय ॥ २७ ॥ अवरस्यआतरेताभतवर्त्तानगतासतीरदश ॥ २८ ॥ स्वभाभाभयेनअविद्युक्ता
 विद्याप्यटाकपत् ॥ आत्मनायनर्धवाबाध ॥ किमुबाधतदाह ॥ अहोदन्त्यादिता ॥ २९ ॥ १० ॥ ममभनउक्तविधैर्कर्मैभ्यमानमपिद्विउक्तने ॥ ३१ ॥ अपश्येद्वदयो
 र्नाजानप्रभा ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ अग्रज ॥ मुधाप्ययमेवताद्वितसत्किस्थितमर्थात्यर्थ ॥ ३४ ॥ अयवानायेपेपदतिशेय ॥ कललप्राह ॥ भस्तरिभिति ॥ ३५ ॥ द्वा
 नदनेपाननिलपारका सिद्धाभिसारिणा ॥ परावृद्धुराकलान्यालयेकणवर्पिण ॥ ३६ ॥ सिद्धोत्तमात्तसौगध्यान्स्पर्शयामासमा
 कृतान् ॥ चद्रविवाहताभाधेमहावीचिपरपराम् ॥ ३७ ॥ अपश्यन्निमलज्योत्कामधरातरंगता ॥ मंघातरंगगच्छतीमंघलप्राश्च
 विद्युत ॥ ३८ ॥ अविद्युक्ता स्वमन्त्रासामृयोभूयाप्यलाकपत् ॥ उवाचचाननेवाहोयावज्जीवशरीरिणाम् ॥ ३९ ॥ नस्वभाव शमया
 तिमभाप्युत्कठितमन ॥ कदाग्रगोदस्कधतप्रणयप्रवणपुन ॥ ३० ॥ पश्यभिकार्तमित्युक्तमयाप्युत्कठतेमन ॥ भजरीजालवलितास्त
 रुवह्य स्वकपतिम् ॥ ३१ ॥ नमुचंतिक्ष्णमितिमभाप्युत्कठतेमन ॥ ययेयमभजाकार्तमेतिसिद्धाभिसारिका ॥ ३२ ॥ तथाकदाहमे
 प्यामिममार्पातिमन स्थितम् ॥ इममदाश्वमरुतएतेवशशिन करा ॥ ३३ ॥ वनराजयएताश्वमामप्युत्कठयंत्यहो ॥ इच्चित्ताश्रमुधीवां
 त किंत्वताद्वितस्थितम् ॥ ३४ ॥ साव्यामनिमलासाधोक्तेयाताविवेकिता ॥ अयवाचित्तमत्तारिस्वप्रत्युत्कठसेमखं ॥ ३५ ॥ तिष्ठो
 क्ताभिवलितैरसमुत्कठितेनमे ॥ किंत्वोत्कठसेवाभेभत्तांयातोजरामेवेन ॥ ३६ ॥ तपस्वीरुशगात्रश्वमेवैन्निर्वासनलया ॥ मना
 राज्यापभोगेभ्यामन्यस्यामूलतांगतम् ॥ ३७ ॥ वासनालतिकाप्रावृणदीनदगतायया ॥ एकांतरतएकालानारस शांतवास्तन ॥ ३८ ॥
 मन्यमभवतिमत्ताशुष्कद्वस्समास्थिति ॥ नयापिचित्तकोल्कठाभवतोल्कठयान्वितम् ॥ ३९ ॥ भतिमुद्रोप्ययोगेनश्लेपयिष्याम्यहप
 तिम् ॥ प्रमृष्टपलनमेतु सर्माहृत्यमनोमुने ॥ ४० ॥

नीरद्वयत्वाह ॥ किमिति ॥ वामहृत्परीरिपदार्थिगनापार्थसमुत्कठसेवेभेभसाकरीयातल्लन्त्रिरेषेपृषभवेस्वभाप्यतद्वत्यर्थ ॥ ३६ ॥ राज्यादीनामभोगेभ्य अभोगार्थं अ
 त्यमन प्रभृष्टानिभृष्टागतंमप्यसभावेये ॥ ३७ ॥ तयाश्वस्यासनालतिकाययाप्रावृणदीसुद्रामहानदगतासतीनपृथगवशिष्यमेतयासपन्येतिशेय ॥ एकातेत आसक
 अतएवत्काला ॥ नीरसोतिरिच्छ ॥ ३८ ॥ पूर्ववत्तयाप्रवृत्तानान्निहस्ताहमन-युनरुम्हापिर्थाप्राह ॥ तयापीति ॥ अस्तेवचिध सन्तयापिद्विषित्तकातवोल्कठाअहयोगेन
 द्यवाप्रापायनभर्तुमितिमुद्राभ्यास्वहीहृत्यप्रावृत्तशेयभोगोल्कठयापुनर्वतिभधनासहश्लेपयिष्यामिनत्वयोल्कठाकार्पयतिपरेणत्वयथा ३९ ॥ तदेवस्यटमाह ॥ प्रमृष्टेति ॥ ४०

॥ ४१ ॥ यद्यस्माद्धेतोर्भर्तितत्त्वबोधान्मयासमंतल्यरूपमंतर्वाह्यार्थचितितंयस्यतथाविधसंपत्स्यतइतिशेषः ॥ तदेवप्रशंसत्याह ॥ समयेति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अब्दान्मेधाया ॥
वनतरवनमध्यम् ॥ ४४ ॥ पादपातालतानाचस्पदेनवेद्यावनुमेयौगमागमौयस्या ॥ ४५ ॥ योगेनसमाहितचित्तेनेतियावत् ॥ योहारकेयूरादिभूषितःसन्मेरुकातिरभवन्तमे
वअत्रमदरोटजेकशागलादिलक्षणइदरीतिपरेणसबध ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ऋगीशप्रसिद्धरुद्रद्वारपालमिव ॥ ४८ ॥ देवातिथिसमर्चनायपुण्याणिमालांप्रथयतम् ॥ जटाभिर
कितचिङ्कितम् ॥ ४९ ॥ अनात्मज्ञाताअज्ञानतदात्मकम् ॥ ५० ॥ यतोयस्माद्धेतोर्भर्तितप्रियःपतिर्मोहघनेनरुदिक्षुण्णामभिहतामिमादशामभ्यागतस्तस्माद्धेतोरिहास्मि
राज्यएवनिरोद्ध्यामिनिवत्स्यावःसुखंचिरम् ॥ अहोनुचिरकालेनमनोरथमिमंशुभम् ॥ ४९ ॥ अहमासादयिष्यामिचद्रतांसमाचिति
तः ॥ समग्रानंददंनानामेतदेवोपरिस्थितम् ॥ ४२ ॥ यत्समानमनोवृत्तिसंगमाखादनेसुखम् ॥ इतिचिंतयतीव्योक्ताचूडालोहंष्यपर्व
तान् ॥ ४३ ॥ देशानब्दान्दिशतांश्चप्रापमंदरकंदरम् ॥ अदृश्यैवनभःस्थैवप्रविवेशवनांतरम् ॥ ४४ ॥ बाल्येवपादपलतास्पंदवेद्यगमा
गमा ॥ वनैकदेशेकस्मिंश्चिरुक्तपणौटजंप्रतिम् ॥ ४५ ॥ इष्टायोगेनबुबुधेहंतरमिवास्थितम् ॥ हारकेयूरकटककुंडलादिविभूषितः
॥ ४६ ॥ अभवन्मेरुकांतिर्यस्तमेवात्रददर्शसा ॥ कशांगंकृष्णवर्णंचजीर्णपर्णमिवस्थितम् ॥ ४७ ॥ कज्जलांबुभरस्तातंभंगीशमिवनि
रुदहम् ॥ चरींवरधरंशांतमेकाकिनमवस्थितम् ॥ ४८ ॥ स्थलीनिषण्णंपुण्याणिप्रथयंतंजटांकितम् ॥ तमालोक्यानवधांगीचूडाला
पीवरस्तनी ॥ ४९ ॥ किंचिज्जातविषादैवमुवाचात्मनिचेतसा ॥ अहोनुविषमंमौर्ख्यतदनात्मज्ञातात्मकम् ॥ ५० ॥ एवंविधाःसमायांतिद
शामौर्ख्यप्रसादतः ॥ अयंसराजालक्ष्मीवान्यतोमेतिप्रियःपतिः ॥ ५१ ॥ त्वदिमोहघनक्षुण्णामिमामभ्यागतोदशाम् ॥ तदवश्यमिहाद्यै
वनाथंविदितवेद्यताम् ॥ ५२ ॥ नयान्मजनसंदेहोभोगमोक्षश्रियंतथा ॥ इदंरूपपरित्यज्यरूपेणान्येनकेनचित् ॥ ५३ ॥ सकाशमस्य
गच्छामिबोधंदातुमनुत्तमम् ॥ बालेयंममकांतेतिमदुक्तंनकरोत्यलम् ॥ ५४ ॥ तस्मात्तापसरूपेणबोधयामिपतिक्षणात् ॥ भर्ताकषा
यपाकेनपरिपक्वमतिःस्थितः ॥ ५५ ॥ चेतस्यस्याद्यविमलेस्वतत्त्वंप्रतिबिंबति ॥ इतिसंचित्यचूडालावभुवद्विजदारकः ॥ ५६ ॥ ईषड्या
नाद्वतान्यत्वंक्षणादंबुतरंगवत् ॥ पपातविपिनेतस्मिद्विजपुत्रकरूपिणी ॥ ५७ ॥ भर्तुरध्याजगामाग्रमंदस्मितलसन्मुरवी ॥ ददर्शद्विजपु
त्रंतपुरोयातंशिखिध्वजः ॥ ५८ ॥

नृदजेअद्यैवअवश्यनाथपतिविदितवेद्यतातथाभोगमोक्षश्रियनयामिप्रापयामीति
परेणान्वयः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ किमर्थमिदंरूपपरित्याज्यतत्राह ॥ बालेति ॥ ५४ ॥ प्रागेवकुतस्तपस्विबेषेणसनबोधितस्तत्राह ॥ भर्तेति ॥ ५५ ॥ द्विजदारकोब्राह्मण
पुत्रः ॥ ५६ ॥ कथंभवत्तदाह ॥ ईषदिति ॥ प्रागुक्ताग्नीषोमभारणान्वितादीषड्यानात् ॥ अन्यत्वंपुंस्त्वम् ॥ ५७ ॥ अपपुरोदेशम् ॥ ५८ ॥

मूर्तिमास्थितपद्मदलनकाप्रवर्गोराशिर्धातुस्य ॥ ५९ ॥ ६० ॥ व्यासप्रकोष्ठान्मूर्तिवधादिगुणावहिर्देशीयेन अतएव किंयुक्तामप्रादस्तमाध्यादित्युच्यते
 लिङ्गाप्रसादाभरणानां देवदाह्मवत्प्रगापणाक्षसूत्रप्रणाशालयास्थितमृगपुलकितम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ गमस्यग्नयलप्रपाप्यदुष्टस्यतयाविषमवलपवतमिवास्ति ॥ ६३ ॥
 ६४ ॥ मरुदभ्रमर्दपरतरप्रस्थानागमबाहोत्तरस्यते ॥ तत्फलजननिर्वाहितपूर्णकुलमिषसंचलम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ सवर्निर्भाविषट्परासनम् ॥ करोकोकरातले ॥ ६७ ॥
 वनांतरादुपायाततपोमूर्तिमिवास्थितम् ॥ द्रवलनकगौरोगमुक्ताहारविभूषितम् ॥ ६८ ॥ शुक्ल्यज्ञोपवीतांगशुक्लांबरयुगादतम् ॥
 कमंदलुधरंकांतपुरेयातशिखिध्वज ॥ ६९ ॥ व्यासप्रकोष्ठदिगुणेनाक्षसूत्रप्रचारुणा ॥ भूमावलप्रगात्रेणकिष्कुमात्रेणचस्थित
 म् ॥ ६९ ॥ पुनलध्याममधानसालिमालमिवांजुजम् ॥ भासयतप्रदेशतंशारीरीक्षिमंदले ॥ ६२ ॥ कुंडलाभूषितमुरवनवमर्कमिवो
 नितम् ॥ शिलासत्रोतमदारशृंगस्यैदुमिवाचलम् ॥ ६३ ॥ कांतोपशान्तवपुपमूर्जितविजितोद्विजम् ॥ हिमाभ्रमस्मृतिलकमूर्षितालो
 कसुन्दरम् ॥ ६४ ॥ मरुदभ्रमर्दालीनपूर्णदुमिवचचलम् ॥ तमालोक्यदिजसुतसमुत्तस्यौशिखिध्वज ॥ ६५ ॥ देवपुत्रागमधिवासपरि
 त्यक्तपादुक् ॥ देवपुत्रनमस्कारहृदभासनमास्यताम् ॥ ६६ ॥ इत्यस्यदर्शयामासपाणिनापत्रविष्टम् ॥ ददौचदिजपुत्रस्यपुष्पमुष्टिक
 रंलकरं ॥ ६७ ॥ चंद्रकुमुदसंहस्यत्रालेयमिवपद्मे ॥ हरजपुनमस्तुभ्यमितिदिजसुतोवदत् ॥ ६८ ॥ यहीत्वाकुसुमान्मस्माद्विवेशपुत्र
 विष्टम् ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ देवपुत्रमहाभागकुतआगमनंरुतम् ॥ दिवस सफलोमन्येयत्वामयास्मिदृष्टवान् ॥ ६९ ॥ इदम
 व्यमितपापपुष्पाणामानिमानद ॥ इमाप्रप्रयितामालापुत्वातामद्रमकुते ॥ ७० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वापापमर्थ्यचमालां
 पुष्पाणिचानप ॥ शिखिध्वजकादिशायैददौदेव्येययाखिलम् ॥ ७१ ॥ ॥ चूढालोवाच ॥ ॥ सुचद्वनिपरिभ्रांतोभूतलायतनान्यहम् ॥
 त्वत्तपूजाययामात्रामयेयनतयान्यत ॥ ७२ ॥ पेशलनानुरूपेणप्रअयेणामुनानप ॥ मन्येहनुनमत्यंतचिरजीवीमविष्यसि ॥ ७३ ॥
 शांतेनमनसोदारमारादुन्मुककलनम् ॥ निर्वाणार्थतपरसाधोकक्षितंभूतवानसि ॥ ७४ ॥ असिधाराममंसौम्यशांतवतमिदंतव ॥
 स्फूर्तियद्राज्यमुत्सज्यमहावतनिपेवणम् ॥ ७५ ॥

पष्ठेप्रालेयद्विषकणआलिमिव ॥ ६८ ॥ ययस्मात्त्वामयास्थिद्वसदृष्टवान्

स्मि ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अस्मिदयात्रोक्तमनक्तिभ्यतिपयाखिलम् ॥ ययायानतिहर्सापयार्थेअप्ययीगाव ॥ ७१ ॥ नतयाप्यतभासेत्यनुपजयते ॥ ७२ ॥ ममयेणविनयेन ॥
 एतदेतत्सर्वमनुकाभिरजीविनाभरतीतिगाव ॥ ७३ ॥ आराहदेउन्मुक्ताकस्यनाफलसकल्यायस्मिन् ॥ अतएवोदारनिषाणार्थेनप सपुनवान्स्वचितधानसि ॥ कश्चिदिति
 दृष्टयश्चेतिपात ॥ ७४ ॥ शांतीनामकोपमानांयतिवनस्थानांवनभूतमिदमहावतनिषण्णमसिपारासममूरमत्यतएयाननिर्वासयेत्यर्थ ॥ ७५ ॥

राज्यत्यागनिर्वाणार्थतपश्चरणयोरज्ञातयोः प्रशंसनायोगात्तस्यतपसा सर्वज्ञतांभावयन् राजा द्विजसुतरूपादिमपदाप्रशंसति ॥ जानासीत्यादिना ॥ लायसेमहाप्रभावइतिशेषः
 ॥ ७६ ॥ अथवाकिंवद्वनासम्यगालोकाद्वीक्षणदेहकातितश्चास्यतेनसिचसीव ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ शृंगमेरुशिखरम् ॥ अमुनामहत्तमालारूपेण ॥ ७९ ॥ सुमनसांपुष्पाणापत्रदल
 मिवपेठवसुकुमारतेअगम् ॥ ८० ॥ इदपुष्पजातमित्यदृश्यमानवैचित्र्येणसितमथितम् ॥ पिञ्जवधनेकर्मणिक्तम् ॥ अगेतिसवोधने ॥ तत्तस्माद्देवस्यतवाचर्चनदित्यर्थः ॥ ८१ ॥ दे
 वार्चनादप्यतिथिपूजनमधिकमितितदेकमपिजन्मसाफल्यहेतुस्त्वत्पूजनेतुमेद्वयमपियुगपत्सपन्मिति सुतराज्जीवितसाफल्यमित्याशयेनाह ॥ जीवितमिति ॥ ८२ ॥ तत्तस्मान्म
 शिखिव्यजज्जवाच ॥ ८३ ॥ जानासिभगवन्सर्वदेवस्त्वंकोत्रविस्मयः ॥ श्रियैवलोकोत्तरयाज्ञायसेचिद्गुरुपया ॥ ८४ ॥ एतान्यंगानितेचं
 द्राद्वदितानीतिमेमतिः ॥ अथवाकिंसमालोकादद्भुतेनेवसिचसि ॥ ८५ ॥ अस्तिमेदयिताकांतापातिमद्राज्यमद्यतत् ॥ तवेवतस्यादृष्टा
 नितान्यंगानीहसुंदर ॥ ८६ ॥ उपशान्तंचकांतंचवपुरापादमस्तकम् ॥ शृंगंशुभ्रांबुदेनेवपुष्पेणाच्छादयामुना ॥ ८७ ॥ निष्कलंकंदुसं
 काशमंगमादित्यतेजसा ॥ मन्येतेभ्लानिमायातिस्ममनःपत्रपेलवम् ॥ ८८ ॥ देवार्चनायापचितमिदमित्यसितंमया ॥ अंगत्वदंगसं
 गेनतत्पयातुक्तार्थताम् ॥ ८९ ॥ जीवितंयातिसाफल्यंस्वमभ्यागतपूजया ॥ देवादप्यधिकंपूज्यःसतामभ्यागतोजनः ॥ ९० ॥ तत्क
 स्त्वंकस्यपुत्रस्त्वंकिमायातांस्यनुग्रहात् ॥ एतन्मेसंशयांछाधिविमलेदुसमानन ॥ ९१ ॥ ब्राह्मणज्जवाच ॥ राजन्मेशृणुवक्ष्यामि
 यथापृष्टमखंडिनम् ॥ कोनामपरिपृच्छंतांविनीतंवंचयेत्युमान् ॥ ९२ ॥ अस्यास्मिञ्जगतीकोशशुद्धात्मानारदोमुनिः ॥ पुण्यलक्ष्म्यामु
 खेकांतैकपूरतिलकोपमः ॥ ९३ ॥ सकदाचिन्मुनिर्देवो गुहायां ध्यानमास्थितः ॥ तत्रहेमतटेगंगावहत्युरुतरंगिणी ॥ ९४ ॥ मेरुलक्ष्म्यां
 स्फुरद्गुप्ताभातिहारलतायथा ॥ एकदानारदमुनिर्ध्यानंतेससरित्ते ॥ ९५ ॥ ध्वनहल्यमश्रौषांहीलाकलकलारवम् ॥ किमेतदित्यसौ
 किंचिज्जातप्रायकुतूहलः ॥ ९६ ॥ हेलयालोकयन्मधामपश्चल्लनगणम् ॥ रंभातिलोत्तमाप्राच्यंनिर्यातंजललीलय ॥ ९७ ॥ क्रीडंतं
 त्यक्तवसनंदेशेपुरुषवर्जिते ॥ कांचनांभांजमुकुलसंकाशैःस्तनमंडलैः ॥ ९८ ॥

द्वत्पूजाग्रहणादनतरमितिशेषः ॥ ९९ ॥ पृष्टमनतिकस्ययथापृष्टम् ॥ १०० ॥ पुण्यलक्ष्म्या कांतरेभ्येमुखेसुरभितरयत्कपूरतिलकंनदुपमायस्य ॥ अनेननारदो गौरागइतिगम्यते
 ॥ १०१ ॥ गुहायामेरोरितिशेषः ॥ १०२ ॥ ध्वनतिवलयानियस्मिस्तथाविधलीलाकलकलारवंजलक्रीडाकोलाहलध्वनिम् ॥ संभावनाप्राचुर्यार्थम् ॥ प्रायशब्दोप्यदंतोस्ति ॥
 तदस्मिन्ननप्रायेसंज्ञायाम् प्रायभवः रूपाखायादितिपाणिनिजैमिनिप्रभृतिभिःप्रयोगात् ॥ १०३ ॥ निर्यातजलांनिर्यातम् ॥ जललीलयाजलसेचनदिक्रीडया ॥ १०४ ॥

अन्धान्धपारिवृष्टिनेष्टितसप्तविंशतिभिर्दिनाम् ॥ इतरेष्वेवमस्य आपूरनिर्गमवादिशायसादरोनकाभोगेनकातिसंस्थानेनआधौरुद्रभिस्तामकस्यकाममदिरस्यस्त
 आशयपुर्नमितिपरेणाश्वय ॥ ११ ॥ स्वजलदीपमन्थान्निर्मलीकृतोन्मतिविष्वक्प्रेणसर्वानोभ्यामाभ्योमधिलोसिनीभापगामवाकिनीरहृत्वाश्वपरासप्तमाहेणतर्जयतन्पराभा
 षयतमिधेस्यस्य ॥ १२ ॥ मनाशुद्धकामस्यअमरोधानेनहनधनेकीटायारयश्चकभूतिर्नितवतदलसौ सेतुनिर्निरोधाहृत्ययेधर्षितगगांभूयेन ॥ १३ ॥ यतस्वच्छमन्त्रादस्यो
 न्यारगतोमगभत सर्वतन्निर्दिष्टतसर्वागसर्वषट्दृष्टसर्वागसर्वसवतपाणिपादनस्यवतीशिरारोमुल्लिखितपिंसिद्धकालास्यन कथ्यतारोग्यमग सकाराहुत्विनविश्वरूपमिवास्थित
 मितस्य ॥ १४ ॥ विश्वरूपसर्वायिनुर्ममवतकालात्मकत्वविश्वरूपभीमोन्मार्जुनेनकोमवानुपकपदतिपृष्टेनअगधताकालासिलोकसप्तपट्पद्मद्वेलोकामसाहनुमिदमभनद्वर्षि
 स्ववचनेवर्षातम् ॥ अतस्तमेवकालात्मानसर्वकथनाफलदाहृत्वात्कथ्यतल्लेनकपयति ॥ वर्षषिटपादित्यादिना ॥ वर्षाणिप्रभवाद्यप्यदिसंबन्धराविदयास्वधा यस्य ॥
 परिवेष्टितमन्योन्यफलफातदुर्मंयथा ॥ हुतहेमरसापूरनिर्गमरोगमासुरे ॥ १५ ॥ कुर्वन्मुरुभिः काममदिरस्तभसस्यम् ॥ निर्मलीक
 तचद्रेणप्यामांध्योमविलोसिनीम् ॥ १६ ॥ लावण्यरसपूरेणतर्जयतमिवापगाम् ॥ प्राकरिर्मरोद्यानरयचकैर्मनोभुव ॥ १७ ॥ उत्पया
 मितगगांभुनितवतसेतुभिः ॥ सवन्नददसर्वागविश्वरूपमिवस्थितम् ॥ १४ ॥ प्रतिविंविनसर्वागमन्योन्यादर्शान्तम् ॥ कालकल्पतरा
 वपविदयास्तस्यपृष्ठवान् ॥ १५ ॥ विविधचतुलताजालाद्दिनश्रीकलिकाकुलान् ॥ आलोकपुष्परजसोजाताद्गगनकानने ॥ १६ ॥ सुर
 ज्जलभगवोतात्समाभ्येकालवाढकान् ॥ कनकलवकदंष्टुस्यधयातिरसान्वितम् ॥ १७ ॥ उद्धृत्याहृत्यसंपूर्णदलितामोजपृष्ठवन् ॥ आ
 लोललकफेगास्तितारकादिमधुव्रतम् ॥ १८ ॥ अमृतापद्विधातायकोशसम्पयकारिभिः ॥ दुष्प्रापभूतसपानांविफसत्कनकांबुज ॥ १९ ॥
 पद्मिनीपृष्ठवान्द्येगुमेमेरुगुहांतर ॥ शीतलंस्वधुनीतीरतोयोन्युष्टमलेसुरे ॥ १०० ॥

एतेनायमद्वयस्यमासानांशरास्तात्मवर्गुरुक्तमेव ॥ १५ ॥ मिथिभाभिन्मलक्षणकनकवोलताकालानिअर्वातरशास्तासभूहायस्य ॥ गगनमध्यन्तकारस्तल्लुप्तमेकाननेनद
 नजातान् ॥ १६ ॥ सुरद्विजलमयचन्द्रपरिणामशरीरत्वाज्जलरवौर्द्वैभोगाद्यासात् ॥ समाप्यध्यपृकमालबाहकमलधालकद्वयोर्मेदावाहालयस्यधयाविधालक
 स्यतार्क्ष्योर्द्वैश्वरूपमिवस्थितमितिपूर्वभाष्यय ॥ पुनर्ललनामणमवधिशिनष्टि ॥ स्तनेभिः ॥ परस्परस्ननस्तवकदंष्ट्रेषुअभोजामुक्तेषुसर्षीद्वयसाभ्यदर्शनप्रयुक्तस्यधया
 नालाहुत्वेनस्यस्तालनास्यपूर्वद्विनाभ्यभोजामुक्तेषुपृष्ठवधिनियोगेनपरेणाश्वय ॥ १७ ॥ अर्धाभ्युत्पद्यमेधुआलोलाअलकाम्बुपुनला केरादीयुक्तलाअक्षितारका
 आरितराहालाटिकास्तविभगारुक्तेर्द्वीनटमणयश्चमधुधरायमरायसिम् ॥ १८ ॥ पुनकीदराललनगणनदाह ॥ अमृतोत्सादिना ॥ अमृतकलाकोरासप्तपदकारिणि सुरैर्द्वै
 रयतस्यपुण्ड्रपदपुण्ड्रयक्तानामपार्श्विषयागामुनेरुकांपुनमेरुगुहांतरेएकमेवसद्वत्तवर्षावकलापूरमिवास्थितम् ॥ तद्यगुमद्विपुलंनदुपपन्नयेविशिनष्टि ॥ इत्याये
 इति ॥ अन्धान्धनिरोधवादिअमृतनिधामयोभ्यस्त्यनतामदर्शनापानि ॥ ११ ॥ १०० ॥

इदंशकान्तंशैणस्तीसमूहमालोक्पमुनेर्मनस्तदनंतरमानीदितंप्रभत्तंसनआश्रितोविवेकांशोयेनतथाविधंभूवेतिपरेणान्वयः ॥ १० १ ॥ २ ॥ चित्तेविकारास्तर्वांगेग्राणक्षोभस्तेनस
वर्गिसारस्परतसःस्वलनदन्तमित्याह ॥ वभूवेति ॥ तत्रदृष्टानाह ॥ फलमित्यादिना ॥ ३ ॥ छिन्नक्षतलतावतशारावमूलस्थानंयस्यतथाविधःप्रत्यमस्तरुणःपादप्रोवदादिरिव ॥
उत्तमेतिराजसबोधनम् ॥ ४ ॥ द्विधापातंसयोद्विधावहितविसंशृणालमिवबाणलक्ष्मरभूतोरसःशुक्रयस्य ॥ राजप्रश्नःस्पष्टः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तत्त्वज्ञानामपिप्रबलतरपारब्धेनविवेकां
शनिरोधाकदाचिद्विधर्मानुवर्तनमस्यवेत्युत्तरमाह ॥ सर्वस्याएवेत्यादिना ॥ ७ ॥ यावत्स्वातन्त्र्यनाशपर्यन्तम् ॥ ८ ॥ सुखदुःखमयत्वमेवदृष्टादैर्दर्शयति ॥ तृप्तादिनेति ॥ ९ ॥

चंद्रविंबकलापूरमेकत्रैवोपसंस्तम् ॥ शैणमालोक्पतकान्तंसहसैवमनोमुनेः ॥ १० १ ॥ अनाश्रितविवेकांशंवभूवानंदितंस्फुरत् ॥ आ
नंदवलितेचित्तेक्षुब्धेप्राणानिलेस्थिते ॥ २ ॥ वभूवतस्यलक्ष्मस्यमदनस्वलितंतदा ॥ फलंरसापूर्णांमिवग्रीष्मांतद्वतोयदः ॥ ३ ॥ प्रत्यप्र
पादपच्छिन्नलतावतद्वोत्तम ॥ अवस्थायकणस्पंदीशशंकद्ववामुनिः ॥ ४ ॥ विसंविधापातमिवगलत्साररसोभवत् ॥ ॥ शिखि
ध्वजउवाच ॥ ॥ तादृशोपिवद्भुजोपिजीवन्मुक्तोप्यसौमुनिः ॥ ५ ॥ निरिच्छोपिनिरागोपिनिकिंचिदुपमोप्यलम् ॥ सबाढ्याभ्यंतरंनित्य
माकाशविशदोपिच ॥ ६ ॥ नारदोपिकथंब्रह्मन्मदनस्वलितोभवत् ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ सर्वस्याएवराजर्षभूतजातेर्जगन्त्रये ॥ ७ ॥
देवादेरपिदेहोयद्व्यालैवस्वभावतः ॥ अज्ञमस्त्वथतज्ज्ञंवायावत्स्वांतंशरीरकम् ॥ ८ ॥ सर्वमेवजगत्पंगसुखदुःखमयंस्मृतम् ॥ तस्या
दिनापदार्थनकेनचिद्वर्धतेसुखम् ॥ ९ ॥ आलोकद्वदीपेनमहांबुधिरिवेदुना ॥ क्षुधादिनापदार्थनदुःखंकेनचिदेवहि ॥ १० ॥ तमोमे
घपटेनेवस्वभावोऽत्यन्तकारणम् ॥ स्वरूपेनिर्मलं सत्येनिर्मेघमपिविस्मृते ॥ ११ ॥ दृश्यमुह्यासमाप्नोतिप्रादर्थीवपयोधरः ॥ अनारतानुसं
धानादप्यन्मेषमविस्मृते ॥ १२ ॥ स्वरूपेनोह्यसत्येषचित्तेदृश्यपिशाचकः ॥ यथातमःप्रकाशाभ्यामहोरात्रौस्थितिंगतौ ॥ १३ ॥ तथैव
सुखदुःखाभ्यांशरीरंस्थितिमागतम् ॥ एवंहिसुखदुःखेदेजन्मकारणदर्शनात् ॥ १४ ॥ अज्ञस्यगाढतांयातेपटेकुंकुमवदृढम् ॥ तज्ज्ञस्य
त्वंगलगतोमनागपिनतदृशात् ॥ १५ ॥

दुःखवर्धतइत्यनुकल्प्यते ॥ ११ ॥ यथामेघलक्षणेनपटेनउपचितेननिरितमोवर्धतेतद्वत् ॥ यज्जतत्त्वज्ञानामपिप्रक्षेपंस्वरूपविस्मरणेर्दृशानधर्मास्तथाज्ञानार्थिकाव्याभिमित्याशये
नाह ॥ स्वरूपेइति ॥ ११ ॥ अतएवसदैवदृशानुह्यासायसदैवसमाधिनास्वरूपाविस्मरणशीलेनभाष्यमित्याशयेनाह ॥ अनारतेति ॥ उन्मेषोनिर्मेघव्यांतरालकालस्ताव
न्यात्रमपि ॥ १२ ॥ १३ ॥ एवज्ञाज्ञयोःप्रारब्धफलभोगसाम्योपिरजनारजनकत्वविशेषोऽस्येवेतिदृष्टानाभ्यामुपपादयति ॥ एवंमित्यादिना ॥ जन्मकारणस्यदेहाद्यात्मभा
वस्यदर्शनात् ॥ १४ ॥ तज्ज्ञस्यतदृशान्तत्त्वज्ञानवशात् ॥ मनागपिनलगतः ॥ १५ ॥

यथायथं स्फटिकस्थितं रागेयनाशाभ्यानुत्तरेण ॥ आदिपदासंख्यकुट्टेर्नलपकाराण्यप्यासेनशाकान्तरी ॥ अतिशयेनसकानां पृथुभाशुभीकुमुनीन्यादिवर्णोपटस्येवरा
 येपरजमयाआदिपदासंख्यकुट्टादिनाथयथाभरणेनलगतस्तद्विरुध्य ॥ दधानीस्फटिकविपक्षस्यस्वच्छतरस्याद्विशेषमाह ॥ पुरं स्थेति ॥ स्फटिक-पुरं स्थजपाकुसुमादिवत्सु
 भावेवताल्काटिकरंजनानपिचयात् ॥ तज्जलुनामपिनीत्यय ॥ १६ ॥ अक्षस्यपादनायोदेतिपयुक्तद्विदृष्टाणि ॥ वलुनइत्यादिना ॥ धनरंजितरंजनम् ॥ धी अक्षस्ये
 निरोप ॥ १७ ॥ तस्मत्तत्माह ॥ गतधीति ॥ यद्यस्याद्विरोधिताप्रवर्तीत्यर्थ ॥ १८ ॥ विषयरंजननवद्विदृष्टाणि ॥ तथाचपुक्षीविषयरंजनवासनोपचयपरस्तरस्यपर
 धनोक्षद्विकलितमित्याह ॥ अनेनेति ॥ १९ ॥ दूरस्थानीपुष्पराज्यादीनाम् ॥ अपिपदासनिहितानांचलाभानाशादित्यतिप्रकारणप्रामोदतिमानि सुखदुःखसंकेनकमेण
 आयेतद्वेदितारजापृच्छति ॥ स्तोसर्सीति ॥ १२० ॥ ११ ॥ त्रयार्द्धसुखोत्पत्तिप्रकारवर्णयति ॥ स्वति ॥ सन्निहितविषयकायाधिपतिर्गणिभिर्दूरस्थविषययोश्चानुमानादिना
 यथाशुभाशुभौरागादिनाकांततरौमणौ ॥ पुरं स्थवत्सुभावेनरंजनरंजितस्फटिकोयथा ॥ १६ ॥ तज्जलुनामपिनीतिवोधाज्जीवन्मुक्तमतिर्मु
 नि ॥ वलुनं श्लेषमन्त्रेणपनरंजितमेतिधी ॥ १७ ॥ गतं विवलुनिहदुष्टद्विर्यापरितापिता ॥ गतपिपुक्कुमेवसंतदीयमनुरंजनम् ॥ १८ ॥
 नजइतिपयामूर्द्धसाविषयरंजनम् ॥ अनेनेवकमेणोतीषयमोक्षीय्यवस्थितौ ॥ १९ ॥ भावनातानवमाक्षोषधीर्हिदृष्टभावना ॥ शि
 रिवज्जलवचाव ॥ ॥ स्वात्यसिकारणप्रामोक्तयं दुःखसुखं चवा ॥ १२० ॥ अभ्युदेतीतिवदमेदूरस्थानामपिप्रभो ॥ अत्युदारमतीवाच्छ
 यद्दुर्धवचनं वव ॥ २१ ॥ श्रोतुं धर्मिनगच्छामिभयूरभ्रवरवेखिव ॥ ॥ चूडालावाच ॥ ॥ स्वात्यसिकारणद्वयलब्धकायाद्विपणि
 मि ॥ २२ ॥ सुखसविद्यबालानूनमसुखतिसत् ॥ दद्वताक्षोभमायाताजोवकुंडलिनीगतम् ॥ २३ ॥ जीवस्यनियतानां द्वयपद्मे
 स्थितिगता ॥ प्राणावपुरिवानादीर्जीविआकाशतिसुरम् ॥ २४ ॥ सस्पर्शकप्रयुज्जाल्मसोहृमलताइव ॥ सुखप्रयोधसचारदुःखयो
 धागमेतया ॥ २५ ॥ जीवस्यनियतानां द्वयपद्मेद्वस्थितिगता ॥ सुखिन-प्रसुरत्येयाधीरताशुनदुःखिन ॥ १२६ ॥

षलद्वयलब्ध ॥ २१ ॥ अथरिच्छिन्नस्वतन्त्राभिज्ञत्वाद्दालादयद्वद्वगापुद्विस्थाआत्मसुखसविदुःखे शोभादक्षोभमायातासतीयावर्णनरीत्याकुंडलिनीमुखप्रभवप्राणवि
 धारकत्वात्कुंडलिनीगतकीचभोक्तारमद्विस्वतन्त्रायाजगतवद्वेद्याभिज्ञस्फुटिगणवृद्धसतिआविभ्रमति ॥ एतदेवान्वदस्याभ्यानिभूतानिमाध्यामुपजीवतीतिभूतेरितिभाष ॥ २३ ॥
 दस्यस्यभोक्तृनयनरसनयोधादिवन्निनियतभोगस्थानामभनमागभेदमाह ॥ जीवस्येति ॥ २४ ॥ तस्यविषयसंस्पर्शेनतरेकायपदाहात्मासन्निधिपूर्वभान्वय ॥ कीदृश्यना
 द्वाद्यासद्विषयरेदयानमाह ॥ रसद्वि ॥ यथाभूलेषकोरसोजलनाद्विहादुपलगा सर्वपदेषोप्यनुपविशतिद्वित्यर्थ ॥ २५ ॥ पृथुपृथुपृथुनैक रूपान्वत्यर्थ ॥ कुनरत
 न्मननमाह ॥ सुखनद्वि ॥ सुखिन-सुखानुभवेप्रभवस्यकीदृश्यधीरतास्वस्थताप्रसुरतिननुदुःखिनोदुःखानुभवेप्रभवस्य ॥ सविअस्वस्थतरलद्वद्वसमानविवात्मानमनुभवं
 तीत्यतस्सत्पिनाभ्यारेसनापकरसपूर्वतरलद्वयमदीपार्गोर्नमीयोद्वेस्यय ॥ २६ ॥

१ अथद्विप्राणोपाधमाह ॥ त्वतिपाठोपेक्षितद्विधाभि

अतएवलोकोपि सुवेपस्य भोगे प्रवृत्तस्य राजादेः सद्यः कर्तव्यं नोदकसितिकाः कीर्णकुसुमाधूपकसूयादि सुरभिणो मार्गाः प्रसिद्धाः कुवेपस्य नीचस्य नूतनद्विपरीता इत्याह ॥ येहीति ॥
एव चायजीवो यावत्कालतरलतरनाडी मार्गाननुप्रवेशेन अपरिस्फुरन् स्वयतरलतां शून्यो भावति तावदस्य नहु खप्रसक्तिः ॥ तदा स्य सक्कइनाद्याकारवदयात्पस्य तासु खमभिभव्य
ज्यते ब्रह्माकारवदयानुपूर्णाभित्यवातरैलक्षण्येपि विक्षेपाभावात् साभ्यत्येवेति स्वस्थायस्य मेनावत्कालमुक्तमेवावेहि ॥ आविर्भूतसुरवास्वस्य तैव मुक्तिरिति तल्लक्षणसत्त्वादि
ति भावः ॥ २७ ॥ २८ ॥ तर्हि विषयसुरवानुभावकाले कृतो जीवस्य नुक्तानुभावस्तथाह ॥ सुरवेति ॥ इत्थं प्रहणदृष्टा तार्थ्यः स्वस्य विषयसुरवास्यापिकलनकलानुभावस्तद

येहि मार्गाः सुवेपस्य कुवेपस्य न ते शुभाः ॥ यावत्समाणां जीवो यसं शाभ्यत्यपरिस्फुरन् ॥ २७ ॥ तावत्समाणा मेवैनं मुक्तं मुक्तमवेहि वै ॥
यावत्समाणा अधिकं स्फुरति क्षुब्धमारुतम् ॥ २८ ॥ तावत्समाणा मेवैनं बद्धं बद्धमवेहि मे ॥ सुरवदुःखकलात्पदो बंधो जीवस्य नंतरः ॥ २९ ॥
तदभावे हि मोक्षः स्यादिति द्वधा व्यवस्थितिः ॥ सुरवदुःखदर्शयावदानी ते नोद्विषैः शठैः ॥ १३० ॥ तावत्सुरवसमः सौम्यो जीवस्तिष्ठति शां
तवत् ॥ सुरवमालोप्य वादुःखमदातीतश्च लदुःखः ॥ ३१ ॥ समुद्धमति जीवो तदद्विषं दुःखमिव तोयधिः ॥ जीवः क्षुभ्यति दृष्टेन संविदांगसुरवादि
ना ॥ ३२ ॥ आभिपेणे वमजारी मोर्ख्यमेवात्र कारणम् ॥ शुद्धेन बोध्यबोधेन स्वात्मज्ञानमयात्मना ॥ ३३ ॥ सुरवदुःखादिना स्तीति ते
नासौ याति सौम्यताम् ॥ न तत्सुरवादिनो तन्मे मुधा चायमहं स्थितः ॥ ३४ ॥ इति जीवः प्रबुद्धो हि निर्वाणं याति शाभ्यति ॥ सुरवाद्यवस्त्वतद्
पमित्यंतर्बोधसंविदा ॥ ३५ ॥ न तदुन्मुखतां याति जीवः शाभ्यति केवलम् ॥ सर्वमेव चिदाकाशं ब्रह्मेति धननिश्चये ॥ ३६ ॥ स्थितिं याते
शमं याति जीवो निःश्रेयसोऽपवत् ॥ दीपवच्छममायाति सुरवादिश्रेयसंक्षये ॥ ३७ ॥ सर्वमेव मिति ज्ञानाज्जीवोऽद्वित्वविभावनात् ॥ सर्व
माकाशमेवेति बुद्ध्याक्षोभं न गच्छति ॥ ३८ ॥

धरागाद्याश्च तत्स्य बहिः स्य दोषश्च सुरवविच्छिन्नौ तलरी भावस्तदुपायार्जनायानर्थसहस्यदः स एव जीवस्य बोधो न त्वितरः सुरवविश्रात्यशोपीति क्षणमात्रमपि सुरवविश्रांत्य तद
भावे मोक्षः स्यादेवेति स सरणाभ्या बधोक्षयोर्द्वौ बाध्यवस्थितिर्मयोक्तेति परेणान्वयः ॥ २९ ॥ उत्कर्मेवार्थप्रपचयति ॥ सुरवदुःखेत्यादिना ॥ १३० ॥ अक्षातीत इन्द्रि
यागम्यः स्वप्रकाश इति यावत् ॥ ३१ ॥ दृष्टेन सुरवादिना सुरवतसाधनविषयतदुपायबोधादिना तद्गगसंविदाक्षुभ्यति ॥ अगेति स बोधने ॥ ३२ ॥ मौल्यं निरतिशयानंदस्वतत्त्वाज्ञा
नमेवात्र क्षोभो कारणम् ॥ केततर्हि तन्निदय्या विश्रान्तिदाह ॥ शुद्धेनेत्यादिना ॥ बोध्योऽवश्यबोद्धव्यः स्वात्मा तद्वोधेन ॥ ३३ ॥ सौम्यताविश्रातिम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
सुरवादिश्रेयसोऽपवत् ॥ ३७ ॥ सर्वजगत्सर्वचिन्मात्रमेवेति ज्ञानात् ॥ अद्वित्वमेक्यतद्विभावनान् ॥ आकाशं शून्यम् ॥ ३८ ॥

अनेनमैस्वविभाषनेनैतुनायुक्तायुत्पत्त्यप्रथमस्यवा ॥ कथतसस्यसोत्रविषयभागतस्यवा ॥ कीर्त्तनेति ॥ इदुत्तिधेनकस्मिन्नैवआयकीर्त्तनेहिरण्यगर्भेणप्रवर्ध
 कीर्त्तनाभारुसंघिष्याभ्येकस्मिन्नस्यवोपादृक्कनेणमुक्तोभाविष्यामीनित्सकल्पनदीपप्रथमोक्षणगोक्षप्रथित्वासंप्रधानुवस्यतइत्यर्थ ॥ १९ ॥ प्रस्थास्य ॥ २० ॥ कीर्त्तिवर्धना
 प्रागभाषनोद्भाषेनानुपपन्न ॥ २१ ॥ कथसोत्रमयितिराह ॥ सविशकाशायामेणेति ॥ प्रवृत्तित्वाभाषानांभाष्यादीनामपिठान्माकीर्त्तयिद आकृतिरागादिहस्यनुरोपप्रधान्य
 नुप्राख्याभाषातदशामेकेत्यय ॥ वेदोत्पत्त्याद्यंतंसांशारिणोभ्यानाभागतस्यस्येनपरोक्षेनसर्वांगसिद्धितोयेर्दोतर्गतं सारोमज्जासारम्यआशुमल्लसौगंध्यामिधानुगतज स्वसुस्मा
 रत्यवधि ॥ यथासिद्धंरूपप्रकलारिकस्वतर्गतअशारमंतर्गतस्येनत्यजानितइत्यर्थ ॥ २१ ॥ ननुस्वकर्तृसर्वीणिभ्यश्चस्मिन्नसन्नादीद्वाराअभोमूलाधारस्यानंयानि ॥
 यथासर्वंस्तेप्रवृत्तअलभयतीतिज्ञानुरोधानतस्माच्चिसिद्धादेकीभूययनमयआविषदभोपायवस्यभूत्वावर्णयोभ्युत्सवधोऽसन्निहतदशंयानितइत्यर्थ ॥ २१ ॥

जीवस्थानेनशून्यस्यक किलदोषविभ्रम ॥ जीवेनेदन्निवेनेवयथाप्रथमसंगतं ॥ २१ ॥ स्वयसविदितोमार्गस्तेनैवायाविगच्छति ॥
 शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ सुखसचारयोग्यसुजीवेसरतिनाद्विपु ॥ १४० ॥ देवपुत्रमवत्यवतर्हीयभ्यवनकथम् ॥ ॥ ब्रूढालोवाच ॥
 जीव सोमयतिस्तुभ्यन्नाणादिपवनवलिम् ॥ ४१ ॥ संविदाह्माशमामेणसेनामिवमहीयति ॥ वातस्यदेतमेर्दोतर्मज्जासारश्चसस्त्रि
 त ॥ ४२ ॥ स्यजस्यशुभ्रसौगंध्यरजपञ्चफलादिकम् ॥ चतिततस्ववोयातिगज्जोद्विषयनादित्वे ॥ ४३ ॥ देहनाडीप्रणालेनयातिशुकं
 यहिःस्वत ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ देवपुत्रमहामोसिवेस्त्रिपूर्वाधतस्थितिम् ॥ ४४ ॥ ज्ञायसेवचनदेवस्वभावोहिकिमुच्यते ॥
 ब्रूढालोवाच ॥ ॥ आपसर्गयथासथ सुप्रितममममणि ॥ ४५ ॥ यदावदयदापालतयैवायभ्यवस्थितम् ॥ काकतालीयवहारिदुहुदो
 त्यतिनाशवत् ॥ पुणालसरवदुच्छूनतस्वभावंविदुषुषा ॥ १४६ ॥

ततस्तभाषत ॥ देवदेवविदोयद्वयार्त्तैवसमागतइतिपत्ययोक्तमस्यभाषराभ्याम कइतिराज्ञापृच्छति ॥ देवपुत्रेति ॥ ज्ञांभ्यासौक्ष्म्यमहास आत्मतत्त्वविद्वि ॥ आत्म
 ज्ञानापूर्वसाधारिकप्रथमार्थस्यतिशक्तार्त्तिकीराज्येनोक्तं ॥ २२ ॥ कथमहमीदृकयाज्ञातसभाह ॥ ज्ञायसेइति ॥ सर्गादिकालेसर्गोन्मुखंब्रह्मयान्तनमणिकर्तानुसारेण
 यादव्यादुपमं कथयत्यर्थान्नात्मान्स्वत्नित्फुरितंस्वप्रथमार्थस्यआपठयतादुपमं कथयति ॥ स्वभाषराभ्यार्त्तइत्यह ॥ आपसर्गेइति ॥ २३ ॥ सीमतिकथयदादित्वभाषे
 विभ्रमदृष्टवामयद्वैविष्यादपिषामभ्येन सर्गादीनामिकप्रथासमाभासकाकामनसूत्रोद्भासच्छिरसितल्लयतर्नविद्यतेनतस्यप्रत्यभिबद्भादुदाभापयुक्तमितिबोधनायायसर्गा
 नुधापनमिष्यारापवर्धयति ॥ कोकेति ॥ समवाकाद्विषयादितिद्वयार्त्तद्वयविषयस्यमासापुगीयेद्वयार्त्तच्छ्रयस्यय ॥ सापतिकेपिमतिबल्लुनेदेराकालनिपयने स्वभाषे विष्ये
 इददसावर्थायानिद्वयपिपुनराकथेत्परायवेनदृढीकृतमाह ॥ नारिदुष्टेति ॥ आपानाप्रत्यारकस्त्रिकोषाद्योल्लिख्यारायेनदृढीकृतमाह ॥ पुणालसरवति ॥ २४ ॥

उक्तलक्षणत्वभाववशत प्रकृतेऽस्मिन् जगति विविधविकारात्मका अंशजादितुर्बिधा देहा भवति ॥ तेषु केचिज्ज्ञाने देहास्ते प्रक्षीणवासनतया भूयो जन्मनेन भवंति इतरे अज्ञाने देहान् भूयो जन्मनेन भवति ॥ यतस्ते भोगेष्वेव धनस्थाय इत्यर्थः ॥ १४७ ॥ इति श्री ब्राह्मसिद्धमन्तास्य प्रकाशे नि० पू० पञ्चाशीतितम सर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ कुंभे कुंभस्य जन्म त्रयं किं ब्रह्मसमागम ॥ नदाशित्यस्य सार्वज्ञ्यमित्यादिरिह वक्ष्यते ॥ ११ ॥ यथा वर्णितलक्षण स्वभाव सर्ववस्तुषु अप्रलयप्रसिद्धस्तथा माया शबलस्यात्मनः सर्गादित्यभावः श्रुत्यादिप्रसिद्धस्तद्वशत इत्यर्थः ॥ भोगार्थस्य इति त्येके कीदृशार्थमिति चापरे ॥ देवस्यैष स्वभावो यमात्मका मस्य कास्य हेति भगवद्ब्रूहि पादाः ॥ ११ ॥ वासनानाङ्गा सज्ञानाभ्यासेनापक्षयम् ॥ न दर्शनमनुभाव इत्यर्थः ॥ २ ॥ इत्थमनुभावचमत्कारे कीर्तिते तत्त्वकारश्रोतुका मोराजाता प्रशसमान प्रस्तुतकथारोषसक्षिप्यसमापयेत्याह ॥ अत्युदारमित्यादिना ॥ ३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ककस्मिन् अस्मिन् स्वभाववशतो जगति प्रकृते देहाभ्यस्तपिरितो विविधा विकाराः ॥ प्रक्षीणवासनतया न भवन्ति केचिद्भूयो भवन्ति च पुनस्त्वितरेष्वनास्थाः ॥ १४७ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० सुखविचारयोगोपदेशानामपञ्चाशीतितमः सर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ ४३ ॥

॥ चूडालोवाच ॥ ॥ आत्मस्वभाववशतो जातं जगदिदं महत् ॥ स्थितिं वासनयाभ्येत्यधर्माधर्मवशो स्थितम् ॥ १ ॥ वासनान्नासमानियधर्माधर्मैर्न गृह्यते ॥ ततो न जायते जंतुरिति नो दर्शनं मुने ॥ २ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ ॥ अत्युदारं महार्थं च वक्षिस्व वदतां वर ॥ अनुभूतिमुपारूढं गृहं च परमार्थवत् ॥ ३ ॥ त्वद्वाक्यविभवेनाद्यश्रुतेनानेन सुन्दर ॥ पीतेन वाश्रुतेनाहमतया तोस्मि शीतताम् ॥ ४ ॥ तत्समासेन तां तावदात्मोपतिं वदशुभम् ॥ ततः श्रोत्यामि यत्नेन ज्ञानगर्भा गिरं तव ॥ ५ ॥ तन्नपद्यजपुत्रेण मुनिना नारदेन तत् ॥ कुरुतं वीर्यमायं कथयथास्थितम् ॥ ६ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ ततो निवध्नता तेन मनोमत्तम तं गजम् ॥ विवेकविपुला लाने शुद्धया धीवरञ्जया ॥ ७ ॥ तदीयं कल्पकालाभिगलिते तद्द्रवापमम् ॥ रसानां पारददीनां दिव्यानामनुरंजनम् ॥ ८ ॥ मुनिना पार्थगे कुंभे स्फाटिके विलसदुच्यते ॥ अद्भुते विहुताकारं चंद्रे चंद्र इवार्पितम् ॥ ९ ॥ तत्र शैले बृहत्काले स्थूलः पार्थ्वेषु चाभितः ॥ गंभीरकुक्षिः सुदृढश्चोपलाहनक्षमः ॥ १० ॥ संकलितेन क्षीरेण सकुंभस्तेन पूरितः ॥ अमृता पूरभित्तेन विधिनेवामृता र्णवः ॥ ११ ॥ तत्र मासा द्वाद्विंशति मुनिमंदाहुतिक्रमः ॥ अमृताब्धौ शुभोगभर्तुर्दोरिदुरिवानुजः ॥ १२ ॥ इदं मास इवा पूर्णकालेन सुषुप्ते पटः ॥ गर्भकमलपत्राक्षं प्रसूनमिव माधवः ॥ १३ ॥

न्याथरेकतस्थापितम् ॥ ६ ॥ आलानेन गजवधस्तभे ॥ धीलक्षणया वरञ्जया चमरं ज्वा ॥ ७ ॥ कल्पकालसर्वविधना अभिना गलितस्येदोर्द्रव उपमा यस्य ॥ पारदकाचनरूप्या दीनारसनाश भूर्वाणा मनु रजनमनु कारिसदृशमिति यावत् ॥ ८ ॥ १ ॥ तत्र शैले भौ ॥ पार्थ्व्यभितश्च स्थूलो विपुलः अतएव गंभीरकुक्षिः ॥ उपलेष्वाहननमास्फालनतत्र क्षम ॥ आस्फाल्यमानो प्यस्फुटन्नि ति सुदृढत्वे उपपत्तिः ॥ इदं मासकुंभस्तेन नारदेन संकल्पजेन क्षीरेण पूरित इति परेणान्वयः ॥ १० ॥ स्वसकल्पसदृशमृता पूरात्मनाभिन्नेन विभक्तेन विधिनारदा अरश्रवण्यश्रावणा विनिब्रह्मलोके श्रुतिप्रसिद्धोऽमृता र्णवो यथा पूरितस्तद्वदित्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्र क्षीरे से होरिदुः कुमुनिमंदाहुतिक्रमयाहुतिक्रमः अमृताब्धौ इदोरंजनः प्रतिविवेदुरिव वदधे ॥ १२ ॥ मासः आ पूर्णमिदुमिव ॥ १३ ॥

सस्याद्वपरिच्छिन्नाग्रभोभे श्रीराणबासयवर्किताऽपरद्वरिष ॥ १४ ॥ १५ ॥ सर्वैर्कांतकमायुपनयनति सत्करैरसपन्नोऽस्मिन्पुत्रे ॥ १६ ॥ विद्याताप्यशेषाणिवाङ्मया
 निविद्यास्थानानिपेयनयाधिषय ॥ १७ ॥ रत्नाद्रीरुटिकाचले ॥ सप्योदित-पुण्यं हतिपादम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ यद्वृणधारणसौख्यवपरिज्ञानाय अभिरववाहितसादयित्वापरी
 क्षितशरसिर्वाधिवास्थानयस्यदाप्तिपरीत्याकेभ्यवेधयेत् ॥ २ ॥ क्षान्तोपारपरमाधिगूढतत्त्वज्ञानतन्त्रविश्रान्तचकार ॥ २१ ॥ हेसाधोसकुम्भ अयत्नसुरस्योद्वम् ॥
 मनुषीणापरैरदस्यस्वभर्तुं समक्षधर्मप्रयतिर्द्विभ्याचूडालयाकधिद्विदमवृत्तमुप्यते शतमभ्यास्यत इति स हस्मन्गवाद्यते आत्मानसज्जन इति पुरुष-पुत्रपाद्यनेद्विति हि पूर्वराभायणेभी
 रावद्वचनम् ॥ योऽप्यथासतमात्मानमभ्यधापतिपारयेत् किन्तनल्लप्यप्रयथोरिणात्मापहारिणेति महाभारतभरतपतिशकुन्तलाचक्षणेऽप्येकमुच्यतेति चत् ॥ भैयदोय ॥ उपवेदस्य
 परिपूणसमन्ताङ्कुमाद्रिर्भोविनिर्ययी ॥ इदु मूष्मादिर्वाभोधेरपर-क्षयवार्जित ॥ १४ ॥ द्विनै कतिपयेववट्द्विमभ्याजगामस ॥ अ
 धर्मयाङ्गमोदय-शुक्लपक्षेऽशरथिषया ॥ १५ ॥ सर्वसंस्कारसंपन्नेसतस्मिन्नारदोमुनि ॥ मांढाढांढइवशोपविद्याधनमयोजयत् ॥ १६ ॥
 द्विनै कतिपयेवविज्ञाताशंपवाह्मयम् ॥ चकारैन्मुनिवर-प्रतिषिधमिवात्मन ॥ १७ ॥ तेनाराजतपुत्रेणमुनिनामुनिनायक ॥ रक्षा
 दीपतिविवेनसप्योदितइवोदुराद् ॥ १८ ॥ अर्थेनपुत्रमादायबसलोकसनारद ॥ जगामाप्यस्वपितरं ब्रह्माणवाभ्यवाद्यत् ॥ १९ ॥
 कृताभिवर्दनब्रह्मापौत्रमादायततदा ॥ अभिवादितवेदादिस्वयमकेनमेवशयत् ॥ २० ॥ अथाश्विर्वाटमात्रेणसर्वज्ञज्ञानपारगम् ॥
 पौत्रतकुम्भतमानचकारकमलोद्भव ॥ २१ ॥ साधोसोहमयकुम्भ पौत्रोहपद्यजन्मन ॥ पुत्रोहनारदमुने कुम्भनामास्मिर्कुम्भज ॥ २२ ॥
 निवसाभ्यज्जजपुरेपित्रासहययासुरम् ॥ चत्वार सुवृढोवेदाममलीलाविलासिन ॥ २३ ॥ माद्वस्वसाभेगाप्यत्रीमममातासरस्व
 ती ॥ ब्रह्मलोकेममगृहपौत्रस्तत्रास्मिस्तुस्थित ॥ २४ ॥ यथाकाममशेषेणजगतिविहराम्यहम् ॥ त्रिलयापरिपूर्णात्वात्तनुकार्येणकेन
 चित् ॥ २५ ॥ धर्मापततिमेपादीपतोनमहीतले ॥ रज स्पृशतिनागानिस्त्रानिनायातिर्भेवपु ॥ २६ ॥ अयाकाशपथगान्धुनदृष्टवां
 स्त्वामहंपुर ॥ इहतनागतास्त्वगसर्वकथितवानिति ॥ २७ ॥

भाष्यब्रह्मविद्यापरोचनायस्तदाकथ्यतात्पर्यविषयायाधेनोऽहंतात्वाभावाद्भरतमवाहणीरकामयत स्तेन्यनोऽहंतादिनीषाङ्गं पाषाण-द्रुवते दम्भादिर्भेदिकार्थवादवाक्य
 वयामाप्यापयते ॥ तत्त्वज्ञानवलेनसार्वाभ्युपगमाभावाद्भरतपुराणवर्त्योक्त्यादिवाक्येदोक्तिर्यस्योहमयकुम्भइत्यादुपनिर्गच्छानन्वयमवुच्यन्तादोय ॥ कर्मणामनसावाचासदा
 प्रपुर्हितयोर्द्विनिष्यन्तान्नुर्धिषाविष्यासकामनेमपरमहितस्यास्यवाक्यस्यवचनात्वाभावाविति ॥ २२ ॥ २३ ॥ साक्षाभ्यापुरभाषातिशुभाभावात्पुनस्तस्यमात्रादयद्वस्य
 शयनगृह ॥ भावुच्यतेति शेषोऽत्रलप्यदतिशेष ॥ २४ ॥ २५ ॥ उक्तायाद्विभ्यासाद्यैत्यस्यविद्विर्भ्यामिद्विर्यायति ॥ भराति ॥ यधिपरतपतिभूलोकेसचरतिसतिभेवादीमही
 तलेनपतत ॥ २६ ॥ २७ ॥

उक्तिप्रसंहरति ॥ एषदति ॥ हेवनवासतज्जवनवासगुणांस्तफलचित्तशुद्धिचजानन् अहर्मेषउक्तप्रकारजन्मादिमानित्यखिलमेवत्वपृथगेयथानुभूतंमयावर्णितम् ॥ पादा
 दंतेदत्यादेशश्लाघसः ॥ आर्यजनेत्तमेपुच्छरसुसतरसकथननिर्मातिकर्तव्येवयतसेषुभगे साद्रि सहप्रश्नोत्तरकथनसंव्यवहारदक्षाअतस्त्वयद्यदभीप्सितं तत्कामपुच्छअह
 तद्वक्तृदक्षास्मीतिभावः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इति श्रीवार्मिष्ठम० तात्पर्यप्र० नि० पू० षडशीतितमः सर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कुम्भप्रशसाराज्ञोच्चनिजदुखनिवेदनम् ॥ शिष्यत्वमुपे
 श्यार्थविश्वासश्चोपवर्णयते ॥ १ ॥ सर्गो जन्मपरपरालक्षणेससारे ॥ सद्युतैः सचित्तैर्देवायुगपत्परिपाकेनफलदानायस्फुरद्भ्रमत्पुण्यैर्भवान्द्रावस्मिन्मदराचलेसमेषितइतिमन्येस
 भावयापि ॥ बृहद्वैतैरुवाचैः ॥ १ ॥ त्वद्वृद्देशान्ममावश्यभाविनीकतायतैतिसूचनायसिद्धवत्कल्याह ॥ अद्यति ॥ २ ॥ ३ ॥ राज्यलाभाद्यपेक्षयासाधुसमागमेउत्कर्षदर्शयति ॥
 एषोहिमित्यखिलमेवयथानुभूतंतेवर्णितंननुमयावनवासतउज्ञ ॥ संतोहिसंकथनमार्थजनोत्तमेषुनिर्मात्यलंरुभगसंव्यवहारदक्षाः
 ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्युक्तवत्यथमुनौदिवसोजगामसायंतनायविधयेस्तमिनोजगाम ॥ स्नातुंसमाकृतनमस्करणा
 जगामश्चामाक्षयेरविकरैश्चसहाजगाम ॥ २९ ॥ ॥ दि० ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेवा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनि० पू० चू० कुम्भजननकथनंन
 मषडशीतितमः सर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ सर्गस्फुरद्भ्रमत्पुण्यैर्मन्येसंप्रेषितोभवान् ॥ अलक्ष्यैः संभृतरद्रो
 बृहद्वैतैरिवांबुदः ॥ १ ॥ अद्यतिष्ठास्यहंसाधोधन्यानां धुरिधर्मतः ॥ अमृतस्यदिवचसायत्वयास्मिसमागतः ॥ २ ॥ नकेचनतथाभावा
 श्वेतः शीतलचतिमे ॥ राज्यलाभादयोप्येतेयथासाधुसमागमः ॥ ३ ॥ निरगलरसोयत्रसामान्येनविजुंभते ॥ मुक्तरगादिमननंतकल्य
 नमुखावहम् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवंवादिनिसैवास्त्यवाक्यमाक्षिप्यभूपते ॥ भूयः प्रोवाचबृहदालामुनिद्वारकरुपिणी
 ॥ ५ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ आस्तामेषाकथतावत्सर्वतैर्वर्णितंमया ॥ त्वमेकथयहेसाधोकस्त्वमद्रोकरोषिकिम् ॥ ६ ॥ कियत्पर्यव
 सानेयंभवतावनवासिता ॥ सत्यंकार्यचनोसत्यंवक्तुंजानंतितापसाः ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ देवपुत्रोसिजानास्मिसर्वमेव
 यथास्थितम् ॥ लोकेदृत्तांततउज्ञोसिकिमन्यकथयाम्यहम् ॥ ८ ॥ संसारभयभीतत्वान्निवसाभिवनांतरे ॥ जानतोपिहिमामार्यक
 थयाम्येवतेमनाक् ॥ ९ ॥ शिखिध्वजोहंपालस्यक्कराज्यमिहास्थितः ॥ भृशंभीतोस्मितत्वज्ञसंस्तौजन्मतःपुनः ॥ १० ॥ सुखंपुनः
 पुनर्दुःखंपुनर्मरणजन्मनी ॥ भवतस्तेनतप्यहंतत्वज्ञवनवीथिषु ॥ ११ ॥

निरालेति ॥ यत्रयस्मिन्साधुसमागमेनिरगलरसः अपरिच्छिन्नोब्रह्मानंदोमुक्तरगादिमननयथास्यात्तथासामान्येनद्विद्रादिसर्वजनसाधारण्येनविजुंभते ॥ तद्राज्यलाभादि
 कृतुकल्पनमात्रेणतुच्छसुखावहानिरगलसुखावहसाधारणचेत्यर्थः ॥ ४ ॥ आक्षिप्यनिरुध्यविबक्षितार्थसमाप्तेः पूर्वमेवेतियावद् ॥ ५ ॥ एषामत्यशसाकथाआस्ताम् ॥ सर्वत्व
 तृष्टमितिशेषः ॥ ६ ॥ कियान्कालः पर्यवसानमवधिपर्यस्यासाकियत्पर्यवसाना ॥ कार्यवनवाससाध्यप्रयोजनचसत्यंवदनप्रच्छादय ॥ यतस्तापसास्त्वादृशाअसत्यंवक्तुनोजा
 नंतिनजानंति ॥ ७ ॥ ८ ॥ मनःकूर्पवत्संक्षेपेणेत्यर्थः ॥ ९ ॥ आस्थितस्तपइतिशेषः ॥ हेनत्त्वज्ञपुनर्जन्मनोभीतः ॥ १० ॥ भवतः जायेते ॥ नप्येसतसोस्मितपश्चरामिच ॥ ११ ॥

ननु अज्ञदशायामर्थकियासमर्थत्वात्स्यायावासनाप्राक्कथं ज्ञानेन बाधस्तत्राह ॥ वासनेति ॥ इह अज्ञदशायामपि ॥ २४ ॥ प्राक्तनवासनानशेषि ज्ञानोदयोत्तरमुत्पन्नयात
 याकि यथा फलतुल्यत्राह ॥ यस्येति ॥ प्राज्ञस्य मरुदेशे शोयमिति प्रबोधवतः ॥ २५ ॥ पदपरमपुरुषार्थवस्तु ॥ २६ ॥ पितामहोक्तिमुपसहरति ॥ ज्ञानेनेति ॥ २७ ॥ अज्ञानवात्
 ज्ञानविहाय तत्पदमोक्षहेतुरिति निश्चित्य किं स्थिति इत्यर्थः ॥ २८ ॥ विवेकहीनस्य बहिर्मुखस्य दृढकमट्वा यत्स्यमपि मगतादिविषयतया अनर्थया लभित्वा शयेनाह ॥ इति
 इति ॥ २९ ॥ यदितपोऽप्यनर्थं हेयस्तर्हि कउपादेयस्तमाह ॥ कोहमिति ॥ नावेक्षेनेन विचारयसि ॥ ३० ॥ विचारद्वयगर्वाभिगमनसेवनपरिप्रश्नादयोऽप्युपादेया इति दर्शयति ॥
 वासनाचेहनास्येव साहंकारादिरूपिणी ॥ असत्यवोदितामौख्यान्मरुभूमाविवानुधिः ॥ २४ ॥ यस्य मौर्ख्यं क्षयं यातं सर्वं ब्रह्मेति भाव
 नात् ॥ नोदति वासना तस्य प्राज्ञस्येवां बुधिमरौ ॥ २५ ॥ वासनामात्रसंत्यागाज्जामरणवर्जितम् ॥ पदं भवति जीवोतर्भूयोजन्मविव
 र्जितम् ॥ २६ ॥ सवासनं मनोज्ञं ज्ञानं तिवर्त्तमानं मनः ॥ ज्ञानेन ज्ञेयमभ्येत्य पुनर्जीवोन जायते ॥ २७ ॥ चूडालोवाच ॥ ज्ञानमे
 व परं श्रेय इति ब्रह्मादयो पिते ॥ प्राहुर्महां तो राजर्षे त्वं किमज्ञानवान्स्थितः ॥ २८ ॥ इतः कमंडलुरितो दंडकाष्टुमिति ब्रूसी ॥ इत्यनर्थं विला
 से स्मिन् रमसे किमहीयते ॥ २९ ॥ कोहं कथमिदं जातं कथं शान्त्यति च तिमोः ॥ राजन्नावेक्षसकस्मात्किमज्ञा इव तिष्ठसि ॥ ३० ॥ कथं बंधः
 कथं मोक्ष इति प्रश्नानुदाहरन् ॥ पारावारविदां पादान्कस्माद्राजन्नसेवसे ॥ ३१ ॥ दुःस्वप्नं विदाशैलकोटरे किं ययानया ॥ जीवितं क्षिप
 यं किं त्वं शिला कीटवदास्थितः ॥ ३२ ॥ साधूनां समदृष्टानां परिप्रश्नेन सेवया ॥ संगमेन च सायुक्तिर्लभ्यते मुच्यते यया ॥ ३३ ॥ साधुनै
 व समं आसंभुं जानो वनकोटरे ॥ तिष्ठेव पृथक् पृथक् धराविवर कीटवत् ॥ ३४ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ कांतया देवरूपिण्या तवैवंप्रति
 बोधितः ॥ अश्रुपूर्णमुखो वाक्यं शिखि ध्वज उवाच ॥ ३५ ॥ शिखि ध्वज उवाच ॥ अहो नुबोधितो रम्यया चिरत्सुरसुत त्वया ॥ मौर्ख्या
 दार्यसमासंगं मुक्ताहमवसंवने ॥ ३६ ॥ अहो नु मे क्षयं यातं मन्ये पापमशेषतः ॥ यत्त्वमेव समागत्य संप्रबोधयसीह माम् ॥ ३७ ॥ गुरुस्त्वं
 मे पितृत्वं मे मित्रत्वं मे वरानन ॥ शिष्यानमस्कराम्यद्य पादौ तव कृपां कुरु ॥ ३८ ॥ यदुदारतमं वेत्सि यस्मिन् ज्ञाते न शोच्यते ॥ भवामिनि
 र्दतो येन तद्वक्षोपदिशाशु मे ॥ ३९ ॥

कथमिति ॥ ससारममुदस्य पारंपरीरसन्मात्ररूपः शोधितस्तदार्थः अवारमपरीरचिन्मात्ररूपः शोधितत्वं पदार्थस्तदवहैक्यलक्षणवाक्यार्थविदामित्यर्थः ॥ अथवा पारावा
 रः परमानंदसमुद्रस्तद्विदामित्यर्थः ॥ ३१ ॥ दुःस्वप्नं विदाशैलकोटरेऽवदमदस्युन्मुखी आत्मसंविद्यस्यांतया विधया अनया तपः किं यया जीवितमायुः क्षिपयन् ॥ ३२ ॥
 सात्वदाभिलषितविश्रान्तिमुखप्रदा ज्ञानयुक्तिः ॥ ३३ ॥ तर्हि मयेदानीं कथं स्थेयं तदाह ॥ साधुनैवेति ॥ अवदन्त्या निरुद्धास्तपः श्रेयसादि बहिर्मुखश्चेदप्येन तथा विधः सत्साधुना
 गुरुणा सममेव पासमाहारभुजानस्तत्सेवा परतदुपदिष्टार्थं धराविवरकीटवन्निश्चलस्तिष्ठेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ निर्दतः सुखविश्रान्तिः ॥ ३९ ॥

सानमधपमेयदतिपत्तयापरमज्ञानतरकमुक्तवर्षासाधानां प्रत्येकनरक्षते ॥ किमीदृशतटस्थविषयमेवतज्ज्ञानमताऽप्यदृशमितिभाव ॥ ४० ॥ अद्वैतसोम्येतिपुनरे
 अदृशानेपुनरुक्तोपुनरेतस्याप्योपेकाकठनवाच्योनिष्यद्वेतिपयमयदधानोभवेत्याह ॥ यदीति ॥ नर्तार्हद्वैतपृष्ठकृतयथायादृशतद्वामिषद्व्यामि ॥ ४१ ॥ लीलयाअना
 स्यपापृष्टस्यमकुर्वाच ॥ अससद्वैदश्चसुससन्निकर्षा ॥ ४२ ॥ भूते स्वर्गकामोपजनेत्यादिविधिर्निर्दोषमाभाष्येननिश्चितं शिष्टैर्मुक्तसरायमुपादीयतेतद्वदुपादेयमित्यथ ॥
 अविधारितंप्राभाष्यसंरायेनारिकिप्तिनम् ॥ ४३ ॥ मुक्तहेतुमिषपारतयस्यतथाविधिमपिप्रमाणवुद्ध्यायथाआदत्ते ॥ ४४ ॥ शुभसंहितमित्येवभाषयम् कर्णतुषाबाह्वीति
 गानमिवसीत्याश्रण ॥ ४५ ॥ मधार्देदृहायभिमानस्याजनायह स्वनिर्दोषवर्तनायचमणिकाषोपाख्यानद्वैतिकाख्यानचआधीयतुमभतारयति ॥ स्वधर्तिति ॥ स्वस्यतच्च
 यदज्ञानादयाज्ञानेविभागा सत्यनेकम् ॥ ज्ञानानांपरमज्ञानंकतरत्तारकमेवेत् ॥ ४० ॥ चूडालोवाच ॥ यद्युपादेयवाक्योह
 राजर्वेतद्वदामिते ॥ यथाज्ञानमिदं किंचिन्नवक्षेस्याणुकाकवत् ॥ ४१ ॥ अनुपादेयवाक्यस्यवक्तुंश्रुत्स्यल्लिया ॥ ब्रजत्सफलतांवाच
 सनसोवाक्षमविद ॥ ४२ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ यद्वक्षितदुपादेयमयाविधिरिवश्रुते ॥ अविधारितमेवाशुसस्यमेतदचोमम
 ॥ ४३ ॥ चूडालोवाच ॥ यथापाल पितृवर्षामुक्तहेतूपपादनम् ॥ आदत्तेहितर्षैवत्वंदृष्टाणैतदचोमम ॥ ४४ ॥ श्रवणानतरवुद्ध्या
 शुभमित्येवभाषयत् ॥ शृणुगीतमिवत्यक्काहत्वंधित्वंचामम ॥ ४५ ॥ स्वचरितमदृशतयोदयत्याश्वरसमयेनविवोधनचबुद्धे ॥ भव
 मयसुतरमहामनीनाश्रुणुकयामिकयाक्रममनोक्षम् ॥ ४६ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायेयुनि० पू० चूडालोपाख्यानशिरिवध्व
 जावधोनामसतारशीतितम सग ॥ ८७ ॥ ॥ ४७ ॥ चूडालोवाच ॥ अस्तिकश्चितुमान्श्रीमानस्यानित्यविरुद्धयो
 गुणलक्ष्योरेषेणयथाधिर्वादवाधुनो ॥ १ ॥ फलावानलकुशलोव्यवहारविवक्षण ॥ सर्वसकल्यसीमांतानुजानातितत्पदम् ॥ २ ॥
 अनतयल्लससाय्मेसर्वितामणिसाधने ॥ प्रवृत्तोवाहवोवह्निरब्धिमशोपणेयथा ॥ ३ ॥ तस्ययत्नेनमहताकालनाय्यवसायिन ॥ सिद्ध
 श्रितामणि किंवानसिद्धासुयतात्मनाम् ॥ ४ ॥ प्रवृत्तिमुपमप्रज्ञाप्रयुक्तेष्वेदवेदवान् ॥ अकिंचनोपिशक्तत्त्वसनवाप्तोत्यविद्वतः ॥ ५ ॥
 रितेनसदृशतयाभदमतीनामसिद्धेद्विद्वत्समयेनविचारोदयद्वाराउदयत्वाबुद्धेर्निषेधनमहामनीनांचसद्यपुत्रमभयसुतरयस्याभययाधिपम् ॥ विक्षेपणपरतिपातच्छादस ॥ ई
 दाकायाकमकययामिश्रयित्वस्य ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीनारसिद्धम० तत्सर्वयमकारोनि पू० समाशीतितम सर्ग ॥ ८७ ॥ ॥ ४८ ॥ श्रीधर्मिष्ठानामिणमामनुपेक्ष्यतपसा
 चरात् ॥ काचकिश्चिन्मणिर्वास्याकायाइतिकोप्यते ॥ १ ॥ नित्यपरस्परविच्छेदयोर्धीर्वाद्यैराभ्यासर्वसत्यागाधिगुणस्यसदृश्याऽस्यदभ्यस्त्यानयावासभूत ॥ यथाअद्वैत
 इवानलस्यकाशुनश्चिच्छेदोऽस्त्यनतद्वद ॥ २ ॥ तत्परमात्मपदमनजानाति ॥ ३ ॥ सर्वाचकारतवाह ॥ अन्यतेति ॥ अन्यैस्तयोअपरेवतापार्थनाच्चेयणादिगोचरेयैः ससाय्मे
 चरातमये साधनेतपसादीपदस्य ॥ ४ ॥ अभ्यससाधनेद्वैतनिश्चयवतस्तस्यमहतीमायासेनयत्नेनात्मकाख्येनैवाचितामणि सिद्धोऽप्येति ॥ दृढोयोगफलावश्यमावाप्तिरयम्
 दत्तरायति ॥ किंचेति ॥ ४ ॥ मन्त्राविति ॥ आश्रित्येतिशेष ॥ ५ ॥

यथाकथिदुदयाचलश्यामस्थोमुनिलसन्नैवोदितमिदं हस्तप्राप्यमपि भ्रात्यामेराबुदितदूरतस्य भिवदुष्प्रापयति तद्वदर्थस्यार्थः ॥ ६ ॥ अतएवमणिराजानां इद्रेईश्वरतस्मिंश्चिना
 मणौति श्रयवान्सनवभूव ॥ सुदीनोदिरितम ॥ ७ ॥ स्मयोविस्मयस्तच्छालिना सर्वमशालिनायातेन मनसा इदवक्ष्यमाणकारम् ॥ ८ ॥ अयमणि रित्यापातज्ञानम् ॥ नाय
 मणिरिति भ्रम ॥ मणिश्चेत्स्यात्तत्तर्हि समस्त्यक्षेण भवेत् ॥ तत्तर्हि परीक्षणाय स्पृशामि स्पृशेयमितीच्छामि लाप ॥ न स्पृशामिनस्पृशेयम् ॥ यतः कदाचिन्मणिश्चेद्भाष्यस्य
 ममस्पर्शोत्तर्धानवजेत् ॥ ९ ॥ इति शकायावर्जजमाह ॥ नैतावतेति ॥ आगमोच्चैति सन्नकम् ॥ १० ॥ कथतर्हि प्रत्यक्षरलोकदर्शनं तत्राह ॥ कृपण इति ॥ कृपणो हं स्वका
 मणिमग्रे स्थितप्रायं हस्तप्राप्यं दर्शयः ॥ मेराबुदयशृंगस्थो मुनिरिदुमिवोदितम् ॥ ६ ॥ वभूवमणिराजेद्रेन तु निश्रयवानसौ ॥ राज्ञेद्रा
 गितिसंतापे सुदीन इव पामरः ॥ ७ ॥ इदं संचितयामास मनसा स्मयशालिना ॥ संप्रातापेक्षया दीर्घदुःखसंभ्रमशालिना ॥ ८ ॥ अयं म
 णिर्मणिर्नायं मणिश्चेत्तद्भवेन्नसः ॥ स्पृशामिनस्पृशाम्येतं कदाचित् स्पृशतो वजेत् ॥ ९ ॥ नैतावतैव कालेन मणिरिदं किल सिद्ध्यति ॥ यत्ने
 न जीवितेन सिद्ध्यतीत्यागमक्रमः ॥ १० ॥ कृपणः कृणितेनाक्ष्णालो लालातलतोपमम् ॥ रत्नालोकं प्रपश्यामि हि चंद्रत्वमिव भ्रमात्
 ॥ ११ ॥ कुत एतावती स्फोता भान्यसंपन्ममागता ॥ अधुनैव यदाग्नौ मिमर्षिं सर्वसिद्धिदम् ॥ १२ ॥ केचिदेव महातस्ते महाभान्याभवं
 ति हि ॥ येषामल्पेन कालेन भवंत्यभिमुखाः श्रियः ॥ १३ ॥ अहमल्पतपाः साधुवरा कोमानुपः किल ॥ सिद्धयः कथमायाति मामभान्य
 कभाजनम् ॥ १४ ॥ एवं विकल्पसंकल्पश्चिरमज्ञः पराकृशन् ॥ नमणि ग्रहणे यत्नमकर्षिन्मोह्यमोहितः ॥ १५ ॥ नयदायेन लब्धव्यं न त
 त्वाप्तो ल्यसौ तडा ॥ चिंतामणि रवागोपि दुर्धिया हे लयो ज्ञितः ॥ १६ ॥ इति तस्मिन् स्थिते यातो मणिरुद्धीय सिद्धयः ॥ त्यजंति त्ववमंतरं
 शरगुणमिवो ज्ञितः ॥ १७ ॥ हत्वा प्राज्ञपदं पुंसः संयाति किल सिद्धयः ॥ आगतः संप्रयच्छंति सर्वं यांत्य सहस्रलम् ॥ १८ ॥ पुमान्भूयः
 क्रियायत्नं च क्रेरत्नेद्रसाधने ॥ नो हि जंते स्वकार्येषु जना अध्ववसायिनः ॥ १९ ॥ ददशार्थिकचद्रूपं काचखंडमखंडितम् ॥ हसद्भिर्वचकैः
 सिद्धैः पुरस्तुतमलक्षितैः ॥ २० ॥ अयं चिंतामणिरिति मूढस्तस्मिन्सवस्तुताम् ॥ बुबुधेर्माहितो ल्यज्ञो हृद्देहे मोति पश्यति ॥ २१ ॥

पण्यवशात्कृणितेन यातिसकुचितेनाक्ष्णालो लालातलतोपमरत्नालोकभ्रमात्यपश्यासि ॥ ११ ॥ भाष्यपुण्यतत्सपत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ कुतो नाकार्षीत्
 तत्राह ॥ नयदेति ॥ लब्धव्ययदितिशेष ॥ १६ ॥ किमर्थमुद्धीयगतस्तत्राह ॥ सिद्धयस्त्यजतिहीति ॥ यथा भौव्या उज्जितः शरगुणभौर्वीत्यजतिद्वत् ॥ १७ ॥ ननु त्वया सपु
 त्रवोप्यवहारविचक्षण इति कथोपक्रमे उक्तस्य साविचक्षणतामणिसिद्धिकाले कगता तत्राह ॥ हत्वेति ॥ सिद्धयश्चापगतः सत्यपुंसप्राज्ञपदविचक्षणतां संप्रयच्छति ॥ असहति
 असहमानोपेक्षेकेन पुंसि अलयाति अपगच्छत्यश्वसर्वतस्य प्राक्तनमपि प्राज्ञपदविचक्षणत्वहत्वा विनाशय संयाति किलेत्यर्थः ॥ यथाहुः ॥ न देवा इदमादाय इदमत्यपराधि नम् ॥
 बुद्धितस्यापकर्षातिनेनासौ इदमनेत्यत इति ॥ १८ ॥ १९ ॥ हसद्भिः परिहासपरैरतएव वचकैः सिद्धैः पुरस्कृतमपेक्ष्य पितम् ॥ २० ॥ वस्तुता उपदेयताम् ॥ २१ ॥

पर ॥ प्रियपथनाप्यातिसपथ ॥ २३ ॥ एषदेरायदृष्यधादीनपिप्रभासजहावसाह ॥ इराहति ॥ कक्षे । अथजनशुभ्य ॥ यतभाषजाजानिताभाय ॥ २४ ॥ नाजयत ॥ इ
 दम् ॥ २५ ॥ याआपनकजलादेर्निभाकारिबिगाढनीला ॥ भीष्यत्पेयपाशभाअनुकषायज्युष्येतिपाथ ॥ २६ ॥ तस्याभ्यौष्यमेवदु । स्वदेनुपुरकाष्ठसुपसहरति ॥ इ
 रानीति ॥ भीष्यन्निषेनयानिदु । तानिप्रसिद्धानितिसर्वस्वनाशारेणरसकारान्तापिकारयामरणेनभाभ्रतिभीष्यार्थयमेतस्वविदामापदादिसहस्रेभ्योपिदु । स्वादर्शनात्
 अष्टोपपुष्टिपमिन्नरजुसर्पस्यलजलम् ॥ चंद्रौदौकुरतेषित्तातोमोहोऽमृतविषम् ॥ २७ ॥ तदधमणिमाद्राप्यभाकर्नीचश्रियंजहौ ॥ स
 र्वचितामणेरस्मात्पाप्यतेकिंवनैरिह ॥ २८ ॥ देशेयमसुखोक्तसोजनेपापिभिरावत ॥ किंतेहगतत्रायकिंनभममधव ॥ २९ ॥
 दूरात्वाययाकामंसुखतिष्ठामिसपटा ॥ इत्याटायमणिभूदःशून्यकाननमाययौ ॥ ३० ॥ तत्रकाचकणेनासौतेनतामापदययौ ॥ क
 ज्जालेद्विरविनिभामौस्यस्येवगयासमा ॥ ३१ ॥ दुखानिमौस्यविष्वेनप्रवर्तियानिनिवाप्रदानचजराभरणेतानि ॥ सर्वाप्रदांशिर
 सितिष्ठतिमौस्यमेककृष्णजनस्यवपुषामिवकशजालम् ॥ ३२ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चूडालापास्यानेमणिकाचापास्या
 ननामअष्टाशीतितम सगा ॥ ३३ ॥ चूडालोवाच ॥ अयेममपरम्यज्जतांतंशृणुभूमिप ॥ परप्रबोधनबुद्ध सा
 धोसदृशमात्मन ॥ ३४ ॥ अस्तिविष्यवनेहस्तीमहापुष्पपुष्प ॥ आगत्स्याशुद्धयाधुव्येनेवोदित स्वत ॥ ३५ ॥ वआर्विर्विषमौढी
 र्योतस्याकांशानौसितौ ॥ कल्यानलशिखातुल्योसुमेरुमूलनक्षमौ ॥ ३६ ॥ सबद्धोलहजालेनहस्तिपेनकिलाभित ॥ मुनीद्विणेवविध्या
 दिकंप्रेक्षणैववावल्लि ॥ ३७ ॥ निषद्धोयत्रणाभापशसकुशार्दितोगज ॥ ताजगामव्यथाधीरेनवामौपुरमेतियाम् ॥ ३८ ॥ रिपौहस्तिपके
 दूरादपश्यतिसवारण ॥ अय समुद्रकयस्मिन्निनायदिवसत्रयम् ॥ ३९ ॥

इमपदीकययानस्यापिसानिचौल्येदु । तसदृशदर्शनाच्च ॥ आत सपायशिरसिमौस्यमेवैकतिष्ठति ॥ यथाकानस्यसर्वस्यशिरसिकृष्णकोशजालतिष्ठतिद्वित्यथ ॥ २० ॥
 दुर्निर्वाशिष्ठम तास्यप्रकारोति० पू । अष्टाशीतितमसगा ॥ ३३ ॥ चूडालोवाच ॥ अतिप्रतोरिपुभासरातपातोव्यवपयते ॥ ३४ ॥ अमहस्तिका
 प्यातमपिनिर्दशनमतलदपिप्रविष्टत्याह ॥ अयेति ॥ इतिनिभास्यानय ॥ आलनलसदृशाय ॥ ३५ ॥ आगत्स्याशुद्धयाधुव्येनेवोदितया ॥ सयतिप्यतिपल्लोप ॥ विरस्याप्रापरि
 पातनाच्छुद्धपापसप्तपाशनुषड्व्याधयेनस्वभाक्तनेत्यतरेणोदित भाडुर्गतद्वेषेयुष्माका ॥ ३६ ॥ बज्रस्यार्धदीप्यालेइवविद्यमीतीदृश्यौ ॥ ३७ ॥ लोहमयेनजालेन ॥ नु
 भेदिष्यभगस्तन ॥ ३८ ॥ येषणानियप्रणाम ॥ कदाप्यसमाहितत्वादलौकि कलाद्यनेवेअपुर्बैराराग्रीदसमानपिपुरयाप्ययावतिताय ॥ ३९ ॥ समुद्रैकजालसपुट ॥ ४० ॥

१ । इष्यालनाखेनपाकनान्तद्वेषस्यर्थ

किंकिणीनामिवकाणध्वनिम् ॥ ७ ॥ स्वर्गस्यामरावत्याअर्गलं कवाटविष्केभम् ॥ अगुरोबलिरिव ॥ ८ ॥ रिपुहस्तिपकः ॥ ९ ॥ तालतरोस्तालतरुमारुक्षतस्तस्यहस्ति
नोमूर्ध्वपपात ॥ यथाबलियज्ञेपदत्रयमिताभुवप्रतिश्रुप्रथमेनपदेनभुवद्वितीयेनस्वर्गमतिक्रमतस्तृतीयपादपूर्यमेरो सकाशाद्वलेमूर्ध्वपपाततद्वदित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ क
रुणादयाम् ॥ १२ ॥ इतिकलयश्चितयन्सन् ॥ १३ ॥ निगद्वन्ग्रहश्चलजालम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वस्थोदेहोधीश्रयस्यतथाविधः सन् ॥ १६ ॥ जेदरिर पादादिजगम्
खेदाग्निगहनिर्भेदयलवान्त्रमतंगजः ॥ चकारकिंकिणीकिणामुखोद्घातैरथान्यदा ॥ ७ ॥ दंताभ्यांचलतस्ताभ्यामुद्धूर्तद्वितयेनसः ॥ वभं
जश्र्वलजालंस्वर्गालमिवासुरः ॥ ८ ॥ तंतस्यनिगद्वन्ग्रहमपश्यदूरोरिपुः ॥ बलेःस्वर्गावदलनंहरिर्मैरुतलादिव ॥ ९ ॥ तस्यविच्छि
न्नाशस्यमूर्ध्वतालतरोरिपुः ॥ पपातक्रमतःस्वर्गहरिर्मैरोर्वलिरिव ॥ १० ॥ सपतन्पादपद्माभ्यामप्राप्यकरिणःशिरः ॥ पपातोर्व्याफलं
पकंवाताहतमिवाकुलः ॥ ११ ॥ तंपुरःपतितंदह्वामहेभःकरुणांचयौ ॥ स्फुरत्स्फारगुणाःसंतःसंतितिर्यग्गतावपि ॥ १२ ॥ पतितंदलया
मीतिकिंनामममपौरुषम् ॥ वारणापीतिकलयत्रजघानसतरिपुम् ॥ १३ ॥ केवलंनिगद्वन्ग्रहंविदायाभिजगामह ॥ विततंसेतुमुत्सा
र्थंविपुलोघइवांभसः ॥ १४ ॥ दयामाश्रित्यमातंगोभंक्ताजालंजगामह ॥ विदार्यमेघसंपातनभसोवदिवाकरः ॥ १५ ॥ गतेगजसमु
त्तस्योहस्तिपःस्वस्थदेहधीः ॥ गजेनैवसमंतस्यव्यथादूरतरंगता ॥ १६ ॥ प्रोच्चलतालशिरवरालसतथापतितोपिसन् ॥ नभेदमापदुर्भेदा
मन्येदहादुरालनाम् ॥ १७ ॥ वर्धतेप्रावधीवाभंकुकार्येष्वसतांबलम् ॥ आसीदधिकमुत्साहीसचचक्रमणेतदा ॥ १८ ॥ वारणारिरसि
द्वांगोगतेभोदुःखमाययौ ॥ आगत्यपगतोतार्धनिधानइववर्धनः ॥ १९ ॥ सोन्वियेपगजंचलाहुल्मकांतरित्वेन ॥ पयोदिपिंहितंभो
कुंरादुरिदुमिवांबरे ॥ २० ॥ चिरेणालभतेर्भेदं कस्मिंश्चित्कननेस्थितम् ॥ विश्रांतंततरुतलेसमरादिवनिर्गतम् ॥ २१ ॥ अथयत्रस्थि
तानागस्तत्रतद्वधनक्षमम् ॥ परथाराजसामध्यागजलंपटभूमया ॥ २२ ॥ सखातवलयंचकेहस्तिपःकाननेभितः ॥ सर्वदिक्कंविधिभू
मौसमुद्रवलयंचयथा ॥ २३ ॥ उपर्यस्यगद्यदाललतौघेनसतंशठः ॥ शून्यतातंतुजालेनशरल्कालइवांबरम् ॥ २४ ॥ दिनैःकतिपयैरेववा
रणोविहरन्वने ॥ तस्मिन्निपतितःखातेशुष्काध्याविवपर्वतः ॥ २५ ॥ व्रजन्पयाकृतौकूपेपातालतलभीपणे ॥ खातशुष्काब्ध्यधोभागो
गजरलसमुद्रके ॥ २६ ॥

॥ १७ ॥ चक्रमणेपद्मांचलने ॥ १८ ॥ नसिद्धेअगेखप्रयुक्तोपायौयस्य ॥ अतएवगतेभः ॥ १९ ॥ पयोदैःपिंहितल्लन्म
॥ २० ॥ २१ ॥ तत्रसन्निधौ ॥ गजेल्पदानाभासकजनानांभूमाबाहुल्ययस्यातथाविधयाराजप्रयुक्तयाखातसामध्या ॥ २२ ॥ विधिःखटा ॥ २३ ॥ शठोवचकः ॥ शून्यता
विधायकतनुजालप्रयेणशुभाथपटलेनशरल्कालोबरमिवतरवातमुपरिबाललताजालेनस्थगद्यतआच्छादितवान् ॥ २४ ॥ २५ ॥ पर्याकृतौवलयाकारेनस्मिन्कूपेखातशु
ष्काब्ध्यधोभागोव्रजन्पिसगजःइतिअनयारीत्यागजरलसमुद्रकेभूयोददंढद्वःसन्नयापितिष्ठतीतिपरेणान्वयः ॥ २६ ॥

[illegible][illegible]

अहंमतिरभिमानरूपाअविद्या ॥ मृष्टाअखिलाअभर्नाहारादिकलकायेनशारदानिलेन ॥ १० ॥ अहंमतिपित्यागेपरिशिष्टः पूर्णानंदात्मापरमपुरुषार्थः स्वतएवहृदिसाक्षा
 रंस्फुरतीतिसर्वस्यागएवभोक्ष पर्यवसित परमानदीश्रुतामणिर्नतच्छाभेतदुपेक्ष्यान्यदन्वेषितव्यमित्याशयेनाह ॥ मनोमात्रेदिति ॥ त्वनुत्यक्तत्वाभिमानपरिशेषात्स्यागात्स्यागविक
 ह्येरादतदतिनपूर्णानप्राप्तइत्याह ॥ त्यागात्स्यागविकल्यैरिति ॥ ११ ॥ विकल्पवशादेवप्रामेपिसर्वत्यागेअविश्वासस्तावाभूदित्याह ॥ नायमिति ॥ १२ ॥ इतिचिंतयासकल्प
 ग्रहणेचिरदीक्षितेसतिसतेसर्वत्याग प्रोड्डीयगतः ॥ १३ ॥ याश्रुतामपिआईषदपिदृष्टगोतिस्वीकरोति ॥ १४ ॥ चिंतत्यागएवमुख्य सर्वत्यागश्चिन्तायातुसत्याचिन्तदुस्त्यज्जि
 तेनतुसकल्पद्वाराजगदेवमग्रहीतमितिनकस्यापित्यागस्तेप्रतिष्ठितइत्याशयेनाह ॥ चिंतैवेतिह्याभ्याम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रामविहगम कपोतादि ॥ १७ ॥ सर्वत्यागस्यफलति
 केवलंसर्वसंत्यागेशेषिताहंमतिस्त्वया ॥ मृष्टाखिलकलंकेनस्वसत्तेवानिलेनखे ॥ १० ॥ मनोमानेहृदस्य केजगदायातिपूर्णाताम् ॥
 त्यागात्त्यागविकल्पैस्त्वंस्वभंभोदैरिवादतः ॥ ११ ॥ नायंसपरमानंदः सर्वत्यागोमहोदयः ॥ कोप्युच्चैरन्यएवासौचिरसाध्योमहानिति
 ॥ १२ ॥ चिंतयेतिगतेदृष्टिसंकल्पग्रहणेशनैः ॥ वात्ययेववनस्पंदेत्यागः प्रोड्डीयतेगतः ॥ १३ ॥ त्यागितास्यालुक्तस्तस्यचिंतामप्याह
 णोति यः ॥ पवनस्पंदयुक्तस्य निःस्पंदत्वंकुतस्तरोः ॥ १४ ॥ चिंतैवचित्तमित्याहुः संकल्पेतरनामकम् ॥ तस्यामेवस्फुरंत्यानुचितंत्यत्तंकथं
 भवेत् ॥ १५ ॥ चित्तोचित्ताग्रहीतेतुच्चिजगज्जालकेक्षणान् ॥ कथमासाद्यतेसाधोसर्वत्यागो निरंजनः ॥ १६ ॥ संकल्प ग्रहणेनांतस्यागः
 प्रोड्डीयतेगतः ॥ शब्दसंश्रवणनांगयथाग्रामविहंगमः ॥ १७ ॥ निश्चितत्वंपरं सर्वत्यागआदायतेगतः ॥ आमंझ्यापूजितोजंतुः सहुः खं
 नकरोति किम् ॥ १८ ॥ सर्वत्यागमणावेवंगतेकमललोचन ॥ तपःकाचमणिर्हृस्त्वयासंकल्पचक्षुषा ॥ १९ ॥ त्वयातीस्मिस्तपस्येवहुः
 खेददृष्टिभ्रमादिते ॥ ग्राह्यैकभावनवद्वाजलेदौशशिनोपया ॥ २० ॥ अवाप्तमनासक्त्याकृतानंतासवासना ॥ आद्यतमध्यविषमाहुः
 स्वायैवतपःक्रिया ॥ २१ ॥ अमितानंदमुत्सज्यमुसाध्यः प्रवर्तते ॥ मितेवस्तुनिदुःसाध्ये स्वात्महासशठः स्मृतः ॥ २२ ॥ सर्वत्यागंसमा
 रभ्यनचैषसाधितस्त्वया ॥ तथाहुः खं कताज्ञानवद्धनवनसद्मनि ॥ २३ ॥ राज्यवंधादिनिष्क्रम्यप्रसरहुः खं पूरितात् ॥ वनवासाभिधैरसा

धोवद्धोसिदृढबंधनैः ॥ २४ ॥

श्रितत्वत्यागेनापगच्छतानीतमिवेत्युच्येक्षते ॥ निश्चितत्वमिति ॥ पूज्यस्यानिमज्जितस्याथपूजनेदक्षाध्वरादावनर्थः प्रसिद्ध किपुन प्रार्थनासहस्रैरागतस्यापूजनेइत्याशयेनाह ॥
 आमंझ्येति ॥ १८ ॥ ततः कोसौकाचखड्गोयमयामणिबुद्ध्याग्रहीतस्माह ॥ तपइति ॥ १९ ॥ हु खहेतुत्याहु खेपास्यमित्येवभावनादृढनिश्चयः ॥ जलेदौप्रतिविवचद्रेसत्यशरी
 नोभावनेववद्धेत्यर्थः ॥ २० ॥ पूर्वमवासनयथास्यानयाअनासक्त्यासर्वत्यागमुपक्रम्यपश्चादततासवासनातपःक्रियाकृतासाचदृष्टया ॥ ग्रहधनदारादित्यागादादौविषमाअनेक
 लासंगविषयामध्येवनवासशरीरवातादिसहनाद्विषमैतिहु स्वायैवेत्यर्थः ॥ २१ ॥ अमितात्मानदसुसाध्यचसर्वत्यागमुत्सज्यमितेहु साध्येचतपआदिवस्तुनियमप्रवर्ततेसशठ अमि
 तास्त्वत्तपविधातित्वात्स्वात्सहेत्यर्थः ॥ २२ ॥ वनसद्मनिनयावर्णितप्रकारतपोहुः खंस्तेदेकताप्रयोजकाज्ञानेनचवद्धेनत्वयाएवमाकृष्टमारब्ध सर्वत्यागो नसाधितः ॥ २३ ॥ २४ ॥

वनवासमजानतागताननुभूतवतीहृकुमारार्णवनाशासव नानाधिकदुःखमभ्य ॥ २५ ॥ खडिकाशकलधरि ॥ २६ ॥ उपपादिनमणिंसाधकचरिषसाम्यमुपहरति ॥ इत्यनि
 ति ॥ अमरुपमानमपादम्यभरणपरिषमपिप्ययलकययासमानसम्यक्प्रकटितरसुटीकनम ॥ तन्मणिंकाचवादीतिकमेवममुकरीत्यात्वस्यभेदविचार्यतश्चतोभुरव्यासवत्या
 गतपाशापरवर्जितमण्डिरमलनिर्देशयेत्तदेवत्वचितकोशेनिधायकलयाभिपरीतीपरिणतिनयेत्यर्थ ॥ २७ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम सास्यमकारोनि ० पू ० नवतितम
 रसर्ग ॥ ५ १ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ इदं वध्ये मम तां वादीतिकमुदीयत ॥ कथेनराक्षस्रितयोधातस्यागसिद्धये ॥ १ ॥ वलनलत्वस्यसम्यक्प्रतिपत्तयेषो धाय ॥ स्योवि
 दिगुणाएवतोर्विताः शीतवातातपादय ॥ यधनादधिकमन्यवनवासमजानताम् ॥ २५ ॥ चित्तमणिर्मया प्राप्त इत्यलनुद्धवानभि ॥ नल
 व्यधानमवात्साधोस्फटिकस्यापिखडिकाम् ॥ २६ ॥ इत्येतदगमणिपलकयासमानमभ्यक्षयाप्रकथिततवपद्मनेत्र ॥ तद्वोध्यमेवमम
 लत्वयमेवमुत्थाप्योदस्ति तत्परिणतिनयचित्तकोशे ॥ २७ ॥ ॥ इत्यार्षेवा० वा० दे० माक्षोपायेषुनि ० पू ० च्चु० चित्तमणिंसाधकवृत्तांत
 विवरणानामनवतितमसरा ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ इदानीं राजशार्ङ्गलवस्तुसप्ततिपत्तये ॥ शृणुर्विधे मम वृत्तांत
 विवृतिस्मयकारिणीम् ॥ १ ॥ योसौर्विध्यवनेहस्तीसोस्मिन्मूमितलेभवान् ॥ यौवैराग्यविवेकीताद्वौतस्यदर्शनीसितौ ॥ २ ॥ यश्चा
 सौवारणाकानितत्परोहस्तिपगस्थित ॥ तदज्ञानतवाकानितत्परोहवदुःखदम् ॥ ३ ॥ अतिशकोप्यशक्तेनदुःखाद् स्वमयाद्रयम् ॥ इस्तीह
 स्तिपकनेवरजन्मोत्थणनीयसे ॥ ४ ॥ यद्योहवज्रसारेणवारणपरिचयित ॥ तदाशापाशजालेनभवानापदमावृत ॥ ५ ॥ आशाहि
 लोहरज्जुभ्योविषमाविपुलादृढा ॥ कालेनस्यितलोहवृणानुपरिवधते ॥ ६ ॥ यद्वेदेसतेवैरीगजमारादलक्षित ॥ प्रेक्षतेत्वांतदज्ञान
 कर्ढायापद्मकम् ॥ ७ ॥ यद्वज्रजगज भावोऽष्टखलाजालवधनम् ॥ तत्तत्याजभवान्मोगाभूमिराभ्यमकदम् ॥ ८ ॥ कटाक्षित्युक्
 रेशाखश्वलापधमदनम् ॥ नत्वस्यमनसस्साधोभोगाशाविनिवारणम् ॥ ९ ॥ यद्विभेपादयत्युच्चैर्धधहस्तिपकोपतत् ॥ त्वयित्यजानित
 द्राव्यमज्ञानपतितं दतम् ॥ १० ॥ यदाविरकपुरुषोभोगाशात्यकुमिच्छति ॥ तदाप्रकपतेज्ज्ञानलुपेदेवपिशिचाववत् ॥ ११ ॥ यदावि
 धकापुरुषोभोगास्त्यज्यतिष्ठति ॥ तदापुलायतेज्ज्ञानछिन्नेवक्षेपिशिचाववत् ॥ १२ ॥ ॥ सयललकारिणीम् ॥ १ ॥ यौतस्यद्वैवरागीतीतिवराभ्यधिवे
 कास्थायित्वमय ॥ २ ॥ १ ॥ अतिशकोहलजानपित्वमशक्तेनदुर्बलेनापितीर्थ्यणुःखाद् स्वमयाद्रयनीयस ॥ ३ ॥ सवज्जोहजालेनयुक्तिप्रकटयति ॥ यदिति ॥ प
 रितोपाधितोहद्वद्विषय ॥ भवाराधयाभिम्याप्येसाधममवृत ॥ राजपाळनकालेनदित्यर्थ ॥ ५ ॥ ६ ॥ रिपीहस्तिपकेन्द्रावपश्यतीत्यनेनसुचिततद्दर्शनमुदाहरति ॥ यदिति ॥ द
 द्वादहस्ये ॥ अज्ञानस्यैतत्तत्परोहव्यादोयम् ॥ ७ ॥ इताभ्यायभललाभ्यापिसुकोलास्यर्यमाह ॥ यदिति ॥ ८ ॥ १ ॥ सपतभ्यादप्यभ्यासमाप्यप्रकरणे रिपु पपातोभ्यापि
 तियपुनरभ्यासानुरोधेयति ॥ यद्विधेद्वि ॥ परितोपाध्यामवदितयाकर्तव्यपापातिनिषजजरीकृतमिषय ॥ १० ॥ तदेवस्यदयति ॥ यद्वेति ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ क्षतं शिथिलीभूतमपि मनस्य गस्तत्त्वज्ञानेन निर्मनस्कता तद्विशेषेण महत्सिद्धान्तनिहतदानीमेव ते चूडालोक्तिश्रवणात्तत्त्वबोधो धावसरो भूदिति भावः ॥ १४ ॥ तेन त्वदुपेक्षिता
ज्ञानेन ॥ १५ ॥ राज्ञ्यग्यागविधौ तदैव तथागतपतिमज्ञानयथागतपि व्यस्तत्तदैव क्षयगतसत्त्वात्प स्वातपातेन नाह निप्यदित्यर्थः ॥ १६ ॥ सरवातवल्यचक्रे इत्युक्ते स्तात्पर्यमाह ॥
यदिति ॥ १७ ॥ परयाराजसामस्यागजलपटभूमयेत्यत्रोकाराजसामधीरुक्तयति ॥ यातस्येति ॥ तस्य गजारेर्हस्तिपक्ष्यराजप्रयुक्ताश्रीः स्वातसामधीसपथाउक्तासातुअव
ज्ञानविचारानादरस्तद्विशेषणस्य हस्तिपक्ष्यपदे अभ्यन्तरचारिणी अतरगैश्वर्यभूता ॥ चितैव स विवेकमय सर्वस्य मिति भावः ॥ १८ ॥ हे साधो त्वमगजोपि सन्नयमुक्तविवेकसंपन्नो ग
जेन्द्रः अनेनाज्ञानलक्षणेन वैरिणा अभिन स्वातेतरसानिक्षिप्तः ॥ १९ ॥ उपर्यस्य गयद्वाल्लतौ येन सतरादस्य स्यातात्पर्यरुक्तयति ॥ यदिति ॥ सज्जनदन्तिभिः शानि क्षात्यादिगुणै सा
धुजनसमागैश्च ईषदाहृतम् ॥ २० ॥ इति भूयादृढद्वल्लोने हस्तिपक्ष्यकंसः ॥ तिष्ठत्यद्यापि दुःखेन भूयः प्रयथावलिरित्युपसहारस्य नात्पर्यवर्णयन्नुपसहरति ॥ इत्यध्याधीति ॥ २१ ॥ उ
भोगौ येन नमुमुके पतत्यज्ञानसंस्थितिः ॥ पादपेककचच्छिन्ने कुलायस्तद्गतो यथा ॥ १३ ॥ यदावनं प्रयातस्त्वं तदाज्ञानं क्षतं वया ॥ पति
तंस न निहतं मनस्य गमहासिना ॥ १४ ॥ तेन भूयः समुत्थाय स्मृत्वा परिभवं कृतम् ॥ तपःप्रपंचस्वार्ते स्मिन् गहने ल्वनि योजितः ॥ १५ ॥ तद्
वा पातयिष्यस्त्वं यद्यज्ञानं तथागतम् ॥ राज्ञ्यग्यागविधौ तत्त्वानाह निप्यक्षयं गतम् ॥ १६ ॥ यत्स्वातवल्यस्येन वैरिणा हस्तिनः कृतः ॥ तत्त
पोढुः खमखिलमज्ञानेन तवार्पितम् ॥ १७ ॥ यातस्य राजराजश्रीर्गजारिर्नृपसत्तम ॥ सात्वजज्ञाननृपते श्रितं अभ्यन्तरसारिणी ॥ १८ ॥ त्वं
गजेन्द्रस्त्वयं साधो दीर्घवने गजोपि सन् ॥ अज्ञानवैरिणा तेन निक्षिप्तस्तरसाभितः ॥ १९ ॥ यत्स्वातवल्यस्येन वैरिणा भिरवगुण्टितः ॥ आहतं
तत्तपोढुः खमीपत्सज्जनदन्तिभिः ॥ २० ॥ इत्यध्यापितपः स्वातेढुः खेत्यस्मिन् युदारुणं ॥ स्थितोऽसि पातालतले नृपवद्भो यथा बलिः ॥ २१ ॥ ग
जस्त्वमाशानि गडानि वैरीमोहो निखातः पुनरुपबन्धः ॥ महांतलं विध्य उदंत इत्थं त्वदीय उक्तः कुरुयत्करोपि ॥ २२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे०
मो० नि० पू० चू० हस्तिकारख्यानतत्पर्यविवरणं नामैकनवतितमः सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ यदुक्तं नयशालिन्या तया
विदितवेषया ॥ तदा चूडालयाज्ञानं तत्कस्मान्नो ररोकृतम् ॥ १ ॥ साहितत्त्वविदां मुख्याप्यद्यद्वक्तिकरोति च ॥ तत्सर्वं सत्यमेवांगतदनुष्ठेय
मादरात् ॥ २ ॥ अथ चेद्वचनं तस्यास्त्वयाननुष्ठितं नृप ॥ तत्सर्वं संपरित्यागः कस्मान्न निपुणोक्तः ॥ ३ ॥ क मनुक्तचपि षोक्त्याह ॥ गजदिति ॥
त्वगजः ॥ आशास्तव निगडानि ॥ मोहो वैरीहस्तिपक्ष ॥ उपेतपसि निर्वध एव निखातः ॥ महीतलविध्यः ॥ इत्थं त्वदीय उदंतोऽहं तातो मया हस्तिकारख्यानेनोक्तः ॥ एवं परिज्ञायतपः स्वा
तदुद्रस्य तस्य रिपो नाशाय यत्करोषि तत्कुरु मा बिलवत्स्येत्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥ इति श्रीवा० ता० नि० पू० एकनवतितमः सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ इह कुभावचः श्रुत्वा सर्वस्यागपरोत्तपः ॥
त्यक्त्वा वनादिबद्धैः स्वसर्वं भाहमदीदृहत ॥ १ ॥ यदा त्ववनप्रस्थितस्तदैवाज्ञानपतितसन्ननिहतमिति त्वयोक्तं तदा नार्मममनस्य गोपाय केनोपदिष्टो यो मया पोक्षित इति राजशकां
वितर्कयती चूडालोवाच ॥ यदुक्तमिति ॥ १ ॥ तस्या अतत्त्वविच्छादतवादिनीत्वा दिशकाचारयति ॥ साहीति ॥ अनुष्ठेयमभूदिति शेषः ॥ २ ॥ यदि आत्मबुद्ध्या चिरं जीवेदुर्बुद्ध्या
विशेषतः पण्डित्विनाशाय लीबुद्धिः प्रलयकरोति वचनात् लीबुद्धिमुपेक्ष्यात्स बुद्धिनिश्चिन सर्वस्यागमेव बद्धमस्यास्तर्हि स एव त्वया कुतो न स्थिरो कृत इत्याह ॥ अथ चेदिति ॥ ३ ॥

राज्यादिपरित्यागमात्रायाः सिद्धः सर्वपरित्यागः साधो संसाध्यस्तत्र स्वर्धकृतजगद्भूतिर्विधास्तालोदयस्तथेतित्वदीधौक्तम् नञ्मयात्पकाराज्यादिपुन स्तीकृतम् तत्कथमयासव
 त्यागतानिपूर्णाकृतमिति शिरस्त्रिभ्यज पृच्छति ॥ राज्यामिति ॥ ४॥ केवलसर्वसत्यागोरोपिनाहमिति त्वयेति प्रयागुक्तमेवमस्योत्तरम् विवेकाभावारयसौनमपि पत्नस्तदप्यवनश्रम
 कुटाकमदन्तरादियमित्यदशेषमिति शयस्याजितेकमथिद्विषयकमाप्याहकारार्थपरित्यज्यपूर्णोभाविष्यतीति मन्मयानाशनेलादुर्दिष्टविचारमभ्युपगम्यार्थगूढाभिधेयैव धूढालोवा
 च ॥ धनमिति ॥ यत्सर्वमपि सर्वधनस्योत्सर्गस्य स्यात् सिद्धम् नञ्मयात्पदयस्तत्सर्वमपि न सर्वथा ॥ अहकारो हिराज्यादिकमपतिकमप्यस्तत्सामितो मन्मथेन तस्यात्तेति प्राप्ता
 बाधसर्वत्यागस्य सिद्धमिति भावः ॥ यद्यहकारोत्तराभाभ्याराधनात्ताराभ्यादित्वाभितोपतिपन्मस्युप्येतर्हितस्यागादेव राज्यादित्यागसिद्धोन्नाभ्यथा सचत्वयानत्यक्तदत्ता
 ॥ शिरस्त्रिभ्यज उवाच ॥ राज्यात्यक्तपदस्य कदेशस्य कस्तथाविध ॥ दारास्त्यक्तास्तथाप्यगसर्वत्यागो न किंकृत ॥ ४॥ ॥ मूढालोवाच ॥
 धनदाराय हिराभ्यर्मुमिभ्युवंचवाधवा ॥ इतिसर्वतरे राजन्सर्वत्यागो हि कस्तव ॥ ५॥ तवास्त्यवापरित्यक्तं सवस्माद्गणउत्तम ॥
 तपरित्यज्यनि शेषमायास्त्यसि वि शो कताम् ॥ ६॥ ॥ शिरस्त्रिभ्यज उवाच ॥ राज्याचेन्ममनो सर्वतत्सर्ववनमेवमे ॥ शैलदत्तादिगु
 न्मत्तव तदप्यतत्पत्यजान्महम् ॥ ७॥ ॥ श्रावसिपु उवाच ॥ इतिरामवदन्नेव कुम्भवाक्यप्रणोदित ॥ निमेषातरमात्रेण वशीवीरः शि
 रस्त्रिभ्यज ॥ ८॥ प्रममाजवनास्यातां रत सुहृदनिश्वय ॥ प्रावदोपस्तदगतां रजालेखाभिवात्मना ॥ ९॥ ॥ शिरस्त्रिभ्यज उवाच ॥
 सवस्मादिव नश्वज्जगद्विपिनाटपि वासना ॥ परित्यक्तमप्यनुनपरित्याग स्थितो मम ॥ १०॥ ॥ कुम्भ उवाच ॥ अद्वैतद्वनश्वभ्रमलि
 लपाटपुस्तलम् ॥ इत्यादितव नो सर्वसवत्याग कथतव ॥ ११॥ तवास्त्यवापरित्यक्तं सर्वस्माद्गणउत्तम ॥ तपरित्यज्यनि शेषपराभा
 यास्त्यशो कताम् ॥ १२॥ ॥ शिरस्त्रिभ्यज उवाच ॥ एतच्चैन्ममनो सर्वतत्सर्वस्वाश्रमो मम ॥ वापीत्यलोटजपुतस्तमेवाशुरित्यजान्महम्
 ॥ १३॥ ॥ श्रोवमिपु उवाच ॥ इतिरामवदन्नेव कुम्भवाक्यप्रणोदित ॥ निमेषध्यानमात्रेण वशीवीरः शिरस्त्रिभ्यज ॥ १४॥ प्रममाजा
 श्रमास्त्यातां सि विदशुद्ध्यद्वटि ॥ सूरतस्त्रिपुरणेनैव रजालेखाभिवालि ॥ १५॥ ॥ शिरस्त्रिभ्यज उवाच ॥ सवस्माद्वज्रवृत्तकदास
 नास्वाश्रमादपि ॥ परित्यक्तमप्यनुनसवत्याग स्थितो मम ॥ १६॥ ॥ कुम्भ उवाच ॥ दक्षोवापीत्यलुत्तममुदजद्वततद्वति ॥ इति किं
 चिन्तते भव सर्वसवत्याग कृतस्तव ॥ १७॥ तवास्त्यन्योपरित्यक्तं सवस्माद्गणउत्तम ॥ तपरित्यज्यनि शेषपराभायास्त्यशो कताम् ॥ १८॥
 शयनाद्विप्रवेति ॥ १९॥ उक्तरायममपि प्रयागान्पूर्वपरित्यक्तस्योदेवराज्यादीनां देवार्नां राज्यादिसर्वधनोनास्तीति नित्यत्वाभावात् शैलदत्तादीनां त्विधानीपरिपद्मान्ननस्यागमनरणतपस
 पत्यागविद्विदित्यस्याशय इति मन्मथान शिरस्त्रिभ्यज उवाच ॥ एवमप्येति राक्षसास्तप्यो देवममकस्य ॥ २०॥ ॥ प्रावदोपोवर्षाप्रवाहः नरकोलोखाय शृङ्गजिम्बि ॥ १॥ ज्ञा
 सनाममतापरित्यक्ततपमस्याग स्थितः सपन् ॥ १॥ ॥ कुम्भारायः पूषवत् ॥ ११॥ १२॥ त्यागाद्भूनादिवनोऽथ मयि स्थस्तु ममनयापितबाभ्यमद्विषात्कथसर्वत्याग सिद्धमिति नामा
 हविमन्मथान शिरस्त्रिभ्यज उवाच ॥ एतच्चैविति ॥ अथार्थकपूरवकारः ॥ ११॥ १२॥ आश्रमोऽस्याभ्यवर्तयन्मार्जः ॥ १२॥ १३॥ कुम्भारायोराजारायः सपन् ॥ ११॥ १२॥ १३॥

कुक्षानिभित्तय ॥ अल्पाकुटीकुटीर ॥ १९ ॥ विष्टरादासनात् ॥ वक्षसासनयोर्विष्टरइतिषत्वम् ॥ अवदातात्माशुद्धचित्त ॥ २० ॥ अंशुमानसूर्य स्वस्यस्वन्देनेरर्थेइवासने
 आलोकयन्नेवस्थितइतिशेष ॥ २१ ॥ २२ ॥ अधिभू समुद्रोदरनिष्ठाभूमिरुन्नतभुवोदटिनद्यादिवारियथाएकत्रानयतितद्वत् ॥ २३ ॥ करैःकिरणैःसंचारवान्सक्रांतोर्को
 यथासूर्यकातशिलास्थानपावकज्वालयतितद्वत् ॥ अणौज्वल्लेखकर्मकत्वाणौकर्तुःपावकस्यकर्मता ॥ भांडोपस्करस्यापितफलभस्मीभावाश्रयत्वात्कर्मताविवक्षिता ॥ ज्व-
 लेर्भिल्विकल्पादुपधाद्रसाभाव ॥ २४ ॥ विशेषशृत्स्यामितिशेष ॥ व्यसिकामन्वतरसधिप्रलयस्तत्रयथारवि स्वपदीपितेभौजगद्भुत्वामेरुभ्येउपविशतितद्वत् ॥ २५ ॥ इ-
 दानीमक्षमालात्पुक्तकाम कर्तोपकारविस्मरणदोषपरिहरतामाह ॥ एतावंतमितिद्वाभ्याम् ॥ हेपतिप्रियेस्वामिभक्तेनजातपरिहरेनसार्थसाधनबुद्धेर्भेदउच्छेदोयस्यतथावि-
 श्रिखिध्वजउवाच ॥ एतच्चेन्ममनोसर्वतस्सर्वभाजनादिमे ॥ चर्मकुड्यकुटीरादिनत्तावत्संस्त्यजाम्यहम् ॥ १९ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥
 इत्युक्तासमस्तस्यावविदुष्यमतिशामी ॥ विष्टरादवदातात्माशुद्धचित्तः ॥ २० ॥ कुंभस्वालोकायन्नेवतत्क्रियाःसास्मितःस्वय-
 म् ॥ आसनेलोककार्येषुस्वस्यन्दनइवांशुमान् ॥ २१ ॥ चत्करोतिकरोत्वेतदस्यैतत्पावनंपरम् ॥ इतितूष्णींस्थितःकुंभःशिरिध्वजमवै-
 क्षत ॥ २२ ॥ शिरिध्वजस्तुतस्सर्वभांडोपस्करमाश्रमात् ॥ एकत्रैवानयामसभुवोवार्थविधुभूरिव ॥ २३ ॥ तत्संस्थाप्येधनैःशुष्कज्वा-
 लयामासपावकम् ॥ करैःसंचारवानर्कःसूर्यकांतपदंयथा ॥ २४ ॥ भांडोपस्करजालं तदभौत्युक्ताविवेशसः ॥ ध्वंसिकायांजगद्भुत्वा-
 मेरुशृंगेयथारविः ॥ २५ ॥ एतावंतंमयाकालं वृत्तायत्वंपतिप्रिये ॥ अजातबुद्धिर्भेदनेनैवकृतमस्तुते ॥ २६ ॥ आंतौतुविनिवर्तिन्यां
 नाधुनोपकरोपिमाम् ॥ मंत्राटव्यांचिरंभातं विल्लतंकार्यवर्त्मसु ॥ २७ ॥ इष्टानिधर्मस्यानानिविश्राम्याम्यधुनासरि ॥ इत्यक्षमालांज्व-
 लनचिक्षेपात्काशिरिध्वजः ॥ २८ ॥ कल्यांताग्राविवव्योमतारालीपवनोमलाम् ॥ मयानरमृगेणत्वंचिरंवनमृगाच्युतम् ॥ २९ ॥ अ-
 बोधेनपुतंशुस्यामिदमेवमृगाजिन ॥ इदानींगच्छतुच्छाद्यपंधानःसंतुतेशिवाः ॥ ३० ॥ वह्निनाव्योमतंगच्छसतारंव्योमतेसमम् ॥ तद्दृ-
 स्यंगालकराभ्यांसृज्वाचमर्जिहादिति ॥ ३१ ॥

धेनमयात्वयत्पुतावतकालवृत्तापरिवर्तनश्रमप्रापितानैवतेतवमत्सेवनकृतपर्याप्तमस्तु ॥ २६ ॥ अधुनातुतपोजपादिकर्तव्यताभ्यांतौ विनिवर्तन्यामपगतायासस्यामानोप-
 करोपिअतोन्वाश्रमेणयोजयामीतिविश्राम्येत्यर्थ ॥ अहमपित्वयासहजपभ्येणनानामत्राटवीषुभातःसंप्रतिविश्रामिव्यामीत्याह ॥ मंत्राटव्यामिति ॥ कार्यवर्त्मसुक्रिया-
 सप्यशुद्धसिद्धिर्भागोपुविहृतनभातम् ॥ २७ ॥ धर्मस्थानानितपोवनसिद्धिक्षेपादीनि ॥ २८ ॥ यथापवनःकल्यांताग्रेव्योभ्रस्तारालीनक्षत्रमालाक्षिपतितद्वत् ॥ अनेनाक्षमाला-
 स्फाटिकीतिगम्यते ॥ मृगाजिनप्रत्याह ॥ मयेति ॥ २९ ॥ वृत्त्याकुशासने ॥ इदमेवतवोपकृतमस्त्वितिशेषः ॥ तुच्छाद्यमूलकारणभायात्स आवाय ॥ पंधानःअवांतरकारणप्र-
 विलयलक्षणांमार्ग ॥ ३० ॥ सतारव्योमतेसमिदमुक्त्यापुनस्त्यनच्चर्मशुष्कवृद्धिचित्रमितिगम्यते ॥ तस्यहि सतारव्योमनाग्रामिरनुरूपैवेति ॥ ३१ ॥

[illegible]

==

$$=$$

11

2

二

1

五

100

द्रव्योपकरणेहंसकुक्कामः शिखिध्वजः ॥ विनिवार्यावकुंभेनचित्तत्यागायबोध्यते ॥ १ ॥ स्वेनमनसाद्यथाममतासंकल्पेनकल्पितंसमर्पिततत्कुटीरूपवृणमंदिरम् ॥ १ ॥
 पिथरशरावकुशकाष्ठसचयादियत्किंचिद्भवत्तत्सर्वदहाहेत्यादिपरेणान्वयः ॥ २ ॥ स्वस्ववसनवल्कलम् ॥ भुज्यतेयस्मिस्तद्भोजनंपत्रपुटकाद्यपि ॥ ३ ॥ पूर्वदृष्टापश्चान्नटा
 अदर्शनप्रामाज्जनस्थितिर्यत्र ॥ पूर्वकालेति समासः ॥ ४ ॥ तदेवोपपादयति ॥ आश्रमादिति ॥ ५ ॥ केवलाकृतिर्देहमात्रावशिष्टः ॥ ६ ॥ वासनांममताम् ॥ तत्रसर्वोपकर
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अथोत्थापददाहासौशुष्कतत्पुणमंदिरम् ॥ अग्नेनस्वेनमनसाद्यथासंकल्पकल्पितम् ॥ १ ॥ शिष्टंयत्किंचिद्भव
 तत्सर्वंसाशिखिध्वजः ॥ असंख्यमनामौनीक्रमेणसमयाधिया ॥ २ ॥ ददाहचसचिक्षेपतत्याजचवभंजवा ॥ भण्डजातंस्ववसनंभो
 जनाद्यपितुष्टवत् ॥ ३ ॥ सबभूवाश्रमस्तस्यदृष्टनष्टजनस्थितिः ॥ वीरभद्रबलध्वस्तदक्षयज्ञाश्रमोपमः ॥ ४ ॥ आश्रमात्तेमृगणास्त्य
 करोमंथमुखयुः ॥ साभिदाहापुरवराद्भूतभीतजनाइव ॥ ५ ॥ भण्डजातं दहत्यग्नौसहशुष्केधनेनतत् ॥ केवलाकृतिरसिहस्तुष्टिमानाहभू
 पतिः ॥ ६ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ वासनांतत्रसंत्यज्यसर्वत्यागीस्थितोत्थहम् ॥ अहोनुचिरकालेनदेवपुत्रप्रबोधितः ॥ ७ ॥ संपन्नः
 केवलःशुद्धःसुखेनोद्धोषवानहम् ॥ किंनानमकिलवस्वेतद्भवेसांकल्पिकक्रमम् ॥ ८ ॥ यावद्यावत्प्रहीयतेविविधाबंधहेतवः ॥ तावत्तावत्स
 मायातिपरमानिर्दतिमनः ॥ ९ ॥ शान्तामिपरिनिर्वाप्तिसिखितोस्मिजयाम्यहम् ॥ विबंधाःप्रक्षयंयाताःसर्वत्यागोमयाकृतः ॥ १० ॥ दिगं
 बरोदिकसदनोदिकसमोयमहंस्थितः ॥ देवपुत्रमहात्यागातिकमत्यदवशिष्यते ॥ ११ ॥ कुंभउवाच ॥ सर्वमेवनसंत्यक्तंत्वयारज
 नशिखिध्वज ॥ सर्वत्यागपरानंदंमामुधाभिनयंकुरु ॥ १२ ॥ तवास्त्येवापरित्यक्तःसर्वस्माद्भागउत्तमः ॥ यंपरित्यज्यनिःशेषंपरमा
 यास्यशोकताम् ॥ १३ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतिश्रुतवतातेनकिंचित्सांचित्यभूभृता ॥ इदमुक्तंमहाबाहोरामराजीवल्लोचन ॥ १४ ॥
 शिखिध्वजउवाच ॥ इंद्रियव्यालसंघातो रक्तमांसमयाकृतिः ॥ शिष्यतेसर्वसंत्यगोदेहोमंदेवतात्मज ॥ १५ ॥ तदुत्थापयपुनर्देहंभृगुपा
 तादविघ्नतः ॥ विनाशात्मकतानीत्यासर्वत्यागीभवाम्यहम् ॥ १६ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वादेहमग्रस्थेभ्यश्चेत्यनुमसौजवान् ॥
 करोति यावदुत्थानं तावत्कुंभोप्युवाचह ॥ १७ ॥

णे ॥ प्रबोधितस्त्वयतिशेषः ॥ ७ ॥ साकल्पिकोममतासकल्पप्रयुक्तः सप्रहृष्टमायस्यतथाविधमेतदुपकरणजातकिनामनकिंचित्सारभूतमुपादानार्हमित्यर्थः ॥ ८ ॥ तस्याग
 सुखमभिनयन्नाह ॥ यावद्यावदिति ॥ ९ ॥ विविधाबंधाबधहेतवोविषयाः ॥ १० ॥ ११ ॥ बाह्योपकरणत्यागमात्रेणभ्रात्यावालस्येवतस्यसर्वत्यागसुरवाभिनयमसहमानः
 कुंभउवाच ॥ सर्वमेवेति ॥ अभिनयव्यंजकचेष्टाविशेषम् ॥ १२ ॥ तवेत्यादिप्राग्वत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

निरागस्कनिरायाधम् ॥ महावदृष्टो ॥ नृपंकलवलयम् ॥ १८ ॥ निरागस्कनोभवदर्यायति ॥ अहमिति ॥ तवकापराधद्वितीये ॥ १९ ॥ २० ॥ यस्यापराधसमन्वयदर्यायति
 क्षोभयतीति ॥ सपरमिपदार्थोऽयम् ॥ २१ ॥ ननुष्ठस्यद्वयोऽन्यस्यामलकुलभरीरानापराधितमाह ॥ सुखेति ॥ भूत्याउत्सृजितस्मानामभेण ॥ तपदृष्टमाह ॥ नेति ॥
 यथाफलवत्सर्वगुणैर्भ्रातृस्येकसाक्षिणोऽसिन्नतदभिभाष्यात्माअपराधमात्रमर्थमिति ॥ २२ ॥ यत्सुखंभातरुषफलानांशिरःपुष्पानां पुष्पाणां चमलास्यातनकुठेद्वति
 सपरमपराधी नृपकासाधुनाकिमपराद्वजहरेनेनापि साधुनात्मन किमपराद्वमित्यर्थम् ॥ २३ ॥ द्विस्त्यास्यसर्वस्यागः पुनरधिकारिदेहदौर्लभ्येनज्ञानदौर्लभ्याद्विषमोऽसाधुरवस्य
 कुभजवाच ॥ राजनिकिमितिदेहत्वनिरागस्कमहावदृष्टो ॥ त्यजस्त्यगोहिदृष्टम कुपितोर्हिततर्णकम् ॥ १८ ॥ जहोवराकोभूकाल्मातपस्वी
 देहकल्ययम् ॥ नकश्चनतवेतस्मिन्माधुवेतनुंत्यज ॥ १९ ॥ आत्मन्येवैयमूकाल्माध्यानवानवतिष्ठते ॥ सच्चाल्यतेपरेणैवतरणैव
 काष्ठकम् ॥ २० ॥ क्षोभयत्यन्यपुर्वेननिग्रहाहामुद्बुधंलान् ॥ तपस्विनंयथैकांतस्थितंभक्ततस्कर ॥ २१ ॥ सुखदुःखादिभूत्याहिना
 पराधिशरीरकम् ॥ नात्मनफलवानात्मस्यदेहक्षोपराधवान् ॥ २२ ॥ वात फलशिरःपुष्पपातनकुठेसुखम् ॥ तदृणासाधुनासाधार
 पराद्वकिमात्मन ॥ २३ ॥ त्यक्तेनापिशरीरेणकिलतामरसेक्ष्ण ॥ सर्वत्यागो नतेयातिनिष्पत्तिविषमोहिसि ॥ २४ ॥ अगौकेवलमेतत्त्वं
 निरागस्कशरीरकम् ॥ मुधाक्षिपसिनोदेहत्यागोतस्यागितामवेत् ॥ २५ ॥ येनायक्षोभ्यतेदेहोभतेभेनेवपादप ॥ तत्सत्यजसिचैस्याप
 तन्महात्यागवान्प्रवान् ॥ २६ ॥ तस्मिंस्त्यक्तेभवेरयकसर्वदेहादिभूपते ॥ नोबन्निभममप्येतद्भूयोभूयभरोहति ॥ २७ ॥ ॥ शिखिष्व
 जउवाच ॥ केनायचाल्यतेदेह किंजीजन्मकर्मणाम् ॥ कस्मिंस्त्यक्तेपरित्यक्तसर्वभवतिसुदर ॥ २८ ॥ कुभजवाच ॥ साधोन
 देहस्यागेननरान्यत्यजनेनच ॥ नवोदजादिशोपेणसर्वत्यागोभवेष्टप ॥ २९ ॥ यत्सर्वं सर्वतोयच्चतस्मिन्सर्वैककारणे ॥ सर्वस्मिन्सपरि
 त्यक्तेसर्वत्यागःकृतोभवेत् ॥ ३० ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ सर्वसर्वगतसर्वहेयत्याज्यचसर्वदा ॥ सर्वैकमुच्यतेद्विहिसर्वतत्त्वविदां व
 र ॥ ३१ ॥ ॥ कुभजवाच ॥ साधोसर्वगताकारजीवप्राणादिनामकम् ॥ नजडनजडंभ्रातचित्तंसवमितिस्मृतम् ॥ ३२ ॥ चित्तमे
 वश्रमविद्विद्विचैतो नरंष्टप ॥ चित्तविद्विजगज्जालं चित्तसर्वमितिस्मृतम् ॥ ३३ ॥

यतइत्यर्थः ॥ २४ ॥ तस्यदेहोभक्तस्याहकारस्यापिगतामोभवेत्यसिद्धोऽसिद्धार्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ एतद्वद्विनिष्पन्नजलमज्जलान्दिनानाशितमपितस्माद्वृत्तालकोदयभ्यन्म
 कमर्वाजभूताद्येहमिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सर्वव्यासनरस्यद्वजहरेऽयम् ॥ सर्वविषयेषुपुण्यदत्तास्मद्वत् ॥ मकभेनसर्वजनकत्वात्सर्वैककारणे ॥ ३० ॥ सर्वंमहेयसर्वदाच
 त्यान्यत्पुण्योभ्यप्यसर्वदाचोभ्यतस्मिन्नर्थः ॥ ३१ ॥ चित्तसाधोभ्येनजीवनामकचित्तप्राधान्येनप्राणादिनामकचित्तसिद्धिर्लभम् ॥ ३२ ॥ नरस्यद्वदृष्टपुण्यम् ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ तत्प्रागे सर्वत्यागसंभवात्तदत्यगो सर्वत्यागसंभवात् ॥ ३५ ॥ सर्वधर्मादयमधर्मावाराज्यादितत्फलमोगस्थानानिवासीचित्तस्य परदुःखमेव ॥ ३६ ॥ विवर्तते परि
 णमते ॥ ३७ ॥ भस्माभरणकमरेण ॥ ३८ ॥ सर्वभूतप्रसिद्धानामुपभोगानां जरामरणादीनां देहधर्माणाम् ॥ महामुनिपदेन तद्धर्माशमदमादयो लक्ष्यते तेषां
 च तत्र तन्निरुद्धवासनचित्तमेवाश्रय इत्यर्थः ॥ ३९ ॥ अशातचित्तमेव मनो नान्मनो मयमतः प्राणचेष्टया जीवश्च भूत्वा बहिःस्थूलदेहतद्वयहाराद्याकारजालेन आवर्तते इत्यर्थः
 ॥ ४० ॥ तदेवातः शान्तमहदहंकारप्राणप्राज्ञात्मा चेत्यादिभिः क्रियानुहैरभिधा व्यापारैरुच्यत इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सत्यपरमार्थभूतभूमानदरूपकानुभूयते अनुभूय
 राज्यादेरयदेहादेशाश्रमादेर्महीपते ॥ सर्वस्यैव मनो बीजं तरुबीजं तरोरिव ॥ ३४ ॥ सर्वस्य बीजे संत्यक्ते सर्वत्यक्तं भवत्यलम् ॥ संभवात्सं
 भवाद्भूषणसर्वत्यागो भवेदिति ॥ ३५ ॥ सर्वधर्माधिधर्मावाराज्यादिविपिनादिवा ॥ सचित्तस्य परंदुःखं निश्चितस्य परं सुखम् ॥ ३६ ॥ इदं
 विवर्तते सर्वचित्तमेव जगत्तया ॥ देहाद्याकारजालेन बीजं दक्षतया यथा ॥ ३७ ॥ पादपः पवनेनेव भूकंपेनेव पर्वतः ॥ भस्माभस्माभरेणा
 यदेहश्चित्तेन चाल्यते ॥ ३८ ॥ सर्वभूतोपभोगानां जरामरणाजन्मनाम् ॥ महामुनीनां सुदृढचित्तं विद्विंसमुद्रकम् ॥ ३९ ॥ इदं प्रवर्तते सर्व
 चित्तमेव जगत्तया ॥ देहाद्याकारजालेन चित्तं जीवो मनो मयम् ॥ ४० ॥ बुद्धिर्महदहंकारः प्राणाश्चेत्यादिभिर्मुने ॥ क्रियानुरूपैरभिधा
 व्यापारैः शांतमुच्यते ॥ ४१ ॥ चित्तं सर्वमिति प्राहुस्तस्मिंस्त्यक्तेर्महीपते ॥ सर्वाधि व्याधिसीमांतः सर्वत्यागः कृतो भवेत् ॥ ४२ ॥ चित्ततया
 गं विदुः सर्वत्यागं त्यागविदां वर ॥ तस्मिंस्त्रिदशमहाबाहोसत्यं किं नानुभूयते ॥ ४३ ॥ चित्तेत्यक्ते लयं याति दैतमैक्यं च सर्वतः ॥ शिष्यते
 परमं शांतमच्छमेकमनामयम् ॥ ४४ ॥ अस्याश्चित्तं विदुः क्षेत्रं संसृतेः सस्य संततेः ॥ क्षेत्रे लक्षेत्रतां याते शालेः कद्वसंभवः ॥ ४५ ॥
 चित्तमेव विचित्रेहंभावाभावविलासिना ॥ विवर्तते र्थाभावेन जलमूर्ध्नि तया यथा ॥ ४६ ॥ चित्तोत्सादनरूपेण सर्वप्रागेन भूयते ॥ स
 र्वमासाद्य ते सम्यक्साध्याज्येनेव सर्वदा ॥ ४७ ॥ सर्वत्यागस्य विषयो यथैवान्योस्ति ते तथा ॥ त्वमप्यन्यस्य भवसि तया गिन्मुक्तासि वै नृप
 ॥ ४८ ॥ सूत्रं मुक्ताफलं तेनैव जगज्जालं त्रिकालकम् ॥ सर्वमंतःकृतं तेन येन सर्वं समुज्जितम् ॥ ४९ ॥
 नरुवेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ द्वैतकार्यविभागविभागे परंपरा ऐक्यकारणोतिरोभावकमश्रयलयाधयाति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अर्थभावेन पदार्थाकारेण ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ सचायं सर्व
 त्यागेन परिच्छिन्नात्मग्रहणे सिद्धतीत्याशयेनाह ॥ सर्वेति ॥ हेत्यागिनृदपपरिच्छिन्नस्य तव यथा अन्यः सर्वत्यागस्य विषयो स्ति तथा त्वमप्यन्यस्य त्वत्प्रागेन विषयो भव
 सितथा च त्याज्यमेवात्मतया गृह्णीतीति ते सर्वत्यागः सिद्धतीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ अपरिच्छिन्नात्मग्रहणे तु त्वमेव सर्वस्यात्वेति त्वान्येन त्यागायोगात्प्राज्यकोट्यानि विद्वेन त्वया सर्व
 त्यागे सर्वस्यायतीक्यलब्धमित्याह ॥ सूत्रमिति ॥ ४९ ॥

मनुसर्वस्य जगतास्य युर्यनेषावतिता तत्कथसर्वेत्याय सलभस्य तावद् ॥ यनेति ॥ यद्यपि सर्वस्य क्कास सर्वयु यता मायस्तया पितेन सक्त जगदाश्रयातीरालाभात्मनोयाप्रसया
 वयाश्वरासनास्तीति भक्त इति स एव प्यवहृदशाभिप्रकाशस्य सलभेभ्युभ्यत इति भावः ॥ ५० ॥ अतएव सर्वत्यागे सवदाश्रयप्यवहृदशाश्रयत्वमिति कल्प इक्षया निर्वर्णदीप
 दृष्टान्तस्य गतस्य कथय्यति देवस्य प्यवहृदशाश्रयकारणानामवहृदशासंखेदीपदृष्टान्तमाह ॥ अल्लहेनेति ॥ ५१ ॥ तदवस्तु कथयति ॥ स्थितिमिति ॥ ५२ ॥ सर्वत्यागे युर्यतावर्षिस्तथा
 रयति ॥ समस्तेति ॥ समस्तानां बलूनां राज्याण्यपोपकरणानां नृकासेत्यागे ॥ ५३ ॥ परिशिष्टचित्तात्पारित्यस्य तत्कथयति ॥ अल्लहेनेति ॥ ५४ ॥ द्विषीकसां सर्ववदनक्षमादीनाम
 मरुतायोपि पितृभक्तानोरदिस्य ॥ ५५ ॥ तस्य सत्यस्य सत्यप्रयथय्यत्येपि सर्वस्य विद्यातल्लाभावात्स्येति न आक्षेपसक्तिरित्याह ॥ सर्वस्यागोहीति ॥ द्विषीकसां सर्ववदनक्षमादीनाम
 येन सर्वपरिरयत्कतस्मिन् व्युद्ध्यन्तेपि स्थितम् ॥ जगत्सर्वत्रिकालस्य तत्तौ मुक्तावलीयथा ॥ ५० ॥ अल्लहेनेति वदीपेन येन सर्वसमुत्क्षिप्त
 म् ॥ सखेहेनेति वदीपेन तेन सर्वत्र फाशितम् ॥ ५१ ॥ स्थितसर्वपरित्यज्यय शोतेऽक्षेहदीपवत् ॥ सराजतेन काशात्मना सम सखेहदीपवत् ॥ ५२
 समस्तवस्तुनिकासं यथा त्वमवशिष्यस ॥ सर्वत्यागे कृतादृग्विज्ञानमवशिष्यते ॥ ५३ ॥ समस्तवस्तुदाहे विषया त्वन्तेतरादप ॥ सर्व
 त्यागतएवांगतयानि वाणमुच्यते ॥ ५४ ॥ सर्वत्यागो हि शून्यात्मा आश्रय सर्वसंविदाम् ॥ अन्तानामुदाराणां त्वन्निवेदिवौ कसाम्
 ॥ ५५ ॥ सर्वत्यागरसापाने जरामरणमानीय ॥ न काश्चन प्रवाधते स्वस्येव व्योमलेखिका ॥ ५६ ॥ सर्वत्यागो महत्त्वस्य कारणनिर्मल
 युते ॥ सर्वत्यजसिष्यस्माद्द्विस्त्यैर्वर्षे हतमम् ॥ ५७ ॥ सर्वत्याग परानदाहु स्वमन्यस्तुदारुणम् ॥ इत्योमित्युररीकरययिद्व्यसितदा
 वर ॥ ५८ ॥ सर्वत्यजति यस्तस्य सवमेवोपतिष्ठते ॥ यथैवानुविशत्यभौतयेवायाति वारिणी ॥ ५९ ॥ सर्वत्यागांतरे वास्तिज्ञानमात्मप्र
 सादकम् ॥ पञ्चन्यकिल सादस्य तत्र राजादिति युति ॥ ६० ॥ सर्वत्यागवशादेव हतकाले कलावपि ॥ शाफ्येन विगताशकमुनिना मेरुव
 रित्यतम् ॥ ६१ ॥ सर्वत्यागो महाराजसवसपत्नमाश्रय ॥ नृकाति हि यत्किंचित्सर्वतस्मै प्रदीयते ॥ ६२ ॥ कृत्वा भवंपरिरयागशा
 त स्वस्यो विद्यत्सम ॥ सौम्यो भवसि यदूक्तदृपो भवभूपते ॥ ६३ ॥

॥ ५५ ॥ सर्वत्यागरसस्य आपाने ईयद्व्यात्वावने कते
 यथा भवमोरासीनस्य त्वस्य व्योमलेखिका प्रिद्धकारिका एव किं का कथिद्विपिनप्रवाधते ह्य ॥ ५६ ॥ निमलायुति स्वकृपस्फूर्तिर्नयस्मान्ताया विषयस्य महत्त्वस्य तत्कुलभा
 द ॥ सर्वविधि ॥ ५७ ॥ इति विमरयति शेष ॥ ७८ ॥ सवत्यागो धैर्यमवहृदशाश्रययति ॥ सर्वविधि ॥ सर्वविधभावजातमारब्धोपनीतमुपनिष्ठते ॥
 वार्तयोऽभ्युपयाय पावद्वाराधौ विधिततया तया नदीभ्यश्चायातो वत इति व्यर्थ ॥ ५९ ॥ सर्वस्याज्ञानतत्कार्यस्य यस्यागन्तदरेण तत्प्रसादकज्ञानमवरयमस्ति ॥ भावस्य व्यं
 यराभारि युर्यस्य सत्यमधैर्यमिति श्रुतिरिति कथमिति व्यर्थ ॥ ६० ॥ कलौ पापिष्ठतमेपि काले देवदासास्तदातिनीचेनापि शाफ्येन सवत्यागवशाभ्येकवस्तुनिकासपुण्ये
 वपरकाले देवदासास्तदातिनीचेनापि पुण्यतमेन त्वया विधाताराकभ्योऽवहृदशेयमिति कथाभ्यमिति योतनाय व्यर्थेति ॥ ६१ ॥ सवत्यागवशास्य आपाने निवासस्यानम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

हेमहास्यभावभूमिपालत्वंप्रथमं स्याज्यसर्वमनसापरित्यज्यअथोअनंतरं येनत्यजसितन्मनश्चविहायतदनंतरं त्यागाभिमानलक्षणमहंकारमलं च विमुच्य जीवन्मुक्तरूपो भवेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशेति० पु० त्रिनवतितमः सर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ इह चित्तपरित्यक्तं मूलपरिशोधने ॥ देहादिबन्धबाधेन पूर्णचित्तेष्वर्दयते ॥ १ ॥ चित्तत्यागचित्तत्यागोपायम् ॥ १ ॥ निरस्तनममेतित्यक्तमपि ॥ अप्यर्थाहिशब्दः ॥ २ ॥ एतच्चित्तमादातुममनयास्विकर्तुं जानामि द्रव्यदेववास्मिन्मूर्त्तत्वाभावादते ॥ १ ॥ स्वरूपत्यागादीर्घीकृतसामान्यरूपम् ॥ १४ ॥ कुमस्तदेवाह ॥ वासनैवेति ॥ रागवासनेत्यर्थः ॥ उदाहृतो लोके ॥ तथाचलौकिका आस्यत्यागतुन जानामि ॥ हेउत्तम ॥ ३ ॥ सर्वपण्डितस्य यो येन चतद्विहाय ॥ त्यागाभिमानं च मलं विमुच्य विमुक्तरूपो भवभूमिपाल ॥ ६४ ॥ ॥ इ० वा० सर्वपरित्यज्यमहास्वभावस्तजस्य यो येन चतद्विहाय ॥ त्यागाभिमानं च मलं विमुच्य विमुक्तरूपो भवभूमिपाल ॥ ६४ ॥ ॥ एवं वदवा० दे० मो० नि० पु० चू० शिखिध्वजावबोधननामत्रिनवतितमः सर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ एवं वदति वैकुण्ठे चित्तत्यागं मुहुर्मुहुः ॥ अंतर्विचारयन्सौम्यो राजा वचनमबवीत् ॥ १ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ ॥ हृदयाकाशविहगो हृदयद्रुममर्कटः ॥ भूयो भूयानिरसं हिंसमभ्येत्येवमेमनः ॥ २ ॥ जानामि चैतदादातुं मत्स्यं जालद्वयकुलम् ॥ त्यागमस्य न जानामि चित्तं द्रव्यदेवोत्तम ॥ ३ ॥ चित्तस्यादौ स्वरूपमेव धावद्गवन्वद ॥ ततश्चित्तपरित्यागं यथावदहमेव प्रभो ॥ ४ ॥ ॥ कुंभ उवाच ॥ ॥ वासनैवमहारजस्वरूपं विद्धि चेतसः ॥ चित्तशब्दस्तु पर्यायो वासनाया उदाहृतः ॥ ५ ॥ त्यागस्तस्यातिमुकरः सुसाध्यः स्पंदनादपि ॥ राज्यादप्यधि कानंदः कुस्तुमादपि सुंदरः ॥ ६ ॥ मूर्त्तस्य तु मनस्त्यागो नूतं दुःसाध्यतां गतः ॥ पामरस्येव साध्या ज्येष्ठेण स्येव सुमेरुता ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ ॥ स्वरूपवेद्यि चित्तस्य वासनामयमाकुलम् ॥ त्यागः समभ्येदुःसाध्यो वज्रनिर्गलनादपि ॥ ८ ॥ संस्तुत्यामोदपुष्पस्य दुःखदाहानलस्य च ॥ जगदक्लमणालस्य मोहमारुतखस्य च ॥ ९ ॥ शरीरयंत्रवाहस्य हृदयभ्रमरस्य च ॥ अथलाञ्छेत सरस्या गोपया भव नितद्वद ॥ १० ॥ ॥ कुंभ उवाच ॥ ॥ सर्वनाशो यस्य यः साधो चेतसः संस्तुतिद्वयः ॥ स एव चित्तसंस्त्यागदत्तुर्कटोर्ध्वदर्शीभिः ॥ ११ ॥

दुरूपेषु मम वासनास्ति मङ्गकेष्वस्य चित्तमिति ॥ ५ ॥ सुकर इति ॥ औदासीन्यमात्रेण तस्मिद्धिरिति भावः ॥ राज्यादपीति ॥ तथाचाहुः ॥ यच्च कामसुरवल्लोके यच्च दिव्यमहत्सु ख तृणाक्षयसुरवस्यैतेनार्हतः षोडशीकला मिति ॥ सुदरो ह्ययः ॥ ६ ॥ कुतस्तर्हि स सर्वैर्नाक्रियते तत्राह ॥ मूर्त्तस्येति ॥ ७ ॥ वेदित्वद्वचसेत्यर्थः ॥ वज्रस्य निर्गलनाग्निगिरणादपि दुःसाध्यः ॥ सति मौल्ये औदासीन्यस्यैव दुष्करत्वादिति भावः ॥ ८ ॥ जगद्व्यक्षणेन यद्वज्रतन्मृणालस्य ॥ जालेति पाठे पि जले भवजालमिति व्युत्पत्त्या अक्लमेवार्थः ॥ सर्वपर्यायैः कारणमेवोपलक्ष्यते ॥ ९ ॥ शरीरयंत्रवाहति प्रवर्त्तयतीति कर्मण्यण् ॥ यथा येनोपायेन भवति ॥ १० ॥ सर्वस्य वक्ष्यमाणमूलं कुरशात्वा पृच्छ्वा देन शिरः स एव सस्त्रेन रपि क्षयः स एव चित्तस्य सत्यागो नूतबाह्या र्थात्यागवन्ममता निवर्त्तनमित्यर्थः ॥ दीर्घदर्शीभिरपरिच्छिन्नात्मदर्शीभिः ॥ ११ ॥

उत्तमार्थविमयानुवादानुभवेरमान शिखिष्वजलप्रोपयतिमाह ॥ चितेति ॥ चित्तद्विध्याधि ॥ महिध्याधे शतशोपिममताषकनलक्षणेनत्यागेनाभावोभूयतेकिमुचित्कि
 सयोपलक्षेदेवानलङ्घ्येऽथानमूलरात्रापृष्ठभाविशेषस्य ॥ १२ ॥ अहमज्ञातात्मावीजयस्य ॥ सशास्त्राकलपपुष्पस्यदुष्टस्योन्मूलनेतत्स्थानाकाराभिन्निराधरणक्षेपव
 दयस्यतथाभिधानम् ॥ १३ ॥ सभास्यस्मिन्निविशभाक्षेपम् ॥ १४ ॥ अहमर्थान्नज्ञातात्मन उदयोयस्यतथाविधोयोयसश्चित्तावेदमात्मक्येभिमानीप्रसिद्ध ॥ एतदेवेति
 कीर्तनगतनिर्देशः ॥ १५ ॥ कास्यसभाक्षेपश्चित्तस्योत्तरमाह ॥ परमात्मपदविति ॥ परमात्मन-पदनीहमायासिषक्षेपम् ॥ यतस्तस्मिन्नेवभाषामयमप्यप्यस्यभाषम
 मध्येनसात्तरक्षेपमित्यर्थ ॥ कर्तुरादस्यस्योत्तरमाह ॥ एतस्मादिति ॥ एतस्याप्यथोक्तन्याभूतान्तरिच्छिन्नोहितिनिश्चयात्माविदाभासभ्यामाल्पादनुभावात्मकोकुरोजा
 यतइत्यर्थ ॥ १६ ॥ तस्यैवापचयेनचिन्मदुमात्मनापरिणितिरित्याह ॥ अत्येति ॥ देशायाकान्तिस्मरणाच्चित्तनामनान्धमनइत्यभिधायस्याल्लधाविधाधीनताजायतइति
 शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ चित्तत्यागादहंमन्येचित्तनाशसुसिद्धये ॥ अभावशतशोप्यधे कथमस्यानुभूयते ॥ १२ ॥ कुमउवाच ॥
 अहंवाजश्चित्तदुमसशास्त्राफलपृष्ठव ॥ उन्मूलयसमूलतमाकाशददयोभव ॥ १३ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ चेतसकिमुनेमूलको
 पुरकोस्यसमाव ॥ काशास्त्राकेषवास्त्वकाकयमुन्मूल्यतेवस ॥ १४ ॥ कुमउवाच ॥ ॥ अहमर्थोदयोयोयसश्चित्तावेदनात्मकः ॥
 एतच्चित्तदुमस्यास्यविश्वीजमहाभूतम् ॥ १५ ॥ परमात्मपदक्षेपक्षेत्रमायामयस्यतत् ॥ एतस्माप्यथमोहिन्यादकुरेनुभवाकति ॥ १६ ॥
 निश्चयात्मानिराकारोबुद्धिरित्येवसोध्यते ॥ अस्यबुद्धाभिधानस्ययाकुरस्यप्रवीनता ॥ १७ ॥ सकलरूपिणीतस्याश्चित्तनाममनोभि
 दा ॥ जीवोमिथोपलभात्माशून्यात्माबुधुपलोपम ॥ १८ ॥ स्तम्भकायोयमेतस्यसाध्यस्थिरमरजित ॥ देशान्तरेकुरेदेशेकालस्मदो
 स्यवासना ॥ १९ ॥ शास्त्रायाश्चित्तवक्षस्यदीर्घादृगतास्तता ॥ द्विधायपयत्यभोगाश्रभावाभावात्मयोनय ॥ २० ॥ विदपीषामहांतो
 स्यशुभाशुमफलाकुला ॥ इदशस्यास्यचित्तस्यदुर्वक्षस्यप्रतिक्षणम् ॥ २१ ॥ शास्त्राविलवनकुर्वन्मूलकापेभरकुरु ॥ ॥ शिखिष्वज
 उवाच ॥ ॥ चित्तदुमस्यशास्त्रादेकुर्वाणाहविकतनम् ॥ २२ ॥ कथंकरेभिर्मूलस्यनिर्दोषकणमुने ॥ ॥ कुमउवाच ॥ ॥ वासनावि
 विधाशास्त्राफलस्मदादिनान्विता ॥ २३ ॥
 यथेणाय ॥ १७ ॥ तस्यवक्षस्यकीदृशमाह ॥ कीदृशेति ॥ परमार्थतोनिर्भकारत्वात्सर्वविका
 ररूप्यात्माकाररूपेणलपमोभिध्याभूतचित्तनद्वयसंघोपलभात्मासाधीत्यर्थ ॥ १८ ॥ स्तम्भोमूलाच्छास्त्रार्पदोषव्यपदेशः ॥ अयकायशरीरेमेव ॥ मूलस्तम्भदेशाद्वेराति
 रेअपदेशेत्कथशास्त्रादिप्रदेशायमकुरेदोक्तुराभेदिकीर्णवर्तनादिकालइवतत्संज्ञोपपदकर्मपरिपाककारोदरागद्वेषपदस्याप्यपृष्ठभाषाकारणस्यदेव्योरसस्योस्यवासनेव
 स्य ॥ १९ ॥ अस्त्यचित्तवक्षस्यसादीर्घादृगतास्तताश्चशास्त्रात्माद्विधायिभाषाभावाअन्धमरणानिगदात्मनोनर्षसहस्यस्योनयकारणीभूताभोगाश्रयअस्त्यमहो
 तेविदपीषाअर्थांतराशास्त्रासमृद्धादित्येवमप्य ॥ २० ॥ २१ ॥ विषयभोगासमृद्धेनलक्षणादित्यास्त्राविलवनकुर्वन्मसगाद्वितीयात्सदर्शकणेमूलकापेभरकुरु
 रित्यर्थ ॥ तमप्याल्लवनेमूलकापेवोपायराक्षापृच्छति ॥ चित्तेति ॥ २२ ॥ इतशास्त्राल्लवभाषापृच्छाभाह ॥ वासनादिति ॥ २३ ॥

अभाविता आसक्तित्यागेनानुभाविता अतर्विचारसंविद्वलेन लूना भवति ॥ उक्तमेवार्थं जीवन्मुक्तेषु लक्षणतया दर्शयति ॥ असंसर्केति ॥ २४ ॥ शाखा लवनान्भ्यासेद्वेदसति मूलकापेयोरयो भवतीत्याह ॥ चित्तद्वुमेति ॥ लताजालशाखासमूहम् ॥ २५ ॥ गौणमगम् ॥ मुख्यप्रधानम् ॥ २६ ॥ मुख्यत्वेन प्राधान्येन ॥ प्रधानासपादने यत्नसाधितस्याप्यगस्यैकल्यप्रसगादिति भावः ॥ २७ ॥ त्वचित्तलक्षणस्य कटकवद्वस्य करजवनस्य अलनिरवशेषमूलदाहर्कुर्वति पूर्वान्वय ॥ एवमेतद्विचिता भवति ॥ तदाहरणप्रसिद्धेनानलेनासिद्धेन लतरजिज्ञासु पृच्छति ॥ अहंभावात्मन इति ॥ अर्थकरं समर्थं ॥ २८ ॥ कोहस्यामिति विचारादिसाक्षात्कारात्तद्वपुष्क ॥ २९ ॥ मया स्ववृद्धेन वासाय देहाद्यहंकारात्ता अप्यात्मिका र्थाश्रयानात्मन अदृताश्चेति ज्ञातास्तथाप्यरात्मन तत्रापारिचयाज्जदेव्यहंकारे पुनः पुनरात्मनाभ्यातिर्निवर्तनं एवं निनिविश्राम्यामीत्या अभाविता भवत्यंतर्लूनाः संविद्वलेन ते ॥ असंसक्तमना मौनीं शांतवादा विचारणः ॥ २४ ॥ संप्राप्तकारीयः सौतर्लूनश्चित्तलतो भवेत् ॥ चित्तद्वुमलता जालं पौरुषेण विकर्तयन् ॥ २५ ॥ यस्तिष्ठतिसमूलस्य योग्या निकपणे भवेत् ॥ गौणं शाखाविलवनं मुख्यं मूलविकर्तनम् ॥ ३६ ॥ चित्तदक्षस्य तेन त्वं मूलकापपरो भव ॥ मुख्यत्वेन महाबुद्धेर्मूलदाहमलंकुरु ॥ २७ ॥ चित्तकंठकखंडस्य भवत्यवमचित्तता ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ अहंभावात्मनश्चित्तद्वुमवोजस्य हेमुनं ॥ कानलादहनाख्यस्मिन् कर्मण्यर्थकरो भवेत् ॥ २८ ॥ पुंश उवाच ॥ राजन् स्वात्मविचारे यं कोहंस्यामिति रूपधृक् ॥ चित्तद्वुमवोजस्य दहनं दहनः स्मृतः ॥ २९ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ मुने मया स्वयावुद्ध्यावदुशः प्रविचारितम् ॥ यावन्नहं जगन्नावीर्वनमंडलमंडितम् ॥ ३० ॥ नाद्रस्तदं विपिनं न पर्णस्पंदनादि च ॥ जडत्वात्तदेहादिनमांसांश्च्युस्तगादि च ॥ ३१ ॥ कर्भेद्रियाण्यापिन च न च बुद्धीद्रियाणि च ॥ न मनोनापि च मतिर्नाहंकारश्च जाड्यतः ॥ ३२ ॥ कटकत्वं यथाहं क्षितया हंत्वा चिदात्मनि ॥ जडत्वं सद्रूपतया तनतनास्ति हेमुनं ॥ ३३ ॥ सन्निवेशनिवासात्मा सर्वा र्थादिः परेपद ॥ विषयतेनान्यदन्यत्वात्तन्मभसीव महाहुमः ॥ ३४ ॥

ह ॥ मुने इत्यादिपदं ॥ यावदिति साकल्ये ॥ सर्वजगद्बहुश प्रविचारितमित्यर्थः ॥ तदेव विशिष्याह ॥ नाहमित्यादि ॥ उच्यते तदतर्गतं वनमंडलादिभिश्च महितं जगन्नाहमिति संक्षिप्योक्तिः ॥ ३० ॥ तदेव विस्तरेणाह ॥ नाद्रेत्यादि ॥ जडत्वादिति सर्वत्र हेतुः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अहंकारे जडत्वनास्तीति शका विवर्तित्वे हेतुना वारयन् जडस्य स्वतः सेदुमशक्त्या चित्तप्राप्तिर्द्वौ मिथ्यात्वपर्यवस्यतीत्याह ॥ कटकत्वमिति ॥ तथा अहत्वं विवर्तयति रोपः ॥ जडानुशुक्तिरजनमृगतृणादि असद्रूपतया प्राप्तिरिति शेषः ॥ नैनं जडत्वहेतुना तदहत्वादिना स्तिमिथ्यैवेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ब्रह्माहं इत्यहंकारस्याधिष्ठानसद्रूपादन्यत्वादिपि असत्त्वमित्याह ॥ सन्निवेशेति ॥ स्वतः सतश्चैतन्यात्परस्परचान्यदन्यत्वादिनत्वात् परेपदे चित्तिन विद्यते ॥ तथा कुत इति चेद्यतो ब्रह्माहं इति जडवर्गश्चतुर्दशभुवन इति सन्निवेशाननिवासात्मा आधार सर्वेषामर्थान्नादादिविषयाणामादि कारणाभूतं न च चिदात्मा विभक्तस्य भावो निर्वाणगसत्ता सामान्यरूपत्वादित्यर्थः ॥ ३४ ॥

इतिअनपरीत्याअहलसंक्षप्यमलस्ययाजनआनन्धपिअतःअत्येकरसपरससाक्षिश्चैरभ्यतन्जामासि ॥ १० ॥ इदानींपरिशोषदेवसाक्षिश्चैरभ्यपरिषायापिअप्यभ्यभट
 वाच ॥ एतावदिति ॥ एतावन्मात्रमहकारपर्यंतदृश्यदृश्य ॥ ३१ ॥ अष्टादशभोक्तृत्वाविनापसिद्धितरंतरकोशापरपराधधीयाधानीदेकरसेषिन्मात्रेसतिअनानदाजहृत्पात्रमा
 याशब्दादिविषयास्वरते ॥ येनबाहुद्विदृष्ट्युपाद्वेनदटानिटिविभागननिर्णीयत ॥ ३० ॥ विवेकदृशापयालोचनेपृथक्पृथमभेदेहादिकाराणअहमितताशारम्भाभिमा
 मलक्षणमलस्यदेवसकारणमकारणमेतिअहनेष्विषयसमक्षजननवेधीत्यर्थ ॥ २९ ॥ ३१ ॥ सतासत्वेनअसताविभ्याभूतेनवायेनमलेनेहेनानाससारीस्थितेसि ॥ २ ॥ त
 सत्यमिष्यतिमानजानामि किंतुविषयसहस्यसर्वानर्थफलस्यमूलमिति साधान्यतो इमाष्विषयमभावाश्रयतिविशेषतोपिअनानाविमलस्यभुक्तिरसितुमुपायनजानामि ॥ ननुनाह
 नममन्निबुद्धिरेवतस्यागोपायअतिद्विधाकार्येववनादियुद्धरीत सकयमप्यत्येतेनवाह ॥ त्वकम्यकमिति ॥ तद्यपुनपुनस्यसकमपिमुल्लोच्छेदाभावात्पुनपुनमानयेति अतस्तन्म
 जानन्मयीतिभगवन्नहत्त्वमलमार्जनम् ॥ अतयउज्जानजानाभितेनतप्येचिरमुने ॥ २५ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ एतावन्मात्रकट्टदपदिन
 त्वमर्हपते ॥ जहत्वातन्महायुद्धेयोसितद्वदमेनय ॥ ३६ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ विन्मात्रमहमच्छात्मवेदनविदुपावर ॥ यन्नभा
 वास्वदेतेनिर्णीयतेचयेनवा ॥ ३७ ॥ एवरूपस्यमेतन्मूनमलमकारणम् ॥ सकारणंवाहमिति यत्पदचनवद्व्यहम् ॥ ३८ ॥ असदेत
 दनात्मीयप्रमार्ष्टुमलमात्मन ॥ मुनेयदानशक्नोमि तेनतप्यसुदारुणम् ॥ ३९ ॥ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ ब्रूहिपितन्महाबाहो लभंतवमलम
 हत् ॥ स्थितोसियनससारीसतावाप्ययवासता ॥ ४० ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ चित्तुमस्ययद्दीजमहभावश्चमेमलम् ॥ तच्चत्यकु
 नजानामित्यक्तत्वकमुपैतिभाम् ॥ ४१ ॥ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ कारणाज्जायतेकार्यतत्सर्वत्रसंभवेत् ॥ अन्यत्त्वसद्विचित्राभट्टमेतत्त
 विषयते ॥ ४२ ॥ ॥ कारणाज्जायतेकायमहभावोद्वाकुर ॥ इतिकारणमन्विष्यकययस्वममाधुना ॥ ४३ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥
 मुनेहमितिदोषस्त्ववेदनवैधिकारणम् ॥ तद्यथापशानयातितन्मेवमुनीश्वर ॥ ४४ ॥ चित्तश्चेत्यन्मुखत्वेनदुस्वायायमहस्थित ॥ चेत्यो
 पशमनब्रूहिमुनेतदुपशान्तये ॥ ४५ ॥

एतत्तुल्येदोषायचवेत्साराय ॥ ४१ ॥ तत्रसत्यस्यकु
 रद्वैषम्येपिअप्यकुमोलाकयसिद्धानुपमहकारणत्वंसंबुद्ध्यान्विष्यकययेत्याह ॥ कारणादितिहाभ्याम् ॥ अन्यत्तुकारणविधैवजातकार्यद्विषयाभमसदेव यनएतत्सन्म
 गृहटवेमविषयद्वयस्य ॥ ४२ ॥ यथाअहमावात्कारणाभ्यनआदिलक्षणोभवाकुर कार्यकायतेनैतद्विषयमेवाहमावत्स्यपिकारणत्वंसंबुद्ध्याः विषयममकययत्वेत्यर्थ
 ॥ ४३ ॥ एवंपुटेराजानिस्त्वमुद्धाविष्यसांनिध्याकाकारेदेतेनआहमाभिमानायोगात्सदेवनमनत्कारणमितिमिष्यत्यप्युपाच ॥ मुनेनेति ॥ ४४ ॥ चित्तभ्यत्योन्मुखत्वे
 नहनुनाअपरेहाहिराभनेनस्थिरसंस्तुत्यायसप्यप्यप्यस्यदेहादिरैवचित्तल्लेहनाभावेपिहेतुरित्यभिधेस्यतदुपरातयेचेत्योपशान्तोपायद्वितीयः ॥ चेत्येति ॥ ४५ ॥

यद्वेदनस्य वेद्योन्मुखत्वे वेद्यमेव कारणमिति कारणज्ञोसितर्हितत्वाभिप्रेतमाशुबद ॥ ततस्त्वदुक्त्यनंतरत्वादभिप्रेतं कारणमकारणमेव येन क्रमेण संप्रथते तं क्रमत्वां बोधयिष्यामीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ पृष्ठमेवार्थस्फुटीकर्तुं पुनरनुवदति ॥ वेद्येति ॥ सामान्यतो वेद्यवेदनरूपस्य विशेषतश्चेत्यसं चेतनस्यमिष्यात्वादकारणकारणत्वाक्षममेव वेद्यकारणतां या नित्यत्वाभिप्रेततद्देस्यर्थः ॥ ४७ ॥ शिखिष्वजः पृष्ठत्वाभिप्रेतस्फुटमाह ॥ चेत्येति ॥ देहादिर्वास्याध्यात्मिकपदार्थसत्ता ॥ ४८ ॥ वेदनस्य देहादिसत्ता कथं कारणतयाह ॥ शरीरेति ॥ यतो वेदनशरीरादिवस्तुसत्तयानिमित्तभूतया स्वयमपि मूषानिषिक्तधातुद्रव्यशरीराया कारणेनेति ॥ अमूर्त्तवेदेनैर्मूर्तदेहाद्याकारताया वास्तवत्वायोगाद्विशिनकुंभउवाच ॥ ॥ कारणं कारणज्ञोसि वेदनस्य वदः शुभे ॥ ततस्त्वां बोधयिष्यामि कारणकारणक्रमम् ॥ ४६ ॥ वेद्यवेदनरूपस्य चेत्यसं चेतनस्यमे ॥ अकारणं कारणतां यथा तंतव तद्वद ॥ ४७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ चेत्यचेतनरूपस्य वेद्यसंवेदनाकृतेः ॥ इयंपदार्थसत्ते ह देहादिः कारणमुने ॥ ४८ ॥ शरीरादितयोदेति वेदनं वस्तुसत्तया ॥ असत्याभासया स्पंदो यथापवनत्वेवया ॥ ४९ ॥ असत्तां वस्तुसत्तायानावगच्छाम्यहं यथा ॥ अहंत्ववेदनं चित्तबीजं समुपशाम्यति ॥ ५० ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ विद्यते यदि देहादिवस्तुसत्ता तदस्ति ते ॥ अभावाद्देहसत्तादेः किं निष्ठंतव वेदनम् ॥ ५१ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ यस्योपलभ्यते किंचित्स्वरूपं कलनात्मकम् ॥ असद्रूपं कथं तस्यात्मकशः स्यात्कथंतमः ॥ ५२ ॥ हस्तपादादिसंयुक्तः क्रियाफलविलासवान् ॥ सदानुभूयमानो यदेहो नास्ति कथं मुने ॥ ५३ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ कारणं यस्य कार्यस्य भूमिपालनविद्यते ॥ विद्यते ते ह तत्कार्यं तत्सं वित्तुं विभ्रमः ॥ ५४ ॥ कारणेन विना कार्यं शरीरं न कदाचन ॥ विद्यते यस्य नो बीजंतद्रव्यं केव जायते ॥ ५५ ॥ अकारणं तु यत्कार्यं सदिवाग्नेनुभूयते ॥ तद्रूपं विभ्रमः द्विद्विभ्रगत्तुणा जलौपमम् ॥ ५६ ॥ अविद्यमानमेव त्वं विद्विमिथ्याभ्रमोदितम् ॥ नाति यत्नवतोप्येतन्मृगत्तुणां बुलभ्यते ॥ ५७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ असतोद्दिष्टं विवादनं युक्तं कारणेक्षणम् ॥ वंध्यातनयसर्वगिमंडनं कस्य राजते ॥ ५८ ॥

टि ॥ असत्याभासयेति ॥ ४९ ॥ यथा चित्तबीजमहंत्ववेदनं समुपशाम्यति तथा देहादिवस्तुसत्ताया असत्त्वनावगच्छामि अतस्तदसत्त्वं यथावगम्यते तथापि देशेति भावः ॥ ५० ॥ एवंपृष्ठः कुंभो वेदनस्य विषयाकारेणोत्पत्तिभ्रमवारणाय देहादिदृश्यासत्त्वप्रतिजानीते ॥ विद्यते इति ॥ देहादिवस्तुसत्तायादिविद्यते तर्हि तेन वाभिमतं वेदनस्य तन्निमित्तसत्ताकारत्वं स्यात्तदेव दुर्लभमिति वेदनकिंश्चिकि विषयनिर्विषयमेवेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ प्रत्यक्षमुपलभ्यमानस्य देहादेः कथमपलपयति राजापृच्छति ॥ यस्येति ॥ सत्त्वेनोपलभ्यमानस्य सत्त्वप्रतिज्ञाविरुद्धेति दृष्टान्ताप्याह ॥ प्रकाश इति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नोपलंभनमात्रेण दृश्यसत्ता निर्णयः आतोपलभेषु व्यभिचारात् किंतु सत्सु कारणेषु यस्य कार्यस्योपलंभस्तस्य सत्त्वम् तानि चास्य न सतीत्याह ॥ कारणमिति चतुर्भिः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तर्हि किमसौ देहादिर्बध्नापुत्रदेहादिवदसत्ता सन्नेव स्यादिति राजाशंक्ते ॥ असत्तदिति ॥ ५८ ॥

अशरीरादिरूपवस्येव स्थितमित्यादिभूते लक्ष्ये विद्वन्नुभावत्कारणानि रूपणाद्येष्टापत्तिरेवमिति कुत आह ॥ कारणेति ॥ ११ ॥ ऐतिहास्यमानाभोक्तयुगतसत्त्वानाम्
 विगादिनापि तत्त्वकार्यनिर्वाहककथमपलभ्यते तिराकारां कते ॥ इति ॥ १० ॥ तस्याप्यसत्त्वेन रूपोभ्यापयद्विगृह्याभिधेयस्त्वोत्तरपुनर्बर्णयति ॥ कारणभावन इत्या
 दित्वा ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ गृह्याभिधेयमकानानाराणां कते ॥ पितामहोदित्ययमर्थः ॥ सहि सुहृन्मूर्ताङ्गिणसमस्यात्मापुत्रपितृ
 मदासितव्यादिसमस्तसूक्ष्मनामुत्पत्तीकारणमिति तस्यादिस्य ॥ पूर्वप्राप्य आहूतमनुमती च साक्षीना पूर्वस्य स्वकार्येभ्यः पूर्वस्य स्यादस्य वा उल्लेखः ॥ १५ ॥ तस्यापि कार
 णगुर्वधित्वसत्त्वेन रूपोभ्यापयद्विगृह्याभिधेयोत्तरमाह ॥ आह त्यादित्वा ॥ यदाकारणाभावे कस्यचिद्विधाभावो नित्यनित्यमस्तदासोपि नास्त्येवेत्यर्थः ॥ १६ ॥ ननु यो
 कुंभ उवाच ॥ कारणेन विना कार्यशरीराद्यस्त्यप्यजरम् ॥ अविद्यमानभवेदविद्वत्समभवतो नृप ॥ १७ ॥ शिखिष्वज उवाच ॥ इ
 स्तवादादियुक्तस्य शरीरस्य भुनीश्वर ॥ नित्यमालक्ष्यमाणस्य पितृकस्मान्नकारणम् ॥ १८ ॥ कुंभ उवाच ॥ कारणभावात्तोरज
 नितानामनविद्यते ॥ असतोपनुसज्जातमसदेव तदुच्यते ॥ १९ ॥ पदायानां च कार्याणां कारणबीजमुच्यते ॥ सप्तवर्यगजगतिनयी
 जनविनां कुल ॥ २० ॥ तस्मान्नकारणं यस्य स्वकायस्य होपपद्यते ॥ बीजाभावे हितकालितस्त्विदं तस्मिन् विद्विभ्रम ॥ २१ ॥ अवश्यवत्तु यन्मा
 स्तिनिर्वाजितमभिभ्रम ॥ ईदृशत्वमरुभूभ्यधुवध्यापुत्रदशासमम् ॥ २२ ॥ शिखिष्वज उवाच ॥ पितामहानां पुत्राणां पितृणां च
 जगच्चये ॥ आप पितामह कस्मात्पूर्वात्पत्तानकारणम् ॥ २३ ॥ कुंभ उवाच ॥ आप, पितामहोय स्यात्सोपि नास्त्येव भूयते ॥ का
 रणाभावात्तस्य यदाभावो न कस्यचित् ॥ २४ ॥ कारणस्य स्वबीजस्य तिरयाभावात्पितामह ॥ अल्पसहस्रमानोपि भ्रमनादप्यनोवि
 द्यते ॥ २५ ॥ शृगलव्याधुवद्धातिरूपपूर्वावभासते ॥ पितामहाय कारित्वमपि तस्य भ्रमात्मकम् ॥ २६ ॥ पितामहोदरे तस्य मित्यप्यप्रत्य
 यत स्थिति ॥ यनातव नित्येनैव भाजयिष्याम्येतेतरत् ॥ २७ ॥

शान्तमनसोऽन्यथा विचार्य कोऽप्यनार्थः ॥ हिरण्यगर्भपरमाज्जायमानसोऽनेन शुभायास्तस्यासुपुनर्कृत्यादिमप्रवर्णयुतदुत्साहकोऽप्यमानतकपादस्याप्यस्य न्मोश्वरत्वा
 त्कारणमसिद्धरूपसकथमपलभ्यते इत्यस्यार्थकार्यद्विरूपगृह्याभिधेयिगृह्यादयति ॥ कारणस्येति ॥ सत्यमस्तीश्वरपरमात्मा तस्यापि तेन यथापयास्तात्तनिभेदकत्वनयाभ्यामाय
 यान्प्योदस्यमानोपि सधितान इत्यस्योदितो न विद्यते तत्कुलसमस्तस्य चिदंशस्य परिणामितया अकारणस्य स्वयं यथापत्त्यानुरिधेयान्मायानां प्राप्य जहलत्कारणवाच्यस्तस्य
 वादित्वात्तस्य बीजस्य कारणस्य नित्योदितविधायाधित्वेनेन श्वरेति स्वयमेवाभावादिमर्थः ॥ १७ ॥ एतेन पितामहस्य भुवनविद्वानादिसर्गायाः क्रयाकारितायति भासोपि व्याख्यातद
 स्याह ॥ शृगलव्येति ॥ १८ ॥ इत्यमरुभूभ्यधुवध्यापुत्रदशासमम् ॥ स्वशरीरात्तस्य कार्यपरंपरायमवधस्य मित्योक्तिकेकमप्ययतो यनासत्यत्वेनात्यन्तदृढीकृता स्थितिर्निदृशी ॥
 अयद्वतरत्यति भासमावाधित्वा रमपि तत्त्वसाक्षात्कारयतीति परेशो नमाजयिष्यामीत्यर्थः ॥ १९ ॥

उक्तमेवायं सप्तसोपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ हे भूमिपतस्माच्च द्यातरक्तस्थान्त्युक्तया अस्त्व ॥ च्चदव ॥ यद्वद्वन्मनुष्यः ॥ तितदात्माच्चिदात्मकतया आत्मन्येव कचति नान्यदणुमात्रमपि स पादयति स पद्यते वा ॥ तेन स्वयमात्मना आत्मैव स्वरूपः पद्यज इत्यादिना भरूपकल्पनेन प्रोक्तः सर्वाणि रूपाणि विचि-
त्यधरोनामानि कृत्वा भिबदन्यदास्ते इत्यादि श्रुतिभि इति एव पदार्थलोचने इदमस्तद्वैतशान्तल्लेखे पर्य ॥ ७० ॥ ॥ इति श्री वासिष्ठस ० तात्पर्यप्रकाशे नि ० पू ० चतुर्नवतितमः सर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ यतनातानवेनावा विद्योपशमनक्रमः ॥ शिखिध्वजस्य बोधेन विश्राति श्रोतव्य उच्यते ॥ १ ॥ मृगतृष्णावबुद्धातिरूप एवावभासत इति यदुक्तं तत्र मृगतृष्णादेः स्मा-
नयानाद्यर्थक्रियासामर्थ्याददर्शनात्मजानमरणादिदुःखकारणत्वाददर्शनाच्च विषमोदशान्तिरिजाशक्तो ॥ आब्रह्मेति ॥ तत्तर्हि अर्थक्रियासमर्थदुःखकारणाप्यजगदीश्वरमायानिर्भूत-
व्ययः ॥ १ ॥ सत्यसकल्पभावनादृढाकृतस्य मिथ्यार्थस्यार्थक्रियासामर्थ्यदुःखकारणत्वचदैवासुरमायानिर्भूतशस्त्राहस्यश्वसेनादेः प्रसिद्धमेवाकवाप्यजगदीश्वरमायानिर्भूत-
स्य प्रपंचस्येति शरणोत्तरमाह ॥ एवमिति ॥ अस्य सर्गात्मकस्य जगद्भूमस्य प्राणिकर्मोपभोगार्थत्वात् एव लवुक्तप्रकारमर्थक्रियासामर्थ्यदुःखादिकारणत्वाचास्ति सत्यसंकल्प-
तस्माच्चिदात्मकतयात्मनि चित्ततोयं नित्यं स्वयंकचति भूमिपदेव देवः ॥ तेनैव पद्यज इति स्वयमात्मनात्माप्रोक्तः स्वरूप इति शांतिमिदं सम-
स्तम् ॥ ७० ॥ ॥ इत्यापेवा ० वा ० दे ० मो ० नि ० पू ० चू ० शिखिध्वजावबोधननामचतुर्नवतितमः सर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ शिखिध्वज उ-
वाच ॥ ॥ आब्रह्मसंबन्धवर्चतयद्ययं भासते भ्रमः ॥ अर्थक्रियासमर्थश्च तत्कथं दुःखकारणम् ॥ १ ॥ ॥ कुंभ उवाच ॥ ॥ एवं जगद्भूमस्या-
स्य भावनेनावदाततम् ॥ शिखिभूतस्य शीतेन सलिलस्येव रूक्षता ॥ २ ॥ अज्ञानं शिथिलीभूतमेवं नष्टं विदुर्बुधाः ॥ न नाशो न विनाश इति पूर्व-
संस्थानविच्युतिः ॥ ३ ॥ तनुत्वं सर्वबोधस्य यत्तदेव हि कारणम् ॥ सर्गापशमसंपत्तौ प्रतियन्ते परे पदे ॥ ४ ॥ तानवदंश्च ते यस्य स्य तस्यानुक्रम-
तः स्वयम् ॥ पूर्वसंस्थानविगमाल्पशमाप्युपपद्यते ॥ ५ ॥ अनेनैव क्रमेणैवं त्वमादिपुरुषोत्तमः ॥ भ्रमाकारोदयं विद्धि मृगतृष्णां बुवास्थित-
म् ॥ ६ ॥ एषापितामहाभावेप्यसतोभूतसंततिः ॥ न कदाचन तस्मिद्दं यदसिद्देन साध्यते ॥ ७ ॥ अयं भूतोपलंभो हि मृगतृष्णां द्विवेदितः ॥
विचारालिलयं याति शुक्लैरजतधोरिव ॥ ८ ॥ कारणाभावतः कार्यमभूत्वा भवतीति यत् ॥ मिथ्याज्ञानादततस्य न रूपमुपपद्यते ॥ ९ ॥
स्येश्वरस्य भावने भवत तदर्थक्रियायात्मना आततम् ॥ यथाशीतेन शिखीभूतस्य सलिलस्य चिरकालेन स्फटिकादिभावेन परिणामाद्भूततापीठपात्राद्यर्थक्रियासामर्थ्यमाततं त-
द्वदित्यर्थः ॥ २ ॥ अतएव मूलज्ञानस्य ज्ञानाभ्यासपरिपाकक्रमेण शिथिलीभावे जगतः सूक्ष्मतापत्तिक्रमादेव सहाज्ञानेन नाश इत्याह ॥ अज्ञानमिति ॥ अज्ञाननाशविना जग-
त्संस्थानवाधोनास्तीत्याह ॥ नेति ॥ ३ ॥ अज्ञानशिथिलीभावे च निरंधाभ्यासेन बाह्यधीवृत्तितानवकारणमित्याह ॥ तनुत्वमिति ॥ तच्च ज्ञानोत्पत्तिक्रमेण त्यक्तिसर्गोपश-
मसंपत्तौ कारणमित्याह ॥ सर्गाति ॥ प्रतिपन्ने साक्षात्कृते सति ॥ ४ ॥ अतएव लोकोपि अप्रक्षयापरपर्यायतानवपूर्वक एव स्थूलभावानां विनाशः प्रसिद्ध इत्याह ॥ तानवमिति ॥ य-
स्य देहादेः ॥ प्रशमो नाशः ॥ ५ ॥ एवं दर्शितप्रकारेण अज्ञानशैथिल्यक्रमेण जगद्वाधादेव तव नित्यसिद्ध पूर्णतालक्षण पुरुषस्वभावस्थितिः सिद्धिरित्याह ॥ अनेनेति ॥ मृगतृष्णां
नुबुद्धातिरूप एव च तिष्ठते इति प्रागुक्तजगत्स्थितिरप्येवरीत्येवोद्धव्येत्याह ॥ भ्रमाकारोदयमिति ॥ ६ ॥ शंकोत्तरमुपसहस्य प्रस्तुतमेव निगमयन्नाह ॥ एषेति ॥ ७ ॥ तस्य फल-
दर्शयति ॥ अयमिति ॥ ८ ॥ अतएव जगतो भानिरेव स्वरूपनान्यदित्याह ॥ कारणेति ॥ ९ ॥

अतएवमिन्द्रियदृष्टवार्थकिमपार्थं स्वस्वभावेनैवप्रापयतइत्याह ॥ विध्यादपीति ॥ १० ॥ तर्हिचित्तमहस्यनिर्दिशेयमर्थमकुतो नकारार्थमप्यपरिणामित्वेनतस्यानित्यत्वा
 परितः कनिकसदपरिणामानुदितिवत्त्वेदेवजातिवतस्यजिप्तत्वोपपत्तेरिति राजाशङ्कते ॥ अयुरिति ॥ ११ ॥ कुतःश्रुतिपुत्रमुज्ज्वलितोपाधर्ममिस्याह ॥ हेतुत्विति ॥ नेदेतन्न
 प्रापुर्भनपरमिन्निमुत्सापुष्टत्वक्षणहेतुत्वस्यापरत्वलक्षणकार्यत्वस्यचनियेधान्नेहानानातिर्कषणेतिश्रुत्याहेतुभाषननियेधवादसंगोसपुष्टमहस्यादिभूतेभ्यामुदस्याप्यपदानात्
 कृतस्यस्यपरिणामायागाद्यसदमप्यार्थान्नताआत्माशुद्धमननकार्थीनापिकारणमित्यर्थ ॥ १२ ॥ कारकतात्पर्यमसिद्धत्वाद्युक्तत्वात्प्रत्यक्षणकद्वलत्वस्यदूरितरत्नमित्याह ॥
 अकीर्षति ॥ प्रयाज्यकनुरूपसिद्धीप्रयोजककद्वगाप्यस्यदुलभेतिद्योतनायाकीर्षति ॥ अकारणमितिप्रशस्यमर्थाजकमुपादानमश्रयम् ॥ १३ ॥ निर्धनकत्वदेवतहृदयकार
 मित्याहटिप्पेक्षितंनुनकदाश्वनविद्यते ॥ भृगवल्यांभासोकेनपटकापरिपूरिता ॥ १० ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ सपुराणस्यपरमव
 क्षकस्मात्प्रकारणम् ॥ अनन्तभजमव्यक्तमर्थशान्तमभ्युत्तम् ॥ ११ ॥ ॥ कुभउवाच ॥ ॥ हेतुत्वाभावतोमक्षकार्यत्वाभावतस्तथा ॥ अ
 हेतुनातिगताभानवकार्पनकारणम् ॥ १२ ॥ अकटकमकरणमकारणमर्थाजकम् ॥ अत्रतत्पर्यमविज्ञेयमक्षकटकयमभवेत् ॥ १३ ॥ अ
 कारणत्वात्कार्पायत्वरहिततज्जाद्रवेत् ॥ अद्वैतैक्यमनापततदापमुपलभनम् ॥ १४ ॥ अत्रतक्यमविज्ञेयमच्छिद्वंशान्तमव्ययम् ॥ तत्क
 यकस्यकेनैवकदमाकुकटाभवत् ॥ १५ ॥ अतोनेदृशकचिज्जागदादिनविद्यते ॥ नकतांसितभोकासिसर्वशान्तमजशिवम् ॥ १६ ॥
 कारणभावात् कार्यनकस्यचिदिदजगत् ॥ अकारणत्वात्कार्पायत्वंभ्रमादिद्वित्विदजगत् ॥ १७ ॥ अकार्पायत्वाच्चनास्त्येतत्सर्गहृत्यनविद्य
 ते ॥ यदानकस्यचिकार्यरणस्यजगत्तदा ॥ १८ ॥ पदार्थाभावससिद्धिस्तिस्र्यैकस्यवेदनम् ॥ एवतुवेदनाभावेनास्त्यहंत्वस्यकार
 णम् ॥ १९ ॥ अतःशुद्धोविभुक्तोसिकैवोक्तिर्वधमोक्षयो ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ शुद्धोस्मिभगवन्मुक्तिमुक्तत्वयान्तमम् ॥ २० ॥
 कारणभावात् कद्वनदमक्षतिवेदयद्भम् ॥ कर्त्तृभावाज्जागत्तास्तिनेननास्तिपदार्थदृक् ॥ २१ ॥ नातश्चित्तादितर्हजानतोहवादिर्किञ्चना ॥
 एवंस्थितेविशुद्धोस्मिबुद्धोस्मिशिवास्मिवा ॥ २२ ॥

अत्वाकार्यत्वलक्षणधर्माभ्यामपिरहितमवेदितिर्येतां कार्यकारणत्वलक्षणत्वपञ्चमिन्द्रियसिद्धिंमाधयसितर्हितजगत्पद्वैतैक्यलक्षणत्वसु कतपरिच्छेदेनआप्यतलक्षणेर्देराकाल
 कतपरिच्छेदेभ्यरहितसराधमुपलभननिषेधेकरससमैषधधर्मस्यविषयभाषय ॥ तदाहअगदाह कार्यकारणत्वावेतिभाष ॥ १२ ॥ इत्यनेनतस्यजीवभाषयानिप्रसजितेक
 द्वलभाक्तुत्वेअपिनिरसनीयेदस्याह ॥ अयतक्यमिति ॥ चतुर्भिर्किञ्चैतैःअकारणकर्त्तृत्वलक्षणत्वाभाषमसिद्धिस्तुष्यते ॥ १५ ॥ फलितमह ॥ अतइत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥
 उपकान्तमलगाप्यपिमितपात्स्यरयति ॥ यदेति ॥ १८ ॥ प्रसुप्तनिगमयति ॥ एवत्विति ॥ १९ ॥ एवमहंतास्तिरासोपाययुपवित्यपरिशिष्टमालम्बस्वप्नमुभाषयति ॥ अतइति ॥ उ
 पविष्टार्थस्त्वानुभवेतानुभवेदमानोराकायुक्तमलत्वपापरिट्टित्विन्युवदति ॥ शुद्धोस्तीत्यादिना ॥ २० ॥ एवमहंत्वावच्छेदपट्टि ॥ २१ ॥ २२ ॥

चिरस्वरूपात्परमम्यच्चैत्यनर्कचिदितित्वयाहवोधितः इत्थंत्वदुपदिष्टयुक्त्यासर्वपदार्थानांविमर्शनेवेदनादध्यारोपेअहमादिविवेकेनापवादोअहमंतदृश्यजातमसन्नास्येवेत्यव
भासतेइतिपरेणान्वयः ॥ एतेनसर्वद्वैतबाधेनरवकोशवत्शान्तिनिर्विशेषमाप्ते ॥ २३ ॥ तामेवस्थितिमभिनयन्पुनरुहति ॥ जगदिदिविद्वाभ्याम् ॥ देशादिक्कालकलाक्रियौधैःसाहि
ताजगत्सदार्थप्रविभागदृष्टिर्ममचिरेणकालेनशांता ॥ अहोइत्याश्रयं ॥ तथाचशांतमव्ययात्मनिर्विकारब्रह्मैवस्थितपरिशिष्टमित्यर्थः ॥ २४ ॥ परितःपूर्णभावेनस्थितोस्मि ॥
अहमेवतिष्ठामित्वमपिस्वःप्रत्यगेकरसोयथास्थितात्मातिष्ठेति अभयत्वागच्छताद्याज्ञावल्लभ्ययोनोभगवन्भयवेदयसेइतिजनकोक्तिवक्तुमप्यतिराजोक्तिः ॥ एवस्थितौत्वदा
त्मैवाहंशुभपरमपुरुषार्थरूपपावनंशुद्धमौनंवागगम्यशिवनिरतिशयसुखमेवसदास्मीत्यर्थः ॥ २५ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशेति १०० पञ्चनवतितमःसर्गः ॥ १५ ॥

नमोमह्यंपरंचेत्यनर्कचिदितिवोधितः ॥ पदार्थवेदनादिस्थमसदेवावभासते ॥ अहमाद्यंतमेतेनशांतमासेस्वकोशावत् ॥ २३ ॥ जगत्प
दार्थप्रविभागदृष्टिःसदेशादिक्कालकलाक्रियौधैः ॥ अहोनुकालेनचिरेणशांतब्रह्मैवशांतंस्थितमव्ययात्म ॥ २४ ॥ शास्त्राभिनिर्वाभिप
रिस्थितोस्मिनयामिनोदेमिनचास्ममि ॥ तिष्ठामितिष्ठस्वयथास्थितात्माशिवंशुभंपावनमौनमस्मि ॥ २५ ॥ इ०वा०वा०दे०
मो०नि०पू०चू०शिखिध्वजविश्रांतिनामपञ्चनवतितमःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिब्रह्मणिविश्रांति
मवाप्यसशिखिध्वजः ॥ मुहूर्तमासीत्संशांतमनानिर्वातदीपवत् ॥ १ ॥ निर्विकल्पसमाधानपरेणाशुविविधक्षितम् ॥ स्वर्त्वालयेतिकुंभेन
झटित्येवप्रबोधितः ॥ २ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ राजन्नज्ञाननिद्रातःप्रबुद्धोसिशिवःस्थितः ॥ कार्यनास्तमयेनैवन्नचानस्तमयेनते ॥ ३ ॥
सरुदेवविभातात्मानशानिष्ठपदात्मकः ॥ कलाकलननिर्मुक्तोजीवन्मुक्तोगसांप्रतम् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ कुंभेनबोधिस्त्वे
वंसवभूवावबोधवान् ॥ विनिर्गतोरराजोच्चैर्महामोहसमुद्रकान् ॥ ५ ॥

पतिबुद्धस्यराज्ञोचदृश्यसत्तावभाजनम् ॥ यथाभवतिनिःशेषतथाकुमेनवर्णयते ॥ १ ॥ अखडब्रह्माकारदृश्यदुपेनसम्यक्शान्तबाह्यवृत्तिप्रशमनोपलक्षितंमनोयस्यतथाविधः
सन्निर्वातदीपवन्निश्चलआसीदित्यर्थः ॥ १ ॥ अथयदातेनराज्ञाअखडंकारदृष्टितलक्षणविकल्पमप्यवधूयक्षीराभिधपतितोदकाबिडुवन्मनसोब्रह्मीभावमेवापाद्यब्रह्मण्यैकरस्ये
नविशिक्षितप्रवेष्टुमभिमुखीभूततदानस्यइतिपुरुषरूपावस्थाभाशुउपलक्ष्यकुमेनवक्ष्यमाणदृश्यमार्जोपायादिविवक्षयासङ्घटित्येवप्रबोधितइत्यर्थः ॥ २ ॥ ननुसर्वदृश्यानाम
खडकाकारदृष्टेरेष्यस्तमयेननिरतिशयानदसमुद्रेविविक्षुरहकिमितिस्वयाव्युत्थापनेनविधितःपुनस्तन्ममदुर्लभमितिराज्ञोविवक्षामभिलक्ष्यकुमउवाच ॥ राजन्निनि ॥ सत्यज्ञाने
तदुर्लभं नष्टत्वज्ञानेसर्वदृश्यास्तमयोस्तुमावासकद्विभाततस्यैवानादतसुलभमेवेतिभावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

१ मूलेतिष्ठ सत्ययास्थितात्मेतिच्छेदः ॥ स्वेत्यादिकर्मधारयः ॥

व्युत्थानकास्त्रिदशस्यसप्ततमेवपरयत्नलीलयाऽभिन्नवस्यसर्वोपस्थविपरिपक्वभाषोपसवावपरीक्षालीलया ॥ ६ ॥ ७ ॥ नउत्तिगतस्तद्वत प्रकटीभूतआत्मात्वरूप
 यस्तनयाधिपेऽन्विपादतद्विपादम् ॥ परीयतद्विपत्यपोयन्तीतिअप्योषोपधभूत कस्यान्विपिताशालनान्तेत्यर्थ ॥ कैसतउतासत ॥ आधेधिकाराधयोरयो ॥
 द्वितीयासत्तेनप्रतिभासानुपपत्तिरितिभाष ॥ ८ ॥ एवंपुट कुमलतुभयमभ्यासेनोपपादयिष्यपुत्रभयपुत्रनत्वेनप्रदारावृषस्यापाणार्थपुष्टसामर्थ्येनप्रशसति ॥ साच्चिति ॥
 पापुपमिदंमालनस्वयवाप्यनिरलाधानावपल्लाङ्गास्वरस्सर्गाकसेयोभवे ॥ राजसेवायभास्करद्वेतिपाठेनृद्वयार्थेवराभा ॥ अथतद्वयोधानतराहुनिभुक्तभास्करद्वराजसे
 नस्यर्था ॥ ९ ॥ तथाभ्यासवार्थद्वरार्थयुतमराप्यस्तकारदृष्टकाक्षानरावलयमधिधानदर्यायप्यपुष्टसर्गपल्लयद्वर्यायति ॥ यद्विरमिति ॥ १० ॥ तत्सरिरिष्टमधिधानदर्यायति॥
 तदस्मादिना ॥ ११ ॥ यत्परमयास्तनस्वसाक्षात्कारधिपापुकमरकोदितमन्यच्छाब्धीतिपरिणाम्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ आसमन्तलूणीहितयासंविदास्त्वयोधेनआपुणम्
 विश्रांतधी क्षणेनैवपश्यदृश्यस्यवस्तुन ॥ असत्तामेवमुक्तात्मालीलयासमुवाच ॥ १४ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ ज्ञातप्रायमपी
 दंतुवरुच्छाभितदुभ्यताम् ॥ सुयोनिपुण्योवायमममानदमादद ॥ १५ ॥ शिवेशतिनिराभासेपदेनुहसितात्मनि ॥ द्रष्टदर्शनदृश्यास्यो
 विन्वात्माप्रत्यय कृत ॥ ८ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ साधुदृष्टमहाराजराजसेवायभास्वर ॥ एतदेवहितेशिर्दृष्टानुपपत्तिददृष्टु ॥ १६ ॥ य
 दिदृश्यतर्किकिज्जागस्यावरजंगमम् ॥ सर्वसवप्रकारादथकल्पातेनदिनस्यति ॥ १७ ॥ तत स्तिमितगभीरंनतजनेनतमस्ततम् ॥ महा
 कस्यविलासातसत्सारमवशिष्यते ॥ १८ ॥ चिन्मात्रममलशान्तमाभातपरमनम ॥ समस्तकलनोन्मुक्तयुक्तंपरमयाधिया ॥ १९ ॥
 यदंकोदितमत्यच्छातमाततमुल्लवलय ॥ परमात्मात्मकतेजस्तिमितज्ञाविमात्रकम् ॥ २० ॥ अत्रतक्यमविज्ञेयसमशिवमर्निदित
 म् ॥ नक्षनिवाणमापूणमापूर्णादितसविदा ॥ २१ ॥ अणीयसामणयिअस्यविपुंचस्यवीयसाम् ॥ गरीयसांगरिपुचश्रेष्ठचश्रेयसाम्पि
 ॥ २२ ॥ इदंशतपरसुस्मृतस्याप्रयेयदिनम ॥ अणोपाश्वमेकरिवस्यूलात्मलक्ष्यते ॥ २३ ॥ इदंशतपरस्यूलयस्याप्रयेयदिदजगत् ॥
 परमाणुवदामातिक्षिचेद्वनमातिष ॥ २४ ॥ विश्वात्मकचर्चनानामपदंमंभाववेवस ॥ तद्वेदंनविद्विराढात्माजगत्स्थितम् ॥ २५ ॥
 वातस्त्ववातस्मदस्ययामेदोनाविपत ॥ शून्यत्वस्त्वोपमयोऽत्रिन्मात्राहत्वयोकथा ॥ २६ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ अणीयसाम
 नयारुणदयि ॥ इदंरामिति ॥ १७ ॥ इदंशेमापाराबलपदेऽधिधानपक्वमभावात्सकारोद्बोधाधुनतसत्याणिकर्मनुसारियष्यप्यासेनविभ्वात्मकचर्चनतेव अ वासुदेवस्त
 स्यात्समवोयस्यतयाधिपत्यवेधतोद्विरणयगर्भस्यद्वेदनमदंभाषलक्षणाणां प्यासविद्वि ॥ तत्रविपयत्वनकगत्स्थिततदेवविराढात्माविषयाभ्यासदत्तय ॥ १८ ॥ अया
 वपक्षेऽधिधानसतपेवैकार्ककारणोभयसत्त्वनिर्वाहानयोऽन्वेनप्रतीक्षेतिनवाधस्यसत्त्वकीटस्यस्यावगानुपपत्तिरित्यभिप्रास्य प्यलस्याधिधानददप्य कसदृष्टीतमाह ॥ १९ ॥ अया
 तस्येति ॥ आद्यः सवर्गाभ्यासद्वितीयलायाभ्याप्योदेष्टेति ॥ २० ॥ तत्त्वत्त्वयिरिषेष्टत्वाध्याध्यानदृष्टी ॥ स्वरः शुभ्यत्वः चंदराप्रतिपत्तिविवाधेऽस्वात्कारप्यलदृष्टी ॥ २१ ॥

असत्कार्यवादिमतानुप्रवेशोभाभूदित्यधिष्ठानसन्तयैवकार्यस्यब्रह्मणित्रैकालिकसत्त्वगपिदृष्टानदर्शयन्विशेषमाह ॥ जलेइति ॥ देशकालाभ्यामर्तौपरिच्छेदौयस्मिन् ॥ ज-
 लस्यातारालिककारणत्वाज्जलकारणेनैवसकारणम् ॥ ब्रह्मणोमूलकारणत्वादकारणम् ॥ २० ॥ २१ ॥ श्रेष्ठचश्रेयसाभ्युपेत्येनदप्यध्यासैर्नैवस्फुटयति ॥ इदृशमिति ॥ जगदेवरा-
 ज्ययस्यतज्जागज्जमहाराजभूतगद्वल्लेतिविश्वश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ यतो जगदप्यस्तत्वात्तुल्यवत्तुच्छमतो न द्वैतमद्वैतमित्यर्थः ॥ २१ ॥ तस्यैवसर्वाधिष्ठानत्वात्तत्सन्तयैवजगतःसत्ता-
 लाभदित्याह ॥ इदृशमिति ॥ २३ ॥ एकातच्चिच्चिन्मात्रस्वरूपम् ॥ कातनिरुपाधिकप्रपदम् ॥ अद्विताद्वितीयासहिष्णुताद्वशाद्वावर्त्याभावादकत्वसख्यायाएवद्वितीयत्वापत्ते-
 श्वएकमेकत्वसख्यावदपि ॥ २४ ॥ आसमतात्पूर्णम् ॥ २५ ॥ चक्षुरादिभिरदृश्यत्वात्कारादिभिरलभ्यत्वाच्चनकार्यज्ञानकर्मप्रयुक्तातिशयानास्पदनापिकारणज्ञानकर्मनिर्वर्तिक-
 जलेस्तिदेशकालातेयथोभ्यादिस्कारणम् ॥ परेऽन्तेदेशकालातेतथाजगदकारणम् ॥ २० ॥ हेइयस्तिदेशकालातेकटकदिस्कारण-
 म् ॥ ब्रह्मण्यदेशकालातेतथाजगदकारणम् ॥ २१ ॥ इदृशंतद्वरिषुचजगद्राज्यंतदक्षतम् ॥ नद्वैतममलंशानंतजगत्तुणलवाचते ॥ २२ ॥
 इदृशंतत्परश्रेयसास्मिन्सति यदीश्वरे ॥ जगत्पदार्थसार्थश्रीःसासत्तामेतिवेदनात् ॥ २३ ॥ तत्सारमेकमेवहविद्यतेभूपतेततम् ॥ एकमे-
 कांतचिक्कांतैकमप्यद्वितावशात् ॥ २४ ॥ तस्माद्वितीयाकलनाकाचिन्नामनविद्यते ॥ आत्मतत्त्वमलंभातंतदवापूर्णमक्षयम् ॥ २५ ॥
 संस्थितंसर्वदासर्वसर्वाकारमिवोदितम् ॥ अदृश्यत्वादलभ्यत्वान्तत्कार्यनकारणम् ॥ २६ ॥ प्रत्यक्षद्विरगम्यत्वात्किमप्यवतदुत्तम-
 म् ॥ सर्वसर्वात्मकं सूक्ष्ममच्छानुभवमात्रकम् ॥ २७ ॥ आख्यानाख्यास्वरूपस्यनिराभासप्रभादृशः ॥ सतोवाप्यसतोवाथकथंकर-
 णताभवेत् ॥ २८ ॥ यद्वैनकस्यचिद्वीजमनाख्यात्वान्नकारणम् ॥ नकिंचिज्जायतेतस्मात्प्रमाणादितत्तत्तत्तत्तत्तत् ॥ २९ ॥ अकृतकर्मकरणं
 सत्यंचिद्वनमक्षतम् ॥ आत्मरूपमनाभासंस्वयंवदनमक्षतम् ॥ ३० ॥ तस्मान्नजायतेकिंचित्परस्माद्ब्रह्मणोमुने ॥ कथंकिंलभ्यतेकेनय-
 थोभ्यादिसकारणम् ॥ ३१ ॥

मित्यर्थः ॥ २६ ॥ किमपिप्रत्यक्षादिलौकिकमानासिद्धार्थविलक्षणमेवत्वानुभवेकगम्यंतदुत्तमंनिरतिशयानंदस्वरूपंस्वयमेवसर्वसर्वस्यात्मासर्वं चास्यात्मानइतिसर्वात्मकम् ॥ २७ ॥
 व्यवहारदृष्टौआख्यानाख्यास्वरूपस्यशब्दतदर्थसर्वस्वस्वरूपस्यव्यक्ताव्यक्तस्वरूपस्यवाच्यस्वत्वंप्रत्येककथकारणताभवेत् ॥ परमार्थदृष्टौनिराभासप्रभादृशःनिराभासप्र-
 भाभिन्नदृष्टावत्यभावस्याद्वयस्यकथकारणताभवेत् ॥ किंचव्यवहारेअद्वयमसत्तद्वैतसत् ॥ परमार्थवद्वयसत्तद्वैतमसत् ॥ नहिंसदसतोरपिकेनचित्परस्परकार्यकारणतावक्तुश-
 क्येत्यर्थः ॥ २८ ॥ प्रमाणादिमानमेयमित्यात्मकजगन्जायतेव्यवहारेआत्मनएवतदात्मत्वात् ॥ नश्चात्माआत्मनो ज्ञायतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तथाचाध्यासपक्षेनकस्यचिज्जन्मा-
 दिविक्रियेति कौटस्थमेवसिद्धमित्युपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ यत्सकारणमभ्यादिमयोक्तदणिविशर्जलातिरिक्तकथलभ्यतेकिंचालभ्यतेनकिंचिन्नकथचिदित्यर्थः ॥ ३१ ॥

मृदान्नामभिरपस्यासतामपश्यदर्थलयाभिन्नवस्यसोपस्याचिरपिपक्षकुम्भयोपसवावपरीक्षालीलया ॥ ६ ॥ ७ ॥ नउसहितस्तथत एकटीभूतआस्तात्तुप
 यस्तत्रप्राप्यभिरपावदतिपावत् ॥ परीपयदतिपययोपभृतीन्प्रत्ययोपोपथकुन कस्मान्नितावाटवनचेत्यर्थ ॥ किंसतउतासत ॥ आपविकारवाधयोरयोग ॥
 दिरीपसवनमभिभासानुपयतिरितिआह ॥ ८ ॥ एषपट्ट कुम्भस्तदुपमपस्यासेनोपपारयिष्यपृथुभृमुपप्यत्यनप्रटारवषट्यभाणार्थपट्टणसामर्थ्येनपरासति ॥ सास्थिति ॥
 माणुपट्टिमास्तत्त्वधवाप्यनिरस्ताज्ञानात्तत्त्वरात्तरस्यराजशेषोभवे ॥ राजशेषापप्रास्करद्विपाठुनृधार्थवराह ॥ अथनप्यधोधानतराङ्गनिमुक्तआस्करद्वाराकस
 दत्यर्थ ॥ ९ ॥ तपस्याससामर्थ्यराशियिनुभाराप्यसस्कारवृद्धकलानरावलमपिधानवर्धयिष्यपृथुसर्गप्रलभ्यर्थायति ॥ यदिति ॥ १० ॥ तत्तरिरिष्टमधिधानदर्शयति ॥
 तदस्यानिता ॥ ११ ॥ यस्तरमयास्तत्रवससात्कारपिपायुकसर्वकोरितमप्यलमधरीतिरेणाभ्यय ॥ १२ ॥ १३ ॥ आसमनासूणीदितयासविवास्वधेनआपुणम्
 विश्रान्तर्धा क्षणेनैवपश्यन्त्यस्यवस्तुन ॥ असत्तामेवमुक्तात्मालीलयासमुवाचह ॥ ६ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ ज्ञातप्रायमपी
 दनुययच्छाभितदुच्यताम् ॥ भूयोनिपुणवोधायमममानदमोदद ॥ ७ ॥ शिवेशानिनिराभासेपेदुनुहसितात्मनि ॥ द्रष्टृदर्शनदृश्यात्मो
 विन्वात्माप्रत्यय भुत ॥ ८ ॥ कुम्भउवाच ॥ ॥ साधुष्टमहाराजराजसेवायमास्वर ॥ एतदेवहितेशिष्टंज्ञानुयसतिददृष्टणु ॥ ९ ॥ य
 दिददृश्यतर्कचिज्जगत्स्यावरजगमम् ॥ सर्वसवप्रकारवर्धकत्वातेतद्दिनश्चति ॥ १० ॥ तत स्तिमितगभीरंनतजोनितमस्ततम् ॥ महा
 पत्यविलोमार्तसत्सारमवशिष्यते ॥ ११ ॥ चिन्मानममलंशानमाभातपरमनस ॥ समस्तकलानोन्मुक्तयुक्तपरमयाधिया ॥ १२ ॥
 यदकोदितमप्यच्छातमातनमुज्ज्वलम् ॥ परमात्मात्मकतेजस्तिमितज्ञमिमात्रकम् ॥ १३ ॥ अप्रतक्यमविज्ञेयसमंशिवमर्निदित
 न् ॥ नक्षनिवाणमापुणमापुणोदितसविदा ॥ १४ ॥ अणीयसामणीयश्चस्यविधुंचस्यवीयसाम् ॥ गरीयसांगरिष्ठचश्रेष्ठचश्रेष्ठयसानपि
 ॥ १५ ॥ इदंशतत्परसूक्ष्मतस्यामेयठिर्दनम ॥ अणो पार्थमेकमेकरिवस्यूलामलक्ष्यते ॥ १६ ॥ इदंशतत्परस्यूलंयस्यामेयठिर्दजगत् ॥
 परमाणुवदामातिक्वचिदेवनमालिच ॥ १७ ॥ विश्वात्मकचननामपदेनमववेधस ॥ तदहवेदनविद्विविराट्तात्माजगत्स्थितम् ॥ १८ ॥
 वातस्यवातस्यदस्ययामेदोनविधत ॥ शून्यत्ववत्वोपमयोश्चिन्मात्राहत्वयोक्तया ॥ १९ ॥
 ॥ १४ ॥ १५ ॥ अणीयसान
 र्णीपरमपट्टतेनलुटयति ॥ इदंशमिति ॥ धृषिष्यपक्षयाउत्तरात्तरवृक्षभतरत्वेनमसिद्धेभ्योपिपरमवृक्षत्वेनमसिद्धमपीदमना ॥ १६ ॥ स्यविधवचस्यवीयसांमिन्त्येतदपि
 तयारकुटयति ॥ इदंशमिति ॥ १७ ॥ इदंशप्रापाराखलपदेअधिधानपक्तनकगमस्तस्कारोद्बोधाङ्गुलस्तस्याणि कर्मार्नुसारियदव्यासेनविश्वात्मकचनतेव अ वासुदेवस्त
 स्मात्तमर्धोपस्यतयोपस्यधधसोद्विषयगमस्यअहमेवेनमहभावलक्षणज्ञानाव्यासविद्धि ॥ तप्राप्ययत्नमजगत्स्थिततेवविराट्तात्माविपयाव्यासदत्यय ॥ १८ ॥ अस्या
 सपसञ्चाधिधानसतयेधकार्पाणोभयसत्त्वनिर्वाहसत्योऽस्येनमतीक्षानेनवाधस्यसत्कीटस्यस्यचनानुपयन्तिरित्यभिपस्यस्याप्यस्तस्याधिधानादपुणकसदृष्टीममाह ॥ ना
 वस्यति न आपः सवणाप्यासिद्धीपलाहाम्याव्यासेदृष्टी ॥ वात सत्यश्चरित्येष्टत्वाहधिधानदृष्टी ॥ स्यः शून्यपक्षधेयपयति योनिशाचेक्ष्माहप्यलदृष्टी ॥ १९ ॥

असत्कार्यादिमतानुप्रवेशोभाभूदित्यधिष्ठानसत्तयैवकार्यस्यब्रह्मणित्रैकालिकसत्त्वगपिट्टादितेनदर्शयन्विशेषमाह ॥ जलेइति ॥ देशकालाभ्यामतौपरिच्छेदौयस्मिन् ॥ जलस्यातारालिककारणत्वाज्जलकरणेनैवसकारणम् ॥ ब्रह्मणोमूलकारणत्वादकारणम् ॥ २० ॥ २१ ॥ श्रेष्ठचश्रेयसामपीत्येतदप्यध्यासेनैवस्फुटयति ॥ ईदृशमिति ॥ जगदेवराज्ययस्मत्जगद्राज्यमहाराजभूतगद्वलैतिविरुद्धश्रेष्ठमित्यर्थ ॥ यतो जगदप्यस्तत्वात्तुणलवत्तुच्छमतेनद्वैतमद्वैततदित्यर्थ ॥ २२ ॥ तस्यैवसर्वाधिष्ठानत्वात्तत्तत्तयैवजगतःसत्तालाभइत्याह ॥ ईदृशमिति ॥ २३ ॥ एकातच्चिच्चिन्मात्रस्वरूपम् ॥ कानि रूपाधिकप्रेमपदम् ॥ अद्विताद्वितीयासहिष्णुततद्वशाद्भावपर्याभावादिकत्वसख्यायाएवद्वितीयत्वापत्तेः श्रएकमेकत्वसख्यावदपि ॥ २४ ॥ आसमतत्पूर्णम् ॥ २५ ॥ चक्षुरादिभिरदृश्यत्वात्करादिभिरलभ्यत्वाच्चनकार्यज्ञानकर्मप्रयुक्तानिशयानास्पदनापिकारणज्ञानकर्मनिर्वर्तकजलेस्तिदेशकालांतयेवथोभ्यादिसकारणम् ॥ परेऽस्तंदेशकालांतितथाजगदकारणम् ॥ २६ ॥ हेइयस्तिदेशकालांतिकटकदिसकारणम् ॥ ब्रह्मण्यदेशकालांतितथाजगदकारणम् ॥ २७ ॥ ईदृशंतद्वरिष्ठं च जगद्राज्यंतदक्षतम् ॥ नद्वैतममलंशानंजगत्तुणलवायते ॥ २८ ॥ एकमे ईदृशंतत्परश्रेयस्तास्मिन्सति यदीश्वरे ॥ जगत्पदार्थसार्थश्रीः सासत्तामोतिवेदनात् ॥ २९ ॥ तत्सारमेकमेवेहविद्यतेभूपतततम् ॥ एकमे कान्तचिक्कान्तैकमप्यद्वितावशात् ॥ ३० ॥ तस्माद्वितीयाकलनाकाचिन्नामनविद्यते ॥ आत्मतत्त्वमलंभातंतदवापूर्णमक्षयम् ॥ ३१ ॥ संस्थितंसर्वदासर्वसर्वाकारमिवोदितम् ॥ अदृश्यत्वादलभ्यत्वान्तत्कार्यनकारणम् ॥ ३२ ॥ प्रत्यक्षादेरगम्यत्वात्किमप्येवतदुत्तमम् ॥ सर्वसर्वालिकसूक्ष्ममच्छानुभवमात्रकम् ॥ ३३ ॥ आख्यानाख्यास्वरूपस्यनिरासाप्रभादशः ॥ सतोवाप्यसतोवायकथंकारणताभवेत् ॥ ३४ ॥ यद्वैनकस्यचिद्वाजमनाख्यात्वान्नकारणम् ॥ नकिंचिज्जायतेतस्मात्प्रमाणान्नकारणम् ॥ ३५ ॥ अकटकर्मकरणसत्यंचिद्वनमक्षतम् ॥ आत्मरूपमनाभासंस्वयंवेदनमक्षतम् ॥ ३६ ॥ तस्मान्नजायतेकिंचित्परस्माद्वह्मणोमुने ॥ कथंकिंलभ्यतेकेनयथोभ्यादिसकारणम् ॥ ३७ ॥

मित्यर्थः ॥ ३८ ॥ किमपिप्रत्यक्षादिलौकिकमानसिद्धार्थविलक्षणमेवत्वानुभवेकगम्यतदुत्तमनिरतिशयानदस्वरूपंस्वयमेवसर्वसर्वस्यात्मासर्वं चास्यात्मानइति सर्वात्मकम् ॥ ३९ ॥ व्यवहारदृष्टौ आख्यानाख्यास्वरूपस्यशब्दतदर्थसर्वस्तुस्वरूपस्यव्यक्ताव्यक्तस्वरूपस्यवास्तव्यस्यप्रत्येवकथकारणताभवेत् ॥ परमार्थदृष्टौ निराभासप्रभादश निराभासप्रभाभिन्नदृष्टान्नस्वभावस्याद्वयस्यकथकारणताभवेत् ॥ किंच व्यवहारे अद्वयमसत्तद्वैतसत् ॥ परमार्थैल्वद्वयसत्तद्वैतमसत् ॥ नहि सद्गतोरपि केनचित्परस्परकार्यकारणतावक्तुं शक्येत्यर्थः ॥ ४० ॥ प्रमाणादिमानमेयमित्यात्मकजगन्नजायतेव्यवहारे आत्मनएवतदात्मत्वात् ॥ नश्चात्मा आत्मनो जायतइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ३० ॥ तथाचाध्यासपक्षेनकस्यचिज्जान्मादिविक्रियेतिकौटस्थ्यमेवसिद्धमित्युपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ यत्सकारणमुभ्यादिसयोक्ततदपि विमर्शजलानिरिक्तकथलभ्यतोकिवालभ्यतेनकिंचिन्नकथंचिदित्यर्थः ॥ ४२ ॥

संस्थिति प्रश्नार्हतिशेषः ॥ ४४ ॥ ननुयदिपृथिव्यादयो न सत्येव तर्हि कथं पृथिव्यातिष्ठन्पृथिव्या आंतरोयं पृथिवी न वेद यस्य पृथिवी शरीरयः पृथिवी मंतरो यमयत्येष त आत्मा
तर्थाभ्युदयस्यादिश्रुतेरतर्थाभिषेधेन प्रत्येयमाणा एव सर्वभावाः स्वस्वकार्यचमत्कुर्वतीति वैदिकसिद्धातस्तत्राह ॥ यन्मया एवेति ॥ मायाशबलेश्वरमया सर्वभावास्तेन मायाशब
लेश्वरेणैव माययैव मिथ मामभ्यात्मना मे लनाय संप्रेरिता सत पचभूतात्मकोपि षडेमायिके मेव तत्तत्कार्यचमत्कारकुर्वती ॥ यथा मिथुनानि स्त्रीपुंसयुग्मानि यौवने काममयानि कामे
न प्रेरितानि परस्परसंभोगेन पुत्राद्युत्पादनेन च मत्कुर्वती ॥ यथा वा बीजानि भूस्थानि वर्षादकेन प्रेरिताः पृथुरोदयाच्च मत्कुर्वतीति तद्वदिति प्रेरणात्वयः ॥ ४५ ॥ तथा आद्यतच्चिन्मा
त्रमेव चिन्मात्रेण मायिकेन नानात्मने वनानेव भूत्वा अधीयते तत्तत्कार्यरूपेण परित्यज्यते ॥ ४६ ॥ यथा तदेव चिन्मात्रमात्मज्ञानात्मना स्वनेव ब्रह्मसंप्रारमाधिक्यत्वात्तन्मात्रम
त्कुरुते तद्वत्क्षण एव ब्रह्मभूतसर्गात्मना मायिकचमत्कारे तस्यैव तत्त्वज्ञानेन पारमार्थिकस्वरूपा वा मित्रमत्कारे च पूर्णमदपूर्णमिदं पूर्णमित्युर्मुदव्यते पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवा

तथा जगदहं भावं विना नेशस्य संस्थितिः ॥ अकारणत्वात् नास्तीदं ब्रह्मैवेत्यविजंभते ॥ ४४ ॥ अजं भमाणमेवेदं जगत्स्वनेव संस्थितम् ॥ य
न्मया एव तेनैव मिथः संप्रेरिता शयम् ॥ ४५ ॥ चमत्कुर्वत्यमीभावाः पंचकमिथुनौषवत् ॥ चिन्मात्र एव चिन्मात्रं चिन्मात्रेणावधीयते ॥ ४६ ॥
नानात्मनैव नानेव स्वात्मज्ञानात्मनात्मवत् ॥ पूर्णारपूर्णाभ्युद्धरंति पूर्णारिपूर्णा निचक्रिरे ॥ ४७ ॥ भवंति पूर्णारिपूर्णा निपूर्णा मेवावशिष्यते ॥
चिन्मात्रमेव कचति यच्चिन्मात्रमयात्मनि ॥ ४८ ॥ अकचिद्वैव तन्नामकचित्सर्गवेदनम् ॥ अहंचिताचिदेवादौ भवतीव स्वयंततः
॥ ४९ ॥ अभवंत्येव रूपं स्वमत्यजं तीनिरामयम् ॥ तेजोमयमनाद्यंतं मनोरूपमनंतकम् ॥ ५० ॥ स्रष्टादसंसारमाभासि भवतीव स्वयं व
पुः ॥ पश्यत्यथ सदेवेदं स्वरूपत्वात् सदेव वा ॥ भावनाद्भूततामेति दृश्यं भवति च क्षणात् ॥ ५१ ॥

वशिष्यत इति श्रुतिमर्थत उदाहरति ॥ पूर्णादिति ॥ प्रत्येवात्मना मात्रशेषेण सर्वार्थाधिप्रत्येमायाशबलेश्वरमया पृथगपि प्राप्ताः कल्यादौ भोजकादृष्टपरिपाके पुनः स्वस्वव्यष्टि
समष्ट्युपाधीनसर्गोपयद्भुद्धरंति तत्पूर्णादपरिच्छिन्ना ब्रह्मणः कारणात् पूर्णान्यपरिच्छिन्ना ब्रह्मरूपाण्येव कार्याणि माययोद्धरति ॥ स्थितिकाले च यद्वा तत्कार्यजातमैहिकामुष्मिक
भोगमोक्षसाधनानि च किरतदपि पूर्णादेव पूर्णान्येव च मायया चक्रिरे ॥ ४७ ॥ ततो यत्तत्त्वज्ञानात्मकं भवंति तदपि पूर्णादेव मायापगमात् पूर्णा निभवति ॥ सहभेदभ्रमेण मायापगमे
पूर्णमेवावशिष्यत इति श्रुतेस्तत्पार्थार्थ इति भावः ॥ यच्चिन्मात्रमयात्मनि सर्गवेदनकचितंतच्चिन्मात्रे चिन्मात्रमेवाकचिद्वैव कचिदनामेल्यत्रान्वयः ॥ ४८ ॥ अहंप्रत्यगात्मरूपा
चिदेव सर्गादौ स्वरूपमत्यजत्वेवाभवत्येव तत्त्वज्ञानात्मकमनोरूपं भवतीव ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ततः स्थौल्यकल्पनेनाभासिसरस्वयं भुवः स्रष्टादसंसारविराड्भावेन ससरण
रूपं भवतीव ॥ अथ व्यष्टिजीवभावेन दृजगद्भूतत्वात् सदेव पश्यति परमार्थगोपिष्ठान सदेव वाजगति पश्यति तद्देशेन भ्रातिरित्यर्थः ॥ भूतताचतुर्विधभूतमात्मताम् ॥ ५१ ॥

ननु अस्वच्छभावस्यास्यतापलाप किमर्थं क्रियते स्वच्छचिद्रूपमेवास्यच्छजगद्भावकारणतापत्तियोग्यमितिकुतो न कल्प्येत तत्राह ॥ यदीति ॥ चित्कौटरथाद्वयत्वादिपरश्रुतिवि
द्वदनुभवविरोधात्तथा न कल्प्यत इति भावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ चिदस्यासपक्षविनासार्गस्योपायांतरेणोपपत्तिरेव नास्तीत्याह ॥ नचेति ॥ १० ॥ उत्थितमिव ॥ ११ ॥ तत्संस्तकारण
कमेवेदजगदिति यदच्छावादिपक्षनिरस्यति ॥ कार्यमिति ॥ १२ ॥ यदिसन्मात्रैकरसतर्हि कथजगच्चिद्वैक्याद्यात्मकप्रतीयेत तत्राह ॥ व्योमपुष्पवदिति ॥
रूपपुष्पज्जगदशो विकल्पमात्रमित्यर्थः ॥ अस्तु तर्हि चिद्रूपमेव ब्रह्मकारणम् ॥ नच चिद्रूपैक्येददकार्यमिदकारणमिति विभाजकाभावः जन्मनाशयोरेव
विभाजकत्वोपपत्तेस्तत्राह ॥ वस्त्विति ॥ नवापटपटादिजागतवस्तुज्ञां चिद्रूपमुपपद्यते ॥ कुतः नाशैकनिष्ठत्वान्नाशनिघतत्वात् ॥ चितो हि नाशो न चित्तासिध्यति ॥ नाशकाले चि

असत्वात्तेन परमेस्वच्छभावव्यवस्थता ॥ यदि कारणतापत्तियोग्यं शांतं पदं भवेत् ॥ ८ ॥ अनिगितमनाभासमप्रतर्क्य कथं भवेत् ॥ अतो
नकारणं नैव बीजं ब्रह्म कदाचन ॥ ९ ॥ कार्यस्य कस्य चिन्नामतेन सर्गो न विद्यते ॥ नचान्यथोपपत्तिर्हि सर्गस्यास्योपपद्यते ॥ १० ॥ चिन्मा
त्रकहते तस्माज्जडसर्गो न विद्यते ॥ यदिदं दृश्यते किंचित्ताच्चिद्वनमिवोत्थितम् ॥ ११ ॥ अहंभावजगच्छब्दशब्दार्थरसरंजनम् ॥ कार्यं
नकारणाभावात्पदार्थतूपपद्यते ॥ १२ ॥ द्विवैक्याद्यात्मकं व्योमपुष्पवत्स्वानुभूतितः ॥ वस्तुनाशैकनिष्ठत्वान्नवाङ्मुपपद्यते ॥ १३ ॥
उपलंभकरो नाशो जन्मनस्तस्य वा कुतः ॥ अथ चैनं सदासंतं नित्यं नृचवेत्सिवा ॥ १४ ॥ पदार्थो घतदेवरथमेकरूपेऽपि किं व्यथा ॥ उपलं
भस्तु यथा यमेवाचित्तं च मरुतिः ॥ १५ ॥ चित्तत्वं मात्रसत्तासिद्धिर्नैक्यं च नास्त्यलम् ॥ अतः पदार्थसत्ताया अभवे सति भूपते ॥ १६ ॥
असंभवाद्भावस्त्यनाहंताभावनास्ति ॥ अहंभावासंभवतश्चित्तमन्यत्किमुच्यते ॥ १७ ॥

तः सत्वे नाशो किं विषयत्वात् ॥ नापि जडेन तस्य सिद्धावप्यसमर्थत्वादित्यर्थः ॥ १२ ॥ यदि तु चित्तो नाशो चिद्रूपवत्स्वपरप्रथायामन्य निरपेक्ष इति काश्चिद्रूपान्तत्राप्याह ॥
उपलंभकर इति ॥ चिद्रूपः स विनाशः स्वजन्मनस्तस्य स्वप्रतियोगि नो वा उपलंभकरः प्रकाशक कुतः न हि स्वोपपत्तिस्तत्पूर्वकालिकप्रतियोगि चिद्वानाशो नोपलंभशक्यते ॥
नच तद्विधानुपलंभेन तस्य नाशः स्वयमुत्पन्न इत्यनुभवि नु शक्यम् ॥ नच साक्षिणा तद्विधानुभवश्चिद्विषयत्वायोगादतस्तद्वेद्योत्पत्तिनाशयोर्जगतश्च ज्ञात्रमेवेति भावः ॥ ए
व जगतो जाड्ये सिद्धे कारणानिरूपणादकारकोत्पत्तौ सदैव जन्मस्य नित्यचननाशः स्याद्विधानुभयोऽपि निवारकाभावात् ॥ हेतुभावादिनृयदि निष्प्रमाणकमनुभवविरुद्धमपरिचयमे
व नित्योत्पत्तिनाशस्य भावमिदजगदिति वेत्ति अभ्युपगच्छति ॥ १४ ॥ तर्हि श्रुतिविद्वदनुभवसिद्धे अस्वच्छचिदेकहृषेतस्मिन् व्युपगम्यमाने तर्वा किं व्यथा किमर्थं पीडेत्यर्थः ॥ न
नु यदि सर्वविदेकरसतर्हि कथंचिद्विधोपलंभस्तत्राह ॥ उपलंभस्त्विति ॥ १५ ॥ तर्हि चिदन्याच्चित्तमेव द्वितीयस्यान्तत्राह ॥ अत इत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥

नायुक्तिमाह ॥ अत इति ॥ यत् सर्वचित्तादिजगदज्ञानात्मकज्ञानेनाज्ञानबाधेन हेतुना न विद्यते अतो हेतो रित्यर्थः ॥ अयं भावः ॥ भवेदयं स्वात्मनिक्रियाविरोधो यथा ज्ञानबाधा
 चित्तादिबाधोऽप्यस्यात् ॥ अज्ञानबाध एव तु सर्वदत्तकार्यतत्त्वधावरणविधेयादिसर्वनिवृत्तिरूपस्तस्मिन्सति चित्तनास्त्वेति प्रतिज्ञातार्थोऽर्थसिद्ध एव ॥ अत एव न पुनराध्यादि
 दोषप्रसक्तिरज्ञानस्यैव सर्वाध्यप्रयोजकस्यापगमात् ॥ स्वप्रकाशपूर्णानन्दपरिशेषेण निरतिशयपुरुषार्थसिद्धेश्च ॥ न च चित्ताधीनचेतनतार्किकत्वमिष्यकचिदधीनासाच्च जीव
 म्भुक्तेषु चित्तनाशेऽप्यस्त्वेति नाचेतनत्वप्रसङ्गः ॥ न च चित्तनाशो तस्मृताच्चिदभिष्यक्तिरप्येति ॥ अनाभिष्यक्तेरज्ञानावरणकृतत्वेन तदपगमे चित्तोऽभिष्यक्तेः स्याभाविकत्वेनानपाया
 त् ॥ न हि बाधुना धनापसारणेन कृतस्यार्थमिष्यक्तिः शरदिवायूपरमे अपैतीति सर्वदोषपरिहार इति ॥ ३ ॥ प्रथमप्रतिज्ञासमर्थितानि गमय्य द्वितीया मुपादत्ते ॥ नास्त्वेवेति ॥ त
 त्समर्थनाय यत्र त्वस्य सर्वार्थत्वेनाभूतत्वेन कपरयेदिति श्रुतिप्रमाणायति ॥ केनेति ॥ ४ ॥ नतिरोधो न चेत्यतिर्न बद्धो न च साधक इति श्रुतिरपि तत्र यमानमित्याशयेनाह ॥ महाप्र
 लयेति ॥ महाप्रलयः प्राकृतस्तदुत्तरपुराणादिप्रसिद्धे सर्गादौ यदितो दितमेव तर्हि चित्तनास्त्वेवेति प्रतिज्ञावाक्येऽप्ययच्चैदचित्तवद्गतीनि निर्देशः कृतस्तत्राह ॥ निर्देशस्त्विति
 अतोऽज्ञानात्मकं यत्तज्जगदेव न विद्यते ॥ तत्राहं त्वं तदित्यादिकल्पिताः कलनाः कुतः ॥ ३ ॥ नास्त्येव जगदेवेदं यच्चैदं किंच नोदितम् ॥ ब्रह्म
 वास्तिहसकलं केन तद्बुध्यते कथम् ॥ ४ ॥ महाप्रलयसर्गादावेवेदं नोदितं जगत् ॥ निर्देशस्त्वित्यदमित्यत्र त्वद्वाधाप्यमयाकृतः ॥ ५ ॥ उपादा
 नात्मकादीनां कारणानामभावतः ॥ अकारणं च भावानामशेषाणां त्वसंभवात् ॥ ६ ॥ एवमज्ञानबुद्ध्यात्मजगत्तस्मान्नाविद्यते ॥ तस्मा
 द्यदिदमाभातिभासन्नं ब्रह्म तेन तत् ॥ ७ ॥ अनाख्येनाकृतौ देवे करोतीदमिति त्वसत् ॥ भाषितं नोपपत्त्यात्मनः सत्त्वं नानुभूयते ॥ ८ ॥ अना
 ख्योऽप्रतिषेधः स्वात्मानिराकारोऽर्द्धश्वरः ॥ सकरोति जगदिति हासायैव वचोऽधियाम् ॥ ९ ॥ अनेनैव प्रयोगेण राजंश्चित्तं न विद्यते ॥ जग
 देवनसत्साधोऽकृतश्चित्तादितद्गतम् ॥ १० ॥ चेतो हि वासनामात्रं वास्येतु सति वासना ॥ वास्यं जगत्तदेवा स दत्तश्चित्तास्ति ताः कुतः ॥ ११ ॥
 यदिदं क्वचित् ब्रह्म स्वयमात्मात्मनात्मनि ॥ कृतं तस्यैव तेनैव चित्तमित्यादिनामकम् ॥ १२ ॥
 शयेनाह ॥ उपादानेति ॥ ६ ॥ द्वितीयप्रतिज्ञानिगमयति ॥ तस्मादिति ॥ ७ ॥ ननु यदि सर्गादिनास्त्वेव तर्हि तदात्मानः स्वयमकुरुत एकोऽवशी सर्वभूतानरात्मा एकं बीजं बहुधा यः
 करोति कर्ता भोक्ता महेश्वर इत्यादि श्रुतिस्मृतिवादानाकागतिरिति चेन्नेह नानेति श्रुत्यपेक्षितनिषेधसमर्पणेन द्वैतव्युत्पादना र्थावादेनैव गतिर्न तत्त्वा र्थेनेत्याशयेनाह ॥ अनाख्ये
 इति ॥ अनाख्येनामरहितेन अनाकृतौ रूपरहितेन युक्तिशून्यत्वान्नोपपत्त्यात्मनिकलनिक्रियमित्यादितात्त्विकश्रुतिविद्वदनुभववाधितत्वान्मसत्त्वलौकिकैरपि नानुभूयते ॥ ८ ॥
 शीतवातादिप्रतिघातवारणाय गृहादिनिर्माणप्रसिद्धम् ईश्वरस्त्वप्रतिषेधः करोतीति अधिघातात्सर्वशून्यानामर्धवादानां सर्वज्ञस्य दृष्ट्या चेटोक्तिर्हार्सायैवेत्यर्थः ॥ ९ ॥ एवं जगत्स
 र्गासिद्धौ प्रतिज्ञातार्थसिद्धिरित्याह ॥ अनेनैवेति ॥ यदा जगदेवन सत्तदा तद्वर्गात् चित्तादिकृतः स इत्यर्थः ॥ १० ॥ जगदसत्त्वे विषयासत्त्वादपि चित्तासत्त्वसिद्धिरित्याह ॥ चेतो
 हीति ॥ वास्येवासना कर्मणि विषये ॥ ११ ॥ तर्हि चित्तादिव्यवहारस्य को विषय इति चेन्मायोपहितब्रह्मैवेत्याह ॥ यदिदमिति ॥ नास्मात्संघोनामकम् ॥ १२ ॥

जतो हि वासनाभाषमिति श्लोकम्याचष्टे ॥ जगदिति ॥ दस्यं वासमिति दर्शनानुसारिणी वासनेति यो जनार्थम् ॥ कारणभावात्तदिति विषयवाधे निर्दिष्टपदवाचनास्थित्ययोगादिति
 भावः ॥ १३ ॥ यद्विरक्तजरीति श्लोकविवरस्यार्थद्वयात्तत्फलवृणनपरतया म्याचष्टे ॥ अतदिति ॥ १४ ॥ मायातत्त्वदृशाधिभ्याचष्टे ॥ यत्किंचिदिति ॥ परमाकारादुपेक्ष
 दारोप्यत्किंचिदतिर्बन्धार्थमायाकाशम् ॥ इत्यस्य म्याचष्टे ॥ १५ ॥ अरोपानर्थकारिणी अर्हजगदित्येवापवर्तिष्वर्थे तस्माद्विषयो मयत्त्वमवशिष्येवाजगति नूननिश्चयेनेत्यर्थम् ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ यदितोत्तम्यार्हजगदतिरिति स मेवार्हकस्याभावाद् ॥ लोकेति ॥ दस्यस्य बलुनः प्रकृत्या दित्वा तन्मादिभिः किमपारहितत्वात् कोटस्य बाह्योक्तो वाशा अतो वा
 लानुगतोपि वातोपपद्यत इति परेणाभ्यप्य ॥ १९ ॥ साकारस्य स्पृहस्य प्रतिपाद्यते म्याकने व्यास्य जगदलोकरात्मानुभूतिभिः सिद्धा मद्रूपलया रूपोऽभ्युक्तेनापलप्यतां वि

जगद्व्यभिदवास्त्यतदेवोत्पन्नमेव नो ॥ कारणभावात् पूर्वमेवातश्चित्तताकृत ॥ १३ ॥ अतश्चिद्व्योममात्रात्मपरमाकाशानात्मकम् ॥
 स्फारवेदनमेवेदकवत्पत्तिक्रितो जगत् ॥ १४ ॥ यत्किंचित्परमाकाश इत्येकवचकवाप्यते ॥ चिदादर्शनजातत्वात्माचित्तनो जगत्किं वा
 ॥ १५ ॥ अहत्त्वजगदित्येवाप्रतिपत्तिर्न वाक्यवी ॥ मिथ्यास्त्वहत्त्वमातिनूनमेव शेषकारिणी ॥ १६ ॥ वास्त्यस्य जगतोऽभावाद्यतो ना
 स्येव वासना ॥ अतस्तदात्मकचित्तकोटिशकृत्कथम् ॥ १७ ॥ अप्रबुद्धरवगतचित्तदस्य मिदं जगत् ॥ असच्चित्तनिराकारपूर्वमुत्पन्न
 मेव नो ॥ १८ ॥ नोत्पन्नकारणभावात्सर्गादाववसवं दा ॥ लोकरात्मानुभवतो न च दस्यस्य बलुन ॥ १९ ॥ अनादित्वमजत्ववास्त्येव
 वायुपपद्यते ॥ साकारस्यास्य जगतस्पृहस्य प्रतिपाद्यते ॥ २० ॥ समस्तकारणभावाद्योक्त्यात्मानुभूतिभिः ॥ युज्यते च निराकर्तुं न
 महाप्रलयादय ॥ २१ ॥ शास्त्रानुभववेदाय सिद्धांतीत्येव योपि वा ॥ प्रलयाश्च न सतीति वत्पुन्यन्ततक एव च ॥ २२ ॥ लोकशास्त्राणि वे
 दाश्च प्रमाणं यस्य नो मते ॥ असम्यक्तोऽयमिति मूढससज्जनजनसंश्रयेत् ॥ २३ ॥ न च स प्रतिपत्त्यास्य दस्यस्य प्रतिपक्षचित् ॥ कारणमवितुश
 कसाकारस्य निराकृति ॥ २४ ॥ इत्यमालक्ष्यमाणतत्तदेव सततमुने ॥ न च नार्थाकिं वाकारिभवेत्येवमिति दजगत् ॥ २५ ॥

कारणनिराकर्तुं युज्यते निराकरणोपपादकसमस्तकारणभावादित्यभ्यप्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ लोकवेदप्रपादोऽस्य यो हिर्बुद्धिक्वायवीरस्य दित्याह ॥ लोकदिति ॥ अ
 स्यार्थकेवललोकरभाषाप्रपेक्ष्यभावाकिं भ्योऽप्यतिमूढम् ॥ २३ ॥ मूर्ध्नि मूल्यं तन्मस्य कारणतापस्यैवाभ्युपगम्यतां भावः ॥ न चेति ॥ २४ ॥ निराकारमस्य कारणकत्वादिभ्यास्तु
 तत्तद्वत्त्वमप्यभाषायादिभ्यश्च त्यादिराशयः प्रपादो न जगदोऽप्रकृत्या विषयकस्य भावतायां बलात्स्य मिति पाणुकनेव ॥ इत्यं ब्रह्मभाष्यतया कालस्य मावाजगत्प्रवाहोऽभूत्तस्या
 न्यूनभावादिकिं यासवर्धमयत्वेनेति लोकरिरोधः ॥ परमार्थतोऽहं जीवतु मेनेति नूत्नदृष्टिपक्षिद्वयप्रयोगेन बुद्धिरित्येवाप्यभाषयताह ॥ इत्यभ्यप्यति ॥ इत्यभ्यप्यति ॥ २५ ॥

इदानीं सर्वसर्गश्रुतीनां तिनेतीत्यादि निराकरणश्रुतीनां च तात्पर्यार्थदीकृत्योपसंहरति ॥ तस्मादित्यादिभिः ॥ पूर्वार्थवच्चतनिरंशंचतस्येति पूर्वार्थनिरंशतः ॥ षष्ठ्यन्तात्सर्ववि
भक्तिकस्तसिः ॥ २६ ॥ सर्वरूपस्य पूर्णस्वभावस्य ब्रह्मणः स्वतो विनैव शास्त्रं यदात्मकचर्चनं तत्स्वकवपुःस्वरूपमेव सर्गप्रलपद्वृत्तजगद्विषक्षणं यावदज्ञानकालज्ञानमिति सर्वस्य दि
श्रुतीनामर्थः ॥ तदेव स्वरूपक्षणान्तरं च मस्यादिशास्त्रमनुसृत्य बुद्धं सद्ब्रह्मैव निर्गतं द्वैतात्मनिरस्वभावे आलोहनिने तिनेतीत्यादि द्वैतनिषेधश्रुतेस्तत्सार्थार्थइति धो ज्ञेयम् ॥ २७ ॥ २८ ॥
अतः शास्त्रीयबोधवत् ॥ २९ ॥ एवं ज्ञातसर्वजगत्प्रशातं सन्निरालव निराधारमजयथा स्थितसद्ब्रह्मैव ॥ इदमज्ञादृष्टरूपं तु अत्यन्तासत्त्वान्ना अनानपि च न ॥ अतो यथा स्थितं व्य

तस्मादिदं निरंशस्य चिद्विशोपतिपाकृतेः ॥ निराकृतेरन्तस्य पूर्वान्तिपूर्वनिरंशतः ॥ २६ ॥ ब्रह्मणः स्वरूपस्य शांतस्यान्तस्य यत्समम् ॥ स्व
तएवात्मकचर्चनं सर्गप्रलपद्वृत्तजगद्विषक्षणम् ॥ २७ ॥ स्वकं वपुश्चर्चनेनैव ज्ञातं जगद्विषक्षणम् ॥ क्षणांतरानुबुद्धं सद्ब्रह्मैवास्तो निरात्मनि ॥ २८ ॥ ब्रह्मै
वेदमतः सर्वैकचित्तजगदादिधीः ॥ काचित्तादिकचित्तादिकद्वैतक्यादिकल्पना ॥ २९ ॥ सर्वानिरालंबमजं प्रशांतमनं आदिरित्यात्मयथा
स्थितं सत् ॥ इदं तु नावेन चाप्यनाना यथा स्थितं तिष्ठसु काष्ठमौनम् ॥ ३० ॥ इत्यार्षे वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजाव
बोधननाम अष्टनवतितमः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ न शो मोहः स्मृतिर्लब्धात्वस्य सादान्महामुने ॥ स्थि
तोऽस्मि गतसंदेहो विश्रान्तमतिरात्मवान् ॥ १ ॥ ज्ञातज्ञेयो महामौनो तर्पो मायामहार्णवः ॥ शांतो ह मनहं रूपोद्भूतः स्थितोऽस्मि निरात्मयः
॥ २ ॥ अहो नु सुचिरं कालं प्रभ्रांतो हं भवां बुधो ॥ स्थानमक्षयमदुष्यमधुना प्राप्तवानहम् ॥ ३ ॥ एवं स्थिते मुनेनास्ति साहं ताद्विजगच्चय
म् ॥ मूर्खबुद्धमिदं भातियत्तद्ब्रह्मेति वेदमहम् ॥ ४ ॥ कुंभ उवाच ॥ जगदेवन यत्रास्ते तत्राहं त्वं विभासनम् ॥ इत्थमं वरसंसारककु
तः कीदृशः कथम् ॥ ५ ॥ यथा स्थितव्यवहृतिर्मौनी शांतमना मुनिः ॥ सौम्यार्णवोदरावर्त्तपरिस्पंदवदस्त्रभो ॥ ६ ॥

वहरंस्तत्त्वतः सुकाष्ठमौनो वागादिव्यापारशून्यस्तिष्ठेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे नि० पू० अष्टनवतितमः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ प्र
बुद्धोऽपि नरेन्द्रोऽयमूयः कुंभेन बोध्यते ॥ स्थूणा निखननन्यायाद्बोधोऽस्य सुदृढोऽस्त्विति ॥ १ ॥ एवबोधितो राजा खपदेशजान्यज्ञानेन सर्वसंदेहादिबीजं त्याज्ज्ञानं नष्टमिति श्रुत्वा
यति ॥ नष्टइत्यादिना ॥ विस्मृतात्मनः साक्षात्कार एव सत्यतिरिक्त्युच्यते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मूर्खबुद्धमिदं साहं ताद्विजगच्चयं नास्ति ॥ ४ ॥ कुंभस्तद्वृत्तमोदमान उवाच ॥ ज
गदेवेत्यादि ॥ अवरससारोऽयं धर्वा नगरव्यवहारः ॥ किं वृत्तान्त्यधिकरणमिति तदृष्टांतप्रकारप्रतिक्षेपार्थानि ॥ ५ ॥ सौम्यार्णवोदरे प्रशांतो य आवर्त्तपरिस्पंदस्तद्वास्तवितिष्ठ ॥ ६ ॥

शब्दायात्सार्थांस्वरूपं न भोमपर्युष्यमेव ॥ १॥ चिद्व्यवस्थितानामकथ्यात्स्वरूपं न भोमदेवकथकथायतेत्वाकथकथ्येनदीप्यते ॥ ८॥ यथा न मासि अवाङ्मुखीकृतैर्दनीतक
 दाहकासास्निघट्टेद्विषेककदाशातीतप्राप्तसौराट् लोककथनमस्त्यवतर्धित्यथ ॥ ९॥ यथासमन्वयकारात्सास्त्वयू सकथयामासत्वास्त्वयम्पद्व्यहकारोपि ॥ एतौ समष्टिभ्य
 टिबधस्तम्भास्येत्थेरीतद्विमानतत्स्यित्यागवेदनायत्तौ ॥ १०॥ तदेव स्पष्टमाह ॥ अहमित्येवेति ॥ ११॥ कोटीमोक्षाभाह ॥ यदिति ॥ सशपर्यायेण सतावधयोऽसकथा
 नासाक्षिभूतत्वरवेदनदेवसद्व्यवस्थेकैवल्येकैवल्यकथ्यतदस्यर्थ ॥ १२॥ सिद्धिर्गोक्ष ॥ आपदोषध ॥ सत्वमहमेवानहमिति शुद्धकैवल्यत्वात्तथोपधाभाव ॥ १३॥ शु

ब्रह्मरूपमिदं शांतमित्यमस्मिन् यथा स्थितम् ॥ अहंजगदिदं चेशब्दायात्तन्भोमयम् ॥ ७॥ इदमाद्यतरहितसर्वससारनामकम् ॥ चि
 द्ब्रमलक्षितानामात्मनाम कथकथायते ॥ ८॥ सन्निवेशदशशातीतदक्षिकनकयथा ॥ जगदाद्यर्थसंशतीवक्षेदविद्यते तथा ॥ ९॥ यथा
 स्वयम् सकल स्वयनामतयैव हि ॥ एतौ स्ववेदनायतौ यधमोऽक्षौ व्यवस्थितौ ॥ १०॥ अहमित्येव सकल्योपधायाति विनाशिनं ॥ नाह
 मित्यवसकल्यमोक्षाय विमलान्ते ॥ ११॥ यद्वधमोक्षसकल्यशब्दायानां सदासताम् ॥ स्वरूपवेदनतत्सत्केवलत्वकथ्यते ॥ १२॥
 अनहंवेदनसिद्धिरहंवेदनमापद ॥ सोहमेवानहमिति शुद्धयोधो भवात्मवान् ॥ १३॥ असकल्यनमात्रेण सन्त्यग्ज्ञानोदयात्मना ॥ सक
 ल्यक्षीयते सिद्धौ स्वयमेवासदात्मक ॥ १४॥ अत्रतर्कस्वरूपे हिनास्तिकारणताशिवं ॥ कारणभावात् कायपदार्थोपनिविद्यते ॥ १५॥
 पदायाभावसिद्धौ वेदनानोपपद्यत ॥ कारणभावात् नित्यमहभावस्य नोदय ॥ १६॥ अहभावानुदयत ससार कस्य कीदृश ॥ ससार
 भावात् सर्वपरमेवावशिष्यते ॥ १७॥ यदिदं भासते तत्सत्परमेवात्मनि स्थितम् ॥ परंपरंपरपूर्णसममेव विजृम्भते ॥ १८॥ तेन निस्तिमि
 तसर्वशिलाकीर्णमिवाचलम् ॥ विद्धिरश्मिभयाकारमिव ब्रह्मजगत्स्थितम् ॥ १९॥

दशोपपद्यसकल्ययात्सिद्धीत्याह ॥ असकल्यमेति ॥ १३॥ शुद्धस्य कारणत्वात्समागच्छुपपदार्थाभावस्तदभाविभ्ययात्सकल्यक्षय सकल्यनाशाहं भावक्षयस्तत्क्षया
 स्त्रीरभावाद्द्विसंसारक्षयस्तत्क्षयमहमात्राशेषदक्षिकयमाह ॥ अत्रतर्कस्य दक्षिणमि ॥ १५॥ १६॥ १७॥ पागपियमिदं जगदाकारेण भासते तत्परमार्थतो ब्रह्मेतत्तथा स्थिततत्त्वमे
 धेन यनापूर्वमिदं नृत्तमो स्थितपरमेव परेणापूर्णसमस्तत्त्वपुमेव विजृम्भते तमेव कटीभाषति ॥ १८॥ तेन सर्वैकत्वरूपत्वेन हेतुना ॥ ब्रह्मशिलायाकीर्णीनिविद्धितब्रह्मशिलादेरभिभाषल
 ददृश ॥ तत्र यमजगत्स्थिततद्ब्रह्ममकिरिदमयमर्जित्वाकारसहस्रमिष ॥ १९॥

मुक्तौ तर्हि कथं स्थिततादाह ॥ पुरइति ॥ सदेव सददर्शनो दत्तसन्मयम् ॥ २० ॥ कथं तर्ह्येवं जगत्स्य दम्पत्ययस्तत्राह ॥ छायेति ॥ यथा वज्रशिलोदरे प्रतिबिम्बपुरुषोऽस्य दम्पानपु
मृक्तौ तर्हि कथं स्थिततादाह ॥ पुरइति ॥ सदेव सददर्शनो दत्तसन्मयम् ॥ २० ॥ कथं तर्ह्येवं जगत्स्य दम्पत्ययस्तत्राह ॥ छायेति ॥ यथा वज्रशिलोदरे प्रतिबिम्बपुरुषोऽस्य दम्पानपु
वस्य देवतेतद्वत्स्यदि ॥ २१ ॥ सम्यग्ज्ञानप्रबोधस्योदये बाह्यालोको आंतरात्मनस्काराश्च नीरसानिःसारा इत्यागमप्रमाणजा स्थिरभावनाभावतितामेव निर्वर्णहेतुत्वात् निर्व
णविदुः ॥ २२ ॥ जगच्छब्दार्थरहिततयः पश्यति स पश्यतीति यदुक्तं नृदृष्टौ तैर्विदुषोति ॥ यथेति ॥ रवगत प्रकाशो यथा दीपायाकारसन्निवेशविनास्ति यथा वाक्यकटादिसन्निवे
शनिर्मुक्तहेमास्ति तथा जगदप्यसन्निवेशब्रह्मास्तीति स भावनीयमित्यर्थः ॥ २३ ॥ रूपा लोकमनस्कारा इत्येतदपि विदुषोति ॥ नीरसा इति ॥ ब्रह्मरूपिणो बोधाद्ब्रह्मभूतस्य जग
तो जगत्स्य यकारिणो रूपा लोको कमनस्कारानीरसा कोर्य असदाभासा भवतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ यथा बहून्पितरणादीनि समुद्रे ऊर्मिशब्दार्थरहितमवमान्न भवति तथा बहून्पि
स्तुतिज्ञानोदये निर्गवद्वल्लोकमेव भवतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ सर्गशब्दार्थभेदा बोधसर्गपरब्रह्मणोरैक्यमेवेति व्यतिहारेण द्रव्यति ॥ सर्ग एवेति ॥ हि यस्मात्तदृष एव सर्ववत्त्वं ब्रह्मेत्यादि श्रौत
पुरःसंकल्पकेन पृथक्संकल्पनगत्स्य यत् ॥ रूपं तद्विद्विजगतः स्वादच्छंसदसन्मयम् ॥ २० ॥ छाया पुरुषवत्स्य दिशां तं निर्मनं जगत् ॥ जगच्छ
ब्दार्थरहिततयः पश्यति स पश्यति ॥ २१ ॥ रूपा लोकमनस्कारानीरसागमभावना ॥ सम्यग्ज्ञानावबोधस्य निर्वर्णवैविध्यवृद्धाः ॥ २२ ॥ यथा
स्ति वातो निःस्पंदो यथा स्ति रवगतो पिवा ॥ यथा हेमासन्निवेशमस्ति ब्रह्म जगत्तथा ॥ २३ ॥ नीरसा असदाभासा जगत्स्य यकारिणः ॥ रूपा
लोकमनस्काराः संतो मेव ब्रह्मरूपिणः ॥ २४ ॥ ऊर्मिशब्दार्थरहितं यादृगं बुबहून्पि ॥ सर्गशब्दार्थसंपत्तौ सर्गशब्दार्थः कृतः ॥ २५ ॥ सर्ग एव
परंब्रह्म परंब्रह्मैव सर्ग इक ॥ सर्गशब्दार्थरहितो वाक्यार्थस्त्वेव शाश्वतः ॥ २६ ॥ ब्रह्मशब्दार्थसंपत्तौ सर्गशब्दार्थः कृतः ॥ २७ ॥ सम्यग्दर्शन
द्वौ ब्रह्मशब्दार्थः कृतः ॥ २८ ॥ समस्तशब्दशब्दार्थभावनाभावनोदयम् ॥ शुद्धतिष्ठति चिद्बोम ब्रह्मशब्देन कथ्यते ॥ २९ ॥ सम्यग्दर्शन
संसिद्धावुभयोरप्यवेदने ॥ यच्छिष्टमजरं शांतं तो वा विनिवर्तते ॥ २९ ॥ संशांतं सर्वान्मकवेदनौ घमस्ति दम्पकालकस्वरूपम् ॥ यथा
स्थितं सर्वजगत्स्वरूपं पाषाणरूपं च परं ब्रह्म रूपम् ॥ ३० ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजावबोधनं नाम नवनवतितमः
सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ४४ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ एवं चेत्तन्मम हाबुद्धेयादृशं कारणं परम् ॥ कार्यतादृशमेवेदं जगदित्येव वेद्व्यहम् ॥ १ ॥
वाक्यार्थः ॥ २६ ॥ बृहणोद्वल्लेति ब्रह्मशब्दस्यार्थसंपत्तावेव सर्गशब्दार्थः कीकृता एव सर्गो नाम रूपा योर्विसर्गस्यागइति सर्गशब्दार्थसंपत्तौ चिद्विधपरिच्छेदनिवृत्तेर्बृह
धालार्थानुसारि ब्रह्मशब्दार्थनाकतेत्यनयोरेकार्थत्वेत्यर्थः ॥ २७ ॥ ब्रह्मशब्दस्य तर्ह्यशब्देव स्तुतिकथप्रवृत्तिस्तत्राह ॥ समसेति ॥ अल्पस्यापि परिच्छेदस्याभ्युपगमे बृहधाल
र्थस्य कोचापत्तेरशब्दशब्देन वतादृशमेव ब्रह्मशब्देन कथयत इत्यर्थः ॥ २८ ॥ अथवा जगच्छब्दस्येव ब्रह्मशब्दस्यापि वाक्यार्थवदनेन तत्तलक्षणया अत्र ब्रह्मार्थस्य दर्शनसिद्धौ
यच्छिष्टवस्तुततो ब्रह्मशब्दादिवागपि निवर्तत इत्यर्थः ॥ २९ ॥ हेराज नृदृशं सर्वजगत्स्वरूपं यथा स्थितं यदस्ति तदप्यतिदृढत्वाद्ब्रजपाषाणरूपपरब्रह्मस्वरूपमस्येव ॥ यदापीदं जग
दज्ञानेन सशांतं सर्वात्मकवेदनौ घमस्य पन्नतदापि एकात्मकस्वरूपसदस्येवेति ब्रह्म जगतोरैक्यसत्तेति न कस्याप्यसत्त्वमित्यर्थः ॥ ३० ॥ इति श्री वासिष्ठम० तात्पर्यमकारो नि०
पू० नवनवतितमः सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ४४ ॥ वायं ते ब्रह्मवत्सत्त्वजगत्तब्रह्मसत्तया ॥ जन्मादिविक्रियाऽसृष्ट्यब्रह्मैव सदिति यते ॥ १ ॥ यद्विब्रह्म जगतोरैक्यसत्ता तर्हि तया सत्त
या ब्रह्मैव जगदपि परमार्थसत्यकिन स्यात् मिथ्यावस्तुनो हिकारण दुर्निरूप सत्यस्य तु सत्यब्रह्मैव कारणसंभवति तुल्यत्वादि तिराजाशक्ते ॥ एवंचेदिति ॥ १ ॥

सत्समापारापल्लुदस्ततर्षकमवमसत्ताकमगतः कारणभावेत् ॥ यत्तु निगुणपरसत्तानुपनीवि अद्वयत्वात्पूर्वकालाभावेन पुण्यचित्तव्युत्पत्तिर्धकारघतस्मात्कार्यकुत्रोभवे
यतस्तस्मैसाकस्यारित्यय ॥ २ ॥ अस्तु निर्गतमस्थितमापारापल्लमेव जगतः कारणमिति चेत्तथाप्याह ॥ नेवेति ॥ इदं निर्धरोपमापारापल्लकारणतत्कार्यजगच्छनास्ति ॥ भाषाद
एषीयमायातच्छ्रुतलत्कापाणां सद्भावोपमायाणामपराधस्तदुत्पत्तिरुत्पत्तिरजगच्छात्तमजमेवेत्यय ॥ तथाचोक्तवार्तिके ॥ अविद्यास्तीत्यविद्यायामेवासित्वाप्रकल्प्यते ॥ ब्रह्मद
स्यात्सविषयपनकयश्चनयुज्यतइति ॥ ३ ॥ अजातेन वशादस्य वसतिरित्याह ॥ आयातइति ॥ ४ ॥ कुत्रो न जायते तथाह ॥ बीजमेवेति ॥ तन्महीजाभावेऽपितदेव बीजार्कनस्या
समाह ॥ अपरकयमिति ॥ भूकुनस्तन्महीजावित्त्वभाष्यदतिषेयभाषणसिद्धतदुचितदेशकालाभावादित्याह ॥ देशेति ॥ तर्हि प्रसक्तोऽपरकयमेव तदुत्पादानकारणगोचरास्तु न वि
रोधादित्याह ॥ अर्कार्थेति ॥ यस्य प्रमाणस्य एकमृकमार्थिककारणमपि विप्रसक्तमपि यस्य तेनैतत्पादानकारणयोऽपमाजायतइति कथय कुंराकयमित्यर्थ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अत
॥ कुमुदवाच ॥ यत्र कारणतानस्य कार्यतदुपपद्यते ॥ यत्र कारणमेवादीतस्मात्कार्यकुतो भवेत् ॥ २ ॥ नेह। स्तिकारणार्थि किंचिन्न च
कार्यकदाचन ॥ विषमानमिदं सर्वसर्वशान्तमजं जगत् ॥ ३ ॥ जायते कारणतत्कार्ययत्तत्कारणवद्भवेत् ॥ यन्न जायत एवेह तस्मिन् सदृ
शताकुल ॥ ४ ॥ बीजमेवनयस्य किं तत्कार्यवद्जायते ॥ अजतकर्मनारस्य च यत्तस्य केव बीजता ॥ ५ ॥ देशकालवशात्सर्वहेतुमत
प्रमाणागा ॥ अकतु ब्रह्मविषय प्रमाकारणयोऽकयम् ॥ ६ ॥ अकतु कर्मकरणेनानास्ति कारणताशिवे ॥ तस्मात्तत्कारणानास्ति जगच्छ
व्यायवेदनम् ॥ ७ ॥ ब्रह्मैव त्वत्स्वरूपस्य तस्य तर्धारयस्तत् ॥ असम्बन्धार्थि विषयतदेव जगदाचितम् ॥ ८ ॥ चिन्मात्रमजरशांतयदं क
तत्त्वमप्यते ॥ तेनैवायजगद्दससच्छांतं बुद्ध्यते वपु ॥ ९ ॥ अन्यदेव च यो भावश्चेतस एयिवीपते ॥ स एव नाश कथित स्वांनुभूतश्च पृंदि
ते ॥ १० ॥ चित्तनाशस्तस्मावतहि चिन्नाशात्मकं नृप ॥ स्थणनाशो यतः कल्पचित्तशब्देन कथ्यते ॥ ११ ॥ असकल्यनमात्रेण सन्धुद्धानो
दयात्मना ॥ सकल्पस्तीयते सिद्धात्स्वयमेवासदात्मक ॥ १२ ॥ नाशैवांगीकृताभावयदिविश्वाहिकथ्यते ॥ विषमानकयतस्तस्यान्ननुता
मरसेक्षण ॥ १३ ॥ इहावुत्सिप्य यो जातेश्चोस्मीति यशगिरा ॥ कयसविप्रो भवति विप्रवत्वस्य कीदृशम् ॥ १४ ॥ विदत्तधातुरत्युच्चैर्ष
तोस्मिन्ति विरोति य ॥ स्तुतिमेवागतविद्भिर्जीवितस्तस्य स अभम ॥ १५ ॥

एष त्वद्वयमुद्राकारकस्य चिन्धिशोषस्तु तदेवाह ॥ यतिस्तद्वशात्तद्विधायस्तनाप्यदृश्यम् ॥ अद्वयशाश्वतदेव जगद्द्वेषभाषितमित्यय ॥ ८ ॥ चिन्मात्रमपमयैव जगद्ब्रह्मभावेन
सपद्यत अतस्मात्कारमनोर्वात्सायमप्रजानवाकारणेत्याह ॥ चिन्मात्रमिति हि व्याख्या ॥ १० ॥ नाशो ब्रह्मलक्ष्यइत्यभि ॥ १० ॥ तदस्य स्फुटमाह ॥ चित्तं नृपति ॥ सः प्रमाणमायमपि स्वल्प
विसाप्रपदानारा कल्पकालविसृष्टमपि तत्राशब्दमाप्यतइत्यर्थ ॥ ११ ॥ तच्च चित्तमसकल्पमपमययसितत्त्वज्ञानेन नरयतीत्याह ॥ असकल्पमेवेति ॥ १२ ॥ अस्तु सकल्पनारास्तथा
विचिन्मकयनिर्गतइति च चिन्मप्याह ॥ यतिश्चातिप्रपमात्सम्पत्तीप्रभवेति न तस्मात्तरतया निश्चितइति चिन्मपि चिन्मावमिदं च यन्नमपि प्रोक्त्याह ॥ नाशैवेति ॥ १३ ॥ अस्तु स कल्पनारास्तथा
तिरिह्यमानकयस्यादित्यर्थ ॥ १४ ॥ तत्राशब्दोक्तद्वयस्य भाषणमिति ॥ इहावुत्सिप्यति हि व्याख्या ॥ १५ ॥ अस्ति योनेन विद्वत्ताः कुंराकयतत्त्वचित्तानां तावत्सकयविति चः सत्त्वचिन्मिदं चिन्मल्लस्युरिति व्याख्यानम् ॥ १५ ॥

१ यथा चिन्मिदं योनेन विद्वत्ताः

२ यद्वयं विद्वत्ताः अज्ञानेनेत्यर्थः चिन्मिदं चः

चिन्तायस्तीत्यनुभवस्य तर्हि का गतिरिति चेद्भ्रान्तिवशमेति दृष्टातिराह ॥ भ्रमाकतीति ॥ १६ ॥ भ्रान्तिपुञ्जरूपमेव तर्हि तत्सदस्तुनेत्याह ॥ तदिति ॥ तस्याज्ञानव्यतिरिक्तस्वरूपानां
 वादित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अज्ञानात्मनैव तर्हि चित्तादिसत्यमस्तुतत्राह ॥ अज्ञानेति ॥ ज्ञानवाच्यत्वान्नाज्ञानात्मनापि सत्यानासिद्ध्यतीत्यर्थः ॥ उक्तदृष्टान्ताभ्यामुपपादयति ॥
 जलज्ञानमित्यादिना ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यावत्सकलम् ॥ २३ ॥ अहंकारादिसंयुतकिञ्चिदेवादि ॥ अप्यर्थैरेवकारः ॥ तर्हि किमस्ति तदाह ॥ संविदिति
 भ्रमाकृतियदस्तीह दृश्यतेऽलतचक्रवत् ॥ मृगलुष्णाद्विचंद्रादिबालवेतालकादिवत् ॥ १६ ॥ तत्कथं किल नामस्यात्सत्यं श्रमभरात्मक
 म् ॥ अज्ञानभातिरेवांतश्चित्तमित्येव कथ्यते ॥ १७ ॥ अज्ञानमुच्यते चित्तमसत्सदिव संस्थितम् ॥ असंवेदनमज्ञानं ज्ञानं संवेदनं भवेत्
 ॥ १८ ॥ अज्ञानसत्त्वसांवि ते ज्ञानात्संवेदनादक्षयः ॥ जलज्ञानं मुधाभातिः साधो मरुमरिचिषु ॥ १९ ॥ नैतज्जलमिति ज्ञानात्सांवि तेऽप्रवि
 लीयते ॥ इदंचित्तमिति प्रौढं यदज्ञानमलं हृदि ॥ २० ॥ नास्ति चित्तमिति ज्ञानात्तत्समूलं विनश्यति ॥ यथारज्ज्वांभुजंगत्वमज्ञानभ्रमसंभ
 वम् ॥ २१ ॥ न स पर्वायमिति ज्ञानाद्दुर्दिहृदात्पणश्रुतिः ॥ तथात्मनि मनोभूतमज्ञानभ्रमसंभवम् ॥ २२ ॥ चित्तं नास्तीति विज्ञानाद्दुर्दिहृदा
 द्विनश्यति ॥ चित्तं मनोहमित्यंतर्थावदज्ञानसंभवम् ॥ २३ ॥ न चित्तमस्ति नाचैव महंकारादिसंयुतम् ॥ किञ्चिदेव जगत्सस्मिन्सांविदेकांत
 निर्मला ॥ २४ ॥ तथासंकल्पचित्तादिकृतमासीद्विभूतया ॥ अद्यासंकल्पतः सर्वपरित्यक्तं प्रबुद्धया ॥ २५ ॥ संकल्पेन यदायाति त्वसंकल्पे
 न गच्छति ॥ पवनेन महाबाहो ज्वालाजालमिवानले ॥ २६ ॥ आत्मतत्त्वैकघनया ततया ब्रह्मसत्तया ॥ जगत्सर्वमिति व्याप्तं समुद्रइव वा
 रिणा ॥ २७ ॥ नाहमस्मिन्चात्योस्ति न त्वं नैतेन चित्तकम् ॥ नेंद्रियाणि न चाकाशमात्मत्वे कोस्ति निर्मलः ॥ २८ ॥ घटाद्याकाररूपेण स
 एवायं विलोप्यते ॥ इदंचित्तमयं चाहमिति कैवकुक्कल्याना ॥ २९ ॥ न जायते न क्षियते किञ्चिदस्मिन् श्रग्वये ॥ केवलं यंचिदुल्लासः सदस
 द्भावनात्मना ॥ ३० ॥ सर्वमात्मा परंब्रह्मसकलकटमाततम् ॥ द्वित्वे क्वेन विद्येतेन भांतिर्न च संभ्रमः ॥ ३१ ॥ सर्वेंद्रियगणाकारे सन्ने
 वासिसखेततः ॥ न दत्त्वसे महाबुद्धे न च कचन लिप्यसे ॥ ३२ ॥ न ते विनश्यति सखे न च किञ्चिद्विधत्ते ॥ निर्मलाकाररूपस्य कैवल्यानांत
 रूपिणः ॥ ३३ ॥ इच्छानिच्छाति के शक्तो येतराऽपि त्वमेव च ॥ न त्वं शुष्यति रे केण शशांक उपलभ्यते ॥ ३४ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ व्याप्यस्तम् ॥ २७ ॥ कथमस्तदाह ॥ नाहमिति ॥ २८ ॥ तर्हि जीवन्मुक्तैर्घटाद्याकारेण किमवलोक्यते तत्राह ॥ घटादीति ॥ २९ ॥ ३० ॥ स
 भ्रमो मरणादिभयम् ॥ ३१ ॥ सर्वस्मिन् चिद्रियगणे तद्ब्राह्मवक्त्राद्याकारे च सन्नेव सन्मात्रस्वरूपत्वमसि ॥ अतो दाहहेतुं भिराध्यात्मिकादिभावैर्न दक्षसे ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतरा
 क्रियाशक्तिरपि त्वमेव ॥ अतस्त्वेव मनोऽहं कर्तव्यं चनास्तीत्यर्थो नाना यचकारः ॥ अश्वः कलास्तद्व्यतिरेकेण ॥ ३४ ॥

मिश्रितार्द्धजन्मद्विभिरिणामानिरस्यते ॥ सैकच्छ्रुतित्यननाभ्येविकारा ॥ सकृद्विलसच्छ्रुतमनाम ॥ कटाप्रभागेनस्वस्वरूपपरिचयस्तथाभ्यालीलापस्यथाविधसदृ
 सम्भाषतयाउदितम् ॥ आसत्सर्वभ्यवहारेभ्यमाकिसद्व्यवहृतोद्देशास्तस्यमित्यर्थ ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीषासिष्ठभ०तात्पर्यप्रकाशेति०पू०शततमसर्ग ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥
 सान्नायक्येनहोष्यवयोरित्युक्तम् ॥ कीदृशमुक्तावधितलस्थितिलस्यस्ययेति ॥ १ ॥ परिणतपूजाभाविश्यायान्द्रक्ष्यमाणभूमिका ॥ सत्यसहैरण्यगर्भानशनस्यधिययानदजरा
 ॥ २ ॥ १ ॥ निर्विकल्पाभावोभिनारोभजनस्यभूतेनिरतिशयापदये ॥ ४ ॥ ५ ॥ महाविभागेनिरतिशयापदलक्ष्यमाणभूमिका ॥ सत्यसहैरण्यगर्भानशनस्यधिययानदजरा

अजमजरमनाद्यजस्रभावसकृदमलविलसत्सदैकरूपम् ॥ विगलितकलनकलास्थलीलसद्बुदितमापमजतदात्मतत्त्वम् ॥ ३५ ॥
 इत्यार्षेवा०वा०द०भो०नि०पू०चू०शिलिखजपरमाभाववाधननामशततमसग ॥ १०० ॥ ॥ ५॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतिकु
 भवचोराजामावयकदक्षत्रिमम् ॥ स्वयमात्मपदेतस्मिन्क्षणापरिणतोभवत् ॥ १ ॥ यमुवर्माहितमनोलाञ्चनशतवाहमुनि ॥ शिलात
 लादिवोक्ताणोनिस्सदावयववक्रति ॥ २ ॥ ततोभूतमात्रेणप्रबुद्धस्फुरितेक्षणम् ॥ तमुवाचमहाबाहोचूहालाकुमरुपिणी ॥ ३ ॥ ॥ शुभ
 उवाचा ॥ कश्चिदस्मिन्नेस्कारेशुद्धेवितनिमल ॥ सुतलेनिर्विकल्पानासुखविश्रातानसि ॥ ४ ॥ कश्चिदतप्रबुद्धोसिद्धिच्छांतिस्त्व
 याश्मिता ॥ कश्चिज्ज्ञेयपरिज्ञातहृदयमवेवा ॥ ५ ॥ ॥ शिलिखजउवाच ॥ भगवस्त्ववसादेनमहाविभवभूमिका ॥ महर्तपद
 वीहृष्टासवस्योर्ध्वस्थितामया ॥ ६ ॥ सतांविदितवपानात्महोयतमहात्मनाम् ॥ अपूर्वकान्यतमयसगसारफलप्रद ॥ ७ ॥ जन्मनापिम
 यालब्धयत्नानमनमहाकृतम् ॥ तदप्यत्समासगातेनेवासादितस्वयम् ॥ ८ ॥ अनंतमापमयतचैतलकमललोचन ॥ कयनासादितममृषु
 वंमालमयदमया ॥ ९ ॥ ॥ कुंभउवाचा ॥ मनस्युपशमयतोत्यकभागोपणोस्थिते ॥ कपायपाकेनिर्दत्तैर्सेर्वाद्रियगणस्यच ॥ १० ॥ यातिचे
 तसिविश्रांतिविमलदेशिकोत्पद्य ॥ ययासितांशुकेशुद्धेर्दिवकुमुमांस ॥ ११ ॥ कपायाणामनतानांसंयतानांशरीरकै ॥ स्ववास
 नास्वरूपाणामपपाकस्तवादित ॥ १२ ॥ देहान्मलानिसर्वाणिकालनकमलक्षेण ॥ साधोदक्षारफलाजीवपाकेनविगलित्यध ॥ १३ ॥

तस्योर्ध्वमुत्पकाधायस्थिता ॥ १ ॥ कतेतिष्वर्थे ॥ अपूर्वमनादौसारेकशाय्यनभूतयेकोकामनिरतिशयानहृदयपुरातनपुष्पाफलप्रद ॥ ७ ॥ सामान्योक्तविरिच्यवि
 द्योनि ॥ कान्यतेभि ॥ तेनमहाकृतस्वरूपभूतेनैवमयाअनाद्यमानाभ्यतन्यतमसासगास्तयमेवमनायाधेनोसावितम् ॥ ८ ॥ १ ॥ पूर्वैषितकपायपाकाभावात्सावि
 तमिदानीनपमातसर्पिकादासावितमिदनाशयेनकुंभउत्तरमाह ॥ मनसीत्यादिना ॥ सर्वैद्रियगणस्यचामनसैवभोगलक्षणकपायाणांपाकेनिर्दत्तैस्ति ॥ मयाचस्यति ॥
 कपायपाकि कर्माणिज्ञानगुरमायति ॥ कपायेकर्मभिःपकनोक्तामपवायातदिति ॥ १ ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ देहादिप्रदेहद ॥ मलानिरागादिकपायायापानिच ॥ १४ ॥

निसेयुणालरूपेधानुष्करिकल्पिते लक्ष्ये ॥ १४ ॥ १५ ॥ ज्ञानार्थासकथामुपदेशात्सर्वेणायारितवानसीति शेषः ॥ उपदिष्टार्थानां हृदिधारणात्सोपदेशः ॥ प्रबुद्धांस्तस्मिन्
 लसाक्षात्कारज्ञानवात्जातोसीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तवाज्ञानमयमध्याङ्गकालेक्षीणमिति मया ज्ञातमित्याह ॥ यावदिति ॥ १८ ॥ इदानीमद्यतनदिनस्योत्तरभागे ॥ हृ
 दयात्परित्यक्चेतसि क्षयमागते सति ॥ १९ ॥ अचित्ततया निःस्वरूपता बुद्ध्या ॥ २० ॥ दृष्टेः परमात्मनि भिष्यत्के ॥ २१ ॥ आत्मन्यन्योन्याभ्यासात्सदसत्तामयत्वमेव हि
 वासनान्मयुयाते पुमलेषु विमलं सखे ॥ यद्वक्तिगुरु रंतस्तद्दिशतीषु यथाविसे ॥ १४ ॥ कथायपाके संपन्ने त्वं मया द्याविबोधितः ॥ तेनाद्यै
 वतवाज्ञानक्षयो जातो महा मते ॥ १५ ॥ अद्यप्यकथायस्त्वमद्यैव ज्ञानसंकथाम् ॥ अद्येह सोपदेशस्त्वमद्यैवासि प्रबुद्धवान् ॥ १६ ॥
 शुभाशुभानां सर्वेषां कर्मणा मय संक्षयः ॥ सत्संगव्यपदेशेन तव निष्पत्तिमागतः ॥ १७ ॥ यावदस्य दिनस्यैष पूर्वभागः महीपते ॥ ताव
 ज्ज्ञेतेहं ममेतितवाज्ञानं बभूवह ॥ १८ ॥ इदानीमहचो बोधाच्चेतसि क्षयमागते ॥ हृदयात्संपरित्यक्ते संप्रबुद्धोऽसि भूपते ॥ १९ ॥ हृदि या
 यो र्यल यो हृष्टस्तज्ज्ञानं सा परा गतिः ॥ २० ॥ प्रबुद्धोऽसि विमुक्तोऽसि त्वत्कंचित्तत्त्वयानुप ॥ सदसत्तामयत्वं हित्व यात्यक्तमसत्पदम् ॥ २१ ॥
 वीतशोको निरायासो निरसंगो न न्य आत्मवान् ॥ महोदयो मुनिर्मानोऽस्वरूपेति श्रुतिर्मते ॥ २२ ॥ ॥ शिखिष्वज उवाच ॥ एवं हि भग
 वन् जतो मूर्खस्यैवास्ति चित्तभूः ॥ प्रबुद्धस्य न तज्ज्ञस्य चित्तं नाम किल प्रभो ॥ २४ ॥ जीवन्मुक्तास्तदेते हि विहरंति कथं वद ॥ अविद्यमान
 मनसोऽप्युष्मदायास्तथानराः ॥ २५ ॥ इति मे कथया शेषमन्यैः स्ववचनांशुभिः ॥ हाद्वैतमोमनिपुणमेवं प्रायैः प्रमार्जय ॥ २६ ॥ ॥ कुंभ
 उवाच ॥ यथा वदसितत्त्वज्ञ तत्तथैव हि नान्यथा ॥ चित्तं हि जीवन्मुक्तानां नास्त्वं कुरद्वद्वाऽमनाम् ॥ २७ ॥ पुनर्जननयो न्यायावासा
 नाघनवासना ॥ सा प्राक्काचित्शब्देन सा तज्ज्ञस्य विद्यते ॥ २८ ॥ यथा वासनया तज्ज्ञा विहरंतीह कर्मसु ॥ तांस्त्वसत्वाभिधां विद्धि पुन
 र्जननवर्जिताम् ॥ २९ ॥ जीवन्मुक्ता महात्मानः सत्त्वस्थाः संयतो द्विधाः ॥ विहरंति गता संगं न चित्तस्थाः कदाचन ॥ ३० ॥

चित्तनामतदेव असतो जातपदकल्पनास्थानम् ॥ २१ ॥ २३ ॥ चित्तेत्येके जीवन्मुक्तान् केनातः करणेन व्यवहारासिद्धिरिति प्रष्टुराजापीठिकारचयति ॥ एवं हीति ॥ यदीत्य
 र्थे किल शब्दः ॥ २४ ॥ प्रष्टव्या शदर्शयति ॥ जीवन्मुक्ता इति ॥ तत्तर्हि ॥ २५ ॥ अन्यैर्दुर्बलमिति शेषः ॥ अन्यैः प्रसिद्धसूर्याय शुचिलक्षणैः स्ववचनांशुभिः प्रसिद्धतमो विल
 क्षणहाद्वैतमप्रमार्जयति वा ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ यथा भाजितं विदुर्न्याश्रलाजान् वीक्षादिशब्दानां व्यकुरादिजननक्षमास्तद्वत्त्वज्ञानभाजितनिरावरणसत्त्वं मनः श
 ब्दवाच्यनापि पुनर्जननसमर्थमित्यर्थः ॥ २९ ॥ जीवन्मुक्तव्यवहाराभासतदेव करणाभास इत्याह ॥ जीवन्मुक्ता इति ॥ ३० ॥

॥ १ ॥ १ ॥ तत्राविसृज्य ब्रह्मादेवयाव आत्मन्यङ्गारं श्वेतसमीत्याशयेनाह ॥ सत्वधानसीति ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ त्वया पापिष्करीर्यते यो महात्माग स सवक्ष्यचित्तयत्समुत्क्रितमयमे
वेत्यर्थः ॥ १ ॥ चित्तान्यानेतपोदानादिसर्वकर्माण्यर्थात्तानि तत्फलं च चित्तस्वर्गापवर्गाहितत्फलं भाग्यवर्तनीत्याशयेनाह ॥ स्वर्गेति ॥ प्रबुद्धा मेधा उपदिष्टार्थापराधस्या
स्तथाधिपया अतएव परमेशोपपत्त्याधिया कृतं चित्तस्यागण्यत्वापवर्गाधिविनादित्यर्थः ॥ १ ॥ १ ॥ तत्र आधिक्येन ज्ञानफलमन्तर्भावमीत्याशयेनाह ॥ तपोनामेति ॥ यथो
क्तं तस्मात्तद्व्यसमया सकाशादात्मप्रदानफलं भोक्तुं सृष्टसंसाधितिरायनिमुक्तमित्यर्थः ॥ तत्र आगतस्य स्वर्गमप्युपदिष्टमित्यर्थः ॥ १ ॥ १ ॥ न सत्ये अनित्ये च सत्यस्याभ्यन्तस्य
प्रागर्थावस्थावनापीत्याशयेनाह ॥ तदिति ॥ तस्मान्न फलसत्तत्त्वम् वसतीति तत्तु शाश्वतं च तत्त्वगतिरिति चिन्तुं तु सत्तत्त्वमगुरव ॥ भावाभावेराविर्भावनिर्वाकरुपका
मुदचित्तचित्तमाहुः प्रबुद्धसत्त्वमुच्यते ॥ अत्र बुद्धाद्विचित्तस्या सत्वस्यास्तु महाधियः ॥ ३ १ ॥ धृय प्रजायते चित्तसत्त्वभूयोन जायते ॥
अत्र बुद्धस्य यथोक्तिन प्रबुद्धस्य भूयते ॥ ३ २ ॥ सववानसिसज्जातो महात्मागोऽस्त्वितो भवान् ॥ अशेषेण त्वया चित्तस्य कर्मयतिवद्वयहम्
॥ ३ ३ ॥ समलवासनो नुकोराज न दीवराजसे ॥ आकाशासाभ्यभायातमन्येतव मुने मन ॥ ३ ४ ॥ शमप्राप्तो सिपरमसिद्ध नमसम
स्थिति ॥ अर्वाहिसमहात्माग सर्वयत्तस्य मुञ्जितम् ॥ ३ ५ ॥ स्वर्गापवगविना दितपादान फलापयि ॥ प्रबुद्धमेव यासाधो धिया परम
याधया ॥ ३ ६ ॥ तपोनाम किं यन्मात्रं दुःखस्य करं भवेत् ॥ क्षयातिशय निर्भुंकयत्सुखसमतामयम् ॥ ३ ७ ॥ तत्स तद्वस्तुनार्कचिन्नं तु
स्वर्गादिभुरम् ॥ भावाभावरुपा कदस्थिताधिगतवेदनम् ॥ ३ ८ ॥ स्वर्गोनाम किं मानन्दसोपि सदेहसंस्थित ॥ अत्रात्मस्वात्मसंसिद्ध
क्रियाकादंशुभो भवत् ॥ ३ ९ ॥ येन तत्सादित हेमर्तार्किकस्य परित्यजत् ॥ चूढाद्यादिसमाभगाद्देवज्ञात्वसुखेन त ॥ ४ ० ॥ तत्र किमथ
मनर्थस्मिन्निमग्नस्त्वतपोमये ॥ आश्रमादिविक्लवाशसाभ्यस्याप्युक्तमर्ण ॥ ४ १ ॥

तदुक्तं आकाशपोरदस्थित्यन्तमानवेवाभिमतवेदनमाभ्यन्तस्त्वयस्त्वयः ॥ १ ८ ॥ तुच्छवृक्षायास्तत्त्वमप्यस्य स्वर्गादितुच्छस्य ममानाभेव बहुमतनतस्त्वधिर्वामित्याशयेना
ह ॥ स्वगदिति ॥ स्वर्गोनामेति किं मानन्दसुखस्य ॥ किं करेद्वलिसमाप्त ॥ अथ कर्मभीयधर्मकर्तृनापत्त्यापराधसहजनाभ्यन्तात्वेदेहसंस्थित ॥ ३ ९ ॥ ज्ञानदीर्घस्यावधाना
युक्तरुपमुच्छवासविवरपद्दत्याशयेनाह ॥ येनेति ॥ शीघ्रचित्तम् ॥ तद्वस्तुनमात्रं दुर्लभमभूतयाधित्वदेव तद्व्यक्तो निमग्नस्तदाह ॥ चूढाजलि ॥ ४ ० ॥ आश्रमोवाप्तम
स्यापाम ॥ आश्रयत्तत्त्वमप्यस्य सुखितकर्मधिकारनिर्वाहकविशेषापराधित्वम् ॥ तद्विज्ञानतत्त्वमप्यनार्थतद्विक्लवविशेषावदक्षामप्यस्य यथकत्वात्फलकोपि कुक्कि
तस्य कथमस्य धर्मिकच्छब्दादप्यपराधित्वव्येष्टे शप्युक्तं अन्तर्धेवमप्यपराधित्वमर्थमिति च ॥ ४ १ ॥

स्वर्गादिमहासुरवेतोस्तपसः कथमनर्थत्वमाह ॥ आद्यतां विति ॥ भोऽसुमते यतोऽस्य तपस आदिभाग आचरणावस्था अतः भाग फलक्षयावस्था चतुः स्वरूपावेव मध्ये स्वर्गादिभो
 गावस्थाया मेव सुरुषस्म किल ॥ तर्हि किमया कृतं तपोव्यर्थं भवनेत्याह ॥ यत इति ॥ यतस्तपसैव ते चित्तकषायापाकास्माप्रततत्त्वबोधसमयोजातः अतो हेतोः सर्वतपोरूपा वि
 कल्पाशायस्मिन् विकल्पे तत्त्वज्ञाने परिणमति तत्फलं तेनैव फलवतोऽपि च भवति ॥ ४२ ॥ तत्र ज्ञाने बद्धपदः स्थिरो भव ॥ विविदिषति यज्ञेन दानेन तपसेत्यादि श्रुतेस्तत्फलं तेनैव तेन तपसः
 साफल्यमिति भावः ॥ ज्ञानफलं चिद्बोमलाभेन सर्वमेवलब्धम् ॥ सर्वस्य जागतस्तत एवोद्भवस्थिति लयश्रुतेरित्याशयेनाह ॥ चिद्बोद्भव इति ॥ ४३ ॥ यथापि कार्यमिष्टमकार्यमनिष्टं
 च सर्वमपि ब्रह्मसमुद्भूतं ब्रह्म एव तथापि तुच्छत्वात् तत्सर्वं व्यतिष्कलमेवातस्तत्पक्ष्मपूर्णसमुद्रस्थानीयानि विविशेषमेव समाश्रयेत्याह ॥ इदमिति ॥ ४४ ॥ परमप्रेमास्य इत्यादि निरति
 शयानदरूपस्य स्वस्य इष्टातरप्रार्थनापक्षया तादृशत्वाभापार्थमेव वरमित्याशयेनाह ॥ इदमिति ॥ यथाऽलब्धं दयितया विद्यालब्धव्यदयितमतिमेहृष्टप्रार्थयत्वेत्यन्यथा
 आद्यं तावत्स्य सुमते मध्य एव लुखं स्वमभोः ॥ यतस्ते समयो जातो यस्मिन् परिणमंति च ॥ ४२ ॥ तपोरूपा विकल्पांशास्तत्र बद्धपदो भव ॥ चि
 द्बोद्धानभसोऽत्यच्छात्सर्वभावाः समुत्थिताः ॥ ४३ ॥ तथैव परिदृश्यते तत्रैव विलयंगताः ॥ इदं कार्यमिदं नेति संकल्पा ब्रह्माविदवः ॥ ४४ ॥
 वंध्यं शिखिध्वजत्पक्ष्मापूर्णमेव समाश्रय ॥ इष्टं मे प्रार्थयस्वति यथैव प्राथ्यते सखे ॥ ४५ ॥ स्त्रिया तथैव सकथं दयितः प्रार्थ्यते स्वयम् ॥
 संकल्पश्चित्तानेन तन्भावनापदमासुरान् ॥ ४६ ॥ मृकंतिनमहात्मानः प्राज्ञा जलरवी निव ॥ स्वर्गमोक्षादिफलदं यत्किंचित्सर्वमेव तत्
 ॥ ४७ ॥ त्यक्त्वा समसमाभासो यस्य सावेव वै भव ॥ सत्त्वं सत्त्वेन नाशेन तन्महि विगता स्मृहः ॥ ४८ ॥ पदार्थौ घमि मं गृहं स्तिष्ठास्मं दित
 चित्तभूः ॥ अपरिस्पंदं चित्तस्य संस्तुतिर्नैव धावति ॥ ४९ ॥ पौरुषप्रभवत्वासाधो विपत्तिर्हिमतो यथा ॥ यानियानां हृदुःखानि प्रसूरंति जग
 त्त्रये ॥ ५० ॥ चेत्तथापलजान्येव तानि तानि महीपते ॥ स्थिरं शांतं गतस्पंदं यस्य चित्तमचापलम् ॥ सदैव समहानंदी सा धाज्यस्य सभाज
 नम् ॥ ५१ ॥ अथ चेत्तस्मिन् तत्त्वज्ञस्पंदं दौलभमेकताम् ॥ नीत्वा तिष्ठ यथा काममैक्यमागत्य शाश्वतम् ॥ ५२ ॥

ते तथैव स्वयं दयित एव कथनमाश्र्यते तस्मिन् स्वाधीनतया लब्धेन दधीनलब्धव्या तराणां स्वत एव लाभा इति भावः ॥ ४५ ॥ अगो कल्पात्मातिरिक्तेऽनपुरुषार्थत्वं लब्धत्वादेवा प्रा
 र्थनीयत्वमुक्तम् ॥ वस्तुतस्तु ते पातत्त्वज्ञदशा तुच्छत्वात्प्राप्तत्वं मेवेत्याह ॥ संकल्पेति ॥ आपद इव अभासुरानरमणीयान् ॥ ४६ ॥ जलरवीन्द्रविप्रतिविबानिव ॥ ज्ञानलाभा न
 तरस्य गदिसाधनानीवापवर्गसाधनाभ्यपि देयान्येवेत्याशयेनाह ॥ स्वर्गोति ॥ ४७ ॥ सर्वपदार्थेषु सद्दशः सत्त्वेनैव प्राज्ञः असद्दशस्तु नित्यनष्टत्वेनैव प्राज्ञाश्च तत्त्वाचल्यं विनेत्याह ॥
 सत्वमिति ॥ ४८ ॥ अस्मदिति चित्तभूरित्युक्तेऽप्योजनमाह ॥ अपरिस्पंदेति ॥ न धावति न प्रामोति ॥ यथा स्वाभाविकप्रवृत्तिलक्षणपुरुषा पराधमप्रवा विपत्तिमर्तो विवेकज्ञानो
 दये सति न प्रामोति तद्वदित्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ सम्यग्भगवावरणतया राजत इति सभा दूसाक्षात्कृत आत्मा तद्भावस्य भाजनमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ स्पंदः स्पंदैतत्साक्षिमात्रतादर्श
 नेन कतानीत्यासाक्षिणमपि ब्रह्मात्मैक्यमागत्य प्राप्य भूमानंदमात्रेण यथा कामपूर्णकामतयातिष्ठेत्यर्थः ॥ ५२ ॥

आमन्त्र्यतिर्हतेकुभेविस्मितस्यमहीपतेः ॥ चिरंविमृश्यविश्रान्तिःसमाधाविह्वलयति ॥ १ ॥ यथेदं सर्वमुत्थितमित्यभ्यारोपेणयथाचप्रविलीयतइत्यपवादेनचसर्वपूर्णब्रह्मतत्त्वं
 तेमयाकथितम् ॥ १ ॥ गुरुशास्त्राभ्याश्रुत्यास्तीयविचारेणमत्वाचसम्यग्बुद्धासाक्षाद्देहावरणभागात्सपदेपदेकदाचित्समाधिप्राधान्येनकदाचिद्व्यवहारेणचयथेच्छसित
 यातिष्ठ ॥ २ ॥ स्वर्गभिद्रसमाप् ॥ ३ ॥ ४ ॥ एषामहुपदिष्टैव ॥ ५ ॥ सप्रणामप्रतिवचनान्पूर्वमर्तधर्निम् ॥ साध्वीभिर्भर्तुकृतनमस्कारस्याप्राप्तत्वात् ॥ ६ ॥ स्वमादिप्रतिभा
 नगतं धनादिवस्तु ॥ अतेजागरे ॥ ७ ॥ चित्रमाश्रयम् ॥ ८ ॥ चिरोदयसदाप्रभातशश्वताभ्युदयवाब्रह्म ॥ ९ ॥ कालयुक्त्याभाभ्योदयसमययोगेन ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इयंसा
 कुंभउवाच ॥ इतितेकथितं सर्वं शिखिध्वजमहीपते ॥ यथेदमुत्थितं सर्वं यथाचप्रविलीयते ॥ १ ॥ एतच्छ्रुत्वाचबुद्धाचमत्वाचमुनिना
 यक ॥ यथेच्छसितयातिष्ठदृष्टेस्पष्टेपरेपदे ॥ २ ॥ स्वर्गगच्छाम्यहंपर्वकालेस्मिन्नारदोमुनिः ॥ ब्रह्मलोकात्समायातोभवत्यमरसंसदि
 ॥ ३ ॥ नमंपश्यतिचेतत्रतकोपमुपगच्छति ॥ नोद्वेजनीयाभय्वेनगुरवोहिकदाचन ॥ ४ ॥ त्यक्तसंकल्पलेखेननकिंचिदभिवांछता ॥
 त्वयासदैवसद्व्यंहृष्टिरेषैवपावना ॥ ५ ॥ श्रीयस्मिष्ठउवाच ॥ इतियावत्यतिवचःपुष्पहस्तःशिखिध्वजः ॥ प्रणामायददत्त्येषताव
 दंतर्धमाययौ ॥ ६ ॥ प्रतिभानगतंवस्तुयथैवातेनहृष्यते ॥ नदृष्टवांसयाकुंभमग्रेराजाशिखिध्वजः ॥ ७ ॥ गतेकुंभेमहीपालःपरंविस्म
 यमाययौ ॥ तमेवचितयंश्चित्रं चित्रार्पितद्वभाभवत् ॥ ८ ॥ इदं संचितयामासचित्रं विलसितं विधेः ॥ यत्कुंभव्यपदर्शेनबाधितोस्मिच्चिरो
 दयम् ॥ ९ ॥ कनारदसुतःकुंभःकाहं नामशिखिध्वजः ॥ केवलकालयुक्त्यैवसोहंसंपरिवोधितः ॥ १० ॥ अहोनुसम्यक्कथितं देवपुत्रेणयु
 क्तिमत ॥ अहोनुसंप्रबुद्धोस्मिमोहनिद्राकुलश्चिरात् ॥ ११ ॥ काहमासंविनिमग्नःक्रियाजालकुक्कर्म ॥ इदंकार्यमिदंनेतिमिथ्याविभ्रम
 चक्रके ॥ १२ ॥ अहोनुशतलाशुद्धाशतंयंपदवीनिजा ॥ रसायनोद्भवाकारासत्वंशीतयतीहमे ॥ १३ ॥ शाम्यामिपरिनिर्वाप्तिसुख
 मासेचकेवलम् ॥ तणाग्रमपिनेच्छामिसंस्थितोस्मियथास्थितम् ॥ १४ ॥ एवं संचितयन्त्याजानूननिर्वासनाशयः ॥ शैलादिवसमुत्की
 र्णमौनमेवावतस्थिवान् ॥ १५ ॥ तस्मिन्नेवततोमौननिःसंकल्पेनिराश्रये ॥ प्रतिष्ठां निश्चलां प्राप्यसतस्यौगिरिशृंगवत् ॥ १६ ॥ सतत्र
 संशान्तभयोऽचिरेणचिरेणविश्रान्तमतिःसमात्मा ॥ चिरेणसंप्राप्तनिजामलात्मायोगेनसुष्यापततोदितात्मा ॥ १७ ॥ ॥ इ० वा० वा०
 दे० मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजसमाधानं नामद्वाधिकशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ६३ ॥ क्षाकतास्मरूपासाम्नाभ्यपदवी ॥ सत्त्वनिर्वासनंम
 न ॥ १३ ॥ तैनेवस्यस्यपूर्णकामतामाह ॥ शाश्वतीति ॥ १४ ॥ शैलात्समुत्कीर्णःप्रतिमादिरिवमौनवागादिचेष्टारहितयथास्यात्तथासमाहितोवतस्थिवान् ॥ छादसत्त्वलि
 टकसु ॥ १५ ॥ मौनेमुनिकर्मणिषमाधौ ॥ १६ ॥ सराजातत्रसमावौसप्राप्तनिजामलात्मासन्समात्मासमरसःसर्वचिरेणविश्रान्तमतिर्भूत्वाअचिरेणसद्यएवसंशान्तभयःसर्वचि
 रकालानुवृत्तेनयोगेनअदितात्माअखडितस्वभावःसुष्यापसुषुप्तद्वविशश्रामेत्यर्थः ॥ १७ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशोनिर्वाण० पू० ह्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥

पूरात्ताया परात्ताऽप्येणपुराणम् ॥ यथाभूयाधनराक्षसराजपथवर्णये ॥ १ ॥ एवमुक्तरीत्यागिरिखिष्यजोराजानिर्धकष्यसमाधानात्काष्ठकुक्ष्योपमस्थितिरभूदिति
 शय ॥ घृहाजोहृतातीर्तनित्यावत् ॥ १ ॥ ततारपुत्र ॥ २ ॥ देशुधाष्टिकुंभनेपम् ॥ क्षिणक्षीरातीररूपमाकारजपाह ॥ १ ॥ यूपकर्माकाकार्यमजानुरजनमित्यर्थ ॥ २ ॥
 कुभानारपथ ॥ ५ ॥ समुत्कार्यनिमानकारनिर्दुमकाष्टमिष्यलम् ॥ १ ॥ अयरात्ता ॥ ७ ॥ द्वातीप्रारभ्यकर्मशेषकालेवेत्यागार्किकिमर्दकरोतिनकरोत्वित्या

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ निर्विकल्पसमाधानात्काष्ठकुक्ष्योपमस्थिति ॥ एवशिरिखिष्यजोराजाचूडालामधुनाशृणु ॥ १ ॥ शिरिखिष्यजत
 भूतारकुम्भवपणतनसा ॥ प्रबोध्यातीर्धभागत्यतारतरसानम् ॥ २ ॥ देवपुत्राकतिष्योधिजहोमायाविनिर्मिताम् ॥ विदग्धमुग्धमा
 कारखेणजपाहसुदरम् ॥ ३ ॥ नमसास्वपुरपापविवेशांतपुरसणात् ॥ दृश्याधभूवलोकस्यनृपकर्मचकारच ॥ ४ ॥ वासरञ्चितयनाथ
 पुनरवरमत्यसा ॥ यमुवकुम्भोयोगेनशिरिखिष्यजवनययी ॥ ५ ॥ तयातत्रैवतभूपमपश्यद्वनभूमिगा ॥ निर्विकल्पसमाधिस्यसमुत्कीर्ण
 निवदुमम् ॥ ६ ॥ अहानुखलुभोदिष्ट्याविश्रातोयमिहात्मनि ॥ स्थित स्वस्य समश्नातद्वलुवाचपुनपुन ॥ ७ ॥ तदेनतावेदतस्माद्वाधया
 निपरात्पदात् ॥ इदानीमवर्किदेहत्यागमेपकरोतिवै ॥ ८ ॥ किंचित्कालसुरत्वेपराभ्येनविपिननेवा ॥ भममेवगमिष्यावस्यत्तदेहाविमौ
 समौ ॥ ९ ॥ तस्यापदेशोविपम परिणामनगच्छति ॥ अनेनाभ्यासयोगेनतावदावोधयाम्यहम् ॥ १० ॥ इतिसच्चित्त्यचूडालासिंहनाद
 चपरसा ॥ भूयोभूय प्रभोरभेवनेचरभयप्रदम् ॥ ११ ॥ नचचालशिलेवाद्वायदानदेनतेनस ॥ भूयोभूय श्रुतेनापितदासातव्यचाल
 यत् ॥ १२ ॥ चालित पातिताप्यपयदानयुनुधेनप ॥ तदासच्चित्तयामासचूडालाकुम्भरूपिणी ॥ १३ ॥ अहोपरिणत साधु स्वपदेनग
 वानयम् ॥ तदेनहिप्रयायुक्तयासांप्रतबोधयाम्यहम् ॥ १४ ॥ अयवैर्नमहात्मनिकिमर्दयोधयाम्यहम् ॥ विदेहयोधमासायातिपुत्रेपय
 याल्लखम् ॥ १५ ॥ अहमप्यनादहमिमत्यक्कापरपदम् ॥ अपुनर्जननायेवगच्छामीहकिंसमम् ॥ १६ ॥

शय ॥ ८ ॥ विपिनेभोपयकमक्षयपर्वतविपिनेनवा ॥ समुन्मयकालमयसदीनुत्यस्वभाशौगमिष्याव ॥ कैवल्यमितिशेष ॥ ९ ॥ उपदेशाद्वाक्ययाकत परिणामसममभू
 निरवस्थितिपर्वतपराधकनगच्छन्निदानीमबेहृष्यामे ॥ तथाचकीलभूम्युक्तिमुल्लेखनभवायमप्ययमबोध्यदतिभाष ॥ १० ॥ यथाभूतं ॥ ११ ॥ पाणिसेपेणाचालयत्
 ॥ १२ ॥ १३ ॥ सममभूमिकानुपदेशयपर्वतपरिणत ॥ अहोदृश्याप्यर्थ ॥ तथाचतत्सोपदेशोविपम परिणामनगच्छतीतिमदीयसभावनावधेयमितिभाष ॥ १४ ॥ अतएवाह ॥
 अयमिति ॥ निरहंनिष्ठम् ॥ १५ ॥ सप्तसहस्रगच्छाच्च दृष्टनीवनेकिमधिकमुल्लेखमितिशेष ॥ १६ ॥

महामतिरित्यनेनावश्यभोक्तव्यतदीयप्रारब्धकर्मशेषमपि सास्वमत्यादृष्टापुनर्सांचितयामासेति सूचनाय ॥ १७ ॥ सत्वंनिर्वासनं मनस्तस्य सस्कारलेशात्मनाशेषो यद्विलद्वरे
पारब्धवशेषितमाया लेशोपहितेहोर्द्वैतलक्षण्यसि ॥ १८ ॥ कालेन तदुद्भवसमयेन ॥ यथावसतारभेदुमेमूलकोशे मूलप्रदेशयोर्भौमोरसस्तस्मिन् सुक्ष्मभावेनालीनाविपुष्यजा
लमिव सत्वशेषो यद्यस्तीति पूर्वोक्तान्यय ॥ १९ ॥ तर्हि मध्यबोधितो य जीवन्मुक्तः स नृएव महिमिव विहरन् जवत्येव ॥ अथ यदि सत्वशेषस्यापि बाधान्मुक्तो भवति तत्तर्ह्यमपि स
ममेन साकमेव मुक्तिगच्छामि ॥ २० ॥ स्वशैवे देहोष्मलिगेन वक्ष्यमाणलिगेन पति जीवतीति साशङ्कमालोक्य सवोधहेतुदयने सत्वशेषव्यवृथ्यत अस्य हृदिसत्वशेषोऽस्मैवेत्यवाच

इति सांचित्यदेहं स्वं त्यक्तुमभ्युद्यतासती ॥ पुनः सांचितयामास चूडालासामहामतिः ॥ १७ ॥ आलोकयामि चैतावदेनेदं महोपतेः ॥ यद्य
स्य सत्त्वशेषोऽस्ति बोधधीजलदं तरे ॥ १८ ॥ तत्कालेनैव भगवान्संप्रबोधमुपैष्यति ॥ मूलकोशरसालीनं पुष्पजालमिव हुमे ॥ १९ ॥ तद्
वं विहरन् जीवन्मुक्त एव भवत्यलम् ॥ मुक्तो भवत्ययमिदमन्ये गच्छामि तत्समम् ॥ २० ॥ इति सांचित्य चूडालास्य शैवेन नयेन च ॥ पति
मालोक्य साशङ्कमुवाच वरवर्णिनी ॥ २१ ॥ अस्त्येव सत्वशेषोऽस्य हृदिसंबोधकारणम् ॥ संबोधहेतुदयनसत्वशेषं व्यबुध्यत ॥ २२ ॥
श्रीराम उवाच ॥ ॥ भृशं संशान्तचित्तस्य काष्ठलोष्टमस्थितेः ॥ सत्वशेषः कथं ब्रह्मज्ञायते ध्यानशालिनः ॥ २३ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥
प्रबोधकारणं यस्य दुर्हृदं श्याणुवपुर्हृदि ॥ विद्यते सत्वशेषो तर्वाजोऽपुष्पफलं यथा ॥ २४ ॥ चित्तस्यंदविद्युक्तस्य तस्यास्पंदितसच्चितः ॥ द्वित्वैक
त्वविहीनस्य समस्याचलसंस्थितेः ॥ २५ ॥ कायः समसमाभोगानभलायति न हृष्यति ॥ नास्तमेति न चोदति सममेवावतिष्ठते ॥ २६ ॥
द्वैत्वैकत्वादियुक्तस्य यस्य स्पंदते मनः ॥ तस्य देहोऽन्यतामेति नास्पंदस्य कदाचन ॥ २७ ॥ चित्तस्यंदोऽहिसर्वपांकारणं जगतः स्थितेः ॥ रा
मभावविकाराणां कुसुमानां यथामधुः ॥ २८ ॥ अस्मिन् यथास्य तदेहचेतसो हि मुहुर्मुहुः ॥ हर्षः कोपो न संमोहो वशमेति रघूदह ॥ २९ ॥

चेति परेण सहान्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ स्वशैवेन नयेन चेति यदुक्ततत्र न यशस्वार्थजिज्ञासुरामपृच्छति ॥ भृशमिति ॥ २३ ॥ देहे हृद्वि विपरिणामापक्षयादिविकारानुदयः सत्व
शेषेऽलिगमित्युत्तरवर्तुलं भ्यमनुवदति ॥ प्रबोधेति द्वाभ्याम् ॥ २४ ॥ द्वित्वैकत्वविहीनस्य निर्विकल्पस्य ॥ २५ ॥ ग्लायति ग्लानिगच्छति ॥ २६ ॥ अन्यस्य तु तद्वैपरीत्यमित्या
ह ॥ द्वित्वैकत्वादीति ॥ २७ ॥ तत्कुतस्तत्राह ॥ चित्तस्य ददति ॥ जगतः स्थितेर्व्यवहारस्य हेतुभूतानां सर्वपांभावविकाराणां कारणम् ॥ २८ ॥ अतएव पुनर्जन्मवीजसत्त्वे स्मा
द्वहाद्वेहांतरप्रयास्यतश्चेतसो मुहुर्मुहुर्जलेन नियस्यमाणोऽपि हर्षः कोपः संमोहश्च न वशमेति न निर्दोशकपने ॥ तदेव पुनर्जन्मावश्यमावेति गमित्यर्थः ॥ २९ ॥

गायनमित्यशित्यात्वाभावश्रुतिं दत्तः ॥ परेण दिव्येन वपुषा युक्तमपरं सामवेदमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ४३ ॥ कुष्ठमुपपञ्जलिम् ॥ अनेन तपःप्रभावात् साकसंचितपुण्याणामभलानतागम्य
 ते ॥ ४४ ॥ दिव्यास्त्वभाग्योदयेन उदिताः पुनर्दर्शनाभ्युदयफलस्त्वतिगोचरतांगताः ॥ अथवा किमद्वान्याचितया महान्तःस्वनपुत्रपरानुग्रहोद्यता इत्याशयेनाह ॥ केनामेति
 ॥ ४५ ॥ महुत्कारणनचेदिहागमोद्वितीयकिं कारणं भवेत्संभाविततद्ब्रह्मीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ त्वयैव समसाकम् ॥ स्थानत्वामेव स्मरवित्तियावत् ॥ ४७ ॥ अतएव रस्येपि स्वर्गोसा
 अपश्यत्कुंभमग्रस्यं सामगायनतत्परम् ॥ परेण वपुषा युक्तं सामवेदमिवापरम् ॥ ४३ ॥ अहो वत वयं धन्याः पुनः प्राप्नुमः स्वतः ॥ इत्येवो
 दाहरन्नाजकुंभाय कुष्ठमुददौ ॥ ४४ ॥ दिव्योदिताः स्मो भगवंस्तव चेत्तस्मिन् पावने ॥ केनामवामहासत्वाः प्रसादेष्वंगनां स्थिताः ॥ ४५ ॥ अ
 स्मत्पवित्रीकरणमेवागमनकारणम् ॥ न चेत्किंचागमे ब्रह्मिद्वितीयं कारणं भवेत् ॥ ४६ ॥ कुंभ उवाच ॥ यतः प्रभृति यातोऽस्मि त्वत्सका
 शादतिदितः ॥ ततः प्रभृतिचेतोमेत्वयैव हसमं स्थितम् ॥ ४७ ॥ रस्ये स्वर्गेन तिष्ठामि समीपे तव सांप्रतम् ॥ अभीष्टमुद्यदेवांगरम्याणां तत्पु
 रः स्थितम् ॥ ४८ ॥ त्वाह शोबं धुरा तश्च सुहृन्मित्रं तथा सखा ॥ विश्वास्यो वापि शिष्यश्च मन्ये जगति नास्ति मे ॥ ४९ ॥ ॥ शिरिविध्वज उवाच ॥
 अहो न फलितं पुण्यपादपूजनैः कुलाचले ॥ यस्माद्भवानसंगोपि बाह्यस्मत्समागमम् ॥ ५० ॥ इदं वनमिमेदत्ताभृत्योयमहमादतः ॥
 रोचते तेन च रत्नगंस्तदिह स्थीयतां प्रभो ॥ ५१ ॥ भवद्वितीर्णया योगयुक्त्या विश्रान्तवानहम् ॥ यथासाधो तयामन्ये स्वर्गो विश्रमणं कुतः
 ॥ ५२ ॥ तामेव संस्थितिं स्वच्छामवलंब्य प्रकाशिनीम् ॥ विहरेह यथाकामं स्वर्गभूमितले तथा ॥ ५३ ॥ कुंभ उवाच ॥ परेपदे महा
 नदे कश्चिद्विश्रान्तवानसि ॥ इदं भेदमयं दुःखं कश्चित्संस्तुक्तवानसि ॥ ५४ ॥ कश्चिदापातरस्येभ्यः संकल्पेभ्योरतिर्भ्रशम् ॥ निर्मूलतांगतारा
 जन्मो गनीरसमेव ते ॥ ५५ ॥ हेयादेयदशातीतशान्तं शमसमं स्थिति ॥ यथाप्राप्तेष्वनुद्देगं कश्चित्तव मनः स्थितम् ॥ ५६ ॥ ॥ शिरिविध्वज
 उवाच ॥ त्वत्प्रसादेन भगवन् दृष्टाहस्यातिगागतिः ॥ प्राप्तः संसारसीमांतो लब्धो लब्धव्यनिश्चयः ॥ ५७ ॥ चिरादतिचिरेणैव विश्रान्तो
 स्मि निरामयः ॥ लब्धं लब्धव्यमखिलं तप्तः संश्रितः संस्थितः ॥ ५८ ॥ नोपदेष्टव्यमस्माकं किंचिदप्युपयुज्यते ॥ सर्वं नैवाति लभोऽस्मि संस्थि
 तोऽस्मि गतज्वरः ॥ ५९ ॥

प्रतनतिष्ठामि कृतवत्समीपेति श्लोभि ॥ हे अंगयतो बहूनामपिरम्याणां मध्ये चित्तस्य पदेवाभीष्टभवनित्तु उद्यतप्रयोगप्राप्यमेव सत्पुनः स्थितं भवति नोद्योगं विनेति त्वद्दर्शनोद्योगव
 शादेव मभागमनमित्यर्थः ॥ ४८ ॥ मयिकोवातोप्रीतिहेतुरतिशयसंभाह ॥ त्वाह श्रूयति ॥ ४९ ॥ कुलाचले अस्मिन् भूदेरे ॥ ५० ॥ मत्सीत्याते स्वर्गो नरोचते चेत्तर्हि इह मत्स
 निद्वौ ॥ ५१ ॥ ममापि त्वद्वितीर्णसमाधिमुखवत्सत्यस्वर्गो वांछनास्तीत्याह ॥ भवद्वितीर्णयेति ॥ वितीर्णया इत्युक्तया ॥ ५२ ॥ तां प्रसमुपदिष्टा मेव भूमानदसंस्थितिमवलंब्य ॥
 प्रकाशिनीत्यप्रकारात् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ शमेन तमं स्थिति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ चिराद् दृढकालोत्तरम् ॥ अतिचिरेण दिनत्रयपर्यंतम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

अवाप्तमभिनेय ॥ तथाप्यस्यनेयसमन स्वस्यास्यरूपधराप्रतिपत् ॥ ६० ॥ यदिलक्ष्यलक्षणनैवास्तिर्हृत्करीदरोधशिशुलभाह ॥ नि सचेतिरिति ॥ स्पष्ट
 ५ ॥ ६१ ॥ ॥ निर्दोषासिद्धम तात्पर्यकारोनि०प०पू० व्यधिकारातम सण ॥ १०३ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ कृमास्परमभोराक्षासभोगेच्छाप्रवृत्ते ॥ स्वगापदशात्पूर्वा
 नवपण्यनुराग ॥ १ ॥ इत्युक्तन्याभिप्रासनीयभ्याम्विधिप्राप्ति कथाभिप्रासरसवदाधिनरोय ॥ १ ॥ सरसातिस्त्रिभानिसारसानिपयानिपक्षिमिधुनानिषय
 सिधुनरनभानरापवि पत्पूलादिनाश्वनरक्षक प्रसिद्धपूदननेषेनद्वलितारोय ॥ २ ॥ तेनजीवन्मुक्तमसिद्धेनाशारेण ॥ वनेमहाराप्ये ॥ काननवीधिपुत्रावर्तारवनप
 ज्ञातमज्ञातमप्राप्तस्यत्यक्त्यभाश्रितम् ॥ तत्त्वपरत्वसत्त्वंमेस्वस्यैवास्तिनकिंचन ॥ ६० ॥ नि संस्तिर्विगतमोहमयोविरागानित्यो
 दित सममभापयसवमोभ्य ॥ सवात्मक सकलसंकलनाविशुकआकाशकांशविशदस्ममभास्थितोस्मि ॥ ६१ ॥ ॥ इत्यापवा०
 वा०६०मा०नि०पू०च०पुष्पुनरागमननामव्यधिकारातम सर्ग ॥ १०३ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्य
 ध्यात्वविचिन्नामि पयासितोपरस्परम् ॥ ओसातेवपथेतारौमुहूर्तचितयवन ॥ १ ॥ ततउत्पायकस्मिश्चिस्मानौसरससारसे ॥ मरोव
 रेवनेवविद्वतननेवने ॥ २ ॥ तनाचारणतामिश्रकयाभिसौवनेतत ॥ नीतवतीदिनान्यथैतासुकाननवीधिपु ॥ ३ ॥ ॥ अयकुम
 उवाचान्यदनयावोगिराविति ॥ तदंभितितृपेमव्वलावुभौप्रविचरेतु ॥ ४ ॥ वनाभ्यनेकरूपाणिजगलानितननिच ॥ सरासिगुल्मजा
 टानिशृंगाणिगहनानिच ॥ ५ ॥ नर्दादंशाक्षयाप्रामानगराणिवनानिच ॥ मजुषोपानगिरीन्कुजाक्षीर्यान्यायतनानिच ॥ ६ ॥ समने
 वममदोहासमवेतोस्थितावुजो ॥ समसत्त्वोसमोत्साहोभंसतोतस्यतु सदा ॥ ७ ॥ आनचतु पितुन्वेवान्नुभुजातेचरायव ॥ समेतमेव
 भिक्तचसमपुद्गायभुवतु ॥ ८ ॥ तमालवनवदंशुमदारगहनेषुच ॥ दपतीक्षिणवद्धदयौसुद्धदातौविरेजतु ॥ ९ ॥ इदगेहमिदनेतिविकल्प
 पलनामन ॥ नजहारतयारामवायेवविषुधाचलम् ॥ १० ॥ विचरेतुक्षीसुद्धदोहविष्वद्विषुसरी ॥ कचिच्चदनदिग्वागौकचिद्र
 स्मानुरजितौ ॥ ११ ॥ कचिद्विष्यांपरधरोचिनायरधरोकचिन् ॥ कचित्सहस्रसहस्रौकचित्कुसुममदितौ ॥ १२ ॥

निभर ॥ नर्तनाटपमर्दनकपवासदस्यनिकरतापुष्पा ॥ ११ ॥ ओमस्यभिषयी ॥ वृषस्येकभूमास्याप्यर्थासिद्धाक घृतास्यसुभयकफवतिसमानकमृकनामाभिस्यस्ये
 निष्कान्त्यपिरेरौ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ समवर्तसमुद्रीक्षी ॥ चित्तव्यापिषममेवस्थितोशब्दोपरस्यारनुभवकययी ॥ ७ ॥ हिकमलार्द्धेरातिलमरेरोचेतिपावत् ॥ ८ ॥ ९ ॥
 अनिरुपस्थितसंशयमाह ॥ १० ॥ विष्वक्कटमात्रपायमानजहार ॥ १० ॥ प्रियप्रियविक्रमोपितयोर्नाभिरुपाह ॥ विचरतिल्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥

सत्वेननिर्वासनचित्तेनोदात्तयाउत्कृष्टतया ॥ १३ ॥ अथकेवलमिजभावेनपरस्परपञ्चकप्रारब्धभोगोत्तरकालद्वयतिभावोपभोजकप्रारब्धोद्भवकाले ॥ १४ ॥ कामेन
अन्नधर्मेणरागोणनवचिन्ता ॥ १५ ॥ यथापामभोगप्रतिअतिष्ठितंअनिष्टत्तगीनाम् ॥ एकस्याभोगनिष्टत्तावेवाप्रहोनिर्वधस्तदालिकायादृति सामूढतैव ॥ १६ ॥ अधर्मरोग
अमादिहेतुभ्योभोगेभ्योलोकोत्पद्यमानिर्वर्तितव्यमेवअच्युततत्त्वमक्तिरित्याराधयेनाह ॥ निजइति ॥ एवसर्वसामग्रीसत्वेपियास्वभर्त्तरनकामवतीसाअजीवन्मुक्ताचेद्भर्तृपञ्चो

दिनैःकतिपयेरेवसमचित्ततयातया ॥ सत्त्वोदात्ततयाचैवराजकुंभवदावभौ ॥ १३ ॥ अथतंशुरगर्भाभंचूडालासाशिखिध्वजम् ॥ द
द्याशोभाभुपगतंचित्तयामासमानिनी ॥ १४ ॥ अयंपतिरदीनात्मारम्याश्वनभूमयः ॥ इयंस्थितिरनायासायानकामेनवंचिता ॥ १५ ॥
जीवन्मुक्तधियांभोगंयथाप्राप्तमतिष्ठताम् ॥ एकाग्रहात्मिकतुच्छामूढतैवोदिताभवेत् ॥ १६ ॥ निजःपतिरुदारात्मानिराधिश्चनवंव
वयः ॥ ग्रहाणिपुष्पजालानिसाहतायानकामिनी ॥ १७ ॥ वनपुष्पलतागोहेस्वायत्तेभर्तारिप्रिया ॥ रमतेयाननिर्दुःखासाहतेवदुरंगना
॥ १८ ॥ रम्यंविवाहितंकांतंपतिमासाद्यनिर्जने ॥ स्त्रोसतीयानरमतेनाधिगस्तुदुरंगनाम् ॥ १९ ॥ समुज्झतायथाप्राप्तमपिवेद्यविदास
दा ॥ अर्निधंसमुदारायर्कितज्ज्ञेनकृतंभवेत् ॥ २० ॥ तार्किकिचिद्रचयाम्याशुप्रपंचंप्रेक्षयावने ॥ येनायंभूपतिर्भर्त्तारमतेमयिमानदः ॥ २१ ॥
इतिसंचित्यचूडालाकुंभवेपथरापतिम् ॥ ग्राहकाननगुल्मस्थाकोकिलंकोकिलायथा ॥ २२ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ चैत्रमासस्यशुक्लो
यंप्रतिपदिवसोमहान् ॥ अद्यास्थानंमहारंभस्वर्गंभवतिवैहरेः ॥ २३ ॥ सन्निधानंमयातत्रकर्तव्यंपितुरग्रतः ॥ यथास्थिताहिनियतिर्न
संत्याज्याकदाचन ॥ २४ ॥ प्रतिपालयितव्यंमेत्वयेहचवनावनौ ॥ क्रीडतानवपुष्यायांसमुद्देगमगच्छता ॥ २५ ॥ आगच्छामिदिनांते
द्यनिर्विकल्पंनभस्तलात् ॥ सर्गादतिरामेवल्लसंगोममतुष्टये ॥ २६ ॥ इत्युक्तामंजरीकुंभोददौमित्रायकौशुर्मीम् ॥ प्रीतयेस्वामिव
प्रीतिकानंदनदक्षजाम् ॥ २७ ॥

गविघातपापेनहता जीवन्मुक्ताचेष्टोक्तसप्रहृभागप्रयुक्तनिदाहिनाहेतुस्यर्थः ॥ १७ ॥ उक्तमेवस्पष्टमाह ॥ वर्तेति ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनिधस्वउदारायर्भोगंसमुज्झताकिंकिम
धिकफलंकृतंभवेत् ॥ नकिंचिदित्यर्थः ॥ २० ॥ प्रेक्षयास्वप्रज्ञया ॥ मधिरमतेरतिस्तुल्यलभते ॥ २१ ॥ २२ ॥ अस्थापनदेवर्षिसंभामेलनम् ॥ हरेरिद्रस्य ॥ २३ ॥ पितुर्ना
रदस्य ॥ २४ ॥ प्रतिपालयितव्यमेवागमनमासायंप्रतीक्षितव्यम् ॥ २५ ॥ निर्विकल्पआगमनपाक्षिकत्वरहितनियतमितियावत् ॥ २६ ॥ कातामनोहरा नंदनदक्ष.कस्तप
रुस्तज्जामंजरीम् ॥ २७ ॥

रात्मुत्पद्योदोनिजलमथलहृत् ॥ १८ ॥ धनधानेनखिसारिप्रसरण्यरीलपुष्पाजलिम् ॥ पदसत्कारपक्षेनपुसर्काल्यगर्वनाभेतिभागोबपहत्तभरगनपुमर्काल्यपविशेषसबधे
चिननिबर्त्तनं ॥ तथाचाद्यादमद्गामाभ्याकथयानेनभ्यभासादिभिरपिस्तुतिर्नृनमनिपमं कियतेपथपथनत्ताभदयादनीति ॥ हिमकालेभगोद्दिम ॥ १९ ॥ आदरनिट्टिप्रसर
याम्यदेशावधि ॥ अर्चमपम ॥ १० ॥ स्वसूहालालयम् ॥ आययोपय ॥ ११ ॥ स्फुरताकभगपृथमशीत संजातमभरीकआकार संस्थानयस्यतयाविधकभहक्षोप
मय ॥ १२ ॥ १३ ॥ पयाहक्षालकलपुष्पापलितहृत् ॥ १४ ॥ तपगतवसन्निधौमूर्त्तयामपुनितचकार ॥ श्यामायीवनमप्यस्याचूहाला ॥ १५ ॥ आदत्त सादर ॥ १६ ॥ वि

आगतम्यत्वयाशोघमेववदतिभूपती ॥ पुष्टुवेधवनाह्योमशरन्मुसपयोदवत् ॥ १८ ॥ पुष्पाजलिजहौध्योमवजनकुसुमदामजम् ॥
विसारिवनवातनहिमैमहवांयुद ॥ १९ ॥ शिखिध्वजोव्रजंततददर्शाऽदशानंददा ॥ उच्चिद्रोहययावर्हीधोमयीतिर्हिदुस्त्यजा ॥ २० ॥
शिखिध्वजदृशाभतेध्याक्षिकुंभवपुजहौ ॥ शांतावर्त्तववारिश्रीमुंभ्यास्वरूपमाययी ॥ २१ ॥ प्रापमजरिताकारकल्यदक्षोपमपुरम् ॥
स्फुरत्पताकमालीयस्वंगरभ्यदिव पथा ॥ २२ ॥ अत पुरमहस्यैवविवेशललनकुलम् ॥ मधुमासमहालक्ष्मालमच्छनमिवहुमम् ॥ २३ ॥
राजकायानिसर्वाणिनवसपापसत्वरम् ॥ शिखिध्वजस्यपुरत पपातफलपुष्पवम् ॥ २४ ॥ तत्रकोलपुतिमुखचकाराखिलभानसा ॥
इदुसनाहारमिवस्थामाखिलनिवांयुजम् ॥ २५ ॥ तंदृष्ट्वातादृशाकारसमुत्तस्थीशिखिध्वज ॥ बभूवखिलचैताश्चसमुवाचदमाहत
॥ २६ ॥ देवपुत्रनमस्तेस्तुविमनाइवलस्यसे ॥ कुमस्त्वत्यजसरममिदमासनमास्यताम् ॥ २७ ॥ सतोवितितवेपायेतेहिहर्षविपादजा
म ॥ नाश्रयतेस्वितिस्वस्थापद्माइवजलार्द्रताम् ॥ २८ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ तेनस्मापतिनेत्युकेकुमआहासनोविशन् ॥ गिरा
विपण्णयाशीणार्द्रास्वनसमानया ॥ २९ ॥ यावहहमवस्थासुसमचित्ततयेवये ॥ कर्मद्विरेनीतिपतिनेतत्त्वविद् शठा ॥ ४० ॥

मना विनम्रनादपलस्यस ॥ मस्तच्छानिस्त्रिगेनेत्यर्थ ॥ सरास्यलक्षणयामनकापय ॥ १७ ॥ १८ ॥ बाष्पकृदकृदज्जालाच्छीर्णवशात्पनसमायया ॥ १९ ॥ विदितवेयापुरुषा
इयधिरजास्थिर्नानापयमीतिपुरुकनयकाश्चिद्विशेषविषयस्यस्युपाउपाय ॥ यावहैवमिति ॥ ज्ञानमयुक्तसमधिषनानांतरीयकर्मैद्विपयेटानिहृत्तरेषकानिनोत्क्षणाभितित
सुत्पयादमरदक्षिणेनसमिचित्तत्त्वविपारम्भकमपयकर्मैद्विपयेटोद्भवमायापराधेनेत्याशय ॥ २ ॥

अतस्त्वेषु न भवेत्त्याह ॥ येहीति ॥ बालतया समचित्तत्वाभावेनैव ह्यहदीनाभ्यस्तनत्तत्कर्मैद्रियनिप्रहावस्थाभ्यः पलायते व्यवेति अज्ञानस्य भावादेवेति वैषम्यमित्यर्थः ॥ ४१ ॥
 प्रारब्धप्रयुक्तकर्मैद्रियहर्षगलानि दशायावद्देहाविनीज्ञान्यज्ञानिनोऽस्तुत्यैवेत्याशयेन सदृष्टातमाह ॥ यावदिति ॥ दशाकर्मैद्रियहर्षगलान्यादिदशा भवत्येवेति शेषः ॥ तदे
 व व्यतिरेकमुरवेन द्रव्यति ॥ यदिति ॥ तथा च ज्ञानिनोऽपि देहदशानतिलघनमेवेति मया पितदनुवर्त्तनदोषायेति भावः ॥ ४२ ॥ तथा च चित्तसाम्येन देहदशादुःखानां समाधिवशाद्
 दर्शनमेव तत्परित्यागो न हठात्कर्मैद्रियनिग्रहेण सहनमिति निष्कर्ष इत्याह ॥ एष इति ॥ ४३ ॥ विजानात तत्त्वविदा यावद्देहकर्मैद्रियैः सर्वासु दशासु यथा सदाचारमेव स्थातव्यं न
 तु सदाचार उल्लंघ्य द्योतवानेव नियमः ॥ बुद्धीन्द्रियैर्मन आदिभिस्तु सदा साम्येनैव भाव्य ननु कदाचिदपि वैषम्येणेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ कर्मैद्रियैरनिषिद्धदेहावस्थानुवर्त्तनं ब्रह्मादिसर्वं
 येऽस्तत्त्वविदो महाराजन्बालतयैव ते ॥ अवस्थाभ्यः पलायते गृहीताभ्यः स्वभावतः ॥ ४५ ॥ यावत्तिलं यथा तैलं यावद्देहं तथा दशा ॥
 योनो देहदशामेति सञ्छिनत्यस्मिन्नावरम् ॥ ४६ ॥ एष देहदशादुःखपरित्यागोऽस्त्यनुत्तमः ॥ यत्साम्यं चेत्तसोयोगान्न तु कर्मैद्रियस्थितेः
 ॥ ४७ ॥ यावद्देहं यथा चारं दशास्वंगविजानता ॥ कर्मैद्रियैर्हि स्थातव्यं न तु बुद्धीन्द्रियैः कश्चित् ॥ ४८ ॥ परमेषु प्रभृतयः सर्व एवोदितश
 याः ॥ देहावस्थानुतिष्ठुंति नियतेरेष निश्चयः ॥ ४९ ॥ अज्ञातत्त्वज्ञभूतानि दृश्यजातमिदं हियत् ॥ तत्सर्वमेव नियतिं धावत्यनुययां बुधिम
 ॥ ५० ॥ तज्ज्ञाबुद्ध्यादिसाम्येन पाण्यादिवचनेन च ॥ नियतिं यापयंती मां यावद्देहमखंडिताम् ॥ ५१ ॥ अज्ञास्तु सर्वक्षोभेण सुखदुःखद
 शाहताः ॥ नियतिं यापयं त्यंगदेहलक्षैर्विखंडिताम् ॥ ५२ ॥ इत्थं युखे पुन नु दुःखदशासु चेत्यं स्थातव्यमित्यधिगतं यदि हांगर्जावैः ॥ अ
 ज्ञाभूत निवहस्फुरितस्तदेवं दुर्लभ्य एष नियतो नियतेर्विलासः ॥ ५३ ॥ ॥ इ० वा० द० मो० नि० पू० च० ॥ जीवन्मुक्तव्यवहारप्रतिपा
 दनां मच्चतुरधिकशततमः सर्गाः ॥ १०४ ॥ ॥ ५४ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ ॥ एवं स्थिते महाभाग कथमुद्वेगमीदृशम् ॥
 लब्धवानसि देवोऽपि वदस्व विदां वर ॥ १ ॥

जीवन्मुक्तेषु प्रसिद्धमेवेत्याह ॥ परमेष्वेति ॥ नियतेः प्रारब्धकर्मनियतेः ॥ अन्यथा तद्भोगासिद्धेरिति भावः ॥ ४५ ॥ प्रारब्धकर्मनियतिलं यन्तरेव ह्यैर्वाकैश्चिदपि कर्तुं न श
 क्यमित्याह ॥ अत्रोति ॥ ४६ ॥ तर्हि कितञ्चाज्ञायोऽसाम्यमेवेनेत्याह ॥ सञ्ज्ञा इति ॥ यावद्देहमुपात्तैकदेहपातपर्यंतम् ॥ ४७ ॥ अज्ञास्तु न भवेत्त्याह ॥ अज्ञास्त्विति ॥ ४८ ॥
 प्रारब्धनियतित्वरूपमभिनीय दर्शयंस्तस्याः सर्वैर्दुर्लभ्यतामुक्तामनूयापसहरति ॥ इत्थमिति ॥ न न्यंगदतिराजसंबोधने ॥ अनेन प्राणिना अस्मिन् जन्मनि इत्थं सुखेऽप्युत्थातव्य
 दुःखदशासु चेत्यं स्थातव्यमिति जीवैः स्वस्वकर्मानुसारेण यथादृशाललाटाक्षरमधिगतं प्राप्तं तद्विषये अज्ञेषु ज्ञेषु वा भूतनिवहेषु तथैव स्फुरितो नियत एष नियतेः प्रारब्धकर्मणो विला
 स एव प्राणुर्कृत्यादुर्लभ्य इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे नि० पू० चतुरन्तरशततमः सर्गाः ॥ १०४ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ कुभेन निशि दुर्वासः शापात्सीत्वा
 मिरुष्यते ॥ परस्परसमाधानैः प्रीतयोऽन्यथास्थितिः ॥ १ ॥ एव नियत्यनुसारेण स्थितेर्जीवकदेवत्वदेवोऽपि सन्दीदृशविषादनिमित्तमुद्वेगकथं लब्धवान्स्तद्देत्यर्थः ॥ १ ॥

॥ २ ॥ पनञ्जदर प्यनिमिश्रशेषणपुसकत्वयागत ॥ इदरोप्यधुशेमुक्तदृष्टि सप्यथागतनवभाषातिनिरुप ॥ १ ॥ पृच्छतास्तुदद्यानिमित्तेन ॥ स्वच्छआर्यपुण्यनेनेतिमुद्वरोपिधिशेष
णम् ॥ २ ॥ ५ ॥ पिपासदतिशेय ॥ ६ ॥ वदामिपप्रहृष्टाप्यस्यानिस्सप्यस्थानुकुलेबलानितप्रवाहोपीधवहामिपावदभिमतवेशमित्यथ ॥ ७ ॥ अथमदभिमतवेशापाप्मनतरे
नमभ्यापउसमानाभानरत्नवन्मनएकपगत अहृत्यभनधधनाआगच्छामि ॥ सागराधतिताकति समुद्रप्लवमानदेवस्य ॥ ८ ॥ १ ॥ शीकरधाराभिधौनक्षीकृतमगच

॥ पुनउवाच ॥ ॥ ८ ॥ पुनकायमिदचित्तमदीयवसुधाधिप ॥ कथयामितवाशेषसर्गेयदृत्तमयमे ॥ २ ॥ सुदधावेदितदुखपरमायाति
तानवम् ॥ पनजदरप्यमपिमुक्तदृष्टिरिवाजुद ॥ ३ ॥ सुददाष्टच्छतासाधुचेतोयातिप्रसन्नताम् ॥ स्वच्छतोपगतेनाशुकतेकेनजल
यथा ॥ ८ ॥ अहतावदितोयाताभवतेपुष्पमजरीम् ॥ दत्वागगनमुद्वप्यसप्राप्तश्चित्रिविष्टपम् ॥ १ ॥ तत पित्रामर्हेद्रस्यसमास्थानेयथा
रमम् ॥ न्पित्योगयायतयास्थानकालेपित्राविसर्जित ॥ ६ ॥ इदं गतुमहत्सत्कास्वर्गसप्राप्तवान्नम ॥ दिवाकरहये सार्धवहान्यनिलव
त्पति ॥ ७ ॥ अथैवजगतामानुरेकनात्येनवर्त्मना ॥ आगच्छाम्यहमाकाशसागरापतितारुति ॥ ८ ॥ अयाधेवारिपूणानामेधानांम
ध्यवत्पना ॥ अपश्यमुनिमार्थांतमहदुर्वाससजवात् ॥ ९ ॥ पयोधरपटच्छन्नविपुद्वल्यमुपितम् ॥ अभिसारिकयानुल्यंघाराधौतांग
चरनम् ॥ १० ॥ स्थितास्तुतकसुच्छायाभापगावसुधातले ॥ वेगेनाभिसरततातपालक्ष्मीभिवन्धियाम् ॥ ११ ॥ तस्यकृत्वानमस्कारमु
त्तरेवहतामया ॥ मुनेनलाभवस्त्यमभिसारिकयासम् ॥ १२ ॥ इत्याकर्ण्यमुमांचासीमयिमानदशपकम् ॥ स्तनकेशवतीकाता
हावभाववित्तासिनी ॥ १३ ॥ गच्छनेनदुरुक्तेनरात्रौयोपामविप्यसि ॥ इतिश्रुत्वाऽभुभवाक्यमुत्थितजजरदिजान् ॥ १४ ॥ विमृशा
मिमनारयाव तावदतीर्हितामुति ॥ इत्युद्गेगमना साधोसप्राप्तोहनमललात् ॥ १५ ॥ एतत्कथितंसर्वसपन्नास्मिनिशंगना ॥ अतिवा
ल्यदिनातेपुर्णालमेतन्मयाकथम् ॥ १६ ॥ योपित्जनवतीरात्रौवत्पार्किमयापितु ॥ संस्तवोभावितव्यानामहेनुविपमगति ॥ १७ ॥

इतपमराणपस्यतम् ॥ १० ॥ बहुधातलस्तिनाभतएवशोभनातीरकहनरुमुच्छायापयस्यासपाधिधाय स्वस्यविद्यातपोलक्ष्मीभिर्वास्थिनामापगमगंयतिस्वप्यावदनकाष्टात्य
यामाभूतिरिगनाभिसरतम् ॥ आपयामिनिपाठ्युपायपोलक्ष्मीलक्ष्मिप्रियाभार्थावमुधातलेआपयपतनाभिमुपलीकृत्यसरतविधेसुखेक्ष्मा ॥ ११ ॥ अभिसारिकयतातमिक्का
भिसारिकयत्यसमाष्टपयसदन्मिमाउक्तम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ आपुमिनिच्छेद ॥ अजराहृद्दामिगुणार्थासिध ॥ १४ ॥ इत्युक्तनिमित्तज्ज्हेगोयस्यतयाधिधमनोयस्य ॥ १५ ॥
कथमन्निषासपयार्थिदुरास्यम् ॥ १६ ॥ पिपुअपदनिशेय ॥ १७ ॥

यूनामामिपनामप्रामिपन्यायेनकलहद्विपयताम् ॥ तमेवन्यापप्रसक्तस्पटयति ॥ कटमिति ॥ अधुर्नेतिश्वःपरश्वसनसन्निहितकालोक्तिः ॥ मदपहारेणममपहरणाय ॥ अ
 ध्ययनेनवसतीतिवतकलस्यापिहेतुत्वविवक्षयातृतीया ॥ १८ ॥ १९ ॥ मुनिस्त्रिर्नैचित्समाधाने ॥ २० ॥ २१ ॥ यथागारव्यमागतंस्त्रात्वंमत्तोन्योऽप्येदहएवानुमविष्यति
 तेनासगचिन्मात्रात्मनोममकाक्षतिरित्यर्थः ॥ राजापितहुक्तमनुमोदमानआह ॥ परिदेवनयेत्यादिना ॥ २२ ॥ २३ ॥ देहिनादेहोपलक्षितचिदात्मनःकार्याणामवश्यसंपाया
 नापारव्यकलानाविषयेअस्वेदर्हत्त्वमपिपयदिरिवद्यसेतत्तर्हिअन्धेपामविवेकप्रयुक्तस्वेदचिकित्सायात्वमिवआगमभूषणःशास्त्रतन्मानुभावनकुशलःउपायश्चिकित्सकःकद्व

अहमप्यद्यदैवाधूनामामिपतांगतः ॥ कष्टमदपहारेणकलहोजाचतधूना ॥ १८ ॥ दिविदेवकुमाराणांकामाकुलधियामिह ॥ गुरुदेव
 द्विजार्तिनांलजापरवशात्मना ॥ १९ ॥ कथमग्नेमयासम्यग्वस्तव्यंयामिनीक्षिया ॥ ॥ श्रीवशिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वाक्षणमकसातु
 ष्णींस्थित्वामुनिरित्यतौ ॥ २० ॥ धैर्यमाश्रित्यकुंभोजपुनराहरयूहह ॥ किमज्ञाद्वशोचामिकिममक्षतमात्मनः ॥ २१ ॥ यथागतमयं
 होमत्तान्योनुमविष्यति ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ परिदेवनयाकोथोदवपुजतयतया ॥ २२ ॥ यदायातितदायातुदहस्यात्मानलि
 प्यते ॥ वगानिचिद्यानिदुःखानिस्तुखानिविहितानिच ॥ २३ ॥ तानिसर्वाणिदेहस्यदेहिनोनतुकानिचित् ॥ यद्विजमपिकायाणामस्वेदर्हा
 पिखिद्यसे ॥ २४ ॥ तदन्यपामुपयाःस्यात्कद्वगमभूषणः ॥ स्वेदेदेवोचितंवाच्यमिति किंचित्त्वमुक्तवान् ॥ २५ ॥ इदानींसमतामेत्य
 तिष्टाखितोयथास्थितम् ॥ ॥ श्रीवशिष्ठउवाच ॥ ॥ तावेवमादिभिर्वाक्यैरन्योन्याश्वासनंस्वयम् ॥ २६ ॥ कृत्वास्थितौवनस्त्रिभौस्तु
 त्ददौस्वेदनौमिथः ॥ अथाकोप्यस्यकुंभस्यस्त्रीत्वमुत्पादयन्निव ॥ २७ ॥ जगामासंजगद्दीपोदीपःसोहक्षयादिव ॥ व्यवहारभरैःसार्धप
 द्याःसंकोचमाययुः ॥ २८ ॥ मार्गाश्रपयिकैःसार्धपांथस्त्रिदद्यानिच ॥ दाशवद्वहगान्सर्वान्कुर्वदकञ्जसंचितान् ॥ २९ ॥ तारकारल
 जालाद्यभुवनंसाभ्यतांययौ ॥ स्वंहमदिवताराढ्यंविकसिकुमुदाकरम् ॥ ३० ॥

शरणस्थानकश्चिदित्युत्तरेणान्वयः ॥ २४ ॥ नाथंतवस्वेदर्कनुस्वेदोचितंक्तिमात्रलोकाचारानुवर्णनायेत्याह ॥ स्वेदेदिति ॥ २५ ॥ २६ ॥ अथमिष्यआश्वासनान्तरम
 ॥ २७ ॥ २८ ॥ मार्गास्तमोभिःसंकोचमरफुटतामाययुः ॥ पाथस्त्रीत्वेदयानिपथिकाश्चवियोगशोकोतमोभिरित्यर्थः ॥ दाशाःसमुद्रद्वीपस्थकेवन्तः ॥ तेहिर्पक्षिणोपिजा
 लेर्वाक्षतिमरस्थानपिरलान्यपिसंचित्वतितद्वद्विद्यमानमुर्ध्वोभुवनद्वयपक्षिसंयहेणतारकारलजालाढयतयाचपरस्परसाभ्यन्तांसमेवसाभ्यंस्त्रार्थेष्वज् ॥ समतांययावित्यर्थः
 ॥ २९ ॥ उन्नादं चक्राङ्गानांभमद्भरणांचपेटकंदंढंकर्तुंविकसिकुमुदाकरहसदिवस्थितं ताराढ्यं सर्वं कर्मययौ ॥ ३० ॥

॥ ११ ॥ वरदयित्वावरिता ॥ स्वार्थेणिषू ॥ विषादहर्षव्याप्यु अथाहृण्यथाविच्युर्नृप ॥ ११ ॥ गलरक्षरक्षगद्वशमितियावर ॥ १२ ॥ मेपुरदतिरोप ॥ १३ ॥ प्रसुरत्तार
पतामसादभ्यपमानमिराषणारुपमेव भित्तिकाश्वपिमुकरिषालासदित्ताइतिगम्यते ॥ १५ ॥ अवरानिवधानि ॥ १६ ॥ माल्यानिविधिधानिवेदवैवजायमेदस्युत्तरमा

ययावुनाटचक्राश्रमद्वमरपदकम् ॥ सुददोतावधोत्थापसंयामुपनिशाकराम् ॥ ३१ ॥ वदयित्वातथाश्रुत्वाजप्यंगुल्मातरेस्थि
तो ॥ तत फुमशनेस्तत्रक्षणमभ्याहरन्वपु ॥ ३२ ॥ शिखिध्वजंपुर सस्यप्रोवाचगलदक्षरम् ॥ पतामीवसुरामीवद्रवामीवांगयष्टिभि
॥ ३३ ॥ छज्येवचतेराजन्मन्मंक्षीत्वंजाम्बदम् ॥ पश्येमेपरिवधतेराजन्मन्मशिरोरहा ॥ ३४ ॥ प्रसुरत्तारकामालादिनाततिमिराह
व ॥ पश्यमोभमजायतेनोन्मुखावुरसिस्तनो ॥ ३५ ॥ कोरकाविवपश्चिन्यावसतेगगनोन्मुखी ॥ आगुल्फमेवलंयानिसपद्यतेवरणिमे
॥ ३६ ॥ दहादवसत्सपश्यप्रियाइवशने शने ॥ भूषणान्युतरकानिमाल्यानिविविधानिष ॥ ३७ ॥ पश्येमान्यगजायतेस्वंगोभ्योवहसु
ष्ववत् ॥ पश्यायंस्त्वमेवापचद्रांशुकरशोभन ॥ ३८ ॥ मूर्ध्निपट्टाशुकोजातोनीहारोद्भाविवागमे ॥ सवाणिकांतालिंगानिजातानि
मममानद ॥ ३९ ॥ हाधिकक्षद्विपादानोर्ध्वकरोर्म्यगनास्यहम् ॥ हाधिकक्षदमहासाधोस्थितएवाहमंगना ॥ ४० ॥ सविदानुभवान्यत
नितपजयन्त्वमे ॥ विपिनेइभद्वलुक्कातूष्णींस्त्रिनोत्रभूवह ॥ ४१ ॥ राजापिचतमालोक्यतथैवासीद्विपण्णधी ॥ मुद्वृतमन्त्रेणोवाच
शिखिध्वजद्वंद्वव ॥ ४२ ॥ कपुंसायमहासत्व सपन्नावरवर्णिनी ॥ साधोविदितवेद्यस्त्वजानासिनियतेगतिम् ॥ ४३ ॥ अवश्यभा
विन्यर्थस्मिन्माखिनद्वदयामव ॥ आपततिदशाक्तांतासुधियाद्विद्मन्त्रके ॥ ४४ ॥ नचेतस्यधियात्वेताश्चित्तंयांतिनदेहकम् ॥ ४५ ॥ कु
भउवाच ॥ ॥ एवमस्त्वनुतिष्ठामियामिनीक्षीत्वमात्मन ॥ ४६ ॥ नरेवमनुगच्छामिनियतिकेनलंभ्यते ॥ इतिनिर्णयितोस्वेतनी
त्वातनुतामिव ॥ ४६ ॥

अथ ॥ १७ ॥ स्वागम्य शातार्तिपर ॥ १८ ॥ पद्योक्तपद्यवदय ॥ एवमाच्छादितप्ररोधविच्छिन्नविमयः सपन्मइतिप्रोपन्नित्यारायेमाह ॥ सर्वाणीते ॥ १९ ॥ स्थित
मिद्व ॥ ४० ॥ इत्युक्त्वाकुभाविपिनेनूर्ध्वारुह्यकिल्ल ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सुधियातपरवशिद्वाभाषकेआपततिचेतसिम् ॥ ४४ ॥ अधिपान्नज्ञानानुपुनरावशाश्चत्तम
पिशातनास्त्वयापिनिवेदयामकमित्यथ ॥ अनृतिहासिभुजवर्त्ते ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

राजा कुम्भविपत्तिचितयाराहीतुष्टपसंगमोत्कंठयानिद्राभाषाच्चिरेण निशानीतवन्तौ ॥ युवत्या इदं यौवनं वपुस्तज्य ॥ अस्या देतद्धित इति पुंवद्भावे अनित्यणिप्रकृतिभावाच्च हिलो
 प ॥ ४७ ॥ पूर्वयुस्तनकुम्भाभाः ॥ ४८ ॥ कुमारी धर्मिणी अनुद्धाचारा ॥ ४९ ॥ ककप्रकथकथं विजहार तदाह ॥ कैलासेति ॥ कैलासादीनासानुपुप्रस्येषु आविरखलितो योग
 वलेन गगनम कातयोगेन गगनमश्रयस्यास्तथा विधासा चूडालायथेच्छस्वाभिमतानुसारेण भवता वर्तनशीलेन प्रियेण सार्धं सदा महारवलितासतीयथेच्छविजहारोतिपुनरप्या
 एकलयेति शांतूष्णीनीतवन्तौ चिरेण ताम् ॥ अथ प्रभाते तत्त्वैषां वपुरुस्तज्य यौवनम् ॥ ४७ ॥ वभूव कुम्भः कुम्भाभः कुचप्रोडितमूर्तिमा
 न् ॥ इति साराजमहिषी चूडालावरवर्णिनी ॥ ४८ ॥ कुम्भत्वमास्थिता भर्तुः पश्चात्स्वीत्वमुपागता ॥ विजहार वनं तेषु कुमारो धर्मिणीनि
 शि ॥ कुम्भरूपधराचाङ्गिभञ्जामिञ्जेण संयुता ॥ ४९ ॥ कैलासमन्दरमहेंद्रमुमुरुसत्यसानुष्वविरखलितयोगगगमासा ॥ सा कं प्रियेण
 सुहृदाभवतायथेच्छं सदा महारवलिता विजहार नारी ॥ ५० ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु नि० पू० चूडालोपाख्याने कुम्भस्य स्वीत्व
 लाभो नाम पञ्चाधिकशततमः सर्गः ॥ १०५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ततः कतिपयेष्वेव दिवसेषु गतेषु सा ॥ इदं प्रोवाच भर्तारं कुम्भरु
 पधरासती ॥ १ ॥ राजन राजीवपत्राक्षममेदं वचनं शृणु ॥ निशायां प्रत्यहं तावत्स्थित एवाहमंगना ॥ २ ॥ तदिच्छाम्यंगना धर्मनिपुणी क
 र्तुमीदृशम् ॥ भर्त्तुकस्मै चिदात्मानं विवाहेन ददाम्यहम् ॥ ३ ॥ तद्भवानेव मे भर्तारो च ते भुवनत्रये ॥ गृहाण मां विवाहेन भाषायां त्वेति शिस
 वंदा ॥ ४ ॥ अयलोपनतं सा धोप्रियेण सुहृदा सह ॥ स्त्रीसुखं भोक्तुमिच्छामि मामेव प्रकरे भव ॥ ५ ॥ कमप्रवृत्तमास्तुष्टेः सुखं सा ध्यंम
 नोरमम् ॥ प्रकृतं कुर्वतः कार्यदोषः कइव जायते ॥ ६ ॥ इच्छानिच्छे फलेत्यक्कासमंतात्सर्वं वस्तुषु ॥ वयं न सेच्छानानि निच्छाः कुर्मस्तेनेदमी
 प्रियतम् ॥ ७ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ कतेनानेन कार्येण न शुभं न शोभं सखे ॥ पश्चामितन्महाबुद्धेयथेच्छसितया कुरु ॥ ८ ॥ सम
 तां संप्रयातेन चेतसे देजगत्रयम् ॥ स्वरूपमेव पश्चामिचथेच्छसितदाचर ॥ ९ ॥ कुम्भ उवाच ॥ यद्येवं तन्महीपाल लक्ष्मणमद्यैव शोभ
 नम् ॥ राकेयं श्रावणस्यास्य सत्यः सर्वगणितं मया ॥ १० ॥
 काक्षयान्वयः ॥ ५० ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे निर्वाण० पू० पचोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ वण्यते वमहेंद्रादौ विवाहोऽग्निपुरस्कृतः ॥
 तयोर्गुहायासौ विषयौ पुष्पतले च संगमः ॥ १ ॥ सा चूडाला ॥ १ ॥ २ ॥ निपुणी कर्तुं सफलं कर्तुम् ॥ ददामि अचिरादेव दास्यामि ॥ ३ ॥ ४ ॥ मत्याख्यानेन विप्रकरो मा भव
 ॥ ५ ॥ आस्तुष्टिः कालभारम्यदेवप्यादिषु अथ यावत्कमप्रवृत्तसुखमनायासमेव सा ध्यं प्रकृतं प्रसूतं विवाहकार्यं इच्छानिच्छेन फले च त्यक्त्वा कुर्वतस्ते कइव दोषो जायत इत्य
 न्वयः ॥ वयं आवागम ॥ अस्मदोद्वेगोऽथेति बहुवचनम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ तत्सत्साद्धेतोः ॥ ८ ॥ स्वरूपस्यात्मभूतेवानुप्रश्यामि ॥ ९ ॥ सः पूर्वयुरेव मया विवाहलक्ष्मणादिसर्वगणितम् ॥ १० ॥

रानावयोदिते च द्वे परिपूणकलामते ॥ जन्यत्रोनीमहायाहोदयोरेवमपिप्यति ॥ ११ ॥ मर्हेद्राद्रिशिरश्रुगसान्नावयमनोरमे ॥ रत्नदीप
नकाशाद्वे मणिकदरमंदिर ॥ १२ ॥ पुष्पभारततोत्तुगदक्षराजिविराजिते ॥ वनपुष्पलतालास्यनारीनृत्यमनोहरे ॥ १३ ॥ निशिष्यो
मगतास्तारासर्वापूर्णद्वानामह ॥ आवयोपरिपश्यतु कर्णातागतलोचन ॥ १४ ॥ उत्तिष्ठालमविवाहार्थं कुर्व काननकोटरात् ॥ राजश्रृंद
नपुष्पादिसभारत्नसयुतम् ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वा कुमउत्पायसहतेनमहीभूता ॥ कुसुमावचयचक्रेतपारजादिसचयम् ॥ १६ ॥ ततोमुहूर्त
मानणरत्नसानौसमंशुभे ॥ समालभनपुष्पाणां ताभ्यां वैराग्रय कृता ॥ १७ ॥ हारांबरमणीद्रादिराशयस्त्वपरेजिरे ॥ सौभाग्यभ्यस्व
यामनकेशा कालेन सश्रुता ॥ १८ ॥ तथा जन्यत्र सभारकृत्वा कांचनकंदरे ॥ ययतु स्त्रीमहाभिन्ने स्नातुमंदाकिर्नो नदीम् ॥ १९ ॥ तत्रैर्न स्ना
पयामासमहाराजमहादरात् ॥ गजकुम्भोपमस्कंधं कुम्भोमगलपूर्वकम् ॥ २० ॥ मविष्यद्वयिता कृपां मविष्यद्वयितो गनाम् ॥ षड्दालां
क्षापयामासकुम्भरूपधरां प्रियाम् ॥ २१ ॥ पूजयामासतु स्नातौ तज्जदेव पितुन्मुनीन् ॥ यया क्रियाफले निन्द्यौ क्रियात्यागेतयैवतौ ॥ २२ ॥
नित्यज्ञानरसाद्यौ भ्यवस्थायां जगत्स्थिते ॥ चक्रते भोजनमप्यतावन्मान्यसमीहितम् ॥ २३ ॥ कल्पवृक्षदुकूलानि परिधाय सितानि
तौ ॥ फलानि भुक्त्वा जन्यत्र स्थानमाययतु कमात् ॥ २४ ॥ एतावताय कालेन तयोर्जन्यत्र सोत्कयो ॥ श्रियं कतुमिवात्माद्रिद्रागित्येवा
विशद्विवे ॥ २५ ॥ अपसध्या कमेदत्तकृतजप्याधमपणे ॥ विवाहदर्शनायैव ताराजात्ये स्वममते ॥ २६ ॥ मिथुने कसस्त्रीयामा कुमु
दोत्करहासिनी ॥ प्रालेयजालप्रकरविकिरंती सभाययौ ॥ २७ ॥

किपाकलानिचुलोसपो.कधपूजामहसिस्तमाह ॥ यथेति ॥ तथैवकिपास्यानोप्यनिच्छी ॥ २२ ॥ आप्नोप्यसमीक्षितसिद्धिबलकस्थिगाम्याहर्भोजनम् ॥ २३ ॥ फलानिक
षदशैरुलानि ॥ अभ्यप्रस्थानेविदिमूलम् ॥ कभारशाखोक्तकभात् ॥ २४ ॥ २५ सम्प्राप्तोसुप्यावहनविधौ ॥ २६ ॥ निपुनानाभीतिकरत्वादिकसस्त्रिपाद्यानाभिधायाम् ॥ २७ ॥

पद्मोद्भवो ब्रह्मा ॥ २८ ॥ मृगजैः कस्तुरीपौष्कलकादिभिः ॥ कुकुम्भैः काश्वरैः ॥ २९ ॥ कल्पलतोद्भूतेरशुकैर्वक्षैः ॥ सजिभिरुद्धमैरुत्कृष्टशोभैरवतंसै रलगच्छाद्युत्तंसैः ॥ मा
 ल्यै कटादिमाल्यैर्विविधभूषणोचितैः ॥ ३० ॥ मौलिपदेन चूडामणिर्लक्ष्यते ॥ इदुरुपिणा च द्रसदरोन ॥ ३१ ॥ वधूचितविलासवान् ॥ ३२ ॥ कामायाकामरूपाय वराय
 ॥ ३३ ॥ अतएव कामत्वेनैव भर्तारिकल्पयित्वा मनस्याह ॥ इयमिति ॥ ३४ ॥ अयमप्येगहनेनैव विदेशे स्थितम् ॥ ३५ ॥ सत्नेहसानुरागम् ॥ ३६ ॥ लसंतशोभमानपतिम्

रत्नदीपान्वहन्मानौकुम्भः सम्यगयोजयत् ॥ ज्योतीर्षीदक्युक्तानि पद्मोद्भवइवांबरे ॥ २८ ॥ भूषयामास राजानं स्त्रीत्वं गच्छन्निशानमे ॥
 चंदनगुरुकर्पूरैर्मृगजकुम्भैः ॥ २९ ॥ हारकेयूरकटकैस्तथा कल्पलतांशुकैः ॥ सगुह्यमावतंसैश्चमाल्यैश्चविविधोचितैः ॥ ३० ॥ त
 था कल्पलतागुच्छैर्मंदारैः पारिजातकैः ॥ संतानैव दुरलैश्च मौलिना चैदुरुपिणा ॥ ३१ ॥ एतावताथ कालेन वधूत्वं कुम्भं आयस्यौ ॥ यत्नस्त
 नभराकांतो बभूव शुविलासवान् ॥ ३२ ॥ इदं संचितयामास संपन्नो यमहं वधूः ॥ कामाया काममया देयः कार्यं कालोचितं किल ॥ ३३ ॥
 इयमस्मि वधूः कान्ता भर्ता त्विमे पुरः स्थितः ॥ गृहाण काममामेह कालो यंत वल्लच्छयः ॥ ३४ ॥ इति संचित्य भर्तारमग्रस्थगहनस्थितम् ॥ उद
 यंतमिवादित्यरतिः काममिवाभ्यगात् ॥ ३५ ॥ अहं मदनिकानामभायां स्मितवमानदः ॥ पादयोस्ते प्रणामो यस्य सत्नेहं क्रियते मया ॥ ३६ ॥
 इत्युक्त्वा सानवधांगीलज्जावनमितानता ॥ लोलालकेन शिरसा प्रणनामलसत्यतिम् ॥ ३७ ॥ उवाचैदं च हेनाथत्वं मां भूषय भूषणैः ॥ क
 मेणाग्निं च संज्वाल्य मस्याणि ग्रहणं कुरु ॥ ३८ ॥ राजसेतितरारं जन्मं करोषि स्मरतुराम् ॥ रतेर्विवाहे मदनमभिभूयाधितिष्ठसि ॥ ३९ ॥
 इंदोरिवांशुजालानिराजन्माल्या नितानिते ॥ मेरुगंगाप्रवाहाभाधत्ते हारस्तवोरसि ॥ ४० ॥ मंदारकुसुमप्रोतैः कुतलैर्नृपराजसे ॥ कन
 काज्जामिवो ह्योलैर्धृंगैः खचितकेसरैः ॥ ४१ ॥ रत्नांशुजालैः कुसुमैः श्रियास्थैर्येण ते जसा ॥ रत्नस्थानं विभो मेरुमभिभूयावतिष्ठसे ॥ ४२ ॥
 एवमादिदंतौ तौ भविष्यन्तवदंती ॥ प्रच्छन्नपूर्वदांपत्यौ मिथस्तुष्टौ बभूवतुः ॥ ४३ ॥

॥ ३७ ॥ संज्वाल्य हुत्वा भ्यर्च्य च ॥ ३८ ॥ रतेर्विवाहे प्रसिद्धमदनं स्वशोभयाभिभूयेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ तं शोभा मेव वर्णयति ॥ इदो रित्यादिना ॥ तवोरसि स्थितो हारो भरो प्रसिद्ध
 स्थागामवाहस्य आभाशो भाधत्ते ॥ ४० ॥ खचितकेसरैर्घाटितं किजलैः ॥ ४१ ॥ रत्नांशुजालै रित्यादी निराजमेतस्माद्वारण्येन यो ज्यानि ॥ ४२ ॥ वदंतौ तौ इत्युक्त्या राज्ञा
 पितृभ्याः शोभा वर्णितेति गम्यते ॥ ४३ ॥

यो वनापट्टः क्षणपर्यन्तं निविष्ट उपविष्ट ॥ ४४ ॥ ततः क्षणोच्चिरस्थानके आधीति ॥ ४५ ॥ कामकोटारतिरिषय ॥ ४६ ॥ मधोहिते त्वनेन पुषलदम्पाजगतीत्येन शोभापक
 र्पोष्ययत ॥ ४७ ॥ तत्तेन गलमपासदतिशेप ॥ ४८ ॥ स्तनघटापयकोटः अनुरागसदृशा अकुराभ्यद्विद्यस्मा ॥ आपवेषलहानानामिति भागुरिभनेन टाप् ॥ लोलानि
 नीतात्मजानि क्षणानि षयस्या ॥ आर्धोदशभाषमक्षीकाराय स्यात्तथापि धाषिनीषालस्थिते तर्प ॥ ४९ ॥ दधानीगाकष्यलतान्तेन रूपयति ॥ घुरकेति ॥ ५० ॥ हि
 महाराजमिदं निकां महाराज शिरिष्यज ॥ कौषानोपलप्यैके निविष्टो भूपयस्वयम् ॥ ५१ ॥ अवतसे सधामाल्यैर्मणिरत्नविभूष
 णं ॥ वध्रैर्विलपने पुष्परुचिरस्थानकापिते ॥ ५२ ॥ सायभौ भूपिता तन्वीमदनीमददायिनी ॥ गिरिजे विवाहोत्काकामकान्तवका
 मिनी ॥ ५३ ॥ महाराजो महाराजमिदं भूपयित्वेदमाहताम् ॥ राजसम्भवावक्षितक्ष्मीरिव नवोदिता ॥ ५४ ॥ शोकेण सह यच्छ्रयाय
 हृत्स्पाहरिणा सह ॥ यद्रोपांशुना सार्धतत्तेन वतुमगलम् ॥ ५५ ॥ पद्मकोशाङ्कुरद्वदालो लनीलात्पलेक्षणा ॥ आभूदशुभक्षाकारा
 स्वास्थितपयिर्नावसा ॥ ५६ ॥ सुरकपलवकरास्तनजयकधारिणी ॥ त्वमनेकफलामन्ये कामकलतरोलंता ॥ ५७ ॥ हिमशतिवदातां
 गज्योत्थापमरहासिनी ॥ पूर्णदुःखीरिवोदुक्ता हृदयस्थलम् ॥ ५८ ॥ तदुत्तिष्ठ वरारोहवेदी विवाहिकोऽस्वयम् ॥ ५९ ॥ श्रीवसिष्ठ उवा
 च ॥ तत्र पुष्पलताजालं काष्ठमतिशिरालां कर्ते ॥ ६० ॥ मुक्ताङ्गुसुमजालानां प्रकरं सप्तकोपमे ॥ चतुर्दिकचतुर्भिश्च नालिकेरमहा
 फलं ॥ ६१ ॥ पूणकुम्भं लयागगवारि पूर्णैश्चकलितै ॥ ज्वालयाभास्तुलसाभ्यामध्यचन्दनदारुभि ॥ ६२ ॥ ज्वलनं ज्वालितज्वालदक्षि
 णस्थानदक्षिणम् ॥ पूर्वाभिमुखमेवाग्नेरग्रपक्षवविष्टे ॥ ६३ ॥ नियोज्यदपतीकान्तो तयोर्विविशतु स्वयम् ॥ सहृन्वातिललाजानि पाव
 काय शिरिष्यज ॥ ६४ ॥ उत्तरायोरपायकांतां सुपाणिभ्यां स्वयमाददे ॥ अन्योन्यशोभमानौ तौ भवाविववने शिखौ ॥ ६५ ॥ चक्रतुर्दप
 तातस्वपावकस्थानदक्षिणम् ॥ स्वदायज्ञान सर्वसद्वदग्रमेवमापलम् ॥ ६६ ॥ ददतु स्त्रीभियो न्योन्यस्मितकान्तमुखश्रियौ ॥ प्रदक्षिण
 नयदत्वालाजांस्त्यक्कायवद्भय ॥ ६७ ॥

मयी तत्प्राधान्यपूर्णद्विधया भविकाया भवसाधारणानियोज्यामि ॥ ५१ ॥ स्वयमलं कर्तुं निशेप ॥ तत्रोद्यमम् ॥ काष्ठमतिप्रतिकाङ्क्षफलगुच्छसमाकारनवरत्नरितलाभिरकिरी
 षिर्द्वये ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ भवकोषे लसत्प्रेषामलभकतुर्निशेप ॥ तस्याद्येयामभ्यर्चयामाहिकष्यलतमपतिष्ठाप्यचन्दनदारुभिश्च ज्वालयापासतु ॥ ५४ ॥ तज्ज्वालितज्वाल
 क्षिणावसाधितललाहोक्षिण्यस्थज्वलननियोज्यमरक्षिण्यकल्याणस्याग्रपक्षवविष्टे विषागुरिभनेन टाप् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ मधोदशभाषानीषमर्चो ॥ पुनार्धद्विपे निपुशेप ॥
 शिर्षमपलसद्वयो ॥ ५७ ॥ परस्परमास्तनोकिदाप्यपरस्परदृष्टुस्तमाह ॥ स्वदायमिति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

संभोगकालसानिध्यस्वदेः सम्यमानमुखौ ॥ ६० ॥ विवाहव्यापारेणायः प्रहरोति कोतइति सूचयन्नाह ॥ एतस्मिन्निति ॥ चतुर्भांगचतुर्थभागम् ॥ ६१ ॥ तस्मिंस्तल्पेकरात्रसं
चारयाभास ॥ यथाकामुकस्वदृष्टिर्ललनाछिद्रद्रुमभित्तरान्स्वकिरणान्प्रसारयति तद्वत् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सगमसुमुहूर्तकप्रतीक्षमाणाविति शेषः ॥ काचनमयीकंदरागुहा
विविशतुः ॥ ६४ ॥ चद्रस्याप्यदृश्यत्वाद्गुमा ॥ तत्रतल्पददर्शितुः ॥ तदेववर्णयति ॥ कल्पितमित्यादिसा र्वत्रयेण ॥ इदंशतुरितिकित्यतुसिगुणश्रुतादसः ॥ ६५ ॥ मलानिर्वर्जितै
रमलानैः ॥ ६६ ॥ शोभनेनशय्याप्रमाणेनोच्चैरुन्नतैः ॥ मदनिकासत्यसकल्पेनसमैः कुसुमैर्नभिर्नैर्दीर्घशय्याकारेणदीर्घाभूतेदुर्विवप्रतिभैः पुष्पैः परितोव्याप्तमिति पूर्वत्राव्ययः

भार्यावरोसमंतुष्टीकरौतत्यजतुःक्रमात् ॥ सम्यमानमुखौकांतौचंद्राविवनवोदितौ ॥ ६० ॥ पूर्वोपरचितेपुष्पतल्पेविविशतुर्नवे ॥ एत
स्मिन्नंतरेचंद्रश्चतुर्भांगनभस्तलात् ॥ ६१ ॥ शनैराक्रमयामासशोभांद्रुमिवानयोः ॥ तस्मिंश्चललनाछिद्रंद्रुष्टिरिवाभितः ॥ ६२ ॥
लोलः संचारयामासकरानिंदुर्लतागृहे ॥ तैस्तैर्नर्वकथालापरिंदावभ्युदितेत्वथ ॥ ६३ ॥ तावासांचक्रतुःकांतौदंपतीसुमुहूर्तकम् ॥ अ
थोत्थायज्वलद्रत्नदीपांकांचनकंदराम् ॥ ६४ ॥ स्वयंपूर्वोपरचितानुभांविशिशतुःप्रियो ॥ ददर्शतुर्नवंतत्रतल्पंकुसुमकल्पितम् ॥ ६५ ॥
परितोव्याप्तमुक्तौर्णैर्मपंकजराशिभिः ॥ मंदारादिभिरन्यैश्चपुष्पैर्भलानिविवर्जितैः ॥ ६६ ॥ उच्चकैः सुप्रमाणेननिर्मितैः कुसुमैः समैः ॥
दीर्घदुर्विवप्रतिभैस्तुषारस्थलशीतलैः ॥ ६७ ॥ क्षीरोदजलधारभञ्जोत्सासंपिंडमुंदरम् ॥ प्रतिविंबमनंगस्थनतंभित्ताविवस्थितम्
॥ ६८ ॥ सुगंधमुन्नतकांतंचिरादन्यतयोस्थितम् ॥ मिथुनंपुष्परशीतन्यषीदयरितोऽमले ॥ तस्मिन्मसमाभोगेक्षीरोदमंदरोयथा
॥ ६९ ॥ तैस्तैर्मिश्रः प्रणयपेशलवान्वितासैस्तत्कालकार्यसुभगैः प्रणयोपचारैः ॥ सत्कांतयोर्नवनवेनतयोः सुखेनदीर्घा मुहूर्तद्वयसार
जनीजगाम ॥ ७० ॥ ॥ इत्यार्षेवांवां दे० मो० नि० पू० चू० लालाविवाहोनामषडुत्तरशततमः सर्गः ॥ १०६ ॥

॥ ६४ ॥

॥ ६७ ॥ पुनस्तल्पमेवविशिनष्टि ॥ क्षीरोदेत्यादिना ॥ नतसंकातम् ॥ ६८ ॥ चिरातराज्यत्यागकालादारभ्यअन्यतयाअदंपतित्वेनभ्रांत्याउदिततन्मिथुनंक्षीपुसद्वदंपुष्परशी
तस्मिस्तल्पेन्यषीदत् ॥ उपभोगेनतल्पोपमर्दकत्वान्मंदरदृष्टातः ॥ ६९ ॥ तयो सत्कांतयोस्तैस्तैर्लोक्तैः प्रणयपेशलवान्वितासैस्तत्कालोचितपरिरभणादिकार्यसुभगैर्गंधमा
ल्यतांबूलापर्णादिप्रणयोपचारैर्नवनवेनसंभोगसुखेनदीर्घासारजनीमुहूर्तमिवजगाम ॥ ७० ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशेनि० पू० षडुत्तरशततमः सर्गः ॥ १०६ ॥

नानाभिरिहिवारादिधामायेद्वरानम ॥ अथसक्तिपरीक्षार्थस्वर्गाङ्गानादिवर्णयते ॥ १ ॥ रीणरजकद्रव्येण ॥ १ ॥ देवसदराभोगादपत्योद्वपयती ॥ २ ॥ १ ॥ यामिन्पारा
यो ॥ अष्टौपुत्री ॥ २ ॥ ५ ॥ सप्तादय समवर्धता ॥ ६ ॥ प्रियोनिद्रागतवन्निस्सनगराज्वेतिरोष ॥ ७ ॥ ८ ॥ कककिपाक्षिपक्कालमस्यगुलभाह ॥ मासमित्यादिना ॥
पूजतीमरातो ॥ ९ ॥ हललभ्याभ्युदितानिउद्गतानिस्तुभूषणरजराजपद्महारितारामोपानिफलफुल्लमफिसलयादीनियेयानयाधिधैर्भरीरर्धनमालिनेसज्जतवनमाले ॥ शुक्ति

श्रीवसिष्ठवाचा ॥ अयसूर्यास्वरगेणरजितेभुवनोदरे ॥ शिखिध्वजांगनाप्रातर्मदनीकुंभतांययी ॥ १ ॥ एवमर्हेद्रदयातावुभौकुमरि
खिध्वजो ॥ स्वयविवाहिताविष्टौसपत्नीदिवदपती ॥ २ ॥ विलेसगुर्विचित्रासुप्रत्यहंवनराजिगु ॥ प्रपक्कफलभारसुपुष्पपल्लविनीपुष्प ॥ ३ ॥
दिवाभीततरोमित्रेयामिन्यामिषदपती ॥ प्रभादीपाविवन्निष्टीनविद्युर्तीक्ष्णवतु ॥ ४ ॥ रेमतेवनकुजेपुगुहासुचमहीभूताम् ॥ तमा
लजालखद्वेधुमदारगहनेपुष्प ॥ ५ ॥ सत्यददुरकेलासमर्हेद्रमलधेपुष्प ॥ गंधमादनर्विध्याद्रलोकालोकतटपुष्प ॥ ६ ॥ दिनैस्त्रिभिस्त्रिभि
नत्यानिद्रांगतवतित्रिये ॥ चूडालाराजकार्याणिरुत्वास्वभाययौपुन ॥ ७ ॥ तीर्त्वासुद्धदौमित्रेदपतीकुमभूमिपौ ॥ नानाधुस्तुमसं
वर्तितस्यतुमुदितोमिय ॥ ८ ॥ मासमेकमर्हेद्रादौरन्येसरलसकुले ॥ रत्नकुन्धेगुहागोहेपूजितौसुरकिने ॥ ९ ॥ हललभ्योदितामोघम
दारवनमालित ॥ एवशुक्तिमत पृष्ठेपक्षकल्ललतागृहे ॥ १० ॥ मासद्वयपक्षवतागिरेर्दक्षिणादिक्टे ॥ पारिजातवनेदेवपुष्पस्तवकमद्वपे
॥ ११ ॥ जपुल्लहलमेरो पादेजपुनदीने ॥ जांभूनदमयेमासजंबूफलरसासवै ॥ १२ ॥ दरोत्तरकुरुणांमहल्लेदिवसानितौ ॥ को
सलेपुत्तरस्यपुसर्गवशातिवासरान् ॥ १३ ॥ एवमन्येपुदरोपुविषित्रेपुमहीभूताम् ॥ स्थितवतीमहासागीसुद्धदौनिशिदपती ॥ १४ ॥
ततोयातेपुमासपुराने कतिपयेपुसा ॥ चूडालाचितयामासद्वपुञ्जकरूपिणी ॥ १५ ॥ सुरूपभोगभारेणपरीक्षेर्हेशिखिध्वजम् ॥ मा
कदाचनचतोस्वभोगेपुरतिमेप्यति ॥ १६ ॥

मत्पवनविशेषस्यपुष्टे ॥ १० ॥ पक्षपतोगिरेर्भेताकस्य ॥ देवभोम्येपुष्पलक्षकमद्वपे ॥ ११ ॥ मेरोर्दक्षिणपारेजपुद्रीपकेनृक्षपक्षमसिद्धलाभ्यतनिकेजबूनसद्वललेतस्यगु
रितिर्गर्भानुपग ॥ अद्भुतलानाक्षप्रमाणानारसलक्षणेरासवे येदे स्वेदोर्ध्वध्वजराधनिर्मुक्तस्थिरयोवनविनिपुराणपरसिद्धानुसारेणाय्याहार्यम् ॥ १२ ॥ उत्तरकुरु
णांमहल्लरारादिषानितोतस्य ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परीक्षेपरीक्षिष्ये ॥ वर्तमानसामीप्याच्छ्रुत् ॥ रतिवासक्तिम् ॥ परीक्षयादहीकृतागासक्तिरयकदाविषयभोगेपुर
तिपारप्यतिरेप्यतेषमस्य ॥ १६ ॥

सुरैरप्सरोभिश्च सह वर्तमानं हरिर्मदम् ॥ १७ ॥ यथावत्प्रथाशास्त्रमर्द्धपाद्याद्युपचरैः ॥ १८ ॥ अभ्यागमलक्षणाकदर्शनाश्रमः किंकिमर्धकृतायथायस्यकोरेणप्रयोजनेनत
 त्रप्रयोजनवक्तुमर्हसिस्त्यर्थः ॥ १९ ॥ स्वातस्वर्गात् ॥ २० ॥ त्वद्गुणश्रवणप्रयुक्तमाश्रयविस्मयोयेपायासाचदेवाश्रतदगनागणाश्वदेवानागणाः ॥ २१ ॥ गगनगमनशक्तिश्च
 न्यस्यभेकथस्वर्गाआगमनतत्राह ॥ पाद्वेकेति ॥ अथसिद्धातरविमानदिव्याश्वाद्यपिच ॥ २२ ॥ तन्त्वदाद्धानप्रयोजनेन ॥ २३ ॥ प्रत्याख्यानलद्विस्थिमालक्ष्याह ॥ विमान
 इतिसंचित्यचूडालामापयाविपिनावनौ ॥ आगतं दर्शयामासससुराप्सरसंहरिम् ॥ १७ ॥ इन्द्रमभ्यागतं दृष्ट्वापरिवारसमन्वितम् ॥ य
 थावरपूजयामासवनसंस्थः शिखिध्वजः ॥ १८ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ ॥ आत्मना किं कृता दूरं दभ्यागमकदर्शना ॥ देवराज यथा
 तन्मे प्रसादादकुमर्हसि ॥ १९ ॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ इमेव यमिहायातास्त्वद्गुणातिशयेन खत्वा ॥ त्वदिलभेन सूत्रेण खगाव न गता इव ॥ २० ॥
 उत्तिष्ठ स्वर्गमागच्छ तत्र सर्वं त्वदुन्मखाः ॥ त्वद्गुणश्रवणाश्रयः स्थिता देवांगनागणाः ॥ २१ ॥ पादुकागुटिकारवङ्गरसादीदमथापिच ॥
 गृहीत्वा सिद्धमार्गेण स्वीकुरु स्वर्गमंडलम् ॥ २२ ॥ आगत्य विविधाभोगास्त्वया विबुधसद्मनि ॥ जीवन्मुक्तेन भोक्तव्यास्तेन त्वामहमाग
 तः ॥ २३ ॥ विमानयंतिसंप्राप्तान्तिरस्करणैः श्रियम् ॥ नाभिवांछंति न प्रप्तां त्वाद्दशाः साधुसाधवः ॥ २४ ॥ अविप्रमानीतेनाद्यसुखं वि
 हरता त्वया ॥ स्वर्गः पवित्रतां यातु हरिणेव जगन्नयम् ॥ २५ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ ॥ सर्वस्वर्गसमाचारं वेद्विदेव ॥ धिनायक ॥ किं
 तु सर्वत्र मे स्वर्गो नियतो न तु कुत्रचित् ॥ २६ ॥ सर्वत्रैव हितुष्यामि सर्वत्रैव रमे प्रभो ॥ अवांछनत्वात्मनसः सर्वज्ञानं दवानहम् ॥ २७ ॥ नि
 यतं किंचिदेकत्र स्थितं स्वर्गकर्मोद्दृशम् ॥ शक्यं तु न जानामि त्वदाज्ञानं करोम्यहम् ॥ २८ ॥ ॥ शक्र उवाच ॥ ॥ साधो विदितं वेद्यानां परि
 पूर्णं धियांसमम् ॥ सज्जनाचरितं युक्तं मन्ये भोगोपसेवनम् ॥ २९ ॥

यतीति ॥ २४ ॥ बलिद्वारापालनाय यज्ञाहंरणाय च पातालपिहरेर्विहारप्रसिद्धेर्जगन्नयमिति ॥ २५ ॥ स्वर्गसम आचारः सुखविहरणयस्मिस्तथाविधम् ॥ स्वर्गेण समं सुखमा
 चरतीत्यणतत्वा ॥ सर्वदेशां तथा वेदने हेतुस्त्वयिको विशेष इति चेत्तत्राह ॥ किं त्विति ॥ मदभिमतः स्वर्गो भूमात्मेव स च सर्वत्रैवेति भावः ॥ नियतः परिच्छिन्नः ॥ २६ ॥ पूर्णकामत्वा
 दपि मे सर्वत्र सुखमित्याह ॥ सर्वत्रेति ॥ २७ ॥ तुच्छस्वर्गस्वर्गकर्मगतु न जानामि न स भावयामि ॥ तथा चासमाव्यविषये आज्ञापनतवैवानुचि न न तु ममतदकरणमपराध इति भावः
 ॥ २८ ॥ पूर्णधिया भोगोपसेवनभोगानुपसेवनचसमम् ॥ तत्रापि भोगोपसेवनसज्जनैः प्रारब्धक्षयायाचरितमतस्तदुक्तमन्येदस्यर्थः ॥ २९ ॥

जप्याते शिखिष्वजः संध्याजप्यस्थानात कुंजादागत्स्यमदनिकामन्विष्य कल्पलतागोहेमदनिकांतं कटेमनोरमं खिगंचददर्श ॥ ८ ॥ खिगं विशिनष्टि ॥ कुंतलेत्यादिना ॥ मदनिकाकु
तलेस्वकुतलेश्चावलितस्कंधम् ॥ समालब्धलिसम् ॥ शयने आहत्यापरिवर्त्तननिष्येण च पर्याकुलितः शेरवरचूडावधो यस्य स तम् ॥ ९ ॥ आकुचनाद्विगुणाकोरेवालावाहुलक्षणे
उपधानके उपवर्हे ससक्तश्रवणादि चतुष्टयस्य ॥ १० ॥ मिथुनस्त्रीपुसद्वदम् ॥ ११ ॥ अगनालग्रसश्लेषस्तच्छलेन अपर्पयत आसजयत् ॥ १२ ॥ परस्परान्धुन्मुरवम् ॥ १३ ॥

आगत्या न्विष्य कुंजात्स्यमददर्श शिखिष्वजः ॥ लतागोहेमदनिकांकं ठेखिगं मनोहरम् ॥ ८ ॥ कुंतलावलितस्कंधं समा लब्धं च चंदनैः ॥ शय
नावतिनिषेपपर्याकुलितशेरवरम् ॥ ९ ॥ हेमामेद्विगुणाकारवालावाहुपधानके ॥ संसक्तश्रवणापांगकपोलतलकुंतलम् ॥ १० ॥ मिथु
नंतददर्शयमिथः प्रहसिताननम् ॥ अन्योन्यवदनासक्तं च कल्पलतांशुकैः ॥ ११ ॥ आलोलमालयशयनं मदनातुरमाकुलम् ॥ अंग
लप्रच्छलेनात्तरागमन्योन्यमर्पयत् ॥ १२ ॥ अभ्युन्मुखं समानंदमुद्दाममदमंथरम् ॥ परस्परहृतं पुष्पैर्वक्षोभ्यापीडितस्तनम् ॥ १३ ॥
तदालोप्याविकारेण चेतसालंतुतोपसः ॥ अहोशुखं स्थितौ खिगावित्याहस शिखिष्वजः ॥ १४ ॥ तिष्ठतांगयथाकामं शुखं खिगौ च या
स्थितम् ॥ विप्रं माकरवं भीतावित्युक्ता निर्जंगमसः ॥ १५ ॥ ततो मुहूर्तमात्रेण प्रपंचतमुपेक्षसा ॥ निर्ययौ दर्शयंती स्वरतिफुट्टाकुलं
वपुः ॥ १६ ॥ उपविष्टददर्शनं नृपहेमशिलातले ॥ समाधिसंस्थमेकांतमनाविकसितेक्षणम् ॥ १७ ॥ तं प्रदेशमुपागम्य लज्जावनमिता
नना ॥ तूष्णीमासीत् क्षणं खिनाम्लानामदनिकांगना ॥ १८ ॥ क्षणाच्छिखिष्वजो ध्यानादिरतस्तामुवाच ह ॥ अत्यंतमधुरं वाक्यमिदं
मधुब्धयाधिया ॥ १९ ॥ तन्विकिंशीघ्रमेव त्वं विप्रितानंदमागता ॥ आनंदायैव भूतानियतं ते यानिकानि चित् ॥ २० ॥ भूयस्तोपपत्तंग
च्छ्रुत्वा तं प्रणयवृत्तिभिः ॥ परस्परं प्रसितस्नेहोदुर्लभो हि जगज्जये ॥ २१ ॥ अहमेतेन चार्थनोद्देशं यामिमामिति ॥ यद्यदिष्टतमं लोके तत्तदे
वं विजानता ॥ २२ ॥ अहं कुंभश्च तन्वंगिवीति रागाविहेतरा ॥ दुर्वासः शापजावाला त्वं यदिच्छसितकुरु ॥ २३ ॥

अविकारेण क्रोधविकारारहितेन ॥ १४ ॥ स्वदर्शनाद्वीतौ तौ प्रतिहे अंगयथाकामं तिष्ठत तिष्ठतम् ॥ अहं विप्रं माकरवदर्युक्ता निर्जंगम ॥ १५ ॥ तं मायाप्रपचमुपेक्ष्य उपसृत
त्येति यावत् ॥ रत्याविदसं भोगेन फुल्लविकसितमाकुलं च ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ यानिकानि चित्तसर्वाणीत्यर्थः ॥ २० ॥ परस्परमीप्सितः अकस्मिन् इति यावत् ॥
॥ २१ ॥ विजानता पुंसा यद्यदिष्टतमतत्तदेव त्वादृशमेव परोपभोग्यमिति ज्ञेयमिति शेषः ॥ २२ ॥ न च त्वदपराधेन मम कुमे अविलभदित्याशयेन ह ॥ अहमिति ॥ त्वं कुभादित
रेति शेषः ॥ अतो यदिच्छसितनिःशकं कुरु ॥ २३ ॥

॥ २३ ॥ अननश्रुतिर्वायततिरोष ॥ २५ ॥ अक्षलापत्ताज्ज्वालत्पारातन्ध्यास्तान्ध्याबलहीना ॥ कुमारी अमूढायात रुणी एकतिष्कारप्राप्यरते रोधनप्रतिधनकरोत्येष ॥ अयस्त्री स्वभावदत्तस्य ॥ परित्तिगमपरिरुद्धतारोणुर्वेषात्सपन्मरतिभिन्ननस्वेअगोद्वेगमनन्प्राणादीनां विनिर्ब्रितम् ॥ भावेक ॥ स्थैर्यमकरोति ॥ तरलतरमनन्प्राणाभूत्सासतप्यतद्वत्स्य ॥ २६ ॥ क्षीणहिपुवराकारसमयसीर्द्यालाभापूर्वकपुषावसगमगमेदुनाभ्य ॥ यद्विषयपुवराकारसमयसीर्द्धरतायानाभाभाएकनिषपुषापुरोऽग्नवतिवतासामसगमेन कथिद्यद् ॥ नमप्रिषासिकतयाविद्याहितस्यमर्जुमभ्युशाब्दीयपरुषसगमनिषेधोअनापवाहलक्षणआकदस्वप्रातिवत्सगमश्वविधेकरुरापार्श्वलोभ्यमानाकारासगमेहे

मदनिकोवाच ॥ ॥ एवमेवमहाभागश्रीस्वभावोहिचंचल ॥ कामोत्पटुगुणश्रीणानकोपकर्तुर्मर्हसि ॥ २४ ॥ अबलाहमनेनास्मिरा नौगहनकानने ॥ त्वयिसध्याजपपरैर्किंकरोमिवराकिका ॥ २५ ॥ अबलावाकुमारीवाजारनरतिरोधनम् ॥ करोतिपरिखिगेननानो स्वविनिवेशितम् ॥ २६ ॥ त्रियसुदरतांयातापुरपुसामसंगमे ॥ मन्युर्निषेधआकदसतीर्त्तिकरिष्यति ॥ २७ ॥ अबलाकीतयाबाला मूढाहमपराधिनो ॥ क्षंतुमहसिनायत्वक्षमभावतोहिंसाधव ॥ २८ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ मन्युर्ममनयाल्लेखिद्यतेखह्वहुम ॥ कवलसाधुर्निषत्वालेच्छामित्वामहवधूम ॥ २९ ॥ सुदत्तेनवर्नातेपुपुर्ववत्सुखमंगने ॥ वीतरगतयानित्यसममेवरमावहे ॥ ३० ॥ श्रवसिपुडवाच ॥ ॥ एवसमतयातनस्थिते तस्मिन्छिखिध्वजे ॥ चूडालाक्षितयामासतसत्त्वेनोदिताशया ॥ ३१ ॥ अहोवतपरसाभ्यभगवानयमागत ॥ वीतरगतयाज्कोषोजीवन्मुकोवतिष्ठते ॥ ३२ ॥ नैनहरतितेभोगानमहत्पोषिसिद्धय ॥ तसुखानिन्दुस्वानिनापदोनवसपद ॥ ३३ ॥ चितितासकलाएकप्रयात्येनमर्निदिता ॥ मन्येमहर्षयकानानारायणमिवापरम् ॥ ३४ ॥ आत्मदत्तांतमखिलतनेनस्मारयाम्यहम् ॥ कुमरूपमिदत्तकाचूडालैवमवाभ्यहम् ॥ ३५ ॥ इतिसिषित्वचूडालाचूडालावपुरक्षता ॥ दर्शयामासतत्राशुत्यक्वामदनिकावधु ॥ ३६ ॥ तस्मान्मदनिकादेहाचूडालानिगतिवसा ॥ यभावस्यपुरोयुक्तानिगतवसमुद्रकान् ॥ ३७ ॥

तव किंनस्तुल्यमाह ॥ मन्युरिति ॥ मण्डलतरतिरागभाधितारोनेनकारसगनितोद्वेगमयार्हतिभाब ॥ २७ ॥ अतएवक्षमापयामीत्याशयेनाह ॥ अबलेति ॥ २८ ॥ स्वेआकारो ह्रमद्व ॥ यधुभायनिच्छासि ॥ २९ ॥ ३० ॥ तस्यसत्तेनरागोद्वेषासनाद्यप्यतयापरीक्षितचित्तेन ॥ उदिताशयान्दृष्टा ॥ ३१ ॥ अकोपइतिच्छेद ॥ ३२ ॥ तैद्वमार्धतामो गान्तिद्वपथ ॥ ३३ ॥ चितितामदभिप्रेतासकलाजीवन्मुक्तलक्षणभूताभातिक्षमाधेयवृत्त्यादिषाकार्निवितामहर्द्वयएकमेवयानिनामुषतिआश्रयतीतिपाद ॥ ३४ ॥ तमेवगुणविरहितत्वास्तदन्तान्स्मारयाम्येवमप्युत्तेनमदित्यस्यासि ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ युक्तायागधारणावतीसमुद्रकालसुदकात्सपुटकात्विगतेव ॥ ३७ ॥

पणयेभर्तृचित्तानुरजनेपेशलाचतुराम ॥ दयितापूर्वदयिताम् ॥ ३८ ॥ माधवेवसर्तुसमुदितोपक्रिर्नकमलिनीमिव ॥ अथवासमुदितसमृद्धामाविर्भूतांवाभाधवस्यविष्णोपनि
 नीपद्महस्ताश्रयमिव ॥ रामावतारवसनेरामस्यविष्णुभावेमाकूसीतात्वेनभूमितलपविष्टाततोभूमितलासुनरुपगताश्रयमिवरत्नसपुटकालकटितारलश्रयमिवचन्द्रपोनि
 जादयितान्चूडालापरिददर्शपुरोददर्शैत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशोनि० पू० अष्टोत्तरशततम सर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ दृष्ट्वापृष्ट्वात्रपोष्यानाद्दृष्ट्वा
 सर्वसुविस्मिताः ॥ तुष्टप्रशस्यचूडालामार्गलंभ्यात्रानयन्निशाम् ॥ १ ॥ इदमव्ययमाणम् ॥ ११ ॥ कुमादिह्रिपेणत्वमेवकिमिहासि कियत्कालकिमर्थंवाइहमस्मिनिधौतिष्ठसि ॥ य
 ताददर्शानवधांगीपुनःप्रणयपेशलाम् ॥ कांतामदनिकामेवचूडालादयितांस्थिताम् ॥ ३८ ॥ समुदितमिवमाधवपद्मिनीमुपगता
 मिवभूमितलाच्छ्रियम् ॥ प्रकटितामिवरत्नसमुद्रकाल्परिददर्शानिजादयितांनृपः ॥ ३९ ॥ ॥ इत्यापूर्वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू०
 चूडालास्वरूपदर्शनं नाम अष्टोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अथतांदयितांहृष्टाविस्मयोऽफ्रुहृष्टा
 चनः ॥ शिखिध्वजउवाचेदमाश्रयंकुलयागिरा ॥ १ ॥ कात्वमुत्पलपत्राक्षिकुतःप्राप्तासिमुंदरि ॥ किमिहासि कियत्कालं किमर्थमिह
 तिष्ठसि ॥ २ ॥ अंगेनव्यवहारेणस्मितेनानुनयेनच ॥ ममजायाविलासेनतत्कलेवोपलक्ष्यसे ॥ ३ ॥ चूडालोवाच ॥ एवमेवप्रभो
 विद्धिचूडालास्मिन्संशयः ॥ अकृत्रिमेणदेहेनलब्धोऽस्यवमयास्वयम् ॥ ४ ॥ कुमादिदेहनिर्माणैस्त्वांवाधयितुमेवमे ॥ प्रपंचः शतशो
 खत्वमिहयातोवनांतरे ॥ ५ ॥ चदाराज्यंपरित्यज्यमोहेनतपसेवनम् ॥ त्वमागास्तस्यत्येवत्वद्वोधायाहमुद्यता ॥ ६ ॥ अनेनकुंभदेहेन
 मयैवत्वंविबोधितः ॥ कुंभादिदेहनिर्माणंत्वांवाधयितुमेवमे ॥ ७ ॥ माययानतुकुंभादिकंचित्सत्यंमहीपते ॥ अथोविदितवेद्यस्त्वंध्या
 नंनैतदखंडितम् ॥ ८ ॥ सर्वपश्यसितत्वज्ञध्यानेनाश्ववलोकय ॥ अथचूडालयेत्युक्तोवद्वापरिकरंनृपः ॥ ९ ॥ आत्मोदंतंविशेषेणध्याने
 नामलभैक्षत ॥ अंभिराज्यपरित्यागाच्चूडालादर्शनावधि ॥ १० ॥ सर्वमुहूर्तध्यानेनचात्मोदंतंदर्शयः ॥ आराज्यसंपरित्यागाद्वर्त्तमा
 नक्षणक्रमम् ॥ ११ ॥

यपिकुंभस्थितिकालप्रमाणजानात्येवतथाप्यस्यावेपां

तेरेणकुभागमनाप्यागपिस्थितिसंभावनाकियत्कालमितिप्रश्नः ॥ २ ॥ अंगेनअवयवसस्थानेनतच्चेष्टालक्षणव्यवहारेणअनुनयेनप्रेमवाक्प्रवधशैल्याममजायायाश्वूडालाया
 पसिद्धेनविलासेनतस्याकलामूर्तिरिवउपलक्ष्यसेदृश्यसे ॥ ३ ॥ अकृत्रिमेणसहजेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ तस्यश्रुतितदाप्रभुत्वेव ॥ ६ ॥ ७ ॥ सत्यमकाल्पनिकम् ॥ ध्यानेनप्रागुक्त
 योगधारणया ॥ ८ ॥ पश्यसिदृश्यसि ॥ परिकरतादृशधारणानुकूलासनादि ॥ ९ ॥ अंभिउपरि ॥ १० ॥ आवर्त्तमानक्षणक्रममितिअत्राप्याडनुकप्यते ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ पुलकोष्ठसतगतनीवाह्विषायप्रसायआलिङ्गितिर्येणान्वय ॥ गलदगलिर्धैवयवम् ॥ अस्याशिक्रियाविशेषणानि ॥ १३ ॥ आवाशब्देनाभाभिष्यक्तपरस्परानुरा
 गलक्षणस्यापिभाव ॥ योयादशोनावाशमयोऽपरप्रधानवक्ष्यगगारसोऽपभूषणवास्तुकिजिष्णुभिर्गणितुनशक्यतइत्यन्वय ॥ १४ ॥ द्विविधोऽपद्रव्यार्थभाषाभिबभिल
 सद्रूपेकआद्वयशक्तमिष ॥ १५ ॥ शैलीरुकिमिलासमुत्कीर्णपरस्परालिङ्गितमूर्तीद्वयश्लिष्टीभित्तौधिरभासात् ॥ १६ ॥ आनवातिशयेनमनसोजडीभावेनतस्माद्वयजक
 णिगारानाकायूयद्वयोपमौ ॥ १७ ॥ छस्तेचनस्यैवहीरोर्नसोऽजडीभावादेवश्लिष्टीस्थितलोषमयथास्यात्तथाआसात् ॥ प्रणयपेशलमयास्यात्तथाकर्ताप्रतिउधावे
 सर्वमालोषयभुपालोविररामसमाधित ॥ समाधिविरतोऽर्धविकसिनयनांबुज ॥ १८ ॥ विसार्यतरसावाहूपुलकोज्ज्वलतांगतौ ॥
 गलदगघनक्षेहमुच्चद्वाप्यस्रस्तदहम् ॥ १९ ॥ आलिङ्गचिरकांतानकुलोनकुलीभिव ॥ तयोरालिङ्गितस्मिस्तत्रभावोऽवभूवय ॥
 ॥ १५ ॥ नसवासुकिजिह्वाभिर्वकुहर्षेणशप्यते ॥ दिविस्थाविवपकेनरुताविवभिलत्तनू ॥ १५ ॥ शैलाविवसमुत्कीर्णीश्लयवाक्ता
 चिरमिधौ ॥ मुहूर्तनागलहर्भजलौपुलकपीवरौ ॥ १६ ॥ बाह्विश्लयतामीपन्नित्युत्कीर्णशरीत्रियौ ॥ अमृतापूर्णद्वयौसशून्यद्वयो
 पमौ ॥ १७ ॥ उन्मुक्तमुजभासांतावलक्षस्थितलोचनम् ॥ पनानदक्षणास्थित्वातूर्ण्यप्रणयपेशलम् ॥ १८ ॥ कर्ताचिबुकसलभकर
 योवाचमुपति ॥ अत्यंतमधुरक्षिन्ध कात स्वकुलयोपिताम् ॥ १९ ॥ पुण्यश्रवतिनिष्पद स्वाहुनामाश्रितदपि ॥ कियत्प्रमाणस्तन्वया
 ल्वयायाल्लडुमुन्धया ॥ २० ॥ अनुभूतश्रिरक्षेत्रशमत्तुर्यनदारुण ॥ एवंकुरुतरातस्मात्ससारकुहरादहम् ॥ २१ ॥ उत्तारितोऽययाबुद्ध्या
 साहिकेनोपमीयते ॥ अरुघतीशचीरीगायत्रीश्री सरस्वती ॥ २२ ॥ समस्तापेलववायतेतवतन्म्यागुणश्रिया ॥ धीश्री काति क्षमा
 मैत्रिकरुणायास्तुसुदरि ॥ २३ ॥ कर्तात्साकारकर्तासुप्रयमेवाभिलक्ष्यसे ॥ प्रेरणाध्ववसायेनत्वयाहमवयोधित ॥ २४ ॥ केनप्रत्यु
 पकरणपरितुष्यतिमेन ॥ मोहादनादिगहनादनतगहनादपि ॥ २५ ॥ पतितव्यवसायिन्यस्तारयतिकुलश्रिय ॥ शास्त्रार्थगुरुमन्त्रादि
 तयानोत्तारणक्षमम् ॥ २६ ॥

निपेणान्वय ॥ १८ ॥ १ ॥ रतिनिष्पदेऽनुरागरसोऽस्यतमापुर्वादिविशेषणचणुदयविशिटकियत्प्रमाणोविस्तीर्णइतिभावत् ॥ २० ॥ भानुर्येनपुरुषाययसिद्विप्रयोऽनेनहेतुना
 ॥ २१ ॥ यथाभद्रक्षेद्रुद्ध्या ॥ सापुष्टि ॥ २२ ॥ धीश्रीस्यायारक्षकभ्याआकारेणहीनर्षेणकानासुधीपुनयाऽन्विच्छास्तास्वपित्तप्रययमाश्रयासमीवाभिलक्ष्यसेरतिपेरणा
 न्वय ॥ २३ ॥ २४ ॥ कृष्णार्थास्तवनकेनप्रत्युपकरणपरितुष्यति ॥ येनद्रुष्यमितादराऽभ्यस्तुपकारादुर्लभइतिभावत् ॥ २५ ॥ शास्त्रार्थस्यादिरतिशयोक्तिभरसासार्थ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ निरिच्छाया कतकृत्याया स्तेप्रत्युपकारेऽहमसमर्थ इत्याह ॥ निरिच्छाया इति ॥ २९ ॥ कुलांगनां मन्येत्तामिति शेषः ॥ लोके प्रसिद्धा सर्वा कुलांगनास्त्वया धुना जिता इति शेषः ॥ ३० ॥ नारीणां सौजन्यादिगुणोत्कर्षं चार्मुप्रथमव्यपदेशयामाविव्यसि ॥ ३१ ॥ स्वापेक्षया गुणजा लैरतिशायिनीत्वानिर्मितवतो धातुर्विषये प्रकुपिता इ

यथैताः स्नेहशालिन्यो भर्तृणां कुलयोषितः ॥ सखा भ्राता सुहृद्व्यो गुरुर्मित्रं धनं सुखम् ॥ २७ ॥ शास्त्रमाच्यत नं दासः सर्वं भर्तुः कुलांगनाः सर्वदा सर्ववर्त्तने पूजनीयाः कुलांगनाः ॥ २८ ॥ लोकद्वयसुखं सम्पदमसर्वं चासुप्रतिष्ठितम् ॥ निरिच्छायाः प्रयातायाः पारं संसारवारिधेः ॥ २९ ॥ कथमस्योपकारस्य करिष्येते प्रतिक्रियाः ॥ मन्ये कुलांगनां लोके लोके सर्वास्त्वया धुना ॥ ३० ॥ नारी सौजन्यचर्चा सुव्यपदेश्या भविष्यसि ॥ त्वानिर्मितवतो धातुर्गुणजालातिशायिनीम् ॥ ३१ ॥ मन्ये प्रकुपितानूनमरुंधत्यादिकाः स्त्रियः ॥ सती त्वं रूपसौजन्यगुणरत्नसमुद्भिके ॥ ३२ ॥ एहिमेत्वं द्रुणोत्कर्षपुनरालिंगनं कुरु ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इत्युक्त्वा मृगशावाक्षी चूडालां तां शिखिध्वजः ॥ ३३ ॥ आलिङ्गिगपुनर्गान्धनकुलो न कुलीमिव ॥ चूडालोवाच ॥ देवशुष्कक्रिया जालपरे लवण्याकुलात्मनि ॥ ३४ ॥ भूयो भूयो भ्रमहं लवदर्थदुःखिता भवम् ॥ तनलवदवबोधात्मा स्वाथर्गवोपपादितः ॥ ३५ ॥ मया तदञ्च किं देव करोषि मम गौरवम् ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ त्वया यथा वरारोहे स्वार्थः संप्राप्यते शुभः ॥ ३६ ॥ तमिदानीं तथा सर्वाः साधयन्तु कुलांगनाः ॥ बुध्यसे कान्तविश्रांतो जगज्जालतटे विभो ॥ ३७ ॥ अद्य तं प्राक्तनं किंचिन्मोहं समनुपश्यसि ॥ इदं करोमि न दंतु प्राप्नोमि दमिति स्थितिम् ॥ ३८ ॥ अंतर्हससि तां कच्चिदशापेलवतां धियः ॥ तास्तुच्छलब्धा कलनास्ताः संकल्पकुक्कल्पनाः ॥ ३९ ॥ त्वयि नाद्यावलोक्यते देवव्योम्नि विपर्वताः ॥ किं वमद्यां गसंपन्नः किं निष्ठोसि किमिहस ॥ ४० ॥ कथं पश्यसि पाश्चात्यदेहचेष्टाक्रमं विभो ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ पूर्णनीलाब्जमालासारविलोचने ॥ ४१ ॥

लव्यव ॥ त्वमेव सतीपतिव्रता ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ साधयति न शक्नोतीत्यर्थः ॥ जगद्वृक्षेणस्य जालस्य तटे परावधौ विश्रांतः सलत्त्वतो बुध्यसे कच्चिदिति व्यवहितेनाच्ययः ॥ ३७ ॥ तत्रात्कनं पयोव्रतोपवासादिमोहकिंचित्तुच्छसमनुपश्यसि कच्चित् ॥ ३८ ॥ धियः अपक्वदशयापेलवतां कोमलताम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ कथं कीदृशार्कसत्यमुत न तुच्छमित्यर्थः ॥ सुमनोभिः पूर्णनीलाब्जमालासरतः सादृश्यादनुसरतस्तथा विधेविलोचने यस्यास्तथा विधेहे चूडाले ॥ ४१ ॥

१ मन्ये कुलांगनां लोके जिता सर्वा इत्यपि पाठो दृश्यते परतुना यटीकाकारसमतदिति भाति

मयस्यगाम्युनाभयव सान्निहोदस्यदिवकस्यरस्यरात्रस्यवायस्यपत्यौनप्रकाशकपास्थितातसस्यतस्यौन अहमचिउपपरमर्भीपभूतप्रत्यागतपाआस्थित । त्रयाध
 रान्निमपपापार्तिनयेषादृषयाधीनित्वातुभदनेषमपापिस्थितिज्ञातम्यस्य ॥ तामेषपपप्यद्वर्यापति ॥ निरीहृदत्यादिना ॥ ४२ ॥ अर्धद्वयपरमार्थसत्त्वप्र अनद्विभि
 द्वादिअहमयस्यगाम्युनाभयवसुकाटालावसनापादृषयादृभूत्यास्थितदस्य ॥ अहमपत्यप्रमणचिर्त्तकत्वमप्याधिष्ठितस्तानिरतिरायातददशागुपयातोस्मिपापप्रसहृषेर
 तिरनेपटनरादिदरायान्दपमभाषाअपिनयतिपयतिनिरतिगुयक्रुधति ॥ तस्यहनदषाभ्यनाभूत्यादराते आत्मासेपांसपधर्माभिभुते ॥ अहमस्यात्मनोहृपनापटना
 त्वमवयस्यपस्यातस्तस्याहमुपाभ्यित ॥ निरीहोस्मिनिरशोस्मिनप्र सख्योस्मिनिसह ॥ ४२ ॥ शांतीहमर्थरूपोस्मिचिरायाहम
 हस्मिन ॥ तांशगामुपयातोस्मियतेश्वर्तकत्वमनि ॥ ४३ ॥ प्रतिपद्यतिसहस्रानयादिरहरादय ॥ नर्किचिन्मात्रचिन्मात्रनिष्ठोस्मिस्व
 स्यभास्थित ॥ ४४ ॥ भ्रमणाहंविमुक्तोस्मिससारेणालिबने ॥ ननुष्टोस्मिनिखिन्नोस्मिनायमस्मिनचेतरत् ॥ ४५ ॥ नस्यूलोस्मि
 नमस्त्रोस्मिसत्यमस्मिचसुदरि ॥ तेजोर्पिपात्ययातेनभित्तावपतितेनच ॥ ४६ ॥ क्षयातिशयमुक्तेनप्रकाशेनास्मिर्वैसम ॥ शांती
 स्मिमाप्यनतास्मिस्वस्योस्मिविताशय ॥ ४७ ॥ परनिवाणएवास्मिसदृशोस्मिपतिवते ॥ यतदोस्मितदेवास्मिवकुशक्रोमिनेतरत्
 ॥ ४८ ॥ तरगतलपांगेगुरुत्वमनभोजिते ॥ प्रसादेनविशालाक्ष्यार्काणोस्मिभवसागरत् ॥ ४९ ॥ पुनर्मलनयकामिशतभ्यातमुव
 णवते ॥ शांतिस्वस्याहृदयतांवातरागानिरशर्वा ॥ ५० ॥ सर्वातीत सवगश्वत्वमिवायमहस्थित ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ एवस्थिते
 नश्रानत्तनाणशब्दयप्रिय ॥ ५१ ॥ किमिदानींनमोद्गहिरांचतेनहामते ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ प्रतिपधनजानामिनजाना
 म्यभिवाष्टितम् ॥ ५२ ॥ यदाचरस्मिन्निवत्वपदाधिहोद्यततया ॥ यपन्मतेसकलयास्त्वविकलप्रिये ॥ ५३ ॥ नर्किचिदनुसधातुजा
 नाप्यपरसुदर ॥ यद्वर्षेचिज्जानासितदेवपुरुसुदरि ॥ ५४ ॥

५४ भाव ॥ ५५ ॥ अर्धद्वयकायका ॥ इतरकारणम् ॥ ५६ ॥ सत्यमथाधितवस्तु ॥ तेजोर्पिपात्ययादिवहलाहृदिपयातेनप्रस्तावपतितेनचनभोभाप्रविष्टारि
 कायकायाताएव ॥ ५६ ॥ जगत सर्वद्वयमनिरस्यसाप्यनतासि ॥ विगताशयानिभयनस्क ॥ ५७ ॥ हेपतिवते ॥ सर्वाद्यतेदन्निपादघटीनामनमिषव्रतयस्यादतिप्युसस्या
 र्धमिदमद्वय ॥ अथशसप्याससत्त्वप्रविष्टादक्षणाव्रतसदृशजुन्यशरीरभलास्मिर्त्यर्थ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ शतवारप्यातमप्रीशोधिप्रपरदुष्टपीतद्वत् ॥ यत स्वद्वयनिष्ठा
 याद्वन्मनापुनः ॥ तिररानिधिसनार्थयस्य ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतरराचनद्विप्रप्रिषिभ्यतदतिप्रतिषय ॥ कश्चपिपद्म ॥ तनजानाभि ॥ ५२ ॥ कदाचिदनुसधानकाके ॥ यत
 भाव ५३ ॥ ५४ ॥ अथराचयाप्रविष्टादक्षीराशान्यपूजनादुर ॥ आनासिजतप्यनयप्रिये ॥ ५५ ॥

धारयिष्यामि हृदि स मतास्मीति यावत् ॥ गलितमिष्टदृच्छातद्विषयजातयस्मात्तथा विधेन इष्टपहणमनिष्टस्याप्युपलक्षम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आहर्तुमाचरितुम् ॥ ५७ ॥ एषणरा
ज्यगोगाग्रपेक्षणम् ॥ ५८ ॥ तत्रोपपत्तिमाह ॥ यदिति ॥ यद्यस्मात्कारणाध्याणानाचक्षुरादीनामुत्प्राणस्य च स्वोचितविषयानेषणे सत्यत्र परमात्मनिकोतिशयः ॥ न
चाज्ञानात्प्रवृत्तत्वे विदोतःकरणदेहेन्द्रियादितादात्म्याध्यासोस्ति येनेन्द्रियाणां विषयभोगाभ्यासेन मालिन्ये आत्मनोऽपि मालिन्यप्रसक्तिः ॥ निष्क्रियासगचिन्मात्रमूर्तोहितत्वे वि
तको भोगानभ्यसेत कश्चिदित्यर्थः ॥ अस्त्येवैककरणपदव्यत्ययश्रद्धादसः ॥ तस्मात्तद्व्यभोगमात्रेण तदभ्यासव्यसनमालिन्याप्रसक्तद्वेगादौ तद्वेगाते मध्येन दनराले च यं

तदेव धारयिष्यामि प्रतिविंबं यथा मणिः ॥ चेतसा गलिते हेन यथा प्रासमर्निदितम् ॥ ५५ ॥ नस्तौमिनच निदामि यदि दृच्छासि तदा चर ॥
॥ चूडालोवाच ॥ ॥ यद्येवं तन्महाबाहो समाकर्णय मन्मतम् ॥ ५६ ॥ आकर्षय जीवन्मुक्तात्संस्तदेवाहर्तुमर्हसि ॥ सर्वत्रैक्यावबोधेन
मौर्ख्यक्षयभुवान्विताः ॥ ५७ ॥ निरिच्छास्तावदाकाशविशदाः संस्थिता वयम् ॥ यादृगेषणमस्माकं तादृशं तदनेषणम् ॥ ५८ ॥ यस्मा
णानैषणकोञ्चिन्मात्रोभ्यसते हि कः ॥ तस्मादाद्यंतमध्ये पुयेव यं पुरुषोत्तम ॥ ५९ ॥ शेषमेकं परित्यज्य त एव मे स्थिता वयम् ॥ राज्येन
सांप्रतेनेमं कालं नीत्वा क्रमेण वै ॥ ६० ॥ विदेहतां प्रयास्यामः प्रभो कालेन केन चित् ॥ ॥ शिखि ध्वज उवाच ॥ ॥ वयमाद्यंतमध्ये पुराजानो राजसत्तम ॥ ६१ ॥
इशास्तरलेव द ॥ ६१ ॥ शेषमेकं परित्यज्य तिष्ठामः कथमेव वा ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ वयमाद्यंतमध्ये पुराजानो राजसत्तम ॥ ६२ ॥
मोहमेकं परित्यज्य भवामः पुनरेव ते ॥ स्वएव नगरे राजा भवत्वं स्वासने स्थितः ॥ ६३ ॥ ललामाननुकानां महिषीते भवान्महम् ॥ स नृ
पामत्तवास्तव्या नृत्यन्नवनवांगना ॥ ६४ ॥ सपताका ध्वनन्तूर्या पुष्पप्रकरिणी पुरी ॥ लसद्दृष्ट्या समंजस्यारण्येषु पालिमालया ॥ ६५ ॥
मधुमासलतालक्ष्म्या चिराद्भवतु सा सम ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ इति चूडालया प्रोक्तो विहस्य स शिखि ध्वजः ॥ प्रावाच मधुरं वाक्य
मक्षुब्धं विगतज्वरः ॥ ६६ ॥ एवं चेत्तद्विशालाक्षि स्वायत्तानखिविष्टपे ॥ सिद्धभोगाश्चिप्यस्तां तु निवसांमि न किंप्रिये ॥ ६७ ॥

ये यस्तथावालेतस्वभावा एव प्रारब्धशेषमेकभोगेन परित्यज्य पयित्वा स्थितानतु किंचिदन्यथाभूता अन्ये वा भविष्याम इत्यर्थः ॥ ५९ ॥ इममायुः शेषरूपं कालम् ॥ ६० ॥
तस्मादाद्यंतमध्ये पितृमपि सभावयस्तजिज्ञासमानो राजापृच्छति ॥ वयमिति ॥ ६१ ॥ तदभिप्रायानुसारेणैव चूडालोऽपि तदर्थं वर्णयति ॥ वयमिति ॥ ६२ ॥
तत्र शेषाद्व्यस्यार्थान्तरमाह ॥ मोहमिति ॥ ६३ ॥ कालानामतः पुरस्त्रीणाललामो भूषणभूता भवामि भविष्यामि ॥ मत्तादृष्टावास्तव्याः पुरवासिनो यस्याम् ॥ एतदादीनि पुरी
विशेषणानि मधुमासलतालक्ष्मीसाभ्योपपादकानि ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ यद्विनेमया सह भोगेच्छास्ति तर्हि देहेण प्रार्थिता दिव्यभोगा एव भुज्यंता किमानुषैरतिराजाह ॥
एव चेदिति ॥ ६७ ॥

॥ ८ ॥ १० धिमुनद्वे ॥ १ ॥ ११ ॥ यथासंस्थानयथास्थितम् ॥ ७८ ॥ विरस्यस्योपाधीनकायापस्यो ॥ ७९ ॥ दिनाधारसायसध्याम् ॥ सायसध्यासमास्कराभिमुक्तं
दिनाधारता ॥ परस्परसिद्धभागापस्योत्तराधिविनिवाहनात्यारुन्तरी ॥ ८० ॥ ७९ ॥ तत्परस्परानुभवासिद्धभोगोसमुत्सवस्यप्रणयसामिष्टासगर्भयथास्याप्तयाआश

यूहालावाच ॥ ॥ नराजन्ममंगेगुवाछानापिभिर्भूतिषु ॥ स्वभावस्यवशादेवयथाप्राप्तेनमेस्थिति ॥ ६८ ॥ नसुखायममस्वर्गोनरा
ज्यन्तापचक्रिया ॥ यथास्थितमविदुष्यतिष्ठाभिस्वस्यचंपिता ॥ ६९ ॥ इदसुखमिदनेतिभिभुनेक्षयभागे ॥ सममेवपदेशातेतिष्ठाभी
हययास्तुतम् ॥ ७० ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ युक्तमुक्तविशालासित्वयेतत्समयाधिया ॥ कोवाय किलराज्यस्यग्रहेत्यागोपिवाभ
वंत ॥ ७१ ॥ सुखदुःखदशांचितात्यक्काविगतमत्सरम् ॥ यथार्जस्थानमवेर्भौतिष्ठाव स्वस्यतर्गतौ ॥ ७२ ॥ इतितत्रकथालापकयनेन
तयोदयो ॥ कातयाश्रितपत्यवासरजनुतांययौ ॥ ७३ ॥ अयोरयायदिनाचारयथाप्राप्तमर्निर्दिता ॥ सोत्कठावप्यनुक्तौचक्रतु
कायपर्विदौ ॥ ७४ ॥ स्वगसिद्धिभनाहृत्यतस्यतु पूर्णचंतसौ ॥ एकस्मिन्नेवशयनेतैस्तं प्रणयचंपितै ॥ साप्यतीयापरजनीतयोर्जीविद्वि
मुक्तयो ॥ ७५ ॥ तद्गंगर्भोक्षसुखमुत्तमया स्वयमभाशसतां प्रणयवाक्यविलासगर्भम् ॥ उत्कठां प्रणयिनीर्धियमानयतीर्दीर्घार्मुह
तवदसौरजनीजगाम ॥ ७६ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० भो० ति० पु० पू० चू० चूहालाप्रकटीकरणनामनवाधिकशततम सर्ग ॥ १०९ ॥
श्रावस्तिष्ठउवाच ॥ ॥ तत समुदितसूर्यवितमस्यवरस्थिते ॥ ममुद्रकादिवजगन्मणौतस्मिन्विनिर्गते ॥ १ ॥ विकसत्यकणोपातेचक्षु
र्धावाभुजाकरे ॥ आचारं विवलोकयुप्रसृतं प्वकरद्दिमपु ॥ २ ॥ दपतीतौ समुद्रयायकृतसध्याक्रमौ स्थितौ ॥ पञ्चासनेद्वद्वक्षि० धे० का० तौ का
चनरदर ॥ ३ ॥ अयोरयायानचूहालारत्नकुम्भपुर स्थितम् ॥ कातासकलयामासपूर्णमसाधिवारिभि ॥ ४ ॥ तेनमगलकुम्भेनतपूर्वा
भिमुत्तंस्थितम् ॥ सायार्जभारमेकातेस्तरान्यऽभिपिचसा ॥ ५ ॥

समा कथयतेसयोर्धियमुत्कठां सोत्कठां मानयतीपापयतीरजनीदीपापिपुद्गलप्रकाशमस्य ॥ ८१ ॥ ॥ इ० वासि० ता० प० नि० पु० नवोत्तराश्विनम सग ॥ १०९ ॥
सदृशरूपधेभ्येनमभेनस्युत्तराश्विन ॥ तैरल्लासुश्चिरात्तयविभुक्तविनिवर्ज्यते ॥ १ ॥ समुद्रकात्समुद्रतेजगद्यकाराकमणविहसमुदितेसूर्यवितमस्यवरस्थितेसति ॥ २ ॥ जना
नारदय्याश्रितेचक्षुर्धावाभुजाकराश्चक्षुर्दिभि ॥ ३ ॥ १ ॥ समाधिवारिभिः पूर्णपुर स्थितरत्नकुम्भपुराज्याभिधेकायसकलययागास ॥ ४ ॥ नराजगम् ॥ ५ ॥

सकल्पमात्रेणोपगतस्वयोन्यविष्टरेसिंहासने ॥ ६ ॥ मौनमुनियोन्यमिदंशांतंजडलज्यशासनयोग्यभिद्रादीनांतंजोभर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ ८ ॥ पट्टाभिषेकाभावात्तीहारप
 दद्वारपालस्थानतत्रविनयात्तिष्ठतीम् ॥ देवीपदेकताभिषेकास्थाने ॥ ९ ॥ १० ॥ योगसिद्ध्यातवसत्यसकल्पात्समवयम् ॥ भूषणालकारशस्त्रास्त्रादिभिर्महाविभववद्भक्षीहिंणी
 संकलयोपगतैर्हमेस्वभिषिक्तंस्वविष्टरे ॥ स्थितंप्रोवाचतन्वीसाचूडालादेवरूपिणी ॥ ६ ॥ केवलंमौनमुत्सृज्यतेजःशांतमिदंप्रभो ॥ अथा
 नांतोकपालानांतंजस्वभर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ चूडालयेतिसंप्रोक्तोवनेराजाशिखिध्वजः ॥ वदन्नेवंकरोमीतिमहाराजत्वमाययौ ॥ ८ ॥ अ
 थप्रतीहारपदेतिष्ठतीमाहमानिनीम् ॥ अद्यदेवीपदेराज्ञीत्वांकरोम्यभिषेकिनीम् ॥ ९ ॥ इत्युक्त्वासरसिस्राप्यमहादेवीपदेतथा ॥ अभि
 षिक्तंरुद्रपङ्कत्वासतामाहनिजांप्रियाम् ॥ १० ॥ प्रियेकमलपञ्चाक्षिषणात्संकल्पसंभवम् ॥ महाविभवमुदामसैन्यमाहर्तुमर्हसि ॥ ११ ॥
 इतिकंतवच्चःश्रुत्वाचूडालावरवर्णिनी ॥ सैन्यंसंकल्पयामासप्रावृद्धयनमिवोद्भटम् ॥ १२ ॥ सैन्यंददृशतुस्तौवाजिवारणसंकुलम् ॥
 पताकापूरिताकाशंतीरंधीकृतकाननम् ॥ १३ ॥ तूर्यारवध्वनञ्छैलगुहागहनकोटरम् ॥ मौलिरत्नमहोद्योतविचूर्णिततमःपटम् ॥ १४ ॥
 तत्रगंधद्विपवरैकृतपार्थिवमंडले ॥ रक्षितेदृष्टसामंतैरारुढौलृपदंपती ॥ १५ ॥ ततःशिखिध्वजोराजामहिष्यासममिष्टया ॥ पदातिरथ
 संबाधंकर्षन्तिबलोलम् ॥ १६ ॥ चचालाचलचालिन्यसेनयासततोवनत् ॥ भिदन्निवरसाशैलंवात्यवेवाशुभौमया ॥ १७ ॥ त
 स्मान्महेशैलेद्राक्षलितःसमहीपतिः ॥ पथिपश्यन्निरीन्देशान्मदीर्घमान्मजंगलान् ॥ १८ ॥ दर्शयन्स्वप्रियायास्तमास्तवत्तांतसंचय
 म् ॥ प्रागल्भ्येनैकालेनस्वांपुरींस्वर्गशोभनाम् ॥ १९ ॥ तत्रतेतस्यसामंतास्तदागमनमाहताः ॥ विविदुर्जयशब्देननिर्जन्मश्चोदिताश
 याः ॥ २० ॥ एकतांसंप्रयातेनतारतूर्यानिनादिना ॥ बलद्वयेनतेनासौविवेशनगरंरुद्रः ॥ २१ ॥ लाजपुष्पांजलिवातैरावृष्टःपौरयोषिता
 म् ॥ वणिग्मार्गमसौपश्यन्परंपरमनुत्तमम् ॥ २२ ॥

परिभाषैरुद्धामम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ नीरधीकृतंनिरवकाशीकृतंकाननंयेन ॥ १३ ॥ तूर्यारवैःप्रतिध्वनंतःशैलगुहागहनकोटरायस्य ॥ १४ ॥ यन्मदगंधमन्येद्विपानसहतेसंगंध
 द्विपः ॥ १५ ॥ बलसैन्यम् ॥ १६ ॥ भौमयाभूत्पथा ॥ १७ ॥ १८ ॥ तप्राकनमात्मनःस्वस्यप्राङ्गुरान्निगीतस्यमार्गो जानपदैःसहदन्तवत्तांतसंचयम् ॥ १९ ॥ सामंतास्त
 तद्देशाधिपत्येनिरूपितामन्त्रिणः ॥ उदिताशया सोत्कटाः ॥ २० ॥ २१ ॥ लाजाजलीनांपुष्पाजलीनाचवतैः ॥ परपरमुत्तरोत्तरम् ॥ २२ ॥

भोगमोक्षमयस्तत्पुत्रः ॥ ३ ॥ शिखिध्वजस्य प्रसिद्धेन सर्वत्यागकर्मेणैव कचोपि यथा बोधमवाप्तवान्स्थित्वा त्वमपि बुध्यस्व ॥ ४ ॥ समासेन सांकर्येन ॥ ५ ॥ ६ ॥ बालभावा-
 त्पुत्रीर्णा निर्गता यौवनप्राप्तमात्र इति यावत् ॥ पदपदार्थज्ञः सर्वविद्यास्थानेषु निष्णातस्तत्र प्रसिद्धा कथमोचरपदपदार्थज्ञश्च ॥ ७ ॥ जीवएव तन्तुं रिवस्त्वं धसहस्रकरो यस्य तथा वि-
 धेन जनुनामादशेन ॥ ८ ॥ उड्यते शीघ्रनिर्गम्यत इति यावत् ॥ अतिवैराग्यदाढ्यात्पक्षिपथे पश्चात्तापो द्वे गरीहितं यथा स्यात्तथा कृतेन सर्वत्यागेन ॥ ९ ॥ १० ॥ महारायाः

यथा शिखिध्वजो राज्यं कृतवानेव मीदृशम् ॥ रामव्यवहरन् राज्ये भोगमोक्षमयो भव ॥ ३ ॥ शिखिध्वजक्रमेणैव यथा बोधमवाप्तवान्
 न ॥ कचो बृहस्पतेः पुत्रस्तथा बुध्यस्व राघव ॥ ४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ बृहस्पतेर्भगवतः पुत्रोऽसौ भगवान्कचः ॥ यथा प्रबुद्धो भगवन्स-
 मासेन तथा वद ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ शृणुराजन्कथां श्रीमाञ्छिखिध्वजवदेव सः ॥ प्रबोधं परमं यातो देवदेशिकजः कचः
 ॥ ६ ॥ बालभावात्समुत्तीर्णः संसारोत्तरणोन्मुखः ॥ कचः पदपदार्थज्ञो बृहस्पतिमभाषत ॥ ७ ॥ ॥ कच उवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ-
 कथं संस्तुतिपुंजरत् ॥ अस्मान्निर्गम्यते ब्रूहि जंतुना जीवतंतुना ॥ ८ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ अनर्थमकरागारादस्मात्संसारसागरा-
 त् ॥ उड्यते निरुद्धे गंसर्वत्यागेन पुत्रक ॥ ९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ इत्याकर्ण्य कचो वाक्यं पितुः परमपावनम् ॥ सर्वमेव परित्यज्य
 जगामैकांतकाननम् ॥ १० ॥ ॥ बृहस्पतेस्तद्गमनं नो द्वेगाय वभूवह ॥ संयोगे च वियोगे च महान्तो हि महाशयाः ॥ ११ ॥ ॥ अथ वर्षेषु जातेषु
 त्रिषु पंचसु सोनप ॥ पुनः प्राप महारण्ये कस्मिंश्चित्पितरं कचः ॥ १२ ॥ ॥ परिपूज्या भिवाद्यैर्न समातिंगितपुत्रकम् ॥ अष्टच्छद्वावपतिर्दिवमुद्ययौ ॥ १५ ॥ ॥ गतेन
 सकचः कांतया गिरा ॥ १३ ॥ ॥ कच उवाच ॥ ॥ अद्येदमष्टमं वर्षं सर्वत्यागः कृतो मया ॥ तथा पिता तविश्रांतिनाधिगच्छान्म्यनिदिता-
 म् ॥ १४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ एवमात्तं वचस्तस्मिन्कचो वदति कानने ॥ सर्वमेव त्यजेत्पुंकावावपतिर्दिवमुद्ययौ ॥ १५ ॥ ॥ गतेन
 स्मिन्कचो देहाद्वल्कलाद्यप्यथा त्यजत् ॥ गते द्वेभ्यां कर्तारं गरीशं ह्योषासमो भवत् ॥ १६ ॥ ॥ पुनर्वर्षे जयेणैष कस्मिंश्चित्काननांतरे ॥ तस्या-
 जांबुदवर्षादिशरदीवनभस्तलम् ॥ १७ ॥

मेरुवत्स्थिरा शयाः ॥ ११ ॥ त्रिषु पंचसु च वर्षेषु अष्टास्वित्यर्थः ॥ तच्चित्तपरिपाकतारतम्यं विज्ञाय रोषं त्याजयितुं मागर्तपितरं प्रापेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दिवमाकाशम्
 ॥ १५ ॥ गते द्वेति ॥ सन्निहितसूर्यादयः कालिकशरद्वोषो नित्यावत् ॥ १६ ॥ पुनरित्याद्यर्थमुत्तरश्लोके दूयमानमना इत्यतः प्राग्योज्यम् ॥ कथंच शरद्वोषासमो भवन्नत्राह ॥
 तत्याजेति ॥ कचिद्विरिगुहाश्रयेणांबुदवर्षादितत्याजपरिजहार ॥ १७ ॥

राददीनुकचिद्विभेतेष्वभाषणप्रधानमनाप्यनुवर्तय्येवकस्मिन्वित्ताननातेतेभेवपितरगुरुभागतयाय ॥ १८ ॥ १९ ॥ वेणुलतावह ॥ आदिपदात्कमंडलुहस्यजिनापदि
 ॥ २० ॥ २१ ॥ अयिपयपञ्चिष्टभाष ॥ २२ ॥ यवनेदेनदृष्टयाय ॥ चित्तस्यस्थान्मेपणधिराराख्यायाऽप्राकृष्टितास्थानेभपयचनादिनिभाष ॥ पितरपियापययोर्धनितनानिनिपा
 यत ॥ २३ ॥ ननुप्रपुराहाहस्तुभाषादिमदेदेद्विधयधियत्तयागोवेधचित्तत्यागसेस्यतितभाह ॥ पदायेति ॥ तदेतत्तद्वार्थद्वेहादिकचित्तस्यकभाषितस्यादित्यनिर्णयदानागस्क
 चित्तनिलयनापराधप्यन्यद्वहादिप्यर्थकित्सकामित्यागास्यनोचितद्वत्यर्थ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ चित्तधिरसाक्षिणाचित्तपुण्यकुलजानतोजीवमुत्तजना ॥ २७ ॥ हेप्रयत्न
 उवासेकोदिगतेपुरातश्चन्यवपुश्चसन् ॥ द्रव्यमानमनाप्रापतमेवपितरगुरुम् ॥ १८ ॥ कृतपूजाकर्मोभतत्पासमालिगितपुत्रकम् ॥ अ
 पृच्छत्सपचाभूयस्तेदगददयागिरा ॥ १९ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ तातसर्वपरित्यक्तकयावेणुलतायपि ॥ तथापिनास्तिविश्रातिस्वपदे
 दिक्वरान्महम् ॥ २० ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ चित्तसर्वभितिप्रादुक्तस्यक्कापुञ्जरजसे ॥ चित्तत्यागविदुः सर्वत्यागसवविदोजना
 ॥ २१ ॥ ॥ श्रावसिपुत्रवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वावाक्यपतिपुत्रपुत्रतरसानम ॥ अन्विषेपकचश्चेत्तपरित्यक्तुमस्तिन्नधी ॥ २२ ॥ चित्तयत्न
 प्यसोचितनयदावेदकानने ॥ तदाम्भितयामासधियैवपितरययो ॥ २३ ॥ पदार्थदृढदेहादिनचित्तभित्तिकथ्यते ॥ तदेतत्किक्काव्यर्थ
 निरागस्कत्वजान्महम् ॥ २४ ॥ पितुसकारगच्छामिशानुचित्तमहारिपुम् ॥ भ्रातातत्संस्तजान्म्याश्रुतत्किष्ठाभिजिज्वर ॥ २५ ॥ ॥ श्री
 वसिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिसर्वित्यसकचउज्जगामनिविष्टपम् ॥ वाक्यपतिप्राप्यसन्नेहवर्दप्रणनामच ॥ २६ ॥ अपृच्छच्चैनमेकतेकिंचित्त
 म्नागवन्मह ॥ स्वरूपमुहिचित्तस्ययेनतत्सत्यजान्महम् ॥ २७ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ चित्तनिजमहकारविदुश्चित्तविदोजना ॥ अत
 ययमहमावोजतोकाचित्तमुच्यते ॥ २८ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ त्रयस्त्रिंशन्महाकोटिप्रमाणस्यमहानते ॥ गुरोर्गवाणदृढस्यकयमेत
 ददतिमे ॥ २९ ॥ ॥ मन्यस्यदृक्करस्त्यागोनसिद्धिमुपगच्छति ॥ कयमेपुकेलित्यगुशक्यतेयोगिनांवर ॥ ३० ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥
 ॥ अपिपुष्पावदलनादपिलावनमीलनात् ॥ सुकरोहकतेस्त्यागोनछेराजमनागपि ॥ ३१ ॥ ॥ यथेतदेवतनयतयाष्टपुत्रवदामिते ॥ अ
 ज्ञानभायप्रसिद्धवस्तुज्ञानेनस्यति ॥ ३२ ॥

एतद्भाषाकोटिप्रमाणस्यमीर्णदस्यगुरा हेमकामतेबृहस्पतेश्चाभाषणचित्तमित्येतत्कथयन्नेव ॥ आहकारस्यलोकेशात्मतदैवमसिद्धेस्तस्यागेआत्मत्यागापत्यनैरात्म्या
 पततिनिभाष ॥ २९ ॥ ॥ नाप्यात्मनस्त्रागोभाषाभाषत्यहेयस्त्यागाल्यादित्यागोनाह ॥ यथेदमिति ॥ ३० ॥ ॥ सत्यतत्ताक्ष्यपरिष्येतत्यागोइहकारपरिष्येतनुसाक्षिणिपुष्पावदल
 नादपिपुष्पावदलनादपि ॥ अयमिति ॥ ३१ ॥ ॥ अज्ञानमुदसाक्ष्यपरिष्येतलक्षणोभोइतत्त्यागमसिद्धमहकारादिसंस्तुतत्त्वज्ञानेनतत्परिष्ययमावेण ॥ ३२ ॥

१ साक्षिणाचित्तपुण्यकुल्यत्वेक्षितमितिभाषति

बालकस्थितवेतालवद्वस्तुऽसन्नेवसन्निवसंपन्नोऽज्ञादृष्ट्यास्थितः ॥ ३३ ॥ तथाहंकेतिरपिमिथ्यास्फुरतीत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ नचसदसन्नितिशेषः ॥ ३५ ॥ सर्वप्रपञ्चमिथ्यात्वेकिं
विद्यतेतदाह ॥ एकमिति ॥ सर्वमिथ्यात्वेपितद्वेदनविद्यते ॥ तद्विद्यमानताया साधकाभावादेवासिद्धेरितिभावः ॥ ३६ ॥ तदसत्त्वेजगत्प्रधानुपपत्तेरपितदस्तीत्याह ॥ सर्व
वेति ॥ अद्विवेतिशेषः ॥ ३७ ॥ तत्रदृग्दृश्ययोर्मध्येअयमहकार क कुतोनिमित्ताकथदृग्दृश्यमेतन्नात्यकारांतरेणवाज्जस्थित उभयविलक्षणस्वभावस्यास्योद्भववदुर्वचइ
त्याह ॥ केति ॥ रजोराशि शुष्कप्राप्तुनिचयः ॥ ३८ ॥ अयदेहादिसपिन्नादिनोजातोहम् ॥ दिक्रालाभ्याविवर्शिकतद्व्यापक्षयादिनापरिणामितम् ॥ ३९ ॥ तर्साहकस्तत्रा
ह ॥ दितिगिति ॥ सर्वार्थमयसर्वपदार्थविकारालसनाभासमानवस्तुतत्स्वपाराध्यादद्वयत्वाच्चेकार्थम् ॥ ४० ॥ सर्वार्थमयमित्यस्यसर्वपदार्थसारभूतमित्यर्थान्तरसदृष्टान्तदर्शयन्मक

वस्तुतोनास्यहंकारःपुञ्चमिथ्याभ्रमोयथा ॥ असन्सन्निवसंपन्नोबालवेतालवस्थितः ॥ ३३ ॥ यथारज्ज्वांभुजंगत्वंमरावंबुमतिर्यथा ॥
मिथ्यावभासःस्फुरतितयामिथ्याप्यहंकृतिः ॥ ३४ ॥ असदेवयथाद्वित्वंमोहादिदौविलोक्यते ॥ तथास्फुरत्यहंकारोनसत्यावाप्यसन्नव
॥ ३५ ॥ एकमाद्यंतरहितंचिन्मात्रममलंतरम् ॥ स्वादप्यतितरामच्छंविद्यतेसर्ववेदनम् ॥ ३६ ॥ सर्वत्रसर्वदासर्वप्रकाशंसर्वजंतुषु ॥
तदेवैकंकचत्वंबुविलोलास्त्रयिचीचिषु ॥ ३७ ॥ अत्रकोयमहंभावःकुतोवाकथमुत्पितः ॥ क्वाप्सुजातोरजोराशिःकानलादुरिथितंजल
म् ॥ ३८ ॥ अयंसोहमितिव्यर्थप्रत्ययंत्यजपुञ्चक ॥ तुच्छंपरिमिताकारंदिक्रालविवर्शिकृतम् ॥ ३९ ॥ दिक्रालाद्यनवच्छिन्नंस्वच्छंनि
त्योदितंततम् ॥ सर्वार्थमयमेकार्थंचिन्मात्रममलंभवान् ॥ ४० ॥ फलकुलुमदलानांसर्वदिवसंस्थितानांसद्वजगतात्वंसंस्थितःसर्व
दैव ॥ विमलतरचिदात्मनित्यमेवास्त्यनंतःकइवकचतवाहंनिश्चयोभावमूर्त्तः ॥ ४१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० कचोपाख्या
नेकचप्रबोधोनामैकादशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १११ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिप्राप्यपरंयोगमुपदेशमनुत्त
मम् ॥ जीवन्मुक्तोवभूवासौततोदेवगुरोःसुतः ॥ १ ॥

तनिगमयति ॥ फलेति ॥ सर्वदिष्टुसस्थितानाफलानाकुसुमानांदलानांपर्णानाचकारणीभूतःसारभूतश्चतरोरतर्गतोरसइवत्वंसर्वजगतांकारणीभूतःसारभूतश्चांतःसर्वदैवसंस्थि
तोविमलतरोनतश्चिदात्मैवमित्यमसि ॥ हेकचभावमूर्त्तैरखडाद्वयसन्मात्रस्वरूपस्थनवायपरिच्छिन्नोहंनिश्चयःकइवनकश्चिदित्यर्थः ॥ अथवासर्वदिवसस्थितानांफलकुलुभा
दीनामैकरस्यमापन्नोऽसोमिथ्यवसर्वजगतासारभूतनिरतिशयानदक्षःसंस्थितइत्यर्थः ॥ अतःसर्वदैवत्वमनतोविगतमायामलश्चिदात्मैवासीत्यादिप्रागवत् ॥ ४१ ॥ ॥ इति
श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशोनिर्वा० पू० एकादशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १११ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ कचाख्यानप्रबुद्धस्यरामस्यप्रभतोबहि ॥ मिथ्यापुरुषकाख्यानख
रक्षणमुदीर्यते ॥ १ ॥ युज्यतेअखदैवकेनानवाधायतेप्रत्यगात्मापरमात्मनायेनसयोगस्ततथाविधमुपदेशम् ॥ १ ॥

नपात्तमधिष्ठे ॥ १ ॥ येनमिति ॥ विध्यात्तुल्या उपेक्षणमेवमनस्यगोतस्तत्त्वनिबधकयभासोपसृद्धिभावा ॥ १ ॥ यत्नेनतद्विनिवारणेकयमरणजन्ममयनिर्माक्षस्तभावा ॥
 असमर्थादि ॥ शयननञसमाससमर्था ॥ ननुकायकमभासनाकारणीजबलाभ्यरणजन्ममर्माकुतोतस्यातीतभावा ॥ नम्रमिति ॥ अहकारक्षेत्रसेत्येवमनिवीजानिमरोहेतिननुत
 द्वापधर्मादिभावा ॥ ४ ॥ अहकारबाधितेऽहरिष्ट कीटयोहेतुभावा ॥ निरशमिति ॥ ५ ॥ इदृशोहकयमहभावाधितोभूतभावा ॥ ययेति ॥ तयाअहभावाधितोप्यभ्य
 द्वाभावादस्य ॥ ६ ॥ तदपकोहेतुलभावा ॥ अवोधेनिति ॥ तन्निरासविहेतुभावा ॥ बोधेनिति ॥ ७ ॥ द्वित्यमिति कार्यवर्तन एकत्वमति-कारणवर्तन त्रैलोक्यकाउभयानुस्यू
 निममोनिरहरातिष्ठेन्नप्रथि प्रशांतधी ॥ कचोययास्थितोरामतयातिष्ठानिविकारवान् ॥ २ ॥ अहकारमसद्विद्विमेनभाश्रममात्यजा ॥
 असत शशङ्कगस्त्यविलत्यगग्रहोक्त ॥ ३ ॥ असमभवत्वहकारेकतेमरणजन्मनी ॥ नमस्येजेतयाप्युभकेनसगृह्यतेफलम् ॥ ४ ॥ निर
 शशांतमकल्पमवभावात्मकततम् ॥ परमादप्यणो सूक्ष्मचिन्मात्रत्वमनोभवम् ॥ ५ ॥ ययाभसस्तरगादिययाहेर्धोगदादिच ॥ तदेवा
 तद्वत्तात्तामतयाहभावभावित ॥ ६ ॥ अवोधेनजगत्सर्वमायामयमिवस्थितम् ॥ बोधेनसकलवक्षस्वरूपमपयतेनय ॥ ७ ॥ द्वित्वैकत्व
 मर्तत्त्यक्काशेषस्य नृवितोभाव ॥ मादु खितोभवध्यर्थत्वमिध्यापुरुषोयया ॥ ८ ॥ मायेयमतिदुष्पारासासारीगाढतंगता ॥ शरदामि
 हिरेवाशुषोधेनापातितानवम् ॥ ९ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ परमाभागतोस्म्यतर्कमिहानाद्वतेनते ॥ अवग्रहमयाकांत स्वासारेणो
 वचातए ॥ १० ॥ अद्वतनेवसिक्तंहमतर्गच्छामिश्रीतताम् ॥ उपयपिसमस्तानातिष्ठान्मृतुलसपदाम् ॥ ११ ॥ नवमिमुनगच्छामिव
 चासिखदतलव ॥ ऐतर्वानामरीचानांचकोरसृपितोयया ॥ १२ ॥ दसोपिमुयपृच्छामित्वांप्रश्नामिममीश्वर ॥ कोनामवमोप्यग्रस्तन
 विदत्यवृतासवम् ॥ १३ ॥ किमुच्यतेमुनिप्रैष्ठमिध्यापुरुषनामकम् ॥ वस्त्ववस्तुकृतजगद्वस्तुजातवदाशुमे ॥ १४ ॥

मसम्प्रापयसि ॥ प्यरयतिष्ठत सुखितोभवेत्यय ॥ अतद्वशेनितुष्यमण्युषयस्येव तपसामितवधुविरत्याह ॥ येति ॥ ८ ॥ तानवमयमयम् ॥ ९ ॥ अद्वयद्वेषयपनिबधस्त
 दयनाहृतभातर्केश्वराभातदत्पासाहारेण ॥ १० ॥ अर्थातिपूर्ववाक्यार्थसमुच्चये ॥ ईरण्यगर्भसयतनानामृतुलसपराणुपरिनिरक्षिपयानदलक्षणेतिठादि ॥ ११ ॥ तवउक्ती
 नाभास्तराननदिभाप ॥ १२ ॥ ज्ञातव्यतत्त्वस्यसम्पन्नगुणभावाभुनोपि ॥ अद्वतकृपमासवेयम् ॥ १३ ॥ एवमरासयोभ्युदीकृतगुरुमति मादु खितोभमवध्यत्वमिध्यापुरुषो
 यपप्रिवाहसुखितविल्यापुष्यात्प्यानर्कोनुकाशानपृच्छति ॥ किमुच्यतदिति ॥ यन्निबध्यापुरुषणवस्तुआवस्तुकृतं आवस्तुजगद्वस्तुजातंवनदवहेत्यर्थ ॥ १४ ॥

तत्त्वदशाहासजननीम् ॥ १५ ॥ बालइवपेलवयाधियामूढोविक्षिप्तः ॥ मौर्येणाज्ञानेनचगूढसदतः ॥ १६ ॥ एकोतेजनदृश्यगोचरेस्थाने ॥ तस्यस्वरूपेणापिमिथ्यात्वमा
ह ॥ केशोद्भूकमिवेति ॥ १७ ॥ तत्रतदाअयस्यानेतस्मान्मिथ्यापुरुषादन्यत्किमपिनास्ति यत्किंचिदस्तीतिप्रतीयेततत्सएवनेतद्व्यतिरिक्तम् ॥ यच्चान्यत्सपश्यतितत्तस्येवआत्मा
भासमितिस्मरवेत्युक्तिरित्यर्थः ॥ आहमेवेदमदृश्यसर्वमितिस्मरणपश्यति यतोदुर्मतिरित्यर्थः ॥ १८ ॥ खस्याहमुपजीवकः खमेउपजीव्य अत खमेवाहर्दृशचखमाद्यत्परक्षा

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ मिथ्यापुरुषबाधायशृणुराघवशोभनाम् ॥ इमामाख्यायिकांहासजननीमदुदीरिताम् ॥ १५ ॥ अस्तिकश्चिन्महा
बाहोमायायन्त्रमयःपुमान् ॥ बालपेलवधीमूढोगूढोमौर्येणकेवलम् ॥ १६ ॥ सएकतेकचिज्जातःशून्येतत्रैवतिष्ठति ॥ केशोद्भूकमिव
व्योक्षिगृहलब्धोववामरौ ॥ १७ ॥ तस्मादन्यन्नतत्रास्ति यदस्तिचसएवतत् ॥ यच्चान्यत्तदाभासंनचपश्यातिदुर्मतिः ॥ १८ ॥ संकल्प
स्तस्यसंजातस्तत्रवद्विमुपेयुषः ॥ खस्याहंखमहंखंमेखरक्षामीतिनिश्चलः ॥ १९ ॥ खंस्थापयित्वाखरक्षामिवस्त्विष्टंस्वयमादरात् ॥ इतिसं
चितयन्व्योमरक्षार्थंसोकरोद्ग्रहम् ॥ २० ॥ तस्यकोशेवबन्धास्थारक्षितंखंमयेत्यसौ ॥ गृहाकाशेनसंतुष्टस्ततःसारधुनंदनम् ॥ २१ ॥ अथका
लेनतत्तस्यगृहंनशमुपाययौ ॥ ऋत्वंतरेणाद्धइववातेनेवतरंगकः ॥ २२ ॥ हागृहाकाशनदृत्वंहाक्कयातमसिक्क्षणात् ॥ हाहाभग्नमसि
स्वच्छमित्येवैतच्छुशोचसः ॥ २३ ॥ इतिशोकशतंक्त्वापुनस्तत्रैवदुर्मतिः ॥ कूपंचकेखरक्षार्थंकूपाकाशपरोभवत् ॥ २४ ॥ ततोनाशं
सकालेननीतःकूपापितस्यवै ॥ कूपाकाशेनतेशोकनिसन्नोसौततोभवत् ॥ २५ ॥ कूपाकाशप्रलापातेकुंभंशीघ्रमथाकरोत् ॥ कुंभाका
शपरोभूत्वास्वयंनिर्वृतिमाययौ ॥ २६ ॥ कुंभोपितस्यकालेननाशंनोतेरघूद्ग्रहः ॥ यामेवदिशमदातेदुर्भगःसाहिनश्चति ॥ २७ ॥ कुंभा
काशप्रलापातेखरक्षार्थंचकारसः ॥ कुंडंतथैवतेनासौकुंडाकाशपरोभवत् ॥ २८ ॥ कुंडमप्यस्यकालेनकेनचिन्नाशमाययौ ॥ तेजसे
वतमस्तेनकुंडाकाशंशुशोचसः ॥ २९ ॥ कुंडाकाशस्यशोकोतेखरक्षार्थंचकारसः ॥ चतुःशालंमहाशालंतदाकाशमयंभवत् ॥ ३० ॥

मि ॥ १९ ॥ स्वस्यइष्टवस्तुखतस्वयकस्मिंश्चिदुपाधौस्थापयित्वास्वयमादराद्रक्षामि ॥ २० ॥ तस्यगृहस्यकोशेअतभागे ॥ आस्थामदीयप्रिदमेतत्रैवमित्यभिमानम् ॥
सतुष्टःअभूदितिशेषः ॥ २१ ॥ ऋत्वंतरेणशरदा ॥ २२ ॥ एतदाकाशम् ॥ २३ ॥ कूपाकाशेपरोममतयाआसक्तः ॥ २४ ॥ नाशपासुमृत्तिकादिपूरणेनतिरोभावम् ॥ २५ ॥
निर्वृतिरदभिमानसुखम् ॥ २६ ॥ यामेवेतिसामान्योक्त्यातदुपपत्तिः ॥ २७ ॥ २८ ॥ केनचिद्वनगजमहिषारक्कदनदिनिमित्तेन ॥ २९ ॥ चतुःशालचतुर्दिक्षुशालास्यस्तथा
विधम् ॥ मध्येमहाशालसमाकारगृहम् ॥ तदाकाशासत्त्यातदाकाशमयः ॥ त्रिमयोजालमद्वितिवत् ॥ ३० ॥

॥ ११ ॥ कुसुलपान्मथपनम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्यमिथ्यापुरुषस्य ॥ १४ ॥ उपसहृत्तेष्वमिति ॥ हेरामसमिथ्यापुरुषपरीत्यामुहेणगहेनेनदुष्प्रवेशेनकूपकुभापुपाधिना
 षण्णनंमुद्रायानसद्वर्गमुद्रश्चित्तस्तद्वर्गागतिषण्णमुद्रस्तत्रमिमानानतन्निर्माणरक्षणविनारोपुषनतराहु स्वांतराधिपनहु स्वजाममायातिततोयानिनिर्गच्छतिचस्यर्थ ॥ १५ ॥
 दन्तिर्वाशासिधमं तात्पयमकरोति पू द्वाशोसरशततम सर्ग ॥ ११२ ॥ ॥ मिथ्यापुरुषशब्दोरेर्योऽस्तुतमीयते ॥ तथैवास्यायिकायाश्चतात्पर्यसाम्बर्णानत ॥ १ ॥
 उचानावस्याम्मत्तवेष्टायापस्यमक्षवस्तसम्भयमन्यमानोमिथ्यापुरुषास्यायिकायाअन्यापरोक्षामयवदन्त्यार्थेतात्पर्यमितिनिश्चित्यरामलपूच्छति ॥ मिथ्येति ॥ मिथ्यानर
 मयनलयापोमापापुष्य-कथित अयमिभिमित्यस्तस्करभ्योभरक्षणंकिमभिषेत्तोऽप्यमहस्यर्थ ॥ १ ॥ यथाभूतयथास्थितम् ॥ २ ॥ युर्यांवरमायाकाशस्तुस्थितम् ॥ ३ ॥
 तदप्यस्यजहारशुकाल कवलितमज ॥ जीर्णपर्णययावातस्ततशोकपरोभवत् ॥ ३१ ॥ सचतु शालगोकातेखरक्षार्थचकारह ॥
 हु सुलभमुद्राकारंतदाकाशपर स्थित ॥ ३२ ॥ तदप्यस्यजहारशुकालावातहवांनुदम् ॥ कुसुलनाशशोकेनतनासौपयतप्यत ॥ ३३ ॥
 एवमुद्रश्चतु शालकुसुमकुडकुसूलके ॥ तस्यापयवसानात्माकालोयमतिवर्तते ॥ ३४ ॥ एवंस्थित सविवशोगगनगुहायांयुक्कन्युहेणग
 हनेनकेलात्ममुद्धा ॥ हु स्वांतराह्नततराह्ननदु स्वजातमायातियातिचगतागतिसगमूढ ॥ ३५ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पु०
 मिथ्यापुरुषोपास्थानेआकाशरक्षणनामद्वादशांतरशततम सर्ग ॥ ११२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ मिथ्यानरप्रसगेन
 किमायापुरुषप्रमो ॥ कथितोयत्वयाव्योभरक्षणचकिमुच्यते ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ शृणुरामयथाभूतमेतद्वक्तव्यमिति ॥
 मिथ्यापुरुषवृत्तांतवयायाकथिताधुना ॥ २ ॥ मायार्थप्रमय प्रोक्तोयधुमानरपुनदत्त ॥ एतत्वंतमहकारंविद्दिशून्यावरोस्थितम् ॥ ३ ॥
 यस्मिन्नाकाशकोशोस्मिन्साधोजगदिदस्थितम् ॥ तदन्तमसच्छून्यसंगादौभवतिस्वयम् ॥ ४ ॥ अत स्थितसुदुर्लभस्वप्नस्यव्योम्नायश
 ब्दवत् ॥ तस्मादुदेत्यहकार पूर्वस्मंदहवानिलात् ॥ ५ ॥ तद्विद्यात-सगगनेकल्पयत्यत्मतांगत ॥ अनात्मात्माभिधानेनतनासौयतते
 तत ॥ ६ ॥ अनात्मनिकरक्षार्थदेहानानाविधानसौ ॥ भूयोभूयोविनारोपिस्तजत्याकुलतंगत ॥ ७ ॥

सर्गार्थेष्टेआक ॥ ४ ॥ किनिरिधेष्टानात्मायाकाशादुभयततमस्थितचनेत्याह ॥ अतरिति ॥ नतन्निर्माणरक्षणविनारोपुषनतराहु स्वांतराधिपनहु स्वजाममायातिततोयानिनिर्गच्छतिचस्यर्थ ॥ १५ ॥
 तद्विद्याकयमद्वाकाराद्विज्ञानभूतततमष्टातमाह ॥ व्योमा शब्दवदिति ॥ अहकारोऽल्लेगात्मासंभवायासैवस्यभिषेत्त्यतमष्टाततराह ॥ स्वप्नदेवेति ॥ ५ ॥ अनासैवच
 स्यात्मात्मतामर-सम्भवाकारोपगानतर्ह्येष्टाया कल्पनासहस्रीद्विभेदद्वयमित्यादिप्रकल्पयति तेनकञ्जितेनेषाद्विभित्वात्माभिधानेनअसौदेवानिदमितिपरिहाराययतने
 ॥ ६ ॥ तस्याभावात्भूतस्यात्मनोरन्तर्भावप्रम-पूर्वपूजदेहानायाउचतरोत्तलानाविधानेदेहात्मानकमवासाननुसारेणवदमिति ॥ ७ ॥

कल्पिताकारानुविद्धाबुद्धिस्तत्रैवास्थावद्भूतान्मूलानिकल्पनातराणि च करोतीत्यह ॥ उवालेति ॥ अथलेखेवज्वालाजालंज्वालाजालाभ्यलेखासेवरजितानदाकारतापने
तियावत् ॥ स्थितिर्बुद्धिद्विति ॥ तद्वतानिज्वालाजालगतानिचलनोर्ध्वगमनक्रजुवकतादीनिचआदत्तेकल्पयति ॥ ११॥ १२॥ निर्विकल्प उक्तप्राक्षपादकद्विविधविकल्परहि
त ॥ वस्तुषुवैकल्पिकपदार्थेषु ॥ मज्जातिसत्यबुद्ध्याआसज्जते ॥ १३॥ दृष्टातेउपपादिनिर्विकल्पत्यागप्रकारदाटीतिकेउपदिशति ॥ नानातामिति ॥ कोटरशब्दआतरमत्यथ
स्तुपर ॥ १४॥ स्फुरतास्वप्रकाशेनात्मनैवसकल्पगामिकाशक्तिपदाकरोतितदामनोभवतीतिपरेणान्वय ॥ १५॥ विश्वाकारास्वाकतिभावयन्विश्वात्मासमिष्टमनोभवति
॥ १६॥ तद्विश्वाकारसकल्पात्मकसमिष्टचेतोहिरण्यगर्भात्मकम् ॥ १७॥ यथायथाभावयति तद्वयत्युत्पन्नं चयति ॥ कोटत्वमिति ॥ १८॥ १९॥ मिथ्याशब्दोऽर्लीकप
उवालाजालाभ्यलेखेवरंजितासातयास्थितिः ॥ तामेवास्थांसमादत्तेतद्वतान्याकुलामतिः ॥ ११॥ पावकाव्यतिरेकेणज्वालातीत्यनभा
व्यते ॥ तस्याग्निबुद्धिरेकास्तिनिर्विकल्पःसउच्यते ॥ १२॥ योनिर्विकल्पःसमहान्सोसंक्षीणमहामतिः ॥ प्रासव्यतेनसंप्राप्तंनानासौवस्तुषुम
ज्जति ॥ १३॥ नानातामखिलां त्यक्त्वाशुद्धचिन्मात्रकोटरे ॥ संवधेनविनिर्मुक्तसंवित्तत्वेस्थितोभव ॥ १४॥ स्वयमेवात्मनैवात्मनाशक्तिं
संकल्पनामिकाम् ॥ यदाकरोतिसुस्फुरतास्पंदशक्तिमिवानिलः ॥ १५॥ तदापृथगिवाभासंसंकल्पकलनाप्तयम् ॥ मनोभञ्जतिविश्वात्मा
भावयन्स्वाकृतिस्वयम् ॥ १६॥ तत्संकल्पात्मकंचेतोयथेदमखिलंजगत् ॥ संकल्पयतिसंकल्पेस्तथैवभवतिक्षणात् ॥ १७॥ कोटत्वमज्जा
जलंचमेरुत्वंमरुतांतया ॥ मनोजीवमहंकारबुद्धिचित्तादिनामकम् ॥ १८॥ संकल्पताद्वितैकत्वमेत्यचेतोजगतिस्थितिम् ॥ तनोतितस्यां
तदनुनानातांगच्छतिस्वयम् ॥ १९॥ संकल्पमयमेवेदंजगदाभोगिदृश्यते ॥ नसत्यंनचमिथ्यैवस्वप्नजालमिवोस्थितम् ॥ २०॥ जंतोर्ध
यामनोराज्यविविधधारंभग्नानुरम् ॥ ब्राह्मंतथेदंविततंमनोराज्यंविराजते ॥ २१॥ यथाभूतार्थभावित्वान्नदेतस्यविलीयते ॥ परमार्थेन
दृष्टंचेतदिदंनैवैकंचन ॥ २२॥ दृष्ट्यंत्वंपरमार्थेनप्रयातिशतशाखताम् ॥ जलमूर्मिंतरंगादिकलनार्हपरिस्फुरन् ॥ २३॥ यथांबुधिर्व
पुर्ध्वत्तेस्वभावेनतथाचितः ॥ कुर्वन्कर्मसहसाणित्यणुचितस्पंदनाद्वते ॥ २४॥

२॥ स्वप्नजालमिवानिर्वचनीयमित्यर्थः ॥ २०॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्येदं ब्रह्म ॥ २१॥ मिथ्यात्वादेवतत्त्वज्ञानेनयथास्थितब्रह्मात्मनैवभावित्वान्मायिकरूपेणप्रविलीय
तइत्याह ॥ यथाभूतेति ॥ तथाचश्रुतिर्मनसैवदमाप्तव्यनेहनानास्तिकिचनेति ॥ २२॥ तत्त्वदर्शनाभावेतर्हिकज्जवतितदाह ॥ दुरयमिति ॥ तदाअज्ञातपरमार्थवलेनैवशत
शाखताप्रयाति यथाअंबुधिर्जलमेवसर्जामंतरागादिकलनार्हंरूपरिपृक्षस्फुरन्अबुधिवपुर्ध्वत्तेतथाकर्मसहसाणिकुर्वन्जनोपिअणुचितश्चिदाभासयुक्तस्यमनसस्पंदनादने
कूटस्थचितोऽपूर्वाकिंचिदपि विकारादिनकुलते अतस्त्वमपिकिंचितुच्छतरभेदस्यजन्मसन्मनादिसर्वव्यवहारकुर्वन्प्यपूर्वमग्निनवजगद्दुर्पकिंचिद्वैतरूपसत्यंनविद्यतेकिंतुपूर्वसि
द्धब्रह्मैवपरमार्थसत्यवित्यतइतिभावयेतिचतुर्थार्थपर्यंतमन्वयः ॥ २३॥ २४॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ मरुद्दिताकारविवर्तचिन्तामित्राकारतद्वाधचिन्तामित्राकारा ॥ प्रपल्लभाधमुक्तयतीषिषयधसाययति ॥ पदार्थस्यादिता ॥ २७ ॥ २८ ॥ सवेधकपिशक्यात्
 त्त्रिजानमपि ॥ २९ ॥ इरामायमोक्षरूपधदस्यादिकाधिकलाभिमानासकलार्थतामससर्वधमेननिरस्वभागादिसर्वैर्द्रियजयाभ्यनीवशीविगतभानमदभ्यसरत्त्रोषितराज्या
 दिकार्यमुपभनद्वक्तिमहास्त्वभूलातिष्ठत्यध ॥ ३० ॥ ॥ दृष्टिमीवा० तात्पर्य० नि० पू० चतुर्दशोत्तराततमस्य ॥ ३१ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ महाकर्षादिराश्यानाभ्याख्याभि
 नापूर्वकुतेकिंचित्किंचिद्वदमतस्यजन ॥ गच्छन्शृण्वन्स्पृशन्जिघ्रन्वदन्धवह्रन्त्वपन् ॥ ३२ ॥ नापूर्वविषयतेकिंचित्सत्यमित्येव
 सावयन् ॥ यथक्करोपितद्विद्विधिन्मात्रमभ्यन्ततम् ॥ ३३ ॥ वक्ष्यप्रवृद्धिताकारतस्मादन्यन्निविद्यते ॥ पठायजातसवस्मिन्मवित्सारमये
 स्थिते ॥ ३४ ॥ सविदेदमस्वितजगत्तान्यास्तित्त्वना ॥ सविस्फुरणमात्रेस्मिन्जगज्जालकनामनि ॥ ३५ ॥ इदमन्यदिद्वान्यदि
 तिमिथ्याग्रहकृत ॥ सप्तवादखिलाकारेवकस्याएवसविद ॥ सवेधमपिनास्त्येवधमंक्षावत कयन् ॥ ३६ ॥ मोक्षोयमेपरवतुत्रधइ
 तिनमल्यचितानिरस्यसकलाविकलाभिमानम् ॥ मौनीवशीविगतभानमदोमहात्माकुर्वन्स्वकार्यमनहकृतिरेवतिष्ठ ॥ ३७ ॥ ॥ इ
 त्यापवा० वा० दे० मा० नि० पू० परमार्थोपदेशानामचतुर्दशाधिकशततम सर्ग ॥ ३८ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ महा
 कृतामहाभोक्तमहात्मागीमवानध ॥ मवाशकाभरित्यज्यधैयमालक्ष्यगश्वतम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ किमुच्यतेमहाकर्ता
 महात्मागकिमुच्यते ॥ किमुच्यतेमहाभोक्तसम्भक्तयमेप्रभो ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एतद्वतत्रयरामपुराचद्वार्धमौलिना ॥
 शृगीगायतुसन्नाकयेनासौवज्वर स्थित ॥ ३ ॥ सुमेरावुत्तरेश्वरेपूर्वशशिकलाधर ॥ अतिष्ठदभिसकगोसमप्ररिवारवान् ॥ ४ ॥
 तमपृच्छन्महातजानविज्ञानवान्स्थित ॥ शृगीशप्रणतोरामवक्षंजलिरुभापतिम् ॥ ५ ॥ ॥ शृगीशउवाच ॥ ॥ भगवन्देवदेवश
 सवज्ञपरमेश्वर ॥ यदहपरिपृच्छामिकपयातद्वदशुमे ॥ ६ ॥ ससाररचनानाथतरगतत्वाभिमानम् ॥ अवलोक्यविमुखाभितत्त्वविश्रां
 तिवर्जित ॥ ७ ॥ ॥ कमतर्तिश्रवकांतमुरारिरुपस्थितम् ॥ अस्मिन्जगज्जोणगृहेतिष्ठासि विगतज्वरम् ॥ ८ ॥
 तिरिशभुता ॥ लक्ष्मणार्जवभुक्तानावर्धनेभूमिणीधने ॥ ९ ॥ ॥ सभापुण्यपापाद्विराकापरित्यज्यधैर्धनिर्भयकृतस्यात्मभाधम् ॥ १० ॥ ॥ किलक्षणापामोमहाकर्ताउच्य
 तमनिप्रिष्यपि ॥ ११ ॥ ॥ अभ्यासकालमपेक्ष्यमग्नयमिन्मृष्यतेफलकाललभानित्यार्त्तिकमिरेवत्क्षणाप्रयसंयते ॥ असीमृगीश ॥ १२ ॥ ॥ तनुविज्ञानधार्मवात्सद्धान ॥
 ययपरिणाप्यतयामिकाटपृषधार्धधयेनेनाममक्षिदाध्यात्मज्ञानस्यानितरिज्ञानसाधारण्यायोगासक्त्याभीष्टमरोच्योकि ॥ १३ ॥ ॥ तरगतर्लानश्वरीम् ॥ क्षानेचि
 तत्रेवमाभाससयार्थिनिर्वाक्यते ॥ १४ ॥ ॥ कर्तव्यिष्यामिस्तुत्तरमप्यम् ॥ निष्ठाविनिष्ठयम् ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ १० ॥ तत्र सर्वशंकापरित्यज्येत्यशंविद्विणोति ॥ धर्माधर्माविति ॥ अकर्तृभोक्तात्मनि श्रयात्कर्तृत्वादशंकाविरहिताकृतिः ॥ हत्वापि सदमोहो कानि तिवच्छानप्र
भावोक्तिरियनतु यथेष्टाचरणाभ्यनुज्ञेति बोध्यम् ॥ ११ ॥ रागद्वेषादिपदैस्तद्व्यजकचेष्टा उच्यते ॥ फलाफलेदृष्टानि देयोऽनेपेक्षेण निष्कामेन मनसालोकस्य हमात्रप्रयोजनेन
करोति ॥ १२ ॥ मौनमुनिकर्ममननयोगादि ॥ गतउद्वेगः फलासिद्धान्यथात्वप्रयुक्तउद्वेगोयस्मिन्कर्मणि ॥ १३ ॥ देवात्सपन्नेष्वश्वमेव कलजभक्षणादिकार्यपुर्णधार्मिकोह
पापोहमिति वाङ्मूकशक्याकल्पितैर्धर्माधर्मैः ॥ १४ ॥ १५ ॥ शोकानिमित्तेषु नशोचते उदयनिमित्तेषु च नोदेति ॥ १६ ॥ नारद्व्योपनीतयथोचितप्रयोजनकाले कार्यानुरूपवत्तत्स्थ
ईश्वर उवाच ॥ ॥ सर्वाशंकाः परित्यज्य धैर्यमातुं ब्यशाश्रितम् ॥ महाभोक्ता महाकर्ता महात्यागी भवानव ॥ १ ॥ ॥ भृंगी श उवाच ॥
किमुच्यते महाकर्ता महाभोक्ता किमुच्यते ॥ किमुच्यते महारत्यागी सन्म्यक्षयमेव भो ॥ १० ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ धर्माधर्मौ महाभागशं
काविरहिताशयः ॥ यः करोति यथाप्राप्तौ महाकर्ता स उच्यते ॥ ११ ॥ रागद्वेषौ सुरवंदुःखं धर्माधर्मौ फलाफले ॥ यः करोत्यनपेक्षेण महा
कर्ता स उच्यते ॥ १२ ॥ मौनवाचिरहंभावो निर्मलो मुक्तमत्सरः ॥ यः करोति गतोद्वेगं महाकर्ता स उच्यते ॥ १३ ॥ शुभाशुभपुकार्यपुण्यधर्मा
धर्मैः कुशंकया ॥ मतिर्न लिप्यते यस्य महाकर्ता स उच्यते ॥ १४ ॥ सर्वत्र विगतस्नेहोयः साक्षिवदवस्थितः ॥ निरिच्छं वृत्तं ते कार्यं महाक
र्ता स उच्यते ॥ १५ ॥ उद्वेगानंदरहितः समयास्वच्छयाधिया ॥ नशोचते यो नोदेति महाकर्ता स उच्यते ॥ १६ ॥ यथार्थकाले मतिमानसं
सक्तमना मुनिः ॥ कार्यानुरूपवत्तत्स्थो महाकर्ता स उच्यते ॥ १७ ॥ उदासीनः कर्तृतां च कर्माकर्माचरं श्रयः ॥ समयात्यंतरत्यंतं महाकर्ता
स उच्यते ॥ १८ ॥ स्वभावो नैव यः शांतः समतां न जहाति वै ॥ शुभाशुभं त्याचरन्मो महाकर्ता स उच्यते ॥ १९ ॥ जन्मस्थिति विनाशेषु सोद
यास्तमयेषु च ॥ सममेव मनो यस्य महाकर्ता स उच्यते ॥ २० ॥ नार्कचनद्वेषितयानि किंचिदभिकांक्षति ॥ भुंक्तं च प्रकृतं सर्वं महाभोक्ता स
उच्यते ॥ २१ ॥ नादत्तेप्याददानश्चनाचरत्याचरन्नापि ॥ भुंजानोपि न यो भुंक्ते महाभोक्ता स उच्यते ॥ २२ ॥ साक्षिवत्सकलं लोकव्यवहा
रमस्ति न्यधीः ॥ पश्यत्यपगतच्छंयो महाभोक्ता स उच्यते ॥ २३ ॥

स्तस्य योजनानुकूलचेष्टावान् ॥ १७ ॥ कर्माकर्माविति निषिद्धकर्मणिरस्य दैवत्वाच्चरस्तत्कर्तृतामन्यप्रेरणेन हेतुकर्तृतामापद्यमानश्चांतर्मनस्य कर्त्तृत्वनिश्चयेनोभयत्रयः सम
भावयति ॥ १८ ॥ यो मित्रेषु शुभमभिनेष्य शुभमाचरन्पिसमतां न जहाति ॥ हियस्माद्धेतोयः स्वभावो नैव शांतः ॥ न सस्य च द्राष्टा दकता सदृश स्वभावो न्यथा भवतीत्यर्थः ॥ १९ ॥
जन्मादिषु प्रचक्षुभावविकारेषु उदयोद्विहरस्तमयोपक्षयस्तस्य हेतुपुशरीरेषु निर्विकारसन्मात्रात्मदर्शनास्तममेव मनोयस्य ॥ २० ॥ महाभोक्तुर्लक्षणा न्याह ॥ न किंचिदित्यादिना ॥
प्रकृतमस्तु तत्रारब्धोपनीतम् ॥ २१ ॥ इन्द्रियैर्विषयानाददानोप्यद्वयासगपूर्णात्मप्रतिष्ठत्वान्नादत्ते ॥ हस्तपादादिना आदानगमनायाचरन्पि निर्भ्रयात्मबुद्ध्यानाचरति ॥ एवम
शनायाचरतीति त्यद्वमात्मदर्शनान्भुंक्ते ॥ २२ ॥ उदासीनः साक्षाद्द्रष्टा साक्षी तद्वत् ॥ २३ ॥

अथापरापरिक्रियायति ॥ भारभार्तिर्लाभमप्ये ॥ यमाविशेषालयैः ॥ नोक्तामनिविशिवति ॥ १४ ॥ रम्यप्रवदद्वयारम्यम् ॥ यथास्त्वणमयोभ्यामोरम्यस्त्वणद्वय
 रम्यलभनिभा ॥ १५ ॥ सद्यन्त्यद्वयभोगायसमुपयुक्ता ॥ १६ ॥ यस्याहुपयाननोपयाना ॥ चकार प्रागुक्तगुणकद्वयसमुपयार्थ ॥ १७ ॥ अपमअत्वादुनिकुटम
 व्यन्यम् ॥ १८ ॥ विररतिविषयतम् ॥ १९ ॥ तद्वयकारशकारापरिष्कृतग्रह्यभेदे ॥ २० ॥ अभोभ्यभाक्तुमशक्यम् ॥ अत्वादुनिकेदि ॥ विकल्पिगविचरन्म ॥ २१ ॥
 अराधयदकारानकराच्छारनादि ॥ परत्कटदिव्यात्पाच्छारनादि ॥ २२ ॥ दृतिप्रागुक्तलक्षणयाधियानिरतिशयानवपूर्णाद्व्यासधियाभिधेयैतिसत्यमितिभा ॥ २३ ॥
 सुवेदुं खं क्रियायोगीभावाभावेअमप्रदे ॥ यत्पनोक्तामतिमतिमहाभोकासउच्यते ॥ २४ ॥ जराभरणभापध्वराज्यंटादिरुधुमेवच ॥
 रम्यमित्ववयावत्तिमहाभोकासउच्यते ॥ २५ ॥ महातिसुवेदुं खानियभयासीवसागर ॥ समसमुपयुक्तातिमहाभोकासउच्यते ॥ २६ ॥
 अहिसामभनानुष्टिश्चद्वेयादिवाशव ॥ नापयस्माध्वपयानाभहाभोकासउच्यते ॥ २७ ॥ कद्वल्लवणतित्तिकमद्वद्वद्वमुत्तमम् ॥ अ
 धमयातिस्माभ्यनमहाभोकासउच्यते ॥ २८ ॥ सरसनीरसचैवसुरवविरतया ॥ य पश्यातिसमसौभ्योमहाभोकासउच्यते ॥ २९ ॥ क्षा
 रवहमकारचशुभवाप्यशुभंतया ॥ समतासुस्विरायस्यमहाभोकासउच्यते ॥ ३० ॥ इदमोज्यग्रभोज्यचैत्येवत्यक्काविकल्पितम् ॥ नाता
 भिलापयामुक्तमहाभाकासउच्यते ॥ ३१ ॥ आपदसंपदमोहमानदमपरं परम् ॥ योमुक्तसमयाद्युद्धामहाभोकासउच्यते ॥ ३२ ॥ धर्मा
 धर्मासुखं दुःखतयानरणजन्मनी ॥ धियायेनोतिसत्यकमहात्यागीसउच्यते ॥ ३३ ॥ सर्वेच्छा सकला शका सर्वेहा सर्वनिश्चया ॥ वि
 यायेनपतित्यकमहात्यागीसउच्यते ॥ ३४ ॥ इहस्यभनसोदुं वेरिद्वियाणामन स्थिते ॥ नूनयेनोद्धितास्तामहात्यागीसउच्यते ॥ ३५ ॥
 नमदहनजन्मापिपुक्तयुक्तनकर्मणी ॥ इतिनिश्चयवानतमहात्यागीसउच्यते ॥ ३६ ॥ येनधममधर्मचमनोमननर्माहितम् ॥ सवमन
 परित्यक्तमहात्यागीसउच्यते ॥ ३७ ॥ यावतीहस्यकलनासकलेयविलोष्यते ॥ सायनसुसुप्तसत्यकमहात्यागीसउच्यते ॥ ३८ ॥ इत्युक्तं
 वदवनशरीरायपुरातनम् ॥ एतादृष्टिमवष्टभ्यतिपुराभगतज्वर ॥ ३९ ॥ नित्योदितविमलरूपमनतभायंभ्रांतिनेतरकलाकलनं हि किं
 चित् ॥ इत्येवभावयनिरजनतामुपतोनिवाणमहिसकलामलशांतवति ॥ ४० ॥

सपार्दहाभाभन कायचेष्टा ॥ धियावियववापदेवचित
 स्मका ॥ १४ ॥ देहाद्येनासतानसर्त्तं सद्येनभिष्यान्नुद्याउज्जितात्यका ॥ १५ ॥ युक्तयुक्तेष्वहिलनिषिद्धेष्टानिष्टाचरणछेपवा ॥ १६ ॥ धर्मपधर्मचरातीरम् ॥
 मनोवदभनसम् ॥ इतिरमागदिवेदितम् ॥ १७ ॥ सुषुप्तम्यप्ररतिनेष्टाभासत्यका ॥ १८ ॥ उपसहस्रति ॥ इतीति ॥ १९ ॥ यथाभावनयामाकाकर्मिभ्राभोकास
 गीशनायासनभवननोभावनाराभायोभिशानि ॥ नित्योदितमिति ॥ देहावलेदेहादियस्यकोशानानवस्थापयस्यचनिरासननिरजनतामुपेत सपरिरिष्टानित्योदितविमलान्मल
 पद्वेष्टाशितिकचित् रेतरेवभनकलनानालीत्येष्टभाषय ॥ एतदष्टाभाषयकाभ्रांतिभ्यनतयाकलनामलभ्यभ्रांतिहस्योपत्यतथाविच सन्निभाजनेदिपामुदीत्यर्थ ॥ ४० ॥

हे अगहमसारेयत्किञ्चिन्नातितसमस्तेषुकल्पेषु द्विपराद्धाधिकालावयवेषु प्रसिद्धाना सर्वत्रार्थाणामेकवीजमूलकारणभूतमनामयं स्वयं जन्मादिविकारामयशून्यं परमात्मरूप
ब्रह्मैव ॥ तच्च बृहत्सर्गभेदेर्बृहत्तिसर्वभावविकल्पमपिरवमाकाशमेवास्ति ॥ सर्वाविकल्पशून्यमेवेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ यत्तच्च किञ्चित्चिदपि सत्स्थूलमसत्सूक्ष्मं अपिशब्दात्कारणत्वं
देकरसाद्वत्क्षणोऽन्यन्नसंभवत्येव ॥ सत्. पृथक्के असत्त्वापत्तेः ॥ अपृथक्के सदैकरस्यापत्तेः ॥ प्रकारांतरस्य च सभावनायोगादिति भावः ॥ हे साधोऽनस्त्वसद्वत्तैवाहमित्येवातर्क
निश्चयः सत्प्रथमसमाभ्यभ्यासवलेन स्थित्वा समभूमिका क्रमेणाधिरुस्य गताशकविलासतथैवास्त्वर्थः ॥ ४२ ॥ हे माधो त्वयद्विअतर्मुखः सन्निराकृतहकतितामुपैपितदाव
हिष्ठसमस्तकार्यजातकुर्वन्पिकदाचिदपि खेदनायास्येवेत्यन्यः ॥ ४३ ॥ इति श्रीवाग्विष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे नि० पू० पंचदशोत्तरशततम सर्गः ॥ ११५ ॥

अनामयं ब्रह्म समस्तकल्पकार्यैकवीजं परमात्मरूपम् ॥ बृहच्च तर्कहितसर्वभावं खमस्ति भातीह यदंगकिञ्चित् ॥ ४१ ॥ अन्यत्किञ्चित्किं
चिद्विदं कदाचिन्नसंभवत्येव सत्प्यसच्च ॥ इत्येव साधो हृदनिश्चयोतः स्थित्वा गताशंकविलासमास्व ॥ ४२ ॥ अंतर्मुखः सन्सततं समस्तं
कुर्वन्बहिष्ठं लुकार्प्यजातम् ॥ न खेदमायासिकदाचिदेव निराकृताहंकृतितामुपैषि ॥ ४३ ॥ इ० वा० वा० दे० भो० नि० पू० व्रतत्र
यनिरूपणानामपंचदशोत्तरशततमः सर्गः ॥ ११५ ॥ श्रीराम उवाच ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञाचित्तेहंकारनाम

नि ॥ गलिते वा गलद्रूपे लिंगसत्त्वस्थकिं भवेत् ॥ १ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ बलादपि हि संजातानलिपंत्याशयं स्मितम् ॥ लोभमोहाद
योदोषाः प्रयांसो वसरोरुहम् ॥ २ ॥ मुदिताद्याः श्रियो वक्रं न मुंचंति कदाचन ॥ गलत्सहंकारमये चित्ते गलति दुष्कृते ॥ ३ ॥ वासनाग्रंथय
श्चिन्नाइव बुद्ध्यालंशैः ॥ कोपस्तानवमायातिमोहो मां घाहि गच्छति ॥ ४ ॥ कामः क्लृप्तं गच्छति च लोभः क्रापि पलायते ॥ नो ह्यसंतीद्वि
यापयच्चैः खेदः स्फुरति नोच्चकैः ॥ ५ ॥ न दुःखान्युपबृंहंति न वलंति सुखानि च ॥ सर्वत्र समता दैति हृदि शैत्यप्रदायिनी ॥ ६ ॥ सुखदुःखाद
यस्तत्तेह्यश्च ते यद्विद्वामुखे ॥ हृद्यंत एव तुच्छत्वात् नालिपंति ते मनः ॥ ७ ॥ चित्ते गलति गीर्वाण गणस्य स्य हृणीयताम् ॥ साधुर्गच्छत्युदन्त्य
स्य समता शीतचंद्रिका ॥ ८ ॥

चित्तस्य गलतो नित्यं च नु धादिषु भूमिषु ॥ गलितस्य च लक्ष्माणिवर्णने च पुमाश्रयात् ॥ १ ॥ सत्त्वस्थक्षीणवासन
स्य मनसो लिलक्षणम् ॥ १ ॥ एव पृष्टो वसिष्ठः प्रथमलोभमोहादिदोषक्षय एव मुख्यतल्लक्षणमित्याह ॥ बलादिति ॥ संजाताः संजनिताः परीक्षाद्यर्थपरेण बलादपि संपादिता इत्य
र्थः ॥ सितशुद्धशुभच ॥ २ ॥ सदा मुख्यप्रसन्नतादिरपि तल्लक्षणमित्याह ॥ मुदिताद्या इति ॥ दुष्कृते विप्रादेहौ पापे ज्ञानाग्निना गलतिसति ॥ ३ ॥ उत्तमप्रचयत्नलक्षणं ताराण्यप्याह ॥
वासनेत्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ शैत्यतापनिवृत्तिस्तत्त्वधारिणी ॥ ६ ॥ ननु ज्ञानिनामपि कदाचिन्मुखे सुखदुःखादिर्लिंगानि प्रसादमालिन्त्यादीनि दृश्यते यथा प्राक्कुभस्य दुर्वासः शापश्च
वणेशिखिव्यजस्य यथा वा विश्वामित्रेण हरिश्चंद्रच्छलने पुत्रघातेन च वसिष्ठस्य तत्कथमुदिताद्याः श्रियो वक्रं न मुंचंति लिलक्षणघटनेत्याह ॥ सुखदुःखादय इति ॥ भोजकप्रारब्ध
प्राबल्येन दुःखनष्टिगमालिन्त्याभासयोः कदाचिदुदयेप्युत्तरक्षणे मिथ्यात्वबुद्धिबाधितत्वात् न तयोस्तच्चित्तलेपकत्वमितिनित्याभावाविकमुखादिप्रसादविधात इत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥

अथ नेताधिराष्ट्राधिपति ॥ निष्पुनं निर्गतम् ॥ १ ॥ आर्तिभैरवार्तिभैरवैरुद्धो विषमोपि ॥ सतागतिनाहकाराणाम् ॥ १० ॥ इदानीयाभ्यां प्रस्थानि सुलभनीयार्थ
 स्तरय पयसार्धमरुपसहरति ॥ युद्धालोकनेति ॥ युद्धस्थानेनालायेन प्रकाशेन ॥ अथवा पयसप्रकाशनाय युद्धाभ्यां लोकनाय प्रमायेण साभ्येकता मिता
 आचाराय स्थिरत्वात् स्थितिर्वाच्ये परमात्मन्युत्तियोगमवर्तिनः पिण्डस्त्वर्थ ॥ ११ ॥ मध्यस्थीतार्थिक प्रथममुपायमर्थिष्वेद्विषयैराभ्येवेत्याह ॥ विष्वातिमिति ॥ वैभवाद्
 स्वभावानां वाक्येन मननप्रणालेन स्थितसंसारसंगमनिर्गच्छार्थैरुत्तमिच्छो पुरुषस्य सत्तारेनिरतिशयानंदालं निश्चरमुचितां विष्वातिमप्राप्तममहं दृढजगच्छक्तिपरमात्मन स्वच
 र्कर्मद्वारा स्यात्प्रभावेनैकैर्लब्धेर्भोग्येभ्यस्त्विति निर्गतताभ्यस्ताधिवादैराभ्यां तस्मात्समाधिरूपेण यथोक्तमन उपयोऽभ्युपाय ॥ तस्मात्तमेवाभ्युपायस्य ॥ १२ ॥ इति श्री
 उपशान्तचक्रांतचक्रसंध्यमप्रतिरोधिष्व ॥ तिस्रस्तत्रोर्जितं स्वच्छं बहतीत्यं महदपु ॥ १ ॥ आवासाविरुद्धोपि विविधापिमहानपि ॥ नान
 दायनत्वेदायसतांसंस्तुतिविभ्रम ॥ १० ॥ युद्धालोकेन साभ्येस्मिन् वक्तुं न्यक्तमितापदि ॥ प्रवर्ततेन यो मोहात्तधिगस्तुनराधमम् ॥ ११ ॥
 वित्रातिमाधुमुचितं चिरमंगदु खरक्षाकरं जननसागरमुत्तिर्गर्षो ॥ कोहं कथजगदिदं च परचक्रिस्त्याक्तिमोगकैरिति भति परमोभ्यु
 पाय ॥ १२ ॥ इत्यापवांसिष्टमहाराभायणेवां दे० भा० नि० पू० गलितचित्तलक्षणकथननामपादशाधिकशततम सर्ग ॥ ११६ ॥
 श्रौवसिष्टुवाच ॥ भवतामादिपुरुष इदं स्वाकुं वंशप्रभवययामुक्तलयाश्रय ॥ ११ ॥ इदं स्वाकुं नांमभूपात्र खरा
 उपपरिपालयन् ॥ कदाचिदकांतगतमनसासमर्चितयत् ॥ २ ॥ जराभरणसक्षोभसुखदु खभ्रमस्थित ॥ अस्य दृश्यप्रपंचस्य कोहेतु
 स्यादतिस्त्वयम् ॥ ३ ॥ जगतो न विवेदासौ कारणं चित्तयन्त्रपि ॥ अथैकदापृच्छदसौ ब्रह्मलोकगतमनुम् ॥ ४ ॥ पूजितं स्वयं भासस्यं भग
 वतं न जानातिम् ॥ इदं चाकुं ववाच ॥ भावो जयति धार्प्येन भगवन्करुणानिधे ॥ ५ ॥ भवत्यसादृशा यमवर्तं प्रपुमजसा ॥ कुत स
 गांयभायात स्वरुपास्य कीदृशम् ॥ ६ ॥ कथं देवतज्जगत्कस्य कदा केनेति कथ्यते ॥ अहं कथय विप्रमादस्मात्संस्तुतिविभ्रमात् ॥ ७ ॥ विमु
 ख्ययनात्तज्जगत्तादिव विवर्गम ॥ मनुं ववाच ॥ अहो नुपिरकालेन विवेकसुविकासिनि ॥ ८ ॥ चित्तयानर्थं विच्छेत्तासार
 प्रयस्त्वया हत ॥ यदि दृष्टयते किंचित्तन्मां क्षित्युपकिंचन ॥ ९ ॥

वा० तात्पर्यम् ० नि० पू० पादशोचरानतमभ्यां ॥ ११६ ॥ १७ ॥ ॥ कोहं कथयन्त इति विचारेष्वतिशयानय ॥ इदं स्वाकुं ननुनामोको विवेक संसर्गकस्येति ॥ १ ॥ आदिपुरुषो
 मूलपुरुषाय पाया ॥ पादशोचरेण पुनः प्रागुक्तपदार्थभ्यां लयात्तज्जगत्तद्विषयार्थोक्तय ॥ ११२ ॥ इति स्वयं प्रमायेतयदिति पूर्वोक्तय ॥ १३ ॥ तद्विवेकविवेकेन देवदत्तलोकगतानं
 मनुस्त्विति नय ॥ ४ ॥ तत्र प्रथममनुपायनपाधिसुवर्तकरोति ॥ भाविनि ॥ ५ ॥ पदव्यापारार्थायति ॥ कुलद्वार्यादिना ॥ ६ ॥ सत्यपापविभाजनाभ्युक्तिपद ॥ कस्य गोक्तु स्वाभि
 मय ॥ कस्य कलत्रादिभिः प्रभाविभिः कथ्यते ॥ अनेन भूयसादिप्रमाणपुल्लमुपराधपरासाधयान्तर्भावतया भाष्यतनुतर्कणात्किंचित्कथयित्वेति सूचितम् ॥ ७ ॥ विमुष्यये
 ति कथं कथयिष्येति ॥ ८ ॥ तत्र तत्राध्यायोक्तित्वात् तज्जगत्तद्विषयार्थोक्तय ॥ यदिदं विनि ॥ तज्जगत्तद्विषयार्थोक्तय ॥ अहं कथय विप्रमादस्मात्संस्तुतिविभ्रमात् ॥ ९ ॥

ननु साख्या उपदाने परमसुखतया स्थितमेव कार्यं निमित्तैराविर्भाव्यते इत्याहुः ॥ वेदांतिनस्तु सद्रसैव जगदात्मना सर्गोत्पद्यत इति तत्कथं तन्मास्तीत्युच्यते तत्राप्युच्यते ॥ यस्मिन्
 ति ॥ साक्षिणा इद्विधैवार्थानोदश्यते तत्किंचिदपि सोपादानेन स्थितप्रमाणाभावादित्यर्थः ॥ १० ॥ स्यादपि न सावानाप्यस्य यतो नास्तीत्यर्थः ॥ द्वितीयमप्याह ॥ अविनाश
 मिति ॥ ११ ॥ प्रतिविवमिति ॥ तथा च दर्शसत्तायाः प्रतिविवेखिवसर्गाभ्यासाद्ब्रह्मसत्तानुविद्धजगदस्तु नाम तथापि त्यतः सत्त्वं तस्य नास्त्येवेति तन्मास्तीत्युक्तिर्युक्तैवेति भावः
 ॥ १२ ॥ कस्तिर्हि बहुस्याप्रजायेतिसकलपद्मब्रह्मण एव जगज्जीवभावश्चेतरेषां यस्तत्राह ॥ भात्यभावेति ॥ स्फुरणशक्तयश्चिदाभासाः ॥ ब्रह्मादन्तर्गच्छन्त्यस्तु सप्रप्यभिमानेन त
 द्रूपताम् ॥ भूतनाप्यव्याध्याभिमानेन तद्रूपताम् ॥ १३ ॥ अन्यत्त्वचतुर्विधं भूतप्रामताम् ॥ तथा मिथ्यापाधिषु भाग्याचिदाभासानां यथादिकल्पनानवस्तु तत्त्वसक्तिरित्याह ॥ अ
 यथा गंधर्वनगरं यथा वारिमरुस्थले ॥ यत्तु नोदश्यते किंचित्तन्ना किंचिदिव स्थितम् ॥ १० ॥ मनःपथुं द्रियातीतं यस्यादपि निर्विकचन ॥ अ
 विनाशं तदस्तीह तत्सदा तमेति कथ्यते ॥ ११ ॥ इयंतु सर्वदृश्यादयाराजन्मर्गपरंपरा ॥ तस्मिन्नेव महादर्शो प्रतिविवमुपगता ॥ १२ ॥ भाः
 स्वभावसमुत्पन्ना ब्रह्मस्फुरणशक्तयः ॥ काश्चिद्ब्रह्मादन्तर्गच्छन्ति भूतताम् ॥ १३ ॥ अन्यास्त्वन्त्यत्वमायांति भवत्येवं जगति स्थ
 तिः ॥ न च धोस्ति न मोक्षोस्ति ब्रह्मैवास्ति निरामयम् ॥ नैक्यमस्ति न च द्वित्वं संवित्सारं विजृम्भते ॥ १४ ॥ एकं यथा स्फुरति वारितरंगभंगैरं
 परस्फुरति चिन्नचकिंचिदेव ॥ त्वं वंधमोक्षकलने प्रविमुच्यदूरे स्वस्थो भवाऽभवभयोऽभयसार एव ॥ १५ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षो
 पायेषु निर्वाणप्रकरणे पू० इक्ष्वाकुमनुसंवादसप्तदशाधिकशततमः सर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ मनुस्वाच ॥ ॥ संकल्पोन्मु
 खतां याताः सत्यश्चिन्मात्रसंविदः ॥ आपस्तरंगत्वमिव यांति भूमिपजीवताम् ॥ १ ॥ ते जीवाः संसरंतीह संसारे पूर्वमुत्थिते ॥ सुखदुःखद
 शामोहो मनस्येवास्ति नात्मनि ॥ २ ॥ अदृश्यो दृश्यते राहुर्गृहीते न यथेदुना ॥ तथानुभवमात्रात्मा दृश्येनात्मावलोक्यते ॥ ३ ॥ नशास्त्रेर्ना
 पिगुरुणा दृश्यते परमेश्वरः ॥ दृश्यते स्वात्मनेवात्मा स्वयासात्वरथयाधिया ॥ ४ ॥

नबधोस्तीति ॥ १४ ॥ उक्तद्वितीयप्रश्नोत्तरमुपसहरति ॥ एकमिति ॥ यथा एकवारितरंगभेदैः परस्फुरति एव चिदपि जगद्भेदैः परस्फुरति ॥ मायाभावात्वात्तच्च न किंचिदेव
 अतस्त्ववधमोक्षधर्मोदरे प्रविमुच्य न विद्यते भवभययस्य तथा विधे सन्नभयब्रह्मसार एव भवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे नि० पू० सप्तदशोत्तरश
 ततमः सर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ कुतः सर्गः कदाकस्य केनेत्येवामिहोत्तरं ॥ तथा त्वदर्शनापायामनुमानत्रयकीर्तिताः ॥ १ ॥ तत्रादौ शुद्धसंविदो जीवभावे निमित्तमा
 ह ॥ सकल्पेति ॥ चिन्मात्रस्य शुद्धचैतन्यस्याविद्यायात्तत्सत्कारविचित्रायां प्रतिविवरूपाः सविदः सत्काराणामंतःकरणतया परिणामेन दृष्टिचिन्मया जीवतां यांति ॥ १ ॥
 पूर्वमुत्थिते उपाधितया आविर्भूते सत्तारे समदिव्य छिन्नमनसः कार्ये ॥ एवं सति यत्फलितं तदाह ॥ सुखदुःखेति ॥ २ ॥ न च दृश्य आत्मा कथं दृश्ये मनसि सत्तारुः खीतद्विमुक्तो वा अ
 विवेके विवेको वा दृश्यते तत्राह ॥ अदृश्य इति ॥ दृश्येनातःकरणेन चरमसाक्षात्काररूपतस्परिणामेन च निमित्तेन ॥ ३ ॥ सत्त्वस्थयानिरहममतावस्थया ॥ ४ ॥

[illegible]

वण्यते पुरुषस्यात्र सातन्मोक्षबंधयोः ॥ विद्याविद्यात्मशक्तिभ्यां सत्यासत्यात्मनि व्यधात् ॥ १ ॥ स्पृष्टेऽप्यर्तस्पर्शमिव हतिष्ठेत्युक्तं तत्र ब्रह्म किमर्थमायया स्पृष्टेते कथंचासंस्पृष्टेतिष्ठ
 तीतीक्ष्वाको जिज्ञासालिङ्गैरुपलब्ध्य मनुराह ॥ सर्गात्मभिरिति ॥ विभुरयपरमात्मा प्रसवधर्मिण्या आविद्याशक्त्या अविदुषः प्रति सर्गात्मकै स्पृष्टे क्रीडते विदुषः प्रति तत्तत्सहारात्मिक
 याविद्याशक्त्या समूलसर्गसंहृत्य बाधितत्वात्कूटस्थोदये आत्मनि सदैव तिष्ठतीत्यर्थः ॥ १ ॥ तत्र रागाद्यहत्तस्य सर्गशक्त्युदय इव वैराग्या निवृत्तस्य सहाराशक्त्युदयोऽपि स्वरसत एव
 भवतीत्याह ॥ स्वयमिति ॥ २ ॥ तत्र ज्ञातात्मनि जीवजगत्साधारणसत्तासमान्यात्मना विभाव्यमानेन द्विशेषात्मकवासाध्यात्मिकपदार्थजालकल्पने दृष्टान्तात् ॥ चंद्रेति ॥
 अर्धेषु प्रभाज्जालाप्रभेदा यथा कल्पितास्तथा जगद्वैचित्र्यतद्द्रव्यकबुद्ध्यादिवैचित्र्यकल्पितमित्यन्वयः ॥ तन्मायो महणमायाशवलदृष्टान्तर्यम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ सर्वगतस्य प्रकाश
 मनुस्वाच ॥ ॥ सर्गात्मभिर्विभुः स्पृष्टैः क्रीडते चालवत्स्वयम् ॥ संहारात्मकशक्त्या यत्संहृत्यात्मनि तिष्ठति ॥ १ ॥ स्वयमस्य तथा शक्तिरुद-
 त्यावध्यते यथा ॥ स्वयमस्य तथा शक्तिरुदत्युन्म्यते यथा ॥ २ ॥ चंद्रार्कवक्त्रितसायोरलादीनां यथा चिपः ॥ यथा पद्मादिवृक्षाणां निर्झरा
 णां यथा कणाः ॥ ३ ॥ तथ दंबह्यणिस्फुरेजगद्बुद्ध्यादिकल्पितम् ॥ दुःखप्रदमतज्ज्ञानांतदवातदिव स्थितम् ॥ ४ ॥ अहो नु चित्रात्मा यं
 तात विश्वविमोहिनी ॥ सर्वांगप्रोतमप्यात्मयदात्मानं न पश्यति ॥ ५ ॥ चिदादर्शमयं सर्वजगदित्येव भावयन् ॥ यस्मिंस्तु पशान्च्छंस
 ब्रह्मकवचःसुखी ॥ ६ ॥ अहमर्थविमुक्तेन भावेनाभावरूपिणा ॥ सर्वशून्यं निरालंबं चिद्रूपमिति भावयेत् ॥ ७ ॥ इदं स्पृष्टमिदं नेति बीजंत
 दुःखसंतते ॥ तस्मिन्त्याभ्याश्रितो दग्धदुःखस्यावसरः कुतः ॥ ८ ॥ राजन्नभावनाज्ञेण रम्यारम्यविभागिता ॥ पौरुषातिशयेनाशुस्वेनैवां
 तर्विलूयताम् ॥ ९ ॥ अभावनेन भावनां विलूय कर्मकाननम् ॥ परं समेत्य तानवां विशोक् एव तिष्ठु भाः ॥ १० ॥

स्यात्मानोऽदर्शनमसतोऽप्रकाशस्यापि जगतस्फुटदर्शनं चाश्रयमधाटितपटनासमर्थमायावलोकितेवेत्याह ॥ अहो इति ॥ सर्वव्यग्रेष्ववयवप्रायेषु बाह्याध्यात्मिकभावेषु प्रोतमतर्ब
 हिश्वव्याप्तमप्यात्मानयद्यस्मान्न पश्यति ॥ ५ ॥ कया तर्हि भावनया आत्मानं दृष्ट्वा सुखी स्यात्तामाह ॥ चिदादर्शमयमित्यादिना ॥ आदर्शेन गरादिरिव ब्रह्मणि जगत्प्रातिभासिक
 नवास्तवमिति भावयन्नित्यर्थः ॥ मोहशरैरेभेद्यब्रह्मैकवचयस्य स ॥ ६ ॥ ७ ॥ इति वैषम्यकल्पनमिति शेषः ॥ ८ ॥ अभावनासमाध्यभ्यासेन सर्वदृश्यविरम्यति स्तद्धृक्षणेना
 ज्ञेण रम्यारम्ययोः पदार्थयोर्विभाविता प्रियाप्रियता वैषम्यकल्पना साहिरागद्वेषहेतुः समदृष्टिदार्ढ्यलक्षणपुरुषप्रयत्नातिशयेन विलूयतां लिखताम् ॥ ९ ॥ सभाधिलक्षणेनाज्ञा
 वनेन बाह्यार्थाभावनेन तत्प्रयोजकधर्मार्थमूलक्षणकर्मकाननं च विलूय परमाकाशादप्यधिकतानवसौ क्ष्म्यं समेत्य तद्दलेन शोके ह्वलेषु विशेषोक् एव तिष्ठेत्यर्थः ॥ १० ॥

[illegible]

तमेवप्रशंसति ॥ मनोवचोभिरित्यादिना ॥ १ ॥ तस्यामेव सर्वदृशानां प्रत्यगात्मनिसम्यक्विलयादात्यंतिकी जीवन्मुक्तेत्याह ॥ अंतरिति ॥ तथा सप्तमभूमिकप्रसिद्धया
 ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्यानु जीवन्मुक्तम्यकीदृशो न भवत्समाह ॥ न विधेइति ॥ १२ ॥ एककः एकचरोयतिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अतिक्षुद्रेषु तृणापेषु अतिमहत्त्ववरे अति
 प्रकशोभा नौयत्तस्य सिद्धतरसन्मात्रतद्देवप्रत्यक्षिन्मात्रमहमस्मीत्यखड्गमहावाक्यार्थमत्वेत्यर्थः ॥ १६ ॥ चितोभेमहिमा व्यापक इति तस्य परमात्मनो महिमानं ज्ञात्वा कक्षयीमर
 णादिद्वि स्वभागित्यर्थः ॥ तथा च श्रुतिः ॥ एषानित्यो महिमा ब्राह्मणस्य न वधीते कर्मणानो कनीयात् ॥ तस्यैव स्यात्सर्वविश्वविदित्वानलिप्यते कर्मणा पापकेनेति ॥ १७ ॥ जीवन्मु
 तुर्यातीतपदावस्थ्या सप्तमीभूमिकोत्तमा ॥ मनोवचोभिरप्राख्यास्वप्रकाशपदालिका ॥ १८ ॥ अंतःप्रत्याहतिवशाच्चेत्यंचेन्न विभावित
 म् ॥ मुक्त्वा स्य संदेहो महासमतया तथा ॥ १९ ॥ यद्भोगसुखदुःखं शैरपरामृष्टपूर्णधीः ॥ सशरीरोऽशरीरो वा भवत्येवंमतिः पुमान् ॥ ११ ॥
 न भिद्यन् च जीवा मिनाहं सत्ताप्य सन्नयम् ॥ आत्मारामो नरस्तिष्ठेत्तन्मुक्तत्वमुदाहृतम् ॥ २० ॥ व्यवहार्युपशान्तो वा गृहस्थो वाथ वैककः ॥
 अहं न किंचिच्चिदिति मत्वा जीवो न शोचति ॥ १३ ॥ अलेपको ह मजरानीरागः शांतवासनः ॥ निर्मलास्मि चिदाकाशमिति मत्वा न शो
 चति ॥ १४ ॥ अहंमतादिरहितः शुद्धो बुद्धोऽजरामरः ॥ शांतः समसमाभास इति मत्वा न शोचति ॥ १५ ॥ तृणाग्रं ध्वं वरेभानौ न रनागाम
 रेणुच ॥ यत्तदस्ति तदेवेति मत्वा भूयान शोचति ॥ १६ ॥ तिर्यग्ध्वं मधस्तान्मेव्यापको महिमा चितः ॥ तस्यानंतविलासस्य ज्ञात्वोक्ति इव
 क्षयी ॥ १७ ॥ बद्धवासनमर्थीयः सेव्यते सुखयत्यसौ ॥ यत्सुखाय तदेवा शुभस्तु दुःखाय नाशतः ॥ १८ ॥ अविनाभावनिष्ठत्वं प्रसिद्धं सु
 खदुःखयोः ॥ तनुवासनमर्थीयः सेव्यते वा विवासनम् ॥ १९ ॥ नासौ सुखाय तनासौ नाशकाले न दुःखदः ॥ क्षीणवासनया बुद्ध्या यत्क
 र्म क्रियते न प ॥ २० ॥ तद्भवजीव बद्धयोनं कुरं प्रविमुचति ॥ देहेन्द्रियादिना कर्मकरणौघेन कल्प्यते ॥ २१ ॥ एकः कर्त्ता च भोक्ता च कइ
 वां गोपयते ॥ भावनां सर्वभावेभ्यः समुत्सृज्य समुत्थितः ॥ २२ ॥ शशांकशीतलः पूर्णो भाति भासेव भास्करः ॥ क्रियमाणा कृता कर्मतू
 लश्रीर्देहशाल्मलेः ॥ २३ ॥ ज्ञानानिलसमुद्भूता प्रोड्डीयकापि गच्छति ॥ सर्वैव हि कलाजंतोरनभ्यासेन न भ्रमति ॥ २४ ॥
 कतानामपि जीवनस्य विषयभोगाधीनत्वादिष्यनाशोऽज्ञादेव दुःखप्रामिमाशक्यविशेषवक्तुमज्ञास्य विषयनाशोऽद्वैतोत्तिप्रकारमाह ॥ बद्धवासनमिति सार्धेन ॥ १८ ॥ अवि
 नाभावनिष्ठत्वसहावस्थितिनियमः ॥ जीवन्मुक्तानां तद्वैलक्षण्यमाह ॥ तनुवासनमिति ॥ चतुर्थादिभूमिकास्तनुवासनं सप्तमभूमौ तु विवासनम् ॥ १९ ॥ एवं कर्मापि तेषाम
 लेपकमित्याह ॥ क्षीणेति ॥ २० ॥ देहेन्द्रियादिषु भिन्नेष्वेकात्मतादायक्या व्यासेन तत्कृतकर्मस्य ह भवैकः कर्त्तैत्यभिमानो हि कर्मभ्रंशः स्यात् न च मुक्तानां सोऽस्तीत्याशयेनाह ॥
 देहेन्द्रियादिनेति ॥ २१ ॥ भावानामहंता यथासम् ॥ सर्वेभ्यो देहेन्द्रियादिभावेभ्यः सस्यगुत्सृज्य सस्यगुत्थितो निर्गतः ॥ २२ ॥ कृतासंचितरूपा ॥ २३ ॥ कर्मवद्भावनकलापि
 कालेन श्येदित्याशक्याह ॥ सर्वैवेति ॥ २४ ॥

॥ १५ ॥ यथा सरस्तुजलधिपुसमुद्रमुखाच्छ्रोत्रेयमेकमवस्तुरतिग्राविलेपुमायिकवस्तुपुनरुत्तरेताभ्यासाद्विश्वरूप स्वस्तुसुखमाश्रयतामप्येकपृथक्सुरतिशत ईश
गभितलभगदरात्स्वभेनसधाप्रसीतसकलमप्युक्तभूरिद्विष्यकस्तपयतिशोषस्तारामाश्रयेवाहयतिविद्वीत्यर्थ ॥ १६ ॥ इति श्रीषासिष्ठमन्त्रात्मन्यपकारो नि

पुंश्चिन्मन्त्रादितम सग ॥ १२० ॥ ॥ ५ ॥ यथापृथग्येमीवोपयाचोऽल्लक्ष्यपुण्यान् ॥ अमलं प्राप्नोतेसम्यग्निमज्जयमनुतेरिते ॥ १ ॥ यथास्मानिरति श

यानंदंक्षेत्रसत्यमिप्यल्लक्षणास्मीवाप्यानपाह ॥ यावदिति ॥ सार्धकस्त्यानेत्याह ॥ अविश्वेकनिति ॥ १ ॥ अस्मानक्षयाक्षयबाधम ॥ २ ॥ भोगारोषस्वर्गनरकादी

कपरीश्रितास्येत्याह ॥ कथामिति ॥ भोगैरुत्तयापोयदकटज्जामाघटीमगघटद्वयोभाभूरित्यर्थ ॥ ३ ॥ मस्यापिपये सवृक्षधनमप्योन्यकंठासंजनलक्षणवरीयति ॥

एपाज्ञानकलात्वं सखज्जातादिर्नदिते ॥ वद्विमेतिपलदेवसुक्षेत्रपुमशातिवत् ॥ २५ ॥ एक सुरतत्त्विलवस्तुपुविश्वरूप आत्मासर

स्तुजलधिष्विवतोयमच्छम् ॥ सशातसंकलनभूरिकलापमेकसत्तांशमात्रमखिलजगदंगविद्धि ॥ २६ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो०

नि० पु० इद्वत्वाकुम० सप्तभूमिकाविभागोनामर्विशतुत्तरशततम सर्ग ॥ १२० ॥ ॥ ५ ॥ मनुकवाच ॥ यावद्विषयभोगाराजा

वास्त्यातावदात्मन ॥ अविश्वेकेनसपत्न्यासाप्याशाहिनवस्तुत ॥ १ ॥ विवेकवशतोयाताक्षयमभाशयतातदा ॥ आत्मार्जिवत्त्वमुत्सृज्य

दक्षतामेतन्नामय ॥ २ ॥ ऊर्ध्वादधस्तयाधस्तातुनरुर्ध्ववर्जश्चिरम् ॥ माससाररपटस्यचित्तरज्ज्वाघटीभव ॥ ३ ॥ इदममाहमस्येति

ध्ववहारघनभ्रमम् ॥ येमोहात्परिसेवतेअधस्तापांत्यध शठा ॥ ४ ॥ अस्याहमेवमेसायमहमवतुये किलाभोहोबुद्ध्यापरित्यक्त ऊर्ध्वा

दूर्ध्वप्रयाति ॥ ५ ॥ स्वप्रकाशस्वभात्मनमवलब्ध्याविलयितम् ॥ आत्मसंपूरिताकाशजगतिवृषपश्यहे ॥ ६ ॥ यदैवचितोरूपतनु

द्वमखदितम् ॥ तदैवतीणसंसारपरमेश्वरतांगत ॥ ७ ॥ ब्रह्मेद्रविष्णुवरुणायपत्कर्तुंसमुपता ॥ तदक्षविद्वेषु सर्वकरोमीत्येवभावयेत्

॥ ८ ॥ यद्युपयुदायपदशानपुनिगपत् ॥ सर्वमेवगतस्तत्पथिद्विलासात्यनकुश ॥ ९ ॥ चिन्मात्रत्वप्रयातस्यतीर्णमृत्योरचेतस ॥ यो

सर्वस्वरमानदभेनासाधुपमीयते ॥ १० ॥ नाप्यशून्यंनशून्यचनान्चिद्वपुनचिन्मयम् ॥ नात्मरूपनात्मरूपमुवनभावयन्भव ॥ ११ ॥
इदमिति ॥ ४ ॥ तद्वद्विषयतमत्तदात्म्यासमपिप्याअयत्नलक्षसर्वोत्कर्षबाह ॥ अस्त्येति ॥ ५ ॥ जगत्तिसंपूरितसत्त्वतोप्यप्यधधानेनभूतिविश्वकाशमेवपश्य ॥ ६ ॥
मनुष्यम् ॥ ७ ॥ मनुभगाकलुलापस्थानालिकपपरमेश्वरतांगतलाभाह ॥ ब्रह्मेति ॥ ८ ॥ नन्वसत्या सत्त्वा किदास्तत्त्वविस्तारसुक्तयमात्मन कदुतांभायद्विदित्तिचिन्मात्रं दोष
आत्मसप्तदशैवसकल्पनानां सत्यत्वसमाहित्याराधेनाह ॥ येष्विति ॥ दशानेपुराणेषु ॥ ९ ॥ ननुससारगणनकोलागस्तलाह ॥ चिन्मात्रत्वमिति ॥ निरुपमत्वप्रकाशान
रयामिरवताभदस्य ॥ १० ॥ यद्विप्रसप्ततयात्मन्यप्यतीर्ह्येतावति यद्विभेतिनतीतिनिषेधाच्छून्यतीर्ह्यसंभूताल्लक्षणेभ्यरताभ्याप्यात मयायद्विकगद्विद्वेषुमेवत
द्विष्टिनापिभानात्प्रबन्धित्वरूपनैरासङ्कपागुनिद्वेदेषुभासकनैरासाभास्यतेननीक्ष्य यद्विद्विद्वेषुमेवतयायस्यचिद्विकारताभ्युपेयतेतर्हि चित्तस्यविकारतापत्तिः पृथमना
लक्ष्यत्वमिदमनोऽर्शेनात्मनासंबंधाभावात्तत्त्वतात्पर्यल्लक्षण आत्मलक्ष्येनप्राप्तयेनयापहृत्यातिरोषान्निर्विकारीयताल्लभनेनपरिवहति ॥ यावदिति ॥ ११ ॥

कथयति तच्छास्यति तत्राह ॥ एतदिति ॥ एतस्यात्मनः स्वपारमार्थिकं रूपमासाद्य साक्षात्कृत्य ॥ १२ ॥ प्रकृतिः स्वाभाविकात्मरूपम् ॥ भावना अनादिविस्तृतस्वरूपप्रतिपत्तिरस्य
 न चरमसाक्षात्कारदत्तस्तदनुप्रवेशात्तन्मात्रासाक्षात्काराभिप्रायदाभावतितदा एव प्रसिद्धः प्रत्यगात्मैव स शास्त्रप्रसिद्धो मोक्षस्यादित्यर्थः ॥ १३ ॥ तादृशसाक्षात्कारेण जीवन्मु-
 क्तः कथयति तदाह ॥ प्रशान्तेति ॥ शास्त्रार्थजिज्ञासाकाव्यनाटककार्यजिज्ञासालौकिकप्रियाप्रियादिविकल्पविक्षेपाश्रयनिवर्तने इति समः ॥ १४ ॥ इति श्रीवासिष्ठम् ०
 ता० प्र० नि० पू० एकविंशत्युत्तरशततमः सर्गः ॥ १२१ ॥ ॥ ७३ ॥ निरुद्धस्यात्मबोधस्य नुयतीति तपदस्थिते ॥ मुक्तस्येह यते श्रयार्थलक्षणे र्भनुनेयते ॥ १ ॥ निरस्तानि शेषवि-
 कल्पविषयसमस्तुखलित्वमीति यायोगिनः स्थितिरुक्ततामेव प्रपचयति ॥ येन केनचिदित्यादिना ॥ आच्छन्नो वै चैराच्छादितः ॥ आश्रितो भोजितः स योगी स भ्रातृमानुषानदपरा-
 र्थाप्राप्तो राज्ञेवैति पापमदृशेयमुपमा ॥ तत्त्वदृशानुगतदानदस्योपमास्ति यतो वाचो निवर्तत इत्यादि श्रुत्या हेरण्यगर्भानं दानविषयानदमोकारमहार्णवतया निरवधित्वप्रतिपाद-
 ० एतत्स्वरूपमासाद्य प्रकृतिः परिशान्त्यति ॥ न देशो मोक्षनामास्ति न कालो नंतरास्थितिः ॥ १२ ॥ अहं कर्तेर्विमोहस्य क्षये पोष्यं विलीयते ॥
 प्रकृतिर्भावनानाश्रीमोक्षः स्यादेष एव सः ॥ १३ ॥ प्रशांतशास्त्रार्थविचारचापलो निवृत्तनानारसकाव्यकौतुकः ॥ निरस्तानि शेषविकल्प-
 विषयः समस्तुखं तिष्ठति शाश्वतात्मकः ॥ १४ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० इक्ष्वाकुमनुसं० एकविंशत्यधिकशततमः सर्गः ॥ १२१ ॥
 मनुखवाच ॥ ॥ येन केनचिदाच्छन्नो येन केनचिदाश्रितः ॥ यत्र क्वचन शायी च स समादिवराजते ॥ १ ॥ वर्णधर्माश्रमाचारशास्त्रयंत्रेण
 योजितः ॥ निर्गच्छति जगज्जालात्पंजरादिव केसरी ॥ २ ॥ वाचामती तविषयो विषयाशादशो ज्ञितः ॥ कामयुगलः शोभां शरदिव-
 नमस्तलम् ॥ ३ ॥ गंभीरश्च प्रसन्नश्च गिराविव महाद्रुदः ॥ परानंदरमाक्षुब्धोरमते स्वात्मनात्मनि ॥ ४ ॥ सर्वकर्मफलत्यागी नित्यलमो नि-
 रंश्रयः ॥ न पुण्येन न पापेन लिप्यते न तरेण च ॥ ५ ॥ स्फटिकः प्रतिविंबेन यथायाति न रंजनम् ॥ तज्ज्ञः कर्मफलं तस्तथानायाति रंजनम्
 ॥ ६ ॥ विहरज्जनतादृदेहकर्मन पूजनैः ॥ खेदाह्लादौ न जानाति प्रतिविंबगतैरिव ॥ ७ ॥ निस्तोत्रो निर्वाकारश्च पूज्य पूजाविर्जितः ॥
 संयुक्तश्च वियुक्तश्च सर्वाचारनयकर्मैः ॥ ८ ॥ तस्मान्नो द्विजतलो को लोका नो द्विजते च सः ॥ रागद्वेषभयानंदैस्त्यज्यते पि च युज्यते ॥ ९ ॥
 नात ॥ १ ॥ तस्यार्थसिद्धवद्वलस्यासमाह ॥ वर्णित ॥ शास्त्रेण यत्रणा किकरवन्मिथमनतया वर्जितः ॥ जगति जालवद्धवेहेनैरैहिकामुष्मिकं क्रियातफलकर्तृत्वभोक्तृत्वा-
 दिवासानासपादित्यर्थः ॥ २ ॥ वाचामती तस्य निरतिशयानरस्यानुभावस्यैव विषयः ॥ अतएव विषयाशादशो ज्ञितः ॥ ३ ॥ परस्यानदस्य रसनसो निरंतरमास्वादनं तस्माद-
 क्षुब्धोऽप्यनुतः ॥ ४ ॥ इतरेण हर्षविषादादिना च ॥ ५ ॥ कर्मफलेन प्रारब्धोपनीतस्तुल्यदृग्वादिना ॥ रजनरूपांतरापत्तिम् ॥ ६ ॥ तदेव स्पष्टमाह ॥ विहरन्मिति ॥ देहस्य क-
 र्तेनैश्वरेन पूजनैश्च देहप्रतिविंबमिथमप्येति परधर्मातिप्रतिविंबगतैरिवेत्युच्यते ॥ ७ ॥ पूज्यः पूजितोऽपि निस्तोत्रोऽपि निर्वाकार इति कर्मधारये कर्मे-
 ण विशेषणान्वयः ॥ संयुक्तश्चेत्यादिरस्यैव प्रपंचः ॥ ८ ॥ उद्विजते विभोति ॥ रागद्वेषादिपदैस्तान्मिथमतिविषयालक्ष्यते ॥ कदाचिच्छारश्च बलाद्युज्यते त्यज्यते च ॥ ९ ॥

कस्यचित्कुशलनोरपि प्रमेयमिति विषये स यत् तत्तोनारोहति नातर्भवति ॥ तस्य तत्कुशलमतयोपिनयत्कुरुणाकृत्यर्थ ॥ अथ हारतुं घालेनापि प्रमेयं किं यते अस्मै
 माप्यनुवृत्तेन वशी किं यते एतदेव मरुतारय-शुद्धचित्तत्वादञ्जीत्यर्थ ॥ १० ॥ तस्य ज्ञानसमकालमेव मुक्त्या देहाविषायेन च पुनर्भक्तिनिमित्तीयैर्देहत्यागस्य भारी विधनास्ती
 त्याह ॥ तनुमिति ॥ कदाचन कदाचित्पितनुमावात्य अनुपत्तमानक्षणदशनीयविधानुत्तयाजनु तयाप्यसौ ज्ञानसमर्पितसमये प्रमेयमुक्तो विदेहस्थेति प्रेरणसमयः ॥ ११ ॥ तदुप
 पदानयार्थमासत्सङ्ख्यमाह ॥ अहं यतीतिरिति ॥ १२ ॥ सपूजनीयमिति ॥ तया च भुक्तिः ॥ ययलो कर्मनसासिद्धिभाति विधुद्धसत्त्व कामयते यार्थकाममाप् ॥ ततो लोके कलभते ती
 भ्रकायां लस्यास्तमवसाययेदुति काममिति ॥ १३ ॥ तत्पूजने प्रथममुपधायार्थमायककान्तेनुरीत्याह ॥ नति ॥ इदमग्राणि गोभ्रामयये यो यो यथाविधानं जीवभुक्तानां भक्त्या
 भजनेन प्रत्यक्षपद्विभक्त्या आसायते तपसा विनिर्तासायतमस्य ॥ १४ ॥ अथ हरेर्भक्तिस्वरस्य ॥ १५ ॥ ॥ इ० वा० ता नि० पू० ॥ इति धारासुत्तरशततम सर्ग ॥ १२ ॥
 प्रमेये कस्य चिदपिनरोहति महाराय ॥ प्रमेयी किं यते चापि घालेनाप्यदुराशय ॥ १० ॥ तनुत्पजनुवातीर्थेष्वपचस्य गृहेषु विवा ॥ माकदा
 चन वाराजन्वत्तमानं पिवाक्षणे ॥ ११ ॥ ज्ञानसमाप्तिसमये मुक्तो सौ विगताशय ॥ अहं भातिर्देहं धाय मोक्षो ज्ञानेन तत्क्षय ॥ १२ ॥
 सपूजनीयं सज्जत्येनमस्कारं सयत्नत ॥ सतिरीक्ष्यो भिवाप्य अविभूतिविभवैषिणा ॥ १३ ॥ नयजतीर्थेन तप प्रदानेन सायतेन तत्परम
 पवित्रम् ॥ आसायते क्षीणमवामयानां भक्त्या सत्तामात्यविदां यदग ॥ १४ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा स भगवान्भ्यनुब्रूय
 हययौ ॥ इदं वाक्यं पितृदंष्ट्रिभ्यः प्रथमस्थिरे भवत् ॥ १५ ॥ ॥ इत्यार्षे वा० वा० दे० मो० नि० पू० ॥ इदं वाक्यं भुक्तनुसंवाद इदं वाक्यं प्रबोधन
 नाम द्वाविंशत्तरशततम सर्ग ॥ १२ ॥ ॥ अ० ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ एवस्थित हि भगवज्जीवन्मुक्तस्य सन्मते ॥ अपू
 र्वोतिशयकोसो भवत्यात्मविदां वर ॥ १ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ तस्य कस्मिंश्चिदेव शोभतव्यतिशयेन धी ॥ नित्यवत्प्रशान्तात्मा
 स आत्मन्येव तिष्ठति ॥ २ ॥ मन्त्रसिद्धेस्तप सिद्धेर्जन्मसिद्धेऽश्वभुरिश ॥ कृतमाकाशयानादिका तत्र स्यादपूर्वता ॥ ३ ॥

कस्यास्य भाष्यसिद्धये स्थेषारत्नार्थमादिपु ॥ अतिरिक्तं हि पूर्णत्वादिशेषाभातिधीयते ॥ १ ॥ वर्णितलक्षणस्य श्रीवभुक्तस्य भविष्यमादिसिद्धानां विषये चरादिसिद्धिद्वयेपि
 कर्मभरपूर्वोतिशयोक्तिनवेति विदित्तोराम-पुच्छति ॥ पूर्वमिति ॥ पूर्णत्वादीनां त्रयेण सज्जजाने स्थिते सति ॥ १ ॥ तस्याभ्यसिद्धागोचरनिरतिशयान्दात्मगोचरो नु भवत्प्रबुद्धिशेष
 दत्ताशयनात्तथाह ॥ कस्यति ॥ कस्य कस्मिंश्चित्पितृदंष्ट्रिभ्यः प्रथमस्थिरे भवत्तद्वशे प्रमेयमवसाययेदुति काममिति ॥ १३ ॥ तत्पूजने प्रथममुपधायार्थमायककान्तेनुरीत्याह ॥ नति ॥ इदमग्राणि गोभ्रामयये यो यो यथाविधानं जीवभुक्तानां भक्त्या
 भजनेन प्रत्यक्षपद्विभक्त्या आसायते तपसा विनिर्तासायतमस्य ॥ १४ ॥ अथ हरेर्भक्तिस्वरस्य ॥ १५ ॥ ॥ इ० वा० ता नि० पू० ॥ इति धारासुत्तरशततम सर्ग ॥ १२ ॥
 तानाद्युनस्य गपूर्वतापीत्याह ॥ भवसिद्धिरिति ॥ अथवा अपुनराभ्यानविषयतपूर्वकारण्यस्येति भुक्तस्यातस्त्वद्विषयमनित्यनिर्दिशयाननदुपबुक्त्यः ॥ आकाशायानाविसिद्धि
 आतनुषधिसिद्धादिति ॥ कृतत्वपन्नोत्पत्तिरिति प्रथमपूर्वोक्तत्वात् ॥ २ ॥

यद्यपूर्वशब्दस्थानन्यप्राप्तत्वमप्यर्थस्तथापिबहुभिर्मन्त्रसिद्धादिभिरणिमादिसिद्धिजातंप्राप्तमेवेतिनेष्वपूर्वतेत्याह ॥ अणिमाद्यपीति ॥ सर्वात्मभूतस्यज्ञास्यसर्वसांसारिकसिद्धी
नातत्तद्यत्नेनतैरेवसाधितत्वादिपुनस्तेनपुनःसाधनेप्रयोजनमस्तीत्याशयेनाह ॥ यत्नेनेति ॥ ४ ॥ तर्हि तत्त्वविदस्तेभ्यःकोतिशयस्तत्राह ॥ एषएवेति ॥ तत्त्वज्ञानमेवातिशयइ
त्यर्थः ॥ अतिशयातरमाह ॥ सर्वत्रेति ॥ वस्तुषुभोग्येषु ॥ ५ ॥ नीरागत्वफलान्येवतत्त्वज्ञलक्षणतयावर्णयन्नुपसंहरति ॥ एतावदिति ॥ तत्त्वबोधेसशान्तेनचिरंतनश्रमेणनिर्द
तस्यविश्रातस्यअलिगासर्वधर्मभूत्याब्रह्मचिदेवमूर्ति सैधवघनवदेकरसंस्वरूपयस्यतथाविधस्यएतावदेवखलुलिङ्गलक्षणम् ॥ यन्मदनादीनामापदामनुदिननिपुणमत्यंततनुत्व
मपक्षयइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम ० तात्पर्यप्रकाशेनि ० पू ० त्रयोविशत्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १ २ ३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ निष्कारणत्वंजीवानांमांसराणेणवद्धता ॥ रूपाण्य
वस्थास्तुर्ध्वचमगव्याधीयमीयते ॥ १ ॥ इतरसिद्धापेक्षयाआत्मज्ञानस्योत्कर्षोऽनित्यनिरतिशयानदानुभवत्वादेव प्रत्यगात्मनश्चनित्यनिरतिशयानदरूपताब्रह्मस्वरूपत्वादेवेत्यर्थ

अणिमाद्यपिसंप्राप्ततादृशैरेवभूरिशः ॥ यत्नेनसाधितत्वात्तैर्नैतरेणात्मदर्शना ॥ ४ ॥ एषएवविशेषोऽस्यनसमोमूढबुद्धिभिः ॥ सर्वत्रा
स्यापरित्यागात्नीरागममलंमनः ॥ भवेत्तस्यमहाबुद्धेर्नासौवस्तुषुमज्जति ॥ ५ ॥ एतावदेवखलुलिङ्गमलिङ्गमूर्तःसंशान्तसंस्तुतिचिरश्र
मनिर्वृतस्य ॥ तज्ज्ञस्ययन्मदनकोपविषादमोहलोभापदामनुदिननिपुणंतनुत्वम् ॥ ६ ॥ इत्यार्षेवा ० वा ० दे ० मो ० नि ० पू ० अज्ञा
देर्ज्ञस्यविशेषकथनंनामत्रयोविशंरुत्तरशततमःसर्गः ॥ १ २ ३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ यथासत्त्वमुपेक्ष्यस्वंश
नैर्विप्रोदुरीहया ॥ अंगीकरोतिशुद्धत्वंतथाजीवत्वमीश्वरः ॥ १ ॥ भूतानिद्विविधान्येवप्रतिसर्गस्फुरंतिवै ॥ आद्यविसृज्यदजातानितानि
निष्कारणानिवै ॥ २ ॥ ईश्वरात्ममुपागत्यपुनर्जन्मांतराणिच ॥ भूतान्यनुभवंत्यंगस्वकृतेरेवकर्मभिः ॥ ३ ॥

स्योपपत्तयेब्रह्मणएवत्यस्वभावोपेक्षावशाज्जीवभावप्राप्तिमाह ॥ यथेत्यादिना ॥ यथाकश्चिद्विप्रशुद्धांकामयमानस्तत्सभोगसहवासादिदुरीहयास्वस्वोचितंस्वत्वंसात्त्विककमा
ह्मणधर्मशैरेपेक्ष्यचिरकालेनशुद्धत्वमगीकरोति तथाईश्वरोबुद्ध्यादिसंगत्यातत्त्वमुक्तभोगाशयास्वनित्यशुद्धपूर्णनदस्वभावमुपेक्ष्यजीवत्वमगीकरोतीत्यर्थः ॥ १ ॥ उपाधिप्रा
धान्येनभोग्यान्त्युपहितप्राधान्येनभोक्तृणीतिद्विविधानिमायागतानादिद्विविधसस्वकारपरपरानुसारिणोहिरण्यगर्भात्सकादाद्यविसृज्यदजातानिमायागंधर्वनगरवदाविभूतानि
अतोमिथ्यात्वानिष्कारणानिवास्तवसामयीनिरपेक्षाणिनिहिताभयदादिःस्वोत्पत्तौदहृच्चकादिसामयीसापेक्षइत्यर्थः ॥ २ ॥ ननुसाधुकारीसाधुर्भवतिपापकारीपापोभवति
पुण्योवैपुण्यनकर्मणाभवतिपापःपापेन तस्माद्भोक्तृणांसाधुस्वैलोक्यायकर्मणोइत्यादिश्रुतिषुजन्मकर्मणोर्वाजांकुरवदनादिःपरस्परकार्यकारणभावोवगम्यतेतत्कथमीश्व
रस्यकर्मभूतस्यजीवभावोनायसर्गोऽजन्मोऽप्येतत्त्राह ॥ ईश्वरादिति ॥ स्वकृतेरुपहितकृतैः ॥ नेश्वरस्यजीवभावोऽकर्मोपेक्षाकितुजीवभावापत्यनंतरदेहादिजन्मनिपूर्वपूर्वदेहादि
कृतकर्मोपेक्षा यथासवितर्जलेषतिविवनेनचलनादिक्रियापेक्षाप्रतिविवस्यतरगमेदेपुंसकमेतत्तद्वतिविक्रियानुभवेचोपाधिक्रियापेक्षातद्वदितिभावः ॥ ३ ॥

नरस्य दमाह ॥ कायकाण भावदति ॥ नयाचोक्तनाथिके ॥ विद्यदनुस्वभावागुरोपदेवनकाकात् ॥ विद्यत्पुणतोत्सर्गानुसर्गधृदशाधिपामिति ॥ ४ ॥ पश्चात्तेपाकमा
 नीर्नृनाप्राप्तनरपाह ॥ आत्मज्ञानार्ति ॥ पादशमात्मानयोजानासितदनुक्षयसकस्यपतितसकस्यानुरुपषकरोति नहिमनुप्यादिहोत्सनामुद्भिनापुण्यपापेष्वनस्यपति
 ररातिना ॥ नयाचाकभगवद्विभाष्यकुरि ॥ मसनभ्यलालभावेनदेनकिथिद्राविपयेदति ॥ दहाप्यासोपिसकस्यद्वीरेषुपुण्यपापप्रवृत्तिहृदिरित्याह ॥ सकस्यदति ॥ ५ ॥
 तक्रमस्याल्लिप्तिकर्माध्याविधत्पुण्यपुण्यप्रवृत्तिभागवतनासिताननपथस्यकारणम् ॥ ६ ॥ सकस्यस्यगोउपायमाह ॥ साधधानदति ॥ पासापाहकभेदभयोहिंसति
 पाहस्यपासकनुहृदयवतिकृतराधनुसधानादानाधानानुक्रुलप्रवृत्तिसकस्यभावनति ॥ पासापाहकविषमसागोननसाक्षिण्यैकाप्यलक्षणसाधधानत्वाभ्यासेतुसकस्य
 कायकारणमावायमार्देशोजन्मकमणो ॥ अकारणमुपायातिसर्वेर्जावा परात्पदाना ॥ १॥ पश्चात्तेपास्वकभाणिकारणसुरवदु खयो ॥
 आप्तज्ञानात्सिमुत्पन्न सकस्य कनकारणम् ॥ ५ ॥ सकसिस्त्वहिवधस्यकारणतत्परित्यज ॥ मोक्षस्तुति सकसिस्त्वतदभ्यासपरोभाव
 ॥ ६ ॥ सावधानाभवत्वचत्रात्प्रपाहकसंभवे ॥ अजसमेवसंकल्पदशापरिहरण्डने ॥ ७ ॥ माभावत्रात्यभावात्प्रपाहकात्माचमा
 भव ॥ सावनानविलास्यत्वायच्छिष्टतन्मयोभव ॥ ८ ॥ अजसययमेवार्थपतत्यक्षगणोनय ॥ धृज्वातेतत्ररगेणतत्रारगेणमुष्यते
 ॥ ९ ॥ किञ्चिद्व्राचतनुभ्यतद्वद्वानिभवस्थितौ ॥ नकिञ्चिद्रावतेषित्तनुमुकोसिभवस्थितौ ॥ १० ॥ तस्मात्पदार्थनिचयात्सहस्यावर
 जगमात् ॥ वृणादद्वेषायांताम्नाकिञ्चित्तवरोचताम् ॥ ११ ॥ यत्करापियदश्रासियज्जुहोपिददसियत् ॥ नकर्त्तासिनभोकासितत्रमु
 क्तमन्ति शर्मा ॥ १२ ॥ सतोर्ततनशोचतिभविष्यतिवतिनो ॥ वतमानचयदृक्तिकर्मप्राप्तमखंडितम् ॥ १३ ॥ मनसिप्रयिताभावाकु
 णामाहमनादय ॥ मनसंस्वमनोरामन्देदनीयविजानता ॥ १४ ॥

हृदयवाच्छिद्यतन्मिभाह ॥ ७ ॥ अनुभवार्थकत्वाक्याह ॥ भावभेति ॥ यदाशदष्टाक्षित्वात्तन्मयतन्मयत्वात् ॥ ८ ॥ आसाधधानत्वेतुपासेनुक्रुलरागावर्जनयद्विदराय
 र्त्वाप्याभ्यासस्याप्यावयकतादेशयति ॥ अजसमिति ॥ ९ ॥ रागद्वेषाभ्ययो सख्यविधिष्यदर्यायत्तयार्थभयोक्षतिगतवरायति ॥ किञ्चिदति ॥ यदप्यदि ॥ तत्ताहि ॥ १० ॥
 अपकवाधार्थतुषारागहत्कवाधार्थादशद्विरप्यमभलत्कायातत्तद्रोगयविषयप्रक्षयाद्यनिचयान्निधातिकिञ्चिदप्यतन्मयराचताम् ॥ ११ ॥ मन्वेवपरद्वैराययेणभोत्तनाय
 भजयपिर्षावतात्मानभानादिक्रियाणां दुस्तमन्तान्छनोषय स्याद्वेषस्याराक्याह ॥ यदिति ॥ तद्वत्ताद्विक्रियासुमुक्तमन्ति कूटस्याल्लिप्तिक्रियमन्ति ॥ तयाचोक्तभगवता ॥ नैव
 किञ्चित्करामीनिपुक्तोपप्येतत्तत्त्वमिति ॥ १२ ॥ दृष्टिपयोगानिटसमाहवादिपयुक्तशकोत्तमधमक्षिकिमाशक्याह ॥ सतदति ॥ १३ ॥ सर्ववधकयेमनाज्यपुत्रोपाय सख
 मनसिदनाप्यनत्याह ॥ मनसीनि ॥ १४ ॥

यदुपायेन मनसामनोजयस्तमाह ॥ विवेकेनेति ॥ १५ ॥ मनसामनोजये आत्मा प्रयत्नैष परिहरति ॥ क्षालयतीति ॥ मलेन क्षारादिना ॥ १६ ॥ मनसं बलितो जीवस्तत्रैक
 यानश पृथक्कृत्य मनसा च्छेदनीय इति दर्शयितुं जीवरूपाणि विभजते ॥ जीवस्येति ॥ परित्यज मनसा छिधि ॥ १७ ॥ तानि दर्शयति ॥ पाणीत्यादिना ॥ १८ ॥ १९ ॥ विश्व
 स्वरूपक निरूपक सत्ता रसूर्त प्रदमित्यर्थ ॥ २० ॥ २१ ॥ स्थूल सूक्ष्म सूक्ष्म जीवस्य जाग्रत्स्वमयोऽप्रसिद्धे तावन्मात्रपरित्यगेऽपि न सन्त्यक्तस्य परिशुद्धिरित्यवस्थात्रयार्तानि जिज्ञा
 समानोराम पृच्छति ॥ जाग्रदिति ॥ स्थितसर्काणिर्मत एव स्य टमलक्षितम् ॥ विशेषणतस्तत्करव्यावर्तनेन ॥ २२ ॥ अहंभावो जाग्रत्स्वमयोर्विशेषः अनहभाव सुषुप्तौ तन्मूल
 विवेकेनातितीक्ष्णं बलदय इवायसा ॥ मनसैव मनश्चिद्विधिसर्वभ्रमस्य शांतये ॥ १५ ॥ क्षालयंति मलेनैव मलं क्षालनकोविदाः ॥ वार
 पंत्यस्त्रमखेण विषयति विषेण च ॥ १६ ॥ जीवस्य त्रीणि रूपाणि स्थूल सूक्ष्म पराणि च ॥ तत्रास्य च त्रयरूपं तद्भजद्वेपरित्यज ॥ १७ ॥ पाणि
 पादमयो यो यदहं भोगाय बल गति ॥ भोगार्थमेतं जीवस्य रूपं स्थूल मिहा स्थितम् ॥ १८ ॥ स्वसंकल्पमया कारं यावत्संसारभावि यत् ॥
 चित्तं तद्विद्धि जीवस्य रूपं रागातिवाहिकम् ॥ १९ ॥ आद्यं तरहितं सत्यं चिन्मात्रं निर्विकल्पकम् ॥ यत्तद्विद्धि परं रूपं तृतीयं विश्वरूपकम्
 ॥ २० ॥ एतत्तु यदंशुद्धमत्र बद्धपदो भव ॥ संपरित्यज्य पूर्वदेहमातत्रात्ममतिर्भव ॥ २१ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ जाग्रत्स्वमसुषुप्तपुत्रि स्थि
 तं त्रिष्वप्यलक्षितम् ॥ तुर्यं ब्रह्मविशेषेण विविच्य मुनिनायक ॥ २२ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ अहंभावानहंभावौ त्यक्त्वा सदसर्ततया ॥
 यदसर्तसमं स्रज्जं स्थितं तत्तु यमुच्यते ॥ २३ ॥ यास्त्रच्छासमताशांता जीवन्मुक्तव्यवस्थितिः ॥ साक्ष्यवस्थाप्य बलतौ सातुर्यकलनोच्यते
 ॥ २४ ॥ नैतज्जाग्रन् च स्वप्नसं कल्पानामसं भवात् ॥ सुषुप्तभावो नाप्येतदभावाज्जडता स्थितेः ॥ २५ ॥ शांतं सम्यक्प्रबुद्धानां यथा स्थि
 तमिदं जगत् ॥ विलीनं तुर्यमेवाद्भुतबुद्धानां स्थिरं स्थितम् ॥ २६ ॥ अहंकारकलात्यागे समतायाः समुद्भवे ॥ विशरारौ कृते चित्तं तुर्या
 स्थोपतिष्ठते ॥ २७ ॥ अयमंशुणुदृष्टांतं कथ्यमानं मया धुना ॥ प्रबुद्धोऽपि यथा बोधमुपैषि विबुधोऽपम ॥ २८ ॥ कस्मिंश्चित्काननाभानोम
 हामौ नं वयं स्थितम् ॥ दृष्ट्वाद्भुतमिदं किंचिन्मुनिपत्रच्छुल्लब्धकः ॥ २९ ॥

मावरणतावु मैव्याटि रूपा जीवोपाधी समपि टिष्ठति असद्वद्दमप्रभासी ततो वै सदकायत इत्यादि श्रुतिप्रसिद्धे सदसर्तते च लज्जा ॥ २३ ॥ जीवन्मुक्तेषु व्यवस्थितिर्नैक एक टि स्थिति र्थ
 स्या ॥ व्यवहृतौ व्यवहारकाले साक्ष्यवस्थेति प्रसिद्धा ॥ २४ ॥ तस्या जाग्रदद्विषयकरवारयति ॥ नैतदिति ॥ जडता आवरणतस्ति यत्तरज्ञानस्य ॥ २५ ॥ नन्वद्वितीयतुरीय जीवदा
 दिद्वैतकाले जीवन्मुक्तानामपि कथस्यान्तमाह ॥ शांतमिति ॥ विलीनं ज्ञानबाधितम् ॥ २६ ॥ जलविलीनसैधववद्विशरारौ कृते सति ॥ २७ ॥ जाग्रतो व्यवहरतः कथंचित्तं वि
 शरारस्यादित्यसंभावनमगव्याधी यो दाहणेन वारयति ॥ अथेममित्यादिना ॥ २८ ॥ महाभौतज्ञानबाधितवागादि चेष्टम् ॥ इदं वक्ष्यमाणं पत्रच्छ ॥ २९ ॥

राधामित्रमभिदुतयतापितमगमयानागोऽयतादुभ्यक्तद्विपूर्वात्त्वयि ॥ किमप्यच्छराह ॥ मुनेइत्यादिता ॥ ३० ॥ पुनर्युगइत्युक्तिः स्वभावात् ॥ ३१ ॥ व्यवहारोऽनभ्यस्ते
 च्छितिशय ॥ ३२ ॥ अहकारमयमभिमानप्रभुस्य ॥ चित्सर्वदेव ॥ ३३ ॥ १४ ॥ अतस्तादृशमुत्पन्नमभ्युत्पादिविष्यत्सामुपेताराजापराधिरासात्सुल्लाहिराषानालि ॥ ३५ ॥
 गुणप्रपात्मकनायामयचित्तकायल्लासितव्यामयस्थानाभावाधोषितस्य मृगल्लाहितिदुष्यादेषास्थानामसत्त्वमित्याह ॥ जायदित्यादिता ॥ ३६ ॥ तिस्रोऽधस्परजआदि
 गुणप्रपात्तयेनपिधार्मिकमयरायति ॥ योरमिति ॥ स्वर्गेनकपुनजन्मादिहेतुगुण्यपायोत्याहनाहीनाभावाधिक्याच्च आपमयजापदवस्थचित्तयोरमित्यापूसम् ॥ ३७ ॥ गुण
 प्रपात्मकमपाच्छराहिसर्वहीनम् ॥ यदाचित्तयोगिनामगम्यशेषभोगायममसमिधौल्ल्यामिषसत्त्वाद्याद्यानुवर्तनरजसोभारलेशइत्याह ॥ यच्चमिति ॥ रजसाअक्षोभ्यमाणत्वात्
 पश्चादुपगतोऽपामित्रमगममिदुतम् ॥ मुनेमर्दायनाणेनविद्मोऽमृगइहागत ॥ ३० ॥ कप्रयातोऽमृगइतिप्रत्युवाचसतमुनि ॥ समशी
 लावयसाधोमुनयोवनवासित ॥ ३१ ॥ नास्माकमस्त्यहकारोऽभ्यवहारपुत्रस्य ॥ सवाणोद्विचकमाणिकरातिहिसखमन ॥ ३२ ॥
 अहरारमयतन्मननप्रगल्लितचिरम् ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्ताख्यादशावेष्टिनकाश्वन ॥ ३३ ॥ तुर्यएवहितिप्रेइतन्नदृश्यनविप्रते ॥ इतितस्य
 वच श्रुत्वाभुनिनायस्वरायव ॥ ३४ ॥ तुल्यकोयमविज्ञायजगामाभिभर्तादिशम् ॥ अतोवन्मिमहाबाहोनास्तितुर्यवरादशा ॥ ३५ ॥
 निर्विकल्पाहितिचतुर्यतदेवाकीर्णनेतरत् ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्ताख्यात्रयरुपहिचेतस ॥ ३६ ॥ पोरशांतचमूढचआत्मचित्तमिहास्थितम् ॥
 पारजाग्रन्मयचित्तशतस्वप्नमयस्थितम् ॥ ३७ ॥ मूढसुषुप्ताभावस्यत्रिमिर्हीनमृतमवत् ॥ यच्चचित्तवर्ततन्नसत्त्वमेकस्थितसमम् ॥
 तदेवयोगेन सर्वेष्वन्तस्वपादयतिहि ॥ ३८ ॥ समसकसकलविलासमुकतुर्यपदेतिपुनिरामयात्मा ॥ यत्रास्थिता साधुसदैवमुक्ता प्रशा
 तमेतामुनयामहात ॥ ३९ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पु० मृगव्याधीयनामचतुर्विंशत्युत्तरशततम सर्ग ॥ १२४ ॥ ॥ ६३ ॥
 ॥ श्रावसिष्ठउवाच ॥ ॥ निद्वितीयाध्यात्मशाखाणां सर्वांपद्मएवहि ॥ नाविद्याकीर्णोभायाशातंत्र्यभेदमकमम् ॥ १ ॥
 मय ॥ तादोषितैर्मन्यन्तातिरायेनखाल्लुखल्यसर्वेषां भर्वात्सर्वव्यापारोपरमेणसमाभ्यभ्यासयत्नात्सयादयतीत्यर्थ ॥ ३८ ॥ अतस्तमपि तादृशचित्तवसायानुर्येवैविविभ्रा
 तल्लिखत्याह ॥ समसेति ॥ सत्यम् ॥ ११ ॥ ॥ इति श्रीभागवतस्य षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥ १२४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ सर्वांपद्मसिद्धिर्वादिना
 यपदिपमा ॥ तुर्येनयाविधेर्त्ययोसोपायमुपरिपरये ॥ १ ॥ अविद्यायासहजैवस्यावस्थाप्रयपवस्थमाययापुंश्चरस्यविपदातिप्रपवस्थवेतिषडवस्थद्वैतकालस्यापद्मवत्तात्मान
 मापेष्टत्वमवतारोऽर्थेतिस्त्वर्हिद्विद्विदसुखाणारिराशाखाणां परमसिद्धीतिनवस्तुमकारान स्वमकारात्स्यात्सवस्तुन स्वत सिद्धतायात्सिद्धौपमापायसरादित्याह ॥ सिद्धोतद्वति ॥ रा
 तसर्वोपद्मवर्तिनस्त्वित्यापराक्षमप्रसारैककल्पनइत्येकमपदमाहुमराक्यमित्यप ॥ तयाचमुनि ॥ यतोबाधोनिबन्धे अभ्याप्यमनसासेहेति ॥ तयाचमदिवाधार्थेऽप्युक्त
 म् ॥ यपदमपदमसिद्धिर्माध्याजोमतिषिक्त्वाद्दुर्निवर्तकत्वादिति ॥ १ ॥

श्रुत्यादिसिद्धांतापरिज्ञानादेवस्वबुद्धिर्बभवेन जगन्मूलान्वेषिणां वादिना ब्रह्मशब्दाभ्ये सर्वरात्तयात्मकमायाशबले ब्रह्मणि बुद्धिदोषवैचित्र्यान्नानाविधाकल्पना प्रवृत्ता इत्या
 ह ॥ शातदतिद्विभ्याम् ॥ २ ॥ निर्णीयस्वस्वबुद्ध्यानुसारेण सिद्धातभेदान्कल्पयित्वा ॥ ३ ॥ सर्वमायातदृश्यजातपरित्यज्य ॥ समनस्कसर्वद्रियव्यापारोपरमान्महामौनी ॥ पू
 र्णानिदचिदात्मनि निर्वाणवात्सर्वात्मन्येवास्वेति प्रेरणान्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ पञ्चमादिभूमिकाजयाज्यामदवस्थोपि सुषुप्तमवस्थित ॥ ६ ॥ अवेदनास्त्रियद्वेष्यत्वननुसंवा नात् ॥ ७ ॥
 अवेदनादित्येतदेव स्पष्टयति ॥ दृष्टेति ॥ ८ ॥ सवेदनीयाचितनीयम् ॥ असुखदुःखम् ॥ मध्यमतदुःखमसाधनम् ॥ ९ ॥ विज्ञातसर्वेषां भुवनत्रयवस्तुनासारोयेन अतएव श्रीम
 तस्वतः सर्वतः प्रकाशेन शोभमानयद्गसायमनिरतिशयसुखममृतचतन्मयः ॥ अतएव च आसमातीनपुष्टमद्वल्यस्य तादृशोयः शशाक पूर्णचन्द्रस्तत्कल्पः परंपरमात्मानमभ्युपेत

शांतएव चिदाभासे स्वच्छे समसमात्मनि ॥ समप्रशक्तिस्वचिते ब्रह्मेति कलिताभिधे ॥ २ ॥ तिर्णीयकेचिच्छून्यत्वं केचिद्विज्ञानमात्रताम् ॥
 केचिदोभयरूपत्वं विवदते परस्परम् ॥ ३ ॥ सर्वमेव परित्यज्य महामौनी भवानप ॥ निर्वाणवात्तिर्मननः क्षीणिचित्तः प्रशांतधीः ॥ ४ ॥
 आत्मन्येवास्वशांतात्मा मूकांधवधिरापमः ॥ नित्यमंतर्मुखो भूत्वा स्वात्मनांतः प्रपूर्णधीः ॥ ५ ॥ जाग्रत्येव सुषुप्तस्यः कुरु कर्माणि राधव ॥
 अंतःसर्वपरित्यागी बहिः कुरु यथागतम् ॥ ६ ॥ चित्तसत्तापरदुःखं चित्तासत्तापरसुखम् ॥ अतश्चित्तं चिदेकात्मनयक्षयमवेदनात् ॥ ७ ॥
 दृष्टारभ्य मरम्यं वास्थेयं पाषाणवत्समम् ॥ एतावतात्मयत्नेन जिता भवति संसृतिः ॥ ८ ॥ सवेदनीयं न सुखं न सुखं न च मध्यमम् ॥ एता
 वतात्मयत्नेन दुःखांतो नंत आप्यते ॥ ९ ॥ आपीनमंडलशशांकवदंतरेव श्रीमद्रसायनमयः सुखमेतितज्ज्ञः ॥ विज्ञातसर्वभुवनत्रयवस्तु
 सारः कुर्वन्तानामकुरुते परमभ्युपेतः ॥ १० ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० तुर्थस्थैर्योपायकथनं नाम पञ्चविंशत्युत्तरशततमः सर्गः
 ॥ १२५ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ सप्तानां योगभूमीनामभ्यासः क्रियते कथम् ॥ कीदृशानि च चिद्धानि भूमिकां
 प्रति योगिनः ॥ १ ॥

स्तज्जो जीवन्मुक्तिश्च व्रमेति ॥ कुर्वन्पि प्राग्भ्योपनीतं व्यवहारं न कुरुते ॥ प्रतिबिम्बचेष्टायां भिवनस्य सकर्तृत्वं पश्यतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ॥ इति श्री बासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे
 नि० पू० पञ्चविंशत्युत्तरशततमः सर्गः ॥ १२५ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ उच्यते योगभूमीनामभ्यासक्रमलक्षणे ॥ अतराले मृतौ भोगास्ततो जन्मातरे जय ॥ १ ॥ जाग्रत्येव सु
 पुमस्यः कुरु कर्माणि रायवेति चतुर्थभूमिका ब्रह्मरामप्रतिपञ्चमादिभूमिकास्थितिः संपाद्येत्युक्तम् ॥ तत्सपादनकामो रामः स्वजितजेतव्यभूमिका विभागज्ञानाय तद्विज्ञानानि तदभ्या
 सक्रमचपच्छति ॥ सप्तानां भिति ॥ भूमिकां प्रतिपति भूमिकं योगिनः कीदृशानि चिद्धानि भवति ॥ वीप्सायां प्रतेः कर्मप्रवचनीयसंज्ञायां द्विर्वचनस्याव्ययीभावस्य बाआवश्यक
 त्वात्तदकरणादसम् ॥ १ ॥

पुत्रभूमिकाभ्यासकर्मकयपिप्यप्यविषयसहपिकारिणप्रवृत्तिशाब्दाधिकारिष्याहत्तराद्यितुनीतिप्रज्यतयोर्लक्षणभेदाकिमतिजानीते ॥ प्रवृत्तयेति ॥ पुमान्बेदमार्गस्य पुत्र
 ए ॥ १२ ॥ तन्मातृरागादिर्वाधिरितबुद्धभ्रवत्तत्पलसाधमाह ॥ किमिति ॥ तत्प्रवृत्तिप्रययुक्त्यत्वेनप्रसिद्धनिषाणक्रियन्ताम् ॥ मभोगराणिणायुभुमतमित्यर्थ ॥ उच्चावचभो
 गस्यप्राप्त्यतिरूपमदस्य ॥ यथाह ॥ अपिबेदावनेयुत्प्रेरणात्तत्त्वसाधोति ननुनिधिप्रययोसकदाचिरपरिगतमदति ॥ इतिपुत्रप्रकारेणनिश्चलकर्मव्यस्यनित्यनीमित्तिकका
 म्यकमजातस्य कस्त ॥ १३ ॥ नित्यतलस्यित्यप्यनित्येतिहेतुविषयकमण्यितुर्नित्यत्वममाह ॥ अलति ॥ यथायद्योगणकोटिभि मध्यपदवर्धवत्तलकथनादिभिश्चात्यतश्चल
 पुरावराणश्चदयारविश्वरान्कर्मण्योर्वाषाणा मभतराधिराणचलनमिदमुक्तमयोमिटित्वेवान्-प्रवेशा-पुनर्निगमाभ्यासल्येपातद्वत्तलस्म्येयानामयुगमस्यप्रवेशपुनर्निगमनलक्षणा
 मभ्यन्मानमकभिरवधुमान्निवेकीजायतइत्यत ॥ अथवाक्षाराणवस्थमहोक्तमधीषाधयाअनेकश कठच्छिद्रेयविरयनिर्गतापिक्षाराणवसरसमेधास्वादयतीतमेवबहुमन्यमा
 नभामप्रयनक्षीराप्यवसरजानाति अतकर्मनेतुचलयो क्षाराक्षीराण्यथामित्नावसरतेतुभयावरलक्षणच्छिद्रेषीषामप्रवेशक्षीररसमात्साधक्षारासारक्षीररसस्यविवेकिनीपू
 त्यामरसकताजायततद्वर्जोवोपिप्रतिपयसनेवबहुमन्यमानोऽनकजम्भानामनेभान्यादयारप्यात्सराक्षरसमात्साधविवेकीतदासक्तोजायतइत्यर्थ ॥ अथवाअन्योत्सादना
 श्रवसिपुत्रवाच ॥ प्रवृत्तश्चनित्यतश्चभवतिदिविधपुमान् ॥ स्वगापवर्गान्मुखयो भणुलक्षणमेतयां ॥ २ ॥ कियत्तन्नामनिर्वाण
 वरमस्यतिरेवमे ॥ इतिप्रवृत्तकताय सप्रवृत्तइतिस्मृत ॥ ३ ॥ चलान्वयुगान्छिद्रकुमभीवाप्रवेशवत् ॥ अनेकजम्भानामतेविवेकी
 जायतेपुमान् ॥ ४ ॥ असारायतससारव्यवस्थालभमेतया ॥ किंकमभिपयुर्गितैर्दन्तैरेवनीयते ॥ ५ ॥ कियानिशयनिर्मुक्तकिंस्या
 दिश्रमणपरम् ॥ इतिनिश्चयवान्योत सनित्यत्तइतिस्मृत ॥ ६ ॥

येषांभूते समुद्रमधनेकिंयमण्ययामयाधस्ताभारस्यकुम्भगतसमस्तभुवनाभारात्लाहत्तद्विश्वमध्यमानचलणवयुगस्यच्छिद्रेकमयममन्युतमुत्पद्यतेइत्यात्सादने
 मपरासार्यप्रवृत्तापराधनेकयान्तज्येशश्चदिनिगमनजम्भानामनेकतर्ह्येषांयथैवमयममन्युतमुत्पन्नतथैवतदात्साधक्षीरायुनविषकिनीजायतेतद्वययुमभुष्टरविप्रवणोपायेन
 बहिर्गमननिर्दिष्ट्यासत ॥ भ्यामतभ्यमक्षालनश्चविवेकीपप्रवृत्त पुमाननेकजम्भान्यासवराहतेअतरेवविश्ववणवसरेवसाक्षाद्विवेकेननिरतिशयानइमात्साधयतीत्यर्थ ॥ अ
 यथाचलयोऽप्यवयापुगस्ययुगस्यच्छिद्रमध्यवर्तिनारविशेर्कुर्मस्यधीषासाधनभूतयाप्रवरोसतियथापुरतोनिगमनेपश्चात्निवर्तनेनयैवच्छिद्रवस्थानेवानकाविषिप्रतीति
 यामाकनभवसागरवतिस्यजम्भभवतमनिविषिब्रह्मोर्जीवस्थानकाविषिप्रतीति ॥ मयाहि ॥ प्राक्नेजम्भनिकारापरणादिद्वयपरपरमागबिनिषात्साधिविद्व
 तनादङ्गमाशसामहद्वयमिति ॥ इत्यह्वयमयानामनेकेयाजम्भानामनेपुमान्कुनश्चित्युगपयपरिप्राकाद्विवेकीजायते ॥ ४ ॥ कीदृशोविवेकोस्यजायतेतमाह ॥ असारेस्या
 रिना ॥ विषिधाविहृन्दाप्रायस्थितिप्रायस्यप्राध्यानिष्ठत्वहेतुना ॥ ययुर्गितैर्दन्तैरेवनीयते ॥ ५ ॥ कियामयुगैरानिशयेरुत्पत्त्यामिषिकृतिसत्कारैर्भिर्मुक्तकूटस्थमि
 त्यय ॥ इतिविषयायनद्वयप्रवरादनीयमितिनिश्चयमाह ॥ ६ ॥

तस्य प्रथमभूमिका प्राप्तिरकममाह ॥ कथमित्यादिना ॥ ७ ॥ भावनानुभोगतत्ताधनार्चितानु ॥ विरगवैरस्यम् ॥ उदाररूपास्तुचितस्तुष्टानुकूलानुशौचसत्तगेश्वरोपासनजपा
दिरूपास्तुकिंयास्तुक्रमतेसज्जते ॥ तेनचान्वहचिस्तुष्टुपचयेनतृष्णाक्षयान्मोदते ॥ ८ ॥ विचिकिस्सतिजगुप्सते ॥ मर्माणिपरेषारहस्यदोषान्नोदाहरतिनाभते ॥ ९ ॥ परेषा
खस्यचमनसःअनुद्वेगकराणिमृदूयस्यायासमहाफलानियमनियमादिकर्माणिसेवते ॥ भोगेचपापावश्यभावात्तनापेक्षते ॥ १० ॥ पेशलान्यनुद्वेगकराणि ॥ उचितानिस
त्यप्रियहितादिरूपाणि ॥ ११ ॥ एवगणविशिष्टपुरुषस्यसच्छास्त्रश्रवणाधिकारलक्षणयाप्रथमभूमिकायामवतारइत्याह ॥ तदेति ॥ सज्जानाशान्तिदातिज्ञानविज्ञानसपन्ना
न ॥ १२ ॥ यतःकुतश्चित्तसेवानुकूलधनादिसाधनानीयतान्सेवमानस्तन्मुखाञ्जानशास्त्राणिपुराणमोक्षधर्माध्यात्मसहितान्दीन्यवेक्षतेशृणोतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ भूमिकावा
कथंविरगवान्भूत्वासंसारार्द्धितराम्यहम् ॥ एवंविचारणपरोयदाभवतिसन्मतिः ॥ १४ ॥ विरगमुपयात्यंतर्भावनस्वनुवासरम् ॥ कि
यासूदाररूपास्तुक्रमतेमोदतेन्वहम् ॥ ८ ॥ ग्राम्यास्तुजडचेष्टास्तुसततंविचिकिस्सति ॥ नोदाहरतिमर्माणिपुण्यकर्माणिसेवते ॥ ९ ॥ मनो
नुद्वेगकारोणिमृदुकर्माणिसेवते ॥ पापाद्विभेतिस्सततंचभोगमपेक्षते ॥ १० ॥ स्नेहप्रणयगर्भाणिपेशलान्युचितानिच ॥ देशकालोपप
न्नानिवचनान्यभिभाषते ॥ ११ ॥ तदासौप्रथमामेकांप्राप्तोभवतिभूमिकाम् ॥ मनसाकर्मणावाचासज्जानानुपसेवते ॥ १२ ॥ यतःकु
तश्चिदानीयज्ञानशास्त्राप्यवेक्षते ॥ एवंविचारवान्यःस्यात्संसारोत्तारणंप्रति ॥ १३ ॥ सभूमिकावानित्युक्तःशेषःस्वार्थइतिस्मृतः ॥ वि
चारनाधीनितरामगतोयोगभूमिकाम् ॥ १४ ॥ श्रुतिस्मृतिसदाचारधारणाध्यानकर्मणाम् ॥ मुख्ययाव्याख्ययाख्याताल्लब्धयतेश्वरुप
हितान् ॥ १५ ॥ पदार्थप्रविभागज्ञःकार्यकार्यविनिर्णयम् ॥ जानात्यधिगतश्रव्योगृहंरुहपतियथा ॥ १६ ॥

न्यथमभूमिकाप्रतिष्ठइत्युक्तः ॥ शेष उक्तसाधनचतुष्टयादिसंपत्तिहीनस्त्वध्यात्मप्रयासकोपिरागादिनाअनधिकारिजनप्रतारणेनार्जनादिनाउदरभरणशीलत्वात्स्वार्थैवच
कइत्यर्थः ॥ सेयशुभेच्छाख्याप्रथमभूमिका ॥ तस्यक्रमेणद्वितीयभूमिकाप्रवेशक्रममाह ॥ विचारेति ॥ भूमिकामागत अधिकारप्राप्त्यावतीर्णः ॥ १४ ॥ सतचिकिकरोति
तदाह ॥ श्रुतीति ॥ श्रुतीनास्मृतीनासदाचाराणाधोरणाध्यानकर्मणासाध्यानसमाधिनासाधैश्वर्यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारैर्प्रतिपाद्येयस्ययोगशास्त्रस्यतस्यचमुख्य
याअनुष्ठानानुष्ठानफलोपहितयाव्याख्याख्यानेनख्यातान् आत्मतत्त्वानुभवोपदेशकुरालत्वाच्छ्लेषान्पठितान्गुरुश्रव्यतेश्वरपमननादिविचारायशरणगच्छतीत्यर्थः ॥
तथाचश्रुतिः ॥ तद्विज्ञानार्थसंग्रहमेवाभिगच्छेत्समिस्त्याणि श्रोत्रियब्रह्मसिद्धिर्भाति ॥ १५ ॥ स्वयंव्याकरणाद्यगाभिज्ञत्वात्सदानातदर्शनाच्चवाच्यलक्ष्यादिरूपाणालक्षणादिप्र
विभागज्ञःशिव्योगुरुमुखादाधिगतश्रव्यःसत्कार्यसाध्यकर्मकाढ्यार्थस्तद्विलक्षणमकार्यसिद्धब्रह्मकाढ्यार्थस्तयोर्विनिर्णयग्रहपतिःस्वग्रहकोष्ठविभागमिवस्पष्टजानाति ॥ १६ ॥

१ कर्मणामितिपृष्ठावद्भवचनपाटितस्तस्येत्येतोऽपयःसर्वत्रापलब्धोपविंसगतत्वाद्द्विचारणाय ॥ यदिनुधारणाध्यानकर्मण साध्यानसमाधिनासाधैश्वर्यमनियमासनप्राणा
यामप्रत्याहारैःसहधारणाध्यानेकर्मणंप्रतिपाद्येयस्ययोगशास्त्रस्यतस्यचेतिपाठःकल्प्यतेतर्हिसर्वसंगतमितिभाति ॥ धारणाध्यानेकर्मणोऽप्यस्येतिसमासः ॥ प्रतिपाद्यप्रतिपा
दकभाषःसवधःपठ्यर्थः ॥

बहिर्येकमपदानुसारणश्रितानामपि ॥ अनेनमध्यमश्रमिकायाभेदतेषामतीर्तवृत्तादर्शिता ॥ १० ॥ शास्त्रहस्यपरमतात्पर्यदमाणासमाधाननिरासेनाधिगच्छति ॥ गुरु
 सञ्ज्ञानात्मनस्तत्त्वस्यमेवाप्तमाप्तनानिरासनाधिगच्छति ॥ १८ ॥ एवद्वितीयश्रमिकोऽतिवदस्तुतीयश्रमिकाग्रशमाह ॥ अससंगेति ॥ ततस्तुतीयाश्रमिकोपगतियच्चि
 यति ॥ ११ ॥ यथावदितिभ्योऽकद्वययथायोगश्रमिकाद्वयानुसार ॥ २० ॥ २१ ॥ यामयासविशेषेणानुन्येनसमाप्यभ्यासादिबाह्वनभासाविहारेण ॥ २२ ॥ मयाचि
 यतसारहपुण्यानकालेष्वभ्युक्तिकद्वययथानुरतिरप्याशरयकीतिरययति ॥ अभ्यासाविति ॥ २३ ॥ असंगस्तुल्यसौम्यनस्युक्तिभिश्चमप्यभ्यास्यत ॥ धूर्तयामिति ॥ २४ ॥ सा
 मदाभिमानमास्त्यमोहलोभातिशायिताम् ॥ यहिरप्याश्रितामीपत्यजत्यहिरिवत्वचम् ॥ १७ ॥ इत्यभूतमतिशयगुणसज्जनसेव
 नात् ॥ सरहस्यमशेषणयथावदधिगच्छति ॥ १८ ॥ अससंगाभिधामन्यावर्तयायोगश्रमिकाम् ॥ ततपतत्यसौकातपुष्पशय्यामि
 वामलाम् ॥ १९ ॥ यथावच्छास्त्रवाक्यार्थमतिमाधायनिश्चलम् ॥ तापसाश्रमविश्रामरध्यात्मकयनक्रमे ॥ २० ॥ ससारनिन्दकेस्तद्वि
 राग्यकरणक्रमे ॥ शिखिगध्यासमासीनोजरयत्यपुरातनम् ॥ २१ ॥ वनवासाविहारेणचित्तोपशमरोभिना ॥ असंगस्तुल्यसौम्येनका
 लनयतीतिमान् ॥ २२ ॥ अभ्यासास्त्राधुराक्षाणांकरणात्पुण्यकर्मणाम् ॥ जतोयथावदवयवकुट्टिर्नर्सादति ॥ २३ ॥ वर्तयामु
 निर्काप्राप्यधुनोभवतित्वयम् ॥ द्विभकारमससंगतस्यमेतन्मिमशृणु ॥ २४ ॥ द्विविधोयमससंगसामान्यश्रेष्ठरुचम् ॥ तादृकतानमा
 काशनाद्यानववाधक ॥ २५ ॥ इत्यसंजनमर्थपुसामान्यासगतानकम् ॥ प्राक्कर्मानिर्भितसर्वमभ्यर्धानमेवच ॥ २६ ॥ सुखवाय
 दिवाहुत्वंकेवाधमनमकट्वा ॥ भोगाभोगामहारिणा सपदपरमापद ॥ २७ ॥ वियोगार्थवन्मयोगाआधयोव्याधयोधिय ॥ कालक
 वलनापुक्तसवभावनानारतम् ॥ २८ ॥ अनास्त्ययेतिभावानांयद्भावनमांतरम् ॥ वाप्यायलभमनससामान्योसावसंगम ॥ २९ ॥

माप्यध्वश्रमिकासाधारण ॥ स्वदेहिकाकलयोर्नकमानभोकाशेषसुखासीन ॥ परक्रियाफलानांवनभाभ्योवाधकभेत्यसंग ॥ २५ ॥ इतिनिश्चयेन ॥ अर्थपुटयेष्वस
 जननार्थाप्य ॥ सामान्याससंनमेवदर्शनमप्ययति ॥ प्राक्कर्मेतिसाधयति ॥ सुखवायाप्यधाणयदिबाहुत्वाप्यमाणस्यदर्शनाद्विनिर्गतकमत्वनवप्यसेर्ह्यस्वत
 म्यपक्षेर्वाप्याधीनमव ॥ बाधच्छास्त्रास्यसाधारणिकस्योतनाय ॥ २६ ॥ यथाहयदिभयास्तान्प्र्यास्तर्ष्यकर्तव्यानुशासनिककृत्यार्थेवनकाश्चिदर्थस्य ॥ असस
 गेपुक्कानभ्यामप्यनास्त्यदेहशरीराशेषपुर्यायति ॥ भोगादिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ इत्यनस्त्यापिभयवणादिसाहृष्येनवाक्यार्थानासक्त्येवाप्तसंगस्तुल्यपानाप्यस्येत्याह ॥
 बाह्यार्थेति ॥ २९ ॥

अयं चासंगः पूर्वभूमिकयोरेव ससंगाद्युपायैः सम्पगभ्यसनीय इत्याह ॥ अनेनेति ॥ श्रवणमननात्मिकानामात्मसविदां प्रयोगेण आवर्त्तनेन ॥ तथा च भगवतो वादरायणस्य सूत्र
माद्यन्ति रासकटुपदशादिति ॥ ३० ॥ आत्मवस्तु निप्रमाणप्रमेयासभावनाद्वयनिरासेन स्फुटतां इत्थमेवात्मवस्त्विति विश्वासो चरतामागते सति ॥ ३१ ॥ सप्तम्यन्तत्रयपूर्वाच्चयि
वस्तुनीत्यस्याविशेषणम् ॥ श्रेष्ठाससंगदर्शयति ॥ नाहमित्यादिना ॥ नाहं कर्त्ता किं लीश्वर एव कर्त्ता ॥ मम प्राकृतमिदानीं क्रियमाणवाकर्मनास्तीत्यादिनिरासतस्य तियोभ्यादि
विकल्पशब्दार्थवेदनामपि दूरतरेकवायमौ नमासनमिति परेणाख्ययः ॥ ३२ ॥ मौनवाङ्मनश्चक्षुरादिचेष्टाशून्यनिदिध्यासनपरिपाकफलनिर्विकल्पसमाधिनायत् आसनमव
स्थानम् ॥ ३३ ॥ यद्वह्नैकरस्य विलीनचित्तदत्त्यात्मकमासितमतर्वासादिसर्ववस्त्वालवनशून्यमित्यर्थः ॥ चेतेनेचिदाभासे ॥ सर्वाविषयसप्तम्यः ॥ ३४ ॥ यत आसितभास

अनेन क्रमयोगेन संयोगेन महात्मनाम् ॥ वियोगेनासतामन्तःप्रयोगेणात्मसंविदाम् ॥ ३० ॥ पौरुषेण प्रयत्नेन संतताभ्यासयोगतः ॥ क
रामलकवद्वस्तुन्यागते स्फुटतां इदम् ॥ ३१ ॥ संसाराबुनिधेः परे सारपरमकारणे ॥ नाहं कर्त्तृश्वरः कर्त्ता कर्मवाप्राकृतं मम ॥ ३२ ॥ कृत्वा
दूरतरे न नमिति शब्दार्थभावनम् ॥ यन्मौनमासनं शांतं तच्छ्रेष्ठासंग उच्यते ॥ ३३ ॥ यन्नांतर्न बहिर्नाधोर्ध्वनाशास्तु नां वरे ॥ न पदार्थ
नापदार्थनजडेन च चेतने ॥ ३४ ॥ आसितं भासनं शांतं तमभासनं भसासमम् ॥ अनाद्यन्तमजं कांतं तच्छ्रेष्ठासंग उच्यते ॥ ३५ ॥ संतोषा
मोदमधुरः सकार्यामलपल्लवः ॥ चित्तनालाग्रसंलीनो विप्रकटकसंकटः ॥ ३६ ॥ विवेकपद्मो रुढो तर्वाचारार्कविकासितः ॥ फलं फ
लस्य संसंगादतीयां भूमिका मिमाम् ॥ ३७ ॥ समवायाद्दिशुद्धानां संचयात्पुण्यकर्मणाम् ॥ काकतालीययोगेन प्रथमोदिति भूमिका
॥ ३८ ॥ भूमिः प्रोदितमात्रा तैरुत्तां कुरिकेवसा ॥ विवेकेनाबुसेकेन रक्षयापाल्याप्रयत्नतः ॥ ३९ ॥

नं स्वप्रकाशचिद्रूपम् ॥ अभासप्रकाशकांतरशून्यम् ॥ ३५ ॥ सचायंसमाधिः सदाचारोपबृंहितविवेकस्य फलमिति वक्तुं विवेकपद्मत्वेन रूपयति ॥ संतोषेति ॥ सत्कार्याणि नि
ष्कामकर्माणि उपासनगुरुश्रुषाश्रवणादीन्धेवपल्लवायस्य ॥ चित्तलक्षणनालाग्रसंलीनैरागादिवासनाप्रभवैर्बहुतरविप्रकटकैः संकटो निबिडितः ॥ ३६ ॥ सोयमसंसंग एव तृ
तीयाभूमिकेत्याह ॥ फलमिति ॥ ३७ ॥ प्रथमभूमिकैवानेकजन्मसचित्तसुकृतपरिपाकैरहिकपुण्यसचयैश्च देवादिकुरिता चेत्सैव ससंगमादिना महतायत्नेन रक्षणीया सा चेद्भक्षि
ता अनायासेनैव द्वितीयादिभूमिकाः सेत्स्यतीति तत्रैव यत्नाधिक्यमुपदिशति ॥ समवायादिति ॥ विशुद्धानां तत्त्वविदां समवायाद्वाज्ञमानभजनाद्युपायैर्मेलनात् ॥ ३८ ॥ समवेतै
सैः किं कार्यं दाह ॥ भूमिरिति ॥ यत सैर्विशुद्धैः सा शुभेच्छालक्षणाभूमिरीषच्छुभप्रदत्त्युन्मुखतया प्रोदिता मेधैरकुरेता भूमिरिव प्रतिदिनविवेकोपदेशलक्षणेन बुसेकेन यथा अ
सना अमलानां भवति तथारक्ष्यावर्धनीया दुष्प्रदत्त्यादिविषमिवारणयत्नेन पालनीया चेत्यर्थः ॥ ३९ ॥

एषा शुभः स्यात् । एतच्च नृपस्यैवैतादृशेषणेन शास्त्रादिज्ञेयं तदा यन्मैत्रीरेन प्रथममुक्तिरितो ह्यस्तितमेवाशा विचारेणोदयमभिर्हार्दनयेत् ॥ ४० ॥ एकौरोऽतिमूर्धतोऽन्या उक्त
रभादिनाम्बलप्रमखापि प्यतीत्याह ॥ एषानि ॥ ४१ ॥ सोपायवर्णिता वृतीय भूमिकोऽष्टकला मुपसहरति ॥ श्रेष्ठति ॥ ४२ ॥ मखगा इतराले मूढे बुद्धययारा म पृच्छति ॥ मू
दस्यति ॥ आग्निजास्यापि कारिरिशरण ईनस्याभ्यात्मकया विमुक्तस्य कामभोगार्थमेव ग्रहस्थापनस्य चोपायात्तरेण याक्षोस्ति ब्रान्वविमथ भूप्रकार्थ ॥ ४३ ॥ आयुभू
मिनः प्रथमपराशरान्नारया भावारे कश्चिद्विप्यारिहृदराया धृतस्पर्करागिति रिति द्वितीयस्य ॥ ४४ ॥ आयुप्रस्थो क्षरमाह ॥ मूढस्येत्यादि सार्धदेने ॥ काकनालीययोग
येनां शेनो ह्यनस्य पाविचारेणोदयनेत् ॥ तमेवानुदिनयक्षात् रुपीवल्लङ्घिकां कुर्म ॥ ४५ ॥ एषा हि परिमृष्टार्तारन्यासां प्रसवैकम् ॥ द्विती
यां भूमिं यथा यक्षात्तृतीयां प्राप्नुयात्तत् ॥ ४६ ॥ श्रोत्राससंगता लब्धे पाठनीया भूमिका अहिः ॥ भवति प्रोक्षिता रोपसत्यत्यक्लन पुमान् ॥ ४७ ॥
श्रीराम उवाच ॥ ॥ मूढस्यासंकुलात्स्यस्य प्रवृत्तस्याधमस्य च ॥ अप्राप्तयोगिसंगस्य कथमुत्तरण भवेत् ॥ ४८ ॥ एकामयद्वितीयां वाळ
तीयां चित्तराचवा ॥ आरुढस्य मृतस्यायकी दृशी भगवन् गति ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ मूढस्याक्रुद्धोऽपस्य तावत्सत्यतिरताता ॥ या
वज्जन्मांतरशर्तं काकतालीययोगत ॥ ५० ॥ अथवा साधु संगत्या वैराग्यनाभ्युदति हि ॥ वैराग्यभ्युदितं ज तोरवश्य भूमिकोदय ॥ ५१ ॥
ततो न भवति सरइति शाखा यसमह ॥ योगभूमिकयोक्तांतजा वितस्य शरीरेण ॥ ५२ ॥ भूमिफांशानुसारं णक्षीयते पूर्वदुष्कृतम् ॥
तत सुखविमाने पुलोयपालपुरेषु च ॥ ५३ ॥ मेरुपवनकुजे पुरमतेर मणीसख ॥ तत सुकृतसमन्विदुष्कृतवपु राकृते ॥ ५४ ॥ भोगजालेप
रिक्षाणां जायते यागिनां भुवि ॥ शुचीनां श्रीमतां गोहेतुने गुणवतां संताम् ॥ ५५ ॥ जनित्वा योगमेर्वे ते संवते योगवा सिता ॥ तत्र प्राग्भाव
नाभ्यस्तयां भूमिं क्रमनुधा ॥ स्मृत्वापरिपतं लुच्चेरुत्तरभूमिका क्रमम् ॥ ५६ ॥

[illegible]

१ इत आरभ्य सप्तदशतन्त्रसार्धश्लोकद्वयस्थानगुणकार्त्तव्यम् पाठ्यपलभ्यतसम्भूदस्याष्टिदशस्थानवत्सद्यतिरातता ॥ यावज्जन्मानरशतेर्नोदताप्रथमाभम् ॥
२ ॥ अथवासाधुसगत्याकाकनालीययोगत ॥ ससारस्वपराभयद्विरभ्यन्ताभ्युदितिहि ॥ १ ॥ यैराभ्यन्तपुष्टिरेजतरेवरायभूमिकोवद्यदिति ॥ अनयोर्भज्येभूल्लिखितपाठपृथकीकानुगुणदतिभाति ॥

प्रशयोत्तरमुक्ताप्रकृतमनुसरति ॥ भूमिकाचितयमित्यादिना ॥ आद्यभूमिकात्रयेज्जापच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तमाह ॥ यथावदिति ॥ भेददर्शनगुणेनप्रसिद्धजायस्ताभ्यादित्यर्थः ॥ ५२ ॥ निमित्तातरमप्याह ॥ उदेतीति ॥ आर्यातापूज्यताप्रयोजकसद्गुणोत्कर्षः ॥ यादृश्वेति ॥ यद्यदाचरतिश्रेष्ठइतिव्यायादित्यर्थः ॥ ५३ ॥ तामेवार्पतामनार्पजनव्यावृत्ताप्रथमलक्षयति ॥ कर्तव्यमिति ॥ कामपर्याप्तम् ॥ सर्वनित्यनैमित्तिककर्मल्यर्थः ॥ ५४ ॥ यथाचारवद्वाचारानुसारि तत्रापि यथाशास्त्रम् ॥ तत्रापि यथाचित्तस्वव्यावृत्ताप्रथमलक्षयति ॥ कर्तव्यमिति ॥ कामपर्याप्तम् ॥ सर्वनित्यनैमित्तिककर्मल्यर्थः ॥ ५५ ॥ तदेवार्थवत्प्रथमभूमिकायाधुमेच्छायामकुरितम् ॥ द्वितीयभूमिकायाश्रवणादिप्रवृत्त्यापि चित्तयत्कृत्वाप्रसीदतिनपश्चात्तप्यतेतादृशमेव ॥ व्यवहारलौकिकमपि ॥ ५६ ॥ तत्रातरालेमृतानानिष्कामकर्मानुष्ठानक्षीणपापानाकर्षणापिवृत्तेकोविद्ययादेवलोकाइत्यादिश्रुतिप्रकाशितम् ॥ तृतीयभूमिकायाचित्ताप्यफलेनफलितमित्यर्थः ॥ ५७ ॥ तत्रातरालेमृतानानिष्कामकर्मानुष्ठानक्षीणपापानाकर्षणापिवृत्तेकोविद्ययादेवलोकाइत्यादिश्रुतिप्रसिद्धेदेवलोकादिभोगोपिशुभसकल्याहितसद्भासनानाश्रुतत्वान्नकाम्यकर्मानुष्ठानाभिवरागादिदुर्वृत्तिनासाभरणेनावपातहेतुरित्याशयेनाह ॥ आर्यातायामिति ॥ ५८ ॥ आ

भूमिकाचितयंवेतद्रामजाग्रदितिस्मृतम् ॥ यथावद्देदुबुद्धोदंतज्जाग्रदितिदृश्यते ॥ ५२ ॥ उदेतियोगयुक्तानामत्रकेवलमार्पता ॥ यां दृष्ट्वा मूढबुद्धीनामभ्युदेतिमुमुक्षुता ॥ ५३ ॥ कर्तव्यमाचरन्काममकर्तव्यमनाचरन् ॥ तिष्ठति प्राकृताचरो यः स आर्य इति स्मृतः ॥ ५४ ॥ यथाचारं यथाशास्त्रं यथाचित्तं यथास्थितम् ॥ व्यवहारमुपादत्ते यः स आर्य इति स्मृतः ॥ ५५ ॥ प्रथमायामंकुरितं द्वितीयायां विकसितम् ॥ फलीभूतं तृतीयायामार्यवं योगिनो भवेत् ॥ ५६ ॥ आर्यातायां मृतो योगिशुभसंकल्पसंभूतान् ॥ भोगान्भुक्त्वा चिरं कालं योगवाञ्छायते पुनः ॥ ५७ ॥ भूमिकाचितयाभ्यासादज्ञानेक्षयमागते ॥ सम्यग्ज्ञानोदयेचित्तपूर्णचंद्रोदयोपमे ॥ ५८ ॥ निर्विभागमनाद्यंतं योगिनो युक्तचेतसः ॥ समंसर्वप्रपश्यन्ति चतुर्थी भूमिका मिताः ॥ ५९ ॥ अद्वैतस्यैव मायातद्वैते प्रशममागते ॥ पश्यन्ति स्वप्नबद्धां कांश्चतुर्थी भूमिका मिताः ॥ ६० ॥ भूमिकाचितयं जाग्रच्चतुर्थी स्वप्न उच्यते ॥ विच्छिन्नशरदभ्रांशविलयं प्रविलीयते ॥ ६१ ॥

ज्ञाने ज्ञानविरोधैवैतवासनाजाले असंभावनाविपरीतभावनानादौ पक्षक्षयमागते सति निश्चल्यहान्महावाक्यादपरोक्षारवहाकारज्ञानोदये सति मूलाज्ञानक्षयाद्योगिनश्चतुर्थी भूमिका मितमागता सतः सर्वजगत्सममानंदैकरसप्रपश्यतीति परेणात्वयः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ व्यावहारिकमत्तया जगद्भानसाभ्याज्जायते ॥ प्रातिभासिकसत्तया तद्भानसाभ्यास्त्वमउच्यते ॥ पञ्चम्या भूमिका या सुषुम्नि पदमवृत्तिनिमित्ततसाभ्यदर्शयति ॥ विच्छिन्नेति ॥ सुषुम्निकाले सकले विलीने तमोभिभूतसुखरूपमेतीति श्रुतौ सुषुम्नौ सर्वविलयप्रसिद्धे तत्रापि प्रातिभासिकचिपुटीपरिशेषस्यापि विलयेन तसाभ्यादिति भावः ॥ विच्छिन्नस्य शरदभ्रवदस्य केवलकाशमात्रपरोक्षलक्षणं विलयमिव शुद्धचिन्मात्रपरिशेषलक्षणस्य भावप्रविलीयते प्रविलयेन प्राप्तोतीत्यर्थः ॥ लीड्यर्थफलव्यापाराशयोर्गोप्ये फलं शरदस्य विलयशब्देन निष्कल्याणानुवादात्तस्य च व्यापाराशयप्रतिकर्मत्वा न्मुद्रपचतीति क्रिया विशेषणोप्यवाचापि द्वितीया ॥ अवशिष्टव्यापाराशयमात्रप्रविलीयतइति तिष्ठतप्रकृत्योच्यते उदेषापि नटीत्यत्रेव ॥ ६१ ॥

सभाविस्तारद्वये ॥ सुप्रसन्नविषयदर्शनामयस्फलात् ॥ ११ ॥ उदितआभिर्भूतस्वरूप ॥ १२ ॥ सुप्रसन्नानुपकीर्णतः प्रज्ञानपनरूपेति श्रुत्युक्तमज्ञानपनतासांभ्याद्वात
 स्यादुपमवदनाधेत्तारायेनाह ॥ सुप्रसन्न ॥ आनन्दमयासानवशुनिश्रुतिप्राप्तित्वात्तुल्यस्थानसाधनसाम्यादप्यवहितान्धाधेत्तारायेनाह ॥ अतर्मुवतयति ॥ १३ ॥ विधासन
 अस्य ॥ स्थितस्तत्पुण्यानवाहन सत्तित्यर्थ ॥ १५ ॥ उक्तसुप्रसन्नमयेत्यनुयायिभाषानाम् ॥ तसुप्रसन्नान्याह ॥ यथेत्यादिना ॥ १६ ॥ द्वैतवदैक्यमस्त्यापिसत्त्वांतरभ्यावतकस
 त्त्वात्तानुपमवर्धनात् ॥ तथात्मिकस्वरूपप्राप्तिसर्वसंदेहोदमाह ॥ निर्दयित्वादि ॥ प्रियतेहृदयप्राप्तिच्छिपतेसर्वसरायादभिभूतेरिति भाव ॥ १७ ॥ अनिर्वाण प्रारब्ध
 मर्यादाविनाशानुक्त ॥ यथाविषयस्य अनुपशीणधिनज्वलनीनिर्निवाणः अहङ्गासत्ताभावेनानवहिम्बशून्य ॥ १८ ॥ अनाह्वानदत्तभावेनलनवहिम्बपूण ॥ मत्स्यादि
 मत्तावशेषावास्तेपचर्मभूमिकागात ॥ पंचर्मभूमिकामेत्यसुप्रसन्नपदनाभिकाम् ॥ १९ ॥ शांतारोपविशेषांशस्तिष्ठत्यहृतमान्नके ॥ ग
 हितहृतनिभासमुदितेन प्रशुद्धवान् ॥ २० ॥ सुप्रसन्नानुवाक्तापचर्मभूमिकाभित ॥ अतर्मुवतयानिष्ठुन्याहृदित्तिपरोपि सन् ॥ २१ ॥
 परिशातयानित्यनिद्रातुर्विलस्यते ॥ कुवन्नाभ्यासमेतस्याभूमिकायां विवासन ॥ २२ ॥ पृथितुयाभिधामभ्यां क्रमाक्रमतिभूमि
 याम् ॥ यन्नानामन्नसद्वृत्तानाहनाप्यनहहति ॥ २३ ॥ केवलक्षीणमननमात्तद्वैतक्यनिर्गत ॥ निर्दयिशांतसंदेहोजीवन्मुक्तोविभाव
 न ॥ २४ ॥ अनिवाणोपिनिवाणश्चिद्वदीपइवस्थित ॥ अतश्चून्योवाहिश्चून्यश्चून्य कुम्भइवावरे ॥ २५ ॥ अत पूर्णोवाहि पूणपूर्णकुम्भ
 इवाणव ॥ किंचिद्वैतपसपन्नस्त्वयैवपनकिंचन ॥ २६ ॥ पृथ्याभुभ्यामसौस्थित्वासममर्भिभूमिमाशुयात् ॥ विदेहमुक्ततातुत्तासममीयो
 गभूमिका ॥ २७ ॥ अगम्यावचमांशांतासांभीमाभावंभूमिपु ॥ कश्चित्साशिवमित्युक्तोश्चिद्वैतस्तुदाहता ॥ २८ ॥ कैश्चिद्वक्तृतिपुभा
 वविवेकइतिभाविता ॥ अन्यैरप्यन्ययानानाभिर्दरात्मविकल्पितै ॥ २९ ॥ नित्यमव्यपदंश्यापिकयश्चिदुपदिश्यते ॥ सत्वेताभूमिका प्रो
 क्तानमयातवरपुद्गह ॥ ३० ॥

भीषकस्यसहायरापाकशाय्यसिद्धलेनोर्काचिरुद्धेणपरमाश्रयकषेणसपन्न ॥ वातवदस्यानित्यसिद्धत्वात्नार्कचनसपन्न ॥ ११ ॥ सममीभूमिकापरिधीवाधेसैवमु
 क्तैर्नेति सप्तमीसाधयर्थोदाविषयः स्यान्नवीयनार्थिप्रशुक्तेष्य ॥ १० ॥ इवसांभ्यामभ्यायोगिमानसानुभवकमभ्येत्यर्थ ॥ नवजीवत सममीभूमिकैवनास्तीत्ययोगिमानसा
 नुपमवपनार्थिरूपानास्तीतिप्रमित्त्यर्थ ॥ साक्षात्तामभ्यभूमिप्राप्तिरित्यभाषभूमिप्राप्त्यपागतसांभ्यात्तौक्तिकविरोधापत्ते ॥ आसामभ्यासयोगेनेत्युत्तरभाष्यसमीयत्वोक्तिविरो
 धात् ॥ शिवमिर्निर्देष्टका ॥ शिवमर्द्वैतपुनर्देवमयमद्वैतश्रुत्यनुगोधादिति भाव ॥ ब्रह्मेतिवैश्वमिति ॥ १२ ॥ एकमित्युक्तोर्भाषः आशिवित्कालस्थितिस्तस्यविवेकद्वितिसांभ्यायो
 गिभिः ॥ अन्यर्गोभिमिसात्ततमादेभ्यरुद्धादेवोदिति श्वर्गोर्भासुदेवोसदेभ्यरोज्ज्वल्यद्वैतज्ञानमनुपपन्नहृदयमित्यादिसत्त्वबुद्ध्यनुसारिचिकित्सीर्नानाभिर्दराभ्यप्याभ्यासाजिते
 त्वर्थ ॥ १३ ॥ परिषदसांभ्यामभ्योर्दिकपुनरुदिरयतेनाह ॥ नित्यमिति ॥ कर्माश्चिद्वैतस्यापारंक्षणपुनरापेदित्यर्थ ॥ १४ ॥

परवैराग्यदाक्ष्ये सत्येव भूमिका सुप्रवेशो भवति नान्यथेति मत्त करिण्याख्यायिका च्छलेन वर्णयितुं भारभते ॥ अस्तीत्यादिना ॥ ७४ ॥ विप्रहृष्य पासदासमरोयुक्ता महद्भांशना
 भ्याशसनशरसः प्रख्यातिस्तद्वती ॥ अस्तु सा कितलस्तवाह ॥ सा चेदिति ॥ ७५ ॥ तथैना भूमिका निरुद्धा अतस्तद्वधिविनानैकापि भूमिका जेतुं शक्नोत्यर्थ ॥ ७६ ॥ सायावन्व विजिता
 तावत्तदा कितलुद्भूता सारिकसपट्टपास्यसिमरभूमिषु प्रवेष्टुमपि कोनामसु जट समर्थो यो द्वेत्यर्थ ॥ प्रश्नः स्पष्टः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ कचैपारमते इत्यस्योत्तरमाह ॥ शरीरकानेन इति ॥
 विविधैर्न्यधावनशोकमोहाद्युद्धासकरणशीला ॥ मत्तानीन्द्रियाण्येवोपा कोपनाः कलभा शावकायस्थाः ॥ रसना कलभाषिणी मधुरबृंहिता साधनयस्या ॥ ७९ ॥ प्रख्यातौ दत्तौ
 दर्शयति ॥ कर्मति ॥ कर्मशुभाशुभरूपम् ॥ मदमत्तेत्यत्रोक्तमदर्शयति ॥ मदइति ॥ एवमप्येवोच्यम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ नागी करिणी ॥ जीवसचयान् प्राणिनिकायात् ॥ ८२ ॥ आशा
 आसामभ्यासयोगेन नदुःखमनुभूयते ॥ अस्त्यत्वं तमदोन्मत्ताः कृदुमंथरचारिणी ॥ ७४ ॥ करिणी विग्रहव्यग्रामहादशनशांसीनी ॥ सा
 चेति हन्यते न मननार्थकारिणी ॥ ७५ ॥ तदेतासु समग्रासु भूमिकासु नरोजयी ॥ करिणी मदमत्ता सायावन्व विजितौ जसा ॥ ७६ ॥
 कोनामसु भटलावत्संपत्समरभूमिषु ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ कासौ प्रमत्ता करिणी काश्च तारणभूमयः ॥ ७७ ॥ कथं निहन्यते चैषा
 कचैपारमते चिरम् ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ रामेच्छानाम करिणी इदं मे स्त्वितिरूपिणी ॥ ७८ ॥ शरीरकानेन मत्ता विविधोद्धासका
 रिणी ॥ मत्तं द्विप्रोच कलभारसना कलभाषिणी ॥ ७९ ॥ मनोगहनसंलीना कर्मदंतद्वयान्विता ॥ मदोस्यावा सना व्यूहः सर्वतः प्रसरदपुः
 ॥ ८० ॥ संसारदृष्टयोरामतस्याः समरभूमयः ॥ भूयो यजानुभवति नरो जयपराजयौ ॥ ८१ ॥ इच्छानागीनि हंत्येषा कृपणान् जीवसंच
 यान् ॥ वासनेहामनश्चित्तसंकल्यो भावनं स्पृहा ॥ ८२ ॥ इत्यादि निवहोनास्मा मस्यास्त्वाशयकोशगः ॥ धैर्यनास्मावराखेण प्रस्तुता मवहे
 लया ॥ ८३ ॥ नागी सर्वात्मिका मेतामिच्छा सर्वात्मना जयेत् ॥ यावदस्त्विदमिदमेव नियमं तं विजृम्भते ॥ ८४ ॥ तावदुग्राकसंसारमहावि
 षविषूचिका ॥ एतावानेव संसार इदमस्त्वितियन्मनः ॥ ८५ ॥ अस्य तूपशमो मोक्ष इत्येवं ज्ञानसंग्रहः ॥ प्रसादकारिणी स्वच्छा निरिच्छे वि
 मलाकृतौ ॥ ८६ ॥ तैलविदुरिव दर्शविश्राम्यत्युपदेशवाक् ॥ असंवेदनमात्रेण नोदतीच्छा भवांकुरः ॥ ८७ ॥

यकोशगश्चित्तकोशगतो दत्तिवैचित्र्यप्रयुक्त इति यावत् ॥ कथं निहन्यते चैषेति प्रश्नस्योत्तरमाह ॥ धैर्येति ॥ ८३ ॥ सर्वात्मिका ब्रह्मलोकांत सर्वभोग्यगोचराम् ॥ सर्वात्मना सर्वथा
 सर्वमहमेवेति भावितेनात्मना वा ॥ न हिनित्यलब्धात्मरूपतया भाविते तुणा भवति किं विदमिदमलब्धतया दृष्टे इत्याह ॥ यावदिति ॥ ८४ ॥ संसारमहाविषविषूचिका रूपा तुष्णाता
 वदेव विजृम्भत इत्यनुक्तव्यते ॥ ८५ ॥ तूष्णीव संसारस्तः क्षय एव मोक्ष भूमिकोदयहेतुत्वान्मोक्ष कथं वैराग्यस्य भूमिकोदयहेतुता तददर्शयति ॥ प्रसादेति ॥ ८६ ॥ रागादिपुरुषा पराध
 मलिने चित्ते श्रुत्याचार्याद्युपदेशवाक् प्रवेजलविदुरिव न स श्रितव्यते ॥ वैराग्यादि साधनसंपन्ने तु आदर्शतलविदुरिव संश्लिष्टासती अविद्यामलमार्जनेन प्रसादो ब्रह्माकारप्रयना
 नुकूलस्वच्छता तत्कारिणी पर्यवस्यतीत्यर्थः ॥ रागादेन दुषेय इति स च्छेदने चोपायमाह ॥ असंवेदनेति ॥ इच्छारूपो भवांकुरः स वेदनविषयस्मरणतस्वरित्यागमात्रेण नोदति ॥ ८७ ॥

भनागभ्युदितप्यसवेदनशब्देन च्युतव्या ॥ ८८ ॥ विच्छुतिनाम्ना ॥ दीनताभोगकापण्यम् ॥ असवेदनत्वग्रथप्युत्पाद्यति ॥ स्वसवेदनेति ॥ सुष्ठु असवेदनस्वसवेदनतद्गुणं
 सतिराध्यात्मवत्त्वाद्वापयन् अर्चितस्मात्सत्त्वार्थानिर्भाष्यारतयाभासनम् ॥ ८९ ॥ तथाभ्यासकालेसाधधानताद्वयपरिपाककालेत्वधधानविनिर्मुक्तसुष्ठुमिभरणार्थस्ययोरिव
 स्तत्पदस्ययत्नद्वयाराधेनाह ॥ अवधानति ॥ तावन् यकारिणीमिच्छाप्रसर्गप्रत्याहारलक्षणोदबिरोधोनाकल्पनियच्छन्वधीनेति सर्वार्थप्रयोगभक्त्युक्ति ॥ ९० ॥ ननुभाक्कल्पना
 स्यात्पदस्युक्तिरित्युक्तस्तथा कतिरानीमिच्छास्यागादिति कथमुच्येत आह ॥ इदमेतिति ॥ सवेगचित्तधावनविषयानुसधानलक्षणकल्पनाफलावस्थेयमिति कल्पनाभाहुरि
 त्तय ॥ भावनस्मरणम् ॥ ९१ ॥ सकल्पपदसर्वार्थान्यमुल्लिखितप्रधानकर्तव्यमप्ययमेवार्थाभावायद्व्यत्याराधेनाह ॥ स्मरणमिति ॥ कथयति इत्येतिसकल्पपदयोरप्यायनात् आह ॥
 तयति ॥ ९२ ॥ सकल्पभवननुभूतयति भाष्यत इति विरोधार्थप्रापयत्तन्मिभूमिकाकलुषाति ईयत्वेन कश्चिद्विरोधस्य भेदोपविशित इत्याशयेनाह ॥ अनुभूतमिति ॥ ९३ ॥ इहा
 मनागभ्युदितवेच्छाद्युतव्या नयकारिणी ॥ असवेदनशेषेण विषयेष्ववधारणी ॥ ८८ ॥ इच्छाविच्छुरितो जीवो विजडाति न दीनताम् ॥
 स्वसवेदनयत्नस्तुतुष्यामेवातरासनम् ॥ ८९ ॥ अवधानविनिर्मुक्तसुभंशवशतयया ॥ तां प्रत्याहारयद्विरोधेनेच्छामत्सीनियच्छत ॥ ९० ॥
 इदमेतित्वितिसवगमाहु कल्पनमुत्तमा ॥ अयंस्याभावनयत्तकल्पनात्यागज्यते ॥ ९१ ॥ स्मरणविधिसकल्पशिवभस्मरणविद् ॥
 तन्नागानुभूतधनानुभूतचमाप्यते ॥ ९२ ॥ अनुभूतानानुभूतां स्मृतिविस्मृत्यकापुवत् ॥ सर्वमेवाहुविस्मृत्यगुर्वक्षिपुमहामति ॥ ९३ ॥
 उच्यवाहुर्विराम्यपनचकश्चिच्छुणाति तत् ॥ असकल्पपरश्रेयसकिमनर्तमाप्यते ॥ ९४ ॥ किलतुष्णींस्थितेन वतस्य द्वाप्यते परम् ॥
 परमयत्नसाधान्यमपिरामलगायते ॥ ९५ ॥ गम्यदेशे कतिपयस्य यथापांशस्य पादयो ॥ स्वदोविगतसकल्पस्तथास्पदस्वकर्मसु ॥ ९६ ॥
 वदुतात्र किमुक्तेन ससेपादिदमुच्यते ॥ सकल्पनपरोपपदकादभावो विमुक्ता ॥ ९७ ॥

भीषणकार्त्तिकवसिष्ठः सवकानानासपयसकल्पत्यागविनाशोक्तो न सिध्यतीति तस्यागपदवाच्यकार्येति सप्रयत्नासिद्धौ परेशाह स्वमाकोरोनापि दुर्त्तकारिभ्य आह ॥ कर्म्मवत्
 इति ॥ विरोधित्वं सत्यपणुन पुनराकोशाभि ॥ एवमिदमभाष्यप्याकोरोधपरिदृश्यसुभमप्रयत्नस्य कश्चिद्विषयिजनो न पृणोति ॥ गृण्यतस्वपि यत्प्रवणकलादशानादुक्ति ॥ अ
 तदन्ते किमर्थेन आभ्यासनविषयपदनकल्याणपदसिद्धिः कियते न द्विषदप्यभाधिकारिणां सव्यवधानमन्तरेणार्थसिद्धिरित्यर्थः ॥ ९४ ॥ तूष्णीं सर्वव्यापारो परमेण स्थितेनैव पुसा
 तलादशपदप्रयत्नोक्तिरिति श्रीनमसिद्धौ ॥ तथा च मुनि ॥ यदापचाच्च निष्ठिते क्वाभ्यानि वनसासह बुद्धिभ्यश्च विषेष्टातितामाहु परार्थानतिमिति ॥ परमैरुपयगर्भात्मपि साधा
 न्यसुखप्रभुधानरदण्डभुच्छानापायतदन्त्यय ॥ ९५ ॥ ननु सर्वव्यासकल्पत्यागोद्देशस्यार्थसिद्धेभ्यश्च द्वालोपेकय कर्त्तव्यतयाह ॥ गम्येति ॥ यथागतम्येत्स्यद्वादिदेशार्थ
 कर्त्तव्या भविष्यन् विचिन्तयिषाभारायस्तथापि यस्याप्यर्थस्य पारयोर्दीगतसकल्पपदमतिक्षणस्योभायोनिनो विद्विषसकल्पप्राप्त्यासर्गवत्तदद्वारादेवानि विद्व
 त्सकर्मसुखाभाविष्यतीत्यर्थः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥

कयादह्या असकल्पन भवेत्तामाह ॥ सर्वमिति ॥ भूतार्थचिद्रूपनित्यसिद्धपरमार्थचिद्रूपम् ॥ १८ ॥ अवेदनं तादृश तद्विपरिणत्या अहंमेवमस्य स्वस्त सर्वभेदविस्मरणमेव जी-
वब्रह्मैक्यलक्षणयोगविदुर्ब्रह्मविद ॥ तविद्याहु स्वसयोगवियोगयोगसंज्ञितमिति भगवता तथा व्याख्यातत्वादिति भावः ॥ योगस्थः कुरुकर्माणीति तद्व्याक्यतुलोकसपहेच्छप्रत्ये-
च्छिकविहितानुष्ठापनार्थं न नियमार्थमित्याशयेनाह ॥ योगस्थ इति ॥ अयममाधिपरश्वेन्माकुरु ॥ १९ ॥ यथासि भो इति ॥ यथा स्थितस्वरूपावाप्तौ यथा स्थितस्थितेरेवो-
चितत्वादिति भावः ॥ १०० ॥ सा स्थितिरेव सर्वप्रपञ्चनित्यत्वरूपत्वाच्च दालोपदर्शितः सर्वत्यागोपीत्याह ॥ शिवमिति ॥ १०१ ॥ विस्तरोक्तमनर्थतत्त्वपुरुषार्थवत्त्वचनियुक्त्य-
करतला मलकवद्वर्षयन्नुपसहरति ॥ अहममेति ॥ १०२ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्स्यप्रकाशे निष्पृष्टशतुत्तरशततमः सर्गः ॥ १२६ ॥ इदं रामस्य विस्मृतिर्भ-
रद्वाजोरुकोक्तयः ॥ लक्षणजापदादीनातुरीयचोपवर्णयते ॥ १ ॥ एतावत्स्य र्थन श्रीवसिष्ठरामसवाद्वावपित्वारामविस्मरणसन्निधाने निरतिशयानन्दपूर्णान्वितिर्भा-
सर्वमेवमजं शांतमनंतं ध्रुवमव्ययम् ॥ पश्यन्भूतार्थचिद्रूपं शांतमास्वयथा सुखम् ॥ १८ ॥ अवेदनं विदुर्योगं शांतमासितमस्त्ययम् ॥
योगस्थः कुरुकर्माणि निर्वर्त्तमानो यमाकुरु ॥ १९ ॥ अवेदनं विदुर्योगं चित्तक्षयमरुचिमम् ॥ अत्यंततन्मयो भूत्वा तथा तिष्ठ यथासि भो
॥ १०० ॥ शिवं सर्वगतं शांतं बोधात्मकमजं शुभम् ॥ तदेकभावानं रामसर्वत्याग इति स्मृतः ॥ भावय ऊढश्च दंतः स्वं कार्यकर्मसमाचर
॥ १०१ ॥ अहंममेतिसंविद ब्रह्मदुःखतो विमुच्यते ॥ असंविदन्विमुच्यते यदीप्सितं समाचर ॥ १०२ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू०
परमार्थस्वरूपवर्णनं नाम षड्विंशत्युत्तरशततमः सर्गः ॥ १२६ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीभरद्वाज उवाच ॥ इति वरमुनिनोक्तं ज्ञानसा-
रं पुराणं सकलमनुनिशान्य श्रीरघूणां कुलाग्र्यः ॥ विमलमतिरपृच्छ किंचिदत्यस्वयं वासमसुखपरिपूर्णः पूर्णबोधस्थितोऽसौ ॥ १ ॥
सखत्पुत्रमयोगिविश्ववंद्यस्मुरेशो जननमरणहीनः शुद्धबोधस्वभावः ॥ सकलगुणनिधानं सन्निधानं रमायास्त्रिजगद्बुद्धयस्मानुग्रहा-

णामधीशः ॥ २ ॥

तनूणां भूतंगुरुश्रोवात्मनो किदह्मायापि स्वयतः त्रिविश्रायलाभादपेक्ष्यवर्णोरुकोभरद्वाजपृच्छति ॥ इतीत्यादि ॥ हेगुरो विमलमति श्रीरघूणां कुलाग्र्योऽसौ श्रीरामः वरमुनि-
ना श्रीवसिष्ठेन इति वर्णितैर्बहुभिः प्रकरैरुक्तमुपदिष्टपुराणविचरतनब्रह्मादिमहर्षिसंप्रदायागतज्ञानसारनिशम्य श्रुत्वा अपेक्षिजिज्ञासुः किंचिदपृच्छत् ॥ अथवा एतावन्तैरेवोपदेशेन शां-
तसर्वसदेहमोहः स्वयसमेन विषयवैचित्र्यप्रयुक्ततारतम्यरहितेन साक्षात्कृतेनात्मसुखेन परिपूर्णः सन् पूर्णबोधो धात्मैव भूत्वा स्थितस्तद्देशेति शेषः ॥ १ ॥ ननु सभानेपथश्रवणत्वया स्वस-
देहमोहनिदित्यनित्यभ्यामेव रामस्यापि ते कुतो नावधार्यते इति तु नाशक्य यतो मम रामस्य च महदतरमस्तीत्याह सरवत्स्विति ॥ सानित्यसिद्धज्ञानयोगैश्वर्यानादवर्तचित्स्वभावः
सर्वस्ववशी सर्वस्थान इत्यादि श्रुतिप्रसिद्धैश्चैश्वरो जगत्सालनायावतीर्णो जागदुत्तरपि सर्वलोकानुग्रहाय ज्ञानास्त्रयर्थस्वेच्छया स्वस्याज्ञानमेव परिकल्प्य श्रोतुप्रवृत्तः अहं-
त्वनाथज्ञापवमुपक्षुरत्यनरसाधनसपन्न इति महदनरमिति भावः ॥ २ ॥

मिथ्याद्वैतेन च वास्तवद्वैतहानिरित्याह ॥ नास्तीति ॥ हेवयस्य सखे इति प्रीत्या सबोधनम् ॥ रहस्यानां प्रणवमहावाक्याद्यर्थानां विषयमाणोपासनानां च ॥ विशदो विशुद्धचित्ति
 लो भव ॥ १२ ॥ तत्रादौ प्रणवप्रथममाध्यार्थजापस्य पच स्फुटतत्ताक्षिविवेकाय मिथ्यात्वेनोपपादयति ॥ प्रपंचेत्यादिना ॥ तस्य त्रय आवसथास्त्रयः स्वमादिति श्रुतौ जाग्रदपि नि
 द्वैवेति कीर्तिता ॥ १३ ॥ शून्यमूलो मिथ्याभूताज्ञाननिदानः ॥ शून्यता रूपमज्ञानमेव शिखरमग्रमतो यस्य तथा विधः मध्ये पिब्रिट्करणपृथक् क्रियाद्युपायेन पर्यालोचने सारस
 तातच्छून्यतया प्राप्तिमासिकमात्रप्रथमे ॥ अतस्तत्रानास्थैव युक्तेति शेषः ॥ १४ ॥ असतोपि सवासना विद्यया दर्शनगर्ववर्नगरादेः प्रसिद्धमित्याह ॥ अनादीति ॥ १५ ॥ वास
 ना विषयीरुधो विषवह्नीरव्यास्य आश्रित्या कसमुह्यसि ॥ १६ ॥ तत्त्वदर्शनेन निरालंबज्ञानरूपस्यालंबस्य चित्तस्यैव हेतोरवष्टभस्य परिग्रहादयः पूर्वमज्ञावस्थायामेव एतज्जा
 नास्ति भिन्नचित्तः किंचित्किंप्रपंचेन रुध्यसे ॥ अभ्यासेन रहस्यानां वयस्य विशदो भव ॥ १७ ॥ प्रपंचविषयावृत्तिर्जाग्रद्भ्रति कीर्ति
 ता ॥ संप्रबुद्धस्तु पस्यांतश्चिददीपो निरंजनः ॥ १८ ॥ शून्यमूलः प्रपंचो यं शून्यता शिखरः सखे ॥ सारशून्यतयामध्ये व्यनस्यासन्मनीपि
 णाम् ॥ १९ ॥ अनादिवासनादोषादसन्नेवाप्यमीदृश्यते ॥ गंधर्वनगराकारः संसारो बह्विभ्रमः ॥ २० ॥ त्वमनभ्यस्य कल्याणी चैतन्या
 मृतकंदलीम् ॥ संमुख्यसि किमव्यास्य वासना विषवीरुधः ॥ २१ ॥ जाग्रदंतपतितं ज्ञानालंबग्रहादयः ॥ न संस्तु परिसर्वेषां निरालंब
 संविदः ॥ २२ ॥ तावद्बुद्धास्तु धाकारसंविन्महानदी ॥ नयावदात्मरूपेण निपुणैरवगाह्यते ॥ २३ ॥ प्राज्ञास्ति चरमेनास्ति वस्तुसर्वमिदं
 सखे ॥ विद्धि मध्ये पितनास्ति स्वप्नवत्तमिदं जगत् ॥ २४ ॥ अविद्यायोनयो भेदाः सर्वमीबुद्धा इव ॥ क्षणमुद्भूय गच्छति ज्ञानैकजलधौ ल
 यम् ॥ २५ ॥ सुशीतलोदकनदी विदित्वा य विगाह्यताम् ॥ बहिर्भाति निदाघास्ते निर्यातु कलिता सुखम् ॥ २६ ॥ एकश्चाज्ञानजलधिर्ज
 गदाभ्याव्यतिष्ठति ॥ ज्येष्ठो यमहमित्युर्मिरविद्यावानसंभवः ॥ २७ ॥ चित्तस्वतन्त्रमोदालीरगाद्याश्च प्रकल्पिताः ॥ ममतो कलितावर्तः
 स्वतः स्वरं प्रवर्तते ॥ २८ ॥

यन्नियतित उपरितुयं दशायातु तिस्रोप्यवस्थानसंति ॥ ययोगिनो निरालंबसविदस्तेषां सर्वेषामनुभासिद्धमित्यर्थः ॥ १७ ॥ यावदज्ञानं तावत्कालमेव चिन्मया जगद्भूतारंगविशेषे
 पप्ररोह इत्याह ॥ तावदिति ॥ रूढादुत्तराग्राहुर्भाववती ॥ १८ ॥ आद्यतकालासत्वेन मध्ये व्यसत्त्वमेव त्वभावै परीत्या घटनारत्नमवदनुमेयमित्याह ॥ प्रागिति ॥ स्वमस्य दत्त
 मिव दत्तं यस्य सत्तत् ॥ १९ ॥ २० ॥ कलितमसुखदुःखयस्मिन्कर्माणितस्तथानिर्यातु ॥ अचेतनेष्वपि निदाघेषु चेतनत्वमारोप्योक्तिः ॥ २१ ॥ इदानीं भगवांश्चिप्यस्य मज्जननि
 वारयिष्यन् ज्ञानक्षारसमुद्भूतत्वेन वर्णयति ॥ एकश्चेत्यादिना ॥ स्वविकारभूतं जगदाह्लाद्व्यभिच्यप्य ॥ तस्य महोर्भिमप्रथमजदर्शयति ॥ ज्येष्ठ इति ॥ अविद्याप्रवाहो नादित्याति
 वासनास एव वातस्तसंभवः ॥ २२ ॥ अत्यन्तरगान्दर्शयति ॥ चित्तेति ॥ चित्तस्य तत्तद्विषयेषु येषु स्वतन्त्रमोदालीरगाद्याश्च प्रकल्पिताः क्षुद्रतरंगादिति शो
 षः ॥ तस्यावर्तदर्शयति ॥ ममतेति ॥ २३ ॥

पादेनरत्नेरतिवर्णाभानुब्रजयते ॥ ताभ्यायुहीतस्यतश्चमनतरः सन्निहितः अनपयाताले मृत्युभुलेष्वेशः केनवायते ॥ यहीतपदस्यासमयस्यसमासश्लोक्ष ॥ २४ ॥
 परिनुसमुद्रमञ्जननवारयकनसानदसमुद्रेमकोत्थाह ॥ प्रशतेति ॥ २५ ॥ सखारल्लिखलितसचरामस्यत्वमोधाहतोमभुनगताहतिशोकेहेतुमोहभारयति ॥ कस्तिलवतीति ॥
 अनदितिविधेर्कस्यमायत ॥ २६ ॥ यदायश्चक्षेभ्यकपतिपादयति ॥ दूरसर्षपरयमातेत्यादिशेतादस्यर्थः ॥ २७ ॥ येषामज्ञानमस्तिताभ्यालान्मतिम्रसणोजमवाकारविष
 भ ॥ २८ ॥ अधिरेतः अधिरेकी ॥ मनुतत्त्विरामधिकराषिभामोहः कथदरयतेन्याह ॥ तस्येति ॥ विह्वलमम्रमेषेयानुकल्पमाधम् ॥ २९ ॥ अभ्येषानुनतया नेयामवि
 याच्यारितान्जलनलपुस्यदुष्टिद्वरनालसालगायतिरित्याह ॥ तथेति ॥ यथाआह्लोकांनान्जलेपुस्यलभितिसायोमरुस्यलेपुचकलभितिसरायकपाकभितभेदभ्यास

रागद्वयावतिग्राहोयुहीतसमनतर ॥ ततश्चानयपातालप्रवेशः केनवायते ॥ २४ ॥ प्रशान्तामृतकण्डोलेकेवलामृतवारिधौ ॥ मज्जामज्ज
 सिक्किहेतप्रहक्षारादिधर्वाचिपु ॥ २५ ॥ कस्तिलतिगतः कोवाकस्यकेनकिमगतम् ॥ किनुमज्जासिमायायांपतमात्वमनद्रित ॥ २६ ॥
 तत्त्वमंरयदात्मेतिजगदेतथचक्षते ॥ ततोऽन्यः कलवातीतोयत्नातविषयः शुचाम् ॥ २७ ॥ बालान्मतिविवर्त्तयबक्षणस्सकलजगत् ॥
 अविवर्त्तितमानदमास्थिताऽतिनस्सदा ॥ २८ ॥ अविविजोजनश्रोचस्यकस्माच्चप्रद्वयति ॥ तत्त्वविचुहसन्नास्तेतस्यमोहोविद्वय
 नम् ॥ २९ ॥ तद्यसृस्मन्निदतत्त्वंतिरोहितमविषया ॥ यथास्यलेपुलोकानांजलेव्यात्मसुमराय ३० ॥ पृथिव्यादिमहाभूतपरमाणुमय
 जगत् ॥ स्थितयदातदापीडकगतोयोनुरोष्यते ॥ ३१ ॥ असतस्सभवोनास्तिनास्त्यभावस्सतस्सत्त्वे ॥ आविर्भावतिरोभावास्सस्य
 नानामनीपरम् ॥ ३२ ॥ किंत्वनंकपुरोत्साहाद्विपतामुपगच्छति ॥ भजसंभारितामोगपरमेशजनहृदम् ॥ ३३ ॥

लविषयायोमदस्य ॥ २० ॥ यथापरमावभादिमयजगद्वादित्याविषिवेकेषिरोगप्रसन्तिर्नास्तिताभ्यायामयजगद्वादेष्टुरायास्त्रीवसेत्यारायेनाह ॥ पृथिव्यादीति ॥ कोगतो
 नट ॥ तन्मन्विद्वारनात्मतेनन्याशेआत्मनाशाभावादित्यर्थः ॥ २१ ॥ प्रियतयादिशोकप्रसक्तः सप्रियोयद्विसक्तदाननरयत्नेष्वयमसत्कीर्तनस्थितपुत्रेत्युभयप्रापितन्या
 शासिद्धनयोऽहङ्गुरस्त्रीत्यारायेनाह ॥ असतमिति ॥ सत्त्वानानामाधिकसन्निवेशविशेषोपायाम् ॥ ३२ ॥ ननुयदिमायिकमेवेष्टुरालिङ्गस्त्वनेकः पुरासिचित् पुण्यपापमहत्सिलक्षणलसाह
 रशीनंतदस्यभावनारोषमोहदुःखापनयसहस्रानेत्यस्यकोहेतुलभाह ॥ किंस्तिति ॥ सत्यमायुनिकोनकिम्यहेतुरालिङ्गस्त्वनेकः पुरासिचित् पुण्यपापमहत्सिलक्षणलसाह
 पुत्रपुत्रपुत्रपुण्यपापाप्यलङ्कुरालि तस्मादेवायमायिकोहेष्टुरालिङ्गोपायद्विषयभरणमूर्छापर्यवसहहेतुतामुपगच्छति ॥ आप्याससोदनराजार्थभ्रशतरापोप्युपदिष्ट
 पापद्वयादवर्त्तितारोहति अतस्तस्यापक्षपायसमुपेयशोपासनकुरीत्याह ॥ भजेति ॥ भक्तानुपहृयसमर्पितः सव्यवृत्तआभोगेष्वभ्यभाजार्पनरीभ्यरात्रिषोयेनतमम् ॥ ३३ ॥

अद्यापिनपच्यतेनक्षीणानितवेतिशेषः ॥ ध्रुवमिति वितर्कः ॥ प्राणिकतपुण्यपापात्मककर्माणां वास्यपशुपतेर्देवस्य प्राणिपशुबंधनपशाविश्रवतां विविधश्रुत्यादिप्रमाणप्रसिद्धताम्
 ॥ ३४ ॥ सत्यचित्तप्रसीदतिविशुद्धाति ॥ ततस्तस्माद्भजनादकृत्रिमाविधैराध्यत्वात्सहजाभाविष्यतीतिशेषः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ उमासहायपरमेश्वरप्रभुत्रिलोचननीलकण्ठं
 प्रशान्तम् ॥ ध्यात्वा मुनिर्गच्छति भूतयोनिसमस्तसाक्षितमस परस्तादिति ॥ ३५ ॥ ईश्वरोपासनशुद्धसत्वबलाद्यामोहसहस्रैरुदामस्य तमसइमाप्रसिद्धां व्यामोहशार्कजित्वा
 गुरुशास्त्रोपदेशविश्वासवतामनसायमस्यसेद्विद्यमनो नियमनात्मकस्य योगस्याध्यानमनुसर ॥ ३६ ॥ ततःक्षणमुहूर्तद्व्यदशतमभागमपिसमाधाय समाधिमाश्रित्य तेनात्मदर्शने
 नतवप्राक्तमोदतबुद्धिरूपारजनीरात्रिर्धिभातुप्रभातभावागच्छतु ॥ ३७ ॥ ननु सत्कर्मनुष्ठानैरेव चित्तशुद्धिसिद्धेः किमर्थमाश्वरोपासनतत्राह ॥ महेशेति ॥ ३८ ॥ नच्चाग्निजा
 त्ससदाचारतपःकर्माद्यद्यननपुरुषप्रयत्नानाप्रान्तनकर्मोपेक्षया प्राग्वल्यप्राक्साधिततत्कथमिदानीमीश्वरानुग्रहोपेक्षोप्यतेतत्राह ॥ नाभिजात्यमिति ॥ पुरातनकर्मणा मनतत्वा
 दिद्वान्तनपुरुषप्रयत्नानामस्यतरत्वान्नेश्वरानुग्रहमन्तरेणतज्जयसिद्धिः ॥ ईश्वरानुग्रहसाहाय्यात्सर्वदेवैर्वाप्रागैहिकप्रयत्नप्राग्वल्यंसाधितनतद्विहायेतिभावः ॥ ३९ ॥ तर्हीश्वरो
 दुरितानिसमस्तानिपच्यतेद्यापिनध्रुवम् ॥ कृतमेवास्यदेवस्यपाशाविश्रवतांगताः ॥ ३४ ॥ साकारं भजतावत्वंयावत्सत्वंप्रसीदति ॥
 निराकारेपरेतत्त्वेततःस्थितिरकृत्रिमा ॥ ३५ ॥ इमामुद्दामतमसोजित्वा सत्वबलरध्रुवम् ॥ यमस्यानुसराध्वानं विश्वस्तेनांतरात्मना ॥
 ॥ ३६ ॥ समाधायक्षणं पश्यप्रत्यगात्मानमात्मना ॥ इयं विभालुसाव्यक्तं प्राबुद्धिरजनीतव ॥ ३७ ॥ कर्तुं पुरुषकारेण केवलं न च कर्मणा ॥
 महेशानुग्रहदेवप्राप्तव्यं प्राप्यते नरैः ॥ ३८ ॥ नाभिजात्यं न चारिड्यं न नयोनच विक्रमः ॥ बलवन्ति पुराणा नि सखे कर्माणि केवलम्
 ॥ ३९ ॥ अप्रतर्क्यात्मतीकारात्मिकमेवमवसीदसि ॥ नतुं पतिललाटस्थामीश्वरोप्यक्षरावल्लिम् ॥ ४० ॥ कचिद्वक्ताक्वैदभ्यं कचेयं मो
 हवह्वरी ॥ अर्चितनीयानियतियर्दिष्यद्वंद्वमाहिता ॥ ४१ ॥

पास्तिरेवकार्याकियमनियमज्ञानादिभिस्तत्राह ॥ अप्रतर्क्यादिति ॥ एवमीश्वरप्रपन्नोपित्वमप्रतर्क्यात्तौरुषतर्कागम्याच्छ्रुत्येकसमधिगम्याद्धर्मादिसहितज्ञानलक्षणार्थतीका
 रात्ममूलसर्वकर्मनिरासोपायात्मिकमवसीदसि किमर्थमुद्धिजसि ॥ यत उपपासनाप्रसादित ईश्वरोपललाटस्थामक्षरावल्लिनसाक्षात्स्वकरेण मर्जयति किंतु ज्ञानकतमूलोच्छेदोपा
 येनैवेत्यर्थः ॥ ४० ॥ गुरुशास्त्रयोः शिष्यबोधनशक्तिः शिष्यस्य च चित्तशुद्ध्या ऊहापोहकुशलतया बोद्धुं शक्तिरगादीनां च समूलोच्छेदयोग्यताप्राप्तिलक्षणपरिपाक इति सर्व
 सामग्री मिलनमपीश्वरोच्छालक्षणनियतिवशादेवेत्याह ॥ केति ॥ बाह्यानसागम्याया अखद्वद्ब्रह्मात्मचित्तोवक्तागुरु क शिष्यस्य च तद्बोधयोग्यता लक्षणवैदभ्यं कौशलक
 इयमेवंशमदमादिक्रमेण स्वविनाशाय परिणतामोहवह्वरीक ॥ यद्यस्याः सकाशादियसर्वसांमग्रीद्वद्द्वपरस्परमिलनभागतासानियतिरीश्वरोच्छाअर्चितनीयाप्रभावेयत्तापरिच्छे
 देनर्चितचित्तुमशक्येत्यर्थः ॥ ४१ ॥

[illegible]

दृष्टकालस्योचरा अन्नभूतादिति यावत् ॥ ५४ ॥ अपि च साक्षिणस्तव सारनर्तनकौतुकदर्शनमेव युक्तनतुशोको मोहादिविकारैः स्वयं नर्तनमित्याह ॥ स्वयमिति ॥ विप-
नौ यन्निवितादिनाशो विकलानि विवेकदर्शनासमर्थानि रोदनादिविकलानि च द्रिष्याणि चक्षुरादीभिरस्य तथा विधसत् ॥ ५५ ॥ क्षणभंगिनो दर्शनादि विशेषः ॥ मनस्वीविवेकी
॥ ५६ ॥ अमगल्यममगलार्हम् ॥ ५७ ॥ कानि मगलानि तान्याह ॥ देवेति ॥ देवद्विजादिभ्यः द्वाप्रभुनय ईश्वरानुग्रहसाधनत्वान्मगलानि ॥ ईश्वरानुग्रहस्तु साक्षाज्ज्ञानसाधन-
त्वात्परममगलमिति भावः ॥ तथा चोक्तम् ॥ ईश्वरानुग्रहादेव पुसामद्वैतवासाना महाभयपरिचाणा द्विचाणा भवेज्जायत इति ॥ ५८ ॥ इदानीं भरद्वाजः सर्वसाधनरहस्यं मया पिप्प-
काकथामस्य पिप्पदानानि मेधांतरवासिनाम् ॥ अपि देवनि कायायेतेपि दुष्कालगोचराः ॥ ५९ ॥ स्वयं नृत्यसि किं प्रीतो विपत्तौ विकलं द्वि-
षः ॥ क्षणनिश्चलमासीनः पश्य संसारनाटकम् ॥ ५५ ॥ अस्यानेकतरंगस्य जगतः क्षणभंगिनः ॥ न विषीदति मनस्वी भरद्वाजमनागपि
॥ ५६ ॥ त्यज शोकममंगल्यं मंगलानि विचिंतय ॥ चिदानंदघनं स्वच्छमात्मनं च विभावय ॥ ५७ ॥ देवद्विजगुरुश्रद्धाभरवं धुरचेतसाम् ॥
सदागमप्रमाणानां महेशानुग्रहो भवेत् ॥ ५८ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ ज्ञातं तव प्रसादेन सर्वमेतदशेषतः ॥ न वै राग्यात्यरो बंधुर्न संसार-
त्यरो रिपुः ॥ ५९ ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि वसिष्ठे नोपपादितम् ॥ ज्ञानसारमशेषेण ग्रंथेनोक्तं पदात्मना ॥ ६० ॥ श्रीबाल्मीकिरुवाच ॥
भरद्वाज शृणु खेदं महाज्ञानं विमुक्तिदम् ॥ यस्य श्रवणमात्रेण भवाब्धौ न निमज्जसि ॥ ६१ ॥ संहतिरिति संभूतिभेदयोर्नैकधा स्थितः ॥
एकोपि सन्नमस्तस्मै सच्चिदानंदमूर्तये ॥ ६२ ॥ कृते प्रपंचविलये यथा तत्त्वं प्रकाशते ॥ तवोपायं प्रवक्ष्यामि संक्षेपाच्छ्रुतिशासनात् ॥ ६३ ॥
पूर्वापरविचारार्हं कथं नृणां तव स्मृतिः ॥ तथैव ज्ञायते सर्वं कुरामलकवत्स्वयम् ॥ ६४ ॥

कृत्यज्ञातम् दृश्यप्रपंचविलापनोपायरहस्यमीश्वरानुग्रहसाधनरहस्यं च वसिष्ठस्य विलसरोक्तिषु विशकलितं तत्र तत्रोक्तं पिप्पलीकृत्यमज्ञातमिति कंठोक्त्या र्थाच्च दर्शयंस्तज्जिज्ञासुः
पृच्छति ॥ ज्ञातमित्यादिना ॥ ५९ ॥ अनेकवाक्यात्मना अशेषेण ग्रंथेनोक्तं रहस्यमेकपदात्मना पिप्पलीकृतं निष्कृष्टश्रोतुमिच्छामीत्यर्थः ॥ यदात्मनेति पाठे यत्तात्पर्यं केणेति प्रथम-
शेषणम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ प्रविलापनोपायमपवादं वक्तुमध्यारोपेणैकमेवानेकधा स्थितं देवमगलार्थं नमस्यति ॥ संहतीति ॥ ६२ ॥ प्रश्नाभिप्रायानुरूपमुत्तरवक्तुं प्रतिजानीते ॥
कृते इति ॥ श्रुतिशासनात्माङ्कयोपनिषदादिश्रुत्युक्तमात्र ॥ ६३ ॥ विशकलितोक्तं संक्षेपमिति श्रुत्यमेव पूर्वापरविचारेण निष्कृष्य ज्ञानं शक्यतस्ते सा बुद्ध्या प्राक्प्रख्याता मिदा-
नीकथनदमिति वक्ष्यमाणप्रवृत्तावधानार्थमधिकक्षिपति ॥ पूर्वापरेति ॥ ६४ ॥

अतएवैतदशासमर्थावर्तमोहप्रयोत्साहपृथगुक्तोत्तरालेशोकइत्याह ॥ हेमद्राजोभि ॥ असामान्यमसाधारणम् ॥ ४२ ॥ किञ्चमहत्पथिकार्थशोक सामधीहीनस्यपुनो
 ननुमहाजल्पवर्तमानस्यस्यस्त्वत्वेत्यारयेनाह ॥ दूरमिति ॥ महासत्त्वोरानाधुक्कादिमहत्पथिनममोपिधनशून्यादिसामयीसपन्नत्वादभ्योपाननोरपदूरमपिपृथ्वीपरिधा
 लनदृष्टनिपदृशित्वपरिपालनादिकार्यमासाधनेषुकर्तुंमुक्ताहते ॥ परितोषेनानिर्दिष्टातिष्ठपायाभापहितदुत्तरालेशेनुधैर्यादिसामयीविरहादित्यर्थ ॥ ४३ ॥ जीवन्मुक्तान्निर्दारीनी
 कृत्यपुण्यमाप्यासत्याममयोधोयविध्यस्त्वत्वेत्युभायसोत्साहेपुण्यसामप्यनेनपथमपवर्तेत्यारयनाह ॥ बोधदति ॥ ४४ ॥ ननुपापवस्तुपुण्यस्यापिबोधकत्वादिपृथङ्गुण्य
 कथमर्जनायतपाह ॥ द्विद्वेनेति ॥ सतिरणपुण्यपथकमपत्तरभाधनुस्तुद्धृतमोक्षोपपन्नमवर्तिताम् ॥ ४५ ॥ पुण्यातिशयेनमात्तनपापनारोशमदमाधमृताप्यायितनार्थि
 हेमद्राजमोहत्वविवेकेनजहिसुदम् ॥ असामान्यमिदानीत्विज्ञानप्राप्त्यस्यमशयम् ॥ ४६ ॥ दूरमुत्सहेतराजानमहासत्त्वामहापदि ॥
 अत्यसत्योजन शोचत्यस्यपिद्विरस्तिता ॥ ४७ ॥ बोधपुण्यपराधीन प्रयत्नेषुजन्मभि ॥ अनुमीयतधीरेपुर्जावन्मुक्तपुकार्यत ॥ ४८ ॥
 द्विपद्मेनयनेवकर्मणापंधइश ॥ सुद्धतेनतेवमात्समाप्त्यसिपुत्रक ॥ ४९ ॥ सर्वासत्कर्ममवेगपुराणप्रणुदलयम् ॥ वर्षौघइव
 भूतानादवानलमसेचयत् ॥ ५० ॥ सत्यसत्यस्यकर्मणिप्रक्षण प्रणयीभव ॥ नप्यसेयदिमसारश्चक्रावत्तभ्रम शमम् ॥ ५१ ॥ आतावदेतद्विक
 ल्यास्थानिदयावद्विषय ॥ प्रतिपूजोदधिकछोत्तेकेवलनिश्चलेजले ॥ ५२ ॥ अयकिमवकरणस्त्वयाशोकावल्लभ्यते ॥ निर्वाहयतुसैव
 त्वाप्रज्ञायधिरभुरा ॥ ५३ ॥ नजातुतेविगणयतेगणनासुगरीयसाम् ॥ येतरगेत्सूणानीवक्रियतेहपशोकयो ॥ ५४ ॥ समाक्रुद्धशब्दादो
 लामहेराजमिदजगत् ॥ क्रीडतेपविधौप्रेसे मखेकिमिति विद्यते ॥ ५५ ॥ सूतेसहरतिद्विप्रपुन मृजतिहतिव ॥ जगतिवहुपयार्थेका
 लएवकुतूहली ॥ ५६ ॥ नविशेषग्रह कश्चिन्नवकश्चिन्नकश्चन ॥ जतुष्वभ्यवहार्यपुत्राकन्यकालमोगिन ॥ ५७ ॥
 विधत्तापराप्रिभधरीत्याह ॥ सतामिति ॥ असेचयद्विभिन्नकाजोनिर्वाणित ॥ ५८ ॥ पुण्यार्जनेनतेरौशम्यारब्धयत्कार्यतदुपदिशति ॥ सत्वेदतिप्रक्षणाप्रणयीप्रवणायुषा
 र्थप्रवणयासक ॥ ५९ ॥ यावद्विषयोऽश्रयणायिता ॥ उल्लोखजलेयसिअब्धिप्रतिपूज क्लृप्तोपसर्पीविक्षिप्त ॥ निश्चलेनपयसिकेवलपयपृथयेत्यर्थ ॥ ६० ॥ अयक
 रणादिवकटद्विषयायक ॥ एवशोकापत्त्यायावद्विषकटस्मदाटनमवस्थापयटिकेवनिर्वाहयत् ॥ ६१ ॥ हृयशोकयोस्तरीयुजोत्साहमगौ ॥ ६२ ॥ हृयविषयाद्विराजल
 णाशोकात् ॥ दूरजगत्सीमाजातम् ॥ दूर्वाभेदोपपन्नमोहात्कासाधारिपदुमेवादापिबुधैर्भेदोत्पाद्यैर्कीडनेकात्तेन ॥ कीडनेरकर्मकादेनुमण्णिणिगतिबुद्धीत्यादिनाकर्तुं
 कबलकमणिल ॥ मृद्वीकीडाकौणिककल्पितेपुपरायस्ययोगविद्योमेपुलेखोपुनइत्यर्थ ॥ ६३ ॥ कुतूहलीकीडाकर्तुंकी ॥ ६४ ॥ स्वरारीरादे सर्वपाणिशरीरादिवत्काळा
 शनलापयदीपममननतद्वरपशोकमयेद्विनिश्चित्यमाहाराध्यापनस्यगणशोकमपसक्तिरित्याशयमाह ॥ नविशेतेति ॥ यद्वेदशतम् ॥ नकश्चित्ताद्विषयोविरोचमर्जनक
 म्ननपर्वीचनयसिद्धइत्यर्थ ॥ काटलक्षणस्यगोमिति ॥ यस्यस्यमाकन्यबलादाकन्याप्यवहारोऽगृहगतकर्तव्यतेजुर्गुणपुनप्ये ॥ ६५ ॥

दिश श्रोत्रभूत्वाकर्णौ प्राविशानित्यादिश्रुते कर्तुर्जीवस्य शब्दादिभोगप्रसिद्धयेकर्णादिगोलकानुप्रवेशेन श्रोत्रादिलक्षणैर्नेद्रियभावेनोपेता दिगादिदेवतां यथाक्रमदेवतास्वेव निक्षिपेदिति शेषः ॥ तमेव क्रमदर्शयति ॥ दिद्वित्रयादिना ॥ ८ ॥ अप्सु वरुणदेवतायाम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्मणि चतुर्मुखे ॥ बुद्धिग्रहणमुपलक्षणम् ॥ एव मनोहकारचिन्तान्यपि चंद्रराद्राद्यन्तेषु पवित्रापयेदित्युपसहरति ॥ एतादिति ॥ अग्निर्वाग्भूत्वा मुखमाविशदित्यादिश्रुतिवाक्यप्रमाणमनुसृत्य देवता एवेन्द्रियव्यपदेशेन स्थितानि त्विद्विषयाणि नाभवस्त्वतराणि संतीति तत्त्वेपदेशेन प्रवित्रापनायमाख्यादिश्रुतेन स्वतः स्वकपोलकल्पनाया एतेऽर्था प्रकटीकता इत्युत्तरेणान्वयः ॥ ११ ॥ एव देहेन्द्रियादिप्रवित्रापनसमग्रश्लोकवित्यविराजिप्रथमस्थित्वेत्येति दिशदयति ॥ एवमिति ॥ १२ ॥ अव्याकृते स्थितः पश्चादित्येति द्विवरणप्रसंगेन मायाशबलस्य सर्वजगदग्नित्वात्तन्निमित्तोपादानस्य ब्रह्मणो ब्रह्मविद्यार्थिभिः प्रागु

श्रोत्रादिलक्षणोपेतां कर्तुर्भोगप्रसिद्धये ॥ दिक्षु न्यस्यात्मनः श्रोत्रं लवचं विद्युतिनिक्षिपेत् ॥ ८ ॥ चक्षुरादित्यविवेचजिह्वा मध्मुविनिक्षिपेत् ॥ प्राणवायौ वाचमग्नौ पाणिभिर्देविनिक्षिपेत् ॥ ९ ॥ विष्णौ तथालनः पादौ पायुर्मित्रे तथैव च ॥ उपस्थं कक्षपे न्यस्य मनश्चंद्रनिवेशयेत् ॥ १० ॥ बुद्धिब्रह्मणि संयच्छेदेताः करणदेवताः ॥ इन्द्रियव्यपदेशेन व्यादिश्रुते च देवताः ॥ ११ ॥ श्रुतिवाक्यमनुस्मृत्य न स्वतः प्रकटीकृताः ॥ एवं न्यस्यात्मनो देहं विराडस्माति चिंतयेत् ॥ १२ ॥ ब्रह्मांडांतः स्थितो यो सावर्धनरीश्वरः प्रभुः ॥ आधारः सर्वभूतानां कारणं तद्बुद्धौ हतम् ॥ १३ ॥ स यज्ञस्तृष्टिरूपो सौजगद् तौ व्यबस्थितः ॥ द्विगुणांडाद्बहिः पृथ्वीपृथिव्या द्विगुणं जलम् ॥ १४ ॥ स खिला द्विगुणं तजस्तेजसो द्विगुणो निलः ॥ वायोर्द्विगुणमाकाशमूर्ध्वमेकैकशः क्रमात् ॥ १५ ॥ व्यस्तेन च समस्तेन व्यापिनाग्रथितं जगत् ॥ क्षितिं चाप्सु समावेश्य स खिलं चानले क्षिपेत् ॥ १६ ॥

पारस्यत्वेनोक्ता ब्रह्मांडात्मनो विराजो ह्यस्य क्षेत्रास्थिता ब्रह्मविद्यापटितार्थशरीरामूर्तदर्शयन्स एव सर्वप्राणिनां मातापितृरूपेण कारणमित्याह ॥ ब्रह्मांडांतरिति ॥ १३ ॥ सोमो पितृत्वादेव स्वस्य सृष्टस्य देवमनुष्यादिजगतो ह्येतावन्पानादिजीवनोपाये व्यबस्थितः स गृहविर्दृष्ट्या दिनासर्वपोषकश्चैतस्मात्तदयज्ञस्तृष्टिरूपो ब्रह्मांडांतः स्थितः ॥ प्रासंगिकमुक्त्वा प्रस्तुतप्रविलापनवस्तुब्रह्मांडावरणान्याह ॥ द्विगुणेति ॥ यद्यपि एभिर्वावरणैरिदं व्याप्तं दशगुणोत्तरैरिति पुराणेषु दशगुणोत्तरत्वश्रूयते तथापि द्विगुणमेव परितो वेष्टने पचकोशप्रदक्षिणे पचविंशति कोशवदेकगुणस्य पचगुणत्वे द्विगुणस्य दशगुणत्वमित्यभिप्रायेण तद्वोध्यम् ॥ अथ चातदपचिकृतं भूनावरणाभिप्रायमिदं नुपचिकृताभिप्रायमित्यविरोधः ॥ १४ ॥ एकैकश एकैकस्मादूर्ध्वमुत्तरोत्तरम् ॥ १५ ॥ व्यस्तेन अपचिकृतेन समस्तेन पचिकृतेन अतएवांतरमातरवाक्षेप्रविलापयेदित्याह ॥ क्षितिमिति ॥ १६ ॥

दिश श्रोत्रभूत्वाकर्णौ प्राविशानित्यादिश्रुते कर्तुर्जीवस्य शब्दादिभोगसिद्धये कर्णादिगोलकानुप्रवेशेन श्रोत्रादिलक्षणैर्नेद्रियमावेनोपेतादिगादिदेवतां यथाक्रमदेवतास्त्वैव नि
क्षिपेदिति शेषः ॥ तमेव कमदर्शयति ॥ दिक्षित्यादिना ॥ ८ ॥ अप्सु वरुणदेवतायाम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्मणि चतुर्मुखे ॥ बुद्धिपटुणामुपलक्षणम् ॥ एवमनोदकारचित्ता न्यपि च द्रु
द्राद्युते पुनरविलापयेदित्युपसहरति ॥ एतादृशेति ॥ अग्निर्वाग्भूत्वा मुखवप्राविशदित्यादिश्रुतिवाक्यप्रमाणमनुसृत्य देवता एवेन्द्रियव्यपदेशेन स्थितानां त्विन्द्रियाणि नाम वस्तुनराणि
सतीति तत्त्वोपदेशेन प्रविलापनायमाख्यादिश्रुतेन स्वतः स्वकपोलकल्पनाया एतेऽर्था प्रकटीकता इत्युत्तरेणान्वयः ॥ ११ ॥ एवेदेहं द्विधादिप्रविलापनसमग्रश्लोकविवृत्य विरा
जिप्रथमस्थित्वेत्येतद्विशदयति ॥ एवमिति ॥ १२ ॥ अव्याकृते स्थितः पश्चादित्येतद्विवरणप्रसंगेन मायाशब्दलस्य सर्वजगदभिन्यनिमित्तोपादानस्य ब्रह्मणो ब्रह्मविद्यार्थिभिर्भागु

श्रोत्रादिलक्षणोपेतां कर्तुर्भोगप्रसिद्धये ॥ दिक्षु न्यस्यात्मनः श्रोत्रं त्वचं विद्युतिनिक्षिपेत् ॥ ८ ॥ चक्षुरादित्यविवेचजिह्वा मध्मुविनिक्षिपे
त् ॥ प्राणवायौ वाचमग्रापाणिमिन्द्रे विनिक्षिपेत् ॥ ९ ॥ विष्णौ तथाल्नः पादौ पायुं मित्रे तथैव च ॥ उपर्यंकश्यपे न्यस्य मनश्चंद्रे निवेशये
त् ॥ १० ॥ बुद्धिब्रह्मणिसंयच्छेदताः करणदेवताः ॥ इन्द्रियव्यपदेशेन व्यादिश्रुते च देवताः ॥ ११ ॥ श्रुतिवाक्यमनुस्मृत्य न स्वतः प्रकटीक
ताः ॥ एवं न्यस्यात्मनो देहं विराडस्माति चिंतयेत् ॥ १२ ॥ ब्रह्मांडांतः स्थितो यो सावर्धनरीश्वरः प्रभुः ॥ आधारः सर्वभूतानां कारणं तद्बुदा
ह्नतम् ॥ १३ ॥ स यज्ञस्तृष्टि रूपो सौजगद्ब्रह्म तौ व्यवस्थितः ॥ द्विगुणांडाद्ब्रह्मः पृथ्वी पृथिव्या द्विगुणं जलम् ॥ १४ ॥ सलिला द्विगुणं तेजस्तेजसो
द्विगुणो निलः ॥ वायोर्द्विगुणमाकाशमूर्ध्वमेकैकशः क्रमात् ॥ १५ ॥ व्यस्तेन च समस्तेन व्यापिना ग्रथितं जगत् ॥ क्षितिं चाप्सु समावेश्य
सलिलं चानले क्षिपेत् ॥ १६ ॥

पास्यत्वेनोक्ता ब्रह्माद्यात्मनो विराजो ह्यत्यक्षे सदा स्थिता ब्रह्मविद्या धादिता र्धशरीरामूर्तदर्शयन्स एव सर्वप्राणिनां माता पितृत्वेण कारणमित्याह ॥ ब्रह्मांडांतरिति ॥ १३ ॥ सोमौ
पितृत्वादेव स्वसृष्टस्य देवमनुष्यादिजगतोदत्तावन्यपानादिजीवनोपाये व्यवस्थितः स न ह विदं दृष्ट्यादिना सर्वपापकश्रौतस्मार्तयज्ञस्तृष्टि रूपो ब्रह्मांडांतः स्थितः ॥ प्रासंगिकमुक्त्वा प्रस्तु
तप्रविलापनवक्तुब्रह्मांडावरणान्याह ॥ द्विगुणेति ॥ यद्यपि एभिर्भावणैरदृढव्याप्तं दशगुणोत्तरैरिति पुराणेषु दशगुणोत्तरत्वश्रूयते तथापि द्विगुणमेव परितो वेदने पचकोशप्रदक्षिणे पंच
विंशति कोशवदेकगुणस्य पंचगुणत्वे द्विगुणस्य दशगुणत्वमित्यभिप्रायेण तद्बोध्यम् ॥ अथवा तदपचीकृतभूतवारणाभिप्रायमिदं नुपचीकृताभिप्रायमित्यविरोधः ॥ १४ ॥ एकै
कशः एकैकस्मादूर्ध्वमुत्तरोत्तरम् ॥ १५ ॥ व्यस्तेन अपचीकृतेन समस्तेन पचीकृतेन अतएवांतरमातरवाक्षेप्रविलापयेदित्याह ॥ क्षितिमिति ॥ १६ ॥

समाश्रयविहाय ॥ समस्तसूत्रप्रपञ्चोत्पत्तिकारणेन महाकाशे हि रण्यगोकारो ॥ १७ ॥ किन्तु मृगशीर्षतारा ॥ वासनादिति ॥ १८ ॥ लिङ्गलिङ्गशरीरम् ॥ एवमुत्प्रे-
याधिप्रविलापनेनाप्यवसप्तमोऽप्रसङ्गोऽस्मात्कालात्ततोऽपि भूतं सलक्ष्यसूत्रमूलात्प्रकाशगणदिग्देहमात्मधिष्ठिता हि रण्यगर्भावास्मीति चित्तयेदित्यर्थः ॥ १९ ॥
मनुचतुर्मुखः पद्मसम्भवो देहो लोको हि रण्यगर्भं प्रतिप्रसिद्धः अयन् भूतसूक्ष्मसमस्यात्मानं चतुर्मुखं तत्प्रकाशं हि रण्यगर्भं सलभा ॥ चतुर्मुख इति ॥ भूतसूक्ष्मे अभिमानितयाभ्यवस्थि-
तेऽप्यमवयवकेन्द्राद्विलापनात्सूक्ष्मप्राप्तिरूपयोगार्थपरोक्षपदेककल्पमित्या चतुर्मुख आसीदित्यर्थः ॥ इदं हि रण्यगर्भात्समाधनान्नतत्पदार्थकर्मव्यनदाह ॥ लिङ्गमिति ॥ अ-
र्वाकृतं भूतेभ्योऽपि सूक्ष्मजगताभ्यां कोरेणाभ्याकृतं मायारोउपनिर्दिष्टाकारेणाभ्युपेक्ष ॥ जगतास्य जडे चिदाभासास्य चितिप्रविलापनमिति सूचनायाद्विधाकृतोक्तिः ॥ २० ॥

अग्निवायौ समावेशवायुचनमसि सिपेत् ॥ नमश्चमहदाकारोऽसमलोपत्तिकारणे ॥ १७ ॥ स्थित्वा तस्मिन् क्षणं योगं लिङ्गमात्रं श-
रं रघु ॥ वासनाभूतसूक्ष्माश्रकमाविधेयैव च ॥ १८ ॥ दर्शेद्विषमनां बुद्धिरेतर्हि गविदुर्बुधा ॥ ततोर्धोऽद्वाद्वाहियतस्तज्जात्मास्मीति वि-
तयेत् ॥ १९ ॥ चतुर्मुखोपकेचायभूतसूक्ष्मव्यवस्थित ॥ लिङ्गमव्याकृते सूक्ष्मेऽन्यस्याध्यके च बुद्धिमान् ॥ २० ॥ नामरूपविनिर्मुक्तय-
स्मिन्सति पुनर्जगत् ॥ तामाहुः प्रकृतिकेचिन्मायामकेपरेत्वणून् ॥ २१ ॥ अविद्यामपरे प्रादुर्लभकविभ्रातृवत्तस ॥ तत्र सर्वैस्त्वयगत्वाति-
ष्ठत्सव्यककृपिण ॥ २२ ॥ निःसृजयानिरास्वादाः स भवति ततः पुनः ॥ तत्सवरूपादिति प्रतिपादयत्युच्यते ॥ २३ ॥ आनुलोभ्यास्मृता-
स्तुष्टिं प्रातिक्षेप्येन सृष्टति ॥ अतः स्थानत्रयत्वकानुरीयेपदमव्ययम् ॥ २४ ॥

अथवा व्याकरणफलमभिधायिकारिर्ति क्रियाफलरूपमवतिनिमित्तभेदकल्पनापादकवेदव्यपदेशोभेदस्यारोयेनाह ॥ मायेति ॥ प्रकृतिर्मायस्या ॥ मायैवेदीति ॥ २१ ॥
अपरेषीद्वा सृष्टिं कथामविद्याम् ॥ तत्र तस्मिन्व्यव्याकृते प्रत्येककाले सर्वेषां ध्यायितव्यं यत्र भावविकारगत्या अनभिद्यत्कृपिणस्तत्तत्सत्तदेव तिष्ठति ॥ २२ ॥ कथयतिष्ठति तत्रा-
ह ॥ निःसृजयानिति ॥ परस्परसंलग्नयुष्यान्मोघयतालक्षणास्वादिदृश्याभ्येत्यर्थः ॥ कुतः ॥ प्रलयानन्तरं सकालेन तं अव्याकृतं देवप्रकृतिभूताम् ॥ २३ ॥ आनुलोभ्यावाका-
शादिकमात्रं ॥ प्रातिक्षेप्येन तुष्टिं विपरीतकमेव यथास्थित्या परमकारणैश्चैवेति ॥ अत इति ॥ स्थानमप्यविराडुरण्यगर्भात्प्राकृतात्सूक्ष्मकारणरूपसमदृष्टिजा-
यदायवस्थापयतीति व्यक्षेपवद्भिः शब्दानोभयतः प्रकृतमप्यनान्यमिति प्रयुज्यवर्धीनादिरास्य कृतत्वं यिष्ठानप्यविराट्स्थित्या दीकृतसमदृश्यमव्यवहार्यमप्राप्तमलक्षणम-
िदं त्वमव्यपदेशमप्यकाशसत्यपसारद्वयचोदयानि विवक्ष्यतीति ननु चतुर्मुखं तस्मिन् स्थानत्रये साक्षात्प्राप्तं भावविध्ययेत् ॥ २४ ॥

ध्यानेन्द्रयाचरमसाक्षात्कारद्वयध्यानकर्तृकरणहर्षलिंगमपिमूलज्ञानबाधेनप्रविलाप्यघटभोगघटाकारोमहाकाशमिवपरिनिरतिशयानंदब्रह्मविशेषैवास्यालिंगनिगडमु
 स्यात्कतार्थेत्यर्थः ॥ ननुनातःप्रज्ञमित्यादिश्रुतौलिंगबाधेनदृश्यतेतत्कथंनित्यंनिरतिचेतस्थानत्रयबाधेतिगबाधोर्थसिद्धः ॥ रथूलसूक्ष्मभूतेद्रियादिष्वेवलिंगस्यप्रतिष्ठित
 त्वादितिदर्शयति ॥ भूतेद्रियेति ॥ २५ ॥ नन्वज्ञानकथप्रतिष्ठातत्राह ॥ लिंगमिति ॥ शुद्धेब्रह्मण्यज्ञानावरणेनाव्याकृतेहिसतिस्वप्नभूतद्वारातिगमुस्ययतेनज्ञानविनेतितदेवाल
 गस्यमूलप्रतिष्ठितंनित्यंनिरतिचेतौलिंगनिगडभंगसिद्धिरितिभावः ॥ एववात्मीकिनाप्रणवार्थप्रचनोपायेनप्रतिबोधितःप्रबुद्धोभरद्वाजःस्वानुभवंगर्वनुभवसंवादेनपरीक्षणायप्रकट
 यन्नुवाच ॥ इदानीमित्यादिना ॥ २६ ॥ २७ ॥ चिदहननुचिच्छक्तिमात्रं ॥ कीदृशादभेदात्परमात्मासितत्राह ॥ घटाभावेइति ॥ घटभोगेसतीत्यर्थः ॥ यथाएकस्यैवघटस्यघट
 कलशनामभेदकल्पनातदुपहितेआकाशेचघटाकारःकलशाकारादितिष्यपदेशभेदकल्पनातद्वदेकस्यैवाज्ञानस्यजगन्नामभेदकल्पनातदुपहितेचमयिजीवईश्वरोदेवोनरकुज
 ध्यायेत्तस्यामयेलिंगप्रविलाप्यपरंविशेत् ॥ भूतेद्रियमनोबुद्धिवासनाकर्मवाचवः ॥ २५ ॥ अज्ञानंचप्रतिष्ठाःस्यालिंगमव्याकृतेसिति ॥
 भरद्वाजउवाच ॥ इदानींलिंगनिगडान्मुक्तहंसर्वथायतः ॥ २६ ॥ चिदंशत्वात्प्रविष्टोहंचैतन्यानंदसागरे ॥ अभेदात्परमात्मास्मिन्
 र्वोपाधिविवर्जितः ॥ २७ ॥ कूटस्थःकेवलोलोव्यापीचिदचिच्छक्तिमानहम् ॥ घटाभावेघटाकाराकलशाकाशयोर्थया ॥ २८ ॥ तमाहुः
 श्रुतयोब्रह्मएवमेवैक्यमादरन् ॥ यथाग्निरग्नौसाक्षिःसमानत्वमनुब्रजेत् ॥ २९ ॥ तदाख्यस्तन्मयोभूत्वानुव्यतेनविशेषतः ॥ यथाह
 णादिकक्षिप्तंरुमायांलवणंभवेत् ॥ ३० ॥ अचेतनंजगद्व्यस्तंचैतन्यचेतनीभवेत् ॥ यथावैलवणप्रंथिःसमुद्रसैंधवोयथा ॥ ३१ ॥ ना
 मरूपाद्विनिर्मुक्तःप्रविश्यैतिसमुद्रताम् ॥ यथाजलेजलंन्यस्तंक्षीरेक्षीरंघृतंघृतम् ॥ ३२ ॥ अविनष्टाभवंत्येगृह्यतेनविशेषतः ॥ तथा
 हंसर्वभावेनप्रविष्टश्चेतनेसति ॥ ३३ ॥ नित्यानंदसमस्तज्ञेपरेपरमकारणे ॥ नित्यंसर्वगतंशांतंनिरवद्यंनिरंजनम् ॥ ३४ ॥

रद्वयादिष्यपदेशभेदकल्पनाचासीत् तत्रैकेनघटभोगेनयथाउभयनित्यंशुद्धाकाशलक्षणैक्यतद्वदेकस्याज्ञानस्यनित्यत्वासर्वनामादिभेदनित्यंनिरतिचेद्वैक्यसांभ्राज्यमित्यर्थः
 ॥ २८ ॥ एवमैक्यमभिप्रेत्यतब्रह्मभूतमायवनान्यत्परयतिनान्यच्छृणोतिनान्यद्विज्ञानातिसंभूमायब्रह्मस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकपरयेत्एकाल्प्रत्ययसारंशिवंशांतमद्वैतच
 तुर्यमन्यते नेहनानाल्लिकचनेत्यादयोबद्धयःश्रुतयआहु रित्यर्थः ॥ एवंयथाजलेजलक्षिप्तंक्षीरेक्षीरंघृतंघृतम् ॥ अविशेषोभावेत्तद्वज्जीवात्मापरमात्मनीत्यादिश्रुतिभिरी
 दशमेवैक्यदर्शितमित्याशयेनोदाहरति ॥ यथेति ॥ समानत्वमैक्यम् ॥ २९ ॥ एवमचेतनप्रपञ्चस्यापिचितिविलापनेनतद्वावापत्तौदृष्टांतमाह ॥ यथेति ॥ ३० ॥ न्यस्तप्रवि
 ष्टापितम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ उपाधिनाशेउपहितजीवविनाशशकापिभोगेत्याशयेनाह ॥ अविनष्टाइति ॥ चेतनेचिदेकरसेसतिब्रह्मणि ॥ ३३ ॥ निष्कलनिष्क्रियशांतंनिरवद्यं
 निरंजनमित्यादिश्रुत्यापिस्वानुभवसवादयति ॥ नित्यमित्यादिना ॥ ३४ ॥

॥ १७ ॥ सत्यसकलसकलमभाषेणासतोपि जगतः साक्षात्प्रादयसमयसद्वृत्त्यम् ॥ १६ ॥ सत्त्वादिभिर्मायागुणैर्वाकृतम् ॥ १७ ॥ अभ्यासकालेपि स्वयात्प्रादयसमयसमु
परिदग्धित्वायायनाह ॥ परिदग्धित्वादिना ॥ स्वकर्मकल्युष्यवृत्त्यगुणैश्च भूपादिपर स्वर्णार्थमयमतिष्ठत्यम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ कथमपि पद्यते भाह ॥ नमस्तदिति ॥ २० ॥ प्रतिप
त्तिप्रादयमाह ॥ दत्तात्तेति ॥ एवमरह्योकोकमनुभवनिशाम्यवस्तुष्टेर्वात्मीकितल्लुकाग्रावस्थीर्यायस्य अतिवह्निमभ्युपत्यमुक्तम्यक्यपरपद्विभक्त्यादिभूति सिद्धसम्भासमवस्य
कलस्यार्थयोदितिरिति ॥ सत्येदिति ॥ २१ ॥ ससारश्चकार्येणुमयतीति भवत्स्य रिरामविभ्यामिदं सत्सगार्हस्थ्येनेप्यसेनप्राप्तोपितीकर्मप्राप्तसम्पत्प्रकरणमप्यधीर्वा
सेपमासनाग्र ॥ ब्रह्मस्योप्यतत्त्वमेतीति भूतेरनभ्यभ्यापारतया ब्रह्मण्यप्यसकस्य सभ्याधिन एव सर्वव्यापिनिशामिदं भवदित्यम् ॥ सर्वसमयसांगमिति यावत् ॥ २२ ॥ न वि
लम्बनेन विरस्यत्यस्मि ॥ तत्सनाहर्वादिस्थिराभ्यसि मोक्षेऽप्यस्य सत्येदिति भूतेरिति भावः ॥ ज्ञानिनोऽपि वल्लुक्तस्य कर्मकसम्पन्नमेति वचनमभ्यस्य यदाकर्तव्यतयापवृत्तिरूपनि
निकर्तानि क्रियशुद्धतद्वत्सात्स्मिपरपरम् ॥ हेयोपादेयनिर्मुक्तसत्यरूपनिरिदित्यम् ॥ २३ ॥ केवलसत्यसकलसकलशुद्धवत्सात्स्म्यहं परम् ॥ पुण्य
पापविनिर्मुक्तकारणजगतभरम् ॥ २४ ॥ अद्वितीयपरम्यातिवर्मास्मानन्दमव्ययम् ॥ एवमादिगुणैर्पुर्णैर्मुक्तसत्त्वादिगुणवर्जितम् ॥ २५ ॥
प्रविष्टसकलवत्सदाध्यायेत्सकर्मकम् ॥ एवमभ्यसतपुसो मनोऽर्जं याति तत्र वै ॥ २६ ॥ मनस्यस्तगततस्य स्वयमात्मा प्रकाशते ॥ प्रका
शे सर्वदुःखानां हानि स्यात्सुखमात्मनि ॥ २७ ॥ स्वयमेवात्मनात्मानमानन्दप्रतिपद्यते ॥ नमतोस्त्यपर कश्चिद्विद्वानन्दमयप्रभु ॥ २८ ॥
अहंमक परं वत्सद्वत्तात्मा तत्रकाशते ॥ २९ ॥ श्रीवाल्मीकिठवाच ॥ सत्से सत्यस्य कर्माणि ब्रह्मणः प्रणयामव ॥ ३० ॥ नेप्यसेयदिससार
वकावत्तभ्यमशमम् ॥ ३१ ॥ भरद्वाज उवाच ॥ त्वयोकसर्वमेवेदं ज्ञानदुर्लभमागुरो ॥ ३२ ॥ बुद्धिश्च निर्मलं जातससारो न विलयते ॥
इदानीं ज्ञानिच्छामि ज्ञानिनः कर्मकोटिशम् ॥ ३३ ॥

त्यनेन निष्पिकाभ्यकमनसवैभवायापूर्वकमभ्यस्य यथाकामनाभ्यानि वृत्तत्वाभ्यस्योपि तत्कमनामकनभ्यनिर्दिष्टीयमभ्य पाठकमाहार्यकमस्य वलीयात्त्वाद्दोष्य ॥ ननु सरस्व
भ्यस्य कामाणि ब्रह्मणः भ्यपयी भाषेति सत्यकर्मसंभ्यासश्रुतवशात्तत्प्रादयपि प्रव्याधनुपपन्नौ सत्यम् तथापि प्रादयार्थमिदं प्रादयानुपपन्नौ सत्यम् तथापि प्रादयार्थमिदं प्रादयानुपपन्नौ सत्यम्
मादत्त्यादिभूतिभिर्प्रादयार्थकर्मभ्यस्तयानि वदन्तानां शिषागोनरहानिनः कुशोतीत्यादिषां धर्मैर्वाक्षाकाटेत्यक्तानामपि धीक्षापणमेव न परियह्यत स्वकौतव्यद्वित्यस्येय एतमेव प्रमादि
नोऽनोक्तमिच्छाभ्यस्यति ॥ दत्त्यादिभूतिभिर्ब्रह्मविद्यासांनिभित्तेन सत्त्वानां विद्यानिमित्तापणमेव न परियह्यत स्वकौतव्यद्वित्यस्येय एतमेव प्रमादि
स्य कर्मात्तरानुष्ठितविधि विद्यासम्पत्सद्वत्ताद्द्वयस्याप्यभ्यस्येव तत्त्वज्ञानोपदेयकतायाः पूर्ववद्विरोधाप्यतिशयासम्भ्यासां रक्षिधानपरस्य प्रादयविधि विद्यासम्पत्सद्वत्ताद्वि
धानाराकैरित्याशयेन प्रव्याधनुपपन्नौ बोध्यौ ॥ ३३ ॥

[illegible]

प्रवृत्तं वानिदत्तं वाकर्तव्यं च न वाप्रभो ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ तस्माद्यत्नकृते दोषस्तत्कर्तव्यं मुमुक्षुभिः ॥ ४४ ॥ कास्य कमानाप
द्वचनकर्तव्यं विशेषतः ॥ यदा ब्रह्मगुणैर्जीवोयुक्तस्तत्कामनोगणान् ॥ ४५ ॥ संशान्तकरणान्नामस्तदास्यात्सर्वगः प्रभुः ॥ देहं द्वियमनो
बुद्धेः परस्तस्माच्च यः परः ॥ ४६ ॥ सोहमस्मि यदाध्यायेत्तदा जीवो विमुच्यते ॥ कर्तुं भोक्तादिनिर्मुक्तः सर्वोपाधिविवर्जितः ॥ ४७ ॥ सुख
दुःखविनिर्मुक्तस्तदानीं विप्रमुच्यते ॥ सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥ ४८ ॥ यदा पश्यत्यभेदेन तदा जीवो विमुच्यते ॥ जात्रास्व
प्रसुषुप्ताख्यं हित्वा स्थानत्रयं यदा ॥ ४९ ॥ विशतुरीयमानंदं तदा जीवो विमुच्यते ॥ जीवस्य चतुरीयाख्या स्थितिर्यापरमात्मनि ॥ ५० ॥
अवस्थायी जनिद्रादिनिर्मुक्ता चित्सुखालिका ॥ योगस्य सेयं वानिष्ठा सुखं संवदन् महत् ॥ ५१ ॥ मनस्य स्तंगते पुंसां तदन्यन्नोपलभ्यते ॥
प्रशान्तमृतकञ्जोले केवला मृतवारिधौ ॥ ५२ ॥

वणारपुनः परिग्रहे प्रयोजनाभावाच्छिष्टविगर्हितत्वाच्च संस्पृतिभावः ॥ ४४ ॥ ज्ञानित्वं त्वस्य सर्वमने गुणस्यागेन पूर्णानंदाद्वयविशुद्धासगचिदेकरसत्वादिब्रह्मगुणप्राप्तावे
वस्थानान्यथेत्याह ॥ यदेत्यादिना ॥ ४५ ॥ देहादिकोराचतुष्टयात्परआनन्दमयकोशाल्मातस्मात्परस्तदधिष्ठानब्रह्म ॥ ४६ ॥ आदिप्रदात्कर्तार्यकरणभोक्ताभोग्यभोगो
ज्ञाताज्ञानज्ञेयमिति तिस्रोपि त्रिपुटयः परिरुह्यते ॥ तस्य योजकः सर्वदेहाद्युपाधिभिस्तत्कलाभ्यामुत्पद्य स्वाभ्याचार्वाचनमुक्तमेयदाभाविव्यस्तितर्नाम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥
॥ ५० ॥ जाग्रत्समावस्थयोर्वाजसवासनाकर्माज्ञानम् ॥ निद्रातदवस्थविशेषः ॥ सेयनुर्याख्याजीवस्य स्थितिर्योगस्य निदिव्यासनपरिपाकजन्यनिर्विकल्पसमाधेर्वाशिब्दान्मु
ख्याविकारिणो विचारमात्रजन्यसाक्षात्कारज्ञानस्यवानिष्ठापरिसमाप्तिः ॥ ५१ ॥ तस्मिन् विभ्रान्तस्य तद्वैदित्यदर्शनप्रसक्तियेव नास्ति दूरे कर्मक्षाराब्धिर्वाचिमज्जनप्रसक्तिरित्याशा
येनाह ॥ प्रशतेति ॥ ५२ ॥

दानुन्मीभरमुपास्यतद्वारादनेद्विष्टोत्तमानमार्गेणयोगमार्गेणवातत्त्वज्ञानेसत्येकविज्ञानेनसर्वविज्ञानात्मवसायपुलासाननाराधस्रवसरापोच्छेदेनविप्रोतिर्भीष्यतीत्युप
 सरति ॥ मन्त्रादिना ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तत्रशास्त्राचार्योपदेशस्तानुप्रधानाभेकापनिवृत्तानिश्चयापार्याच्यतानादितिलक्षणपरामराशब्दपोषणादितिलक्षणेभ्यासभ्याव
 श्यवापदत्याह ॥ परमर्थेति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ योगमुपाधित्यनेनन्यम् ॥ स्वात्मनशोधितवरीया ॥ आत्मनिग्रहणि ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ महाननाक्षपारिच्छिन्नमन्त्राकार
 विमलाराम ॥ ५९ ॥ अनुपपुष्टिमाद्ययुक्तनयानुक्तयान्तलयाधिरप्यस्यमन्त्रिकरणस्यस्यगुल्लशिव्योद्धारसामभ्यलक्षणतक्षणालस्यएषवर्धितमस्तभ्यमित्यथ

मज्जमज्जसिक्किदैनमद्दत्ताराधिवीचिपु ॥ मज्जसमरिताभोगपरमंभजगदुरुम् ॥ ५३ ॥ इतिनेवार्णोतसर्ववसिष्ठस्योपदेशानम् ॥ अने
 नज्ञानमार्गेणयगमार्गेणयुक्तम् ॥ ५४ ॥ भरद्वाजमहाप्राज्ञमर्वज्ञास्यमितिश्चितम् ॥ परमशैतनाश्रयस्यगुरुवाक्यायवोधनान् ॥ ५५ ॥
 अभ्यासात्मवसिद्धि स्यादितिचेदनुशासनम् ॥ तस्मात्त्वसवमुत्सृज्यकुर्वभ्यासोस्तिरमन ॥ ५६ ॥ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ ॥ राम प्राप्न
 परयोगस्वात्मनामनिर्दुम्भे ॥ कथवसिष्ठदेवेनप्यवहारपर उत ॥ ५७ ॥ इतिज्ञात्वाहमप्यवमभ्यामार्पयतेयथा ॥ तथैवप्यवहारोपि
 ध्युत्थानंमेवविप्यति ॥ ५८ ॥ ॥ आवात्मकिरुवाच ॥ ॥ यदापरिणत साधु स्वस्वरूपमहामना ॥ विभ्रामिन्नलदोवाचवसिष्ठोपि
 सुत्तमम् ॥ ५९ ॥ ॥ आविभ्रामिन्नउवाच ॥ ॥ इवसिष्ठमहामागवक्ष्युन्नमहानसि ॥ गुरुत्वशक्तिपातेनतत्सणादवदर्शितम् ॥ ६० ॥
 दशनागस्यशनाच्छब्दात्स्वययाशिरप्यदहके ॥ जनयय ममावशशांमवसंहिदंशिक ॥ ६१ ॥ रामप्ययविशुद्धालाविरक्त स्वात्मनैवहि ॥
 विभ्रानिमानावात्सविमवादाप्यामवान्दम् ॥ ६२ ॥ शिष्यमहैववोधस्यकारणगुरुवाक्यत ॥ मलत्रयमपकेकयुद्ध्यातिपक्वन् ॥
 ॥ ६३ ॥ ज्ञानमयस्त्वमेवदुर्गेशिष्यप्रयोजनम् ॥ उभावपियतोयोग्यौसवपामिदृशामपि ॥ ६४ ॥

॥ ६० ॥ मन्मथपाशपरीत्यकापमरहप्रविषयकूटिर्नसत्पारादिकनेकतेष्वतत्कथलयाशान्तिपातोक्षातलभाह ॥ वरानादिति ॥ सत्यप्रकथनान्त्वादशाष्टपादव्यापिस
 छिष्यस्यपुनरितिभ्यापदृशकोभेदनमन्त्राद्यस्थितपरिशेषमावेशलक्षणोन्मीषस्योपाधिपरित्यागेनशुद्धमन्त्रमावेशलक्षणभ्यराकिपात सिद्धान्तिनाम ॥ शैशिकेगुरु ॥ ६१ ॥
 तपराममसिच्छिष्यमर्शयति ॥ रामदति ॥ ६२ ॥ मलत्रयपरीशयाशनासोद्धमाभादिकामकमवशासनलक्षणया ॥ कथयुद्ध्यातिशिरिष्यद्वितीये ॥ ६३ ॥ सच्छिष्येपुशाल
 स्वरदृष्टदर्शयत्याह ॥ ज्ञानमिति ॥ यदुर्गेशिष्यार्थापान्दीकत्वमेवपुनरुपाधानाभीत्यार्किकलक्षणानामपिआजनस्तानित्यथ ॥ ६४ ॥

इत्यवसिष्ठप्रशस्त्रस्तुतकर्त्तव्यमाह ॥ इदानीमिति ॥ अस्मदादिब्रुकपथा ॥ त्वपदेपरिणत कृतकृत्यइति यावत् ॥ ६५ ॥ ममकार्यनिर्विघ्नयज्ञसिद्धित्वस्मरन्स्वराभ्युत्थानं क
 न्तुमर्हसीति पूर्ववत्तथा माकृथा इत्युत्तरत्र वासव ॥ ६६ ॥ किंचान्यद्वेवकार्यमपिरामभ्युत्थापनेन चरामसपादयामो वयम् ॥ ६७ ॥ कार्यातिराण्यपि पदार्थयन्नेव कार्यविशदयति ॥
 सिद्धाश्रमेत्यादिना ॥ अहल्यायामुक्तिशायमोक्षचकारिष्यतीत्यनुपग ॥ ६८ ॥ निश्चयोवाग्निश्चय ॥ गतिपरलोकमार्गम् ॥ ६९ ॥ राज्ञ्यविमुच्यगतो विगतः ॥ जीवन्मुक्तत्वादेवा
 भयोनिसुहृश्च ॥ दहकारण्यवासिने मुनीन् राक्षसवधेन भयादुद्धरिष्यतीति परेणान्वयः ॥ ७० ॥ विविधानितीर्थानि प्राणिनश्च उद्धरिष्यति पावयिष्यतीत्यर्थः ॥ सीताहरणप्रयुक्त
 यद्द्वैगन्धशोकमोहादिविह्वलनच्छलेन रावणादीनावदादिपि सर्वपात्रासागिनाभुविशोष्यतामस्यास्थ्यचदर्शयिष्यतीति परेणान्वयः ॥ ७१ ॥ अथ इन्द्रवरदानेन युद्धे स्यवानरक्षी
 देः परावृत्तिपरावर्तनपुनर्भजिविनदर्शयिष्यति ॥ ७२ ॥ अग्निप्रवेशेन सीताविशुद्धिमन्विच्छन्नात्मनः स्वस्थलोकानुमतिशिटजनमाननीयचरित्रतदर्शयिष्यति ॥ ततो राज्ञ्येभिषि
 इदानीं रुपयारामभ्युत्थानं कर्त्तुमर्हसि ॥ पदेपरिणतस्त्वं हि कार्याविधावच्यतः ॥ ६५ ॥ स्मरन्कार्यममविभो यदुद्दिश्याहमागतः ॥ प्रार्थि
 तश्चातिकष्टेन राजादशरथः स्वयम् ॥ ६६ ॥ तद्वथामाकृथाः सर्वशुद्धेन मनसामुने ॥ दवकार्यचरामान्यद्वतारप्रयोजनम् ॥ ६७ ॥ सिद्धा
 श्रमं मयानीतो रामो राक्षसमर्दनम् ॥ करिष्यति ततो हल्यामुक्तिं च जनकालजाम् ॥ ६८ ॥ परिणोप्यतिकोदंडभंगेन कृतनिश्चयः ॥ रामस्य
 जामदग्न्यस्य कर्तान्शंगतिं भुवम् ॥ ६९ ॥ पितृपैतामहं राज्ञ्यविगतो भयनिस्सहः ॥ वनवासच्छलेन हृदंकारण्यवाप्सिनः ॥ ७० ॥ उद्धरिष्य
 तितोयीनि प्राणिनो विविधानि हि ॥ सीताहरणदौर्गत्यच्छलेन भुवि शोष्यताम् ॥ ७१ ॥ दर्शयिष्यति सर्वपांरावणादिवधादपि ॥ खासंगि
 नामया स्वाश्रयं वानरादेः परावृत्तिम् ॥ ७२ ॥ सीताविशुद्धिमन्विच्छेदो कानुमतिमात्मनः ॥ जीवन्मुक्तो निस्सहोपि क्रियाकांडपरायणः
 ॥ ७३ ॥ भविष्यति गतिं द्रष्टुं ज्ञानकर्मसमुच्चयौ ॥ यैर्दृष्टोयैः स्मृतो वापि यैः श्रुतो वा ॥ धितस्तु यैः ॥ ७४ ॥ सवावस्यागतानां तु जीवन्मुक्तिप्रदास्य
 ति ॥ इति कार्यमशेषेण त्रैलोक्यस्य ममापि हि ॥ ७५ ॥ अनेन रामचंद्रेण पुरुषेण महात्मना ॥ नमोऽस्मै जितभैवेतकोप्येवं चिरमेधताम् ॥ ७६ ॥
 कः स्वयर्जीवन्मुक्तो निस्सहोपि सत्कर्मधिकृतजनानां कर्मानुष्ठानेनैव गतिं द्रष्टुं दर्शयति क्रियाकांडपरायणो भविष्यतीति परेणान्वयः ॥ ७३ ॥ ज्ञानकर्मसमुच्चयाधिकारिणां ब्रह्म
 लोकादि गतिदर्शयितुं ज्ञानकर्मसमुच्चयौ चकारिष्यतीति शेषः ॥ ज्ञानमत्रोपासनम् ॥ न केवलकर्ममार्गप्रवर्तनेन वर्तमानजनमात्रोपकारो किन्तु तत्कालमपि स्मरणकर्त्तव्यं स्वचरि
 त्रप्रबोधनादिना स्वात्मानुगतानां भक्तानां जीवन्मुक्तिमुखप्रदइत्याह ॥ यैरिति ॥ ७४ ॥ सर्वावस्थासु गतानां प्रसत्या अनुगतानाम् ॥ ७५ ॥ अनेन महात्मनारामचंद्रेण इति वर्णितप्रका
 रेण वैलोक्यस्य ममापि हितकार्यामिति पूर्वाचान्वयः ॥ इदानीं श्रीविश्वामित्रसामाजिकानारामभक्तिवर्धयन्नाह ॥ नमदिति ॥ हे जनाः एते यूयमस्मै रामायनमरकुरुत ॥ तन्मम
 स्कारमात्रेण भवद्भिः सर्वजैतव्यजितमेव न साधनान्तरमपेक्षणीयमिति यर्थः ॥ युष्माकं मध्यकोपि पुरुषयोरैय एवं श्रीराम इव जीवन्मुक्तश्चिरनिर्विकल्पसमाधिविश्रांतिप्राप्तः ॥ सु
 खमेधतावर्धताम् ॥ ७६ ॥

॥ ७० ॥ इराहृतामुताउत्तरार्धप्रथमकथाधैलयाधिधा. सतीरामिप्रथमजसाभावेनमस्करेदितयाधत् ॥ सदात्मस्मरणेन आस्थिता आस्थावतोऽनुवृत्तिरित्येष ॥
 यदित्यादीदित्यतः कथयामृतपानसमुत्तरेयनमोक्षमृत् ॥ ७८ ॥ एवमन्येमहृपयमनसमुत्तरेय ॥ मृत्प्राप्तोत्तुल्लङ्घिता. सर्वेषामुत्तरित्यर्थः ॥ अतएवततस्त्वगुणाभ्युत्ताना
 कर्मपरत्त्वमृतपानाभ्यामनिसुखमनुपय ॥ ७९ ॥ इतिमोक्षजनपदित्येकवद्व ॥ अयमात्मजन्मनामोक्षोऽभूत् किन्वानुभवेन अयमात्मनुप्यइत्यज्ञा
 नाभिप्रायानुसारित्यर्थः ॥ ८० ॥ विश्वामिदोऽप्यज्ञानानुसारोत्तरेयमह ॥ अर्धवेति ॥ इजन्तमयास्मिरामपरवसाक्षाद्गन्धान्वाहसुखदन्तिविश्वामसकुरु सपुत्राणपर पुरुष ॥

॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इतिश्रुत्वायतेसर्वेविश्वामित्रेणभाषितम् ॥ सिद्धाश्वरयोगीन्द्रावसिषुप्रमुखा पुन ॥ ७७ ॥ रात्रीध्रिपद्म
 जसामादरस्मरणास्थिता ॥ दूरश्रुतोत्तरकथा कथयामैथिलीपते ॥ ७८ ॥ नसतुतोपभगवान्वसिष्ठोऽन्यमहर्षय ॥ गुणान्गुणनिधेक
 स्यद्रुवकाकणयच्छुतम् ॥ ७९ ॥ विश्वामित्रमुनिनाहवसिष्ठोभगवाद्यपि ॥ ॥ श्रावसिषुडवाच ॥ ॥ नृहिविश्वामित्रमुनेरामोराजीव
 लोचन ॥ कोयममूढप किंवाभनुप्योवायराधव ॥ ८० ॥ ॥ श्रीविश्वामित्रउवाच ॥ ॥ अत्रैवकुरुविश्वामित्रसमयसपुरुषपर ॥ विश्वा
 यमयितामोधिर्गीरीरगन्गोचर ॥ ८१ ॥ परिपूर्णपरानन्द सम श्रीवल्लोछन ॥ सर्वेषांप्राणिनारामप्रदातासुप्रसादित ॥ ८२ ॥ अय
 निहतिकुपित सृजत्ययमसत्सकान् ॥ विश्वादिर्विश्वजनकोधातामत्तामहासख ॥ ८३ ॥ अयच्छुकांतनि सारच्छुससारधूतके ॥ आन
 दसिधुर्विततोर्वीतरगीविगाद्यते ॥ ८४ ॥ कश्चिन्मुकहवात्मस्य कश्चिन्नुयंपदामिध ॥ कश्चित्पणीतप्रकृति कश्चित्तत्त्वपुमानयम् ॥ ८५ ॥
 अयंनयामयोऽहवर्षेगुणयगहनातिग ॥ जयत्यनोरयपद्मिर्वेदात्मापुरुषाद्भुत ॥ ८६ ॥ अयंश्चतुर्वाहुरयविश्वसृष्टाचतुर्भुव ॥ अयमेवम
 हादेव संहतायत्रिलोचन ॥ ८७ ॥

सक ॥ विश्वार्धमयितोऽमोधि. श्रीरामार्धयनस ॥ मगीरण्याद्वारायामाभाभाभुपनिपदांस्त्वगोचरोनाप्यप्रमाणस्तेत्यर्थः ॥ ८१ ॥ परातासर्वपुरुषाधानामिति राव ॥
 सुप्रजस्यमाधारित ॥ ८२ ॥ असत्समाकायनेकीर्त्यइत्येवमसत्सकामिध्यायांसार ॥ ८३ ॥ कथंकातिविश्वारवाधितानि सारायद्वयसवसाराकायकारणवधैस्तयाविधै
 धूर्तकर्मगृह्यकर्तारोपनिमित्तानदीसधुर्दिमाहासपविश्यते ॥ ८४ ॥ अयमेवज्ञानमुकोनित्यमुकोमायानियमायातवर्द्धयन्तिश्चतुर्भास्तिदइत्याह ॥ कश्चिदिति ॥ ८५ ॥
 मयामयोदेवाराति ॥ अत्रै विज्ञाकक्यादिभि ॥ वेदानामात्मापारमार्थिकसत्त्वप्रभु ॥ ८६ ॥ चतुर्वाहुराष्ट्रपाठकोविद्यु ॥ ८७ ॥

योगान्मायाशक्तिसंबधाय ॥ मोहनिद्रानदतत्वात्सदाजगत्क ॥ ८८ ॥ यथाविक्रमेणपराक्रमेणावश्यमावीजयउक्षतेप्राप्यते तेजसायथाप्रकाशोभास्वरूपउक्षतेधि
यते यथाश्रुतेनशास्त्रेणप्रज्ञोत्कर्षउक्षतेप्राप्यते तद्वदयस्युपवर्णनगतेहेनेत्यर्थः ॥ ८९ ॥ अमुनारामेणयश्चित्तेनममायप्रतियोद्धेतित्चित्त्यश्चित्तनार्हसपन्न ॥ ९० ॥ विष्णुदेहेनामु
नार्यून्यस्वर्गदास्वर्गस्यशोच्यतेत्यर्थ ॥ अभितपरितसमयानिकपाहाप्रतियोगेपीतिषष्ठ्यर्थद्वितीया ॥ एवशेषमूर्तिरयपातालाहृक्ष्मणात्मनाइहागतः ॥ तथाचपातालस्या
विशोच्यतेत्यर्थ ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ रूपयितुनिरूपयितुद्रष्टुं च ॥ ९३ ॥ वंशोवतरेणरघुरप्यनेनपावितइत्याह ॥ रघोरिति ॥ शुश्रुमइतिकदिनियमान्देष्टुमिदमिदंशाभा

अजोयंजायतेयोगाज्जगत्कःसदामहान् ॥ विभर्तिभगवानेतद्विरूपोविश्वरूपवान् ॥ ८८ ॥ विजयोविक्रमेणोवप्रकाशइवतेजसा ॥
प्रज्ञोत्कर्षःश्रुतेनेवसुपर्वेनायमुत्सवते ॥ ८९ ॥ अयंदशरथोधन्यःसुतोयस्यपरःपुमान् ॥ धन्यःसदशकंठोपिचिंत्यश्चित्तेनयोमुना ॥ ९० ॥
हास्वर्गममुनाधून्यंहापातालादिहागतः ॥ तस्यागमादयंलोकोमध्यमःश्रेष्ठतागतः ॥ ९१ ॥ रामइत्यवतीर्णोयमर्णवांतःशयःपुमान् ॥
चिदानंदघनोरामःपरमात्मयमव्ययः ॥ ९२ ॥ निगृहीतेद्रियग्रामारामंजानंतियोगिनः ॥ वयंत्ववरमेवास्यरूपरूपयितुंक्षमाः ॥ ९३ ॥
रघोरयोच्छेदकरोभगवानितिशुश्रुमः ॥ वसिष्ठरुपयात्वंहिव्यवहारपरंकुरु ॥ ९४ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वावस्थितस्तूष्णीं
विश्रामिन्नोमहामुनिः ॥ वसिष्ठसुमहातेजारामचंद्रमभाषत ॥ ९५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ रामराममहाबाहोमहापुरुषचिन्मय ॥
नायंविश्रांतिकालोहिलोकानंदकरोभव ॥ ९६ ॥ यावह्येकपरामर्शोतिरुद्धोनास्तियोगिनः ॥ तावद्दृढसमाधित्वंनभवत्येवनिर्मलम् ॥
॥ ९७ ॥ तस्माद्राज्यादिविषयान्मर्यालोक्यविनश्चरान् ॥ देवकार्यादिभारांश्चभजपुत्रसुरोभव ॥ ९८ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥
इत्युक्तोपि यदारामः किंचित्तोचेलयंगतः ॥ तदासुषुप्तयासोपिविवेशद्वयंशनैः ॥ ९९ ॥

वशलांसः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ अधिकारनिष्पादनलक्षणोलोकानांपरामर्शोधावन्तिरुद्धो न निष्पन्नः ॥ न भवति युक्तमिति शेषः ॥ ९७ ॥ पर्यालोक्य कर्चिलकालमनुभूय
दवकार्यादीनधिकारभाराश्च पर्यालोक्य पश्चात्समाधिभजेत्यर्थः ॥ ९८ ॥ यदाराम इति गुरुणा उक्तो पिलयं ब्रह्मैक्यगते बाह्यार्थं श्रवणाभावाद्वागादिकरणचेष्टोपरमाच्चन किं
चिद्देहेतदासवसिष्ठस्तच्छरीरसकल्येन यविशयतदीयसुषुप्तानां ह्याशानैर्हृदयपुंडरीकविवेशा प्रविश्य न दीपं विलीनं जीवोपर्याधिष्ठिगंघनीकृत्य बीजांतः प्रविष्टो वायुस्तदगतं मकुर
मिव वहिराच कर्षति यावत् ॥ ९९ ॥

उपसंहरति ॥ इतीति ॥ वरमुनेर्वसिष्ठस्यवचनपंक्तिः लक्षणयारलमालया विचित्रा भूषिता इति उक्तं पारयुपने जीवन्मुक्ति सिद्धिर्नामया तुभ्यप्रोदिता प्रोक्ता निखिलानां कविकुलानां योगिना च सेव्यरूपा सा परमगुरु कटाक्षच्छ्रेयणादिना सेविता सती मुक्तिमार्गप्राप्त भूमिका क्रमददात्यारोपयतीत्यर्थः ॥ ११० ॥ विधिसवादप्रकारम् ॥ मोहमालिन्यरा

इति रघुपतिसिद्धिः प्रोदिता यामया ते वरमुनिवचनालीरलमाला विचित्रा ॥ निखिलकविकुलानां योगिनां सेव्यरूपा परमगुरु कटाक्षान्मुक्तिमार्गददाति ॥ ११० ॥ यद्मंशुण्यान्निर्त्यं विधिरामवसिष्ठयोः ॥ सर्वावस्थोपिश्रवणान्मुच्यते बहूनां च्छति ॥ १११ ॥ इत्याषवा सिष्ठमहारामायणे वाल्मीकीये देवदूतोक्ते द्वाविंशत्यां हस्त्यां सिंहतायां बालकां देमोक्षोपायेषु निर्वाणप्रकरणे पूर्वार्धे रामव्युत्थाननाम अष्टाविंशत्युत्तरशततमस्सर्गः ॥ १२८ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ निर्वाणप्रकरणपूर्वार्धसमाप्तम् ॥ ॥ १३ ॥

गद्वेषमहापातकोपपातकादिसर्वेषां वस्थायुक्तोऽपि पुरुषः श्रवणादेव सर्वदोषैर्मुच्यते शांत्या दिगुणप्राप्तिक्रमेण ब्रह्मण च्छति नामोति कं पुनरधिकारीत्यर्थः ॥ १११ ॥ इति श्रीवासिष्ठमंतात्पर्यप्रकाशे निर्वाणप्रकरणे पूर्वार्धे अष्टाविंशत्युत्तरशततमः सर्गः ॥ १२८ ॥ ॥ इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीसर्वज्ञसरस्वतीपूज्यपादशिष्यश्रीरामचंद्रसरस्वतीपूज्यपादशिष्यश्रीगगाधरेन्द्रसरस्वत्याख्यभिक्षोः शिष्येणानंदबोधेन्द्रसरस्वत्याविरचिते श्रीवासिष्ठमहारामायणनात्पर्यप्रकाशे निर्वाणप्रकरणे पूर्वार्धसंपूर्णम् ॥ १३ ॥

चिदात्मनिगौण्याशिलाशब्दप्रयोगनिमित्तानुगुणान्दर्शयति ॥ घनत्वेति ॥ आदिपदादभेद्यत्वेकरसत्कूटस्थत्वादिपरिग्रहः ॥ १६ ॥ अपिशब्दाभ्यांस्फुचितोविरोधोमायायापरिहर्तव्यः ॥ १७ ॥ जगदेवमयातत्रपद्मवनत्वेनोक्षितमित्याह ॥ अस्यामेवेति ॥ तच्चजगदन्यदिवभातमपिवस्तुनानान्यतश्चिदात्मकचवानिकितुमाद्यैवेत्यर्थः ॥ १९ ॥ तेषाचनिकटेसतिशखाःशतसहस्रशदितियदुक्ततात्पर्यमाह ॥ शखेति ॥ लोक्यतइतिलोकचित्रालिख्यतेशिल्पमन कल्पनयायथातथाभूतभव्यसर्वजगत् तत्रशालभजिकावस्तुतोयथावास्तवीवअस्तीतिपरेणान्वयः ॥ २० ॥ २१ ॥ आदत्तेस्त्रीकरोतिनयाएषाचिदिपिघनाएकिकांएकपिडतास्त्रीकरोतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ तत्स्वरूपादभिन्नोपिवपुर्मय परिच्छिन्नाकारद्वभातीत्यर्थः ॥ सुषुप्तावस्थयाटक्छेदालागनभिव्यक्तयेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ सतोःशिलामरिचयोर्नोदेतिनास्तमायातितथेत्यर्थः ॥ पुरंध्यासुचित्रायास्त्रि

चिच्छिलैषामयोक्तायेस्यामंतर्जंगतिवै ॥ घनत्वैकाल्मकत्वादिवशादेषाशिलैवचित् ॥ १६ ॥ अप्यत्यंतघनांगायाःसुनीरंध्राकृतेरपि ॥ विद्यतेतर्जगद्द्वयोद्भोवविपुलानिलः ॥ १७ ॥ द्यौःक्षमावायुराकाशंपर्वताःसरितोदिशः ॥ संतितस्यांशिलायांचसुषिरंनमनागपि ॥ १८ ॥ अस्यामेवघनांगाल्मजगत्पद्मंविजृंभते ॥ एतस्माद्दस्तुतोनान्यदन्यच्छुद्धाल्मकंचवा ॥ १९ ॥ शंखपद्मादिकंलोकंपाषाणोलिख्यतेयथा ॥ भूतंभवद्द्रविष्यच्चशिलायांशालभंजिका ॥ २० ॥ तथास्तितत्रतत्सर्वसंस्थानंवस्तुतोयथा ॥ उपलांतःसन्निवेशोनानात्माप्येकपिडताम् ॥ २१ ॥ यथादत्तेतथैषाचिपिण्डाकारैकिकांघनाम् ॥ यथापद्मःशिलाकोशादभिन्नस्तद्वपुर्मयः ॥ २२ ॥ तथासर्गश्चितोरूपादभिन्नोपिवपुर्मयः ॥ सुषुप्तावस्थयाचक्रपद्मलेखाःशिलोदरे ॥ २३ ॥ यथास्थिताश्चितेरंतस्तथेयंजगदावली ॥ शिलांतःपद्मलेखालीमरिचांतश्चमल्लतिः ॥ २४ ॥ नोदेतिनास्तमायातियथासर्गस्तथाचितौ ॥ यथापुरंध्यामर्योतर्मज्जावाबिल्वगायथा ॥ २५ ॥ तथानंतविकाराढ्याचितौब्रह्मांडमंडली ॥ विकारादितदेवेतिमुधैवोक्तिरनर्थिका ॥ २६ ॥ तत्तांसमुपयात्याशुजलंबिंदुरिवांभसि ॥ अनंतत्वाच्चित्तेरद्विकारादिचितेरिति ॥ २७ ॥ उक्त्यासंप्रधेतेयच्चतल्लयेनविलीयते ॥ ब्रह्मैवेदंविकारादिविकाराद्यर्थवर्जितम् ॥ २८ ॥ वर्जनवर्जनैर्यस्यब्रह्मैवानंततावशान् ॥ ब्रह्मस्थितंविकारादिब्रह्मैवोत्पादितंक्रमान् ॥ २९ ॥

यामतर्मनसिमर्त्यस्तत्कांतःसदैवास्ति ॥ २५ ॥ यदाविकारिणांब्रह्मांडानांचिन्मात्रत्वतदातद्विकारभुवनशरीरादिभेदानांचिन्मात्रत्वमर्थसिद्धिमितितदुक्तिरर्थशून्यत्वान्मुधानिष्फलैव ॥ २६ ॥ कुतोर्थशून्यातत्राह ॥ तत्तामिति ॥ यतएतद्विकारादिआशुब्रह्मांडानांचिन्मात्रतादर्शनक्षणएवतत्तांचिन्मात्रतासमुपयातिनपृथगणुमात्रमप्यवशिष्यतइतिहेतोः ॥ २७ ॥ कविवर्णितागंधर्वनगरवैचित्र्यवदुक्तिमात्रसिद्धत्वादपितस्यप्रत्येतुचिन्मात्रत्वमित्याह ॥ उक्त्येति ॥ सभूरितिब्रह्माहरत् भुवमसृजत एतइतिवैप्रज्ञापतिदेवानसृजत असृयमितिभनुष्यानिदवइतिपितृनित्यादिश्रुत्याभुवननादिसर्गस्यानामपूर्वकत्वोक्तेरवनामलयेनलयोप्युक्तः ॥ २८ ॥ विकाराद्यर्थवर्जनमपिनवस्वतरमित्याह ॥ वर्जनेनेति ॥ २९ ॥

पुण्यफलपथितस्वकार्यार्थजवत्सर्वधर्मास्तानुदासितदशमादौपसर्वविधेवेत्याह ॥ १० ॥ अकुराद्विषयपूषविकारोपप्रवर्तनीविषयमनिवाधउत्तरकालकाहारावा
 पसुबाहियति ॥ ११ ॥ द्वैतस्यैकत्वकल्पनाधीनकल्पनत्वाद्यक्त्यप्यतिषिष्याधेतत्त्वमित्याह ॥ एकत्वमिति ॥ एतयोर्षीजतत्कार्ययो ॥ अन्यप्रवधिद्वयतिरिक्तआत्मकस्यना
 तर्पणीनामिति ॥ तद्विद्वत्पुनरुक्तविधिपरिदृशकात्म्यत्वात्प्रार्थनसंगतीत्यर्थ ॥ १२ ॥ तदेवमुदयभूषणतेजोअयति ॥ चिदिति ॥ १३ ॥ मज्जाविमित्वेद्वेतिरोप ॥ १४ ॥ एक
 प्रानन्दमिसिद्धअगदूषेणदुरपते ॥ सुषुप्तकशिरिप्तिवासनाभाभम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ जगत्कतुर्जीविष्वरूपतदीयकतुल्यादिजगच्चिदितिश्चदेव ॥ मयाभाषाआविर्भावतिरोभाषा
 अत्रान्यार्थमिदंविद्विद्वदगुण्योभसासम्भम् ॥ यीर्जपुष्पफलांतस्यंयीजांतनान्यदात्मकम् ॥ १७ ॥ यादृशीयीजसत्तासाभवतीयात्ययो
 त्तरम् ॥ चिद्वन्चिद्वन्नत्वयत्सएवत्रिजगत्क्रम ॥ १८ ॥ एकत्वमेतयोर्द्वित्वमेकाभावेद्वयोक्षति ॥ जगदन्यभवोद्धतिर्नकदाचित्तदीदृशम्
 ॥ १९ ॥ चिद्विन्नकदाचिच्चद्वयमनमिथोद्वयम् ॥ महाशिलांतरेभेदोलंखाल्मासियेयायद् ॥ २० ॥ तदन्यानन्यमज्जादिचिद्वनेत्रिजगत्त
 या ॥ रेखोपरेखावलितायैकापीवरीशिला ॥ २१ ॥ तयानेलोक्ष्यवलितव्रक्षेमितिहस्यते ॥ एतच्छिलांतरज्जादिययानित्यसुषुप्तकम्
 ॥ २२ ॥ नात्मनेतिनचोदंतितयाहताजगद्गति ॥ यथाशिलांतर्लेखादिभिद्येतेनशिलांतरात् ॥ २३ ॥ तत्सारत्वाजगत्कठंकटत्वाद्विजगच्चि
 ति ॥ यथाशिलांतरानानांस्मदास्पदमवाभावा ॥ २४ ॥ विषयत्वनगच्छतिकर्तारो जगतस्त्रया ॥ नेदंकटाचिक्त्रियतेनकदाचननश्यति
 ॥ २५ ॥ अद्विवत्सवोच्छासविलासावेदनात्मकम् ॥ ययायत्रयदाकारतयातत्रनदेवहि ॥ २६ ॥ ब्रह्मसत्तात्मकंसर्वसुषुप्तस्यमिवस्थित
 म् ॥ भूरिभावविकाराद्वयोयंजगदुरुभ्रम ॥ सुषुप्तमेवतद्विद्विशिलांतपकजादिवत् ॥ २७ ॥ नित्यंसुषुप्तपदमेवजगद्विलास सम्यक्
 प्रशान्तममचिद्वन्नखालकत्वान् ॥ पद्मा शिलांतरिवसर्गदशास्त्वसाराहृष्टानदेहमुपर्यातिकदाचिदेव ॥ २८ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षो
 पायुपुनि पू शिलाकोणोपदेशोनामपट्टचत्वारिंश मर्ग ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥

दहन्त्वशिलाख्यानात्पर्यमुपवर्ण्यते ॥ मथूराडरसेवहवर्णसंस्थानभेदवत् ॥ १ ॥ बिल्वट्टतवशादचिद्रूपमेवतदंतर्धीजमज्जादीनामिवस्वगतभेदेनतत्रतत्समसत्ताकसर्गोद्भवश्चा
 चोक्तद्वितात्यर्थमोभाभूदितितत्तात्पर्यवर्णयति ॥ चित्तत्त्वस्येति ॥ चिद्रूपतत्त्वयावस्वस्वरूपप्रतिसंधानशून्यतावेदवसर्गर्गर्गमिथियोतनायाचनफलदृष्टातः ॥ सर्गश्च
 तप्रसिद्धस्वापादपरः स्वापः स्वमएवयुगवत्सरादिक्रमात्स्वसत्ताकल्पितसन्निवेशेनप्रवृत्तौनचित्तमसत्ताकः स्वगतभेदस्यर्थः ॥ १ ॥ तर्हि किंचित्तत्त्वादन्यएवसर्ग एतदपिदुर्वच
 मित्याह ॥ देशेति ॥ २ ॥ तर्हि किमसदेवेदसर्गादितदपिदुर्वचमित्याह ॥ समस्तेति ॥ समस्तानाशब्दानादर्थानातद्वासनानातत्समुक्तसंकल्पविकल्पादिकलनानाचित्रेदितुरवस्था
 त्रयेष्वेकात्मत्वात्सत्यत्वेअत्यतासतस्तेनवेदनादर्शनादित्यर्थः ॥ ३ ॥ तस्माच्चिदधीनप्रातिभासिकानुक्रमैवचिन्त्याशयैर्नवफलत्वेनोत्प्रेक्षणमित्याह ॥ फलस्येति ॥ अनानातथाना

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ चित्तत्त्वस्यफलस्येवचित्तः स्वापापरक्रमात् ॥ ससत्तासन्निवेशेनयः ससर्गइतिस्थितः ॥ १ ॥ देशकालक्रियादीनाम
 पितन्मयरूपतः ॥ इदमन्यदिदंचान्यदितिनानोपपद्यते ॥ २ ॥ समस्तशब्दशब्दार्थवासनाकलनाविदः ॥ एकात्मत्वादसंचेदमितिसंकथ्यते
 कथम् ॥ ३ ॥ फलस्यांतःसंनिवेशोनामानुक्रमतोयथा ॥ चित्तः स्वसत्ताघनतानानानास्थितातथा ॥ ४ ॥ अनानैवापिनानैवक्षुब्धेवाक्षु
 भितैवच ॥ यथाफलांतःस्वासत्ताचिदंतःसिद्धयस्तथा ॥ ५ ॥ जगन्नगरमादर्शचित्तः स्वंप्रतिबिंबितम् ॥ कचतीवाकचदपिशिलांतःसंनि
 वेशवत् ॥ ६ ॥ परमेचिन्मणौसंतिजगत्कोटिशतान्यपि ॥ चिंतामणावनंतानिफलानीवापितान्यलम् ॥ ७ ॥ चित्समुद्रकएवेदंतदंगो
 ल्कीर्णमाततम् ॥ जगन्मौक्तिकमाभातितदंशमयमन्यवत् ॥ ८ ॥ अहोरात्रंविकरयन्वेदनावेदनान्यलम् ॥ चिदादित्यः स्थितोभास्वाञ्ज
 गद्व्याणिदर्शयन् ॥ ९ ॥

नाचभूलास्थिता ॥ ४ ॥ तत्रानानात्वाद्यंशएवप्राथम्याद्वास्तवद्वित्याह ॥ अनानैवेति ॥ क्षुब्धविक्रमेव ॥ सिद्धय सन्निवेशनिष्पत्तयः ॥ ५ ॥ शिलाख्यानस्यतात्पर्यदर्शय
 ति ॥ जगदिति ॥ शिलांतःसन्निवेशवज्जगदितियदुक्ततस्याप्यादर्शेप्रतिबिंबितनगरमिवचित्तस्वरूपमेवअकचदपिकचतीत्यर्थेतात्पर्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥ मायिकानतराक्तम
 त्वाद्वाचितामणौचित्तकमनोरथफलानीवचितिसर्वजगदस्तीतितत्तात्पर्यवर्णनीयमित्याह ॥ परमेदिति ॥ अपितानीतिश्रुतिपुअरनाभिनिदर्शनोपन्यासादितिभावः ॥ ७ ॥ क
 ल्पितविकाराशाशिवानेमुक्ताशुक्तिसपुटकेमुक्तानामिववाचितिजगत्स्थितौतात्पर्यमित्याह ॥ चित्समुद्रकइतितादेतद्वर्णउत्कीर्णमिवतदगोल्कीर्णम् ॥ तदेवाह ॥ तदशमय
 मिति ॥ ८ ॥ आदित्यः स्वस्वरूपाविर्भावितोभावात्मकमहोरात्रविभागमिवचिन्मणिशिलापिस्ववेदनावेदनात्मकजगद्व्यप्रकाशनाप्रकाशनेस्यात्मनिकरोतीत्यर्थेवातत्तात्प
 र्यमित्याह ॥ अहोरात्रमिति ॥ विकरयन्विकलयन्विकुर्वन्नितियावत् ॥ ९ ॥

[illegible]

रारिा कोटामपद्रवत्वात्स्परोतया अस्तं दमपि विदुतस्य आतरस्पदतद्देवत्यं ॥ १६ ॥ तर्हितप्रपञ्चादे शिलायत्यत्विष्यजागतरत्नपञ्चादे विध्वंस्ययताकुलो न विभाव्यते तत्रा
इ ॥ विच्छिन्नेति ॥ अतम्यपस्तदबोधादिशेषः ॥ अतएव तत्तथा बुध्यत्वेत्याह ॥ जगदिति ॥ १७ ॥ दृष्टतीकृतशिलायनोपि परमार्थदृष्ट्या विच्छिन्नो वर्गेषु सपन्नमित्या
इ ॥ महाशिलेति ॥ अतएव तत्र शिष्यियत्तद्वक्ष्यापिरध्वानि सभाषमापि नास्तीत्याशयेन विशिनष्टि ॥ अरभ्यदति ॥ सन्निवेशवन्मिथ्यासन्निवेशेन भासत इत्यथ ॥ १८ ॥ य
था रात्कालस्तपति अमृदुत्तमोम द्गुरतीति कालात्यक्यारेषु सौमयो रत्नप्रेतदकल्पनया क्रियाकारकावेन व्यपदेशालया ब्रह्मजगज्जकारायाति जगत्वात्मना स्फुरतीति च
म्यपदेश इत्याह ॥ तपतीति ॥ सौम्यो नयनामर ॥ १९ ॥ एषं ब्रह्मात्मना अगमिन्यनष्टमित्यास्थितमिनिषाउल्लेखितु शक्यमित्याशयेनाह ॥ ब्रह्मणीति ॥ वासनाभा प्ररूपत्वात्सु
यमाभम् ॥ यथा शिलाज्जबत्मानित्यमसच्छिलात्मनानित्यमसहृदित्यय ॥ २० ॥

चिदात्मनास्त्वेजगद्ब्रह्मशब्दार्थोर्भेदोनास्तीत्याह ॥ नानयोरिति ॥ २१ ॥ एषाजगताम् ॥ २२ ॥ मेवादिस्थूलतमोपिपदार्थस्तत्त्वदृशाआलोकनाच्छुद्धमस्यौल्यादिधर्मकब्रह्मैव भवति यथाकरकाद्यबुकेवलपयोभवतितद्वत् ॥ अतोवहिसृणुगुल्मादेर्ब्रह्माढातस्य अतश्चित्तोदेर्हिरेण्यगर्भातस्यापिचजगतः परमयदब्जिवोत्तरोत्तरसुक्ष्मतमभूतसूक्ष्माव्यक्ताक्षराततद्विभागोनातेयद्वृपपरिशिष्यतेतदेवपरविदुर्ब्रह्मविदइतिपरेणान्वयः ॥ २३ ॥ स्थूलस्यविमर्शसूक्ष्ममात्रत्वेयुक्तिमाह ॥ तत्समूहइति ॥ पचीकृतस्यपचीकृतसमूह अपचीकृतभूतानितुचित्तमेवेत्येवकमेणवोऽध्यामित्यर्थः ॥ २४ ॥ सौक्ष्म्येसत्सारत्वादेवतत्स्यौल्येपिसत्यतरत्वलक्षणसारतरताप्रपचेपामैरनुभूयत इत्याह ॥ यत्सौक्ष्म्येपीति ॥ अतएवाप्परमाणुगतरसशक्तेः स्थूलजलेइद्वियगोचरेतवघटादौब्रह्मसत्तायास्तद्गोचरेत्याह ॥ यथेति ॥ २५ ॥ पायसीस्थूलजलनिष्ठासतीयो

नानयोर्विद्यतेभेदस्तरुपादपयोरिव ॥ यानीमानिजगतीहनान्यत्तानिचिदाकृतेः ॥ २१ ॥ भावाभावादिनास्येषांतस्याइवकदाचन ॥ ब्रह्मैवजगदाभासंमरुतापोयथाजलम् ॥ २२ ॥ ब्रह्मैवालोकाच्छुद्धंभवत्यंबुयथातपः ॥ मेवादिस्तृणगुल्मादेश्चित्तादेर्जगतोपिच ॥ २३ ॥ परमांबुविभागेनयद्वृपंतत्परंविदुः ॥ तत्समूहस्तदेवोच्चैश्चित्तंमेरुवृणादिकम् ॥ २४ ॥ यत्सौक्ष्म्येपिहिसारात्मस्यौल्येसारतरं हितम् ॥ यथारसालिकाशक्तिः परमाणुतयानघ ॥ २५ ॥ स्थिताजगत्पदार्थेषुपायसीब्रह्मतातथा ॥ रसशक्तिर्यथानानातृणगुल्मलतां भ्रसाम् ॥ २६ ॥ तथानानातयोदेति सैवासैवैवब्रह्मता ॥ यैपारूपविलासानामालोकपरमाणुता ॥ २७ ॥ गुणगुण्यर्थसत्तात्मरूपिण्या सांपरात्मता ॥ चित्तिचित्तेस्तिमेवादि तदभिव्यंजनात्मनि ॥ २८ ॥ पिच्छपक्षौघकाठिन्यंमयूरान्डरसेयथा ॥ चित्तितत्त्वेस्तिनानातातदभिव्यंजनात्मनि ॥ २९ ॥ विवित्रपिच्छिकापुंजोमयूरान्डरसेयथा ॥ यथानानात्मिकेत्येववर्त्यन्डरसवर्हिते ॥ ३० ॥ विवेकदृष्ट्यादृष्टेतेतथाब्रह्मजगत्स्थितम् ॥ सनानातोऽप्यनानातोयथान्डरसवर्हिणः ॥ ३१ ॥

म्येतिशेषः ॥ स्थूलवैचित्र्येणसत्तावांतरसामान्यात्मनासत्तवैचित्र्येयतादृशादृष्टांताः कल्प्यादृत्याशयेनाह ॥ रसशक्तिरित्यादिना ॥ २६ ॥ रूपविलासानानीलपीतादिरूपवैचित्र्याणामालोकपरमाणुतासूक्ष्मतमरूपसामान्यंयथातथेत्यनुषज्यते ॥ २७ ॥ परात्मताब्रह्मसत्तापिआसांघटादिव्यक्तीनांगुणिगुणरूपावातरवैजात्यार्थसत्तात्मरूपिणीभवतीतिशेषः ॥ आविर्भावदृशायाकार्यात्मनाकारणमेवास्तीतिवचित्तिरोभावदृशायामपिकारणात्मनाकार्यमप्यस्येवेत्येतदपिदृष्टानोनोपपादयति ॥ चितीति ॥ सर्वथातिरोभावेमायाशबलचित्तिअर्धतिरोभावेचित्तेमेवादिस्थूलकार्यजातमस्ति यथापिच्छानिपक्षौघा.काठिन्यचमयूरोपादानभूततदंडरसेसंतितद्वदित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ विवेकदृष्ट्याभेददृष्ट्या ॥ तथाचित्तत्रकल्पितभेदोयथानवास्तवाभेदविरोधीतद्वद्ब्रह्मपीत्याह ॥ सनानातइति ॥ अडेरसरूपोवर्हिणोमयूरः ॥ ३१ ॥

नैवेदिनात्मकेष्वप्रदत्तस्तु यथा ब्राह्मणास्तथ अग्निविचयमस्तथाद्वैताद्वैतालोकम् ॥ यथासद्व्यक्तो सत्तासमतायामवस्थितिस्तथातन्त्रिरूप
कारित्वम् ॥ १२ ॥ मनुष्यम्यपरिहाराय सत्तासमतायामेवावस्थानमिति कुतः आभासमाभतापत्तिलक्षणशुण्यत्वपि नैप्यपरिहारादित्याशङ्क्याह ॥ यतदिति ॥ रूपतत्त्व
भावरूपमद्वैतपदवर्त्तनमप्यनिरूप्य निष्ठम् ॥ आभासस्यापि सदधीन निरूपणत्वात् ॥ न भावश्च परब्रह्मैव विद्धि ॥ तस्य बाह्यत्वात् नानाऽनानालोकप्रित्तिभिन्नस्वभाविदजगद्रूपनस
त्रयोपस्थानसंभवमनुपपन्नम् ॥ न अर्पयन् नराध्वस्य बह्वर्हति ॥ १३ ॥ एवमनुपपन्नस्यापि वर्तुलसदृशैविकरस्य नैयमित्याशयेनाह ॥ विजगदिति ॥ यथा अगतिवि
हात्मकं तत्र नुगतया परिहृतिरित्यनुगत यथा विजन्ते जगदतलीनतया सेवर्हति परित्यर्था ॥ १४ ॥ उपमोक्तमर्थरूपकेणेकीकृत्य दर्शयन् भेदो न रस्यति ॥ नानेति ॥ नाना
विधपदार्थफलक्षणी विच्छेद एवा आया ब्राह्मणविशेष जगत्संज्ञमयूराद्वयस्य ॥ तत्र भासमान अगम्ययूराद्वयमनुभवयूराद्वयस्य तादृशणपदपरमार्थवस्तुविद्धि तत्र च भेदं कुतो ली
त्यद ॥ १५ ॥ इति श्रीचासिद्धमन्त्रालयप्रकाशे निःपूः समप्रत्वारिशा सग ॥ ४० ॥ ॥ यत्सत्तास्फूर्तिरसौ स्यान्मिति विवक्षितकस्मिते ॥ तत्सत्त्वि
जदेतदेतन्मत्ताभातया ब्रह्मजगद्भुन ॥ यथासदसतोऽसत्तासमतायामवस्थिति ॥ ३२ ॥ यतस्तदसतीरूपभासवस्य विद्धितपरम् ॥ नाना
नानातात्मकमिदं त्वनुभूतं तत्संभवम् ॥ ३३ ॥ विजगद्भुनपश्य यद्यद्विरस्य बर्हिणम् ॥ यथाजगति चित्तत्त्वचित्तत्वे यज्जगत्तथा ॥ नाना
नानातात्मकं च मयूराद्विरसो यथा ॥ ३४ ॥ नानापदार्थभ्रमपि च्छूर्णाजगन्मयूराद्विरसश्चिदाया ॥ मयूररूपत्वमयूरमंत सत्तापदं विद्धि
कुतोऽस्ति भेद ॥ ३५ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चिह्नोपदेशो नाम समसचत्वारिंश सर्ग ॥ ४७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥
यत्रानुष्ठितरूपालम्बमसर्वमस्तीदमाततम् ॥ मयूरद्वयधीर्जतस्तद्वतादिगादिष ॥ १ ॥ यत्र नाम्बुदितोऽपि चित्तत्रसर्वच विद्यते ॥ तदत्राप्य
गिरा स्वगस्तु खसारेण धियति ॥ २ ॥ तथा च मुनयो देवा गणा सिद्धामहृषयः ॥ आस्वादयन्त स्वरूपंसदा तु यपदे स्थिता ॥ ३ ॥ एते ये स्तब्ध
नयनदृष्टो निर्निर्मेपिण ॥ ते ह स्पर्शनासगस्य दत्यागेष्ववस्थिता ॥ ४ ॥

रानइयनब्रह्मनिष्ठप्यवप्यति ॥ १ ॥ मयूरसट्टागतोभूतजगद्वैषिष्यगर्भचद्विषसंभलितबीजशक्तिमवधारकतमेवतत्त्वजनतः परशुद्धमसीतिष्मामोहोभाभूवितितद्विधा
 ननिर्दिशयप्रमानरूपनिष्ठव्यपरिचाययितृश्रीषसिष्ठवाच ॥ यथेति ॥ बीजेअहअतमयूरद्वयवर्णितमतरइतादिविद्भिर्दिगद्विषयद्विषसर्वजगपप्रभुद्वेकालप्रयेप्यानुवि
 त्कृपात्वअनुत्यनस्वरूपमवाप्ति तदेवोक्तदृष्टांततत्त्वयविषयोनाबलमित्यर्थः ॥ १ ॥ यथपरमार्थतः किंचिन्नाभ्युदिततैवसर्वजगद्विषयाविषयेतदेवाप्राप्तिभेदेविअणि
 राभगानारमभूत भाणःसम्पगादिवैषयिकसुखसारेणचित्तवृत्तिभेदेनविचित्रभोगाकारतयास्तुकिमुकुरादीषद्वयविविचि ॥ तथाचविषयसुखानुभवबलान्निद्विषभूतनिरति
 शयानरसद्रावोन्नेयइत्यय ॥ २ ॥ सर्वसाधारण्येनतस्माद्वेअनुमानप्रमाणमुक्ताविद्युयामनुग्रहप्रमाणमप्याह ॥ तथाचेति ॥ स्वरूपस्तात्त्वभूतभूमानदम् ॥ ३ ॥ सर्वैरपि कुनो
 मानुभूयनद्विचैरुपरयानासायाणस्पदरुजविसेवास्त्रितरहाण ॥ अतएवतदुभयपरिद्वारायमासाध्यनिरुद्धदृष्टयःप्राणनिरोधपराभ्ययोगिनोदृश्यतइत्याह ॥ एतेइति ॥ स्तब्धे
 नयनेनोत्केरुदीप्तद्वर्तेद्विषययेषाम् ॥ ४ ॥

इदं त्वनारुढषष्ठादिभूमिकाना आरुढषष्ठसप्तमभूमिकास्तुव्यवहरंतोपि समाहितै पूर्वभूमिकागैस्तुन्यमासुखंमदैवास्वादयतीत्याह ॥ नास्थिताइति ॥ कर्मसुव्यवहारैषु स्थि-
तानामपियेषषष्ठादिभूमिकागतानावास्तव्यस्यताभावानास्थितार्थस्यता स्थितार्थस्यता येषच पूर्वभूमिकागताः सविस्तेवथसव यत्यागलक्षणसमाधौ स्थितायेषां प्राणो मनश्चनस्पद-
ने ते च चित्तं चेत्यसमासगयोस्त्यागोयस्मिस्तथाविधे भूमानदपदेन व्यतया स्थिताइति सार्धद्वयस्यार्थः ॥ ५॥ ६ ॥ षष्ठादिभूमिकागता अतर्ज्ज्वाकाराखड्गदन्तिधारास्पदात्तेनाशेन निर-
तिशयानदास्वादनलक्षणपरमपुरुषार्थयथाससाधयतितथैव बाहिश्चिच्छेदेत्यादिस्पदाद्यवहारसंस्थितिमपिकुर्वति यथाजगदीश्वरोत्तः सदैव स्वस्वरूपानदप्रतिष्ठोपि बाहिर्मायया जग-
द्यावस्थापालयति तद्वदित्यर्थः ॥ ७ ॥ तेषां व्यवहारैरुत्प्रेषु बाह्यविषयेषु दर्शनानां बुद्धिदृष्टीनां संगमे त्रिपुट्यामप्यभिव्यक्तो निरतिशयानदास्मात्तद्धादयत्येवेति सवोपिव्यवहारः सुख-
रूप एव ॥ यथा ऐद्वोरक्षिमस्तस्वरूपलघुवमतः प्रविश्य ह्वादयति तद्वदित्यर्थः ॥ ८ ॥ अतः स्वरूपसुखवतुतेषां सुतरानिर्विक्षेपमित्यत्रापि दृष्टान्तमाह ॥ विवर्तित्यन्तराल-
नास्थिताभावनायेषां स्थितानामपि कर्मसु ॥ सविस्तेव संधस्यं दयागे च ये स्थिताः ॥ ५ ॥ प्राणेन स्पंदते येषां चित्रस्य वपुषामिव ॥

सनोनस्पंदते येषां चित्रस्य वपुषामिव ॥ ६ ॥ चित्तचेत्यसमासंगत्यागे ते स्वपदे स्थिताः ॥ स्पंदात्संसाधयंत्यर्थे तेनाशेनेश्वरो यथा ॥ ७ ॥
तथैव चित्तचेत्यादिस्पंदाकुर्वतिसंस्थितिम् ॥ यथा ह्वादयति स्वच्छं प्रह्ववं रश्मिरेदवः ॥ ८ ॥ तथात्मा ह्वादयत्यंतर्हृदं दर्शनसंगमे ॥ विबाहू-
रंप्रयातस्य भित्तावपतितस्य च ॥ ९ ॥ यदि दोस्ते जसोरूपंतद्रूपं शुद्धसंविदः ॥ न हृश्यं नोपदेशाहं नात्यासन्नं न दूरगम् ॥ १० ॥ केवलानुभ-
वप्राप्यं चिद्रूपं शुद्धमात्मनः ॥ न देहो न द्वियप्राणौ न चित्तं न च वासन ॥ ११ ॥ न जीवो नपि च स्पंदो न संवित्ति न वै जगत् ॥ न स न्द्रासन्नं म-
ध्यं च शून्याशून्यं न चैव हि ॥ १२ ॥ न देशकालवस्त्वादितदेवास्ति न चेत रत् ॥ एतैः सर्वैर्विनिर्मुक्तं हृदिकोशशतेन च ॥ १३ ॥ यत्रैतत्स्पंदते
हृस्यंतं तदात्मपदं भवेत् ॥ यच्च नाग्रं न कल्यांतं न वस्त्वाद्यनिलादिभिः ॥ १४ ॥ इह चामुत्र सद्रूपादन्यथा भवति क्वचित् ॥ जायंते च धियंते
च देहकुंभाः सहस्रशः ॥ १५ ॥

कस्य शुद्धजः स्थस्ये दोस्ते जसश्च द्विकायाय द्रूपतदेव परमात्मनो निर्विक्षेपाद्धादृष्टपतैरनुभूयत इत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ तदेव देहादिसर्वोपाधिनिर्मुक्तमात्मनस्तत्त्वमित्याह ॥ न देह-
इत्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ देशकालवस्तु निरूप्यत्रिविधपरिच्छेदादिना ब्रह्मैवास्ति ॥ एतदेवादिभिः ॥ भूतमाविदेहकोशानाह्वादिवासनात्मना स्थिता-
नामान्त्याह ॥ १३ ॥ एवकोशशतेन हृदिके चित्ते यत्र यस्मिन्सति एतद्वृथया विभावितो भावादिना स्पंदते तस्मान्नात्र भवेत्स भावितमित्यर्थः ॥ एवकार्यकारणविलक्षण-
तस्मात्तवनीयमित्याह ॥ यच्चेति ॥ यद्ब्रह्म आद्यमहाकल्यादिकाले अवमव्याकृताख्य कारणम् ॥ तथा कल्यातप्राकृतादिप्रलयरूपचन ॥ सर्गकाले पिद्म एतस्मिन् लोके अमुत्र
परलोके वा अनिलादिभिः शोषणदहनच्छेदनभेदनादिविकारैः क्वचित्सद्रूपादन्यथानभवतीति सविकारवस्तु अदिपदाल्पद्विकाराश्वयन्नभवतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ ननु देहादिविकारैस्तद-
नुगुणसद्रूपस्यापि विकारः किं न स्यात्तत्राह ॥ जायंते चेति ॥ १५ ॥

तर्हि करहरिपथगतिरस्येति ॥ १६ ॥ विष्णुः कुरुतः पुष्टिदयाभ्युपगमयति ॥ १७ ॥ अतएव व्यसहस्रपिनिधिं कारालम्बनान्भित्यमुत्तात्स्वरूपं
लितव्याह ॥ मन्त्रलपनीति ॥ प्रज्वलत्स्वराज्योपगम्य बहोपुत्रीप्यभान ॥ १८ ॥ १९ ॥ हृगगकालादिसर्वजगद्भ्रमत्यात्मवृष्टादृष्टतत्त्ववर्किसूयोपि चमणसंभवति न
वममवनीत्यर्थः ॥ यतस्तत्त्वस्तु सममपि यमस्वरूपं च्छसिरेवमभामानसीतिसमगएव ॥ अतएव स ब्रह्माप्येतीति श्रुतेरिति भावः ॥ २० ॥ इति श्रीवासिष्ठम् ० तात्पर्यप्रकाशनिर्वा
णप्रकरणम् ० अष्टादशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ विकारेभ्यो विवर्तनस्यैतलक्षणमिहोच्यते ॥ अपभोधावविद्यास्ति प्रबोधेनास्ति सेति च ॥ १ ॥ विकारारम्भाभ्यां विवर्त
नस्य लक्षणोभेदः ॥ अस्मात्समनोरामं पृच्छति ॥ यदीति ॥ आदिपद्माचारप्रपरिपदः ॥ मृद्वितेनित्यनिरतिशयबद्धिमतिविधिपरिच्छेदरूपे इति यावत् ॥ १ ॥ तद्विकारोणकार्यो
नन्यथा अतिरिक्तोदितमात्रवन्त्यः १ यतिबद्धशगवत्स्य १ प्रच्छन्नमात्रवत्स्यो १ विनष्टमात्रवत्स्यो १ विनष्टमात्रवत्स्यो १ ॥ अयोमृदोवैषटादिभावः ॥ द्वितीयो जलस्य हिमक
सयाद्याभ्यन्तरस्यास्यनात्माकाशस्य खड्गना ॥ तच्च देहादिसकलमात्रैवात्मविदां वरा ॥ १६ ॥ केवलं योधैरूप्यादीपरपृथगिव स्थितम् ॥
विष्वगारममयविन्वज्ञानबुद्ध्यास्तु सिद्धया ॥ १७ ॥ प्रज्वलन्नापिकार्येपुनिवाणो निममो भव ॥ यदि दृष्ट्यते किंचिज्जगत्स्यात्स्यात्वरजगमम्
॥ १८ ॥ तत्सर्वं ब्रह्म निधमनिर्गुणनिर्मलारमकम् ॥ निर्विकारमनापतन्तित्यशांतसमात्मकम् ॥ १९ ॥ कालक्रियाकरणकठनिदानका
यं जन्मास्थितिप्रलयसंस्मरणदिसवम् ॥ ब्रह्मेति हृष्टवतएव तवात्मदृष्ट्याभूयोपि किंचिज्जगत्स्यात्स्यात्वरजगमम्
दे० मोक्षोपायेषु नि० पू० ब्रह्मेकारमप्रतिपादननाम अष्टवत्वारिंशः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ इत्यादिपद्मा ० वा०
विकारादिब्रह्मब्रह्मणि नृदिने ॥ तदिदं कथमाभातिभावाभावमयजगत् ॥ १ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अपुन प्रागवस्थानयस्वरू
पविषयस्य ॥ तद्विकारादिकतातयत्क्षीरादिपुवर्त्तते ॥ २ ॥ पयस्तापुनरभ्येतदिदधित्वा न्नपुनः पयः ॥ बुद्धमापतमध्येपुन ब्रह्म ब्रह्मैव निर्मलम्
॥ ३ ॥ क्षीरादेरिव तेनास्ति ब्रह्मणो न विकारिता ॥ अनापतविभागस्य न चैवोपवयविक्रमः ॥ ४ ॥
रक्षाभाह ॥ मृतीवोरजशः सप्तभावः ॥ षट्पदो जलः पृथ्वी ॥ पञ्चभेदोऽयस्य ह्यग्निभावः ॥ तत्रात्यएव ब्रह्म्याद्विभावविकारपरिणामश्च इतरेषु विवर्त्तते भवाएव त्वारायेन स
यं ब्रह्मसिद्धादिकारणमाह ॥ अपुनरिति ॥ याक्षीरक्षीसाद्विपुबुधैर्नुप्यादितल्लक्षणं कार्यपुनः प्राकनक्षीराद्विभाववस्थानरूपस्य क्षीरादित्स्वरूपविषययत्नपविषयतेव विकार
मत्कारपरिणामादिराश्वश्यामित्यर्थः ॥ २ ॥ ब्रह्मणि ब्रह्मलक्षणकार्यं नुन तथातेद्विष्यद्वित्याह ॥ अनुब्रुवमिति ॥ ३ ॥ अस्तुतिर्दिपरमाणुभिर्द्रष्टुं कालीना विवायव्यावरंजक
मत्संज्ञाह ॥ अनापतेति ॥ आपतलमणैरशिकपरिच्छेदइत्युक्त्या सोऽक्रियासोऽक्रियादिविभागवत्सुखावयवेष्वप्यप्यारण्यकम् त्वाभ्यन्तरेतल्लक्षणस्य ब्रह्मणः सद्वित्यर्थः ॥ एतेन ब्रह्मनासि
मनासि च तेनास्ति बुद्ध्याभयसमवेतेनासमवेतेनैककार्यजनकत्वमारण्यकत्वम् ॥ यथा तदुनोपपद्यति यथा बाकाण्यगुणानां कार्यगुणपत्तीति वैरोविकाचभिन्नतल्लक्षणस्य च
मम् ॥ अथाश्चकार इत्यर्थः ॥ इत्यादिब्रह्म्यादेरनारभते गुणाभ्यगुणानरभिति ॥ ४ ॥

ब्रह्मणि जगत्तु परिशेषाद्विवर्त्तत्वे भवेत्सिद्धमितितल्लक्षणेन दर्शयति ॥ समस्येति ॥ विकृतिरन्यथाभावः ॥ स भ्रमविवर्तम् ॥ तथा चाद्यतयोः समेतदसंस्पर्शिवैषम्यप्रतिभासो विवर्त्त इति तल्लक्षणमिति भावः ॥ ५ ॥ तदसंस्पर्शदर्शयति ॥ न स वेद्यमिति ॥ ६ ॥ मध्ये विकारासंस्पर्शः कथं ज्ञायत इति चेदाद्यतयोस्तदसंस्पर्शस्वभावावधारणादेव लिङ्गादित्याह ॥
यादृगिति ॥ ७ ॥ आत्मनस्तु प्रकाशस्वाभाव्येन समता सर्वानुभवसिद्धा अनात्मभावश्च तस्यात्यन्तासाव्यदित्याह ॥ आत्माविति ॥ ८ ॥ ९ ॥ चित्तकाशैकरसे ब्रह्मणितदि

समस्याद्यंतयोर्धैर्यं दृश्यते विकृतिः क्षणात् ॥ संविदः संभ्रमं विद्धि नाविकारेऽस्ति विक्रिया ॥ ५ ॥ न संवेद्यं न संवित्तिस्तत्र ब्रह्मणि विद्यते ॥ तद्वत्स शब्दकथितं निःसंबंधं चिदात्मवत् ॥ ६ ॥ यादृगाद्यंतयोर्वस्तुतादृगेव तदुच्यते ॥ मध्ये यस्य यदन्यत्वं तदवोधाद्विजृम्भितम् ॥ ७ ॥ आत्मात्वाद्यंतमध्येषु समः सर्वत्र सर्वदा ॥ स्वमप्यन्यत्वमायाति नात्मतत्वं कदाचन ॥ ८ ॥ अरूपत्वात्तथैकत्वान्मित्यत्वादयमीश्वरः ॥ वशं भावविकाराणां न कदाचन गच्छति ॥ ९ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ विधमाने सदैकस्मिन् ब्रह्मण्येकांतनिर्मले ॥ संविद्धमस्वरूपाया अविद्यायाः का आगमः ॥ १० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ब्रह्मतत्त्वमिदं सर्वमासीदस्ति भविष्यति ॥ निर्विकारमनाद्यंतं नाविद्यास्तीति निश्चयः ॥ ११ ॥ यस्तु ब्रह्मेति शब्देन वाच्य उवाच कयोः क्रमः ॥ तत्रापि नान्यताभावमुपदेष्टुं क्रमो ह्यसौ ॥ १२ ॥ त्वमहं जगदाशाश्वद्यौर्भूत्वाप्यनलादिवा ॥ ब्रह्ममात्रमनाद्यंतं नाविद्यास्ति मनागपि ॥ १३ ॥ नामैवेदमविद्येति भ्रममात्रमसद्विदुः ॥ न विद्यते यासासत्या कीदृशमभवेत्किल ॥ १४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ उपशमप्रकरणे ह्यस्तने तु त्वये रितम् ॥ अविद्येयं तथैतच्च विचार्य तद्विप्रभो ॥ १५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ तावं तमबुद्धस्त्वमभूः कालं रघूदह ॥ कल्पिताभिः किलैताभिर्बोधितोऽसि स्वयुक्तिभिः ॥ १६ ॥ अविद्येयमयं जीव इत्यादिकलनाक्रमः ॥ अप्रबुद्धप्रबोधाय कल्पितो वाग्विदांवरैः ॥ १७ ॥ अप्रबुद्धं मनो यावत्तावदेव भ्रमं विना ॥ न प्रबोधमुपायाति तदा क्रोशशतैरपि ॥ १८ ॥

रुद्धस्वभावाया अविद्यायाः कथं प्रसक्तियेन तत्र जगद्विवर्त्तः स्यादिति प्रबुद्धदृशरामः शक्ते ॥ विद्यमाने इति ॥ १० ॥ न प्रबुद्धदृशा अविद्यासद्भावब्रूमः किं त्वबुद्धव्युत्पादनाय कल्पनयेत्याशयेनोत्तरमाह ॥ ब्रह्मतत्त्वमिति ॥ सर्वपूर्णम् ॥ ११ ॥ न अन्यतायाभावसद्भाववदाम किंतु पदेष्टुमसौ क्रमः कल्पित इत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ यद्यविद्यानास्येव तत्पुंशमप्रकरणे यथाभ्यातिरविद्येयं तथैतच्च विचार्य तद्विप्रभो इति त्वयैवाविद्यासद्भावमंगीकृत्योक्तमिति रामः शक्ते ॥ उपशमेति ॥ १५ ॥ तत्तु तवाबोधदशाया त्वदुद्धानुसारिकल्पनयोक्तमिदानी तु त्वप्रबुद्ध इति न तत्कल्पनावसर इत्यविरोध इत्याह ॥ एतावतमिति ॥ १६ ॥ १७ ॥ भ्रममविद्यादिशास्त्रीयव्यवहारकल्पनाम् ॥ तत्तमनः ॥ १८ ॥

युर्त्तानामभावनारिपुपदावनिरासकत्वादिति भावः ॥ १९ ॥ सत्तुमुद्योयुतत्वापेक्षोप्यद्यत्वाशयेनाह ॥ सवमिति ॥ २० ॥ २१ ॥ येनयादृशोपदेशोनावोध्यसेतय
 ज्वितिरोपः ॥ २२ ॥ तमेवाह ॥ ब्रह्मेति ॥ यथेच्छसीतिरेच्छिकेनप्यहारेणनबालब्रह्मत्वज्ञानिरिति भावः ॥ २३ ॥ कोटि सवमिति बाधाबधिलम्भायम् ॥ एकेति ॥ त
 प्रकाभाहः क शाक एकत्वमनुपपदतद्व्यादिभूतेरिति भावः ॥ २४ ॥ हेरायबत्वतिदृशच्छब्दश्चसत्त्वपथअत अहभावपक्षालेत्यनुभवः ॥ २५ ॥ वेदान्वितेकरसब्रह्मभव
 ॥ २६ ॥ सवैकाल्युद्धसविम्यालकः सत्वमेव ॥ तच्छ्रुतिप्रसिद्धमनापतरपरसत्त्वस्थितोसि ॥ २७ ॥ यद्वहमेति ॥ आलेतिनुर्यद्व्यपिचमसिद्धमयाअविद्यामकृतिश्च
 युत्सर्ववयोधयित्वैपजीवआत्मनियोज्यते ॥ यपुत्स्यासाधतेकार्यनतपक्षशतैरपि ॥ १९ ॥ सर्ववक्षेति योद्युयादप्रभुश्चस्यदुर्भते ॥ सकरो
 तिसुदृढस्यास्याणोर्दु त्वनिवेदनम् ॥ २० ॥ पुत्स्याप्रयोध्यतेभूतः प्राज्ञलत्वेनवोध्यते ॥ मूढ प्राज्ञत्वमायातिनयुक्तयाधोधानविना ॥ २१ ॥
 एतावतमयुदत्त्वकालंयुत्स्याप्रयोधित ॥ इदानींसप्रभुश्चत्वमयापेनावयोध्यसे ॥ २२ ॥ ब्रह्माहत्रिजगद्ब्रह्मत्वंब्रह्मत्वलुद्धस्यम् ॥ द्विती
 याकृत्तनानालियेच्छसितयाकुरु ॥ २३ ॥ असंवेद्यमहासंविक्कोटिमात्रजगत्त्रयम् ॥ एकप्रत्ययवानत कुर्वन्प्रपिनलियसे ॥ २४ ॥
 भारूपश्चेतनोव्यापीपरमात्माहमित्ययम् ॥ राघवानुभवातस्त्वतितुन्गच्छुदुस्त्वपत्न ॥ २५ ॥ निर्ममोनिरहकारोद्युद्धिमानसिसा
 धुचेत् ॥ तद्ब्रह्मावदशतमवभूतस्थितभव ॥ २६ ॥ तदनापतमाभाससत्त्वमेवपरपदम् ॥ स्थितोसिसर्वगैकाल्युद्धमविम्यालक
 ॥ २७ ॥ यद्ब्रह्मात्मापितुयश्चयाविद्याप्रजृतिश्चया ॥ तदभिन्नसर्देकाल्ययाकुंभशतेपुच्छ ॥ २८ ॥ नात्मनःप्ररुतिर्हिन्नापदान्मन्मयता
 यया ॥ मन्मन्मात्रययार्चार्तारत्नैवप्रजृति स्थिता ॥ २९ ॥ आवर्त्त सलिलस्येवय स्पदस्त्वयमात्मन ॥ प्रोक्त प्रकृतिशब्दनेर्नैवेहसाए
 वदि ॥ ३० ॥ ययैकःस्पदपवनोनास्माभिन्नो नसत्तया ॥ तयैकमात्मप्रकृतीनास्माभिन्नो नसत्तया ॥ ३१ ॥ अयोधादेतयोर्भेदोयोधेनैववि
 लीयते ॥ अयोधात्सन्मयोयातिरज्ज्वासर्पश्चमोयया ॥ ३२ ॥ विश्वेनेकलनायीर्जयेदतत्पततिस्फुरन् ॥ चित्ताकुरतेतस्माद्भाविसंसा
 रमदृक् ॥ ३३ ॥

भागवतनेत्रकर्मिद्वारात्मबभिनसन्माधैकाल्यकमित्ययः ॥ २८ ॥ ययापदस्पदम्ययासाल्लबधुम्याभतथापकृतिरित्ययः ॥ २९ ॥ स्वदेविवर्त्तनम् ॥ तेनसन्माध
 म्भजावनदृश्यैवनेत्रमालैशमिनाणुभाषमप्यम्यदित्ययः ॥ ३० ॥ सतयावस्तुदत्तेन ॥ ३१ ॥ सम्ययःसन्माध ॥ यातिरज्ज्वातीतिशेषः ॥ ३२ ॥ तदेवचित्ताकुरतल्पा
 १ ब्रह्मत्वब्रह्मपूरित्वविषादः

एतत्कलनावीजमेव ॥ ३४ ॥ नोपततिचेतसुखदुःखफलाःशरीरदुःमायेभ्यस्तथाविधाश्रित्तांकुरानजायेते ॥ ३५ ॥ उपक्रांतमुपदेशहस्यमुपसंहरति ॥ द्वित्वमिति ॥ हेराम
जगतिअसत्भांत्युपात्तद्वित्वजहिहित्यज ॥ आचहौइतिचकाराज्जहतेरि ॥ यतस्त्वबोधमुपागतोसि ॥ आत्मैकभावलक्षणेनरितिशयानदविभवेनअभयात्माभव ॥ दुःखं
तुकालत्रयेपिनास्तेत्रेतिनःपरमार्थसारउपदेशइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशेनिष्पू०एकोनपंचाशत्तमःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ इहकल्प
नयाजीलिंगपुण्यष्टकोद्भवः ॥ वर्णितोक्षैस्तथातस्यबाह्यार्थग्रहणक्रमः ॥ १ ॥ भिद्यतेहृदयंथिश्छिद्यतेसर्वसंशयादतिश्रुतेस्तत्त्वसाक्षात्कारेणस्वयच्छिन्नसर्वसंशयोपिरामः

एतदेवात्मविज्ञानाद्वधंसद्वासनाजलैः ॥ संसिक्तमपि यत्नेन न भवत्यंकुरक्षमम् ॥ ३४ ॥ नोचेत्यततिचित्क्षेत्रेकलनावीजकंततः ॥ चित्तां
कुरानजायंतेसुखदुःखलवद्भुमाः ॥ ३५ ॥ द्वित्वं जगत्सदुपात्तमबोधजातंबोधक्षयंजहिहिवोधमुपागतोसि ॥ आत्मैकभावविभवेनभ
वाभयात्मानास्येवदुःखमिति नः परमार्थसारः ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यार्षेवा० वा० दे० मोक्षोपायेषु निष्पू० संसृतिविचारयोगो नाम एकोनप
चाशः सर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ ज्ञातं ज्ञातव्यमखिलं दृष्टव्यमक्षतम् ॥ परेण परिपूर्णाः स्मो ब्रह्मज्ञानाच्च
तेनेते ॥ १ ॥ पूर्णात्पूर्णाभिदं पूर्णात्पूर्णात्पूर्णं प्रसूयते ॥ पूर्णेनापूरितं पूर्णास्थिता पूर्णं च पूर्णता ॥ २ ॥ लीलयेदंतुष्टुच्छामिभूयोबोधाभिवृद्धये ॥
बालस्येवपिताब्रह्मन्नकोपंकर्तुमर्हसि ॥ ३ ॥

परेषामुपकारायतत्संशयपदंप्रष्टुकामः प्रथमं त्वानुभवमभिलष्यदर्शयति ॥ ज्ञातमित्यादिना ॥ वयनेत्वत्संबंधिना ब्रह्मज्ञानाच्चेतेन परिपूर्णाः स्मः ॥ १ ॥ त्वानुभवेन पूर्णमदः पूर्ण
मिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ॥ पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यतइति श्रुतिसवादयति ॥ पूर्णादिति ॥ पूर्णाद्विलक्षणः सकाशादुपाधौ प्रविश्य आनखाभात्पूर्णमिदं जीवरूपं परमार्थतः पूर्णं
ब्रह्मेव यतः पूर्णाधिद्वियदादिक्रमेण प्रसूयते व्यष्टिसमष्ट्युपाधिरूपतदपि पूर्णमेव प्रसूयते ॥ तद्यदा महोपाध्यायोरधेना ब्रह्मास्मीति ज्ञानेन समूलोपाधिपरिच्छेदापनयनात्पूर्णं ब्रह्मणा
पूर्णमेव जीवतत्त्वमखैक्येनापूरितं तदा कल्पिता पूर्णता अभिस्यपगमात्पूर्णस्य पूर्णतैव प्राक्स्थितैवावस्थितेत्यर्थः ॥ २ ॥ भूयसा जनानां बोधाभिवृद्धये बालस्य लीलाप्रश्ने पितेव को
पंकर्तुनार्हसि ॥ ३ ॥

अत्यल्पमिदमुच्यते यद्गोलकातिरिक्तानीन्द्रियाणि न संतीति यतः सम्यग्विशेषोऽचिद्व्यतिरेकेण प्रमातृप्रमाणप्रमेयविभागाः केऽपि निरूपयितुं केनापि वादिना शक्यत इत्याशयेन वसिष्ठः प्रथमसमाधत्ते ॥ इन्द्रियादीति ॥ १ ॥ यदितुं कल्पनया द्रष्टुं स्थस्य चोपपत्तिमन्यसे तर्हि इन्द्रियादिघटितपुरुषकत्वेनापि पूर्वपूर्ववासनानुसारेण कल्पनोपपत्तेर्न किंचिदनुपपन्नमित्याशयेनाह ॥ गगनादपीति ॥ तथा चित्ता आत्मनामायाशबलस्वभावेन पुरुषकत्वेन स्वरूपभाववद्व्यापूर्यपूर्ववासनानुसारेण आवितं कल्पितमित्यर्थः ॥ १० ॥ उक्तैर्धर्मायां तु प्रकृतिविधान्मायिनतु महेश्वर अस्यावयवभूतैस्तुल्यभूतसर्वमिदं जगदिति श्रुतिप्रमाणयति ॥ तदेव चेति ॥ ११ ॥ एव चेद्विद्यद्वारावहिर्निर्गतेन पुरुषकघटकेन चित्तेन घटादिव्यासास्वदत्तिप्रतिविवितघटादेर्वास्तत्वाकारेणैव तद्द्वयेनीत्वा प्रदर्शनतथैव कालातरे स्थितिः स्वमेवातर्गतस्यैव वास्तवेनानुभवश्चेति सर्वमुपपन्नमित्याशयेनाह ॥ पुरुषकत्वमिदं

श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इन्द्रियाद्यपि चित्तादि घटाद्यपि न किंचन ॥ पृथक् संभवतोऽङ्गानिर्मलाच्चेतनादृते ॥ १ ॥ गगनादपि याऽच्छाचित्तं यारूपं स्वमात्मना ॥ चित्त्वात्पुरुषकत्वेन भाववदस्यैव भावितम् ॥ १० ॥ तदेव च प्रकृतितां गतं जगदवस्थिते ॥ तस्या अवयवाज्जातमिन्द्रियादि घटादि च ॥ ११ ॥ पुरुषकत्वमायातं यच्चित्तं स्वस्वभावतः ॥ स्वभाववयवस्तस्मिन् घटादिप्रतिविविबति ॥ १२ ॥ श्रीराम उवाच ॥ जगत्सहस्रनिर्माणमहिमोदपणस्य च ॥ पुरुषकस्य भगवन् रूपं कथय कीदृशम् ॥ १३ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अनाद्यंतं जगद्बीजं यद्ब्रह्मास्ति निरामयम् ॥ भारूपं शुद्धचिन्मात्रं कलाकलनवर्जितम् ॥ १४ ॥ कलनोन्मुखतां यातं मंतर्जीव इति स्मृतः ॥ स जीवः खलु देहस्मिंश्चिनोति स्पंदते स्फुटम् ॥ १५ ॥

ति ॥ एवं रीत्या पुरुषकत्वमायातं चिद्रूपं तत्त्वमेव पुरुषकस्य चित्तादिघटितस्वभावतः स्वयमेव सः चित्तवत्स्यात्स्योवयवो भवति तस्मिन् अवयवघटादिबाह्यं बाह्याकारेणैव प्रतिविविबति ॥ मृतदेहे तु पुरुषकघटितस्यालिंगात्मनो जीवस्य स्वकल्पनयैव लीलोपाख्यानोपदर्शितरीत्या निर्गमनान्दर्शनादिसामर्थ्यामिति सर्वदोषपरिहार इति भावः ॥ १२ ॥ यद्येवं तर्हि प्रकीकृतभूतभागेन जगदाकारेण परिणमतोऽप्यचीकृतभूतकार्यलिंगभागेन तत्प्रतिविविबप्रहर्षणभूतस्य पुरुषकस्यैव किं रूपं तदेव कथयेति रामः पृच्छति ॥ जगदिति ॥ १३ ॥ तत्त्वत्पुण्यविद्ययादिभूतसूक्ष्मसहस्रानां पंचीकृतेन लिंगपचीकृतेन ब्रह्मांडं च स्रष्टा तदंतः प्रतिविवलक्षणकलनोन्मुखतायातसत्सूत्रप्राणानामभिमानेन धारणाज्जीव इति स्मृतोऽङ्गदित्यर्थः ॥ चिनोति वासनोपचयेन चोपचितो भवति उपचितश्च बाह्यांतव्यापारात्मना स्पंदते चेत्यर्थः ॥ १५ ॥

तस्यैवाग्निमानादिभ्यापाराभेदेनानामभेदानाह ॥ अहभावादित्यादिना ॥ १६ ॥ सर्वभ्यापाराधारणत्वभावात्मापुन्यष्टकमितिनासास्त ॥ १७ ॥ शानेन्द्रियभ्यापारेणज्ञात्व
कर्मेन्द्रियभ्यापारेणकृतत्व तारकलसुखदुःखाश्रयत्वेनभोक्तृत्व सर्वस्यैवासीत्येनभकाशनेसाक्षित्वम् ॥ आविपदादोगकरणत्वायतनत्वाद्विपरिग्रह ॥ एतद्विजिपातिनीआ
प्यासेनैतद्वर्धिकायासित्तिवचिष्याथान्येनजीवद्वयुक्ता जडाश्राधाध्यायेनतदेवपुन्यष्टकविदुरित्यर्थ ॥ १८ ॥ अतएवस्वतावात्म्यभाविताद्व्याकाराणांकाष्ठभेदेनभेदाजीवो
पिकामकोधुधविवियाराधयनुरजितोनानेवभवतीत्याह ॥ फालेफालेइति ॥ अर्नतवासनाकणिकोदयभाकारसृच्छनीतिपरेणाख्यम् ॥ १९ ॥ तस्यैवसमष्टिम्यष्टिजीवस्यवीज
स्याकृत्कौटपसुभादीवसर्जजगदाकारद्वारद्वारायेनाह ॥ यथेति ॥ २० ॥ अतएवापञ्चिदात्मानाहकिंनुरारीरायाकारएवाहमितिभिध्याज्ञानेनचेततिपस्यति ॥ २१ ॥ २२ ॥

अहभावादहकारोमननान्मनउच्यते ॥ योधनिश्चयतोबुद्धिरिन्द्रहृत्सर्ग्येन्द्रियम् ॥ १६ ॥ देहभावनयादेहोघटभावनयाघट ॥ एपएवस्व
भावात्मानजनेपुन्यष्टकस्मृत ॥ १७ ॥ ज्ञात्वकर्तृत्वभोक्तृत्वसाक्षित्वायमिपातिनी ॥ यासविज्जीविद्वयुक्तातद्विपुन्यष्टकविदु ॥ १८ ॥ का
लेफालेतजीवस्त्वन्योन्योभवतिस्वत ॥ भाविताकारयानतवासनाकणिकोदयम् ॥ १९ ॥ पुन्यष्टकस्वभावेनकालेनाकारसृच्छति ॥
ययावासनत सेकाद्दीजं पल्लवतामिव ॥ २० ॥ आकारोहंशरीरादिस्यावरादिचरादिष्व ॥ नाहमापञ्चिदात्मेतिभिध्याज्ञानेनचेतति
॥ २१ ॥ अमत्येवजगज्जीवोवासनावलितश्चिरम् ॥ ऊर्ध्वाधोगमनैरन्यौकाष्ठवीचिहृतयथा ॥ २२ ॥ कश्चिद्विद्विद्वज्जातित्वाद्ववदधाद
नंतरम् ॥ दुग्ध्वात्मानंमभ्येतिपदमार्यतवर्जितम् ॥ २३ ॥ कश्चित्कालेनबहुनाभुक्तयोनिगणानुर ॥ आत्मज्ञानवशादेतिपरमपद
मारमन ॥ २४ ॥ एवरूपश्चसुमतेजीवोयान गरीरताम् ॥ नेत्रादिनाघटाद्यतययावेत्तितयाशृणु ॥ २५ ॥ चित्तस्यकलनांतस्यसप्र
यातस्यजीवताम् ॥ मन पठेन्द्रियग्राभोदेहोयमवतिष्ठते ॥ २६ ॥ यदान्य सर्वदेहेभ्यस्वेतत्यदस्वरूपिणा ॥ तदातज्जीवसंस्यशज्जीवा
त्मेकत्वसृच्छति ॥ २७ ॥

कश्चित्कलनादितुन्य कस्यादावेषधराकुसुमीयप्रबोधार्तनरमायेज्जन्म्येवेत्यर्थ ॥ अयंशसर्गोविभागः सात्त्विकराजसाद्विषयीभोगवर्णनित्यन्तिप्रकरणेव्याख्यात ॥ २३ ॥ २४ ॥
कयंपटादिबासत्वभिन्द्रियाणिजडाभ्यपीतिप्राप्ततत्सामान्यत समाहितमपिचिरोपेणसमाधत्ते ॥ एवरूपपदस्याखिना ॥ २५ ॥ चित्तस्यचैतन्यस्यकलनांतस्यपुन्यष्टकेप्रतिबिंबत
यापरिच्छेदपस्यानरवोपेय्येभ्यामौपरिमादृतयावतिष्ठते ॥ तेनसदाकीर्णचैतन्येवपरिमितदेहार्तगतमेवसुखदुःखादिसंबधादनुभवतिनभासम् ॥ २६ ॥ यद्यनुअन्योबासपटावि
दृष्ट्योभबतितदातडागावुदिकजलंकुन्याद्दोरोवसर्वदेहेभ्यउद्विक्तवसुराशकपिणाद्दोरोवसासेपटादियतिस्वेबासाकारोपततिनिर्गच्छनीत्यर्थ ॥ किमतस्तथाह ॥ तदेति ॥
तदातद्वदिनपनादिद्वारनिर्गतमीवेनसाकारवृत्तिभ्यामिद्वारासस्पर्शाद्यापनाजीवचैतन्येनसहैकत्वमाध्यासिकचित्ताद्याभ्युदयविषयजगत्कलित्यच्छति ॥ २७ ॥

सचाक्षस्यसबधश्चित्तेनसमन्वितस्यजीवतएवबाह्यार्थवेदेनकारकोभवतिनमृतस्यमुक्तस्यवेत्यर्थः ॥ २८ ॥ अस्तुबहिरेवतथापिकथमंतस्तदनुभवस्तत्राह ॥ यथादित्यादिना ॥ यद्यदत करणवृत्तिरूपनयनरश्मिरूपवास्वच्छतरवभुतस्मिन्वाह्यनभस्थघटादिप्रतिबिंबसचप्रतिबिबोदय्यतगतेनजीवेनश्लिष्टोभवति ॥ तर्हिबहिषएवाहघटमनुभवाभीतिकुतो नानुभूयतेतत्राह ॥ बहिरिति ॥ यद्यपिबहिर्जीवोस्तिताथाप्यसौबहिःअजीवतिश्रानान्नधारयति ॥ नजोनलोपश्छादसः ॥ अनुव्यचलादितिचित्तिडनोत्तरपदःसमासोवा ॥ यत्रप्राणव्याप्तिस्तत्रैवाहतावमशोनबहिरित्यर्थः ॥ २९ ॥ अस्त्ववतर्हिघटप्रथाफलोपपत्तिस्तथापिकथमतर्हदिघटाकासानुप्रवेशस्तत्राह ॥ निघृष्टेति ॥ यदानयनतारकेपटलादिदोषराहित्याच्छाणनिघृष्टनूतनेद्रनीलाभेभवतस्तदातयोस्तारकयोर्घटप्रतिबिंबसहिताचित्कत्तिःप्रविशतीतिबाह्यगतोघटादिपदार्थःप्रतिबिंबवतीत्युच्यते ॥ ३० ॥ सचैवनयनतारकानुप्रविष्टःपदार्थोद्दोर्नाहमभिमानवताजीवनहृदिप्रतिबिंबतयाश्लिष्टोभवतीत्यर्थः ॥ इतिअनयारीत्याघटादिवास्वस्तुबहिस्वभासमानमेवातर्हदिअहंकारसं

बाह्यार्थवेदेनित्यंसंबंधोक्षस्यकारकः ॥ समन्वितस्यचित्तेननमुक्तस्यकदाचन ॥ २८ ॥ यद्यदच्छतरंतस्मिन्नभस्थंप्रतिबिंबवति ॥ जीवेनभवतिश्लिष्टोबहिर्जीवोप्यजीवति ॥ २९ ॥ निघृष्टनवरत्नाभेयदानयनतारके ॥ तदातयोर्वाह्यगतःपदार्थःप्रतिबिंबवति ॥ ३० ॥ जीवेनभवतिश्लिष्टःप्रतिबिंबवतयाततः ॥ जीवज्ञेयत्वमायातिबाह्यंवस्वितिराघव ॥ ३१ ॥ यत्संश्लेषमुपायातितद्वालोपिहिर्विंदति ॥ पशुर्वास्यावरोवापिजीवःकस्मान्नवेत्स्यति ॥ ३२ ॥ अच्छस्यनयनस्याथोरश्मयोजीववेष्टिताः ॥ क्रोडीकुर्वंत्यलंक्ष्यंजीवस्तत्वेनविंदति ॥ ३३ ॥ एषएवक्रमःस्पर्शसंबंधःप्रत्ययोद्भवः ॥ रसेगंधेचकथितोजीवसंस्पर्शसंभवः ॥ ३४ ॥ शब्दस्त्वाकाशनिष्ठत्वात्कर्णाक्राशगतःक्षणत् ॥ जीवाकाशंविशत्यंतरित्थमिन्द्रियसंविदः ॥ ३५ ॥ हस्यतेमानसादर्शयंत्रदावौदरेपुतत् ॥ प्रतिबिंबितमेतन्मेब्रूहिब्रह्मन्किमात्मकम् ॥ ३६ ॥

लितजीवज्ञेयत्वमायातीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ चेतनस्यार्थस्यस्पर्शवेदननियमोबालपश्चाद्विष्वपिभ्रसिद्धत्याह ॥ यदिति ॥ स्थावरेष्वपिगुल्मविशेषेस्पर्शमात्रेणपत्रसंपुटीकरणदर्शनात्तद्वेदनसर्वत्रानुमीयतइतिभावः ॥ ३२ ॥ दूरस्थविषयस्यकथगोलकसस्पर्शइतिपामरशकामपाकुर्वन्नाह ॥ अच्छस्येति ॥ गोलकातिरिक्तस्यस्वच्छतमस्थेद्रियस्पर्शमयःप्रागुक्तीत्याजीववेष्टिताःसंतःपुरोवर्तिविषयक्रोडीकुर्वंत्यालंगति ॥ ३३ ॥ चक्षुष्युक्तक्रमस्पर्शादावप्यतिदिशति ॥ एषएवेति ॥ ३४ ॥ शब्देविशेषमाह ॥ शब्दस्त्विति ॥ शब्दस्यवृत्तिप्रतिबिंबनविनापिसाक्षाच्छ्रोत्रद्वारातःप्रवेशोपिप्रभवतीतिभावः ॥ इत्यगधस्यापिपवनद्वारातःप्रवेशसंभवोऽस्तुनामेत्याशयेनयाथासंभवमुक्तन्यायमुपसहरति ॥ इत्थमिति ॥ ३५ ॥ इदानीरामःप्रसगात्सर्वेषांप्रतिबिंबानांस्वरूपजिज्ञासुपृच्छति ॥ दृश्यतइति ॥ दृश्यतइति ॥ यत्मानसानिचआदर्शाश्चतत्समाहारे काचकास्यमणिजलादियंत्रदारूणांमौदेषुउदरान्निर्गतेषुनवपल्लवादिषुयत्यतिबिंबितघटमुखमभादिपुतत्किमात्मकतन्मेब्रूहीत्यर्थः ॥ ३६ ॥

यस्यैवैवस्यसत्यत्वेविधिद्विनिर्वाहभूतयोर्प्यष्टिसमष्टिजीवयोर्विधानिरिकल्पप्राप्तिमाप्रसिद्धेननिर्वाहकुशलय
विश्वरूपदुर्बमिनिर्वाहप्यमित्याशयेनोत्तरमाह ॥ अस्येतेति ॥ दशमैतन्म्यात्मनोर्भातिविद्धि ॥ ३७ ॥ नकेवलप्रतिषिद्धमात्राभ्यानिरपितुजगदपीत्याह ॥ नावदिति ॥ अप्य
येनुराह ॥ तावन्मात्राभ्यानिमात्रम् ॥ अतएवतददृजगतिविश्वासोमालु ॥ अहमित्यादिप्रपञ्चस्रगस्थानीयश्चिज्जालादपृथगस्तित्यर्थ ॥ वर्तमानतुसदाचिज्जालमेवेत्य
य ॥ ३८ ॥ हेरात्मनित्यमसकमिति सप्रशान्तामयाभूतमुखदुखमेनीतिभयासुखदुखविदुर्द्विर्यस्यतथाविधमभूत्वाअस्तासमलाभवलक्षणमयरूपमायायस्यत
याविधःसदसमतायाब्रह्मत्वावेतिविष्टमितिष्टेत्यर्थ ॥ ३९ ॥ इतिश्रीवासिष्ठमन्तात्यर्थःप्रकारोनिर्वाणःपूर्यषारान्तमसृगः ॥ ५० ॥ ॥ जीव

॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अत्यंतजडयोरेवजीवयोरिवतन्मिय ॥ प्रतिर्षिषद्दृशोऽर्थातिविश्वेयविदावर ॥ ३७ ॥ तावन्मात्रजगत्स्वेतद्वि
श्रासोमातवास्त्विह ॥ अहमित्यादिस्ररंगोवर्त्तमानंसदाजलम् ॥ ३८ ॥ परांभोर्धौतुनास्येवंदशकालक्रियादिकम् ॥ तन्मयैकतयानि
त्यमात्मा सर्वत्रसर्वग ॥ ३९ ॥ नित्यमसक्तमतिर्मुदितामाशांतच्छृणु स्वदू खविदत ॥ तिम्रनिविष्टमतिस्मृतायामस्तमस्तममवाम
यमाय ॥ ४० ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० अक्षसंवेदनविचारयोगोपदेशोनामर्पचाशतमसर्ग ॥ ५० ॥ ॥ ६३ ॥
श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ नपुनर्भवत पूर्वसपन्नाश्चसुरादयः ॥ यथाकमलजस्यैतत्सर्वमेवत्वयाश्रुतम् ॥ १ ॥ ब्रह्मपुण्यष्टकस्यादावर्थसंवि
प्रयोदिता ॥ पुण्यष्टकस्य सर्वस्यतयैवोदेतिसर्वदा ॥ २ ॥ विश्विपुण्यष्टकजीवोयोगमर्थस्यैवद्वियोदय ॥ यथाभावावत्यश्रुततत्तयापरिपश्य
ति ॥ ३ ॥ इद्वियाणीद्वियायांस्त्यविद्विसंवेदनस्वकम् ॥ संपन्नंचययातत्तेप्रोक्तमापमन स्थितौ ॥ ४ ॥

स्वानिमनोदेहपुण्डकमितिचम ॥ अवोधावेवबोधेनुभ्रुर्द्वैकमितीयते ॥ १ ॥ कल्लोन्मुस्वतीयातमित्यादिनाबाधितमहकारवेर्देहियादीनाप्रागसत्ताकल्पनजीवसमष्टेऽप्यवज
स्येष्वप्येसलवापिन्युमितिनात्पर्यत्ययाज्ञातमेवेतिब्रह्ममाणोपोद्घातायप्रथममुबदति ॥ अनुनरिति ॥ अप्यर्थेपुनराव्य ॥ कलजस्येवप्रभवतोविद्यते पूर्वमनाद्यतमित्यादि
वर्णितब्रह्मत्वावेत्येतत्प्रसुरारयोनसंपन्नाद्रत्येतत्सर्गमेवत्ययागदूषणतात्पर्यंभुतमबाधितमित्यर्थः ॥ १ ॥ एवंपुण्डककल्पनोत्तरव्यवहायार्थकल्पनमपिसमष्टिब्रह्मव्य
टीनामित्याह ॥ ब्रह्मेति ॥ ब्रह्माहिरण्यमर्गसमष्टिपुण्डकनस्ययथासर्गादौव्यवहृतव्यार्थसिद्धिरिनातथासर्वस्यप्यष्टिपुण्डकस्याप्युदेति ॥ २ ॥ तदेवगर्भस्थितिमारभ्यरराय
ति ॥ विद्मतीति ॥ योप्यष्टिमीवगर्भस्यएवब्रह्मरादीधियोदयविशिष्टपुण्डकालावष्टेवासिंसंपद्येतसतदारभ्ययथाव्याप्यवहनर्ण्यबलुभाषयतितातस्त्वबासमयापरिपस्यती
त्ययः ॥ २ ॥ एवंब्रह्मायमनस्मितीहिरण्यगर्भमनोव्यापारेयथात्सकसेवर्नहृदियाभिहृदियार्थात्म्यवर्तयतामेतवापिब्रह्मेऽसंयम्यभित्तजयापोककलतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

सर्गात्पूर्वसंभवतीव्यपि समट्योरैकैव शुद्धासं वितततस्तदनंतरं अहंवेदनालक्षणानतजीवपुण्यकान्वितासास्तुतथापि संवेदनस्वरूपमर्निदितमेवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ वेद्यदोषात्संवेदनंतत् कुनो न निश्चयेति चेद्वेद्यस्य परमार्थतोऽसत्त्वादित्याह ॥ न त्विति ॥ एकत्वादिहेतुभिरनामये संवेदने परस्य तदन्यस्यास्ति तास्य तानां त्वित्यन्वयः ॥ नास्ति त्वेच अभावत्वादयस्य यो हेतवः ॥ अभावत्वाद्देशकालकृतपरिच्छेदवत्त्वादेनेकत्वाद्गुणकृतपरिच्छेदवत्त्वात्पुनश्चेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ननु संवेदनमेव मनस्तादिभावांगच्छतीत्युक्ते तत्र मनस्तादीनां मस्य त्वेसंवेदनमेवास्य किं न स्यात्तत्राह ॥ चेत्यादीति ॥ चेत्यमतव्यादिगोचरबुद्धिदृष्ट्यध्यारोपमात्रतन्वास्तव मनस्ताप्राप्तिः सेत्यर्थः ॥ ७ ॥ तर्हि विद्याविलासाविर्भूतस्वरूप

शुद्धासं वित्सं भवती संवेदनमर्निदितम् ॥ ततो हंवेदनानंतजीवपुण्यकान्विता ॥ ५ ॥ न त्वेकत्वादंतत्त्वादेव दत्तादनामये ॥ अभावत्वा दनेकत्वाद्गुण्यत्वात्परास्थिता ॥ ६ ॥ चेत्यादिबुद्ध्या तत्किंचिन्न मनस्तांच गच्छति ॥ न च जीवत्वमायातिन च पुण्यकालिका ॥ ७ ॥ न विद्यादिविलासोस्ति सोस्ति नास्तीवयः सदा ॥ परमात्मेति कथितो मनः षष्ठेन्द्रियातिगः ॥ ८ ॥ तस्मात्संपद्यते जीवश्चिन्मूर्तिर्मननात्मकः ॥ भ्रमः केवलमित्याद्य उपदेशाय गीयते ॥ ९ ॥ यतः कुतश्चित्संपन्ने त्वविद्यामय आमये ॥ उपदेशोपदेशेन प्रविलीने विचाराणात् ॥ १० ॥ प्रशांतसकलाकारं ज्ञानं तत्रावशिष्यते ॥ यत्राकाशमपि स्थूलमणाविव महाचलः ॥ ११ ॥ यत्रोद्यदाचारमपि सदप्यसदिव स्थितम् ॥ जगज्जानविषयांस्त्यक्त्वाकाये त्वं तिष्ठ निर्मले ॥ १२ ॥ असन्मयमविद्यायारूपमेव तदेव हि ॥ यद्वाक्षितासती नूनं नश्यत्येव न दृश्यते ॥ १३ ॥ आलोकि तं नाम कथमवस्तु किल लभ्यते ॥ प्रयत्नेनापि संप्राप्तं मृगतृष्णां बुकैरिव ॥ १४ ॥

पत्वात्पूर्वतदप्यसत्किं न स्यात्तत्राह ॥ नेति ॥ आदिपदाच्चरमप्रमाणमननादिपरिग्रहः ॥ यो मूढो नास्ति विविकल्प्यते स परमात्मा सदास्ति ॥ ८ ॥ यद्यद्वितीय एव सः न हि तस्मात्सर्व ए त आत्मानो व्युच्चरतीति श्रुत्या अग्निविस्फुलिगन्यायेन जीवसपत्तिः कथमुक्तेति चेदुपदेशाय कल्पनयेत्याह ॥ तस्मादिति ॥ ९ ॥ अतएवाविद्यारोगस्य न मूलं चित्यं कितु चित्सैव चित्तनीयेति ॥ मूलकल्पनादिश्चिक्त्सोपाय एव न वास्तव इत्याह ॥ यत इति ॥ प्रविलीने सति स्वरूपज्ञानमेवावशिष्यत इति परेणान्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ उद्यदाचारं निष्यद्य मानव्यवहारार्थं क्रियाशालीति सद्वावहारिकसत्यमप्यसच्छून्यमिव यत्र स्थिततत्र त्वजगज्जाविषयास्त्यक्त्वा निर्मले जीव नृमुक्तः काये सत्येऽवतिष्ठ ॥ १२ ॥ इदानीमविद्यायाः स्वरूपमाह ॥ असन्मयमिति ॥ १३ ॥ मृगतृष्णां बुकैरिव संप्राप्तदृष्टान्तोप्यप्रसिद्ध इत्यर्थः ॥ १४ ॥

असरेषद्वातिपत-आसदज्ञानादेवास्वसत्यतेत्यन्वयः ॥ १५ ॥ सत्यात्मन सन्निधानादत्यंतमसत्यायाऽप्यविद्यायाः कल्पनाकल्पितेत्यर्थः ॥ १६ ॥ तस्यतेजीवस्योपवेशाय
 तस्या-अविद्यायादेतेर्जीवाविकल्पमाहता ॥ १७ ॥ आबोधनोन्मुखीवासायर्थदर्शनोन्मुखकासतीयथयाभावयतीतिप्रेरान्वयः ॥ १८ ॥ बालेनसन्भावितोयक्षकदवसत्यःअ
 सत्योवाभप्रभु अयत्तुपचतन्माभस्यपञ्चीकरणस्मिकदिहकलनसत्तयासत्यतयासभावयतीत्युत्तरेणान्वयः ॥ १९ ॥ तत्रात्मनिदेहात्मनिरध्याद्द्वित्र्यद्वाराणि ॥ छादितसुस्तम्
 ॥ २ ॥ एभ्यःपचतन्माभेभ्यःपरयार्थोऽग्न्यदेवाभ्यार्भाभिद्वियद्वारैःपस्यति ॥ २१ ॥ तद्यद्वर्भाभिद्वियमनःप्राणारिअंत ॥ इदमटादिबासम् ॥ भाववासनाम् ॥ २२ ॥ तत्रयि
 पर्येप्रियसयोगाभिप्यक्तत्वाल्लक्ष्णैर्वेदविषयसुखतयासभावयतीत्याह ॥ २३ ॥ एवस्वाभाविकस्वदेनवेदविषयसन्निपकाज्जातमहकारालनोधमदति
 असेदेवसेदेवासदज्ञानादस्यसत्यता ॥ ज्ञानापयास्थितवस्तुहृस्तेनस्यतिअम ॥ १५ ॥ अविद्यायाविचारोयजीवपुण्यपृष्ठादिका ॥
 अप्यत्यतमसत्यायाः कल्पनाकल्पितात्मन ॥ १६ ॥ तस्यास्तउपदेशायसेयंजीवादिक्ल्पना ॥ रुताशाली प्रवोधायातात्वमेकमनाऽह
 णु ॥ १७ ॥ जीवत्वमिवसंप्राप्तापुण्यपृष्ठादस्यता ॥ कलाकलककलितचितिरानोधनोन्मुखी ॥ १८ ॥ यद्यथाभावयत्याश्रुततयानुभ
 वन्यलम् ॥ सत्योभवत्वसत्योवाबालेननिशियक्षक ॥ १९ ॥ पचतन्मात्रकलनासभावयतिसत्तया ॥ तत्रात्मनितयारध्रान्प्रस्यतितयो
 दितान् ॥ २० ॥ एभ्यएवसमुत्पन्नंयहिःस्यंभूतपंचकम् ॥ पश्यत्यनन्यदन्त्याप्रशाखाशतमिवांकुर ॥ २१ ॥ इदमतरिदयात्थमितिनिश्च
 यवांलत ॥ जीवोभावययादेतततथाब्रह्मयय ॥ २२ ॥ रश्मिजालमिवैदोयंदात्मन प्रतिभासनम् ॥ यात्यस्पर्शतयातेनतदेवाशूर
 रीकृतम् ॥ २३ ॥ मरिचस्येवयत्तैक्ष्ण्यशून्यत्वमिवस्वस्ययत् ॥ आत्मनोवेदनयच्चतदेवान्यदिवस्थितम् ॥ २४ ॥ अत्रैवनिश्चयंयत्त्वानि
 यम सुहृदीकृत ॥ अनेनेयमनेनेत्यभाष्यमित्यवर्त्तितम् ॥ २५ ॥ स्वभावेतरनामासौस्वसकल्पमयात्मक ॥ कश्चित्कदाचिद्रवत्वस्व
 भावेनैवनान्यया ॥ २६ ॥ आत्मनैवेदमखिलसंपन्नैहेतमहयम् ॥ खड्गोमधुरसेनेवमृदेवचमहाघट ॥ २७ ॥ सन्निवेशविकारादिदेश
 कालादिसंप्रभान् ॥ संप्रवत्यन्ननत्वीरेशेऽशकालायसंप्रभान् ॥ २८ ॥

संप्रावयतीत्याह ॥ मरिचस्येति ॥ २४ ॥ अत्रमासारिकविषयभोगेव्येषुषुठयार्थपर्यवसाननिश्चयवत्त्वादेहलीकिकपारलौकिककमाचरणनियम सुहृदीकृत ॥ अनेनलीकि
 ककर्मणा ॥ अनेनवैदिककर्मणा ॥ अत्रवर्त्तितनन्वरसुखमुहिरयेत्यर्थः ॥ २५ ॥ तत्रैकप्रवृत्तिनियमः स्वाभाविकरागाविकृतइतरजुशास्त्रकृत ॥ द्विविधोप्ययसकल्पमयात्म
 कलयोःकराधिक्येदेव स्वाभाविकपुरुषयनेनैवेतरजित्वाभक्तिनान्ययेत्यर्थः ॥ २६ ॥ तत्रोभयभाष्येक्षालिवस्वभावशास्त्रान्यतरानुसारीतत्तद्यापारसाधनफलतात्मनावि
 बलतदस्याह ॥ आत्मनैवेति ॥ स्वः-मधुसारराक्ताविशेष ॥ २७ ॥ यद्यपिस्वःपदोपूर्वतमवर्त्तमानपिबाह्यस्ययोर्दिनाशास्त्रिकारीतथापिबाधुयंदास्वरूपमिनाशास्त्रदेशेविबलतद
 दाती मद्भिन्नद्वन्द्वमिभिकार-सम्प्रभतिद्विधम्याह ॥ सन्निवेशेति ॥ अत्रमधुमदारी ॥ ईशोब्रह्मणि ॥ २८ ॥

अथवाखंडोमधुरसेनेवेतिवाक्येखंडोवनखंडः मधुरसेनवसंतद्रवणेवेत्यर्थस्तथाचाविकारएवदृक्षविकारहेतुर्जलभागोदृष्टांतद्व्याशयेनाह ॥ इतदिति ॥ यथादृक्षप्रविष्टोरसोजलमित पत्रमित-पुष्पमहमितिवैचित्र्येणोदित सन् अद्वित्वेपिद्वितां वदृष्टस्तथानः स्वात्मनिप्रसिद्धसत्तारूपब्रह्मापिदत्त पटइत कुड्वा महमित्यादितोभेदात्सर्वजगदाल्मनाआत्मनिद्वित्वमाहरद्विद्धीतिरेणान्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ यथावाअभोदोभेद्यःअथगीष्मेअर्कंरुग्वाहमितिताद्रूप्येणतिष्ठति ततआथवप्रारभेवारिदानावसेवारिदोहमितिठिति ततोभूमिप्रवेशेनाकुरातर्जलात्मनाप्रवेशेअथाकुरोहमितिठिति तथाआत्मापिकालभेदेनभावाभावाकारोभूत्वानिष्ठतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ अयच्चजगद्विवर्त्तनियमक्रम कल्पितोपिनकेनचिदन्यथाकर्तुंशक्यइत्याह ॥ इतीति ॥ सर्वेश्वरेब्रह्मणिततप्रसिद्धम् ॥ ३२ ॥ एववस्तुस्वभावनियतिरपिचस्तुभेदभिन्नानान्यथाकर्तुंशक्येत्याशयेनाकाशादिस्यभावस्याज्ञातब्रह्मस्वभावस्यचैलक्षण्यमाह ॥ आदर्शोतिद्वाभ्याम् ॥ आदर्शवत्स्वच्छेआकाशेस्वःस्वीयोभागःकार्यवानैवप्रतिविवति ॥ कुतः ॥ व्यतिरेकासंभवतःआकाशोआकाशकार्येइतःपुष्पमितःपत्रमहमित्युदितोयथा ॥ खंडेस्वात्मनिनःसत्तारसोऽद्वित्वेद्वितां वहन् ॥ २९ ॥ इतःपटइतःकुड्वा महमित्यादितस्तथा ॥ सर्वात्मनात्मनिब्रह्मविद्वित्वंद्वित्वमाहरत् ॥ ३० ॥ अद्यांकुरोहमद्यार्करुगंहत्वद्यवारिदः ॥ यथेतिपिप्लुत्यंभोदस्तथात्मासदसद्गुः ॥ ३१ ॥ इतिभाव्यमनेनेदमित्थंसर्वेश्वरेततम् ॥ क्रमंखंडयितुंलोकैकस्यनामास्तिशक्ता ॥ ३२ ॥ आदर्शस्वच्छआकाशेनैवस्वःप्रतिविवति ॥ व्यतिरेकासंभवतःकचत्येवहिकेवलम् ॥ ३३ ॥ ब्रह्मणित्वात्मनात्मैवस्थितःकचतिविंवति ॥ इतीभवत्येदहोपिचिन्मयत्वात्स्वभावतः ॥ ३४ ॥ यद्यथैवात्मकचनंवेत्तितंभवतात्मना ॥ असत्यमपितन्नेहव्यभिचारीकदाचन ॥ ३५ ॥ हेमत्वकटकत्वेद्वेसत्यासत्यस्वरूपिणी ॥ हेमिभां दुगतेयद्विचित्राचित्रेत्तथात्मनि ॥ ३६ ॥ सर्वगत्वाच्चितेश्चिन्तनित्यंमनसिविद्यते ॥ हेमत्वंकटकस्येवजडभावःस्थितोन्यदा ॥ ३७ ॥ चित्त्वज्जाख्यात्मकंचित्तंहंभावयतिस्वयम् ॥ यथायदैवयद्भावंतथाभवतितत्तदा ॥ ३८ ॥ कालेकालेचित्ताजीवस्वन्योन्योभवतिस्वयम् ॥ भाविताकारवानंतर्वासनाकलिकादयात् ॥ ३९ ॥

भूतानरेवाआकाशभेदाभावान् ॥ किंतुकेवलमाकाशानिष्प्राप्तिविवदर्पणोदरवत्स्यच्छतयाकचनिदीप्यतएवेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ साविअं ब्रह्मनुनतयेत्याह ॥ ब्रह्मणीति ॥ कचनिसर्व
वस्तुशक्त्यादिरूपेणदीप्यते ॥ जीवरूपेणप्रतिविवति ॥ भेदकल्पनयाचद्वैतीभवति ॥ ३४ ॥ अस्तेविकिततस्तत्राह ॥ यदिति ॥ तत्रसगदियद्वस्तुस्वभावेनात्मकचनवृत्ततंस्य
भावमस्यमपिभावतासत्येनात्मनासत्येवेत्तिसचवियमोनकदाचनव्यभिचारातिसर्वापिनियतिःसिद्धेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सत्यानृतमिथुनीभावेवाचारंभणश्रुतिदिशितन्यायेनदृष्टा
तमाह ॥ हेमत्वेति ॥ ३६ ॥ अतएवप्रथमकार्यमनसिचिज्जडोभयरूपतादृश्येतत्रयनित्यतस्तस्यमित्याह ॥ सर्वगत्वादिति ॥ अन्यदाकदाचिदित्यर्थः ॥ ३७ ॥ चित्तजाड्यो
तिपाठेचित्तस्यजाड्यजडदेहविषयाकारस्तदात्मकचित्तदृढभावनयायदैवयथादेवनरस्थायरादिनायेनप्रकरणयदायद्रावभवतितदातथैवतद्रावभवतिअनुभवतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥
अतएवकालभेदेनजीवस्याहमाकारभेदानुभवद्वत्याह ॥ कालइति ॥ चिनाअतर्वासनाकलिकानामुदयाद्विकासद्विचित्र्येणभाविताकारवान्सन्अन्योऽन्योभवति ॥ ३९ ॥

यथास्वप्नदोषा मोषादिसत्ताभ्यन्तरे क्षणाद्विधावयान्ति यो देह भूतो य जीवो विदेहो देहांतरभाषयति ॥ ४० ॥ यथा स्वप्ने प्रतिभासत
 न्निद्राप्रभासोदरयमानो नरोऽतिनिद्रां गृह्णन् त्वत्पापदोषं प्रवेत्तया मरणमूर्च्छायामपि प्रतिभासमानमिदं देहांतरं भवतीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ नन्वयदेह इत्यक्षयिण्येते वसते च सकथयेद्देहांतरं भवेत्
 ग्राह्यं असत्यमेवेति ॥ मरणजननादिकर्मणि मर्तुं भाति भासिकमेव जीवतां तु देह इत्यग्राह्यं विवर्शनं स्वाधिकां स्मृत्येव न तद्भासनामस्येति भावः ॥ स्वस्याम्यरूपबद्धे हांतरवदि
 त्यर्थः ॥ ४२ ॥ तर्हि कीदृशं न चार्थक्यबद्धे हांतरमप्येतदेहस्य कालिकपरिणामो नेत्याह ॥ कालेनेति ॥ एतादृशयेतदेहं रूपकालेन अम्यत्वबद्धे हांतरभावेन तानि यतः प्रकृतमिदं श
 रीरान्याप्य ब्रह्मस्य भेदेऽपि ते देवमिति प्रत्यभिज्ञानिभ्ययारूढम् ॥ एते भूतभाविदेहास्तु न प्रत्यभिज्ञानाभावाव्येनाम्ये संति न संति स्यादिति गच्छंति अतलोपास्वतो जीवत एव अवो
 वासनया समद्वयः ॥ ४३ ॥ ननु कदापि गच्छेद्देवादि शरीराभावे कास्य वासनत आह ॥ वस्तुति ॥ इदं तु जगत्पूज्य जीवस्वमेतर्गतमिच्छि ॥ तस्य प्रपञ्चावयवस्य स्वमादित्थुने

स्वप्नेदृशे यथा मोयातिसत्तान्यतेक्षणम् ॥ देहो देहतयायाति देहो यप्रतिभात्मकः ॥ ४० ॥ प्रतिभासो यथा स्वप्ने नर कुक्ष्यपटो भवेत् ॥
 प्रवत्यसत्यमेव देहांतरमिदं स्वतः ॥ ४१ ॥ असत्यमेव ध्रियेत त्वसत्यं जायते पुनः ॥ जीव स्वप्रतिभासेन स्वप्नवत्स्वान्यरूपवत् ॥ ४२ ॥ का
 लेनैतादृशं रूपमिदं नान्यत्वमेति वै ॥ प्रकृतं निश्चयारूढं प्रमत्येते भव स्वतः ॥ ४३ ॥ वस्तुदृष्टमदृष्टं च स्वप्ने समनुभूयते ॥ जीवस्वप्ने जगद्रूप
 विद्धि वेद्यविदां वरः ॥ ४४ ॥ अजाग्रदृष्टिदृशेय स्वाभिधानादिनेरितः ॥ न स्वप्नो विद्येत तस्मादच्छात्मा चितिमात्रकम् ॥ ४५ ॥ अयापूर्वा
 मिधस्वप्ने यथापस्यति नान्यथा ॥ अग्रदृष्टये वार्यचेतनचित्पश्यति ॥ ४६ ॥ प्राक्तनीवासनाद्यापि पौरुषेणावजीयते ॥ त्वं कुकर्माद्य
 यत्नेन प्रयाति हि सुकर्मताम् ॥ ४७ ॥ मोक्षाहतेन शान्त्यंति जीवतां च क्षुरावय ॥ उन्मज्जति निमज्जति केवलदेशकालेन ॥ ४८ ॥

रित्यर्थः ॥ इदं तु स्वप्ने जननुभूतस्यापि रानमिदं अम्यम्यनुभूतं भाति भाषयण ॥ दृष्टबाहटं च श्रुतं चाश्रुतं चानुभूतं चानुभूतं च सर्वं परम्यतीति श्रुतिमवलम्ब्योक्तम् ॥ वस्तुतस्तन्नादीस
 सरोऽननुभूतं किंचिदस्तीति मरणकाले भाविदेहं रजकर्मोद्धोचिता वासनानुसारेणैव देहांतरोद्भवद्विषयो ध्यम् ॥ ४१ ॥ तर्हि वाक्यमप्यब्रह्मसाक्षात्कारलभ्यब्रह्मभावो विदेहंतरव
 द्वासनामयः स्वप्न एव किं न स्यात्तथाह ॥ अजाग्रदिति ॥ यः शिवमर्तुं धनुर्यमप्यतदतिस्वाभिधानादिना शरीरेण अजाग्रदृष्ट्या तुरीयायादृष्टं परमात्मा तस्य उक्तलक्षणविधिः स्वप्न ए
 व न विद्येत जापितकदापि तदनुभवाभावेन तद्वासनाप्रसिद्धे तस्य वासनयत्वायोगात् सत्त्वादाय च्छात्मा चैतन्यमभासित्यर्थः ॥ ४२ ॥ स एव विदात्मा चेतन जीवो भूत्वा अप्यनु
 वाभिधमभिनिर्बलतमानमर्थं यथा चित्स्वभावादेव पश्यति नान्यथा तद्बाहो देहमप्यर्थं परम्यतीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ अत एवाहटं विषये पि भावनामप्येन दृढीकृतवासना पूर्वदृष्टविष
 यो भावनो मयतीति पुरुषनयनभावन्यं परमं रितमित्याह ॥ प्राक्तनीति ॥ ४४ ॥ एव जीवस्य वासनानुसारेण मिलकृणोद्देहा विषये वर्णितः ॥ इदानीं कदातच्छमंति रिति बोधायनाह ॥
 मोक्षादिति म ४८ ॥

मोक्षं विनैवेदेहादिनिवृत्तिं किं न स्यात्तत्राह ॥ चितइति ॥ अतश्चित्तो यावन्मोक्षदेहाकारकलनावासनातिष्ठत्येव ॥ स्वकलनैवैतस्य जीवस्य पंचात्मा देहोऽमेतिष्ठतीव ॥ यथा शिशोर्भाविता महायक्षो मेतिष्ठति तद्वदुर्निवारइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ इदानीं कथंचित्स्थूलदेहनिवारणे पिमोक्षविनालिङ्गक्षणाप्युष्टकंदुर्निवारमित्याशयेन तद्वर्शयति ॥ ५० ॥ ननु शास्त्रे ज्ञानेन्द्रियकर्मादियथा कर्मणि पुण्यं कर्मिण्युष्टकमित्युक्तं तु पचीकृताकाशवाद्यादिलिङ्गघटितस्थूलान्तमूर्त्तं रूपमपि स्यात्तत्कथममूर्त्तमनोबुद्ध्याद्युष्टकमेव पुण्यं कृतमुक्तत्राह ॥ अमूर्त्त एवेति ॥ त्वदुक्तमूर्त्तपुण्यं कृतदा स्याद्यदि पंचीकरणेनामूर्त्तानां न्मात्राणां स्थौल्यस्यान् ॥ अयतुतन्मात्ररूपो लिङ्गात्मा अमूर्त्त एव ॥ अस्य स्वत्वपचीकृताकाशत्वमतिपीनतानिरवधिकस्थौल्यतस्त्रनसंभवति न स मूर्त्तवासनाकोटीनामपि मेलने स्थौल्यदृष्ट्यदास्य स्वत्वमेव दुर्लभं तदा स्थूलवातता महागुल्मो वृक्ष इवात्यंतमसंभाविता ॥ एवस्थूलनेजो जलपृष्ठवीतापि ॥ एवचस्थूलभूतानां मेवासंभवे अस्य परमाणोरप्यतिसूक्ष्मस्य देहात्सु मेरुतेवात्यन्तासंभाविनेति न भौतिके देहांतपुण्यं कृतं

चितःस्वकलनात्तस्यदेहोऽग्रइवतिष्ठति॥ पंचात्माभावितोसत्योमहायक्षःशिशोरिव॥ ४९ ॥ मनोबुद्धिरहंकारस्तथातन्मात्रपंचकम्॥ इतिपुण्यष्टकंप्रोक्तंदेहोसावातिवाहिकः॥ ५० ॥ अमूर्तैवचित्तात्माखत्वमस्यातिपीनता॥ वाततास्यमहागुल्मोदेहतास्यसुमेरुता॥ ५१ ॥ विरजस्वक्रमेणैवनिरवस्यस्तुमुक्तिभाक्॥ सुषुप्तैकावस्थास्यजडाःक्रोडीकृतायथा॥ ५२ ॥ स्वप्ननाम्नीतथावस्थार्देहप्रत्ययशालिनी॥ आमोक्षंभ्रमतीहायमितिस्यावरजंगमैः॥ ५३ ॥ कदाचिद्धिसुषुप्तस्थःकदाचित्स्वप्नवत्स्थितः॥ आतिवाहिकदेहोऽयंसर्वस्यैवावतिष्ठते॥ ५४ ॥ यदासुषुप्तभावस्योभाविदुःस्वप्नवेधितः॥ तदाकालानलसमस्तिष्ठत्यनुदिताकृतिः॥ ५५ ॥

र्ण्यतइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ मृत्युनूपयोगादिपिनमोक्षशास्त्रेस्थूलसद्भावकल्पनायुक्तेशाशयेनाह ॥ विरजस्वेति ॥ मनोमात्रमेवेदेहादिप्रपञ्चश्चेत्यनसौवैराग्याद्यभ्यासेनविरजस्वेगमादिसाधनसंपन्नौवाक्याज्ज्ञानोदयक्रमेणमनःकल्पितस्वप्नप्रायप्रपञ्चस्यतन्मूलाज्ञानस्यचबाधेस्वकार्यकारणावस्थावध्वयशून्यस्यमुक्तिरुपपद्यते ॥ स्थूलभूतभौतिकमूर्त्तंप्रपञ्चाभ्युपगमेतुतादृशस्यज्ञानेनबाधादर्शानाम्मुक्तिरुपपद्यतइत्यर्थः ॥ एवचनिष्कर्षस्वमसुषुप्तीद्वेएवावस्थेनजायन्नाधीस्थूलविषयाअन्याअवस्थकेनचिदुपपादयितुंशक्येत्याशयेनेतेविमज्यदर्शयति ॥ सुषुप्तेतिसार्धेन ॥ यथाजडाःसर्वदेहादिप्रपञ्चावासानात्मनोपसृष्टत्यकोढीकृताः ॥ ५२ ॥ इतिएवपरिदृश्यमानप्रकारेणस्थावरजंगमैराकारैरातिवाहिकदेहेएवआमोक्षाङ्गमतीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ भाविभिर्दुःस्वमैर्वासनात्मनांतःप्रविष्टैर्वैधितोविद्धवगतस्मृतिरतएवानुदिताकृतिश्चित्प्रतिबिंबवचितत्वादुपसृष्टतजगत्त्वाच्चकालानलसमोदीमस्तिष्ठति ॥ अनेनातर्ज्ञानमृत्युनैयायिकादिसुषुप्तिःप्रत्युक्ता ॥ ५५ ॥

नप्रत्यावरादिकृतावस्थासुजाड्याधिक्यासुप्रमिप्राशुयमित्याह ॥ स्थावरायास्त्विति ॥ अप्यर्थेचशास्त्र ॥ तथाचकल्पदशाणांपुण्याधिक्यात्कमिकीटस्तुयादिदुःखाभा
शरानदाधिस्येपिनमनुप्यादिवद्यदोयोस्तीतिमस्त्वित्येत्यर्थ ॥ ५६ ॥ तथाचचित्तज्जाड्यप्रकयएवसुप्रमिध्वत्तपमणमेवसद्यतिश्चित्तस्यतत्त्वबोधएववधमुक्तितुयैतवास्य
जापरितिपयवसन्मित्याह ॥ सुप्रमतेत्यादिना ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ प्रबोध उलटदृष्टिभ्यामप्रसन्नरूपोभवति ॥ सचबोधोबुद्धे पुरुषप्रयत्नत ॥ ६० ॥ तत्त्वतोयावान्यथेति
ज्ञानप्रमाणो जीव सर्वगत्योऽज्ञानातिभासयति साक्षीतन्मय एव भावतीत्यर्थ ॥ यत्त्वज्ञानप्रमाणः सोऽपि परमार्थतः स्वस्य एवाज्ञानाच्छिलावद्बुद्धीकृतेस्वद्वयेषु बोधस्य मिश्रमती
ग्रप्रयत्नस्य र्त्नतिपरेणाख्य ॥ ६१ ॥ तर्हि किं जीवानां द्रव्येधास्तव प्रयत्नस्ति तेत्याह ॥ जीवानामित्यादिना ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अस्त्यग्नीषाणोऽसौ पुमीत्यतिवर्
स्यावरायास्ववस्थासु कल्पदशदशासु च ॥ भवत्येव सुप्रमस्यो घनमोहशिलाघन ॥ ५६ ॥ सुप्रमतास्य जडतास्वप्नोत्येत्यर्थे हि सस्यति ॥ य
प्रयोधोस्य सामुक्तिज्जाड्यानुतुर्यता ॥ ५७ ॥ जीवप्रयोधानुक्तिर्हि प्रयोधात्परमालताम् ॥ सोऽयेति क्षालितमलतामं कनकतामिव
॥ ५८ ॥ जीवप्रयोधानुक्तिर्यासाचद्विविधोऽयते ॥ एका जीवन्मुक्ततेति द्वितीयादेहमुक्ता ॥ ५९ ॥ जीवन्मुक्तिर्हि तु यत्त्वतु यतीतपटत
त ॥ योधो जीव प्रयोधो यस्य च युद्धि प्रयत्नत ॥ ६० ॥ ज्ञातप्रमाणा जीवो तयो जानातीह तन्मय ॥ पश्यतीमभयचैव सुदीपं स्वप्नविभ्रम
म् ॥ ६१ ॥ मिथ्योदित स्वद्वयेस्वस्य एव शिलीकृते ॥ जीवानामतरेत्वन्यन्न किंचिच्चित्कलाविना ॥ ६२ ॥ तामेवान्यतया पश्यन्मुधेवप
रिशोचति ॥ जीवाणोरतरेत्वन्यन्न किंचित्पश्यमादते ॥ ६३ ॥ यत्र तत्र जगद्दृष्टमद्वैतमायाविजृम्भितम् ॥ स्यात्यतः कथं दबूनां यथानाना
भ्रमोदय ॥ ६४ ॥ जीवाणूनां तयैवांति मिथ्याससरणोदय ॥ बधोस्य वासनाबधोमोक्ष स्याद्वासनालय ॥ ६५ ॥ वासनांतास्य सौपु
सीस्वप्नविस्फुरतित्यति ॥ घनवासनमोहोय जीव स्यावरतादिमाक् ॥ ६६ ॥ मध्यस्य वासनस्ति र्थकूपुरुषस्तनुवासन ॥ यदां तर्जीवि
तेनांतां न हि जातापटादय ॥ ६७ ॥ जीवैक्यादुभयो सत्ताग्राह्याह कयोस्तदा ॥ आत्मानात्मसमालीढो बहिरंतर्यटाच्यिता ॥ ६८ ॥
सनानार्थोऽवधि ॥ नृयंतातीतयोर्निवासनत्वात् ॥ सच स्वमेस्फुरति किंचिन्मेषेण स्फुटीभवतीत्यर्थ ॥ घनेति ॥ ६९ ॥ तत्स्पष्टासनासु धोत्कर्षादुन
रोसरगुभयोनिमार्गित्याह ॥ मध्यस्थेति ॥ पुरुषो मनुष्यगधवरेषां धर्मावि ॥ वासनानां स्य तारतम्येनैव किंचिदप्यस्फुटो भावमुक्ताया स पहणादिविच्येणापितमाह ॥ यदेत्या
दिना ॥ यथायस्मिन्सुप्रमिध्वुनिकाळेदेहेन आनखाप्यमाप्रमाणाद्भावकृष्णन जीवितेन एतावाग्नेषु परिमित एवाह मित्यतः परिच्छेदोऽप्रवृत्तितवापटादय पवाद्याविहिता
सपत्न्या ॥ ६७ ॥ संतुष्टा हि किं तत्सा माह ॥ जीवैक्यादिति ॥ तदाचसुटादिद्वारनिर्गतां करणद्वारानिर्गतेन स्वस्थच्छिन्न जीवेन पटादीनां भ्यामी पटमह आनामीति यासपाहक
योर्वासनामिकासत्तातर्त्तद्विच्येण स्फुटीभवतीत्यर्थ ॥ एतदेव स्पष्टमाह ॥ आलेति ॥ अतः स्थित आत्मा जीवो यदा बहिरनात्मसंशालीढो भवति तदा चिताया स पाहकवासना
नृगत्तुल्ये वाप्यसंशालीढो नोदतीत्यर्थ ॥ ६८ ॥

एव हेयोपादेयवैचित्र्यमपि वासनाध्यस्तमेव न वास्तवमित्याह ॥ नेहेति ॥ ६ ॥ शोभितास्तत्त्वबोधेन विराजमाना ॥ सबाध्याभ्यतरजगच्चिद्वानि रिकं न विद्येते कालत्रये पीत्यर्थः ॥
॥ ७० ॥ यथा अध्वि समुद्रस्तत्त्वतो विमृष्ट अपास्तसमस्ततरगबुद्धादिभेदस्वादाकाशादप्यच्छसकलमेकशुद्धजलमेव तथा उदसर्वजगत्तत्त्वतो बुद्धसत्त्वोपहस्तित निरस्तवास
नावस्थौ वैचित्र्यभेदजातयस्य तथा विधमनामयपरपदमेवेत्यर्थः ॥ ७१ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे नि ० पू ० एकपचाशः सर्गः ॥ ५१ ॥

जीवस्य सो जगत्तत्रासस्य तात्पर्येति ॥ तदर्थमर्जुनाख्यानवसिष्ठेनावतार्यते ॥ १ ॥ ननु स्वम सर्वेषां जीवानां प्रत्येकमिन्न ॥ जायत्यपचस्तु सर्वेषां साधारण सर्वे स्वमैव ध
र्म्येणानुभूयमान कथस्वम स्यात्तत्राह ॥ यइति ॥ आदिन प्रथमजीवस्य सर्वजीवस्य सर्वजीवस्य ससिष्ठेनावतार्यते ॥ १ ॥ किमर्थमेव क

तदाग्राह्यग्रहणधीर्गुणलक्षणोवसोदया ॥ नेह संत्यज्यते किंचिन्नेह किंचिन्नगृह्यते ॥ ६९ ॥ बाह्यांतरकलाकारश्चिदात्मैकः प्रकाशते ॥ त्रि
जगच्चिच्चमत्कारस्त्वलंभेदविकल्पनैः ॥ शोभिताः स्मश्रितिचिरात्सर्वाख्याधनविद्यते ॥ ७० ॥ अभ्यर्थयाजलमपास्तसमस्तभेदः स्वा
दच्छमेव सकलं द्रवमेकशुद्धम् ॥ सर्वतथेदमपहस्तितभेदजातमाद्यं परंपदमनामयमेव बुद्धम् ॥ ७१ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि०

पू० इन्द्रियाथोपलंभविचारोनामैकपंचाशः सर्गः ॥ ५१ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ योजीवस्यादितः स्वप्नो नाना कलन
कोमलः ॥ तमिमं विद्वि संसारं न संत्यं नाप्यसन्मयम् ॥ १ ॥ नपुंस इव जीवस्य स्वप्नः संभवति क्वचित् ॥ तेनैते जाग्रतो भावा जाग्रत्स्वप्नरुतो
त्रहि ॥ २ ॥ जीवस्वप्नमिमं दीर्घं क्षिप्रताप्रतिभासतः ॥ असत्यमप्यवस्तुत्वाद्द्विवेद्यविदां वर ॥ ३ ॥ स्वप्नात्स्वप्नांतरमिव गच्छंती जीव
जीवकाः ॥ असत्यमेव पश्यंति घनसत्यतया नघ ॥ ४ ॥ अजडे जडतातातजडे चाजडतोदिता ॥ असत्ये सत्यता जीवजीवानुभवमो
हतः ॥ ५ ॥ भानोरप्यंतरखिलं पश्यंतस्त्रिजगद्भ्रमम् ॥ भ्रमंति स्वप्नसंभ्रांता इव जीवाभिदालिभिः ॥ ६ ॥ सर्वगत्वादनंतत्वात्स्वस्य जीव
स्य जीवतः ॥ यद्भावयंति चेत्तं तिते देवाश्चित्सत्यवत् ॥ ७ ॥

लप्यत इति चेद्वाहीनामिव समष्टे स्वप्नांतराप्रसिद्धेरित्याह ॥ नेति ॥ तेनास्माकजायसिद्धाभूतभवननादिभावास्तस्य जाग्रत्स्वमोभयस्थानकृतोदयानस्वमतोभिद्यंत इत्यर्थः ॥ २ ॥
असत्यत्वावस्तुत्वाभ्यामपितस्य स्वप्नतासाधयन्वैधर्म्यानुभवे निमित्त इत्यर्थः ॥ जीवस्वमिति ॥ अस्मदीयस्वमवक्षिप्रवाप्यताया अप्रतिभासतो हेतोर्दीर्घम् ॥ तथा चैदं मेव
वैधर्म्यं भवेत्तुरिति भावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ वस्तुस्वभावैव परीत्य दर्शनादप्यस्य स्वप्नतेत्याह ॥ अजडे इति ॥ अजडे ब्रह्मणि भूतभवननादिजडता तथा जडे चाहंकारादिदेहाने आत्मत्वाभि
मानादजडता उदिता ॥ जीवस्य समष्टेरेकदेशभूतायेव्याटि जीवास्तदनुभवलक्षणान्यो हतोभ्यो ॥ ५ ॥ जीवाभिदालिभिर्भेदकल्पनपरपराभिर्भमिति ॥ ६ ॥ कल्पितभेदेषु सत्य
त्वारोपेकारणमाह ॥ सर्वगत्वादिता ॥ व्याटित्वादेव जीवतोप्यस्य जीवभूतस्य स्वप्नपरमार्थतः सर्वगत्वादनंतत्वाद्परिच्छेदेन सत्यत्वाच्च यद्यद्भावयंति तदेव आशुनत्स सत्त्यात्वास
त्तारोपेण सत्यवच्चेतति ॥ तथा च तत्ससं कित्यागात्तत्सत्यताभ्रमनिष्ठनौ बुद्धतत्त्वस्य जीवन्मुक्ति सिद्धातीति भावः ॥ ७ ॥

अयमेवार्थो भगवद्गीतायां भगवत्पावनपुनायोपदिष्ट इत्याह ॥ पुढरीकाक्षेति ॥ शुभ्राश्रयिषि ति शेषः ॥ ८ ॥ तदर्थं मज्जुनास्थ्यायिकामवतारयति ॥ पांडोरिति ॥ सुखजीवन्मुक्ति
 सुखविराटम् ॥ जीवितमाशुक्षिप्यप्यतिशेष्यस्यति ॥ स्वार्थेण चिगुणाभावश्छादसः ॥ ९ ॥ १० ॥ अर्जुनावतारे कारणबलकुसर्वमूलमनुकाममिति ॥ अस्तीत्यादिना ॥ स्थित
 मिति ॥ स्वयं हि भिषयतिष्ठतदतिश्रुते ॥ ११ ॥ १२ ॥ तस्मिन् दृश्यमाने संसारजाले ॥ शकुन्मय-पक्षिण ॥ १३ ॥ तत्रास्तु भूतआतिपुमभ्योरासित-श्रुतिस्त्वत्यादिवर्णित क्रम
 मरिचयेषाम् ॥ भूतपंचकपरबीजतन्मात्रपंचकजसृक्षणे सारेलोकपालत्वतप्तस्रोकाधिपत्यम् ॥ १४ ॥ इवभ्रुतिस्त्विति समाचारविहितपुण्यमुपादेय इवतन्निपिद्वपापहे
 पुंढरीकाक्षनिर्दिष्टामससक्तिर्गतिश्चाम् ॥ यामालिङ्ग्य महाबाहो जीवन्मुक्तो महामुनि ॥ ८ ॥ पांडो पुत्रो जुनो नाम सुखं जीवितमात्म
 नः ॥ क्षिपयिष्यति निद्रु खंतयाक्षेपय जीवितम् ॥ ९ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ १० ॥ भविष्यति कदाग्रक्षन्सार्जुन पांडुनंदन ॥ कीदृशीं च हरि
 संस्य कथयिष्यत्यसक्तताम् ॥ १० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ११ ॥ अस्ति सन्मात्रमात्रेति परिकल्पितनामकम् ॥ स्थितमात्मन्यनापतेन भर्त्सा
 वमहानजः ॥ १२ ॥ दृश्यते विमले तस्मिन् नयसंसारविभ्रम ॥ कटकादियथोद्दिशितरगादियथा भ्रसि ॥ १३ ॥ चतुर्दशविधा भूतजातय
 प्रसुरत्यलम् ॥ तस्मिन् संसारजाले स्मिजालेशकुनयो यया ॥ १४ ॥ तत्रैते यमचक्रार्कशकाद्या शंसितक्रमा ॥ भूतपंचकसंसारलोक
 पालत्वमागता ॥ १५ ॥ इदपुण्यमुपादेय हेयपापमिदविति ॥ तै स्वसकल्यघटिताद्देवनात्स्यापितास्यति ॥ १६ ॥ तस्याप्ययावदनघप्र
 वाहपतिते निजे ॥ कर्मण्यचलसकाशस्थिरचित्तमवस्थितम् ॥ १७ ॥ भगवान्सयम किंचिद्भूते प्रतितचतुर्युगे ॥ तप-प्रकुरुते भूतदलनात्पा
 पशंकया ॥ १८ ॥ कदाचिद्विदूषपाणिदशदशवापि च ॥ कदाचित्पंचसमादिकदाचित्पोढशापि च ॥ १९ ॥ उदासीनवदासीने तस्मिन्नि
 यमसंस्थितौ ॥ न हि नस्ति जगज्जालेऽसृज्यभूतानि कानिचित् ॥ २० ॥ तेन नीरघ्रभूतौ घनि संचारमहीतलम् ॥ भवति प्रावृषिस्वेदीकुजरो
 मराकेरिव ॥ २१ ॥ अयं तानि विविधाणि भूतानि बहुयुक्तिभिः ॥ क्षिपयति सुखराम भुवो भार निवृत्तये ॥ २२ ॥ एवयुगसहस्राणि व्यव
 हारशतानि च ॥ समतीतान्यनंतानि भूतानि च जगति च ॥ २३ ॥

यमिनि स्वापिकारानुरूपसकलपटिताद्देवनात्स्थितिर्यार्थास्तथापिता ॥ १५ ॥ अस्तेषां किं जगत्समाह ॥ तस्येति ॥ तस्य बाह्यभागयमस्य अथ यावेतावत्कालं स्वीये अधि
 कारकर्मणि अचलसकाशस्थिरचित्तमन-अवस्थितम् ॥ १६ ॥ प्रतिचतुर्युगम् ॥ बीप्सायायव्ययीभाव ॥ कदाचित्किंचिदप-प्रकुरुते ॥ प्रतिचतुर्युगं किंचिद्भूते द्वापरति इति वा ॥
 १७ ॥ तत्र फाल्गुनिययोनालीत्याह ॥ कदाचित् ॥ १८ ॥ तस्मिन् यमे नियमसंस्थितौ तपसि उदासीने सति ययु-कानि चिदपि भूतानि न हि नस्ति ॥ १९ ॥ तेना हि सनेन हेतु
 नाम भूतलं बीजैश्च भुजिर्भूतैर्धि-संचारं संचाराय व्यजकति ॥ स्वेदी स्वेदवाग् ॥ २० ॥ कुरा विष्वक्वादिना युक्तिभिः आंशावतारमात्रयुक्ता पुपायै क्षिपयति हि सनेनैव विरलीकु
 र्नीतिर्यावत् ॥ २१ ॥ अयं च तारावतारादिव्यवहारीकभूतो देवनाहत्याह ॥ एवमिति ॥ २२ ॥

॥ ३ ॥ अघानांपापानां विघाताय कर्त्तव्याभाविष्यतीति शेषः ॥ दूरेऽस्तं जनानां कर्षणं धीर्जनयस्याम् ॥ अस्माद्विशेषणाद्व्रतचर्या अहिंसादिघटितनिर्विकल्पसमाधिहृत्पेतिगम्यते ॥ २४ ॥ प्रपन्नगुल्मावनगुल्मसकीर्णैरित्यावत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ नरनारायणचगैरनुगते साहाय्यार्थमवतीर्णैरित्यावत् ॥ २७ ॥ २८ ॥ अभोधिमेखलायाभूमेर्भूपराजा अंभोधिमेखला भुवपातीति वा ॥ आतोनुपसर्गकः ॥ २९ ॥ तस्य पितृव्यजोभाताभाविष्यतीति योज्यम् ॥ वधुर्नकुलः ॥ अहेः सर्पस्येव ॥ ३० ॥

वैवस्वतोद्युयमां च एष पितृनायकः ॥ अनेन त्वधुना साधोपरिक्षीणे पुके पुचिन् ॥ २३ ॥ युगेष्वघविघाताय वर्षाणि द्वादशात्मना ॥ व्रतचर्ये हर्तव्या दूरास्तजन कर्षणा ॥ २४ ॥ तेनेयमुर्वीनीरं धाभूतैर्मर्त्यैरमृत्युभिः ॥ दीनाप्रपन्ना गुल्मेव भारभूतैर्भविष्यति ॥ २५ ॥ भूभारपरिभूतांगी हरिश्शरणमेष्यति ॥ कांतादस्य पराभूतादीनापतिमिव प्रिया ॥ २६ ॥ हरिर्देहद्वयेनाथमहीमवतरिष्यति ॥ देवांशैरखिलैः सार्द्धं नरनारायणंगतैः ॥ २७ ॥ वसुदेवसुतस्वेकोवासुदेव इति श्रुतः ॥ देहोभाविष्यति हरिर्द्वितीयः पांडवोर्जुनः ॥ २८ ॥ युधिष्ठिर इति ख्यातो धर्मपुत्रोभाविष्यति ॥ अंभोधिमेखलाभूपः पांडोः पुत्रः स धर्मवित् ॥ २९ ॥ दुर्योधन इति ख्यातस्तस्य भ्राता पितृव्यजः ॥ भविष्यति दृढदंष्ट्रोभीमो बभ्रुरे हरिः ॥ ३० ॥ अन्योन्यं हरतोरुर्वीतयोः संग्राम लोचयोः ॥ अष्टादशान्नाक्षौ हिण्यो घटिष्यत्यत्र भीमपणाः ॥ ३१ ॥ तत्क्षयेण विभारत्वं भवो विष्णुः करिष्यति ॥ राघवार्जुनदेहेन बृहद्गंडीवधन्वना ॥ ३२ ॥ विष्णोरर्जुननामा दौप्राकृतं भावमास्थितः ॥ हर्षमर्षान्वितो देहो नरधर्माभविष्यति ॥ ३३ ॥ सेनाद्वयगतान्दृष्ट्वा स्वजनान्मरणोन्मुखान् ॥ विपादमेष्यत्युद्योगं युद्धाय न करिष्यति ॥ ३४ ॥ तमर्जुनाभिधंदेहं प्राप्तकार्यैकसिद्धये ॥ हरिर्बुद्धेन देहेन बोधयिष्यति राघव ॥ ३५ ॥ न जायते म्रियते वाकदाचिन्नायं भूत्वा भवितावानभूयः ॥ अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ ३६ ॥ य एनं वेत्ति हं तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ॥ उभौ तौ न विजानीतौ नानां यं हं तिन हन्यते ॥ ३७ ॥

आसमतात्त्रायत इति आत्रासेनातदक्षौ हिण्यः ॥ अत्र भारतयुद्धे कुरुक्षेत्रे वा घटिष्यति ॥ ३१ ॥ हेराघव बृहद्गंडीवंधुन्यस्य ॥ धनुषश्चेत्यनङ्कः ॥ तथा विधेनार्जुनदेहेन विभारत्वं भारावरणकरिष्यतीति पूर्वत्रान्वयः ॥ ३२ ॥ नरधर्मा अज्ञाया इति यावत् ॥ ३३ ॥ स्वजनान्बधून् ॥ ३४ ॥ बुद्धेन स्वतः सिद्धात्मबोधेन कुरुक्षेत्रे ॥ ३५ ॥ बोधनप्रकारमेव विस्तराद्वर्णयति ॥ न जायत इत्यादिना ॥ आद्यतविकारयोर्निषेधमध्यतनविकारचतुष्टयप्रसक्तवारयति ॥ नायमिति ॥ भाविजन्मादिप्रतिषेधो वा ॥ ३६ ॥ एनमुक्तस्य भावसात्मानयोः हतारवेत्तियश्च हतं मन्यते तावुभौ नात्मानतत्त्वतो विजानीतः ॥ अज्ञानमेव हतुहृतव्यतायाति निमित्तमिति यावत् ॥ ३७ ॥

प्रिभिः किदन्तैर्नास्थनाशकारानाराहेतूनां प्रतिशेष ॥ ३८ ॥ स्फारमपरिच्छिन्नमगएवालब्धदोषसंविद्वपुश्चैतस्य स्वरूपमेवासि अतएवाजोसि नित्योसिनिरलाज्ञानतत्कार्यक
छकाजनभासीतिनबंधुसंस्तम्भमरणारितिसञ्ज्ञानामयुक्तं तु स्वतबोचितमिति भावः ॥ ३९ ॥ इति श्री श्रीसिद्धयन्तात्ययप्रकाशे नि० पू० द्विपञ्चाश सर्ग ॥ ५२ ॥ ॥ ५ ॥ व
पतिहस्तेऽस्त्रागः सगत्यामारितक्षणम् ॥ उपास्यैषेयत्तपचदशानेदव्यवस्थिते ॥ १ ॥ तथा वीस्ववधुर्गताहमित्यादिरूपोद्धताभिमान एतेमवीयाबाधवाइत्यादिममताभिमान
भ्रतबसर्वदुःखनिदानमितिसंप्रवत्याप्यइत्याह ॥ अर्जुनेति ॥ हेअर्जुनत्वजराभरणादिपद्भिर्निर्मुक्तः अतएवशाश्वत स्वप्नवादीनांसर्वभूतानांस्वयसाक्षावाप्तासि अतस्त्वक
स्यापिनइता ॥ अहंहेतुत्वभिमानमलयंत्यजेत्यर्थः ॥ १ ॥ अभिमानस्यागफलमाह ॥ यस्येति ॥ यस्यवधविमलसिक्कालेअहमुपातयामीत्यहंकोशाबोनास्तिउ
त्तरकालवयस्यदुःखिलास्त्वहंप्रविषादादिनामलिप्यतेसुषुप्तव्यासर्वाद्दोलोक्यमइति लोकाश्चतुर्भिधभूतकातयलाइत्याशौर्गिद्योप्यापिकमपिनइति ॥ सर्वभराभ्यैतैका

अनंतस्यैकरूपस्यसतः सूक्ष्मस्यस्वादपि ॥ आत्मनः परमेशस्यैक्येक्येननस्यति ॥ ३८ ॥ अनंतमध्यक्तमनादिमध्यमात्मानमालोक
यसंविदारमन् ॥ संविद्वपु स्फारमलब्धदोषमजोसिनित्योसिनिरामयोसि ॥ ३९ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपाख्यानेन
रनारायणावतारकयननामद्विपञ्चाशत्तमः सर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अर्जुनत्वं न हंता त्वमभिमानमलंत्य
ज ॥ जराभरणनिर्मुक्तः स्वयमात्मासि शाश्वतः ॥ १ ॥ यस्य नाहं कृतो भ्रावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ॥ हत्वापि स इमं लोकां न हंति न निबध्यते
॥ २ ॥ यैव स जायते स विदंत सैवानुभूयते ॥ अयं सोऽहं मिदं तन्मइत्यंत स विदंत्यज ॥ ३ ॥ अनयैव वयुक्तोऽस्मि न योऽस्मीति च भारत ॥ अ
भित सुखं तु स्वाभ्यामवशं परितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वात्मा शोकक्रियमाणानि गुणैः कर्माणि भागशः ॥ अहंकारविमूढात्मा कर्त्ता हिमिति मन्यते ॥ ५ ॥

लतत्त्वस्य वधादिविकारास्पर्शानस्तथैव सत्याह ॥ देहादीनां भावाभाप्रतेन नित्यमसत्त्वादेव वप्यापुष्येव वधाप्रसक्तैरिति भावः ॥ अतस्तद्व्युक्तपापफलेनापि न निबध्यते यथे
श्रदृत्ययः ॥ १ ॥ इतुत्वादिपरमकदेहादितादाम्ययातिसेवेदनवरादेव तद्वर्गहृत्वादेरात्मनि प्रतिज्ञासोनस्वतः ॥ अतस्ते देवमयस्य जेत्याह ॥ यैवेति ॥ अंतर्हंदिआत्मनि यैव स
विदुद्विदंति देहापभिमानरूपा अभ्यादरीया ॥ अयकार्यकरणसंघातः सईताग्रह इत्येते देहादिसंबधितरूपा विवेकम इत्येव संबधितं योतिरिति सत्यजेत्यर्थः ॥ ३ ॥ अनया
उक्तक्षणया स विदंत इत्यादिमिमुक्तोस्ति तद्व्युक्तपथि च नष्टः बंधुनारादिद्विकारार्थैर्न दत्तकयाथागुप्यिका न र्थैव युक्तोऽस्मीति च भाव्याह स्वहं परितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वा
त्मनः अंशवत्परिच्छेदकत्वेनोत्तरेऽस्मिन् सत्तादिगुणविकारैर्देहिरयादिभिः क्लिषणाणामिकर्माणि ॥ ५ ॥

विभि किञ्चिन्नांरयनाराप्रकारानाराहेनान्रप्रतिशेष ॥ १८ ॥ स्फारपथरिच्छिन्नमथपृष्ठलब्धवोपसविद्वुश्चैतभ्यस्वरूपमेवासि अतएवाजोसि नित्योसिनिरस्ताज्ञानतत्कार्यक
 लकोजनमासीतिनवपुंसंतिनमराणादिसाधनानप्रयुक्तं सुतवोचिंतयतिभाव ॥ १९ ॥ ॥ इतिभीषासिषय० तत्सर्वप्रकारोनि० पू० द्विपचारा सर्ग ॥ ५२ ॥ ॥ व
 पयतेइत्यस्यामसमत्पारितलक्षणम् ॥ अथास्यशेषेयद्वेषधराभेदव्यवस्थिते ॥ १ ॥ तथादीत्स्वर्गुहताह्विमत्याद्विषयोहताभिमान एतेमदीयाबाधबाह्व्यादिमभताभिमान
 भतवसर्वद्वैतनिशानमितिषट्पवत्याउपदत्ताह ॥ अर्जुनेति ॥ हेअर्जुनत्वकाराभराज्यादिषड्विभिर्निर्मुक्त अतएवराभाभव स्वव्यादीनांसर्वभूतानात्सपसाक्षादात्मासि अतस्त्वक
 स्यापिनहता ॥ अहृदिस्वभिमानमलमत्यंतस्येत्यर्थ ॥ १ ॥ अभिमानस्यापलभाह ॥ यत्येति ॥ यत्पवधादिमवृत्तिकालेअहममुपातयामीत्यहृतोभावोनास्तिउ
 पाकाळव्यप्यद्विस्तल्लब्धर्विषयारामिनानलित्येतेषुषट्पभाभ्यर्षाणोत्पन्नद्वितिलोकाभ्यर्षाधिभूतजातयत्ताह्व्यापार्थीर्षयोक्त्याधिकमनिहृदि ॥ सर्वशराभ्वतैका

अनंतस्यैकरूपस्यसतसूक्ष्मस्यत्वादि ॥ आत्मनपरमेशस्यार्किकयंकेननस्यति ॥ ३८ ॥ अनंतमप्यक्तमनादिमध्यमात्मानमालोक
 यसविदारमन् ॥ सविद्वुस्फारमलब्धवोपमजोसिनित्योसिनिरामयोसि ॥ ३९ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपाख्यानन
 रनारायणावतारकयननामद्विपचारत्तम सर्ग ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अर्जुनत्वंनहतात्वमभिमानमल्लस्य
 ज ॥ जराभरणनिर्मुक्तस्वयमात्मासिश्रावत ॥ १ ॥ यस्मनाहृतोभावोबुद्धिर्व्यस्यनलित्यते ॥ इत्यापिसहर्मांछोकावहंतिननिबध्यते
 ॥ २ ॥ यैवसजायतेसविदत सेवानुभूयते ॥ अयंसोहनिदतन्महत्वंत सविदंत्यज ॥ ३ ॥ अनयैववयुक्तोस्मिन्शोस्मीतिचभारत ॥ अ
 भितसुखदुःखाभ्यामवशप्यरितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वाकांशे कियमाणानिगुणैकमार्णिभारा ॥ अहंकारविमूढात्माकर्ताहमितिमन्यते ॥ ५ ॥

लतस्वस्यवभाविषिकारास्तर्धानलधैवसत्ताह ॥ देहादीनांयमायायाज्येननित्यमसत्ताहेवव्यापुषस्तेववधामसकेरितिभाष ॥ आनलप्ययुक्तपापकलेनापिननिबध्यतेयथे
 भ्यरदित्यर्थ ॥ १ ॥ ॥ ईषत्वादिधर्मकरेहादितादात्म्ययातितीयेनवनरादेवतद्वर्गद्वुत्तादेरात्मनियतिभाषोनस्वत ॥ आनलदेवमयमस्येत्याह ॥ यैवेति ॥ अंतर्देहेआत्मनिधैवस
 विद्विद्वदतिर्देहापिभिमानरूपाअप्यादशीषा ॥ अयकार्यकरवसपात सदैवाकहं इदमेतदेहादिसर्वभितद्व्यादिनेवम इत्येवसविद्व्यातिवर्तित्येत्यर्थ ॥ ३ ॥ अनया
 त्रकलक्षणपातविरादेद्वुत्तामिभियुक्तोस्ति तथायुक्तपरीष्यन्नष्ट वपुनाराधद्विकानर्धैर्नरकपातापानुष्यकानर्धैष्ययुक्तोस्तीतिचन्यायाशुखदुःखाभ्याप्यरितप्यसे ॥ ४ ॥ स्वा
 मनभरावस्तारिच्छाकरत्तेनारासे वज्रादिगुणविकीरेर्देहिद्विधादिभिः कियमाणाधिकर्माणि ॥ ५ ॥

१ अन्तर्देहमयमिच्छासत्ताह.

विमर्शोत्तुष्टुरादीनामेवरूपादिविषयेप्रवृत्तिर्नात्मनइतिनतत्कृतैरस्यकर्तृत्वप्रसक्तिरित्याशयेनाह ॥ चक्षुरिति ॥ अत्रास्मिंश्चक्षुरादिकरणकार्यसंघातेअहकःनकश्चिदिति अ
हमितिस्थितिःकानयुक्तैत्यर्थः ॥ ६ ॥ कलनासकल्यादिसिद्धिषणैस्त्वकर्मणिरतेप्रसक्तैसत्यपिअत्रास्मिन्मनआद्यंतःकरणसंघातेप्यहंनकश्चिदितिप्रशयतत्तेकःपदार्थःक्लेशभागे
प्रविष्टोयदर्थशोचसिसनारस्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ यत्रसंघातकृतेकार्यतद्गतंस्तथाप्येकैकस्यसंघाताभिमानदुःखेनशोकेउपहास्यतातत्रकिवाव्यातद्वहिर्भूतस्यतदनुशोचनेइत्याश
येनाह ॥ बहुभिरिति ॥ ग्रहतेचेतहासायैवभवतीत्यर्थः ॥ तथाचाहुः ॥ नसामवायिकदुःखमेकःशोचितुमर्हतीति ॥ ८ ॥ किंचनिरहकारस्यफलासगरहितकायिकादित्रिवि
धशास्त्रीयकर्मचित्तशुद्धिद्वाराज्ञानोद्दीपकत्वात्सरमपुरुषार्थायैवभवतीतिनतेस्वधर्मशुद्धादुःखप्रसक्तिरित्याह ॥ कायेनेति ॥ योगिनोत्रोरुक्षवः ॥ ९ ॥ नभारिभरणाय
व्यापारितःपुनःपुनर्मृत्युहेतुभोगलपद्येनप्रवर्तितइत्यर्थः ॥ निर्विषूचिकाःनिरस्तरागाद्यामयाः ॥ लौकिकशास्त्रीयकर्मकुर्वतोप्यानुषंगिकतरफलहरतउपभुजानाअपिनचते
चक्षुःपश्यतुकर्णश्चशृणोतुत्वक्स्पृशत्विदम् ॥ रसनाचरसंघातुकात्रकोहमितिस्थितिः ॥ ६ ॥ कलनाकर्मणिरतेमनस्यपिमहात्मनः ॥ न
कश्चिदज्ञाहमितिहेक्लेशभागेकएवते ॥ ७ ॥ बहुभिःसमवायेनयत्कृतंतत्रभारत ॥ एकोभिमानदुःखेनहासायैवहिपृथ्यते ॥ ८ ॥ कायेन
मनसाबुद्ध्याकेवलैरिंद्रियैरपि ॥ योगिनःकर्मकुर्वतिसंगंत्वत्कालमशुद्ध्ये ॥ ९ ॥ अहंत्वविषचूर्णेनयेषांकायोनमारितः ॥ कुर्वतोपिहरंतो
पिनचतंनिर्विषूचिकाः ॥ १० ॥ नक्चिद्राजतेकायोममतामेध्यदूषितः ॥ प्राज्ञोप्यतिबहुज्ञोपिदुःशीलइवमानवः ॥ ११ ॥ निर्ममोनिर
हंकारःसमदुःखसुखःक्षमी ॥ यःस्वकार्यमकार्यंवाकुर्वन्नपिनलिप्यते ॥ १२ ॥ इदंचतेपांडुस्तुतस्वकर्मक्षात्रमुत्तमम् ॥ अपिक्लृप्तमतिश्रे
यःसुखायैवाद्यायच ॥ १३ ॥ अपिकुत्सितमप्यन्यदप्यधर्ममयक्रमम् ॥ श्रेष्ठेस्वंयथाकर्मतथेहामृतवान्भव ॥ १४ ॥ मूर्खस्यापिस्व
कर्मैवश्रेयसेकिमुसन्मतेः ॥ मतिर्गलदहंकारापतितापिनलिप्यते ॥ १५ ॥

कुर्वतोहरतश्चेत्यर्थः ॥ १० ॥ क्वचिह्यौकिकेशास्त्रीयेवाव्यवहारेनराजते ॥ अनर्थानास्करहितपुरुषार्थायनकल्पतइतियावत् ॥ ११ ॥ कार्यमवश्यकर्तव्यशास्त्रीयकर्म अ
कार्यमनावश्यकर्तव्यः किकम् नतुनिषिद्धमप्रसक्तेः ॥ १२ ॥ क्षात्रक्षत्रियाणाविहितसमाभेष्वपलापनबधुवधहृत्पत्न्यात्क्रूरमपिचित्तशुद्धिद्वाराब्रह्मज्ञानादिसुखायैव तथाधर्मय
शोराज्यस्वर्गायभ्युदयायचेत्यतिश्रेयएवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ तर्हिपद्वधुवधादन्यतद्गोणभीष्मकपादिगुरुवधहृत्पुंक्तिसितकर्मतन्मयाकथकार्यामित्यजुनस्यतत्राधर्मत्वशकासत्यश
पथारिणानिवारयन्नाह ॥ अपीति ॥ पूजार्हेषुतद्विपरीतशस्त्रोद्यमनप्रहरणायधर्मबहुलक्रममपिनेस्वंयुद्धकर्मयथायेनसत्येनशास्त्रप्रामाण्येनश्रेष्ठतथातेनसत्येनइहास्मिन्
द्वेअमृतवान्अमरणधर्माविजयीभवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ यत्रअज्ञस्यापिस्वधर्मःश्रेयसेतत्रतत्त्वज्ञस्यतस्मान्नरकादिप्रसक्तिर्दूरापासैव पातित्यावहैर्महापातकादिकोदिभिरपिनि
रहंकारमतेर्लैपाभावादित्याशयेनाह ॥ मूर्खस्यापीति ॥ १५ ॥

र्षिराभ्यन्तराभिदिताभयमुक्तमुद्धेतोभ्रमूलानिपाथानिरसभूलात्तथाऽभयादतिपायेनकदाचिदभयमसक्तिं स्यात्फलसंगत्यागेनसिद्धिसिद्धिसमगालक्षणयोगस्यस्यगुत
 दक्षतिरस्तिनालीद्रेतयोगस्थिनिमयविराति ॥ योगस्यदति ॥ १६ ॥ अथबाधस्यमाणलक्षणप्रकार्यणबुद्ध्याकृतशारीर्यमिदकर्मनेषभायेत्याह ॥ शतीति ॥ १७ ॥ निर्धि
 शयप्रसन्नत्वज्ञाननरदशमध्यगुणभरापणबुद्ध्याबाधकमकुलतोषिनकमपदस्याह ॥ इत्यरेति ॥ १८ ॥ अथसर्वसकमपत्यागलक्षणसत्यासयोगमुक्त्याधिनेकमपधम
 सतिरस्याह ॥ सत्येत्येति ॥ १९ ॥ एवमुपदिष्टानुनसगत्यागार्थानांलक्षणैर्धिभागजिज्ञासुपृच्छति ॥ सगत्यागस्येतिद्विभ्याम् ॥ २० ॥ २१ ॥ आत्यन्तिकसगत्यागस्यत्यतस्त्वपरि
 क्षानमनरणायाद्ब्रह्मास्तत्त्वमवगमन्यप्रमलक्षणेनविराति ॥ सर्वेति ॥ तयाचनिर्धिकमपसमाधिपरिपाकसाक्षात्कारानुभवसिद्धिनिष्पन्नप्रत्यगात्मरूपमेवब्रह्मेत्यर्थ

योगस्य कुरुकमाणिसगत्सत्काधनजय ॥ नि संगस्त्वययाप्राप्तकर्मवात्यनिवध्यसे ॥ १६ ॥ शान्तवक्षवपुर्भूत्वाकर्मवक्षमयकुरु ॥ वक्ष्मा
 पणसमाचारोवक्षवभवसिस्तणत् ॥ १७ ॥ इत्यार्षितसवायर्ह्येवरात्मानिरामय ॥ इत्यर सर्वभूतात्माभवभूषितभूतल ॥ १८ ॥ स
 न्यस्तसवसकल्य सम शान्तमनामुनि ॥ सत्यासयोगयुक्तात्माकुवन्मुक्तमतिर्भव ॥ १९ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ सगत्यागस्यभगव
 त्तयावक्ष्यापणस्यच ॥ इत्यरापणरूपस्यसत्यामस्यचसर्वश ॥ २० ॥ तयाज्ञानस्ययोगस्यविभाग कीदृशभ्रमो ॥ क्रमेणकययैतन्मे
 नद्वामोहनिवृत्तये ॥ २१ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ सवसकल्यसशान्तौप्रशान्तवनवासनम् ॥ तर्किचिद्वावनाकारयत्तद्वक्षपरविदु
 ॥ २२ ॥ तदुपयोगविदुर्ज्ञानयोगचकृतबुद्धय ॥ वक्षसर्वजगदहचेतिवक्ष्यापणविदु ॥ २३ ॥ अतश्चून्यवाहिश्चून्यपापाणद्धदयोपमम् ॥
 शान्तमाकाशकोराद्धन्तदहस्यनदशपरम् ॥ २४ ॥ ततद्वपदुत्पानमीपदन्यतयोदितम् ॥ सजगत्प्रतिभासोपमाकाशमिवश्चून्यता
 ॥ २५ ॥ भावोहमिति कोप्यप्रत्येकमुदितविव्रते ॥ कोटिकोट्यशकलित कद्वैतप्रतिग्रह ॥ २६ ॥

॥ २२ ॥ तदुपयोगदशकारावहितोषतदन्तिमज्ञाननिवृत्तिफलपद्विज्ञानभाङ्गलक्षनुकूलधाराभाश्रयानुयोगमित्यर्थ ॥ ब्रह्मण्यप्रतिभतभ्यस्यजगत्तद्विभिन्नगुहकारस्यचवा
 धानुप्यवस्थापयमित्याह ॥ ब्रह्मति ॥ २१ ॥ ब्रह्मणिजगदहकारयोर्बाधोपपत्तयेतथाभ्यस्तत्त्वक्तुब्रह्मत्वरूपमाह ॥ अतश्चून्यमित्यादिना ॥ नदृश्यमिति ॥ सर्वदृश्यनिषेधेद
 शोत्पिदृश्यत्वान्निपथ किन्तस्यादिस्यभगवत्प्राप्तदृशपरमिति ॥ दशोदृश्यतानिपथोबाधदशस्यावहितदृशपरमदृशनरस्यान्तुनदृशीत्यर्थ ॥ २३ ॥ ततस्तादृशत्वभावादीपदन्त्यत
 यादितपसमभ्यानशायजगद्यभिभास सगपधनगराकाशमिषयूच्यतेवेत्यर्थ ॥ २४ ॥ सत्यासोपवर्णनोपपत्त्यर्थमब्रह्मणिजगत्वारोपवर्धेत्तदरोपुजीवेपुमत्येकमहभावाभ्यासद्वि
 तवभाषद्विपुनदत्याह ॥ भावद्वैतिद्विभ्याम् ॥ २५ ॥

एष अहमिति भावः रनाधिष्ठानादपृथगभूतएव ॥ हियस्माद्धेतोः पृथक्त्वपर्थतः परिच्छेदः स च ब्रह्मणिन असंश्रनाहमिति कश्चिद्वगच्छति ॥ तथाचावांगत्वेन पृथक्त्वोपपत्तिः
पृथक्त्वेन चावगत्त्वोपपत्तिरित्यवश्यमन्यतरस्मिन्हेयेनिरुपपत्तिकपृथक्त्वमेव हेयमिति भावः ॥ २७ ॥ अहतायामुक्तो न्यायो घटादिममतेहायामपियोज्य इति दर्शयस्तन्म
लाहतामहत्यागमेव दृढयति ॥ यथेति ॥ यथा अहमीहा अहभावो न पृथगस्ति तथा इह प्रतीचि घटादिममतेहा लक्षणो मर्कटोऽपि पृथङ्नास्तीति न जनुगणेण योज्यम् ॥ तथा च द्वि
विधापीहा अमो धिरिव पूर्णस्वमात्मेति नाहतामहोयुक्त इत्यर्थः ॥ २८ ॥ किंचाहममतादिसर्वविकल्पभेदे तत्तद्विषयवैचित्र्येण विचित्रे स्फुरिते पितृत्वात्तास्फूर्तिनिमित्ते अवस्थान
यानुगते सवित्स्वामात्रस्वभावे सर्वविकल्पागमापायसाक्षिणि प्रत्यगात्मन्येकत्वमपि स्फुरत्येव ॥ एवसतितचाप्यामहोयुक्तः सकुतो नो न क्रियत इत्यर्थः ॥ २९ ॥ इति उत्तरीत्या

अपृथगभूतएवैष पृथगभूत इव स्थितः ॥ पृथक्त्वं हिनपर्यंतो नाहमित्यवगच्छति ॥ २७ ॥ यथेहाहंतथेहास्ति घटादीहापिमर्कटः ॥ स्वमीहै
वं तथाभिधिः किमहंतां प्रतिग्रहः ॥ २८ ॥ विकल्पभेदे स्फुरिते संवित्स्वामयात्मनि ॥ वैचित्र्येण विचित्रेऽपि किमेकत्वेऽपि नो ग्रहः ॥ २९ ॥
इति ज्ञातविभागस्य बुद्धौ तस्य परिश्रयः ॥ कर्मणां यः फलत्यागस्तं संन्यासं विदुर्बुधाः ॥ ३० ॥ त्यागः संकल्पजालानामसंसंगः सकथ्यते ॥
समस्तकलनाजालस्य श्रवणैकभावना ॥ ३१ ॥ गलितद्वैतनिर्भासमेतदेव श्वरार्पणम् ॥ अवोधवशतो भेदो नास्ति वैषांचिदात्मनि ॥ ३२ ॥
बोधात्मा किल शब्दार्थजगदेकनसंशयः ॥ अहमाशाजगदहंस्वमहंकर्मचाप्यहम् ॥ ३३ ॥ कालोहमहमद्वैतं चाहमहंजगत् ॥ मन्मना
भवमद्भुक्तो मया जीमानं मस्कुरु ॥ मामेवैष्यसि युक्तेव मात्मानं मत्परायणः ॥ ३४ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ इह रूपेण वदे श्वरं चापरमे
वच ॥ कीदृशं तत्कदारुणं तिष्ठान्माश्रित्य सिद्ध्ये ॥ ३५ ॥

विश्वरूपज्ञातसारासारविभागस्य पुरुषस्य बुद्धौ तस्याहममतामहस्य यः परिश्रयस्तेन चार्थसिद्धः सर्वकर्मफलेष्वसृहा लक्षणस्यागः ॥ ३० ॥ तेन च सर्वसंकल्पत्यागलक्षण असंस
गसिद्धतीति प्रथमप्रश्नोप्युत्तरित इत्याह ॥ त्याग इति ॥ चतुर्थप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ समस्तेति ॥ सर्वस्य द्वैतजालस्य वाचरभणश्रुत्युक्तन्यायेन तदुपादाने श्वरमात्रत्वं भावनेत्यर्थः
॥ ३१ ॥ तत्रोपपत्तिमाह ॥ अवोधवशत इति ॥ ३२ ॥ तद्वृद्धीकाराय भगवात्स्वस्य सार्वारम्भलक्षणाविभूतिमाह ॥ अहमाशा इत्यादिना ॥ गच्छतीति जगत्त्वरम् ॥ स्वकर्मा
श्रयः ॥ ३३ ॥ अद्वैतपरद्वैतमपरहृषतन्मित्रस्य जगच्चाहमेवेत्यर्थः ॥ एवद्विह रूपेण विचारितारतम्येन मनोयस्य समन्मनाः भव ॥ तादृशे मयितथैव भक्तः श्रवणकीर्तनादिनव
विधभक्तिमान् भव ॥ तादृशस्य मेज्ञानयज्ञेन कर्मयज्ञेन वायजनशीलो भवेत्यर्थः ॥ एवमुक्तप्रकारद्वयेनापि युक्तामयिचित्तनिवेश्यमाभेवात्मानस्यात्मभूतमेव्यसिसाक्षास्वरपर
याचपारस्य सीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवमुक्तोर्जुनस्तेद्वैतपेयुक्तिर्योग्यमधिकारकालविभागच जिज्ञासमानः पृच्छति ॥ द्वे इति ॥ ३५ ॥

सामान्यजनसमाधार्यमुपमितस्य ॥ ३६ ॥ परमशुद्धिर्निर्गुरधिगमम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ततश्चित्तशुद्धिकर्मात् ॥ ३९ ॥ गुहाध्यायेवाशास्त्र ॥ इदं च सगुणभजनमया तु
 भ्यां च तदुभयाभाषसाध्यात्मिकपरितुलनमाश्रित्य सद्यो देवदेवता ॥ भावेक ॥ विज्ञानैकत्वमाद्यमन्त्राय स्थानया विधुद्धंति मन्त्रसततार्हममर्द्धभरस्य आत्मानपारमा
 धिष्य सत्त्वभूतशोधितसत्त्वार्थआत्मन स्वस्य च आत्मनशोधितस्य सत्त्वार्थकपदैककीकृत्या सत्त्वपरिपूणात्मानसम्यगुपयुष्यतां भिद्यो भवेत्पर्य ॥ ४० ॥ अहमराजागद्वहिसिन्धा
 रित्तिभूत्पुत्रेऽस्य पितृशोधितसत्त्वपरिशोधनपरवतात्पमिताह ॥ इदं वाहमिति ॥ ४१ ॥ मद्रुपदेशाद्यधोभेन तत्त्वस्य परवत्त्वरोषिभ्यांति सेत्स्यतीत्युक्ताह जननाय सिद्धि
 रत्त्याह ॥ मन्त्रेदिति ॥ ४२ ॥ आत्मानमधिष्ठानत्वेनागुणतम् ॥ आत्मपथ्यतांति ॥ ४३ ॥ सर्वार्थसर्वकारेण समधिष्ठित्याभ्यस्य हारदरया वाचनमनोपि ॥ ४४ ॥ सर्व

श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ सामान्यपरमचैव देरुवे विद्धि मे नय ॥ पाणयादियुक्तसामान्यशस्त्रचक्रगदाधरम् ॥ ३६ ॥ पररूपमनापतं य
 ल्मर्कमनामयम् ॥ ब्रह्मात्मपरमात्मनादिशब्देनेतदुदीयते ॥ ३७ ॥ यावदप्रतिबुद्धस्त्वमनात्मज्ञतया स्थित ॥ तावच्चतुर्भुजाकारदेवपू
 जापरोक्षव ॥ ३८ ॥ तत्कृमास्तनमुद्धस्त्वतो ज्ञास्यसितत्परम् ॥ ममरूपमनापतयेन भूयोन जायते ॥ ३९ ॥ यदिवावेद्यविज्ञातो भाव
 कदरिमदन ॥ तन्ममात्मानमात्मानमात्मनश्चाशुसश्रय ॥ ४० ॥ इदं चाहमिदं चाहमिति यद्यवदान्यहम् ॥ तदेतदात्मतत्त्वतु भूत्बुधुप
 दिशां न्यहम् ॥ ४१ ॥ मन्त्रे साधुविबुद्धोऽसि पदे विश्रांतवानसि ॥ संकल्पैरवमुक्तोऽसि सत्यैकारममयो भव ॥ ४२ ॥ सर्वभूतस्य मात्मानं सं
 वभूतानि चात्मनि ॥ परस्त्वं योगयुक्तात्मा स वज्रसमदर्शन ॥ ४३ ॥ सर्वभूतस्य मात्मानं भजत्येकत्वमात्मन ॥ सर्वयावत्तमानोऽपि न स
 नृयाभिजायते ॥ ४४ ॥ एकत्वसर्वशब्दाय एकशब्दाय आत्मन ॥ आत्मापि च न स न्यासद्रतो यस्य साशुतस्य तत् ॥ ४५ ॥ त्रैलोक्यपचेतसा
 मन्तराखोकोऽयं नकाशक ॥ अनुभूतिमुपाकृद सोऽहमात्मेति निश्चय ॥ ४६ ॥ त्रैलोक्यपयसा मन्तयोरसानुभव स्थित ॥ नव्यानामव्य
 ज्ञानाच्च सोऽयमात्मनि प्रारत ॥ ४७ ॥

भूतस्य मात्मानमिति श्रुत्वा कस्तनात्सर्वस्य योगे वषणयति ॥ एकत्वमिति ॥ सर्वभूतेष्वधिष्ठानतया स्थितमात्मानपथ्यसिद्धिवाच्यसर्वकारभ्युत्पादार्थोऽधिष्ठानमिति रिकस्यालाभावेकत्वम
 जतस्य परमाध्याप्य आत्मनः प्रार्थय स्वभावे पर्यवसन् स आत्मापि च न स भूतभूतपयस्य भाषेनाप्यसत्त्वसमभूतद्वयत्वमात्र किन्तु भूमानद्विदेकत्वमात्रोपस्थानुभवागतस्तस्या
 श्रुतस्य मन्त्रस्य काष्ठमन्त्रमन्त्रादिसर्ववर्गिकपाराहितभूतानदात्मकैक्यन्यपयस्य स्थानीति तात्पर्यमिदं ॥ ४५ ॥ तस्य केनाप्यननुभवाहृत्यंनपरोक्षतायसत्त्वकाधारयति ॥ त्रैलो
 कोपमात्मेति नपापद्वयवर्गिकारित्यर्थ ॥ ४७ ॥

अनुभवनीयेन विषयजातेन मुक्तोरहितः अतएव दुर्लक्ष्यत्वात्सूक्ष्मः ॥ ४८ ॥ सर्वपदार्थानामंतरधिष्ठानतया देहानामंतस्तु प्रकाशकतया च स स्थितः ॥ ४९ ॥ देहांतः स्थितिदृष्टा
नेन विशदयति ॥ सर्वोति ॥ यथा सर्वरत्नानामतर्गतं तदेव हिरण्यमिदं तद्वदित्यर्थः ॥ ५० ॥ असंस्थित इवेत्युक्तितात्पर्यं विषयमलेपकत्वे दृष्टान्तरेण विशदयति ॥ यथेति
॥ ५१ ॥ सर्वदेहेष्वतः स्थित्वा तर्थाभिमतया विधारकत्वे व्यलक्ष्यत्वे दृष्टान्तमाह ॥ मुक्ताफल इति ॥ ५२ ॥ तथा धिष्ठानात्मनानिर्विकारस्थितिर्ब्रह्मतसैव वास्तवी यानुमुक्तास्तु तनुवद
तर्थाभिमतया स्थितिर्याचरानेषु भावत्यकदजीवतया स्थितिस्ते उभे अप्यस्तसापेक्षे जगद्वहारा र्थकल्पिते इति नावास्तव हतव्यं हंता तस्य युक्तपापतः फलप्रदो वा स्वात्मा तिरिक्त इत्याशा

अंतःसर्वशरीराणां यः सूक्ष्मो नुभवः स्थितः ॥ मुक्तो नुभवनीयेन सोऽयमात्मा स्ति सर्वगः ॥ ४८ ॥ समग्रपयसामंतर्पथा धृतमिव स्थितम् ॥
तथा सर्वपदार्थानां देहानां संस्थितः परः ॥ ४९ ॥ सर्वाभिनिधिरत्नानां सबाह्याभ्यंतरे यथा ॥ तेजस्तथा स्मिन् देहानामसंस्थित इव स्थितः
॥ ५० ॥ यथा कुंभसहस्राणां सबाह्याभ्यंतरे नभः ॥ जगच्च यशरीराणां तथारमाहमवस्थितः ॥ ५१ ॥ मुक्ताफलशतौघानां तंतुः प्रोतवपु र्य
था ॥ तथा च देहलक्षाणां स्थित आत्मा स्थलक्षितः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मादौ लणपर्वते पदार्थानि कुरंवके ॥ सत्तासामान्यमेतद्यत्तमात्मानमजं वि
दुः ॥ ५३ ॥ तदीषत्स्फुरिताकारं ब्रह्म ब्रह्मैव तिष्ठति ॥ अहंतादिजगत्तादिकमेण भ्रमकारिणा ॥ ५४ ॥ आत्मैव दंजगद्द्रूपं हन्यते हंतिवान्
किम् ॥ शुभाशुभैर्जगद्भूतैः किमस्यार्जुन तिष्ठते ॥ ५५ ॥ प्रतिविंबेष्विवादर्शसमं साक्षिवदा स्थितम् ॥ न स्यात्सु न विनश्यंतं यः पश्यति
स पश्यति ॥ ५६ ॥ इदं चाहमिदं नेति द्वौ दं कथ्यते मया ॥ एवमात्मा स्मिन् सर्वात्मा मामेवं विद्धि पांडव ॥ ५७ ॥ इमाः सर्वाः प्रवर्तन्ते सर्गप्र
लयविक्रियाः ॥ आत्मन्यहंता चित्तस्थः पयःस्पंदा इवांबुधौ ॥ ५८ ॥ यथोपलब्धं शैलानां दारुत्वं च महीरुहाम् ॥ तरंगाणां जलत्वं च पदा
र्थानां तथात्मता ॥ ५९ ॥ सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥ यः पश्यति तथारमानमकर्तारं स पश्यति ॥ ६० ॥ नानाकारविकारे
षु तरंगेषु यथापयः ॥ कटकदिषु बहमेन भूतेष्वारमा तथार्जुन ॥ ६१ ॥

यनाह ॥ ब्रह्मादाविति त्रिभिः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अथ्यसैर्वधादिदोषैरलेपे दृष्टान्तरमाह ॥ प्रतिविंबेष्विति ॥ ५६ ॥ सर्वदेहेषु अहमहमिति प्रथमानि श्रिदंश एवाहं जडदे
हे द्विद्यविषयशोनाहमिति विभागोक्तिरपि दर्पणप्रतिविंबेष्वाकर्षणतरेषु पदादिषु च व्यावृत्तदर्पणस्वरूपपरिचयाय दर्पणादर्पणविभागोक्तिरवदेत्याह ॥ इदं चाहमिति ॥ इति
शब्दार्थाथ विभागप्रकारपरो द्वितीयस्तु उक्तिविभागप्रकारपर इत्ययौ नरुत्तमम् ॥ एव दर्पणवदेवालेपकोऽद्वय एवात्मा स न हं सर्वात्मा स्मि ॥ ५७ ॥ अहंता अभिमानवन्ति स्तद्व
तिचित्तेति श्रुतीति तत्स्था ॥ ५८ ॥ आत्मतापारमार्थिकीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ अकर्तारं प्रतिविंबचेष्टासु दर्पणवदेवाख्याप्यतमित्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ इत्यथ तद्विनिर्वाहकमेव ॥ ६३ ॥ यद्वानिर्विकारप्रसङ्गैकमेवाद्वयान्मादिभाषविकाराणामभ्ययात्माश्रयभूतकिमन्यदस्ति ॥ तेन धुषयादिभाषविकारावाक्यसति अगव
चिक्रियान्यदस्ति न किंचिदित्यर्थ ॥ ६४ ॥ कतः अगमप्रत्यक्षमाश्रयित्वाऽसम्भगनुभूय ॥ ६५ ॥ तेषामेवोक्तलक्षणविधियाद्यानि विवेकैव न्यायान्तरपीत्याशयेनाह ॥ निमानमोहा
दस्ति ॥ ६६ ॥ इति श्रीवाचित्थिवंतास्यपमकारो निर्वाणपरमेषु ० विषयाशास्य सर्ग ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ सुखदुःखद्वयसंवेहेतुर्हान्तकमस्तथा ॥ यदाल
भ्यधनदानतत्सर्वमिह कीर्तयते ॥ १ ॥ द्रष्टृर्विमुक्ता सुखदुःखसहितस्य दण्डवच्छरीरपुनक्तनशब्दसंवेकाहेतुः कथ्यतद्विधोऽसौपाय किमालभ्य चेत्यशाराकापरिहारद्वारेणात्मन्यनुभवे
दुक्तामोभगवानुवाच ॥ भूय एवेति ॥ धीयमाणापर्यायाश्रुतकाभाप्यउपरिविशयानार्थपर्यवर्णेन समुप्यते च ॥ २ ॥ तस्मादीदृशपापशुखदुःखसंवेदभ्यभवारयन्नाह ॥ भा

नानातरंगद्वयानि यथास्त्रोत्थानिवारिणि ॥ कटकठादीनि बाह्येभिर्भूतान्येव परात्मनि ॥ ६२ ॥ पदाय जातभूतानि बृहद्ब्रह्मचकारत ॥ एकमे
वास्त्रितविद्दृष्टयकनमनगापि ॥ ६३ ॥ किं तद्भावविकाराणां गम्यमस्ति जगद्वये ॥ कृते वापि जगत्किं वा किमु धारयिमुत्थसि ॥ ६४ ॥
इति श्रुत्वा भयवत्तभा वयित्वा सुनिश्चितम् ॥ जीवन्मुक्ताश्चरतीह भूत समरसाशया ॥ ६५ ॥ निर्मानमोहाजितसगदापा अध्यात्मनि
स्याविनिवृत्तकामा ॥ दद्वैर्विमुक्ता सुखदुःखसंज्ञैर्गच्छत्यमृतापदमव्ययतत् ॥ ६६ ॥ ॥ इ० वा० वा० टे० मोक्षोपायेषु नि० पू० अर्जु
नोपास्थाने अर्जुनापदेशानामन्विषाग सर्ग ॥ ५३ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ भूय एव महाबाहो शृणु मे परमवच ॥ यत्नेह प्रीयमा
णा यवद्वयमिहितकाम्यया ॥ १ ॥ भान्नास्पशार्हिको तेष्यरीतोऽप्यसुखदुःखदा ॥ आगमापायिनो नित्यास्तांस्ति तिस्रस्वभारत ॥ २ ॥ ते
तुनेकात्मनश्चान्येकातोऽपि स्वकवासुखम् ॥ अनापतेन वयमेकत पूरणसद्वते ॥ ३ ॥

भास्पादस्ति ॥ भीमो विषयापरिभारतिभाषार्द्विषयानि तेषां विषयसंस्पर्शास्तीतीतोऽप्यायुभावनमयुक्तसुखदुःखसंवेदय ॥ अथवाऽसुखद्वयद्वयस्य शाश्वदाद्य ॥ शीतोष्णपृ
ष्णुशरैरभाषय ॥ यथा रतिपीनोऽसुखदुःखपुण्ड्रुः स्वदेनेषु न शिथिले विपरीते इति निविषया सुखदुःखरूपादित्यर्थ ॥ एषदुःखदेनश्चर्यतन्विचारणोपायमाह ॥ नृत्तिस्ति क्षत्वेति ॥
निनिक्षोक्तं ० तस्य स्यात्पुनस्तुल्यं ॥ तया च विषयेषु विरज्य स्व अप्रियेषु निविषस्वेत्यर्थ ॥ २ ॥ यथाशुक्लाद्विरागतिस्त्रिष्विध्यास्तस्मादाह ॥ ते त्विति ॥ तेभाभा स्वर्शाभ्यते सुख
दुःखे वा चकाराद्यप्येति ॥ एकत्वन अद्वयपुणानदस्य भाषास्तस्मिन्मेन अत एव बोधावित्यर्थ ॥ किंच विषयमयनपुत्रादिसपदापूर्णैर्हृमिति चोत्था आगमिगति कसुखतद्वि
यायापि विषयसपदास्त्रितो हृमिति दुःखस्यास्य अपि तिरपधे पूरणसद्वतः सभाषद्वयनिविषस्तीत्यर्थ ॥ अनापते इति ॥ ३ ॥

यस्यस्पर्शानां विषयाणां भावाणां मिद्विषाणां चारण्यानामाख्यासत्त्वताप्रतीतिः स स्थिता उपशान्ता भवति समात्रास्पर्शभ्रमात्मको जीवो धीरस्तत्त्वदर्शी समदुःखसु-
 खो भूत्वा अमृतत्वाय कल्पत इत्यर्थः ॥ ४ ॥ न च प्रियादुःखादप्यः कथं स्वप्रतिकूलवेदनीयता स्वभावजस्युर्थेन ते सद्याः स्फुल्लभाह ॥ सर्वत्वादिति ॥ निरतिशयानदैकरसस्य आत्मन ए-
 व सर्वत्वादेते दुःखादिभेदाः शोभना भेदाः सुभेदाः प्रियतम धनपुत्रादिभेदा इव सा स्थितानप्रतिकूलवेदनीयता भजते प्राक्तनेन तु प्रातिकूल्यस्वभावो नासद्व्यादित्यर्थः ॥ ५ ॥ तदेव स्फुटी-
 कृत्य समर्थयति ॥ मनागपीति ॥ ६ ॥ न च सदपि दुःखाद्यात्मन्युत्पद्यते असत एव स्वकारण समवाय स्वसत्तासंबध आद्यक्षणसंबधो वा उभयोरित्येति कणभक्षाक्षचरणायुक्तिप्रति-
 क्षिपति ॥ नासत इति ॥ असतो दुःखादेर्भावः सत्तान विद्यते सतः अभावः असत्ता च न विद्यते ॥ स्वभाववैपरीत्यायोगात् वाचारभणादिश्रुत्या विकारमात्रस्यासत्त्वनिश्चयात् ॥ न-
 संस्थितास्पर्शमात्राख्यामात्रास्पर्शभ्रमात्मकः ॥ समदुःखसुखो धीरः सोमृतत्वाय कल्पते ॥ ४ ॥ सर्वत्वादात्मनश्चैते सुभेदाः संस्थिता इ-
 व ॥ असद्व्यास्त्वसद्वृत्तं कथं सोऽदुर्न शक्यते ॥ ५ ॥ मनागपि न विद्यते सुखदुःखे तु सर्वशः ॥ सर्वत्वादात्मनश्चैतस्य सत्ता कथं मनात्मनः ॥ ६ ॥
 नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ॥ नास्त्येव सुखदुःखादिपरमात्मनि सर्वगः ॥ ७ ॥ सत्त्वास्त्वमतीत्य क्वाचित् योर्जगदात्मनोः ॥
 त्यक्तानां किंचिन्मध्ये च शेषे वद्वपदो भव ॥ ८ ॥ न ह्यप्यति सुखैरात्मनो दुःखैर्लभ्यति नोऽर्जुन ॥ दृश्यदृशेन तन्मापिशरीरांतर्गतोऽपि स न-
 ॥ ९ ॥ जडं चित्तादिदुःखस्य भाजनं देहतां गतम् ॥ न चैतस्मिन् क्षते क्षीणे किंचिदेवात्मनः क्षतम् ॥ १० ॥ जडं देहादिदुःखादेर्यादिदं भोक्तु-
 संस्थितम् ॥ तन्मायाभ्रममेवांगविच्छिन्नो धवशोऽस्थितम् ॥ ११ ॥ न किंचिदेव देहादिन च दुःखादिविद्यते ॥ आत्मना यत्पृथग्भूतं किं के-
 नातो नुभूयते ॥ १२ ॥

नु सर्वविकाराणामसत्त्वेऽपि द्वाध्यन्यतमविकारानां लिङ्गितप्रकृतिप्रदाद्यदर्शनात्तस्याप्यसत्त्वशून्यतापरिशेषः किन स्यादिति चेन्न ॥ विकारेष्वनुगतसद्वृत्तेर्निर्विषयत्वायोगेन विकारा-
 सत्त्वेऽपि शून्यपरिशेषानापत्तेः ॥ यद्विदुःप्यसदेव स्यात्ताहिंघटः असन्नघटः असन्निवृत्तवान्वतरस्यत् ससादित्येव चानुवर्तते अतस्तन्मात्रमेव परिशिष्यते ॥ यस्तु विकारेषु सदिदमिदं भि-
 मानः सोऽधिष्ठानसत्तानुबोधेन स्वत इति सुखदुःखादिना स्वेत्यर्थः ॥ ७ ॥ जगतः सत्त्वमतिनिरतिशयानदात्मनः असत्त्वमतिचल्यक्तातयोर्जगदात्मनोर्मध्ये अंतरालेऽप्यसंघट-
 तानि भिन्नतमनस्तमश्चातिनुच्छिन्नमिति त्यक्ताशेष्यत इति शेषश्च दात्मा तस्मिन् वद्वपदः भतिष्ठतो भव ॥ ८ ॥ दृश्यानि हर्षमलाभ्यादीनि साक्षितया पश्यतीति दृश्यदृक् ॥ न हि दृश्यास्ते-
 दृग्धर्मा भवितुमर्हतीति भावः ॥ ९ ॥ किं हि दुःखं हर्षादिभाजनतत्राह ॥ जडमिति ॥ एतस्मिन् चित्तादौ ॥ १० ॥ इदं चित्तादिघटितजीवरूपम् ॥ ११ ॥ १२ ॥

यरि६२ स्वन्वयोऽन्यथानिरतस्तस्यभ्योर्धनेर्वाधनरयति ॥ अथट्टांतकयथाभीत्यन्य ॥ १३ ॥ १४ ॥ कीदृशं सर्वोपस्तमाह ॥ विष्यगिति ॥ विष्वविष्वक्पूर्वप्रक्षीव
 ॥ १५ ॥ अथवाधायकांटे ॥ १६ ॥ कालवार्ध्यावाच्य ॥ कालवार्ध्यावाच्यमास ॥ सदसद्भौभावाभावविकम्बो ॥ १७ ॥ १८ ॥ तत्करिष्यमाण्युक्तयासीहिणीक्षया
 लग्नापमर्लणेषुर्हितं अतः अनुभवात्तनाशुद्धप्रक्षीवममयुर्धत्स्य ॥ १९ ॥ २० ॥ नूनंस्वनिष्ययेनार्किष्वनजागतेर्हृदिह्रिपुष्पा ॥ खड्वातोगुहापरिच्छिन्नोवायुर्
 यट्टवयुधाम्यन्तेर्नैवातोविनश्यति ॥ आतिर्दुःखमवोधोत्थासम्यग्योधेनभारत ॥ १३ ॥ यथारज्ज्वाभहिभयवोधात्तस्यत्ववोधज
 म् ॥ तथट्टाट्टु खादिधोधात्तस्यत्ववोधजम् ॥ १४ ॥ विष्वविष्वमजवक्षननश्रुतिनजायते ॥ इतिसत्यपरविद्धिवोध परमणुपस ॥
 ॥ १५ ॥ वक्षानुधातरात्त्वकिंचिद्द्व्याविलीयते ॥ वक्षवर्त्तसुरस्यप्रवक्षैवासिनिरामयम् ॥ १६ ॥ यावत्कालक्रियादेशास्त्वमहसैनि
 यद्व ॥ वक्षणीवपरिस्पटानाञ्चल सदसद्भौ ॥ १७ ॥ जहिमानमदशोकभयमीहासुखासुखे ॥ हैतमेतदसद्गुपमेकं सहृपवान्भव ॥
 ॥ १८ ॥ पुरुषात्तहिणानाचस्वयणानुभवात्मना ॥ वक्षणाद्युहितशुद्धवक्षवक्षमयकुरु ॥ १९ ॥ असंविदन्सुखदुःखंलाभालाभौजया
 जयो ॥ शुद्धवक्षरनागच्छवक्षान्विस्त्वहिभारत ॥ २० ॥ लाभालाभसमोभूत्वाभूत्वा नूननकिंचन ॥ खड्वातइवास्मदीप्रकृतकार्यमा
 चर ॥ २१ ॥ यत्करोपियदथासियज्जुहोपिटासियत् ॥ यत्करिष्यसिकोतेयतटाभोतिस्थिरोभव ॥ २२ ॥ यन्मयोयोभवत्यतः सतदा
 नाल्यसशयम् ॥ वक्षसस्त्यमवाभुत्ववक्षमत्यमयोभव ॥ २३ ॥ अनपेक्षफलवक्षभूत्वावक्षेतिभावितम् ॥ क्रियतेकेवलकर्मवक्षेनय
 यागतम् ॥ २४ ॥ कमण्ययमयपभ्यत्यकमणिचकर्मय ॥ सद्युद्धिमान्मनुष्येपुसवाकं दत्त्वायर्मर्कत् ॥ २५ ॥ माकर्मफलहेतुर्भुर्मातेस
 नास्त्यमणि ॥ योगस्य कुरु कर्माणि सागत्यक्काधनजय ॥ २६ ॥

॥ २१ ॥ सवक्रियाणांमर्तव्रतिनिष्यत्येयमेवमवर्णामित्याशयेनाह ॥ यदिनि ॥ २२ ॥ यन्मय पदाकारचित्त ॥ २३ ॥ अपेक्षायाअभाव-अनपेक्षम् ॥ अर्थाभावेव्य
 र्थाभाप ॥ सवक्रामोपरमलदूपरट्टपरमपुटपाय स्वयभूत्वाकेषट्टदधाषेट्टाक्षप्रभातिभावनयाधितकर्मिकयते ॥ २४ ॥ ययुषाण्कमण्युक्तरीत्याअकर्मनिक्रियप्रसपरय
 त्यमभिप्रक्षिण्यथाविध्यतयतिहादयकमअवर्धकं नभ्यपययनिसुद्धिमाविष्वेकीसपुषधत्यकृत फलतश्चकालपूर्णकर्मकरोतीतिहेतुकमकमकदुक्तोवादिदित्यर्थ ॥ २५ ॥
 कमण्डलान्तराभादीनिद्वयन्दत्तनिमित्तानिपस्यत्यथाधिधोमायु ॥ अकर्मणिनामकमाकरणधितेसगआसक्तिमाश्रययोगस्यभ्यागुक्तसिद्धिखमट्टिटिमतिवित ॥ २६ ॥
 १ मुद्राभ्रतैकनागच्छप्रसाध्यस्वदभारतनिषाट्टांतक

मूढान्तत्त्वदृष्टिप्रमादम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ मूर्ख्युक्तप्रमादस्थितेसत्यवश्यमासक्तिर्भवेदेवततोऽनर्थपरपरेत्यर्थः ॥ २९ ॥ तत्त्वदर्शनाप्रमादोऽनुनिरासकेऽत्यतएवाकर्तृतासिद्धान्ती
 त्याह ॥ परमिति ॥ ३० ॥ तेनचभूमिकाकमाद्विदेहकैवल्यान्तसिद्धान्तीत्याह ॥ अकर्तृत्वादिति ॥ ३१ ॥ अकार्यप्रमादान्निषिद्धचकुर्वन् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सव्ययसक्तिर्योपि
 स अव्ययतामकियताम् ॥ ३४ ॥ अलब्धस्यलाभोयोगोऽलब्धस्यपालनक्षेमस्तदुभयार्चिताभून्व्य ॥ ३५ ॥ त्यक्तसर्वकर्मणोमानसविषयासगसत्वेदांगिकएवससन्त्यासइ

कर्मसक्तिमनाश्रित्यतथानाश्रित्यमूढताम् ॥ नैकर्ममप्यनाश्रित्यसमस्तिष्ठयथास्थितम् ॥ २७ ॥ त्यक्त्वाकर्मफलासंगंनित्यत्वमोनि
 राश्रयः ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोपिनैवकिंचित्करोतिसः ॥ २८ ॥ आसक्तिमाहुःकर्तृत्वमकर्तृरपितद्भवेत् ॥ मूर्ख्यस्थितेहिमनसितस्मान्मो
 र्ख्यपरित्यजेत् ॥ २९ ॥ परंतत्त्वज्ञमाश्रित्यनिरासकर्महात्मनः ॥ सर्वकर्मरतस्यापिकर्तृतादेतिनक्वचित् ॥ ३० ॥ अकर्तृत्वादभोक्तृत्वम
 भोक्तृत्वात्मैकता ॥ समैकत्वादनंतत्वंततोब्रह्मत्वमातंत्तम् ॥ ३१ ॥ नानातामलमुत्सृज्यपरमात्मैकतांगतः ॥ कुर्वन्कार्यमकार्यंचनैव
 कर्त्तात्वमर्जुन ॥ ३२ ॥ यस्यसर्वसमारंभाकामसंकल्पवर्जिताः ॥ ज्ञानाग्निदग्धकर्माणंतमाहुःपंडितंबुधाः ॥ ३३ ॥ समःसौम्यःस्थि
 रःस्वस्थःशांतःसर्वार्थानिस्पृहः ॥ यस्मिष्ठितिससव्यग्रोऽप्यलमव्यग्रतांगतः ॥ ३४ ॥ निर्द्वंद्वोनित्यसत्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवान् ॥ यथा
 प्राप्तानुवर्तीत्वंभवभूपितभूतलः ॥ ३५ ॥ कर्मद्रियाणिसंयम्ययआस्तेमनसास्मरन् ॥ इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारःसुउच्यते ॥ ३६ ॥
 यस्त्विन्द्रियाणिमनसानियम्यारभतेर्जुन ॥ कर्मैन्द्रियैःकर्मयोगमसक्तःसविशिष्यते ॥ ३७ ॥ आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठंसमुद्रमापःप्रवि
 शंति यद्वत् ॥ तद्वत्कामायप्रविशंतिसर्वसशंतिमाप्नोतिनकामकामो ॥ ३८ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायेपु०नि०पू०अर्जुनोपा
 ख्यानेआत्मज्ञानोपदेशोनामचतुष्पञ्चाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

त्याह ॥ कर्मैन्द्रियाणीति ॥ ३६ ॥ समनस्केन्द्रियनिग्रहवतोयथाशास्त्रव्यवहरतोपिकलासगत्यागात्सन्ध्यासफलमस्तेवेत्याशयेनतंप्रशंसन्त्याह ॥ यस्त्विति ॥ ३७ ॥ तस्मान्निग्रह
 इतिसर्वेन्द्रियस्यसन्ध्यासिनएवसर्वकामोपरमात्परमपुरुषार्थोऽन्यस्येत्युपसहरति ॥ आपूर्यमाणमिति ॥ यद्वत्आपोनद्यआपूर्यमाणसमुद्रंप्रविशतितद्वावमापन्नावर्त्तियतेत
 द्दचलेब्रह्मणिप्रतिष्ठाप्यस्यतसन्ध्यासिनसर्वकामामिथ्यात्वबुद्धिबाधितविषया सत प्रविशत्यात्मन्येववर्त्तियेयात्ममात्रतामापद्यतेसएवसर्वानर्थशान्तिलक्षणमोक्षमोतिननुका
 म्यतइतिकामाविषयास्तत्कामनाशीलइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेति०पू०चतुष्पञ्चाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

रहनशोष्यनागालामूदरस्वधोऽमम् ॥ मूढो नन्मादिभाग्पालास्रलुनेत्यमधपथे ॥ १ ॥ शुज्यतदतिभोगदेहधारणहेतवो नपानादयतेपांसत्यागनकुयात् ॥ हितमितमेध्या
 शनपुपादयादित्यर्ध ॥ भोगानाभाधर्मधर्वातत्तोषवसपादनम्यसतिताषनकुयात् ॥ तष्टाभालाभाविपुष्टसमनेवस्यतव्यमित्यर्थ ॥ १ ॥ एवदेहस्यभावनानपिनकार्येत्याह ॥
 अनात्मनाति ॥ भवत्सन्निजम्मादिविक्रियास्यभावे ॥ २ ॥ ३ ॥ उक्तोऽर्थमर्थार्थोर्निहिशीयतेदतिशुर्तिमयमाणयन्मात्रिमानिकपरिषदएषशर्णातावेहधर्माणामात्मनिप्रसजक
 सत्यागनुनर्णाणतद्विषयस्तिरित्याह ॥ नहीति ॥ अचितात्मावेहादिपरिषदनिमित्ताच्चिताद्विष्यददृश्य ॥ कर्मणिमुद्धादी ॥ ४ ॥ मौर्त्यस्थितेअक्षतापन्ने ॥ ५ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ न कुर्थाद्रोगसत्यागंनकुर्थाद्रोगभावन्मम् ॥ स्यातव्यसुसमेनेवययाप्रामानुवर्तिना ॥ १ ॥ अनात्मन्यात्मतां
 देहनामावयमवात्मनि ॥ आत्मन्येवात्मतांसत्येभावाभावकरुपिणि ॥ २ ॥ देहनाशमहाबाहेनकिंचिदपिनश्यति ॥ आत्मनाशोहिना
 श स्यात्तचालानश्रुतिध्रुव ॥ ३ ॥ नहिशीयत्यचित्तात्मात्यक्तसर्वपरिग्रह ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोपिनेवकिंचित्करोतिस ॥ ४ ॥ आस
 तिमार्द्ध कर्तृत्वमकतुरपितद्वेत् ॥ मौस्यस्थितेहिमनसितस्मान्मौर्त्यपरित्यजेत् ॥ ५ ॥ परतत्त्वज्ञमाश्रित्यनिरासकेर्महान्मन ॥ सर्व
 कमरतस्यापिकृताटतिनधर्चित् ॥ ६ ॥ अविनाशमनापतमात्मानमजरविदु ॥ नश्यत्यात्मेतिदुर्वोधोमातवास्त्विहदु खद ॥ ७ ॥
 नतथापरिष्यतिविदितालानउत्तमा ॥ पश्यत्यनात्मनात्मानस्वभागमन्यात्मनानि ॥ ८ ॥ अर्जुनउवाच ॥ एवचेभिजगन्मा
 यमुदानामपिमानद ॥ देहनाशसमुत्पन्नेइदृणदृणकिंचन ॥ ९ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवमेतन्महाबाहेनकिंचित्तस्यनिक
 चित् ॥ आत्मवात्स्यविनाशालार्कितस्यकविनश्यति ॥ १० ॥ इदंनष्टमिदयुक्तमितिमाहअन्माहते ॥ अन्यत्तयानपस्यामिर्वध्याश्रीतनय
 यथा ॥ ११ ॥

नयेपापमाह ॥ परमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥ मयाआत्मानरयतीत्येवमकोणनपरिषयति ॥ कुनोपपरयति यतस्तेआत्मन्येवआत्मयानि स्वमात्मानमनात्मदेहादिकपनपरयतीत्य
 पर ॥ ८ ॥ नचधर्ममूढोदेहात्ममुद्धारयदुनमत्तयादितेयात्न्यारोआत्मनोपोनात्स्वेवेतिमरणानिर्वर्ण स्यादित्यर्जुन शक्यते ॥ एवचेदिति ॥ इदमिदममधर्तुनकिंचन
 नष्टम् ॥ इदमितिपाठयथापरिगम्यम् ॥ ९ ॥ इदमपस्याभगवाम्परिहरति ॥ एवमेतदित्यादिना ॥ १ ॥ कथमाहिदेहनाशपुण्यलाभादेरनर्थत्वमर्थत्वधातेयांभाह ॥ इद
 मिति ॥ युक्तदृश्यम् ॥ स्वमपिपुण्यमरणजम्पमरतनर्पादिष्वप्येवदेहनाशमितिभाषः ॥ ११ ॥

अतएवसतोऽसत्त्वविरोधान्देहादेः सत्त्वमिति प्राणुक्तमित्याह ॥ नासत इति ॥ उभयोः सदसतोः ॥ सत्त्वेव असदसदेवनस्य भावविपर्यय इति अतो निर्णयस्तत्त्वदर्शिमिदं यो न मूढैरित्यर्थः ॥ १ २ ॥ एवमसत्तद्विनाशितद्विनाशितदसदेवेति नासतो बहुदेहादेर्मुद्देनाशेकश्चदनर्थ इत्याशयेनाह ॥ अविनाशीतिद्वान्ध्याम् ॥ १ ३ ॥ १ ४ ॥ अद्वयत्वाद्दिनाशकाप्रसङ्गेऽपि नात्मनाशप्रसक्तिरित्याह ॥ आत्मेति ॥ १ ५ ॥ एकत्वकारणसच्छब्दवाच्यद्वित्वकार्यमसदहनतयोर्मध्यमातरमधिष्ठानसन्मात्रम् ॥ १ ६ ॥ एवमपरिच्छिन्नस्यात्मनो मारणाद्विपरिच्छेद इत्यादिभ्यमेकोहेतुरित्यर्जुन पृच्छति ॥ तदिति ॥ तत्तर्हि ॥ किकृताकेन हेतुना प्राप्ता ॥ स्थितिर्नियतिः ॥ तस्यांच स्थितौ स्वर्गः सुखनरकोटुः स्वर्चा किकृतौ

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ॥ उभयोरपि दृष्टो तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शभिः ॥ १ २ ॥ अविनाशितुतद्विद्विचेन सर्वमिदं ततम् ॥ विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चिद्वक्तुं मर्हति ॥ १ ३ ॥ अतं वत इमं देहानित्यस्योक्ताः शरीरिणः ॥ अनाशिनो प्रमेयस्य तस्माद्युज्यस्वभारत ॥ १ ४ ॥ आत्मैव कोस्ति न द्वित्वमसतः संभवः कुतः ॥ अविनाशस्त्वनंतोऽसौ सतो न शोन विद्यते ॥ १ ५ ॥ द्वित्वैकत्वपरित्यागेशोऽप्यंयरि शिष्यते ॥ शांतं सदसतोर्मध्यं तदस्तीह परंपदम् ॥ १ ६ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ तन्मतोऽस्मीति भगवन्किंकृता तु तृणां स्थितिः ॥ कथं स्थितौ च लोकानां तौ स्वर्गनरकौ प्रभो ॥ १ ७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ भूमिरपो नलो वायुः खं मनो बुद्धिरिव च ॥ एतत्तन्मात्रजात्माजीवो देहेषु तिष्ठति ॥ १ ८ ॥ सकृष्यते वासना यारज्ज्वेव पशुपातकः ॥ सतिष्ठति शरीरांतः पञ्जरविहंगो यथा ॥ १ ९ ॥ सकालं देशतो देहाज्जर्जरत्वं मुपागतात् ॥ वासना वशतो याति ह्यक्षयणीद्रसो यथा ॥ २ ० ॥ श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ॥ गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गंधानि वाशयात् ॥ २ १ ॥ वासना वस्त्वमेवास्य देहो नेतरयुक्तिजः ॥ क्षीयते वासना त्यागे क्षीणे भवति तत्पदम् ॥ २ २ ॥

॥ १ ७ ॥ एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यतीति श्रुतितात्पर्येण भगवांस्माधत्ते ॥ भूमिरिति ॥ पचभूतमात्रानि भूतमनो बुद्ध्यादिव दितव्यमिदं स्थूलसूक्ष्मदेहतादात्म्यापत्तिरेव परस्य जीवभावः स एव जन्ममरणमुखदुःखादिभ्यमनियतिनिमित्तमित्यर्थः ॥ १ ८ ॥ तस्य विष्वक्पदे ह्यपरिप्रेते तदनुहपदे वै विष्वेच निमित्तमाह ॥ स इति ॥ १ ९ ॥ पूर्वदेहादेहतारगमनेऽपि वासनैव निमित्तमित्याह ॥ स इति ॥ २ ० ॥ आशेत आस्मिन्नित्याशयः पूर्वशरीरपुण्याद्विचतस्मात् ॥ २ १ ॥ अतएवास्य स्थूलदेहोऽपि वासनात्मक एव चिरानुदत्त्यास्थौ स्य भ्रम इत्याशयेनाह ॥ वासनेति ॥ क्षीणोतिगेतत्परमपदस्य मेव भवति ॥ २ २ ॥

परणालभूतेनेवाभ्यपनाहितआपुट अपवाधासमाधारिणोदेह-प्रेरणपरमात्मनाअवच्छेदयतिविषभावाभ्यार्द्दिगुण्येनमधेरावापुटआभिष्यक्तोभूत्वत्यय ॥ माययार्द्रज्जा
 लिङ्गपुरुषपापत्वेनाभ्यतिष्ठत् ॥ यमअरथाविभर्गीतिकमण्यण् ॥ २१ ॥ भ्योभयस्यु स्पर्शनवेतिपयुक्तनिष्ठिणोति ॥ अक्षरत्वभाषानिति ॥ स्वभावान्तराभ्यावपुहणराक्ती
 ॥ २४ ॥ तदवलोकरणमसिद्धमित्याह ॥ देहदति ॥ २५ ॥ २६ ॥ त्वचिदाकारोभूताकारोवायमयस्यस्त्रिदयस्त्रिवेदेदेशकालभोभ्यायाकारेअवतिष्ठतेभोजकाट्टोद्गा
 वितभासनाप्रकृतिगतभाकारपरमति ॥ २७ ॥ अत्यद्वैतस्यनारोप्येवमसंस्पर्शय ॥ अथवाधुपुमवदेहतन्नाशतसत्त्वचमापरय ॥ पयाधुपुमोनर्किकित्तरयतिनद्वैतित्यर्थ ॥ २८ ॥
 यतिपोभिनाषासनाकप्रित्वेनभाषानामधितादृशात्वेवाविसर्गाधारभ्यकूममित्याह ॥ यदैवेति ॥ आदिसर्गोद्दिश्यगुर्भूतेनएगुसर्गोपुणवाभ्यायाकारेगुभावनयापूर्वसर्गानुभववा
 वासनावान्तरापुष्टोभूत्वआभ्यतियोनितु ॥ जीवोभ्रममरामारोमायापुरुषकोचया ॥ २३ ॥ अक्षस्वभावानखिलाच्छरीरादासना
 वरा ॥ जीवोयद्दीप्त्वासयातिपुष्पाद्गन्धमिवानिल ॥ २४ ॥ देशेनिस्यदताभेतिजीवेकैतियनिर्गते ॥ निस्यंटावयवाभोगश्चातवातइव
 हुम ॥ २५ ॥ अचेष्टेष्टमेदादिदोषेरायात्यदृश्यात्म ॥ स्वतइत्युच्यतेनंदंशोविगतर्जावित ॥ २६ ॥ सर्जाव प्राणमूर्तिं खेयत्रयत्रावति
 ष्टत ॥ तंतस्ववासनाभ्यासात्यश्रुत्याकारमाततम् ॥ २७ ॥ अयदेहोहिजीवेनत्वसन्नेवावलोकित ॥ अस्थनाशोत्वमप्येवपश्यमावाप्तु
 पुनवत् ॥ २८ ॥ यदैवपश्यत्याकारांशेपानारांसायैवस ॥ आदिसर्गोभावनायाकिटैव्वेवविभावत ॥ २९ ॥ क्वाटित्युद्रवकालेहियय
 यादभ्यतेपुर ॥ आनिपातदेवास्याअविनाभाविसविद ॥ ३० ॥ प्राक्तनवासनामूलंपुरुषार्थेनजीयते ॥ यत्ननाद्यतनेनाशुल्यक्तनाय
 तनयया ॥ ३१ ॥

सनयंविभावतोविभावनायाधारादेवद्रव्यकल्पितगतयुद्धायादायमुल्लासयत्किंचिन्निर्मितम् ॥ किटैभिभूतिपूराणपसिद्धौ ॥ २९ ॥ ननुदत्तसिंहाकालेअगदासनामयमिथ्या
 भूतमलुस्त्रिधिकाळत्वर्यंकिपासमर्पणात्सर्वकरीनसभ्यतानुभावाच्चकासवमेवेत्याराकयाह ॥ क्वाटितीति ॥ उत्पत्तिकालेक्वाटित्वप्रथमक्षणेयययादेहपटादिद्रवमिथ्याभूतसत्यवा
 पुरादस्यतआविनारातदेवतयास्वभावमेवअभ्यतिनस्यभाषांतराअकते ॥ अस्यासदधिष्ठानभूतायास्तद्विनाभाविंसिरोययोत्पन्नद्रव्यस्थितिहेतुत्वास्सविद्दिनाभावेनेतर्पासताया
 अक्षरासन्नमिमाष ॥ ३० ॥ देशायाकाराणामासनामयत्वमलुकिन्नकायाह ॥ प्राक्तनमिति ॥ अगुभाषासनाकल्पितदेहायाकारस्यधुभाषासनाभ्यासमयूतब्रह्माकाररूपास
 मूढनाशकसकृन्मिमाष ॥ पुरुषार्थेनअभ्यपनमनानिपुरुषययमलजितेनारववाकारक्षानेनकीयतेवाच्यते ॥ अयत्नेनअपार्थित्वादिप्रेनेनसत्तनमायतनमधर्मानुदानयया
 कीयतेतद्वत् ॥ अयत्नेनदृष्टप्रेनेनसत्तनमायतनपुण्यदृष्टययाचार्योदेहवित्तिवा ॥ ३१ ॥

ननु बहूनां ज्ञानाय यतमानानां प्रयत्नः प्रबलः किं पूर्वतनकामकरो धादि वासनाभिर्विनाशप्रमानोदश्रय इति नोत्तरत्वं प्राबल्ये हेतुरिति चेत्तत्राह ॥ य एवंति ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु मध्ये य एव ममायु पुरुषार्थ आवश्यक इत्यभिनिवेशेन दृष्टं स एव पूर्वोत्तरप्रयत्नयोर्विशेषां शो जये प्रयोजकः ॥ तथा च तेषामोक्षाभिनिवेशमायाद्भोगाभिनिवेशादार्थाच्च पराभव इति भावः ॥ ३२ ॥ अत एव शास्त्रोपेय प्रयत्ने दृढाभिनिवेशः कार्य इत्याह ॥ अपीति ॥ ३३ ॥ तन्माद्ये पूर्ववासनावैचित्र्यात् सुखदुःखानर्थपरंपरासर्वतो दुर्वारैवेत्याशयेनाह ॥ नरकेति ॥ जरुध मोहवी अनाद्य ज्ञानमूढबुद्धिः ॥ ३४ ॥ तमेवाशयमज्ञो ज्ञानुरनीशो यमात्मनः सुखदुःखयोः ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गवानरकतुवेति व्यासवाक्यादिप्रसिद्धकारणान्तरसेदं निरासेन रुदजिज्ञासुरर्जुनः पृच्छति ॥ नरकेति ॥ जगत् स्थिते स्थितिनिमित्तस्यास्य जीवस्य ॥ ३५ ॥ न हेत्वन्तरसंभावनीयमेश्वरकामकर्मादीनामपि वासनानुसारेणैव सुखदुःख

य एव पुरुषार्थेन दृष्टो बलवता क्षणात् ॥ पूर्वोत्तरविशेषां शः स एव जयति स्फुटम् ॥ ३२ ॥ अपि स्फुटति विविधा द्रौवाति वा प्रलया निले ॥ पौरुषं हि यथा शास्त्रमतस्याज्यं न धीमता ॥ ३३ ॥ नरकस्वर्गसर्गादि वासनावशतो भितः ॥ प्रपश्यति चिराभ्यस्तं जीवो जरुध मोहधीः ॥ ३४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ नरकस्वर्गसर्गादिसंभ्रमे पुजगत्पते ॥ किमस्य कारणं बहिर्जीवस्य जगतः स्थितेः ॥ ३५ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ स्वप्नोपमानातेन ह श्रेयसे वासनाक्षयः ॥ चिराभ्यासवशात् सौदासं सारभ्रमकारिणी ॥ ३६ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ किमुत्थादेव देशे क्षीयते वासना कथम् ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मूर्खो मोहसमुत्थानात् स्वनात्मन्यात्मभावना ॥ आत्मज्ञानान्महाबोधाद्विलयं याति वासना ॥ ३७ ॥ भावितात्मा सिकौतेय सत्यं विज्ञातवानसि ॥ अयं सोऽहं जना एते मयैतित्यज वासनाम् ॥ ३८ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ वासना विलये जीवो विलीनो भवति स्वयम् ॥ यो हि यत्स तत् योऽच्छूनस्तन्नाशात्स विलीयते ॥ ३९ ॥

प्रापकत्वाद्वासनैवासाधारणं चिराभ्यास निरूढासत्यतिहेतुरिति तत्क्षय एव परमपुरुषार्थानां सर्वप्रयत्नैः कार्य इत्याशयः स्फुटीकुर्वन् भगवानाह ॥ स्वमेति ॥ शास्त्रीयप्रयत्नविना चिराभ्यासवशात् सौदासोपमानात् वासनैव येन हेतुना ससारभ्रमदायिनी तेन हेतुना तत्त्वज्ञानाभ्यासेन समूलवासनाक्षयः श्रेयस इत्यन्वयः ॥ ३६ ॥ वासनामूलं ज्ञानुकामोर्जुन पृच्छति ॥ किमुत्थेति ॥ अज्ञानमेव तन्मूलज्ञानादेव समूलतन्नाश इति भगवानाह ॥ मूर्ख्येति ॥ ३७ ॥ तत्र विचारादात्मस्वरूपपरिचयस्तेऽतस्तदादर्शनदेहतस्त्वविबुध्यादिष्वहं ममेति वासनाक्षयमात्रकर्तव्यपरिशिष्यत इत्याह ॥ भावितेति ॥ ३८ ॥ ननु वासनामयमेव लिङ्गतस्यति विबो जीवस्तदुत्थस्तस्य वासनाक्षये क्षय एव स्यादित्यनर्थयैव तत्त्वज्ञानवासनाक्षयश्चेत्याशयेनार्जुनः शक्यते ॥ वासना विलये इति ॥ विलीयते विनश्यति ॥ ३९ ॥

जन्मन परमानासिमासलक्षणपरमपुरुषायास्त्यमरणस्य आत्यंतिकानथनारास्त्यथ को भाजनातामेतिनकश्चिद्विलक्षणयाभ्याख्येयम् ॥ मसिद्धजन्ममरणेनप्राप्ते नत्सप्तस्य
समूलवासनानाशेतत्सक्यमाधातुत्वापरपयानुगुणत्वाच्च ॥ ४ ॥ अथेदयोयानिपतिष्वभाषसगारीजीव सचर्चिवादन्योभूतभाषाधीनजन्माद्विशेकालभेदभिन्नइत्य
भ्युपगतस्याप्त मतेर्वाभ्युपगमपरमायात शुद्धमद्वयत्वाविषयाविहितत्वत्तद्व्यमजानन्त्यास्येवर्जवजगद्वेकव्यनयाससरतीव्रतद्वेशाब्दीयम्वदणादिमयत्वेनस्वतन्त्रबुद्ध्या
सवासनाविषयिभूयस्तत्समावेशमिदमेतस्येत्यमुक्तिरितिधीत सिद्धांतप्रभुनकश्चित्त्वद्व्याधितोषेयइत्याशयेनभाषाप्रसमाधये ॥ स्वयमित्यादिना ॥ ४९ ॥ अनायत्तमन
व्याधीनम् ॥ ४९ ॥ साधुसमूलवासनामुक्तिपादद्वयपराणश्रीदन्मुक्तिरितिप्रसिद्धाद्वैषम्यव्याप्यनुभाविनुराग्येतिनमुक्तिफलभाजिषष्टय कायइत्याशयेनाह ॥ कीवन्नेवेति ॥
॥ ४९ ॥ स्वमोक्षानकभस्मिन्नासतिपयगोचरवाहित्यवाल्यभ्यर्कत्वात्प्रज्ञानेनेवेत्यारायेनाह ॥ यद्वति ॥ ४९ ॥ उत्तमायानसंक्षिप्यापसहरति ॥ इदं दर्शनस्येति ॥ स्वमा
जीवेविलयमायातदशकालान्प्रयारुतौ ॥ कोसौभाजनातामेतिजन्मनोमरणस्यच ॥ ५० ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ स्वयकल्पितस
कल्पमालरूपयदाविलम् ॥ तदेववाभनाकारजीवविद्धिमहामते ॥ ५१ ॥ अनायत्तमसंयत्समालरूपयदव्ययम् ॥ प्रवोधाद्वासना
मुक्तन्मोक्षविद्धिभारत ॥ ५२ ॥ जीवमेवमहायाहोतत्त्वब्रह्मयथास्थितम् ॥ वासनावागुरोन्मुक्तोमुक्तइत्यभिधीयते ॥ ५३ ॥ योननि
वासनोनूनसवधमपरपिस ॥ सर्वहोप्यभितोषद्पजरस्योयथास्वग ॥ ५४ ॥ इदं दर्शनस्यगर्नेशिविपिच्छिकेवसूक्ष्मपरिस्फुरति
यस्तनुवासनांत ॥ मुक्तस्त्वेवभवतीहहिवास्नेववधोनयस्तननुतत्सयएवमोक्ष ॥ ५५ ॥ ॥ इत्यर्पेवांवा० दे० मा० सोपायेपुनि
पू० अजुनोपास्थानेजीवतत्त्वनिर्णयानामपञ्चपाशान्तमसर्ग ॥ ५५ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ इतिनिर्वसंनत्वेनजीवन्मुक्त
यार्जुन ॥ अतशीतलतामेत्यबुद्धुत्वमलत्यज ॥ १ ॥ जराभरणानिशकआकाशविशदाशय ॥ तत्केष्टानिष्टसकल्पोवीतरागोभव
नय ॥ २ ॥ प्रवाहपतितकार्यमिदं किंचिद्यथागतम् ॥ कुरुकायाणिकर्मणिनकिंचिद्विनश्यति ॥ ३ ॥
याविहितत्वदुर्दर्शनस्यअनपस्यअमोषेवोषमाणस्ययस्यपरमात्मनोगर्नेर्देवजालिकिवाविच्छिद्येकेनानात्ममदायिनीयइत्यभासनाअतपरिस्फुरतिकीवजगदाकारेणय
तेसपुनुराधिकारिशरीरेवेदांतयथाप्योत्पन्नतत्त्वज्ञानसमूलवासनावधान्युक्तोभवति ॥ इहास्तिपरमात्मनिभुन्यात समूलाभासमेवधत्तासयएवमोक्षभवेत्यर्थ ॥ ४५ ॥
॥ इतिदीर्घाविष्टमंता प्र० नि पू० पञ्चपाशान्तमसर्ग ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ श्रीभगुक्तिमतिष्ठातस्मिन्नुनायोपदिश्यते ॥ स्थितस्तत्त्वजगद्वपुमनश्चिप्रवक्षितरा
य ॥ १ ॥ यपुद्गलवधुपधुस्त्वम् ॥ १ ॥ २ ॥ यदाहपतितशिराटप्यद्वारापरपरामर्तकार्यमवयकर्मव्यमिदुद्गमन्यानिचापरयकान्तिपागदानादीनिकर्मणि कुरुनकाचिन्तेनत
रवयोपस्यसतिरित्यय ॥ १ ॥

स्वस्य धर्मरूपमेव ॥ साप्रसिद्धा जीवन्मुक्ता ता तथा तादृश्येन देहे वेष्टा मात्रत्याग रूपेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुषुप्ता इव स्वात्मनि निःसकल्पा स्तिष्ठतीति सुषुप्तस्थाः सुषुप्तात्मावन्निर्विशेषा
 स्वस्य धर्मरूपमेव ॥ ६ ॥ अन्यदपि सुषुप्ति सात्म्य जीवन्मुक्तस्य लक्षणं स्तीत्याह ॥ स्थिराग्निमिति ॥ ज्ञानबाधितत्वात्तु च्छेभ्यद्विद्यार्थेभ्यो विषयेभ्यः स्वतः प्र
 षस्य ज्योतिरात्ममात्रावशेषाः स्फुरति ॥ ६ ॥ यथा कूर्मस्य शिरः प्रादाद्यगानि अल्पेपि विक्षेपे झटित्येवा
 यत्न विनैव व्यावृत्तानीन्द्रियाणि यस्य हृदि हृत्स्थे परमात्मनि मनसा सह स्थिराग्निश्चलासा स्थितिर्भैकरस्येन स्थैर्यमायाति ॥ यथा कूर्मस्य शिरः प्रादाद्यगानि अल्पेपि विक्षेपे झटित्येवा
 तः प्रविशति तद्वत् ॥ स तथा विषो जीवन्मुक्त इत्यर्थः ॥ ७ ॥ कथं तर्हि जीवन्मुक्ता व्यग्रहरकाले जगत्प्रत्यतीति चेन्मनोराज्यपरिकल्पितनिर्भिन्निकचित्रवैचित्र्यवदेति प्रदर्शना
 य जगत्सर्वमासर्गात्मनोरचितचित्ररूपेण वर्णयितुमुपक्रमते ॥ विश्वात्मनीति ॥ चित्तलक्षणश्चित्रकटुशिर्या विधातु आत्मनि तथा तेन तेन सर्वजनप्रसिद्धा न तवैचित्र्येण विश्वं

प्रवाहपतितं कर्म स्वमेव कियते तु यत् ॥ जीवन्मुक्तस्वभावो यसंसा जीवन्मुक्ता तथा ॥ ४ ॥ इदं कर्म त्यजामो दमाश्रयामीति निर्णयः ॥ मूढ
 स्य मनसो रूपं ज्ञानिनस्तु समस्थितिः ॥ ५ ॥ प्रवाहपतितं कर्म कुर्वतः शांतचेतसः ॥ जीवन्मुक्ताः सुषुप्तस्थाः स्फुरंत्यत्र सुषुप्तवत् ॥ ६ ॥
 स्थिरासंस्थितिमायाति कूर्मगानीव सर्वशः ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यो हृदि यस्य स्वभावतः ॥ ७ ॥ विश्वात्मनितया विश्वकालत्रयमयो दि
 तम् ॥ अभित्तिविजगच्चित्रं कुरुते चित्तचित्ररूपं ॥ ८ ॥ व्योम्नि व्योमात्मकमपि प्रस्फुटं दत्तिवर्त्तिभिः ॥ चित्तचित्रकरेणादौ चित्रं चित्रं
 वितानितम् ॥ ९ ॥ पश्चाद्वित्तिः कृताव्योमरूपा सावहो भ्रमः ॥ अपूर्वैवातिमायेयं लणकुड्यमयो शुभा ॥ १० ॥ नमनागपि भेदोऽस्ति
 स्फुटमप्युपलब्धयोः ॥ इमाया उपलक्ष्यं ते भित्तयश्चित्तचित्रजाः ॥ ११ ॥

कलस अभित्तिभिर्तिरहितविजगच्चित्रं कुरुते इत्यन्वयः ॥ ८ ॥ व्योम्नि अज्ञानाकारे व्योमात्मकमज्ञानमाप्रत्यक्षपत्त्या लब्धितुमयोपयमपि साभासातः कर्णहन्ति लक्षणवर्त्तिका
 भिः प्रस्फुटमभिव्यक्तचित्रमद्भुतचित्रवितानितविस्तारितम् ॥ ९ ॥ अद्भुतत्वमेव प्रसिद्धचित्रवैधर्म्येण दर्शयति ॥ पश्चादिति ॥ समटिमनसा सत्यसकल्यत्वात् सकल्पसमकालमेव
 जगच्चित्रं कृतततः पश्चाद्वित्तस्तदाधारा कृताव्योमरूपा अमूर्तार्काशरूपा चित्रधारणे अयोयैवेत्याश्रयं अतएवायं भ्रम इत्यर्थः ॥ अहो भ्रम इति पदयोरर्थक्रमाल्पचयति ॥ अपु
 र्वैवेत्यादिना ॥ इयं विरचना अपूर्वैव अतिशयिता माया अतिमाया तृणकुड्यमिव अत्यंतमसारापि भ्यां तदशाशुभा ॥ १० ॥ आश्रयार्थेति पददर्शयति ॥ नमनागपीति ॥ प्रसिद्धे पुचित्रे
 पुचित्रेभ्यो भिन्ना भित्तयो भवन्ति इमास्तुयाश्चित्तचित्रजा व्योमादिभित्तय उपलक्ष्यता सा स्फुटमप्युपलब्धयोराधारेययोश्चित्तत्वा विशेषान्मनागपि भेदो नास्तीत्याश्रय
 मित्यर्थः ॥ ११ ॥

अहोपमदस्य प्राद्वत्त्यशमपपप्यपमदस्यशमपपचयति ॥ व्योमदत्त्यादिना ॥ तामनश्चिधरश्चनान्पयोकाशयुत्पतमाश्रयतासत्यद्विधावत् ॥ हेतामरसलोचन ॥ तपक्षणिकस्व
 मन्त्राप्रपट्टाटिताह ॥ क्षणेनेति ॥ पटिकायापयोभागशृण ॥ १२ ॥ आत्मापनत्तात्कार्थीजगत्तथास्वमवधेनमशयुत्पमसदेवेत्यर्थ ॥ कुनत्ताहिंसनानासत्यताप्रतीतिस्त
 प्राह ॥ चिरानेति ॥ चिरानुवृत्तत्वादित्यर्थ ॥ किलेतिनेवतत्त्वमिति सूचनाय ॥ १३ ॥ किनाहिंसत्त्वाहाह ॥ किंचिति ॥ विभमेभानिकमितपदार्थकानेयमसत्यसकम्बत्वा
 लभयदिनास्यनतक्षनलोकिनेतत्त्वतःअदृष्टेत्त्वज्ञानात्कार्थीकस्यापि भस्यारेवेत्यर्थ ॥ यनुवसताविकालकमेणवान्यायवस्याकमेणपुत्रावधिकारकमेणवाश्रालोकेना
 द्यर्किपाशमप्यलक्षणमप्यद्वाप्याद्वारिकसत्यत्वमसिद्धतत्त्वदर्शनलक्षणेनालोकेनविलीयते ॥ यथासौरालोकेनदृश्यमानशरदभमवल्लेनैवशोप्यमाणविलीयतेतद्वद्वि

व्योमशून्यतमाविद्धितात्तामरसलोचन ॥ क्षणेनेवतसियथाश्रान्तौलोकक्षयोदयी ॥ १२ ॥ आत्माजगत्तथैवदंसवात्याभ्यतरनम ॥
 चिरतनमनोरान्ययत्तस्मात्किलसत्यता ॥ १३ ॥ किंत्वनालोकितेपित्यासत्यनारस्येवविभमे ॥ क्रमेणालोकत सत्यमालोकेनविली
 यते ॥ १४ ॥ इह्यमानमपि क्षामंशरदीवाभ्रमदलम् ॥ चित्तचित्रकतश्चित्रेसंस्थिताश्चित्रपुत्रिका ॥ १५ ॥ भिरप्यभावादानाकारावहि
 सिभुवनान्तिका ॥ नता सतिनवासित्वकिंकेनपरिरोप्यते ॥ १६ ॥ रोधरोधकसमोहस्यक्वाखेविमलांभव ॥ प्रवृत्तिरेवनव्योम प्रवृत्ति
 श्वैवस्वात्मिका ॥ १७ ॥ अत कालकिपाकुम्बकलादिविमलंनम ॥ चित्तसस्ययथाचित्रसरूपमखिलात्मकम् ॥ १८ ॥ व्योम शून्यत
 मंविद्धितपेदमखिलजगत् ॥ चित्तमितीकृतचित्रयवचित्रित्रकरेणतत् ॥ १९ ॥ सर्वशून्यतयाव्योमोमनागपिनिमित्तते ॥ यथाप्रकृत
 श्रितेजगन्निमाणसक्षयौ ॥ २० ॥ क्षणेनेवतथैवभीषुविस्थविविद्धिहे ॥ अद्यक्षीणामनोरान्येनानानुभवनात्मनि ॥ २१ ॥

निपराणाश्वय ॥ १४ ॥ एवमनश्चिधरस्यधीनिभाप्रत्वेनपुत्रपात्रिधेयमालिभ्ययुक्तमित्याह ॥ चित्तेत्यादिना ॥ १५ ॥ परितरोप्यतेइत्यन्ते ॥ १६ ॥ रोधरोधकसमोहपप्य
 धातकमपमदयुक्तरोकमालिभ्यमितिधावत् ॥ स्वेभाषाकारे ॥ यतोव्योकाश्चिधराकारास्यधाविप्रवृत्तिरवनास्ति यातुमितिभासिकीप्रवृत्ति सावत्तात्मिकान्नाकाशद्वैव
 ॥ १७ ॥ कलाचिधरश्चनान्कोरालअर्थाद्विषयार्थद्वैविध्यभेदाद्विचलनंनमोक्षेय यथाचित्तसस्यमनाराप्यविषयखिलप्रपञ्चालकमपिपुण्यतान्मम स्वकृतयापरिदृश्यमान
 मपिजगद्योमशुभ्यतममित्युसरेषाम्भय ॥ १८ ॥ इहानीमक्षाताविधेवचित्रमकरन्दिनत्तनुतद्विस्तिरित्युपेक्षणोपिपुण्यत्वमेवपर्याप्त्यतीत्याह ॥ चित्तेति ॥ १९ ॥ तन्मापिभनोरा
 प्यक्षमिकजगदेवदृष्टमित्याह ॥ यद्येति ॥ २० ॥ तद्वनानामुपवनात्मनिभवनोपवेक्षणेनयादित्येतोहेनपरिकल्पिमाप्यप्यपातकमाश्रयिकक्षणाभ्यपात्रवृत्तेषांभीष्ठा ॥ २१ ॥

ननुक्षणभावितमोहेनकथमनाथनकल्पविस्तीर्णसारलक्षणं मनोराज्यकृतं वाह ॥ असेदेवेति ॥ यथा असतोपि जन्मादिकरणे मनःशक्तया क्षणस्य कल्पीकरणेपि बलवत्स
 मर्थमित्यर्थः ॥ २२ ॥ क्षणकल्पीकरोत्येतत्तत्तत् असदुत्पादयतीत्येतच्चाश्रयमल्पमेव ॥ यस्मात्ततोपि बहु आश्रययदसदपि जगत्सत्कुरुते इतीदृशमनःसामर्थ्यादेव यं जगद्भूतिरुत्थि
 तस्य च य ॥ २३ ॥ तदेवाह ॥ क्षणेनैवेति ॥ २४ ॥ एवमिवाणोनित्यमुक्ते आत्मन्यस्य सत्त्वास्यति आमात्रतो जातत्वात्तुच्छनिमेषमयक्षणाकमप्युत्थितजगदजानद्भिः अत्र ईदृश
 एव सर्वेधा तैर्वज्रसारतादुरुच्छेदताकल्पिता ॥ २५ ॥ साचनयुक्तेत्याह ॥ प्रतिभासेति ॥ अविदिताकृते अज्ञाततत्त्वस्यात्मन इदजगत्स्यति आसविपर्यासो न्यथा प्रतिभासस्तावन्मा
 त्रम् ॥ ईदृशस्यास्य प्रवृत्तावध्यारोपे निवृत्तौ बाधे वाकावज्जसारतानां काचिदित्यर्थः ॥ २६ ॥ स्थितस्य हि निरासे प्रयत्नापेक्षा इदं कदापि न स्थितमेवेत्याह ॥ चित्तिचित्रकृत इति

क्षणभावितमोहेन कल्पनापरिकल्पिता ॥ असदेव मनोराज्यं कर्तुं शक्यं यथामनः ॥ २२ ॥ क्षणस्य कल्पीकरणे तथैव बलवन्मनः ॥ क्षणं
 कल्पीकरोत्येतत्तत्त्वालंभयुक्तमेव ॥ २३ ॥ असत्सत्कुरुते क्षिप्रमिति यथांतिरुत्थिता ॥ क्षणेनैव मनोराज्यं प्रतिभातं स्वभावतः ॥ २४ ॥
 यद्विचित्रात्मतदिदं जगज्जालमिति स्थितम् ॥ सर्गो निर्वाणनिष्ठत्वादिमेषमयमुत्थितम् ॥ २५ ॥ प्रतिभामात्रतो नैव कल्पिता वज्रसार
 ता ॥ प्रतिभासविपर्यासमात्रं लब्धविदिताकृते ॥ २६ ॥ प्रवृत्तौ वानिवृत्तौ वा कैवसावज्जसारता ॥ चित्तिचित्रकृतश्चिरस्थं जगच्चित्रं कदा
 स्थितम् ॥ २७ ॥ अकुड्यमप्यरंगाद्व्यभिदंस्कारमिवाप्रतः ॥ अहेनुचित्रं निमित्तिचित्रमुज्ज्वलमुत्थितम् ॥ २८ ॥ सुरजं न जगदिति स्फु
 टं दृष्टिविलोभनम् ॥ नानातमोमर्षो लखं नानातेजोशूरं जनम् ॥ २९ ॥ नानाकल्याणावयवं नानारागानुरंजितम् ॥ नानादृष्टिविलासा
 द्यं नानानुभवलोचनम् ॥ ३० ॥ नानाग्रहोपकचनं नानाकाराग्रपश्चिमम् ॥ व्योमनीलसरः फुल्लतराचंद्रार्कपंकजम् ॥ ३१ ॥ विचित्र
 रचनोद्युक्तमेवालीपत्रमंजरी ॥ प्रकोष्ठकाभिलिखितसुरासुरवृत्तिकम् ॥ परमालोकमंकोलयुवताकाशकुड्यकम् ॥ ३२ ॥

॥ २७ ॥ विनास्वकारणसामयितः स्वतश्चासदप्यप्रत स्फुरतीत्याश्रयमित्याह ॥ अकुड्यमिति ॥ रंगाश्विचलेखनसाधननीलपीतादिरंगद्रव्याणि ॥ २८ ॥ कथं पुरःस्थिततदा
 ह ॥ सुरजनमित्यादिना ॥ सुष्ठुरजयत्यासजयतीति सुरजनम् ॥ दृष्टिग्रहणमिन्द्रियमनाद्युपलक्षणम् ॥ २९ ॥ कल्यास्तदग्नयुगादीनि चावयवायस्य ॥ ३० ॥ सुधादयास्ता
 दिकालेषु नानाकारे अप्यश्विमेव प्राचीप्रतीच्यौयस्मिन् ॥ तत्र चित्रपद्मवनादिवर्णयति ॥ व्योमं त्यादिना ॥ ३१ ॥ शरदादिकालभेदेन विचित्ररचनाभिः उत्कर्षयुक्ता मेवाली
 लक्षणाः पत्राणि मज्जयाश्च यस्मिन् ॥ लोकत्रयलक्षणेषु प्रकोष्ठकेषु चित्रकोष्ठभेदेषु अभितोलिखिताः सुरासुरमनुष्यलक्षणाः पुत्रिकायस्मिन् ॥ परमउल्लूखोयश्च द्रस्यार्थालोका
 लल्लक्षणमंकोलेन सुधालेपेन युवतेव विराजमाना यस्य तथा विधमाकाशलक्षणकुड्यमभितर्यास्मिन् ॥ ३२ ॥

दशार्नीपटाकीवद्वनटीछपीषमपुमिकपीपरिकल्पयणयति ॥ आकाशपुवेत्यादिवर्षाभि ॥ चपलेनकायकेनचितकलसुणेनचिप्रकभास्त ॥ पिधानमभाकाशपुवद्वयधप
यानाजगत्प्रसणामनोहरानटीपुमिकारयिता ॥ प्रतिमानवनबोम्भमशादिनीबुद्धिरेषकोमुल्लोरोमृत्वशालापस्या ॥ मृत्वशालामदीपस्यानीयस्यसाक्षिधैतम्यस्यचै
रितस्त्वत्पिद्विषयादिभिर्बुद्धिद्वयभाभरणेपरितारजिनाभ्यकाशितालोकायया ॥ मृत्वशालाभाबलित्वासादिलीजार्गिराकुला ॥ ३३ ॥ पुनस्तामेवविरिनटि ॥ हेमेति ॥ तद्व
मभमर्दमसहसार्कसमनमिदितपुराणोक्तहेममयशलाबेवषाषाट्टाअगल्लिकायस्या ॥ घनामेवापृषकशायशायस्या ॥ धमार्थकाभायांनिबििनियचितानिभ्यावन्नानि
ययास्तयाविधेमदृशितिनिराशालाब्रह्मसेयस्या ॥ पातालकालानिस्ममपातालानिऊठजानुजपागुल्फपादपाज्जुगुल्लिखसमाधयबकीसरणीयस्या ॥ उन्नताभिर्नितवोय
स्या ॥ ३४ ॥ अन्नादिनाहुधमुदयनउपासयया ॥ चलगुणलक्षणकषकाहताभ्यामुन्नताभ्यांविधेकदैराययकुशाभ्यारुहतीअगयटियस्याम् ॥ सुभ्यादैर्येयादिभिर्वेष्टिममही

आकाशएवरचितान्प्रतिभैकरंगानुन्धानजगद्वयमनोहरपुत्रिकेय ॥ चिन्मात्रचक्रपरिरजितसर्वलोकालीलाकुलाचपलचितकचिन्नक
ना ॥ ३३ ॥ इमाचलांगलतिकापनकेशपाशाश्चद्राकुलाचनविचालनदृष्टलोका ॥ धर्मार्थकामविनियचितशाखवशापातालजालच
रणान्ततमुनितया ॥ ३४ ॥ वस्त्रेद्रुद्रहरिषाहुचतुष्टयांभासत्वाहतोन्नतकुचस्फुरदगयटि ॥ सुभ्यालवेष्टितमहीतलपद्मपीठापनीकता
चलमहाभुवनोदरीष ॥ ३५ ॥ राश्यधकारचपललहराक्षिषेष्टाताराकसालपुलकापविततपत्ति ॥ अचक्षुनुदर्शविधातुलभूतजातरो
मांवनान्प्रलपवादकदधुपुष्पा ॥ ३६ ॥ जीवान्वितानगगनपुवकताविचिन्नाभ्योमालिकाचिरविलसणचिन्नकर्त्रा ॥ चित्तेनचिन्नपरिक
मविदाप्रिलोकोनानावित्तासवलिततावरपुत्रिकेति ॥ ३७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेपु० अर्जु० चित्तवर्णन
नानपदपचाश सग ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥

तलमवपकाकाशीठपासनयस्या ॥ मोरोवनकतुयादिनानाभणपमरयनस्यानीया ॥ अताअथलानेर्देजनहिमबदादिनानावर्णवर्ततायस्मिस्तयाविधमहाभुवनमध्यलोकेर
मउरयस्या ॥ १५ ॥ राश्यधकारस्यमेठमरक्षिणार्कलक्षणपञ्चपल्लवतद्वरतिअनुहरययनयतिष्वधद्राकलक्षणार्क्षिषेष्टायस्या ॥ परिधिर्भुवैवदतपत्तिकप्रस्या ॥ भुवनमे
राधनुराशिधमपुलपरस्यापिसदशभुवनजगमभानिर्गमद्वोर्भाचनयस्या ॥ तपुमेतुपुमसिद्धाभूतभुवमहाद्रिपल्लयधाराएवसर्वतःप्रसारितसद्बुद्धिकेसरत्नाच्छेन्नृणाधैराभ्यसदासना
धीगम्याभायकलाधारादलिकरबभालापुष्पाण्यस्या ॥ १६ ॥ अधेनम्यटिसमट्यासनाअस्थिता ॥ विप्रस्यपरिकर्माणिउपकरयभूतानिबिषिषवासनाकामकर्मणि
द्वैदधिप्रामादितयाविधनअतएवाचिरादेवित्सस्यनानाविषाण्यार्कयांनिर्याणसमर्थेनचिन्नेनइतिपुत्रवर्णनलक्षणार्चिलोकोलक्षणलक्षणपुमिकास्वाभिधानानिचद्वजनपुवकतेरपुवस
हा ॥ १७ ॥ ॥ इतिप्रोवांसिषध० तालस्यप्रकारोनिर्वाणप्रकरणेपु० पदपचाशसग ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥

जायतेवययादृष्ट्यासथोनिर्वासनमनः ॥ सुखाद्व्यात्मशेषश्चादृष्टिरुपदिश्यते ॥ १ ॥ तत्रमागूर्ध्नीतांजगत्याश्रयतादृष्टिमेवप्रथमंवासनाशीथिल्योपयोगितावर्णयति ॥ इदं
 मिति ॥ अभित्तौनिराश्रयएवमनसाजगदाकारकलनारपूर्वजगच्चित्रजायतेपश्चात्तदगताभूतभुवनात्मकविराङ्गितिलदाधारतयाकल्पमानाउदेति ॥ व्यष्टिसमूहस्यसमष्टिर्वि
 राजोव्यष्ट्यधीनकल्पनत्वाद्वापश्चादुदयः ॥ १ ॥ अत्यतमसमावितरूपत्वादियमायाअसमावितस्वचविरुद्धत्वादित्याशयेनप्रसिद्धानादृशमायामुदाहरति ॥ मयमिति ॥ तु
 व्याफलतुबम् ॥ फलेलुक् ॥ तत्किलजलेमग्नशिलातुप्तुनादितियथास्वमेद्रजालादावेवापपद्यतेतद्वदित्यर्थः ॥ २ ॥ आस्ताजगच्चित्रस्याश्रयता तस्मिरशून्यात्मनिचिद्योमा
 त्मनस्तवाहोदयस्तोप्याश्रयभूतइत्याह ॥ चित्तस्थिति ॥ ३ ॥ यदितुजगत्पिचिद्योमतमेवपरशसितर्हिसादृष्टिरेवपर्यवसन्तेत्याश्रयमेवेत्याह ॥ सर्वमिति ॥ ४ ॥ दीर्घसस्तति
 श्रीभगवानुवाच ॥ इदंविद्विमहाश्रयमर्जुनेहहियत्किल ॥ पूर्वसंजायतेचित्रंपश्चाद्भित्तिरुदेतिहि ॥ १ ॥ अभित्तावुस्थितेचित्रेदृश्य
 तेभित्तिरातता ॥ अहोविचित्रामायेयमभ्रंतुंशिलासुता ॥ २ ॥ चित्तस्थचित्रसदृशेव्योमात्मनिजगच्चये ॥ व्योमात्मनसोकिमियमहं
 ताव्योमतोदित ॥ ३ ॥ सर्वव्योमकृतव्योमाव्योमविलीयते ॥ भुज्यतेव्योमनिव्योमव्योमनिचाततम् ॥ ४ ॥ वेष्टितंवासना
 रज्ज्वादीर्घसस्ततिदामवत् ॥ वासनोद्वेष्टनेनैवतदिहोद्वेष्ट्यतेर्जुन ॥ ५ ॥ प्रतिर्विवंचयथादर्शतथेदंवस्त्राणिस्वयम् ॥ अगम्यंद्वेष्टभेदादेराधा
 रानन्यतावशात् ॥ ६ ॥ अनन्यच्छेदभेदादिवस्त्राणिब्रह्मणांवरम् ॥ किंकथंकस्यकेनैवच्छिद्यतेवाक्प्रियते ॥ ७ ॥ तेनेहवासनाभावो
 धात्संपन्नएवते ॥ योननिर्वासनोनूनंसर्वधर्मपरोपि सन् ॥ ८ ॥ सर्वज्ञोप्यतिवद्वात्मापंजरस्योयथाहरिः ॥ यस्यास्तिवासनावीजमत्य
 ल्यंचितिभूमिगम् ॥ ९ ॥ बृहत्संजायतेतस्यपुनःसस्तितिकाननम् ॥ अभ्यासाद्बृहद्वहनसत्यसंबोधवद्भिना ॥ निर्दग्धंवासनावीजंनभूयः
 परिरौहति ॥ १० ॥

भ्रमणयन्तथाविधंतजगच्चित्रंदाभवत्प्रस्तनयावासनारज्ज्ववेष्टितच्चिद्योमापीहजगतिवासनोद्वेष्टनोद्वेष्ट्यतइत्यर्थः ॥ ५ ॥ अस्त्यज्ञानानिरिकोपायदुरुच्छेद्यताप्यधिष्ठा
 नदार्ढ्यवलादेवनस्तइत्याह ॥ प्रतिविवमिति ॥ ६ ॥ अतएवब्रह्मानन्यतादर्शनवलादेवजगतःसर्वच्छेदभेदादिव्यवहारायोग्यतादर्शनसर्ववासनासमूलमुच्छेद्याइत्याशयेना
 ह ॥ अनन्यदिति ॥ यदाब्रह्मणिप्रतिभातच्छेदभेदादिव्यवहारजातद्विषयीभूतजगच्चब्रह्मणाअनन्यत्वाच्चिदवरमेवतदाकेनकर्त्तारणेनवाकेनप्रकारेणकस्यफलस्यार्थकदेशेका
 लेवार्त्तकच्छिद्यतेअथनेवा ॥ छेदादिव्यवहारवादानांभ्रमातिरिक्तविषयदर्शनादित्यर्थः ॥ ७ ॥ तेनानेनोपायेनबोधात्तेवासनानामपिब्रह्मातिरेकेणाभावःसंपन्नएव ॥ इदंज्ञाना
 मावेतुवासनावधोदुरुच्छेदएवेतिप्रागुक्तस्मारयति ॥ यदिति ॥ ८ ॥ हरिःसिंहोहरितवर्णःशुकोवा ॥ अणुमात्रमपिवासनानस्याप्या अनर्थासहस्रबीजत्वादित्याशयेनाह ॥ य
 स्येति ॥ ९ ॥ निःशेषदग्धम् ॥ १० ॥

दूरार्त्तापिलोकोभवेद्वन्द्वटीक्ष्णविषयपुष्पिकायैरिक्तस्थलवर्णयति ॥ आकाशएवेत्यादियधमि ॥ अपलेनकामुकेनचिसकलक्षणेनचिप्रकभास्तपिष्ठानप्रभाकारोरुवद्वयवर्ण
 मानाजगत्प्रलक्षणापमनोहरानटीपुष्पिकारचित्ता ॥ प्रतिमानवनबोम्भेयशालिनीभुद्धिरेषकोमुल्लोकोऽल्यशालायस्या ॥ हृत्पशालाप्रदीपस्थानीयस्त्वसाक्षिधैतम्यस्थवर्के
 रिक्तसुरात्रिर्षिषयाहिभिर्भुद्धिरेषाभारणैर्यतितरुक्षिताऽप्रकारितालोकायया ॥ सुप्रहृष्टाभावविलासादिलीलाभिगरकुला ॥ १२ ॥ पुनस्तामेवविरिनदि ॥ हेमेति ॥ तद्व
 दमगार्द्धमहत्सार्कसंयममभितिपुराणोक्तेर्हेममयप्रभाबनेषाचलाट्टकागलतिकायस्या ॥ घनामेयाएषकेशयाशायस्या ॥ धर्मार्थकामार्थानिबिनिधयभितानिभ्यावन्नानि
 यदोस्तयाविधेयदत्तिनदत्तिशब्देष्वेवस्था ॥ पातालभालानिसप्तपातालानिकठआनुर्धवागुल्फपादपाण्ड्यमूर्तिरूपसमाधयवर्कचरणैयस्या ॥ उन्नताभूर्निर्गतबोय
 स्ता ॥ १३ ॥ प्रभाविषादुष्पटयेनउपासमर्था ॥ सत्गुणलक्षणककुकाहताभ्याभुन्नान्भ्याविधेकेरीराम्यकुशाम्यारुहतीअगयटिर्गस्याम् ॥ सुध्यालै शेषादिभिर्वैदितमही

आकाशएवरचिताप्रतिभैकरगानुन्धाजगत्प्रमनोहरपुत्रिकेय ॥ चिन्मान्त्रचक्रपरिजितसर्वलोकालीलाकुलाचपलचिन्तकचिन्त्रक
 द्या ॥ ३३ ॥ हेमाचलांगलतिकायनकेशपाशावद्राकंलेशनविचालनदृष्टलोका ॥ धर्मार्थकामविनियन्त्रिनशास्त्रवशापातालजालच
 रणोन्नतमुनितया ॥ ३४ ॥ वस्त्रैद्रुद्रहरिषादुष्पटयेन्धासत्त्वावतोन्नतकुचस्फुरदगायहि ॥ सुध्यालवेष्टितमहीतलपद्मपीठापनीकता
 चलमहाभुवनोदरीष ॥ ३५ ॥ राश्वयकारमपलत्वहराक्षिवेशताराकरालगुलकापविदतपत्ति ॥ चच्चतुर्दशविधागुलभूतजातरो
 मांघनाप्रलयवादकद्वयपुष्पा ॥ ३६ ॥ जीवान्वितागगनएवकताविचित्राव्योमाल्सिकाचिरविलक्षणचिन्त्रकर्त्रा ॥ चित्तेनचिन्त्रपरिक
 मविदात्रिलोकोनानाविलासवलितवसरुत्रिकेति ॥ ३७ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायेपुनिर्वाणप्रकरणेपु०अर्जु०चित्तवर्णन
 नामपट्टपञ्चाश सग ॥ ५६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

तलमभयकाकारवीरभासमयस्या ॥ गोरेश्वनाकलूपादिनानावणपद्मरश्मनास्थानीपाकताभयलामेवैर्जनहिमकरादिनाभावर्णवर्तयास्तिस्तयाविषयमहाभुवनमध्यलोकर
 वडरंयस्या ॥ १५ ॥ राश्वयकारस्यमेरुप्रदक्षिणाकरभालक्ष्म्यपल्लवतद्भरतिअनुहरस्यघनयतिचर्चद्राकलक्षणाक्षिचटायस्या ॥ यविर्धिपुत्रवतपत्तियस्या ॥ भुवनमे
 रश्मनुराविषयमनुलपस्यरक्षिसदृशभूतजानेभाभिर्बर्धोभावनयस्या ॥ मयुतेपुमसिद्धाभूतभुवनप्रिषलपद्महाएववर्ततअसाशितवदुद्धिकेशरत्नाच्छ्रोत्रगणधिराम्यवद्वासाना
 सौमय्यापायकस्ताश्चापादलद्विकद्वयभालापुष्पाणियस्या ॥ १६ ॥ अतिवेनम्यटिसमस्तथापनआचिता ॥ चिप्रस्त्यपरिकर्षाणिलयकरणभूतानिबिषमवसानकामकर्माणि
 विदन्निभामनितयाविघनअतएवाचिरादेवविलक्षणार्थाचिभाणिकर्षानिर्भासमर्धनचिश्चेनमृत्पुववर्णितरूपालोकीलक्षणावरुपमिकास्वाधिशामिचिद्रानएवहेतोरुपस
 हर ॥ १७ ॥ ॥ दन्तिर्धर्मासिद्धम० तत्त्वयमकारोनिर्वाणप्रकरणेपु०पट्टपञ्चाश सग ॥ ५६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ५५ ॥

यत्र पटादिस्थूलानामपि वायस्तत्र परमसूक्ष्मवासनानां स्थितिरसंभाविर्नैवेत्याह ॥ यत्प्रमाणाविति ॥ ७ ॥ ८ ॥ रजोरेणुं विवृणुच्छाक्षुर्वा ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वात्मनि स्वोदरे अखिलं
 पूरयति प्रसूतितथा विधे ॥ ११ ॥ समयाकारपूर्णतातद्गुणम् ॥ समस्यैर्जगदाकारैर्वाजितम् ॥ १२ ॥ हे अर्जुन त्वमतपूर्णत्वदर्शनादेवाभिमतानाकामानापरिहारो निवृत्तिल्ल
 क्षणयामन्नयुक्त्या विषयविषयप्रयुक्तविपुचिकारसदाप्रवृत्तिहेतुमहस्थितिमतःकरणस्यावासनानि पुणमपास्य विभवः विगतससारवधो भियासर्वानर्थानामभूमिरभयस्य भावो
 भगवानहमेव भावेति सर्वभगवद्गीतार्थस्यार्ते सप्रहेणोपदेशः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ गङ्गीवधुन्यर्थस्य सोऽर्जुनः ॥ गङ्गाजगत्ज्ञायामिति

यस्मात्सौ सर्वपुत्रमेक्षीणा घटपटादयः ॥ वराकी वासना तत्र किं करोतु परेपदे ॥ ७ ॥ यथानलग्निरिषाप्यहिमलेशो विलीयते ॥ शुद्धमासा
 द्यचित्तत्त्वमविद्यालीयते तथा ॥ ८ ॥ क्वराकोरजस्तुच्छावासनाभागवधनम् ॥ कूपरितजगज्जालश्चित्तत्वविपुलानिलः ॥ ९ ॥ ताव
 रसुरस्य विद्येयं नानाकारविकारिणी ॥ यावन्नसंपरिज्ञातः शुद्धस्वात्मयमात्मना ॥ १० ॥ सर्वादृश्यदशः क्षीणाः स्विच्छते वादितानया ॥
 नभसीव पदे तस्मिन् स्वात्मन्यखिलपूरणे ॥ ११ ॥ समग्राकाररूपतत्त्वमग्राकारवर्जितम् ॥ वागतीतं परं वस्तु केन नामोपनीयते ॥ १२ ॥
 विषयविषयविपुचिकामतस्त्वं निपुणमहं स्थितिवासानामपास्य ॥ अभिमतपरिहारमंजयुक्त्या भवविभवो भगवान् भियामभूमिः ॥ १३ ॥
 श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इति गदितवति त्रिलोकनाथेक्षणमिव मौनमुपस्थिते पुरस्तात् ॥ अथ मधुपइवासिताज्जरवंडेव च नमुपैष्यति तत्र
 पण्डितुन्नः ॥ १४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ परिगलितसमस्तशोकभारपरमुदयं भगवन्मतिर्गतेयम् ॥ ममतव वचनेन लोकभर्तुर्दिनपति
 नापरिवो धिताज्जिनीव ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वोत्थाय गङ्गां डीवधन्वा सहस्रिसारथिः ॥ अर्जुनो गतसंदहो रणलीलां करिष्यति ॥ १६ ॥ करिष्यति क्ष
 तगजवाजिसारथिद्वतक्षरद्विधिरमहानदीभुवम् ॥ शरोत्करप्रसरमहारजः स्थलीतिरोहितद्युमणि विलोचनां दिवम् ॥ १७ ॥ इ० वा०
 वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनो पाश्चान्ते अर्जुनकृतार्थतानामाशुपंचाशः सर्गः ॥ १८ ॥ अर्जुनो पाश्चान्ते स मासम् ॥ १९ ॥
 ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ एतां दृष्टिमवष्टभ्य राघवाघविनाशिनीम् ॥ तिष्ठतिः संगसंन्यासवत्साप्येणमयात्मकः ॥ १ ॥

मत्तर्धव ॥ धनुषश्चेत्यनद् ॥ १६ ॥ सौर्जुनो भुवक्षताः गजवाजिसारथयोद्भूताः श्रीमन्नवाहितायास्तथाविधाः क्षरद्विधिरमहानद्योपस्थितायाविधाकरिष्यति ॥ दिवं च शरौत्क
 रप्रसरैर्महाराजो निर्मितस्थल्यवाचतिरोहितद्युमणिः सूर्यसहस्रक्षणविलोचनयस्यास्तथाविधाकरिष्यतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ इति श्रीवासीष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे निर्वाण० पू० अष्टपंचा
 शः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ जीवन्मुक्तपदस्य दाचेत्यमुक्ताचितः स्थितिः ॥ सुस्थिरास्यायया दृढया सा दृष्टिरिह वर्ण्यते ॥ १॥ अघविनाशिनी सर्वपापक्षयकरिम् ॥ निःसगता
 लक्षणा यः स न्यास सर्वत्यागस्त्वपदार्थशोधः सर्वजगतो ब्रह्मणि वाधलक्षणयद्ब्रह्मार्पणतत्त्वदार्थशोधस्तदुभयपरिशिष्टारवहमहावाक्यार्थसिद्धिदानैकरसभूमात्मानिष्ठेत्यर्थः ॥ १॥

विदुःपतिवत्सनाधीनानिपत्यथाविधमन ॥ ११ ॥ उत्तोपदेशकमनुपसहरन्जुनिर्वासनस्थितीप्रतिष्ठापयति ॥ शतांसेने ॥ हेअजुनत्सउज्जिता अमिताआराधेनत
 याविधःसत्पावनतत्पसिद्धभागवद्गीताकृपयुतमनुपदेशसत्पावमभ्यागलितमहामनोविभोहेसम्अपहृतिरपगतबभूवथाविष्टेरागुत्थानिवासनात्सनिर्शतात्मागलितचिस्परक
 शान्तमम्लरूप अतएवविगतभायानिवाण्भयरपतिवृत्तस्तिष्ठत्यर्थ ॥ १२ ॥ ॥ इतिश्रीषासिष्ठमन्त्रतत्पप्रकारोनि० पू समप्रवारासम्भसग ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ तत्त्वबो
 धेनसाक्षिप्राप्तनाक्षयसम्भवः ॥ इदोपपाद्यतेनाप्यजुनस्पृकतापता ॥ १ ॥ हेअजुनत्सत्पसादातअनुपहृममुक्तत्वदुपदेशान्मोहे सभासनाज्ञाननष्ट ॥ विलुप्तकलशामीकर
 स्वत्वत सिद्धात्सत्त्वस्वस्थतिरिषस्तस्मि साक्षात्कारोलभ्यतापाम्भसर्वसदेहीजनारादुतबभूवथाविकृष्टासदेह स्थितोस्तिअतस्तत्त्वावस्थितिर्बिषययथाभासम्यबहाराकर्त
 दन्धनुवासानाधीजननिमज्जातिवस्तुगु ॥ सुखदुःखादिपुस्वच्छप्रपञ्चमिवाभासि ॥ ११ ॥ शतात्माविगतमयोऽज्जितामिताशोनिर्वाणी
 गलितमहामनोविमोह ॥ सन्धक्कश्रुतमवगम्यपावनतत्तिष्ठाल्पव्यपहृतिरेकरातिरूप ॥ १२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनि०
 पू० अजु० अजुनविश्रान्तिवर्णननामसमप्रवारा सर्ग ॥ ५७ ॥ ७४ ॥ ॥ अजुनउवाच ॥ ॥ नष्टोमोह स्मृतिर्लभ्यात्वससादान्मयाच्यु
 त ॥ स्थितोस्मिगतसदेह करिष्येवचनतव ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ इतयोयदिवोधेनसशान्ताद्धृदयस्फुटम् ॥ तच्चित्तशान्तमेवां
 तर्विद्विस्त्वमुपागतम् ॥ २ ॥ अत्रतश्चेत्परहितप्रत्यक्केतननामकम् ॥ यत्त्वरोपविनिर्मुक्तयत्सर्वसर्वतश्चयत् ॥ ३ ॥ नकेचनविदत्येतत्
 दजगतादय ॥ भूतलाद्गगनोद्गोनिविहगममिवोजनम् ॥ ४ ॥ प्रत्यक्केतनमाभासशुद्धसकत्ववर्जितम् ॥ अगम्यमेनमात्मानविद्विदूरह
 शाभिव ॥ ५ ॥ सर्वातीतपदत्तच्छविनाशुद्धस्ववासना ॥ नराकोतिपदद्रुज्जनदहिरण्मिव ॥ ६ ॥

मताविषयवतवचनकरिष्यालक्षिष्यामिष्यर्थ ॥ १ ॥ एवमजुनेनकृतार्थत्वेवश्रोतृपिस्वोपदिष्टतत्त्वबोधेनसमूलसर्ववासनाक्षयपुनरुपपत्तिभिर्ब्रह्मविष्यमश्रीभगवानुवाच ॥
 इत्ययदत्तादिना ॥ तत्त्वबोधेनद्वयैराभाद्विद्वस्योपदिसर्वात्मनारातात्सार्द्धैववासनासाक्षिभारातिसात्त्वस्वनिर्वासितत्वमुपागतमिति विद्मि ॥ तथाचभ्रुति ॥ यदासर्वेदमुप्य
 तैकाभायस्पृहदिभिरा अप्रमत्तोऽन्योभक्षत्यभक्षसमप्रभुतदिति ॥ २ ॥ अप्रअस्यासत्त्वापस्थापोपत्यक्केतनलभकयथावद्द्वारेसर्वीनस्थतत्त्वरोपविनिर्मुक्ततद्वचनेत्यरहितमजनी
 तिरौप ॥ ३ ॥ जगताभ्यस्तुसारपोऽक्षेकानाभ्येकेचनतत्पदवदिति ॥ ऊनतमूर्ध्वैरागतम् ॥ ४ ॥ आभासमहाभूतदिप्रयोद्वाराविषयोभाषभासकम् ॥ अगम्यमविषयम् ॥ दूरां
 दूरमसिन्कटदिभिव ॥ ५ ॥ तद्वरतिप्रमथणायप्रभुतमज्ञासनात्त्वभ्यलानिर्दिष्यासनात्स्याआवरणकीत्याह ॥ सर्वोतीतिमिति ॥ विरलभावादत्यच्छम् ॥ असगत्वाच्छुद्धम् ॥ ६ ॥

यत्र घटादिस्थूलानामपि बाधस्तत्र परमसूक्ष्मवासनानां स्थितिरसमाचित्वेवेत्याह ॥ यत्प्रामाविति ॥ ७ ॥ ८ ॥ रजोरेणुरिव तुच्छाश्चुद्रा ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वात्मनि स्रोदरे अखिल
 पुरयति प्रसूतितथाविधे ॥ ११ ॥ समप्राकार पूर्णतातद्रूपम् ॥ समस्तैर्जगदाकारैर्वर्जितम् ॥ १२ ॥ हे अर्जुन त्वमत पूर्णात्मदर्शनादेवाभिमतानां कामानां परिहारो निवृत्तिस्तद्व
 क्षणयामत्र युक्त्या विषयविषययुक्तविषयविकारस्वभावाप्रवृत्तिहेतुमहत्स्थितिमतःकरणस्थावासनानि पुणमप्यास्याविभावः विगतससारवधोभयासर्वानर्थानामभूतिरभयस्य भावो
 भगवानहमेव भवेति सर्वभगवद्गीतार्थान्धाते सप्रहेणोपदेशः ॥ १३ ॥ मौनमुपगम्य गुरस्तात्स्थितेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ गाढीव धनुर्न्यस्य सोऽर्जुनः ॥ गाढ्यजगात्सङ्गायामिति
 यस्यासौ सर्वपूर्वमेक्षीणा घटपटादयः ॥ वराकीवा सनातनार्किकरोतुपरेपदे ॥ ७ ॥ यथानलगिरिप्राप्याहिमलेशो विलीयते ॥ शुद्धमासा
 द्यचित्तत्वमविद्यालीयते तथा ॥ ८ ॥ क्वराकोरजस्तुच्छावा सनाभागवन्धनम् ॥ कूपरितजगज्जालश्चित्तत्वविपुलानिलः ॥ ९ ॥ ताव
 रसुरत्यविद्येयं नानाकारविकारिणी ॥ यावन्तसंपरिज्ञानः शुद्धः स्वात्मयमात्मना ॥ १० ॥ सर्वादृश्यदशः क्षीणाः स्वच्छुतैर्बोदितानां तथा ॥
 नभसीव पदे तस्मिन् स्वात्मस्य खिलपूरणे ॥ ११ ॥ समप्राकाररूपं तत्समप्राकारवर्जितम् ॥ वागतीतं परं वस्तु केन नामोपमीयते ॥ १२ ॥
 विषयविषयविविचिकामतस्त्वं निपुणमहं स्थितिवा सनामप्राप्त्या ॥ अभिमतपरिहारमंत्रयुक्तस्य भवविभवो भगवान्भियामभूमिः ॥ १३ ॥
 श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इति गदितवति त्रिलोकनाथेक्षणमिव मौनमुपस्थिते पुरस्तात् ॥ अथ मधुपइवास्मिताज्जखंडेव च न मुपैष्यति तत्र
 पांडुपुत्रः ॥ १४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ परिगलितसमस्तशोकभारापरमुदयं भगवन्मतिर्गतेयम् ॥ ममतववचनेन लोकभर्तुर्दिनपति
 नापरिवो धिताज्जिनीव ॥ १५ ॥ इत्युक्तोत्थाय गांडीवधन्वा सहस्रारथिः ॥ अर्जुनो गतसंदहो रणलीलां करिष्यति ॥ १६ ॥ करिष्यति क्ष
 तगजवाजिसारथिहुतक्षरहुधिरमहानर्दभुवम् ॥ शरोत्करप्रसरमहारजः स्थलीतिरोहितधुमणिविलोचनां दिवम् ॥ १७ ॥ इ० वा०
 वा० दे० मो० नि० पू० अर्जुनोपास्थाने अर्जुनकृतार्थतानामाष्टपंचाशः सर्गः ॥ १८ ॥ अर्जुनोपास्थानं समाप्तम् ॥ १९ ॥
 ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ एतां दृष्टिमवष्टभ्य राघवाघविनाशिनीम् ॥ तिष्ठतिः संगसंन्यासस्वस्वसार्पणमयः ॥ १ ॥

मत्वर्थ ॥ धनुषश्चेत्यनङ् ॥ १६ ॥ सार्जुनो भुवक्षता गजवाजिसारथयो हुताशीमप्रवाहिताया सुतथाविधाः क्षरदुधिरमहानद्योपस्थातथाविधा करिष्यति ॥ दिवं च शरोत्क
 रप्रसरमहारजो निर्मितस्थल्या च तिरोहितधुमणिः सूर्यस्तद्वक्षणविलोचनयस्यास्तथाविधा करिष्यतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्स्यप्रकाशे निर्वाण० पू० अष्टपंचा
 राः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ जीवन्मुक्तपदे रम्यदाचेत्यमुक्ताचितः स्थितिः ॥ सुस्थिरास्यायया दद्यात्सादृष्टिरिह वर्ण्यते ॥ १ ॥ अघविनाशिनी सर्वपापक्षयकरीम् ॥ निःसगता
 लक्षणा यः सत्यास सर्वत्यागस्तत्पदार्थशोधः सर्वजातो ब्रह्मणि बाधलक्षणयद्वत्सार्पणतत्पदार्थशोधस्तदुभयपरिशिष्टाखड्गमहावाक्यार्थसिद्धिदानदैकरसभूमात्मानिष्ठेत्यर्थः ॥ १ ॥

यस्मिन् सर्वे स्थिता यन् सर्वं धर्मा य सर्वं सद्गो सवतः प्रय काल भयेऽपि एव सर्वानित्यप्यथमप्योपियो नित्य परतमेवात्मानं विद्विन्नपरिच्छिन्नस्तत्त्वावगमस्तथा ॥२॥ सर्वमप्यथ हि
भावाद्दूरस्थमपि सर्वानित्यत्सर्वं स्याद्दूरस्थम् ॥ दूरमाकारादस्य मगधितस्तत्त्व आतिवत्तत्त्व हस्तुपर्यामभेद ॥ इत्थमप्यपकारेणापितदेवैकमस्ति नान्यद्विनिसिद्धेस्तपरिच्छिन्नरूपेणा
पितमित्यसिद्धवर्तितस्तत्त्व तर्पयस्य साध्यापिनित्यत्वात् ॥ एवमतिर्भेदव्यपारिच्छेदाभिमानेन स एवापरिच्छिन्नस्तत्त्वात् तत्त्वमसिद्धस्तपरिच्छेदस्योभयेत्यर्थः ॥३॥ द्वि
विधपरिचारात्मना रूपविकिर्भित्तु भूयत एकचित्ततद्गतिमतिर्भविष्यतेत्यर्थपर्याकृष्यचित्तनिर्भित अपरव्यपिततद्गतिं तद्विषयाणां भगवायादिसबाधस्तथा शिसविरूपम
निर्दिशन्ति स्म सिद्ध तदुभयमपि विलेन सर्वे धर्मिषु दयाध विनिर्मुक्तचेतस्य मयदमल्लेखस्य मयमिति सिद्धीत्यर्थः ॥४॥ साधेत्यस्य धर्मिनिर्मुक्तस्य विस्थिति ॥ यतो वाचानि बर्तनद

यस्मिन् सर्वं यत सर्वं य सर्वं सर्वं तदभ्य ॥ यश्च सर्वं भयो नित्यमात्मानं विद्वितपरम् ॥२॥ दूरस्थमप्यद्दूरस्थ सर्वगतस्त्यमेव च ॥ तत्त्व
सत्तामवानोपिते देवास्तत्त्व सशय ॥३॥ यत्सर्वे य विनिर्मुक्तस्य देवतमनिर्भितम् ॥ चेत्यमुक्तं चिदात्मा सतद्विद्विपरमपदम् ॥४॥ सापरा
परमाकाशासादृशादगनुत्तमा ॥ सामहिष्वांशमहिमागुक्तांसातयागुरु ॥५॥ स आत्मा तच्च विज्ञानं स शुभ्यवक्षतत्परम् ॥ तद्धेतुय स
शिवभात साविद्यासापरास्थिति ॥६॥ यो यमंतश्चित्तरात्मा सवानुभवरूपक ॥ यन्नस्वदेतसर्वाणि स्वात्मद्रव्याणि सतया ॥७॥ सज
गत्तिलतलात्मा सजगद्ब्रह्मदीपक ॥ सजगत्पादपरस सजगत्पशुपालक ॥८॥ सतंतुर्भूतमुक्तानां परिप्रोतद्धर्ष ॥ सभूतमरिचौषा
नापरमार्तीक्ष्णतातया ॥९॥ सपदार्थपदार्थत्वं सतत्वं यदनुत्तमम् ॥ ससतो वस्तुन सत्त्वमसत्त्ववास्त सत ॥१०॥ य स्ववित्तिविवि
त्रेण स्वयमात्मैव लभ्यते ॥ सर्वेष्वजगद्भावावविचारेण चारव ॥११॥ अविद्यमाना सद्भावावविचारविशरारव ॥ अहमादौ जग
ज्जालं मिथ्या भ्रमभरात्मनि ॥१२॥ कोऽनुभूत्वा नुग्रहानि दूर्तिकथमवापधी ॥ आप्तमध्यातमानानि सकल्पकलनान्यहम् ॥१३॥

स्वार्थमुक्तिमोका आतदेकपरपराया परमाकाशा ॥ महिष्वांशमहत्त्वानाम् ॥ गुरुणा मात्मानोपरमागुरु ॥ नातभ्रमस्तीत्यर्थः ॥५॥६॥७॥ सैव सवजगत्सारद्वयाह ॥
सद्व्यादिना ॥८॥९॥ स एव सवपरायार्नामसाधारणस्तत्त्वप्रतिपत्त्याह ॥ सद्विति ॥ सत्त्वसम्यक्त्वम् ॥१०॥ सक य स्वस्य विसिस्तान्ति चिकरूपेण बोधस्तद्वेषणविक्षिपेणालौ
किकनोपापनसर्वस्वपमार्त्तवन्नाभ्यर्दितिलभ्यतन्त्यर्थः ॥११॥ सत परमात्मनो भावाविककस्याविवारविशतरावद्भूतकनषर्कटोर्न विचारेण जगद्भावाविशीर्षीकृतदशयति ॥ अ
हं हि सादिना ॥१२॥ इति मास्त्याम् ॥ ननु परिषुद्रस्त्यापितवकास्त्याभ्येति भित्तव्यप्यतिनभाह ॥ कथमिति ॥ धीर्धुं द्विरप्यसगद्दयमार्कयमभाप ॥ तस्यामीनास्ति हेतुरि
त्यथ ॥ सद्यो नुग्रहातया सितल्लवाभ्यादिभ्यो वाहिरिच्छेदा सकल्पकलनानि बाहुरभेदममद्यतिरेकेण सतीति विचारोऽप्यस्योभयेयसां सकिरित्यारायेनाह ॥ आधेति ॥१३॥

एवविचारवतोलोकगत्ताविरुद्धव्यवहारकालेपिसास्थितिर्नाथीत्याशयेनाह ॥ सम्यगिति ॥ १४ ॥ यस्यमनःसमेभ्योपिसमेब्रह्मणिस्थितंसमहात्मासर्वदाअंतरुदयास्तम
 योन्मुक्तस्थितिरितिपरेणान्वय ॥ १५ ॥ व्यग्रहारकालेतादृशस्थित्यप्रच्युतावुपपत्तिमाह ॥ भावेति ॥ यतोयभावनेयवाद्द्वयपदाखंडेनव्यवहारतइत्यर्थ ॥ तथाचाहु ॥ भा
 वद्वैतसदाकुयाक्कियाद्वैतनकार्हीचित ॥ अद्वैतचिपुलकेपुनरद्वैतगुरुणासहेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ लदयोहेरवोमानापमानादिदु खम ॥ कथतस्मिश्चिन्मणौजीवन्मुक्तेव्यवहार.मसर
 तितत्रादर्शएवदृष्टातइत्याह ॥ अविभागमिति ॥ इवकारोभिन्नकम ॥ यथाआदर्शदृश्यमानोजनव्यवहार अविभागमादर्शस्यवैचित्र्यविभागविकारमकृतैवप्रतिविवतितद्व
 च्चिन्मणावर्पित्यर्थ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वाच्यवाचकशिष्यतदीहागुलतद्वाक्याद्याख्यानकल्पनाचमत्कारैर्ममआदेशस्त्वदुपदेशोपितन्मयाश्चिन्मयएव ॥ २० ॥ चमत्करोतिविवर्तते ॥ प्र

वक्ष्याकाशमनाद्यंतकेवेयत्ताममात्मनः ॥ इतिनिश्चयवानंतःसम्यग्व्यवल्लतिर्वहिः ॥ १४ ॥ उदयास्तमयोन्मुक्तस्थितिरंतःससर्वदा ॥ ना
 स्तमेतिनचोदितिमनःसमसमस्थितम् ॥ १५ ॥ यस्यखस्येवशून्यत्वंसमहात्मेहतदुः ॥ भावाद्वैतपदारूढःसुषुप्तपरयाधिया ॥ १६ ॥ व्य
 ग्रहार्यपिसंक्षोभेनैत्यादर्शनरोयथा ॥ आदर्शपुरुषस्येवव्यवहारवतोपिच ॥ १७ ॥ नयस्यलदयोहेरवोमनागपिसमुक्तिभाक् ॥ अविभा
 गमिवादार्शोचिन्मणौप्रतिविवति ॥ १८ ॥ चितेःपरमनैर्मल्याद्व्यवहारोयथागतः ॥ चिच्चमत्कृतिरेवेयंजगदित्यवभासते ॥ १९ ॥ नेहास्त्यै
 क्यंतचद्वित्वंममादेशोपितन्मयः ॥ वाच्यवाचकशिष्येहागुरुवाक्यैश्चमत्कृतैः ॥ २० ॥ आत्मनात्मनिशातैवचिच्चमत्कुरुतेचिति ॥ चित्सम्यं
 दोहिसंसारस्तदस्पंदःपरंपदम् ॥ २१ ॥ चित्संपदशमनेनेयंपरिशान्प्रतिसंस्तुतिः ॥ महाचित्तेनतेर्थोशिभावापोभावनाक्षयः ॥ २२ ॥ अ
 सन्नपित्वभावांतत्संवित्संपदउदाहृतम् ॥ शून्यत्वमजडंयत्तत्परमाहुश्चितेर्वपुः ॥ २३ ॥ तत्त्वेनभावनायत्तासंस्तुतिःसानुभूयते ॥ अभाव
 नाभात्रलयात्साचनिःसाररूपिणी ॥ २४ ॥ केवलंकेवलीभावात्तद्रूपासैवशिष्यते ॥ चित्संपदमेवसंसारचक्रप्रवहणंविदुः ॥ २५ ॥

स्पदोविवर्तएव ॥ २१ ॥ नेतवमहतिअपरिच्छिन्नेब्रह्माकारेचित्तेनेपरिणतेसतियःअशभावस्यजीवजगल्लक्षणैकदेशभावस्यायोऽपगम.सोऽर्थ.परमपुरुषार्थःसएवभावनाक्ष
 योवासानाक्षयश्चेत्यर्थ ॥ २२ ॥ यद्यस्माद्धेतो असन्पिसवित्संपदउदाहृतजडत्वभावमापादयति तत्तस्माद्धेतो.स्पदशून्यत्वमेवअजडतत्परमचितेर्वपु.स्वरूपमित्यनुभवनिष्ठा
 आहु. ॥ २३ ॥ अनात्मदर्शनरूपायासस्तुति.साअनात्मजगदाकारस्यतत्त्वेनयाथार्थ्येनयाभावनातदायत्तातथैवानुभूयते ॥ तदभावनामात्रेणभावनालयात्साजीवन्मुक्तसस्तु
 तिर्दशपदवान्नि साररूपिणीनवधक्षमेत्यर्थ ॥ २४ ॥ कथतर्हीजीवन्मुक्तौसाशिष्यतेतदाह ॥ केवलमिति ॥ केवलीभावात्नि.स्पदचित्चिन्मात्रीभावात्सासस्तुतिस्तद्रूपाचिद्रूपैवशि
 ष्यतेअतश्चित्संपदमेवसात्मानादिरूपसंसारमाहुरित्यर्थ ॥ २५ ॥

सवनविरपयमस्तीत्यवोधपुत्रससति प्रययस्यति ॥ २६ ॥ २ ॥ स्वभाव स्वासतत्त्वतद्वोधप्रमाणे ॥ २८ ॥ भोगवासनाक्षयात्सहजसिद्धभोगानाभितनमेवप्रत्यस्यजी
 यमुक्ततायालक्षणम् ॥ कुतोसोभोगान्नभाषयतितादाह ॥ इतन्मति ॥ २९ ॥ प्रवर्तीतिपूर्वार्थमपि ॥ कोनुमुत्पत्त्यादिनावर्णितेभ्योविधेकाहितक्षणेभ्यः अपरालक्षणम् ॥ ३० ॥
 दूरार्तलक्षणान्तरमाह ॥ चिदिति ॥ मदीयात्तद्विषयेष्वनेनभोक्तुमात्रप्रभोगकोणस्यरुद्रेद्वितिस्यवागुत्थासर्वाभिरूपिणीअस्तीतिप्रतीतिर्नश्यत् स्वभ्यासः संप्रकृतः संप्रकृतलक्षण
 प्रत्यय ॥ ३१ ॥ यातुतस्यसर्वजनबद्धेपारण्यनिमित्तेभोगेप्रयत्तितादावध्यायेद्वैवेत्याह ॥ यदिति ॥ योलोकानुरोधसिद्धादीभ्यः प्रयमानानपिभोगान्परमार्थानभुक्तेसमुद्दिमस्त
 त्वविद्यात्मानभोहममयसक्त्योक्तानुरोधसिद्धार्थस्वयमपिपुनर्नभोहतितादास्यवाध्यायेद्वैवेत्यर्थ ॥ ३२ ॥ मनुसायद्विद्यायेद्वैवेत्यर्थ ॥ ३३ ॥ चिच्चेत्यचेत्यकोटिस्था
 माहमानप्रमयादिफटकादीवहेमनि ॥ पृथगस्तिनषस्यंदश्रितेयांसंस्थतिर्भवेत् ॥ २६ ॥ चित्तमेवचितिस्यंदत्तद्वोधोधिहिसंस्थतिः। अवो
 धमात्रेचिरस्मद फटकत्वमिवोत्थितम् ॥ २७ ॥ बोधमात्रविलीनेस्मिच्छुद्धाचिद्रामरिष्यते ॥ स्वभावबोधमात्रेणक्षीयतेभोगवासना
 ॥ २८ ॥ भोगाभावानमेवहपरमज्ञत्वलक्षणम् ॥ इतोनाभिमतता सर्वज्ञस्यभोगा स्वभावात् ॥ २९ ॥ प्रवर्तिकोतिदमोहिदुरन्तकिलवा
 छति ॥ एतदवपरविद्विज्ञत्वस्यापरलक्षणम् ॥ ३० ॥ स्वभावेनैवभोगानांयत्किलानभिवाछनम् ॥ चित्तस्यदिवसर्वात्मरूपिण्यस्तीति
 निश्चय ॥ ३१ ॥ यतो प्रकृत स्वभ्यासोज्ञत्वशब्देनसंस्पृत ॥ योनुर्मुक्तेभुज्यमानानपिभोगान्समुद्दिमान् ॥ ३२ ॥ लोकानुरोधसिद्ध
 र्थसहतिगुह्येनभ ॥ विनाशनिमयाधुनानसिद्धिरवगम्यते ॥ ३३ ॥ क्वचिदात्मावलोक्यस्वाभावदलनैरपि ॥ चिच्चेत्यचेत्यकोटिस्था
 तावत्यस्यतिविश्रमम् ॥ ३४ ॥

तद्विरवसर्वात्मत्वेतिप्रागुक्तुद्विरपिसर्वजननभोहगुह्यजनमदीयमेवेतिप्रवृत्तिगुद्विवाक्यप्रवैवेतिसाकयलक्षणत्वेनोक्ततादाह ॥ विनेति ॥ सिद्धिर्निरतिशयानद्मात्मतत्त्व
 म् ॥ प्रयापद्विप्रमपिसर्वोत्तमावधानपरिच्छिन्नात्मदृष्टिनिरासद्वारात्तादागमोपयुक्तमितितादागुक्तमन्यत् ॥ ३१ ॥ तर्हिदेहात्मगुद्विन्निरासद्वारात्प्रवर्तनोपयोगित्वा
 दस्तथाद्विरागानामवदलनाविवाहसकियाधितमुक्षणार्कनस्यान्तरादाह ॥ कश्चिदिति ॥ यत्किंचिच्छब्दाद्वेविद्वदनुभवेवास्वभानावयवदलनाविवाहसैरपिसर्वोत्तमावर्तनशरत्वा
 स्मावलाकेउपयोगेनविद्वत् स्यान्तदावपिलक्षणस्याननुतर्लीत्यर्थ ॥ अथवाअकस्मिन्मयेतिच्छेदः ॥ आत्मावलोक्येकत्वख्यामिमाद्विअकस्मिन्मयाप्यरिच्छिन्नाकारयुज्ययाअ
 रतद्वद्वलाकारमुद्भावितास्वाभावदलनै स्वभावदलनसदृशाद्वसकोटिभिरपिसिद्धिरूपयोगोनाशगम्यतइत्यर्थ ॥ मनुजलसायाह ॥ चिदितिनिमित्त ॥ इयच्चित्तयावदवोभात्मा
 अज्ञानच्छन्नाभवतितादावत्यकोटिस्था स्वप्रकारयमुद्भावरिकोट्यनुपविष्टासतीत्ययमपिरस्यद्विषयिणीगुत्ताचेत्यवासाद्विषयप्रयत्तिस्वरुतेनेतिप्रयन्यस्यति ॥ ३४ ॥

यदा अतः सम्यग्बोधोदयः स्यात्तदा स्पन्ददशाक्रमः साभिधानकः स्वनाम्ना सह क्रापियातिवाध्यत इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ आत्यंतिकप्राणचेष्टोपरमोपि स एवेत्याह ॥ यदिति ॥ मध्यमनिर्वचनीयमपि रूपयन् ॥ ३७ ॥ न विद्यते असंविन्नज्ञानस्पन्दश्च यस्याश्रिते प्रशमनोक्षाख्यं विदुरित्यर्थः ॥ यदा चित्तात्मा चितः स्पन्दः शुद्धचितः स्फाररूपब्रह्माकारस्तस्य धुरभवति तदानवायनमोक्षाय ॥ ३८ ॥ चित्तिनिरर्थव्यर्थसंविन्निश्चिताकारो निर्वाणतनुपरमश्रते द्वेदशेन विदते चेत् ॥ ३९ ॥ तर्त्तहि ॥ ४० ॥ समोक्षो मास्तु समानिर्वक्षे

इदं यावदबोधो धात्वात्मा स्पन्दते स्पन्दरूपिणी ॥ सम्यग्बोधोदयोतः स्यात्स्पन्दं स्पन्ददशाक्रमः ॥ ३५ ॥ क्रापियाति च संशान्तदीपवत्साभिधानकः ॥ चितः प्रशान्तरूपायादीपिकायाः स्वभावतः ॥ ३६ ॥ स्पन्दं स्पन्दमयीनेह कथं वास्ति मनोगापि ॥ यदस्पन्दस्य मरुतो न सन्नासन्नमध्यगम् ॥ ३७ ॥ रूपं तदेवास्विति स्पन्दं प्रायाः प्रशमं चिते ॥ अभिन्नः स्याच्चितः स्पन्दः शुद्धचित्स्फाररूपवृक् ॥ ३८ ॥ न वंधायनमोक्षाया स्थित आत्मनिकेवलम् ॥ चित्चेन्निरर्थसंविन्निर्वाणेन च विदते ॥ ३९ ॥ तद्वंधमोक्षपक्षदत्ता मापीह न विद्यते ॥ मोक्षोऽस्त्वित्येव बोधोतः पूर्णता क्षयकारणम् ॥ ४० ॥ समास्त्वित्यपि बंधस्ते श्रेयोऽसंवेदनं परम् ॥ यदनाभासमजडं तद्विद्विपरमंपदम् ॥ ४१ ॥ चितः स्वरूपं संस्थानमचेत्यनुवतात्मकम् ॥ यः संकल्पनशब्दार्थरूपः स्पन्दो महाचितः ॥ ४२ ॥ बंधमोक्षादिकाहोसौ प्रेक्ष्यमाणः प्रणश्यति ॥ प्रेक्षणादेव संशान्ते त्वहंभावे निरास्पदः ॥ ४३ ॥ न विद्वः केन किं कस्य बध्यते वाथ मुच्यते ॥ संकल्प एव रचिते बुधश्चेदविभागवान् ॥ ४४ ॥ तदसंकल्पमस्पन्दं सर्वजातमवारितम् ॥ स्पन्दे स्पन्दमयेवाततन्मयत्वात्सदा चिता ॥ ४५ ॥ संक्षणेन च संसारो निस्पन्दो चिद्वनो स्थिते ॥ चित्ते जएव चिरस्पन्द इति बुद्धे निरंतरम् ॥ ४६ ॥ व्यतिरिक्तश्चितः स्पन्दो नाकिंचिदवशिष्यते ॥ अस्मिन् दृश्यमये दीर्घस्वप्ने स्वप्नांतरं व्रजन् ॥ न ज्ञो माह मुपादत्ते स वर्गत्वात् स्वसंविदः ॥ ४७ ॥

पाचिदस्त्विति वा इच्छापिबधः ॥ किं तर्हि श्रेयस्तदाह ॥ श्रेय इति स पादेनार्थद्वयेन ॥ ४१ ॥ कस्तर्हि बंधमोक्षादिकव्यवहारार्हं पदार्थस्तमाह ॥ यदिति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ कस्तर्हि चितः संकल्पस्पन्दस्यागोउपायस्तमाह ॥ संकल्प एवेति ॥ बुधो विवेकी स्वरचिते संकल्प एव चेद्विदमयासकलितमिदनेति पूर्वपरविमर्शं न विभागजहाति तर्हि जातोपि सक्त्यो बाहः स्पन्दजननाक्षमो दधानश्रुतित्यथा देव सर्वमवारितमसक्त्यमस्पन्दच जातमवेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ एव चिता प्रबुद्धचैतन्येन स्पन्दे संक्षणे स्पन्दमयेवाते च संक्षणे सति तन्मूलः संसारोपक्षीण एवेत्याह ॥ स्पन्द इति ॥ ४५ ॥ अथ वा चित्प्रकाशव्यतिरेकेण स्पन्दो न्योनास्तीति दर्शनादपि न निवर्त्तितिरित्याह ॥ चिदिति ॥ ४६ ॥ मोहस्य च लनादिभ्यमम् ॥ ४७ ॥

अतिशयस्मिन्मरुसभावायमाणाअपिषल्लसवज्जगदाकारोपलभा स्वदनतययुक्तानवासाद्वलेनमुगमयथास्यात्तथाउपगतउत्पन्न तथाउकसवसावतानासत्ता।स्थ।१८५५
पा३नि ०२उकसवित्तुया सकलकस्तनाकाएकपायस्त्रियलतिर्लायेततयत्यगालानयेवमुक्तप्रकारेणप्याननिविशारेणायगमयपरमेत्सर्व ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीपाणि

धम०तास्यप्रकारानि पू ०कनरदेतय संग ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अद्वितीयस्यशुद्धस्यपरस्यनिजमायया ॥ सर्वाकारे स्थितिरिद्विभिभूतिरुपदिश्य

त ॥ १ ॥ बाणतत्रद्विधाविभूति प्रपचयेप्यलप्रमुष्यान्मयमनिर्दिशति ॥ एवमिति ॥ तस्यास्तनिष्ठा ॥ तथाचतयततोत्कथदिश्वपिभूतिपूर्वकयोभानुपादिहरतिप्यतिभा

व ॥ १ ॥ तथाभानुपानदेवभूषणादेवैर्निर्तितरीयभूतिवर्शानतलोत्कर्षकमयमभूमिकानिर्देश ॥ तदुक्तभूमिकासुसुखोत्कपमाह ॥ आकारोति ॥ कर्माकरोतरस्येतेषज

नन्तेषरणाभ्य ॥ २ ॥ तस्मिन्मूलिआनरद्विभूतिविशेषादिन्यक्षयकारतम्येनतिष्ठतीतिरस्योभानुप्यगधर्मादिर्जनत्वेन ॥ स्वीर्कसाययेतिननुत्तरगधर्मापुनरभूमिकोव

यनादतिप्रसन्नमनिशमगमवित्तिसत्तायस्मिन्नेतेसकलकलनाकारपकागलति ॥ उपत्येतेस्वदनमुभगयत्रसर्वोपलभाध्यानेनेवतम

वगमयप्रत्यगात्मनमत ॥ ५८ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायपुनि०पू०प्रत्यगात्मावबोधोनामैकोनपण्डितम सर्ग ॥ ५९ ॥ ॥ ६५ ॥

श्रीवन्मिष्टुवाच ॥ ॥ एवमाद्यपरतत्त्वचिह्ननपरमपदम् ॥ तस्याएतेमहारूपावक्ष्यविष्णुहरादय ॥ १ ॥ विभूतिभि स्फुरत्युच्चैर्जनाकु

पान्दपाद्व ॥ आयाशगमनायामि कर्दाभि न्रीब्धतेचिरम् ॥ २ ॥ तस्येतेवजनेनेहस्वर्गस्वर्गोक्तसायथा ॥ तद्याप्यागनधियतेतद्याप्या

गनशाब्धने ॥ ३ ॥ तद्याप्यर्जान्यतेनागतव्याप्यागनरुध्यते ॥ अपारपरमाकाशरूपिण परमात्मन ॥ ४ ॥ सतासामान्यरूपचेन्मनाग

पिविभाष्यते ॥ तत्त्वनिर्भयमन्नेणजानुर्मुक्तमनामुनि ॥ ५ ॥ कुर्वन्ससारकमाणिनभूयशरितप्यसे ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ मनोनुदि

रहपरश्चित्तचञ्चलपगतम् ॥ सतासामान्यमाभातमनसासकिमुच्यते ॥ ६ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ यद्वक्षसवदेहस्यभुक्तेपिवतिव

ल्गति ॥ आदत्तेविनिहृत्यत सवित्सवेद्यवर्जितम् ॥ ७ ॥

इत्याधम ॥ तत्सवान्नदोक्तपद्यधिमूलम्वनत्त्वबोधेनप्राप्य ॥ अनेतिसर्वोपने ॥ १ ॥ नजीभ्यतेभाषणधाणनिमित्तरानायाविभिनर्पाब्धते ॥ नरुभ्यतेबुद्ध्याविभि ॥ ४ ॥ त

त्तराजनु साधारणजनुरागोपिद्विस्त्यासपार्थिनपरिद्व्यसेर्कपुनरुक्तमशरीरयुक्तोत्तराणभ्य ॥ ५ ॥ यमिभाबनाज्जनुनपरितप्यतेतत्सतासामान्यरूपार्कनिर्देशोपपन्नसवि

शयम् ॥ आपोतस्यनिभविषयनमसगतम् ॥ द्वितीयेतद्याप्यभानुनपरितप्यतेइत्यात्मनिकपयतिनापोच्छेदवणनमयुक्तमित्यशयेनराय पूच्छति ॥ मनइति ॥ मनोबुद्ध्यादिसवदेह

यमस्यपगतमन्त्रिदेशेयमाभातपूषधिभाषमवसतासामान्यमिद्विलयाप्यतेतमनस्तीमनआदिसवधिशेषवाराशसवात्माइश्वरइत्यय ॥ ६ ॥ नाभयवचमाधोत्तरपरिशिटनि

शिरायेमनिषातरूढकार्तिकसविशारयानिवाधिभाउयससासामान्यभुक्तेर्कनुसर्गजीवभाषेव्यीश्वरभाषेभुक्तेषयदुनस्युतमसवद्वद्यायमानसम्भाभतेदेवोक्ततेवजगतलत्तम् ॥

तमनुलक्षितमननकोश इत्याध्याशयनवर्हित सभापथ ॥ यदिति ॥ आद्यसंज्ञायास्तमससर्वकाष्टे ॥ विभिद्विष्टिमुद्राप्रपलभयो ॥ सविस्तेषधर्वाजर्कनदूरीयतायाम ॥ ७ ॥

स्थितमेवकंठचामीकरवद्भेनार्जितम् ॥ ८ ॥ तदेवविषयादिकार्यानुस्यूतं द्विभूतियोपवर्ण्यतेसार्वात्म्यप्रदर्शनायेत्याह ॥ तदित्यादिना ॥ ९ ॥ तत्तयारसर्नेद्वियतया ॥ नेत्रे
 चक्षुरिद्वये ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अहंकृत्याअहंकारतया ॥ सविद्विबुद्धौ ॥ सविद्याबुद्धितया ॥ १३ ॥ १४ ॥ चेतनेचतुर्विधभूतेषु ॥ १५ ॥ तत्रविशेषाकारसत्तापित
 देवेत्याह ॥ अमरेष्विति ॥ १६ ॥ कालस्यकमेयुगसवस्तरत्यादिभेदे ॥ ऋतावित्यादिसप्तपच ॥ १७ ॥ नियमेननियतितया ॥ १८ ॥ १९ ॥ बाल्येनेत्यादयोभावप्रधाननि
 त्यसर्वगतमाद्यंतरहितंस्थितमर्जितम् ॥ सत्तासामान्यमखिलंवस्तुतत्त्वमिहोच्यते ॥ २० ॥ तत्स्थितंस्वतयाव्याप्तिशब्देऽशब्दतयास्थितम् ॥
 स्पर्शस्थितंस्पर्शतयावचितत्त्वकयास्थितम् ॥ २१ ॥ रसेलीनंरसतयारसनायांतुततया ॥ रूपेरूपतयादृष्टुनेत्रेलीनंचदकया ॥ २२ ॥ द्राण
 द्राणतयादृष्टुंभेगंधतयोदितम् ॥ पुष्टंकायतयाकायेभूमावपिचभूतया ॥ २३ ॥ पयस्तयाचपयसिवायौवायुतयास्थितम् ॥ तंजस्तया
 तेजसिचबुद्धौबुद्धितयागतम् ॥ २४ ॥ मनस्तयामनस्यंतरहंकृत्याप्यहंकर्तौ ॥ रूढसंविदिसंविद्याचित्तोचिततयोस्थितम् ॥ २५ ॥ दक्षे
 दक्षतयालग्नंपदपदतयोदितम् ॥ घटेघटतयारूढंवटेघटतयोस्थितम् ॥ २६ ॥ स्यावरेस्यावरत्वेनजंगमत्वेनजंगमे ॥ पाषाणत्वेनपाषा
 णेचेतनत्वेनचेतने ॥ २७ ॥ अमरेष्वमरत्वेननरत्वेननरेषुच ॥ तिर्यक्चेनचतिर्यक्षुकिमिवेनकिमिस्थितौ ॥ २८ ॥ कालक्रमेकालतयाऋ
 तावृत्ततयातथा ॥ त्रुटिक्षणनिमेषादौस्थितस्ततयाविभुः ॥ २९ ॥ शुक्लेशुक्लतयाजातंरुणोरुणतयास्थितम् ॥ क्रियाशुरूपंदरूपेण
 नियतौनियमेनच ॥ ३० ॥ सांस्थितःसांस्थितौस्थित्यानाशेनाशतयास्थितः ॥ उत्पत्तिरूपेणोत्पत्तावास्थितःपरमेश्वरः ॥ ३१ ॥ बाल्येनवा
 ल्येविश्रांतोयौवनेयौवनेनच ॥ जरसाचजरारूपमरणेमरणेनच ॥ ३२ ॥ इतिसर्वपदार्थानामभिन्नःपरमेश्वरः ॥ कङ्क्षोलसीकरोर्मणिणाम
 द्याविवपयोभरः ॥ ३३ ॥ नानातैर्षाल्वसत्यैवसत्येनानेनचैवहि ॥ कल्पिताचित्स्वभावेनवेतालःशिशुनायथा ॥ ३४ ॥ सर्वत्रसांस्थितिमता
 विगतामयेनव्याप्तंमयेदमखिलंविधैर्विलासैः ॥ चिद्रूपिणैवकलनाकलितात्मनेतिमत्त्वोपशान्तमतिरास्वमुखंमहात्मन् ॥ ३५ ॥ श्री
 वाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तवत्यथमुनौदिवसोजगामसायंतनायविधयेस्तमिनोजगाम ॥ स्नातुंसमाकृतनमस्करणाजगामश्यामा
 क्षयेरविकरेश्वरसहाजगाम ॥ ३६ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मो०नि०पू०विभूतियोगोपदेशोनामषष्ठितमःसर्गः ॥ ६० ॥ दिवसः ॥ १६ ॥
 ईशाः ॥ २० ॥ पयोभरोजलसामान्यमिव ॥ २१ ॥ कथमयमेवैकोनानात्वेनस्थितइतिचेत्साज्ञानाथातिकल्पनयैवभवस्तुतइत्याह ॥ नानातेति ॥ २२ ॥ हेमहात्मनसर्वत्र
 सस्थितिमताचिद्रूपिणामयाआत्मनास्वेनैवेयजगत्कलनाकलितकल्पिता इदमखिलमयैवविधैर्विलासैर्व्याप्तममैवेयविभूतिर्मह्यतिरिक्ताकिंचिदस्तीतिमत्वाउपशान्तमिति
 यस्तथाभूतआस्वत्वमहिमिनिष्ठेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेनिर्वाणप्रकरणेपू०षष्टितमःसर्गः ॥ ६० ॥

नृवसाभ्यन्ते पुनयास्त्रमायासमग्रात् ॥ सर्वेषां विरोधेन मां त्या सर्वस्य संभवः ॥ १ ॥ यदि सर्वजगत्समात्मन स्वमसदशीर्षाति कस्मिन् विभूतिस्त्विह मत्मा विदशास्त्रमवज्जीति
 रित्यभ्यासत अस्माद्विदशातुल्यमनुत्तमं किमुद्वेकतः मत्स्येत्येव भासत इति वैषम्ये को हेतुः न च दीर्घकालानुद्वेषात्मा कथं भागीति तत्समाधानमुक्तम् ॥ मत्मा दीर्घापरार्थं
 यापुर्णतो विधिरकाटसमाराजस्वस्य तादात्म्याधिक्यापत्तेरित्याशयेन रात्र्युच्छतिः ॥ यथेति द्वाभ्याम् ॥ १ ॥ अस्माकमस्माकमेव प्रपञ्चेद्वेकतः सत्यमप्यत्ययः कथमुच्यते
 तानप्यकादीनामित्यर्थः ॥ २ ॥ अथाधिराजानुद्वेगिरिवेत्यन्तायमवच्छेदोर्तुर्न बाधिराजानुद्वेगिरित्याशयेन वदसिष्ठः सभाषते ॥ अस्मिन्ति ॥ यथायप्यदजः पूषमुपासकाव
 स्योऽप्रातस्तत्त्वज्ञानाभावादस्य आपतेस्तर्हीतान पूर्वसर्गद्वयानीमस्य नुभूयमानसर्गदेव आसमताच्चतुर्धियग्रनृपामलक्षणजीवयति भासात्मा सत्यपूषाभातिताप्यिप्सापवत

॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ यथास्माकमुनेस्वप्नपुरपत्तनमवलम् ॥ तथैव पद्मजादीनां यदि देहपरिग्रहः ॥ १ ॥ तथैव दंष्ट्रसंजातयदिसर्वं भस्म
 न्नयम् ॥ तदस्माकद्वेकतरत्रत्ययः कथमुच्यते ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ अस्मत्सर्गवदाभातिपूर्वसर्गं प्रजापते ॥ आजीवयति
 मासाब्धौ विधत्ते ननु वास्तव ॥ ३ ॥ सर्वगत्वाच्चित्ते सर्वजीव सर्वत्र सस्ति ॥ सात्वासम्यग्दर्शनोत्पासम्यग्दर्शननाशिनी ॥ ४ ॥ स्वप्ना
 मप्रतिभासोत्पद्यप्यसमुपस्थित ॥ अर्हताप्रत्ययैकानासृवातिद्वेस्थित ॥ ५ ॥ स्वनेक्षिप्रविनाशित्वयथापुंसां नदस्यते ॥ सर्वस्वमे
 तथैव तद्वक्षणाभिहृत्यते ॥ ६ ॥ स्वप्नो यपुरुषस्यास्मप्रतिभासस्य यो भवेत् ॥ रामास्मदादिसर्वात्मा भवेत्तादृश एव च ॥ ७ ॥ यत्स्वप्नपु
 रुषाज्जाततत्त्वमपुरुषात्मकम् ॥ भवतीत्यनुभूतं हि यद्दीजत फलवया ॥ ८ ॥

स्वतत्त्वज्ञानबाधितत्वाद्वास्तवानमिच्छते ॥ १ ॥ यथावद्वानतावच्छिते सर्वगत्वात्सर्वजीवो भवति सर्वेषां वससति सत्येव भवति शास्त्रसम्यग्दर्शनविरोध्याज्ञानोत्पासम्यग्दर्शनेन मनु
 शीतप्रत्यास्तप्रापिषेत्पर्य ॥ २ ॥ अतएवास्मप्रकापते तत्त्वज्ञानबाधित स्वप्नामपेक्षामप्युपस्थितिभासोऽयमुपस्थितः सः अस्मात्प्रवाहनाप्रत्ययेनैकान्तापूकीभूतः सृष्टिः अति
 द्रवस्थितः ॥ ३ ॥ तर्हि प्रजापतिभिः स्वकस्मिन् प्रपञ्चम्यात्त्वमवो धेनविप्रविनाशितानुभूयत इति चेद्वेदोऽककाद्वेदप्रतिप्रादित्यपरायेनाह ॥ स्वमेदंति ॥ यथासुप्तमुखात्वा
 समुपुरुषस्य प्रतिभासस्य प्रतीतिरयमसिद्धः स्वप्नः अस्मादादिसर्वजीवजगत्प्रभासायादृशाभाषयन्तमवाहकपदस्येव शब्देऽप्यदृशपरिभाषादृशपदमवेदिस्यर्थः ॥ ४ ॥ इतरामअस्य
 वलभाह ॥ यद्विनि ॥ यथातत्त्वाभावेर्हीकोऽप्यवत्तत्त्वमप्यदृशपरिष्कारमवच्छेदोर्तुर्न बाधिराजानुद्वेगिरित्याशयेन वदसिष्ठः सभाषते ॥ ५ ॥ अस्तु तादृशः किन्त

अस्त्वेवंततोपिकतत्राह ॥ असत्यमेवेति ॥ असत्येनमनःपुनपेणयत्नाध्यतेतदसत्यमेवेति सिद्धमतेजन्मार्तरस्यार्गनकार्थक्रियासमर्थोपयनसत्यत्वभावनपुष्पाजल्प ॥ १० ॥ किंचास्मादीनामपि स्वामसर्गादिद्यद्भासतेतत्तदानीदृश्यत्वमेव भवति न मिथ्याबुद्धिस्तदादृश्यतेनैतावता स्पस येन हेतुना न युक्तने हेतुना दृश्यत्वमित्यतः ॥ १० ॥ किंचास्मादीनामपि स्वामसर्गादिद्यद्भासतेतत्तदानीदृश्यत्वमेव भवति न मिथ्याबुद्धिस्तदादृश्यतेनैतावता स्पस त्येत्यर्थः ॥ अभ्युपेत्य प्राजापत्यस्य सर्गस्य दीर्घकालस्थापित्वमिदं सर्वमुक्तम् वस्तुतस्तु तस्य दीर्घमपि पृथग्दृश्यत्वाद्देर्घवदस्य कालेऽपि स भवतीत्याह ॥ निमेषमात्रमिति ॥ वार्ध क पुरइव पदद्वयौर अयमाजापत्य सर्गस्य ॥ ११ ॥ प्रजापतेरिव सर्वेषामपि स्वत्वमेतदानीदीर्घप्रपचतामत्ययोऽस्येत्याह ॥ सुदीर्घेति ॥ १२ ॥ चिदधीनप्रसिद्धिकत्व

असत्यमेव तद्विद्विदसत्येन साध्यते ॥ असत्येऽर्थसमर्थेऽपि न युक्तं भावनं धनम् ॥ ९ ॥ येन तेन परित्याज्यमसद्भावनभावनम् ॥ दृश्यत्व चितं स्वप्न पुरुषात्समुत्थितम् ॥ १० ॥ भवत्यात्मनिसर्गादिदृश्यत्वमेव तत् ॥ निमेषमात्रः पौरुषसर्गस्वप्नः पुरःस्थितः ॥ ११ ॥ तस्मिन्नि मे पृष्ठास्मिन् कल्पनापरिकल्प्यते ॥ सुदीर्घस्वप्नखंडोऽयं च योऽदिति प्रजापतेः ॥ १२ ॥ सर्गाख्यः सर्वभूतानां प्रत्यक्षमुदितस्तथा ॥ चित्तत्वं स्यैव भावेन सर्गवर्गपरंपरा ॥ १३ ॥ स्फुरत्यंभोद्रवत्वेन यथावत्तं विवर्तनैः ॥ यथास्वप्नात्मिकैवेयं सर्गलक्ष्मीर्न बास्तवी ॥ १४ ॥ तदासं भवतीदं वैतल्यदं प्रलयंगतम् ॥ यद्यथायादृशं दृष्टं तादाविद्यते तथा ॥ १५ ॥ न हि पर्यनुयाक्तव्याः स्वप्नविभ्रमरीतयः ॥ न तदस्ति जगत्य स्मिन् यत्नसंभवति भ्रमे ॥ १६ ॥ विचित्रासिपुल्लोकेऽपुहृष्यते वस्तुदृष्टयः ॥ जलमध्यं जलतन्निर्गन्धं वडवानलः ॥ १७ ॥ नगराण्यं व रेसंति यथा वैमानिकाश्रयाः ॥ शिलास्वप्नानि जायंते हेमाद्राविव पादपाः ॥ १८ ॥ एकांते सर्वपुण्यानि संतिकल्पतरोच्यथा ॥ शिलाः फलं ति फलिवद्यथारत्नगुल्फकाः ॥ १९ ॥ शिलांतः प्राणिनः संति भेकाद्विशिलांतरे ॥ दृष्टावारिनिर्वाति चंद्रकांतोपलादिव ॥ २० ॥ निमेषे ण पटोयाति पटतां स्वापसंविदि ॥ असत्यमपि बुध्येत स्वप्ने स्वमरणं यथा ॥ २१ ॥

पदस्थत्वमिथ्यात्वे प्रयोजकत्वोभयत्रापि समानमित्याशयेनाह ॥ चित्तत्वं स्येति ॥ १३ ॥ १४ ॥ तस्याजापत्यपदसर्गादिसहितप्रलयागतमत्यंतासंदेवेति निरोधो न चोत्सतिर्न वद्वेन च साधक नमुमुक्षुर्नैव मुक्तिरित्येपापरमार्थतर्तदप्रसिद्धातिवचनसंभवतीत्यर्थः ॥ न च त्वंतासंदेवैक्यव्यवहारार्हमिति चेत्तथा दृष्टत्वादेव नात्र पर्यनुयाज्यमस्तीत्या ह ॥ यद्यथेति ॥ १५ ॥ अज्ञानस्याघटितघटनासामर्थ्यादपि न पर्यनुयाज्येत्याह ॥ न तदिति ॥ १६ ॥ असंभावितानावहूना जगति दर्शनमुदाहरति ॥ विचित्रादृश्यादिना ॥ १७ ॥ हेमाद्रौ निर्मलं तिके ॥ १८ ॥ एकांते एकदेशे सर्वाणि पुण्यानि पुण्यफलभूता न्यभिप्रेतवस्तूनि ॥ पुण्यानीति पाटे नृप ह्यम ॥ यथाशब्दाः सर्वत्रोदाहरणार्थाः ॥ फलिवद्वड्वत् ॥ रत्नगुल्फकाश्चिदांशमणिगुच्छाः ॥ १९ ॥ २० ॥ स्वापसंविदित्यर्थः ॥ २१ ॥

॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

समाधिश्चित्तस्य ध्येयाकारदाढ्येन पूर्वस्वरूपान्यत्वापादनं तदेवार्थमाचनिर्भासस्वरूपशून्यमिव समाधिरिति पतञ्जलिबचनम् ॥ तदभ्यासनशुद्धपूषणासनाभ्यासः ॥ १२ ॥ अनु-
जलनीचितामिव ॥ ३ ॥ एकधीरेकाग्रचित्तः ॥ ४ ॥ सामान्यजानाशास्त्रसंस्कारहीनास्तद्वृत्तिताचित्तचेष्टानुसारिताम् ॥ ५ ॥ नरातरयतिधर्मानियचितपामरपुरुषातररूपं
यथा अंशुआवर्तने कृते प्राक्तनप्रवाहस्पदस्य समस्य स्थानस्य च सत्यागमात्रेण नाभ्याकारमावर्तयित्वा रूपान्तरेण तिष्ठति तद्वत् ॥ ६ ॥ तत्र नान्तरियकीनामकल्पनामाह ॥ तेनेति ॥ ७ ॥
८ ॥ हृष्टो मत्तः ॥ ९ ॥ पार्थैरध्ययनैः सत्कर्मानुष्ठानैश्च तृष्टिमत्तस्तु टनपृथक् जनचरित्रेण ॥ १० ॥ अहर्वापारनिष्ठया श्रान्तदतिशेषः ॥ अतः संस्कारात्मना लीना व्यववहृतिर्य

समाध्यभ्यासशुद्धतस्य चित्तं क्षणेन यत् ॥ चित्तयत्याशु तद्वाङ्गच्छत्यं विवर्तयतीति ॥ ३ ॥ कदाचित्समाधानविरतो तिष्ठदेकधीः ॥
किंचित्संचितयामास स्वासनस्यः क्रियाक्रमम् ॥ ४ ॥ तस्य चित्तयतो जाता प्रतिभेयमिति सततः ॥ भावयाम्याशु लीलार्थं सामान्यजनदृ-
त्तिताम् ॥ ५ ॥ इति संचित्त्य चेतोऽस्य स्थितं किंचित्तरांतरम् ॥ स्पन्दसंस्थानसंत्यागमात्रेणावर्तने विवर्तयतीति ॥ ६ ॥ तेन चित्तनरेणाथ कृतं नामा-
त्मवांछया ॥ जीवटोस्मीतिसहसाकाकतालीयवस्थितम् ॥ ७ ॥ जीवटो विजहाराय सस्वप्नपुरुषश्चरम् ॥ स्वप्ननिर्माणेन नगरे कस्मिंश्चि-
त्पुरुषीयिषु ॥ ८ ॥ तत्र पानं पौमत्तो भृङ्गः पद्मरसं यथा ॥ लीलयेव दृढं दृष्टः सुष्यापघननिद्रया ॥ ९ ॥ स्वप्ने ददर्श विप्रत्वं पाठानुष्ठानतुष्टिम-
त् ॥ प्रतिभामात्रसंपन्नं चित्ते देशांतरासिवत् ॥ १० ॥ कदाचित्सद्विजश्रेष्ठस्त्वहर्वापारनिष्ठया ॥ सुष्यापातव्यं वलतिर्वीजताया मिव द्रु-
मः ॥ ११ ॥ द्विजोपश्यत्स्वयं स्वप्ने सामंतत्वमथात्मनि ॥ समासंतः कृताहारः कदाचिद्वननिद्रया ॥ १२ ॥ अपश्यद्राजतां स्वप्ने ककुब्बल्य-
पालिनीम् ॥ लालिताभोगपूणेन पुष्पोषणलतामिव ॥ १३ ॥ सकदाचिन्मूषः स्वस्यः सुष्यापासमिति हितः ॥ पुरोभाविनिजाचारः स्वकार्य-
म्विकरणे ॥ १४ ॥ अपश्यत्स्वात्मनि स्वप्ने सुरलीलमनिर्दिष्टम् ॥ दक्षकोशरसो ह्यासो मंजरीलमिवोदितम् ॥ १५ ॥ सासुरसोरतिश्रीं
तानि द्वां गाढा मुपागता ॥ मृगीत्वमात्मनि स्वरमावर्तत्वमिवांबुता ॥ १६ ॥

स्य ॥ यथा बीजताया द्रुमोर्गतं विष्टपादिसंस्कारआलतद्वत् ॥ ११ ॥ सामंतत्वमाह लिकराजताम् ॥ १२ ॥ कृताहारो भुक्तवानसन्नुभोषननिद्रयाराजतासामान्य ककुभा-
दिशावलयानि पालयितुं शील्यस्यास्तथाविधम् ॥ १३ ॥ पुरोभावीफलदानाद्योपस्थितो निजः स्वीयः स्वपासक्तिरूपआचरो यस्य ॥ स्वकार्यदक्षतादि ॥ कारणबीजे ॥ १४ ॥
बहुपुरुषसंभोग्यानिर्दिष्टसुरलीलमपरस्त्वम् ॥ रसो ह्यसौ चेतनत्वकल्पनयोक्तिर्लक्षणया दक्षजीवोक्तिर्वा ॥ १५ ॥ मृगीनयनसौंदर्याभिलाषवासनयामृगीत्वमपश्यदित्यनुकल्प्य-
ते ॥ अबुता अंबुताभ्यावस्था ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ त्रिरथास्मदशानमलिनमेति सविद्वानाग्रहसाह ॥ त्रिपञ्चद्वि ॥ चित्तस्य दृष्टमुरसस्कारपाद्विज्ञासितसत्कारोऽस्त्वतिवत्समस्याप्यवर्जनादित्याशय ॥ १८ ॥ तना
पष्ठवासीकवराष्ट्रनाभभूष ॥ धनदेवीनामनेपसिद्धलताग्रहमिषविलसन्गरीडा ॥ १९ ॥ सायनाकषिकाळभग सविद्यासाक्षिधैतभ्येननिद्राजडतांष्टुपुतिमनुभूयबीजातस्था
याग्राभ्युत्ताकारायाधियोक्षपमिषलक्षयस्यासयाविषयासमोन्मथ्याधियाधमराकारोदुःखसस्कारयाध्यात्मनभमरमपरादित्यभ्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ कौस्तुभ
मधुमकरदंषयीन्द्रिशेष ॥ २३ ॥ ध्यसनीअस्यासक सगृहिसस्यनालगेनालसलभ ॥ २४ ॥ पदभ्यवसितम् ॥ ज्ञानमेवधे ॥ २५ ॥ तेमगेनसाभमराभिनानलिनीमिदीने

साधुगीलोलनपनाकदाचिन्निद्रयाहता ॥ स्वनेदर्शवल्लीवत्साभ्यासाहदमात्मनि ॥ १७ ॥ तिर्यञ्जोपिप्रपश्यतिस्रमचित्स्रभावत ॥
हृदनांचश्रुतानांश्चेतस्मरणमक्षतम् ॥ १८ ॥ साधभूवलतापुष्पफलपष्ठवशात्लिनी ॥ वनदेवीवनोपानलताग्रहविलासिनी ॥ १९ ॥
धीर्जातस्पांकुसकारकरूपयेहाधिकद्वया ॥ सापस्यदतसवित्यासुदलवनमात्मन ॥ २० ॥ कंचिकालंसुपुमस्यकलयाजडतांषना
म् ॥ अनुभूयदर्शायस्वात्मानंअमरंस्थिरम् ॥ २१ ॥ पदपदोविजहारायधनेवनलतास्वसौ ॥ पद्मिनीपुष्पफुल्लासुतरुणांष्विववह्नम
॥ २२ ॥ त्रियावैवाधरत्नादुरसवल्कोस्तुमभु ॥ अमत्कुसुमसपासुमुकावल्लीविलासिपु ॥ २३ ॥ सयभूवसरोजिन्याव्यसनीधिसना
लगा ॥ क्वचिद्वरतित्येतिचेतोजडमतरेपि ॥ २४ ॥ तामाजगामनलिनीपरिलोलयिगुगज ॥ रम्यवकुक्षययैवमूढानांजृभतेपद्म
॥ २५ ॥ नलिनीमर्दितासैवसमंतेनसपट्पद ॥ गतोदतांतरंधीहिरिवपूर्णत्वमाचर्यो ॥ २६ ॥ अमरोवारणालांफादाराणालोकभावना
त् ॥ ददर्शान्मानमोदमत्तहकितयोदितम् ॥ २७ ॥ शुक्सागरगर्भीरगजस्वातेपपातह ॥ तमोपनयनेशून्येसंसारइवजीवक ॥ २८ ॥
धभूववह्नमोराक्षोमहापरवर्लांतक ॥ सदाभदपलक्षीबोपूर्णातीवनिशाचर ॥ २९ ॥ कदाचिदसिनिर्दिशच्छिन्नसास्तमुपाययौ ॥
विवेकानिलनिर्लूनरूपाजीवद्ववात्मनि ॥ ३० ॥

धनेनगालनसमपदप्रदेशास्यदंशतरंगत सत्यसुखप्रकण्ठमीहिरिषभ्यमाणभूजत्वमाचर्यो ॥ २६ ॥ भारभस्यालोकादवलोकनादाराणस्यालोक्यतइत्यालोकाकारस्त
माभनारात्मानपत्तइस्तिमाउदितसपन्नंदरं ॥ २७ ॥ सगज रगतइतिएकनिर्दिशगर्भे धनेभ्यःप्रसज्जदिवधेभ्योपिधनेकठोरससारजीवकइवपाराधश्यु र्वान्यननुभनप्र
॥ २८ ॥ त्रियाचरदमुत्तराभ्यपि ॥ २९ ॥ सकवशिबुपस्थितेनिशापुजेचरतीतिनिशाचर सन्धिसिद्धीपत्यर्द्धनिर्गतार्क्षशब्दोच्छिभ्यानिर्दिशालां कपायिकासाभिभ्यच्छिन्न
समस्तवृत्तमुपाययौ ॥ कीबोकीबोपाधिर्द्वैपायिभिमानद्वय ॥ ३० ॥

गजपदानाहलिसमूहानांकुमस्थलापेभ्य उच्चलितानुर्डीनात् ॥ अभ्यासाच्चिरिशीलनसस्कारात् ॥ अत्युडयनदर्शनसंस्कारोद्धोषितादित्यशयः ॥ ३१ ॥ पुन पूर्ववासनेये
 ल्यर्थः ॥ अवोधिना अज्ञस्य ॥ शेषषष्ठीननुकर्त्तरि नलोकेतिनिषेवात् ॥ ३२ ॥ सविद्यादर्शनेनतदुद्धोषितवासनयेतियावत् ॥ ३३ ॥ योनिष्वन्यासुसङ्कुट्टन्नित्युक्त्या हस
 पद्मवनेमूर्त्ताविष्यकच्छेदवारण. हरिणोदेहयादावित्यादिवक्षमाणदिशाअतरालेपचारीतिजन्मानिजातानीतिगम्यते ॥ तथाचात्रोक्तहंसजन्मद्वयानतरंरुद्रतागतःससार
 शतपद्येतेरुद्रःसोहंव्यवस्थितइतिवक्ष्यति ॥ सकदाचित्सुनहंसजन्मपामोऽप्येहसै सगतोविजहारेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ तत्रहसंसंसद्विब्रह्महंसगुणाकारादिवर्णनश्रवणात्सशब्दातन्नाम
 सहितातदाकारार्थवतीचेतिद्वेधाप्रब्रह्मसात्मिकासिवित्अहमपीदृशोब्राह्महस स्यामितिवासनातत्रतस्मिन्जन्मनितस्यहसस्रभूतस्यास्यमिक्षुमनसःप्राग्वर्णिताद्वरसस्थर्वाहवत्

पश्यन्गजपदाकुंभस्थलाप्रोच्चलितानलीन ॥ गंहस्यभ्रमराभ्यासाद्भ्रजोभूयोप्यभूदलिः ॥ ३१ ॥ सेवमानोवनलतांपुनरायात्सपद्मि
 नीम् ॥ दुस्त्यजोहिदुरभ्यासोवासनानामवोधिनः ॥ ३२ ॥ तत्रहस्तिखुराक्रांतःपुनःसंचूर्णतांपयौ ॥ पार्थस्यहंससंविन्यावभूवकलहंस
 कः ॥ ३३ ॥ कलहंसश्चिरतरंयोनिष्वन्यासुसङ्कुट्टन् ॥ कदाचिद्ब्रह्मिहंसैःसंगतोविजहारह ॥ ३४ ॥ ब्राह्महंसालिकासंविन्यशब्दार्थवती
 मनाक् ॥ तत्रपुष्टास्यतस्यांतःप्रागंडरसर्वाहवत् ॥ ३५ ॥ सतच्चिंतांचरन्मृतोदहंव्याधिषुणाहतः ॥ तत्संविन्यनुसंधानाज्जातःपद्मजसार
 सः ॥ ३६ ॥ तत्रातिसंततविवेकवतोविलासैःसंबोधितोविगतलौकिककवस्तुदृष्टिः ॥ मुक्तःस्थितो ननुयुगांतविधौविदेहमुक्तेनतेनाकिमुभा
 विविभाष्यमेतत् ॥ ३७ ॥ इत्यार्षवांवा०वा०द०मोक्षोपायेषुनि०पू०जीवदोषास्थानेस्वप्नशतरुद्रीयभिक्षुसंसारोदाहरणानामद्विषष्टि
 तमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ सकदाचिद्दशांशरुद्रंरुद्रपुरंरवगः ॥ वैरिचनल्लिनीनाललीलाभाभेनलीलया ॥ १ ॥

पुष्टाधर्मीभूतेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सताब्राह्महसचित्तभवेदृढचरन्नावर्तयन्व्याधिषुणाभिहतोमृतःपद्मजस्यसारसोलक्षणयाहसोबाहनमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ तत्रतस्मिन्जन्मनिब्र
 ह्मलोकेवअतिशयेनसंततैर्विवेकवतःप्रजापतेर्विवेकवैराग्यतत्त्वज्ञानाद्युपदेशविलासैःसम्यग्बोधितः अतएवविगतालौकिककवस्तुषुभोग्यवर्गेषुसारतादृष्टिर्यस्यतथाविधःसन्मु
 क्तोजीवन्मुक्तोभूत्वास्थितः ॥ एवजीवतैवनिरतिशयानन्दमोक्षसुरेलब्धेयसति ब्रह्मणासहतेसर्वसंप्रामेयतिसचरे परस्यातेकतात्मानःप्रविशतिपरपदमितिश्रुतेयुगांतविधौद्विपरा
 धवासानेब्रह्मणासहविदेहमुक्तेनतेनहंसेनाकिमधिकभाविषाध्य एतत्तुष्टिर्भाविषाव्यचित्यम् ॥ उदतिवितर्क ॥ ज्ञानेनैवसमूलानर्थनिवृत्तेर्निरतिशयानदावाभेश्वसपादित
 त्वात्तदतिरिक्तपुरुषार्थाभावाच्चास्यकतकल्यत्वादित्यर्थः ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्य०नि०पू०द्विषष्टितमसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ रुद्रभूतेनतेनात्रपूर्व
 देहपवोधनम् ॥ तेषाचशतरुद्रत्वभैकारम्यचेहवर्णयति ॥ १ ॥ सहमोलीलयाअनायासेनैववैरिचासनल्लिनीनाललीलाःक्रीडास्तस्याभेनपद्मजसामीप्यमुक्तिपदप्राप्तिबलेनेति
 यावत् ॥ कदाचित्सप्तजनेनसहंरुद्रपुरगतोरुद्रदर्शी ॥ १ ॥

न यत्र तस्य ज्ञानयोगेन भयादिष्वदमृजोत्कपरां न तस्य ह्यस्य ह्यभिरुद्राह शासनपाठः स्यादिति निश्चिता बुद्धिरभूत् ॥ ननु जीवभूतस्य निर्वासनस्य ह्यस्य कथं रुद्रत्वस्य हा न
 द्वाहनाभ्यासनदहत्यागनपुनरुद्रादीरधारण्य ॥ यदि तु भारतस्य पित्राभ्यामिदं निष्पाद्येन तस्मान्नादेहोभोभ्यपाररथशोयाहर्तारधारण्यतर्हि रुद्राह शासनपाठवर्णनस्यानुपयोग
 पक्षगत् रुद्रस्य भूतपातद्वाहस्य कर्मफलत्वायागाच्चेति चेत्तथाह ॥ यन्निर्ब्रह्मदिति ॥ मायमुच्यो रुद्रभावः किमुपनिर्ब्रह्मयत्नसाहचर्यमुक्तिः सा च कर्मोपास्तिकलभावत्येव ॥ वे
 दोभूत्वासाधनयोर्द्विभूतोरर्द्धभावा ॥ २ ॥ माप्येतज्जन्मातरी किमुपारथशोयोनीतये च्छपायोगिबन्धानसोदृशतरकभ्यनेन पूर्वदेहत्यागमाश्रयित्वा साधेनाह ॥ रुद्रभूतबपुरिति
 ॥ १ ॥ गणकोटिपुनरिष्टपाशेद्वयागणपत्यपश्यति यावत् ॥ ४ ॥ साहचर्यमुक्तौ जगत्सहारादिभ्यापाराधिकाराभावेपि स्थानेभ्योपदिनानां सिद्धरुद्रसाम्यमस्तेष्वेव स्यादयेनाह ॥ रु
 द्र इति ॥ अनुत्पन्नस्यैतरेभ्योचितो संश्रयः सिद्धरुद्रकर्मजनपाशान्धेन ॥ ५ ॥ त्वयमेकस्मिन्मनस्येवोपाच ॥ ६ ॥ ७ ॥ आदृतिस्मरणपातकोनियत ॥ अहमयमभाक्तनपार

तययुद्धिरभूतस्य रुद्रोहमिति निश्चिता ॥ प्रतिप्रियवदादर्शद्रागित्वेव हि विधिता ॥ २ ॥ रुद्रभूतवपुस्तनतनुंतस्याजनामसौ ॥ गथ पव
 नतांगच्छन्मुक्तमपकयया ॥ ३ ॥ रुद्रो रुद्रभवने विजहार ययेच्छया ॥ तैत्तै शिवपुराचारेणकोटिगिरिषुया ॥ ४ ॥ रुद्रस्त्वनुत्त
 मज्ञानविलासकतयाया ॥ स्वमशेषवत्तांतमपस्ययाक्तनधिया ॥ ५ ॥ निरावरणविज्ञानवपुः स भगवांस्तदा ॥ उवाच स्वयमेकांत
 स्वस्मभगतविस्मृत ॥ ६ ॥ अहोनुचिन्नामायेयतताविश्वविमोहिनी ॥ असत्येवापि सद्रूपमरुभूमिपुवारिवत् ॥ ७ ॥ इति प्रथममाज्ञा
 तविषाहविचिंततांगत ॥ सवसपन्नसर्वज्ञगनादिविभावनात् ॥ ८ ॥ यदृच्छयास्थितं जीवोभूततन्मात्रं रजित ॥ कस्मिंश्चिदभूतवत्स
 रभिसुरलुभितोभित ॥ ९ ॥ तं नावयययधेनयहि सैरविहारिणी ॥ लीलाविलुलिताकारायदारम्येति भावत ॥ १० ॥ सर्वभावापमर्दं
 नतदभ्यासवशात्तदा ॥ तामेव सांत्वयन्मुद्रिषुस्त्यक्तान्यमननोदयन् ॥ ११ ॥

भाषिकस्थिभ्यामिष्टं ततोभाययाचितं तर्ह्युत्पापकायेयं निषमसकम्पवर्णितांगतद्व्याधीरभाज्ञानस्यतमिलय ॥ भाट्टासकम्पादेशाह सर्वसंपन्नं सांश्वदरोसर्वकोजहरोगम
 नादिभिर्भाषाभ्यजानतस्य पाठः ॥ ततोपटच्छयाभ्यष्टिसमष्टिर्लक्षणपूलदेहेति वा भाषास्तनानुपदेशेभूतिः स्पृष्टैस्तन्मार्गं यद्वैतं यन्नेहैस्तावाभ्यसवर्गाभ्यासेन तद्भनवासनादेषि
 र्देविभ्यपरदृष्टकिंत सन्मार्गोभूत्वाह सितरत्नय ॥ सप्तमीष-अनादिकालाज्जन्मपरराभनगमभक्तसिधिसर्वोदेरायसमाधिपाटयादितिोषिपदैरलुभितोभितुपरिदाह
 भवत् ॥ १॥ आसाहामयप्यस्त्यतस्यरम्येवासरस्तुनीरूपेणारूपेणवाचितिरोभाभ्यासपाटवेनपुर्वदेहात्तत्किंकिस्मरणराक्पुम्रभदर्ययति ॥ तेनेप्यारिना ॥ तेनाभिस्तुपाव
 द्रपयः शनस्यैर्षेणस्मृतेदेहावयवानीहलयादानीर्लज्जेदेहावयवानीयाप्येन्द्रियादीनां च यधेननितोयेनवहिर्देवताद्विषययोषिसस्ययादीर्बभानसंजगद्विलीकारभ्येति भावत-अ
 नितुटिताकाराआरभ्यनतद्वारावसावर्द्धीलितसिद्धिरुद्रसप्तभावेपमर्दनाचमृतिरिपरागन्धय ॥ १० ॥ ११ ॥

१८७५ ॥ जतिशुष्यतीति यावत् ॥ १२ ॥ तस्यैवासिद्धस्याप्यशास्त्रीयमानसखेलनपटत्तावनयपरपरोक्षयोऽभूदित्याह ॥ सदित्यादिना ॥ तेषुदेहेषुयोनितु ॥ जरढवासनइत्यनेनशास्त्रीयवा
 सनारौधिल्येअनाथनयवासनोद्भवोऽवश्यभावीतिसूच्यते ॥ १३ ॥ तानेवसन्निमित्तप्रपचयति ॥ आत्मनीत्यादिना ॥ भावस्योद्भूतस्यअभावस्यानुद्भूतस्यचविपर्यासैवपरीत्ये
 साध्यैअभ्यासापटवादिबलवानेववासनाचयोवधत्तेउद्भवतिअन्यस्तिरोभावतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ धर्मप्रचयसहितयाकामुकतया ॥ १६ ॥ लोचनपदेनमृगलोचनसौ
 चमल्लतिश्वेतसियारूढासैवविजृम्भते ॥ वल्लीत्यजतिनैदाधीपीतमप्यंशुमाधवम् ॥ १७ ॥ साभिक्षुर्जीवदोभूत्वाजंतुर्जरठवासनः ॥ तेषु
 देहेषुचभ्रामरंधेध्विवपिपीलिका ॥ १८ ॥ आत्मनिद्विजभक्तत्वात्सोपस्थद्विजतामय ॥ भावाभावविपर्यासिबलवानेववधत्ते ॥ १९ ॥
 सामंततामवापासौविप्रःसंततचित्तिताम् ॥ सातत्येनरसःपीतःफलतामेतिपादपे ॥ २० ॥ राज्यार्थधर्मकार्याणां कर्तृत्वात्सोभवन्त्यपः ॥
 सकामुकतयाराजासुरस्त्रीत्वमवापह ॥ २१ ॥ लोलालोचनलोभेनसाम्बगीरसशालिनी ॥ बभूववासनामोहश्चाहोदुःखाप्यजंतुषु ॥ २२ ॥
 मृगीसावतचित्तस्यावभूवविपिनेलता ॥ अवस्थंभाविलवनलतिकानुबभूवह ॥ २३ ॥ अंतःसंज्ञाविराभ्यस्तंभ्रमरत्वमथात्मनि ॥ सा
 पस्थत्वावमर्देनसदातद्भावभाविता ॥ २४ ॥ सवारणसुरक्षोदमनुभूयाथभावितम् ॥ भूयोभूयःप्रवभ्राममहासंस्तुतिसंभ्रमान् ॥ २५ ॥
 संसारशतपथैतेरुद्रःसोहमहंस्थितः ॥ अस्मिन्संसारसंभ्रमेस्वमनोमात्रसंभ्रमे ॥ २६ ॥ एवमत्यंतचित्रासुसंसारारण्यभूमिषु ॥ बद्धी
 ष्वहमतिभ्रांतस्त्वशून्यास्त्रिवभूरिशः ॥ २७ ॥ कस्मिंश्चिदभवंसर्गैर्लव्हंजीवदनामकः ॥ कस्मिंश्चिद्वाह्यश्रेष्ठःकस्मिंश्चिदशुधाधिपः
 ॥ २८ ॥ हंसःप्रपन्नवनेभूत्वाविध्यकच्छेचवारणः ॥ हरिणोदेहयंजादौदशमहमिमंगतः ॥ २९ ॥ अत्रवर्षसहस्राणिचतुर्युगशतानिच ॥
 समतीतान्यनंतानिदिनतुंचरितानिच ॥ ३० ॥ ममप्रथममेवप्राकलितस्यपरत्पदात् ॥ तत्त्वज्ञानितयारूढोभिक्षुत्वेयोग्यताक्रमः ॥ ३१ ॥

भूयोभूयोप्यतिक्रम्यगतश्चब्रह्महंसताम् ॥ सएवप्राक्तनोभ्यासःफलितःसंगमोदयात् ॥ ३२ ॥

दयलक्ष्यतेतद्दोभेनलोका रसशालिनीरजिता ॥ १३ ॥ लवनछेदनम् ॥ १४ ॥ सावमर्देनछेदनावमर्दसहितलतादेहेन ॥ १५ ॥ भूयोभूयइत्यनेनंतरालिकानिवारणालिहंसा
 दीनिनवतिजन्मानिस्तनानुप्यते ॥ २० ॥ साभिक्षुरहसनेवरुद्रोहमितिस्थितः ॥ २१ ॥ अशून्यासुसत्यास्त्रिवभातासु ॥ २२ ॥ २३ ॥ विध्यकच्छेचवारणोहरिणश्चाभवम् ॥
 इत्यंदेहयत्रेआदिप्रदान्मनोयेचाहमिभावरणीतत्तद्रूपदशागतः ॥ २४ ॥ ममप्रथमसर्गकालादारभ्यपरत्पदाच्चिदेकरसत्पञ्चालितस्यप्रच्युतस्यात्रास्मिन्ससारेवर्षसहस्राणिच
 तुर्युगशतानिचअनंतानिसमतीतानान्यनंतानिदिनतुंचरितानिच ॥ २५ ॥ ममभिक्षुत्वेतत्त्वज्ञानितयाभावितुंयोयश्याक्रमःश्रवणमननाथभ्यासतपोरूढोऽपिप्रमादादतिक्रम्य
 भूयोभूयश्चजन्मपरंपरयाब्रह्महंसतागतः सएवप्राक्तनोभ्यासकर्मोत्तरुद्रसंगोदयाद्ब्रह्मत्वेतत्त्वज्ञानफलेनफलितइतिद्वयोरन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥

अतएवशास्त्राप्रसाधनाभ्यासोऽप्यप्राप्त्यधिकेन्द्रेतेकअभ्याभिर्भवहितोपिपुनरुद्भूयपुरुषार्थसाधयत्येवेत्याह ॥ दृढाभ्यासइति ॥ स अत्यन्तमरसेनजन्मसद्वेक्षणव्यवहितोपि
 निरोध ॥ २८ ॥ तप्तशुभोपिभाषनाभ्यासस्तुन्यपुनत्प्राप्तुभाभ्यासव्यवहितोपिपुनरुद्भवतेत्याह ॥ कान्तालीयेति ॥ २९ ॥ तप्तशुभवासनावच्छुभवासनाभ्यासोपिस्वयमे
 वधाक्तनवस्तारादृढविष्यन्तिदृढलोभायपुरुष आशुभासनादास्यसिचोतिपुरुषप्रयत्नविधानव्यर्थमित्याशङ्क्याह ॥ सगतीति ॥ ह्यनुवर्त्तमानाकाटजिह्वासतपुंसपुत्रप्राप्तन
 सदासनाभ्यासकालांतरंलोदयमतिष्ठत्पुरुषप्रयत्नमीसतेपरीसतेनतन्निनोदवतीत्यर्थ ॥ ३० ॥ सचयनोऽनेकअभ्याभ्यस्तएवसदासनादाढ्येनदृढासनाक्षयसमर्थोभवतिनसह
 सव्यापयेत्याह ॥ यच्चति ॥ अस्वरीत्यननमिथ्यार्थविषयरेवतोयास्यादिपयजोपिपयषकाप्रत्ययकालसत्यतानुप्रसयोभ्यवेक्षताभाषादिकलसमर्थोभवतिनवकिवाभ्यपरमार्थ
 दृढाभ्यासोऽप्यप्राप्त्यजीवस्योदस्यविप्रत ॥ सोत्यतमरसेनापितमेवाभ्यनुधावति ॥ २८ ॥ कान्तालीयेतिपयोगेनकदाचित्साधुसगमात् ॥
 अशुभोभावनाभ्यासोऽजोवस्यविनिवर्त्तते ॥ २९ ॥ सगत्यधिगतचेष्टकेवलस्योदयप्रति ॥ प्राक्तनोवासनाभ्यासोहातुरुपममीक्षते
 ॥ ३० ॥ यद्येहाभ्यस्यतेजस्यचद्वेदांतरेषिच ॥ जाग्रत्स्वमेवसदपितसदित्यनुभूयते ॥ ३१ ॥ तत्तदर्थक्रियाकारिदुःखायचसुरायाच ॥
 उदतिभावनातस्मादावनाभावनाजय ॥ ३२ ॥ भावनेवस्वमालानदिहोयमितियश्नति ॥ असत्तामात्रविल्लारंगुल्मकत्वमिवांकुर
 ॥ ३३ ॥ भावनाप्रस्थमार्णोपानाकंचिदिदृशियते ॥ नचविद्यतएवेतितद्वुमेणात्मस्तुन ॥ ३४ ॥ अमस्यजागतस्यास्त्यजातस्याकाशव
 णवत् ॥ असेवेदनात्रकमार्जनाचालमस्तुन ॥ ३५ ॥ असन्मयीस्वरूपपापरंसत्तैवलालनी ॥ वर्त्ततेचेद्दिनोढायकिञ्चित्सानकरिप्यति
 ॥ ३६ ॥ तत्तान्सर्वान्सससारानुत्थायात्कायान्महम् ॥ सभ्यगालोकेदनेनतेभ्यएकीकरोम्यहम् ॥ ३७ ॥ इतिसच्चित्यरुद्रोसीतसर्गेषु
 जगामह ॥ यन्मिसुर्विहारस्य सुमश्वद्वहस्थित ॥ ३८ ॥

दन्तुगाधराध्यादिपयनमप्यमप्यपरासायसस्यस्यभाषकासायभगनीतिस्म्यते ॥ ११ ॥ अतएवशानाभ्यविषय शास्त्रीयोपिभाषनाभ्यासोऽस्यमिश्रितसुखाद्येवेतिसर्वभाष
 नाच्छेदरहास्यत्यक्तिकानप्यप्रयोनाताल्लिङ्गद्वयत्वादिप्राप्तिरसाधयनाह ॥ तच्चविनि ॥ गतीरिहताशरीरतद्भोगार्थक्रियाकरोतिमच्छीलभावनात्मचित्तनम् ॥ ३२ ॥
 किञ्चानन्तभाषनाहेनएवयमनर्थसकयनाद्वैक्यासेभ्यद्वेष्ट्याशयेनाह ॥ भावनेवेति ॥ ३३ ॥ सातव्यवर्त्तनमात्रेणसुखेदेवेत्याह ॥ भावनेति ॥ नवातदुच्छेद साभ्योस्तिमित्यो
 क्तिप्रयत्नारगतस्याह ॥ नयति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अथाथायास्तसद्वदन्तव्यवज्ञानवाधितस्यसर्वेनेपिवाधिताहेतिवभयजननासाभ्यर्थानार्थत्याभाषाप्यस्युतलीत्याहेतुत्याहेत्या
 ह ॥ अहम्यदीति ॥ शाशितत्वात्सम्भवाअधिष्ठानसत्तास्यद्वैतपाजगदकाराभाषनाल्लिङ्गीनृकहेतुरेषपरंविप्राप्तिगाविकसस्यपावयसत्तैवेत्याहितिभेदविर्भाकचिद्वशुनाजन
 प्यनर्थव्यापकत्वार्थप्यय ॥ ३६ ॥ तच्चस्याल्लिङ्गकृतालोदोऽप्यभाषनाल्लिङ्गीनृकहेतुरेषपरंविप्राप्तिगाविकसस्यपावयसत्तैवेत्याहितिभेदविर्भाकचिद्वशुनाजन

अतएवशास्त्रीयसाधनाभ्यासोऽप्याधार्योविच्छेदनेकअभ्यासिर्भवेद्विगोपिपुनरुद्धपुरुषार्थसाधयत्नेवेत्याह ॥ दृढाभ्यासइति ॥ स अत्यतमरसेनकामसहस्रेणभ्यवहितोपी
 तिरोय ॥ २८ ॥ तस्यशुभोपिभावनाभ्यासस्तुन्युत्तमशुभाभ्यासभ्यवहितोपिपुनरुद्धवेत्तयाह ॥ काकतालीयेति ॥ २९ ॥ तस्यशुभभासनावल्लभासनाभ्यासोपिस्वयमे
 वसाकनसंस्कारादुद्भवियत्तिरदृढोद्देशोपायपुरुष ॥ अशुभासाधोद्देशस्यतिथेतिपुरुषपयजविधानभ्यार्थमित्याराक्याह ॥ सगतीति ॥ हातुद्रुभासनाजालजिह्वासत-भूषणपयान्न
 सहासनाभ्यासकालान्तरेस्वोरपयतिससुखपयजनीक्षतेपतीक्षतेनतद्विनोदप्रतीत्यर्थ ॥ ३० ॥ सवयनोऽनेकअभ्याभ्यस्तएवसहासनावाह्येनदुर्भासनास्ययसमर्थोभवतिनसह
 सेवेत्याशयेनाह ॥ यश्चेति ॥ अतएवीत्यनेनभिभ्यार्थविषयवेद्यतोपास्याविषयलोपियप्रजायतस्वप्रकालसत्यतानुभवयोग्यदेवताभावाहिकलसमर्थोभवतिनर्षिकबाभ्यपरमार्थ
 दृढाभ्यासोऽप्याभ्यासार्थवस्योदेत्यविप्रत ॥ सोत्यतमरसेनापितमेवाश्वनुधावति ॥ २८ ॥ काकतालीययोगेनकटाचिस्ताधुसगमान् ॥
 अशुभोभावनाभ्यासोऽर्जवस्यविनिवर्तते ॥ २९ ॥ सगत्यधिगतत्वेपकेवलस्वोदयप्रति ॥ प्राकनोवासनाभ्यासोहातुरुद्धममीक्षते
 ॥ ३० ॥ यद्देहाभ्यस्यतेजस्तयद्देहांतरेषिष ॥ जाग्रत्स्वप्नेष्वसदपितस्तदित्यनुभूयते ॥ ३१ ॥ तत्तदयक्रियाकारिदुर्वाचचसुरवायव ॥
 उदेतिभावनतस्माद्भावनाभावनाजय ॥ ३२ ॥ भावनेवस्वभात्मानदेहोयमितिपश्यति ॥ असत्तामात्रवित्सारगुल्मकवमिवाकुर
 ॥ ३३ ॥ भावनाभेद्व्यमार्णोपानकिंचिद्विद्विद्विष्यते ॥ नचविद्यतएवेतितद्वुभेणालमलुन ॥ ३४ ॥ भ्रमस्यजागतस्यास्यजातस्याकाशव
 णवत् ॥ असवेदनमात्रैकमार्जनायालमलुन ॥ ३५ ॥ असन्मयीस्वरूपेपापरंसत्तैवलालनी ॥ वर्ततेचेद्दिनोढायकिंचित्सानकरिप्यति
 ॥ ३६ ॥ तत्तात्सर्वान्स्वससारानुत्पायालोकयाम्यहम् ॥ सभ्यगालोकदानंनतेभ्यर्फीकरोम्यहम् ॥ ३७ ॥ इतिसर्वित्यरुद्रोसौतसर्गप्र
 जगामह ॥ यत्रमित्तुर्विहारस्य सुमग्नावहवस्थित ॥ ३८ ॥

बलुगोषरभ्यव्यापिपयजन्मभगभ्यपरमार्थसत्यसाधकाभायभावतीतिव्यथेति ॥ ३१ ॥ अतएवशास्त्रविषयशास्त्रीयोपिभाषनाभ्यासोदुर्वाभिमिश्रितसुखायैवेति सर्वं भाव
 नोच्छेदएवस्यति कानयज्योनोतरालिकद्वयसाधिनामित्याशयनाह ॥ तत्तदिति ॥ ततोद्देशतपरादीरतन्मोगाद्यार्थक्रियाकरोतिनच्छीलभावनामनात्सर्वतन्म ॥ ३२ ॥
 किञ्चानात्मभाषनाकतएवपयजन्मार्थसकयतर्भाषासेभ्यर्थाशयेनाह ॥ भावनेवेति ॥ ३३ ॥ सातत्त्वरान्नभाषेणसुखेदेवेत्याह ॥ भावनेति ॥ नवातदुच्छेदसाध्योस्तिनिस्सो
 च्छिन्नात्तदसदस्याह ॥ नचेति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अथाभावात्सर्वद्वन्द्वसंज्ञानभाषितस्यसर्वेनेतिभाषिताहैरिवअयजनभासायभ्योनानयत्याभावात्पस्युतलीलाहेतुत्वान्वेत्या
 ह ॥ अयम्यदीति ॥ भाषितव्यारसम्प्राप्त्येवभाषासाल्लब्धपराकाशकारभाषनालालाकनीकौगुणकहेतुएवपद्विप्रातिभासिकसत्तायावर्ततेचेत्तद्विद्विनोदोदीर्घक्रियरगुणाभाष
 यनार्थसाधनकीप्यदीत्यर्थ ॥ ३६ ॥ तत्तत्तात्सर्वीकुरकुरादोद्देशोऽप्यापयज्यासभ्यगालोककल्पयत्येवत्यम्यतदुद्देशोऽप्युक्तताद्विच्येविद्विर्कलालालाभ्येकीकरोति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

बोधयित्वा जाग्रहकं कृत्वा चेतसा स्वचित्तो रो न चित्तेन चेतनेन स्वशरीरविदा भासलक्षणेन तत्त्वज्ञजीवेन च योजयामास ॥ अतएव भिक्षा जागरणवती समिदा । दत्तप्राप्त्यप्यवस्थायामासीत् ॥
 दादिरुद्रा तशरीराणां तत्त्वपचानां च निरनुदत्तिबाधप्रसङ्गो निरस्तः ॥ सर्वरुद्रा शरीरविवेशकल्पनेन तदीयसत्त्वकल्पनेन विचित्रजो जकाटुदशेषवलेन च वाधितानामपि सर्वेषां
 माकल्पतमनुदत्तिसंभवादिति ॥ ३९ ॥ बोधात्तत्त्वदर्शनात् ॥ अल्पकाले चिरकालो नैकजन्मानुभवलक्षणस्य स्यात् ॥ मरुदशरीराय नुदत्तिलक्षणस्य चाथर्वस्य दर्शनाद्विस्मयं य
 यौ ॥ ४० ॥ जीवदत्तसारब्रह्माहातरम् ॥ ४१ ॥ तत्र लोपाख्यानवर्णिता रीत्या प्रविश्य भुवनमूलोक्तगत्या तत्रापि तत्त्वजीवदास्पददर्शयम् विषयमंडलतर्गतदेशम् तच्च ग्रहम्
 बोधयित्वा यतं भिक्षुं चेतसा चेतनेन च ॥ योजयामास सस्मात्प्रभिक्षुरप्यात्मनो भ्रमम् ॥ ३९ ॥ रुद्रमात्मानमा लोकाय जीवदादिमयं त
 था ॥ बोधादविस्मया ह्यपि स भिक्षुर्विस्मयं ययौ ॥ ४० ॥ अथ रुद्रस्तथा भिक्षुर्द्वैवोत्थाय जग्मतुः ॥ क्वापि जीवदत्तसंसारं चिदाकाश
 ककोणगम् ॥ ४१ ॥ तत्र तद्भुवनं गत्वा तद्द्वीपं तच्च मंडलम् ॥ विषयं तत्पुरं तच्च तंच पाणावसिग्रहम् ॥ ४२ ॥ सुसंदृष्टानुर्नष्टसंज्ञं जीवदत्तकं श
 वम् ॥ स्थापयित्वा वपुर्भावं प्रभातं भवभूमिषु ॥ ४३ ॥ तत्र बोधनि योज्याशु चेतसा चेतनेन च ॥ एकरूपा स्त्रिरूपा स्तरुद्रजीवदत्तभिक्षुकाः
 ॥ ४४ ॥ बोधवंतोऽप्यबुद्धा भाविस्मिता अप्यविस्मिताः ॥ बभूवुः पूर्णस्थिताश्चिन्नकृताकारा इव क्षणम् ॥ ४५ ॥ अथ जग्मुश्च ते सर्वे क
 चिद्बोमनि संस्थितम् ॥ विप्रसंसारमारब्धं परिभूतसंघुषु मम् ॥ ४६ ॥ ते तत्र भुवनं गत्वा तद्द्वीपं तच्च मंडलम् ॥ विषयं तच्च तं ग्रामं प्राप्सुं
 दाह्यणा लयम् ॥ ४७ ॥ विप्रते ददृशुः सुसंकलत्रवलितं ग्रहम् ॥ कंठे गृहीतं बाह्यपावहिर्जीवमिव स्थितम् ॥ ४८ ॥ तत्र बोधनि योज्याशु चे
 तसा चेतनेन च ॥ तस्यास्ते बहोऽप्यन्ये स विस्मयविविस्मयाः ॥ ४९ ॥ अथ जग्मुश्चिदाकाशकचित्तं च तित्तं चित्ते ॥ सामंतं नृपसंसारं भ्र
 मणा भोगसुंदरम् ॥ ५० ॥ ततस्ते भुवनं प्राप्तास्तद्द्वीपं तच्च मंडलम् ॥ सामंतं ददृशुर्मत्तं सुतं पर्यकपंकजम् ॥ ५१ ॥ हेमावदातं हेमांश्यानि हि
 तं कुचकोटरे ॥ भ्रमर्यैवान्वितं पद्मकाशसुसंभुवतम् ॥ ५२ ॥ कंठाभिरभ्यावलितं मंजरीभिरिव द्रुमम् ॥ दीपजालकमध्यस्थं रत्नौघद्व
 वकंचनम् ॥ ५३ ॥ तत्र बोधनि योज्याशु चेतसा चेतनेन च ॥ तस्यास्ते बहोऽप्येके स विस्मयविविस्मयाः ॥ ५४ ॥

तत्र ग्रहे पाणौ असेर्ग्रहणग्रहेयस्य तथा विधत्त जीवदत्तवददृशतुः ॥ ४२ ॥ शर्वमिव सुमम् ॥ तत्र तज्जनानां स्वदर्शनो योऽप्यत्वाद्बुद्धिभिक्षुवपुषी भावो जीवदत्तबोधनाभिप्रायस्त रुद्र
 स्य याकोटिद्वयभाजभातदत्तव सर्वस्वप्रभावस्थापयित्वा अतर्धानशक्त्या गोपयित्वा ॥ भवभूमिपुर्जिवदत्तसद्विप्रदेशेषु ॥ ४३ ॥ चेतसेत्यादि पूर्ववत् ॥ अतरेकरूपा ॥ वहि
 स्त्रिरूपा ॥ ४४ ॥ चित्रकृताकाराश्चित्रलिखिता इव ॥ ४५ ॥ व्योमनि चिदाकाशे संस्थितमव्यक्तम् ॥ आरब्धजीवदत्तचित्तपरिणामरूपम् ॥ परितो भूतैर्नाणिभि सघुषु मसशा
 वम् ॥ ४६ ॥ ते तत्रेत्यादि पूर्ववत् ॥ ४७ ॥ कलत्रपोष्यवर्गस्तद्वलितम् ॥ वहिर्गतजीवमिव प्रियतमम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ चित्तेऽश्चिन्ताकारविवदत्तायाश्चेति तत्परिणतिरूपम् ॥ ५० ॥
 पर्यकलक्षणे पकजम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तस्यास्तत्र स्थिताः सत ॥ ५४ ॥

धरासाधारिणीकशरीरेण ॥ अर्थांतरालेष्टुमानां संधानमाधयानां भुसजीवतयापि बोध्यम् ॥ ५० ॥ ब्रह्महंसरूपार्द्रां चित्परिणतिम् ॥ रुद्रचित्तघेतनार्शरधचित्तघेतनव
 स्वात्मनैश्वर्यसंपत्त्यावाप्तम् ॥ ते सर्वे देहा रुद्राणां रातम् ॥ ५१ ॥ नरदाह ॥ एकोति ॥ ५० ॥ धातिभासिकसर्वसंसारस्य सर्वधिआधारभूतम् ॥ सर्वजगदतन्मत्स्ययमंतर्पामि
 नपास्थितम् ॥ ५८ ॥ इंदुर्येष ब्रह्माणिसहस्रसाय रुद्रा अधिभूतयामित्यादिभूतिप्रसिद्धानां रुद्राणां स्थिति रित्याशयेनाह ॥ शतेति ॥ त्रिषु रुद्रकभिन्नराशजगतां मध्यगुणराश्यां च प
 निभूतभूतमानपासस्थित अगदृकादराध्यामरुद्रसंसारविधि ॥ ५९ ॥ ननु त्रिषु स्वमसंसार सर्वधिसर्वं कुतो नानुभूयत नाह ॥ यो यमदि ॥ स उन्नत क्षणो जीवस्य धाय स
 सार अभित समुदेति ॥ नमो भूतसारे ॥ ६० ॥ मनसा बुद्ध्या तत्त्वविदुर्लुं जीर्षं ब्रह्मिलगति सत्परमार्थायाय ॥ ६१ ॥ भेलनेष हेतु स्थीन्यायामदस्यारायनाह ॥ यदे
 अयते राजससारजन्मुलत्रविबोध्यतम् ॥ श्वेतसेवमयान्यासु अभू ससारभूमिषु ॥ ५५ ॥ प्राप्य तां ब्रह्मसंज्ञां रुद्रतां सर्वपूर्वते ॥ समा
 जन्मुर्विरजुश्च रुद्राणां भुक्तमशतम् ॥ ५६ ॥ एकरूपविद्विन्नतनुचिधचेष्टितवेष्टितम् ॥ एकरूपमनेकाभरूपतत्पारमेश्वरम् ॥ ५७ ॥ रुद्रा
 णांतच्छतमयनिरावरणचिन्मयम् ॥ सर्वमसारसंबधिस्थितमर्वाजगरस्थितम् ॥ ५८ ॥ शंत रुद्रशतानां हसतिराममहंति हि ॥ एतं देका
 दशविद्वि ससारप्रतिमस्थितम् ॥ ५९ ॥ यो यो मित सजीवस्य संसार समुदति हि ॥ तत्राप्रबुद्धा जीवौ पापस्य तिनपरस्परम् ॥ ६० ॥
 मिलति हि मनो बुद्धा स्तरंगाद्ववारिधौ ॥ अप्रबुद्धा कुतन्मात्रनिष्ठा लोष्टवदास्थिता ॥ ६१ ॥ यथा ब्रह्मत्वाद्दीप्य भुल्वन्यान्मसमिलत्सल
 म् ॥ तथा प्रबुद्धा जीवौ पापमयश्चित्वा न्मिलंत्सलम् ॥ ६२ ॥ प्रत्येकमुदिते वेते सभारे जीवराशय ॥ चिद्धातोऽसर्वगतत्वेन त्वसत्या सत्त्वव
 त्स्थिता ॥ ६३ ॥ यथादास्त्वन्यते मुने लतत्तामययानम् ॥ सर्वगायाश्चित्तयंपदुल्यते तत्तयैव चित् ॥ ६४ ॥ सर्वप्रपचभूतानि ययानुभ
 वसां हि ॥ तय हसवभूतान्मचित्तत्सर्वत्र विद्यते ॥ ६५ ॥ यच्छालभजिका वल्लेशं लब्धभगंतं तं कम् ॥ प्रदस्यते तद्देकात्मताया चित्तिजग
 त्स्थितम् ॥ ६६ ॥ अवदेने परे शुद्धे वदेन यज्जगत्स्थितम् ॥ अकारणमर्चतन्मशून्यत्वेन ययानम् ॥ ६७ ॥

ति ॥ ६१ ॥ सर्वजीवतरेष भूतप्रसिद्धैः सलगा एव सर्वैः लक्ष्ययकस्थितरूपा लकर्मभिर्भेदनामित्याशयेनाह ॥ प्रत्येकमिति ॥ चिद्धातोऽस्मि सारस्य प्रक्षण ॥ ६१ ॥ उन्नत अयोसते
 तस्वरूपे निमग्नसत्त्वात्परीयते त पानां गोबध्वाश्चित्तराश्यात् ॥ ६३ ॥ मभसद्वर्धित सर्वप्रसलपनुभाषयति ॥ सर्वेति ॥ सर्वधर्मचार्थिशेषविभागास्तयुक्तानि पचभूतानि यथा
 सर्वभानुगणसितया सर्वभूतास्तपुलससाक्ष्याश्चित्तापि सर्वधर्मिष्वतो ननु बोधेत्यर्थ ॥ ६५ ॥ तस्य सवगतत्वेन प्रचसवकभ्यने दृष्टतामाह ॥ यदिति ॥ यथा द्वाह श्लोकांश्च शीछे शिलास्त
 ते वा दकच्छेदेनोत्पिभासा सदाकारप्रतिमानुक्लृप्त्येव केने भगवत्पुरुष इति गुरगायाकारपरिच्छेदगते सति तद्वयपुरुषाद्विचिप्ररूपा शाट्मजिकोपे दस्यते तद्देकात्मसहस्रं सवा
 कारयेदयेति चिद्वपुतस्मिन्मया सया स्थितमेव दस्यत इत्यर्थ ॥ ६६ ॥ ब्रह्मातीर्तकमप्यलन परिच्छेदद्वहं कहेत सतमाह ॥ अवेदनेदति ॥ अवेदने अधिपये परे शुद्धे यद्देव न विषयता
 पदानमप्यथा ज्ञानतदेव जगदिनिपरीच्छेदनिमित्तस्थितमित्यर्थ ॥ चिदेकरसे ब्रह्मणि यज्जगदाकारमर्चतन्म आत्मनरकारणनिर्निमित्तमेवेति न भवद्वयस्यत्वेन स्थितम् ॥ ६७ ॥

तथा च तदृशवेदनमेवास्पृश्यवस्तुनिवृत्तिरेवमोक्ष इति फलितमित्याह ॥ विद्यत इति ॥ ६८ ॥ बोधनात्तदुभयसाक्षिण ॥ ६९ ॥ असंविन्नेरदर्शनमात्रायाः स्तितस्य अन
 र्थस्थानाशोकाकदर्शनआयासः ॥ यच्च सुखतूर्णाभावेन प्राप्यतदाशुप्राप्तमेव ॥ न चाप्यायासापेक्षानास्तीत्यर्थः ॥ ७० ॥ यज्जगद्पवेदनमात्रात्मतत्त्वे वेदनमदर्शनमेव क्षयो
 यस्य तथा विधमः ॥ तत्तस्याजगद्वेदनायापद्वेदनसाक्षिचैतन्यत्वात्तमेवेत्यनुपज्जते ॥ यदिष्टमिति पूर्ववत् ॥ ७१ ॥ दृष्टान्तादार्थान्तिकेयद्वैलक्षण्यतदर्थयति ॥ एतावन्मात्र इति ॥
 भेदे वैलक्षण्यम् ॥ ७२ ॥ तदेवाह ॥ देशेति ॥ जगत्तदादी विवर्तोपादाने ब्रह्मणि देशायाः पूर्वमसंतः पश्चादाद्यप्यमाणाः कार्यभूतजगत्कोटाववेशिताः ॥ ७३ ॥ नास्ति स्वप्नकारां
 यत्समास रूपवेदनचैतन्यतदेवाविधावरणादाभास्वर्माप्रतप्रकाशमेव स पञ्चविजगदित्यतिक्रम्य स्वरूपमन्यथा ज्ञाति ॥ चिन्तेत्थिदूषस्यतस्य परमार्थिकस्वरूपं विदन् ज्ञानमेव
 विद्यते वेदनं हृदयबोधमोक्षस्ववेदनम् ॥ यदेवरुचिरं ते स्यात्तदेवाशुहृदीकुरु ॥ ६८ ॥ सर्गासर्गावंधमोक्षो वेदना वेदनात्मकौ ॥ अभिन्नो
 बोधनाच्चोभौ यथेच्छसितथाकुरु ॥ ६९ ॥ असंविन्नेस्तु यन्नास्ति तन्नाशकाकदर्शना ॥ तूर्णोभावेन यत्प्राप्तमेवाशुविद्वित ॥ ७० ॥
 यद्वेदेन मात्रात्मतदंगावेदनक्षयम् ॥ तद्वेदनं वेदनायायद्विष्टतस्माच्चरेत् ॥ ७१ ॥ वीचि यथां भस्मः स्पंदो जगच्चैव तथा चित्तौ ॥ एतावन्मा
 त्र एवात्र भेदो यद्रूपमुनंदन ॥ ७२ ॥ देशकालस्वरूपेषु सत्पुनर्वीच्यादितो भसि ॥ जगदादौ तु देशाया असंतो जगतीक्षिताः ॥ ७३ ॥ आभा
 स्वरं विजगदित्यतिभाति मास्वत्त्वं वेदनं विदन्मेवाचितेः स्वरूपम् ॥ वाचि स्थितं भवति च तदुपोहभेदोऽस्ति प्रशांतवचनस्तु शिवः परात्मा
 ॥ ७४ ॥ संवेदनं सर्वद्वितीह शब्दादथाभिन्नौ न कदाचिदेतौ ॥ वीच्यं भस्मोद्वेदति नोचितोक्तिर्यस्याज्ञातायां त्विदमेव युक्तम् ॥ ७५ ॥ इ
 वां वा० दे० मो० नि० पू० जीवदो० स्वप्नशतकद्रोचकथनं नाम त्रिषष्टितमः सर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७४ ॥ श्रीराम उवाच ॥ जीवदवाक्षणादी
 नां हंसादीनां मुनीश्वर ॥ भिक्षुस्वप्नशरीराणां संपन्नं किमतः परम् ॥ ७५ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ रुद्रेण सहसंभूय प्रबुद्धाः सर्व एव ते ॥ मिथ
 श्वदृष्टसंसाररुद्रांशाः सुखिनः स्थिताः ॥ ७६ ॥ तेन रुद्रेण तां मायामवलोक्य यथोदिताम् ॥ स्वांशास्तामेव संसारस्थितिते प्रेषिताः पुनः ॥ ७७ ॥
 न जडम् ॥ एतद्वेदं छिष्टं विजगत् ॥ अन्नेन सोम्य शुभेनापोमूलमन्त्रिच्छेत्पादिश्रुतिदर्शितोपायं रूपोऽह उच्यते ॥ तयोपसंहृतं तु तद्वाचारं भणविकारो नाम धेयमिति श्रुतिदर्शितदिशा
 वाचिवाच्यावस्थितमवति ॥ प्रशांतवचनवाच्यावमपि यजतया विधस्तु पर शिवः परमात्मेत्यर्थः ॥ ७४ ॥ एवमवेदनमात्मचैतन्यसर्वाजगदिति च शब्दादथाच्चोभिन्नौ स पञ्चो न क
 दाचिदेतौ द्वौ स्तः ॥ यस्योक्तरूपस्यात्मन अज्ञातायामिदमेव युक्तं न तु ज्ञातायामित्यर्थः ॥ ७५ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे० नि० पू० त्रिषष्टितम सर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ तैस्ते
 द्वैपुनस्तेषां शेषभोगो ब्रवण्यते ॥ ततो रुद्रगणत्वाभि संकल्पस्थिरताक्रमः ॥ ७८ ॥ अक्ष्वादि रुद्रा तदेहैव्यतारालिकादनवतिदेहेषु भोजकप्रारब्धशेषाः सति न वेति सदेहात्तदुत्तातरा
 म पृच्छति ॥ जीवदेति ॥ किंस पन्नस्यामशरीरवद्बाध उतापेव्यवहारोपि स पन्न इत्यर्थः ॥ ७९ ॥ ते रुद्रा शान्तिश्च दृष्टपूर्वोत्तरसंसारः संतः कृतकृत्यत्वात् सुखिनः स्थिताः ॥ ८० ॥
 तेन कैतु कदर्शनाय प्रथमपदत्तेन रुद्रेण ॥ ता जीवदादिसंसारस्थितिमेव ॥ ३ ॥

अ॥

[illegible]

॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ गच्छतां शुनिजस्थानं तत्र मुक्ताकलत्रकैः ॥ कचिकालं सम्भोगान् मत्सकाशमुपैष्य ॥ ४ ॥ ऋविष्यमदशाये
गणानमुरभूषणा ॥ ततो मद्वा प्रलयतोयास्थामस्तत्परदम् ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रस्तेषां सौतरधीयत ॥
अत्यससारसंस्थानं रुद्राणां मध्यमाययी ॥ ६ ॥ प्रययु स्वास्पदं ते पि जीवदवाक्षणादय ॥ स्वकलत्रैः समर्द्धैः सपथित्वाथ कालत ॥ ७ ॥
रुद्रलोकं समापायमविष्यति गणोत्तमा ॥ कदाचिद्भोक्षिहस्यते तारकाकारकरिण ॥ ८ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ सिद्धुसंकल्परूपास्ते
जीवदवाक्षणादय ॥ कथसत्यत्वमायाता सकल्पायैकसत्यता ॥ ९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ सकल्पसत्यता त्वशेत्यजसकल्पसत्य
ताम् ॥ तत्र यन्ना कितना कियत सर्वात्मनपदम् ॥ १० ॥ यत्समदहस्यते यच्च संकल्पैरवलोक्यते ॥ सकल्पसत्यता त्वशेत्यजसकल्पसत्य
म् ॥ ११ ॥ तद्देशकालात्मनया गत्व देशान्तरं यथा ॥ देशे देशान्तरयद्भगवत्सत्मा दिकविना ॥ १२ ॥ नलभ्यते तथा स्वप्नो विना तन्नलभ्य
ते ॥ सर्वमस्ति चित् कोशेष्वयलोकयत्सौ ॥ १३ ॥ चित्तया तदवाप्नोति सर्वात्मत्वादविक्षतम् ॥ सकल्प स्वप्नकल्पगयथा च देशया
प्यते ॥ १४ ॥ परमभ्यासयोगाभ्यां विना त्वेनलभ्यते ॥ येषां तु योगविज्ञानदृष्टय फलिता स्थिता ॥ १५ ॥

प्रादितश्च विषयमानमपि निर्मयनमात्मस्तस्य मनः आश्रितवाङ्महुरादिपाटवमहुरादिकाललक्षित्वेकोपवेष्टागुरुपदस्य अधिककरणकलापविधानलभ्यतेतथास्त्वमोदितमजगत्सु
 मोत्सवमतेवानलभ्यतन्निपेयेणान्यथ ॥ १२ ॥ पितृकोशकोशसदृशसङ्घासनकोशसन्निपयापयाआलोकयन्निमोभक्तदोष्टोभित्तवासनाभिः पर्यालोचयन्नितपात
 धाशित्वादिस्तसमपातद्विपयद्वयस्यतयाआमोति ॥ १३ ॥ सप्तस्यसप्तसंकल्पार्थेगुणपद्व्यतिष्ठिककलापयत्नमाह ॥ सप्तकल्पवृत्ति ॥ आत्म्यतेनतद्वराभ्युच्चिन्नितोच ॥ १४ ॥
 परानिति ॥ अथासप्तोन्नयविरिपकद्वेष्टस्यस्य ॥ तथेन्द्राणादिनाप्यन्याखल्लतपुल्लयोनित्विद्विज्जपञ्चमकानिनिधिरच्यता ॥ १५ ॥

अभ्यासयोगयो सकल्पितार्थलाभे तदैकाग्र्यसंपादकत्वेनैवोपयोगः ऐकाग्र्याभावे तु चित्तमनेकार्थव्यासक्तमेकमपि स्वसांकल्पिकमर्थानलभत इत्यसत्यसंकल्पनास्य सपन्नेत्याशयेनाह ॥ इदमित्यादिना ॥ मया ऐकाग्र्यशून्येन न आप्यामुराक्ययतश्चित्तसकल्पिततदस्योभयाश्रयादुभयभशाप्रभोतिनैकवस्थिरीभावतीत्युत्तरेणान्वयः ॥ १६ ॥ यत इत्यत्र यलोपस्यासिद्धत्वात्सधिरार्थः ॥ उक्तमेवार्थसामान्योक्तिमि समर्थयति ॥ सर्वमित्यादिना ॥ १७ ॥ ककुभादिशम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रकते योजयति ॥ तस्मादिति ॥ २० ॥ तथा पसिद्धरुद्रदेवसर्वरूपेन सर्वलब्धम् ॥ अस्यापितथास्थिते ॥ ते आतरालिकाजीवटादयोऽनवतिभिश्चसकल्पजीवा प्रत्येकयत स्थितास्तज्जगच्चपृथक्पृथक्कृतो न्योन्यनपश्यति ॥ २१ ॥ तर्हि ते रुद्रसन्निधौ कथमन्योन्यदृष्टवन्त इति ॥ अभ्युद्भा इति ॥ जीवानामनाससारभेदात्तद्वोधि नस्तस्य रुद्रस्येच्छया प्रजायते ॥ २२ ॥ तथा तद्रूपा बहुरूपाश्च सर्वसर्वत्रपश्याति ते यतः शंकरादयः ॥ इदमग्रगतं वस्तु तथा संकल्पितं मया ॥ १६ ॥ नाप्ययतो भयभ्रंशं सप्राप्तोऽत्युभयाश्रयात् ॥ सर्वव्यापिमतं कार्यमेकनिष्ठस्य सिद्ध्यति ॥ १७ ॥ दक्षिणांककुभंगच्छन्कः प्राप्नोत्युत्तरां दिशम् ॥ संकल्पार्थपरैरेव संकल्पार्थावगम्यते ॥ १८ ॥ अत्र स्यार्थपरैरेव संस्थितो र्थावगम्यते ॥ अत्र स्येव बुद्धिः संस्येयः संकल्पप्राप्तुमिच्छति ॥ १९ ॥ तदा सावेकनिष्ठत्वाभावात्तन्नाशयेद्वयम् ॥ तस्मादेकार्थनिष्ठत्वाद्भिद्भुजीवेन रुद्रताम् ॥ २० ॥ प्राप्य सर्वात्मना लब्धं तथा सर्वतथास्थिते ॥ भिद्भुसंकल्पजीवास्ते प्रत्येकं तज्जगत्पृथक् ॥ २१ ॥ पश्याति चैतनान्योन्यरुद्रज्ञानादिततः ॥ अभ्युद्भा प्रजायते जावाजीवांतवोधि नः ॥ २२ ॥ तदिच्छया शुतद्रूपा बहुरूपाश्च ते इह ॥ इह विद्याधरो हस्यामहंस्यामि ह पंडितः ॥ २३ ॥ इत्येकध्यानसाफल्यदृष्टांतो स्यां क्रियास्थितौ ॥ एकत्वं च बहुत्वं च मूर्ध्नि पादित्यमेव वा ॥ २४ ॥ देवत्वं मानुषत्वं च देशकालक्रियाक्रमैः ॥ तुल्यकालमलंकर्तुं धारणाध्यानयत्नतः ॥ २५ ॥ सर्वशंस्यः स्वरूपत्वाज्जीवस्यास्य कशक्ता ॥ अनंतश्चांतपुंक्तश्च स्वभावोऽस्य स्वभावतः ॥ २६ ॥ सविकासः ससंकोचोऽहिंस्वस्तेन चिदात्मनः ॥ यदिच्छति तदस्यांगजंतुः संपद्यते स्वयम् ॥ २७ ॥

ते तदिच्छयैव जायत इत्यर्थः ॥ प्रातिस्विकससारदर्शनेन तेषां भवेच्छाहेतुरित्याह ॥ इहेति ॥ २३ ॥ अन्येषामपि जीवानामस्याप्रसिद्धायां क्रियास्थितौ तत्तद्वत्तद्गृह्यवस्थायां मया भिद्भुसकल्पसर्ग एव दृष्टात ॥ अयं जीवो धारणाध्यानयत्नानुसारेण यद्यदि तत्तत्सर्वकमेण युगपच्च यथेच्छकर्तुं समर्थ इत्याह ॥ एकत्वमित्यादिना ॥ २४ ॥ देशकालक्रियाक्रमैस्तुल्यकालवाकर्तुं मूलसमर्थः ॥ २५ ॥ तत्र हेतुमाह ॥ सर्वेति ॥ यतो य जीवः परमार्थतोऽनंतः अतोऽस्य सर्वशक्तयः सति यतश्चायमैकैकदेहाभिमानलक्षणो न तेन परिच्छेदेन पुंक्तः अतोऽस्यैककार्यत्रयशक्तितासि ॥ शक्तित्वभावा नुसारतश्च तत्कार्यस्वभावोऽस्य व्यबस्थित इत्यर्थः ॥ २६ ॥ अत एव प्राणिनः कर्मनुसारेण स्वर्गनरकाद्यनर्थसहस्रसर्गात्मना मविकारस सर्वप्राणसहारेण प्रलय आत्मना च ससंकोचो जगदीश्वरः अहिंसो हिंसाप्रयुक्तवैषम्यनैर्घृण्यद्योपशून्योऽयतोऽयं जंतुर्जीवस्यः स्वयं यदिच्छति तदेव स्वेच्छानुसारादस्य चिदात्मन ईश्वरस्य सकल्पात्स पद्यते न तेन किंचित्कस्य चिदिति टाक्रियत इत्यर्थः ॥ तथा च भागवतो वादरायणस्य सूत्रम् ॥ वैषम्यनैर्घृण्येन सापेक्षत्वादिति ॥ २७ ॥

१ वद्भादिच्छा ईप्सा शक्तियटयो रीक गति सूत्रस्थभाष्यस्थैक्यटोक्तेः २ पुस्तकांतरे मूलटीकयोर्पुनः कइति पाठः

॥ ४ ॥ मङ्गायतयतः द्विपराधावसानतः भारभ्यक्षये भोजका विधातरो गसह ॥ जगद्यति भासस्यतोषा ॥ ५ ॥ तेषां सर्वेषां कदाणां तदानीमत्य कष्टससारस्य यस्य स्वस्थान दर्शनं यस्ता
 सिद्धेन यमभूतमभ्यमोगा लिक जीवदादिसंसारयत्ने कमाय यो स्वमसाशीषजगदभित्यय ॥ ६ ॥ ७ ॥ अविध्यनीत्युत्कर्षे सिद्धिरामसमाह कालेते स्वस्वससारोपस्थितादिति
 मय ॥ ८ ॥ प्रामदुराचूटाय र्थेष्विरोपजिज्ञासाया प्रभास्पद ॥ ९ ॥ अशेषाधिष्ठानधिरारापुष अय्यस्तोशेनुसकष्यस्य सत्यनिधेकेन त्यज ॥ तमसदसत्सवहितसक
 भिरकार्यपस्यरतिरत्तरूपपूर्वतरे कालयोनो लितरे वना लितरत्नमधिष्ठाननुयत सर्वाभ्यगतो ह्येवेति तत्तदीय भोजका दटो द्वो धिमसकं किं कार्यस्याय किं यासामभ्यमित्यर्थ
 ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ गच्छतां शुनिजस्थानतत्र भुक्का कलत्रकै ॥ कथित्कालं समभोगान् भूतसकाशमुपैष्य ॥ ४ ॥ अविष्य यमदर्शाये
 गणामतुरमुपणा ॥ ततो महाप्रलयतोया स्यामस्तत्परपदम् ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रस्तेषां सौतरधीयत ॥
 अत्यससारसंस्थान रुद्राणां मय्यमाचर्यो ॥ ६ ॥ प्रययु स्वास्पदं ते पि जीवदबास्रणादय ॥ स्वकलत्रं समर्पद हृषपयित्वाय कालत ॥ ७ ॥
 रुद्रलोकसमाप्ता प्रसविप्यतिगणोत्तमा ॥ कदाचिद्ब्रह्मिदं स्थते तारकाकारकारिण ॥ ८ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ भिक्षुसकलरूपास्ते
 जीवदबास्रणादय ॥ कथसत्यत्वमायाता सकल्यार्थैकसत्यता ॥ ९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ संकल्पसत्यता त्वशेत्यजसकल्पसत्य
 ताम् ॥ तत्र यथा क्लितया क्लियत सर्वात्मतपदम् ॥ १० ॥ यत्स्वप्नेदं स्थतं यच्च सकल्पैरवलोक्यते ॥ तत्तया विपतंतं सर्वकालं तदात्मक
 म् ॥ ११ ॥ तद्देशकालात्मतया गत्वा देशांतरं यथा ॥ देशादेशांतरपद्वजगत्यात्मदिकविना ॥ १२ ॥ नलभ्यते तथा स्वप्नो विना तन्नलभ्य
 ते ॥ सवमस्ति चित्तं कोशे यद्यलोकयत्यसौ ॥ १३ ॥ चित्तया तदवाप्नोति सर्वात्मत्वादविस्तम् ॥ सकल्य स्वप्नकल्पगयया च दशया
 प्यते ॥ १४ ॥ परमभ्यासयोगाभ्या विना त्वेतन्नलभ्यते ॥ येषां तु योगविज्ञानदृश्य क्लृप्ता स्थिता ॥ १५ ॥

॥ १० ॥ सवकालयत्सवधिधानतदात्मकभूतानां देशकालात्मतया तप्रसवविधाते ॥ ११ ॥ गत्यादेशांतरपद्येत्येतद्विवर्णोति ॥ देशादिति ॥ यथामधुरादिदेशांतरपाटलिपु
 धादिदप्रविष्यमानमपि गतिगमनमात्मा स्वस्थमभ्य आदिपदाश्च दुरादिपाटलमङ्गरादिकालस्तद्विषेकोपेष्टापुरूपइत्यादिककारणफलप्राप्तिनानलभ्यते तथा स्वप्नोपहितमभायसुषु
 प्ता स्वप्नोत्तरे चानष्टम्यदन्ति येषां मय ॥ १२ ॥ चित्तकोशकोशसदृशसवधानाकरेश्वरानेयया यथा आलोकयति भो जकटदटो द्वो धिनवा सनाभिः पर्यालोचयन्ति यत
 याश्चरद्विज्ञातसमयतद्विषयकपटयतया आभोति ॥ १३ ॥ सवस्य स्वप्नमसकस्यादेर्गुणपट्वरनिर्दिष्टकटया यसमाह ॥ सकल्पइति ॥ आप्येतो दशार्थद्विनिरोध ॥ १४ ॥
 परमिति ॥ अभ्यासयोगपरिपाकरोद्वेगस्य ॥ तेष्वभ्यराणां विनाप्यभ्यासस्तत्पट्वयोगसिद्धिफलमस्तीति निरोधमाह ॥ येषां निवृत्ति ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ एवमेव सर्वेषामपि जीवानां मरणकालोद्भूतस्य कर्मैव स्वप्न इव जगदात्मना आभोक्ष्यमातीति बोध्यमित्याह ॥ सर्व एवेति ॥ ३ ॥ एवं भिक्षालेव तन्मपरिच्छिन्नं स्वरूपं यस्य तथा विधोपि देही देहपरिच्छिन्न इव आभोक्षमाकुलस्तिष्ठतीत्यर्थः ॥ अनया भिक्षुकथया ॥ ४ ॥ परापूर्णस्वरूपात्प्रसूयिता सा सर्वोपि जीवइति एवमकार एव न केवलं भिक्षुरित्यर्थः ॥ अहरहः प्रतिदिनं स्वप्नेनः अनुभवसिद्धमेवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ इदं जन्मादिदुःखकचिक्केन चिन्मिति न परिपश्यतीति परेणान्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ इदानीं बध्मोक्षतत्त्वसंक्षिप्याह ॥ देहेति ॥ देहनाम्नोहमित्यभिमान एवातो बध्मस्तस्मात्तत्र एव मोक्षइति निष्कर्ष इत्यर्थः ॥ किंचिदुक्तं कामोराभोवर्णिता र्थप्रबोधमाश्रयार्थिभिर्नयेन व्यनक्ति ॥ अहो इत्यादिना

सर्वस्याभासजीवस्य मृतिजन्ममयी स्थितिः ॥ भवत्येव चिदाकाशरूपिण्येवाकृतिगता ॥ २ ॥ पृथक्कृत्यैक्यमभ्येति स्वात्मासंसारखंडकम् ॥ सर्व एव मृतो जंतुः पृथक् स्वप्न निभात्मकम् ॥ ३ ॥ एवं तत्स्वरूपोपि देही चामोक्षमाकुलः ॥ जीवयूथं जयातुभ्यं कथितं कथयानया ॥ ४ ॥ परात्प्रसूयिता स्मृतिनिभिक्षुरात्मकेवलम् ॥ मोहान्मोहांतरं याति जीवो हरहरवनः ॥ ५ ॥ पर्वताग्रपरिभ्रष्टो ह्यधो ध्रुवलोचयथा ॥ परमात्मपरिभ्रष्टो जीवः स्वप्नमिमं दृढं ॥ ६ ॥ पश्यत्यस्मादपि स्वप्नाद्याति स्वप्नांतरं पुनः ॥ स्वप्नात्स्वप्नो विनिपतन् नृपैव दृढकिल ॥ ७ ॥ परिपश्यति जीवो तर्मायया जर्जरीकृतः ॥ कचिक्केन चिदेवैकदा चिदपि वा स्वयं ॥ ८ ॥ देहनाम्नोहमित्यंतो मुच्यते स्वप्नप्रपद्यते ॥ श्रीराम उवाच ॥ अहो नु विषमो मोहो जीवस्यारयोपजायते ॥ ९ ॥ यथा सुप्तस्य सोकेन नानाकारविकारया ॥ मिथ्याज्ञानोऽग्रया मिथ्यामाययानिपतत्यलम् ॥ १० ॥ अहो नु खलु वैषम्यं भोमं निजवदुच्यते ॥ भगवन् सर्वदा सर्वसर्वदैव जगत्स्थितौ ॥ ११ ॥ त्वया संभवतीत्युक्तं यथा तच्चानुभूयते ॥ एवं गुणविशिष्टात्मा तन्मोहात्मा सा भिक्षुकः ॥ १२ ॥ कचिदस्ति न वास्त्यंतरालोऽप्यकथयामि शुभे ॥ १३ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अद्य रात्रौ समाधिस्थस्त्रिलोकी मठिकाभिमां ॥ १३ ॥

१ ॥ स्तोकेनान्येनापि मदश्रमादिनिमित्तेन सुप्तस्य मनस्तस्मात्मायया यथा अलमत्यंतं भीमैव नृपदुःखसकदनिपतितच्च निजवत्सत्यवस्थीयवद्वा उच्यते तद्देहो आश्रयमिति परेणान्वयः ॥ १० ॥ सर्वसर्वं सर्वदा स भवतीति च त्वया पटु कृतदप्यनुभवात् षष्ठमभा भूदित्याह ॥ भगवन्मिति ॥ ११ ॥ एवमुपदिष्टा र्थाभिर्न दनेन गुरु रूपतोऽप्यत्वया य भिक्षुर्मोहाधायकत्वयित्वोक्त उक्तचिदस्तीति स देहेन कौतुकात्पृच्छति ॥ एवं गुणविशिष्ट इति ॥ तन्मोहात्मा तादृशजीवटादिमोहात्मा ॥ १२ ॥ अतर्प्येन आलोक्यत्वद्दोषा यथापि कल्पयित्वा मया भिक्षुरुक्तस्तथापि तद्वाक्यस्यादृतत्वायोगात् कचिदस्ति भावित एव सः तस्य च योगेनाधुना दर्शने उक्त्यानेविलंबः स्यादित्याशयेन वसिष्ठस्तत्कालोचितं भवाच अवेति ॥ १३ ॥

दशानि धारणाभ्यानयनफलदर्शच्छिक्त्रोन्मेषधार्मिकपाथस्थितिमुदाहरणेनप्रपञ्चयति ॥ स्वयंसंपादितेतित्यादिना ॥ तत्तद्वशात्काळानुसारिणामप्यनुपहानपद्व्यंकाबाधायाधकारकर
 क्रियाकर्म ॥ इहत्वगृहेअप्यप्रपञ्च्यतेतत्रमन्त्रनामोद्गादिकमन्त्रयागिष्ठिति ॥ २८ ॥ इहलोकेअमुषस्तर्गादिपुत्रायोगिनोयुगपत्कारभ्यभोगेनतिष्ठतीतिपूर्वगताभ्य ॥ एतदेव
 विधयागिनाश्चिप्रम ॥ सर्वेषांशरीरादीनांततप्रसन्नित्थानेनभायदशालाआमहत् ॥ मद्यभगवतोहतामेषस्यपसराष्ट्रभ्ययोगिसामर्थ्यतत्समर्थाद्वैद्यपुराणादीनसिद्धम् ॥ २९ ॥
 आपतनभ्यादिनाप्यहर्हरति ॥ स्वर्लोकेयोगिनीगणमप्यतिष्ठत्सपृथग्लोकेपशुषेयापुपहारपहणार्थयति ॥ ३० ॥ अस्मिन्नाभाभारजनादनोजनस्थानेचतुद्वारासहस्राक्षसप्त
 धापसहस्रसप्तचतुरकोभवति ॥ ३१ ॥ मेधाभक्तानांतिनमस्कारादिनापार्थने ॥ अकानांशुगारागानिअनुपहृत्तुन्यर्धकुलेमानुष्यपातितप्रचक्रुस्तमायाधुर्योधनादिभ्यामोह
 मर्दक सहस्रमयति ॥ ३२ ॥ कानानासहस्राणिषोडशसहस्रन्यकालमप्युक्तदतिशेष ॥ ममदृष्टीनिमेषवदिति ॥ ययानिभिराकादिद्विद्वानामापन्न सर्वमाणिनानेयुवस
 स्वयसपाटितैरभिदर्शकालक्रियामने ॥ योगिन्योयोगिनश्चेद्वतिष्ठत्यन्यत्रयत्रच ॥ ३८ ॥ इहवामुमभोगेनहृष्टमेतदनेकश ॥ कान्तंवी
 र्याद्वेतिष्ठन्मर्वांमयदोभवत् ॥ ३९ ॥ विष्णुक्षीरोदधौतिष्ठन्जायतेपुरुषोभुवि ॥ पृथ्वर्यायानितिष्ठत्योयोगिन्योयोगिनीगणे ॥ ३० ॥
 शक स्वगासनल्लिष्ठन्यातिप्रश्रापमुर्विका ॥ सहस्रमेकंभवतितयाचास्मिञ्जनार्दन ॥ ३१ ॥ तृणांशतानिभक्तानांमानुष्ययातितन्यतै ॥
 एक सहस्रंभवतितयाचैपजनाइन ॥ ३२ ॥ अशावतारलोलाभि कुरुतेजगतीस्तिर्ति ॥ एक कान्तसहस्राणिनुत्यकालनिमंपवत् ॥ ३३ ॥
 एवतेमिसुसकल्माजीवदवाक्षणादय ॥ रुद्रविज्ञानवशात स्वसंकल्पपुरीगता ॥ ३४ ॥ तत्रमुक्ताचिरंमोगान्याप्यरुद्रपुरतत ॥ गणना
 नावसंतल्लस्यास्यतिसपरिच्छदा ॥ ३५ ॥ नित्यंप्रकृष्टनवकल्पलतालयेपुरुद्वेणसाकमुररजगुलुच्छक्रेषु ॥ नानाजगत्सुचतदाशिवप
 तनेषुविधाधरीवमरमौलिधराश्वरेजु ॥ ३६ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वाण० पू० गणत्वप्राप्तिर्नामचतु पधितम मर्ग ॥ ६४
 ॥ स्वमशततद्वीपंसमाभम् ॥ ॥ श्रिविसिष्ठउवाच ॥ ॥ इपदृष्टोययातेनमिसुणाचेतसिभ्रम ॥ भूतप्रयत्नमेवैपययुक्त्वास्तुपश्यति ॥ १ ॥
 प्रथमार्थमपचानिकरातिरहत् ॥ २ ॥ वर्णितरीत्यामकरोविशोप्यमिथाह ॥ एवमिति ॥ रुद्रस्वविज्ञानमभ्यनुष्ठानद्वारा ॥ तत्त्वकल्पानुसारिणयेषरुद्रस्याभ्यनुष्ठानद्वारावै
 स्य ॥ ३३ ॥ ३५ ॥ तेषामधितवात्सपदसंभूयनेपुषयद्रुहकल्पनेनेच्छिकविहारोयुगपदसत्स्याह ॥ नित्यमिति ॥ तेषाणारुद्ररजगुलुच्छक्रेषुब्रह्मलसवकेषुप्रभुष्टनमक
 प्यलतापुष्टोदयसाकनयानानाविधेषुजगत्सुभूतेषुतयातिषेयुकेलासर्वैकृष्टमल्लोकादिपतनेषुनगरेषुचिह्नरतोगिनवादिबनादवाहिकुरालासुविधाधरीयुमप्येकवरीर्योस्ति
 दुभिधेतेषवपप्रपच्यतदन्त्यमरौलिधरा अमरमणानिभारकरमभूतपूर्णचद्रवीलीधारयतीतिबाअमरमौलिधरा सनोरेकूर्वम ॥ ३६ ॥ ॥ इ० वा० ता० नि० पू० चतु पधितम
 वतना६४ ॥ ॥ २ ॥ ॥ मिसुभ्यापासवर्धेनृजोरेषुसमजप्यते ॥ रात्रावप्येय्यागमिशो सभोस्थानचरणयते ॥ १ ॥ यथावर्णितप्रकारस्तेनमिसुणास्वचेतसिचोभमर्देपदृष्टःआ
 वातश्चिन्तित एवमिसुलंभमसंभूतमाकनमुभापुमकपल्लसुणययमनेवकलावस्यापार्थपुष्कलासलोप्यतिरिक्कविषकलासुषुप्तपदप्रयतिनापुनाभमप्यन्यदस्तीत्यर्था १ ॥

दृक्शब्दागुरिमेनहलंतादापिदीर्घदेश्यस्येतिव्युत्पाद्यम् ॥ ९ ॥ तस्यगृहंकूर्दाप्यानभंगभीताःप्रियाअपिभृत्यानोविशति किल ॥ १० ॥ तस्यभिक्षोः ॥ संवेतुर्विदेहकव
 ल्यायचरमसाक्षात्कारमाप्तम् ॥ तत्कुत ॥ यतो नियोतेस्तदायुर्नियतुर्विधातु ॥ ११ ॥ तथाप्राग्गर्णितप्रकरेण ॥ १२ ॥ एवंप्रविध ॥ अथास्मिन्कले ॥ अयद्वितीय ॥
 तृतीयोपोपलभ्यतेतदानीमयेत्यर्थ ॥ १३ ॥ जगत्सद्वेअलिनाअलिङ्गमतामयाअस्मिन्सर्गोत्तरीयोपोपलभ्यतेतिपूर्वपरेणवाअन्वयः ॥ १४ ॥ अयमयालीलयाअस्मा

तस्मिन्विहारेस्वकुटीकोशोकोपिलमूर्धजः ॥ भिक्षुर्दीर्घदेशोनामस्थितएवसमाधये ॥ १५ ॥ एकविंशतिरात्रंचतस्यैवंस्थितिशालिनः ॥ दृढा
 र्गलंभृद्धानभंगभीताविशंतिना ॥ १० ॥ श्रुत्याःप्रियाःकिलतथासंतिष्ठतिसाभिक्षुकः ॥ अद्यैवतस्यसंवेतुंनियतेरीदृशीस्थितिः ॥ ११ ॥
 राजयोधाननिष्ठस्यगतस्तस्यैकविशंतिः ॥ सतुवर्षहस्त्राणितयाचितेनभूतवान् ॥ १२ ॥ कस्मिंश्चिदाकनेकल्पेभिक्षुरेवंपुराभवत् ॥
 अद्यत्विहद्वितीयोस्मिंस्तूर्तीयोपोपलभ्यते ॥ १३ ॥ मयातुपुनरन्विष्यचेनसाचतुरात्मना ॥ तादृग्भिक्षुस्तृतीयोव्योजगत्यद्वादराति
 ना ॥ १४ ॥ अस्मात्सर्गात्ततोऽलक्षस्तृतीयस्तादृशाशयः ॥ अथान्यलीलयासर्गमयासंप्रोक्षितास्ततः ॥ १५ ॥ यावत्तस्मिंश्चिदाकाश
 कोशशाधिनिर्गर्गे ॥ तृतीयो विद्यतेभिक्षुर्ब्राह्मश्चसदृशक्रमः ॥ १६ ॥ एवमेवतेनैवसन्निवेशेनभूरिशः ॥ भविष्यत्यभवत्सर्वपदार्थाः
 सर्गसंततौ ॥ १७ ॥ अस्यांसभायामपिचेमुनयाब्राह्मणास्तथा ॥ भाव्यमेवंसमाचारैस्तैरन्यैरप्यनेकशः ॥ १८ ॥ नारदेनामुनाभाव्यं
 पुनरन्येनचामुना ॥ एवंकलनकर्मभ्यामुक्तनान्येनभूरिशः ॥ १९ ॥ एवजन्मादिनाभाव्यंवासेनापिशुकेनच ॥ शौनकेनपुनर्भाव्यंक्रतु
 नापुलहेनच ॥ २० ॥ अगस्त्येनपुलस्त्येनभृगुणागिरसापिच ॥ एतएवतथान्येचएवंरूपक्रियास्पदम् ॥ २१ ॥ चिराच्चिराद्भविष्यंतिमा
 येयंविततायतः ॥ सदृशाचारजन्मानस्तएवाप्येचभूरिशः ॥ २२ ॥ भूयोभूयोविवर्ततसर्गेष्वप्सिववर्वाचयः ॥ अत्यंतसदृशाःकंचिकेचि
 दर्धसमक्रमाः ॥ २३ ॥ केचिदीपस्तभाःकेचिन्मकटाचित्पुनस्तथा ॥ एवमेपानिविततामहतामपिमोहिनी ॥ २४ ॥

सर्गादन्येसर्गासंप्रोक्षितास्तत्रतृतीयस्तादृगाशयोऽलब्धइत्यन्वयः ॥ १५ ॥ तदेवाह ॥ यावदिति ॥ ब्राह्मस्तत्रत्यब्रह्मणानिर्मितएतत्सदृशएवभुवनकर्मोविद्यते ॥ १६ ॥ एवब्रह्मा
 हमेनेनसदृशपदार्थकमेतदृशभिक्षवाप्यनताःसंभवतीत्याशयेनाह ॥ एवमिति ॥ १७ ॥ अस्मिन्मार्गमुमुक्षुव्यवहारोक्तमेवार्थपुनःप्रपचयन्नाह ॥ अस्यामित्यादिना ॥ तैरप्येव
 भिक्षुसदृशसमाचारैस्वसदृशसमाचारैश्चभाष्य ॥ अन्यैरपि एतन्मुनिसमाचारैर्भिक्षुसमाचारैश्चभाष्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ कलत्रंज्ञानकर्मचरित्रताभ्यामुक्तेन ॥ १९ ॥ २० ॥
 एवंविधस्यरूपस्यस्थानस्यक्रियाणांचास्पदमपिप्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

उपानपाययथाद्वयकोटिद्विमेवापमेदन्तन्निर्तिपायत् ॥ १४ ॥ घनगजितमंभमासलपुट ॥ तस्यबासवस्य ॥ १५ ॥ धाननपुत कापगतपटापन ॥ १६ ॥
सत्तेननेर्पुर्भवेत् ॥ १७ ॥ अहम्यापारमाङ्गिकनिर्वाधसंसाधयामासु ॥ १८ ॥ मुनिप्रोक्तसालशाखावितयत अभ्यस्त ॥ उपविष्टायानुसधानमुत्वेनक्षणाभिषयुनाराम
पुष्टाययवणैर्ध्याल्लक्ष्मनिर्दिष्टाभावात्कल्पमिव ॥ १९ ॥ स्वधरभूषणभूतसरोरशिष्यमतिबासापगतकीनपटलस्यकापपररोज्जातेसतिरशरयसभाभामस्तनपापूर्वपुर्वद्वयपुन
आप्यानलोककरचनेनप्याप्यानश्रवणोचितसभासन्निधराकमरचनेनस्यो ॥ २० ॥ दृष्टिशीबासिष्ठम मात्यर्यमकारोनिषाण पू० प० पर्वटितम सप्त ॥ २१ ॥

गिहुरेरेक्तिनास्तीतिनेक्ष्यप्रातर्वंताभ्यहम् ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ मुनौचैवकययतिबहिर्मंभ्याङ्गिर्द्विम ॥ १४ ॥ उद्भूतलप
क्षुब्धपनगजितमंसल ॥ तत्पुन्यपायोकस्यपुण्याजलिपरंपरा ॥ १५ ॥ तृपापीराविटपिनपुर्व्यवातधुताहव ॥ पूजयित्वा मुनिश्रेष्ठा
नुदतिपुन्यविपरत् ॥ १६ ॥ सभातदनुसोत्तस्योत्तप्रणामपरंपरा ॥ क्रमेणत्यक्तनेनैवजन्मु खेचरभूचरा ॥ १७ ॥ स्वास्पदपुत्रयारा
रामहम्यापारमाहता ॥ सर्वसपादयामासुर्निजधर्मक्रमोचितम् ॥ १८ ॥ चितव्यतामुनिप्रोक्तमहीचरनभश्चरा ॥ ज्ञानक्षयांक्षयामिव
निन्मु दस्यमिवापिच ॥ १९ ॥ प्रात पुन प्रत्यतकायपरंपरेस्मिन्जातेजनस्वचरभूचरभूतसप ॥ आस्त्यानलोककरचनेनतयवतस्याव
न्याभ्यमंघदनपूजिनपुन्यलोक ॥ २० ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० वि० योत्तरविस्मयवर्णनानामपचपटितम सरं ॥ २१ ॥ ॥ ६५ ॥
श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ ॥ वसिष्ठमुनिसमुक्ताविश्रामिजादिसयुता ॥ स्थिता खेचरसिद्धीपाविश्रान्तावृपनायका ॥ १ ॥ सरामलक्ष्म
णासंवतर्पवायसमायसो ॥ सौम्यासमसमाभोगारांतवातेवपस्थिनी ॥ २ ॥ अनवेक्ष्यवचप्रश्नमुवाचायमुनीश्वर ॥ बांधवयतिबलादे
वसानुकुपाहिसाधव ॥ ३ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ राजनरघुकुलाकाशगशांकरपुनंदन ॥ त्यामयाज्ञाननेत्रेणसमिधुभोक्षिताश्चि
रम् ॥ ४ ॥ ध्यानिनाहचिरभ्यातक्तादग्निस्तुटिदक्षया ॥ दीपानिसप्तविपुलंकुलशैलसपवताम् ॥ ५ ॥ यावत्कुनश्चिदप्येवमिदुलभ्यो
तादृश ॥ यथकिलमनोरान्यंयद्विरप्युपलभ्यते ॥ ६ ॥ ततश्चिभागशेषायांराभ्यापुनरहं धिया ॥ उत्तराशांतरंयातावेलावातद्वार्णव
म् ॥ ७ ॥ जिननामैपतत्राक्तिश्रीमान्जनपदोमहान् ॥ वल्मीकोपरितत्रास्तिविहाराजनसश्रय ॥ ८ ॥

अप्यहस्यापयलनमिश्रोदशनमुष्ण ॥ तादृशानंतपाभ्येधर्मनानाभूतमाचिन्ता ॥ १ ॥ स्थिताउपविष्टा ॥ मतोभ्यासलोनायका सामगत्पयश्चिप्रान्ताउपविष्टा ॥ १ ॥
पथनपयवतीसरा ॥ २ ॥ यथायनेक्ष्यकपतीक्ष्यपयउवाच ॥ प्रातर्वात्यहमितिस्वयमतिज्ञातत्वावितिभाव ॥ ३ ॥ चिरमक्षितोन्मिष्ट चिरमक्षिप्यमेक्षितदतिबा ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ यावन्तलभ्यताध्वरिचोमदतिपूर्वेणान्यय ॥ ६ ॥ उत्तरस्याक्षाशायविश्रान्तांतरेशयातोमनसापयल्लोचिषतवानितिपावत् ॥ ७ ॥ वल्मीकाख्याज्ञानपवाहुपरि
परोक्तिजननामापयमसिद्धाजनपदोक्तिप्रजनपदेविहाराप्योजनसमयोयद्भुजानाश्रयोद्विशोक्ति ॥ ८ ॥

दकृशब्दाग्निरमेतेनहलताहापिदीर्घदेश्यस्येतिव्युत्पाद्यम् ॥ ९ ॥ तस्यगृहंकूर्द्धाध्यानभंगमीताःप्रियाअपिभुत्यानोविशतिक्लि ॥ १० ॥ तस्याभिक्षाः ॥ सवन्तुवदहंकव
ल्यायचरमसाक्षात्कारग्रामुम् ॥ तत्कृत ॥ यतोनियतेस्तदायुर्नियतुर्विधातुः ॥ ११ ॥ तथापार्थगीतप्रकरणे ॥ १२ ॥ एवएवविधः ॥ अथास्मिन्कल्पे ॥ अयद्वितीय ॥
तृतीयोनोपलभ्यतेतदानीमयेत्यर्थ ॥ १३ ॥ जगत्सर्वेअलिनाअलिबद्धमगमयाअस्मिन्सर्गोतृतीयोनोपलभ्यतेइतिपूर्वोपप्रेषणवाअन्वयः ॥ १४ ॥ अयमयालीलयाअस्मा

तस्मिन्निहारेस्वकुटीकोशेकपिलमूर्धजः ॥ भिक्षुर्दीर्घदृशोनामस्थितएवसमाधये ॥ ९ ॥ एकविंशतिरात्रंचतस्यैवंस्थितिशालिनः ॥ दृढा
गलंगृहंध्यानभंगभीताविशंतिनां ॥ १० ॥ भृत्याःप्रियाःकिलतथासंतिप्रतिसाभिक्षुकः ॥ अद्यैवतस्यसंवेतुंनियतेरीदृशीस्थितिः ॥ ११ ॥
रात्रयोध्याननिष्ठस्यगतास्तस्यैकविशंतिः ॥ सतुवर्षसहस्राणितथाचित्तैनभूतवान् ॥ १२ ॥ कस्मिंश्चिद्व्याक्तनेकल्पेभिक्षुरवंपुराभवत् ॥
अद्यविहद्वितीयोस्मिंस्तृतीयोनोपलभ्यते ॥ १३ ॥ मयातुपुनरन्विष्यचेतसाचतुरात्मना ॥ तादृग्भिक्षुरतृतीयोन्योजगत्पद्मादरालि
ना ॥ १४ ॥ अस्मात्सगात्ततोऽलङ्घ्यस्तृतीयस्तादृशाशयः ॥ अथान्यलीलयासर्गामयासंप्रेक्षितास्ततः ॥ १५ ॥ यावत्तस्मिंश्चिदाकाश
कोशशायिनिसर्गके ॥ तृतीयोविद्यतेभिक्षुर्बाह्यश्चसदृशक्रमः ॥ १६ ॥ एवंतेनैवतेनैवसन्निवेशेनभूरिशः ॥ भविष्यत्यभवन्सर्वपदार्थाः
सर्गसंततौ ॥ १७ ॥ अस्यांसभायामपिचेमुनयोद्वाहणास्तथा ॥ भाव्यमेवंसमाचारैस्तरन्यैरप्यनेकशः ॥ १८ ॥ नारदनामुनाभावं
पुनरन्येनचामुना ॥ एवंकलनकर्मभ्यायुक्तेनान्येनभूरिशः ॥ १९ ॥ एवंजन्मादिनाभाव्यव्यासेनापिशुकेनच ॥ शौनकेनपुनर्भावंक्रतु
नापुलहेनच ॥ २० ॥ अगस्त्येनपुलस्त्येनभृगुणागिरसापिच ॥ एनएवतथान्येचएवंरूपक्रियास्पदम् ॥ २१ ॥ चिराच्चिराद्भविष्यंतिमा
येयंविततायतः ॥ सदृशाचारजन्मानस्तएवान्येचभूरिशः ॥ २२ ॥ भूयोभूयोविवर्ततसर्गेष्वस्त्ववर्वाचयः ॥ अत्यंतसदृशःकचिकेचि
दर्धसमक्रमः ॥ २३ ॥ केचिदोपलभ्याःकेचिन्नकदाचित्पुनस्तथा ॥ एवमेपानिविततामहतामपिमोहिनी ॥ २४ ॥

सर्गादप्येसर्गासंप्रेक्षितास्तवतृतीयस्तादृगाशयोऽलङ्घ्यद्वत्यन्वयः ॥ १५ ॥ तदेवाह ॥ यावदिति ॥ ब्राह्मस्तत्रत्यब्रह्मणानिर्भिनृतस्तदृशाएवभुवनकर्मोविद्यते ॥ १६ ॥ एवब्रह्मा
हमेतेनसदृशेपदार्थकमेतादृशभिक्षुवोष्यनतासभवातीत्याशयेनाह ॥ एवमिति ॥ १७ ॥ अस्मिन्सर्गमुमुक्षुव्यवहारोक्तमेवार्थपुनःप्रपच्यन्नाह ॥ अस्यामित्यादिना ॥ तैरप्येव
भिक्षुसदृशसमाचारैस्त्वसदृशसमाचारैश्चभाव्य ॥ अन्यैरपिपुनन्मुनिसमाचारैर्भिक्षुसमाचारैश्चाप्यपित्यर्थः ॥ १८ ॥ कलनज्ञानकर्मचरित्रताभ्यायुक्तेन ॥ १९ ॥ २० ॥
एवविधस्यरूपस्यसत्त्वानस्यक्रियाणांचास्पदभाविव्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

शणनिरमयकालासनिदङ्गमातसषटापितासि वहाविषेष्टालक्षणकमषपूरनिरस्तत्वावेधनासि किंनरैरपिपतिप्रीतिरक्षकेवलजुभाते ॥ तदेवह्रिभिक्षुषरिषेस्पटमित्याह ॥
 वरति ॥ अतज्जीषटारिसर्गाकृतपलासामलसम्यगुलभश्चक ॥ २५ ॥ २६ ॥ पातरुजमिवविकसितम् ॥ तस्येवमरादीनानाफलकलकलालाभपरयेतिषोच्यम् ॥
 अर्थानि सङ्घटनभान सार्धमहानरिर्वर्द्धिकणादिवशुदासवेदवर्द्धिमज्जकजातम् ॥ २७ ॥ एषभिक्षुमनशीलसर्वजीवभन स्वपिप्रत्येकजगदुपपत्तिमासखडदितस्त
 स्मरस्यानर्थायलङ्घितस्यविषयसंगलङ्घितदित्यनवर्यधमायादरोत्तर्य ॥ तेपाथमिकलढा स्वपरोपिघनहनगतजगतस्वहामिष स्वस्वभ्यषहारदशानमिष्यासत्याप
 य ॥ किंस्तदतत्याह ॥ सयात्सनीति ॥ सयात्सप्यसिभिर्लार्तकसेपरमास्यनिनाशस्येनस्फुरतिर्गति ॥ मेनस्तत्त्वधोयेनतद्वाधत्यागुनकिंविस्वस्यमिस्य ॥ २८ ॥ ॥ इति

क्षणनहासिनोरममनतिपतिर्हिजुभाते ॥ केनविशस्यहेरात्राअनताकृतयेनय ॥ २५ ॥ षटासामुपलभोलभहोर्माभामनोगति ॥ प्रति
 भामानमवदमित्यविकसितस्वितम् ॥ २६ ॥ नानाकलहकलालजलेप्रानरिर्वाजुजम् ॥ जातसवदनादवशुदादितमशुद्धिमत् ॥ सभा
 रजालमविलसार्धवर्द्धिकणादिव ॥ २७ ॥ प्रत्येकमवमुदित प्रतिभासुखद स्वढांतरंखपिचतस्यविविचनखंद ॥ भवस्वयननुचर्तपिमि
 यनमिष्यासवात्मनिस्फुरतिकारणकारणेस्मिन् ॥ २८ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मा० ॥ निवाणप्रकरणपू० जीषटो० भिक्षुसस्यतिकयनना
 मपद्रुपठितम सर्ग ॥ २६ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ दशरथउवाच ॥ ॥ मुनिनायकतभिक्षुगत्वास्वधोधयत्वमी ॥ नरामवहितार्थाप्रवानयनुकुट्टी
 गतम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीवत्सिष्ठउवाच ॥ ॥ राजस्तस्यमहाभिक्षो सदह प्राणवर्जित ॥ ह्रदोवैवण्यमायातोनासौजीवितभाजनम् ॥ २ ॥
 तस्मभिक्षोसुर्जवांसोभूत्वापमजसारस ॥ जीवन्मुक्त स्थितोभूयेनासौसंस्थितिभाजनम् ॥ ३ ॥ तद्वहेमासपर्वतबलान्भिक्षासितार्ग
 ला ॥ अतरालनुतिपुतिश्रुत्याभिक्षुद्विदक्षव ॥ ४ ॥

श्रीवत्सिष्ठः ० तात्पर्यमकारोनिर्वाणप्रकरणेपू० दृश्यदितम संग ॥ ६६ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ मिश्रोस्वयाधौमुक्तस्यद्वनाशोधययते ॥ भिक्षुप्रीतिवदन्त्येवावधानोक्ष

भवोपत ॥ १ ॥ सङ्क्षेपमनुसमाधेःपुंश्यापयन् अभीमलहितमयाधेयितानरामयिष्णोभगवाद्वासाभानयन् ॥ १ ॥ अर्थवत्तस्यसवतुंनियतेरपतिश्रयदत्तिमदुक्तविस्यस्तव्येवपुट
 मितिसरूपम्यसिष्ठउवाच ॥ राजन्नि ॥ ह्रदभ्राणापटमकान्नरसभाग शोधेनैववर्ण्यमायात ॥ २ ॥ सार्धैर्हिल्लीयस्त्यसकभयेनमकीवगुनभाह ॥ तस्येति ॥ सत्येवतद्वेधोन्म
 यात्प्ररोपमसकस्यभ्यस्तोनाप्यधेतिभाष ॥ ३ ॥ मासपयतपुष्टार्गलननिकासनीयवितभिभिक्षुणाआश्रयैरतलालभासिभिल्लहृत्पैर्गमस्त्यावयत्वन्मभ्यभिल्लधपोपनकनुमश
 क्यमित्याह ॥ तद्वदिति ॥ मासस्यपदीधामनियेष्टलान्भिक्षासितार्गलासंतोभिक्षुद्विदक्षवोभूत्वावहितारतलेतिष्ठति ॥ बलाभिक्षासाबलाद्वितिबा ॥ ४ ॥

ततो मासतिकाय भिक्षुशरीरं निष्काल्य निःसार्य जले त्यक्ष्यति प्रज्जिष्यति ॥ तस्यांकुट्या मन्थं तत्कायाकारशिलाप्रतिमां रूपं भिक्षुगुजाभक्त्या दिव्यवहारप्रवर्त्तनाय करिष्यति ॥ दृढत्वादक्षुण्णमानस भक्तमनः कल्पितदेवतारूपम् ॥ कर्मधारयः ॥ ५ ॥ एवमुत्तरीत्या मुक्तः ॥ विहारेषाण चेटा दिव्यापारविषयेन दृश्यते ॥ ६ ॥ प्रश्नप्रासंगिकमुक्त्वा प्रस्तुतमेवावलंबते ॥ एषेत्यादिना ॥ दुर्बोधेन भक्तिपरराहेतुविक्षेपशक्त्या ॥ अतिवासेन निरस्यते ॥ अस्तीति अविद्यमानैव कृतजगदारभा ॥ हे भूः कटकतयेव प्रतिभासस्य यो विपर्यासीत्यथा भावस्तस्माच्चकारणको विषमो दयो यस्याः ॥ ८ ॥ वाचारभणं विकारो नामधेयमृत्तिकेत्येव सत्यमित्यादि दृष्टान्तश्रुतिवाचादाटिकभायापि इत्थमनृतस्य भवैवानुमीयते ॥ ९ ॥ ज्ञानपरमात्मा एवं अविवेकाज्जीवत्वमायाति ॥ स च स्वविवेकात् सर्वमात्मोति प्रथतीत्यात्मदृक्चित्मात्रः परिशिष्यत इत्यर्थः ॥ १० ॥ सः स्वबोधत आत्मैव ॥ अवबोधतस्तु स

ततो नष्टांगसंधानं कथं निष्काल्य तेजते ॥ त्यक्ष्यंत्यन्यं करिष्यंति भिक्षुमक्षुण्णमानसम् ॥ ५ ॥ अनेनैवं सदेहेन भिक्षुर्मुक्तो व्यवस्थितः ॥ कथं प्रबोध्यते नष्टं हि हारशरीरकम् ॥ ६ ॥ एषां गुणमयीमाया दुर्बोधेन दुरत्यया ॥ नित्यं सत्यावबोधेन सुखेनैवातिवास्यते ॥ ७ ॥ असत्ये वक्रतारं भाहे भूः कटकता यथा ॥ प्रतिभासविपर्यासमात्रकारणको दया ॥ ८ ॥ परमात्मनि वाचे यमिदं मायानुमीयते ॥ तरंगातीव प्रयसि प्रेक्षामात्रा विनाशिनी ॥ ९ ॥ ज्ञोहि हि ह्यमया दीर्घस्वप्नात्स्वप्नांतरं व्रजेत् ॥ एवं जीवत्वमायाति विवेकात्सर्वमात्मदृक् ॥ १० ॥ यो यस्य प्रतिभासः स्यादात्मैव स स्वबोधतः ॥ स एवो देति संसारः करं जवनं गुल्मदृक् ॥ ११ ॥ प्रत्येकं भूतमुदितं कृतं संसारमंडलम् ॥ भिक्षोः स्वप्नांतरद्वयपरां भंगिभिर्वां भूतः ॥ १२ ॥ प्रस्तुतः पद्मजादेव जगत्स्वप्नो यथोदितः ॥ तथैवास्वच्छचित्तो रथोरुदः सर्वजनं प्राति ॥ १३ ॥ पितामहवदाभाति सर्गः स्वप्नविलासवत् ॥ प्रत्येकमुदितस्तेन ब्रह्मांडानीव कोटिशः ॥ १४ ॥ स्फुरत्यथा तथा वास्मिन् जीवः पश्यति विभ्रमम् ॥ रूढयेयं समर्थं च स्वप्नवदीर्घमांतरम् ॥ १५ ॥ चित्सत्तामात्रमासाद्य प्रतीतिष्युतमात्रतः ॥ जरामरणदुःखानां किंचिद्भाजनतां गतः ॥ १६ ॥

एवमसारात्मना उदेति ॥ ११ ॥ भूतं प्राणिनिकायं प्रति प्रत्येकमसारमंडलं यांत्या उदितं कृतम् ॥ यथा भिक्षोः स्वमातरे अभसो भंगि आवर्ततरंगादिविभागमिव विद्धीत्यर्थः ॥ १२ ॥ समष्टेर्हिरण्यगर्भस्य मनोमात्रनिर्माणत्वादयसर्गः स्वप्न एव चेद्वद्वैरपि तथैव भवितुमर्हति अस्वच्छचित्तादुत्थित इति परस्परद्वयासात इत्याह ॥ प्रस्तुत इति ॥ १३ ॥ चित्तशुद्धौ तु पितामहस्येव पितामहवत् स्वमविलासवत्सत्य आभाति तेन तादृशभावेन ज्ञायते प्रत्येकमय ब्रह्मांडानीव कोटिश उदित इति निश्चीयत इत्यर्थः ॥ १४ ॥ अयं जीवो व्यष्टिप्रपञ्चरूपेण स मष्टिप्रपञ्चरूपेण वा साधारण प्रपञ्चरूपेण प्रत्येकमसाधारण प्रपञ्चरूपेण वा यथा तथा वा स्फुरन् प्रस्तुतथापि रूढयेयमिति आनसमर्थं दीर्घं विभ्रमं प्रथतीति सत्समन्त्रन्मिथ्यैवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ दीर्घव्यमदशने निमित्तमाह ॥ चित्सत्तामात्रमिति ॥ तत्त्वतः प्रतीतिष्युतमादृतावन्मात्रतश्चित्सत्तामात्रमासाद्य आश्रित्य किंचित्स्मिंश्चिद्देवनरतिर्यगादिदेहे ॥ १६ ॥

क्षयनिरवयवकालात्सनिर्देशमानसचेष्टापिनास्ति रेहाविषेष्टाऽऽक्षेणकमधुनिरालम्बोद्भवनास्ति किनाईप्रतिपत्तिर्भातिरेकेष्वल्लुभते ॥ तदेवैहोअसुचरिमेस्पष्टमित्याह ॥
 कति ॥ अतताजीषदाहिर्गार्कनयस्तासासमल्लस्यगुणलभभक्त ॥ २५ ॥ २६ ॥ धातरुअभिषविकसितम् ॥ तस्येवभरदीनानानाकलहकालकल्लाभपरयेतिपुज्यम् ॥
 अर्धार्धे बहुवतमान सार्धमहानविर्विक्रिणाविषशुद्धात्सदेवतरेवेसशुद्धिमज्जाजालम् ॥ २७ ॥ एषाअसुभनसीवसर्वजीषमन स्वपिपत्येकजगदूपमतिभासस्वउदितक
 स्यतस्यार्जोवत्स्वदितरप्यविचित्र सगस्वउदितउस्यनस्यैषमापादरोत्यर्थ ॥ तेपाथमिकस्वहा स्वयतेपिचतवर्गगतअगद्वत्त्वामिष स्वस्वप्यमहादरागमिमिभ्यासत्याए
 ष ॥ किंस्तानेत्याह ॥ सधात्मनीति ॥ सवालप्यस्मिन्निश्चितकरसेपरमात्मानावास्थेनस्फुरतिर्गति ॥ तेनस्वत स्वधाधेमनद्वाभम्यामनुर्गोकिंचित्सत्यमित्यथ ॥ २८ ॥ इति

क्षणेनहोस्तिनोकमप्रतिपत्तिर्हिजुभते ॥ केवविशत्यहोरात्राअनताकृतयानप ॥ २५ ॥ कतासाभुपलभालमहोमीमाननोगति ॥ प्रति
 सामात्रमवेदमित्यविकसितस्वितम् ॥ २६ ॥ नानाकलहकल्लजलेप्रानरिर्वाभुजम् ॥ जातसवदनादवशुद्धादिदमशुद्धिमत् ॥ सन्मा
 रजालमश्वित्सार्धविक्रिणादिव ॥ २७ ॥ प्रत्येकमवमुदित प्रतिभासुखद स्वदांतरव्यपिचतस्यविचित्रस्वद ॥ सर्वस्वयननुवर्तपिमि
 यानमिष्यासवालनित्स्फुरतिकारणकारणेस्मिन् ॥ २८ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० निवाणप्रकरणपू० जीवटो० भिक्षुसस्यतिकयनना
 मपदपुष्टितम सर्ग ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दशरथउवाच ॥ ॥ मुनिनायकतभिक्षुगत्व्यासनोपयत्वमी ॥ नरामव्यहिता शीघ्रचानयतुकुटी
 गतम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीवन्मिषुउवाच ॥ ॥ राजसस्यमहाभिक्षो सदेह प्राणवर्जित ॥ ह्येदोवैवण्यमायातोनासौजीवितमाजनम् ॥ २ ॥
 तस्यभिक्षोस्तुजीवोसोभूत्वापद्मजसारस ॥ जीवन्मुक्त स्थितोभूयानासौसंस्थितिमाजनम् ॥ ३ ॥ तद्वहेमासपर्वतयलान्निष्कासितार्ग
 ला ॥ अंतरालतुतिपुतिस्थत्याभिक्षुदिदस्व ॥ ४ ॥

श्रीवासिष्ठम् भास्वयन्कारोनिर्वाणमकरणेषु पदपटितम संग ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भिक्षोस्समाधौमुक्तस्वद्वेनशास्त्रव्यये ॥ भिक्षुर्भातिवद्व्येवांशधामोक्ष
 भवोभत ॥ १ ॥ सवोभयगुप्तमाधेर्भूत्वापयानु अमीमव्यहितामयाधोभितानरामभिणोमवशास्त्रयाआनयतु ॥ १ ॥ अर्धवतस्वसवतुनियतरेयनिभ्ययदतिमदुक्तविसृज्यत्वयेदपुष्ट
 भित्तिसूत्रपद्मसिद्धउवाच ॥ राजन्निहि ॥ हेह माणोपटभकान्तरसभाग शोषेणैषवर्णमायात ॥ २ ॥ सतर्हित्वदीयसस्यसकस्थेनपकीर्तुतमाह ॥ तस्येति ॥ सत्यवतदेहभोग्य
 पारम्यरोपमस्तकस्यप्रवृत्तिनाप्ययेतिमाध ॥ ३ ॥ भासपयनयद्वर्णालननिष्कासनीयमितिभिक्षुणाआवाभैतरालभासिभिलभूयेगुप्तत्वावपत्वम्भिमिलप्रवोपनकमुमरा
 स्यवित्याह ॥ तद्वदिति ॥ भासस्यपुतिचरमदिनेबलान्निष्कासितार्गला सतोभिक्षुरेहदिदस्वमाधुत्यावहिर्वाभैतरालेतिवति ॥ बलान्निष्कासितार्गलावितिवा ॥ ४ ॥

ततो मासतिकाया भिक्षुशरीरे निष्काल्य निःसार्य जले त्यक्ष्यति मज्जिष्यति ॥ तस्यां कुट्या मन्वन्तत्काया कारशिला प्रति मरुपं भिक्षुं पुजा भक्त्या दिव्य वहारप्रवर्त्तनाय करिष्यंति ॥ दृढत्वादक्षुण्णमानस भक्तमनः कल्पितदेवता रूपम् ॥ कर्मधारयः ॥ ५ ॥ एवमुत्तरीत्या मुक्तः ॥ विहारे प्राणचेष्टा दिव्या पारविषये नष्टम् ॥ ६ ॥ प्रश्नप्रासगिकमुक्त्वा पस्तुतमेवावलबते ॥ एषेत्यादिना ॥ दुर्बोधेन धातिपरपराहेतुविक्षेपशक्त्या ॥ अतिवाहने निरस्यते ॥ ७ ॥ असती अविद्यमानैव कृतजगदारभा ॥ हे स्म कटकतयेव प्रतिभासस्य यो विपर्यसो न्यधा भावस्तम्भात्रकारणको विभ्रमो दयो यस्याः ॥ ८ ॥ वाचारभणविकारो नाम धेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमित्यादि दृष्टान्तश्रुतिवाचादाटितिकमायापि दृश्यमनृतस्य भौववानुमीयते ॥ ९ ॥ ज्ञः परमात्मा एव अविवेकाज्जीवित्वमायाति ॥ स च स्वविवेकात् सर्वमासोति परधृतीत्यात्मा दृक्चिन्मात्रः परिशिष्यत इत्यर्थः ॥ १० ॥ सः स्वबोधत आत्मैव ॥ अबोधतस्तु ततो न शङ्गसंधानं कार्यं निष्काल्य तेजले ॥ त्यक्ष्यं त्यन्यं करिष्यंति भिक्षुमक्षुण्णमानसम् ॥ ५ ॥ अनेनैवं सदेहेन भिक्षुर्मुक्तो व्यवस्थितः ॥ कथं प्रबोध्यते नष्टं हि हारशरीरकम् ॥ ६ ॥ एषां गुणमयी माया दुर्बोधेन दुरत्यया ॥ नित्यं सत्यावबोधेन सुखेनैवातिवाह्यते ॥ ७ ॥ असत्ये वदुतारं भाहेक्षः कटकता यथा ॥ प्रतिभासविपर्यसमात्रकारणको दया ॥ ८ ॥ परमात्मनि वाचे यमिदं मायानुमीयते ॥ तरंगातीव पृथक्सिद्धेक्षामात्रा विनाशिनी ॥ ९ ॥ ज्ञो हि हिदृश्यमया दीर्घस्वप्नात्स्वप्नांतरं व्रजेत् ॥ एवं जीवत्वमायाति विवेकात् सर्वमात्मदृक् ॥ १० ॥ यो यस्य प्रतिभासः स्यादत्मैव स स्वबोधतः ॥ स एवोदितिसंसारः करं जवनगुल्मदृक् ॥ ११ ॥ प्रत्येकं भूतमुदितं कृतं संसारमंडलम् ॥ भिक्षोः स्वप्नांतरद्वपरां भंगिनिवां भ्रमः ॥ १२ ॥ प्रस्तुतः पृथज्जादेव जगत्स्वप्नो यथादितः ॥ तथैवास्वच्छचित्तो रथोरुदः सर्वजनं प्राति ॥ १३ ॥ पितामहवदाभाति सर्गः स्वप्नविलासवत् ॥ प्रत्येकमुदितस्तेन ब्रह्मांडानीव कोटिशः ॥ १४ ॥ स्फुरत्यथा तथा वास्मिन् जीवः पश्यति विभ्रमम् ॥ रूढयेयं समर्थं च स्वप्नवदीर्घमांतरम् ॥ १५ ॥ चित्सत्तामात्रमासाद्य प्रतीतिच्युतमात्रतः ॥ जरामरणदुःखानां क्वचिद्भाजनतां गतः ॥ १६ ॥

एवमसारात्मना उदेति ॥ ११ ॥ भूतप्राणिनिकायं प्रति प्रत्येकससारमंडलं धात्वा उदितकृतम् ॥ यथा भिक्षोः स्वप्नांतरे अभसो भंगि आवर्ततरंगादिविभागमिव विद्धीत्यर्थः ॥ १२ ॥ समष्टिर्हिरण्यगर्भस्य मनोमात्रनिर्माणत्वादयं सर्गः स्वमएव चेद्वष्टरे पितृधैव भवितुमर्हति अस्वच्छचित्तादुत्थित इति परस्थिर इव भासत इत्याह ॥ प्रस्तुत इति ॥ १३ ॥ चित्तशुद्धौ तु पितामहस्येव पितामहवत् स्वमविलासवत् सत्य आभाति तेन तादृशभागेन ज्ञायते प्रत्येकमय ब्रह्मांडानीव कोटिश उदित इति निश्चीयत इत्यर्थः ॥ १४ ॥ अयं जीवो व्यष्टिप्रपञ्चरूपेण साधारणप्रपञ्चरूपेण प्रत्येकमसाधारणप्रपञ्चरूपेण वा यथा तथा वा स्फुरन् प्रस्तुतया पिष्टदये प्रतिभानसमर्थं दीर्घं विभ्रमं पश्यतीति सत्यमत्र निमित्थे वेत्यर्थः ॥ १५ ॥ दीर्घं स्वप्नमदृशेति निमित्तमाह ॥ चित्सत्तामात्रमिति ॥ तच्च त्रयतीतं श्रूयत मादृशता वन्मात्रतश्चित्सत्तामात्रमासाद्य आश्रित्य क्वचित्कास्मिंश्चिद्देवनरतिर्यगादिदेहे ॥ १६ ॥

तत्तत्प्रत्ययविषयसुखतयातिशयीवर्धितस्त्वचिन्ताशस्यदमाधेणाय-पातात्तयाकर्ममूलोक्ताकलाकलाभुजानासस्तिथेत्यर्थः ॥ १७ ॥ परमात्मविदेवमप्यकल्पनयातद-
 धीनस्तद्विषयीभूत्वातद्वारण्यकीवनमकद्वयगतासतीआत्मनिबद्धाकारसम्भारिणीउभ्यध्वदिद्व्यगत्वाविषययाकारसम्भारिणीभूत्वाविलुठति ॥ १८ ॥ अस्त्वेवमस्यमी-
 त्याकीवार्तिनामद्वयभेदस्यारिपरमार्त्तभेदे अप्याससङ्ख्येरप्यधिष्ठानस्याप्यज्ज्योगादिप्रिपरमपुरुषार्थकलकीवमद्वैक्यदकीकरोति ॥ चित्तीति ॥ मत्स्यान्माधित्तस्युपा-
 ध्याकारप्राप्तिमापयराधात्किपरयात्माप्रवृत्तनपरयामप्रसक्तिकालात्प्रत्यगात्मानकिमस्यप्रवृत्तणोमुखस्यस्वरूपेणोपनिर्धयनादिवीयाधिककीवनान्मोदेवदत्तयक्षदत्तादेर्देहनाम्आदि-
 परदायाणवाक्चक्षुरादीनाम्आर्हादतान किनुअभेदेयुपाधिविशालाकर्ममभयलेख ॥ तथाच्युति ॥ सपदद्वयविदआनत्साधेभ्य प्राणन्वेवमाणोनाममवतिमदभ्याक्पुस्यसु-भ्य
 पातालंममूलंक्वाचित्तसुदन्तशालिनी ॥ चित्ताशस्यदमाधेणरुत्वाकलेवसस्थिता ॥ १ ॥ अचित्स्पदरूपिणीजीवनानमरूपगतात्मनि ॥
 अन्यत्रचविलुठतिगत्वासभ्रमहारिणी ॥ १८ ॥ चित्तेतिपरमात्मानपरमात्मानवानकिम् ॥ जीवदेहादिनामोस्यप्रतिर्विवादिवाहता
 ॥ १९ ॥ द्रक्ष्यप्यवपरममूलजगद्वद्व्येवसस्थितम् ॥ शुद्धाकाशमिवाकाशजलेजलमिवाभलम् ॥ २० ॥ लोकोब्रह्मणएवायजगद्रूपेयुतिष्ठ-
 ति ॥ धिभैत्यन्यतयाधातप्रतिर्विधादिवामक ॥ २१ ॥ स्विदस्मदंकरतेवेहस्वत-सद्भाविलीयते ॥ साप्यलपरिणामेनलीयतेभौधृतंयथा
 ॥ २२ ॥ चित्स्पदएवचित्स्मदंसवात्मनिविजृम्भित ॥ स्पदास्पदौजृम्भणादिकल्पितनाञ्जवाक्त्वम् ॥ २३ ॥ नस्पदोक्तीहिनारम्पदोनेकता
 वापिनद्विता ॥ शुद्धचिन्मात्रसर्वस्वययैवास्तितायास्थितम् ॥ २४ ॥ सारेणतुविचारणसर्वशब्दार्थयो समे ॥ चिन्मात्रमेवज्ञातेऽयना-
 क्तात्पिनिविद्यते ॥ २५ ॥ भेदवेदनयोदेतिभेदभक्तितलंछनम् ॥ अभेदोधादविलेगलितेशिष्यतंपरम् ॥ २६ ॥

वदन्प्राधंमत्वात्नोभनदतिताभेतस्त्वकर्तनयाम्येवेति ॥ १ ॥ एवमैक्यवर्तिनकाशरूपाप्यमहारद्वैवपरब्रह्ममूलपदेवसंस्थिताकपुन-परमार्थद्वय्यासमूलोपाधिविवाधेनद्व्याभ्यमि-
 तिभावः ॥ २० ॥ किञ्चद्वर्णादीमुखादत्यन्तभिन्नुत्तरस्यास्त्यतश्चप्राप्तिसंभावनारिपस्यात् अयज्जिषलोक्तुत्वात्प्रतस्याभायस्यब्रह्मणएवमूर्तिसूक्तस्यकेपुजगद्व्येयुति-
 धर्तप्रिनतसंभावनारिपतयारिअभ्यतयाआत्मभ्यतिरिक्तभभ्यभ्यमभयहेनुरस्तीतिविधाद्विभेदीत्याभ्यर्थमस्य ॥ २१ ॥ अभ्यताधायेधुल्लिख्यदेहेनुरितिवुद्धिस्तदेसमाप्य-
 भ्यासेनभस्यरीकृतमद्वुद्धिलक्षणासंज्ञास्तदपुर्णबुद्धिषीलीयतसाधुद्धिरप्यलपुणमल्लाकारेणशरयसाक्षात्कारलक्षणपरिणामेनाप्रीकृतपुनमिदतविदेब्रह्मल्लणिबिलीयतइत्यर्थ-
 ॥ २२ ॥ बाधमाधातकचकुरालकाटिदुर्भेद्यजगद्विलीयतयन्निषेधालक्षविहस्यदमाप्रत्यावित्याह ॥ चित्स्मदरूपेति ॥ २३ ॥ कश्चित्पिनिक्तकथज्ञानमितिचेत्तत्त्वदरातद्वरार्नावि-
 त्याह ॥ नति ॥ २४ ॥ सर्वशब्दस्यतद्वत्स्यमस्यभेदकरसेत्समाधेयतेसतिचिन्मात्रभेदपरमार्थस्य ॥ नास्तीतिव्यापभूतोप्ययपद्वेननिविद्यतेदुरोगादइत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥

यथोक्तैवस्तु स्थितिर्न केनचिदप्यथाकर्तुं शक्येति वसिष्ठः प्रतिजानीत ॥ नानातति ॥ एवकारः ॥ अन्यकथा ॥ हेरात्मकजना न भवन्ति ॥ तस्मादेव तत्र वमम अन्यस्य च परानि शंक्ताप्रतिष्ठितेत्यर्थः ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानि शंक्ता
 वेशणास्तु बोधपूर्णचिद्रूप एवास्ति अस्मिन्बोधयकंच पृच्छ ॥ एवमेवास्ति परमार्थः ॥ तस्मादेव तत्र वमम अन्यस्य च परानि शंक्ताप्रतिष्ठितेत्यर्थः ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानि शंक्ता
 बलादेव जाग्रदादिसर्वावस्था द्वैतापलापः प्रवृत्त इत्याह ॥ तत इति ॥ २८ ॥ अबोधवशादेव द्रष्टृदृश्यादि त्रिपुटी जागत् ॥ यदात्वबोधः ॥ असत्य एव तदा शुद्धात्मरूपा तच्छास्तिरेव
 काजगन्नाम्नी ॥ यतः सा शातिरेव गच्छति सर्वतो व्याप्नोतीति व्युत्पत्त्या एव जगन्नामयोग्यतया व्यावस्थिता ॥ द्रष्टृदृश्यदर्शनात्मिका त्रिपुटी तु अत्यन्ताप्रसिद्धेति नासौ तदा जगन्नाम्नी
 त्वर्थः ॥ २९ ॥ ननु चित्प्राणादिस्पृश्यबोधमात्रेण कथं निवृत्तिरिति चेत्तद्वेत्तु स कल्पक्षयादेवेत्याह ॥ स्पृह इति ॥ ३० ॥ चितः अभावनाददर्शनं द्वैतैक्यादिरूपसकल्प उदितः
 नानातैवास्त्वबोधेन सर्वो धस्त्वनेव क्षणात् ॥ पृच्छकं चैव मस्येव तस्मान्निःशंक्ता परा ॥ ३० ॥ ततः स्वप्नो न जागर्त्तिर्न सुषुप्तिर्न तु र्यता ॥
 नवं धांस्ति न मोक्षोस्ति नान्यथा कल्पनात्मकम् ॥ ३८ ॥ शांतिरेका जगन्नाम्नी शांतिरेव भवस्थिता ॥ अबोधोऽसत्य एवातः क्रद्रष्टृदृश्यदर्श
 नम् ॥ २९ ॥ स्पंदोऽप्यस्पंद एव स्यान्निःसंकल्प नयाचते ॥ न स्पंदो स्पंदयोर्भिन्ना संकल्परहितैव चित् ॥ ३० ॥ द्वैतक्यविकलरूपसंकल्प
 श्रिदभावनात् ॥ सच भावनमात्रेण गतो ब्रह्मैव शिष्यते ॥ ३१ ॥ चिच्छंद्रविबेसंकल्पकलंकः स्फुरतीव यः ॥ नासौ कलंकस्तद्विद्विचिद्विद्वन्स्य घनं
 वपुः ॥ ३२ ॥ चिद्वनस्य न सन्नासन्मयी यतां यत्ततेपदे ॥ इत्यदोषमहाबोधसारसंग्रहणं कृतम् ॥ ३३ ॥ चिच्छंद्रविवासांकल्पकलंका मृतवि
 ग्रहः ॥ त्वया भव्येन संस्पृशे भावाभावक्षयात्मना ॥ ३४ ॥ भावाभावादि कलनां नीत्वा चिन्मयतां चितः ॥ समो ह्यस्रविलासांतः समा
 ध्वसयथा सुखम् ॥ ३५ ॥ स्पंदोऽस्पंदौ कल्पना कल्पनावाचित्ता मया यो विद्विना माध्विना मया ॥ सर्वाकारानिर्दृतिः शांतिसत्ता पूर्णा पूर्णत्वे
 कमेवास्थितेति ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यादिर्वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु नि० पू० ब्रह्मैक्यप्रतिपादनं नाम सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ६४ ॥

सच भावनमात्रेण दर्शनमात्रेण गत इति द्वैतैक्यरहिता चिद्वह्नैव शिष्यत इत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ तददर्शनप्रकारमाह ॥ चिच्छंद्रविबेद इति ॥ ३२ ॥ नासौ कलंक इत्यर्थे युक्तिमाह ॥ चिद्व
 नस्येति ॥ त्वया चिद्वनस्य ततेपदे स्पर्शयताम् ॥ यद्यस्मात्पूर्णभावस्थानात्मकत्वादित्स्वदैकरस्य मापन्न पृथङ्न सत्त्वदात्मना च सत्त्ववति इति अनयैव युक्त्या सर्ववस्तूनामात्मैक
 रस्य सापादक निर्दोषबोधसारस्य सग्रहणसम्यगवलंबनकुरु ॥ ३३ ॥ हेचिच्छंद्रविब हे असंकल्पकलंक ॥ भावाभावक्षयात्मना भव्येन त्वया सस्पृष्टः सर्वोऽपि पदार्थः अमृतविग्रहः
 संपद्यते अहो ते माहात्म्यमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ चित्तसमो ह्यस्रविलासस्य तां सम्यगाध्वसविश्रांतिं भाज ॥ ३५ ॥ हे राम त्वअध्विना मया आनंदसमुद्राख्येन स्वरूपेण स्थितः स न स्पंदोऽस्य
 दौ कल्पनासकलस्य अकल्पना विकल्पो वेति यावाश्चित्ता मया यश्चेत्तथाति भेदः स नवोऽपि सर्वाकारानिर्दृतिः सुरैक्यकरसाशांतिसत्तैव तथा तथा आस्थिता इमे च पूर्णा पूर्णदेश एव कमेव मे
 स्वरूपमिति विद्वि ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे निर्वो० पू० सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६४ ॥

१ विकसद् रूप इति पुस्तकांतरपाठः ॥ उभयविधपाठमभ्येटीकानुग्रहमूलपाठेऽस्तीति भाति २ अबटीकानुरोधात्कुर्विति पाठोपेक्षित इति भाति

तस्य सप्तमविंशप्रमुक्तशालिलिनीजीवश्चित्ताशस्य द्वापरेणाध-पनाललाकर्मप्रसूतो कमाकलाकलाभुजानासास्थितेत्यर्थः ॥ १७ ॥ परमात्मविदेधमणकम्पनपातद-
 धीनस्वरूपिणीभूत्वातुलजावनामकद्रवणासती आत्मनिदेहाकारसंभमहारिणीऽन्यथपृष्टिभ्रगत्वाविषयाकारसंभमहारिणीभूत्वाविलुठति ॥ १८ ॥ अस्तवमस्यन्ना
 त्याजीवार्तिनामद्रवभेरस्तथापि परमार्त्तदेयः अप्याससहस्रेत्यधिष्ठानस्यान्यत्वायोगादिति परमपुरुषार्थफलकीधमसौक्यदहीकरोति ॥ चित्तर्ताति ॥ प्रत्यगन्ताश्चिसेत्पु-
 ष्याकार्थानिमाध्यापराधक्तिपरमात्माप्रसन्नपराधामद्विकीत्याप्रत्यगात्मानमिदमस्यप्रमाणमुलस्यपुरुषेण निर्दिध्वनादिशैयाधिकजीवनाकोरेवैरस्यपुरुषदत्तादर्दहनाश्वभादि-
 पराध्यापनाक्पुष्टुरादिनाश्वभाहृतान किन्नुशभेरेप्युपाधिपररातत्वंश्रवसेधः ॥ मथाश्वयुति ॥ सपुत्रदहमधिविदधानलायेभ्यः प्राणन्येवमाणोनामभ्रवतिवदन्वाक्पुत्रयश्चु-
 पातालप्रसूतोऽवचाचित्तसुकतरशालिनी ॥ चित्ताशस्य द्वापरेणाकृत्वाकृत्वेवसंस्थिता ॥ १७ ॥ चित्समंदरुपिणीजीवनानमरुपगतात्मनि ॥
 अम्यनचविलुठतिगत्वात्मभ्रमहारिणी ॥ १८ ॥ चित्तेतिपरमात्मानपरमात्मनवानकिम् ॥ जीवदेहादिनाश्वोत्पत्तिनिर्धवादिवाहृता
 ॥ १९ ॥ द्रवपुत्रपुत्रपरमस्रजगद्दृष्ट्येवसंस्थितम् ॥ शुद्धाकाशमिवाकारोजलेजलमिवामलम् ॥ २० ॥ लोकोद्वस्रजण्ण्वायजगद्द्रूपुतिष्ठ
 ति ॥ चिमेत्यन्यतयावाधानप्रतिविधादिवाप्रक ॥ २१ ॥ स्विदस्मदीकतेवेहस्वतःसंज्ञाविलीयते ॥ साप्यलपरिणामेनलीयतेप्रौघृतयथा
 ॥ २२ ॥ चित्समदरावचिरस्यदेसवात्मनिविजृम्भित ॥ स्पदास्पदौजृम्भणादिकल्पितनामवास्तवम् ॥ २३ ॥ नस्पदोक्तीहनास्पदौनैकता
 वापिनिहितता ॥ शुद्धचिन्मात्रसर्वसंस्वरयैवास्मितयास्थितम् ॥ २४ ॥ सारेणतुविचारेणसर्वशब्दार्थयोः समे ॥ चिन्मात्रमेवज्ञातेऽयना
 क्तात्स्यपिनिविधते ॥ २५ ॥ भेदवेदनयोदेतिभेदप्रकृतिलालुनम् ॥ अभेदयोधादखिलेगालितेशिष्यतेपरम् ॥ २६ ॥

एवमप्यात्मन्यनोनमनदतिताभ्येत्यकर्मनान्यान्येवेति ॥ १७ ॥ एवमेक्यदर्शिकागृह्याप्यद्वारदृष्ट्येवपरब्रह्मब्रह्मव्येवसंस्थिता किपुनपरवार्थदृष्ट्यासमूलोपाधिभाधेतद्राध्यमि-
 तिभावः ॥ १ ॥ किंचदर्पणादीमुत्पादयतमिन्मयस्यस्यस्थितावन्मयाभिसाभानापित्यात् आयकीषलोकेतुल्यस्मृतस्याभयस्यब्रह्मणएवमनामूर्तान्तकेयुजगद्द्रूपेयुति
 धर्माप्रितस्यभाषनापितयापिअभ्यतयाआत्मभ्यनिरिकमयममभायहेतुरतीतिविधोधाद्विभेतीत्याभ्यर्थमित्यथ ॥ २१ ॥ अप्यनाधाधेयपुष्टिस्वदेहेतुरितिपुष्टिस्वदेसमाप्य
 भ्यासेनअस्तीकृतभद्रुष्टिस्रणासंज्ञास्तरपुष्टुर्द्वितीयतयापुष्टिद्विप्यलपूणाप्रभाकारेणभ्रमसाक्षात्कारलक्षणपरिणामेनामौजुतपुनमिदमतदिष्टेब्रह्मणिबिलीयनदत्यर्थ
 ॥ २२ ॥ बाधमाध्यापकपुष्टालकाटिदुर्भेधजगद्द्वितीयतयनिषेधकान्मधविषस्यद्वमाधत्वाविषाद् ॥ चित्स्यपरेणेति ॥ २३ ॥ कश्चित्प्रतिप्रतिकप्रकृतमितिषेकस्वदृशातद्वर्शनादि
 त्याद् ॥ नति ॥ २४ ॥ सर्वशब्दस्वरतयस्यसमसेकसेलभाधेहातेसतिचिन्मात्रमेवपरवार्थसत्यं ॥ नास्तीतिअभावशून्योप्ययमपचोनिविधतेहुरेभाहृत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥

यथोक्तैव वस्तुस्थितिर्न केनचिदन्यथाकारुण्येति विसिद्धमिति जानीते ॥ नानातेति ॥ एवकारा ॥ भान्नकभा ॥ हरे ॥ भव्यवर्णनाभातास ॥ तस्य ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता
 वेशणानुबोधपूर्णचिद्वपुर्वाति अस्मिन्नर्थयकंचपृच्छ ॥ एवमेवास्ति परमार्थः ॥ तस्मादेव तव मम अन्यस्य च परानिःशकताप्रतिष्ठितेत्यर्थः ॥ २७ ॥ ततस्तादृशानिःशकता
 बलादेव जाग्रदस्य सर्वावस्था द्वैतापलापप्रवृत्तइत्याह ॥ तत इति ॥ २८ ॥ अबोधवशादेव द्रष्टृश्यादित्रिपुटीजगत् ॥ यदात्वबोध ॥ असत्य एव तदा शुद्धात्मरूपातच्छान्तिरेव
 काजगन्नाम्नी ॥ यतः सा शातिरेव गच्छति सर्वतो व्याप्नोतीति व्युत्पत्त्या एव जगन्नामयो मय याव्यवस्थिता ॥ द्रष्टृश्यदर्शनात्मिकात्रिपुटीतु अत्यन्ताप्रसिद्धेति नासौ तदा जगन्नाम्नी
 त्यर्थः ॥ २९ ॥ ननु चित्तप्राणादिस्पृश्यबोधमात्रेण कथं निवृत्तिरिति चेत् तद्वेनुसकल्पक्षयादेवेत्याह ॥ स्पृहति ॥ ३० ॥ चित्त-अभावनाददर्शनद्वैते कयादिरूपसकल्य उदितः
 नानातैवास्पृग्बोधेन सर्वो धस्त्वनवेक्षणात् ॥ पृच्छकंचैव मस्येव तस्मान्निःशंकतापरा ॥ २७ ॥ ततः स्वप्नो न जागर्ति न सुषुप्तिर्न तुर्यता ॥
 नवं धांस्ति न मोक्षोस्ति नान्यथा कल्पनात्मकम् ॥ २८ ॥ शातिरेका जगन्नाम्नी शातिरेव मवस्थिता ॥ अबोधोऽसत्य एवातः द्रष्टृश्यदर्श
 नम् ॥ २९ ॥ स्पंदोऽप्यस्पंद एव स्यान्निःसंकल्पनयाचते ॥ न स्पंदो स्पंदयोर्भिन्नासंकल्परहितैव चित् ॥ ३० ॥ द्वैतक्यविकलारूपसंकल्प
 श्रिदभावनात् ॥ सच भावनमात्रेण गतो ब्रह्मैव शिष्यते ॥ ३१ ॥ चिच्छां ब्रह्मैव संकल्पकलंकः स्फुरतीवयः ॥ नासौ कलंकस्तद्विद्विच्छिद्वनस्य घनं
 वपुः ॥ ३२ ॥ चिद्वनस्य न सन्नासस्योपयतां यत्तत्तत्पदे ॥ इत्यदोषमहाबोधसारसंग्रहणं कर्तम् ॥ ३३ ॥ चिच्छां ब्रह्मैव सांस्कल्पकलंकाभ्युत्तवि
 ग्रहः ॥ त्वया भव्येन संस्पृष्टो भावाभावक्षयात्मना ॥ ३४ ॥ भावाभावादि कलनां नीत्वा चिन्मयतां चितः ॥ समो ह्यासविलासांतः समा
 ध्वसयथा सुखम् ॥ ३५ ॥ स्पंदो स्पंदौ कल्पना कल्पनावाचित्तामायो विद्विनामा धिनाम्ना ॥ सर्वाकारानिर्वृतिः शांतिसत्ता पूर्णा पूर्णोऽस्य
 कमेवास्थितेति ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यापेक्षां वा ० वा ० दे ० मोक्षोपायेषु नि ० पू ० ब्रह्मैक्यप्रतिपादनं नाम समसप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७४ ॥
 सच भावनमात्रेण दर्शनमात्रेण गत इति द्वैते क्यरहिता चिद्वह्नैव शिष्यत इत्यव्ययः ॥ ३१ ॥ तददर्शनप्रकारमाह ॥ चिच्छां ब्रह्मैव इति ॥ ३२ ॥ नासौ कलंक इत्यर्थं युक्तिमाह ॥ चिद्व
 नस्येति ॥ त्वया चिद्वनस्य तत्तत्पदे स्थायताम् ॥ यद्यस्मात्पूर्णभावावस्थानासकल्यादिस्त्वदैकरस्य मापन्न-पृथङ् न सत्त्वशालनाच्च सत्त्ववति इति अनवैयर्थ्यस्या सर्ववस्तुनामात्मैक
 रस्य सपादक निर्दोषबोधसारस्य सग्रहणसम्यगवलंबनकुरु ॥ ३३ ॥ हे चिच्छां ब्रह्मैव हे असकल्पकलक ॥ तावाभावक्षयात्मना भव्येन त्वया सस्पृष्टः सर्वापि पदार्थः अमृतविग्रहः
 सपद्यते अहो ते माहात्म्यमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ चित्तः समो ह्यसविलासस्य ता सम्यगाध्वसविश्रान्तिभज ॥ ३५ ॥ हे राम त्वअधिनाम्ना आतदसमुद्राख्येन स्वरूपेण स्थितः स न स्पंदोऽस्य
 दौ कल्पनासकल्प अकल्पना विकल्पो वेति यावा श्रित्ताम्ना य श्रित्तथातिभेद स न वर्णोपसर्वाकारानिर्वृतिः सुखैकरसा शातिसत्त्वैव तया तथा आस्थिता इमे च पूर्णा पूर्णदर्शो एकमेव मे
 स्वरूपमिति विद्वि ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीवात्सिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे निर्वा ० पू ० समसप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥

१ विकसद्गुह्य इति पुस्तकात्तरपाठः ॥ उभाय विधपाठमध्ये टीकानुग्रहे मूलपाठे स्तीति भाति २ अत्र टीकानुरोधात् कुर्विति पाठोपेक्षित इति भाति

भौनधुर्ध्वपत्तस्यैवपथ्यते ॥ सुपुसमीनतभाधिगुयातीप्रमतिहितम् ॥ १ ॥ चिसिखिलासिगीचिसस्यस्याभाधिकमदस्यनुसातिताम् ॥ १ ॥ वागादीनीनीनसयम काष्ठ
 प्रिदधीनकाष्ठमीनम् ॥ सर्वपुमीनेपुदरिपसमर्थोभक्षसीतिभीनेरा ॥ २ ॥ द्विविधादिति ॥ त्वद्विदितानाप्रयाणाकाष्ठनपखिनीतारतभ्यभेदानामनास्सतपाएककोटिद्वेतिभा
 व ॥ १ ॥ तमवयवकटयति ॥ अभावितायाविति ॥ भाषितभाषतस्वपर्यालोचनतच्छ्रुत्यायापुष्कायातदनुभवरसयस्यायाकच्छुवाद्रायणादिकियायाम् ॥ ४ ॥ भ्यद्वारे
 इतरपखिलाकोरमोष्यतीरतिरायानरास्यारसम् ॥ ५ ॥ प्रकल्पार्थपुलसायप्रत्यार्थपुलसादयति ॥ एतयोरिति ॥ ६ ॥ तभाषयेधाषिभाष्यचपुष्पकारमीनमुनयआगुरि
 सय ॥ ७ ॥ तेषाप्रत्येकस्वभावाप्याह ॥ शार्दोनित्यादिना ॥ द्रष्टयनियद्वेऽक्षमीनम् ॥ ८ ॥ एवमिभाषयार्थलोचनेममीनमपिप्रवचमयपणिसभाषितभाषितकाष्ठना
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ सुपुसमीनवान्भूत्वात्यक्वाचितविलासिताम् ॥ कलनामलनिमुकस्तिष्ठावपृथगतत् ॥ १ ॥ श्रीरामउवा
 च ॥ वाङ्मोनमसमानचकापुर्मोनचवदयहम् ॥ सुपुसमीनमीनेशयक्षन्बूहिकिमुष्यते ॥ २ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ द्विविध प्रो
 ध्यतेराममुनिमुनिवरैरिह ॥ एक कापुतपस्तीस्याज्जीवन्मुक्तयेतर ॥ ३ ॥ अभावितायांशुष्कायांक्रियायांबद्धनिश्चय ॥ इठाज्जितेद्वि
 ययान्मुनि स्यात्कापुतापस ॥ ४ ॥ ययाभूतमिदुगुध्वाभावितात्मात्मनिस्थित ॥ लोकापमोपितर्गतैतयं समुक्तमुनिस्मृत ॥ ५ ॥ एत
 योयार्भवेद्रावश्चांतयोमुनिनाययो ॥ चित्ततिश्चयप्रकृपालामीनशब्देनसस्मृत ॥ ६ ॥ चतुष्प्रकारमाहुस्समीनमानविदोजना ॥ वाङ्मो
 नमलमोनचकापुसौपुसमवच ॥ ७ ॥ वाङ्मोनंवचसारोपोषलाद्विद्वयनिग्रह ॥ अक्षमीनपरित्यागश्चेष्टानांकाष्ठसद्भाकम् ॥ ८ ॥ म
 नोमानपचमचतन्मृताकापुतापस ॥ भावेसुपुसमीनास्त्वजीवन्मुक्तोजीवति ॥ ९ ॥ त्रिपुमीनविशेषेपुविषय कापुतापस ॥ सुपुसमी
 नावस्थायांसातुयासैवमुक्तधी ॥ १० ॥ वाङ्मोनमीनमित्येतत्सिद्धतच्चमन किल ॥ मर्तिर्नजीववंधायतत्रस्य कापुतापस ॥ ११ ॥
 अस्मत्सस्मरणवापिदृश्ववाक्षयमस्यशत ॥ अपस्यत्वेवपश्चद्विकापुमीनीनुतिष्ठति ॥ १२ ॥ प्रसुररचितकलनमेतन्मीनत्रयंस्मृतम् ॥
 प्रवतिमीनिनस्तन्नतज्ज्ञाकारस्यर्त्तलया ॥ १३ ॥

पक्षयर्षेष्ठासुपुसारेवसभाषितनाभ्येतिर्नपदिगणितमित्यर्थ ॥ स्वर्थे ॥ भावेकालतत्त्वानुभावे ॥ १ ॥ विषयःश्चाधिष्ठत ॥ गुयाधनुर्था ॥ मुक्तेपुकीवभुक्तेपुपी
 यतद्विमुक्तधी ॥ १० ॥ यथापिषिपुर्भनेपुमीमत्वसिद्धतायापिगानिमटिनमनोदृष्टनिश्चयकृपावयेतिजीवित्यवधायैवेत्याह ॥ वाति ॥ ११ ॥ तीर्तद्विभाकापुतापस स
 नाभोक्तयानिद्विभितराह ॥ अस्मदिति ॥ बलाभ्यनोनियदृष्टानातरस्यारहभावस्यसस्मरणमनुसंधानमस्यशतद्विरपिरुपयकृपावयववाक्षयनानामप्रचंवास्वराम्यज्ञानादतन्मात्मान
 वरयमेवदुष्टमाविषयित्यास्तद्विलोपाभावात्तस्मच्छ्रुत्याग्रिब्रह्माक्षिभाष्यज्योतिषापरयस्तिद्वर्तित्यर्थ ॥ १२ ॥ भुत्पयानकालेत्वेतन्मीनत्रयमददुराक्षिसवल्नमेव तमपनाक्त
 नाखयोर्भतिनोभाषितज्ज्ञातुषिषसाभाष्यतस्यनिरोधभुत्पयानादित्थिलयातमभाषतीत्यर्थ ॥ १३ ॥

अथवातस्थलीलधेयस्यपूर्णस्थितिलीलया तज्ज्ञास्तुच्छप्राक्तनमौनत्रयेयंधरूपमेवेदनिरस्यमितितुकुप्यंतु चिदानंदविलासएवेतिबुद्ध्यानवाकुप्यंतुतथापितेषामत्रोपादेयताज्ञानमेवनास्तीत्यर्थतास्यार्थमित्याह ॥ नात्रेति ॥ १४ ॥ जीवन्मुक्तानामितिरनुभावस्तत्रस्थितम् ॥ जतोर्भावतीतिशेषः ॥ अतस्त्वमपिशृणु ॥ १५ ॥ तत्त्वदर्शनेसिद्धेअयत्नेनैवतस्तिथ्यतीतिनपूर्वमौनछेदसापेक्षेत्याह ॥ नात्रेति ॥ ऊर्ध्वार्धोमध्यसचारभेदेनत्रिविधः ॥ विषयलाभहर्षणनोह्युत्पत्तेनिरोधछेदननभलायते ॥ १६ ॥ तस्यज्ञानबाधितचित्तकथमवतिष्ठतेत्याह ॥ चेदइति ॥ १७ ॥ विभाजकविकल्पक्षयात्तारतम्यविभागाभावाच्चाविभागम् ॥ अतएवानभ्यासमभ्यासनिरपेक्षम् ॥ अपरिच्छिन्नात्स्वरूपत्वाद

नात्रोपादेयताज्ञानमेतन्मौनत्रयेकिल ॥ लीलयाकथितंतेनतज्ज्ञाःकुप्यंतुवानवा ॥ १४ ॥ इदंमुपमौनंतुजीवन्मुक्तमितिस्थितम् ॥ अपुनर्जन्मनोजंतोःशृणुश्रवणभूषणम् ॥ १५ ॥ नात्रसंयम्यतेप्राणस्त्रिविधोनापियोज्यते ॥ नाह्युत्पत्तेनभलायतेसमस्तेंद्रियसंविदः ॥ १६ ॥ नानाताकलनेयंचनवल्गतिनशाम्यति ॥ चेतोनचेतानाचेतोनसन्नासन्नचेतरत् ॥ १७ ॥ अविभागमनभ्यासंस्यदनाद्यंतमास्थितम् ॥ ध्यायतोऽध्यायतश्चैतत्सौषुप्तमौनमुच्यते ॥ १८ ॥ यथाभूतमिदंबुद्ध्याजगन्नात्वविभ्रमम् ॥ यथास्थितमसंदेहंसौषुप्तमौनमेवतत् ॥ १९ ॥ अनेकसंविद्रूपात्मशिवेनैवेदमाततम् ॥ इत्यास्थितमनंतंयत्सौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २० ॥ आकाशंनैवचाक्राशंसर्वमस्तिचनस्तिच ॥ इतिचित्तंसमंशतंप्रतन्मौनंतुषुप्तवत् ॥ २१ ॥ सर्वशून्यंनिरालंबंशांतिविज्ञप्तिमात्रकम् ॥ नसन्नासदितिचस्यामासितमौनमुत्तमम् ॥ २२ ॥ भावाभावदशादेशविशेषैर्वर्ततोस्थितैः ॥ संविदोयदनाभासस्तन्मौनंपरमंविदुः ॥ २३ ॥ अत्यंतसमत्वांतश्चेतसाऽद्यतिरूपिणा ॥ यदनावर्तनंसंविद्वत्तेस्तन्मौनमक्षयम् ॥ २४ ॥ नाहमस्मिन्वान्योस्तिनमनोचमानसम् ॥ इतिसंविदसंविदिरविच्छिन्नातिमौनित ॥ २५ ॥ अहमस्मिजगत्सस्मिन्स्वस्तिशब्दार्थमात्रकम् ॥ सत्तासामान्यमेवेतिसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २६ ॥ यस्मात्संविदमेवस्यात्स्वान्यादिकलनाकृतः ॥ अनंतमेवसौषुप्तंसर्वमौनमतस्ततम् ॥ २७ ॥

नायतम् ॥ १८ ॥ जगदितिनानात्वविभ्रमोयस्मिस्तत्तद्दृष्टात्मतत्वंयथास्थितंबुरध्या ॥ १९ ॥ अनेकधासंविद्रूपाणामात्मायःशिवस्तेनैवातंतपूर्णआस्थितमवस्थानंयत्तद्वित्यर्थः ॥ २० ॥ शून्यरूपत्वाभावाच्चैवचाक्राशे ॥ २१ ॥ यस्याजीवन्मुक्तदशायामासितमवस्थानम् ॥ २२ ॥ भावाभावादिविशेषैःसंविदोऽनाभासःअविवर्तः ॥ २३ ॥ बाधितत्वादित्यतमसत्तैव ॥ २४ ॥ मानसविकल्पनम् इतिबाधितस्यसंविदाअसवित्तिरप्रतिभासः ॥ २५ ॥ स्वस्तिअनामयंशब्दार्थमात्रकसर्वसत्तासामान्यमेव ॥ २६ ॥ यस्माद्धेतोःअभासर्वाधकत्वाकारचरमदत्तिप्रमाशून्यतामपिपसतीवस्यात्तस्मात्स्वस्यअन्यस्यआदिपदाद्भेदस्यच ॥ २७ ॥

मीनधनुर्विषयप्रलभ्यवीर्यवपयते ॥ सुपुममीनतथाधिनुर्यामीतप्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥ चित्तविलासिताचित्तस्यस्वाभाविक्कमदस्यनुसारिताम् ॥ १ ॥ वामादीनामीनसयम काष्ठ
 विषमीनकाष्ठमीनम् ॥ सर्वेषुमीनेषुद्विरपसमर्थो भवतीतिमीनेर ॥ २ ॥ द्विविधादिति ॥ त्वद्विद्विद्वानाप्रयाणाकाष्ठमपस्विनान्तरतभ्यभेदानामनस्यकृतपाएककोटिर्नैवेतिभा
 व ॥ १ ॥ तमेवमकटयति ॥ अभावितायामिति ॥ भावितभास्यत्त्वपर्यालोचनतच्छ्रुत्यायाशुष्कयातदनुभवरससूत्र्यायाशुच्छ्रुत्वाद्रायणादिकियायाम् ॥ ४ ॥ पृथग्द्वारे
 दन्तरपस्विलोकोप्यतीर्तरतिरायानासादयम् ॥ ५ ॥ परत्यर्थेषुत्याद्यमत्ययार्थेषुत्यादयति ॥ एतयोरिति ॥ ६ ॥ तथाधेयधियाज्यधनुष्मकारमीनमुनयआहुरि
 त्यर्थः ॥ ७ ॥ मेयाप्रत्येकलक्षणप्याह ॥ बाढीनमित्यादिना ॥ इद्विपतिप्रदेशेऽस्मीनम् ॥ ८ ॥ पूर्वविभागपर्यालोचनेमनमीनमपिपश्यमयपिपसिभवतिराध्यापितमकाष्ठता
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ सुपुममीनवान्भूत्वात्यक्काचित्तविलासिताम् ॥ कलनामलनिर्मुक्तसिष्टावप्यव्यतपद् ॥ १ ॥ ॥ श्रीरामउवा
 च ॥ ॥ बाढीनमस्यमीनचकाष्ठमीनचवेरुग्रहम् ॥ सुपुममीनमीनेशवसन्बुद्धिकिमुच्यते ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ द्विविध प्रो
 च्यतेराममुनिर्मुनिवरेरिह ॥ एक काष्ठतपस्वीस्याज्जीवन्मुक्तस्तथेतर ॥ ३ ॥ अभावितायाशुष्कयाकियायांयद्दन्तिश्वय ॥ इठाज्जितेद्वि
 यमामोमुनि स्यात्काष्ठतापस ॥ ४ ॥ यथाभूतमिदुत्तुत्वाभावितात्मात्मनिस्थित ॥ लोकापमोपितर्जितयं समुक्तमुनि स्मृत ॥ ५ ॥ एत
 योर्योमवद्भावश्चातयोभूतिनाययो ॥ चित्तनिश्वयप्रपालामीनशब्देनसस्मृत ॥ ६ ॥ चतुष्प्रकारमाहुस्त्वमीनंमीनविदोजना ॥ बाढी
 नमस्यमीनचकाष्ठसंपुनमवच ॥ ७ ॥ बाढीनंवचसारेयोबलादिद्विविधनिग्रह ॥ अस्यमीनपरित्यागश्चेष्टानांकाष्ठसंज्ञकम् ॥ ८ ॥ म
 नोमीनंपश्यमचतन्मृताकाष्ठतापसे ॥ भावेसुपुममीनास्यंजीवन्मुक्तोनुजीवति ॥ ९ ॥ त्रिपुमौनविशेषेषुविषय काष्ठतापस ॥ सुपुममी
 नावस्थायांसातुयासैवमुक्तयो ॥ १० ॥ बाढीनंमीनमित्येतत्सिद्धतश्चमनकिल ॥ मर्तिर्जीविवंधायातत्रस्य काष्ठतापस ॥ ११ ॥
 अस्मत्सस्मरणवापिहस्यवाक्कापमस्यशन ॥ अपश्यनेवपश्यद्विककाष्ठमीनीतुतिष्ठति ॥ १२ ॥ प्रसुररचित्तकलनमेतन्मीनत्रयंस्मृतम् ॥
 भवतिमीनिनस्तन्ननतज्जास्तस्यलीलया ॥ १३ ॥

पश्यतींमूर्च्छांछुपुसारेणसंभवतिनाप्येवेतिनसैर्परिगणितमित्यर्थः ॥ त्वर्थे च ॥ भावेआत्मतत्त्वानुगमे ॥ ९ ॥ विषयः अधिकृत ॥ गुणायुधार्थः ॥ मुक्तेषुजीवन्मुक्तेषुभी
 यतइतिमुक्तयो ॥ १० ॥ यथापिप्रिपुमीनेषुमीनस्यसिद्धतायापितानिमलिनमनोहृदनिश्वयप्रपाणयेनेतिजीवित्यप्यथायेवेत्याह ॥ वानिति ॥ ११ ॥ तीर्हिगद्वाकाष्ठनापस स
 माधोकायतेतिप्रतिपाद ॥ अस्मदिति ॥ बलाभ्यनोनिपट्टणान्तरस्योऽहभावस्यसस्यरणमनुसंधानमस्यस्यपृथग्द्विरपिदृश्यप्रपश्यबाढयनानामप्रयंवासास्यन्मज्ञानादतमात्मान
 मपरपश्येच्छुपुमादिबलित्यास्यद्विलोपाभावात्तस्यच्छ्रुत्याश्रित्याज्ञानाद्यप्योतिपापस्यसिद्धिर्नास्यर्थः ॥ १२ ॥ क्षुप्यानाकाष्ठेतेतन्मीनत्रयमप्रसुररचित्तकलनमेव तथापाक
 नाद्ययोर्मीनिनोभावादिनज्जास्तिविषयपाम्यतस्यनिरोगेषुपुस्यानामिलीलयातत्रभवतीत्यर्थः ॥ १३ ॥

अथवातरस्थलीलेयेत्यस्यपूर्णस्थितितीलया तज्ज्ञास्तुच्छाकनमौनत्रयेबंधरूपमेवेदनिरस्यमितिकुप्यंतु चिदानंदविलासपेवेतिबुद्धानवाकुप्यंतुतथापितेषामत्रोपादे
यताज्ञानमेवनास्तीत्यर्थेनात्स्यार्थमित्याह ॥ नात्रेति ॥ १४ ॥ जीवन्मुक्तानामितिरनुभावस्तत्रस्थितम् ॥ जतोर्भवमीतिशेषः ॥ अतस्त्वमपिशृणु ॥ १५ ॥ तत्त्वदर्शनेसिद्धेअयले
नैवतस्तिथ्यर्तातिनपूर्वमौनेच्छरासापेक्षेत्याह ॥ नात्रेति ॥ ऊर्ध्वाधोमध्यसचारभेदेनत्रिविधः ॥ विषयलाभहर्षेणोच्छ्रित्येतनिरोधेच्छेननयलायते ॥ १६ ॥ तस्यज्ञानबाधि
तचित्तकथमवतिष्ठेतदाह ॥ चेत्तदिति ॥ १७ ॥ विभाजकविकल्पक्षयात्तारतम्यविभागाभावाच्चाविभागम् ॥ अतएवानभ्यासमभ्यासिनिरपेक्षम् ॥ अपरिच्छिन्नात्स्वरूपत्वाद

नात्रोपादेयताज्ञानमेतन्मौनत्रयेकिल ॥ तीलयाकथितंतेनतज्ज्ञाःकुप्यंतुवानवा ॥ १४ ॥ इदंशुषुप्तमौनंतुजीवन्मुक्तमितिस्थितम् ॥
अपुनर्जन्मनोजतोःशृणुश्रवणभूषणम् ॥ १५ ॥ नात्रसंयम्यतेप्राणस्त्रिविधोनापियोज्यते ॥ नाह्यस्यतेनभलायतेसमस्तंद्रियसंविदः
॥ १६ ॥ नानाताकलनेयंचनवल्गातिनशास्यति ॥ चेत्तोनचेत्तानाचेत्तोनसन्नासन्नचेतरत् ॥ १७ ॥ अविभागमनभ्यासंसंयदनाद्यंतमा
स्थितम् ॥ ध्यायतोऽध्यायतश्चैतसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ १८ ॥ यथाभूतमिदंबुद्धानाजगन्नात्वाविभ्रमम् ॥ यथास्थितमसंदेहंसौषुप्तमौ
नमेवतत् ॥ १९ ॥ अनेकसंविद्प्राप्तमशिवेनैवेदमाततम् ॥ इत्यास्थितमनंतंयत्सौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २० ॥ आकाशंनैवचाकाशंसर्वम
स्तिचनस्तिच ॥ इतिचित्तंसमंशांतंयत्तन्मौनंशुषुप्तवत् ॥ २१ ॥ सर्वशून्यंनिरालंबंशांतिविज्ञप्तिमात्रकम् ॥ नसन्नासदितिपस्यामासि
तंमौनमुत्तमम् ॥ २२ ॥ भावाभावदशादेशविशेषैर्विवर्तितोरथितैः ॥ संविदोयदनाभासस्तन्मौनंपरमंविदुः ॥ २३ ॥ अत्यंतसमत्वांत
श्चेतसाऽवृत्तिरूपिणा ॥ यदनावर्तनंसंविदुत्तेस्तन्मौनमक्षयम् ॥ २४ ॥ नाहमस्मिन्वान्योस्तिनमनो नचमानसम् ॥ इतिसंविदसंविन्ति
रविच्छिन्नातिमौनितान् ॥ २५ ॥ अहमस्मिजगत्यस्मिन्स्वस्तिशब्दार्थमात्रकम् ॥ सत्तासामान्यमेवेतिसौषुप्तमौनमुच्यते ॥ २६ ॥ यस्मा
त्संविदमेवस्यास्वान्यादिकलनाकुतः ॥ अतंतमेवसौषुप्तसर्वमौनमतस्ततम् ॥ २७ ॥

नायतम् ॥ १८ ॥ जगदितिनानात्वविश्वेयोयस्मिस्तत्तद्वदआत्मतत्त्वयथास्थितंबुद्धान् ॥ १९ ॥ अनेकधासंविद्प्राणमात्मायःशिवस्तेनैवाततंपूर्णआस्थितमवस्थानंयत्तदित्यर्थः
॥ २० ॥ शून्यरूपत्वाभावाच्चैवचाकाशे ॥ २१ ॥ यस्यांजीवन्मुक्तदशायामासितमवस्थानम् ॥ २२ ॥ भावाभावादिविशेषैःसंविदोऽनाभासःअविवर्तः ॥ २३ ॥ बाधित
त्वादयत्तमसत्तैव ॥ २४ ॥ मानसविकल्पनम् इतिबाधितस्यसंविदाअसंविदित्तरप्रतिभासः ॥ २५ ॥ स्वस्तिअनामयंशब्दार्थमात्रकसर्वसत्तासामान्यमेव ॥ २६ ॥ यस्माद्धेतोः
अभासवर्वाधकत्वाकारचरमदत्तिप्रमाशून्यतामपिपयसीवस्यात्तस्मात्स्वस्यअन्यस्यआदिपदाद्वेदस्यच ॥ २७ ॥

अधिपाधाधानुर्धनदाध्वरत्नीनामपिपाधानुयातीतम् ॥ २८ ॥ प्रागुक्तसमिधधानानुमिकानामध्यपथम्यादयपरातीत्यागुमका समीधमद्वेषाजाधानाध्वराभ्या
स्त्वमस्मेतिनस्वविदिययापणप्रवतीत्याह ॥ सौधुर्मकति ॥ समाधान समाधिकश्वसमाधि एतेसमाधयोकापत्यपिप्रवति ॥ २९ ॥ हेमकाग्रमक्षभूतहेसाधोजापतिसमतान्नि
पुणम्यवहरत्सर्वोपिउतवास्यकम्यवहार समाधिस्योपिबीधभुक्त सकलामलशानिद्विर्निमित्यनुयर्थस्यएववधाविदेहएष ॥ इयच्छिति स्थूलसूक्ष्माकारद्वयधाधान्यभाभव
तीतिनाभाभप्रयस्तस्यैवास्तिनाम्यस्यस्यर्थ ॥ अयधानभद्रत्यपिप्रधोधनमेव ॥ इयस्तिनिलयाभावतएवास्तिनाम्यस्येस्यर्थ ॥ अयधाभावतस्तवैवास्तीतिराममतिस्निद्धय
काराकि ॥ ३० ॥ इरामत्व अस्तिनिमाहूक्येनपिपुक्तरीत्याधराबादिपादभाषापिछापनेनोक्तभावधासनमेकनयरूपमास ॥ सर्वच्चिद्यमद्वीहिकिलयप्यसिद्धतराभिनरो

लुपुममौनमेवदमनतत्वाद्यधोधवत् ॥ तुयंमेवामलविदितुयातीतमयापिच ॥ २८ ॥ सौधुर्मकसमाधानस्तयातुयंसमाधिक ॥ तुयंती
तसमाधिवाजाप्रत्यपिभवतिवै ॥ २९ ॥ तुयंस्यएवसकलामलशानिद्विर्जाप्रत्यपिप्यवहरन्निपुणसमतात् ॥ नित्यसदेहउतवापिवि
देहएवमक्षतभोगभवतएवकिलास्तिसाधो ॥ ३० ॥ अमित्युक्तमभववासनमेकमास्वनत्वनवाहमपिनान्यदिह ॥ लिस्त्यम् ॥ सर्वच्चवि
द्यतदेहकिलांतराभजस्तिपृचिद्गानकोशकलैकनिष्ठ ॥ ३१ ॥ इत्यार्षेवा० वा० दे० मोक्षोपायपुनिर्वाणप्रकरणपू० महामौनय
ब्रौपदेशोनामाष्टपणितम संग ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कुतश्चातत्वमायातकरुणामु
निनायक ॥ येगणाल्लेनुपेकद्राडतनेतिवदाशुमे ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ स्वप्नानामिक्षुणादृष्टशतशरीरकम् ॥ सर्वमुद्देशानां
ज्ञातततउक्तनतन्मया ॥ २ ॥

नास्तरनुभूयमानस्वमलदाभुरभ्याशोकीवभुक्त्वचिद्गानकोशकलैकनिष्ठलितेस्यर्थ ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० भास्वयप्रकारोनि० पू० अष्टपणितम संग ॥ ६८ ॥
गणानामपिद्वल्लभुकानामेच्छिकीस्तिमि ॥ योगाद्याणस्यविलयोयतेस्तद्विरुध्यते ॥ १ ॥ माप्यतोम्रकाहसहोदरासर्वएवते ॥ समाकारमूर्धिरजुश्चरुद्राणामुत्तमशानिमिति
शतानामप्युत्तमकदापायुक्ततदुत्तरसर्पेवकदासप्तयानेपुदेहेषुभारवधरोपयुक्तवतियाध् सभभुक्काचिरभोगान्माप्यरुद्रपूतत ॥ गणनाभाभसतस्तेस्यास्मर्तिसर्परिच्छेदाह
स्युक्तमरुदेच्छयाशतकद्रुतीर्नागणत्वमेकैककद्रुतीरिषिदिविशेनोराभ पूच्छति ॥ कुतश्चति ॥ रुद्राणांशालत्वनुक्तआगतम् किमपीसहपरिगणानाहुततद्वानिरिकरुद्राणामेवपरिग
णनात् ॥ एषार्थेगुहाय ॥ यगणाल्लयोकास्तएवपेकद्राडकालोउभन ॥ अन्येएवकद्रादत्यय ॥ १ ॥ तपययमकद्रमेवावलम्ब्यसिद्धउत्तरमाह ॥ स्वप्नानामिति ॥ उद्देश
वभागावर्चितवत्तन्मयादिपलागतस्तयाक्षानमेवतत्तन्मयाकद्रातसत्त्वानेनामतेरिषिप्यनोक्तम् ॥ १ ॥

भिक्षुस्वमेयेजीवटायाकारास्तदाकारमेवोत्सर्गगणशतमितिस्मृतम् ॥ तदेतद्वृद्धशतकमपिभोगेश्वर्यसाम्यादुर्गतात्वाच्चभवत् ॥ ननुगणादितरुद्रस्यसवकाः५॥पदाऽप्यन
 कथमुत्पन्नरुद्रायु स्वाभिमृत्प्रभावयोर्विरुद्धयोरेकत्रासभवत् ॥ किंचशततमस्यमुख्यरुद्रत्वाद्वगत्वाभावाद्गणशतमित्युक्तिश्चानुपपन्नेवेतिचेत्तत्राह ॥ रुद्राअपीति ॥ तेश
 तस्यरुद्राअपिपूर्वसिद्धस्येश्वरकोटिभूतरुद्रस्यपरिचर्यादिविधौगणाएवभवति तेषाकर्मफलभोगेश्वर्यप्रप्तयेस्तदर्धानत्वादित्यर्थ ॥ ३ ॥ वोदयित्वानुतभिक्षुचेतसाचेतनेनचै
 त्यादिनाभिक्षुस्वमकृतेनशततमेनरुद्रेणस्यचित्तचैतन्यदानेनभिक्षवादीनावोधनयत्नागुक्ततदन्यत्रादर्शनादसंभावयत्तसामपृच्छति ॥ एकस्मादिति ॥ ४ ॥ अनीश्वरेष्वज्ञेयुत
 ददर्शनेपिर्दश्वरेषुमुक्तेषुनतदसंभावनायुक्तेतिपरिहरति ॥ निरावरणेति ॥ ज्ञानैश्वर्येणनिरावरणायोगेश्वर्येणसद्भावाःसत्यसकल्पाः ॥ रसोवैसरसंसेवायलब्ध्वानदीभवतीतिश्रु

यआकाराश्वतेस्वप्नेतत्तद्गणशतंरुद्रतम् ॥ तदेतद्वृद्धशतकंरुद्राअपिगणाविधौ॥ ३ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ एकस्माद्गवांश्चित्ताक
 यंचित्तशतंरुद्रतम् ॥ तत्स्वप्नकृतरुद्रेणर्दीपाह्नीपशतंयथा ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ निरावरणसद्भावाययथाकल्पयंतिहि ॥ तत्त
 थानुभवंत्येवरसावरणसंविदः ॥ ५ ॥ ॥ सर्वोत्पन्नःसर्वगत्वाद्ययथायत्रभाष्यते ॥ तथानुभूयतेतत्रतथाज्ञतयाधिया ॥ ६ ॥ ॥ श्रीराम
 उवाच ॥ ॥ कपालमालाभरणोभस्मशालीदिगंबरः ॥ रमशाननिलयोव्रह्मन्कामुकश्चकिर्माश्वरः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ म
 हेश्वराणांसिद्धानांजीवन्मुक्तशरीरिणाम् ॥ नक्रियानियमोर्त्साहसह्यज्ञस्यैवकल्पितः ॥ ८ ॥ ॥ अज्ञसुदितचित्तत्वाक्रियानियमनंविन ॥
 गच्छन्त्यायेनमास्तेनपरंदुःखंप्रयातिहि ॥ ९ ॥ ॥ सुज्ञास्त्विष्टेष्वापिपुननिमज्जतिवस्तुषु ॥ यतैद्रियत्वाद्ब्रह्मत्वानिर्वासिनतयातथा ॥ १० ॥

ने रसोभूमानदस्तआसमतात्साकल्पिकार्थसत्तालाभापदणोतिस्वीकरोतितथाविधायामायाप्रतिव्यवसवेतसर्वज्ञसर्वशक्तत्वाख्यातद्वलादित्यर्थ ॥ ५ ॥ सार्वाभ्यवलादपि
 तेषासर्वभावितार्थसिद्धिरित्याह ॥ सर्वाल्लनइति ॥ ६ ॥ एवमैश्वर्यसंतिहरिहरादयःकिमर्थमानुषयोन्याद्यवताररमशानवासादिकदर्दनात्त्वस्यकल्पयतिशुभमेवकुनोत्कल्प
 यतीत्याशयेनरामपृच्छति ॥ कपालेति ॥ भस्मनाशालतेशोभतेनच्छील ॥ ईश्वरःसर्वशक्तिसंपन्नोपिसर्गकिकिमर्थमेवमार्त्तइत्यर्थ ॥ ७ ॥ क्रियाःशास्त्रायाएवमगलरूपा
 एवसुखभोगफलाएवकार्याइतिनियमस्तेषावधिकिकरत्वाभावात् ॥ अज्ञदृक्प्रसिद्धमगलानामपिपूर्वपातत्त्वदृशाअमगलतमत्वाविशेषात् ॥ अशुभकर्मभावेनदुःखसा
 मभ्यापितेपादुखभोगानुदयात्सर्वस्यसुखरूपत्वाविशेषाच्चेतिभावः ॥ ८ ॥ दितचित्तत्वातरागद्वेषलोभादिदोषसहस्रखंडितचित्तत्वान्मास्तेनमत्स्येषुप्रसिद्धेनदुर्बलरूपरजा
 तिप्रसन्नन्यायेनगच्छत्क्रियानियमनंविनापरजन्मपरपरानरकादिदुःखंप्रयाति ॥ हिंइतिशास्त्रप्रसिद्धौ ॥ ९ ॥ १० ॥

अधिवाधाधानुर्धनद्वापञ्चनीनामलिवाधानुयातीतम् ॥ १८ ॥ प्रागुक्तसमविधसूत्रानुभिषेकानामप्यपचम्याप्युतास्तिकोभूयिका समाधिभेदक्या जायतकापराध्या
 त्समस्थितरनधिद्विषयापणभवीत्याह ॥ सौर्धुमेकति ॥ समाधान-समाधिकभ्यसमाधि एतेसमापयोजापत्यपिभवति ॥ १९ ॥ हेमचन्द्रप्रसूनहसाधोकापतिसमतानि
 पणप्यवहरत्सरद्वेतिउपधात्यक्तप्यवहर समधिस्थोपिजीवन्मुक्त सकलामलरतिरहितिर्निव्यनुपस्यएवतथाविद्दृष्टम् ॥ नृपचस्थिति स्पूलवृक्षकारद्वयधाधान्यमाभय
 मतिनभाभयप्यमल्लेखालिनान्यस्यत्यय ॥ अयवानभदस्यपिषवोपनमेय ॥ नृपस्थितिलिवाभावतएनालिनान्यस्येत्यर्थ ॥ अथवाभावतलवैवात्तीतिराममतिविद्वत्
 षायाति ॥ २० ॥ इयामल अतिमिमीक्षुपापनिपुक्तरित्याधिराहद्विषादभाषाविष्ठापनेनेवस्तभाववासनेकनुयद्वयमास ॥ सर्वविषयतदनीहमिच्छमप्यसिद्धतत्प्रतिरो

सुषुप्तमौनमेवंदमनतत्वाद्यधोभवत् ॥ तुर्यमेवामलविद्वितुर्यातीतमयापिच ॥ २८ ॥ सौर्धुमेकसमाधानस्तयातुर्यसमाधिक ॥ तुर्याती
 तसमाधिवाजापत्यपिभवतिवे ॥ २९ ॥ तुयस्यएवसकलामलशांतिवृत्तिर्जापत्यपिव्यवहरन्निपुणसमतात् ॥ नित्यसदेहउतवापिवि
 दहरवदक्षन्मोभवतएवकिलालिसाधा ॥ ३० ॥ अभितुदक्षभववासनमेकमास्वनत्वनवाहमपिनाम्यदिहास्तिसत्यम् ॥ सर्ववि
 द्यतद्वर्तद्विजलांतराभज्ञास्तिसृचिद्वगनकोशकलेकनिष्ठ ॥ ३१ ॥ इत्यापेवा० वा० दे० मोक्षोपायपुनिर्वाणप्रकरणपू० महामौनय
 ज्ञापदशानामाष्टपद्वितम संग ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ कुत-शतत्वमायातरुद्राणामु
 नितायक ॥ योगणास्तेनुपेकद्राउतनेतिवदाहुमे ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ स्वमानाभिक्षुणादृष्टशतशतशरीरकम् ॥ सर्वमुद्देशता
 ज्ञातततउत्तनतन्मया ॥ २ ॥

नास्तरनुभूयमान स्वमलशमभुग्याहोर्जीवन्मुक्तत्वचिद्वगनकोशकलेकनिष्ठस्तिवेत्यर्थ ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीवाग्विषय-तात्पर्यप्रकाशेति० पू० अष्टपद्वितम-संग ॥ ६८ ॥
 गणानामपिद्वत्समुक्तानामिच्छिर्कीस्थिति ॥ योगाध्यात्मस्यवित्तपोय्येस्तद्वृत्तिरुच्यते ॥ १ ॥ प्राप्यतप्राप्तदृष्टदशासर्वपथते ॥ समाज्यभूमिरजुश्चरुद्राणांमुत्तमशतमिति
 शतानामप्युत्तमचरुद्राणांमुत्तमशतमिति ॥ १ ॥ प्राप्यतप्राप्तदृष्टदशासर्वपथते ॥ समाज्यभूमिरजुश्चरुद्राणांमुत्तमशतमिति
 स्तुक्तनप्रद-अध्यापारतद्वृत्तीनां गणत्वमेकैवकर्मैरितिचिद्विद्वानेताम पृच्छति ॥ कुतइति ॥ रुद्राणांशतत्वकुतआगतम् किण्वी-सर्वपरिमाणनाहुतद्व्यतिरिक्तरुद्राणांमेवपरिण
 णनात् ॥ पृथार्थेनशास्त्र ॥ यमथास्त्वयोकास्तएवकेवद्राउतकोलउतन ॥ अप्येएवचरुद्रादित्यय ॥ १ ॥ तपमयमकृष्यमेवावधय्यसिद्धउत्तरमाह ॥ स्वमानाभिनि ॥ उद्देश
 तप्याग्नीवतवज्रम्यादिप्रसावतस्तयाज्ञातमेवततस्तप्याकरुद्रास्तस्यपानेनाभ्येतिरिप्यनोक्तम् ॥ १ ॥

एकफलत्वेऽथोदनसिद्धौ वाङ्मज्जलयोगो विवसां ल्ययोगयोः समुच्चयौ युक्तो न विकल्प इति चेन्न तत्राह वासनामिति ॥ सद्यतेर्वाक्षांतः करणप्राणादिचेष्टायास्तद्वासनापुंजात्मकं मन एव
 कारणतश्च साध्येन योगेन वा एकेनैव विलीयत त्वज्ञानात्मना परिणतमुभयोः कारणप्राणयोरेषां कर्मसु व्यापारेषु अकारणतामेतौ स्वैकेन भाग्यफलसिद्धेर्न समुच्चय इत्यर्थः ॥ २३ ॥
 देहाहतादर्शनपूर्विके वसवर्षास्तस्य तस्मिन् मनस्य ललातौ सर्वस्य स्थितिः शान्तिरुपपन्नेत्याह ॥ मन इति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेन तर्हि कथं मनसो नाश इति चेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥
 मन इति ॥ २५ ॥ ज्ञानेन मनो बाधेत त्कार्याह ममतादिवंधमोक्षानां सर्वाः कल्पना बाध्यत इत्याह ॥ मनो भव इति ॥ ककुत इत्यनयोऽप्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधम
 मध्यमाधिकारिके भेदे मोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थात्पर्यस्य हेतुदर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषु मध्यमरासमाक्षिपति ॥ यदीति ॥ भरणे सर्वेषां प्राणविलयप्रसिद्धेरिति भा
 वः ॥ २८ ॥ अयोप्यपायामनोनाशद्वारैर्बोधहेतवो भरणे च मनोनाशः प्राणनाशो वा किंतु मूर्च्छां काले विलीनसैधववद्विधायानां वासनात्मनावस्थानमुक्त्वमणकाले पुनराविर्भा
 वासनांचित्तमेवाहुः कारणं तद्विस्तृत्येति ॥ तदकारणतामेति विलीयो भव्यकर्मसु ॥ २३ ॥ मनः पश्यति वैदेहं बालो वेतालकं यथा ॥ स्वात्मा
 नं विलयं नीत्वा न भूयस्तं प्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनो मुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणत् ॥ स्वप्ने स्वमरणाकारं प्रेक्ष्यमाणं न विद्यते ॥ २५ ॥ मनो
 भवस्तु संसारः कर्ममाहं कसंतति ॥ उपदेशोपदेशादिवंधमोक्षौ च तत्कुतः ॥ २६ ॥ एकनत्वयनाभ्यासः प्राणानां विलयस्तथा ॥ मनो वि
 निग्रहश्चेति मोक्षशब्दार्थसंग्रहः ॥ २७ ॥ श्रीराम उवाच ॥ यदि हि प्राणविलयो मुने मोक्षस्य कारणम् ॥ मृता एव विमुच्यंते तन्मन्ये
 सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ त्रिष्वेतेषु प्रयोगेषु मनः प्रशमनं वरम् ॥ साध्यं विद्धि तदेवाशु यथा भवति तच्छिवम् ॥ २९ ॥
 यदानिर्वाणनं प्राणास्त्यजंतीं दर्शयिष्ये ॥ तदानुभूय तन्मात्रैर्यातिव्योमनि संगमम् ॥ ३० ॥

वः स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्वयकामतीति श्रुते स्तृणजलायुकादृष्टांतप्रसिद्धौ वैलीनाना प्राणानां चक्षुरादिद्वारेणोक्त्वमणसंभावः न च स्थूलदेहरूपधाधाराज्जाद्वहिर्निर्ग
 ताना विलयः वासाकारो स होक्ताताभिर्भूतमात्राभिस्तात्कालिकव्यवहारयोग्यदेहकल्पनसंभावित्याशयेन वसिष्ठः समाधत्ते ॥ त्रिष्वेतेष्वित्यादिना ॥ मनः प्रशमने भववरं श्रेष्ठ
 साध्यमिति ॥ २९ ॥ यदा प्राणानि निर्वाणनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्तपुरुषरावमिदं दर्शयिष्ये तदा वासनाकामकर्मापस्थापितमाविदेहाकारमनुभूय बाह्यव्योमनितादृशदे
 हारं भानुकुलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिः संगमयति ॥ तथा च श्रुतिः ॥ स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्वयकामतीति ॥ तद्यथा पेशस्कारी पेशसो मासामुपादायान्यन्वतरकल्याणत
 ररूपतनुने एवमेवायमात्मेदं दर्शयिष्ये तदा विद्यामयित्वाऽप्यन्वतरकल्याणत ररूपं कुरुते पितृपुत्राणां धर्मवद्वैववाप्राजापत्यं ब्राह्मणान्येषां भूतानामिति च ॥ श्रुतौ पेशस्कारी
 स्वर्णकारपेशसः स्वर्णस्य मात्राशकलाभ्युपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

ठरत अक स्यादा दुर्भूतम् ॥ ५६ ॥ आसंग ॥ ११ ॥ एव कथा भानुप्यादि अन्तर्गता ॥ १२ ॥ नरेपताकस्य विधिरेश ॥ आसीयत्वषणाश्रमोचितम् ॥ परतवच्यम् ॥ सा
 निजालाचिपिणानिपान्नातिनिविपयलयाधिधनकश्चिद्विलय ॥ १३ ॥ गर्हिकयद्दरस्यमसिद्धहरचरिभवेनकियानियमोहोर्षातच्छरिष्वेयादिनियमोभावादीनामप्राप्त्योत्त
 मवधानियम क्ककतालीपव्यापतदपटनादित्याराक्याह ॥ अग्रार्थानाभित ॥ आगत्यलतज्जात्युचितकर्मनियम ॥ मुख्यश्चेच्छाखानाविनियमतिरेवतद्व्यवस्थाधिकेस्य
 ॥ १४ ॥ अस्मान्नुत्तपयताप्यादिकियावन्वियता सगर्हाश्रमव्यकार्कनसर्गोर्हद्विमापयोत्ततद्वर्णाविभागसंकेतशत पृथक्परेहिकपारट्टीकिकसुखद्वस्तानुभूतिकृता

कायतालीयवद्दुष्टिर्थापूर्वतितेसदा ॥ ननुर्वस्यवैकिषिनेपाकषिदपिग्रह ॥ ११ ॥ काकतालीयतोविष्णुरेवकर्मादित पुरा ॥ एव
 कर्माजिनयनएवकर्माधुजाद्व ॥ १२ ॥ नर्निप्रमस्मिन्नानिधनोपादेयनहेयता ॥ नचाभियनचपरकमज्ञाविपयकश्चित् ॥ १३ ॥ अग्र्या
 दर्ताययौप्यादिसगादाहद्विभागतम् ॥ हरदर्तातयाकर्माद्विजातीनाचजातय ॥ १४ ॥ सर्गेप्रकद्विमायातेसकेतवशत पृथक् ॥ अनुभू
 तिफलाश्रया कस्यिता कस्यिता स्वयम् ॥ १५ ॥ विदेहमुक्तविपयतुयमीनमतोमया ॥ नोक्तवपरमीनसेदेहस्यरयूह ॥ १६ ॥ रवाट
 व्यतिरामच्छमागमाकाशचिदात्मकम् ॥ तत्ताप्राप्तिपरश्रेय साकयप्राप्यतश्चणु ॥ १७ ॥ सम्यग्ज्ञानावधोधेननित्यमकसमाधिना ॥
 सस्ययेवावुद्भायेतरयता सात्मयोगिन ॥ १८ ॥ प्राणायनिलसशतीयुक्तयायेपदभागता ॥ अनामयमनाद्यततेभ्यतायोगयोगि
 न ॥ १९ ॥ उपादयतुसर्वपागातपदमशुभिमम् ॥ तर्केचित्सस्ययाप्राप्ता कचियोगेनदेहत ॥ २० ॥ एकसांस्थव्ययोगचय पश्यतिस
 यस्तति ॥ यत्सांस्थं प्राप्यतेस्यानपरयोगैकदेवहि ॥ २१ ॥ यन्प्राणमनोदत्तिरत्यतनोपलभ्यते ॥ वासनावागुरोक्तातातद्विद्विपरम
 पदम् ॥ २२ ॥

शार्वापासभाविष्यभरागादिष्यशास्त्रस्ययद्विभक्तादन्निधैयम्यवित्यर्थ ॥ १५ ॥ एवमभ्यसनाभाषयत्तुनेपुर्गेनेपुषकभ्यशेषदर्शयति ॥ विदेहेति ॥ सेदेहस्यमसिद्धाच्युर्ध
 धर्मानास्तरत्नोत्कनच्युद्विद्विपरेणाश्रय ॥ १६ ॥ तत्ताप्याल्लक्षस्ययातिपरम्ययोगोक्ष ॥ १७ ॥ तत्प्राप्तीसांस्थयोगावुपापद्विनिर्णयिष्यमसांस्थयोगिनोत्प्लक्षयति ॥
 सस्यमिति ॥ सस्ययाद्विद्वकनिधारायुक्तराकायागत ॥ १८ ॥ कर्मयोगिनोत्प्लक्षयति प्राणेति युक्त्यापान्मार्गितद्वययोगेन ॥ १९ ॥ उपादेयफलीभूतसस्यसाक्षात्कारेणप्राप्त
 म्यम् ॥ सर्वेवादिष्यधानामविधोभिनाम् ॥ वेहेतःअनैवेदेहेन ॥ २० ॥ फलान्पुनरेवस्फुटयति ॥ यदिति ॥ २१ ॥ ननुविनिश्चयपयासयो कुलएकफलतद्भाह ॥ यमेति ॥ प्रा
 णमनाहरयाहमपारव्यात्यनिकद्विपोषट्सिद्धिरल्लुभययासनाधानोक्तातास्थितिरयत्तरमपद्वततद्वित्यर्थ ॥ २२ ॥

एकफलत्वेओदनसिद्धौवह्निजलयोरिवसाध्ययोगयोःसमुच्चयकोनविकल्पइतिचेत्तत्राह वासनामिति ॥ संस्तेर्वासांतःकरणप्राणादिचेष्टायास्तद्वासनापुंजालकंमनएव
कारणतत्त्वसाध्येनयोगेनवाएकेनैवविलीयतत्त्वज्ञानात्मनापरिणतभुभयोःकरणप्राणयोरपिकर्मसुब्ध्यापारेषुअकारणतामतीत्यैकेनाभयफलसिद्धेर्नसमुच्चयइत्यर्थः ॥ २३ ॥
देहाहतादर्शनपूर्विकैवसर्वासस्तिस्तन्मूलमनस्तच्छातौसर्वसस्तिशान्तिरुपपन्नेत्याह ॥ मनइति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेनतर्हिकथंमनसोनाशइतिचेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥
मनइति ॥ २५ ॥ ज्ञानेनमनोबाधेतत्कार्यार्हममतादिवंधमोक्षांताःसर्वाकल्पनाबाध्यतइत्याह ॥ मनोभवइति ॥ ककुतइत्यनयोःप्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधम
मध्यमाधिकारिक्रमेणमोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थात्सर्वसमहेणदर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषुमध्यमंरामआक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणसर्वेषाप्राणविलयप्रसिद्धेरितिभा
वः ॥ २८ ॥ अयोप्युपायामनोनाशद्वारैवमोक्षहेतवोमरणेचनमनोनाशःप्राणनाशोवाकिनुमूर्च्छाकालेविलीनसैधववद्विधायावासनात्मनावस्थानमुक्कमणकालेपुनराविर्भा
वासनांचित्तमेवादुःकारणंतद्विसंस्तुते ॥ तदकारणतामेतिविलीयोभयकर्मसु ॥ २३ ॥ मनःपश्चातिवैदेहंवालोवेतालकंयथा ॥ स्वात्मा
नंविलयंनीत्वानभूयस्तंप्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनोमुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणात् ॥ स्वप्नेस्वमरणाकारंप्रेक्ष्यमाणंनविद्यते ॥ २५ ॥ मनो
भवस्तुसंसारःकममाहंइसंततिः ॥ उपदेशोपदेशादिवंधमोक्षौचितलुक्तः ॥ २६ ॥ एकनत्वघनाभ्यासःप्राणानांविलयस्तथा ॥ मनोवि
निग्रहश्चेतिमोक्षशब्दार्थसंग्रहः ॥ २७ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यदिहिप्राणविलयोमुनेमोक्षस्यकारणम् ॥ नृताएवविमुच्यंततन्मन्ये
सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ चिष्वतेषुप्रयोगेषुमनःप्रशमनंवरम् ॥ साध्यंविद्धितदेवाशुचयथाभवतितच्छिवम् ॥ २९ ॥
यदानिर्वाणनंप्राणास्यजंतोदंशरिरकम् ॥ तदानुभूयतन्मात्रैर्यातिव्योमनिसंगमम् ॥ ३० ॥

वः सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्ववकामतीतिश्रुतेरतृणजलायुकादृष्टांतमसिद्धेर्विलीनानांप्राणानांचक्षुरादिहारेणोक्कमणासंभवाच्च नचस्थूलदेहरूपाधाराभावाद्दहिर्निर्ग
तानाविलयः बासाकाशेहोक्कानाभिर्भूतमात्राभिस्तात्कालिकव्यवहारयोभ्यदेहकल्पनसंभवादित्याशयेनवसिष्ठःसमाधत्ते ॥ चिष्वतेष्वित्यादिना ॥ मनःप्रशमनमेववरंश्रेष्ठ
साध्यविद्धि ॥ २९ ॥ यदप्राणानिर्वाणनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्तपुर्णरावमिदंशरीरकल्पजंतितद्वासनाकामकर्मोपस्थापितभाविदेहाकारमनुभूयबाह्यव्योमनितदृशदे
हारंभानुकूलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिःसंगमयाति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ सविज्ञानोभवतिसविज्ञानमेवान्ववकामतीति ॥ तद्यथापेशरस्कारीपेशसोमात्रामुपादायान्यन्वतरकल्याणत
ररूपतनुतेएवमेवायमात्मेदंशरीरनिहत्याविद्यागमयित्वाऽप्यन्वतरंरूपकल्याणतरंरूपकुरुतेपिऽप्यंवागांधर्वैवदैववाप्राजापत्यंवाब्राह्मवाहन्येवावाभूतानामितिच ॥ श्रुतौपेशस्कारी
स्वर्णकारपेशसःस्वर्णस्यमात्राशकलाप्युपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

कदाञ्चकस्याधार्तुताम् ॥ पद आसग ॥ ११ ॥ एवकयामानुष्यादिजन्मकया ॥ १२ ॥ नहेयताकस्यश्चिद्वितीये ॥ आत्मीयस्त्ववणाश्रमोचितम् ॥ परतवन्मत् ॥ आ
 सिद्धात्ताय्यविषोतिपद्मानीतिविषयस्तथाश्चिधनकचिद्विषय ॥ १३ ॥ तर्हि कथंहरस्यमसिद्धहरश्चरिषधेयकियानियमोहेर्वातेश्वरिषधेयानियमोभयदादीनांचमात्मणोत्त
 मययानियम काकनालीयस्यायेतदपदनादित्याराकया ॥ अथ्यादीनामिति ॥ जातयस्तत्तज्जात्युचितकर्मनियम ॥ मुख्यश्चेच्छास्त्राणाद्विनियतिरेवतद्रावस्थापिकेत्यथ
 ॥ १४ ॥ आक्रान्तुययानाप्र्यादिकिधार्मनियता सगाधार्मन्यका किनुसर्गेहर्हिमापायेततितत्तद्वर्णादिभिन्नागसेकेनयशत पृथक्प्रेहिकपारलौकिककष्टस्यैव त्वानुभूतिफल्ग

काकतालीयवद्भ्रांमियां कुर्वतितेसदा ॥ नकुर्वत्यपिर्वैकिचिन्नेपाकचिदपिग्रह ॥ ११ ॥ काकतालीयतोविष्णुरेवकर्मादित पुरा ॥ एव
 कमाश्चिनयनएवंकर्मयुजोद्व ॥ १२ ॥ नर्तिप्रमस्तिनानिधनोपादेयनहेयता ॥ नवात्मीयनचपरकर्मज्ञविषयकचित् ॥ १३ ॥ अथ्या
 दीनांययौष्यादिसर्गादौहर्दिमागतम् ॥ हरदीनांतयाकर्महिजानीनाचजातय ॥ १४ ॥ सर्गप्ररुहिमायातसकेतवगत पृथक् ॥ अनुभू
 तिफलाश्रया कस्मिता कस्मिता स्वयम् ॥ १५ ॥ विदेहमुकविषयतुर्धनमौनमतोभया ॥ नोकतवपरमौनसोदेहस्यरपूह ॥ १६ ॥ खाद
 व्यतितरामन्दमात्माकाशचिदात्मकम् ॥ तत्ताप्राप्ति परश्चेय माकयप्राप्यतश्चणु ॥ १७ ॥ सम्यग्ज्ञानावधाधननित्यमकसमाधिना ॥
 सख्यैवावुद्धयेतस्वता सात्म्ययोगिन ॥ १८ ॥ प्राणायतिलसशतीचुत्पयायेपदमागता ॥ अनामयमनाधर्ततेभ्यतायोगयोगि
 न ॥ १९ ॥ उपदेयतुसर्वेषांशतपदमन्त्रविमम् ॥ तर्केषित्सख्ययाप्राप्ता कचिद्योगेनदेहत ॥ २० ॥ एकसास्थ्यवयोगचय पश्यतिस
 पश्यति ॥ यत्सांस्थे प्राप्यतस्यानंपरयोगकोदेवहि ॥ २१ ॥ यच्चप्राणमनोव्यतिरस्यतनोपलभ्यते ॥ वासनावागुरोक्क्रांतातदिद्धिपरम
 पदम् ॥ २२ ॥

शार्त्वायात्वाभाविष्यभरमागदिषशास्त्रयकस्मिनाहनिधैयभ्यमित्यर्थ ॥ १५ ॥ एवमभ्यसमाधायपक्षुनेपुर्मनेपुष्पकभ्यशेषदर्शयति ॥ विरहेति ॥ सेदेहस्यपसिद्धाच्चतुर्ध
 र्धर्मीनास्तेषनोक्तान्मुष्पिधितिरेणाभ्य ॥ १६ ॥ तत्तायास्तद्वावस्यमाप्ति परमयोभोष ॥ १७ ॥ तत्तामीसांस्थ्ययोगागुपायद्विधर्वपिप्यभ्यसास्थयोगिनोत्तक्षयति ॥
 सभ्यमिति ॥ सख्ययाधिकेकविषयमयुन्यतामयोगेन ॥ १८ ॥ कर्मयोगिनोत्तक्षयति मपेति युक्तमापाम्भार्थितद्विदयोगेन ॥ १९ ॥ उपदेयकटीभूततस्वसाक्षात्कारेणप्राप्त
 म्यम् ॥ सर्वेषांदिधिधानामपिद्योगिनाम् ॥ देहमःआमनैषदेहेन ॥ २० ॥ फलतपुतेदेहस्फुटयति ॥ यद्विति ॥ २१ ॥ ननुविभिन्मरूपयास्तयोः कुतएकफलतभाह ॥ यधेति ॥ प्रा
 णमनोदेहयोःकमयोःप्यात्मनिकविलयोपलक्षितत्वाद्भयप्यासनाभागुरोक्क्रांतास्थितिरेवतत्परमपदतदित्यर्थ ॥ २२ ॥

एकफलत्वेऽथोदनसिद्धौ वक्रिजलयोरिव सांख्ययोगयोः समुच्चयोर्युक्तो न विकल्प इति चेत्तत्राह वासनामिति ॥ संख्येर्वासातः करणप्राणादिचेष्टायास्तद्वासनापुंजात्मकं मन एव कारणतश्चासख्येन योगेन वा एकेनैव विलीयत इति तत्राज्ञानात्मना परिणतमुभयोः करणप्राणयोरपि कर्मसुव्यापारेषु अकारणतामेतीत्येकैकेनाभयफलसिद्धेर्न समुच्चय इत्यर्थः ॥ २३ ॥ देहाहतादर्शनपूर्विके वसर्वासिस्तत्सिद्ध्युत्पन्नस्तच्छातोऽसर्वसिद्धतिरातिरूपपन्नेत्याह ॥ मन इति ॥ २४ ॥ आत्मदर्शनेन तर्हि कथमनसो नाश इति चेत्तददर्शनजन्यत्वादित्याह ॥ मन इति ॥ २५ ॥ ज्ञानेन मनोवाधेतत्कार्यार्हममतादिवंधमोक्षाताः सर्वाः कल्पनावाध्यात इत्याह ॥ मनो भवति ॥ ककुत इत्यनयोः प्रतिपदमन्वयः ॥ २६ ॥ इदानीमुत्तमाधममध्यमाधिकारिकभेगमोक्षसाधनत्रयसर्वशास्त्रार्थात्पर्यसंप्रहेण दर्शयति ॥ एकेति ॥ २७ ॥ तेषु मध्यमराम आक्षिपति ॥ यदीति ॥ मरणे सर्वेषां प्राणविलयप्रसिद्धेरिति भावः ॥ २८ ॥ अथोप्युपायामनोनाशद्वैरेव मोक्षहेतवो मरणे च न मनोनाशः प्राणनाशो वा किनु मूर्च्छाकाले विलीनसौधवद्विद्याया वासनात्मनावस्थानमुक्त्वमणकाले पुनराविर्भावासनां चित्तमेवाहुः कारणतश्चिद्विस्तृतेः ॥ तदकारणतामेति विलीयो भयकर्मसु ॥ २३ ॥ मनः पश्यति वैदेहं बालो वेतालकं यथा ॥ स्वात्मानं विलयं नीत्वा न भूयस्तं प्रपश्यति ॥ २४ ॥ मनो मुधैवाभ्युदितमसदेवानवेक्षणान् ॥ स्वप्ने स्वमरणाकारं प्रेक्ष्यमाणं न विद्यते ॥ २५ ॥ मनो भवस्तु संसारः कर्ममाहं कसंततिः ॥ उपदेशोपदेशादिवंधमोक्षौ च तत्कृतः ॥ २६ ॥ एकनत्वधनाभ्यासः प्राणानां विलयस्तथा ॥ मनो विनिग्रहश्चेति मोक्षशब्दार्थसंग्रहः ॥ २७ ॥ श्रीराम उवाच ॥ यदि हि प्राणविलयो मुने मोक्षस्य कारणम् ॥ मृता एव विमुच्यंते तन्मन्ये सर्वजंतवः ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ त्रिष्वेतेषु प्रयोगेषु मनः प्रशमनं वरम् ॥ साध्यं विद्वित् देवाश्चुयथा भवति तच्छिवम् ॥ २९ ॥ यदानिर्वाणतं प्राणास्त्यजंतीं दर्शयिष्ये ॥ तदानुभूयतन्मात्रैर्यातिव्योमनि संगमम् ॥ ३० ॥

वः स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्ववक्रा मतीति श्रुते स्तृणजलायुकादृष्टांतप्रसिद्धौ विलीनानां प्राणानां च क्षुरादिद्वारेणोष्कमणासंभवाच्च न च स्थूलदेहरूपाधाराभावाद्बहिर्निर्गतानां विलयः वासाकारोऽहो क्ताताभिर्भूतमात्राभिस्तात्कालिकव्यवहारयोग्यदेहकल्पनसंभवादित्याशयेन वसिष्ठः समाधत्ते ॥ त्रिष्वेतेष्वित्यादिना ॥ मनः प्रशमनमेव वरश्चेष्टसाध्यविद्धि ॥ २९ ॥ यदा प्राणा निर्वर्णनम् ॥ वणशब्दे ॥ उपशान्त्युर्ध्वरावमिदं शरीरकल्पजं तदा वासनाका मर्कपस्थितिं भाविदेहाकारमनुभूय बाह्यव्योमनितादृशदेहं भातुकुलैस्तन्मात्रैर्भूतमात्राभिः संगमयति ॥ तथा च श्रुतिः ॥ स विज्ञानो भवति स विज्ञानमेवान्ववक्रा मतीति ॥ तद्यथा पेशस्कारी पेशसो भावामुपादायान्यन्ववत रं कल्याणत ररूपतनुते एव मेवायमात्मेदर्शयति ॥ तद्वत्प्राणत रं रूपं कुरुते पिड्यं वागांधर्वैव देववा प्राजापत्यं वा ब्राह्मणं वा भूतानां भिति च ॥ श्रुतौ पेशस्कारी स्वर्णकार पेशसः स्वर्णस्य मात्राशकलान्युपादायेत्यर्थः ॥ ३० ॥

तर्हि शत्रुभाषावर्तिना तस्याधिः सहा पि नूनो न भिद्यति तत्राह ॥ भाषतेति ॥ तत्तज्जीवभाषनाभाषात्कानिमानादशभाषनाभ्यन्नाविशियथापीरेव स भिद्यति तेनैरिति
 व्यतिष्ठतिमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ प्राणोरेतरेतरे देवभाषनासहितारणोत्पद्यते यत्र पुनरेवमपि प्राणदेवभाषनासहितारणमुच्यते ॥ देहान्तरेष्वपीयद्वादेभ्यो कातगतबायुभिश्च स
 भ्युपयाति ॥ यथा कुसुममधस्ति तेषु प्रविशिरात इतरेतेन स भ्युपयातीति यच्च निष्पीडनादिरेव त्वया अभ्यतिष्ठ ॥ ३२ ॥ अतएव मरणमाश्रयणमनोनारादतिनप्राणनारोपीत्या
 ह ॥ ननु इति ॥ यथा साधुपदं अशोभीमशोबासकरीरश्च यमनोपिनराभ्यतिननस्यति ॥ यन्प्राणयोः श्रमनियतस्य प्रतिक्रियेत्येनाश्रयमुत्तेन चरार्थति ॥ नामनस्काद्विज्ञा
 दासनासात्मकान्येव विद्धितन्मात्रकाणि वै ॥ तदात्मकैर्मनोवद्भिः प्राणैः भिद्यति तेनैरे ॥ ३१ ॥ सवासानात्पृथगे प्राणानुचंति देहक
 म् ॥ तद्वाभवायुसंभ्येत्पयंति दुःस्वायगंधवम् ॥ ३२ ॥ मन साधुरिवांशोधीनशाम्यतिसवासनम् ॥ नामनस्का सप्तवतिप्राणा सूर्य
 इव त्विष ॥ ३३ ॥ नजहातिमनप्राणा विनाज्ञानेन कर्हिचित् ॥ दृष्टान्तरेणैव विना दृष्टान्तमिव तित्तिरि ॥ ३४ ॥ ज्ञानादवासनीभावेस्व
 नाशप्रानुयान्मन ॥ प्राणास्त्वदं चनादं ततश्चातिर्हि शिष्यते ॥ ३५ ॥ ज्ञानात्सर्वपदार्थानामसत्त्वसमुदेत्यलम् ॥ तर्तोगवासानानाशा
 द्वियोगप्राणचेतसो ॥ ३६ ॥ ततो न पश्यति मनः प्रशातं देहतापुन ॥ स्वनाशेन पदं प्राप्तं वासनैव मनो विदुः ॥ ३७ ॥ चेतो हि वासानामात्र
 तदभावे परपदम् ॥ तत्त्वसंप्रपतज्ञानं ज्ञानमाहुर्विचारणम् ॥ ३८ ॥ इत्यस्या संस्मरणमपर्यंतं सप्तवत्तते ॥ स्वयविवेकमात्रेण रज्जुसर्प
 भ्रमाकृते ॥ ३९ ॥ एकार्थभ्यसनप्राणरोधे च तपरिक्षया ॥ एकस्मिन्नेव ससिद्धे ससिद्धातिपरस्परम् ॥ ४० ॥ तालवतस्य संस्पंदे शान्ति
 शान्तिषयानिल ॥ प्राणानिलपरिस्पंदे शान्तिशान्तयामन ॥ ४१ ॥ प्राण शरीरविलये प्रयाति ध्योमवायुताम् ॥ यथा वासित न वेद स
 र्वपश्यति तत्रवा ॥ ४२ ॥ यथा विदेहा पश्यति प्राणाभ्योमनिदेहकम् ॥ समनस्कात्तथाचारसर्वेषां नुसर्वतिते ॥ ४३ ॥ शान्तिवातपरिस्प
 दं यथा गंध प्रशाम्यति ॥ तथा शान्तिमन स्पंदे शाम्यति प्राणावायव ॥ ४४ ॥

धेन ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अतएव ज्ञानादवासानाश्रयेऽभयनाश इत्याह ॥ ज्ञानादिति ॥ ३५ ॥ कथाज्ञानेन वासनानारादति चेतोरेतदेतथापारित्याह ॥ ज्ञानादिति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
 तद्विज्ञानसंवासरं सर्वेषां भिन्ना आसन्नं च भेदसंप्रपतते अतस्त्वपि प्राणालयोरभेदाद्विज्ञानबालममच्छानमभेदपि आप्तव्यनुभवमिवाह ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रस्तुतमुपादत्ते ॥
 एकेति ॥ एकोर्धोऽद्वयतभ्यसन्नमश्रयणायार्थनं नय ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सति शरीरे प्राणकमणे अस्त्यक्तमोयप्रशरीरस्थीरारापच्छेदादिना रास्तमक क्रमस्तथाह ॥ प्राणद
 ति ॥ व्योमवायुना साकारस्य बायुपि कृता जायते ॥ तदभासाकारो ॥ ४२ ॥ यथा यादृशकर्तृज्ञादितवासानामयधुरनरपञ्चानिरेहैकपरयतितात दनुकचनेव आचार
 पप्रहासनुजयति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

तिलतैलेसकान्तकुसुमामोदवन्मिश्रे ॥ ४५ ॥ रथसारथीद्वयान्योन्यस्पर्दनं विहरतः सपादयतः ॥ ४६ ॥ आधाराधेयवत् अर्प्योऽप्यवत् ॥ ४७ ॥ शांतबाधितद्वैतवासनम् ॥ प्राणस्य भावस्य तस्मिन्मनसिलीनत्वादेकीभूतत्वात् ॥ ४८ ॥ तस्मिन्मात्तत्वे लयेन तदात्मत्वमेव स्थिरमवति ॥ ४९ ॥ अनुपलभोऽज्ञान उपलभस्तद्वाधिकाब्रह्माकारादचित्तस्योदयो रप्यस्तोर्निवृत्तयोर्धः शिष्यतइति शेषस्तच्चिन्मात्रेण धारणया वा स्थिरो भवेत्यर्थः ॥ ५० ॥ कियत्कालमेकतत्त्वभावना धार्याति याह ॥ एकस्मिन्निति ॥ भावतदाकारवृत्तिधाराम् ॥ यावद्भावसावृत्तिधारापि चरमसाक्षात्कारपुष्टासती अभावत्वमायातितावदित्यर्थः ॥ ५१ ॥ भोऽप्यक्षयादाहारक्षयात्स्य यदेहद्वयविलीयते ॥ ५२ ॥ धारणाति पचिभिरगैर्मनसोवासाकारक्षये सति धारणादिभिश्चिभिर्ब्रह्मेकानता सपत्यानिर्विकल्पसमाधिपरिपाकेन ब्रह्मभावः सिद्ध्यतीत्याह ॥ यदेकतानमिति ॥ ५३ ॥ अश्रुते अभते च ध्यानं

अविनाभावनीतित्यंजंतूनांप्राणचेतसी ॥ कुसुमामोदवन्मिश्रे तल्लतैलद्वयस्थिते ॥ ४५ ॥ मनसः स्पर्दनं प्राणः प्राणस्य स्पर्दनं मनः ॥ एतौ विहरतौ नित्यमन्योन्यं रथसारथी ॥ ४६ ॥ आधाराधेयवच्चैतावेकाभावे विनश्यतः ॥ कुरुतश्च स्वनाशेन कार्यमोक्षस्य मुत्तमम् ॥ ४७ ॥ एकतत्त्वपनाभ्यासाच्छांतं शास्यत्वं मनः ॥ तद्ध्यानत्वात्स्य भावस्य तेन प्राणोपि शास्यति ॥ ४८ ॥ विचार्य यदन्तात्मतत्त्वं तन्मयतां नय ॥ मनस्तत्सह्यं न तदेव भवति स्थिरम् ॥ ४९ ॥ यदेवातिराश्रेयो नुपलभोपलभयोः ॥ हयोरप्यस्तोस्तत्र शेषे वापि स्थिरो भव ॥ ५० ॥ एकस्मिन्मुदृतत्वे तावद्भावं विभावयत् ॥ भावाभावत्वमायातिस्वभ्यासाद्यावदाततम् ॥ ५१ ॥ प्रत्याहारवतांचतः स्वयं भोग्यक्षयादिव ॥ विलीयते सहप्राणैः परमेवावशिष्यतः ॥ ५२ ॥ यदेकतानं भवति चेत्तत्तद्भवति क्षणान् ॥ शांतशेषविशेषौघंचिराभ्यास स्वभावतः ॥ ५३ ॥ अविवेचयंतु नास्तीति बुद्ध्या युक्तियुतं धिया ॥ ज्ञानादेव परावासिस्तदभ्यासस्ततः परम् ॥ ५४ ॥ चित्ते शांतं शास्यतीत्यं संसारमृगदण्डिका ॥ जरामुपगतमेधोमिहिकान्मयी यथा ॥ ५५ ॥ चित्तमात्रमविद्येति कुरुते नैव तत्क्षयम् ॥ तद्वै परमचिन्तात्माना भावो हि परंपदम् ॥ ५६ ॥ मुहुर्त्तमेव निर्वाणं यद्विचिंत्यतः परंपदे ॥ तत्तत्परिणतं विद्धि तत्रैवास्मादमागतम् ॥ ५७ ॥

धारणाद्यभ्यासायोगच्छूषणमननाभ्याद्वैतजातमविद्यैव सा च नास्तेव तत्त्वज्ञानादेव परावाप्तिरिति प्रमाणप्रमेयास भावनादोषनिरासपर्यंतं वृत्त्याततः परं ध्यानधारणादिना ज्ञानाभ्यासः कार्यद्वयार्थः ॥ ५४ ॥ मेधे जरामपक्षयशरदिउपगते सति तोहेनोरागतान्मयो ॥ तत आगतइत्यर्थे हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यामित्यनुवर्त्तमाने मयदूचेति मयदू ॥ ५५ ॥ ब्रह्माकारपरिणतेन चित्तैव तस्य चित्तस्य क्षयकुरु तस्य चित्तक्षयस्य रूपमुचिता विद्यानमालैव न शून्यता हि यस्मान्नदभावः परंपदपरमपुरुषार्थो न भवतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ अप्यर्थेण प्रकारः ॥ निर्वाणविश्रातम् ॥ तत्तर्हि तद्ब्रह्मैव परिणतं विद्धि न त्वप्यस्तस्याधिष्ठानव्यतिरिक्तं त्वरूपमस्तीति तत्रैव निरतिशयस्य प्रकाशानदास्यादमागतं सन्न व्युत्थानमिच्छतीत्यर्थः ॥ तथा चोक्तिरिव धर्मोन्तरे ॥ ज्ञानायतरसो येन सकदास्वादिनो भवेत् ॥ विहाय सर्वकार्याणि मनस्तत्रैव धावतीति ॥ ५७ ॥

रमेवपलुनयो धात्वाद्योगयोरकलविस्वाह ॥ यदिति ॥ ५८ ॥ सत्वराध्याय्यैत्ययोषाह ॥ धेनविति ॥ अंतरमलभाहविच्छेदम् ॥ ५९ ॥ तद्वर्तनोन्मुखानाविरलापयेत्याह ॥
 विधिविति ॥ अक्षरशाश्वताभावात्स्थान्योपम इदंशानुपपद्यते ॥ ६० ॥ उक्तमेवार्थमनुपपन्नपुनरुच्यते ॥ विगलितेति ॥ हेतुभागत्युक्तविधौषायाभ्यासैर्विगलितभ्या
 यनोऽपारत्नमसुगुणलक्षणानिभोतिर्द्विजद्वर्तनपदानियस्यथाविधयस्यथाविधास्यथाद्विगलद्वाधिनवत्पटवत्पतिभासभाधिराटमनइहअथमुक्त्यस्यायासत्वमिति
 ध्यते ॥ तच्चभासनाधीशराकिदाहृतपुनरागद्वेषाभिमानादिकलाभिर्बलिनससारपदनृति ॥ यथास्पर्शमणिमगत्कनकनामुपागतताभ्युन कलककलनामलिनताभ्यपदने
 तद्वद्विलस्य ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीशिवसिद्धमन्त्रस्त्यमकारोनि० पू एकोनसमन्वितम सर्ग ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आध्यात्मनवस्थानेविद्याभ्यरिशुद्धये ॥ वे
 दिसांस्थेनविश्रांतवेतोयोरोनवापिते ॥ क्षणतस्त्वतांयार्तनभूयइहजायते ॥ ५८ ॥ धेतोविगलिताविपंसत्वशब्देनकथ्यते ॥ तन्म
 ससारधीजतत्वददात्यतरपुन ॥ ५९ ॥ कश्चिद्विगलिताविद्य सत्वस्यभ्रातवासन ॥ परशून्योपमसपोष्योति पश्यतिशान्म्यति ॥ ६० ॥
 विगलितात्सपदविगलन्मन सुभगमत्वमितीहइकथ्यते ॥ नपुनरेतिकलामलिनपदकनकतामिवतायमुपागतम् ॥ ६१ ॥ ॥ इ० वा०
 वा० तं० मो० ति० पू० प्राणमन संयोगविचारणानभेकोनसमन्वितम सर्ग ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥ ॥ जीवो
 जीवोभवत्प्राशुयातिविषमचित्तात्मा ॥ विचारदित्यविधातोमोक्षइत्यभिधीयते ॥ १ ॥ मृगव्याजलमिवमनोहतादिहस्यते ॥ अस
 दैवमनागेवतद्विचाराखलीयते ॥ २ ॥ संस्तित्वमविश्रांतीवेतालोदाहृतानिमान् ॥ प्रश्नानाकर्णयशुभानप्रसगात्स्मृतिमागतान् ॥ ३ ॥
 अकिंविध्यमहादय्यावेतालोविपुलाकति ॥ सर्किंश्चिन्मद्वलगर्वाजगामजिषांसया ॥ ४ ॥ संवेतालोवसत्पूर्वकर्त्तुमिच्छेत्सज्जनस्य
 दै ॥ यदुबल्लुपहरेणनित्यवन्नतयासुखी ॥ ५ ॥ निर्निमित्तनिरागस्कपुरोप्यभ्यागतनस ॥ क्षुधितोपिनरहतिस्तीहिन्यायदर्शका ॥ ६ ॥
 सकालेनानर्वागोहोजगामनगरांतरम् ॥ न्याययुक्त्याजनमोक्तुस्तुधासमभिवोदित ॥ ७ ॥ तत्रप्रापसमूपादराधिचर्याविनिर्गतम् ॥ त
 माह्वनपारेणशब्देनोभनिशाचर ॥ ८ ॥

अत्रासदाहकथाशक्तिर्यतेभुभा ॥ १ ॥ चित्तेशिशाम्यतीयससारमृगवृष्णिकेसुकविषसरातीचविचारपुद्गलानाह्वययर्तनउपायइत्याह ॥ अथइति ॥ इतिअनेनोपायेन
 यनोपक्रांतकारणाविद्ययोरनोनाराः स्वभासइत्यभिधीयत ॥ १ ॥ उक्तायांसमावनाहेतुप्रपञ्चदोषद्वयमधारयति ॥ मृगयुष्मेति ॥ २ ॥ असेवमनागेवेत्युक्तायस्यस
 यनायास्यापिकामन्नतरयति ॥ सत्यतीति ॥ ३ ॥ गबाधयोप्यप्यन्नानेच्छनतराह ॥ ४ ॥ सक्षिप्तोक्तविलारयिगुणराहितआरभ्याह ॥ सइति ॥ सज्जनस्यराशआस्य
 रथेदिकानरास्यकन्दोभराअकतेनबहुवध्यमनवन्पुहारेणनित्यमनयानिर्बिधेयसमाधिमुखी ॥ ५ ॥ ६ ॥ काट्येतन्नमभ्यक्तमालाभकालेन ॥ अटवीगोहृयस्य ॥ ७ ॥
 पापेष्वर्पाशिनगरेषुटन्नपरिज्ञानापयोराह्वयायस्यसत्कारादर्थविनिर्गतम् ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ निर्व्याप्यव्याघातेतकमेणासिचेत् ॥ १० ॥ सकला आशास्यतइत्याशाअभिधिनाथी ॥ किलेतिवर्मशास्त्रप्रसिद्धौ ॥ ११ ॥ अत्रश्वेदपराधसहस्रसुलभंसुत्रश्वे
नापराध्यत्येव सचसत्यप्यपराधसहस्रेपालनीयइतिपरीक्षणाग्रप्रपरिपूर्णमेवप्रार्थयते ॥ ममैतामिति ॥ सप्तवार्थामवाधितार्थाम् ॥ अनेनासमावितार्थप्रश्रच्छलेनपरवधप्र
वृत्तिः स्वस्यनासीतिदर्शितम् ॥ १२ ॥ सर्वेषाप्रश्नानामापातार्थः स्पष्टः ॥ तात्पर्यतस्तत्तरसर्गोस्फुटीकरिष्यते ॥ १३ ॥ उत्तरोत्तरस्वमेपूर्वपूर्वसत्यतांत्यजन्निपितत्प्रकाशक
स्वच्छसत्यात्मस्वरूपनत्यजति ॥ १४ ॥ यथारभायाः कदल्याः स्तम्भः अतस्तस्यातदतश्चप्रभवाच्चलकलमात्रम् ॥ दृष्टान्तस्तदशवलकलान्तरदाष्टीतिकेसएवेतिविशेषइतिभा
वः ॥ १५ ॥ भूतौघपदेनतदाधारभुवनानिलक्ष्यत ॥ अतिमहत्वेनप्रसिद्धायेब्रह्मांडाकाशादयोपियस्याणोरेषक्षयापरमाअणव अत्यतक्षुद्राः ॥ १६ ॥ परमाणोः सूक्ष्मस्थैवस
वेतालउवाच ॥ राजन्लब्धोसिभीमेनवेतालेनमयाधुना ॥ इगच्छसिविनिष्टोसिभवभोजनमद्यमे ॥ १७ ॥ राजोवाच ॥ हेरात्रिच
रतिन्याय्यमांचेदस्तिबलादिह ॥ तत्तेसहस्रधामूर्धास्फुटिष्यतिनसंशयः ॥ १८ ॥ वेतालउवाच ॥ नत्वामद्वयहमन्याध्यन्यायोयंहि
मयोच्यते ॥ राजासिसकलाशाश्वपूर्णियास्त्वयार्थिनाम् ॥ १९ ॥ ममैतामर्थिताराजन्मंभवार्थीप्रपूरय ॥ प्रशानिमान्मयोक्तांस्त्वंस
म्यगाख्यातुमर्हसि ॥ २० ॥ कस्यसूयस्यरश्मीनांब्रह्मांडान्यणवः कशाः ॥ कस्मिन्स्फुरंतिपवनेमहागगनरेणवः ॥ २१ ॥ स्वप्नास्वप्नांतरं
गच्छच्छतशोयसहस्रशः ॥ त्यजन्नत्यजतिस्वच्छकः स्वरूपंप्रभास्वरम् ॥ २२ ॥ रंभास्तंभोयथापन्नमात्रमेवंपुनः पुनः ॥ अंतरंतस्तथां
तश्चतथाकोणुः सएवहि ॥ २३ ॥ ब्रह्मांडाकाशभूतौघसूर्यमंडलमेरवः ॥ अपरित्यजतोणुत्वंकस्याणोः परमाणवः ॥ २४ ॥ कस्यानव
यवस्यैवपरमाणुमहागिरेः ॥ शिलांतर्निविडैकांतरूपमज्जाजगज्जयी ॥ २५ ॥ इतिकथयसिचेन्नमेदुरात्मंस्तदिहनिगीर्धर्भवंतमात्मघा
तिन् ॥ फलमिवतवमंडलप्रसेहंप्रसभमुपेत्यजगद्यथाकृतांतः ॥ २६ ॥ इत्यार्षेवांवा० दे० मोक्षोपायेषुनिर्वाणप्रकरणेषू० वेताल
प्रश्नानामसतितमः सर्गः ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्तवतिवेतालेवकुंप्रशान्विहस्यसः ॥ उवाचवचनंराजा
दंतशुभवलंबरः ॥ २९ ॥

तोमहतोगिरेः ॥ निविडघनतरयत्सत्तैकातरूपंतदेवमज्जासारोयस्या ॥ २७ ॥ इतिषट्प्रश्नान्मेकथयसिचेद्दुष्टोदेहादिरेवआत्मायस्यतथाविध अतएवापरिच्छिन्नमात्मान
परिच्छेदेनघातितवानसीत्यात्मघातिन् तत्तस्मादकथनापराधादेवभवतफलमिवनिगीर्धप्रसज्जबलात्तवमहलमहलस्थजनात्प्रसेयम् ॥ यसेहमितिपाठेविकरणपदव्यत्ययश्रुता
दसः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशेनि० पू० समतितमः सर्गः ॥ २७ ॥ ॥ आद्यप्रश्नसमाधानविस्तरेणात्रवर्णयते ॥ अनतकोटिब्रह्मांडफलदक्षादिकल्पनैः
॥ १ ॥ प्रसिद्धब्रह्मांडानांनसरेणुत्वमित्यल्पदृष्ट्यात्वयोक्तवक्ष्यमाणकल्पनयाकोटिकोटिगर्भब्रह्मांडानामपितत्रनसरेणुत्वसंज्ञादित्याशायेनविहस्यदत्तानामशुभिः प्रभाभिर्ध
वलान्यवराणिबलाण्याकाराचयस्यतथाविधः सन् ॥ २९ ॥

[illegible]

राजोवाच ॥ आस्तेकदाचिच्चंदहिवक्षादमजरफलम् ॥ उत्तरोत्तरदर्शगुणभूतत्वम्परिवेष्टितम् ॥ २ ॥ तादृशानांसहस्राणिफलानिय
त्रसतिहि ॥ अत्युच्चंकादृशाखाविपुलाचलपट्टवा ॥ ३ ॥ तादृशानांसहस्राणिशाखानांयत्रसत्य ॥ तादृशोकिमहावृक्षोदुर्लभ्योवि
पुलाकृति ॥ ४ ॥ तादृशानांसहस्राणियत्रसतिमहीरुहम् ॥ तादृशवनमत्पुष्पैरनततकुल्मकम् ॥ ५ ॥ तादृशानांसहस्राणिवनानांयत्र
संत्य ॥ तादृशकिदृहृद्गमत्पुष्पैर्मरिताकृति ॥ ६ ॥ तादृशानांसहस्राणिशृगाणांयत्रसत्य ॥ तादृशोस्यतिविस्तीर्णोदेशोविपुलको
दर ॥ ७ ॥ तादृशानांसहस्राणिदेशानांयत्रसत्य ॥ तादृशकिदृहृद्वर्षमहाऋदनदीयुतम् ॥ ८ ॥ तादृशानांसहस्राणिद्वीपानांयत्रसत्य ॥
तादृशकिमर्धपाठविचित्ररचनान्वितम् ॥ ९ ॥ तादृशानांसहस्राणिपृथ्वीनांयत्रसत्य ॥ तादृशकिमहास्फरंमहाभुवनदंभरम् ॥ १० ॥
तादृशानांसहस्राणिजगतांयत्रसत्य ॥ तादृशकिमहर्षादचद्वमंभरपीठवत् ॥ ११ ॥ तादृशानांसहस्राणियन्त्राढानिकरंदका ॥ तादृशो
क्तिगतस्मदोविपुलाब्धिभ्रसागर ॥ १२ ॥ तादृक्सागरलक्षाणितरंगोयत्रपेख ॥ तादृश स्वविलासालानिभलोक्तिमहाणं व ॥ १३ ॥
तादृगब्धिसदृसाणियस्योदरजलान्ध ॥ तादृशोक्तिपुमान्काश्चिदत्युच्चैर्मरिताकृति ॥ १४ ॥ तादृशानांमृणालक्षैर्यस्यमालोरसिस्थिताम
प्रधानसवसतानांतादृशोक्तिपरंप्रमान् ॥ १५ ॥ तादृशानांसहस्राणिपुरुषाणांमहात्मनाम् ॥ सुरतिमद्वलेयस्यस्वननूतंरंजालवत् ॥ १६ ॥

एकशताब्दादिषु नृशकम्पनाभिर्निरायेति ॥ मादशानामिस्त्रादिना ॥ ब्रह्मानिपक्षेन नीचशुक्लानि यस्याम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ श्वापदेनाश्रयत्प्रधानो गिरिरेवोच्यते ॥ विषु
 षतमस्त्याश्रयताभिर्निरायेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ मद्राक्षन्दीसर्वाश्रयानामिर्नृशकम्पद्वयमाणादिषु येषु शेषाभिप्रायम् ॥ विषिषाभिर्नार्थादिरचनानिर्वाच्यते ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥ १३ ॥ पुमान्विष्णुः ॥ १४ ॥ परपुमान्छत्र ॥ १५ ॥ तनूद्वाभ्रशालोमानितज्वालछत्र ॥ तथाच्युति ॥ तथास्य पुरुषात्केशलोमानितयाक्षरास्त्रयवती इ
 ति च्युति ॥ १६ ॥

प्रत्यदृष्टेरथासुपरारदृष्टिभूयाएतास्त्रादिब्रह्मांडांताः शतमसख्या कलनाः प्रतिभासास्ताएताः सर्वप्राणिप्रत्यक्षास्तस्यादित्यस्यदीप्तयोरश्मयः ॥ १७ ॥ मयाचिदात्मादिति एव
 प्रभावः सूर्यइतित्वस्यश्रोत्रत्वेनोत्तरत्वेनोत्तरत्वं जगदसौ तपति प्रकाशयति ॥ १८ ॥ भुवनाभोगाब्रह्माष्टाः ॥ १९ ॥ भातिस्फूर्तिलभते ॥ भवतिसत्ताचलभते ॥ २० ॥ रेवेताल
 वर्णितशबलब्रह्मलक्षणस्यत्रैलोक्यमंडपमणेः सूर्यस्य पारमार्थिकतत्त्वभूते मुख्याधिकारिणुविज्ञानशास्त्रजन्या रेवढाकारसाक्षात्कारस्तन्मात्रेण कचित्तात्मनि स्यात्तया प्रथमाने
 अनधिकारिजनुभावेन अविकाराभाजि अस्फुटदृढप्रत्यगात्मनि अभिविस्फुलिगवच्चिज्जन्मनोर्जावजगतोर्भवनस्य पृथक् सत्तायाः कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यनंतसंश्रमता नाचावलेखाः
 उल्लेखाः सति ॥ परमार्थदृशा तु मनागोपनसति अतस्तत्शातप्रश्नाद्वरमास्तेत्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥ इति श्रीवागसिद्धमन्तात्पर्यप्रकाशे नि० पू० एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ५ ॥
 दृढावसिष्टप्रश्नानपचानामुत्तरकमात् ॥ वेतालायाप्रमत्तायराज्ञापम्यगदीर्यते ॥ १ ॥ एवमथमप्रश्नमायायकस्मिन्स्फुरति पवने महागगने एव इति द्वितीयप्रश्नराजासमाध
 तादृशोक्तिमहादित्यः शतमन्यासुदृष्टिषु ॥ याएताः कलनाः सर्वास्ताएतास्तस्य दीप्तयः ॥ १७ ॥ अस्यादित्यस्य दीप्तीनां ब्रह्मांष्टास्त्रेणवः ॥
 मयाचिदसूर्यइत्युक्तः सर्वमेतत्तपत्यसौ ॥ १८ ॥ विज्ञानात्मैव परमो भास्करो भाविताशयः ॥ इमेव भुवनाभोगास्तस्यैव त्रसरेणवः ॥ १९ ॥
 विज्ञानपरमार्कस्य भासाभांति भवंति च ॥ इमा जगदहर्लक्ष्म्यः कचिद्दृश्यो रवेरिव ॥ २० ॥ विज्ञानमात्रकचित्तात्मनि जंतुजाते त्रैलोक्ये
 क्यमंडपमणेरविकासभाजि ॥ चिज्जन्मनोर्भवनसंश्रमतावलेखाः संतीहरे न हि मनागपि शांतमास्व ॥ २१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे०
 मोक्षोपायेषु निर्वाणप्रकरणेषु ० वेतालप्रथमप्रश्नोत्तरवर्णनं नामैकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ५ ॥ राजावाच ॥ ॥ कालस
 तानभः सत्तास्पंदसत्ताच चिन्मयी ॥ शुद्धचेतनसत्ताच सर्वमित्यादि पावनम् ॥ १ ॥ परमात्ममहावायोरजः स्फुरति चंचलम् ॥ कुसुमां
 गइवामोदस्तदद्रूपकं स्वतः ॥ २ ॥

ते ॥ कालसत्तेत्यादिना ॥ तत्र गगनपदेन प्रसिद्धगगनस्थैव ग्रहणविवक्षितमुत महत्सद्विशेषितत्वाद्गोपयामहाकालरूपश्चित्सर्वलितमायाकाश उत स्पंदशक्तिप्रधानः सूत्रात्मा
 काशः उत ततो निष्कटः शुद्धचिदाभासलक्षणो जीवाकाशः अन्यो वास्तुसर्वेष्वपि कल्पेपुनस्तत्सत्ता एव सक्षमतमत्वात्तेपारेण वस्त्वयोक्ता इत्याह ॥ कालसत्तेति ॥ स्पंदः क्रियाश
 क्तिप्रधानः सूत्रात्मा तत्सत्ता ॥ शुद्धचेतनसत्तानिष्कटश्चिदाभासलसत्ता चेत्यादिसर्वसक्षमत्वात्पावननिर्दोषरजः परमात्ममहावायौ कल्पिताने कविकारचंचलस्फुरतीति परेणा
 न्वयः ॥ १ ॥ ननु परमात्मन एव सर्वानुगतसत्ता रूपत्वात्तत्र कालादिसत्ता स्फुरतीत्याधाराधेयभावेन व्यपदेशः कथनमाह ॥ कुसुमांगदिति ॥ यथा कुसुममेव स्वगोआमोदाख्यं भे
 दस्तत्तद्वपरिकल्प्य कुसुमं आमोदरूपकमिव तदाधेयतया स्थिततद्वत्परमार्थसत्तैव कालादिसत्ता भेदात्मातानि परिकल्प्य स्थितेत्यर्थः ॥ २ ॥

समस्तस्य मंतं पृच्छन्ति सारिद्वीपदभस्तोत्तरमाह ॥ जगदाख्येदंति ॥ शान्तपरांतं तत्सर्वमदेषमवगम्योतीरुपम् ॥ अतएव तया बोधमाप्ताम्रशान्तत्वबुद्धणम् ॥ ३ ॥ र
भास्तभापयापयमाप्रमितिषुर्धेयप्रसमायसे ॥ रभास्तप्रदंति ॥ अत्र अतः प्रसन्नविषयवर्तिविषयनरील अपिशान्तावधारतकारणेषु परिणामरील च अत सोपुस्तस्योत्तर
नरूपम् ॥ ४ ॥ विषयसमगदृष्टणादिनिमित्तोद्देशतद्वासात्तिराद्यगोचराननुब्रूयतु सर्वधर्मशून्यत्वादित्याह ॥ भ्रमेति ॥ ५ ॥ अतएव पटसत्तागुसत्तायापयवस्यतितनु
सत्ताकावाससत्तायासत्ताकरलसत्तायासागुत्समप्रतायासावीजपञ्चलाद्विषयायामित्यादिकर्मणयायासत्ताविभागेत्येसासातसदनुमप्रनिर्भितानाकाराविद्यायरभास्तंम
वदरत्तरनुभवदवाधिसमाभयपयमन्यतीत्यस्तद्व्यामतजगदकारणतद्विलुप्तमित्यर्थ ॥ ६ ॥ तन्माणुपद्वदत्तानि निमित्तमाह ॥ एषसोऽस्म्यपिनपूणताहानि
रिनिप्रलङ्घारयापितद्वस्याअतिपतिच्छिन्नत्वात्सरमाप्रयायादिमिमांसाकारार्गपत्त्यादिपचमभयाधिकृतोत्तर सदत्तद्व्यापयेताह ॥ अनन्तत्वादिति ॥ मेवादिपदनप्रभो
जगदास्त्यमदास्तमस्वभातस्वभातरव्रजन् ॥ रूपत्यजतिनोशांतवक्षशातत्वबुद्धणम् ॥ ३ ॥ रभास्तंभोययापयन्मात्रमेवातरांतरम् ॥ अ
तरंतस्य दद्विचिन्त्यस्रविवरयपि ॥ ४ ॥ सद्वक्षशात्तादिभि शब्दयंतताभिर्विगीयते ॥ शून्यमव्यपदेशतन्तर्किंचिच्चिकिंचन ॥ ५ ॥ याया
विताप्यतमत्तामासानुभवनिर्भितान् ॥ रभास्तमवदतावच्छिन्नात्रममलततम् ॥ ६ ॥ मृक्षत्वादप्यलभ्यत्वात्परमात्मापराणुक ॥
अनन्तत्वादसाविवद्रामामवादिभुलतम् ॥ ७ ॥ अणोरप्यत्यन्तं तत्स्य पुंसां स्य जगदापि ॥ परमाणुवदमातिप्रतीतत्वाद्रूपवत् ॥ ८ ॥
पराणुरपांलभ्यत्वाभिपूरकत्वान्महागिरि ॥ सवावयवकरोपिनिरस्तावयवपुमान् ॥ ९ ॥ अस्त्यवैज्ञानिमात्रस्य मज्जामात्रजगद्वयी ॥
विज्ञानमानमव्यद्विभाधोविद्विजगद्वयम् ॥ १० ॥ विज्ञानमात्रकलनाकलितजगतिशांतस्वभावसुकुमारमनतरूपम् ॥ वेतालबाल
रूपदतदलपनायमवस्यसमनुभावयशांतमास् ॥ ११ ॥ इ० वा० वा० द० मात्सापायपुनिर्वाणप्रकरणपू० वेतालप्रश्नमेदोनाम
द्विसप्ततितम मग ॥ ७२ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

तत्रावगात्रयम्यक्रमणपुस्तकं नर्माभुलनाभाधारात् ॥ ७ ॥ जगदाविज्ञाहादिपचकमतीतत्वात्पुनरतत्तत्कारवन्तिपरिच्छिन्नविष्कणपरिच्छेद्यत्वाद्वरुपवन्नि स्वरूप
न्यामप्रवर्धार्दिवत् ॥ तदपि सप्तममनादीच्छिद्रुभासमानपरमाणववर्धेति ॥ ८ ॥ कस्यानवयवस्यैष परमाणुमृद्वानिरेरितिषष्ठपश्चसत्तायसे ॥ परेणुरिति ॥ अलभ्यत्वाच्च
रुगारिकरणरपासत्वात् ॥ एवंपरेण पूरकत्वात्सर्वमोभ्यामममृद्वानिरे ॥ अभ्यारोपटारावर्धमृत्सामूर्तअनवयवरूपयस्यतया ॥ मेतिनस्यपवादेनिरस्तावयव ॥ ९ ॥ तन्मशिर
तर्तानिर्विद्वेकारूपमज्जामवर्धरपाशयकटयति ॥ अस्त्येति ॥ इयत्साज्जगद्वययायापयवीअतरेवसमाहितेन स्याद्विभूतिपुद्गावाकाशरूपविज्ञानमात्रस्यमभ्यन्तंरमज्जाव
यतिद्विर्भाषद्वैत्यम् ॥ १० ॥ सवयवमानानिरासेनश्रीव्यायोगालयरीभवाच्चिन्तोनाधर्षक्षेणेणोपबुद्धेति ॥ विज्ञानेति ॥ इवेतालबालकजगतिविज्ञानमात्रस्यकलनानरी
स्वकीशेष्टानाकलितपकटनत्वात्सिद्धानरूपभवादर्शवर्गालत्वात्तदतदलपनीयमानास्कर्तृनयमेवअभोमधुनयात्यमेवस्वभावमात्मानमनुभाषयत्वानुभाषयतारोहयशांतदर्वमा
स्यत्यम् ॥ ११ ॥ ॥ इतिप्रथीपाविष्टम० नास्त्यपदकारोनि० पू० द्विसप्ततितम मग ॥ ७२ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥

उपदिश्यान्नवेतालप्रश्रयनिर्णयमस्थितिम् ॥ भगीरथस्य हत्तांतलात्त्राच्योप्यववर्ण्यते ॥ १ ॥ तत्रतस्मिन्नराजनिविचारोचितपाधियाअनुमितयाभावितास्तयातत्रज्ञतयानिमि
त्तेन ॥ वेतालपक्षेवासर्वयोज्यम् ॥ १ ॥ अविचलध्यानीसमाधिस्य इति यावत् ॥ २ ॥ एवक्रमेणराजवर्णितक्रमेण ॥ ३ ॥ बालभ्रातिकल्पितवेतालकस्यकायइवविलीय
ते ॥ ४ ॥ चित्तसर्वतउपसह्यस्वोभाषःपरमात्मातदापतितत्यतिष्ठितकुर्वन् ॥ ५ ॥ हेमुनेमनशीलरामएकस्मिन्वस्तुनिशमःसर्ववृत्तिलयस्तेनशांतात्सोपरतचिन्तनतएव
सर्वत्रसमंभ्रतपरयतीतिसमदर्शनं ॥ ६ ॥ असमूहातपूर्वान्वयि ॥ नन्वेवस्थितस्यमेकधर्मेदृष्टयान्नासिद्धिस्तत्राह ॥ यथेति ॥ दुःसाध्यमन्येपाकटसाध्यमपिकार्यस्यानायासे

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इतिराजमुखान्छुत्वावेतालःशांतिमाचर्यो ॥ भावितास्तयातत्रविचारोचितयाधिया ॥ १ ॥ उपशांतमनाभू
त्वामत्वेकांतमनिंदितम् ॥ बभूवाविचलध्यानीविस्मृत्यविषमांदुधाम् ॥ २ ॥ एतद्राममयोक्तंवेतालप्रभजालकम् ॥ एवंक्रमेणचि
दणीतेनेदंसांस्थितंजगत् ॥ ३ ॥ चिदणोःकोशगविश्वंविचारेणविलीयते ॥ कायावेतालकस्येवशिष्यतेत्यदंतुतत् ॥ ४ ॥ संहृत्यसर्वत
श्चित्तांस्तिमितेनांतरात्मना ॥ स्वभावापतितंकुर्वन्निरिच्छंतिपृशांतधीः ॥ ५ ॥ आकाशविशदंरुत्वा मनसैवमनोमुने ॥ तिष्ठैकशमशां
तात्मासर्वत्रसमदर्शनः ॥ ६ ॥ स्थिरबुद्धिरसंमूढोयथाज्ञामानुवर्तिनः ॥ राज्ञोभगीरथस्येवदुःसाध्यमपिसिद्ध्यति ॥ ७ ॥ संपूर्णशांतम
नसःपरिहृतत्तेर्नित्यंसमेसुखमयात्मनितिष्ठतोतः ॥ सिद्ध्यतिदुर्लभतरापविर्वाहिताथार्गगावतारइवसागरस्वातवस्तु ॥ ८ ॥ इ०
वा०वा०दे०मो०नि०पू०वेतालाख्यानंनमन्त्रिसमवितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ यथाचित्तचमल्क
त्याराज्ञोगंभावतारणम् ॥ भगीरथस्यसंपन्नंतन्मेकथयभोप्रभो ॥ १ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ आसीद्भगीरथोनामराजापरमधार्मि
कः ॥ भुवःसमुद्रयुक्तायामंडलोलितलकोपमः ॥ २ ॥ संकल्पानंतरंप्राप्तायथाभिमतमर्थिनः ॥ चंद्रप्रसन्नवदनादस्माच्चिंतामणेरिव ॥ ३ ॥

नैवसिध्यति ॥ ७ ॥ यथासगराशुमद्विलीपादिदुर्लभतरापिसागराणासगरपुत्राणांतत्त्वतसमुद्रस्यचवस्तुसंजीवनमणिप्रायोगंगगावतारःशांतिवृत्तिसमदर्शित्वादिगुणसंपन्नस्यभ
गीरथस्यानायासेनसिद्धस्तद्वदित्यर्थः ॥ ८ ॥ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेति०पू०त्रिसप्ततितमःसर्गः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ भगीरथस्याचगुणाश्चित्ताचाथविचि
रजा ॥ चितलेनचसवादोजिह्वातोत्रवर्ण्यते ॥ १ ॥ चित्तस्यपूर्णतादिलक्षणयाचमल्कल्या ॥ १ ॥ समुद्रयुक्तायाभुवोराजास्वीयकोसलमदल्यास्तुतिलकोपमः ॥ २ ॥
तस्यदानशौढतवर्णयति ॥ संकल्पानंतरमिति ॥ अर्थिनोयाचकाअस्माद्भगीरथायाज्ञासंकल्पानंतरमेवसर्वापगमनवाक्प्रयोगादिश्रमविनैवयथाभिलषितमर्थंप्राप्ताःप्राप्तवं
तः ॥ गत्यर्थीकर्मकेतिकर्तारिकः ॥ चंद्रप्रसन्नवदनादित्यनेनदानोत्साहान्मुखेप्रसादातिशयएवतत्त्वस्यधनव्ययदुःखान्भलानिरितिचोत्पद्यते ॥ ३ ॥

अथाप्रपुनान्वारयति ॥ साधूनामिति ॥ एषम्ययशीलस्यकथयनमासिताधारः ॥ सृणुमाधमिति ॥ कश्चिद्विश्वायस्थानेस्त्वधर्मतः प्राप्तसृणुमाधममुपादत्ते ॥ पौनरुक्त्याधुनो
 पादानाधमिद्वन्मिश्रतामजिघेनकासधनुर्लभ्यत ॥ ४ ॥ यथावज्जघेधनमणिः अधःअधोभागेअयसाधन्यतेषध्यतेइत्ययोपमद्वज्जसाहट्टनरवज्जान्तरपरिभ्रमत्वात्कीत्या
 उक्तवलीमकारामानाधमवृत्तनेमियस्मिन्कर्माणिनपथाभाबजित्वाभिस्वात्सप्रोक्तगुणयोभ्यकरोतिनपथायोगीरथोद्वलत्तरमपिसर्धुर्जनतस्त्रटितवनेशस्कादनेनत्वमता
 एनोक्तमलिरयनेप्यकिनानिषमबलानियस्मिन्कर्माणिनपथाभाबजितपराक्षाप्रयोर्तमियसअधःपादेवरेनिगहययोर्भिर्धम्यतेइत्ययोपमकत्वात्आभिनतमिन्नेषगुणपूर्णषका
 रेत्यर्थः ॥ वज्रमारयतीतिपाठोपिउपकेष्यायमेवतात्पर्यायः ॥ ५ ॥ दिशनिशप्रजापालनयसर्वतःपरिभ्रमणात्स्वधर्मगतोपिनुणायधर्ममवतिहेतुतमोर्होषकारोऽप्यवारिन्त्यम
 साधूनांयोषधस्वसार्यधनान्मविरतददौ ॥ वृणुमाधमुपादत्तेकश्चिद्वितामणिर्यथा ॥ ४ ॥ वज्रसारमिवप्रोतमुज्ज्वलन्नोभियांभिनत् ॥
 अधोमणिरयोयवसर्वदुःखनवोदितम् ॥ ५ ॥ अधुमवद्दिदेहश्रीः श्रोतोपिदेह्यमप्यलम् ॥ तमोहरवृणुनैशधुमणिर्वैश्वनामिव ॥ ६ ॥
 किरन्नाप्रिकणासारमभितः स्वप्रतापजम् ॥ मध्याह्नसूर्यकांतमिरिवज्ज्वलतिरिपुरि ॥ ७ ॥ खडुशीतलससम्पर्शोयस्समाह्लादयन्मनः ॥
 सुज्ञानांद्रवतिस्त्रिधस्यंदोरिदुमणियथा ॥ ८ ॥ जगद्यज्ञोपवीतस्यस्वर्गपातालवाहिनः ॥ गगावाहस्यचेनास्यावतीयः पुरितोगुणः
 ॥ ९ ॥ अगस्त्यशोषितोभोधिर्गोनापूरेणपूरितः ॥ धनदुष्पूरभूतोपिमहासाधार्योर्ध्वनामिव ॥ १० ॥ गंगासांपानपद्धत्यायनपातालवासि
 नः ॥ योजितामसृणोलोकेर्षाधवालो कयधुना ॥ ११ ॥ बक्ष्माणशकरजङ्घनपमाराधयश्चयः ॥ भूयोभूयोययौस्वेदमशून्याप्यवससिचि
 नः ॥ १२ ॥ यौवनेवसमानस्वतस्यभूमिपतेरपि ॥ प्रविचारयतो लोकयन्त्रांपचाकुलाभिमानम् ॥ १३ ॥ सुविरागवचमत्कारविचारकणि
 क्कादभूत् ॥ वयस्यपिचताकण्डपयैवाहल्लीमराविव ॥ १४ ॥

पयहरत् ॥ यथाधुमणिर्वैश्वनामिनामोभ्यवहारैर्यन्त्रं चरतिनिरहत् ॥ विशेषयेत्प्रथमयोग्ये ॥ ६ ॥ स्वस्वमताप पराक्रमः अतिममताच्च तस्याज्जातमप्रिकणानाभासारथा
 र्तिरिक्त्वसर्वयोऽरिपुमभ्याह्नकालेउद्धृतं स्वयकान्तिलालाम्रिषिज्वलति ॥ अग्निषक्षेत्राः अपावययासतीतिअरिणस्तत्पादयस्तेषु ॥ ७ ॥ सुज्ञाप्रसन्नत्वविहस्तेर्षासन्निधौ ॥
 यदुमणिभ्यद्वकोत् ॥ ८ ॥ येनगगावाहस्यगणमबहलक्षणस्यस्वकणयज्ञोपवीतस्यधुरीणयोगुणस्तनुः अस्यायुधिष्यागणमनारणेनपूरितः ॥ ९ ॥ सर्वविघ्नतर्वास्तिनार्थानामह्लाद
 सार्धःसर्पोयनेनेव ॥ १० ॥ भूतद्रोहिताह्लादरहनिर्दयस्त्याक्षपातालवासिनः अयोगीर्षामावाधयाः स्मरणुषायेनगगालक्षणयासोपानपद्धत्याम्रक्षणेनलोकेयोजिताधारोपि
 ता ॥ ११ ॥ अयूष्याप्यवसापिनः अभिस्त्रिन्दरुनिभ्रयात्स्ववयसःसकारात् ॥ १२ ॥ अधिराभ्यासोवेदतिपभ्यते ॥ १३ ॥ यौवनेविचारोऽप्येदयोऽतिदुर्लभमिति
 नायमराधिवेति ॥ १४ ॥

इति वक्ष्यमाणप्रकरणेन जगद्यात्रा चित्रयामास ॥ चित्राप्रकारमेवाह ॥ नित्यप्रित्यादिना ॥ १५ ॥ न्यामारात्रि ॥ बहुभोक्तृविरसं च फलवत्पुनस्तया विधमेव सर्वेषां
 कुर्वता कर्मलक्ष्येनेन तत्पूर्वपरमपुरुषार्थफलचेत्यर्थः ॥ १६ ॥ तत्तया प्रित्या धनदहनकर्मविपुचिकेचाशुद्धिदृक् त्वफलमेवेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अथ उक्तचित्राननरससूत्रः सका
 शादेकान्तमत्यन्तभीतः सन् ॥ १९ ॥ भ्रमता ज्ञोवानराणां ह्येपादिससारवृत्तिपुनरफलभूतस्त्वेनामुत्सृगनरकमानुष्याधारणार्थोपच ॥ २० ॥ २१ ॥ साधनचतुष्टयश्रवणमन
 नायुपायैश्चिराभ्यस्तयसाभ्यविक्षेपैवैषमभ्यस्य समाधिस्तदात्मना अनादिसिद्धिब्रह्माकारणच उत्येनाविभूतं न ज्ञेयस्य प्रत्यक्तत्त्वस्यावयोपेन सर्वदृग्त्वानिर्लोप्यते इति परेणान्वय
 ॥ २२ ॥ २३ ॥ उदयचयैति ॥ २४ ॥ एवमुपदिष्टो भगारयो विवेकेन स्वयमेवात्मनस्त्वमतः पर्यालोप्यापानता निश्चित्य तत्र विषेपवाहुल्याच्चित्तस्थप्रतिष्ठा मलभासान्स्थानगता
 एकांतिचितयामासमर्होपतिरसाविति ॥ जगद्यात्रा मिमांसित्यमसमंजसमाकुलम् ॥ १५ ॥ पुनर्दिनं पुनः श्यामादानादानशतं पुनः ॥
 तदेव भुक्तविरसं लक्ष्यते कर्म कुर्वताम् ॥ १६ ॥ येन प्राप्तं न लोकोस्मिन्नद्राव्यमवशिष्यते ॥ तत्कृतं बुद्धतमन्यशेषं कर्माविपुचिका ॥ १७ ॥
 पुनः पुनः पयुषितं कर्म कुर्वन्नलज्जते ॥ मूढबुद्धिरबुद्धिस्तु कः कुर्यात्किल बालवत् ॥ १८ ॥ अर्थकदा हि प्रमनाः कदाचिच्चित्तलंगुरुम् ॥ एकां
 तं संस्तुतं भीतिः समपृच्छद्भगारयः ॥ १९ ॥ भगारय उवाच ॥ अंतःशून्यानुमृच्चिरं भ्रमत्संसारवृत्तिषु ॥ अरण्यार्तोपुचताशुभ्रशं
 खिन्नावयं विभो ॥ २० ॥ जरामरणमाहादिरूपाणां भवकारिणाम् ॥ भगवन्सर्वदुःखानां कथमंतःप्रजायत ॥ २१ ॥ चित्तल उवाच ॥
 चिरसाभ्यात्मनोरथेन निर्विभागाविलासिना ॥ राजन ज्ञेयावबोधेन पूर्णेन भरितात्मना ॥ २२ ॥ त्वोचं न सर्वदुःखानि न बुद्ध्यति प्रययोभि
 तः ॥ संशयाः समतायां तिसर्वकर्माणि चानय ॥ २३ ॥ ज्ञेयं विदुरथात्मानं संशुद्धं जनिरुपिणम् ॥ सच्चमवंगतं नित्यं नास्तमेति न चोद
 यम् ॥ २४ ॥ भगारय उवाच ॥ चिन्मात्रं निर्गुणं शांतमस्ति न मलमच्युतम् ॥ दृढादिनरत्किंचिदिति वद्विमुनोभ्यः ॥ २५ ॥ किं
 तत्र प्रतिपत्तिर्मेरुदृढतामेति नेतरा ॥ एतावन्मात्रं संवित्तिः स्यामहं भगवन्कथम् ॥ २६ ॥ चित्तल उवाच ॥ ज्ञानं ज्ञेयानि प्रुत्वं मेति
 चेतीदृदं वरे ॥ ततः सर्ववपुर्भूत्वा भूयो जीवो न जायते ॥ २७ ॥

शगुरवे निवेदय स्तरस्फुटभावे विक्षेपापशमे चोपापपृच्छति ॥ चिन्मात्रमिति ॥ अस्तीत्यनेन असत्त्वेऽपवादकोऽज्ञानशोभेन दृढमसंचितम् ॥ देहेन्द्रियप्राणमनोबुद्ध्या विधातं मत
 रत्किंचिदात्मानेनैव पितृद्वचनविश्वसातस्वोपपत्त्या चोदय ॥ २५ ॥ तत्राभातापादकोऽज्ञानशब्दरवभासहेतुर्विक्षेपानाश्रयस्वस्थननदृढतिदंशयति ॥ किमिति ॥ अत्र अनयोः
 सदसद्विवेकबोधोर्म्येदतरा आयासदात्मबोधरूपादतिपत्तिरुदृढाकरतलामलकवत्सदृशं नित्यं तत्राकर्कारणम् ॥ अहं सर्वविषेपस्यात्यापन्नाय सवित्तिश्च कथमेवोपा
 येन स्यामिति यर्थः ॥ २६ ॥ तत्र भगारयस्य राज्याद्यभिमानदेवतत्तद्विषये पुंचित्तधावनोद्विक्षेपस्तत्त्वावल्यादेवनस्फुटात्मप्रतिपत्तिरिति निश्चित्य चित्तलस्तस्य रित्या जनाय प्रथ
 मगीतोक्तमामानित्वादिसाधनान्युपदिशति ॥ ज्ञानेनेति ॥ ज्ञाप्यते अनेनेति ज्ञानमभ्यासित्वादिनं ज्ञेयं पत्तलवद्व्यामोत्यादिभगवद्दर्शिते संशये निष्ठलस्यैर्धर्म ॥ सर्ववपुः पूर्णस्वभावः ॥
 न ज्ञाप्यते पूर्णस्वभावान्न प्रच्यवत इत्यर्थः ॥ २७ ॥

अग्निष्टोमप्रहणविश्वजित्यर्तानासोमसंस्थानामुपलक्षणम् ॥ २ ॥ अगुणिश्रुताध्ययनाद्विकलमपिअविचारयत् तद्विचारोविलंबापत्तेः ॥ ३ ॥ असवःप्राणास्तन्मात्रावशो
 षः ॥ ४ ॥ सीमातिनेसीमातेसन्निहिताय ॥ ५ ॥ अधोवासःकौपीनाच्छादनतदवशेषः ॥ ६ ॥ यत्रत्ययद्यष्टोपिजनेर्भीरिथनाभ्जानज्ञायते यत्रचजनमुखारस्वनामापिनज्ञायते
 नश्रूयतेतत्रतादृशेषु ॥ ७ ॥ इतिअनयारीत्यावर्त्तमानः ॥ ८ ॥ द्वीपानिनयंत्रितानिमंडलानि ॥ अवशःसन्दर्शनाधीनचित्तः ॥ ९ ॥ प्रवाहपतितावृक्रमप्राप्तानानागरा
 न् ॥ छादसपुस्तम् ॥ प्राप्येतिशेषः ॥ १० ॥ विविदुपरिचिक्युः ॥ ११ ॥ अनादृतमशेषराज्ययेन ॥ १२ ॥ शोचितःशोकविषयीकृतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्वमेवगुरुमितिपूर्वाभ्यधि ॥
 ततःकतिपयेष्वेववासरेषुगतेषुसः ॥ अग्निष्टोममखंचकेसर्वत्यागैकसिद्धये ॥ २ ॥ गोभूम्यथहिरण्यदिददौधनमशेषतः ॥ द्विजेभ्योनि
 जवंधुभ्योगुणयगुणयविचारयन् ॥ ३ ॥ दिवसत्रयमात्रेणसर्वमेवपरित्यजन् ॥ असुमानावशेषोसावासीद्राजाभगीरथः ॥ ४ ॥ अथ
 सर्वार्थरिक्तंरत्नप्रकृतिपौरकम् ॥ सीमांतिनेदृणमिवराज्यंस्वमरयेददौ ॥ ५ ॥ आक्रांतिद्विषताराज्येमुनिःसद्मनिमंडले ॥ अधोवासा
 वशेषोसीनिर्जंगामस्वमंडलात् ॥ ६ ॥ यत्रनज्ञायतेनाथायत्रनज्ञायतेमुखत् ॥ तत्रग्रामेष्वरण्येषुदूरेषुवासधैर्यवान् ॥ ७ ॥ इत्यल्पेनैव
 कालेनप्रशांतसकलैषणः ॥ परमेणशमेनासावापविश्रांतिमात्मनि ॥ ८ ॥ अमनदीपानिभूपीठेकदाचिकलालयोगतः ॥ अवशःशत्रु
 णाक्रांतंस्वमेवप्रापतत्पुरम् ॥ ९ ॥ नानागारांश्चतत्रासौप्रवाहपतितांश्चतान् ॥ पौरांश्चमंत्रिणश्चैवशमीभिक्षामयाचत ॥ १० ॥ विवि
 दुस्तेनृपपौरामंत्रिणश्चभगीरथम् ॥ पूजयामासुरथतंसविपादाःसपर्यया ॥ ११ ॥ प्रभोरराज्यंगृहाणेतिप्रार्थितोप्यरिणामुनिः ॥ नादत्ते
 नादताशेषरत्नमप्यश्नादते ॥ १२ ॥ कतिचिद्विवसांस्तत्रनीत्वान्यत्रजगामसः ॥ भगीरथोच्यंहाकष्टमितिलोकेनशोचितः ॥ १३ ॥ अ
 थान्यत्रोपशांतात्मापरिविश्रांतधीःसुखी ॥ आत्मरामंकदाचित्सुप्रपापत्रितलंगुरुम् ॥ १४ ॥ स्वमेवस्वगतंरुक्वातेनसार्धंभगीरथः ॥ कं
 चिकलमुवासाद्रौवनेग्रामेपुरेजने ॥ १५ ॥ समतामुपयातांतौगुरुशिष्यौसमौस्थितौ ॥ कलयामासतुःस्वस्थौविनोददहधारणम् ॥ १६
 किमयंधार्पयत्तदहःकिंवानेनोञ्जितेननः ॥ यथाक्रमंयथाचारंतिष्ठत्वेषयथास्थितम् ॥ १७ ॥ इतिनिश्चित्यतिष्ठतौतौवनाद्वनगामिनौ ॥ अ
 नानंदंपरानंदनासुखंनचमध्यमम् ॥ १८ ॥ धनानिवाजिविभवाद्यैश्वर्यंचाष्टधोदितम् ॥ सिद्धैरप्यर्पितंतुष्टुर्मेनातेजर्जरत्नम् ॥ १९ ॥
 स्वागतप्रहणवंदनाद्युपलक्षणम् ॥ १ ५ ॥ विनोदकृतहलभूतदेहधारणम् ॥ १ ६ ॥ यथाक्रमयथाशास्त्रोक्तक्रमम् यथाचारंद्वाराचारमनुसृत्यचतिष्ठतु ॥ १ ७ ॥ नविद्यतेविषयानं
 दायत्रतथाविधपरानदप्रापतुरितिशेषः ॥ तदेवविरिनाष्टि ॥ नासुखमिति ॥ असुखदुःखतद्रहितम् मध्यमंसुखदुःखोभयशून्यांतरालावस्थातद्विन्म ॥ १ ८ ॥ तयोर्मानुषभोगे
 ष्विवदिव्यभोगेष्वपिधैर्ययदाढ्यदर्शयति ॥ धनानीति ॥ तच्चरितसंतुष्टैःसिद्धैर्ब्रह्मादिभिरर्पितदत्तमणिमादिभेदेनाष्टधाउदितमसिद्धमैश्वर्यंचजर्जरजीर्णतमवृणमिवमेनते ॥ १ ९

रात्रभक्त्यापराधकमणवयावस्तस्य पावराय पावरायापद्वितितिक्ष्यस्तस्य ॥ १० ॥ नीमुनीनिजेन पूर्वस्याचरणकयेण जातसुखमसीत्पुनरुत्थमपि अभिनन्दत ॥ यतस्तीस
मभ्यासिसमव्रतणि अतिशयोक्तासीत्भूतार्सर्गस्तत्त्वभावात्प्रशान्तिर्नापरमशीतिमती ॥ ११ ॥ ॥ इति श्रीशिवसिधमन्तास्य प्रकरणे शिवसिधमन्तास्य ॥ ७५ ॥
पुनर्भगवत्पादप्राप्त्यापि नदीयते ॥ आराध्यमदद्वन्द्वीरगणायाश्चावतारणम् ॥ १ ॥ कासलमहलाद्वीरयास्यमहलाश्चमहलाभरे ॥ अह्वरुद्वन्द्वान् ॥ अतिमपद्वन्द्वमस्त्या
दि ॥ १ ॥ नटाश्चास्त्यकमन्तात्नमपादायथाविधासत्पातनमपयगुणलक्ष्यासुतन्यमपि चित्सि ॥ २ ॥ सवगुणलक्ष्यासमन्वितोयनि निपरिक्षापमत्तमिक्षा
यनपागर्भेयमिष्यमदीर्घावर्तकम् ॥ ३ ॥ इति शिवसिधमन्तास्य ॥ ४ ॥ नरधर्मापूजाय ॥ ५ ॥ मत्स्येककोलेवैवात्कोसलराज्याहारिणोपि मरणादयोप्या
स्तकमणवद्वन्द्वीययावस्तत्वमन्दिच्छया ॥ धारणीयद्वितिसेनकमणुवायतस्यतु ॥ २० ॥ अभिनन्दतु ररागतमुत्तमो निजसमाचरणान्नम
जमुनी ॥ सुखमसौ स्वमर्माक्षितवर्जितोसमसमन्तिसमोशमिनोस्तत ॥ २१ ॥ ॥ इ० वा० वा० द० मो० निवाणम् ० पू० भगीरथनि
वाणनामपचसमन्तिसमसग ॥ ७५ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ अथैकटापुरे श्रेष्ठेकस्मिन्निध्नमहलातरे ॥ अनपत्यनृप
नृत्पुरहन्मत्स्यद्विवाभिपम् ॥ १ ॥ तत्रप्रत्ययस्त्रिजानपुटेशकमाह्वयम् ॥ अन्विष्यतिस्मसयुक्तगुणलक्ष्याविशालया ॥ २ ॥ तभगीर
थमासापास्त्रिसिक्षाचरमुनिम् ॥ परिज्ञायसमानायसैन्येष्वकुर्मदीपतिम् ॥ ३ ॥ भगीरथक्षणेनवप्राप्त्यधीवाहुनासर ॥ वलितसेन
यागुप्याक्षित्यशिश्रिव्येजम् ॥ ४ ॥ भगीरथो जगन्नाथो जयतीति जनारवे ॥ नरधर्माभुपाजन्मगिरिद्राणां महानुहा ॥ ५ ॥ तत्रत
पालयततद्राज्यराजानमाहता ॥ आजन्मप्राक्प्रकृतय प्रादुरित्यनृपाधिपम् ॥ ६ ॥ प्रकृतयल्लुचु ॥ राजन्माकमधिपोय
स्त्वयामपुररुद ॥ नृत्पुनाविनिर्गणोभौमस्तेनवाभिपद्यु ॥ ७ ॥ तत्सालयितुराल्यप्रसादकतुमहसि ॥ अत्रार्थितोपयातानात्पा
गायानांचनाचित ॥ ८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इति संप्राथितोरजातदगीरुत्तद्वच ॥ समसागरचिह्नायासयभूवभुवभूति ॥ ९ ॥
समशान्तमनोर्नार्वातरागाविमत्सर ॥ प्राप्तकार्यककरणसतिरहितविस्मय ॥ १० ॥ पातालतलनयानां सागराकारकरिणाम् ॥
पितामहानागानां शुश्रुवतारणक्षमम् ॥ ११ ॥ तदाकिलस्वगन्तर्द्वहतिस्मन्भूतले ॥ पितृणां भूतविरूपोभूतेन गगजालाजलि ॥ १२ ॥
स्यादधिपद्वन्द्वीयभगवत्पादप्राप्त्यापि नदीयते ॥ १३ ॥ ॥ भगीरथस्यैवप्राकनामधिपुरादिगिरिप्रकृतय ॥ १४ ॥ राज्यजगत्सत्त्वयाय सीमां तवासी अरि राज्यद्वनेन
पुररुद ॥ १५ ॥ ॥ तत्सालयितुराल्यप्रसादकतुमहसि ॥ १६ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इति संप्राथितोरजातदगीरुत्तद्वच ॥ समसागरचिह्नायासयभूवभुवभूति ॥ १७ ॥
अभ्याप्यपापभूय त्वननासागराकारार्त्तकर्तुराल्यपापम् ॥ कपोलकायादिनापातालतलेनयानां भस्माभूतानां स्विपिनामहानां गगनगुह्यान्नेन कलाजलिद्वनेन चतारणक्ष
मन्नाद्वन्द्वीयभगवत्पादप्राप्त्यापि नदीयते ॥ १८ ॥ ॥ भगीरथस्यैवप्राकनामधिपुरादिगिरिप्रकृतय ॥ १९ ॥ ॥ भगीरथस्यैवप्राकनामधिपुरादिगिरिप्रकृतय ॥ २० ॥
पश्चिन्तुणापमवली अलिभूतासजाता विस्मयादस्यानिपत्यतया निधोभूतिर्य ॥ २१ ॥ ॥

नतस्तच्छृण्वणिमात्यभृति ॥ १३ ॥ गंगावतरणकार्यार्थयत्तपआदिकार्यतदर्थार्हहाचेष्टायस्य ॥ १४ ॥ अयोजयत्अवतार्थसंयोजितवान् ॥ १५ ॥ जगत्ते शशि विभृतः
 शिवस्यागसिनीशिरसिसगता सोपक्षत्वादसमर्थत्वेपिसमाश्रलात्स ॥ जगत्ते ब्रह्मणो वानियोगादितिशेषः ॥ नभस्तलाद्वाभूमिनिपतति ॥ महात्मनांस्वर्गिणावद्दीपुण्यसत
 तिरिवेत्युपेक्षा ॥ १६ ॥ भगीरथेनहीपतौसजातस्यश्रावतस्ययशसआसमुद्रप्रचाराधीथिकादतिरूपकोपेक्षा ॥ १७ ॥ ॥ इति श्र्यावासिष्ठमन्तास्यार्थप्रकाशेनि ० पू० पट्स
 मतितमसर्ग ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ चूडालाख्यानमुकार्थद्रष्टुं ज्ञावतायते ॥ शिविष्वजस्यमाहात्म्यविवाहकीडनकमाः ॥ १ ॥ भगीरथेनपश्चाद्राज्यकालेधि
 भगीरथेनचमहीमवतारयितुं दिवः ॥ गंगां गृहीतो नियमस्ततः प्रभृतिभूभृता ॥ १३ ॥ ततो राज्यं परित्यज्य मन्त्रिणां भूपतिः शमी ॥ तपस्सैकार्य
 कार्ये होजगाम विजनं वनम् ॥ १४ ॥ तत्र वर्षसहस्रं शसमारोप्य पुनः पुनः ॥ ब्रह्माणंशं करं जह्नुं भुवि गंगामयो जयत् ॥ १५ ॥ ततः प्रभृत्य म
 लतरंगभंगिनी जगत्पतेः शशि विभृदंगसंगिनी ॥ नभस्तलान्निपतति गन्धिमागंगामहात्मनामिव बहुपुण्यसंततिः ॥ १६ ॥ स्फुरत्तरंगभं
 गिनी स्वफ्रेन पुंजहासिनी प्रसन्नपुण्यमंजरीयुते वधर्मसंततिः ॥ भगीरथेन हीपतौ यशः प्रचारवीथिका तदा हि सान्निमानगंगामहीतलेव भू
 वह ॥ १७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० निर्वाणप्रकरणे पू० गंगावतरणं नाम पट्समतितमः सर्गः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उ
 वाच ॥ ॥ एतामवष्टभ्यदशं भगीरथधिया धृतान् ॥ समः स्वस्थो यथा प्रातंकार्यमाहरशांतधीः ॥ १ ॥ इदं पूर्वं परित्यज्य कोटीकृत्य मनः ख
 गम् ॥ शांतमात्मनितिष्ठत्वं शिविष्वज इवाचलः ॥ २ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ कोसो शिविष्वजो नाम कथं बालं व्यवाप्यदम् ॥ एतन्मे
 कथय ब्रह्मन् भूयो बोध विदद्वये ॥ ३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ हापरे भवतां पूर्वमिदानीं च भविष्यतः ॥ तेनैव सन्निवेशेन दंपती स्त्रियतां
 गतौ ॥ ४ ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ यत्पूर्वमासीद्गणवंस्तदिदानीं तथैव हि ॥ भविष्यति किमर्थं वै वदमं वदतां वर ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवा
 च ॥ ॥ जगन्निर्माणं निचयते रस्या ब्रह्मादिसंविदः ॥ इदं श्रवस्थितिर्नित्यमनिवार्यस्वभावजा ॥ ६ ॥ यदन्यद्बहुशो भूत्वा पुनर्भवति भूरि
 शः ॥ अभूवैव भवत्यन्यः पुनश्च न भवत्यलम् ॥ ७ ॥ अन्यस्यावसंनिवेशाद्व्यसादृश्येन विवल्गति ॥ सदृशा विषमाश्चैव यथा सरसि र्वाच
 यः ॥ ८ ॥ ता एवान्याश्च दृश्यंते व्यवस्थाः संस्ततो तथा ॥ तस्माद्राजो वभूयो विवक्ष्यमाण कथं भवरः ॥ ९ ॥

याधुनाम् ॥ १ ॥ इदं विभवजान् परित्यज्य ॥ मनःस्वगकोर्हो कृत्य हृदि निरुद्धा ॥ २ ॥ ३ ॥ इदंतीजायापती पूर्वकल्पे द्वापरे अभूताम् ॥ इदानीमटा विरोचतुं युगेधि मद्वापरे तेनैव स
 न्निवेशेन भविष्यतः ॥ ४ ॥ भूत भविष्यतो सादृश्यको हेतुरतिरामप्रशार्थ ॥ ५ ॥ जगन्निर्माणं निचयति ह्यपया ब्रह्मादीनां सत्यसकल्पसंविदः ॥ अनिवार्यस्वभाव एव तद्वेतुरित्यर्थः
 ॥ ६ ॥ इदं शरीरं कप्रपचयति ॥ यदिति ॥ यथा एकस्मिन्नाभ्यतरौ अन्यदन्यत्फलवद्बहुशो भूत्वा पुनः पुनस्तदादृशमेव भूरिशो भवति ॥ एकवदस्तु अभूवैव भवति स च च्छिन्नः पुन
 स्तस्मिन् भवति ॥ ७ ॥ ८ ॥ सदृशौ शिविष्वजादिसंसारोपेतयेत्यर्थः ॥ राजा अतीत शिविष्वज इव दक्ष्यमाण कथायावर्ण्यत्वेन ईश्वरोनायकः ॥ ९ ॥

नदीरसुकप्रकारप्रचयति ॥ उद्यानेत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ निवेक्ष्यामिपरिणेष्यामिममेवतस्याअपिस्वाभिलाषप्रयुक्तसतापःकदास्याधेनशीघ्रघटनास्यादित्याशयेनाह ॥
मृणालेति ॥ दृक्प्रवृत्त्यपुष्पिनलतागृहात्मनाददीभूनावल्लभ्यस्तदभिलाषिणी ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वनानामुपवनानाचगुणानुवर्णनेआवलितसुकथासुचारमतेतिसप्तमीनांस
वद ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कुमारी त्वदिपूजयामासवद्वमेनेसाकल्पिकभूषणैरलचकेवा ॥ मन्येइत्यवितर्के॥वितर्कवचनंवसिष्ठस्यवाक्यालंकारार्थम् ॥ ३२ ॥ मन्त्रिणापदलक्षणम् ॥

उद्यानवनदोलासुलीलाकमलिनीषुच ॥ कदाप्रणयिनींमुग्धाहेमाङ्गमुकुलसतीम् ॥ २५ ॥ करिष्येकामिनीमंकेपर्यैकेकुंकुमांकित
म् ॥ कदाकमलवह्नीनांदोलास्वलिरिवालितनीम् ॥ २६ ॥ आलोलांतांनिवेक्ष्यामिबालांभुजलतानुगाम् ॥ मृणालहारकुंदंदुदंदवह्न्य
भिलाषिणी ॥ २७ ॥ मल्लतेमदनातमाकदास्यार्दंदुसुंदरी ॥ इतिचिंतापरोभूत्वाकुसुमावचयोन्मुखः ॥ २८ ॥ विजहारवनांतोषुकुसु
मोपवनेषुच ॥ वनोपवनलेखासुलीलाकमलिनीषुच ॥ २९ ॥ वल्लीवलयगेहषुविविधोद्यानभूमिषु ॥ वनोपवनविन्यासवर्णनावलि
तासुच ॥ ३० ॥ शृंगाररसगर्भासुकथास्वरमतोन्मनाः ॥ त्वहिहारलसत्कायाविलोलालकवह्नीः ॥ ३१ ॥ कुमारःपूजयामाससुवर्ण
कलशस्तनीः ॥ एतन्मन्येविदुर्भग्यामन्त्रिणोत्पनिश्चयम् ॥ ३२ ॥ इंगिताकारवेदित्वमेवमन्त्रिपदंपरम् ॥ अथतस्यविवाहायमन्त्रिव
र्गोविचारयन् ॥ ३३ ॥ सुराष्ट्राधिपतेःकन्यांययाचेयौवतान्विताम् ॥ नवयौवनसंपन्नाभार्याल्विविधिनोत्तमाम् ॥ ३४ ॥ उपयेमेसता
मात्मसदृशीप्रतिमामिव ॥ चूडालेतिभुविरख्यातानाक्षान्पतिसुंदरी ॥ ३५ ॥ सातंभर्तारिमासाधरेजेफुल्लेवपद्मिनी ॥ नीलनीरजनेत्रां
तांचूडालांसशिविध्वजः ॥ ३६ ॥ स्नेहादिकासयामाससूयोदेवोयथाज्जिनीम् ॥ अवर्धततयोःप्रीतिरन्योन्यार्पितचेतसोः ॥ ३७ ॥ हाव
भावविलासाद्वरैर्गेर्नवलतेवसा ॥ सुमंड्यर्पितसर्वार्थःससुखीसुस्थितप्रजाः ॥ ३८ ॥ राजहंसइवाजिन्यरेमेदयितयातया ॥ अंतः
पुरेषुदोलासुलीलाकमलिनीषुच ॥ ३९ ॥ उद्यानेषुविहारेषुलतापुष्पगृहेषुच ॥ कदंबवनलेखासुचंदनागुरुवीथिषु ॥ ४० ॥ मंदारदामलो
लासुकदलिकदलीषुच ॥ पुरांतोषुवनांतोषुदिगंतोषुसरस्सुच ॥ ४१ ॥

२५ ॥ पुरांतोषुवनांतोषुदिगंतोषुसरस्सुच ॥ ४१ ॥
३२ ॥ मन्त्रिणापदलक्षणम् ॥
३३ ॥ उपयेमेसता
३४ ॥ नवयौवनसंपन्नाभार्याल्विविधिनोत्तमाम् ॥ ३४ ॥
३५ ॥ सातंभर्तारिमासाधरेजेफुल्लेवपद्मिनी ॥ ३५ ॥
३६ ॥ स्नेहादिकासयामाससूयोदेवोयथाज्जिनीम् ॥ ३६ ॥
३७ ॥ हावभावविलासाद्वरैर्गेर्नवलतेवसा ॥ ३७ ॥
३८ ॥ राजहंसइवाजिन्यरेमेदयितयातया ॥ ३८ ॥
३९ ॥ उद्यानेषुविहारेषुलतापुष्पगृहेषुच ॥ ३९ ॥
४० ॥ कदंबवनलेखासुचंदनागुरुवीथिषु ॥ ४० ॥
४१ ॥ मंदारदामलोलासुकदलिकदलीषुच ॥ ४१ ॥

॥ ४९ ॥ पुरंदरीर्षीर्दे० छंदःपुस्तकेषु सतरमणीयार्थैर्दृष्टिर्धर्मोत्तमाधिधर्मोपसत्यसप्तकांतयोपुष्प्योरिव ॥ ४९ ॥ मिथ अन्योऽन्यस्माच्छिक्षणादन्योन्यसाभ्यार्धित्वा
 धृकोविदीपाकृतटीअतरुसर्गगुणसाभ्यादनुगतोष्णतादृपरजभाभार्थिकस्यामिषसप्तमिन्त्याह ॥ स्वरूपमिति ॥ ४४ ॥ अन्योऽन्यद्वयस्थत्वाद्देहद्वयसंकांतमेकमेवजनिवत्कर
 पम् ॥ चिन्मादिशिव्मेव व्यपमिति तच्छिष्यकुलालानामुत्पत्तावाप्यसंभ्यस्य ॥ ४५ ॥ यथाबासोदृष्टादशवर्षदेहप्रसवार्थवितिशालानियतकालाद्देहविधायकानि तद्वत् ॥ सा
 दूषाका ॥ असीरासिष्यक ॥ ४६ ॥ अभावास्यापान्यतिरोप ॥ इहकाविषमिथोद्वयस्यस्थीसंतीरेक्यमुपागती ॥ ४७ ॥ मिश्रितक्षीरोदकमेककरसी ॥ ४८ ॥ भूतल
 जगत्पुजनांतपुर्जपुजधीरजातिपु ॥ बभूवाह्लादकसर्वतपोरन्योन्यचोष्टितम् ॥ ४२ ॥ सदृपयोर्धूरवरैर्दुष्पुष्पोरिवकांतयो ॥ नित्यमे
 वाविपुक्तत्वादिपत्वाच्चोष्टितस्यच ॥ ४३ ॥ मिथ कलाकलापस्यकोविदीतीबभूवतु ॥ स्वरूपमेकमवर्तीदधतुर्मिन्नतांगती ॥ ४४ ॥ अ
 न्योन्यद्वयस्थत्वादिबसंकांतमक्षतम् ॥ भवंशालायवेदभ्यां चिन्मापिमुखात्तभा ॥ ४५ ॥ बाल कालादिवापुत्यसासीत्सर्वार्थप
 ढिता ॥ दृढत्वापादियावच्चूडालावदनादसी ॥ ४६ ॥ अशिक्षतयभूवायकलानामतिकोविद ॥ अभावास्यानिर्वेदकांवन्योन्यवि
 लमत्कलौ ॥ ४७ ॥ मिथोद्वयसस्यतीहावप्येक्यमुपागती ॥ तीसस्थितावेकरसावन्योन्यदयितावुमी ॥ ४८ ॥ पुष्पामोदाविवाभि
 न्नोभूतलस्योशिवाविव ॥ वैदभ्यस्तुदरमतीसर्वशालायपंहितौ ॥ ४९ ॥ कायार्थेषमुवंशार्थोऽकमलाकमलाधर्वौ ॥ स्नेहाव्यसन्नमधु
 रीसमविज्ञातवादिनौ ॥ ५० ॥ अनुवृत्तिपरवाकालोकवृत्तांतद्विदौ ॥ कलाकलापसंपन्नौलसइसरसायनौ ॥ शीतलस्निग्धमुग्धा
 गोशशांकाद्वाविवादितौ ॥ ५१ ॥ रजलसच्चरतिभोगविलासकांतमंत पुरेपुमिश्रुनंतदनुत्तमश्चि ॥ दक्षाद्वहदकुहरेष्विवराजइस्युग्म
 विकसिमदनमन्यमदधारि ॥ ५२ ॥ ॥ इ०वा०वा०दे०मा०नि०पू०चूडालोपाख्यानशिश्विव्यजविलासकयनंनामसमसमति तम
 सर्ग ॥ ७७ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवमद्विनिवपाणिमिश्रुननिर्भरस्यहम् ॥ रमेयौवनलीलाभिरमदाभिर्दिनेदिने
 ॥ १ ॥ अययतेपुषदुपवर्ष्वावृत्तिशालिपु ॥ शनैगलिततारुण्यभिन्नकुंभादिवांशसि ॥ २ ॥

स्योभूपाववतीर्णीतिवैर्गीतरांकरादिष ॥ ४९ ॥ सदृपत्येकभापुष्टसदेहपलोकराजराइस्यसमृन्त्यकालुन्यविषयविज्ञातधनुरीलपयोस्ती ॥ ५० ॥ परस्परगुहद्विजा
 मिज्ञासीनांजानवति मिथद्विनिवपायाचारलस्यरी ॥ लोकवृत्तांतस्यतस्यराहकगम्यधमरइस्यस्यार्थिर्दा ॥ लसतिगगारादिनवरसलभणामिरसायनानिययोस्ती ॥ ५१ ॥
 प्रसादस्यस्यप्रसादायमस्यस्यस्यलोकस्यपुष्टेरेणुगर्भासारस्तुराकइस्योपुष्टमिश्रुनमिव ॥ ५२ ॥ ॥ इतिश्रीवसिष्ठम०शात्यर्प०नि०पू०समसमनम सर्ग ॥ ७७ ॥ ॥ ६५ ॥
 तयो०कवेणवैराग्यसंख्याभ्यासमिषनाचूडालोपाधिबेकोऽज्ञानललापभयवर्धन ॥ १ ॥ निर्भरस्यहृदयेन ॥ मिथुनतारब्धिपुसद्वहम् ॥ २ ॥ अपरनैलारुण्येगलतिस्मतिपुष्प
 इतिनिर्णयश्चाभ्यासवन्नराहविचारयथासतिद्वारेणैककारोचद्वर्ष ॥ २ ॥

निर्णयहेतुप्रथमतस्तन्विचारप्रपचयति ॥ मरगेत्यादिना ॥ तरगनिकराकारेण भगुरेण देहेन व्यवहरणशीले देहिनि ॥ मरणदेहवियोगः ॥ ३ ॥ कुतोऽहं निव रणं तच्चाह ॥ हिमाशानिरिति ॥ ४ ॥ तृष्णाभोगतस्ताधनतृष्णाप्राद्विषकदुर्बीलतं वदीर्घतगतावयंते इति यावत् ॥ रयोत्रवार्धकपूरः ॥ ५ ॥ जीव्यते अस्मिन्मिति जीवने देहादि ॥ ६ ॥ दुःखान्धाध्यात्मिकादीनि तृष्णाचचेतःपतति निपत्यतुर्दतीति यावत् ॥ ७ ॥ अप्रियासपत्नीकामयते यस्य सत्स्यकाताप्रियतमेव ॥ ८ ॥ अरतिरिष्टविषयालाभनिमित्तदौर्मनस्यम् ॥ वैरस्यसशोषः ॥ इहास्मिन्सारे ॥ ९ ॥ दशासु जन्ममरणादिदुर्दशासु ॥ तद्युगमिमयुर्नंदति विषयार्थत्रयव्यात्मशास्त्रमेव समारब्ध्याविभेदजनिर्णयते देवविचारयामासेत्यन्वयः तरगनिकराकारभंगुरव्यवहारिणि ॥ पातः पक्षफलस्येव मरणं दुर्निवारणम् ॥ ३ ॥ हिमाशानिरिवांभोजे जरानिपतनोन्मूर्त्वा ॥ आयुर्गलत्यविरतं जलं करतलादिव ॥ ४ ॥ प्राद्वीवलतातुं वीढ्या कदादीर्घतांगता ॥ शैलनधारयइव संप्रयात्येव यौवनम् ॥ ५ ॥ इंद्रजालमिवासत्सर्जोवनं सर्जोर्गस्थिति ॥ गुरुवानिप्रपलायंते शराइव धनुश्च्युताः ॥ ६ ॥ पतंति चे तो दुःखानि तृष्णापृथ्वीवामिषम् ॥ बुद्धदः प्राद्वर्षावाभ्युशरंक्षणाभंगुरम् ॥ ७ ॥ रंभागभंडवासारोव्यवहारो विचारणः ॥ सत्त्वरंयुवतायातिकंते वा प्रियकामिनः ॥ ८ ॥ बलादरतिरायातावैरस्यमिव पादपम् ॥ तदिहस्याच्छुभाकारं स्थिरं किमतिशोभनम् ॥ ९ ॥ यदासाद्यपुनश्चेतोदशासु न विदूयते ॥ इति निर्णयिच्युभं तत्संसारव्याधिभेषजम् ॥ १० ॥ चिरं विचारयामास शास्त्रमध्यात्मसंमतम् ॥ आत्मज्ञानैकमन्त्रेण संस्तुत्याख्याविषयिका ॥ ११ ॥ संशास्यतीति निश्चित्य तावास्तां तत्परायणौ ॥ तच्चित्तौ तद्गतप्राणौ तन्निष्ठौ तद्दिदृश्र्यौ ॥ १२ ॥ तदा तदचर्चनपरौ तदीहौ तौ विरेजतुः ॥ तत्रैवातिथनाभ्यासौ बोधयंतौ परस्परम् ॥ १३ ॥ तस्यीतौ तत्समारंभावान्योन्यंतौ बभूवतुः ॥ अथ साविरतरं मरमणीयपदक्रमान् ॥ १४ ॥ शुवाध्यात्मविदां वक्तास्त्रार्थस्तिरक्षमान् ॥ इत्थं विचारयामास स्वमात्मानमहर्निशम् ॥ १५ ॥ अव्याप्यताव्याप्यतावाधियाधवलयेदया ॥ प्रक्षेतावस्वमात्मानं किमहं स्यामिति स्वयम् ॥ १६ ॥ कस्यायमगतामोहः कथमभ्युत्थितः क्वा ॥ देहस्तावज्जडो मूढो नाहमित्येव निश्चयः ॥ १७ ॥ आबालमेतत्संसिद्धमतीचैवानुभूयते ॥ कर्मोद्दिग्गणश्चास्मादभिन्नावयववात्मकः ॥ १८ ॥

१० ॥ ११ ॥ तद्दिदा अध्यात्मशास्त्रविद एवाश्रयः शरणययौ स्तौ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्मिन् अध्यात्मशास्त्रे एव सम्यक्चित्तनतच्छ्रवणमन्योन्यतस्वबोधनमित्यादि समारभोययौ स्तौ ॥ साचूहाला ॥ १४ ॥ इत्थं वक्ष्यमाणप्रकरणे ॥ १५ ॥ अव्याप्यताव्यात्मकशरीरव्यापारा ॥ प्रक्षेपिविषयपर्येयम् ॥ अस्मिन्कार्यकारणसंघाते अहं चेतनधातुः किं स्याम ॥ १६ ॥ अयसंसारलक्षणो मोहो भ्रमः कस्यागतः यस्य हि ध्यातिरागतासतन्निवारणे स्वस्थः स्यात्स एव कदल्यर्थः ॥ कैयवेति निर्मितजिज्ञासा केतितन्मूलजिज्ञासा ॥ मूले हि परित्वाते तदुच्छेदेनोच्छेत्तुं सशक्यम् ॥ १७ ॥ मतौ स्थूलो ह गौरो ह मिथ्या दिवु द्वित्तौ सत्यमेवानुभूयते न स्वतइति तस्य जडत्वमित्यर्थः ॥ अस्मादेहादभिन्नहस्तपादाद्यवयवात्मकः ॥ १८ ॥

१ एव व्याख्याने पुत्रद्वानुपपत्तिः ॥ अप्रियसपत्नीसंयहणकामयतइति व्याख्याने तु न काप्यनुपपत्तिः

२ कथं कैर्निमित्तैरित्यपि पाठः

बुद्धिद्विपगणो विरचयतीरावयमात्मक एव ॥ यद्यप्यजयश्चेति सूत्रेन्द्रियगणारूप स्रष्टारोऽनेन्द्रियगणारूपनस्पृष्टदेहावयवा इति भारवाप्यनेति स्रष्टा तितयापिनेपदिहावयव
 स्तेनिभापवित्तयामरमनुप्रधारयवयवैरुसयकत्वाद्वातदेवयवज्जालमेवेत्याशय ॥ १९ ॥ मनआरेरपिजहरेद्वाविपरेकत्वात्तत्त्वयोगयाग्यद्रव्यतयापत्त्यादिप्रज्ज्वरसिद्धमि
 त्याह ॥ वेयतदत्पारिना ॥ २० ॥ अहासताआत्मत्वमार्थेवेतिनिश्चय ॥ क्षेपणीरज्जुयथै ॥ २१ ॥ स्वतन्त्रमपद्रव्यनारालिकनिकारेणेन ॥ साबुद्धिर्मास्तेनेपति ॥ २२ ॥ अ
 येनपायावच्छिन्नश्चिदाभावेमजस्यनेअप्यस्यने ॥ तथाअपक्षरेद्वृषत्तरयाभ्यस्तत्त्वावेदज्जालत्वमित्यर्थ ॥ वाताभ्यागणायधि ॥ २३ ॥ अनेरप्येनस्वातयाभिबिबुधैरन्यनप
 रिपूर्णांर्जावति ॥ अस्यासृष्ट साक्षिभावेनविषयप्रकारनेनेनकलकिनादूर्ध्वतयायेण ॥ २४ ॥ अर्धोर्ध्वरतनेन ॥ २५ ॥ चेत्योष्ठेस्वकलकिनेतिप्रपोषयसिमाह ॥ असत्येति॥
 अवयवावयविनेननेतोजहृवच ॥ बुद्धिद्विपगणोप्यवजहृवोतिहृश्यते ॥ १९ ॥ प्रयतेमनसायस्मापष्ट्येवभुविलोपक ॥ मनश्चै
 वजहृमन्येसकत्मात्मकशक्तिर्यत् ॥ २० ॥ क्षेपणीरिवपायाण नेयतेतुद्धितिश्रयै ॥ बुद्धिर्निश्चयरुपैवजहामतेवनिश्चय ॥ २१ ॥ स्वाते
 नवसरिन्नुत्साहपरेणवास्वते ॥ अहंकारोपिति सारोजहृवशवात्मक ॥ २२ ॥ जीवेनजन्यतेयक्षोषालेनेवअभात्मक ॥ जीवश्च
 घतनाकाशावातात्मज्जयोस्थित ॥ २३ ॥ सुकुमारोत्तरन्येनकेनापिपरिजीवति ॥ अहेनुज्ञातमेतेनचेत्योष्ठेस्वकलकिना ॥ २४ ॥ जी
 वोर्जावतिजीर्णोर्निश्चिद्रूपेणात्मरूपिणा ॥ चेत्यभ्रमवताजीवश्चिद्रूपेणैवजीवति ॥ २५ ॥ आभोद पवननेनवरातेनैवसरिद्रय ॥ असत्य
 जहृवत्पांशवचनाच्चिद्रूपजहृम ॥ २६ ॥ महाजलगतोत्थमिरिवरूपस्वमुज्झति ॥ सहासहायदाभातिचित्समाधौसतिस्वत ॥ २७ ॥ स्व
 रूपमलभुतज्ज्वलतदवसावतिक्षणात् ॥ पूर्वचिद्रूपमप्येतच्चेत्योन्मुखतयास्वयम् ॥ २८ ॥ जहृशून्यमसत्कस्मैवतन्येनप्रयोध्यते ॥ इतिस
 चित्सबूद्धालाकनेपाश्चिच्चतनी ॥ २९ ॥ इतिसचितयामासश्चिरायेत्यव्ययुद्धत ॥ अहेनुश्चिरकालेनज्ञातहेयमनामयम् ॥ ३० ॥
 ययनासादात्म्यसमाभ्यासाच्चिद्रूपश्चित्समाभ्रमपिगतज्जगमिषवपन्यमित्यर्थ ॥ ३१ ॥ महाजलतमजलसामुद्रगतवतोमिरिवस्वभास्वरूपमुज्झतिमुचति ॥ अतएवसत्ताशे
 चिद्रूपस्यपिमिषवज्ज्वापट सप्तम्यत्सन्निधिसत्तापटपटाप्यविषाकारसमाशुभूयते ॥ घटायाकारस्यवृद्धादीत्ययेपटानास्तिपटानास्तिवत्ताकारमप्युज्झतीअभाघतम
 व्यापयानदतिमात्र ॥ चित्समाधीवेशिकाम्यसद्रूपमसद्रूपव्यापयेदवसासोनोनीर्तस्वतआभातिरेवक्षणादल्लपूर्णस्वरूपमसज्जगत्क्षणास्वयभाषनीतिप्रेणाभ्यय ॥ ३२ ॥ एव
 मुकरीत्यापरनायानिभिरूपमपिअविषाकारादभ्यासपरंपरयाअहंरूपमसत्कस्मैवसपन्यजगत्पुनबूद्धानावत्तत्त्वभावेनैवमन्येनैवतत्ताकारवृत्तिभ्यास्यामूलाविषापरणभाग
 मानप्रकारेणप्युपपन्न आत्मतत्त्वमित्यर्थ ॥ ३३ ॥

कश्चिदपि पुरुषो न हीयते परमपुरुषार्थात्पुनो न भवतीत्यर्थः ॥ अथवा कश्चिदपि काप्यर्थो न हीयते न हानि प्राप्यते ॥ तत्वास्त्रैव सर्वकामावाप्तेरित्यर्थः ॥ अथवा किंचिद्वस्तु दु-
 खसाधनमिति बुद्धान हीयते न त्वज्यते ॥ सर्वस्याप्यानंदैकरसत्वसपत्तेरित्यर्थः ॥ हानास भवोक्तिरुपादानस्याप्युपलक्षणम् ॥ चिद्विलासस्य अतापरिच्छेदहेतवः ॥ ३१ ॥ द्वि-
 तीयस्य नैमिरिकदृष्टिपरिकल्पितस्य दोग्धदे स्थाने स्थितायाति कल्पिता इति यावत् ॥ ३२ ॥ शुद्धसर्वेदमवभाकारस्वरूपं यस्याः ॥ शिवभूमानंदरूपत्वात्परमगलनादशस्व-
 भावात्काव्याप्यच्युतमित्यच्युतम् ॥ ३३ ॥ सकृन्मूलाविद्यावरणभोगेन विभातानपुनः केनाप्याविद्यत इति सकृद्विभाता अतएव नित्योदयवती परिणीयते वेदांताद्यध्यात्मशास्त्रे
 पुलक्षणाया ॥ ३४ ॥ चेत्यादि विषुदीजालमस्यासकाराद्विन्नवस्तुन यतएवाविषुदीतया साक्षिभूतया चेत्यनेन तु मानासिद्धासौषासाक्षिचिद्विषुदीप्रवृत्तेः प्रागेव स्वतः सिद्ध-
 त्वादाया ॥ ३५ ॥ विजृम्भते विवर्तते ॥ ३६ ॥ मनोबुद्ध्यादिविवर्तैश्चिदात्मनि मातरि प्रभातुभावापन्ने सति तत्र तरगादिकलनाप्रायाजगद्गुणभूतभौतिकपदार्थानां सत्ता अस्ति
 यद्वै विज्ञेयतां कत्वानकश्चिद्विज्ञेयते पुनः ॥ एते हि चिद्विलासांता मनोबुद्धींद्रियादयः ॥ ३७ ॥ असंतः सर्वेषु बाहो द्वितीयेषु पदस्थिताः ॥ महा-
 चिदकैवास्ति महसस्तत्तित्योच्यते ॥ ३८ ॥ निष्कलं कासमाशुद्धानिरहंकाररूपिणी ॥ शुद्धसर्वेदनाकाराशिवं सन्मात्रमच्युतम् ॥ ३९ ॥
 सकृद्विभाता विमलानित्योदयवती सदा ॥ सा ब्रह्मपरमात्मा दिनामग्निः परिणीयते ॥ ४० ॥ चेत्यचेतनचित्तादिनास्याभिन्नमानतः ॥
 तथैपाचेत्यते चिच्छीः सैषाद्याचिदिति स्मृता ॥ ४१ ॥ अचेत्ययदं चित्त्वं तत्तस्या रूपमक्षतम् ॥ मनोबुद्धींद्रियाद्यर्थरूपैः सैव विजृम्भते
 ॥ ४२ ॥ तरंगकणकहोलकलनेयं चिदात्मनि ॥ जगद्गुणपदार्थानां सत्ता स्फुरति मातरि ॥ ४३ ॥ यदिदं तत्परं रूपं तस्याः खलु महचित्ते ॥ शु-
 द्धचित्मणि वत्सा हि संयंसमसमोदिता ॥ ४४ ॥ अनन्ययैव याशस्तया जगज्जुंभिकया स्थिता ॥ सत्तामायातिरेकेण नान्यासं भवतीह हि
 ॥ ४५ ॥ विचित्रतेव भांडानां ननु हेमतया च या ॥ सा तथोदेति तद्रूपमात्मानं च तति स्वयम् ॥ ४६ ॥ स्वचित्तेन द्रवत्वेन तरंगादित्वमंबुषु ॥
 महाचित्तौ जगच्चित्तादुदेतीवानुदेत्यपि ॥ ४७ ॥

तारुफरति ॥ ३७ ॥ यदिदं जगत्सत्ता रूपं प्रसिद्धतत्तस्या अधिष्ठानभूतायामहाचित्तेरेव पररूपं क-
 पातरम् ॥ खलु शब्दोद्देवावब्रह्मणो रूपमूर्तवैवामूर्तवैवत्यादि श्रौतप्रसिद्धियोतनार्थः ॥ यतसा हि चित्स्फटिकमणिवज्जगत्त्वति विवमसंगैव यत्ते सेयजगत्सत्ता च व्यावहारिकेषु प्रा-
 तिभासिकेषु च समसमाख्यसाधिविधानानुसारिणी उदिता ॥ ३८ ॥ अतएव जगत्सत्ताया अधिष्ठानसत्तान्यत्व निरूपणायोगान्मायाभावत्वमित्याह ॥ अनन्ययैवेति ॥ ३९ ॥ अ-
 तएव नामरूपविशेषप्रत्ययजगत्सत्ताया शब्दब्रह्मसत्तात्मनैव परिरिष्यते ॥ मायाबाधेन आनंदैकरससन्मात्ररूपमात्मान स्वयमनुभवतीत्याह ॥ विचित्रतेवेति ॥ भांडानाम-
 लकारजालानां विचित्रता यथा प्रविलये हेमतया हेमसत्तात्मनैवोदेति तथेत्यर्थः ॥ ४० ॥ सत्तायाद्विज्ञेयजगद्द्वैचिद्व्यस्फुरणरूपचिद्वेदानामपि विषयाकारभेदे मिथ्यात्व-
 पयार्थोचने अपरिच्छिन्नपरब्रह्मचित्मावता पर्यवस्यतीत्याशयेनाह ॥ स्वचित्तेनेति द्वाभ्याम् ॥ यथा स्वभेदजालादौ द्रवत्वेन परिणतेन स्वचित्तेन सिद्धेषु समुद्राद्यबुधुतरगादि अनु-
 धत्तप्युदेतीव तथा महाचित्तौ ब्रह्मण्यपि समष्टिचित्ताज्जगदनुधत्तप्युदेतीत्यर्थः ॥ अनुदेतीति न जसिद्धं तेन सहेतियोगविभागात्समाश्रयं दं सोवा ॥ ४१ ॥

॥ ४९ ॥ निबाणेमोक्षसुखेपरितोनिर्वाणनिर्द्वन्नागभयञ्जरासकञ्चामीकरव्यामसखप्रमेवाह्मासे ॥ यद्वेगेनवेतनमाभामात्रि योयतद्रोकाभेतनितुभयमासमानात्माना
 ॥ ५० ॥ किहृदाहृताभ्यसाहिजगत्वाभाभमत्यक्षिकब्रह्मनेत्याह् ॥ नेदमिति ॥ ५१ ॥ उत्तमेवसस्त्रिप्योसदरति ॥ इत्यभिनि ॥
 ॥ ५२ ॥ ॥ इति श्रीबासिष्ठमन्त्रार्यमकरोनिर्वाणमकरेणपू० अट्टममति
 ॥ ५३ ॥ ॥ अर्पुर्भीमर्नीदहापृथयाधर्याजना ॥ ब्रह्मलयास्वरोभायहेतुर्धोषवयद्वेति ॥ १ ॥ पुनश्चिरोणोस्तन्मस्यतश्चज्ञानस्याभ्यासाद्दिनक्रमेणो
 ॥ ५४ ॥ ॥ तिनानुदिनक्रमेण ॥ तिस्रनर्माश्चपण्डिति त्वागाविककप्रतस्त्रिचुस्त्रिभतायतिष्ठिता ॥ १ ॥
 ॥ ५५ ॥ ॥ अर्पुर्भीमर्नीदहापृथयाधर्याजना ॥ ब्रह्मलयास्वरोभायहेतुर्धोषवयद्वेति ॥ १ ॥ पुनश्चिरोणोस्तन्मस्यतश्चज्ञानस्याभ्यासाद्दिनक्रमेणो
 ॥ ५६ ॥ ॥ तिनानुदिनक्रमेण ॥ तिस्रनर्माश्चपण्डिति त्वागाविककप्रतस्त्रिचुस्त्रिभतायतिष्ठिता ॥ १ ॥

तस्यास्तनप्रतिष्ठालक्षणान्याह ॥ नीरागेत्यादिना ॥ २ ॥ परिपूर्णाद्विहादितरात्मनसोप्यतिरप्रत्यगामायस्या ॥ ३ ॥ सुचिरं प्राक् संप्रसारयांतातदातिरतिशयानंदपनेज्ञानलब्धे
 पदातिरेपरमपदेविश्रांता ॥ ४ ॥ ५ ॥ कथमस्य कालिकेन बोधेनानादमर्हंतमस्य च भ्रमस्य निवर्त्तितस्तत्राह ॥ पथेति ॥ कश्चिदनिर्वचनीयस्वरूपः स्पष्टविभ्रमः अविद्विष अकस्मादेवा
 गतस्तथा तच्च ज्ञानवतिसर्वानि शेषमकस्मादेव विलीयत इत्यर्थः ॥ दीर्घपाठे यथा विलीयते तथा तच्च ज्ञानवर्त्तव भूवेति कथा चिद्व्याख्येयम् ॥ ६ ॥ नट्टमकलहैर्नयन्नया विभेपे
 ॥ ७ ॥ यथा जरद्वी वृद्धा गौरुं रारोहनमसंतुणोदकसमालोके नुल्लयात पचद्विकोपभोगरौलापदेवाद्याप्य अनाकुलसंस्थिता भवति तद्वत्सापि समालोकाभ्यामदादिसर्वावस्थां स्वक
 रूपप्रकाशप्रत्यगात्मानजामदाय सवधात्मना स्वभावेन प्राप्य तस्मिन्नेवात्मन्यनाकुला संस्थितेत्यर्थः ॥ ८ ॥ आत्मनस्तत्त्वदर्शनप्रयुक्तेनोदयेन पूर्णनिदस्वरूपा विभवेण ॥ ९ ॥ स्म
 नीरागानिरुपासंगानिर्द्वानिःसमीहितानजहातिनचादत्ते प्रकृताचारचारिणी ॥ २ ॥ परितोर्णभवांभाधिः शांतसंदहजालिका ॥ परमा
 त्ममहालाभपरिपूर्णांतरात्मना ॥ ३ ॥ विश्रान्तानुचिरं श्रान्ता घनलब्धपदांतर ॥ सर्वोपमार्तानतया जगामाव्यपदेभ्यताम् ॥ ४ ॥ इति साभा
 मिर्नीतस्य चूडालावरवर्णिनी ॥ स्वल्पेनैव हिकालनययौ विदितवद्यताम् ॥ ५ ॥ यथा यमगातः कश्चिज्जागतः स्पष्टविभ्रमः ॥ तथा विलीयते
 सर्वतत्त्वज्ञानवतिस्वयम् ॥ ६ ॥ अहंप्रसकलं शांते पदे विश्रान्तिमेत्यसा ॥ रराजशरदच्छाभमालेव गतसंभ्रम ॥ ७ ॥ अनाकुला समालोका
 मसंबंधात्मनात्मनि ॥ जरद्वीवशैलाग्रं सतृणं प्राप्य संस्थिता ॥ ८ ॥ स्वविवेकघनाभ्यामवशादात्मोदयनसा ॥ शुशुभेशोभनापुष्पलतेवा
 भिनवोद्गता ॥ ९ ॥ अथतामनवद्यांगीकदाचित्साशिरिव्वजः ॥ अपूर्वशोभामालोकाप्यस्मयमान उवाच ह ॥ १० ॥ भूयो यौवनयुक्तेवमं
 दितवपुनः पुनः ॥ अधिकं राजसेतनिवजगद्राजवर्तीयथा ॥ ११ ॥ प्रपताम्य तसारेवल्लब्धाल्भ्यपदेव च ॥ आनंदपूरपूर्णवराजसंनितरां
 प्रिये ॥ १२ ॥ उपशांतं च कांतं च धानासुंदरं वपुः ॥ अभिभूयेंदुमायासि श्रियं कामपि कामिनि ॥ १३ ॥ अभोगरूपं शांतमूर्जितं सम
 तांगतम् ॥ गंभीरं च प्रशांतं च चेतः प्रश्यामि ते प्रिये ॥ १४ ॥ तृणीकृत्य त्रिभुवनं पताखिलजगद्रसम् ॥ अतंतोडामरं सौम्यं मनः प्रश्यामि ते प्रि
 ये ॥ १५ ॥ न केन चिन्महाभागे विभवानंदवल्लुना ॥ चेतस्तव तुल्यमतिमस्तर्पितारिभ्यसुंदरम् ॥ १६ ॥ तैरववा लकदलं मृणालां कुरकमलैः ॥
 अंगैः स्थितिमनुप्राप्तैर्विद्ध्यातेवल्लभ्यसे ॥ १७ ॥ तथा तेनैव तनवसन्निवेशेन संस्थिता ॥ अन्यतामुपयातासि लतेव क्रतुपयये ॥ १८ ॥
 यमानो विस्मयस्मे रास्य ॥ १० ॥ जगत्जगती ॥ वर्तमाने पुण्यमहद्देहजगच्छेत्तु वच्चेति शतवृद्धातिदेशादुपगता श्रेतिस्त्रिषाष्टां पुल्लदसत्त्वान्नकृतः ॥ राजवतीराजन्वर्त्तपूर्णचंद्रव
 तीवायधाराजतेतद्भद्राजसे ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ऊर्जितविवेकोर्जितम् ॥ शांतशमादिगुणवत् ॥ प्रशांतमुपरतचापलम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ मकरिवनिर्जलजाल्यनयाक्षीरादि
 रिव पूर्णतया च सुंदरम् ॥ १६ ॥ स्थितिमवापल्यमुपयाति सैर्भाक्तनैरवांगरवयवैस्तेजोतिशयेन वर्द्धयति ॥ १७ ॥ क्रतुपययैरिशिरास्यये ॥ १८ ॥

पयानोत्सापनादिपयाग आपो गोपधाविस्तिर्गुणयोराक्योगृहयोगोपायास्तप्यदन्तिम ॥ १९ ॥ २० ॥ एषराक्षामुटावृहालास्त्रशोभातिशयनिमित्तपरिच्छिन्नदहा
 स्मतास्यानूणाद्विपप्रक्षान्तलाभाश्चेतिगृहोक्तप्रायश्चमसुतरमाह ॥ नार्कचिदिति ॥ अहमिदसर्वमूढजनमसिद्धिमिशररीरान्तत्पक्षानविष्यते आर्कचिवत्करोपा र्कचिन्ना
 मरुपापरायस्सिद्धयाविषप्रक्षान्तत्वंतरद्वारेण अगतातनुममरसापानाद्विषापनमाधेण किञ्चिद्विषद्वयमुच्छ्वसन्तत्सिद्धाकारतेनेत्यर्थः ॥ अथवा अहर्कचिद्विदाका
 रजापराधस्याह्वयगतानाप्यर्कचिद्विदाकारमुपमरुपर्कान्द्रमरस्यापयमपित्येकागुणीयत्वाभावाभावातेन हेतुनेत्यर्थः ॥ अथवा अहर्कमोपासनादिना र्कचि
 विराकारद्वेषद्रादिद्विषयगर्भांतरभाषनाकृताहस्यसिद्धानागता नाप्यर्कचिद्विदाकारमभ्यत र्कपर्कसिद्धसर्वपक्षालस्यस्वरूपप्राप्य स्थिततेन हेतुनेत्यर्थः ॥ अथवा

किंत्वयापीतममृतप्राप्तसाधान्यमेववा ॥ अमृतमुमेवसप्राप्तप्रयोगायुक्तित ॥ १९ ॥ रान्यार्चितामणेवापिनेलोक्ताह्वयाधि
 कम् ॥ अनामंकिमनुप्राप्तनीलोत्पलविलोचने ॥ २० ॥ ॥ चूहालोवाच ॥ नार्कचिर्किञ्चिद्विदाकारमिदत्पक्काहमागता ॥ नर्किचि
 किञ्चिद्विदाकारतेनास्मि श्रीमती स्थिता ॥ २१ ॥ इदसर्वपरित्यज्यसर्वमन्यन्मयाश्रितम् ॥ यत्तत्सत्यमसत्यवतेनास्मि श्रीमती स्थिता ॥
 ॥ २२ ॥ यत्किञ्चिदन्न किञ्चिच्चतज्जानामियथास्थितम् ॥ ययोदयययानाशतिनास्मि श्रीमती स्थिता ॥ २३ ॥ भोगैरभुर्केसुप्यामिभुर्के
 रिवसुदुरोगानद्वय्यामिनकुप्यामितेनास्मि श्रीमती स्थिता ॥ २४ ॥ एकैवाकाशसकाशोकेवलद्वयेरमे ॥ नभेरजलीलासुतेनास्मि श्री
 मती स्थिता ॥ २५ ॥ आत्मन्यवहितिष्टामित्यासनोपानसद्यसु ॥ नभोगेपुनलज्जासुतेनाह श्रीमती स्थिता ॥ २६ ॥ जगतां प्रभुरेवास्मि
 नर्किचिन्मात्ररूपिणी ॥ इत्यात्मन्येवतुप्यामितेनाह श्रीमती स्थिता ॥ २७ ॥ इदं वाहमिदनाहसत्याचाहनचाप्यहम् ॥ सर्वमस्मि नर्किचि
 क्षतेनाह श्रीमती स्थिता ॥ २८ ॥ नमुखप्राययेनार्थनार्थनेतरां स्थितिम् ॥ यथाप्राप्तेनद्वय्यामितेनाह श्रीमती स्थिता ॥ २९ ॥

अहमिदं रजशेपुपरिच्छिन्नजीवाकारं तस्य क्वायना र्कचिद्विषमालासकआकारोपस्थतायाविषपरमार्थतेन र्कचिद्विदाकारममृतवतानामाप्तवतेन हेतुनेत्यर्थः ॥ १९ ॥
 उक्तमेवार्थमभ्यन्तरेण पुनराह ॥ इदमिति ॥ इदपरिच्छिन्नसर्वपरित्यज्यसर्वमपरिच्छिन्नमभ्यभ्यया आश्रितम् ॥ किन्नाह ॥ यत्तत्सत्यमपवाधिनविषयतेसमूर्तत्पदमूर्तस्यपच
 त्रपयप्रसत्पत्य ॥ तनेति प्रायम् ॥ २१ ॥ नर्किचिद्विदाकारमिति तस्योक्तिभयन्तरेण प्रथयति ॥ यदिति ॥ यदसु उदय सगतमनतिक्रम्येति योदयस्य टिडशादुरय मा
 नर्किचिद्विदाकारस्य यदेष्वपययानाराप्रमरुटादस्य भावना र्कचिद्विषमालासकआकारोपस्थितकानामित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ त्वदयपदेन हार्दमाल
 स्यते ॥ २४ ॥ आसनेपानादिपुत्रेहस्तिमप्यहं पूर्णोक्तमप्यहमिति भगवन्पुण्यसम्मानादिरारिरानसभोगेपुनरुदलाभमप्युच्छ्वज्जासुता ॥ २५ ॥ २६ ॥ इदं हेतुविधासदुपगो
 प्यमधिष्ठानदया आरोग्यदराजुनाह ॥ २८ ॥ भागधर्माजिह्वाभाषातिशेय ॥ २९ ॥

वयस्याभिः सरवीभूताभिः तनु कशीभूतो विद्वेषो रागश्च याभिस्तथा विधाभि स्वप्रज्ञाभिः शास्त्रदृष्टिभिश्च सह मे ॥ अथ वा शास्त्रदृष्टिभिः करणैस्तनुरत्नीभूतो विद्वेषो रागश्च यासां तया विधाभिर्वयस्याभिः सरवीभिः सह मे ॥ ३० ॥ अंगहेनाथ इह जगति अहनयनरदिभिरन्यैर्वा इन्द्रियैश्च तेन च यत्पश्यामि तन्न किंचिददृतमेव ॥ तेनेन्द्रियमनोदृश्येन विरहि तनुन किंचिन्निष्प्रपचवस्तु अतः पश्यामि ॥ यतो हेतोरिति वर्णितरीत्या अतर्बहिश्च सन्ध्याबाधितरूपं पश्यामि तेन हेतुना चिरसततमुदिता परमाभ्युदयश्रीमती अस्मीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ इति श्रीवासिष्ठम् ० तात्पर्यप्रकाशे निर्वर्णप्रकरणे पू० एकोनाशीतितमः सर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ अज्ञेन राज्ञा द्वाक्यस्यासंबद्धत्ववर्णनम् ॥ रवेचरत्वादिसिद्धीनां बीजचात्र निरूप्यते ॥ १ ॥ एवं वर्णितप्रकारेण स्वशोभातिशये निमित्ता निवदतीम् ॥ १ ॥ बालाअमौढबुद्धिरसि ॥ परबोधानुकूलवाक्योच्चारणे अकुशलं त्रियावन् ॥ २ ॥ अ

तनु विद्वेषरागाभिः प्रज्ञाभिः शास्त्रदृष्टिभिः ॥ रमे सह वयस्याभिस्तेनाहं श्रीमती स्थिता ॥ ३० ॥ पश्यामि यन्नयनरश्मिभिरिन्द्रियैर्वा चित्ते न च हितदंगन किंचिदेव ॥ पश्यामि तद्विरहितं तु न किंचिदंतः पश्यामि सन्ध्यागतिनाथ चिरेदयास्मि ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यार्षे वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु नि० पू० चूडालोपाख्यानै चूडालात्मलाभो नामैकोनाशीतितमः सर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ एवमात्मनि विश्रांतां वदंतीं वराननाम् ॥ अबुध्वा तद्गिरामर्थं विहस्य वाच भूपतिः ॥ १ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ ॥ असंबद्धप्रलापास्मि बालास्मि वरवर्णिनि ॥ रमसे राजलीलाभीरमस्वावनिपात्मजे ॥ २ ॥ किंचित्पत्नकान किंचिद्योगतो प्रत्यक्षसंस्थितम् ॥ त्यक्तप्रत्यक्षसद्गुणः सकथं किल शोभते ॥ ३ ॥ भोगैरभुक्तैस्तुष्टोहमिति भोगान्जहाति यः ॥ रुषे वासन शब्दादीन् सकथं किल शोभते ॥ ४ ॥ भोगाभोगोपरित्यज्य रवेऽन्ये रमते तु यः ॥ एक एवाखिलं त्यक्त्वा सकथं किल शोभते ॥ ५ ॥ वसनाशन शय्यादीन् सर्वान् त्यज्य धीरधीः ॥ यस्तिष्ठत्यात्मनै वैकः सकथं किल शोभते ॥ ६ ॥ नाहं देहोऽन्यथा चाहं न किंचित्सर्वमेव च ॥ एवं प्रलापो यस्यास्ति सकथं किल शोभते ॥ ७ ॥ यत्पश्यामि न पश्यामि तत्पश्याम्यन्यदेव यत् ॥ प्रलाप इत्यसम्यस्य सकथं किल शोभते ॥ ८ ॥

संबद्धप्रलापतामेव ना किंचिद्विचिदियायुक्ते दर्शयति ॥ किंचिदिति ॥ ताकारस्यैव शोभाप्रसिद्धा यस्त्वाकारसामान्यं त्यक्त्वा निराकारतांगतः स शून्यप्रायः कथं शोभतेत्यर्थः ॥ ३ ॥ भोगैरभुक्तैस्तुष्यामीति यत्त्वयोक्तं तदप्यसंबद्धमित्याह ॥ भोगैरिति ॥ रुषाकोधेनेव ॥ ४ ॥ एकैवाकाशसंकाशो केवले लहदये रमे इति यत्त्वयोक्तं तदप्यसंगतमित्याह ॥ भोगाभोगे इति ॥ स्वयसाक्षाद्भोगो भिन्नभुत्यादीनामाभोजनमाभोगश्चेत्यनयोः समहारपरित्यज्य तत्साधनं विताप्य खिलं च त्यक्त्वा य एक एव शून्ये रवे पिशाचवद्गमते सकिल शोभते इति कथसंगच्छतामित्यर्थः ॥ ५ ॥ धीरधीः अतिक्रोधादिव धैर्यमात्रबलेन शरीतोष्णसुप्तुपादिदुःखानि सहमान इत्यर्थः ॥ ६ ॥ इदं चाहं मिदं नाहमिति यदुक्तं तदप्यसंबद्धमित्याह ॥ नाहमिति ॥ ७ ॥ पश्यामि यन्नयनरश्मिभिरिन्द्रियैर्व्यत्येतदुक्तं तनुन रामसंगतमिति नैतेशोभाहेतव इत्युपसंहरति ॥ यदिति ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ १० ॥ कटमिति ॥ नचेद्दिग्देदीन्मदीद्विनदिरित्यादिभ्योतेरिति भावः ॥ ११ ॥ अंगेति प्रसवो धने ॥ १२ ॥ रवेण प्रागभोदेव सत्त्वारस्तद्विषये न च्छावभूम् ॥ ता
 दशवारभ्यारवस्तदिति भावः ॥ १३ ॥ १४ ॥ पूर्वकवति ॥ अपाद्वाप्तं शशुजपायद्विषिदायनप्रशासकालेन तिगम्यते ॥ अन्यथा तत्पराधीनायास्तस्या एकान्तिरित्युपायो
 गत् ॥ ऊज्यस्य प्राण्यवर्धनस्य चिरत्नवरासिद्धिस्तुनकुलभूम्यादिरशानिरोधाप्याप्तम् ॥ १५ ॥ रवेरसिद्धिप्रयोऽजकक्रियाप्रसंगेन राम क्रियासाधन्ये निमिसजिज्ञासुराक्षिप
 दि ॥ पारिमिति ॥ पारिस्थित्यवरोजगमश्च जगत्सर्वस्वरूपान् क्रिययानि प्यादितद्वरयो विना कप्रारिकारकस्य रूकस्याप्युत्पत्तेरदर्शनात् ॥ तथैव सति क्रियानाम् स्वरूपस्य कयनि
 श्चति विचक्षिप्यादुपट्टस्यात् आपोऽभात्याप्रयोऽनवस्थाया द्वितीयेप्याधातः अक्षिराम फलानवस्थावैतिकया क्रियानामोषस्तुनउत्पत्तिरनुभूयते अनुभवपथमारोहति तद
 तस्मादालासिमुग्धासिचपलासिविलासिनि ॥ नानालापविलासेन कर्हामि क्रीडसुदरि ॥ १ ॥ प्रविहस्य हृदासेन शिखिभ्यजडतिभि
 याम् ॥ मध्याह्ने क्षातुमुत्पाय निर्जगामांगनाग्रहत् ॥ १० ॥ कष्टनात्मनि विभ्रान्तो मद्वांसि नुशुब्धान् ॥ राजतिखिन्ना चूडालास्वध्यापा
 रपराभवत् ॥ ११ ॥ तदा तयागतत्रापतादगाशयोजयो ॥ ताभि पार्थिवलीलाभि कालोषद्रुति योययौ ॥ १२ ॥ एकटानित्यवसा
 यानिरिच्छाया अपिसि यम् ॥ चूडालायाय भूवेच्छालीलयाखगमगमे ॥ १३ ॥ खगमागमसिद्धयर्थमथ सातृपकल्पका ॥ सर्वभोगान
 नाहृत्य समागम्य च निजानम् ॥ १४ ॥ एकैव कान्तिरतास्वासेनावस्थिता निका ॥ ऊर्ध्वगप्राणपवनचिराभ्यासचकारह ॥ १५ ॥ ॥ श्री
 राम उवाच ॥ ॥ यद्विदद्वैतार्थं किंचिज्जगत्स्यावरोजगमम् ॥ स्पदभ्युत्क्रियानास कयमित्यनुभूयते ॥ १६ ॥ कस्य स्पदविलासस्य धना
 भ्यासस्य भवेत् ॥ मक्षन् खगमनापेतफलपक्षे कशालिन ॥ १७ ॥ आत्मज्ञो वाप्यनात्मज्ञ सिद्धयर्थलीलायया ॥ कयससाधयत्येतद्य
 यातद्वदभेदो ॥ १८ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ निविधसंभवत्यगसाध्यं वस्तिह सर्वत ॥ उपदेयचहेयचतयोपेक्ष्य चरायव ॥ १९ ॥

इत्यथ ॥ १९ ॥ पुनराक्षिप्य प्रस्तुतपृच्छति ॥ कस्म्यति ॥ एतावन्मनादिसिद्धिनात कस्य स्पदविलासस्य फलनवर्षिष्वेत्यथ ॥ १७ ॥ अनात्मज्ञ सिद्धयर्थ आत्मज्ञो लीलाया
 बाह्यं तिसृज्जगत्कथनकमप्यसाधयति तदपि वक्ष्ये ॥ १८ ॥ भवेद्यथात्मप्रदानवस्थादिको यो यो यद्विक्रियास्तद्व्यपमाप्रसिद्धये कारकापेक्षा स्यात् नमुतथा किन्नुकि
 यासाध्यस्वरूपस्य फलनिष्पत्तये हि यद्युत्तानिकारकाणि नातीत्येकनया क्रियाभवत्तवे ॥ नयाद्विकृतस्य साध्याकारकाणि साधनतावध्यपदेदुशक्यते ॥ तथा च साध्यसा
 धनोऽप्यविवक्षितक्रिया क्रियानसाध्योपक्षिप्तसाधनेभ्य साधनतरमपेक्षन्तदतितासाक्षिकयकूटस्वशाकारणमिति विक्ष भ्यानि रक्षकारा एव स्यारायेन वसिष्ठ उवाच अस्माधानानुकूल
 गोप्य एव साधारण क्रियासाध्यभिन्न उपदेशायति ॥ विचक्षिपमिति ॥ उपशान्तु द्विषिष्यो भूतस्तु उपदेयप्रवृत्तिविषय इत्यनुद्विष्टे यद्येयनिवृत्तिविषय उपेक्षा नु द्विगतम्यमुपे
 स्यतर्ह्येतादौप्येपि कपोपशारादेनोपक्षयापन्नवर्ष कतद्विलोक्येव्यवहारदर्शनादीर्णसाध्यम् ॥ १९ ॥

तेषु फलवैलक्षण्यदर्शयति ॥ आत्मभूतमिति ॥ आत्मनः स्वस्य भूतमनुकूलम् ॥ एतयोर्होपादेययोर्मध्यमांतरालिकम् ॥ २० ॥ आह्वानकरं साक्षात्परया वा सुखानुकूलम् ॥
दुःखनिवारणसाधनस्यापि सुखानुकूलत्वादेव तत्साधनोपादानसिद्धेरिति भावः ॥ तद्विरुद्धसुखविधातिवादे द्वे व्यत्वादिभिः भावः ॥ २१ ॥
त्रय एते साध्यो मेदा अज्ञानाभवेत्याह ॥ सन्मतेरिति ॥ २२ ॥ विदुषस्तृतीयकल्पाभ्युगमेपिन काश्चिदोष इत्याशयेनाह ॥ केवलमिति ॥ २३ ॥ एकमेव वस्तु एकस्यैव पुरुषस्य बोधरीग
वैराग्यावस्थाभेदेन बोधासपद्यते इत्याशयेनाह ॥ ज्ञस्येति ॥ एव सिद्धार्थलीलायाधवा इति प्रश्नाशयोरुपपत्तिमुक्त्वा कथं संसाधयत्येतद्विश्रंसासाधनश्रावयति ॥ शृण्वित्यादि
ना ॥ २४ ॥ तत्र सिद्धितारतम्ये चिराचिरया लापेक्षया च निमित्तान्याह ॥ देशेति ॥ २५ ॥ एषा देशादीनां चतुर्णामध्ये श्रीशैलयाद्युत्तमदेशादि चतुष्टयमलनेशीर्षसिद्धिलाभायो
गमवज्रपादिक्रियाया इतरे देशाद्यनुष्ठितक्रियापेक्षया प्राधान्यस्योत्कर्षस्य कल्पनाभावति ॥ फलोत्कर्षोपित इनुसायैवेत्याह ॥ सिद्धादीति ॥ यतस्तसिद्धादयः फलोत्कर्षकमाअ

आत्मभूतं प्रयत्नेन उपदेयं च साध्यते ॥ हेयं संत्यज्यते ज्ञात्वा उपेक्ष्यं मध्यमेतयोः ॥ २० ॥ यद्यदाह्वानकरमादेयं तच्च सन्मते ॥ तद्विरुद्धम
नादेयमुपेक्ष्यं मध्यमं विदुः ॥ २१ ॥ सन्मतेर्विदुषो ज्ञस्य सर्वमात्ममयं यदा ॥ त्रय एते तदा प्रक्षाः संभवंति न केचन ॥ २२ ॥ केवलं सर्वमेवे
दं कदाचिच्छीलया तथा ॥ उपेक्षापक्षनिक्षिप्तमालोकयति वानवा ॥ २३ ॥ ज्ञस्योपेक्षात्मकं नाम मूढस्यादेयतांगतम् ॥ हेयं स्फारविराग
स्य शृणुसिद्धिक्रमः कथम् ॥ २४ ॥ देशकालक्रियाद्रव्यसाधनाः सर्वासिद्धयः ॥ जीवमाह्वादयं तीह वसंत इव भूतलम् ॥ २५ ॥ मध्ये चतु
र्णामेवैषां क्रियाप्राधान्यकल्पना ॥ सिद्धादिसाधने साधोतन्मया स्तेयतः क्रमाः ॥ २६ ॥ गुटिकां जनयद्वा दिक्रियाक्रमनिरूपणम् ॥ त
त्रासतां च दोषोत्रविस्तारः प्रकृतार्थहा ॥ २७ ॥ रत्नौषधितपोमंत्राक्रियाक्रमनिरूपणम् ॥ आस्तामेव किलैषोपि विस्तारः प्रकृतार्थहा
॥ २८ ॥ श्रीशैलसिद्धदेशे च मेवादीवानि वासतः ॥ सिद्धिरित्यपि विस्तारः कृतार्थप्रकृतार्थहा ॥ २९ ॥

पितन्मया स्तादशक्रियोत्कर्षानुसारिण इत्यर्थः ॥ २६ ॥ अस्त्वेव कित्तस्तत्राह ॥ गुटिकेति ॥ तत्र खगमनादिसाधनानि सिद्धगुटिकासिद्धांजनसिद्धखड्गसिद्धपादुकादीन्यपि
उडामरतत्रयोगिनी कल्पादिविस्तृतबहुपथप्रसिद्धानि सन्ति ॥ कथं संसाधयत्येतद्यथा वद्वदमेव भोदित्वदीपप्रश्रयतत्क्रियाक्रमनिरूपणकर्तव्यमिति चेदभिप्रायस्तर्ह्येवित्तनो
न्यातदसंभवात्तद्विस्तारकार्यः ॥ तेन तत्रागुसिद्धिषु विषये अस्तमाजिज्ञासुनामतत्त्वविदां च त्वदतिरिक्तश्रोतणद्वैवादिभिलाषो देयतत्रैव प्रवृत्त्या महादोषः स्यात्तत्रापि सुवि
स्तारः प्रकृतस्यात्मतत्त्वश्रवणार्थस्य विप्ररूपत्वाद्विपातक इति तन्निरूपणमत्रोचितमित्यर्थः ॥ २७ ॥ एष न्यायो मणिमत्रादिसाध्यसिद्धिक्रमनिरूपणे श्रीशैलादिसिद्धदेशानि
वाससाध्यसिद्धिक्रमनिरूपणे च योज्य इत्याह ॥ रत्नेति द्वाभ्याम् ॥ २८ ॥ हे कृतार्थतिराम सर्वो धनतासासिद्धीनां स्तादशदृष्ट्या तु च्छेतेति योतनार्थम् ॥ २९ ॥

[illegible]

तस्माद्धिव्यजकयाप्रसगापतितामिमाम् ॥ प्राणादिपवनाभ्यासक्रियांसिद्धिफलाभ्यु ॥ ३० ॥ अतस्यात्यखिलास्त्यक्तासाध्या
र्थतरवामना ॥ गुदादिद्वारसंकोचान्स्थानकादिक्रियाकर्म ॥ ३१ ॥ भोजनासनशुद्ध्याचसाधुशास्त्राद्यभावनान् ॥ स्वाचारान्भुजना
संगात्सर्वस्यागात्सुखासनान् ॥ ३२ ॥ प्राणायामपनाभ्यासाद्रामकालनेकेनचित् ॥ कोपलोभादिसंलग्नाङ्गगत्यगाच्चसुव्रता ॥ ३३ ॥
त्यागादाननिरोधेषुभयातिविधेयताम् ॥ प्राणाभ्युत्पत्तयस्त्यपुंसोभ्यह्वाह्वाखिला ॥ ३४ ॥ रात्र्यादिभोक्ष्यपर्वता समस्ताएवस
पद् ॥ देहानिलविधेयत्वासाध्याससर्वस्वरापव ॥ ३५ ॥ परिमहलिताकारामर्मस्थानंसमाश्रिता ॥ आंजवेष्टनिकानामनादीनादीश
ताश्रिता ॥ ३६ ॥ र्वणाप्रावर्तसदृशीसखिलावत्तसन्निभा ॥ लिप्यार्थोकारसस्थानाकुहलावर्तसंस्थिता ॥ ३७ ॥ देवासुरमनुष्यपुच्छ
गनदलगादिषु ॥ कंटादिव्यजजतेपुसर्वेषुप्राणिपृदिता ॥ ३८ ॥

सर्वसंस्तुतारिद्वानिलदिधेयत्समुक्तमुपपारिपतुसर्वेष्टमद्यद्वाप्तमतिस्वद्वारात्मपाननादीशानाभिनान्मूलाधारद्वारभ्यआत्मपर्यवसमष्टुक्केच्युनुपविष्यतिगतीन्मूलाधारेसाध
मिष्वत्पद्यन्तानां सुमकुडलीनिराक्तिकाभीष्टुपशानार्थवक्ष्यपयति ॥ परिषद्वलिताकोत्सादिता ॥ परिषद्व्यवहारशास्त्राभिपरिवर्तितास्वात्परिमद्वलिताकारात्मन्यर्थाभावाभापिना
दीर्घाभेदेष्टमपराधेष्टनिकानाम् ॥ १६ ॥ नांमूलाधारेस्तानां कुडलीसंस्थानानुक्रमेणवक्ष्यपयति ॥ वीर्येति ॥ वीणावद्व्यापमूलभागेनसिद्धोरेस्तात्मकस्तथीमूलपरिव्रजन
रूपसंतिष्ठपरिव्रजनरूपाभावात्तत्त्वदराणि ॥ त्रिप्यालेखनेनप्रदरानिर्गुणकारस्याधमर्षकारस्तत्त्वसंस्थानमिद्वसंस्थानंयस्या ॥ द्रविडाक्षरेपूर्वार्धमिद्वनागराक्षरेउत्तरा
धविद्वद्व्यात्संस्थानंरूपनिवर्ध ॥ अर्धेनपुसकमित्येकदेशितासमास ॥ ओमाह्याभ्येतिपाठ्यम् ॥ १७ ॥ इत्यन्तननुपपद्येवकिन्तुसर्वपाप्मिपारारिष्यस्याह ॥ देवति ॥ १८ ॥

शीतेनार्तं शीतार्तिं निवारणाय दृढवद्धमंडल इति यावत् ॥ तथा विषस्य सुभस्य भोगीद्रस्य भोगकायस्तद्वद्धमंडलं यथा ॥ सिताशुभा ॥ कल्पाग्निना विगलता अंतर्वलयकारे
 खारुक्तेनेदुनानुत्पवद्धाकुडलीवलयाकतिर्यथा ॥ अथवा कल्पने जरणसमर्था भवतीति कल्पो मिर्जाठराभिलेन विगलन्यो मूर्ध्नि योगशास्त्रप्रसिद्धश्चंद्रः स एव चित्तीयमूलाधा
 रे प्रसूतोपनी भूयतत्र वद्धकुडलाकतिस्तद्वस्थितेत्युत्प्रेक्षा ॥ ३९ ॥ ऊरुपदेन ऊरुमूलसंधिर्गुर्दक्षणेन यो न्यतेतत आरभ्य भूमध्य पर्यंतं यानि रंध्राणि तानि स्पृशतीति प्वनस्यूता मनोव
 त्तिभिरतश्च चलावहिश्च पवमानेन प्राणादिना सस्पृशदा ॥ ४० ॥ तस्यामूलैत. सार्द्धां चिचलयाकाराकुडलिनीसद्भाविच्छीकिदर्शयति ॥ तस्याइति ॥ तस्मिन्मूलाधारे वीणामूले
 र्लक्षेण त्रीने वलसती परमसूक्ष्मा पराख्या सर्वशब्दमूलभूता गतिशब्दब्रह्मात्मिका स्फूर्तिं सैव प्राणसगान्नाभिद्वयकदंशेषु तरोत्तरं व्यक्ततरा पश्यतीमध्यमावैखरीत्यादिभेदा
 न्भजते इति ॥ तथा चोक्तमत्र शास्त्रे ॥ चैतन्यसर्वभूतानां शब्दब्रह्मेति यद्विदुः ॥ तस्याप्यकुडलीरूपप्राणिनां देहमध्यगम् ॥ वर्णालिना विभवंति गद्यपद्यादिभेदत इति ॥ सावेनाप्यु
 क्तम् ॥ यासां मित्रावरुणसदनादुच्चरतीं विषादि वर्णानि त्रयप्रकटकरणप्राणसगाद्यसूते ॥ ता पश्यतीमध्यममुदितामध्यमा बुद्धिसंस्थावाचवक्त्रे करणविशदावैखरीचप्रपद्ये इति ॥ ४१ ॥
 शीतार्तसुसभोगीद्रभोगवद्धमंडला ॥ सिताकल्पाग्निविगलार्देदुवद्धकुडली ॥ ३९ ॥ ऊरुभूर्मध्यरंध्राणि स्पृशतीति त्तिचंचला ॥ अना
 रतंच सस्पंदापवमानेन तिष्ठति ॥ ४० ॥ तस्यास्त्वभ्यंतरे तस्मिन्कदलीकोशकोमले ॥ या पराशक्तिः स्फुरति वीणावेगलसद्गतिः ॥ ४१ ॥
 साचोकाकुडलीनाम्नाकुडलाकारवाहिनी ॥ प्राणिनां परमाशक्तिः सर्वशक्तिजवप्रदा ॥ ४२ ॥ अनिशानिः श्वसद्द्रूपारुषितेव भुजंगमी ॥
 संस्थितो ध्वीकृतमुखी स्पंदनाहेतुतांगता ॥ ४३ ॥ यदा प्राणानि लोयाति तद्विदुः कुडलिनीपदम् ॥ तदा संविदुदेत्यंतर्भूततन्मात्रबीजभूः
 ॥ ४४ ॥ यथा कुडलिनी देहे स्फुरत्यज्जडवालिनी ॥ तथा संविदुदेत्यंतर्भूदुस्पर्शवशोदया ॥ ४५ ॥ स्पर्शनं मृदुना न्योन्यालिनि कतत्रयंत्रयोः ॥
 यथा संविदुदेत्युच्चैस्तथा कुडलिनी जवान् ॥ ४६ ॥

सर्वासाप्राणोद्दिगुबुद्ध्यादिशक्तीनामापिसत्तास्फूर्तिप्रवृत्तिनिर्वाहकत्वाज्जवप्रदा ॥ ४२ ॥ तत्र कथमप्राणशक्तिर्जवप्रदातदाह ॥ अनिशमिति ॥ सैव स्वमुखास्त्राणमूर्ध्वं क्षिपति अ
 पानचाध आकर्षतीत्यनिशानिः श्वसद्द्रूपेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ कथंबुद्धिशक्तिजवप्रदातदाह ॥ यदेति ॥ यदा तद्विस्थितः प्राणः कुडलिन्या आकटः सन् अपानवत्या कुडलिनीपदया
 तितदा भूततन्मात्राण्यपचीकृतभूतान्येव बीजमुपादानं यस्म्यतथा विधे अतः करणे भवतीति भूर्जीवसंविनस्य तिसकस्याभ्यवसायाभिमानरागादि वृत्तिभेदैरत रुदेतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥
 कथंचेद्विधशक्तिजवप्रदातदाह ॥ यथेति ॥ एवमप्राणबुद्धोराहितज्ञानक्रियास्वशक्तिः कुडलिनी देहे मृदुस्पर्शविषयसन्निष्कर्षोपेयतेषाचक्षुरादीनां वशोदयासती देहे यथा यथा
 यादशभोजकादृष्टदृष्टसामयी विविधेण स्फुरति तथातत्तदिद्वैतार्थविशेषस्फूर्तिरफलभोगादिलक्षणा संविदुदेतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ कथमृदुस्पर्शवशानुगातदाह ॥ स्पर्श
 नामिति ॥ कुडलिनीजवात्तथा स्फुरति यथा मृदुना चक्षुरादिना विषयस्पर्शनप्रथममुदेति ॥ तथा च तत्रयंत्रकार्यकरणसपातयुनक्तीति यत्र युः प्रमाता तस्य वृत्तिद्वारा बहिर्निर्गतस्य
 वासं विषयेण सह अन्योन्याभ्यां लिंगनमन्योन्यालिंगिका ॥ भावेण बुद्धेः ॥ वृत्तिव्याप्तिप्रयुक्ता व्याप्तिरुदेति ॥ तया च यथा विषयावरुणभगे उच्चैः स्फुटतरां संविद्वदादिप्रथा उदेति
 तथा तेन तेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ ४६ ॥

तत्रमूलाधारस्यापाः कुण्डलिन्याश्चक्षुरादिप्रवर्तनेनाब्जोद्धारमित्याशयेनाह ॥ तस्यामिति ॥ उत्पद्यतेप्रतापते ॥ विलीयतेसकुचति ॥ ४७ ॥ कथमुत्पद्यतेविलीयतेचनवाह ॥
 नित्यमिति ॥ प्राणान्मनाहोष्मन्मयाअपानात्मनाअथप्रवेशोन्मुखपातया ॥ उक्तमुपसृहरति ॥ सेति ॥ सामानीसाधारणी ॥ समानराख्याज्ञावेत्यर्थोवाप्यजिह्वापि
 इदमलङ्घितस्यप्रत्यलोप ॥ ४८ ॥ अपरिच्छिन्नापाभिन्नामूलाधारमाहीमूलपरिच्छिन्नकुण्डलिन्याःस्थित्वाद्ब्रह्म कथयिष्येतिरामपृच्छति ॥ आकल्पयति ॥ आक
 ल्पादिकालत ॥ सर्ववित्तवस्तुत्रभापरिच्छिन्न ॥ देशकालपरिच्छेदाभावात्स्यापिबलुक्तप्रतिच्छेदाभावत आधेयस्यारायेनोभयोरुपोपादानम् ॥ ४९ ॥ वासिष्ठस्तुतर्हि काल
 कथयरेच्छेदाभावेपित्तवस्तुभूतपुनरित्युपादानव्ययम् यदिस्यटीकप्रणायामस्यपृथग्यपदान्तर्हिदेशकालपरिच्छेदाभावेपित्तसमानमितिअपानाधारव्याजोनेदर्शयन्तिराका
 षायादिर्द्विपयायाम्भितार्कबाकारणपटादिमोक्षरतयासांभिव्यक्तमर्थातदासंविद्धुर्मेतत्भूतन्माधवीजश्रीरस्युक्तार्थविलारादिधरिष्यन्तस्यूलसमवेद्ब्रह्माकारपरिणतभूतसा
 तस्यासमस्तास्यब्रह्मनाब्जोद्धत्यकोशगा ॥ उत्पद्यतेविलीयतेमहाणवहवापगा ॥ ५० ॥ नित्यपातोऽसुकतयाप्रवेशोन्मुखपातया ॥
 सासवसविदावीजत्येकासामान्युदाहृता ॥ ५१ ॥ श्रीरामउवाच ॥ आकल्पादनवच्छिन्नाचित्सवित्सर्वमस्तिहि ॥ तस्मात्कुण्ड
 लीनकोशालेनार्थेनोदयस्तु ॥ ५२ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ सर्वत्रसर्वदासर्वचित्सविविद्यतेनय ॥ किंत्वस्याभूततन्मात्रवशाद्
 भूतयकचित् ॥ ५३ ॥ सर्वत्रविद्यमानाप्रदेशेभूतरत्नायते ॥ सर्वगोप्यातपसौरोमित्यादीर्नैवविजृम्भते ॥ ५४ ॥ क्वचिन्नष्टकंचिरस्मष्टक
 चिदुच्छन्नतगतम् ॥ वस्तुवस्तुनिदृष्टतत्त्वज्ञावैर्विजृम्भितम् ॥ ५५ ॥ एतद्भूतक्रमेणाद्ब्रह्मणुब्रह्ममितेनय ॥ देहस्वेचययोदतिभृश
 सविन्मयक्रम ॥ ५६ ॥ चतनचैतनभूतजार्तव्योभतयाविलम् ॥ सर्वचिन्मात्रसन्मात्रशून्यमात्रत्रयथानम ॥ ५७ ॥

पक्षेविधिवोविशेषाभिप्यक्तिरित्याह ॥ सवमेत्यादिना ॥ ५० ॥ भगुरेशकतपरिच्छेदाभावेसवित्सर्वप्राप्तेत्येतादृशक्योपाधिवशाद्वस्तस्य स्फुटीभावाद्दतिवृत्तात्माचटे ॥
 सवमेति ॥ तद्व्यापनद्वयोऽत्रवच्छ्रयमतिर्विवनाभ्यांदिगुणीकृतप्रथमाद्ब्रह्मलभूताकालस्यकथंदिक्षिचोषन्याऽव्यवलीप्रवर्तित्यर्थ ॥ तद्योपाधिरुक्तवद्वलीभावेनस्कटीभावे
 दृष्टतयाह ॥ सवमेदति ॥ ५१ ॥ तस्याप्युपाधिमालिन्यतारतम्येनचिदाभिप्यक्तितारतम्यमित्याह ॥ क्वचिदिति ॥ यच्छिच्छादिवस्तुनितिविद्वस्तुअविद्याकाळोनाभिभावास्तम
 धारित्यशैत्यमिवमष्टमदर्शनगतम् ॥ देवमनुष्याद्विद्विभगुनस्पष्टमभिप्यक्तम् ॥ दक्षादिछेदोपकृष्टाच्छन्नतयाहि सवेदनविवेकासमतागतदृष्टम् ॥ चिदंशमवनसत्तारोमतरतम्यमि
 त्याह ॥ तदिति ॥ तेषांअधिपोपाधीनासर्वानुग्राहसिद्धे सद्भावेरेवच्छेदोलस्यवर्षविजृम्भितमनमिभूतमित्यर्थ ॥ ५२ ॥ उक्तमेवाभिप्यक्तितारतम्यंक्रमदासगसमानोर्निरूपयितुं
 पतिजानीत ॥ एतदिति ॥ स्वेमनुष्यादिदृष्टव्यास्तुस्याधरादिदेहेययापादृशतारतम्यम् ॥ ५३ ॥ तदुपोद्घातेनसुक्ष्मसूक्ष्मज्ञानाभ्यासप्रपञ्चनायसंवाधिविधानसन्निदेकरससर्वप्र
 षतद्ब्रह्मप्राप्त्यात्मन्यन्यार्थानिर्दिशति ॥ अतनेति ॥ नभोनभोषदसं विभुसुप्रमथ ॥ ५४ ॥

तस्मिंस्तथैवस्थितेभायाकल्पितेकदेशेआकारादिसुक्ष्मभूतानाक्रमदध्यासान्तदेवभूतमात्रात्स्वरूपकस्थितमित्याह ॥ तद्वीति ॥ ५५ ॥ ततस्तन्मात्रपचकक्राणामनवुद्धिज्ञान
द्वियकर्मद्वियमितपचधागतलिगशरीरमतीविवतयाप्रविश्यदीपादीपशतमिवसंपन्नस्त्वसविदमतर्तुाजन्मादधिकाराआदिपदाजापदायवस्थाभेदाश्रयस्मिस्तथाविद्वि
त्वजीवभावमिति यावत् ॥ लक्षसेलक्षयसि ॥ छादसउपग्रहव्यत्यय ॥ ५६ ॥ कानिचिह्मिगारमपरिरिटा निपचकानिजीवस्यदेवमनुष्याकारवासनानसारिसकल्पलव
रूपिणास्त्वसत्तामात्रकेणैवपर्चाकरणद्वारास्थूलदेहत्वज्जति ॥ ५७ ॥ देहप्रकरणाद्धेमादित्वधत्तूरादिस्थावरशरीरताम ॥ अथवातिर्यगादित्वमित्यादिपदादेवस्थावरदेहपरि
ग्रह ॥ हेमादित्वमित्यनेनस्वर्णरजतरवर्परोपलक्षितब्रह्माहत्वतर्गतभुवनादिभोग्यतर्चेत्यर्थ ॥ ५८ ॥ अस्त्वैकतत्त्वत्वाह ॥ एवहीति ॥ स्थितसिद्धम ॥ तसंधिष्ठानचैत
न्यसर्वत्रास्तीतिषट्पाद्यपिचेतनकिनस्यात्तत्राह ॥ चिदिति ॥ ५९ ॥ पचकवशाच्चैतन्यामिष्यजक्राणादिपचकयादितर्लगेदेहमावान्यादेवमनुष्यदेहादौमुख्याचेतनाभि
तद्विचिन्मात्रस्त्वमात्रमविकारंस्त्वनामयम् ॥ क्वचित्स्थितसंविदेवभूततन्मात्रपंचकम् ॥ ५५ ॥ तत्पंचधागतद्वित्वंलक्ष्मस्त्वसंविदम्
अंतर्भूतविकारादिदीपादीपशतंयथा ॥ ५६ ॥ स्वसत्तामात्रकेणैवसंकल्पलवरूपिणा ॥ पंचकानिवजंतर्तुादेहदेहत्वंतानिकानिचित् ॥ ५७ ॥
कानिचित्तिर्यगादित्वहेमादित्वंचकानिचित् ॥ कानिचिदेहतादित्वंद्रव्यादित्वंचकानिचित् ॥ ५८ ॥ एवंहिपंचकस्पर्दमात्रंजगदिति
स्थितम् ॥ चित्संविदत्रसर्वत्रविवर्तरेषुनंदन ॥ ५९ ॥ केवलंपंचकवशाद्देहादौचेतनाभिधा ॥ जडस्पर्दाभिधाक्वापिस्थावरादौजडाभि
धा ॥ ६० ॥ यथास्तब्धःस्थितोवाचिरिवस्यलमिवास्थितः ॥ पंचकेपुनथुतच्चिह्नोलरूपाजडान्विता ॥ ६१ ॥ इतःसौम्यदत्तोलातःकिम
द्विरिति नोयथा ॥ विकल्पादौतथैवेतत्पंचकंहिजडाजडम् ॥ ६२ ॥ देहादिपंचकंजीवःस्पंदःशौलादिकंजडम् ॥ स्थावराद्यनितस्पर्दिस्व
भाववशतो नय ॥ ६३ ॥

धा ॥ कापिपर्यष्टीलिंगस्थूलदेहयो समप्राधान्याज्जडस्पर्दाभिधाजडचेतनाभिधा ॥ स्थावरादौतर्लंगस्यतत्त्वंदेवमात्रत्वेनवह्निर्जनैश्चेतनत्वाविभावनज्जडाभिधाप्रसिद्धे
त्यर्थ ॥ ६० ॥ त्रिष्वपिचित्कथतरतम्येनस्थितेत्यवदटानमाह ॥ यथेति ॥ यथादिधावेलीनोपुनसमृद्धसायशिरारपवनसपर्कद्विलानटेक्रमादूर्ताभावात्तत्त्वोनिश्चलस्थित
सत्तद्रवप्रदेशोवाचिरिवचल ईषद्वनप्रदेशेपञ्चल अत्यतपनप्रदेशेस्थलमिवाचलश्चस्थितस्तथैवपाचिनरतिर्धकस्थानवरदेहदेहपुपचकेपुलोत्तरूपादृष्टोलोअत्यतजाड्या
न्विताचस्थितेत्यर्थ ॥ ६१ ॥ यथाक्वचिद्वर्तमानेनलोलत्वाभावोपिनस्पनादिव्यत्यव्याघातस्तथास्थावरादिभावेपिनचिद्रूपतास्मिन्नित्याह ॥ इतद्विति ॥ नोद्वेति काकु ॥ किमद्विरि
तिव्यपदेशेनभवतिकुतुभवत्येवयथातथैवेतरसुरनरतिर्यविकल्पादौचैतन्यमक्षतमित्यर्थः ॥ अथवायजडाजडविकल्पोऽप्यस्तपंचकधर्मएवमचिद्वर्तमानस्यानिर्धर्मकत्वादित्
त्याशयेनाह ॥ पचकहीति ॥ ६२ ॥ पचकेस्यभाववशतर्देहशावहवोविकल्पादृष्टादित्याह ॥ देहादीति ॥ देहाद्याकारपरिणतपचकक्राणधारणार्थीनस्पर्दचेतन्याभ्याजीव
श्चेतनस्तयोजकस्पर्दरोलादिकजडमेव ॥ स्थावरादिशरीरानुवासानिलायीनस्पर्दिअतश्चेतनमित्यादिव्यवस्थितविकल्पात्स्वभाववशतोदृष्टादित्यर्थः ॥ ६३ ॥

ननस्य स्वात्मना भाव स्वभावे सकयविद्वद्विषयस्वात्मक स्यात् विरोधोद्विषयात्पेक्ष स्वभावस्त्वन्यथेष यदिस्वीयोभावा स्वभावस्तथाप्यसौस्वभावाप्रसाधेक्षोनरसापेक्ष
नृतिरुपयसपक्षस्यविषयस्यस्वत्वयतिमिसवास्यादितिय र्पयर्पुन्युभयतार्हित्ययात्स्वभावविद्यायावाध-पयर्पुन्योनभ्या ताएवद्विषिआहाराभ्युदया ॥ स्वापुनरुक्तनाये
स्यादप्यगतपत्यर्थेनभ्यनाद्वैरुद्धागपय ॥ षष्ठशीतल्लादिधमपरार्हिमाभ्याद्विधर्मपरसाक्षिभविन्दतिपुषपकरीषसर्गषपरिदृश्यतदत्यय ॥ स्वभावावितित्यक्त्येप
कर्मण्यपयर्थ ॥ १४ ॥ अथवावाग पनपयन्योऽप्यगतस्यावासनाकथ्यतविकल्पकस्यकथयानुवाहित्वनतत्परार्थानत्याह किन्तुपृहीतवासनाशानानन्तद्विद्वद्विकल्पभावेन
विस्तरणीयत्वात्पनोपयकानास्थिरपरद्वयपनूपाजनयोभ्यादस्याह ॥ यहीतति ॥ तानिरविकल्पनविरोधयाभ्योच्येआदितिभाष ॥ १५ ॥ अथवातनासामप्यपराध पूष
पुषविद्वद्विषयसदसवासनानुमात्रित्वात् अतःआसन्नविद्वद्विकल्पकस्यामूलकविविप्यनपुसाधिसमितदन्तव्यविद्वद्विकल्पसहस्येयतनुविषयस्तान्विशिमावासनापुषपयनु
वाच पयनुयोन्या स्वभावाद्वापुनरुत ॥ गतोप्यादिविमाभ्यादिवोक्तेतिपरिद्वयते ॥ १४ ॥ गृहीतवासनांशानांपुष्टाभावविकारिणा
म् ॥ स्थितय पयरानां हि योज्या पयनुयोजने ॥ २५ ॥ वासनासु विपर्यक्तादितोनेतुमितश्रता ॥ पुसाप्राज्ञनशक्यतेसुखपयनुयोजि
तुम् ॥ १६ ॥ अशुभेवाशुभेवापितेनपयनुयोज्यते ॥ मनुद्ववासनचान्यत्वचकसुतवामनम् ॥ १७ ॥ यन्नपयर्पुन्योगस्यफलमनुपुष
त ॥ तनतसप्तयुंजतनाकाशानुष्टिभि क्षिपत् ॥ १८ ॥ दृष्टाप्रतिष्ठाभेवापापयचरनाहिराशय ॥ विवेकनिष्ठा कीटायाएतस्यावरजग
ना ॥ १९ ॥ मसुमवासनाधेचिपयस्यावरजातय ॥ मयुद्ववासना केचिपयानरसुरादय ॥ २० ॥ सवासनाविला केचिपयैततिर्य
गादय ॥ प्रक्षितवासना केचिपयैतमोक्षगामिन ॥ २१ ॥ अपस्वास्त्वसवित्सुमनानुद्धादिका रुता ॥ हत्वपादादिसयुर्क संज्ञा प
चयराशिभि ॥ २२ ॥

पानिनुराक्यतत्त्वभावादयदस्याह ॥ वासनादिति ॥ ११ ॥ पुसापुन्युमेतिपक्त्वात्परार्हिभावेयुमेवार्हिभावेवापयुद्ववासनंमुमवासनंयपयचकतिष्ठति ॥ तेनवासनैवतद्वै
नयपनुपायतदत्यय ॥ १२ ॥ किंचवासनार्पयर्पुन्योमस्यतत्त्वसोपायोयमवतकत्वेनसकलता स्वभावादिपयनुयोगस्यनकिंचित्सकलमस्तीत्याह ॥ यमति ॥ १८ ॥ अतए
ववासनासपुण्यास्तताभावाभावा स्वपराधयोपिपुण्यस्यनिष्ठमनिष्ठानुच्छन्नायेथेतद्विप्यनिष्ठा-सपयनेविवेकनिष्ठारोहविभोगादितिरुद्धाअपिकीटायादयनुच्छन्नरास्य
यतदस्याह ॥ यमापति ॥ १९ ॥ अतएववासनात्वापमयोधतारतम्यदेवपयचकपुस्यादार्हिविषमयवित्सुमनानुद्धत्यदशयति ॥ मयुमेतिद्विआभ्याम् ॥ २० ॥ वासनाभिरावितेना
स्यच्छन्नेवतदसद्विना सवासनविच्छा ॥ यमिमावासनास्यकथासन ॥ २१ ॥ वासनावैविष्यभेदेवदेवतदपिपयचकाराधिराकाशभूमिपमनारविनिचिपयवद्धारक्षमहस्तापाना
रिलक्ष्यभिनकर्मदयसपयर्पेदेनरादिपयचकाराधिम स्वाहुत्वासुखमित्येवतदार्हियोग्यत्ववद्धारोचितमनानुद्धकारोचितमहस्तुत्योप्रमाप्यरसनस्पर्शादिकाअतर्वाप्तकरणद्व
यासंस्था संकेत इत्याअनपुष्टाव्यभिचारिणविस्रभावाद्दृश्यतदितिभाष ॥ २२ ॥

निर्यग्भिः पञ्चादिभिस्तु चत्वारः पादाः शृगेषु च्छेति पक्षिभिस्तु चंचुः पक्षौषु च्छेपादौ चेति सपैस्तु फणाभोगः पुच्छमिति कर्मिकीर्तयामशकादिभिश्च स्वस्ववासनानुरूपव्यवहार
योग्या अवयवादिसकेता कल्पिता इत्यर्थः ॥ ७३ ॥ आद्यतमेष्वेषु च लैर्विकारिभिर्जडैश्च ॥ अधिष्ठानसद्रूपेण तु अचलैरजडैश्च ॥ ७४ ॥ एवं पंचकाख्यलिगभेदानंतानुपवर्ण्य
तेष्वेकतमस्य कस्यचि कर्मोपासनसमुच्चयानुष्ठानफलसमष्ट्यहंभावप्रामस्य कश्चिदेकः सकल्पपरमाणुरस्य ससारनभोदक्षस्य बीजमित्याह ॥ एवमिति ॥ समष्टिगोचरत्वादिभि
र्यामः सकल्पं भिसकल्पलक्ष्णः परमाणु सर्गाख्याणामाकाशदक्षणाणां बीजतेषु च सर्गाकारादक्षेष्टद्रुमानि पंचकानीत्यहोमायेत्यर्थः ॥ ७५ ॥ सर्गाणामाकाशदक्षत्वयदुक्तत

निर्यगादिभिरप्यन्यैरन्याः संज्ञाः प्रकल्पिताः ॥ स्यावरादिभिरप्यन्यैरन्याः संविदः कृताः ॥ ७३ ॥ इति साधोः स्फुरंती मेचित्राः पंचकरा
शयः ॥ रूपैराद्यंतमध्ये पुचलाचलजडाजडैः ॥ ७४ ॥ एवमैकोभिसंकल्पः परमाणुर्महीपते ॥ बीजमाकाशदक्षणां सर्गाणि तेष्विमा
नितु ॥ ७५ ॥ इन्द्रियाणि च पुष्पादिविषयामोदवर्तिह ॥ इच्छाभ्रमर्योराजंत्यो मंजयश्चंचलक्रियाः ॥ ७६ ॥ लोकांतराणि स्वच्छानि गु
ल्मानुलं समेरवः ॥ पल्लवानोलजलदालतोलोलादिशोदश ॥ ७७ ॥ वर्तमानानि भूतानि भविष्यंति च यानि तत ॥ जयंति तान्यसंख्यानि
फलानिरधुनंदन ॥ ७८ ॥ पंचबीजास्तएते हिरामपंचकपादपाः ॥ स्वयं स्वभावाज्जायंते स्वयं नश्यंति कालतः ॥ ७९ ॥ स्वयं नानात्वमायां
तिचिरं जाड्यास्फुरंति च ॥ स्वविविक्ताः शमंयांति तरंगादववारिधौ ॥ ८० ॥ इतोयांति समुत्सेधमि तोयांति शमं स्वयम् ॥ एते जाड्या वि
वेकाभ्यां तरंगादवतो यधौ ॥ ८१ ॥ ये विवेकवशमा लयंगतारामपंचकविलासराशयः ॥ तेन भूय इह यांति संस्थितिं प्रभ्रमंति जगतीति
रेमुहुः ॥ ८२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मोक्षोपायेषु निर्वाण० पू० चू० पंचकविलासो नामाशीतितमः सर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥

रुष्णदाभोदादिकल्पनयोपपादयति ॥ इन्द्रियाणीत्यादिना ॥ आदिपदादिन्द्रियावयवेषु पुष्पावयवतायथोचितं योज्या ॥ विषयलक्षणेष्वाभोदेषु वर्त्तनशीलं तत्प्रधानमिति याव
त् ॥ चचलानाकर्मिन्द्रियाणां क्रियाः ॥ ७६ ॥ स्वच्छानि स्वर्गादिलोकांतराणि गुल्मानां विदपाः ॥ समेरवो मेरुसहिताः सर्वे पर्वतामूलम् ॥ ७७ ॥ भूतानि चतुर्विधशरीराणि ॥ तत्
स्य दक्षस्य ॥ ७८ ॥ स्वभावारस्वविवेकशून्यादात्मनः ॥ ७९ ॥ स्वस्माद्विविक्ता विवेकदृष्ट्या दृष्टाः ॥ ८० ॥ श्लोकद्वयोक्तमेव सयस्याह ॥ इत इति ॥ इतः परादृष्टेः ॥ इतः प्र
त्यगृष्टे ॥ ८१ ॥ हेरामये पंचकविलासराशयः आलयनिर्वासननाशपर्यंतं विवेकवशंगतास्ते इह संसारे भूयो जन्ममरणदेहधारणादिसंस्थितिनयाति इतरेतु जगति यथा पूर्वप्रथ
मत्वेवत्यर्थः ॥ ८२ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशे नि० पू० अशीतितमः सर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

कुरतिभ्याः प्रसंगनरोमोद्वाराप्रकभा ॥ सिद्धिदिदेशोपायाधोयमिद्वययते ॥ १ ॥ यथापाणानिलोपातिद्विद्विजुहल्लिनीपदम् तदासिद्धिद्वेस्तन्भूततन्माधवीजभूरितिबुद्धि
 शक्तिमद्वयत्वापरादनेभूततन्माधवीजभूरित्यास्यसूटीकरणपथकस्यसूटसूक्ष्मपथकविचारसममयत्वेवरादिसिद्धिबीजपाणाभ्यासोपयुक्तप्रसूतकुहल्लिभ्यापाणापुद्ग
 प्रकाशपरायति ॥ एतदिति ॥ तस्यसूटदेहात्मकस्यपथकस्यातरेभूलाधारेतस्यापानार्थीणायाकुहल्लिभ्याभेतस्यलिंगात्मकपथकस्यसमीजमुपादानभूतसूक्ष्मपथमपाणपथकक
 पणस्फुरास्य ॥ १ ॥ साध्याणक्षेपणां स्फुरिताकुहल्लिनीभारतभर्षेणस्वधर्षेणचस्वद स्पर्शसिद्धिद्विप्रकृषककन्याभूलाकलाचिज्जीवोभन सकभ्योबुद्धिरहकार पुपटक
 ङिगद्विस्वारितयानिकलनादिभ्यापराधोयमिद्वयभूततन्मा ॥ साततिविधिभि ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तस्यस्यराशे प्रधानद्विगतत्पानधिविभ्यदर्याति ॥ अपानताभिनि ॥ ५ ॥

श्रावसिष्ठउवाच ॥ ॥ एतत्सर्वकवीजतुकुहल्लिन्यातदतरे ॥ प्राणभारतरूपेणतस्यास्फुरतिसर्वदा ॥ १ ॥ सांत कुहल्लिनीस्पदस्पर्शस
 विल्ललामला ॥ कलोक्ताकलननंशुक्रयिताचेतनेनचित् ॥ २ ॥ जीवनाज्जीवतायातामननाच्चमन स्थिता ॥ सकल्यच्चैवसकल्य
 यंधाद्विद्विरितिस्मृता ॥ ३ ॥ अहकारात्मतांयातासैपापुयंएकाभिधा ॥ स्थिताकुहल्लिनीदहजीवशक्तिरनुत्तमा ॥ ४ ॥ अपानतामुपाग
 ल्यसतत्तद्वहल्यध ॥ समानानाभिभध्यस्याउदानास्त्रोपरिस्थिता ॥ ५ ॥ अधस्त्वपानरूपैवमध्योसौन्म्यवसर्वदा ॥ पुष्टाप्पुदानरूपैव
 पुम स्वस्ववतिष्ठति ॥ ६ ॥ सर्वयत्नमधोयातियदियत्तान्नधायते ॥ तत्पुमान्मृतिमायातितयानिगतयावलात् ॥ ७ ॥ समस्तेवोर्ध्वर्भा
 यातियदियुक्त्यानधायते ॥ तत्पुमान्मृतिमायातितयानिगतयावलात् ॥ ८ ॥ सर्वयात्मनितिष्ठेत्पुच्छेस्वच्छोर्ध्वधोगमगर्भा ॥ तज्जतोर्ही
 यतेव्याधिरतमर्कितरोधत ॥ ९ ॥ सामान्यनाडीवैधुर्यात्सामान्यव्याधिसंभव ॥ प्रधाननाडीवैधुर्यात्प्रधानव्याधिसंभव ॥ १० ॥ ॥
 श्रांरामउवाच ॥ ॥ किंविनाशा किमुत्पादा शरीरेस्मिन्मुनीश्वर ॥ आधयोव्याधयश्चैवयथावलयथाशुभे ॥ ११ ॥

इतिभेदप्रयोजनाभ्याह ॥ अधश्चि ॥ अपाणननाधेप्रयोजनविलय ॥ अपानोदानाभ्यामाकृष्यमाणधिस्रयसौभ्यानिभ्यल्लि ॥ तद्वद्वद्वत्वादेवपुष्टाबलवत्यप्युज्ज्व
 लितद्वानर्कधेवर्तस्वर्धेनविघटितलिंगाद्विद्विजुहल्लिभ्यापाणास्य ॥ १ ॥ एवमधोवर्तरेपिसाविद्विभिकेत्याह ॥ सर्वप्रयत्नमिति ॥ यद्विषामान्यद्वन्धानभायतेतर्हीसाजीवसधिवपा
 नदरपासर्धपथपयास्यातथाआकृष्यमाणअधोमर्गणद्विहयति ॥ किंमतस्तदाह ॥ तद्विनि ॥ ७ ॥ मातुक्तस्यटमाह ॥ समस्तेवेति ॥ ८ ॥ अतएवमाणायानगतिनिरोधा
 भ्यासेनसर्वातिप्रमानदरयतद्विनिगतयेसर्वभ्याधिक्षमप्युज्ज्वलसिद्धिरित्याह ॥ सर्वयेति ॥ आत्मनिदेहे ॥ ९ ॥ एकगतप्रधाननाड्याल्लकारवास्तुसामान्यनाड्याल्लान्तरसमा
 धिनया समानद्वयेधेवकफपित्तापुण्यपादेधुयमभ्यापारकलधैवतवायुमिधैवभ्येणान्तरसाकर्षणाद्व्यवरोगाणांमहुरोगाणांशंसंभवद्वित्याह ॥ सामान्येति ॥ १० ॥ कस्मा
 द्विनारोपयोर्तद्विनिनाशा ॥ एवमिद्वयत्वा ॥ ११ ॥

तेपानिदृत्तिरौपधानुनयैस्तात्कालिकोपशमः सुखरूपस्यात्मनःपरिशेषात्सुखं तेषामूलतोज्ञानेनारोमांक्षइत्यर्थः ॥ १२ ॥ मिथ अन्धोऽन्यनिमित्तकत्वात्क्रमसंलग्ने कदाचि
 युगपदुपपन्नाद्वास्तनिमित्तात्समयुगपत् कदाचिसुखातरितेपर्यायेण ॥ १३ ॥ मौर्ख्यमज्ञानतन्मूले ॥ १४ ॥ तत्रआभ्युद्भवनिमित्तान्याह ॥ अतत्त्वज्ञानेति ॥ आक्रमणनि
 पदहस्तविनतदभावादित्यर्थः ॥ तद्विचित्तेतानवस्तिमितवायुप्रायास्वारभ्युद्बहेतुसूक्ष्मतामुत्सृज्यरागद्वेषेषुप्रसक्तेरितिशेषः ॥ १५ ॥ इदमात्मिदनप्राप्तमितिचित्तायाइतिशेषः ॥
 भयशोकानिमित्तप्राप्तौतत्कालीकारोपायापरिज्ञानलक्षणघनमोहदतीतिघनमोहदा ॥ १६ ॥ इदानींशारीरव्याभ्युद्भवहेतूनाह ॥ भृशमित्यादिना ॥ इच्छामौर्ख्यंअतिरेतक्रे

श्रीवासिष्ठउवाच ॥ आधयोव्याधयश्चैवदुःखस्यकारणम् ॥ तन्निवृत्तिःसुखंविधात्तत्क्षयोमोक्षउच्यते ॥ १७ ॥ मिथःकदाचि
 ज्ञायतेकदाचित्सममेवच ॥ पर्यायेणकदाचित्चआधिव्याधिशरीरके ॥ १८ ॥ देहदुःखंविदुर्व्याधिमाध्याख्यंवासनामयम् ॥ मौर्ख्यं
 मूलहितविधात्तत्त्वज्ञानेपरिक्षयः ॥ १९ ॥ अतत्त्वज्ञानवशतःसंन्द्रियाक्रमणंविना ॥ तदितानवमुत्सृज्यरागद्वेषेष्वनारतम् ॥ २० ॥ इ
 दंप्राप्तमिदंनेतिजाड्याद्वाघनमोहदाः ॥ आधयःसंप्रवर्ततेवर्षासुमिहिकाइव ॥ २१ ॥ भृशंस्फुरतीष्विच्छासुमौर्ख्यंचेतस्यनिर्जिते ॥ दु
 रन्ताभ्यवहारेणदुर्देशाक्रमणेनच ॥ २२ ॥ दुष्कालव्यवहारेणदुष्क्रियास्फुरणेनच ॥ दुर्जनासंगदोषेणदुर्भावाद्भावनेनच ॥ २३ ॥ क्षी
 णत्वाद्वाप्रपूर्णत्वान्नाडीनरंध्रसंततौ ॥ प्राणेविधुरतांयातकयेतुविकलीकृते ॥ २४ ॥ दौर्स्थित्यकारणंदोषाद्वाधिर्देहेप्रवर्तते ॥ नद्याः
 प्रावृण्णिदाषाभ्यामिवाकारविपर्ययः ॥ २५ ॥ प्राक्तनीचैहिकीवापिशुभावाप्यशुभामतिः ॥ यैवाधिकासैवतथातस्मिन्याजयतिक्र
 मे ॥ २६ ॥ आधयोव्याधयश्चैवंजायंतेभूतपंचके ॥ कथंशृणुविनश्यतिराघवाणंकुलोदह ॥ २७ ॥ द्विविधोव्याधिरस्तीहसामान्यःसार
 एवच ॥ व्यवहारस्तुसामान्यःसारोजन्ममयःस्मृतः ॥ २८ ॥ प्राप्तेनाभिमतनैवनश्यतिव्यावहारिकाः ॥ आधिक्षयेणाधिभवाःक्षीयंतव्या
 धयोप्यलम् ॥ २९ ॥ आत्मज्ञानंविनासारोनाधिर्नश्यतिराघव ॥ भूयोरज्ज्ववबोधेनरज्जुसर्पोहिनश्यति ॥ ३० ॥

त् ॥ इरन्नादयस्तुवासाः ॥ दुर्देशाःऽश्मशानादयः ॥ १७ ॥ दुष्टेषुनिशीथप्रदोषादिकालेष्वशनव्यवायादिव्यवहारेण ॥ दुर्भावाविपसंप्रब्याघनरस्करादिशंकास्तेषामनस्युद्भाव
 नेन ॥ १८ ॥ नाडीनामन्तरसाप्रवेशेनक्षीणत्वाद्दिगुणरसजातादिप्रवेशेनप्रपूर्णत्वाद्वाविधुरताकफपित्तादिप्रकोपेनव्याकुलताम् ॥ आघातादिनाविकलीकृते ॥ १९ ॥ दौर्स्थि
 त्यमस्वारभ्यनतकारणव्याधिःसंदेहस्याकारविपर्ययः ॥ २० ॥ साचाधिव्याधिसामग्रीप्राक्तनैहिककर्मानुसारणमिलतीत्याह ॥ प्राक्तनीति ॥ २१ ॥ २२ ॥ सामान्यःपेठव
 सारोदहनरश्च ॥ व्याधिरूपतद्वैतव्यवहारःक्षुद्रप्राज्ञोपचलालसादित्सत्सभवश्च ॥ जन्ममयोजन्मादिविक्रियामूलम् ॥ २३ ॥ अभिमतनान्नपानस्त्रीपुत्रादिना ॥ २४ ॥ आ
 धिव्याधिःभूयोभूयसालोकपरिशीलनाद्रज्जुतत्त्वप्रत्ययपर्यतेनावबोधेन ॥ २५ ॥

पादप्यक्षिर्वेपातदवीत्यामिवसर्वेपाभाधिष्याधिषितासानांसारभ्याधिसक्षयोमूलहामूलोच्छेदीत्यभ्य ॥ २६ ॥ साभाभ्यध्याधिव्याधिजध्याधय सुषिक्लितस्यादित्याराय
नाह ॥ अनाधिभादति ॥ अन्येद्वयपरंपराधैर्दिविक्लितै ॥ २७ ॥ लोलाकर्कश्वीर्धेषुकानम मभाऔपधानीत्याणुपाया ऋक्तुभ्यद्वजनादधिगताभ्योपाधानि
चिक्लिताराभाविषलपाक्षापतरुधैतिशेष ॥ २८ ॥ आधिभ्योभ्याधिजभ्यपकारतश्चिक्लितोपायभराम पुच्छति ॥ आधेरिति ॥ इभ्यादीपधाविनरयामपपुण्यधादिरूपयेति
स्वभावनयोकि ॥ २९ ॥ तदपयमतरुद्रभयकारायाह ॥ षिधुरितेआधिभिःक्षुब्धे ॥ उक्तमर्थदृष्टतोपपादयति ॥ तथाहीतिवार्धेन ॥ अयपुरोमार्गम

आधिभ्याधिविल्लासानांरामसाराधिसक्षय ॥ सर्वेर्षामूलहाप्रावणनदीवतदवीरिधाम् ॥ २६ ॥ अनाधिजाभ्याधयस्तुद्रव्यमन्नशुभ्रक
मं ॥ चिक्लितकादिशाश्रोक्तैर्नश्वत्यन्यैरिहायवा ॥ २७ ॥ ज्ञानमन्त्रौपधोपायावतुश्राधिगतानिष ॥ त्वयाचिक्लिताशाखाणि किमन्य
दुपदिभ्यते ॥ २८ ॥ श्रारामउवाच ॥ आधे कयभवेद्वाधि कयचसविनश्रति ॥ इव्यादितरयायुक्त्यामन्त्रपुण्यादिरूपया ॥ २९ ॥
श्रीवसिष्ठउवाच ॥ चितोविधुरितेदेह सक्षोभमनुयात्यलम् ॥ तथाहिरुपितोजतुरभमेवनपश्रति ॥ ३० ॥ अनवेक्ष्यपुरोमानगममा
गमनुधावति ॥ प्रयत्नमगमनुस्यशरात्तोहरिणोयथा ॥ ३१ ॥ सक्षोभात्साभ्यमुत्सृज्यवहतिप्राणवायव ॥ देहेजजप्रविधेनपर्यासीव
सरित्तटे ॥ ३२ ॥ असमंवहतिप्राणेनाहयोयातिविसस्त्वितिम् ॥ असभ्यकस्स्थितेर्मुपेययावणाश्रमकमा ॥ ३३ ॥ काश्चिन्नाह्यन्नपूर्ण
त्वयातिकार्थश्चरिक्तताम् ॥ प्राणाविधुरितेदेहमवत सरितोयथा ॥ ३४ ॥ कुर्जाणत्वमजीर्णत्वमतिजीर्णत्वमेववा ॥ दोषायेवप्रयात्य
नप्राणसंचारदुक्रमत् ॥ ३५ ॥ यथाकाष्ठानिनयतिपार्श्वदेशसरिद्रय ॥ तथाजानिनयत्यतप्राणवात स्वनाश्रयम् ॥ ३६ ॥ यान्य
नानिनिरोधेनतिष्ठत्यतश्चरिरके ॥ तान्येवभ्याधितायातिपरिणामस्वभावात् ॥ ३७ ॥ एवमाधेर्मेवद्वाधिकास्त्याभावाच्चनश्रति ॥
यथाभन्त्रोर्विनश्वतिव्याधयस्तत्कमष्टणु ॥ ३८ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ षाटीतिकेपितथैवआधिकास्तक्षोभाषाणवायव साम्यमुत्सृज्यामार्गेणवहति ॥ यथागजस्यप्रक्षितेनप्रवेशेनसुखानिपयाधिसवतिस्तदेकमार्गेवहतिनद्वत्
॥ १२ ॥ असमवियमम् ॥ विसस्तिर्नकफपित्ताधिपूणताप्रयुक्तमिषमसस्थानताम् ॥ १३ ॥ तदेवाह ॥ कार्थवर्ति ॥ प्राणीराधिधुरितेसर्वतोविङ्गुलीकृतवेह ॥ सरितोनाह्य
तोर्षेव ॥ १४ ॥ १५ ॥ समानाभ्यन्नाप्यवात स्वभाभ्यपर्यवर्तरीरगुक्तान्यन्तानिरसीकृत्यनयति ॥ मध्येतुसमानपुष्यसेतुतमन्वसमनयतीतिप्युनेरितिभाब ॥ १६ ॥ धानुर्वै
पथ्यपरिणामस्वभावात् ॥ १७ ॥ उपसहरति ॥ पुष्यमिति ॥ अगावाभ्यन्तारात् ॥ १८ ॥

दशार्धसिद्धशानापायमाह ॥ प्रसन्नादीत्यादिना ॥ परारेषकेनययागोप्यमाकटाकुहलिनार्थमिच्छन्नादीमुपज्ञातदन्त्याणमवाहेणार्थकपाटद्वयसहितक्षणास्यकपाट
स्यमर्द्धद्वारागुप्तमितमूर्धन्यावशाताख्यस्थानेमहूषमाश्रित्यनिमामोहितव्याघ्रोमगानासिद्धानादरानभवतीतिपर्याख्या ॥ तथाचभागवतपुनरुक्ते सूत्रम् ॥ मूर्ध्वपोतिवि
सिद्धशानमिति ॥ तद्व्याप्य ॥ शिरःकपालगतच्छिन्नाभास्तरस्याज्योमिस्तप्रसयमार्त्तिकज्ञानायावापुष्टिभ्योत्तराट्यारण्यदशानमिति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अदिभ्यनार्धद्विधा
कानिनिष्ठावत्क्षणावृत्त्यान्तरद्वितीयार्थः ॥ यदास्मदादीनार्धद्विधायावद्विभ्यानांसातस्यपित्तत्वन्निकर्षेसिद्धानांत्वनमोचरत्सुदुर्लभातदानपनीशुभणचासुपमभासन्निकर्ष
विनायावशात्तदाणपारणमापणसिद्धानादशनकथमभवेत्तच्चर्कोट्यमित्यर्थः ॥ ५२ ॥ तथैकमभवेत्स्वस्थशमिदप्यस्यावसिद्धपरिहरति ॥ नकेचनेति ॥ नभस्वतोभभस्वतोषामुभूता

वक्षन्नाडावहेणशक्तिः कुहलिनोपयटा ॥ धर्तुर्व्येकपानस्यद्वादशागुलमूद्वति ॥ ५० ॥ रेचकेनप्रयोगेनान्धांतरनिरोधिना ॥ मुहूर्त्त
स्थितिमान्नोतितवाघ्रोमगदशनम् ॥ ५१ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ दशनकोदंशवक्षन्त्यनयनाशुगणविना ॥ अदिभ्यनार्धद्विधाणां
त्समवयवसमेतम् ॥ ५२ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ नकेचनमहाबाहोभूचरणभस्वत ॥ अदिभ्येनाश्रिताजानेहस्यतपुरुषेन्द्रिये ॥ ५३ ॥
विज्ञानादुरसस्येननुद्धिन्नंजणराषव ॥ इभ्येन्योमगाभिद्धास्वन्नवत्सायदाअपि ॥ ५४ ॥ स्वप्नावलोफनयदत्तद्वत्सिद्धावलोकनम् ॥
रेवलोपविशेषोपसिद्धनामोस्थिरायता ॥ ५५ ॥ मुखाद्वह्निर्दंशातरेचकाभ्यासयुक्तिः ॥ प्राणोच्चिरस्थितिर्नीतेप्रविशत्यपरापुरीम्
॥ ५६ ॥ ॥ श्रीरामउवाच ॥ ॥ वदस्वभावस्यकयवक्षन्नचलसत्त्विति ॥ वक्तरसानुकपाहिदुष्प्रश्नोपिनर्तदिन ॥ ५७ ॥ ॥ श्रीव
सिष्ठउवाच ॥ ॥ शक्तियानुस्वभावाख्याययास्फुरतिचात्मन ॥ सगादिपुतयेवासौस्थितियातीतिनिश्चयः ॥ ५८ ॥

विज्ञाआम्रतामर्त्तमर्त्तनपुष्टयेर्द्धरेद्विभ्येनोषायातोषावन्नदत्यन्तमिच्छत्यमेवन्नयोक्तमिच्छम् ॥ ५३ ॥ केनतर्हिरुपगतसह ॥ विज्ञानादिति ॥ विज्ञानाद्योगाभ्यासस्त
न्नयनसः ॥ ५४ ॥ कर्दशामिन्निप्रभारस्यात्तरमाह ॥ स्वप्नावलोकेनमिति ॥ स्थिरायतासंवादवशानफलाभावादिभ्यवहारसमार्थतास्वमापेक्षयाविशेषद्वयम् ॥ ५५ ॥
दशार्धवरापायवशोयेनोपायनसिध्दान्तमाह ॥ मुखादिति ॥ द्वादशानिष्ठावशागुल्यपरिमितमिति ॥ ५६ ॥ प्रियोपयसिद्धपानीस्थिरायतीतिपुद्गलनप्रत्यभाषणवहेनूर्ध्व
सहस्यजगतामायामयादानेपतस्थितित्यपागुहूशस्वयेवयदत्तस्पष्टनादुपेक्षानामुत्पत्त्यादितनप्रत्यभाषस्यैकस्यनियतस्थितिः कथमनिरामप्युच्छति ॥ वेदिति ॥ ५७ ॥ स
त्यस्यदस्यत्येभ्यस्त्यस्यार्थिकोत्सकभ्यप्रयुक्तानुस्वभावादिनियतिरपिप्रायस्कण्टादयेनप्रत्ययोपेक्षेतिप्रतिबलवन्निपतिभागवद्विरोधद्वत्यापायेनप्रायुक्तमेवस्यारप्यवसिद्धस्तद्व
क्तरमाह ॥ शक्तिरिति ॥ ५८ ॥

कालभेदेनेदेशभेदेनापि वस्तुशक्तेरनियततादृष्ट्याह ॥ अवस्तुत्वादिति ॥ कचिच्छामरूपदेशादौ ॥ शारदंशीसादिफलम् ॥ ५९ ॥ नानाजनानातया अनियतस्वभावतया स्थि-
 तसर्वमेवदमस्त ॥ ब्रह्मसत्ताभावेनैव नियतैकहृपतान्येनेत्यर्थः ॥ कथतर्हि वक्ष्ये हृज्वलनादिनियतित्वाह ॥ ज्ञाते इति ॥ प्राणिकर्मतरफलोपभोगव्यवहारार्थमज्ञातब्रह्मेव क-
 चित्कालतथा नियतस्थितिभूत्वा ज्ञात इत्यर्थः ॥ ६० ॥ इदानीमणिमाख्यामहिमाख्याचसिद्धिः केनोपायेन सिद्धातीति राम. पृच्छति ॥ सूक्ष्मेति ॥ नीयते योगिनेति शेष-
 ॥ ६१ ॥ अस्मिन् अस्थोत्तरमुत्तरसर्गे विस्तराद्वर्णयिष्यस्तदुपोद्घातयादेहे अत्रोपोमव्यामिनि रूपयिष्यन् प्राणापानयोः सधर्षादंतराले जाठराग्निनिष्पत्तौ दृष्टातमाह ॥ काष्ठेति ॥
 लेखे द्विधीभावः ॥ द्वयोः प्राणापानयोः ॥ अग्निजटिरः ॥ ६२ ॥ प्राणापानयोः सधर्षणोपपत्तये अन्योन्याकर्षकत्वे कारणमाह ॥ मासमित्यादिना ॥ कस्तिनस्य देहयत्रस्य ज-
 ठेउदप्रदेशेनाभेदस्यैव श्रसमिलत् अतएवमिथ श्लिष्टमुखमामाशयपक्काशयमस्राहयहृपस्थूलमासदिविस्थैरुर्ध्वमाकाशसस्यैरमस्यैरवोजले निमग्नेश्रजार्गैः परस्परश्लि-

अवस्तुत्वादविद्यायावस्तुशक्तिरपिकचित् ॥ भिद्यते दृश्यते लंगवसंते शारदं फलम् ॥ ५९ ॥ सर्वमेव भिदं ब्रह्म नानानातया स्थितम् ॥
 ज्ञाते व्यवहारार्थं केवलं कथितस्थिति ॥ ६० ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ सूक्ष्मच्छिद्रादिगत्यर्थं पूरणार्थं च रस्यवा ॥ अणुतां स्थूलतां वा-
 पि कायोपनीयते कथम् ॥ ६१ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ काष्ठककचयोः श्लेषाद्यथा छेदः प्रवर्तते ॥ द्वयोः संधर्पणादग्निः स्वभावाज्जा-
 यते तथा ॥ ६२ ॥ मांसं कुपं च जठरे स्थितं श्लेष्ममुखं मिथः ॥ ऊर्ध्वाधः संमिलत् स्थूलद्वं भः स्थैरिव वैतसम् ॥ ६३ ॥ तस्य कुंडलिनी लक्ष्मी-
 निजोनां तं निजास्पदं ॥ पद्मरागसमुद्गस्य कोशे मुक्तावली यथा ॥ ६४ ॥ आवर्तं फलमालेव नित्यं सलसलायते ॥ दंडाहते वभुजगोसमुन्न-
 तिविवर्तिनी ॥ ६५ ॥ द्यावापृथिव्यार्मध्यस्थः क्रियेव स्पंदधर्मिणी ॥ संविन्मधुविबोधाको हृत्पद्मपुटपट्पदी ॥ ६६ ॥ तत्सर्वं शक्तिपद्मा-
 दिवाह्येनाभ्यंतरैस्तथा ॥ हृदि व्याधूयते वातैः पञ्चदं मिवाभितः ॥ ६७ ॥

दुरुपलक्षितमधोभसा ऊर्ध्ववायुना च विरुद्धदेशयोः कल्पमाणैतत्सकुजमिव कपमानं स्थितं वर्तत इत्यर्थः ॥ ६३ ॥ अस्तु तत्किं तत्तत्त्वाह ॥ तस्यैति ॥ तस्य मांसस्य धस्तनमस्रा-
 भागस्य मूलभागरूपेन जेआस्पदं मूलाधारे प्रागुक्तकुंडलिनीसर्वस्य कार्यकारणसंघातस्य प्राणप्रदत्वाह्लक्ष्मीः ॥ ६४ ॥ जपकाले आवर्त्यमाना रुद्राक्षादिफलमालेव नित्यमग्नी-
 देगप्राणापानोद्विरणनिगिरणभ्यासलसलायते कपेनाव्यक्तरवजनयति ॥ अव्यक्तानुकरणाद्वा चिबहुलमहणात्करोत्यर्थं क्यङ् ॥ समुन्नतिरुर्ध्वमुरवतानया विवर्तिनी परिवर्त्त-
 नशीला ॥ ६५ ॥ द्यावापृथिव्योर्मध्यप्राणिनामूर्ध्वाधोगतिहेतुर्वहितनिषिद्धक्रियेव प्राणापानयोः हृत्पृथोगतिहेतुत्वात्स्पदधर्मिणी चाक्षुषादिसर्वल्लक्षणा नामधूनारूपादिवि-
 षयाखादाना विबोधैर्अर्कैश्च स्थिता ॥ ६६ ॥ शक्तयो ज्ञानकर्मादिद्यादिशक्तयः ॥ प्रागुक्तत्स्य धमादिपदान्नादीजालचलदिआभ्यन्तरे वर्तन्त्या व्याधूयते कप्यते ॥ यथा वाह्येन
 वातेन तत्पञ्चदद्व्याधूयते तद्वदित्यर्थः ॥ ६७ ॥

वासध्यामयद्विशात्सुरतिमप्रवसभावादेववापयोमलधत्काध्यापाणादिमदुर्गुणादिचकषलपरीचकोलेनजरयतिमद्वतर्प्यीक्यपिपाणवापयोभुक्तमन्नादिवारयतीत्य
 र्थ ॥ ६८ ॥ अरण्यप्रकारमेवाह ॥ ब्रूतिरेति ॥ तत्पापुनत्त्वस्थानादीभक्षादिपाणवातीराहृन्पयानध्यापयमानलोहकारप्रवेगमरलापते ॥ तरलापयमानस्यतत्त्वद्विभक्तम्विष्ट
 स्यान्नस्यपयमरसोऽसादृशकल्पाभासांसात्त्वक्त्वचोभेदोमदसोमज्जापज्जाभ्योस्यीप्यस्थिभ्यशुकमितिषिषिषकार्येणाभ्यस्याअन्यापयिणतिरेति ॥ यथावसनेतरोरतन्मिब
 टभीमरसस्यपृष्ठधामजयं पुष्पाणिकलानीत्यादिरितिहविस्वर्थ ॥ ६९ ॥ मधसमस्यपिपापुनस्यानेपूभरोत्तरयणिमसिद्धयेपरस्परसपर्याज्जाठराप्रभिमिकिरलीत्यापयेना
 ह ॥ हृष्यति ॥ आअरण्यनरणपरपरयाश्चरमधगुप्यिणामययतिमित्यर्थ ॥ ७० ॥ सवेह सर्वाग्निउदितेनपदीमेतदनकाठामिनाओप्यभेति ॥ ७१ ॥ तस्मैवसर्वदेहभ्यापिनोजाठ
 यद्वह्नोमसुरत्यगस्तभावात्तत्रवायव ॥ बलवन्मृदुयार्त्तिकचिद्भृशकवलयनितत् ॥ ६८ ॥ वातैराहन्ममानततय्यादितरलापते ॥ हृद्यन्या
 न्यतिकार्पणपृष्ठवादिदयातरे ॥ ६९ ॥ देहव्याजरणसर्वरसानांपवनोन्वहम् ॥ जनयत्यग्निमन्योन्यसवपाहनवेणुवत् ॥ ७० ॥ स्वभाव
 शीतवातात्मादेहकनौप्यमेत्यय ॥ उदितेनससर्वांगेभुवनभानुनायया ॥ ७१ ॥ सर्वतोविचरेठस्मिस्तत्तेजस्कारकाकति ॥ हृत्पद्मेनभ्य
 मरंयोगिनीचिन्त्यतागतम् ॥ ७२ ॥ तत्प्रकाशमयज्ञानचितितसवयच्छति ॥ येनयाजनलस्यस्यवस्तुनित्यहिदृश्यते ॥ ७३ ॥ तस्याभेर्वा
 हवस्येवजलसशुष्कर्मिधनम् ॥ मांसपकजलवहाढ्यंत्वत्सर कोशवाप्तिन ॥ ७४ ॥ यदच्छशीतलवचतदस्यात्मेदुरच्यते ॥ इतीदोरुपरि
 त सोमिरशीपोनीहिदेहक ॥ ७५ ॥ सर्वतूष्णालकैर्किंचित्तेजोकार्प्यमिधविदु ॥ शीतात्प्रकतुसोमास्समाभ्यामवकृतजगत् ॥ ७६ ॥
 विधायिधासस्वरूपणसर्वसदसदात्मना ॥ जगद्वायेननिवृत्ततदेवविभज्यते ॥ ७७ ॥ सविद्यकाशविधादिसूयमग्निविविदुर्गुधा ॥ अस
 ज्जाह्यतमोविधापाद्भु सोममनीपिण ॥ ७८ ॥

राप्रवृत्त्येतारकाकारेणयोनिरिकयासनकिपतदस्याह ॥ सर्वमदति ॥ अस्तिप्रदेह ॥ ७१ ॥ तदेनचिदुपणीयस्यमानम्यवहित्विधेयकटसवपयायदर्शनसिद्धिजनयतीत्याह ॥
 तदिति ॥ ७२ ॥ तस्याप्रारिधनमाह ॥ तस्येति ॥ बाहवस्याप्रसायुद्धजलमिवमार्गसलक्षणे एकजलस्यैराहृन्पयद्वत्सरसालकोशशायिनस्तस्यजाठरस्याप्रपरिशारीरमन्तरसद्व
 जलसशुष्कज्वलनयोर्धामधनमित्यर्थ ॥ ७३ ॥ देहेरधनभूतमिदंशलक्षणेनविभज्यतेदेहस्यार्धायोमासकसमाह ॥ यदिति ॥ ७४ ॥ बहिरपिजगत्प्रकारोप्यभ्यशेत्य
 जात्याभ्यावाप्रीपोमासकसममित्याह ॥ सर्वमिति ॥ ७५ ॥ अधवापिज्जाहोमयपयिदिसदसदात्मकमविधाशबलमग्निवजगत्वाकारेणनित्यत्तन्मितिदेवैवमकाराजाह्यात्मनाक
 यपोमरुपेणविभज्यमित्याह ॥ विधेति ॥ ७७ ॥ तन्मिभागमेवैरभूदस्याह ॥ सविदिति ॥ विधायात्प्रवृत्त्यस्यसिद्धिः ॥ आदिविधायापययार्थ ॥ ७८ ॥

देहेष्वाजरणं सर्वरसानां पवनो न्वहम् जनयत्यग्निमन्योन्यसंघर्षाद्विन्नेणुवदितित्वदुक्त्या देहविश्रपत्यक्षेणाऽप्यादित्या देवाऽऽधीनोऽन्नोदयादिदर्शनाद्विक्त्रिवाष्वात्मनः सोमादुदेतीत्ययमर्थः। पयः बुद्धतिशेषः ॥ शेषः स्पष्टः ॥ ७९ ॥ परस्परं पर्यायेण प्रजीयेते जिगीषेते ॥ जेः सति द्वित्वकुत्वयोरभावश्छादसः ॥ अन्तर्गमनाभिनिर्द्वयः ॥ प्रजीवेतेति पाठेन परस्परमुपजीवत इत्यर्थः ॥ ८० ॥ अनयोर्जन्मबीजाकुरवस्तरसरोपादानकदिवसरात्रिवत्तरस्यरनिमित्तकच ॥ स्थितिस्तुल्ल्यायातपसमापरस्योपधातिर्नीत्यर्थः ॥ ८१ ॥ दृष्टा तभेदोपन्यासस्त्यात्पर्यातिरमाह ॥ तुन्येति ॥ युगपदुपलभेच्छायातपस्थितिः पर्यायेणोपलभेदिनरात्रिस्थितिर्दृष्टात इत्यर्थः ॥ ८२ ॥ दृष्टान्तयोः कार्यकारणभावद्वयपरत्वक्षे

॥ श्रीराम उवाच ॥ ॥ वह्निर्वाश्वात्मनः सोमादुदेतीति मुनीश्वर ॥ सोमस्योत्पत्तिमधुनावदमेव दत्तांवर ॥ ७९ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ अग्नीषोमीमिश्रः कार्यकारणे च व्यवस्थिते ॥ पर्यायेण समं चैतौ प्रजीयेते परस्परम् ॥ ८० ॥ जन्मांगबीजाकुरवन्तयादिव सरात्रिवत् ॥ स्थितिश्छायातपसमाकेवलसैतयोर्भवेत् ॥ ८१ ॥ तुल्यकालोपलभं भासावित्यंछायातपस्थितिः ॥ केवलकोपलभं भाव्यास्थितिर्दिवसरात्रिवत् ॥ ८२ ॥ कार्यकारणभावश्च द्विविधः कथितो नयोः ॥ सद्रूपपरिणामोत्थो विनाशपरिणामजः ॥ ८३ ॥ एकस्माद्यद्वितीयस्य संभवं कुरवीजवत् ॥ कार्यकारणभावो सौ सद्रूपपरिणामजः ॥ ८४ ॥ एकनाशो द्वितीयस्य च द्वावो दिनरात्रिवत् ॥ कार्यकारणभावो सौ विनाशपरिणामजः ॥ ८५ ॥ सद्रूपपरिणामस्य च द्वादशक्रमसंस्थितेः ॥ अक्षोपलभादितरत्त्वमाणं नोपयुज्यते ॥ ८६ ॥ विनाशपरिणामस्य दिनरात्रिक्रमस्थितेः ॥ अभावाप्येकवस्तुस्यो गतो मुख्यप्रमाणताम् ॥ ८७ ॥

व्यवांतरभेदांतरद्वये पितात्पर्यमस्तीत्याह ॥ कार्यकारणभावश्चेति ॥ ८१ ॥ तयोराद्यमुपपादयति ॥ एकस्मादिति ॥ ८४ ॥ द्वितीयमुपपादयति ॥ एकेति ॥ भावउत्पत्तिः ॥ ८५ ॥ आद्ये कार्यदर्शाया कारणसत्वेच्छात्मकोपपदइत्यादिप्रत्यक्षं प्रमाणमित्याह ॥ सद्रूपेति ॥ यद्यप्यनुमानादीनामपि सभावोऽस्ति तथापि प्रत्यक्षसिद्धेर्धनतेऽन्यत्वे इत्यनुपयोगोक्तिः ॥ तदुक्तन्यायवाच्यस्य ॥ नहिकरिणिदृष्टेर्चाकारेण तमनुमिमतमिमानारदिति ॥ सिद्धिसत्त्वेन पक्षतात्त्विकारणाभावादित्याशयः ॥ ८६ ॥ एवं द्वितीयोपि कार्यदर्शायां कारणसत्वे दिवारात्रिनोपलभामहे इत्यनुपलब्धिः प्रमाणमित्याह ॥ विनाशेति ॥ एकवस्तुस्यः एकवस्तुमात्रपाद्विप्रत्यक्षाविरुद्धः ॥ ८७ ॥

ननु कार्यकुर्मकारणमुप्यत नक्तमुत्पन्नकारणस्यतदभिनिवेशलक्षणायाभास्यार्थोदटम् नञप्रकाशनभाष्यशीणस्यदिनस्यरात्रिनिमेषोऽस्यास्तातनास्तिकनूत्तम् एष
राधेरपिनिमेषस्यनास्तीत्यभाष्यपरिणामेनकार्यकारणभावोनिमूळ ॥ एषमथेतनस्यप्रथमोर्ध्वपटाद्विजयनेऽस्यास्यभ्रमति तस्याभ्येतनधर्मत्वात् ॥ ईकचानुपमदितान्द्विस्ति
मपटानिष्ययते उपमर्दुर्ग्राह्यस्येतनस्येत्येति ईकसद्वेषेणपरिणमत नर्थाप्यपटम्यतिरिक्तोऽत्रभाष्यानुगात्पञ्चमकार्चित्तप्रसूतीयाति ॥ ईकचभीजाद्विस्थितनिस्तुनस्यन्यट
मथानुरजनपर्य ॥ नाय ॥ फुल्लार्थोदयस्यमात्र ॥ नद्वितीयाधुनीयो ॥ तदास्वभावेप्यसमर्थापरमुत्सादयितुसमर्थाभितिकावाधोमुक्ति ॥ चतुर्थस्तुकार्य सर्वानुभववाधितम्
तनकस्यविविक्तस्यविशुल्लसितदिनायावार्कनूत्तभाष्यतएवमनुस्ययतेमिनरयति चतुर्थीवार्थोर्ध्वपटानादविवेकिनाकार्यकारणभाष्यविकल्पादस्यादिदुर्मुक्तिवार्धिन स्वानुभववि
रोधोऽत्रावनेदीवनिर्गतार्थादस्याह ॥ अनास्थेति ॥ इत्यादिरायायुक्तिर्दुर्मुक्तिलक्षादिभिः ॥ अवस्ययाअवमानेन ॥ स्वानुभूत्यपलागितान्त्रयेणामिभ्यंषणीया ॥ अनास्थ्यादियुक्ति
शुद्धिरकनूत्तार्थोद्विजयनयनिवसपोरेककारणकारणभाष्यलक्षणानुभवसिद्धिद्विक्तिकयतस्याभाष्यापलाय ॥ यदिनजनयतिर्ग्रीष्मास्वानुभवकलत्रपरुषोऽपिपययायुत्तमुपन्या

अनास्थानात्किंकनूत्तमित्यापायुक्तिर्वादिन ॥ अवज्ञयावहिकार्थां स्वानुभूत्यपलापिन ॥८८॥ अत्यक्षवदभावोपिप्रमेवरधुनतन ॥
अप्रमत्तावोपरितस्तस्यप्रमणासर्वजगुषु ॥ ८९ ॥ अभिर्धुमनयाभागायां प्रयातिपयोदताम् ॥ सद्रूपपरिणामेनतदग्नि सोमकारणम्
॥९०॥ अभिर्नष्टनयाशैत्यादसावेवप्रयातियत् ॥ विनाशपरिणामेनतदग्नि सोमकारणम् ॥९१॥ सर्माद्युधिपय पीत्वाधुमोद्गरेणवाह
व ॥ पयोदतां प्रयातेनतदेवजनयत्यलम् ॥९२॥ अर्कंभीत्वा निशानायमाभावात्स्युनभुन ॥ उद्गिरस्यमलेपक्षेष्टणालमिवसारस ॥९३॥

सः स्वानुभवविरुद्धमलापरदि ॥ एषरात्रिपरिचरमभाष्यविकारालान्द्राभाष्यपरिणामेनदिनस्यकारणविरिस्वानुभवसिद्धमेव ॥ नवनाराोनभाष्यविकारः उत्पत्त्यवैरिवतस्या
विभाष्यमत्त्वानुभवत् ॥ एषवीजार्कुराद्यवस्यास्त्वनुगतद्रव्यमप्यभाष्येतिप्रत्यभिज्ञानुभवसिद्धनापलापार्थं तदेवस्थितनिस्तुनरयन्यटमित्याद्यवस्याभेदस्वानुभवदकारा
दे कारणनावस्थानेदुर्मुक्तियतद्विगतमद्रव्यभेदोलेधानिर्हेतुकोलस्यार्थान्निष्प्रभाष्यकानतिर्गौरवप्रलपतोभूत्वाअवक्ष्येदेवहिकार्थादस्यय ॥ ८८ ॥ अनुपलब्धे प्रा
भाष्यसद्वेषरायति ॥ प्रत्यक्षवदिति ॥ पूर्वमेवप्रमाणमेव ॥ नञाभाष्यप्रमाकारणत्वमप्यभनटपितिभिर्भितभ्यम् ॥ तेजोऽभाष्यस्यशीतानुनिर्गोऽस्तिविधयाकरणत्वप्रसिद्धेरि
त्याह ॥ आप्यभाष्यदिति ॥ ८९ ॥ बहिरप्य सद्रूपपरिणामनसोमकारणत्वमुदाहरति ॥ अग्निरिति ॥ तस्य ॥ ९० ॥ अभाष्यपरिणामेनापिनमुदाहरति ॥ अग्निरिति ॥ असीत
प्रियद्वापुषाभाष्यामिति ॥ यदाबाअग्निोद्भाष्यतिषायुमेषाप्येगीतिश्रुते ॥ ९१ ॥ सद्रूपपरिणामेनाग्नीयोमयो परस्परकारणत्वमर्कभोवाहरति ॥ सोमेत्यादिना ॥ बाहवोवदवा
नलपयार्थप्रयातेनस्तेनवत्त्वमानुपिपयपृथजनयति ॥ क्षीरविधुपूनादीनामपिरिसात्मकसोमरूपत्वत्वात्सर्वप्रययोवाद् ॥ ९२ ॥ आअभावास्यामित्याभाषास्यम् ॥ आह
यार्थानिविध्यादिस्यम्यधीभावेनपुंसकस्य ॥ कणपक्षेअभावास्यापार्थमित्यर्थ ॥ अमलेष्टुष्टयक्षे ॥ ९३ ॥

१ अद्यौनटमयारीत्याद्यापुनानेवयानिपयदितिपुलकनिरपेयात् ॥ मूलस्यार्थोद्विजयानुभाष्यमित्यप्याहोत्तरलक्षणाभ्यम् ॥

सोमो मुखमिव शोभमानो यत्र तथा विधवसंतपीधमागमे प्राणः सोऽप्यावाधुमागमप्यन्यथा तत्रागतः स न्य भवद्वाप्तसर्वनाडीजालागमनाच्छ्रुत्वा ॥ १७ ॥
 लिक एव प्राणः सोमस्यापानस्य मुखवादन्यपानादेरुदरे आगमने सति अद्यतोपमतद्रसं पीत्वा पीनतागतः स न्य भवद्वाप्तसर्वनाडीजालागमनाच्छ्रुत्वा ॥ १७ ॥
 नः सोमपरिणाम इत्यर्थः ॥ तदपानेनाजिपृक्षत्तदावयवसौख्येन स्वयह इति श्रुतेरिति भावः ॥ सोमसुखागमे इति पाठे तु प्राणोऽपि भूतो यजमानप्राणोऽध्वरे अमृतोपमशीतसोमरसपीत्वा
 ते धूमादिमार्गेण सुखस्य स्वर्गस्यागमे अथ स्वचद्रसं निहिताकाशलक्षणमार्गपर्वण आगमनाच्चद्रं प्राप्य तद्वाव प्राप्त कलाभिः स्वशरीरपुरयति स एवास्वपौर्णमास्यापीनतागतः पुनः
 सोमपरिणाम इत्यर्थः ॥ धूमादिमार्गश्चद्रभावश्च श्रुत्यैव दर्शितः ॥ अथ यत्रेमे प्रातरिष्टापूर्ते इति मयुपासने ते धूममग्निसंभवंति धूमाद्रात्रिरात्रे परपक्षमपरपक्षाद्या नृषट्दक्षिणेति मा
 सास्ता नैते सवस्तरमभिप्रासुवति मासेभ्यः पितृलोके पितृलोकादाकाशमाकाशाच्चद्रमसंभषसोमोराजा तदेवानामन्यमिति ॥ तस्मिन्नेतस्मिन् न्नो देवाः श्रद्धा जुह्वति तस्या आहुतेः
 सोमोराजा स भवतीति च पचाग्निविद्यायाम् ॥ १४ ॥ यद्विषम्यसेन वायुर्गौरसरशोषयति किंलकं रश्मय एव तपिबति रात्रावप्युष्मरूपेण तेषां सत्त्वा इति तदा त एवोदाहरणमित्याशा
 पूर्वावाह्यतोपमं शीतं प्राणः सोममुख्यागमे ॥ अभ्रागमात्पूरयति शरीरं पीनतांगतः ॥ १४ ॥ जलमप्युदपांभोगोपयात्यर्कस्य रश्मिताम् ॥
 सद्रूपपरिणामेन तज्जलं वद्विकारणम् ॥ १५ ॥ नाशात्मकतया तोयमौष्ण्यत्वादेति व्यक्षितम् ॥ विनाशपरिणामेन ततोऽप्यं वद्विकारण
 म् ॥ १६ ॥ अग्नेर्विनाशो सद्रूपपरिणामो निशाकरः ॥ इंदोर्विनाशो सद्रूपपरिणामो हुताशनः ॥ १७ ॥ हुताशो नाशमागतस्य सोमो भवति
 वैतथा ॥ दिवसो नाशमागतस्य रात्रिर्भवति वैतथा ॥ १८ ॥ तमः प्रकाशयोऽभ्यायातपयोर्दिनरात्रयोः ॥ मध्ये विलक्षणं रूपं प्राज्ञैरपि न ल
 भ्यते ॥ १९ ॥ संधिरप्यविलोपः स्यादेतयोरेव तद्वपुः ॥ भावाभावेऽप्यैकास्यानिष्ठावेतौ तथैव हि ॥ १०० ॥

येनाह ॥ जलमपीति ॥ उत्कृष्टं मादित्यरश्मिभिरपि भोगे पाने कल्प्यमानेऽपि जलमर्कस्य रश्मितामसद्रूपपरिणामेन याति शुक्लरूपेण तत्रापामनुगमदर्शनात् ॥ यदादित्यस्य लो
 हितरूपतेजसस्तद्रूपयच्छुक्लतदपामिति श्रुतेरिति भावः ॥ १५ ॥ यस्तु तत्र रौत्यद्रवत्वयोर्नाशौष्ण्ययोश्चोद्भवस्तदशेषविनाशपरिणामिताप्यस्तीति स कीर्णादाहरणमिदमि
 त्याह ॥ नाशात्मकतयेति ॥ १६ ॥ सर्वत्राग्नीषोमात्मके परिणामेऽभयरूपसकीर्णतापि स्रष्टुमदशालक्षयितुशक्येत्याशयेनाह ॥ अग्नैरिति द्वाभ्याम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ तर्हि तमः
 प्रकाशयोऽभ्यायातपदौ च किमनुगतत्वेन सद्रूपपरिणामता तत्र स्यादिति चेत्तद्वहैव तत्राभिज्ञतमैरपि भूयमाहिकयानलभ्यत इत्याह ॥ तम इति ॥ मध्ये अनुगतं व्यावृत्ततम
 प्रकाशविलक्षणसम्भाव्यरूपम् ॥ अथवा मध्येऽप्यौऽभयविलक्षणम् ॥ दिनरात्रयोरेतिसमासात् श्लाघसः ॥ १९ ॥ ननु तमः प्रकाशयोः संधिरुभयविलोपात्मा शून्यरूपस्तत्र
 नोभयविलक्षणार्कचिद्रूपमस्तीत्याशक्याह ॥ संधिरिति ॥ अनयोः संधिरपि अविलोपः अशून्यरूपः स्यात् यतस्तस्य धिरूपमेतयोरेव वपुः परस्परसलभस्वरूपम् ॥ न हि शून्ययोः
 संधिर्नाम भवति नवानिर्निमित्तास्ततोऽशून्यता ॥ कथमर्हि तौ संधौवर्त्तते इति चेत् यथा पूर्वात्तरकालयोर्भावाभावाः ॥ उदाहरणबाहुल्याद्बहुवचनम् ॥ परस्परानिरपेक्ष निरूपणे
 न भावरूपेण सापेक्ष निरूपणेनाभाव रूपेण च तम इदमकाशाभाव रूपमेकमेव वस्तु प्रकाशश्चायतमोऽभाव रूपमेकमेव वस्तु तिसर्वानुभवादेतावेकास्थानिष्ठौ स्थितौ तथैव हि संभाव
 पित्वेति नाणुमात्रमप्यन्यथा भूतावित्यर्थः ॥ १०० ॥

॥ १०१ ॥ यथाचिरद्विच्छिन्नमभ्यकाराद्यदितामसोराधासिद्धोभयपटितामस्यपद्वारादस्याह ॥ चिरद्वेति ॥ जलमयोर्वैश्वर्यकरद्वारासुपर्यवस्थितामृतात्मक
कलाभिः केषपणपुष्पागुभायारब्धपरिदृशीनुरिह ॥ १ ॥ चिच्छोभयोराराभ्यामेवमकाराप्रकारतया आभिर्भूताभ्यामकमतोऽप्रीयोभात्मकोत्साह ॥ प्रकाशयति ॥ १ ॥ बहि
सूर्योत्पत्तामद्वान्धरमहस्याचिरादित्योत्पत्त्याज्जम्भूलगतोनिहृत्कारिण्याह ॥ चिरसूर्येति ॥ तत्रस्योदयोयस्यासन्नवोदयतम ॥ २ ॥ मित्रेप्रसंगात्मनिअहोसोमदेहदेसति
तत्तादात्म्येनरुद्रस्यचिरसिद्धुपगतविद्यापन्धुर्जातरत्नस्यैवद्वितीयाज्ञात्सप्तमयाअसत्यबद्धचेत ॥ यथानिशीथेअर्धरात्र्यन्तेचदेविलसन्तिनदनुमवेशेनरुद्रसूर्योत्पत्तामभारम्भद
धर्मबहुकालेतत्सप्तम्यर्धसप्ततयाचिन्मिहपुलात्सप्तमयाअसत्यबद्धचित्तशरीरप्रभाभरोनासीन्मिषर्बजाननुभावादिभिभाष ॥ ५ ॥ दृष्टान्ताद्यतिकयोऽप्यर्थात्तच्छब्दाह ॥
सोमवति ॥ ब्रह्महतेमहिद्वयप्रभाभारोपिभ्योनजलमयचर्द्धवैश्वर्यकदयमिस्फुरद्वयकरोति ॥ वैदेनकीचभावेनानुमविद्याचिह्नस्यचिरादाववापुम्प्रभाभद्विभावादिनामयाक
द्वाभ्यांचैतन्यजाद्याभ्यामृतानिप्रस्फुरतिह ॥ यथातमभ्यकाराभ्यामहोरात्राभहीतले ॥ १०१ ॥ चिद्रूपजडरूपाभ्यामारभ्येयजना
स्थिति ॥ जलाद्वताभ्यामिभ्यारातीतातनुरिवैद्वी ॥ २ ॥ प्रकाशमनलसूरीचिद्रूपविद्विराधव ॥ जहात्मकतमोऽरुपविद्विः सोमदरी
रकम् ॥ ३ ॥ चिरसूर्यनिर्मलदेहेनामनस्येदवादयम् ॥ व्योमसूर्येणहिदेष्टययाकृष्णनिशातम ॥ ४ ॥ सोमदेहेजडदेहेचिन्मिजेसत्यवद्भ
वेत् ॥ निशीथेविलसत्यन्तेययासौरप्रभाभार ॥ ५ ॥ सोमप्रकदयत्यभिश्चिह्नैहस्यचिरंप्रभाम् ॥ स्वसविन्मयमिदुश्चिह्नैहस्यैरूपमकंज
म् ॥ ६ ॥ चिन्मिक्किपाल्वनाभासाकेवलानोपलभ्यते ॥ आलोकइवदीपेनदेहेनीवावगम्यते ॥ ७ ॥ चित्तश्चेत्योन्मुखस्वनलाभस्यैवचसत्त
ति ॥ निश्चेत्यायाभ्युभोलाभोनिवाणवातदेवहि ॥ ८ ॥ अन्योन्यलभ्यसदास्पावेवंकुक्ष्यप्रकाशवत् ॥ अम्रीयोमाविमौक्षीसपुक्तौदे
हदेहिनी ॥ ९ ॥ अतिशायिनिनिर्वाणेजाल्वैवातिशायिनि ॥ अम्रीयोमस्यचैवांगस्थितिर्भवति केवला ॥ ११० ॥ प्राणोमिरुज्याप्रकृ
तिरपानश्चातिलशरी ॥ छायातपवदित्येतौसंस्थितौमुखमार्गंगी ॥ १११ ॥

रोति ॥ यथाप्रकारायत्तेककाललोकानिभरन्ति ॥ क्षेत्रेभ्योनाथाकालमभ्यकाराद्यतिभारतेभिभगवत्प्रवृत्तानाह ॥ एवमभ्योन्मयेतेतदात्माप्यासादकअक्षप्रभाभद्वारुर्भ
वति चिच्छब्दव्यभिचयधनुष्योदेहेतदस्यादित्यनुभवादिदेहस्यैवप्रभाभरीत्यन्य ॥ ६ ॥ इतोपितस्योदेहपरमलभ्यमदस्याह ॥ चिदिति ॥ नमयतिस्कोचयतीतिनमउपा
धिसाच्छ्रूया ॥ ७ ॥ अक्षानादनायाचितमेवोपापुन्मुखप्रयानियमरोचनार्थमाप्रित्याह ॥ चित्तदिति ॥ ८ ॥ एवमुक्तरीत्याकुक्ष्योरप्रकाशवदभ्योन्मयसद्वलनाधीनसूर्ये
षावाम्यपद्वाराविषयत्तादिरीदेहेनाभ्यधीयोभात्मकीकृत्यो ॥ ९ ॥ तयोरेवद्विज्ञाप्रत्येकस्थिति कपयिद्विज्ञानवाह ॥ अतिशायिनीति ॥ विर्वाणुपाधितिहस्याआमदावि
र्वाणोनालकत्वंयानुक्तमतेनोपापपत्त्यायति ॥ प्राप्नोति ॥ १११ ॥

तयोः कुड्यालोकादन्योन्यतादास्य स्थितिर्दरायति ॥ अपानेइति ॥ १२ ॥ मूलमाणकुंडलिनीरूपश्चिदग्निराधारादिकेऽंशतचतुर्दलादिपद्मपत्रस्यंपरादिवैखरीपर्यंतवाचात्मक
 म् ॥ त्विपाअर्थप्रकाशनशक्त्या ॥ अनुभूत्याविवक्षापक्षेत्वर्थप्रथाहृपयारूपस्य ॥ यथावहिः सूर्यदतिशेषः ॥ १३ ॥ यथासर्गादौमायाशबलब्रह्मसविच्छीतोष्णहृपिणीब्रह्मांडा
 करेणार्णवोभाभिधाप्रामातथावृणाव्यष्टिदेहानासर्गीत्यर्थः ॥ १४ ॥ अस्तेब्रह्माडमिवशरीरमप्यर्णवोमात्मककितत कार्यतत्राह ॥ यवेति ॥ यथादिविकृष्णपक्षेअभ्या
 त्मासूर्यः सोमस्यशतीताः पचदशकलाः प्रतिपदादितिथियुक्कमेणप्रसतिएकाधुवाख्याचिद्रूपापरिशेषयति नत शुक्लपक्षेकमेणोष्णाउद्भिरतिताभि कमेणपूर्यमाणधुवाकलापूर्ण
 सोमोजायते तथाहृदिस्थित प्राणसूर्योऽपानरूपस्यसोमस्यमुखनासिकाद्वाराप्रविष्टाः शतीताः पचदशकलाप्रसित्वामुखाद्वहिर्धुवाख्यामेकाकलापरिशेष्यपुनस्ताउष्णाउद्भिरति
 ताभिः सापूर्यमाणवहिरपानाख्यः सोमोजायते तत्रवहिरः प्राणापानसधिकालः पूर्णमासो हृदित्वमावास्या अतरालदेशेइडाग्निलयोः प्रत्येकमूर्ध्वाधोभागप्रतिशारवानाडीषट्के
 प्राणसूर्यस्यप्रवाहोऽयनेमेषादयोद्वाशमासास्तदतरालेसकतयः ॥ अपानसोमस्यप्रवाहचैत्रादयोमासाविष्कभादयोयोगाअन्यानिचपर्वाणिनिष्यथतेइतियोगिनाप्रत्य

अपानेशीतलेसतामेत्सुष्णः प्राणपावकः ॥ प्रतिविंबमिवादर्शसचतस्मिंस्तथैवहि ॥ १२ ॥ चिदग्निः पद्मपत्रस्यंसोमंवाचात्मकंत्विषा ॥
 जनयत्यनुभूत्येहकुड्यालोकेयथावहिः ॥ १३ ॥ संस्त्यादौययाकाचिंत्संविच्छीतोष्णरूपिणी ॥ अर्णोषोमाभिधांप्रातासैवसर्गोत्तुणामि
 ह ॥ १४ ॥ यत्रसोमकलाप्रस्ताक्षणसूर्येणषोडशी ॥ मुखद्वितास्तिमात्रंस्यात्तत्रचद्रपदोभव ॥ १५ ॥ नूनंसूर्यपदंप्राप्तोयत्रसोमोहृददं
 रे ॥ नूनंकेवलयास्थित्यातत्रचद्रपदोभव ॥ १६ ॥ उष्णमग्निश्चिदादित्यः शैत्यंसोमउदाहृतम् ॥ यत्रैताप्रतिविंबस्योतत्रचद्रपदोभव
 ॥ १७ ॥ शरीरेसोमसूर्याग्निंस्कान्तिज्ञोभवानप ॥ तत्रसंक्रान्तिकालाहिवाख्यास्तृणसमाः स्मृताः ॥ १८ ॥

क्षम् ॥ अन्यैस्तुस्वरोदयादिशास्त्रतोज्ञेयम् ॥ एवस्थितेवक्ष्यमाणदेहाणुतास्थौल्याद्युपयोगिधारणाभेदाः प्रथममग्निभिः श्लोकैरुपदिश्यते ॥ यत्रमुखवाहृदिदेशेसूर्येणप्रस्ताधुवा
 ख्यासोमस्यापानस्यषोडशीकलाप्राणोद्गीर्णभिः कलाभिः पूर्यमाणक्षणाव्यापूर्णमासीचद्रहववितस्तिमात्रस्यात्तत्रभुशुडोपाख्यानोक्तबाह्यकुभकेनमनोधारणयावद्भू
 दस्थितोभवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ तथायत्रहृदवरेकलाप्राप्तेनकमाद्रस्यमानोऽपानाख्यः सोमोऽमावास्यायाभिवकेवलयाशुद्धिचिद्रूपधुवाख्यकलात्मिकयास्थित्यातिष्ठतितत्रातःकुं
 भकेनवद्भूपदोभव ॥ १६ ॥ इदानीमधरेचकेनाधूरैकमेणवाअतरालेप्राणस्योभयतोनिरोधेनविंबप्रतिविंबवत्तुल्यरूपतामापाद्यधारणामाह ॥ उष्णमिति ॥ १७ ॥ यथावसंत
 प्रीधमवर्षाशरत्सुकमेणशीतस्यौष्णेनपासासोमस्याग्निंस्कान्तिः शरद्धेमताशिशिरेषुकमादौष्ण्यस्यशैत्येनपासादग्नेः सोमसंक्रान्तिस्तयोः सधीविषुवतौसूर्यस्यचमेषादिषुसंक्रां
 तिल्लथाशरीरेपिअपानरौत्यस्यजठराग्निनापासोमस्याग्निंस्कान्तिः प्राणौष्ण्यस्यवहिरः शैत्येनपासादग्नेः सोमसंक्रान्तिः सूर्यस्यसकतयस्तुप्राणुक्तास्ताजानातीतितज्ज्ञोभवेतिपू
 र्वोक्तधारणागविधिः ॥ प्रासंगिकतज्ज्ञानस्यप्रसिद्धसकान्तितानदानादिकलेभ्यउल्लेखतमफलकीर्तनप्रधानफलेनस्तुतिर्वा ॥ १८ ॥

उत्तमगणानमनुप्राप्तप्राधिकारिपदस्येपरारणयति ॥ सक्रीतिमिति ॥ कालंअपनंदयात्मकंसहस्रदेहवर्ति ॥ प्राणापानयोर्द्विर्भानादीरारण्यनुसारिगतिर्भावद्वयवचनम् ॥ व
हिमसिद्धेसहस्रेस्थितमिवांतरापियोगाभ्यासाद्यगुणप्रत्यक्षमनुभूतंषट्पदादीवस्तुतयविवक्षितस्तर्हिअभयोनिकथास्तुतोभसे ॥ परमबुधदिष्टारम्यदभ्युपेतोभ्यासगतरेमवत
स्तुमरोभासेदन्तितेकेकप्रवणताविधि ॥ १११ ॥ ॥ इतिधीयासिद्धमंसात्यपमकारोति० पू० एकमपीतितम सर्वं ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आपुनास्तूलतोपाया
ज्ञानसाध्यप्रयोगिन ॥ परकापामिभोगाभ्यवर्धनद्वयुक्तिभि ॥ १ ॥ एवमधीयोबालकस्त्वदेहे० परिह्रायधारणाभ्यासापरिस्कृतप्राणमन शरीरस्यसोमसंप्राप्तिसक
भादिरीतानोयोमिवेहेस्त्याविवाविसिद्धिप्राप्तिकराग्रकुप्रतिजानीते ॥ अणुतामिति ॥ १ ॥ तन्मात्राणुत्वप्राप्तयेहेस्त्यविलोपनायनाभ्युपरिदेशोऽज्जलतोऽजाठरानलम्यद
स्त्यनलछद्मच्छिद्रद्वारामविस्यद्वयकाकारदस्त्यवर्णिकायापरत्यात्मनआसनभूतीतिस्वार्थयति ॥ छदीति ॥ अजानोरस्योर्ध्वकर्णकेयोपरि ॥ तदाचरीसिरीयाणामुपनि
पदि तस्यमध्यमज्ञानमिधियाधिर्ध्वतोभुजवर्तिजाठरानलमस्त्यभ्युपेत ॥ तस्यमध्योऽङ्गितावाअधीयोर्ध्वोऽवस्थिता मीलतोऽपदमध्यस्थाद्विमुखेरेवभास्वरा नवात्य
सकातिभुत्तरमयापनमंगसस्त्यकालतयाविपुवतीयदिदेहवर्ति॥अतवहिसुमिववेत्तिसिययानुभूततच्छोभसेन्ननपुन परमभ्युपेत ॥ १११
इत्यार्थवा० वा० दे० मोक्षोपायेपुनि० पू० च० अमीयोमविचारणनामेकाश्रीतितम सर्गं ॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥
अणुतास्तूलतांवापिययागच्छतियोगिनाम् ॥ देहेनामतयासन्मनवक्ष्यमाणमिदंष्टणु ॥ १ ॥ छद्यक्ताचक्रकोशोर्ध्वमस्तुरत्यानल क
ण ॥ हेमअमरवत्सोध्यविपुलवह्वाबुदे ॥ २ ॥ सप्रवर्द्धनसंवित्यावात्यवेवाशुवर्द्धते ॥ सविब्रूतयानूनमकवयातिचोदयम् ॥ ३ ॥ स
ध्याअप्रयमाकांमोवद्विमभ्यागत क्षणान् ॥ गालयत्यखिलसंगदेहेमययानल ॥ ४ ॥ जलस्पृशसंहायुक्तगालयेत्यपदादपि ॥ वा
द्यद्वानलस्पृशास्वतेवलुविशेषत ॥ ५ ॥ सशरीरद्वयपश्चाद्विधूयकापिलीयते ॥ विस्फोभितेनप्राणननीहारेवात्ययायथा ॥ ६ ॥ अा
धारनाहीनिर्हीनाभ्योमस्त्येवावशिष्यते ॥ शक्ति कुद्वलिनीवद्वेधुमलत्वेवनिर्गता ॥ ७ ॥

कवतन्वीर्यतामास्त्यसूत्रमा तस्या सिद्धायाभ्येपरान्ताभ्यवस्थितइति ॥ विपुल्वस्त्यसाध्यद्विनिशेषणपीतत्वमकपयोपनार्थम् ॥ १ ॥ सजानलकणअवद्धनस्त्यसि
रयासद्विद्विभ्याप्ययाज्जलमितपार्थनोपायज्ञानेन ॥ सचत्वंधीर्भानाप्रिबहहहहतिकिन्तुसंविधूयतयाअकमदुरयमकारातिराययति ॥ ३ ॥ सध्यायाप्रत्युपक्रमेआकारो
मयमभ्युदितोयेकेलदास ॥ गालयतिमलिनकरोति ॥ सांगहृत्सापाशपाशासहितवहम् ॥ पार्थिवगधभामकाठिभ्यचतुष्पादानजलभोगोदयसंहरीत्यय ॥ ४ ॥ एवमपदात्ता
शपयर्धतमभिलभेद्वीकुपार्त तन्त्रोपणयुक्तमावस्तुविशेषतःअप्रिलभाविशेषोपाज्जलस्त्यस्पृशेत्यनलसहृत्सो नल स्पृशसिखीव्ययबलाद्व्यवत्वोपसहृत्सु
स्त्यमलमभिमलयेरशोपयेत् ॥ एवरीत्यादेहाद्या सप्रवर्द्धनमनोद्वेष्टआनिवाहिकदेहाभावेऽवतिष्ठतेतिशेष ॥ ५ ॥ एवपार्थिवबाप्यचराशरीरद्वयविधूयस्थिर सोमिर्ध्वोभि
नेनप्राप्तोपसञ्चनकापिलीयते ॥ यदाभाअप्रिलक्षायमिवायुदेवाप्यर्तानिप्युतेरित्यर्थः ॥ ६ ॥ एवार्थानुद्वलिनीराक्तपिपूलाधारस्त्यद्विधूयानादीर्हीनतस्वस्कराशान्यातिप्राप्ति
करीष्टाकारयेवतिष्ठतइत्याह ॥ आधारीति ॥ वद्वेर्जिताधुमलत्वेरेव ॥ ७ ॥

तत्र स्थिता च सा कोऽङ्गीकता संकलितामनोबुद्धिमये जीवादिषट्तिङ्गशरीरे अहं कतिर्यया तथा विधा अंतःस्फुरन् विषयकाशचमत्कारः खेच्छा विहारशक्तिचमत्कारश्च स्यात्
 या विधा सती सूक्ष्मतमे विसनालच्छिद्रे रौलादीचयैव विशय निर्गतो ज्येन तत्र विशय निर्यातीत्यर्थः ॥ कोऽङ्गीकतेति ॥ द्वयोरर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ एवं सूक्ष्मीभावप्रकारमुक्त्वा स्थूली
 भावो नैच्छिकनाशरीरकल्पनाप्रकारमाह ॥ रसेनेत्यादिना ॥ साकुहलिनियमिगो जीवशक्तिर्वह्नी प्राणुसल्लजलभाग यदा मुच्यते तदारसेन सर्वत आपूर्णातेति ॥ यथा तर्था
 चर्मरज्जुविभर्त्तीति तर्था भारो आहूय शर्मविशेष कूपे क्षिप्तो न आपूर्णतामेति तद्वत् ॥ १० ॥ एवमसापूर्णां सती प्राणुसल्लजपाथिवभाग यमाकारकर्तुं भावयति यो गशक्त्या
 कोऽङ्गीकृतमनोबुद्धिमय जीवाद्यहं कतिः ॥ अंतःस्फुरन् चमत्काराधुमलेखे वनागरी ॥ ८ ॥ विसंशैलतणे भित्तावुपल्लेदि विभूतले ॥ सा यथा
 योज्यते यत्र तेन निर्यात्य लंतथा ॥ ९ ॥ संवित्तिः सैव यात्यंगरसाद्यंतं यथाक्रमम् ॥ रसेना पूर्णतामेति तं जीभारइवां वुना ॥ १० ॥ रसा पूर्णा
 यमाकारं भावयत्याशुततथा ॥ धत्ते चित्रकृतो बुद्धीरेखारामयथाकृतिम् ॥ ११ ॥ दृढभाववशादंतरस्थीन्याप्नोति साततः ॥ मातृगर्भ
 निषण्णे पुण्युसूक्ष्मे वां कुरस्थितिः ॥ १२ ॥ यथा भिमतमाकारं प्रमाणं वेत्ति राषव ॥ जीवशक्तिरवाप्नोति नुमेव दिहृणादिच ॥ १३ ॥ श्रुतं
 त्वया योगसाध्यमणिमाद्यर्थसाधनम् ॥ ज्ञानसाध्यमिदानीं त्वं शृणु श्रवणभूषणम् ॥ १४ ॥ एकं चिन्मात्रमस्तीह शुद्धं सौम्यमलक्षितम् ॥
 सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरं शांतं न जगन्नजगत्क्रिया ॥ १५ ॥ तच्चिन्तोत्पलनात्मानं संकल्पोन्मुखतां गतम् ॥ यदा तदा जीविद्विती प्रोक्तमाविलतां ग
 गतम् ॥ १६ ॥ असत्यमेव संकल्पश्च भ्रमेण दर्शरीरकम् ॥ जीवः पश्यति मूढात्मा बालो यक्षमिवाद्धतम् ॥ १७ ॥ यदा तु ज्ञानदीपेन सभ्यगा
 लोक आगतः ॥ संकल्पमोहो जीवस्य क्षयितेशरदभवत् ॥ १८ ॥ शांतिमायाति देहाय सर्वसंकल्पसंक्षयान् ॥ तदाराधयानिःशेषदीपस्तौ
 लक्षयेयथा ॥ १९ ॥ निद्राव्यपगमे जंतु र्यथा स्वप्नं न पश्यति ॥ जीवो हि भाविते सत्यतया देहं न पश्यति ॥ २० ॥ अतस्त्वेतत्त्वभावेन जीवो
 देहावृतः स्थितः ॥ निर्देहो भवति श्रीमान् गुरुवीतत्त्वैकभावनात् ॥ २१ ॥ अनात्मनि शरीरादावात्मभाव न मंगयत् ॥ सूर्याद्यालोकदुर्भेदं
 हार्दतद्गुरुणंतमः ॥ २२ ॥ आत्मन्येवात्मभावेन सर्वव्यापि निरंजनम् ॥ चिन्मात्रममलौस्मिन्निज्ञानादित्येन नश्यति ॥ २३ ॥

तथा कल्पाधत्ते इत्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्रास्थ्यादिकल्पनाप्रकारमाह ॥ दृढेति ॥ मातृगर्भनिषण्णे पुष्कललेपुषु सूक्ष्मावीजशक्तिरस्थिहस्तपादाद्यकुरस्थिति रिव ॥ १२ ॥ यथा भि
 मतस्ते च्छानुसारिषु भेवादिमहत्तृणाद्यव्यापारमवाप्नोति ॥ १३ ॥ योगसिद्धानुसारेण स्थूलसूक्ष्मावभासिकममुक्तमुपसल्लजानां सिद्धाद्विलक्षणतव कुपूरमप्रकृतश्चा
 वयति ॥ श्रुमिति ॥ १४ ॥ १५ ॥ चिन्तोत्पल्यासेनोपचिनोति ॥ १६ ॥ जीवः पश्यति स एवात्म्यस्थूलभाव इति भावः ॥ १७ ॥ सौक्ष्म्यप्राप्तिकममाह ॥ यदा त्वित्यादिना ॥ १८ ॥
 शांतिवाधम् ॥ १९ ॥ भाविते साक्षात्कृते ॥ २० ॥ २१ ॥ लौकिकसूर्याद्यालोकैर्दुर्भेदनाशयितुमशक्यम् ॥ २२ ॥ केन तस्यादित्येन तन्नाशस्तमाह ॥ आत्मन्येवेति ॥ २३ ॥

अस्यामानसिद्वारविद्वारपात्रादिभ्यस्तुक्तानां भेदिकविनोदापस्यूलयस्थनाभिभासिकोद्वहभवनसिध्यातीत्याह ॥ अभ्येचेति ॥ १४ ॥ विमूढाविपकीटादय ॥ अमृतनाममृत
 वराहाराणाम् ॥ अमृतपयान्माद्विषयनिमित्तमिद्विनिर्दिष्टमात्राविषयताम् ॥ १५ ॥ इतिर्दिष्टातदुशाहरणमुपपन्नो लोके आलोकितामित्यर्थ ॥ १६ ॥ भ्योमनाप्रसाकाराणाम्
 ॥ १७ ॥ सैवास्थनिरतिशया अस्मिन्निर्दिष्टादप्यन्यथाशयनोपपन्न इति ॥ अणिमादीति ॥ अस्यापराकायपरिचयभोग्याभिलक्षणम् ॥ १८ ॥ तथादीपूर्वद्वपरित्यागोपा
 यमाह ॥ रचकर्म ॥ उद्भूतयर्वादिर्निःसायपरद्वेयावयोप्यतोत्तरयदेहस्यप्यनर्ततिपरेणाभ्यय ॥ यथाभासापवनसकृत्पुण्याभोदपयनादाकाश्यामाणो योज्यत इत् ॥ १९ ॥
 विरतस्वरउपरतचट काष्ठलाटवच्चमति ॥ परेपदेहोपेभवावपितत्पदंभोगुमयत्वजीवोविनिर्बेरपते ॥ यथाआसेषकपूरुषकरस्यकुभोदकेनयमेवमठरतावाकासेकुनि
 अन्येषविदितत्मानोभावयतियथैवयत् ॥ तत्तथैवाशुपश्यतिदृढभावनायताय ॥ २० ॥ दृढभावानुसधानादिमुढा अपिराघव ॥ विप
 नयत्यमृतनाममृताविपतामपि ॥ २१ ॥ एवयथायदेवहमाभ्यतेदृढभावनात् ॥ भूयतेहितेववाशुतदित्यालोकितामुहु ॥ २२ ॥ सत्यमाव
 नदृष्टोयदेहोदहोभवत्यलम् ॥ दृष्टस्त्वसत्यभावेनन्योमतांयातिदेहक ॥ २३ ॥ अणिमादिपदप्रामौज्ञानयुक्तिरिति श्रुता ॥ भवतासाधु
 नारामयुक्तिमन्यमिमांशु ॥ २४ ॥ रेचकाभ्यासयोगेनजीवकुहलिनीयहात् ॥ उद्भूतयोज्यतेयावदाभादपवनार्तिव ॥ २५ ॥ त्यज्य
 तेविरतस्पर्दादेहायकाष्ठलाटवत् ॥ देहेपिजीवेपिभतावासेचकद्ववाढर ॥ २६ ॥ स्यावरजगमेवापिचयामिमतयेच्छया ॥ भोक्तृत्वस्य
 दसम्भजार्वातीर्तिवित्तवस्यते ॥ २७ ॥ इतिसिद्धिश्रियमुक्तास्थितेचेत्तदुपुन ॥ प्राविश्यतेस्वमन्यहाययत्नातविरोचते ॥ २८ ॥ देहादयक
 याधेयान्म्याभवत्याखिलानय ॥ संविटाजगदापूयसपूर्णस्थीयतेयवा ॥ २९ ॥ ज्ञात्वासदाभ्युदितमुज्झितदोषमीशांयवयथासम
 सिवाद्युतिचिक्काश ॥ प्राप्नोति तत्तदचिरेणतयैवरामसन्धकपदवितुरनावरणत्वमेव ॥ ३० ॥ इत्यार्पवांवा दे० मो० पुनि० पु०
 सू० अणिमादिलाभयोगोपदेशोनामद्व्यशीतितमसर्ग ॥ ८२ ॥

॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥

॥ ८५ ॥

एतन्तमर्वावर्तितद्वारापिचययामिमतयेच्छयाआद्यदस्यन्यय ॥ १० ॥ ११ ॥ इतिउक्तरीत्यापरद्वेसिद्धिश्रियमुक्तास्थितेनयोगिनातत्पुषतनस्त्वपुनस्थितचेत्पुनस्तद्व
 विरयनेनोद्वरप्यद्वययथावद्विराचनतत्तावत्कालमपिचयतइत्यर्थ ॥ १२ ॥ अयथायोगिनाअयपरकायभोगानांतरत्वात्करणधैर्यन्यापादानेनजगदापूयदेहादय भ्यस्य
 यनद्वितीयार्थेनयथा ॥ स्यावरजगमसवदेहादिभेदनिर्धेयार्थस्तथातीर्थधवजीवास्तयातीर्द्द्वेयोपाधिसत्याविणुणास्तद्वच्छिन्नाच्छ्रुषणांनिर्वाभेत्यखिलानपिभ्यामवत्यास्वा
 त्सविद्वद्वसपूर्णयथास्यान्तयास्थीयतइत्यर्थ ॥ ३१ ॥ उपसहरति ॥ ज्ञात्वेति ॥ ईशोपागीभ्यर्पसपन्नोमीवच्छिक्काश सदाभ्युदितेतस्यस्वप्रकारामुज्झितसर्वोपस्वतत्त्वज्ञा
 त्वाययथासमभिधेच्छित्तिसद्विराज्यतधैर्यमाप्नोति ॥ पृथगतितत्त्वविज्ञानाभ्यसिद्धावुभयपयोर्कल्पनावरणत्वमेवविरतिशयानवसम्भकपदवितुरित्यर्थ ॥ ३४ ॥ इतिश्री
 वासिष्ठम० धातपत्रकायनि० पू० प्रारंभितमसर्ग ॥ ८२ ॥

॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥

॥ ८५ ॥

चूडालासिद्धिप्रवाशप्रबोधश्चभूयते ॥ गुरुपदेशसाफल्येकिराटाल्यानमीयते ॥ १ ॥ चूडालाएवंप्रागुक्तीत्याप्राणधारणादिधनाभ्यासवतीसतीअणिमादिगुणैश्वर्ययुक्ता
 बभूव ॥ १ ॥ तदैश्वर्यमेवावयुत्प्रपचयति ॥ जगमेत्यादिना ॥ मोहकालुष्यत्यापचयस्यचोपशमादमलशरीरितल ॥ २ ॥ तस्याःकायव्यूहादिकल्पनैश्वर्यमाह ॥ क्ष
 णमपीति ॥ अगताअवियुक्ता ॥ राउयेधुराट्टेयजगत्सुभुवनेपुचोवास ॥ ३ ॥ विद्युतापारभाउन्मेपाइवद्योतमानानिभूषणानियस्याः ॥ ४ ॥ ५ ॥ दिशांव्योम्नश्चोदेयावतिभु
 वनरधाणिप्रसिद्धानितानिसर्वाणीत्यर्थ ॥ ६ ॥ सर्वभूतरतज्ञतयासभाषणादिव्यवहारम् ॥ ७ ॥ बहुशःप्रतिबोधधामासेतिव्यवहितेनसबधश्रुतांसः ॥ ८ ॥ ९ ॥ यथावेदाध्य
 यनकालेवालोवेदविद्यासर्वगुरुधार्यानुकलार्थप्रकाशनादिगुणशालिनीनवेदतद्वत् ॥ १० ॥ ११ ॥ सर्वासिद्धिशालिन्यास्तस्याश्चेद्वर्तुबोधनेअशक्तिसहस्रन्येपासिद्धिशून्या
 श्रीवसिष्ठवाच ॥ अणिमादिगुणैश्वर्ययुक्तासानुपभामिनी ॥ एवंबभूवचूडालाधनाभ्यासवतीसती ॥ १ ॥ जगामाकाशमार्गोणिवि
 वेशांबुधिकोटरम् ॥ चत्वारवसुधापिठंगेवामलशरीतल ॥ २ ॥ क्षणमप्यगताभर्तुर्वक्षसश्चेतसस्तया ॥ सर्वपूवासरउपेषुलक्ष्मीरिव
 जगत्सुच ॥ ३ ॥ आकाशगामिनीश्यामाविद्युत्सारंभभूषणा ॥ वभ्राममेधमालेवगिरिमालामहीतले ॥ ४ ॥ काष्ठुणोपलंभूतंरंवा
 तमनलंजलम् ॥ निर्विघ्नमविशस्वर्तुर्मुक्ताफलंयथा ॥ ५ ॥ मेरोरुपरिशृङ्गाणिलोकपालपुराणिच ॥ दिव्योमादरंरंधाणिविजहारय
 थासुखम् ॥ ६ ॥ तिर्यग्भूतपिशाचाद्यैःसहनगामरासुरैः ॥ विद्याधराप्सरःसिद्धैर्व्यवहारंचकारसा ॥ ७ ॥ यत्नेनतंचभर्तारिमालमज्ञानावृ
 तंप्रति ॥ बहुशोबोधयामासचूडालानविवेदसः ॥ ८ ॥ कलाविदंभ्रामुंभाचचालेयंयुहिणीमम ॥ इत्येवंकेवलंराजासचूडालांविवेदता
 म् ॥ ९ ॥ एतावतापिकलेनतामवंगुणशालिनीम् ॥ बालोविद्यामिवनृपश्चूडालानविवेदसः ॥ १० ॥ साप्यलब्ध्यात्मविश्रान्तिस्तांसिद्धिश्चि
 यमात्मनः ॥ दर्शयामासनोराज्ञाःशूद्रस्येवमखक्रियाम् ॥ ११ ॥ श्रीरामउवाच ॥ महत्याःसिद्धयोगिन्यास्तस्याअपिशिरिवध्वजः ॥
 यत्नेनप्रापनोबोधंबुद्ध्यतेत्यःकथंप्रभो ॥ १२ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ उपदेशक्रमोरामव्यवस्थामात्रपालनम् ॥ ज्ञानस्तुकारणंशुद्धा
 शिष्यप्रज्ञैवराघव ॥ १३ ॥ नश्रुतेननपुण्येनज्ञाप्यतेज्ञेयमात्मनः ॥ जानात्यात्मानमात्मैवसर्वःसर्वपदानिव ॥ १४ ॥ श्रीरामउवाच ॥
 एवंस्थितेवाथमुनेकथमेतज्जगत्स्थितौ ॥ क्रमांगुरुपदेशाख्यःस्वात्मज्ञानस्यकारणम् ॥ १५ ॥

रामशक्ते ॥ महत्याइति ॥ तस्याअपियत्नेनउपदेशप्रयासेन ॥ १२ ॥ तद्विज्ञानार्थसंगुरुमेवाभिगच्छेदित्यादिशास्त्रोक्तमर्थादाव्यवस्थान्मात्रपालनंगुरुकृतउपदेशक्रमेन
 तत्सावनधिकारिण्यप्रज्ञानबलज्जनयितुशक्नोतीत्यर्थः ॥ प्रज्ञाग्रहणसाधनचतुष्टयसहितप्रज्ञापरम् ॥ १३ ॥ श्रुतेनअनात्मशास्त्रप्रावीण्येन पुण्येनचित्तशुद्धानेगेनकाम्यकर्म
 वर्णेण ॥ अथवाश्रुतेनशाब्देनपरोक्षज्ञानेन ॥ आत्मनस्तत्त्वभूतज्ञेयप्रज्ञानज्ञाप्यतेइतरवस्तुबन्धविषयीक्रियते ॥ पुण्येनापित्त्वर्गभोगवन्धविनैवविचारज्ञानजन्यतेकितुनाभ्यावि
 चारेजनितेचरमसाक्षात्कारदृश्यरूढेनात्मनैवात्माआत्मानंजानातीत्यर्थः ॥ सर्वपदानिसर्वदेव ॥ इवार्थैवशब्दः ॥ १४ ॥ तर्हिगुरुपदेशाख्यःक्रमःकथंकेनद्वारेण ॥ १५ ॥

नांगुरुणांशिष्यबोधनेशक्तिर्दूरापास्तेति

स्मृत्याऽर्चनीतिरथानप्यायेन विष्णुदेवमत्यकथयणतः प्रत्यसनायादनद्वाराऽपुरुषपदेशोऽक्षमकारणेतिसिक्तुमसिद्ध किराटोपास्थानमाह ॥ अस्मिन्नेत्यादिना ॥ किराट रवेदवर्णि
 क्त् ॥ १९ ॥ १० ॥ कायपथात्स्वीयष्टपणतास्य भावात् ॥ इथावशोऽप्यभास ॥ १८ ॥ तस्याभ्येयणोऽप्योगेऽनुमतिप्रियायमाह ॥ कपर्दकादिति ॥ लोभोऽस्तिममद्वेष्टावताऽ
 ननकपर्दकाऽऽदिक्कीलातद्विक्रयाद्यत्वारः कपर्दकाः स्यस्ततोऽतीत शर्तत सङ्गन्ततोऽसहस्रेवेतिचेतसाकलयन्धितयत्सम् ॥ १९ ॥ अन्धार्थमप्यारब्धोऽटोऽप्योगोऽमूखजन
 श्वसराशर्षिर्धरास्त्रिदिव्यभङ्गाफलोऽश्वनीमिष्यप्यन्माह ॥ अमति ॥ २० ॥ २१ ॥ प्राप्ताऽऽखिलाऽलङ्कारद्वय सार्धारिकभोगयेम शर्ता सर्वद्वारिभ्यापनर्थायस्यताद्वरा
 नयास्थित ॥ २२ ॥ कगहमन्ययस्यतयात्रिधतद्वत् ॥ २३ ॥ तथापुरुषपदेशकमाभ्यप्यच्छाब्दपरोक्षभायमभिषिष्यते ॥ अभ्यन्तित्यापरोक्षलभ्यते ॥ २४ ॥ कथमभ्यन्तराह ॥
 ॥ श्रवसिपुटवाच ॥ ॥ अत्यन्तरुपण कश्चिकिराटोऽपनधान्यवान् ॥ अस्तिर्विध्याटवीकक्षेकुटुर्ध्वान्नाक्षणोऽप्यथा ॥ १६ ॥ तस्यैकदानिप
 तितागच्छतोर्विधजगतः ॥ एकावराटिकारामटणजालकसद्वते ॥ १७ ॥ कार्पण्यात्सप्रयत्नेनसर्वदणतुषादिकम् ॥ कपर्दकार्प्यमभि
 तोदुधावदिवसत्रयम् ॥ १८ ॥ कपर्दकाः स्युभवाताचत्वारोऽष्टौषकालत ॥ तत शतसहस्रं च सहस्रेचेतिचेतसा ॥ १९ ॥ कलयन्जगलेदी
 नारात्रिदिवमवर्द्धित ॥ जनहाससहस्राणिषुषुधेनपरंतुस ॥ २० ॥ तनोदिनत्रयस्यातेतनतस्माच्चजगलान् ॥ पूर्णदुर्विषमतिमोलब्ध
 श्रितानमणिमहान् ॥ २१ ॥ तं प्राप्यतुष्टद्वयसमागम्यगृहंसुखम् ॥ प्राप्ताऽखिलजगद्भूतिशान्तसर्वतयास्थित ॥ २२ ॥ एवमप्यकिराटन
 यपदान्वपणेनतन् ॥ रत्नलब्धजगन्मूल्यमहोरात्रमखेदिना ॥ २३ ॥ तथाश्रुतोऽपदेशेनस्वात्मज्ञानमवाप्यते ॥ अन्वदन्विष्यतेचान्यह्य
 तेहिगुरुकमान् ॥ २४ ॥ ब्रह्मसर्वोद्विष्यातीतंश्रुतादीर्द्वित्रयसंविद ॥ तेनापदेशादनयनात्मतत्त्वमवाप्यते ॥ २५ ॥ गुरुपदेशचविनानात्मत
 त्वानामोऽभवेत् ॥ केनचित्तामणिलब्ध कपर्दान्वेपणविना ॥ २६ ॥ तत्त्वस्यास्यमहायस्यगुरुकथनगतम् ॥ अकारणकारणतांमणेरि
 वकपर्दक ॥ २७ ॥ पश्चरापवमायेयमोहनीमहतामपि ॥ अन्वदन्विष्यतेयत्नादन्यदासापतेफलम् ॥ २८ ॥ अन्वत्करोतिपुरुषफलम
 न्यदेवनाम्नेतियन्निपुजरात्सवलोक्यते च ॥ तस्मादन्तरंभवस्यजगद्ब्रह्मस्यश्रेयोतिवाहनमसंगमनिच्छयेव ॥ २९ ॥ इ० वा० वा०
 द० भास्वापापेपुनित्वाण० पू० पू० किराटोपास्थानं नाम भृशरीतितमस्सर्ग ॥ ८३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥
 ब्रह्म ॥ मृतादिशब्दप्रवणतच्छाब्दभावाद् द्विधमयोऽप्या सविद्विषयसहस्य ॥ गुरुपदेशाच्चशाब्दतत्त्वपरवचन्यते तासांमध्येऽत्यन्तत्त्वच्छ्रमायाचरमदसौनित्यापरो
 क्षब्रह्मस्युत्पत्तिरित्युद्दिष्टच्छ्रमाब्रह्मस्य भावोऽप्यपयुक्तमेवोपदेशात्तत्काण्यमित्यथा ॥ १७ ॥ तथाप्याचार्यार्थान्पुरुषोऽवेत्येवादिभूतेगुरुपदेशाऽकारणकइत्याह ॥ गुरुपदेशोति
 ॥ २९ ॥ ॥ अन्वपणद्वाराऽकपर्दकमननद्वारागुरुकथनमकारणमप्यप्यकलदर्शनापकारणतांमिति सार्धं ॥ २० ॥ ॥ २८ ॥ ॥ एवमकारणमेवगुरुपदेशायात्मलाभस्यकारण
 सत्त्वात्तस्मिन्माराऽपरोक्षोऽपनीतस्यकागद्ब्रह्मस्योपपत्त्येवमप्यसिध्यतीतिनयनार्थेऽस्येत्याह ॥ अभ्यवेति ॥ निपुजगत्पुण्यस्यत्वात्तेतरेष्वमवलोक्यतेभ्यूपनैवमस्मादात्मलाभाद्भनतर
 भवस्यपाराऽपरोक्षोऽपनीतस्यकागद्ब्रह्मस्युत्पत्त्येवमप्यसिध्यतीतिनयनार्थेऽस्येत्याह ॥ २९ ॥ ॥ इ० वा० ता नि पु० भृशरीतितमस्सर्ग ॥ ८३ ॥

शिरिष्वजस्यवैराग्यचूडालाश्वत्सनं वने ॥ निशितैकस्यनिर्याणमदरेस्थितिरीयते ॥ १ ॥ तत्त्वज्ञानरूपपदं विश्रातिस्थानविना ॥ अप्रजानदृष्टसंततिः पुमान्शोकादितमसाअ
धत्वमिव ॥ १ ॥ अभीष्टैरसामतादिभिरुपनीतासुरलादिविभूतिषु ॥ २ ॥ मुक्तइषुर्यस्मैतथाविधोदैवादिद्वेजतुर्मृगादिव्याधितोभीतोयथाएकतादिपूरतिमेतितद्वत् ॥ ३ ॥
अशेषादिवसकियाः कार्यते ॥ लङ्कोरन्यतरस्यामित्यणौकर्तुर्णौकर्मत्वेकर्मणिल ॥ ४ ॥ परित्राडिवस्थितः समहाभोगान्श्रियचभोक्तुरिवयते ॥ च पूर्ववाक्यार्थेनसहस्यस

॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ ततःशिरिष्वजोराजातत्त्वज्ञानपदं विना ॥ आजगामपरमोहंतमोधत्वमिवाप्रजाः ॥ १ ॥ दुःखाग्निदीपितमना
मनागपिविभूतिषु ॥ तास्वर्भाषोपनीतासुनरेमेघिशिखास्विव ॥ २ ॥ एकातेषुदिगतेषुनिर्झरेषुगुहासुच ॥ आजगामरतिजंतुर्मुक्तेषुव्याध
तोयथा ॥ ३ ॥ राघवत्वमिवारोषाः सांत्वानुनयबोधनैः ॥ प्रार्थितः कार्यतेभृत्यमर्होपोदिवसक्रियाः ॥ ४ ॥ नित्यमुदामवैराग्यः परित्राडिव
शांतधीः ॥ रिवद्यतेचमहाभागान्सभोक्तुंचश्रियंस्थितः ॥ ५ ॥ ददावतितरं दानंगोभूमिकनकादिकम् ॥ देवेभ्योत्राह्मणेभ्यश्चस्वजनेभ्य
श्चमानद ॥ ६ ॥ चचारचतपः कर्तुंरुद्धचांद्रायणादिकम् ॥ परिवभ्रामतीर्थानिवनान्यायतनानिच ॥ ७ ॥ सतथापिविशोकत्वंनमनाग
पिलब्धवान् ॥ अनिधानांखनन्भूमिनिधानार्थीनिधिंयथा ॥ ८ ॥ शान्तिदिवं महानेषुप्यत्येवकृशानुना ॥ चिंतयार्चितयामाससंसा
ख्याधिभेषजम् ॥ ९ ॥ चिंतापरवशोदनोराज्यंस्वस्यविषोपमम् ॥ महाविभवमप्यग्रनापश्यत्खिन्नयाधिया ॥ १० ॥ अथैकदंकांतग
तांजूडालामंकमागताम् ॥ इदंमधुरयावाचासमुवाचशिरिष्वजः ॥ ११ ॥ ॥ शिरिष्वजउवाच ॥ ॥ भुक्तंराज्यंचिरंकालंभुक्ताविभव
भूमयः ॥ अधुनास्मि विरागोणयुक्तागच्छामिकाननम् ॥ १२ ॥ नसुखानिनदुःखानिनापदोनचसंपदः ॥ कोढीकुर्वतितन्वांगिमुनिंव
निवांसिनम् ॥ १३ ॥ नदेशभंगसंमोहोनसंप्रामेजनक्षयः ॥ राज्यादप्यधिकंमन्यसुखंवननिवांसिनाम् ॥ १४ ॥ स्तवकस्तनधारिण्यो
रक्तपद्मवपाणयः ॥ मंजरीजालहरिण्योलोलशुभ्रांबुदांशुकाः ॥ १५ ॥ स्वपरागांगरागोणयः कृतकौस्तुभमंडनाः ॥ आसेव्यकांचनशि
रानितंबतदशोभिताः ॥ १६ ॥ तरंगमौक्तिकप्रोतसरिन्मुक्तालतावृताः ॥ लतावयस्यावलितामुग्धमुग्धमृगात्मजाः ॥ १७ ॥

मुच्चयार्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ देहमनःशोधनकर्तुंरुच्छूचाद्रायणादिकतपश्चकार ॥ ७ ॥ ८ ॥ चिंतयार्चितालक्षणेनकशानुना ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विभवभूमयोवैभवपदानि
॥ १२ ॥ कोढीकुर्वतिलिष्यति ॥ १३ ॥ सुखाधिक्येहेतूनदर्शयति ॥ नदेशेति ॥ १४ ॥ इदानीवनराजीश्वरूडालोपमात्वेनस्वीकृत्यवर्णयति ॥ स्तवकेत्यादिपचभिः ॥ प्राये
णसर्वत्ररूपकाणि ॥ १५ ॥ कतानि कुमुमान्येवकौस्तुभानिमडनानियाभिः ॥ आसेव्याः काचनशिलाएव नितंबतटास्तैः शोभिताः ॥ १६ ॥ तरंगलक्षणमौक्तिकैः प्रोताभिः सरि
न्मुक्तालताभिरावृता ॥ मुग्धमुग्धमृगाएवात्मजाः शिरशोयसासाम् ॥ १७ ॥

सुधियन्मार्गनिर्वाहसामिकलभाजनविधाभि ॥ पुर्ध्वरापूर्ध्वद्वेतिपुष्पापूरालतापुष्पवङ्गाद्यागानियासाय ॥ १८ ॥ तद्वत्परद्वयकात्वाय ॥ स्वरस्तरमगन्धायोपासीतद्वाय
 ता ॥ वनदीप्योवनराय ॥ १९ ॥ २० ॥ अस्मिभ्यनगपनक्षिपयेसम्पद्योऽन्यमक्षिपरे ॥ २१ ॥ तस्यैराप्यराद्धीक्षिणासागनापातर्निकाभासक्तिभेषधयोनुरुपतार्ष
 नतानुमयभानवसृणाविषालनभ्यापयतविषालपरीचूडालोपाय ॥ पातत्यादिता ॥ २२ ॥ २३ ॥ यद्देशोभाभेदेषावेतियाय ॥ अत्यदोदयोद्वेतिबुधचनम् ॥ २४ ॥
 पुष्पाणिपानपादितपादुलताद्वृक्षदीपयतिरोमनपुष्पैर्धृतपातुलितपाअरसासह ॥ पुष्पाणिगार्भितार्भैर्धीनत्वाभ्यरशायामेवपुकेतिभाभ ॥ २५ ॥ रक्षस्यराज्यच्छिद्रस्य
 स्वभावाद्दामसौगध्यवितर्णफलभोजना ॥ पद्पदश्रेणिनयनापुष्पापूरलतांगिका ॥ १८ ॥ आस्वाप्तस्यदर्तायाताशीतलामलग्ना
 त्रिका ॥ रमयतिवमिवमांवनवीप्योवरानने ॥ १९ ॥ यथाविविकमेकान्तमनोभवतिनिर्दन्तम् ॥ नतयाशशिर्धियेपुनश्चवर्क्षद्रसयसु
 ॥ २० ॥ अस्मिन्सन्मन्त्रणेतत्त्विनविधेयंकरुमहति ॥ मर्तुर्विषदयतीच्छानिस्वनेपिकुलक्षिय ॥ २१ ॥ ॥ शृङ्गालोवाच ॥ ॥ प्रातकाल
 दन्तकार्यराजतेनायनेतरत् ॥ वस्तेतराजतेपुष्पफलशरदिशजते ॥ २२ ॥ जराजरादेहानांयुक्तोवनसमाश्रय ॥ नयूनांत्वादृशामेवते
 नंतन्मनरोचते ॥ २३ ॥ यौवननमहराजनयावद्वयमुज्जिता ॥ पुष्पैर्धोणेवतरवक्तावच्छोभामहेदृहे ॥ २४ ॥ पुष्पधानापुष्पमितजरसा
 सहकाननम् ॥ समग्रहद्विभियामोहसाहवसरोवरत् ॥ २५ ॥ अप्रातकालनृपतेप्रजापालनमुज्जित ॥ राजन्यस्यैवरक्षस्यमहेद्वनो
 सविष्यति ॥ २६ ॥ अन्नामफारिणभूपरोधयतिचवैप्रजा ॥ रोधयतिव्यकार्येभ्यःप्रभुंयस्यापरस्परम् ॥ २७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥
 अलभुत्तलपनाक्षिविधेनामिमत्तस्यमे ॥ विद्विमागतमेवेतोदूरमेकांतकाननम् ॥ २८ ॥ बालात्वमनवप्राग्गिनागंतव्यवनत्वया ॥ पु
 सामर्पेद्विद्वद्विगिगोवावनाश्रय ॥ २९ ॥ समयांनवनावासेयोपित कठिनाअपि ॥ काननेपुष्पमंजयंस्त्रिशालिमक्षमा ॥
 ॥ ३० ॥ प्रवत्पापालयत्येहराज्येस्यातव्यमुत्तमे ॥ कुटुम्भारोद्वहनंपत्न्योयातेव्रतंक्षिय ॥ ३१ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्युक्तादयि
 ताराजातामिदुवदन्तंवाशी ॥ उत्तस्थौक्षानुमस्विलदिनकार्यवकारच ॥ ३२ ॥ अयोऽज्जितप्रजाचेष्टोरविरक्ताचलययी ॥ शिखिष्वजो
 वनमिवसमस्तजनदुर्गमम् ॥ ३३ ॥ सद्धत्यवितर्तकपतमेवानुययीप्रभा ॥ नार्थमावननिष्क्रांतशृङ्गालेवानुरागिणी ॥ ३४ ॥
 विप्रसप्तमिशेष ॥ पृनयापय ॥ ३५ ॥ रोधयतिनिधारयति ॥ २७ ॥ ॥ एवद्विषालितोप्यविषलवैराग्य भिगविषव्यक्तामनुनयति ॥ अलमिषत्यादिना ॥ ३८ ॥ वनाभ्रयो
 वननरे ॥ ॥ अथद्विगिगोवाच ॥ ३९ ॥ कठिना कठोरप्योपि ॥ यथाकामनेजानाउपवनकालाभ्यः ॥ अत्येराअपिपुष्पमंजयं ॥ शालालोसोदुमक्षमास्तद्विष्य ॥ शका
 लिमितिपादशक्तानोबलवनापक्षिणामाट्यन्तिकमिष्यास्थेयम् ॥ ४० ॥ ॥ यमयकोकमयामकालदृष्टेतिरिगितस्यापिबोधस्यपरिहारस्तदेवकार्येभ्यारामेनाह ॥ गवत्सेति
 ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

धृतव्योमापगास्वस्वीगानेनथाविधंशर्वसंश्लिष्यतिस्वयमपिकामादालिंगीतिसंश्लेषातथाविधायमुनेवेत्युल्लेखा ॥ श्याद्यधेतिश्लिष्यकर्त्तरिणः ॥ ३५ ॥ तमाललक्षण
 बालकाअकेयासातासुदिक्षुयमुनाचरिवदर्शनादिवज्योरसाहासोदयाकितपरितःकतममलचयथास्यान्तथास्थितासु ॥ इतःप्रभृतिसर्वेषासमम्यतानांतरागणोददशेइत्यत्रस
 वधः ॥ ३६ ॥ दिनश्रीश्वदिननाथश्वतद्वपयोर्द्वपत्योर्द्वोद्यानप्रचुरभैरवमेरुसवधियअपरपारउत्तरार्धरतुगच्छतोसतोः ॥ ३७ ॥ नयाअर्धैर्धर्मोपतापभोजर्कःपापैस्तन्मिमेतै
 स्तीक्ष्णकैरश्वहातैश्चोच्चितैरैवमिदपारनिशानिशनानायकलक्षणयोर्द्वपत्योःरतुमागच्छतोसतोः ॥ ३८ ॥ दिवधूमिर्भुक्तःस्तटोभंगललजानामजालिरिवव्योमलक्षणकु
 ढिमसौधतलेतरागणोददशे ॥ ३९ ॥ स्वनाथान्चेवणेनतदुदयप्रतीक्षयाचश्चातकुमुदादिकुमुमैर्हासवती ॥ यौवनस्तयौवनफलमितिपावत् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ संप्रसुप्ता
 आययौयामिनीस्थामाभुवनंभस्मधूसरम् ॥ धृतव्योमापगंशर्वसंश्लेषायमुनेवसा ॥ ३५ ॥ दिक्षुसंश्लेष्टदंतानुस्थितासुक्रतमंडल
 म् ॥ तमालबालकांकानुज्योरसाहासादयांकितम् ॥ ३६ ॥ गच्छतोरपरंपरंदपत्योर्भैरवंपदम् ॥ देवोद्यानमयंरतुंदिनश्रीदिननाथ
 योः ॥ ३७ ॥ आगच्छतोरिदंपारंदपत्यवतीक्ष्णकरोच्चितम् ॥ निशानिशानायकयोर्द्वपत्योर्भैरवंपुनः ॥ ३८ ॥ तारागणायददशोविकीर्णा
 व्योमकुट्टिमे ॥ मुक्तोमंगललाजानांदिवधूमिरिवांजलिः ॥ ३९ ॥ चंद्राननातमःस्थामाश्रान्तानुकुनुमहासिनी ॥ यामिनीयावन्प्रापस
 रोजमुकुलस्तनी ॥ ४० ॥ कृतसंध्यासमाचारःसहचंडालयेष्टया ॥ शुष्वापशयनेभूयोमैनाकइवसागरे ॥ ४१ ॥ अथार्धरात्रसमयेदर्शो
 निःशब्दतांगते ॥ घननिद्राशिलाकोशतिलोनेसकलजने ॥ ४२ ॥ सतस्यांसंप्रसुप्तायांशयनेकोमलांशुके ॥ भृशंनिद्राविमूढायांभ्रम
 यांमिवपंकजे ॥ ४३ ॥ तत्याजदयितांनुमामंकाद्राजाशिरिवध्वजः ॥ स्वैरस्वैरमुखंराहोर्दंशंचांद्रप्रभामिव ॥ ४४ ॥ उत्तस्थौशयनाह्नी
 नवधूकाधीचलंशुकान् ॥ सलक्ष्मीकांतिलोमैर्हरिःक्षीराणवादिव ॥ ४५ ॥ वीरक्रमार्थंयामीतितत्रैवानुचरव्रजम् ॥ योजयित्वा
 जगामासौपुराविर्गत्यपूर्णधीः ॥ ४६ ॥ राज्यलक्ष्मिनमस्तुभ्यमित्युक्तामडलाद्गतः ॥ विवशोप्राप्तामरण्यानीमेकानदइवार्णवम् ॥ ४७ ॥
 घनांधकारगुल्माद्व्याक्षुद्रभूतोषककेशा ॥ सारण्यानीनिशासाधंसमंतेनातिवाहिता ॥ ४८ ॥ प्रातःशून्यामरण्यानींसर्नात्वाविततंदि
 नम् ॥ सममर्कणकस्याचिद्विश्रामवनावनौ ॥ ४९ ॥

यातस्याचूडालायाभृशंनिद्रयाविमूढायांसत्वाम् ॥ ४३ ॥

यथाराहोर्मुखचद्रमोक्षकालेस्वैरस्वैरशनैःशनैश्चाद्रप्रभाप्राचीदिशप्रतित्यजतितद्वत् ॥ ४४ ॥ लीनावधूर्यास्मिस्तह्नीनवधूकतथाविधमधीचलमर्धभागेयस्यतथाविधमभ्युक
 पावरणवत्तयस्मिस्तथाविधान्छयनात्पर्यकात् ॥ लक्ष्म्याःकातिभिःसहिताःसलक्ष्मीकातपोलोलाश्रोर्मयोयस्मिस्तथाविधारक्षीराणवादिव ॥ ४५ ॥ वीरक्रमश्चोरदुट्टनिप
 हाथानिशाचयान्तवीरक्रमपुवानुचरव्रजयोजयित्वानियुज्य ॥ पूर्णधीर्निरुहः ॥ ४६ ॥ उद्यमोपणाम ॥ अरण्यानीमहदरण्यम् ॥ हिमारण्ययोर्महत्वेदित्यानुक् ॥ ४७ ॥
 घनैरधकारसदृशैरधकारलक्षणैश्चगुल्मैराद्व्यासाअरण्यानीनिशाचतनातिवाहिताउत्तीर्णा ॥ ४८ ॥ अर्केणसमविराशामेत्युक्त्याआसायंजगामैवेतिगम्यते ॥ ४९ ॥

ममस्तिर्नराधिप ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अथतद्वरस्याजनताजनसंप्रदा जनपदान्निपाद्य ॥ पुराणिषयस्यत् ॥ ५२ ॥ रदतिसशब्दप्रवहतिनरापणालद्वारासलिलानिपाभ्यस्त
यादिपाभिर्नराभिर्भलितनवतसरा यन्ताभ्यरापायस्मि ॥ पूर्वभूताभूतपूर्वादिआभ्यमायस्मि ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ शाहर्लैर्हरितिसुणवधरौ रयामे ॥ नवरावाहलम् ॥ ५५ ॥
उदय एणासातारूपमालयम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ विधिपातामगतिसिद्धद्वयधिकमध्यवहारसाधनजातमिष ॥ ५९ ॥ पुष्पाणामुष्ययसयम् ॥ फलमूलकुराका
दरीनामप्युपलक्षणमतत् ॥ सतस्मरीयेन्द्रस्य ॥ ६० ॥ ६१ ॥ उकभनूपोपसहरति ॥ स्तीति ॥ मालवेश शिखिष्वजद्विषर्षितप्रकारेणमरीपातकच्छेदिरचितेउदञ्ज
भानावदस्यतायातेतज्ज्ञानादिपूर्वकम् ॥ किञ्चित्फलादिकभुञ्जतांनिनायतमस्विनीम् ॥ ६० ॥ पुनःप्रात पुरापुष्पैर्भदलानिगिरीञ्ज
दी ॥ जवादुह्ययामासराजाहदशशर्वरी ॥ ५१ ॥ ततोमंदरशैलस्यतदस्यजनदुगमम् ॥ प्रापकाननमलयतदूरस्यजनतापुरम् ॥ ५२ ॥
रत्यणालसलिलवार्पयलितपादपम् ॥ शीणविषालयज्ञानभूतपूर्वदिजाश्रमम् ॥ ५३ ॥ क्षुद्रप्राणिविनिर्मुक्तसिद्धसेव्यतालयम् ॥
आपुणपादपलतप्राणवृत्तिकरैर्भक्तैः ॥ ५४ ॥ तन्नैकस्मिन्समेष्टुदस्यलसलिलमालिते ॥ शीतलेशाहलस्यामस्त्रिधेसफलपादपे ॥ ५५ ॥
समञ्जरीभिवर्द्धांसि सचकारोटजालयम् ॥ प्रादृक्काल सविपुद्रिर्नीलाभ्रविवपजरम् ॥ ५६ ॥ मत्स्यवैष्णवंदहफलभोजनभाजन
म् ॥ अथपान्त्रपुष्पाभादमलमालाकमहलम् ॥ ५७ ॥ कयाशीतापनोदाययुर्साचैववृग्गजिनम् ॥ आनीयायोजयत्तस्मिन्मठिकामदि
रस्य ॥ ५८ ॥ यत्किञ्चिदन्यद्वावस्तुयोग्यतापसकर्मणि ॥ तत्तज्ज्ञस्यापयामासजगतीवक्रमविधि ॥ ५९ ॥ सध्यापूर्वजपप्रात प्रहरेस
तदाकरत् ॥ पुष्पोद्ययद्वितीयेगुहान्देवाचनतत ॥ ६० ॥ पश्चादनफलकिञ्चिदनकद्विसादिष ॥ भुञ्जजप्यपरोभूत्वानिनायैकोनि
शांभगी ॥ ६१ ॥ इतिदिवसमखेदमदरोपातकच्छेदिरचितउर्जतमालवेरोनिनाय ॥ नवतृपतिविलसतनसस्मारकंवास्फुरतिहृदि
विवकरान्यलक्ष्म्याहरति ॥ ६२ ॥ ॥ इत्यापेवा० वा० दे० मोक्षोपायेपुनि० पू० शू० शिखिष्वजप्रवज्यन्नामचतुरशीतितम सर्गा॥ ८४ ॥
श्रीवसिष्ठवाच ॥ ॥ एवशिखिष्वजभूर्णमठिकायावनेस्थित ॥ इदानींष्टणुबूढालासाकिंकरतवतीयुहे ॥ १ ॥ तन्माद्वरात्रसमयेदूरया
वंगिरिवध्वज ॥ हरिर्णामाभसुभेवचूढालासुपुष्पयात ॥ २ ॥ अपस्यत्यतिनिर्दीनाशयनशून्यतागतम् ॥ अभास्करमपूर्णदुशांतशोभ
मिवांयरम् ॥ ३ ॥ ततस्याकिञ्चिदाभ्यानवदनखेदशालिनी ॥ कुसितेवमहावल्लीनिरुत्साहांगपल्लवा ॥ ४ ॥

[illegible]

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

॥ ५ ॥ इति चितपावक्ष्यमाणं चितयामासेत्यर्थः ॥ ६ ॥ तदेवाह ॥ तदिति ॥ विधिनशाखेण भर्तृवप्रकताप्रथमाणतिः शरणं उद्दिष्टा विहिता ॥ असति हि भर्तृरिपुत्रादयोगतिर
तिभावः ॥ ७ ॥ वातरध्वतायननेन ॥ ८ ॥ अन्यद्द्विविधमद्वितीयचंद्रध्यातिम् ॥ ९ ॥ वेतालयोग्ये स मये निश्चितप्रकाशमानम् ॥ १० ॥ भर्तुर्गोविष्यद्वा विपदार्थजात
म् ॥ ११ ॥ भविष्यदेवप्रकारनिमित्तकालदेशक्रियेयत्ताभ्युदयनि श्रेयसपर्यन्तं विभाज्य चितितवतीत्याह ॥ यथेति ॥ स्फारानिर्दतिर्भूमानद्विध्याति ॥ १२ ॥ पुरःस्थितमिव
नप्रसन्नानविमलावभवाकुलतांगता ॥ दिनशोरिव नीहारधूसरासाव्यतिष्ठत ॥ ५ ॥ क्षणशय्योपविष्टैव चिंतयामास चिंतया ॥ कष्टं रा
ज्यं प्रभुस्य त्वावनं यातामहादिति ॥ ६ ॥ तन्मये हाद्य किं कार्यं तत्समीपं वज्राभ्यहम् ॥ भर्तृवगतिरुद्दिष्टा विविधविधिनान्प्रकृतास्त्रियः ॥ ७ ॥ इति
संचित्य भर्तारमनुगंतुं समुत्थिता ॥ चूडालावातरंध्रेण निर्गत्यां वरमाययौ ॥ ८ ॥ बभ्रामांबरमार्गेण वा तस्कंधेन योगिनो ॥ कुर्वती सिद्ध
सार्थस्य मुखेनात्युदुविभ्रमम् ॥ ९ ॥ ददर्शाय यथा यातं रजौ खड्गधरं प्रति ॥ भ्रमंतमेकमेकं ते वेतालसमयोदितम् ॥ १० ॥ तादृशं प्रति
मालोक्या स्थित्वा गगनकोटरे ॥ भविष्यं चिंतयामास सर्वभर्तुरखंडितम् ॥ ११ ॥ यथा येन यदा यत्र यावत्कार्यं यथोदयम् ॥ यथा च निर्दतिः
स्फारागतव्यातेन राघव ॥ १२ ॥ अवश्यं भवितव्यं तद्गुरुर्दृष्ट्वा पुरःस्थितम् ॥ तदेव संवादयितुं गमनात्सान्वयवर्त्तत ॥ १३ ॥ आस्तां ममाद्य
गमनं कालेनातिचिरेण हि ॥ मया स्वपार्थगंतव्यं नियतं रेपनिश्चयः ॥ १४ ॥ इति संचित्य चूडालाप्रविश्यातः पुरं पुनः ॥ सुष्वापशयने शंभोः
शिरसि वैदवी कला ॥ १५ ॥ केन चित्कारणेनासौ गतः संप्रतिभूपतिः ॥ इति पौरं जनं सर्वमाभ्यास्यातिष्ठदंगना ॥ १६ ॥ राज्ञं रक्षभर्तु
स्तत्क्रमेण समदर्शनात् ॥ यथा कालेन केदारपंककलमगोपिका ॥ १७ ॥ तयोस्तदा वह्नकालादपत्योः स्थितयोस्तथा ॥ अदृष्टान्योन्यमु
खयोराज्यकाननपालयोः ॥ १८ ॥ जगामाथ दिनं पक्षो मासो थक्नुवत्सरः ॥ शिखिध्वजस्य विपिने चूडालायाः स्वमंदिरे ॥ १९ ॥ बहु
नात्र किमुक्तेन वर्षाण्यष्टादशांगना ॥ चूडालो वाससदने वनगुच्छे शिखिध्वजः ॥ २० ॥ अथ याते पुबहुषु वर्षे पुजरसावृते ॥ शिखिध्वज
महाशैलतटकोटरवासिनि ॥ २१ ॥ भर्तुः कथा च पाकं तदालक्ष्य पालितं चिरात् ॥ तदा तस्याथ याते पुबहुषु वर्षे पुजरसावृते ॥ २२ ॥ तदा तस्या
त्मकार्पस्य भवितव्यतया तथा ॥ भर्तुः समीपगमने मम कालोऽयमित्यथ ॥ २३ ॥ संचित्य मंदरोपांतं गंतुं बुद्धिचकार सा ॥ चचारान्तःपुरा
द्रात्रौ तारनभसः प्रथमम् ॥ २४ ॥ जगाम वा तस्कंधेन गुच्छंती रेददर्श सा ॥ कल्पवृक्षं शुकच्छत्रं रत्नस्तवकभूषिताः ॥ २५ ॥

योगबलादपरोक्षदृष्ट्वा सवादयितुं तदनुकूलमाचरितुं प्रतिपादयत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कलमगोपिका शालिपालिका ॥ १७ ॥ अवहृतअगमत् ॥ १८ ॥ कथमगम
तदाह ॥ जगामेति ॥ ऋतुसंहितोक्तसरः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कथायाणारागादिवासनानापाकमालक्ष्य तत्तावत्कालतया पालितमतीक्षितमिति यावत् ॥ तदेत्यादिरुक्ता नु
वादेश्चक्षमाणार्थः ॥ २२ ॥ आत्मकार्पस्य स्वभर्तुर्बोधस्य तथा वक्ष्यमाणप्रकरणेन स्वोपदेशेनैव भवितव्यतया ॥ २३ ॥ ततारपुद्गुवे ॥ २४ ॥ २५ ॥

१ दत्ते इत्यपि कचित्साठः ॥ दत्ते इति पाठे जगाम उपलक्षितस्येत्यन्वयः ॥ दत्ते इति पाठे शिखिध्वजस्फारसावृते समीपस्य च यः

रमाऽक्रिष्यतुक्ता ॥ परावृत्तार्वा शकलानिकलाय ॥ २१ ॥ सिद्धात्तमेभ्य आसातिपृहीतानिषद्वारमालाहृरिषदनकल्पार्दिसंगभ्यानियलधाविधाम्नाढ्यान्स्पर्श
 पाप्मास्रस्य ॥ सन्निवृत्तस्यस्यपुनर्भाषेभृषीचिपरपराभूतीनिर्बलज्योत्सनाय ॥ २७ ॥ अवरस्यआतरेतामभवत्तानागतसतीदृश ॥ २८ ॥ स्वभाषामयेनअविपुक्ता
 विद्याप्यटाकपत् ॥ आत्मनायनर्धेवावाय ॥ किमुवाचतदाह ॥ अहोदन्त्यादिता ॥ २९ ॥ १० ॥ मममनउक्तविषयैर्बोध्यमानमपिद्विउक्तधने ॥ २१ ॥ अपश्येद्वदयो
 र्नाजानप्रपञ्चा ॥ २१ ॥ ११ ॥ अग्रज ॥ मुधाप्ययमेवतादृशितसत्त्विकस्थितमर्वात्यर्थ ॥ २४ ॥ अथवानायेपेद्विशेष ॥ कललप्राह ॥ भस्तरिभिर्ति ॥ २५ ॥ द्वा
 नदनेपाननिलपारका सिद्धाभिसारिणा ॥ परावृद्धुराशकलान्यालयेकणवर्पिण ॥ २६ ॥ सिद्धोत्तमात्तसौगंध्यान्स्पर्शयामासमा
 कृतान् ॥ चद्रविवाहृताभाधेमहावीचिपरपराम् ॥ २७ ॥ अपश्यन्निमलज्योत्स्नामधरातरंगता ॥ मंघातरंगगच्छतीमंघलप्राश्च
 विपुत ॥ २८ ॥ अविपुक्ता स्वमन्वासाभूयोभूयाप्यलाकपत् ॥ उवाचचाननेवाहोयावज्जीवशरीरिणाम् ॥ २९ ॥ नस्वभाव शमया
 तिमभाप्युत्कठितमन ॥ कदाच्योगेदस्त्वकथनपणयप्रवणपुन ॥ ३० ॥ पश्यभिकार्तमित्युक्तमयाप्युत्कठतेमन ॥ भजरीजालवलितास्त
 रुवह्य स्वकपतिम् ॥ ३१ ॥ नमुचंतिक्षणमितिमभाप्युत्कठतेमन ॥ ययेयमभजाकार्तमेतिसिद्धाभिसारिका ॥ ३२ ॥ तथाकदाहमे
 प्यामिममार्पातिमन स्थितम् ॥ इममदाश्वमरुतएतेवशशिन करा ॥ ३३ ॥ वनराजयएताश्वमामप्युत्कठयंत्यहो ॥ हेचित्ताशामुधैवां
 त किंत्वतां हवितस्थितम् ॥ ३४ ॥ साव्यामनिमलासाधोक्तेयाताविवेकिता ॥ अथवाचित्तमत्तारिस्वप्रत्युत्कठसेमखं ॥ ३५ ॥ तिष्ठो
 क्ताभिवलितैकसमुत्कठितेनमे ॥ किंत्वोत्कठसेवाभेभत्तांयातोजरामेवेन ॥ ३६ ॥ तपस्वीरुशगात्रश्वमेवैन्निर्वासनलया ॥ मना
 राज्यापमोगेभ्यामन्यस्यामूलतांगतम् ॥ ३७ ॥ वासनालतिकाप्रावृणदीनदगतायया ॥ एकांतरतएकालानारस शांतवास्तन ॥ ३८ ॥
 मन्यमभवतिमत्ताशुष्कद्वस्समास्थिति ॥ नयापिचित्तकोत्कठाभवतोत्कठयान्वितम् ॥ ३९ ॥ भतिमुद्रोप्ययोगेनश्लेपयिष्याम्यहप
 तिम ॥ प्रमृष्टपलनमेतु सर्माकल्पमनोभुते ॥ ४० ॥

नीरद्वयस्य ॥ किमिति ॥ वामहृत्परीरिपदार्थिगनापार्थसमुत्कठसेवेभेभत्तांयातोयातल्लन्त्रिरेषापृष्ठभवेस्वभाष्यतद्वत्यर्थ ॥ ३६ ॥ राज्यादीनामभोगेभ्य अभोगार्थं अ
 त्यमन प्रभूटांनिमूलतंगतंमप्यसभावये ॥ ३७ ॥ तयाश्वस्यासनालतिकाययाप्रावृणदीनदगतासतीनपृथगवशिष्यमेतयासपन्येतिशेष ॥ एकातेत आसक
 अतएवप्राकात्मा ॥ नीरसोतिरिच्छ ॥ ३८ ॥ पूर्ववत्प्राथम्यप्रदानान्निष्ठसाहचर्यमन-पुनरुक्तविषयार्थाप्राह ॥ तयापीति ॥ अस्तेवचिध स-नयापिद्विषित्तकातवोत्कठाअहयोगेन
 द्यवाभ्यापयानभर्तुमितिमुद्राभ्यास्वहीहृत्पदप्रावृष्टोपभोगोत्कठयापुनर्वतिभक्तसाहचर्यपिप्याभिनल्योत्कठाकार्थेतिपरेणेत्ययथा ३९ ॥ तदेवस्यपटमाह ॥ प्रमृष्टेति ॥ ४०

॥ ४१ ॥ यद्यस्माद्धेतोर्भर्तितत्त्वबोधान्मयासमंतुल्यरूपमंतर्वाह्यार्थचितितंयस्यतथाविधसंपत्स्यतइतिशेषः ॥ तदेवप्रशंसत्याह ॥ समयेति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अब्दान्मेधाया ॥
वनतरवनमध्यम् ॥ ४४ ॥ पादपातालतानाचस्पदेनवेद्यावनुमेयौगमागमौयस्या ॥ ४५ ॥ योगेनसमाहितचित्तेनेतियावत् ॥ योहारकेयूरादिभूषितःसन्मेरुकातिरभवन्तमे
वअत्रमदरोटजेकशागत्वादिलक्षणइदरीतिपरेणसबध ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ऋगीशप्रसिद्धरुद्रद्वारपालमिव ॥ ४८ ॥ देवातिथिसमर्चनायपुण्याणिमालांप्रथयतम् ॥ जटाभिर
कितचिह्नितम् ॥ ४९ ॥ अनात्मज्ञताअज्ञानतदात्मकम् ॥ ५० ॥ यतोयस्माद्धेतोर्भर्तितत्त्वबोधान्मयासमंतुल्यरूपमंतर्वाह्यार्थचितितंयस्यतथाविधसंपत्स्यतइतिशेषः ॥ तदेवप्रशंसत्याह ॥ समयेति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अब्दान्मेधाया ॥
राज्यएवनिरोद्ध्यामिनिवत्स्यावःसुखंचिरम् ॥ अहोनुचिरकालेनमनोरथमिमंशुभम् ॥ ४९ ॥ अहमासादयिष्यामिचद्रतांसमाचिंति
तः ॥ समग्रानंददंनानामेतदेवोपरिस्थितम् ॥ ४२ ॥ यत्समानमनोवृत्तिसंगमास्वादनेसुखम् ॥ इतिचिंतयतीव्योक्ताचूडालोहंभ्यपर्व
तान् ॥ ४३ ॥ देशानब्दान्दिशतांश्चप्रापमंदरकंदरम् ॥ अदृश्यैवनभःस्थैवप्रविवेशवनांतरम् ॥ ४४ ॥ वात्येवपादपलतास्पंदवेद्यगमा
गमा ॥ वनैकदेशेकस्मिंश्चिरुक्तपणौटंजंप्रतिम् ॥ ४५ ॥ इष्टायोगेनबुबुधेदंहरामिवास्थितम् ॥ हारकेयूरकटककुंडलादिविभूषितः
॥ ४६ ॥ अभवन्मेरुकांतिर्यस्तमेवात्रददर्शासा ॥ कशांगंकृष्णवर्णचजीर्णपर्णमिवस्थितम् ॥ ४७ ॥ कज्जलांबुभरत्नातंभंगीशमिवनि
रुदहम् ॥ चरींवरधरंशतमेकाकिनमवस्थितम् ॥ ४८ ॥ स्थलीनिषण्णपुण्याणिप्रथयंतंजटांकितम् ॥ तमालोक्यानवधांगीचूडाला
पीवरस्तनी ॥ ४९ ॥ किंचिज्जातविषादैवमुवाचात्मनिचेतसा ॥ अहोनुविषमंमौर्ख्यतदनात्मज्ञतात्मकम् ॥ ५० ॥ एवंविधाःसमायांतिद
शामौर्ख्यप्रसादतः ॥ अयंसराजालक्ष्मीवान्यतोमेतिप्रियःपतिः ॥ ५१ ॥ त्वदिमोहघनक्षुण्णमिमामभ्यागतोदशाम् ॥ तदवश्यमिहाद्यै
वनाथंविदितवेद्यताम् ॥ ५२ ॥ नयान्मजनसंदेहोभोगमोक्षश्रियंतथा ॥ इदंरूपपरित्यज्यरूपेणान्येनकेनचित् ॥ ५३ ॥ सकाशमस्य
गच्छामिबोधंदातुमनुत्तमम् ॥ बालेयंममकांतेतिमदुक्तंनकरोत्यलम् ॥ ५४ ॥ तस्मात्तापसरूपेणबोधयामिपतिंक्षणात् ॥ भर्ताकषा
यपाकेनपरिपक्वमतिःस्थितः ॥ ५५ ॥ चेतस्यस्याद्यविमलेस्वतत्त्वंप्रतिबिंबति ॥ इतिसिंचित्यचूडालावभुवद्विजदारकः ॥ ५६ ॥ ईषड्या
नाद्वतान्यत्वंक्षणादंबुतरंगवत् ॥ पपातविपिनेतस्मिद्विजपुत्रकरूपिणी ॥ ५७ ॥ भर्तुरध्याजगामाग्रमंदस्मितलसन्मुरवी ॥ ददर्शद्विजपु
त्रंतपुरोयातंशिखिध्वजः ॥ ५८ ॥

नृदजेअद्यैवअवश्यनाथपतिविदितवेद्यतातथाभोगमोक्षश्रियनयामिप्रापयामीति
परेणान्वयः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ किमर्थमिदंरूपपरित्याज्यतत्राह ॥ बालेति ॥ ५४ ॥ प्रागेवकुतस्तपस्विबोधेणसनबोधितस्तत्राह ॥ भर्तेति ॥ ५५ ॥ द्विजदारकोब्राह्मण
पुत्रः ॥ ५६ ॥ कथंभवत्तदाह ॥ ईषदिति ॥ प्रागुक्ताग्नीषोमभारणान्वितादीषड्यानात् ॥ अन्यत्वंपुंस्त्वम् ॥ ५७ ॥ अपपुरोदेशम् ॥ ५८ ॥

मूर्तिमास्थितपद्मदलनकाप्रवर्गोराशिर्धातुस्य ॥ ५९ ॥ ६० ॥ व्यासप्रकोष्ठान्मूर्तिवधादिगुणावहिर्देशीयेन अतएव किंयुक्तामप्रादस्तमाध्यादिभ्यो
 लिङाप्रत्ययाभरणानां देव्याद्भाववत्प्रगापणाक्षसूत्रप्रणागत्यास्थितमपुलक्षितम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ गमस्य गगनखलप्रपाप्यद्भुतस्यतयाविषमवलपवतमिवास्ति ॥ ६३ ॥
 ६४ ॥ मरुद्वनर्दपरतमप्रस्थानागमबाहोत्स्थते ॥ तत्फलजन्मनिर्वाचितं पूर्णकुलमिव खलम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ सवर्निर्भतविष्टरमासनम् ॥ करोकोकरातले ॥ ६७ ॥
 वनांतरादुपायाततपोमूर्तिमिवास्थितम् ॥ द्रवलनकगौरोगमुक्ताहारविभूषितम् ॥ ६८ ॥ शुक्ल्यज्ञोपवीतांगशुक्लांबरयुगादृतम् ॥
 कमंदलुधरं कांतपुरेयातशिखिध्वज ॥ ६९ ॥ व्यासप्रकोष्ठदिगुणेनाक्षसूत्रप्रचारुणा ॥ भूमावलप्रगात्रेण किष्कुमात्रेण च स्थित
 म् ॥ ६९ ॥ पुनलध्याममधानसालिमालमिवांजुजम् ॥ भासयतप्रदेशतंशारीरेदीप्तिमंदले ॥ ६२ ॥ कुंडलाभूषितमुरवनवमकंमिबो
 नितम् ॥ शिलासत्रोतमदारश्रंगस्यैदुमिवाचलम् ॥ ६३ ॥ कांतोपशान्तवपुपमूर्जितविजितोद्विजम् ॥ हिमाभ्रमस्मृतिलकमूर्षितालो
 कसुन्दरम् ॥ ६४ ॥ मरुद्वनर्दतलीनपूर्णदुमिव चचलम् ॥ तमालोक्यदिजसुतसमुत्तस्यौशिखिध्वज ॥ ६५ ॥ देवपुत्रागमधिवासपरि
 त्यक्तपादुक् ॥ देवपुत्रनमस्कारहृदमासनमास्यताम् ॥ ६६ ॥ इत्यस्यदर्शयामासपाणिनापञ्चविष्टरम् ॥ ददौ च दिजपुत्रस्य पुष्पमुष्टिक
 रं लकरं ॥ ६७ ॥ चंद्रकुमुदसंबहस्यत्रालेयमिव पद्मवे ॥ हरजपुनमस्तुभ्यमिति दिजसुतो वदत् ॥ ६८ ॥ यहीत्वाकुसुमान्मस्माद्विवेशपुत्र
 विष्टरम् ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ ॥ देवपुत्रमहाभागकुत आगमनं कृतम् ॥ दिवस सफलो मन्त्रेयत्वामयास्मिदृष्टवान् ॥ ६९ ॥ इदम
 व्यमितपापपुष्पाणामानिमानद ॥ इमाप्रप्रयितामालागृह्यतां मद्रमकुते ॥ ७० ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा पापमर्थ्यचमालां
 पुष्पाणि चानप ॥ शिखिध्वज कदिष्टायेददौ देव्येयया खलम् ॥ ७१ ॥ ॥ चूढालोवाच ॥ ॥ सुवद्वनिपरिभ्रातो भूतलायतनान्यहम् ॥
 त्वत्तपुजाययात्राभामयेयनतयान्यत ॥ ७२ ॥ पेशलेनानुरूपेण प्रअयेणामुनानप ॥ मन्येह नूनमत्यंतं चिरजीवीमाविष्यसि ॥ ७३ ॥
 शांतेन मनसोदारमारादुन्मुक्तकलनम् ॥ निर्वाणार्थतपरसाधोकश्चित्सेधतवानसि ॥ ७४ ॥ असि धाराममंसौम्यशान्तवतमिदं तव ॥
 स्फूर्तयद्राज्यमुत्सज्यमहावतनिपेवणम् ॥ ७५ ॥

पष्ठे प्रोक्तं यद्विषयकण आलमिव ॥ ६८ ॥ यथास्मात्त्वामयास्मिदं वसेदृष्टवान्

स्ति ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अस्मिन् यामो कर्मन किमप्यतिपथास्ति लभ ॥ यथायानतिर्हर्सापथार्थे अप्ययीभाव ॥ ७१ ॥ नतथाप्यत भामेत्यनुपपद्यते ॥ ७२ ॥ मम योनिविनयेन ॥
 एतद्देवर्षेण मनोभाविर्जीविनामर्षीति भाव ॥ ७३ ॥ आरातद्देवमुक्ता कस्यना कलसककथायस्ति ॥ अतएवोदारनिषाणाधीनप सप्तुनवान् सचितधानसि ॥ कश्चिदिति
 दृष्टयश्चेति यावत् ॥ ७४ ॥ शांतीनामकोपमार्तानां यतिवनस्थानां वनभूतमिदं महावतनिषण्णमसि धारासमभूरमत्यतः पथानिर्वासयेत्यर्थः ॥ ७५ ॥

राज्यत्यागनिर्वाणार्थतपश्चरणयोरज्ञातयोः प्रशंसनायोगात्तस्यतपसा सर्वज्ञतांभावयन् राजा द्विजसुतरूपादिमपदाप्रशंसति ॥ जानासीत्यादिना ॥ लायसेमहाप्रभावइतिशेषः
 ॥ ७६ ॥ अथवाकिंवद्वनासम्यगालोकाद्वीक्षणदेहकातितश्चास्यतेनसिचसीव ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ शृंगमेरुशिखरम् ॥ अमुनामहत्तमालारूपेण ॥ ७९ ॥ सुमनसांपुष्पाणापत्रदल
 मिवपेठवसुकुमारतेअगम् ॥ ८० ॥ इदपुष्पजातमित्यदृश्यमानवैचित्र्येणसितमथितम् ॥ पिञ्जवधनेकर्मणिक्तम् ॥ अगेतिसवोधने ॥ तत्तस्माद्देवस्यतवाचर्चनदित्यर्थः ॥ ८१ ॥ दे
 वार्चनादप्यतिथिपूजनमधिकमितितदेकमपिजन्मसाफल्यहेतुस्त्वत्पूजनेतुमेद्वयमपियुगपत्सपन्मिति सुतराज्जीवितसाफल्यमित्याशयेनाह ॥ जीवितमिति ॥ ८२ ॥ तत्तस्मान्म
 शिखिव्यजज्जवाच ॥ ८३ ॥ जानासिभगवन्सर्वदेवस्त्वंकोत्रविस्मयः ॥ श्रियैवलोकोत्तरयाज्ञायसेचिद्गुरुपया ॥ ८४ ॥ एतान्यंगानितेचं
 द्राद्वदितानीतिमेमतिः ॥ अथवाकिंसमालोकादद्भुतेनेवसिचसि ॥ ८५ ॥ अस्तिमेदयिताकांतापातिमद्राज्यमद्यतत् ॥ तवेवतस्यादृष्टा
 नितान्यंगानीहसुंदर ॥ ८६ ॥ उपशान्तंचकांतंचवपुरापादमस्तकम् ॥ शृंगंशुभ्रांबुदेनेवपुष्पेणाच्छादयामुना ॥ ८७ ॥ निष्कलंकंदुसं
 काशमंगमादित्यतेजसा ॥ मन्येतेभ्लानिमायातिस्ममनःपत्रपेलवम् ॥ ८८ ॥ देवार्चनायापचितमिदमित्यसितंमया ॥ अंगत्वदंगसं
 गेनतत्पयातुक्तार्थताम् ॥ ८९ ॥ जीवितंयातिसाफल्यंस्वमभ्यागतपूजया ॥ देवादप्यधिकंपूज्यःसतामभ्यागतोजनः ॥ ९० ॥ तत्क
 स्त्वंकस्यपुत्रस्त्वंकिमायातांस्यनुग्रहात् ॥ एतन्मेसंशयांछाधिविमलंहेतुसमानन ॥ ९१ ॥ ब्राह्मणज्जवाच ॥ राजन्मेशृणुवक्ष्यामि
 यथापृष्टमखंडिनम् ॥ कोनामपरिपृच्छंतांविनीतंवंचयेत्युमान् ॥ ९२ ॥ अस्यास्मिञ्जगतीकोशशुद्धात्मनारदोमुनिः ॥ पुण्यलक्ष्म्यामु
 खेकांतैकपूरतिलकोपमः ॥ ९३ ॥ सकदाचिन्मुनिर्देवो गुहायां ध्यानमास्थितः ॥ तत्रहेमतटेगंगावहत्युरुतरंगिणी ॥ ९४ ॥ मेरुलक्ष्म्यां
 स्फुरद्गुप्ताभातिहारलतायथा ॥ एकदानारदमुनिर्ध्यानंतेससरित्ते ॥ ९५ ॥ ध्वनहल्यमश्रौषांहीलाकलकलारवम् ॥ किमेतदित्यसौ
 किंचिज्जातप्रायकुतूहलः ॥ ९६ ॥ हेलयालोकयन्मधामपश्चल्लनगणम् ॥ रंभातिलोत्तमाप्राच्यंनिर्यातंजललीलया ॥ ९७ ॥ क्रीडंतं
 त्यक्तवसनंदेशेपुरुषवर्जिते ॥ कांचनांभांजमुकुलसंकाशैःस्तनमंडलैः ॥ ९८ ॥

द्वत्पूजाग्रहणादनतरमितिशेषः ॥ ९९ ॥ पृष्टमनतिकम्पयथापृष्टम् ॥ १०० ॥ पुण्यलक्ष्म्या कांतरेभ्येमुखेसुरभितरयत्कपूरतिलकंनहुपमायस्य ॥ अनेननारदो गौरागइतिगम्यते
 ॥ १०१ ॥ गुहायामेरोरितिशेषः ॥ १०२ ॥ ध्वनतिवलयानियस्मिस्तथाविधलीलाकलकलारवंजलक्रीडाकोलाहलध्वनिम् ॥ संभावनाप्राचुर्यार्थम् ॥ प्रायशब्दोप्यदंतोस्ति ॥
 तदस्मिन्ननप्रायेसंज्ञायाम् प्रायभवः रूपायायादितिपाणिनिजैमिनिप्रभृतिभिःप्रयोगात् ॥ १०३ ॥ निर्यातजलांनिर्यातम् ॥ जललीलयाजलसेचनदिक्रीडया ॥ १०४ ॥

अन्धान्धपारिवृष्टिमुनेदितस्यपाहितमिधियावत् ॥ हुतस्येभरसस्यआपूरुनिर्भरभवादिशियसादुरोनआभोगेनकातिसस्थनेनआधुरीच्छभिस्तालकस्यकाममदिरस्यस्त
 आशयपुर्नमिनिपरेणाश्वय ॥ ११ ॥ स्वजलदीनेमन्थान्निर्मलीकेनेमतिविष्वक्प्रेणसर्वानोभ्यामाभ्योमविलोसिनीभापनामवाकिनीरेह्लाषणपरसप्रवाहेणतर्जयतन्यभा
 षयतमिधेस्यस्यवा ॥ १२ ॥ मनापुत्रकामस्यअमरोधानेनहनधनेकीढापाययश्चकभूतीर्नितवतदलस्यैसेनुनिर्भरोधाहुत्यथेअर्धितगगाभूयेन ॥ १३ ॥ यतस्वच्छमन्तादस्यो
 न्यारगतोमगअतसर्वतअतिर्बितसर्वागसर्वषट्दृष्टसर्वागसत्सवतपाणिपादनस्यवतीश्चिरारोमुस्यभित्तपसिद्धकालास्यनकम्यतारोगमगतसकाशाहुत्यिद्विष्वक्पमिवास्थित
 मितस्य ॥ १४ ॥ विष्वक्पदसर्वायिनुर्भमवतकालात्सकलस्यविष्वक्पभीतेनार्जुनेनकोमवानुपछपदतिपृष्टेनअगमताकालास्थिलोकसंपदपदद्वेलोकामसाहनुमिद्वमद्वनद्विर्भ
 स्ववधनेवर्धरातम् ॥ अतस्तमेवकालात्मानसर्वकम्यनाफलवाहत्वात्कम्यतल्लेनद्वयमिति ॥ वर्यषिटपादित्यादिना ॥ वर्याणिप्रभवाद्यपयदितिसवन्तरावितपास्वधा यस्य ॥
 परिवेष्टितमन्योन्यफलफातद्वमंयथा ॥ हुतहेमरसापूरुनिर्भरभोगमासुरे ॥ १५ ॥ कुर्वन्मुरुभिः काममदिरस्तभसस्ययम् ॥ निर्मलीक
 तचद्वेणप्यामांध्योमविलोसिनीम् ॥ १६ ॥ लावण्यरसपूरेणतर्जयतमिवापगाम् ॥ प्राकरिभरोधानरयचकैर्मनोभुव ॥ १७ ॥ उत्पया
 मितगगांभुनितवतदसेतुभिः ॥ सवन्नदद्वसर्वागविष्वक्पमिवास्थितम् ॥ १४ ॥ प्रतिर्विवितसर्वागमन्योन्यादर्शानगतम् ॥ कालकल्पतरा
 वपवितपास्तस्यपृष्ठवात् ॥ १५ ॥ विविधचतुलताजालाद्दिनश्रीकलिकाकुलत् ॥ आलोकपुष्परजसोजाताद्गगनकानने ॥ १६ ॥ सुर
 ज्जलभगवोतात्समाभ्येकालवाढकत् ॥ कनलवकददुस्सपयतिरसान्वितम् ॥ १७ ॥ उद्धृत्याद्धत्यसंपूर्णदलितामोजपृष्ठवम् ॥ आ
 लोललकफेगास्तितारकादिमधुव्रतम् ॥ १८ ॥ अमृतापद्विधातायकोशसस्यकारिमिः ॥ दुःश्रापभूतसपानाविकसत्कनकांबुजे ॥ १९ ॥
 पद्मिनीपृष्ठवान्द्वेगुमेमेरुगुर्धरात् ॥ शीतलसधुनीतीरतोयोन्यद्वमलेसुरे ॥ १०० ॥

एतेनायमद्वयस्यमासानांशरास्तालमयार्द्रुकमेव ॥ १५ ॥ मिमिधामिभ्यलक्षणकम्यतोलाकालानिअर्वातरशास्तासभूहायस्य ॥ गगनमभ्यन्तकारस्तल्लुस्येकाननेनद
 नजातत् ॥ १६ ॥ सुरद्विजलमयचन्द्रपरिणामशरीरत्वाज्जलरवौर्देहिभोगाद्यासात् ॥ समाप्यभ्यपृक्कमालबाढकमलधालकद्वलयोरेमेदावालयस्यनधाविधात्कालक
 म्यतार्धप्योद्धराद्विष्वक्पमिवास्थितमितिपूर्वभाष्यय ॥ पुनर्ललनामणमवधिशिनष्टि ॥ स्तनेमि ॥ परस्परस्ननस्तवकद्वेयुअभोजामुक्तेषुसर्वाद्वयसाभ्यदर्शनप्रयुक्तस्यधंया
 नालाहुद्धृत्यास्तात्कालनास्यपूर्वद्विनाभ्यभोजामुक्तेषुपृष्ठवधिनियेनोत्परेणाश्वय ॥ १७ ॥ अर्धाम्बुतपथेषुआलोलाअलकाभूणुनला केरादीर्युक्तलाअक्षितारका
 आरितराहालाटिकास्तविभगाठस्यैवनीटमणयभमधुप्रताममरायसिम् ॥ १८ ॥ पुनकीद्वराललनगणनद्व ॥ अमृतोसादिता ॥ अमृतकलाकोरासंपदकारिमिः ॥ हुदै
 रयतस्यपुण्ड्रवधपद्वयपत्नानामावधिविषागायगुरेकांप्रभुमेरोगुहानिरेएकमोपसकलज्वरार्धविकलापूरुमिवास्थितम् ॥ जघनमद्विपयुक्तंरुपपत्तयेविशिनष्टि ॥ हुन्नाये
 इति ॥ अन्धान्धनिरोधवधानिअमृतनिधानयोभ्यस्थानतामदर्शनापानि ॥ ११ ॥ १०० ॥

इदंशकान्तंखैणसीसमूहमात्रोक्थमुनेर्मनस्तदन्तरमार्गंदिनंप्रभत्तंसन्तआश्रितोविवेकांशोयेनतथाविधंभूवेतिपरेणान्वयः ॥ १० १ ॥ २ ॥ चित्तेविकारास्तर्वांगिग्राणक्षोभस्तेनस
वर्गिसारस्परतसःस्वलनदन्तमित्याह ॥ वभूवेति ॥ तत्रदृष्टानाह ॥ फलमित्यादिना ॥ ३ ॥ छिन्नक्षतलतावतशारावमूलस्थानंयस्यतथाविधःप्रत्यमस्तर्णःपादप्रोवदादिरिव ॥
उत्तमेतिराजसबोधनम् ॥ ४ ॥ द्विधापातंसयोद्विधावहितविसंशृणालमिवबाणलक्ष्मरभूतोरसःशुक्रयस्य ॥ राजप्रश्नःस्पष्टः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तत्त्वज्ञानामपिप्रबलतरपारब्धेनविवेकां
शनिरोधाकदाचिद्विधमार्गवर्त्तनमस्यवेत्युत्तरमाह ॥ सर्वस्याएवेत्यादिना ॥ ७ ॥ यावत्स्वातन्त्र्यनाशपर्यन्तम् ॥ ८ ॥ सुखदुःखमयत्वमेवदृष्टादैर्दर्शयति ॥ तृप्तादिनेति ॥ ९ ॥

चंद्रविंबकलापूरमेकत्रैवोपसंस्तम् ॥ खैणमालोक्थतत्कान्तंसहसैवमनोमुनेः ॥ १० १ ॥ अनाश्रितविवेकांशंवभूवानंदितंस्फुरत् ॥ आ
नंदवलितेचित्तक्षुब्धेप्राणानिलेस्थिते ॥ २ ॥ वभूवतस्यलक्ष्मस्यमदनस्वलितंतदा ॥ फलंरसापूर्णांमिवग्रीष्मांतद्वतोयदः ॥ ३ ॥ प्रत्यप्र
पादपच्छिन्नलतावतइवोत्तम ॥ अवस्थायकणस्पंदीशशांकइववामुनिः ॥ ४ ॥ विसंविधापातमिवगलत्साररसोभवत् ॥ ॥ शिखि
ध्वजउवाच ॥ ॥ तादृशोपिवहुज्ञोपिजीवन्मुक्तोप्यसौमुनिः ॥ ५ ॥ निरिच्छोपिनिरागोपिनिकिंचिदुपमोप्यलम् ॥ सबाढ्याभ्यंतरंनित्य
माकाशविशदोपिच ॥ ६ ॥ नारदोपिकथंब्रह्मन्मदनस्वलितोभवत् ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ सर्वस्याएवराजर्षभूतजातेर्जगन्त्रये ॥ ७ ॥
देवादेरपिदेहोयद्व्यात्मैवस्वभावतः ॥ अज्ञमस्त्वथतज्ज्ञंवायावत्स्वातंशरीरकम् ॥ ८ ॥ सर्वमेवजगत्पंगुसुखदुःखमयंस्मृतम् ॥ तस्या
दिनापदार्थनकेनचिदर्थतेसुखम् ॥ ९ ॥ आलोकइवदीपेनमहांबुधिरिवेदुना ॥ क्षुधादिनापदार्थनदुःखंकेनचिदेवहि ॥ १० ॥ तमोमे
घपटेनेवस्वभावोऽत्यन्तकारणम् ॥ स्वरूपेनिर्मलंसत्येनिर्मेघमपिविस्मृते ॥ ११ ॥ दृश्यमुह्यासमाप्नोतिप्रादर्थीवपयोधरः ॥ अनारतानुसं
धानादप्यन्मेषमविस्मृते ॥ १२ ॥ स्वरूपेनोह्यसत्येषचित्तेदृश्यपिशाचकः ॥ यथातमःप्रकाशाभ्यामहोरात्रौस्थितिगतौ ॥ १३ ॥ तथैव
सुखदुःखाभ्यांशरीरंस्थितिमागतम् ॥ एवंहिसुखदुःखेदेजन्मकारणदर्शनात् ॥ १४ ॥ अज्ञस्यगाढतांयातेपटेकुंकुमवदृढम् ॥ तज्ज्ञस्य
त्वंगलगतोमनागपिनतदृशात् ॥ १५ ॥

दुःखवर्धतइत्यनुकल्प्यते ॥ ११० ॥ यथामेघलक्षणेनपटेनउपचितेननिरितमोवर्धतेतद्वत् ॥ यज्जतत्त्वज्ञानामपिप्रक्षेपंस्वरूपविस्मरणेर्दृशानधर्मास्तथाज्ञानार्थिकाव्याभिमित्याशये
नाह ॥ स्वरूपेइति ॥ ११ ॥ अतएवसदैवदृशानुह्यासायसदैवसमाधिनास्वरूपाविस्मरणशीलेनभाष्यमित्याशयेनाह ॥ अनारतेति ॥ उन्मेषोनिर्मेघव्यांतरालकालस्ताव
न्यात्रमपि ॥ १२ ॥ १३ ॥ एवज्ञाज्ञयोःप्रारब्धफलभोगसाम्योपिरजनारजनकत्वविशेषोऽस्येवेतिदृष्टानाभ्यामुपपादयति ॥ एवंमित्यादिना ॥ जन्मकारणस्यदेहाद्यात्मभा
वस्यदर्शनात् ॥ १४ ॥ तज्ज्ञस्यतदृशान्तत्त्वज्ञानवशात् ॥ मनागपिनलगतः ॥ १५ ॥

यथायथं स्फटिकस्थितं रागेयनाशाभ्यानुत्तरेण ॥ आदिपदासंख्यकुट्टेर्नलपकाराण्यप्यासेनशाकान्तरी ॥ अतिशयेनसकानां पृथुभाशुभीकुमुनीन्यादिवर्णोपटस्येवरा
 येपरजमयाआदिपदासंख्यकुट्टादिनाथयथाभरणेनलगतस्तद्विरुध्य ॥ दधानीस्फटिकविषयस्यस्वच्छतरस्याद्विशेषमाह ॥ पुरं स्थेति ॥ स्फटिक-पुरं स्थजपाकुसुमादिवत्सु
 भावेदताल्काटिकरंजनानमपियायात् ॥ तज्जलुनामपिनीत्यय ॥ १६ ॥ अक्षस्यपादनायोदेतिपयुक्तद्विदृष्टाणि ॥ चलुनइत्यादिना ॥ घनरंजितरंजनम् ॥ धी अक्षस्ये
 निरोप ॥ १७ ॥ तस्मिन्समाह ॥ गतधीति ॥ यद्यस्याद्विरोधिताप्रवर्तीत्यर्थ ॥ १८ ॥ विषयरंजननवद्विदृष्टाणि ॥ तथाचपुक्षीविषयरंजनवासनोपपद्यतव्यस्तदस्यपु
 र्णमोक्षद्विकलितमित्याह ॥ अनेनेति ॥ १९ ॥ दूरस्थानीपुष्पराज्यादीनाम् ॥ अपिपदासनिहितानांचलाभानाशादित्यतिप्रकारणप्राप्तौतदतिमानि सुखदुःखसंकेतकमेण
 आयेतद्वेदितराजापुच्छति ॥ स्तोसर्सीति ॥ २० ॥ २१ ॥ त्रयार्द्धसुखोत्पत्तिप्रकारवर्णयति ॥ स्वति ॥ सन्निहितविषयकायास्त्रिपार्णिभिर्दूरस्थविषययोश्चानुमानादिना
 यथाशुभाशुभौरागादिनाकांततरौमणौ ॥ पुरं स्थवत्सुभावेनरंजनंस्फटिकोयया ॥ १६ ॥ तज्जलुनामपिनीतिवोधाज्जीवन्मुक्तमतिर्मु
 नि ॥ चलुन भ्युपमात्रेणघनरंजितमेतिधी ॥ १७ ॥ गतं विचलुनिहदुश्चिद्व्यापारितापिता ॥ गतपिपुक्कुमेवसंतदीयमनुरंजनम् ॥ १८ ॥
 नजइतिविषयानुसंध्याविषयरंजनम् ॥ अनेनेवकमेणोतीवधमोक्षीव्यवस्थितौ ॥ १९ ॥ भावनातानवमाक्षोवधोहिद्विभावना ॥ शि
 रिवज्जलवचाव ॥ २० ॥ स्तोसर्तिकारणप्राप्तौकथं दुःखसुखं चवा ॥ २१ ॥ अभ्युदेतीतिवदनेदूरस्थानामपिप्रसो ॥ अत्युदारमतीवाच्छ
 यद्दुर्धवचनं वव ॥ २२ ॥ श्रोतुं धर्मिनगच्छामिभयूरभ्रवरवेखिव ॥ २३ ॥ स्वात्यतिकारणद्वयलब्धकायादिसंपाणि
 मि ॥ २४ ॥ सुखसविद्यबालानूनमसुखतिसत् ॥ दद्वताक्षोभमायाताजोवकुंदलितनिगतम् ॥ २५ ॥ जीवस्यनियतानां द्य पृथग्देहे
 स्थितिगता ॥ प्राणावपुरिवानादीर्जीविआकाशतिसुरन् ॥ २६ ॥ सस्पर्शकप्रयुज्जाल्मसोहृमलताइव ॥ सुखप्रयोधसचारदुःखयो
 धागमेतया ॥ २७ ॥ जीवस्यनियतानां द्य पृथग्देहस्थितिगता ॥ सुखिन-प्रसुरत्येयाधीरताशुनदुःखिन ॥ २८ ॥

षलदभ्याखलभ्य ॥ २९ ॥ अथतिष्ठिन्त्यलभ्यमितिद्वत्वाद्दालादयद्वद्वागुदित्याशासुखसविदुःखे शोभादक्षोभमायातासर्वाधार्वाणंतरीत्याकुडिलिनीमुखप्रभवप्राणवि
 धाकरत्नाकुडिलिनीमरतीशोभोक्तारमदित्यलभ्यमयागतवद्वेर्वाग्मिभस्फुटित्यगुह्यसतिआविभ्रमति ॥ एतदेवानंदस्याभ्यानिभूतानिमाध्यामुपजीवतीतिभूतेरितिभाष ॥ २९ ॥
 दस्यस्यभोक्तुनघनरंजनमोधादिवर्णितयतभोगस्थानामभनमयाभेदमाह ॥ जीवस्येति ॥ २९ ॥ तस्यविषयस्यसर्वोत्तरंकाययथाहास्यासन्निपूर्वभान्वय ॥ कीदृशस्याना
 द्वाद्यासर्वस्वरंरंजयतामाह ॥ रसद्वि ॥ यथाभुल्लिखकोरंजोअलनाद्विद्वत्पुलना सर्वपरेशोप्यनुपविशतिद्वित्यर्थ ॥ २९ ॥ पृथगुपगतानिकरूपादित्यर्थ ॥ कुनरत
 न्मोहनमाह ॥ सुखनद्वि ॥ सुखिन-सुखानुभवेप्रभवस्यकीदृशस्यधीरतास्यस्यानामसुरतिननुदुःखिनोदुःखानुभवेप्रभवस्य ॥ सविअस्यत्यतरंलददसमानविवात्मानमनुभवं
 तीत्यतस्सत्यपिताभ्यारेसतापकरसंपूर्णस्तरलभ्यमदीपार्णोर्नमीयोदेत्यय ॥ २९ ॥

१ अथद्विद्वानुपेयाध्याहात्वेतिपाठोपेक्षितद्वितीयादि

अतएवलोकोपि सुवेपस्य भोगे प्रवृत्तस्य राजादेः सद्यः कर्तव्यं नोदकसितिकाः कीर्णकुसुमाधूपकसूयादि सुरभिणो मार्गाः प्रसिद्धाः कुवेपस्य नीचस्य नूतनद्विपरीता इत्याह ॥ येहीति ॥
एव चायजीवोपावत्कालतरलतरनाडी मार्गानुप्रवेशेन अपरिस्फुरत्स्वयतरलताशून्यो भावति तावदस्य नहु खप्रसक्तिः ॥ नदास्य सक्कइनाद्याकारवदयात्संस्त्यात्सुखमभिध्व
ज्यते ब्रह्माकारवदयानुपूर्णाभित्यवातरैलक्षण्येऽपि विक्षेपाभावात्साभ्यत्येवेति स्वस्थायस्य मेनतावत्कालमुक्तमेवावेहि ॥ आविर्भूतसुखास्वस्थैव भुक्तिरिति तल्लक्षणसत्त्वादि
ति भावः ॥ २७ ॥ २८ ॥ तर्हि विषयसुखानुभावकाले कृतो जीवस्य नुक्तानुभावस्तथाह ॥ सुरवेति ॥ इत्थं प्रहणदृष्टा तार्थ्यः स्वस्थविषयसुखस्यापिकलनकलानुभावस्तद

येहि मार्गाः सुवेपस्य कुवेपस्य नतेशुभाः ॥ यावत्समाणां जीवोयं संशाम्यत्यपरिस्फुरन् ॥ २७ ॥ तावत्समाणमेवैनं मुक्तं मुक्तमवेहि वै ॥
यावत्समाणमधिकं स्फुरति क्षुब्धमारुतम् ॥ २८ ॥ तावत्समाणमेवैनं बद्धं बद्धमवेहि मे ॥ सुखदुःखकलात्प्रदोषो जीवस्य नतरः ॥ २९ ॥
तदभावे हि मोक्षः स्यादिति द्वेधा व्यवस्थितिः ॥ सुखदुःखदर्शयावदानीते नोद्विषैः शठैः ॥ १३० ॥ तावत्सुखसमः सौम्यो जीवस्तिष्ठति शां
तवत् ॥ सुखमालोक्य वादुःखमदातीतश्च लदुःखः ॥ ३१ ॥ समुद्धमतिजीवो तदद्विषेदुन्मिव तोयधिः ॥ जीवः क्षुभ्यति दृष्टेन संविदांगसुखादि
ना ॥ ३२ ॥ आभिप्रेतवमार्जारिभौ र्ख्यमेवात्र कारणम् ॥ शुद्धेन बोध्यबोधेन स्वात्मज्ञानमयात्मना ॥ ३३ ॥ सुखदुःखादिनास्तीति ते
नासौ याति सौम्यताम् ॥ नतसुखादिनो तन्मे मुधा चायमहं स्थितः ॥ ३४ ॥ इति जीवः प्रबुद्धो हि निर्वाणं याति शाम्यति ॥ सुखाद्यवस्त्वतद्
पमित्यंतर्बोधसंविदा ॥ ३५ ॥ नतदुःखतां याति जीवः शान्त्यति केवलम् ॥ सर्वमेव चिदाकाशं ब्रह्मेति धननिश्चये ॥ ३६ ॥ स्थितिं याते
शमं याति जीवो निःश्रेयसोऽपवत् ॥ दीपवच्छममायाति सुखादिश्रेयसंक्षये ॥ ३७ ॥ सर्वमेव मिति ज्ञानाज्जीवोऽद्वित्वविभावनान् ॥ सर्व
माकाशमेवेति बुद्ध्याक्षोभं न गच्छति ॥ ३८ ॥

धरागाद्याश्च तत्स्य बहिः स्य दोषश्च सुखविच्छित्तौ तलली भावस्तदुपायार्जनायानर्थसहस्यदः स एव जीवस्य बोधो न त्वितरः सुखविश्रात्यशोपीति क्षणमात्रमपि सुखविश्रांत्यतद
भावे मोक्षस्य देवेति स सरणाभ्याबधमोक्षयोर्द्वेधा व्यवस्थितिर्मयोक्तेति परेणान्वयः ॥ २९ ॥ उत्कर्मेवार्थप्रपचयति ॥ सुखदुःखेत्यादिना ॥ १३० ॥ अक्षातीत इन्द्रि
यागम्यः स्वप्रकाश इति यावत् ॥ ३१ ॥ दृष्टेन सुखादिना सुखतत्साधनविषयतदुपायधनादिना तद्गगनसंविदाक्षुभ्यति ॥ अग्रेसरबोधने ॥ ३२ ॥ मौल्यं निरतिशयानंदस्वतत्त्वाज्ञा
नेवात्र लोभोकारणम् ॥ केततर्हि तन्निदय्याविश्रांतिस्तथाह ॥ शुद्धेनेत्यादिना ॥ बोध्योऽवश्यबोद्धव्यः स्वात्मा तद्वोधेन ॥ ३३ ॥ सौम्यताविश्रांतिम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
सुखादिश्रेयसोऽपवत् ॥ ३७ ॥ सर्वजगत्सुखचिन्मात्रमेवेति ज्ञानात् ॥ अद्वित्वमैक्यतद्विभावनान् ॥ आकाशं शून्यम् ॥ ३८ ॥

स्वात्तनाशवत् ॥ पुणाक्षरवर्द्धनतत्त्वभावावर्द्धयथा ॥ १५६ ॥

॥ अथ साधनार्थाद्यनिर्दिष्टविष्णुशक्त्योस्त्याशायेन दृढानातरनाह ॥ शक्तिरित्युच्यते ॥ आयातामस्तादृकशक्तिकोपायोऽस्ति त्याशायेन दृढानातरनाह ॥ पुञ्जाक्षरावधिनि ॥ ४६ ॥

उक्तलक्षणत्वभाववशत प्रकृतेऽस्मिन् जगति विविधविकारात्मका अंशजादितुर्विधा देहा भवति ॥ तेषु केचिज्ज्ञाने देहास्ते प्रक्षीणवासनतया भूयो जन्मनेन भवंति इतरे अज्ञाने देहान् भूयो जन्मनेन भवति ॥ यतस्ते भोगेष्वेव धनस्थाय इत्यर्थः ॥ १४७ ॥ इति श्री ब्राह्मसिद्धमन्तास्य प्रकाशे नि० पू० पञ्चाशीतितम सर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ कुंभे कुंभस्य जन्म त्रयं किं ब्रह्मसमागम ॥ नदाशित्यस्य सार्वज्ञ्यमित्यादिरिह वक्ष्यते ॥ ११ ॥ यथा वर्णितलक्षण स्वभाव सर्ववस्तुषु अप्रलयप्रसिद्धस्तथा माया शबलस्यात्मनः सर्गादित्यभावः श्रुत्यादिप्रसिद्धस्तद्वशत इत्यर्थः ॥ भोगार्थस्य इति त्येके कीदृशार्थमिति चापरे ॥ देवस्यैष स्वभावो यमात्मका मस्य कास्य हेति भगवद्ब्रूहि पादाः ॥ ११ ॥ वासनानाङ्गा सज्ञानाभ्यासेनापक्षयम् ॥ न दर्शनमनुभाव इत्यर्थः ॥ २ ॥ इत्थमनुभावचमत्कारे कीर्तिते तत्त्वकारश्रोतुका मोराजाता प्रशसमान प्रस्तुतकथारोषसक्षिप्यसमापयेत्याह ॥ अत्युदारमित्यादिना ॥ ३ ॥ १४ ॥ ॥ ककस्मिन् अस्मिन् स्वभाववशतो जगति प्रकृते देहाभ्यस्तपिरितो विविधा विकाराः ॥ प्रक्षीणवासनतया न भवन्ति केचिद्भूयो भवन्ति च पुनस्त्वितरेष्वनास्थाः ॥ १४७ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० सुखविचारयोगोपदेशो नाम पञ्चाशीतितमः सर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ ४३ ॥

॥ चूडालोवाच ॥ ॥ आत्मस्वभाववशतो जातं जगदिदं महत् ॥ स्थितिं वासनयाभ्येत्यधर्माधर्मवशो स्थितम् ॥ १ ॥ वासनान्नासमानियधर्माधर्मैर्न गृह्यते ॥ ततो न जायते जंतुरिति नो दर्शनं मुने ॥ २ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ ॥ अत्युदारं महार्थं च वक्षिस्व वदतां वर ॥ अनुभूतिमुपारूढं गृहं च परमार्थवत् ॥ ३ ॥ त्वद्वाक्यविभवेनाद्यश्रुतेनानेन सुन्दर ॥ पीतेनेवाभ्युत्तेनाहमतया तोस्मि शीतताम् ॥ ४ ॥ तत्समासेन तां तावदात्मोपतिं वदशुभम् ॥ ततः श्रोत्यामि यत्नेन ज्ञानगर्भा गिरंतव ॥ ५ ॥ तं न पद्मज पुत्रेण मुनिना नारदेन तत् ॥ कुरुतं वीर्यमायं कथयथास्थितम् ॥ ६ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ ततो निवध्नता तेन मनोमत्तम तं गजम् ॥ विवेकविपुलात्ताने शुद्धया धीवरञ्जया ॥ ७ ॥ तदीयं कल्पकालाभिगलिते तद्द्रवापमम् ॥ रसानां पारदादीनां दिव्यानामनुरंजनम् ॥ ८ ॥ मुनिना पार्थगे कुंभे स्फाटिके विलसदुच्यते ॥ अद्भुते विहुताकारं चंद्रे चंद्रइवार्पितम् ॥ ९ ॥ तत्र शैले बृहत्काले स्थूलः पार्थ्वेषु चाभितः ॥ गंभीरकुक्षिः सुदृढश्चोपलाहनक्षमः ॥ १० ॥ संकलितेन क्षीरेण सकुंभस्तेन पूरितः ॥ अमृता पूरभित्तेन विधिनेवामृता र्णवः ॥ ११ ॥ तत्र मासा द्वाद्विंशति मुनिमंदाहुतिक्रमः ॥ अमृताब्धौ शुभोगभर्द्दो रितु रिवा नुजः ॥ १२ ॥ इदं मास इवा पूर्णकालेन सुषुप्ते पटः ॥ गर्भकमलपत्राक्षं प्रसूनमिव माधवः ॥ १३ ॥

न्याथरेकतस्थापितम् ॥ ६ ॥ आलानेन गजवधस्तभे ॥ धीलक्षणया वरञ्जया च मरञ्जया ॥ ७ ॥ कल्पकालसर्वविधना अभिना गलितस्येदोर्द्रव उपमा यस्य ॥ पारदकाचनरूप्या दीनारसानाशुर्वीर्याणामनुरंजनमनुकारिसदृशमिति यावत् ॥ ८ ॥ १ ॥ तत्र शैले भरो ॥ पार्थ्वेष्वभितश्च स्थूलो विपुलः अतएव गंभीरकुक्षिः ॥ उपलेष्वाहननमास्फालनतत्र क्षम ॥ आस्फाल्यमानो व्यस्फुटन्निस्सुदृढत्व उपपत्तिः ॥ इदं मासकुंभस्तेन नारदेन संकल्पजेन क्षीरेण पूरित इति परेणान्वयः ॥ १० ॥ स्वसंकल्पसदृशमृता पूरात्मनाभिन्नेन विभक्तेन विधिना सदा अरश्रवण्यश्रावणाविति ब्रह्मलोके श्रुतिप्रसिद्धोऽमृता र्णवो यथा पूरितस्तद्वदित्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्र क्षीरे स्ते होरिषु कुमुनिमंदा अग्निकाया हुतिषु क्रमयति प्रवर्त्तयतीति मुनिमंदाहुतिक्रमः अमृताब्धौ इदो रनुजः प्रतिविवेदुरिव वदधे ॥ १२ ॥ मासः आ पूर्णमिदुमिव ॥ १३ ॥

सस्याद्वपरिच्छिन्नाग्रभोभे श्रीराणबासयवर्किताऽपरद्वरिष ॥ १४ ॥ १५ ॥ सर्वैर्कांतकमायुपनयनति सत्करैरवपन्नोऽस्मिन्पुत्रे ॥ १६ ॥ विद्याताप्यशेषाणिवाङ्मया
 निविद्यास्थानानिपेयनयाधिषय ॥ १७ ॥ रत्नाद्रीरुटिकाचले ॥ सप्योदित-पुण्यं हतिपादम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ यद्वृणधारणसौख्यवपरिज्ञानाय अभिरववाहितवाद्यित्वापरी
 क्षितराशिसर्वादिवास्थानयस्यदायान्निधनीत्याकेभ्यवेधयेत् ॥ २ ॥ क्षान्तोपारपरमाधिगूढतत्त्वज्ञानतन्त्रविश्रान्तचकार ॥ २१ ॥ हेताधोसकुम्भ अयत्नसुरस्योद्भू ॥
 मनुषीणापरैरवतस्यस्यभर्तुं सप्तशतं प्रदयिष्यात् ॥ २२ ॥ लयाकथमिदमवतमुप्यते शतमभ्यास्यत इति सङ्ख्यगुणावाते आत्मानसज्जन इति पुरुष-पुरुषाद्यनेदं तिष्ठिपूर्वामायोमी
 रावदवतम् ॥ योऽप्यथासतमात्मानमभ्यधायति पारयेत् किन्तनलक्षणपञ्चोत्प्रेणाभापहारिणेति महाभारतं भर्तृपतिशकुन्तलाचमनेष्वेकमुच्यतेति चत् ॥ भैषद्योय ॥ उपवेदस्य
 परिपूणसमन्ताङ्कुमाद्रिर्भोविनिर्ययी ॥ इदु मूल्यादिवाभोधेरपर-क्षयवार्जित ॥ १४ ॥ द्विने कतिपयेरेवद्विद्विभभ्याजगामस ॥ अ
 धर्मयाङ्गमोदय-शुक्लपक्षे शरीयया ॥ १५ ॥ सर्वसंस्कारसंपन्ने सतस्मिन्नारदो मुनि ॥ भांडाद्राद्वहवशोपविद्याधनमयोजयत् ॥ १६ ॥
 द्विने कतिपयेरेव विज्ञाता शोपवाद्मयम् ॥ चकारैर्न मुनिवर-प्रतिषिधमिवात्मन ॥ १७ ॥ तेनाराजतपुत्रेण मुनिनामुनिनायक ॥ रक्षा
 दीप्रतिपयेन सप्योदित इवोदुराद् ॥ १८ ॥ अर्थेन पुत्रमादाय बसलोकसना रद ॥ जगामाप्यस्वपितरं ब्रह्माणवाभ्यवाद्यत् ॥ १९ ॥
 कृताभिवर्दनं ब्रह्मापौत्रमादाय ततदा ॥ अभिवादितवेदादिस्वयमकेन्यवे शयत् ॥ २० ॥ अथाश्विर्वाटमात्रेण सर्वज्ञानपारगम् ॥
 पञ्चतकुम्भतमानचकार कमलोद्भव ॥ २१ ॥ साधोसोऽहमयकुम्भ पौत्रोऽहमयजन्मन ॥ पुत्रोऽहना रदमुने कुम्भनामास्मि कुम्भज ॥ २२ ॥
 निवसाभ्यज्जपुरे पित्रा सहयया सुखम् ॥ चत्वार सुदृढो वेदाभमलीलाविलासिन ॥ २३ ॥ मादृषसाभेगाप्यत्रीमममातासरस्व
 ती ॥ बसलोके मम गृहपौत्रस्तत्रास्मि सुस्थित ॥ २४ ॥ यथाकाममशेषेण जगति विहराम्यहम् ॥ तल्लयापरिपूर्णात्वात् तनुकार्येण केन
 चित् ॥ २५ ॥ धर्मापतति मे पादोपतोनमहीतले ॥ रज स्पृशति नागानि न्स्त्रानि नायाति भवपु ॥ २६ ॥ अयाकाशपथागच्छन् दृष्टवां
 स्त्वामहं पुर ॥ इह तनागतास्त्वगसर्वं कथितवानिति ॥ २७ ॥

भाष्यब्रह्मविद्याय रोचनायस्तदाकथ्यतात्पर्यमिषयायां धेनायुतात्माभावाद्भूतभ्याहृणीरकाययत स्तेन्यनोद्यनवादिनीषाङ्गं पाषाण-द्रुवते दम्भादिभैर्विकार्यवादाकथ
 यत्नामाप्यापयते ॥ तत्त्वज्ञानवलेन सार्वाभ्युपगमाभावाद्भूतभ्याहृणीरकाययत स्तेन्यनोद्यनवादिनीषाङ्गं पाषाण-द्रुवते दम्भादिभैर्विकार्यवादाकथ
 यत्नैर्हि तेषो हि निषेधनाद्गुर्विधा विषयाः सक्तमनेन परमहितस्यास्य धाकथ्यवचनात्वाभावादिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ साक्षाभ्यापुरभाषातिशुभाभावात्पुनस्तस्य माभावात्पुनस्तस्य
 यथान्तरं ॥ भाव्यवतेति शेषो ब्रह्मलयादतिशेष ॥ २४ ॥ २५ ॥ उक्ताया विज्ञासाध्यैत्यप्यदिवास्त्रमिति दर्शयति ॥ यथास्मिति ॥ यधिपरात्पतति भूलोके स चरति सति नेषादीमही
 तलेन पतत ॥ २६ ॥ २७ ॥

उक्तिप्रसहरति ॥ एषदति ॥ हेवनवासतज्जवनवासगुणांस्तफलचित्तशुद्धिचजानन् अहर्मेषउक्तप्रकारजन्मादिमानित्यखिलमेवत्वपृष्ठतेयथानुभूतंमयावर्णितम् ॥ पादा
 दंतेदत्यादेशश्लाघसः ॥ आर्यजनेत्तमेपुच्छरसुसतरसकथननिर्मातिकर्तव्येवयतसेषुभगे साद्रि सहप्रश्नोत्तरकथनसंव्यवहारदक्षाअतस्त्वयद्यदभीप्सितं तत्कामपुच्छअह
 तद्वक्तृदक्षास्मीतिभावः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीवार्मिष्ठम० तात्पर्यप्र० नि० पू० षडशतितमः सर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कुम्भप्रशसाराज्ञोच्चनिजदुखनिवेदनम् ॥ शिष्यत्वमुपे
 श्यार्थविश्वासश्चोपवर्णयते ॥ १ ॥ सर्गोन्मपरपरालक्षणेससारे ॥ सद्युतैःसचित्तैर्देवायुगपत्परिपाकेनफलदानायस्फुरद्भ्रमत्पुण्यैर्भवान्द्रावस्मिन्मदराचलेसमेषितइतिमन्येस
 भावयापि ॥ बृहद्वैतैरुवाचैः ॥ १ ॥ त्वद्वृद्देशान्ममावश्यभाविनीकतायतैतिसूचनायसिद्धवत्कल्याह ॥ अद्यति ॥ २ ॥ ३ ॥ राज्यलाभाद्यपेक्षयासाधुसमागमेउत्कर्षदर्शयति ॥
 एषोहमित्यखिलमेवयथानुभूतंतेवर्णितंननुमयावनवासतउज्ञ ॥ संतोहिसंकथनमार्थजनोत्तमेषुनिर्मात्यलंरुभगसंव्यवहारदक्षाः
 ॥ २८ ॥ ॥ श्रीवाल्मीकिरुवाच ॥ इत्युक्तवत्यथमुनौदिवसोजगामसायंतनायविधयेस्तमिनोजगाम ॥ स्नातुंसमाकृतनमस्करणा
 जगामश्मामाक्षयेरविकरैश्चसहाजगाम ॥ २९ ॥ ॥ दि० ॥ १८ ॥ ॥ इत्यार्षेवा० वा० दे० मोक्षोपायेषुनि० पू० चू० कुम्भजननकथनं
 मषडशतितमःसर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ सर्गस्फुरद्भ्रमत्पुण्यैर्मन्येसंप्रेषितोभवान् ॥ अलक्ष्यैःसंभृतरद्रौ
 बृहद्वैतरिवांबुदः ॥ १ ॥ अद्यतिष्ठास्यहंसाधोधन्यानांधुरिधर्मतः ॥ अमृतस्यदिवचसायत्वयास्मिसमागतः ॥ २ ॥ नकेचनतथाभावा
 श्वेतःशीतलचतिमे ॥ राज्यलाभादयोप्येतेयथासाधुसमागमः ॥ ३ ॥ निरगलरसोयत्रसामान्येनविजुंभते ॥ मुक्तरगादिमननंतकल्य
 नमुखावहम् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवंवादिनिसैवास्त्यवाक्यमाक्षिप्यभूपते ॥ भूयःप्रोवाचबृहदालामुनिदारकरूपिणी
 ॥ ५ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ ॥ आत्तामेषाकथतावत्सर्वतवर्णितंमया ॥ त्वमेकथयहेसाधोकस्त्वमद्रोकरोषिकिम् ॥ ६ ॥ कियत्पर्यव
 सानेयंभवतावनवासिता ॥ सत्यंकार्यचनोसत्यंवक्तुंजानंतितापसाः ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ देवपुत्रोसिजानास्मिसर्वमेव
 यथास्थितम् ॥ लोकेदृत्तांततउज्ञोसिकिमन्यकथयाम्यहम् ॥ ८ ॥ संसारभयभीतत्वान्निवसाभिवनांतरे ॥ जानतोपिहिमामार्यक
 थयाम्येवतेमनाक् ॥ ९ ॥ शिखिध्वजोहंपालस्यक्कराज्यमिहास्थितः ॥ भृशंभीतोस्मितत्वज्ञसंस्तौजन्मतःपुनः ॥ १० ॥ सुखंपुनः
 पुनर्दुःखंपुनर्मरणजन्मनी ॥ भवतस्तेनतप्यहंतत्वज्ञवनवीथिषु ॥ ११ ॥

निरालेति ॥ यत्रयस्मिन्साधुसमागमेनिरगलरसःअपरिच्छिन्नोब्रह्मानंदोमुक्तरगादिमननयथास्यात्तथासामान्येनदरेद्रादिसर्वजनसाधारण्येनविजुंभते ॥ तद्राज्यलाभादि
 कृतुकल्पनमात्रेणतुच्छसुखावहननिरगलसुखावहसाधारणचेत्यर्थः ॥ ४ ॥ आक्षिप्यनिरुध्यविवक्षितार्थसमाप्तेःपूर्वमेवेतियावद् ॥ ५ ॥ एषामत्यशसाकथाआस्ताम् ॥ सर्वत्व
 त्पटुमितिशेषः ॥ ६ ॥ कियान्कालःपर्यवसानमवधिपर्यस्यासाकियत्पर्यवसाना ॥ कार्यवनवाससाध्यप्रयोजनचसत्यंवदनप्रच्छादय ॥ यतस्तापसास्त्वादृशाअसत्यंवक्तुनोजा
 नंतिनजानंति ॥ ७ ॥ ८ ॥ मनःकूर्पवत्सक्षेपेणेत्यर्थः ॥ ९ ॥ आस्थितस्तपइतिशेषः ॥ हेनत्त्वज्ञपुनर्जन्मनोभीतः ॥ १० ॥ भवतःजायेते ॥ नव्येसतसोस्मितपश्चरामिच ॥ ११ ॥

ननु अज्ञदशायामर्थकियासमर्थत्वात्स्यायावासनाप्राक्कथं ज्ञानेन बाधस्तत्राह ॥ वासनेति ॥ इह अज्ञदशायामपि ॥ २४ ॥ प्राक्तनवासनानशेषज्ञानोदयोत्तरमुत्पन्नयात
 याकिं यथाफलतुल्यत्राह ॥ यस्येति ॥ प्राज्ञस्य मरुदेशे शोयमिति प्रबोधवतः ॥ २५ ॥ पदपरमपुरुषार्थवस्तु ॥ २६ ॥ पितामहोक्तिमुपसहरति ॥ ज्ञानेनेति ॥ २७ ॥ अज्ञानवात्
 ज्ञानविहाय तत्पदमोक्षहेतुरिति निश्चित्य किं स्थिति इत्यर्थः ॥ २८ ॥ विवेकहीनस्य बहिर्मुखस्य दृढकमट्वायस्य मपि मतादिविषयतया अनर्थया लभित्वा शयेनाह ॥ इति
 इति ॥ २९ ॥ यदितपोऽप्यनर्थं हेयस्तर्हि कउपादेयस्तमाह ॥ कोहमिति ॥ नावेक्षेनेन विचारयसि ॥ ३० ॥ विचारद्वयगर्वाभिगमनसेवनपरिप्रश्नादयोऽप्युपादेया इति दर्शयति ॥
 वासनाचेहनास्येव साहंकारादिरूपिणी ॥ असत्यवोदितामौख्यान्मरुभूमाविवानुधिः ॥ २४ ॥ यस्य मौर्ख्यं क्षयं यत्तत्सर्वं ब्रह्मेति भाव
 नात् ॥ नोदति वासना तस्य प्राज्ञस्येवांबुधिर्मरौ ॥ २५ ॥ वासनामात्रसंत्यागाज्जामरणवर्जितम् ॥ पदं भवति जीवोतर्भूयोजन्मविव
 र्जितम् ॥ २६ ॥ सवासनं मनोज्ञं यज्ञानं तिवर्त्तमानं मनः ॥ ज्ञानेन ज्ञेयमभ्येत्य पुनर्जीवोन जायते ॥ २७ ॥ चूडालोवाच ॥ ज्ञानमे
 व परं श्रेय इति ब्रह्मादयो पिते ॥ प्रादुर्महां तो राजर्षे त्वं किमज्ञानवान् स्थितः ॥ २८ ॥ इतः कमंडलुरितो दंडकाष्ठमिति ब्रूसी ॥ इत्यनर्थं विला
 से स्मिन् रमसे किमहीयते ॥ २९ ॥ कोहं कथमिदं जातं कथं शान्त्यति चेति भोः ॥ राजन्नावेक्षसकस्मात्किमज्ञा इव तिष्ठसि ॥ ३० ॥ कथं बंधः
 कथं मोक्ष इति प्रश्नानुदाहरन् ॥ पारावारविदांपादान्कस्माद्राजन्नसेवसे ॥ ३१ ॥ दुःस्वप्नं विदां शैलकोटरे किं ययानया ॥ जीवितं क्षिप
 यं किं त्वं शिला कीटवदास्थितः ॥ ३२ ॥ साधूनां समदृष्टानां परिप्रश्नेन सेवया ॥ संगमेन च सायुक्तिर्लभ्यते मुच्यते यया ॥ ३३ ॥ साधुनै
 व समं आसंभुं जानो वनकोटरे ॥ तिष्ठेव पृथग्दुःश्रेष्ठो धराविवर कीटवत् ॥ ३४ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ कांतया देवरूपिण्या तच्चैवंप्रति
 बोधितः ॥ अश्रुपूर्णमुखो वाक्यं शिखिध्वज उवाच ॥ ३५ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ अहो नुबोधितो रम्यया चिरत्सुरसुत त्वया ॥ मौख्या
 दार्यसमासंगं मुक्ताहमवसंवने ॥ ३६ ॥ अहो नु मेक्षयं यातं मन्ये पापमशेषतः ॥ यत्त्वमेव समागत्य संप्रबोधयसीह माम् ॥ ३७ ॥ गुरुस्त्वं
 मेपिता त्वं मे मित्रं त्वं मे वरानन ॥ शिष्यानमस्कराम्यद्यप्यदौ तव कृपां कुरु ॥ ३८ ॥ यदुदारतमं वेत्सि यस्मिन् ज्ञाते न शोच्यते ॥ भवामिनि
 र्दतो येन तद्वक्षोपदिशा शुभे ॥ ३९ ॥

कथमिति ॥ ससारममुदस्य पारंपरीरसन्मात्ररूपाः शोधिततत्त्वार्थः अवारमपरीरचिन्मात्ररूपाः शोधितत्त्वार्थस्तदवहैक्यलक्षणवाक्यार्थविदामित्यर्थः ॥ अथवा पारावा
 रः परमानंदसमुद्रस्तद्विदामित्यर्थः ॥ ३१ ॥ दुःस्वप्नोऽवतोपवासशीतोष्णादिदुःस्वप्नमवस्थुन्मुखी आत्मसंविद्यस्यांतया विधया अनया तपः किं यया जीवितमायुः क्षिपयन् ॥ ३२ ॥
 सात्वदाभिलषितविश्रान्तिमुखप्रदा ज्ञानयुक्तिः ॥ ३३ ॥ तर्हि मयेदानीकथं स्थेयं तदाह ॥ साधुनैवेति ॥ अवष्टभ्यानि रुद्रास्तपः श्रेष्ठं शान्तिं बहिर्मुखश्चेदप्येन तथा विधः सत्साधुना
 गुरुणा सममेव पासमाहारभुजानस्तत्सेवा परतदुपदिष्टार्थं धराविवरकीटवन्निश्चलस्तिष्ठेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ निर्दतः सुखविश्रान्तिः ॥ ३९ ॥

सानमधपमेयदतिपत्तयापरमज्ञानतरकमुक्तवर्षासाधानां प्रत्येकनरक्षते ॥ किमीदृशतटस्थविषयमेवतज्ज्ञानमताऽप्यदृशमितिभाव ॥ ४० ॥ अद्वैतसोम्येतिपुनरे
 अदृशानेपुनरुक्तोपुनरे ॥ स्यात्परोपेकाकठनवाच्योनिष्यद्वेतिपयमयदधानोभवेत्याह ॥ यदीति ॥ नर्तार्हद्वैतपृष्ठकृतयथायादृशतद्वामिषस्यामि ॥ ४१ ॥ लीलयाअना
 स्यपापृष्टस्यमकुर्वाच ॥ अससद्वैदश्चसुस्तस्मिन्कर्षा ॥ ४२ ॥ भूते स्वर्गकामोपजनेत्यादिशिधिर्नर्दोपमाभाष्येननिश्चितं शिष्टैर्मुक्तसरायमुपाधीयतेतद्वदुपादेयमित्यय ॥
 अविधारितप्राभाष्यसंरायेनारिकिप्तिनम् ॥ ४३ ॥ मुक्तहेतुमिषपदतयस्यतथाविषयमिषमाधुव्याययाआदसे ॥ ४४ ॥ शुभसंहितमित्येषभाषयम् कर्णतुषावाहृति
 गममिवतीत्याश्रण ॥ ४५ ॥ मधार्दोदहायमिमानस्याजनायह स्वनिर्नोपवर्तनायचमणिकाषोपाख्यानहस्तिकाख्यानचआधीयतुमभतारयति ॥ स्वधरितति ॥ स्वस्यतव
 पदज्ञानादयाज्ञानेविभागा सत्यनेकम् ॥ ज्ञानानांपरमज्ञानंकतरत्तारकमेवेत् ॥ ४० ॥ चूहालोवाच ॥ यद्युपादेयवाक्योह
 राजर्वेतद्वदामिते ॥ यथाज्ञानमिदं किंचिन्नवक्षेस्याणुकाकवत् ॥ ४१ ॥ अनुपादेयवाक्यस्यवक्तुंश्रुत्स्यल्लिया ॥ ब्रजत्सफलतांवाच
 सनसोवाक्षमविद ॥ ४२ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ यद्वक्षितदुपादेयमयाविधिरिवश्रुते ॥ अविधारितमेवाशुस्यमेतदचोमम
 ॥ ४३ ॥ चूहालोवाच ॥ यथापाल पितृवर्षामुक्तहेतूपपादनम् ॥ आदत्तेहितर्षैवत्वंदृष्टाणैतदचोमम ॥ ४४ ॥ श्रवणानतरबुद्ध्या
 शुभमित्येवभाषयन् ॥ शृणुगीतमिवत्यक्काहत्वंधित्वंवाभम ॥ ४५ ॥ स्वचरितमदृशतयोदयत्याश्वरसमयेनविवोधनचबुद्धे ॥ भव
 मयसुतरमहामनीनाश्रुणुकयामिकयक्रममनोज्ञम् ॥ ४६ ॥ इ०वा०वा०दे०मोक्षोपायेयुनि० पू० चूहालोपाख्यानशिरिवध्व
 जावधोनामसतारशीतितम सग ॥ ८७ ॥ ॥ ४७ ॥ चूहालोवाच ॥ अस्तिकश्चितुमान्श्रीमानस्यानित्यविरुद्धयो
 गुणलक्ष्योरोपेणयथाधिर्वाहवाधुनो ॥ १ ॥ फलावानलकुशलोव्यवहारविवक्षण ॥ सर्वसकल्यसीमांतानुजानातितत्पदम् ॥ २ ॥
 अनतयल्लससाय्मेसचितामणिसाधने ॥ प्रवृत्तोवाहवोवहिरब्धिमशोपणेयया ॥ ३ ॥ तस्ययत्नेनमहताकालनाय्यवसायिन ॥ सिद्ध
 श्रितामणि किंवानसिद्धासुयतात्मनाम् ॥ ४ ॥ प्रवृत्तिमुपमप्रज्ञाप्रयुक्तेवेदवेदवान् ॥ अकिंचनोपिशक्तत्वसमवाप्तोत्यविद्वतः ॥ ५ ॥
 रितेनसदृशतयाभदमतीनामसिद्धेद्विद्वत्समयेनविचारोदयद्वाराउदयस्याबुद्धेर्निषेधनमहामनीनांचसद्यपुत्रमभयसुतरयस्याभयमिषम् ॥ विक्षेपणपरतिपातच्छादस ॥ ई
 दृशकयाकमकययामिष्यतिनस्य ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीनारसिद्धम० तत्सर्वमकारोति पू० समाशीतितम सर्ग ॥ ८७ ॥ ॥ ४८ ॥ श्रीधर्मिष्ठानामणिग्राममनुपेक्ष्यतपसा
 चरात् ॥ काचकिश्चिन्मणिर्वास्याकाशह्निकयोष्यते ॥ १ ॥ नित्यपरस्परविच्छेदयोर्धीर्वाद्यैराभ्यसर्वसत्यागाधिगुणस्यसदृश्याऽस्यदभ्यस्त्यानयावासभूत ॥ यथाअद्वैत
 इवानलस्यकाशुनश्चिच्छेदोऽस्यानतद्वद ॥ २ ॥ तत्परमात्मपदमनजानाति ॥ ३ ॥ सर्वाचकारतवाह ॥ अन्यतेति ॥ अन्यैस्तयोअपरेवतापार्थनाच्चेयणादिगोचरेयैः ससाय्मे
 चरातमये साधनेतपसादीपदस्य ॥ ४ ॥ अभ्यससाधनेद्वैतनिश्चयवतस्तस्यमहतीमायासेनयत्नेनात्मकालेनैवाचितामणि सिद्धोऽप्येति ॥ दृढोयोगफलावश्यमावातिनयम्
 दत्तरायति ॥ किंचेति ॥ ४ ॥ मन्त्राविति ॥ आश्रित्येतिशेष ॥ ५ ॥

यथाकथिदुदयाचलश्यामस्थोमुनिलसन्नैवोदितमिदं हस्तप्राप्यमपि भ्रातृभिराबुदितदूरतस्य भिवदुष्प्रापयति तद्वदर्थः ॥ ६ ॥ अतएवमणिराजानां देवैश्चरेतस्मिंश्चिना
 मणौ निश्चयवान्सनवभूव ॥ सुदीनोदिरितम् ॥ ७ ॥ स्मयो विस्मयस्तच्छालिना सर्वमशालिनायातेन मनसा इदं द्रव्यमाणकारम् ॥ ८ ॥ अयं मणिरित्यापातज्ञानम् ॥ नाय
 मणिरिति भ्रम ॥ मणिश्चेत्स्यात्तत्तर्हि समस्त्यक्षेण भवेत् ॥ तत्तर्हि परीक्षणाय स्पृशामि स्पृशेयमितीच्छामि लाप ॥ न स्पृशामि न स्पृशेयम् ॥ यतः कदाचिन्मणिश्चेद्भाष्यस्य
 मम स्पर्शोत्तर्धानवजेत् ॥ ९ ॥ इति शकाया र्वाजमाह ॥ नैतावतेति ॥ आगमोच्चैति सन्नकम् ॥ १० ॥ कथं तर्हि प्रत्यक्षरत्नालोकदर्शनं तत्राह ॥ कृपणो हं स्वका
 मणिमग्रे स्थितप्राप्यं हस्तप्राप्यं दर्शयः ॥ मेराबुदयशृंगस्थो मुनिरिदुमिवोदितम् ॥ ६ ॥ वभूवमणिराजेन तु निश्चयवानसौ ॥ राज्ञेन्द्रा
 गितिसंतापे सुदीन इव पामरः ॥ ७ ॥ इदं संचितयामास मनसा स्मयशालिना ॥ संप्रातापेक्षया दीर्घदुःखसंभ्रमशालिना ॥ ८ ॥ अयं म
 णिर्मणिर्नायं मणिश्चेत्तद्भवेन्नसः ॥ स्पृशामि न स्पृशाम्येतं कदाचित् स्पृशंतीति वजेत् ॥ ९ ॥ नैतावतैव कालेन मणिरिदं किल सिद्ध्यति ॥ यत्ने
 न जीवितेन सिद्ध्यतीत्यागमक्रमः ॥ १० ॥ कृपणः कृणोतेनाक्ष्णालो लालातलतोपमम् ॥ रत्नालोकं प्रपश्यामि हि चंद्रत्वमिव भ्रमात्
 ॥ ११ ॥ कुत एतावती स्फोताभान्यसंपन्ममागता ॥ अधुनैव यदागमो मिमणिरिदं सर्वसिद्धिदम् ॥ १२ ॥ केचिदेव महातस्ते महाभाग्या भवं
 ति हि ॥ येषामल्पेन कालेन भवंत्यभिमुखाः श्रियः ॥ १३ ॥ अहमल्पतपाः साधुवरा कोमानुपः किल ॥ सिद्धयः कथमायाति मामभाग्य
 कभाजनम् ॥ १४ ॥ एवं विकल्पसंकल्पश्चिरमज्ञः पराकृशन् ॥ नमणि प्रहणे यत्नमकर्षिन्मोह्यमोहितः ॥ १५ ॥ नयदायेन लब्धव्यं न त
 त्याप्तो ल्यसौ तडा ॥ चिंतामणि रवागोपि दुर्धिया हे लघो ज्ञेयः ॥ १६ ॥ इति तस्मिन् स्थिते यातो मणिरुद्धीय सिद्धयः ॥ त्यजंति त्ववमंतरं
 शरगुणमिवो ज्ञेयः ॥ १७ ॥ हत्वा प्राज्ञपदं पुंसः संयाति किल सिद्धयः ॥ आगतः संप्रयच्छंति सर्वं यांत्य सहलम् ॥ १८ ॥ पुमान्भूयः
 क्रियायत्नं च क्रेतुं द्रसाधने ॥ नो हि जंते स्वकार्येषु जना अध्ववसायिनः ॥ १९ ॥ ददशायिक च द्रूपं काचखंडमखंडितम् ॥ हसद्भिर्वचकैः
 सिद्धैः पुरस्तुतमलक्षितैः ॥ २० ॥ अयं चिंतामणिरिति मूढस्तस्मिन्सवस्तुताम् ॥ बुबुधे मोहितो ल्यज्ञो हृद्देहमेति पश्यति ॥ २१ ॥

पण्यवशात्कृणोतेन याति सकृच्चिंतेनाक्ष्णालो लालातलतोपमरत्नालोकभ्रमात्यपश्यासि ॥ ११ ॥ भाष्यपुण्यतत्सपत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ कुतो नाकार्षीत्
 तत्राह ॥ नयदेति ॥ लब्धव्ययदिति शेषः ॥ १६ ॥ किमर्थमुद्धीयगतस्तत्राह ॥ सिद्धयस्त्यजति हीति ॥ यथा भौव्या उज्जितः शरगुणमौर्वीत्यजति तद्वत् ॥ १७ ॥ ननु त्वया सपु
 त्रवो व्यवहारविचक्षण इति कथोपक्रमे उक्तस्य साविचक्षणतामणिसिद्धिकाले कगता तत्राह ॥ इत्येति ॥ सिद्धय आगता सत्य पुंसः प्राज्ञपदविचक्षणतां संप्रयच्छति ॥ असहति
 असहमानो उपेक्षकेन पुंसि अलयाति अपगच्छत्यश्वसंतीत्यप्राक्तनमपि प्राज्ञपदविचक्षणत्वहेत्वा विनाशय संयाति किलेत्यर्थः ॥ यथाहुः ॥ न देवा इदमादाय इदं यत्पराधि नम् ॥
 बुद्धिस्तस्यापकर्षंति तेनासौ दृढयतेत्यत इति ॥ १८ ॥ १९ ॥ हसद्भिः परिहासपरैस्तएव वचकैः सिद्धैः पुरस्कृतमपेक्ष्य पितम् ॥ २० ॥ वस्तुना उपादेयताम् ॥ २१ ॥

पर ॥ प्रियपथनाप्यातिसपथ ॥ २३ ॥ एषदेरायदृष्यधादीनपिप्रभासजहावसाह ॥ इराहति ॥ कक्षे । क्रियजनशुभ्य ॥ यतभाषजाजानिताभाष ॥ २४ ॥ नाजयत ॥ इ
 दम् ॥ २५ ॥ याआपनकजलादेर्निभाकारिबिगाढनीला ॥ भीष्यत्पेयपाशभाअनुकषायज्युष्येतिपाथ ॥ २६ ॥ तस्याभ्यौष्यमेवदु । स्वदेनुपुरकाष्ठसुपसहरति ॥ इ
 रानीति ॥ भीष्यन्निषेनयानिदु । तानिप्रसिद्धानितिसर्वस्वनाशारेणरसकारान्तापिकारयामरणेनभाभ्रतिभीष्यार्थयमेतस्वविदामापदादिसहस्रेभ्योपिदु । स्वादर्शनात्
 अष्टोपपुष्टिपमिन्नरज्जुसर्पस्यलजलम् ॥ चंद्रौदौकुरतेषित्तातोमोहोऽमृतविषम् ॥ २७ ॥ तदधमणिमाद्राप्यभाकर्नीचश्रियंजहौ ॥ स
 र्वचितामणेरस्मात्पाप्यतेकिंवनैरिह ॥ २८ ॥ देशोयमसुखोक्लसोजनेपापिभिरावत ॥ किंतेहगतत्रायकिंनभममधव ॥ २९ ॥
 दूरात्वाययाकामंसुखतिष्ठामिसपटा ॥ इत्याटायमणिभूदःशून्यकाननमाययौ ॥ ३० ॥ तत्रकाचकणेनासौतेनतामापदययौ ॥ क
 ज्जलद्विरविनिभामौस्यस्येवगयासमा ॥ ३१ ॥ दुखानिमौस्यविष्वेनप्रवर्तियानिनिवाप्रदानचजराभरणेनतानि ॥ सर्वाप्रदांशिर
 सितिष्ठतिमौस्यमेककृष्णजनस्यवपुषामिवकशजालम् ॥ ३२ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चूडालापास्यानेमणिकाचापास्या
 ननामअष्टाशीतितम सगा ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ चूडालोवाच ॥ अयेममपरम्यज्जतांतंशृणुभूमिप ॥ परप्रबोधनबुद्ध सा
 धोसदृशमात्मन ॥ ३५ ॥ अस्तिविष्यवनेहस्तीमहापुष्पपुष्प ॥ आगत्स्याशुद्धयाधुव्यार्वध्येनेवोदित स्वत ॥ ३६ ॥ वआर्विर्विषमौढी
 र्धोतस्याकांशानौसितौ ॥ कल्यानलशिखातुल्यसुमेरुमूलनक्षमौ ॥ ३७ ॥ सबद्धोलहजालेनहस्तिपेनकिलाभित ॥ मुनीद्विणेवविध्या
 द्विरुपेद्वेणववावलि ॥ ३८ ॥ निषद्धोयत्रणाभापशसकुशार्दितोगज ॥ तांजगामव्यर्थाधीरेनवामौपुरमेतियाम् ॥ ३९ ॥ रिपौहस्तिपके
 दूरादपश्यतिसवारण ॥ अय समुद्रकयस्मिन्निनायदिवसत्रयम् ॥ ४० ॥

इमपदीकययानस्यापिसतिचौल्येदु । तसदृशदर्शनाच्च ॥ आत सपायशिरसिमौस्यमेवैकतिष्ठति ॥ यथाकानस्यसर्वस्यशिरसिकृष्णकोशजालतिष्ठतिद्वित्यथ ॥ २७ ॥
 दुर्निर्वाशिष्ठम तास्यप्रेमकारोति० पू । अपाशीतिरतममृग ॥ २८ ॥ बद्धविष्यगर्भेहस्ययत्नाच्छिरस्यापिप्रययनम् ॥ अनिघातेरिपुभासरातपातोऽववपयते ॥ २९ ॥ अमृक्किंका
 प्यातमपिनिर्दशनमतलद्विष्यविष्यत्याह ॥ अयेति ॥ दन्तिमास्थानम् ॥ आलनलसदृशम् ॥ ३० ॥ आगत्स्याशुद्धयापत्तीतया ॥ सयतिप्यतिपल्लोप ॥ विरस्याप्रापरि
 पाटनाच्छुद्धपापसप्तपाअनुषङ्ग्यार्धयेनस्वभाकनेन्यतद्वेणोदित भादुर्गतद्वेषेयुष्माका ॥ ३१ ॥ बज्रस्यार्धवीज्यालेइवविषयीतीदृश्यौ ॥ ३२ ॥ लोहमयेनजालेन ॥ नु
 भविष्यभासत ॥ ३३ ॥ येषणानियप्रणाम् ॥ कदाप्यसमाहितत्वादलौकि कलाद्यनेवेअपुर्बैराराग्रीदसमानपिपुरयाप्ययावतिताय ॥ ३४ ॥ समुद्रकेजालसपुट ॥ ३५ ॥

१ । इष्यालनाखेनपाकनान्तद्वेषस्यर्थः

किंकिणीनामिवकाणध्वनिम् ॥ ७ ॥ स्वर्गस्यामरावत्याअर्गलंकवाटविष्केभम् ॥ अमुरोबलिरिव ॥ ८ ॥ रिपुहस्तिपकः ॥ ९ ॥ तालतरोस्तालतरुमारुक्षतस्तस्यहस्ति
नोमूर्ध्वपपात ॥ यथाबलियज्ञेपदत्रयमिताभुवप्रतिश्रुप्रथमेनपदेनभुवद्वितीयेनस्वर्गमतिक्रमतस्तृतीयपादपूर्यमेरो सकाशाद्वलेमूर्ध्वपपाततद्वदित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ क
रुणादयाम् ॥ १२ ॥ इतिकलयश्चितयन्सन् ॥ १३ ॥ निगद्व्यहूश्चलजालम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वस्थोदेहोधीश्रयस्यतथाविधः सन् ॥ १६ ॥ जेदरिर पादादिजगम्
खेदाग्निगहनिर्भेदयलवान्ममतंगजः ॥ चकारकिंकिणीकिणामुखोद्घातैरथान्यदा ॥ ७ ॥ दंताभ्यांचलतस्ताभ्यामुद्धूर्तद्वितयेनसः ॥ वभं
जश्र्वलजालंस्वर्गालमिवासुरः ॥ ८ ॥ तंतस्यनिगद्व्यहूदमपश्चदूरोरिपुः ॥ बलेःस्वर्गावदलनंहरिर्मैरुतलादिव ॥ ९ ॥ तस्यविच्छि
नप्राशस्यमूर्ध्वतालतरोरिपुः ॥ पपातक्रमतःस्वर्गहरिर्मैरुतलरिव ॥ १० ॥ सपतनपादपद्माभ्यामप्राप्यकरिणःशिरः ॥ पपातोव्याफलं
पकंवाताहतमिवाकुलः ॥ ११ ॥ तंपुरःपतितंदह्वामहेभःकरुणांचयौ ॥ स्फुरत्स्फारगुणाःसंतःसंतितिर्यग्गतावपि ॥ १२ ॥ पतितंदलया
मीतिकिंनामममपौरुषम् ॥ वारणापीतिकलयत्रजघानसतरिपुम् ॥ १३ ॥ केवलंनिगद्व्यहूवदिदायाभिजगामह ॥ विततंसेतुमुत्सा
र्थविपुलोघइवांभसः ॥ १४ ॥ दयामाश्रित्यमातंगोभंक्ताजालंजगामह ॥ विदार्यमेघसंपातनभसोवदिवाकरः ॥ १५ ॥ गतेगजसमु
त्तस्योहस्तिपःस्वस्थदेहधीः ॥ गजेनैवसमंतस्यव्यथादूरतरंगता ॥ १६ ॥ प्रोच्चलतालशिरवराल्सतथापतितोपिसन् ॥ नभेदमापदुर्भेदा
मन्येदहादुरालनाम् ॥ १७ ॥ वर्धतेप्रावधीवाभंकुकार्येष्वसतांबलम् ॥ आसीदधिकमुत्साहीसचचक्रमणेतदा ॥ १८ ॥ वारणारिरसि
द्वांगोगतेभोदुःखमाचयौ ॥ आगत्यपगतार्ताधिनिधानइववर्धनः ॥ १९ ॥ सोन्वियेपगजंचलाहुल्मकांतरित्वने ॥ पयोदिपिंहितंभो
कुंरादुरिदुमिवांबरे ॥ २० ॥ चिरेणालभतेर्भेदंकस्मिंश्चित्कननेस्थितम् ॥ विश्रांतंततरुतलेसमरादिवनिर्गतम् ॥ २१ ॥ अथयत्रस्थि
तानागस्तत्रतद्वधनक्षमम् ॥ परथाराजसामध्यागजलंपटभूमया ॥ २२ ॥ सखातवलयंचकेहस्तिपःकाननेभितः ॥ सर्वदिक्कंविधिभू
मौसमुद्रवलयंचयथा ॥ २३ ॥ उपर्यस्यगद्यद्वाललतौघेनसतंशठः ॥ शून्यतातंतुजालेनशरल्कालइवांबरम् ॥ २४ ॥ दिनैःकतिपयैरेववा
रणोविहरन्वने ॥ तस्मिन्निपतितःखातेशुष्काध्याविवपर्वतः ॥ २५ ॥ व्रजनप्याकृतौकूपेपातालतलभीपणे ॥ खातशुष्काब्ध्यधोभागो
गजरलसमुद्रके ॥ २६ ॥

॥ १७ ॥ चक्रमणेपद्मांचलने ॥ १८ ॥ नसिद्धेअगेखप्रयुक्तोपायौयस्य ॥ अतएवगतेभः ॥ १९ ॥ पयोदैःपिंहितल्लन्म
॥ २० ॥ २१ ॥ तत्रसन्निधौ ॥ गजेल्पदानामासक्तजनानांभूमाबाहुल्ययस्यातथाविधयाराजप्रयुक्तयाखातसामध्या ॥ २२ ॥ विधिःखटा ॥ २३ ॥ शठोवचकः ॥ शून्यता
पिधायकतनुजालप्रयेणशुभाथपटलेनशरल्कालोबरमिवतरवातमुपरिबाललताजालेनस्यगयतआच्छादितवान् ॥ २४ ॥ २५ ॥ पर्याकृतौवलयाकारेनस्मिन्कूपेखातशु
ष्काब्ध्यधोभागोव्रजनपिसगजःइतिअनयारीत्यागजरलसमुद्रकेभूयोददंढद्वःसन्नयापितिष्ठतीतिपरेणान्वयः ॥ २६ ॥

अहंमतिरभिमानरूपाअविद्या ॥ मृष्टाअखिलाअभर्नाहारादिकलकायेनशारदानिलेन ॥ १० ॥ अहंमतिपित्यागेपरिशिष्टः पूर्णानंदात्मापरमपुरुषार्थः स्वतएवहृदिसाक्षा
 रंस्फुरतीतिसर्वस्यागएवभोक्ष पर्यवसित परमानदीश्रुतामणिर्तच्छाभेतदुपेक्ष्यान्यदन्वेषितव्यमित्याशयेनाह ॥ मनोमात्रेदिति ॥ त्वनुत्यक्तत्वाभिमानपरिशेषात्त्यागात्त्यागविकल्प
 ह्येरादतदतिनपूर्णानप्राप्तइत्याह ॥ त्यागात्त्यागविकल्पैरिति ॥ ११ ॥ विकल्पवशादेवप्रामेपिसर्वत्यागेअविश्वासस्तावाप्नुदित्याह ॥ नायमिति ॥ १२ ॥ इतिचिंतयासकल्प
 ग्रहणेचिरदीक्षितेसतिसतेसर्वत्याग प्रोड्डीयगतः ॥ १३ ॥ याश्रुतामपिआईषदपिदृष्टगोतिस्वीकरोति ॥ १४ ॥ चिंतत्यागएवमुख्य सर्वत्यागश्चिन्तायातुसत्याचिन्तदुस्तज्जचि
 तेनतुसकल्पद्वाराजगदेवमग्रहीतमितिनकस्यापित्यागस्तेप्रतिष्ठितइत्याशयेनाह ॥ चिंतैवेतिह्याभ्याम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रामविहगम कपोतादि ॥ १७ ॥ सर्वत्यागस्यफलति
 केवलंसर्वसंत्यागेशेषिताहंमतिस्त्वया ॥ मृष्टाखिलकलंकेनस्वसत्तेवानिलेनखे ॥ १० ॥ मनोमानेहृदस्य केजगदायातिपूर्णाताम् ॥
 त्यागात्त्यागविकल्पैस्त्वंस्वभंभोदैरिवादतः ॥ ११ ॥ नायंसपरमानंदः सर्वत्यागोमहोदयः ॥ कोप्युच्चैरन्यएवासौचिरसाध्योमहानिति
 ॥ १२ ॥ चिंतयेतिगतेदृष्टिसंकल्पग्रहणेशनैः ॥ वात्ययेववनस्पदंत्यागः प्रोड्डीयतेगतः ॥ १३ ॥ त्यागितास्यालुक्तस्तस्यचिंतामप्याह
 णोति यः ॥ पवनस्पंदयुक्तस्य निःस्पंदत्वंकुतस्तरोः ॥ १४ ॥ चिंतैवचित्तमित्याहुः संकल्पेतरनामकम् ॥ तस्यामेवस्फुरंत्यानुचितंत्यत्तंकथं
 भवेत् ॥ १५ ॥ चित्तोचितताग्रहीतेतुच्चिजगज्जालकेक्षणान् ॥ कथमासाद्यतेसाधोसर्वत्यागो निरंजनः ॥ १६ ॥ संकल्प ग्रहणेनान्तस्यागः
 प्रोड्डीयतेगतः ॥ शब्दसंश्रवणनांगयथाग्रामविहंगमः ॥ १७ ॥ निश्चितत्वंपरं सर्वत्यागआदायतेगतः ॥ आमंझयापूजितोजंतुः सहुः खं
 नकरोति किम् ॥ १८ ॥ सर्वत्यागमणावेवंगतेकमललोचन ॥ तपःकाचमणिर्हृस्त्वयासंकल्पचक्षुषा ॥ १९ ॥ त्वयातीस्मिस्तपस्येवहुः
 खेददृष्टिभ्रमादिते ॥ ग्राह्यैकभावनवद्वाजलेदौशशिनोपया ॥ २० ॥ अवाप्तमनासक्त्याकृतानंतसासना ॥ आद्यतमध्यविषमाहुः
 स्वायैवतपःक्रिया ॥ २१ ॥ अमितानंदमुत्सज्यमुसाध्यः प्रवर्तते ॥ मितेवस्तुनिदुःसाध्ये स्वात्महासशठः स्मृतः ॥ २२ ॥ सर्वत्यागंसमा
 रभ्यनचैषसाधितस्त्वया ॥ तथाहुः खं कताज्ञानवद्धेनवनसद्मनि ॥ २३ ॥ राज्यवंधादिनिष्क्रम्यप्रसरहुः खं पूरितात् ॥ वनवासाभिधैरसा

धोवद्धोसिदृढबंधनैः ॥ २४ ॥

श्रितत्वत्यागेनापगच्छतानीतमिवेत्युच्येक्षते ॥ निश्चितत्वमिति ॥ पूज्यस्यानिमज्जितस्याथपूजनेदक्षाय्यादावनर्थः प्रसिद्ध किपुन प्रार्थनासहस्रैरागतस्यापूजनेइत्याशयेनाह ॥
 आमंझयेति ॥ १८ ॥ ततः कोसौकाचखड्गोयमयामणिबुद्ध्याग्रहीतस्माह ॥ तपइति ॥ १९ ॥ हु खहेतुत्याहु खेपास्यमित्येवभावनादृढनिश्चयः ॥ जलेदौप्रतिविवचद्रेस्तस्यशरी
 नोभावनेववद्धेत्यर्थः ॥ २० ॥ पूर्वमवासनयथास्यानयाअनासक्त्यासर्वत्यागमुपक्रम्यपश्चादततासवासनातपःक्रियाकृतासाचदृष्टया ॥ ग्रहधनदारादित्यागादादौविषमाअनेफ
 लासंगविषयामध्येवनवासशरीरवातादिसहनाद्विषमैतिहु स्वायैवेत्यर्थः ॥ २१ ॥ अमितात्मानदसुसाध्यचसर्वत्यागमुत्सज्यमितेहु साध्येचतपआदिवस्तुनियमप्रवर्ततेसशठ अमि
 तास्त्वत्तपविधातित्वात्स्वात्सहेत्यर्थः ॥ २२ ॥ वनसद्मनिनयावर्णितप्रकारतपोहुः खंस्तेदेकताप्रयोजकाज्ञानेनचवद्धेनत्वयाएवमाकृष्टमारब्ध सर्वत्यागो नसाधितः ॥ २३ ॥ २४ ॥

वनवासमजानतागतानुभूतवतीहृकुमारार्णवनाशासव नानाधिकदुःखमभ्य ॥ २५ ॥ खडिकाशकलधरि ॥ २६ ॥ उपपादिनमणिंसाधकचरिषामभ्युपगृह्यति ॥ इत्यभि
 नि ॥ अमरुपमानमपादम्यभरणपरिपन्थिपन्नकययासमानसम्यक्प्रकटितरसुटीकनय ॥ तन्मणिंकाचवादीतिकमेवममुकरीत्यात्यस्यभेषविचार्यतश्चतोभुरभ्यासवत्या
 गतपाशापरवर्जितमण्डिरमलनिर्देशयेत्सिन्दूरस्यचित्तकोशेनिधायकलयाभिपरीतीपरिणतिनयेत्यर्थ ॥ २७ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम सास्यर्षमकारोनि ० पू ० नवतितम
 रसर्ग ॥ ७ ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इदं वक्ष्ये ममज्ञातवादीतिकमुदीयत ॥ कथेनराक्षस्यरितवोधान्तस्यागसिद्धये ॥ १ ॥ वलनलत्तस्यसम्यक्प्रतिपत्तयेषोधाप ॥ स्योवि
 द्विगुणाएवतोर्विताशीतवातातपादय ॥ यधनादधिकमन्यवनवासमजानताम् ॥ २५ ॥ चित्तमणिर्मयाप्राप्तइत्यनुद्वानभि ॥ नल
 व्यधानभवान्साधोस्फटिकस्यापिखडिकाम् ॥ २६ ॥ इत्येतदगमणिपन्नकयासमानमभ्यक्षयाप्रकथिततवपद्मनेत्र ॥ तद्वोध्यमेवमम
 लस्ययमेवशुभ्वायोदस्सितत्परिणतिनयचित्तकोशे ॥ २७ ॥ ॥ इत्यार्षवा० वा० दे० माक्षोपायेषुनि ० पू ० च्च ० चित्तमणिंसाधकवृत्तांत
 विवरणानामनवतितमसरा ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ इदानींराजशार्ङ्गलवस्तुसप्ततिपत्तये ॥ शृणुर्विध्येममवृत्तांत
 विवृतिस्मयकारिणीम् ॥ १ ॥ योसौर्विध्यवनेहस्तीसोस्मिन्मूमितलेभवान् ॥ यौवैराग्यविवेकीताद्वौतस्यदर्शनीसितौ ॥ २ ॥ यश्चा
 सौवारणाकानितत्परोहस्तिपगस्थित ॥ तदज्ञानतवाकानितत्परोहवदुःखदम् ॥ ३ ॥ अतिशकोप्यशक्तेनदुःखादुःखमयाद्रयम् ॥ इस्तीह
 स्तिपकनेवरजन्मोत्थणनीयसे ॥ ४ ॥ यद्योहवज्रसारणवारणपरिचयित ॥ तदाशापाशजालेनभवानापदमावृत ॥ ५ ॥ आशाहि
 लोहरज्जुभ्योविपमाविपुलादृढा ॥ कालेनस्यितलोहदृष्ट्यातुपरिवधते ॥ ६ ॥ यद्वेदमेतदेवैरागजमारादलक्षित ॥ प्रेक्षतेत्वांतदज्ञान
 कर्ढायायद्वमेकम् ॥ ७ ॥ यद्वज्रजगज भावोऽष्टखलाजालवधनम् ॥ तत्तत्याजभवान्मोगाभूमिराभ्यमकदम् ॥ ८ ॥ कटाक्षित्युक्
 रेशस्यष्टखलापधमदनम् ॥ नत्वस्यमनसस्साधोभोगश्राविनिवारणम् ॥ ९ ॥ यद्विभेदादयत्तुर्चैर्धधहस्तिपकोपतत् ॥ त्वयित्यजानित
 द्वाभ्यमज्ञानपतितंरुतम् ॥ १० ॥ यदाविरकपुरुषोभोगश्रात्यकुमिच्छति ॥ तदाप्रकपतेज्ज्ञानलुपेद्वेदेषिशाचवत् ॥ ११ ॥ यदावि
 धकापुरुषोभोगास्त्यभ्यतिष्ठति ॥ तदापुलायतेज्ज्ञानछिन्नेवद्वेषेपिश्राचवत् ॥ १२ ॥ ॥ सयललकारिणीम् ॥ १ ॥ यौतस्यद्वैवरागीतीतिवराभ्यविधे
 कालस्यावित्यभ्य ॥ २ ॥ १ ॥ अतिशकोहलजानपित्यमशक्तेनदुर्बलेनापितीर्थ्यणुःखादुःखमयाद्रयनीयस ॥ ३ ॥ सवज्जोहोहजालेनयुक्तिप्रकटयति ॥ यदिति ॥ प
 रितोपाधितोहद्वेषिपत् ॥ भवाराधयाभिम्याप्येसाधममावृत ॥ राजपाळनकालेनदित्यर्थ ॥ ५ ॥ ६ ॥ रिपीहस्तिपकेन्द्रावपश्यतीत्यनेनसुचिततद्दर्शनमुदाहरति ॥ यदिति ॥ द
 द्वाहस्ये ॥ अज्ञानस्यधेततलभरोप्यवादोयम् ॥ ७ ॥ इताभ्यायभक्तलाभ्यापिसुकोलास्यर्यमाह ॥ यदिति ॥ ८ ॥ १ ॥ सपतभ्यादयमभ्यासमाप्यकरिणरिर पयानोभ्यापि
 तियपुनरभ्यासानेराधयति ॥ यद्विधेद्वि ॥ परितययाभ्यासवित्तयाकर्तव्यपापातिनिषजजरीकृतमिषस्य ॥ १० ॥ तदेवस्यदयति ॥ यद्वेति ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ क्षतं शिथिलीभूतमपि मनस्यागस्तत्त्वज्ञानेन निर्मनस्कता तद्विशेषेण महत्सिद्धान्तनिहतदानीमेव ते चूडालोक्तिश्रवणात्तत्त्वबोधो धावसरो भूदिति भावः ॥ १४ ॥ तेन त्वदुपेक्षिता
ज्ञानेन ॥ १५ ॥ राज्ञ्ययागविधौ तदैव तथागतपतिमज्ञानयथापातयिष्यस्तत्तदैव क्षयगतसत्त्वात्पत्न्यात्वात्तेन तद्विषयदित्यर्थः ॥ १६ ॥ सखातवल्लयचक्रे इत्युक्ते स्तात्पर्यमाह ॥
यदिति ॥ १७ ॥ परधाराजसामस्यागजलपटभूमयेत्यत्रोकाराजसामधीरुक्तयति ॥ यातस्येति ॥ तस्यागजरोर्हस्तिपक्ष्यराजप्रयुक्ताश्र्याः खानतामधीसपथाउक्तासानुअव
ज्ञानविचारानादरस्तद्विशेषणस्य हस्तिपक्ष्यपदे अभ्यन्तरचारिणी अतरगैश्वर्यभूता ॥ चित्तैव सविवेकमप्यसर्वस्य मिति भावः ॥ १८ ॥ हे साधो त्वमगजोपि सन्नयमुक्तविवेकसंपन्नो ग
जेन्द्रः अनेनाज्ञानलक्षणेन वैरिणा अभिन खानेतरसानिक्षिप्तः ॥ १९ ॥ उपर्यस्य गयद्राललतौ येन सतरादस्य स्यातात्पर्यरुक्तयति ॥ यदिति ॥ सज्जनदन्तिभिः शानिक्षात्पादिगुणै सा
धुजनसमागैश्च इपदावृतम् ॥ २० ॥ इति भूयादृढबद्धसेनहस्तिपक्षेन सः ॥ तिष्ठत्यथापि दुःखेन भूयः प्रयथावलिरित्युपसहारस्य नात्पर्यवर्णयन्नुपसहरति ॥ इत्यथाधीति ॥ २१ ॥ उ
भोगौ येन नमुमुके पतत्यज्ञानसंस्थितिः ॥ पादपेककचच्छिन्ने कुलायस्तद्गतो यथा ॥ १३ ॥ यदावनं प्रयातस्त्वं तदाज्ञानं क्षतं वया ॥ पति
तंस न निहतं मनस्यागमहासिना ॥ १४ ॥ तेन भूयः समुत्थाय स्मृत्वा परिभवं कृतम् ॥ तपःप्रपंचखातोस्मिन् गहने ल्वनि योजितः ॥ १५ ॥ तद्
वापातयिष्यस्त्वं यद्यज्ञानं तथागतम् ॥ राज्ञ्ययागविधौ तत्त्वानाह निष्यक्षयं गतम् ॥ १६ ॥ यत्खातवल्लयस्तेन वैरिणा हस्तिनः कृतः ॥ तत्त
पोढुः खमखिलमज्ञानेन तवार्पितम् ॥ १७ ॥ यातस्य राजराजश्रीर्गजारिर्नृपसत्तम ॥ सात्वजज्ञाननृपते श्रितं अभ्यन्तरसारिणी ॥ १८ ॥ त्वं
गजेन्द्रस्त्वयं साधो दीर्घवने गजोपि सन् ॥ अज्ञानवैरिणा तेन निक्षिप्तस्तरसाभितः ॥ १९ ॥ यत्खातवल्लयो वाललताभिरवगुण्टितः ॥ आहतं
तत्तपोढुः खमीपत्सज्जनदन्तिभिः ॥ २० ॥ इत्यथापि तपःखातोढुः खेत्यस्मिन् युदारुणं ॥ स्थितोऽसि पातालतले नृपवद्भो यथावलिः ॥ २१ ॥ ग
जस्त्वमाशानि गडानि वैरीमोहो निखातः पुनरुपबन्धः ॥ महांतलं विध्य उदंत इत्थं त्वदीय उक्तः कुरुयत्करोपि ॥ २२ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे०
मो० नि० पू० चू० हस्तिकारख्यानतत्पर्यविवरणं नामैकनवतितमः सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ चूडालोवाच ॥ यदुक्तं नयशालिन्या तया
विदितवेषया ॥ तदा चूडालयाज्ञानं तत्कस्मान्नो ररोकृतम् ॥ १ ॥ साहितत्त्वविदां मुख्याप्यद्यद्वक्तिकरोति च ॥ तत्सर्वं सत्यमेवांगतदनुष्ठेय
मादरात् ॥ २ ॥ अथ चेद्वचनं तस्यास्त्वयाननुष्ठितं नृप ॥ तत्सर्वं संपरित्यागः कस्मान्न निपुणोक्तः ॥ ३ ॥ क मनुक्तचपि षोक्त्याह ॥ गजदिति ॥
त्वगजः ॥ आशास्तव निगडानि ॥ मोहो वैरीहस्तिपक्षः ॥ उपेतपसि निर्वध एव निखातः ॥ महीतलविध्यः ॥ इत्थं त्वदीय उदंतोऽवतातो मया हस्तिकारख्यानेनोक्तः ॥ एवं परिज्ञायतपःखा
तदुद्रस्य तस्य रिपो नाशाय यत्करोषि तत्कुरु माविलवत्येत्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥ इति श्रीवा० ता० नि० पू० एकनवतितमः सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ इह कुभावचः श्रुत्वा सर्वस्यागपरोत्तपः ॥
त्यक्त्वा वनादिवद्गैः स्वसर्वं भादृभदीदृहत ॥ १ ॥ यदा त्ववनप्रस्थितस्तदैवाज्ञानपतितसन्ननिहतमिति त्वयोक्तं तदा नार्मममनस्या गोपाय केनोपदिष्टो यो मया पोक्षित इति राजशकां
वितर्कयती चूडालोवाच ॥ यदुक्तमिति ॥ १ ॥ तस्या अतत्त्वविच्छादतवादिनीत्वादिशकावाचयति ॥ साहीति ॥ अनुष्ठेयमभूदिति शेषः ॥ २ ॥ यदि आत्मबुद्ध्या चिरं जीवेदुर्बुद्ध्या
विशेषतः पण्डित्विनाशाय लीबुद्धिः प्रलयकरोति वचनात् लीबुद्धिमुपेक्ष्यात्स बुद्धिनिश्चिन सर्वस्यागमेव बद्धमस्यास्तर्हि स एव त्वया कुतो न स्थिरो कृत इत्याह ॥ अथ चेदिति ॥ ३ ॥

राज्यादिपरित्यागमात्रायाः सिद्धः सर्वपरित्यागः साधो संसाध्यस्तत्र स्वर्धकृतजगद्भूतिर्विधास्तालोदयस्तदेतित्वद्वैधोक्तम् नञ्मयात्पकारोऽप्यादिपुन स्तीकृतम् तत्कथमयासव
 त्यागतनिर्णयः कृतमिति शिरसिभ्यज पृच्छति ॥ राज्यामिति ॥ ४॥ केवलसर्वसत्यागोरोपिनाहमिति त्वयोतिप्रयागुक्तमेवमस्योत्तरम् विवेकाभावारयसौनमतिपत्नस्तदप्यवनश्रम
 कुटाकमद्वारादिपरिपश्यशेषादिति शयस्याजितेकमथिद्विषयकमाप्याहकारार्थपरित्यज्यपूर्णोभाविष्यतीति मभ्यमानाशरीरसादुर्दिद्विषयमभारपर्योगूढाभिसिधिवेषधूढालोवा
 य ॥ धनमिति ॥ यत्सर्वस्यसर्वधनस्ययोगसर्वस्याग सिद्धा नञ्मयात्पदयस्तत्सर्वस्यसिधिवेष ॥ अहकारोद्विराज्याद्विषयमतिकल्पयस्तत्सामितोमभ्यतेनत्यात्मेति प्राप्ता
 बाधसर्वस्यागत्वमिदं नित्यमात्रा ॥ यद्यहकारोत्तराभाभ्यरापादालाराभ्यादित्यामितोपतिपन्मस्युप्येतर्हितस्यागादेवराज्यादित्यागिसिद्धान्ताभ्यधा सचत्वयानत्यक्तदत्ता
 ॥ शिरसिभ्यजउवाच ॥ राज्यात्यक्तपदस्य कदेशस्य कस्तथाविध ॥ दारास्त्यक्तास्तथाप्यगसर्वत्यागो न किंकृत ॥ ४॥ ॥ मूढालोवाच ॥
 धनदाराय इराभ्यर्मुमिभ्युवंचवाधवा ॥ इतिसर्वतरे राजन्सर्वत्यागो हि कस्तव ॥ ५॥ तवास्त्यवापरित्यक्तं सवस्माद्गणउत्तम ॥
 तपरित्यज्यनि शेषमायास्त्यसिधिविशोक्तम् ॥ ६॥ ॥ शिरसिभ्यजउवाच ॥ ॥ राज्याचेन्ममनोसर्वतत्सर्ववनमेवमे ॥ शैलदत्तादिगु
 न्मत्तवपतदप्यतत्त्यजान्महम् ॥ ७॥ ॥ श्रावसिपुउवाच ॥ इतिरामवदन्नेवकुम्भवाक्यप्रणोदित ॥ निमेषातरमात्रेणवशीवीरः शि
 विभ्यज ॥ ८॥ प्रममाजवनास्यातांरुत सुहृदनिश्रय ॥ प्रावदोपस्तदगतांरजालेखामिवात्मना ॥ ९॥ ॥ शिरसिभ्यजउवाच ॥
 सवस्मादिवनश्वभ्राद्विपिनाटपिवात्मना ॥ परित्यक्तमयानुनपरित्याग स्थितोमम ॥ १०॥ ॥ कुम्भउवाच ॥ अद्वैतद्वनश्वभ्रमलि
 लपाटपुस्तलम् ॥ इत्याठितवर्नोसर्वसवत्याग कथतव ॥ ११॥ तवास्त्यवापरित्यक्तं सर्वस्माद्गणउत्तम ॥ तपरित्यज्यनि शेषपराभा
 यास्त्यशोक्तम् ॥ १२॥ ॥ शिरसिभ्यजउवाच ॥ एतच्चैन्ममनोसर्वतत्सर्वस्वाश्रमोमम ॥ वापीस्त्यलोदजपुतस्तमेवाशुरित्यजान्महम्
 ॥ १३॥ ॥ श्रोवमिपुउवाच ॥ इतिरामवदन्नेवकुम्भवाक्यप्रणोदित ॥ निमेषधानमात्रेणवशीवीरः शिरसिभ्यज ॥ १४॥ प्रममाजा
 श्रमास्त्यातांसविदशुश्रूषावद्वि ॥ सूरतस्फुरणेनैव रजालेखाभिवालि ॥ १५॥ ॥ शिरसिभ्यजउवाच ॥ सवस्मादजवकलकाद्वास्
 नास्वाश्रमादपि ॥ परित्यक्तमयानुनसवत्याग स्थितोमम ॥ १६॥ ॥ कुम्भउवाच ॥ दक्षोवापीस्त्यलुत्तममुदजवततद्वति ॥ इति किं
 चिन्ततेमर्वसवत्याग कृतस्तव ॥ १७॥ तवास्त्यन्योपरित्यक्तं सवस्माद्गणउत्तम ॥ तपरित्यज्यनि शेषपराभायास्त्यशोक्तम् ॥ १८॥
 शयनाद्विप्रवेति ॥ १९॥ उक्तरायममतिप्रयमान्पूर्धपरित्यक्तस्तोदेवराज्यादीनैवेदानींराज्याद्विषयोनस्तीति नित्यागार्हता शैलदत्तादीनां त्विदानीं परिपश्यन्मनस्यागमनरणतपस
 पत्यागविद्विदित्यस्याशयश्चति मभ्यमान शिरसिभ्यजउवाच ॥ एवमप्येतिराजालास्यधोदेवमकस्य ॥ २०॥ ॥ प्रावदोपोवर्षाप्रवाहः नरकोलोखापिमुगजिनिव ॥ १॥ अत्रा
 सनाममतापरित्यक्ततपमस्याग स्थितः सपन् ॥ २१॥ ॥ कुम्भारायः पूषवत् ॥ २२॥ ॥ त्यागाद्वातवितनोषमपिस्त्यस्तुभाभनयापितबाभ्रमलुद्राबात्कथसर्वत्याग सिद्धद्विनामा
 हविमभ्यमान शिरसिभ्यजउवाच ॥ एतच्चैवेति ॥ अथार्थकपूरवकारः ॥ २३॥ ॥ २४॥ आभ्रमेभ्यस्त्यागवततपमवर्जः ॥ २५॥ ॥ कुम्भारायोराजारायमभ्यारवत् ॥ २६॥ ॥ २७॥ ॥ २८॥

कुक्षानिभित्तय ॥ अल्पाकुटीकुटीर ॥ १९ ॥ विष्टरादासनात् ॥ वक्षसासनयोर्विष्टरइतिषत्वम् ॥ अवदातात्माशुद्धचित्त ॥ २० ॥ अंशुमानसूर्य स्वस्यस्वन्देनेरर्थेइवासने
 आलोकयन्नेवस्थितइतिशेष ॥ २१ ॥ २२ ॥ अधिभू समुद्रोदरनिष्ठाभूमिरुन्नतभुवोदटिनद्यादिवारियथाएकत्रानयतितद्वत् ॥ २३ ॥ करैःकिरणैःसंचारवान्सक्रान्तोर्को
 यथासूर्यकातशिलास्थानपावकज्वालयतितद्वत् ॥ अणौज्वल्लेखकर्मकत्वाणौकर्तुःपावकस्यकर्मता ॥ भांडोपस्करस्यापितफलभस्मीभावाश्रयत्वात्कर्मताविवक्षिता ॥ ज्व-
 लेर्भिल्विकल्पादुपधाद्रसाभाव ॥ २४ ॥ विशेषशृत्स्यामितिशेष ॥ व्यसिकामन्वतरसधिप्रलयस्तत्रयथारवि स्वपदीपितेभौजगद्भुत्वामेरुश्येउपविशतितद्वत् ॥ २५ ॥ इ-
 दानीमक्षमालात्पुक्तकाम कर्तोपकारविस्मरणदोषपरिहरतामाह ॥ एतावन्मितिद्विधाभ्याम् ॥ हेपतिप्रियेस्वामिभक्तेनजातपरिहरेनसार्थसाधनबुद्धेर्भेदउच्छेदोयस्यतथावि-
 शिखिध्वजउवाच ॥ एतच्चेन्ममनोसर्वतत्सर्वभाजनादिमे ॥ चर्मकुड्यकुटीरादिनत्तावत्संस्त्यजाम्यहम् ॥ १९ ॥ ॥ श्रीवासिष्ठउवाच ॥
 इत्युक्तासमस्तस्यावविदुष्यमतिःशामी ॥ विष्टरादवदातात्माशुद्धिवशरह्नतः ॥ २० ॥ कुंभस्वालोकायन्नेवतत्क्रियाःसास्मितःस्वय-
 म् ॥ आसनेलोककार्येषुस्वस्यन्दनइवांशुमान् ॥ २१ ॥ चत्करोतिकरोत्वेतदस्यैतत्पावनंपरम् ॥ इतितूष्णींस्थितःकुंभःशिखिध्वजमवै-
 क्षत ॥ २२ ॥ शिखिध्वजस्तुतत्सर्वभांडोपस्करमाश्रमात् ॥ एकत्रैवानयामसभुवोवार्थविधुभूरिव ॥ २३ ॥ तत्संस्थाप्येधनैःशुष्कज्वा-
 लयामासपावकम् ॥ करैःसंचारवानर्कःसूर्यकांतपदंयथा ॥ २४ ॥ भांडोपस्करजालं तदभौत्युक्ताविवेशसः ॥ ध्वंसिकायांजगद्भुत्वा-
 मेरुशृंगेयथारविः ॥ २५ ॥ एतावंतंमयाकालंवृत्तायत्वंपतिप्रिये ॥ अजातबुद्धिर्भेदनेनैवकृतमस्तुते ॥ २६ ॥ आतौतुविनिवर्तिन्यां
 नाधुनोपकरोपिमाम् ॥ मंत्राटव्यांचिरंभातंविल्लतंकार्यवर्त्मसु ॥ २७ ॥ इष्टानिधर्मस्यानानिविश्राम्याम्यधुनासारि ॥ इत्यक्षमालांज्व-
 लनचिक्षेपात्काशिखिध्वजः ॥ २८ ॥ कल्यांताग्राविवव्योमतारालीपवनोमलाम् ॥ मयानरमृगेणत्वांचिरंवनमृगाच्च्युतम् ॥ २९ ॥ अ-
 बोधेनयुतंवृत्त्यामिदमेवमृगाजिन ॥ इदानींगच्छतुच्छाद्यपंधानःसंतुतेशिवाः ॥ ३० ॥ वह्निनाव्योमतंगच्छसतारंव्योमतेसमम् ॥ तद्वृ-
 त्त्यंगालकराभ्यांसुधृत्वाचर्मजिह्वादिति ॥ ३१ ॥

धेनमयात्वयत्पुतावतकालवृत्तापरिवर्तनश्रमप्रापितानैवतेतवमत्सेवनकृतपर्याप्तमस्तु ॥ २६ ॥ अधुनातुतपोजपादिकर्तव्यताभ्यां तौ विनिवर्तन्यामपगतायासत्यामांनोप-
 करोपिअतोन्वाश्रमेणयोजयामीतिविश्राम्येत्यर्थ ॥ अहमपित्वयासहजपभ्येणनानामत्राटवीषुभातःसंप्रतिविश्रामिव्यामीत्याह ॥ मंत्राटव्यामिति ॥ कार्यवर्त्मसुक्रिया-
 सप्यशुद्धसिद्धिर्भागोपुविहृतनभातम् ॥ २७ ॥ धर्मस्थानानितपोवनसिद्धिक्षेपादीनि ॥ २८ ॥ यथापवनःकल्यांताग्रेव्योभ्रस्तारालीनक्षत्रमालाक्षिपतितद्वत् ॥ अनेनाक्षमाला-
 स्फाटिकीतिगम्यते ॥ मृगाजिनप्रत्याह ॥ मयेति ॥ २९ ॥ वृत्त्याकुशासने ॥ इदमेवतवोपकृतमस्त्वितिशेषः ॥ तुच्छाद्यमूलकारणभायात्स आवाय ॥ पंधानःअवांतरकारणप्र-
 विलयलक्षणांमार्ग ॥ ३० ॥ सतारव्योमतेसमिदमुक्त्यापूषतस्यनच्चर्मशुष्कवृद्धिचित्रमितिगम्यते ॥ तस्यहि सतारव्योमनाग्रामिरनुरूपैवेति ॥ ३१ ॥

॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

==

$$=$$

11

2

二

1

五

100

द्रव्योपकरणेहंसत्तुकामः शिखिध्वजः ॥ विनिवार्यावकुंभेनचित्तत्यागायबोध्यते ॥ १ ॥ स्वेनमनसाद्यथाममतासंकल्पेनकल्पितंसमर्पिततत्कुटीरूपवृणमंदिरम् ॥ १ ॥
 पिथरशरावकुशकाष्ठसचयादियत्किंचिदभवत्तत्सर्वदहाहेत्यादिपरेणान्वयः ॥ २ ॥ स्वस्ववसनवल्कलम् ॥ भुज्यतेयस्मिस्तद्भोजनंपन्नपुटकाद्यपि ॥ ३ ॥ पूर्वदृष्टापश्चान्नटा
 अदर्शनप्रामाज्जनस्थितिर्यत्र ॥ पूर्वकालेति समासः ॥ ४ ॥ तदेवोपपादयति ॥ आश्रमादिति ॥ ५ ॥ केवलाकृतिर्देहमात्रावशिष्टः ॥ ६ ॥ वासनांममताम् ॥ तत्रसर्वोपकर
 श्रीवसिष्ठउवाच ॥ अथोत्थापददाहासौशुष्कतत्पुणमंदिरम् ॥ अज्ञेनस्वेनमनसाद्यथासंकल्पकल्पितम् ॥ १ ॥ शिष्टंयत्किंचिदभव
 तत्सर्वसशिखिध्वजः ॥ असंख्यमनामौनीक्रमेणसमयाधिया ॥ २ ॥ ददाहचसचिक्षेपतत्याजचवभंजवा ॥ भण्डजातंस्ववसनंभो
 जनाद्यपितुष्टवत् ॥ ३ ॥ सबभूवाश्रमस्तस्यदृष्टनष्टजनस्थितिः ॥ वीरभद्रबलध्वस्तदक्षयज्ञाश्रमोपमः ॥ ४ ॥ आश्रमात्तेमृगणास्त्य
 करोमंथमुखयुः ॥ साभिदाहापुरवराद्भूतभीतजनाइव ॥ ५ ॥ भण्डजातं दहत्यग्नौसहशुष्केधनेनतत् ॥ केवलाकृतिरसिहस्तुष्टिमानाहभू
 पतिः ॥ ६ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ वासनांतत्रसंत्यज्यसर्वत्यागीस्थितोत्थहम् ॥ अहोनुचिरकालेनदेवपुत्रप्रबोधितः ॥ ७ ॥ संपन्नः
 केवलःशुद्धःसुखेनोद्धोषवानहम् ॥ किंनानकिलवस्वेतद्भवेत्सांकल्पिकक्रमम् ॥ ८ ॥ यावद्यावत्प्रहीयतेविधिबांधहेतवः ॥ तावत्तावत्स
 मायातिपरमानिर्दतिमनः ॥ ९ ॥ शान्तामिपरिनिर्वाप्तुश्चिंतोस्मिजयाम्यहम् ॥ विबंधाःप्रक्षयंयाताःसर्वत्यागोमयाकृतः ॥ १० ॥ दिगं
 बरोदिकसदनोदिकसमोयमहंस्थितः ॥ देवपुत्रमहात्यागातिकमत्यदवशिष्यते ॥ ११ ॥ कुंभउवाच ॥ सर्वमेवनसंत्यक्तंत्वयारज
 नशिखिध्वज ॥ सर्वत्यागपरानंदमामुधाभिनयंकुरु ॥ १२ ॥ तवास्त्येवापरित्यक्तःसर्वस्माद्भागउत्तमः ॥ यंपरित्यज्यनिःशेषंपरमा
 यास्यशोकताम् ॥ १३ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतिश्रुतवतातेनकिंचित्सांचित्यभूभृता ॥ इदमुक्तंमहाबाहोरामराजीवल्लोचन ॥ १४ ॥
 शिखिध्वजउवाच ॥ इंद्रियव्यालसंघातो रक्तमांसमयाकृतिः ॥ शिष्यतेसर्वसंत्यगोदेहोमदेवतात्मज ॥ १५ ॥ तदुत्थापयपुनर्देहंभृगुपा
 तादविघ्नतः ॥ विनाशात्मकतानीत्यासर्वत्यागीभवाम्यहम् ॥ १६ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इत्युक्त्वादेहमग्रस्थेभ्यश्चेत्यनुमसौजवान् ॥
 करोतिपावदुत्थानंतावकुंभोप्युवाचह ॥ १७ ॥

णे ॥ प्रबोधितस्त्वयतिशेषः ॥ ७ ॥ साकल्पिकोममतासकल्पप्रयुक्तः सप्रहृक्तमायस्यतथाविधमेतदुपकरणजातकिनामनकिंचित्सारभूतमुपादानार्हमित्यर्थः ॥ ८ ॥ तस्याग
 सुखमभिनयन्नाह ॥ यावद्यावदिति ॥ ९ ॥ विविधाबंधाबधहेतवोविषयाः ॥ १० ॥ ११ ॥ बाह्योपकरणत्यागमात्रेणभ्रात्यावालस्येवतस्यसर्वत्यागसुरवाभिनयमसहमानः
 कुंभउवाच ॥ सर्वमेवेति ॥ अभिनयव्यंजकचेष्टाविशेषम् ॥ १२ ॥ तवेत्यादिप्राग्वत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

निरागस्कनिरायाधम् ॥ महावदृष्टो ॥ नर्णकस्यवत्सम् ॥ १८ ॥ निरागस्कनोभवदर्ययति ॥ अहमिति ॥ तवकापराधद्वितीये ॥ १९ ॥ २० ॥ यस्यापराधस्यमन्यदर्ययति ॥
 क्षोभयतीति ॥ सपरमिपदार्थोऽयम् ॥ २१ ॥ ननुष्ठस्यद्वयोऽन्वयस्यान्यत्कृतम् ॥ गरीरानापराधितमाह ॥ सुखेति ॥ भूत्याउत्सृजितस्मानामभेण ॥ तपदृष्टमाह ॥ नेति ॥
 यथाफलवत्सर्वार्थानुष्ठेनात्यस्येकसाधितोऽस्तिनतदभिमानाभ्यासाधराधमाश्रयमिति ॥ २२ ॥ यत् ॥ स्फुरन्मातरुफलानां गिर ॥ यत्पुत्रानां पुण्याणां च फलानां कुरुते इति
 सपरमपराधी नृणां साधुना किमपराधद्वयेनैनापि साधुनात्मन किमपराधमित्यर्थः ॥ २३ ॥ इयस्यास्य सर्वस्याग ॥ पुनरधिकारिदेहदौर्लभ्येन ज्ञानदौर्लभ्याद्विषमोऽसौ ॥ साधराधस्य
 कुभजवाच ॥ ॥ राजकिमिति देहत्वनिरागस्कमहावदृष्ट ॥ त्यजस्यद्वो हि दृष्टमस्य कुपितोऽहं तितर्णकम् ॥ १८ ॥ जहो वराको भूकालात्तपस्वी
 देहकाल्ययम् ॥ न कश्चनतवेतस्मिन्मा भूधेवतनुं त्यज ॥ १९ ॥ आत्मन्येवैयमूकालाध्यानवानवतिष्ठते ॥ सच्चाल्यते परेणैवतरणैव
 काष्ठकम् ॥ २० ॥ क्षोभयत्यन्यपुनैर्न निग्रहाहं भूदुर्बलान् ॥ तपस्विनं यथैकांतस्थितं भक्ततस्कर ॥ २१ ॥ सुखदुःखादिभूत्याहिना
 पराधिशरीरकम् ॥ नात्मन फलवानात्मस्य देहक्षोपराधवान् ॥ २२ ॥ वात फलशिर ॥ पुष्पपातन कुरुते स्फुरन् ॥ तरुणासाधुनासाधार
 पराद्वकिमात्मन ॥ २३ ॥ त्यक्तेनापिशरीरेण किल ताभरसेक्षणा ॥ सर्वत्यागो न ते याति निष्पत्तिविषमो हि स ॥ २४ ॥ अगौ केवलमेतत्त्वं
 निरागस्कशरीरकम् ॥ मुधाक्षिपसि नो देहत्यागे तस्यागिता भवेत् ॥ २५ ॥ येनायक्षोऽभ्यते देहमेतदेवमेव पादप ॥ तत्सत्यजसि चेत्याप
 तन्महात्यागवान् भवान् ॥ २६ ॥ तस्मिंस्त्यक्ते भवेत्यकसर्वदेहादिभूपते ॥ नो चेन्मिन्नमभ्येत द्रव्यो भूय ॥ भरोहति ॥ २७ ॥ ॥ शिखिष्व
 जउवाच ॥ ॥ केनायचाल्यते देह किं जीजन्मकर्मणाम् ॥ कस्मिंस्त्यक्ते परित्यक्तसर्वं भवति सुदूर ॥ २८ ॥ कुभजवाच ॥ ॥ साधोन
 देहस्यागेन न रान्यत्यजनेन च ॥ न चोदजादिशोपेण सर्वत्यागो भवेद्यप ॥ २९ ॥ यत्सर्वं सर्वतो यच्च तस्मिन् सर्वैककारणे ॥ सर्वस्मिन्सपरि
 त्यक्ते सर्वत्यागः कृतो भवेत् ॥ ३० ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ सर्वसर्वगतसर्वहेयत्याज्यचसर्वदा ॥ सर्वैकमुच्यते द्रुहि सर्वतत्त्वविदां व
 र ॥ ३१ ॥ ॥ कुभजवाच ॥ ॥ साधो सर्वगतकारजीवप्राणादिनामकम् ॥ न जहं नाजहं भ्रातृचित्तं सर्वमिति स्मृतम् ॥ ३२ ॥ चित्तमे
 व भ्रमविद्वि विद्विचेतो न रं दृष्ट ॥ चित्तविद्विजगज्जालं चित्तसर्वमिति स्मृतम् ॥ ३३ ॥

यत इत्यर्थः ॥ २४ ॥ तस्य देहोऽभक्तस्याहकारस्यापि गिताभवेन सिद्धोऽस्तित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ एतद्वद्विनिष्पन्नजलमज्जनादिना नाशितमपि तस्माद्वह्नालकोऽप्यन्य
 क्रमदीनामप्येतदिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ सर्वव्यापनस्य देहसर्वम् ॥ सर्वविषयेषु पुनरुक्तत्वात्सर्वम् ॥ न कश्चेन सर्वजनकत्वात् सर्वैककारणे ॥ ३० ॥ सर्वं प्रहेय सर्वदा च
 स्यान्न्यत्यपुनोऽप्यसर्वदेहयोऽप्येतत् किमिति सत्यम् ॥ ३१ ॥ चित्तसाधोऽप्येन जीवनामका कियदाप्याध्यायेन प्राणादिनामकचित्तसिद्धिर्भवति ॥ ३२ ॥
 १ एकस्मिन्मिमांसिकप्रियाह ॥ २ गौडपदकसर्वदेहादिभूपते ॥ ३ गौडपदकसर्वदेहादिभूपते ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ तत्प्रागेसर्वत्यागसंभवात्तदत्यगोसर्वत्यागसंभवात् ॥ ३५ ॥ सर्वधर्मादयमधर्मावाराज्यादितत्फलमोगस्थानानिवासीचित्तस्य परदुःखमेव ॥ ३६ ॥ विवर्ततेपरि
 णमते ॥ ३७ ॥ भस्माभरणकमरेण ॥ ३८ ॥ सर्वभूतप्रसिद्धानामुपभोगानां जरा मरणादीनां देहधर्माणाम् ॥ महामुनिपदेन तद्धर्माशमदमादयो लक्ष्यते पा
 चतत्रतबनिरुद्धवासनचित्तमेवाश्रय इत्यर्थः ॥ ३९ ॥ अशातचित्तमेव मनो नान्मनो मयमतः प्राणचेष्टया जीवश्च भूत्वा बहिःस्थूलदेहतद्वयहारायाकारजालेन आवर्ततीत्यर्थः
 ॥ ४० ॥ तदेवातः शान्तमहदहंकारप्राणप्राज्ञात्मा चेत्यादिभिः क्रियानुरूपैरभिधा व्यापारैरुच्यत इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सत्यपरमार्थभूतभूमानदरूपकियानुभूयते अनुभूय
 राज्यादेरयदेहादेश्रमादेर्महीपते ॥ सर्वस्यैव मनोबीजं तरुबीजं तरोरिव ॥ ३४ ॥ सर्वस्य बीजे संत्यक्ते सर्वत्यक्तं भवत्यलम् ॥ संभवात्सं
 भवाद्भूषसर्वत्यागो भवेदिति ॥ ३५ ॥ सर्वधर्माधिधर्मावाराज्यादिविपिनादिवा ॥ सचित्तस्य परंदुःखं निश्चितस्य परं सुखम् ॥ ३६ ॥ इदं
 विवर्तते सर्वचित्तमेव जगत्तया ॥ देहायाकारजालेन बीजं दक्षतया यथा ॥ ३७ ॥ पादपः पवनेनेव भूकंपेनेव पर्वतः ॥ भस्माभस्माभरेणा
 यदेहश्चित्तेन चाल्यते ॥ ३८ ॥ सर्वभूतोपभोगानां जरा मरणजन्मनाम् ॥ महामुनीनां सुदृढचित्तं विद्विंसमुद्रकम् ॥ ३९ ॥ इदं प्रवर्तते सर्व
 चित्तमेव जगत्तया ॥ देहायाकारजालेन चित्तं जीवो मनो मयम् ॥ ४० ॥ बुद्धिर्महदहंकारः प्राणाश्चेत्यादिभिर्मुने ॥ क्रियानुरूपैरभिधा
 व्यापारैः शांतमुच्यते ॥ ४१ ॥ चित्तं सर्वमिति प्राहुस्तस्मिंस्त्यक्तेर्महीपते ॥ सर्वाधि व्याधिसीमांतः सर्वत्यागः कृतो भवेत् ॥ ४२ ॥ चित्तत्या
 गं विदुः सर्वत्यागं त्यागविदां वर ॥ तस्मिंस्त्रिदशसत्त्वैर्किं नानुभूयते ॥ ४३ ॥ चित्तेत्यक्ते लयं याति दैतमैक्यं च सर्वतः ॥ शिष्यते
 परमं शांतमच्छमेकमनामयम् ॥ ४४ ॥ अस्याश्चित्तं विदुः क्षेत्रं संसृतेः सत्यसंततेः ॥ क्षेत्रे लक्ष्मणेन तां याते शालेः कद्वयसंभवः ॥ ४५ ॥
 चित्तमेव विचित्रेहंभावाभावविलासिना ॥ विवर्तते धर्मावेन जलमूर्धितया यथा ॥ ४६ ॥ चित्तोत्सादनरूपेण सर्वप्रागेन भूयते ॥ स
 र्वमासाद्यते सम्यक्साध्याज्येनेव सर्वदा ॥ ४७ ॥ सर्वत्यागस्य विषयो यथैवान्योस्ति ते तथा ॥ त्वमप्यन्यस्य भवसि त्यागि न्युक्तासि वै नृप
 ॥ ४८ ॥ सूत्रं मुक्ताफलं तेन जगज्जालं त्रिकालकम् ॥ सर्वमंतःकृतं तेन येन सर्वं समुज्झितम् ॥ ४९ ॥
 नरुवेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ द्वैतकार्यविभागविभावरपरपरा ऐक्यकारणोतिरोभावकमश्रयलयाधयाति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अर्थभावेन पदार्थाकारेण ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ सचायं सर्व
 त्यागेन परिच्छिन्नात्मग्रहणे सिद्धतीत्याशयेनाह ॥ सर्वेति ॥ हेत्यागिनृदपपरिच्छिन्नस्य तव यथा अन्यः सर्वत्यागस्य विषयो स्ति तथा त्वमप्यन्यस्य त्वत्प्रागेन विषयो भव
 सितथा च त्याज्यमेवात्मतया युक्तासीति न ते सर्वत्यागः सिद्धतीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ अपरिच्छिन्नात्मग्रहणेतुल्यमेव सर्वस्यात्वेति नान्येन त्यागायोगाज्यकोट्यानि विद्वेन त्वया सर्व
 त्यागे सर्वस्यायतीक्यलब्धमित्याह ॥ सूत्रमिति ॥ ४९ ॥

मनुसर्वस्य जगतास्य यूप्यतीर्थावतिर्गतकथसर्वेत्यायसलभ्यस्यात्तथाह ॥ यनेति ॥ यद्यपि सर्वस्य क्काससर्वयूप्यतामायनस्तथापि तेन सक्त जगदाश्रयातीरालाभात्समेधाप्रसया
 वयाश्वरासनास्तीति भक्त इति स एव व्यसहृदुःशाभिषेकालस्य सलभ्येभ्युभ्यत इति भावः ॥ ५० ॥ अतएव सर्वत्यागे सवधपादप्यवहायदशा आत्यन्तिकत्वं हृक्षयान्निर्वाणदीप
 दृष्टोत्सवगतस्त्रयभ्यानि देवसवप्यवहारमकारानामावहदशासंखेदीपदद्यात्तथाह ॥ अल्लहेनेति ॥ ५१ ॥ तद्वत्सुदृढयति ॥ स्थितिमिति ॥ ५२ ॥ सर्वत्यागेयूप्यतावर्षिभवा
 रयति ॥ समस्तेति ॥ समस्तानां बलूनां राज्यारणयोपकरणानां नृकासेत्यागे ॥ ५१ ॥ परिशिष्टचित्वातिरिक्तत्वात् सत्यतः कपुरुषाश्च स्तथाह ॥ समस्तेति ॥ तथा निर्वाणपर
 मपुरुषार्थोपि वल्लभानेतरद्विषयः ॥ ५२ ॥ तस्य सत्यस्य सवप्ययूप्यत्वेपि सर्वस्य विधातृत्वावोक्त्येति न आक्षेपसक्तिरित्याह ॥ सर्वस्यागोहीति ॥ द्विषीकसां सर्ववदनक्षभादीनाम
 येन सर्वपरिरयत्कतस्मिन् व्युद्ध्यन्तेपि स्थितम् ॥ जगत्सर्वत्रिकालस्य तत्तौमुक्तावलीयथा ॥ ५० ॥ अल्लहेनेव दीपेन येन सर्वसमुद्भित
 म् ॥ सखेहेनेव दीपेन तेन सर्वत्र फाशितम् ॥ ५१ ॥ स्थितसर्वपरित्यज्यय शोतेऽल्लहे दीपवत् ॥ सराजतेन काशात्मा सम सखेहे दीपवत् ॥ ५२
 समस्तवस्तुनिकासं यथा त्वमवशिष्यसं ॥ सर्वत्यागे कृतादृग्विज्ञानमवशिष्यते ॥ ५३ ॥ समस्तवस्तुदोहो विषया त्वन्तेतरादृप ॥ सर्व
 त्यागतत्वांगतयानि वाणमुच्यते ॥ ५४ ॥ सर्वत्यागो हि शून्यात्मा आश्रय सर्वसंविदाम् ॥ अन्तानामुदाराणां त्वन्निवेददिवौकसान्
 ॥ ५५ ॥ सर्वत्यागरसापाने जरामरणमर्तय ॥ न काश्चन प्रवाधते स्वस्येव व्योमलो विविका ॥ ५६ ॥ सर्वत्यागो महत्त्वस्य कारणनिर्मल
 द्युते ॥ सर्वत्यजसि वयस्माद्द्विस्त्यैर्धुहत्तमम् ॥ ५७ ॥ सर्वत्याग परानदाहु स्वमन्यस्तुदारुणम् ॥ इत्योमित्युररीकरययिद्व्यसितदा
 चर ॥ ५८ ॥ सर्वत्यजति यस्तस्य सवमेवोपतिष्ठते ॥ यथैवानुविशत्यभौतयेवायाति वारिणी ॥ ५९ ॥ सर्वत्यागांतेरेवास्तिज्ञानमात्मप्र
 सादकम् ॥ पञ्चद्वन्यकिल सादस्य तत्र राजादिति धृति ॥ ६० ॥ सर्वत्यागवशादेव हतकाले कलावपि ॥ शाफ्येन विगताशकमुनिना मेरुव
 रित्यतम् ॥ ६१ ॥ सर्वत्यागो महाराजसवसपत्सनाश्रय ॥ नृशृङ्गातिरिह यत्किंचित्सर्वतस्मै प्रदीयते ॥ ६२ ॥ कृत्वा भवंपरिरयागशा
 त स्वस्यो विद्यत्सम ॥ सौम्यो भवसि यदूप्सदृपो भवभूपते ॥ ६३ ॥

॥ ५५ ॥ सर्वत्यागरसस्य आपानेर्धुहत्तमत्वात्तद्वत् ॥ ५६ ॥ निमलाद्युति स्वरूपस्फूर्तिर्धुहत्तमत्वात्तथापि यस्य सभृत्त्वस्य तत्कुलसभा
 ॥ सर्वविधि ॥ ५० ॥ इति विमरयति शेषः ॥ ७० ॥ सवत्यागो धैर्यमवहारयति ॥ सर्वविधि ॥ सर्वविधभावजातमारब्धोपनीतमुपनिष्ठते ॥
 वार्तार्थोऽभ्युपयाय पादबद्धाधौ विधातितया नानदीभ्यश्चायातो वत इति धृति ॥ ५१ ॥ सर्वस्याज्ञानतत्कार्यस्य यस्यागन्तदरेण तत्प्रसादकज्ञानमवयमस्ति ॥ भावस्य भ्ये
 यराभारि यूप्यस्य सतर्धैर्यमवशिष्यतीति किञ्चपि सिद्धमिति धृति ॥ ६० ॥ कलौ पापिष्ठतमेपि काले वेदवशात्त्वादतिनीचेनापि शाफ्येन सवत्यागवशाभ्येकवस्तुनिकासपुण्ये
 वपरकाले वेदमना बलविना पुण्यतयेन त्वया विधाताराकभ्योऽवहास्येयमिति कथाभ्यामिति धोतनाय वदनेति ॥ ६१ ॥ सवशासवर्षासवत्यागप्रयोनिषासस्यानम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

हेमहास्यभावभूमिपालत्वंप्रथमं स्याज्यसर्वमनसापरित्यज्यअथोअनंतरं येनत्यजसितन्मनश्चविहायतदनंतरं त्यागाभिमानलक्षणमहंकारमलं च विमुच्य जीवन्मुक्तरूपो भवेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशेति० पु० त्रिनवतितमः सर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ इह चित्तपरित्यक्तं मूलपरिशोधने ॥ देहादिबन्धबाधेन पूर्णचित्च्छेदार्थं ते ॥ १ ॥ चित्तत्यागचित्तत्यागोपायम् ॥ १ ॥ निरस्तनममेतित्यक्तमपि ॥ अप्यर्थाहिशब्दः ॥ २ ॥ एतच्चित्तमादातुममनयास्विकर्तुं जानामि द्रव्यदेववास्मिन्मूर्त्तत्वाभावादस्यत्यागतुनजानामि ॥ हेउत्तम ॥ ३ ॥ स्वरूपत्यागाद्विहीकृतसामान्यरूपम् ॥ ४ ॥ कुमस्तदेवाह ॥ वासनैवेति ॥ रागवासनेत्यर्थः ॥ उदाहृतोलोके ॥ तथाचलौकिका आसर्वपरित्यज्यमहास्वभावस्तजस्यथोयेनचतद्विहाय ॥ त्यागाभिमानंचमलं विमुच्य विमुक्तरूपो भवभूमिपाल ॥ ६४ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पु० चू० शिखिध्वजावबोधननामत्रिनवतितमः सर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ एवं वदतिवैकुण्ठे चित्तत्यागं मुहुर्मुहुः ॥ अंतर्विचारयन्सौम्यो राजा वचनमबवीत् ॥ १ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ हृदयाकाशविहगो हृदयद्रुममर्कटः ॥ भूयो भूयानिरसं हिंसमभ्येत्येवमेमनः ॥ २ ॥ जानामि चैतदादातुं मत्स्यं जालद्वयकुलम् ॥ त्यागमस्य न जानामि चित्तं द्रव्यदेवोत्तम ॥ ३ ॥ चित्तस्यादौ स्वरूपमेव धावद्भगवन्वद ॥ ततश्चित्तपरित्यागं यथावदहमेव प्रभो ॥ ४ ॥ कुंभ उवाच ॥ वासनैवमहारजस्वरूपं विद्धि चेत्तसः ॥ चित्तशब्दस्तु पर्यायो वासनाया उदाहृतः ॥ ५ ॥ त्यागस्तस्यातिमुकरः सुसाध्यः स्पंदनादपि ॥ राज्यादप्यधि कानंदः कुसुमादपि सुंदरः ॥ ६ ॥ मूर्खस्तु मनस्यागो नूनं दुःसाध्यतां गतः ॥ पामरस्येव साध्या ज्योत्स्नस्येव सुमेरुता ॥ ७ ॥ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ स्वरूपवेद्यं चित्तस्य वासनामयमाकुलम् ॥ त्यागः समभ्येदुःसाध्यो वज्रनिर्गलनादपि ॥ ८ ॥ संस्तुत्यामोदपुष्पस्य दुःखदाहानलस्य च ॥ जगदक्लमणालस्य मोहमारुतखस्य च ॥ ९ ॥ शरीरयंत्रवाहस्य हृदयभ्रमरस्य च ॥ अथलाञ्छेत सरस्या गोपया भव नितदद ॥ १० ॥ ॥ कुंभ उवाच ॥ सर्वनाशो यस्य यः साधो चेत्तसः संस्तुतिद्वयः ॥ स एव चित्तसंत्याग इत्युक्तं दीर्घदर्शीभिः ॥ ११ ॥

दुरूपेषु मम वासनास्ति मङ्गकेष्वस्य चित्तमिति ॥ ५ ॥ सुकर इति ॥ औदासीन्यमात्रेण तस्मिद्धिरिति भावः ॥ राज्यादपीति ॥ तथाचाहुः ॥ यच्च कामसुरवल्लोके यच्च दिव्यमहत्सु ख तृणाक्षयसु ख स्यैतेनार्हतः षोडशीकला मिति ॥ सुदरो ह्ययः ॥ ६ ॥ कुतस्तर्हि स सर्वनामक्रियते तत्राह ॥ मूर्खस्येति ॥ ७ ॥ वेदित्वद्वयचसेत्यर्थः ॥ वज्रस्य निर्गलनाग्निगिरणादपि दुःसाध्यः ॥ सति मौल्यं औदासीन्यस्यैव दुष्करत्वादिति भावः ॥ ८ ॥ जगद्व्यक्षणेन यद्वज्रतन्मृणालस्य ॥ जालेति पाठे पि जले भवजालमिति व्युत्पत्त्या अक्लमेवार्थः ॥ सर्वपर्यायैः कारणमेवोपलक्ष्यते ॥ ९ ॥ शरीरयंत्रवाहति प्रवर्त्तयतीति कर्मण्यण् ॥ यथा येनोपायेन भवति ॥ १० ॥ सर्वस्य वक्ष्यमाणमूलं कुरशात्वा पश्येत्वा देन शिरः स एव सस्वतेरपि क्षयः स एव चित्तस्य सत्यागो नूतबाह्या र्थात्यागवन्ममता निवर्त्तनमित्यर्थः ॥ दीर्घदर्शीभिरपरिच्छिन्नात्मदर्शीभिः ॥ ११ ॥

उत्तमार्थविमयानुवादानुभवेरमान शिखिष्वजलप्रोपपत्तिमाह ॥ चित्तेति ॥ चित्तद्विध्याधि ॥ गहिध्याधे शतशोपिममताषकनलक्षणेनत्यागेनाभावोभूयते किमुचित्कि
 स्योपलक्षेदेवानलङ्घ्येऽथानमूलराखापृष्ठभाविशेषस्य ॥ १२ ॥ अहमज्ञानालावीजयस्य ॥ सशाखाफलपृष्ठस्यपुष्पस्यपुष्पस्योन्मूलनेतत्स्थानाकाराभिन्निराधरणक्षेपव
 दयस्यपानिधामाह ॥ १३ ॥ सभास्यस्मिन्निधिसभाक्षेपम ॥ १४ ॥ अहमर्थान्नज्ञानालन उदयोपस्यतथाधिधोयोपसच्चित्तानेवेदमात्मक्येभिमानीप्रसिद्ध ॥ एतदेवेति
 कीर्तनानिर्देशः ॥ १५ ॥ कास्यसभाभूतिप्रशस्तोत्तरमाह ॥ परमात्मपदमिति ॥ परमात्मनपदनीहमायासिषक्षेपम् ॥ यतस्तस्मिन्नेवभायामपपपस्यस्यस्य
 मध्येनसात्तरक्षेपमित्यर्थ ॥ कर्तुरादस्यस्योत्तरमाह ॥ एतस्मादिति ॥ एतस्याधयोत्तन्माभूतत्परिच्छिन्नोहितिनिश्चयात्माचिदाभासप्यामत्वादनृभासात्मकोकुरोजा
 यतइत्यर्थ ॥ १६ ॥ तस्यैवापचयेनचिन्महामात्मनापरिणितिरित्याह ॥ अत्येति ॥ देशायाकान्तिस्मरणाच्चित्तानात्मनान्मननइत्यभिधायस्याल्लथाविधाधीनताजायतइति
 शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ चित्तत्यागादहंमन्येचित्तनाशसुसिद्धये ॥ अभावशतशोप्याधे कथमस्यानुभूयते ॥ १२ ॥ कुमउवाच ॥
 अहंवाञ्छिततदुमसशाखाफलपृष्ठव ॥ उन्मूलयसमूलतमाकाशददयोभव ॥ १३ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ चेतसकिमुनेमूलको
 पुरकोस्यसमाव ॥ काशाखाकेचवात्कथाकथमुन्मूल्यतेचस ॥ १४ ॥ कुमउवाच ॥ ॥ अहमर्थोदयोयोपसच्चित्तावेदनात्मक ॥
 एतच्चित्तदुमस्यास्यविश्वीजमहाभूते ॥ १५ ॥ परमात्मपदक्षेपक्षेत्रमायामयस्यतत् ॥ एतन्माधयमोहिनादकुरेनुभवाकति ॥ १६ ॥
 निश्चयात्मानिराकारोबुद्धिरित्येवसोध्यते ॥ अस्यपुद्गाभिधानस्ययांकुरस्यप्रवीनता ॥ १७ ॥ सकलरूपिणीतस्याश्चिन्तनाममनोभि
 दा ॥ जीवोमिथोपलभात्माहून्यात्माद्युपलोपम ॥ १८ ॥ स्तम्भकायोयमेतस्यसाध्वस्थिरमरजित ॥ देशांतरकुरेदेशेकालस्मदो
 स्यवासना ॥ १९ ॥ शाखायाश्चित्तवक्षस्यदीर्घादृगतास्तता ॥ द्विधायपयत्यभोगाश्रभावाभावात्मयोनय ॥ २० ॥ विटपीषामहांतो
 स्यशुभाशुमफलाकुला ॥ इदशस्यास्यचित्तस्यदुर्वक्षस्यप्रतिक्षणम् ॥ २१ ॥ शाखाविलवनंकुर्वन्मूलकापेभरकुरु ॥ ॥ शिखिष्वज
 उवाच ॥ ॥ चित्तदुमस्यशाखादेकुर्वाणिहविकतनम् ॥ २२ ॥ कथंकरेभिर्मूलस्यनिरोपकणमुने ॥ ॥ कुमउवाच ॥ ॥ वासनावि
 विधाशाखाफलस्मदादिनान्विता ॥ २३ ॥

येणाय ॥ १७ ॥ तस्यवक्षस्यकीचमाह ॥ कीचइति ॥ परमार्थतोनिर्भकारत्वात्सर्विका

रयस्यात्माकारपेपलापमोमिध्याभूतचिन्तनद्रवमधोपलभात्मासाधीत्यर्थ ॥ १८ ॥ स्तम्भोमूलच्छायापदतोमध्यपदेश अयकायशरीरेभ ॥ मूलस्तम्भदेशादृराति
 रेअपदेशेत्कथशाखादिप्रदेशायमंकुरोदोकराभेचिकीर्णवर्तनादिकालइवतत्तन्मोमदकर्मपरिपाककालेरागद्वेषपदस्यापकरपृष्ठवापाकराणस्यदेतयोत्तमोस्यमासनेव
 स्य ॥ १९ ॥ अस्त्यचित्तवक्षस्ययादीर्घादृगतास्तताश्चशाखास्ताद्विध्याभिभावाभावात्ममरणानिर्भवात्मनोनर्धसहस्ययोनय कारणीभूताभोगाश्रयस्यमहो
 तोविटपीषाअर्वांतराशाखासमृद्धादित्येवमध्य ॥ २० ॥ २१ ॥ विषयभोगासमृद्धेवतलक्षणादित्यात्मदर्शनालक्षणेमूलकापेभरकुरुतिशयमु
 दित्यर्थ ॥ तमप्याल्लवनैर्मूलकापेवोपपत्त्यापृच्छति ॥ चित्तेति ॥ २२ ॥ इतशाखाच्छायापदमुक्तमाह ॥ वासनाइति ॥ २३ ॥

अभाविता आसक्तित्यागेनानुभाविता अतर्विचारसंविद्वलेन लूना भवति ॥ उक्तमेवार्थं जीवन्मुक्तेषु लक्षणतया दर्शयति ॥ असंसर्केति ॥ २४ ॥ शाखा लवनान्यासेद्वेदसति मूलकापेयोरयो भवतीत्याह ॥ चित्तद्वुमेति ॥ लताजालशाखासमूहम् ॥ २५ ॥ गौणमगम् ॥ मुख्यप्रधानम् ॥ २६ ॥ मुख्यत्वेन प्राधान्येन ॥ प्रधानासपादने यत्नसाधितस्याप्यगस्यैकल्यप्रसगादिति भावः ॥ २७ ॥ त्वचित्तलक्षणस्य कटकवद्वस्य करजवनस्य अलनिरवशेषमूलदाहर्कुर्वति पूर्वान्वय ॥ एवमेतद्विचिता भवति ॥ तदाहरणप्रसिद्धेनानलेनासिद्धेन लतरजिज्ञासु पृच्छति ॥ अहंभावात्मन इति ॥ अर्थकरं समर्थं ॥ २८ ॥ कोहस्यामिति विचारादिसाक्षात्कारात्तद्वपुष्क ॥ २९ ॥ मया स्ववृद्धेन वासाय देहाद्यहंकारात्ता अप्यात्मिका र्थाश्रयानात्मन अदृताश्चेति ज्ञातास्तथाप्यरात्मन तत्रापरिचयाज्जदेव्यहंकारे पुनः पुनरात्मना भ्रातिर्न निवर्तन्त एवमिति निवेदयाम्यामीत्या अभाविता भवत्यंतर्लूनाः संविद्वलेन ते ॥ असंसक्तमना मौनीं शांतवादा विचारणः ॥ २४ ॥ संप्राप्तकारीयः सौतर्लूनश्चित्तलतो भवेत् ॥ चित्तद्वुमलता जालं पौरुषेण विकर्तयन् ॥ २५ ॥ यस्तिष्ठतिसमूलस्य योग्या निकपणे भवेत् ॥ गौणं शाखा विलवनं मुख्यं मूलं विकर्तयन् ॥ ३६ ॥ चित्तदक्षस्य तेन त्वं मूलकापपरो भव ॥ मुख्यत्वेन महाबुद्धेर्मूलदाहमलंकुरु ॥ २७ ॥ चित्तकंठकखंडस्य भवत्यवमचित्तता ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ अहंभावात्मनश्चित्तद्वुमवोजस्य हेमुनं ॥ कानलादहनाख्यस्मिन् कर्मण्यर्थकरो भवेत् ॥ २८ ॥ पुंश उवाच ॥ राजन् स्वात्मविचारे यं कोहंस्यामिति रूपधृक् ॥ चित्तद्वुमवोजस्य दहनं दहनः स्मृतः ॥ २९ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ मुने मया स्वया बुद्ध्या बहुरशः प्रविचारितम् ॥ यावन्नहं जगन्नावीर्वनमंडलमंडितम् ॥ ३० ॥ नाद्रस्तदं विपिनं न पर्णस्पंदनादि च ॥ जडत्वात्तदेहादिनामांसाश्च्युतादि च ॥ ३१ ॥ कर्भेद्रियाण्यापि न च न च बुद्धीद्रियाणि च ॥ न मनोनापि च मतिर्नाहंकारश्च जाड्यतः ॥ ३२ ॥ कटकत्वं यथा हस्ति तथा हंत्वा चिदात्मनि ॥ जडत्वसद्वृत्तया तनतनास्ति हेमुनं ॥ ३३ ॥ सन्निवेशनिवासात्मा सर्वा र्थादिः परेपद ॥ विषयतेनान्यदन्यत्वात् न भर्त्सो वमहाहुमः ॥ ३४ ॥

ह ॥ मुने इत्यादिपट्टि ॥ यावदिति साकल्ये ॥ सर्वजगद्बहुश प्रविचारितमित्यर्थः ॥ तदेव विशिष्याह ॥ नाहमित्यादि ॥ उच्यते तदतर्गतं वनमंडलादिभिश्च महितं जगन्नाहमिति संक्षिप्योक्तिः ॥ ३० ॥ तदेव विस्तरेणाह ॥ नाद्रेत्यादि ॥ जडत्वादिति सर्वत्र हेतुः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अहंकारे जडत्वनास्तीति शका विवर्तत्येदं नुवाचारयन् जडस्य स्वतः सेदुमशक्त्या चित्तप्राप्तिर्द्वौ मिथ्यात्वपर्यवस्यतीत्याह ॥ कटकत्वमिति ॥ तथा अहत्वं विवर्तन्तं रोप ॥ जडानुशुक्तिरजनमृगतृणादि असद्वृत्तया प्राप्तिरिति शेषः ॥ नैनं जडत्वहेतुना तदहत्वादिना स्ति मिथ्यैवेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ब्रह्माहं इत्यहंकारस्याधिष्ठानसद्रूपादन्यत्वादिपि असत्त्वमित्याह ॥ सन्निवेशेति ॥ स्वतः स्वतः न्यासस्वरूपरचान्यदन्यत्वादिनत्वात् परेपदे चित्तिन विद्यते ॥ तथा कुत इति चेद्यतो ब्रह्माहं इति जडवर्गश्चतुर्दशभुवन इति सन्निवेशानां निवासात्मा आधार सर्वेषामर्थानां रक्षादिविषयाणामादि कारणाभूत् न च चिदात्मा विभक्तस्य भावो निर्वाणगसत्ता सामान्यरूपत्वादित्यर्थः ॥ ३४ ॥

इतिअनपरीत्याअहलसंक्षप्यमलस्ययाजनआनन्धपिअतःअत्येकरसपरससाक्षिश्चैरभ्यतन्जामासि ॥ १० ॥ इहार्नपरीषादेवसाक्षिश्चैरभ्यपरिषायापिअप्यभ्यभट
 वाच ॥ एतावदिति ॥ एतावन्माप्रक्रमहकारपार्थनदपरहदम् ॥ ३१ ॥ अष्टादुभोक्तृवाचिनापसिद्धतरांतरकोशापरपरावधौयाधानीदेकरसेषिन्माधेसतिअनानदाजहृत्पात्रमा
 पाशब्दादिविषयास्वरते ॥ येनवाबुद्धिदत्तपुपाद्वेनदटानिटिविभागननिर्णीयत ॥ ३० ॥ विवेकदृशापयालोचनेपृथक्पृथममेवदेहादिकाराणअहमितताधारम्याभिमा
 मलक्षणमलस्यदेवसकारणमकारणमेतिअहनेवेषिययत्तसमस्तनखनवेधीत्यय ॥ २९ ॥ ३१ ॥ सतासत्वेनअसताविभ्याभूतेनवायेनमलेनेहेनससारीस्थितोसि ॥ २ ॥ त
 सत्यपिअतिमानजानामि किंतुषितसुभस्यसर्वानर्थफलस्यमूलमितिसाधान्यतो हभाषभ्याभ्यभावाश्रयतिविशेषतोपिअनानाभि मल्लयभुक्तिरसितुमुपायनजानामि ॥ ननुनाह
 नममन्निबुद्धिरेवतस्यागोपायअतिद्विआक्येववनारियुदरीत सकयमप्यत्येतेनवाह ॥त्यकम्यकमिति ॥ तथापुनपुनस्त्यकमपिमूलोच्छेदाभावात्पुनपुनमानयेति अतस्तम्भ
 जानन्मपीतिभगवन्नहल्यमलमार्जनम् ॥ अतयउज्जानजानाभितेनतप्येचिरमुने ॥ २५ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ एतावन्मात्रकदृद्यदिन
 त्वमर्हपते ॥ जहत्वातन्महायुद्धेयोसितद्वमेनय ॥ ३६ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ चिन्मात्रमहमच्छात्मवेदनविदुपावर ॥ यन्नभा
 वास्वदेतेनिर्णीयतेचयेनवा ॥ ३७ ॥ एवरूपस्यमेतमूनमलमकारणम् ॥ सकारणंवाहमितियसद्वचनवद्व्यहम् ॥ ३८ ॥ असदेत
 दनात्पीयप्रमार्पुमलमात्मन ॥ मुनेयदानशक्नोमि तेनतप्यसुदारुणम् ॥ ३९ ॥ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ ब्रूहिपितन्महाबाहोहमंतवमलम
 हत् ॥ स्थितोसियनससारीसतावाप्ययवासता ॥ ४० ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ चित्तुमस्ययद्दीजमहभावश्चमेमलम् ॥ तच्चत्यकु
 नजानाभित्यक्तत्वनुपैतिभाम् ॥ ४१ ॥ ॥ कुमाउवाच ॥ ॥ कारणाज्जायतेकार्यतत्सर्वत्रसमवेत् ॥ अन्यत्त्वसद्विचित्राभट्टमेतव
 विषयते ॥ ४२ ॥ ॥ कारणाज्जायतेकायमहभावोदवाकुर ॥ इतिकारणमन्विष्यकययस्वममाधुना ॥ ४३ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥
 मुनेहभित्तदोपस्त्ववेदनवैधिकारणम् ॥ तद्यथापशानयातितन्मेवदुमुनीश्वर ॥ ४४ ॥ चित्तश्चेत्यन्मुखत्वेनदुस्वायायमहस्थित ॥ चेत्यो
 पशमनब्रूहिमुनेतदुपशान्तये ॥ ४५ ॥

एतत्तुच्छेदोपायचवदेत्याराय ॥ ४१ ॥ तत्रसत्यस्यकु
 दस्यत्वाकारणतानसमाश्लेषे अस्तस्यस्यनुकारणतोकिरसत्येवकारणेकायुत्सन्मिस्ययेपर्यवसितासतीकायस्यासत्यामेवापावयपीत्याहैक्यपयवसितेतिरहस्यतदुस्मादुसा
 रक्षैवोपापिअप्यकुमोलाकयसिद्धादुपमहकारणत्वंसुद्वेषाभिव्यक्तयथेत्याह ॥ कारणादितिदिश्याभ्याम् ॥ अन्यत्तुकारणविधैवजातकार्द्विषद्राभमसदेव यनएतत्सन्म
 गृहटवमविषयद्वस्य ॥ ४२ ॥ यथाअहभावात्कारणाभ्यनआदिलक्षणोभवाकुर कार्यकायतेनैतद्विषयमेवाहभाषस्यपिकारणत्वंसुद्वेषाः विष्यममकययस्त्वस्य
 ॥ ४३ ॥ एवंपुटेराजानिखरत्वंसुद्वेषाभिव्यक्तयथेत्याहभावात्कारणत्वेनभावाभिमानायोगात्तद्वेदनमवनत्कारणमितिमिष्यत्यप्युपाय ॥ मुनेनेति ॥ ४४ ॥ चित्तभ्यत्योन्मुखत्वे
 नहनुनाअपरेहोहिराभनेनस्थिर सन्नुस्वायसपप्याऽनभ्यत्येहोहिरैवचित्तलोहद्वेताभावेपिहेनुरित्यभिधेस्त्यदुपरातयेचेत्योपरायन्नोपायब्रूहीत्याह ॥ चेत्येति ॥ ४५ ॥

यद्वेदनस्य वेद्योन्मुखत्वे वेद्यमेव कारणमिति कारणज्ञोऽसि तर्हि तत्त्वमभिप्रेतमाशुबद ॥ ततस्त्वदुक्त्यनंतरत्वादभिप्रेतं कारणमकारणमेव येन क्रमेण संप्रथते तं क्रमत्वां बोधयिष्यामीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ पृष्ठमेवार्थस्फुटीकर्तुं पुनरनुवदति ॥ वेद्येति ॥ सामान्यतो वेद्यवेदनरूपस्य विशेषतश्चेत्यसंवेदनस्यमिष्यात्वादकारणकारणत्वाक्षममेव वेद्यकारणतां या नित्यत्वमभिप्रेततद्वेदस्यर्थः ॥ ४७ ॥ शिखिष्वजः पृष्ठत्वाभिप्रेतस्फुटमाह ॥ चेत्येति ॥ देहादिर्वास्याध्यात्मिकपदार्थसत्ता ॥ ४८ ॥ वेदनस्य देहादिसत्ता कथं कारणतयाह ॥ शरीरेति ॥ यतो वेदनशरीरादिवस्तुसत्तयानिमित्तभूतया स्वयमपि मूषानिषिक्तधातुद्रव्यशरीराया कारणोदेति ॥ अमूर्त्तवेदेनैर्मूर्तदेहाद्याकारताया वास्तवत्वायोगाद्विशिनकुंभउवाच ॥ ॥ कारणं कारणज्ञोऽसि वेदनस्य वदशुभे ॥ ततस्त्वां बोधयिष्यामि कारणकारणक्रमम् ॥ ४६ ॥ वेद्यवेदनरूपस्य चेत्यसंवेदनस्यमे ॥ अकारणं कारणतां यथा तंतव तद्वद ॥ ४७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ चेत्यचेतनरूपस्य वेद्यसंवेदनाकृतेः ॥ इयंपदार्थसत्ते ह देहादिः कारणमुने ॥ ४८ ॥ शरीरादितयोदेति वेदनं वस्तुसत्तया ॥ असत्याभासया स्पंदो यथापवनत्वेव या ॥ ४९ ॥ अस्त्वां वस्तुसत्ता यानावगच्छाम्यहं यथा ॥ अहंत्ववेदनं चित्तबीजं समुपशाम्यति ॥ ५० ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ विद्यते यदि देहादिवस्तुसत्ता तदस्ति ते ॥ अभावाद्देहसत्तादेः किं निष्ठंतव वेदनम् ॥ ५१ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ यस्योपलभ्यते किंचित्स्वरूपं कलनात्मकम् ॥ असद्रूपं कथं तस्यात्मकशः स्यात्कथंतमः ॥ ५२ ॥ हस्तपादादिसंयुक्तः क्रियाफलविलासवान् ॥ सदानुभूयमानो यदेहो नास्ति कथं मुने ॥ ५३ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ कारणं यस्य कार्यस्य भूमिपालनविद्यते ॥ विद्यते ते ह तत्कार्यं तत्संवित्तिस्तु विभ्रमः ॥ ५४ ॥ कारणेन विना कार्यं शरीरं न कदाचन ॥ विद्यते यस्य नो बीजंतद्व्यक्तेव जायते ॥ ५५ ॥ अकारणं तु यत्कार्यं सदिवाग्नेनुभूयते ॥ तद्गृष्टुर्विभ्रमाद्विद्वन्मृगत्वव्याजलोपमम् ॥ ५६ ॥ अविद्यमानमेव त्वं विद्विमिष्याभ्रमोदितम् ॥ नाति यत्नवतोऽप्येतन्मृगत्वव्यांबुलभ्यते ॥ ५७ ॥ ॥ शिखिष्वजउवाच ॥ ॥ असतोऽर्हि विवादेन युक्तं कारणेक्षणम् ॥ वंध्यातनयसर्वगिमंडनं कस्य राजते ॥ ५८ ॥

टि ॥ असत्याभासयेति ॥ ४९ ॥ यथा चित्तबीजमहंत्ववेदनं समुपशाम्यति तथा देहादिवस्तुसत्ताया असत्त्वनावगच्छामि अतस्तदसत्त्वं यथावगम्यते तथापि देशेति भावः ॥ ५० ॥ एवंपृष्ठः कुंभो वेदनस्य विषयाकारेण तस्मिन् भ्रमवाराणाय देहादिद्रव्यासत्त्वप्रतिजानीते ॥ विद्यते इति ॥ देहादिवस्तुसत्तायादिविद्यते तर्हि तेन वाभिमतं वेदनस्य तन्निमित्तदाकारत्वं स्यात् तदेव दुर्लभमिति वेदनकिंश्चिकि विषयनिर्विषयमेवेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ प्रत्यक्षमुपलभ्यमानस्य देहादेः कथमपलापइति राजापृच्छति ॥ यस्येति ॥ सत्त्वेनोपलभ्यमानस्यासत्त्वप्रतिज्ञाविरुद्धेति दृष्टान्ताप्याह ॥ प्रकाश इति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नोपलंभनमात्रेण दृश्यसत्ता निर्णयः आतोपलभेषु व्यभिचारात् किंतु सत्सु कारणेषु यस्य कार्यस्योपलंभस्तस्य सत्त्वम् तानि चास्य न सतीत्याह ॥ कारणमिति चतुर्भिः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तर्हि किमसौ देहादिर्बध्नापुत्रदेहादिवदत्यंतासन्नेव स्यादिति राजाशंकते ॥ असत्तदिति ॥ ५८ ॥

उक्तमेवार्थस्योपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ हेभूमिपतस्माच्चिद्व्यतिरिक्तस्योक्तयुक्तया असत्त्वाच्चिदवायदवद्वः प्रागुक्तद्वैश्वर ॥ हरेऽयं गगनादस्त्रावध्यासः परस्परं गतः ॥
 तितदात्माचिदात्मकतया आत्मन्येव कचति तान्यदणुमात्रमपि सपादयति स पद्यते वा ॥ तेन स्वयमात्मना आत्मैव स्वरूपः पद्मज इत्यादिनामरूपकल्पनेन प्रोक्तः सर्वाणि रूपाणि विचि-
 त्य धीरो नामानि कल्पाभिवाद न्यदास्ते इत्यादि श्रुतिभिः इति एव पर्यालोचने इदमसमं द्वैतशतब्रह्मैवेत्यर्थः ॥ ७० ॥ ॥ इति श्रीवासीष्ठस्य ० तात्पर्यप्रकाशे नि ० पू ० चतुर्नवतितमः सर्गः
 ॥ १४ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ घनतातानवेनात्राविद्योपशमनक्रमः ॥ शिखिष्वजस्य बोधेन विश्रातिश्चोपवर्ण्यते ॥ ११ ॥ मृगतृष्णाबुवद्भूतिरूपएवावभासत इति यदुक्तं तत्र मृगतृष्णादेः स्वा-
 नपात्रार्थं क्रियासामर्थ्याच्चिददर्शनान्मज्जनमरणादिदुःखकारणत्वाददर्शनाच्च विषमोदृष्टात इति राजाश्रकते ॥ आब्रह्मेति ॥ तत्तर्हि अर्थक्रियासमर्थो दुःखकारणचायकथमिद-
 न्ययः ॥ ११ ॥ सत्यसकल्पभावनादृढां कृतस्य मिथ्यार्थस्यासामर्थ्यं दुःखकारणत्वचिदवाप्सुरमायानिर्मितशस्त्राहस्यश्वसेनादेः प्रसिद्धमेवाकिवाच्यजगदीश्वरमायानिर्मित-
 स्य प्रपञ्चस्येत्याशयेनोत्तरमाह ॥ एवमिति ॥ अस्य सर्गात्मकस्य जगद्भूमस्य प्राणिनोऽर्थत्वात् एतदुक्तप्रकारमर्थक्रियासामर्थ्यं दुःखादिकारणत्वचास्ति सत्यसंकल्प-
 तस्माच्चिदात्मकतयात्मनि चित्ततोयं नित्यं स्वयंकचति भूमिपदेवदेवः ॥ तेनैव पद्मज इति स्वयमात्मनात्मा प्रोक्तः स्वरूप इति शांतिमिदं सम-
 स्तम् ॥ ७० ॥ ॥ इत्यापूर्वा ० वा ० दे ० मो ० नि ० पू ० चू ० शिखिष्वजावबोधनं नाम चतुर्नवतितमः सर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ शिखिष्वज उ-
 वाच ॥ आब्रह्मस्तव पर्यंतं यद्यं भासते भ्रमः ॥ अर्थक्रियासमर्थश्च तत्कथं दुःखकारणम् ॥ ११ ॥ ॥ कुंभ उवाच ॥ एवं जगद्भूमस्य
 स्य भावनं तावदातम् ॥ शिलीभूतस्य शीतेन सलिलस्येव रूक्षता ॥ २ ॥ अज्ञानं शिथिलीभूतमेवं नष्टं विदुर्बुधाः ॥ न नाशो न विनादेति पूर्व-
 संस्थानविच्युतिः ॥ ३ ॥ तनुत्वं सर्वबोधस्य यत्तदेव हि कारणम् ॥ सर्गोपशमसंपत्तौ प्रतिपन्नपरेपदे ॥ ४ ॥ तानवंदंश्च ते यस्य तस्यानुक्रम-
 तः स्वयम् ॥ पूर्वसंस्थानविगमात्प्रशमोऽप्युपपद्यते ॥ ५ ॥ अनेनैव क्रमेणैवं त्वमादिपुरुषोत्तमः ॥ भ्रमाकारोदयं विद्धि मृगतृष्णां बुवस्स्थित-
 म् ॥ ६ ॥ एषापितामहाभावेऽप्यसतीभूतमंततिः ॥ न कदाचन तस्मिद्धं यदसिद्धं न साध्यते ॥ ७ ॥ अयं भूतोपलंभो हि मृगतृष्णां द्विवोदितः ॥
 विचारोदित्यं याति शुक्तैरजतधीरिव ॥ ८ ॥ कारणाभावतः कार्यमभूत्वा भवतीति यत् ॥ मिथ्याज्ञानादिते तस्य न रूपमुपपद्यते ॥ ९ ॥
 स्येश्वरस्य भावनमेव तत्तदर्थं क्रियायात्मना आततम् ॥ यथाशीतेन शिलीभूतस्य सलिलस्य चिरकालेन स्फटिकादिभावेन परिणामाद्भक्षतापीठपात्राद्यर्थं क्रियासामर्थ्यमाततं
 द्विदित्यर्थः ॥ २ ॥ अतएव मूलज्ञानस्य ज्ञानाभ्यासपरिपाकक्रमेण शिथिलीभावे जगतः सूक्ष्मतापत्तिरक्रमादेव सह ज्ञानेन नाश इत्याह ॥ अज्ञानमिति ॥ अज्ञाननाशविनाजग-
 तस्थानवाधो नास्तीत्याह ॥ नेति ॥ ३ ॥ अज्ञानं शिथिलीभावे च निराध्याभ्यासेन बाह्यधीद्वितानवकारणमित्याह ॥ तनुत्वमिति ॥ तच्च ज्ञानोत्पत्तिक्रमेण तत्तिकसर्गोपश-
 मसंपत्तौ कारणमित्याह ॥ सर्गेति ॥ प्रतिपन्नेनाक्षात्कृते सति ॥ ४ ॥ अतएव लोकोपि अपेक्षया परपर्यायतानवपूर्वकएव स्थूलभावानां विनाशः प्रसिद्ध इत्याह ॥ तानवमिति ॥ य-
 स्य देहोदेः ॥ प्रशमो नाशः ॥ ५ ॥ एवं दर्शितप्रकारेण अज्ञानशैथिल्यक्रमेण जगद्वाधादेव त्वनित्यसिद्धपूर्णतालक्षणां गुरुष्वभावस्थितिं सिद्धिरित्याह ॥ अनेनेति ॥ मृगतृष्णां
 बुवद्भूतिरूपएवावतिष्ठते इति प्रागुक्तजगत्स्थितिरप्येवरीत्येव बोद्धव्येत्याह ॥ भ्रमाकारोदयमिति ॥ ६ ॥ शंकोत्तरमुपसहस्य प्रस्तुतमेव निगमयन्त्याह ॥ एवेति ॥ ७ ॥ तस्य फल-
 दर्शयति ॥ अयमिति ॥ ८ ॥ अतएव जगतो भानिरेव स्वरूपनान्यदित्याह ॥ कारणेति ॥ ९ ॥

अतएवमिन्द्रियदृष्टवार्थकिमपार्थं स्वस्वभावेनैवपथयतइत्याह ॥ विध्यादपीति ॥ १० ॥ तर्हिचित्तमहस्यनिर्दिशेयमर्थमकुतो नकारार्थमथपरिणामित्वेनतस्यानित्यत्वा
 परितः कनिकसदपरिणामानुदितिवत्तदेवजगतिनतस्यजिसत्वोपपत्तेरिति राजाशङ्को ॥ अदुरिति ॥ ११ ॥ कुतःश्रुतिपुत्रमुज्ज्वलितो धार्मिकमिस्याह ॥ हेतुत्विति ॥ नेदेतन्न
 ब्राह्मणमनपरममिन्द्रियसूक्ष्मत्वक्षणहेतुत्वस्यापरत्वलक्षणकार्यत्वस्यचनियेधान्येहेतुनानातिर्कषणेतिश्रुत्याहेतुभाषननियेधादसंगोसमुपपन्नइत्यादिभूतेभ्यामुदस्यापथयतान्
 कृतस्यस्यपरिणामायागाद्यसदमपथार्थान्नताआत्माशुद्धब्रह्मजनकार्थीनापिकारणमित्यर्थ ॥ १२ ॥ कारकतात्पर्यमिद्विद्वत्तायुक्तत्वात्प्रत्यक्षणकद्वलत्वस्यदूरनिरस्तमित्याह ॥
 अकीर्धिति ॥ प्रयाज्यकनुरूपमिद्विद्वीप्रयोजककनुराप्यस्यदुलभेतिद्योतनायाकीर्धिति ॥ अकारणमिन्द्रियमथप्रयमर्थाजकमुपादानमथम ॥ १३ ॥ निर्धमकत्वमेवतद्वल्लक्षणकार
 मित्याहटिप्पेक्षितंनुनकदाश्चनविद्यते ॥ भृगवल्यांभासोकेनपटकापरिपूरिता ॥ १० ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ सपुराणस्यपरमव
 क्षकस्मात्प्रकारणम् ॥ अनतमजमव्यक्तमर्थशरणातमभ्युतम् ॥ ११ ॥ ॥ कुभउवाच ॥ ॥ हेतुत्वाभावतोमक्षकार्यत्वाभावतस्तथा ॥ अ
 हेतुनातिगतामानवकार्थनकारणम् ॥ १२ ॥ अकटकमकरणमकारणमर्थाजकम् ॥ अत्रतत्पर्यमविज्ञेयमक्षकटकयममेव ॥ १३ ॥ अ
 कारणत्वात्कार्थत्वरहिततज्जगद्भवेत् ॥ अद्वैतैक्यमनापततदापमुपलभनम् ॥ १४ ॥ अत्रतक्यमविज्ञेयमच्छिद्वंशरणातमव्ययम् ॥ तत्क
 यकस्यकेनेवकदमाकुकटाभवत् ॥ १५ ॥ अतोनेदृशकचिज्जगदादिनविद्यते ॥ नकतांसितभोकासिसर्वशरणातमजशिवम् ॥ १६ ॥
 कारणभावात् कार्यनकस्यचिदिदजगत् ॥ अकारणत्वात्कार्यत्वंभ्रमादिविद्वत्विदजगत् ॥ १७ ॥ अकार्यत्वाच्चनास्त्येतत्सर्गइत्यनविद्य
 ते ॥ यदानकस्यचिकार्यरणस्यजगत्तदा ॥ १८ ॥ पदार्थाभावससिद्धिस्तिस्र्यैकस्यवेदनम् ॥ एवतुवेदनाभावेनास्त्यहेत्वस्यकार
 णम् ॥ १९ ॥ अतःशुद्धोविभुक्तोसिकैवोक्तिर्वधमोक्षयो ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ शुद्धोस्मिभगवन्मुक्तिमुक्तत्वयान्तमम् ॥ २० ॥
 कारणभावात् कद्वनदमक्षतिवेदयइम् ॥ कर्त्तृभावाज्जगत्तास्तिनेननास्तिपदार्थदृक् ॥ २१ ॥ नातश्चित्तादितर्हज्जगत्तोहवादिर्किञ्चना ॥
 एवंस्थितेविशुद्धोस्मिबुद्धोस्मिशिवास्मिवा ॥ २२ ॥

अत्वाकार्यत्वलक्षणधर्माभ्यामपिरहितमवेदितिर्येतां कार्यकारणत्वलक्षणत्वपञ्चमिन्द्रियसिद्धिंमाधयसितर्हितजगत्पद्वैतैक्यलक्षणत्वसु कतपरिच्छेदेनआपयतलक्षणेर्देराकाल
 कतपरिच्छेदेनरहितसराधमुपलभननिषेधेकरससंक्षेपमनित्यमित्यपिउभाधय ॥ तदाहअगदाह कार्यकारणत्वावेतिभाष ॥ १२ ॥ इममेवतस्यजीवभाषयानिप्रसजितेक
 द्वलभाक्तुत्वेअपिनिरसनीयेइत्याह ॥ अयतक्यमिति ॥ षण्मूर्ति किञ्चैतैःअकारणकर्त्तृत्वलक्षणतामाधयसिद्धिं सूच्यते ॥ १५ ॥ फलितमाह ॥ अतइत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥
 उपकतामलगतपथमित्यप्यस्याप्यति ॥ यदेति ॥ १८ ॥ प्रसूतनिगमयति ॥ एवमिति ॥ १९ ॥ एवमहेतुनिरासोपायमुपवित्यपरिशिष्टमात्मनस्त्वन्मुभाषयति ॥ अतइति ॥ उ
 पविष्टार्थस्तानुभवेतानुभवेदमानोराकायुक्तमलत्वपापरिदित्यनुवदति ॥ शुद्धोस्तीत्यादिना ॥ २० ॥ एवमर्हद्विज्ञाणदृष्टि ॥ २१ ॥ २२ ॥

चिरस्वरूपात्परमम्यच्चैत्यनर्कचिदितित्ययाहवोधितः इत्थंत्वदुपदिष्टयुक्त्यासर्वपदार्थानांविमर्शनेवेदनादध्यारोपेअहमादिविवेकेनापवादोअहमंतदृश्यजातमसन्नास्येवेत्यव
भासतेइतिपरेणान्वयः ॥ एतेनसर्वद्वैतबाधेनरवकोशवत्शानतिर्विक्षेपमासे ॥ २३ ॥ तामेवस्थितिमभिनयन्पुसहरति ॥ जगदिदिद्वाभ्याम् ॥ देशादिक्कालकलाक्रियौधैःसाहि
ताजगत्सदार्थप्रविभागदृष्टिर्ममचिरेणकालेनशांता ॥ अहोइत्याश्रयै ॥ तथाचशांतमव्ययात्मनिर्विकारब्रह्मैवस्थितपरिशिष्टमित्यर्थः ॥ २४ ॥ परितःपूर्णभावेनस्थितोस्मि ॥
अहमेवतिष्ठामित्वमपिस्वःप्रत्यगेकरसोयथास्थितात्मातिष्ठेति अभयत्वागच्छताद्याज्ञावल्लभ्ययोनोभगवन्भयवेदयसेइतिजनकोक्तिवक्तुभाप्रतिराजोक्तिः ॥ एवस्थितौत्वदा
त्मैवाहंशुभापरमपुरुषार्थरूपपावनंशुद्धमौनंवागगम्यशिवनिरतिशयसुखमेवसदास्मीत्यर्थः ॥ २५ ॥ इतिश्रीवासिष्ठम०तात्पर्यप्रकाशेति० पू०पचनवतितमःसर्गः ॥ ९५ ॥

नमोमह्यंपरंचेत्यनर्कचिदितिवोधितः ॥ पदार्थैवेदनादित्यमसदेवावभासते ॥ अहमाद्यंतमेतेनशांतमासेस्वकोशावत् ॥ २३ ॥ जगत्प
दार्थप्रविभागदृष्टिःसदेशादिक्कालकलाक्रियौघा ॥ अहेनुकालेनचिरेणशांतब्रह्मैवशांतंस्थितमव्ययात्म ॥ २४ ॥ शाभ्यामिनिर्वाभिप
रिस्थितोस्मिनयामिनोदेमिनचास्ममि ॥ तिष्ठाभितिष्ठस्वयथास्थितात्माशिवंशुभंपावनमौनमस्मि ॥ २५ ॥ इ०वा०वा०दे०
मो०नि०पू०चू०शिखिध्वजविश्रांतिनामपंचनवतितमःसर्गः ॥ ९५ ॥ ॥६३॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतिब्रह्मणिविश्रांति
मवाप्यसशिखिध्वजः ॥ मुहूर्तमासीत्संशांतमनानिर्वातदीपवत् ॥ १ ॥ निर्विकल्पसमाधानपरेणाशुविविधक्षितम् ॥ स्वर्त्वालयेतिकुंभेन
झटित्येवप्रबोधितः ॥ २ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ राजन्नज्ञाननिद्रातःप्रबुद्धोसिशिवःस्थितः ॥ कार्थनास्तमयेनैवन्नचानस्तमयेनते ॥ ३ ॥
सरुदेवविभातात्मानशानिष्ठपदात्मकः ॥ कलाकलननिर्मुक्तोजीवन्मुक्तोऽंगसांप्रतम् ॥ ४ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ कुंभेनबोधिस्त्वे
वंसवभूवावबोधवान् ॥ विनिर्गतोरराजोच्चैर्महामोहसमुद्रकान् ॥ ५ ॥

पतिबुद्धस्यराज्ञोचदृश्यसत्तावभाजनम् ॥ यथाभवतिनिःशेषतथाकुमेनवर्णयते ॥ १ ॥ अखडब्रह्माकारदृश्यदुपेनसम्यक्शान्तबाह्यवृत्तिप्रशमनोपलक्षितंमनोयस्यतथाविधः
सन्निर्वातदीपवन्निश्चलआसीदित्यर्थः ॥ १ ॥ अथयदीतेनराज्ञाअखडंकारदृष्टितलक्षणविकल्पमप्यवधूयक्षीराभिधपतितोदकाबिडुवन्मनसोब्रह्मीभावमेवापाद्यब्रह्मण्यैकरस्ये
नविधिक्षितप्रवेष्टुमभिमुखीभूततदानस्यइतिपुरुषरूपावस्थाभाशुउपलक्ष्यकुमेनवक्ष्यमाणदृश्यमार्जोपायादिविवक्षयासङ्गदित्येवप्रबोधितइत्यर्थः ॥ २ ॥ ननुसर्वदृश्यानाम
खडकाकारदृष्टेरेष्यस्तमयेननिरतिशयानदसमुद्रेविविक्षुरहकिमितिस्वयाव्युत्थापनेनविधितःपुनस्तन्ममुहूर्तमभितिराज्ञोविवक्षामभिलक्ष्यकुंभउवाच ॥ राजन्निनि ॥ सत्यज्ञाने
तदुर्लभं नष्टत्वज्ञानेसर्वदृश्यास्तमयोस्तुभावासकद्विभाततस्यैवानादतसुलभमेवेतिभावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

१ मूलेतिष्ठ सत्ययास्थितात्मेतिच्छेदः ॥ स्वेत्यादिकर्मधारयः ॥

व्युत्थानकास्त्रिदशस्यसप्ततमेवपरयत्नलीलयाऽभिन्नवस्यसप्तदशेऽप्यधिरपरिपक्षकभाषोऽस्यवाचपरीक्षालीलया ॥ ६ ॥ ७ ॥ नउत्तिगतश्चत प्रकटीभूतआत्मात्वरूप
 यस्तनयाधिपेऽन्विताश्चतर्दशियाधः ॥ परीत्यनद्विषयत्वयोध-प्रतीतिप्रत्ययोधोऽप्यभ्युक्त कस्यान्विमिताशालयनाद्येत्यर्थः ॥ कैसतउतासत ॥ आधेष्टिकास्त्राधपोरयो ॥
 द्वितीयासत्तेनप्रतिभासानुपपत्तिरितिभाष ॥ ८ ॥ एवंपृष्ट कुमन्तुभ्रमयभ्याद्वेनोपपादयिष्यप्यभ्रमभ्रमुपपन्नत्वेनप्रदाराश्चक्षुर्यभाषार्थपृष्ठसामर्थ्येनप्रशसति ॥ साच्चिति ॥
 पापुपभ्रिट्मास्त्रस्यप्रवाप्यनिरलाधानावाचयत्वाद्वास्त्ररस्सप्राकाशेयोभावे ॥ राजसेवायभास्करद्वेतिपाठेनृद्वयार्थेनराशब्दः ॥ अथतद्वर्धोधानतराद्भुतिभुक्तभास्करद्वराजसे
 नस्यर्था ॥ ९ ॥ तत्राभ्यासवाच्यार्थद्वारायत्नमाराप्यस्तकारदृष्टकाक्षानराशालमधिधानदर्शयिष्यप्यभ्रमभ्रमुपपन्नत्वेनप्रदाराश्चक्षुर्यभाषार्थपृष्ठसामर्थ्येनप्रशसति ॥
 तदस्मादिना ॥ ११ ॥ यत्तरमयास्त्रस्यसत्तात्कारविधियापुनरुक्तमरकोदितमन्यच्छाश्वतीतिपरिणाम्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ आसमन्तलूणीहितयासंविदास्त्रयोधेनआपुणम्
 विश्रान्तधी क्षणेनैवपश्यन्तश्चस्यवस्तुनः ॥ असत्तामेवमुक्तात्मालीलयासमुवाच ॥ ६ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ ज्ञातत्रायमपी
 दंतुवरुच्छाभितदुच्यताम् ॥ सुयोनिपुण्योवायमममानदमादद ॥ ७ ॥ शिवेशानिराभासेपदेनुह्रसितात्मनि ॥ द्रष्टृदर्शनदृश्यास्यो
 विन्वात्माप्रत्यय कृत ॥ ८ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ साधुष्टंमहाराजराजसेवायभास्वर ॥ एतदेवहितेशिर्दृष्टानुपपत्तिददृष्टु ॥ ९ ॥ य
 दिदृश्यात्किंचिज्जागत्यावरजंगमम् ॥ सर्वस्यप्रकारादथकल्पातेनदिनस्यति ॥ १० ॥ तत स्तिमितगभीरंनतजनेनतमस्ततम् ॥ महा
 कस्यविलासातसत्सारमवशिष्यते ॥ ११ ॥ चिन्मात्रममलशान्तमाभातपरमनम ॥ समस्तकलनोन्मुक्तयुक्तंपरमयाधिया ॥ १२ ॥
 यदंकोदितमन्यच्छातमाततमुज्ज्वलम् ॥ परमात्मात्मकतेजस्तिमितज्ञाविमात्रकम् ॥ १३ ॥ अत्रतक्यमविज्ञेयसमशिवमर्निदित
 म् ॥ नक्षनिवाणमापूणमापूर्णादितसविदा ॥ १४ ॥ अणीयसामणयिष्यश्चस्यविष्टं चस्यवीयसाम् ॥ गरीयसांगरिष्टुचश्रेष्ठुचश्रेयसामपि
 ॥ १५ ॥ इदंशतत्परंसुस्मृतस्याप्रयेयदिनम ॥ अणोपाश्वमेकरिवस्यूलात्मलक्ष्यते ॥ १६ ॥ इदंशतत्परंस्फुल्लंयस्याप्रयेयदिदजगत् ॥
 परमाणुवदामातिक्षिप्तेद्वेनमातिष ॥ १७ ॥ विश्वात्मकचर्चनंनामपदंमंभाववेवस ॥ तद्वेदेनविद्विविराढात्माजगत्स्थितम् ॥ १८ ॥
 वातस्त्ववातस्मदस्ययामेदोनाविघत ॥ शून्यत्वस्त्वोपमयोऽश्विन्मात्राहत्वयोकथा ॥ १९ ॥

गीयस्वतद्दृष्टानिरुद्धयमि ॥ इदंयामिति ॥ १७ ॥ इदंशेमापाराबलपदेऽधिधानप्राप्तमभावात्सत्कारोद्घोषाद्भुतसत्त्वाणि कर्मनुसारियष्यप्यासेनविभवात्मकचर्चनतेव अ वासुदेवस्त
 तदारुणदयमि ॥ इदंयामिति ॥ १७ ॥ इदंशेमापाराबलपदेऽधिधानप्राप्तमभावात्सत्कारोद्घोषाद्भुतसत्त्वाणि कर्मनुसारियष्यप्यासेनविभवात्मकचर्चनतेव अ वासुदेवस्त
 स्यात्समवोयस्यतयाधिपस्यवेधतोद्विषयगर्भस्यदृष्टेनमदभावालक्षणाणां प्यासविद्वि ॥ तत्रविषयत्वनकगत्स्थितदेवविराढात्माविषयाभ्यासदस्यय ॥ १८ ॥ अस्या
 वषशेषाधिधानसत्तदीर्घकार्पकारणोभयसत्त्वनिर्वाहानयोऽवत्तेनप्रतीक्षानिनापयस्यसत्त्वकीटस्यस्यावगानुपपत्तिरित्यभिप्रास्यप्यलस्याधिधानदस्यय कसदृष्टातमाह ॥ १९ ॥
 तस्येति ॥ आद्य-सप्तगोभ्यासद्वितीयलायाभ्यासाधेष्टयमि ॥ १९ ॥ तद्वत्त्वव्यतिरेकेष्टत्वाधधिधानदृष्टी ॥ स्वर-युत्पन्न-चदराप्रतिधोनिवाधेष्टत्वावप्यलदृष्टी ॥ १९ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ अणीयसाम

असत्कार्यवादिमतानुप्रवेशोभाभूदित्यधिष्ठानसन्तयैवकार्यस्यब्रह्मणित्रैकालिकसत्त्वगपिदृष्टान्तदर्शयन्विशेषमाह ॥ जलेइति ॥ देशकालाभ्यामर्तौपरिच्छेदौयस्मिन् ॥ ज
 लस्यातारालिककारणत्वाज्जलकारणेनैवसकारणम् ॥ ब्रह्मणोमूलकारणत्वादकारणम् ॥ २० ॥ २१ ॥ श्रेष्ठचश्रेयसाभपीत्येतदप्यध्यासैर्नैवस्फुटयति ॥ इदृशमिति ॥ जगदेवरा
 ज्ययस्यतज्जागज्यमहाराजभूतगद्वल्लेतिविश्वश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ यतो जगदप्यस्तत्वात्तुल्यवत्तुच्छमतोनद्वैतमद्वैतदित्यर्थः ॥ २१ ॥ तस्यैवसर्वाधिष्ठानत्वात्तत्सन्तयैवजगतःसत्ता
 लाभदत्याह ॥ इदृशमिति ॥ २३ ॥ एकातच्चिन्मिन्माप्रत्यक्षपम् ॥ कातनिरुपाधिकप्रपदम् ॥ अद्विताद्वितीयासहिष्णुताद्वशाद्वावर्त्याभावादिकत्वसख्यायाएवद्वितीयत्वापत्ते
 श्वएकमेकत्वसख्यावदपि ॥ २४ ॥ आसमतात्पूर्णम् ॥ २५ ॥ चक्षुरादिभिरदृश्यत्वात्कारादिभिरलभ्यत्वाच्चनकार्यज्ञानकर्मप्रयुक्तातिशयानास्पदनापिकारणज्ञानकर्मनिर्वर्तिक
 जलेस्तिदेशकालातेयथोभ्यादिस्कारणम् ॥ परेऽन्तेदेशकालातेतथाजगदकारणम् ॥ २० ॥ हेइयस्तिदेशकालातेकटकदिस्कारण
 म् ॥ ब्रह्मण्यदेशकालातेतथाजगदकारणम् ॥ २१ ॥ इदृशंतद्वरिषुचजगद्राज्यंतदक्षतम् ॥ नद्वैतममलंशानंतजगत्तुणलवाचते ॥ २२ ॥
 इदृशंतत्परश्रेयसास्मिन्सति यदीश्वरे ॥ जगत्पदार्थसार्थश्रीःसासत्तामेतिवेदनात् ॥ २३ ॥ तत्सारमेकमेवेहविद्यतेभूपतेततम् ॥ एकमे
 कांतचिक्कांतैकमप्यद्वितावशात् ॥ २४ ॥ तस्माद्वितीयाकलनाकाचिन्नामनविद्यते ॥ आत्मतत्त्वमलंभातंतदवापूर्णमक्षयम् ॥ २५ ॥
 संस्थितंसर्वदासर्वसर्वाकारमिवोदितम् ॥ अदृश्यत्वादलभ्यत्वान्तत्कार्यनकारणम् ॥ २६ ॥ प्रत्यक्षद्विरगम्यत्वात्किमप्यवतदुत्तम
 म् ॥ सर्वसर्वात्मकं सूक्ष्ममच्छानुभवमात्रकम् ॥ २७ ॥ आख्यानाख्यास्वरूपस्यनिराभासप्रभादृशः ॥ सतोवाप्यसतोवाथकथकार
 णताभवेत् ॥ २८ ॥ यद्वैनकस्यचिद्वीजमनाख्यात्वान्नकारणम् ॥ नकिंचिज्जायतेतस्मात्प्रमाणादितत्तत्तत्तत्तत् ॥ २९ ॥ अकटकर्मकरणं
 सत्यंचिद्वनमक्षतम् ॥ आत्मरूपमनाभासंस्वयंवदनमक्षतम् ॥ ३० ॥ तस्मान्नजायतेकिंचित्परस्माद्ब्रह्मणोमुने ॥ कथंकिंलभ्यतेकेनय
 थोभ्यादिसकारणम् ॥ ३१ ॥

मित्यर्थः ॥ २६ ॥ किमपिप्रत्यक्षादिलौकिकमानासिद्धार्थविलक्षणमेवत्वानुभवेकगम्यंतदुत्तमंनिरतिशयानंदस्वरूपंस्वयमेवसर्वसर्वस्यात्मासर्वं चास्यात्मानइतिसर्वात्मकम् ॥ २७ ॥
 व्यवहारदृष्टौआख्यानाख्यास्वरूपस्यशब्दतदर्थसर्वस्वस्वरूपस्यव्यक्ताव्यक्तस्वरूपस्यवाच्यप्रत्येककथकारणताभवेत् ॥ परमार्थदृष्टौनिराभासप्रभादृशःनिराभासप्र
 भाभिन्नदृष्टावत्यभावस्याद्वयस्यकथकारणताभवेत् ॥ किंचव्यवहारेअद्वयमसत्तद्वैतसत् ॥ परमार्थवद्वयसत्तद्वैतमसत् ॥ नहिंसदसतोरपिकेनचित्परस्परकार्यकारणतावक्तुश
 क्येत्यर्थः ॥ २८ ॥ प्रमाणादिमानमेयमित्यात्मकजगन्जायतेव्यवहारेआत्मनएवतदात्मत्वात् ॥ नश्चात्माआत्मनोज्जायतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तथाचाध्यासपक्षेनकस्यचिज्जन्मा
 दिविकियेति कौटस्थमेवसिद्धमित्युपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ यत्सकारणमभ्यादिमयोक्तदणिविशर्जलातिरिक्तकथलभ्यतेकिंचालभ्यतेनकिंचिन्नकथचिदित्यर्थः ॥ ३१ ॥

मृदान्नामभिरपस्यासतामपश्यदर्थलयाभिन्नवस्यस्योपस्थिचरपिपक्षकुम्भयोपसवावपरीक्षालीलया ॥ ६ ॥ ७ ॥ नउसहितस्तद्वत एकटीभूतआस्तात्तुप
 यस्तत्रप्राप्यभिरपावदतिपावद ॥ परीपदन्तिपययोपभृतीन्प्रत्ययोपोपथकुन कस्मान्नितावाटवनचेत्यर्थ ॥ किंसतउतासत ॥ आपविकारवाधयोरयोग ॥
 दिरीपसवनमभिभासानुपवतिरितिआह ॥ ८ ॥ एषपद कुम्भस्तदुपमपस्थिसेनोपपारयिप्यपुपभृमपुपप्यत्यनप्रटारवद्वयभाणार्थपद्वृणसामर्थ्येनपरासति ॥ सास्थिति ॥
 माणुपदितमास्तत्त्वधवाप्यनिरस्तामानावणत्यादात्तरसस्यराजशेषोभासे ॥ राजशेषापभास्करद्विपाठुनृधार्थवराह ॥ अथनप्यधोधानतराहुनिमुक्तभास्करद्वराकस
 दत्यर्थ ॥ ९ ॥ तपस्याससामर्थ्यराशियुनृपाराप्यसस्करद्वहकलानराकलमपिधानवर्धयिप्यनृपुषर्धर्मलप्यर्थयति ॥ यदिति ॥ १० ॥ तत्तरिरिष्टमधिधानदर्शयति ॥
 तद्वत्मानिना ॥ ११ ॥ यस्मरमयास्तत्रवससात्कारपिपायुकसद्वक्रोदितमप्यल्लभगीतिरेणाभ्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ आसमनासूणीदितयासविवास्वधेनआपुणम्
 विश्रान्तर्धा क्षणेनैवपश्यन्त्यस्यवस्तुन ॥ असत्तामेवमुक्तालालीलयासमुवाचह ॥ ६ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ ज्ञातप्रायमपी
 दनुययच्छाभितदुच्यताम् ॥ भूयोनिपुणवोधायमममानदमोदद ॥ ७ ॥ शिवेशानिनिराभासेपदनुल्लसितालनि ॥ द्रवदर्शनदृश्यास्थो
 विन्वात्माप्रत्यय भुत ॥ ८ ॥ कुम्भउवाच ॥ साधुष्टमहाराजराजसेवायभास्वर ॥ एतदेवहितेशिष्टंज्ञानुयसतिदिदृष्टु ॥ ९ ॥ य
 दिददृश्यतैकैचिज्जगत्स्यावरजगमम् ॥ सर्वसवप्रकारदार्ढ्यकल्पानेतिहिनश्चति ॥ १० ॥ ततस्तिमितगभीरंनतजोनितमस्ततम् ॥ महा
 पत्यविलानार्तसत्सारमवशिष्यते ॥ ११ ॥ चिन्मान्नममलंशानमाभातपरमनस ॥ समस्तकलानोन्मुक्तयुक्तपरमयाधिया ॥ १२ ॥
 यदकोदितमप्यच्छातमातनमुज्ज्वलम् ॥ परमात्मात्मकतेजस्तिमितज्ञिमात्रकम् ॥ १३ ॥ अप्रतक्यमविज्ञेयसमंशिवमर्निदित
 न् ॥ नक्षनिवाणमापुणमापुणोदितसविदा ॥ १४ ॥ अणीयसामणीयश्चस्यविधुचस्यवीयसाम् ॥ गरीयसांगरिष्ठचश्रेष्ठचश्रेयसानपि
 ॥ १५ ॥ इदंशतत्परसूक्ष्मतस्यामेयदिर्दन्त ॥ अणो पार्थमेकमेकरिवस्यूलालमलक्ष्यते ॥ १६ ॥ इदंशतत्परस्यूलंयस्यामेयदिर्दजगत् ॥
 परमाणुवदामातिक्वचिदेवनमालिच ॥ १७ ॥ विश्वात्मकचननामपदेनमववेधस ॥ तदहवेदनविद्विविराट्तामाजगत्स्थितम् ॥ १८ ॥
 वातस्यवातस्यदस्ययामेदोनविधत ॥ शून्यत्ववत्वोपमयोश्चिन्मात्राहत्वयोक्तया ॥ १९ ॥
 ॥ १४ ॥ १५ ॥ अणीयसान
 र्णीपरमपदृष्टेनलुटयति ॥ इदंशमिति ॥ धृषिष्यपक्षयाउत्तरात्तरस्यभूतत्वेनमसिद्धेभ्योपिपरमसूक्ष्मेनमसिद्धमपीदमना ॥ १६ ॥ स्यविधवस्यवीयसांमिदमेतदपि
 तयारकुटयति ॥ इदंशमिति ॥ १७ ॥ इदंशपाराखलपदेअधिधानपक्तनकगमस्तस्कारोद्बोधाहुदृशस्तस्याणि कर्मार्नुसारियदव्यासेनविश्वात्मकचननेव अ वासुदेवस्त
 स्मात्तमर्धोपस्यतयोपस्यधधसोद्विषयगमस्यअहमेवेनमहभावलक्षणज्ञानाव्यासविद्धि ॥ तप्राप्ययत्नमजगत्स्थितनेवविबाराहतात्माविपयाव्यासदत्यय ॥ १८ ॥ अस्या
 सपञ्चाधिधानसतयेधकार्पाणोभयसत्त्वनिबद्धासयोःसंवेदनमतीक्षानेनवाधस्यसत्कीटस्यस्यचननुपवर्तित्यभिषस्याप्यस्तस्याधिधानादपुपक्षस्तदृष्टीममाह ॥ ना
 वस्यति न आपःसवणाव्यासद्वितीयतादात्म्याव्यासेदृष्टी ॥ वातस्तत्त्ववृत्तिरेषाह्वाह्वाह्वाधिधानदृष्टी ॥ स्यादपुपपक्षधरेणपतियोनिशाचेक्ष्माहप्यलदृष्टी ॥ १९ ॥

असत्कार्यादिमतानुप्रवेशोभाभूदित्यधिष्ठानसत्तयैवकार्यस्यब्रह्मणित्रैकालिकसत्त्वगपिट्टादितेनदर्शयन्विशेषमाह ॥ जलेइति ॥ देशकालाभ्यामतौपरिच्छेदौयस्मिन् ॥ जलस्यातारालिककारणत्वाज्जलकारणेनैवसकारणम् ॥ ब्रह्मणोमूलकारणत्वादकारणम् ॥ २० ॥ २१ ॥ श्रेष्ठचश्रेयसामपीत्येतदप्यध्यासेनैवस्फुटयति ॥ ईदृशमिति ॥ जगदेवराज्ययस्मज्जगद्राज्यमहाराजभूतगद्वलैतिविरुद्धश्रेष्ठमित्यर्थ ॥ यतो जगदप्यस्तत्वात्तुणलववत्तुच्छमतेनद्वैतमद्वैतदित्यर्थ ॥ २१ ॥ तस्यैवसर्वाधिष्ठानत्वात्तत्तत्तयैवजगतःसत्तालाभइत्याह ॥ ईदृशमिति ॥ २३ ॥ एकातच्चिच्चिन्मात्रस्वरूपम् ॥ कानतिरुपाधिकप्रेमपदम् ॥ अद्विताद्वितीयासहिष्णुततद्वशाद्भावपर्याभावादिकत्वसख्यायाएवद्वितीयत्वापत्तेः श्रएकमेकत्वसख्यावदपि ॥ २४ ॥ आसमतत्पूर्णम् ॥ २५ ॥ चक्षुरादिभिरदृश्यत्वात्करादिभिरलभ्यत्वाच्चनकार्यज्ञानकर्मप्रयुक्तानिशयानास्पदनापिकारणज्ञानकर्मनिर्वर्तकजलेस्तिदेशकालांतयेवथोभ्यादिसकारणम् ॥ परेऽस्तंदेशकालांतितथाजगदकारणम् ॥ २० ॥ हेइयस्तिदेशकालांतिकटकदिसकारणम् ॥ ब्रह्मण्यदेशकालांतितथाजगदकारणम् ॥ २१ ॥ ईदृशंतद्वरिष्ठं चजगद्राज्यंतदक्षतम् ॥ नद्वैतममलंशानंजगत्तुणलवायते ॥ २२ ॥ ईदृशंतत्परश्रेयस्तास्मिन्सति यदीश्वरे ॥ जगत्पदार्थसार्थश्रीःसासत्तामोतिवेदनात् ॥ २३ ॥ तत्सारमेकमेवेहविद्यतेभूपतततम् ॥ एकमेकांतचिकतांतैकमप्यद्वितावशात् ॥ २४ ॥ तस्माद्वितीयाकलनाकाचिन्नामनविद्यते ॥ आत्मतत्त्वमलंभातंतदवापूर्णमक्षयम् ॥ २५ ॥ संस्थितंसर्वदासर्वसर्वाकारमिवोदितम् ॥ अदृश्यत्वादलभ्यत्वान्तत्कार्यनकारणम् ॥ २६ ॥ प्रत्यक्षादेरगम्यत्वात्किमप्येवतदुत्तमम् ॥ सर्वसर्वालिकसूक्ष्ममच्छानुभवमात्रकम् ॥ २७ ॥ आख्यानाख्यास्वरूपस्यनिरासाप्रभादशः ॥ सतोवाप्यसतोवायकथंकारणताभवेत् ॥ २८ ॥ यद्वैनकस्यचिद्वांजमनाख्यात्वान्नकारणम् ॥ नकिंचिज्जायतेतस्मात्प्रमाणान्दितत्त्वमनः ॥ २९ ॥ अकटकर्मकरणसत्यंचिद्वनमक्षतम् ॥ आत्मरूपमनाभासंस्वयंवेदनमक्षतम् ॥ ३० ॥ तस्मान्नजायतेकिंचित्परस्माद्वह्मणामुने ॥ कथंकिंलभ्यतेकेनयथोभ्यादिसकारणम् ॥ ३१ ॥

मित्यर्थः ॥ २६ ॥ किमपिप्रत्यक्षादिलौकिकमानसिद्धार्थविलक्षणमेवत्वानुभवेकगम्यतदुत्तमनिरतिशयानदस्वरूपंस्वयमेवसर्वसर्वस्यात्मासर्वचास्यात्मानइतिसर्वात्मकम् ॥ २७ ॥ व्यवहारदृष्टौआख्यानाख्यास्वरूपस्यशब्दतदर्थसर्ववस्तुस्वरूपस्यव्यक्ताव्यक्तस्वरूपस्यवात्स्यस्यत्वंप्रत्येवकथकारणताभवेत् ॥ परमार्थदृष्टौनिरासाप्रभादश निरासासप्रभाभिन्नदृष्टान्नस्वभावस्याद्वयस्यकथकारणताभवेत् ॥ किंचव्यवहारेअद्वयमसत्तद्वैतसत् ॥ परमार्थैल्वद्वयसत्तद्वैतमसत् ॥ नहिंसदसतोरपिकेनचिद्व्यस्परकार्यकारणतावक्तुंशक्येत्यर्थ ॥ २८ ॥ प्रमाणादिमानमेयमित्यात्मकजगन्नजायतेव्यवहारेआत्मनएवतदात्मत्वात् ॥ नश्चात्माआत्मनोऽजायतइत्यर्थ ॥ २९ ॥ ३० ॥ तथाचाध्यासपक्षेनकस्यचिज्जान्मादिविक्रियेतिकौटस्थ्यमेवसिद्धमित्युपसहरति ॥ तस्मादिति ॥ यत्सकारणमभ्यादिसयोक्ततदपिबिभर्षीजलानिरिक्तकथलभ्यतोकिवालभ्यतेनकिंचिन्नकथंचिदित्यर्थ ॥ ३१ ॥

ननु अस्वच्छभावस्यास्यतापलाप किमर्थं क्रियते स्वच्छचिद्रूपमेवास्यच्छजगद्भावकारणतापत्तियोग्यमितिकुतो न कल्प्येत तत्राह ॥ यदीति ॥ चित्कौटरथाद्वयत्वादिपरश्रुतिवि
द्वदनुभवविरोधात्तथा न कल्प्यत इति भावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ चिदभ्यासपक्षविनासार्गस्योपायांतरेणोपपत्तिरेव नास्तीत्याह ॥ नचेति ॥ १० ॥ उत्थितमिव ॥ ११ ॥ तत्संस्तकारण
कमेवेदजगदिति यदच्छावादिपक्षनिरस्यति ॥ कार्यमिति ॥ १२ ॥ यदिसन्मात्रैकरसतर्हि कथजगच्चिद्वैक्याद्यात्मकप्रतीयेत तत्राह ॥ व्योमपुष्पवदिति ॥
रूपपुष्पज्जगदशो विकल्पमात्रमित्यर्थः ॥ अस्तु तर्हि चिद्रूपमेव ब्रह्मकारणम् ॥ नच चिद्रूपैक्येददकार्यमिदकारणमिति विभाजकाभावः जन्मनाशयोरेव
विभाजकत्वोपपत्तेस्तत्राह ॥ वस्त्विति ॥ नवापटपटादिजागतवस्तुज्ञं चिद्रूपमुपपद्यते ॥ कुतः नाशैकनिष्ठत्वान्नाशनिघतत्वात् ॥ चितो हिनारो न चित्तासिध्यति ॥ नाशकाले चि

असत्वात्तेन परमेस्वच्छभावव्यवस्थता ॥ यदि कारणतापत्तियोग्यं शांतं पदं भवेत् ॥ ८ ॥ अनिगितमनाभासमप्रतर्क्यं कथं भवेत् ॥ अतो
नकारणं नैव बीजं ब्रह्म कदाचन ॥ ९ ॥ कार्यस्य कस्य चिन्नामतेन सर्गो न विद्यते ॥ नचान्यथोपपत्तिर्हि सर्गस्यास्योपपद्यते ॥ १० ॥ चिन्मा
त्रकहते तस्माज्जडसर्गो न विद्यते ॥ यदिदं दृश्यते किं चित्तच्चिद्वनमिवोत्थितम् ॥ ११ ॥ अहंभावजगच्छब्दशब्दार्थरसरंजनम् ॥ कार्यं
नकारणाभावात्पदार्थतूपपद्यते ॥ १२ ॥ द्विवैक्याद्यात्मकं व्योमपुष्पवत्स्वानुभूतितः ॥ वस्तुनाशैकनिष्ठत्वान्नवाज्ञमुपपद्यते ॥ १३ ॥
उपलंभकरो नाशो जन्मनस्तस्य वा कुतः ॥ अथ चैनं सदासंतं नित्यं नृचवेत्सिवा ॥ १४ ॥ पदार्थो घंतदेवरथमेकरूपेऽपि किं व्यथा ॥ उपलं
भस्तु यथा यमेवाचित्तं च मरुतिः ॥ १५ ॥ चित्तत्वं मात्रसत्तासिद्धिर्नैक्यं च नास्त्यलम् ॥ अतः पदार्थसत्ताया अभवे सति भूपते ॥ १६ ॥
असंभवाद्भावस्त्यनाहंताभावनास्ति ॥ अहंभावात्संभवतश्चित्तमन्यत्किमुच्यते ॥ १७ ॥

तः सत्वेनाशोको निर्विषयत्वात् ॥ नापि जडेन तस्य सिद्धावप्यसमर्थत्वादित्यर्थः ॥ १२ ॥ यदि तु चित्तो नाशो चिद्रूपवत्स्वपरप्रथायामन्य निरपेक्ष इति काश्चिद्द्वयान्न तत्राप्याह ॥
उपलंभकर इति ॥ चिद्रूपः स विनाशः स्वजन्मनस्तस्य स्वप्रतियोगिनो वा उपलंभकरः प्रकाशकः कुतः न हि स्वोपपत्तिस्तरुपूर्वकालिकप्रतियोगि चिद्वानाशो नोपलब्धुशक्यते ॥
नच तद्विषयानुपलभेत स्य नाशः स्वयमुत्पन्न इत्यनुभवि नृशक्यम् ॥ नच साक्षिणा तद्विषयत्वायोगादतस्तद्वेद्योत्पत्तिनाशयोर्जगतश्च ज्ञाज्ञमेवेति भावः ॥ ए
व जगतो जाड्ये सिद्धे कारणानिरूपणादकारकोत्पत्तौ सदैव जन्मस्य नित्यचननाशः स्याद्विषयोरपि निवारकाभावात् ॥ हेतुभावादिनृयदि निष्प्रमाणकमनुभवविरुद्धमपरिचयमे
व नित्योत्पत्तिनाशस्य भावमिदजगदिति वेत्ति अभ्युपगच्छति ॥ १४ ॥ तर्हि श्रुतिविद्वदनुभवसिद्धे अस्वच्छचिदेकहृषेतस्मिन् व्युपगम्यमाने तर्वा किं व्यथा किमर्थं पीडेत्यर्थः ॥ न
नु यदि सर्वविदेकरसतर्हि कथंचिद्विधेऽपि उपलंभस्तत्राह ॥ उपलंभस्त्विति ॥ १५ ॥ तर्हि चिदन्याच्चित्तमेव द्वितीयस्यास्तत्राह ॥ अत इत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥

मिन्नानां विभक्त्यभेदश्चिद्विश्रितत्वात्वेन नाहयभेदश्च नास्ति ॥ १८ ॥ शुद्धचिद्वदे सप्रधासु भागतकदापि जाड्यशार्पानामसिद्धेस्तद्भावनामप्युक्तमस्मिन् जीवरूपमपि ना
 स्य शैल्ययमाभीषयति राप्यत इत्यर्थः ॥ १९ ॥ तादृशात्तैषस्य साक्षात्तमनतमस्य नित्यविज्ञानमानदमस्य महीदेवविभक्त्यभेदशरिष्टमिदयादिसर्ववेदायस्तद्भावनोदेवननुभवादि
 सत्य ॥ तादृशश्चिरनतस्तथापि कदाचित्कदाचित् सर्वथाप्यन्तस्य परमिदोप्येतत्तथाशक्याह ॥ चेति तेति ॥ ब्रह्मचित्तनयाश्चेति तत्र साध्यैकसत्त्वत्वाच्चितादिद्वितिरपि स्वद्व
 बाधनत्वात्परमार्थमनस्य तिरिक्तपराशेषपसक्तिरित्यर्थः ॥ २० ॥ उक्तमर्थपरत्वेनोपसहृष्टमिति ॥ तेन मित्रेन सर्वदेवैर्भावनत्वात्तद्वैषासि तद्ब्रह्मभरोपमनेकमेकमेव सत्यसर्वजगत्त्वासत्स्य
 व्यपव नयति भासकृपाधिरपि यथास्थितमस्मिन् ब्रह्मैव विनिर्गमयतश्चावशिष्टमित्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥ नृनिर्भावासिष्ठमन्तात्तयमपकरोति ० पू० सततमस्मिन्तम संग ॥ १० ॥
 चिन्तास्मादिदोपस्य दर्शकायायित्तरान् ॥ चेत्त्यासत्ताश्चिन्ताकावर्द्धयैति वक्ष्यते ॥ १ ॥ ननु आलोके सति रूपशरीरसत्त्वेषु चित्तचित्तलक्ष्यस्य चाप्रधादयते नास्ति ॥ तद्य
 इति चित्तमद्रूपनास्त्यतान् च भिन्नात् ॥ निर्वांसनशांतमनामौनीपरमभोमय ॥ १८ ॥ सदेहोवाविदेहोवासावस्योप्यवलोपम ॥
 सप्रधाच्युद्धचिद्वदप्यथाभावसिद्धित ॥ १९ ॥ भावनान्भावतश्चित्तनास्त्येवाहमिति स्वयम् ॥ एवमस्मैति वेदार्थभावनान्दनुभूति ॥
 चित्ताधिकसत्त्वत्वाच्चित्तानामेकविद्यते ॥ २० ॥ तेनासिनिर्मलमकारणमादिमुक्ततद्भक्तशाश्वतमशेषमनेकमेकम् ॥ शुन्यनिरामय
 मसत्सदनादिमप्यसर्वजगच्चिदपि वक्ष्यया स्थिततत् ॥ २१ ॥ ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजप्रभाधननामसमनव
 तितम संग ॥ १७ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ शिखिध्वजउवाच ॥ ॥ चित्तनास्तीति मेवोद्योययायुक्त्या स्फुटमवेत् ॥ तामन्यामयवावूहि बुद्धन
 निपुणमया ॥ १ ॥ ॥ पुनउवाच ॥ ॥ चित्तनास्त्येव देराजन्कदाचित्किंचन एकचित् ॥ यच्चटचित्तवद्राति तद्ब्रह्माभिधमव्ययम् ॥ २ ॥

विचित्तमनाकारकत्तिकथाप्यतर्हीपनाशद्वपुनराप्यमात्रम् ॥ किंचसचित्ताएव सचेतनाश्चिन्तास्तचेतनालोकेकमसिद्धालाधदिजीवमृत्कानटचित्तास्तीह यदादिसदचेत
 ना सप्रधार ॥ नवतथाद्वयत ॥ किंचसचित्तिन्निरतिशयानरक्षणापरमपुरुषार्थं शास्त्रफलमनुभविगुशक्यनास्ति ॥ नवाननुभूयमान कश्चित्पुरुषार्थानामभवति ॥ कि
 चमत्ताकारचित्तमवचित्तबाधतअभ्युद्धा ॥ नाय ॥ स्वात्मनिक्रियाधिराधात ॥ महिरासदद्वैत्यमि स्वात्मन्यप्युशक्तोति ॥ नदीतीय ॥ तदाप्यस्त्यजगतस्तद्वाधकत्वायोगा
 र ॥ चित्तद्वयमिति रक्तस्य रक्तैनापकत्वाप्रसिद्धेष्टुवोपसुदन्त्याधानवतारात् ॥ ब्रह्मणस्तत्तादेव सत्तायकत्वमेव नवाधकत्वमिति चित्तबाधो निरर्थको बुष्करः स्ववानुभवपराहृतभ्ये
 स्यापाराकानि रासनशेषादयकाभोराआपुच्छति ॥ चित्तमिति ॥ नवापुक्तमेव युक्तिविशदीकृत्यमूहि ॥ अथवा तादृश्यात बुपयुक्तानदीप्यसर्वाशकानि वारणसमर्थाच्युक्ति
 र्धातय ॥ निरप्यद्वयम् ॥ १ ॥ तत्र सप्रधापराद्वारणचिन्ताबाधोपपत्तिर्युक्तिरुक्तुमाश्रित्यासत्तत्ताद्विधानमसत्तावसत्त्वेषमतिजानीति ॥ चित्तमिति ॥ कदाचित्काटेक
 चिद्वारकिंचिद्वन्तावताधचित्तनास्ति ॥ २ ॥

नायुक्तिमाह ॥ अत इति ॥ यत् सर्वचित्तादिजगदज्ञानात्मकज्ञानेनाज्ञानबाधेन हेतुना न विद्यते अतो हेतो रित्यर्थः ॥ अयं भावः ॥ भवेदयं स्वात्मनिक्रियाविरोधो यथा ज्ञानबाधा
 चित्तादिबाधोऽप्यस्यात् ॥ अज्ञानबाध एव तु सर्वदत्तकार्यतत्त्वधावरणविधेयादिसर्वनिवृत्तिरूपस्तस्मिन्सति चित्तनास्त्वेति प्रतिज्ञातार्थोऽर्थसिद्ध एव ॥ अत एव न पुनराध्यादि
 दोषप्रसक्तिरज्ञानस्यैव सर्वाध्यप्रयोजकस्यापगमात् ॥ स्वप्रकाशपूर्णानन्दपरिशेषेण निरतिशयपुरुषार्थसिद्धेश्च ॥ न च चित्ताधीना चेतनता किं त्वभिध्यक्तचिदधीना सा च जीव
 न्मुक्तेषु चित्तनाशेऽप्यस्तेवेति नाचेतनत्वप्रसङ्गः ॥ न च चित्तनाशो तस्मृता चिदभिध्यक्तिरप्येति ॥ अनाभिध्यक्तेरज्ञानावरणकृतत्वेन तदपगमे चित्तोऽभिध्यक्तेः स्याभाविकत्वेनानपाया
 त् ॥ न हि बाधुना धनापसारणेन कृतस्यार्थाभिध्यक्तिः शरदिवायूपरमे अपैतीति सर्वदोषपरिहार इति ॥ ३ ॥ प्रथमप्रतिज्ञासमर्थितानि गमय्य द्वितीया मुपादत्ते ॥ नास्त्वेवेति ॥ त
 त्समर्थनाय यत्र त्वस्य सर्वार्थत्वेनाभूतत्वेन कपरयेदिति श्रुतिप्रमाणायति ॥ केनेति ॥ ४ ॥ नतिरोधो न चेत्यतिर्न बद्धो न च साधक इति श्रुतिरपि तत्र यमानमित्याशयेनाह ॥ महाप्र
 लयेति ॥ महाप्रलयः प्राकृतस्तदुत्तरपुराणादिप्रसिद्धे सर्गादौ यदितो दितमेव तर्हि चित्तनास्त्वेवेति प्रतिज्ञावाक्येऽप्यत्र चेदचित्तवद्गतीति निर्देशः कृतस्तत्राह ॥ निर्देशस्त्विति
 अतोऽज्ञानात्मकं यत्तज्जगदेव न विद्यते ॥ तत्राहं त्वं तदित्यादिकल्पिताः कलनाः कुतः ॥ ३ ॥ नास्त्येव जगदेवेदं यच्चेदं किंच नोदितम् ॥ ब्रह्मै
 वास्तीह सकलं केन तद्बुध्यते कथम् ॥ ४ ॥ महाप्रलयसर्गादावेवेदं नोदितं जगत् ॥ निर्देशस्त्वित्यदमित्यत्र त्वद्वाधाप्यमयाकृतः ॥ ५ ॥ उपादा
 नात्मकादीनां कारणानामभावतः ॥ अकारणं च भावानामशेषाणां त्वसंभवात् ॥ ६ ॥ एवमज्ञानबुद्ध्यात्मजगत्तस्मान्नाविद्यते ॥ तस्मा
 द्यदिदमाभातिभासन्नं ब्रह्म तेन तत् ॥ ७ ॥ अनाख्येनाकृतौ देवे करोतीदमिति त्वसत् ॥ भाषितं नोपपत्त्यात्मनः सत्त्वं नानुभूयते ॥ ८ ॥ अना
 ख्योऽप्रतिषेधः स्वात्मानिराकारोऽर्द्धश्वरः ॥ सकरोति जगदिति हासायैव वचोऽधियाम् ॥ ९ ॥ अनेनैव प्रयोगेण राजंश्चित्तं न विद्यते ॥ जग
 देवनसत्साधोऽपुनश्चित्तादितद्गतम् ॥ १० ॥ चेतो हि वासनामात्रं वास्येतु सति वासना ॥ वास्यं जगत्तदेवा स दत्तश्चित्तास्तिता कुतः ॥ ११ ॥
 यदिदं क्वचित् ब्रह्म स्वयमात्मात्मनात्मनि ॥ कृतं तस्यैव तेनैव चित्तमित्यादिनामकम् ॥ १२ ॥
 शयेनाह ॥ उपादानेति ॥ ६ ॥ द्वितीयप्रतिज्ञानिगमयति ॥ तस्मादिति ॥ ७ ॥ ननु यदिसर्गादिनास्त्वेव तर्हि तदात्मानः स्वयमकुरुत एकोऽवशी सर्वभूतानरात्मा एकं बीजं बहुधा यः
 करोति कर्ता भोक्ता महेश्वर इत्यादि श्रुतिस्मृतिवादानागतानि रतिचेने हेतुना नोति श्रुत्यपेक्षितनिषेधसमर्पणना द्वैतव्युत्पादना र्थावादेनैव गतिर्न तत्त्वा र्थेत्याशयेनाह ॥ अनाख्ये
 इति ॥ अनाख्येनामरहितेन अनाकृतौ रूपरहितेषु क्तिशून्यत्वान्नोपपत्त्यात्मनिकलनिक्रियमित्यादितात्त्विकश्रुतिविद्वदनुभववाधितत्वान्मसत्यलौकिकैरपि नानुभूयते ॥ ८ ॥
 शीतवातादिप्रतिघातवारणाय गृहादिनिर्माणप्रसिद्धम् ईश्वरस्त्वप्रतिषेधः करोतीति अधिघातात्सर्वशून्यत्वानामर्थावादानां सर्वज्ञस्य दृष्ट्या चेटो किं हर्षासाधेवेत्यर्थः ॥ ९ ॥ एवं जगत्स
 र्गासिद्धौ प्रतिज्ञातार्थसिद्धिरित्याह ॥ अनेनैवेति ॥ यदा जगदेवन सत्तदा तदन्तर्गतं चित्तादिकृतः स दित्यर्थः ॥ १० ॥ जगदसत्त्वे विषयासत्त्वादपि चित्तासत्त्वसिद्धिरित्याह ॥ चेतो
 हीति ॥ वास्येवा सना कर्मणि विषये ॥ ११ ॥ तर्हि चित्तादिव्यवहारस्य को विषय इति चेन्मायोपहितब्रह्मैवेत्याह ॥ यदिदमिति ॥ नास्मात्संघोनामकम् ॥ १२ ॥

जतो हि वासनाभाषमिति श्लोकम्याचष्टे ॥ जगदिति ॥ दस्यं वासमिति दर्शनानुसारिणी वासनेति यो जनार्थम् ॥ कारणभावात्तदतिविषयवाधेनिर्धयवासानास्थित्ययोगादिति
 भावः ॥ १३ ॥ यद्विरक्तजरीति श्लोकवधिरस्यार्थद्वयात्तत्फलवृणनपरतयाप्याचष्टे ॥ अतमिति ॥ १४ ॥ मायातत्त्वदृशाधिभ्याचष्टे ॥ यत्किंचिदिति ॥ परमाकारादुपेक्ष
 दारोप्यत्किंचिदतिर्धर्वायमायाकथम् ॥ इत्यस्यप्यम् ॥ १५ ॥ अरोपानर्थकारिणी अर्हजगदित्येपापतिवर्षिर्धेतुसाक्षिणोऽयमस्त्वयमस्मि धीमता इति नूननिश्चयेनेत्यर्थम् ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥ ॥ यदितोत्सव्यार्हजगदतिरिति स मेवार्हकस्याभावाद् ॥ लोकेति ॥ दस्यस्य बलुनः प्रकृत्या दित्वात्तन्मादिबिम्बि पारहितत्वात्कोटस्य बाह्योक्तो वाशा अतो वा
 लानुगतोऽपि बाहोऽप्यपराहन्निरेणाप्यम् ॥ १९ ॥ साकारस्य स्पृहस्य प्रतिपाद्यते व्याकृतोऽप्यस्य जगदलोकाभावात्तु निति सिद्धिमात्रं प्रलयारम्भोऽप्युक्तमेव प्रलयार्थावि
 जगद्व्यभिदवास्त्यतदेवोत्पन्नमेव नो ॥ कारणभावात् पूर्वमेवातिश्रितताकृत ॥ १३ ॥ अतश्चिद्व्योममात्रात्मपरमाकाशानात्मकम् ॥
 स्फारवेदनमेवेदकवत्पत्तिकुतो जगत् ॥ १४ ॥ यत्किंचित्परमाकाशइत्येकवचकवापते ॥ चिदादर्शनजातत्वात्तच्चित्तनो जगत्किं वा
 ॥ १५ ॥ अहत्त्वजगदित्येपापतिवर्तिर्वाक्यवी ॥ मिथ्यास्त्वहत्त्वमातिनूनमेऽंशपकारिणी ॥ १६ ॥ वास्त्यस्य जगतोऽभावात्प्रतीना
 स्येव वासना ॥ अवकादात्मकचित्तकोटिशकृत्कथम् ॥ १७ ॥ अप्रबुद्धरवगतचित्तदस्य मिदं जगत् ॥ असच्चित्तनिराकारपूर्वमुत्पन्न
 मेव नो ॥ १८ ॥ नोत्पन्नकारणभावात्सर्गादाववसवंदा ॥ लोकशास्त्रानुभवतो न च दस्यस्य बलुन ॥ १९ ॥ अनादित्वमजत्ववास्त्येव
 वायुपपद्यते ॥ साकारस्यास्य जगतस्पृहस्य प्रतिपाद्यते ॥ २० ॥ समत्तकारणभावाद्योक्ताशास्त्रानुभूतिभिः ॥ युज्यते च निराकर्तुं न
 महाप्रलयदय ॥ २१ ॥ शास्त्रानुभववेदायसिद्धांतिकेन योपि वा ॥ प्रलयाश्च न सतीति वत्पुन्यन्तत्तकएव च ॥ २२ ॥ लोकशास्त्राणि वे
 दाश्च प्रमाणं यस्य नोमते ॥ असम्यक्तोऽयतिमूढससज्जनजनसंश्रयेत् ॥ २३ ॥ न च स प्रतिपत्स्यास्य दस्यस्य प्रतिपक्षचित् ॥ कारणमवितुश
 कसाकारस्य निराकृति ॥ २४ ॥ इत्यमालक्ष्यमाणतत्तदेव सततमुने ॥ न च नार्थाकिं वाकारिभवेत्येवमिदं जगत् ॥ २५ ॥

कारणनिराकर्तुं युज्यते निराकरणेऽप्यदकस्य सत्कारणभावादित्यप्यम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ लोकवेदप्रयागोऽस्य योऽपि हिर्बुद्धिक्वायवीरस्य दित्याह ॥ लोकद्विति ॥ अ
 स्यार्थकेऽल्लोकाभावात्प्रत्ययभावाकिं भ्योऽप्यतिमूढम् ॥ २३ ॥ हीर्बुद्ध्युक्तमल्लकारणभावात्प्रत्ययानुपपत्त्यतीतमाह ॥ न च वेति ॥ २४ ॥ निराकारमल्लकारणकत्वादिभ्यास्तु नु
 तल्लक्षणं प्रत्ययभावादिभ्यामप्यतिश्रितारोपणं भावेन जगतोऽप्रकृत्या विषयकस्य भावनायामवगतस्य दिति पाणुकमेव ॥ इत्यं ब्रह्मभाष्यतया काठस्य भाषाजगत्प्रवृत्तौ भूतत्वा
 न्यूनभावादिकिं यासवर्धमवस्येवेति न लोकादिति ॥ परमार्थतोऽप्रकृत्या नूतनेति नूतनत्वेऽपि सिद्धेऽप्यत्रोपेक्षेऽपि योऽपि यथाशक्त्याह ॥ इत्यप्यमिति ॥ इत्यप्यमिति ॥ २५ ॥

इदानीं सर्वसर्गश्रुतीनां तिनेतीत्यादि निराकरणश्रुतीनां च तात्पर्यार्थदीकृत्योपसंहरति ॥ तस्मादित्यादिभिः ॥ पूर्वार्थवच्चतनिरंशं च तस्येति पूर्वार्थनिरंशतः ॥ षष्ठ्यन्तात्सर्ववि
भक्तिकस्तसिः ॥ २६ ॥ सर्वरूपस्य पूर्णस्वभावस्य ब्रह्मणः स्वतो विनैव शास्त्रं यदात्मकचर्चनं तत्स्वकवपुःस्वरूपमेव सर्गप्रलपदं कृजगदिवक्षणं यावदज्ञानकालज्ञानमिति सर्वस्यै
श्रुतीनामर्थः ॥ तदेव स्वरूपक्षणात्तरेतच्च मस्यादिशास्त्रमनुसृत्य बुद्धं सद्ब्रह्मैव निर्गतं द्वैतात्मनिरस्वभावे आलोहनिनेति नेतीत्यादि द्वैतनिषेधश्रुतेस्तात्पर्यार्थं इति धो ज्यम् ॥ २७ ॥ २८ ॥
अतः शास्त्रीयबोधोऽतः ॥ २९ ॥ एवं ज्ञातसर्वजगत्प्रशातं सन्निरालव निराधारमजयथा स्थितसद्ब्रह्मैव ॥ इदमज्ञादृष्टं यतु अत्यन्तासत्त्वान्ना अनानपि चन ॥ अतो यथा स्थितं व्य

तस्मादिदं निरंशस्य चिद्विशोपतिपाकृतेः ॥ निराकृतेरन्तस्य पूर्वानि पूर्वानिरंशतः ॥ २६ ॥ ब्रह्मणः स्वरूपस्य शांतस्यान्तस्य यत्समम् ॥ स्व
तएवात्मकचर्चनं सर्गप्रलपदं यदुक्त् ॥ २७ ॥ स्वकं वपुश्चर्चनेनैव ज्ञातं जगदिवक्षणम् ॥ क्षणांतरानुबुद्धं सद्ब्रह्मैवास्तो निरात्मनि ॥ २८ ॥ ब्रह्मै
वेदमतः सर्वैकचित्तजगदादिधीः ॥ काचित्तादिकचित्तादिकद्वैतैक्यादिकल्पना ॥ २९ ॥ सर्वानिरालंबमजं प्रशांतमनादिरित्यात्मयथा
स्थितं सत् ॥ इदं तु नानेव न चाप्यनाना यथा स्थितं तिष्ठसु काष्ठमौनम् ॥ ३० ॥ इत्यार्षे वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजाव
बोधननाम अष्टनवतितमः सर्गः ॥ १८ ॥ ६३ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ न शो मोहः स्मृतिर्लब्धात्वस्य सादान्महामुने ॥ स्थि
तोऽस्मि गतसंदेहो विश्रान्तमतिरात्मवान् ॥ १ ॥ ज्ञातज्ञेयो महामौनो तर्पो मायामहार्णवः ॥ शांतो ह मनहं रूपोद्भूतः स्थितोऽस्मि निरात्मयः
॥ २ ॥ अहो नु सुचिरं कालं प्रभातो हं भवां बुधौ ॥ स्थानमक्षयमदुष्यमधुना प्राप्तवानहम् ॥ ३ ॥ एवं स्थिते मुनेनास्ति साहं तादृजगच्च य
म् ॥ मूर्खबुद्धमिदं भातियत्तद्ब्रह्मेति वेदमहम् ॥ ४ ॥ कुंभ उवाच ॥ जगदेव न यत्रास्ते तत्राहं त्वं विभासनम् ॥ इत्थं मं वरसंसारककु
तः कीदृशः कथम् ॥ ५ ॥ यथा स्थितव्यवहृतिर्मौनी शांतमना मुनिः ॥ सौम्यार्णवो देरावर्त्तपरिस्पंदवदस्त्वभो ॥ ६ ॥

वहरंस्तत्त्वतः सुकाष्ठमौनो वागादिव्यापारशून्यस्तिष्ठेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ॥ इति श्रीवासिष्ठमन्तात्पर्यप्रकाशे नि० पू० अष्टनवतितमः सर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ प्र
बुद्धोऽपि नरेन्द्रोऽयमूयः कुंभेन बोध्यते ॥ स्थूणा निखननन्यायाद्बोधोऽस्य सुदृढोऽस्त्विति ॥ १ ॥ एवमो धिगोराजाऽप्यदेशजन्यज्ञानेन सर्वसंदेहादिबीजं त्याज्ज्ञानं नष्टमिति श्रुत्पदार्थं
यति ॥ नष्टइत्यादिना ॥ विस्मृतात्मनः साक्षात्कार एव सत्यतिरिक्त्युच्यते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मूर्खबुद्धमिदं साहं तादृजगच्च यन्ति ॥ ४ ॥ कुंभस्तद्वक्तृमैवानुभोदमान उवाच ॥ ज
गदेवेत्यादि ॥ अवरससारोऽयं धर्वा नगरव्यवहारः ॥ किं वृत्तान्त्यधिकरणमिति तदृष्टांतप्रकारप्रतिक्षेपार्थानि ॥ ५ ॥ सौम्यार्णवो देरप्रशांतो यथावर्त्तपरिस्पंदस्तद्वास्तुतिष्ठ ॥ ६ ॥

शब्दायात्सार्थांस्वरूपं न भोमपर्युष्यमेव ॥ १॥ चिद्व्यवस्थितानामकथ्यात्स्वरूपं न भोमपर्युष्यमेव कथयते तत्राकथयमेव दीप्यते ॥ ८॥ यथा नमोसि अवाङ्मुखीष्टं तदनीतक
 दाहकासास्निषाददृष्टिष्वेककदाशातीतप्राप्तसौख्यलोककथनमस्तथातद्विषयः ॥ ९॥ यथासमस्त्यहंकारात्सास्त्वयं सकलभाषायास्त्वयं व्यत्यहंकारोपि ॥ एतौ समष्टिभ्य
 टिबधस्तन्मास्यवेदीतद्विमानतस्तस्यावेदनायसौ ॥ १०॥ तदेव स्पष्टमाह ॥ अहमित्येवेति ॥ ११॥ कोटीमोक्षाभाह ॥ यदिति ॥ सशपर्यायेण सतावधयोऽसकल
 नासाक्षिभूतस्वरूपेन तदेव सद्रूपकेवलत्वेकैकव्यवस्थादस्य ॥ १२॥ सिद्धिर्गोक्ष ॥ आपदोषध ॥ सत्वमहमेवानहमिति शुद्धकेवलव्यवस्थायाधवाभाव ॥ १३॥ शु

ब्रह्मरूपमिदं शांतमित्यमस्मिन् यथा स्थितम् ॥ अहंजगदिदं चेशब्दायात्तन्भोमयम् ॥ ७॥ इदमाद्यतरहितसर्वससारनामकम् ॥ चि
 द्ब्रमलक्षितानामात्मनाम कथकथायते ॥ ८॥ सन्निवेशदशशातीतदक्षिकनकयथा ॥ जगदाद्यर्थसशातीतवक्षेदविद्यते तथा ॥ ९॥ यथा
 स्वयम् सकल स्वयनामतयैव हि ॥ एतौ स्ववेदनायतौ यधमोऽसौ व्यवस्थितौ ॥ १०॥ अहमित्येव सकल्यो यथायाति विनाशिनं ॥ नाह
 मित्येव सकल्यं भोक्षाय विमलान्ते ॥ ११॥ यद्वधमोक्षसकल्यशब्दायानां सदासताम् ॥ स्वरूपवेदनतस्तत्केवलत्वकथ्यते ॥ १२॥
 अनहंवेदनसिद्धिरहंवेदनमापद ॥ सोहमेवानहमिति शुद्धयोधो भवात्मवान् ॥ १३॥ असकल्यनमात्रेण सन्त्यज्ञानोदयात्मना ॥ सक
 ल्य क्षीयते सिद्धौ स्वयमेवासदात्मक ॥ १४॥ अत्रतर्कस्वरूपे हिनास्तिकारणताशिवं ॥ कारणभावात् कायपदार्थोपनिविद्यते ॥ १५॥
 पदायाभावसिद्धौ वेदनानोपपद्यते ॥ कारणभावात् नित्यमहंभावस्य नोदय ॥ १६॥ अहंभावा नुदयत ससार कस्य कीदृश ॥ ससार
 भावात् सर्वपरमेवावशिष्यते ॥ १७॥ यदिदं भासते तत्सत्परमेवात्मनि स्थितम् ॥ परंपरंपरपूर्णसममेव विजृम्भते ॥ १८॥ तेन निस्तिमि
 तसर्वशिलाकीर्णमिवाचलम् ॥ विद्धिरश्मिभयाकारमिव ब्रह्मजगत्स्थितम् ॥ १९॥

दशोपधसकल्यसंयासिद्धीत्याह ॥ असकल्यमेति ॥ १३॥ शुद्धस्वकारणत्वात्समागच्छुपपदार्थाभावस्तदभाविभ्ययात्सकल्यक्षय सकल्यनाशाहं भावक्षयस्तत्रक्षया
 ज्जीवभावादि ससारक्षयस्तत्र व्यसक्तमात्राशेषदक्षिकयमाह ॥ अत्रतर्कस्य दक्षिणमि ॥ १५॥ १६॥ १७॥ पागपियमिदं जगदाकारेण भासते तत्परमार्थतो ब्रह्मेव तस्या स्थिततत्त्वमे
 धेन यनापूर्वमिदं तत्त्वमात्रे स्थितपरमेव परेणापूर्णसमस्त्यप्येव विजृम्भते यकटीभाषति ॥ १८॥ तेन सर्वैककथने हेतुना ॥ ब्रह्मशिलायाकीर्णीनि विहितब्रह्मशिलाद्वरमिमांस्त
 ददृश ॥ तत्र यधमजगत्स्थिततद्ब्रह्ममकिरिदमयमर्थावभाकारसहस्रमिष ॥ १९॥

मुक्तौ तर्हि कथं स्थिततादाह ॥ पुरइति ॥ सदेव सददर्शनो दत्तसन्मयम् ॥ २० ॥ कथं तर्ह्येवं जगत्स्य दम्पत्ययस्तत्राह ॥ छायेति ॥ यथा वज्रशिलोदरे प्रतिबिम्बपुरुषोऽस्य दम्पानप
वस्य देवतेतद्वत्स्यदि ॥ २१ ॥ सम्यग्ज्ञानप्रबोधस्योदये बाह्यालोको आंतरात्मनस्काराश्च नीरसानिःसारा इत्यागमप्रमाणजा स्थिरभावनाभावतितामेव निर्वर्णहेतुत्वात् निर्व
णविदुः ॥ २२ ॥ जगच्छब्दार्थरहिततयः पश्यति स पश्यतीति यदुक्तं नृदृष्टौ तद्विदृष्टोति ॥ यथेति ॥ रवगत प्रकाशो यथा दीपायाकारसन्निवेशा विनास्ति यथा वाक्यकटादिसन्निवे
शानिर्मुक्तहेमास्ति तथा जगदप्यसन्निवेशब्रह्मास्तीति स भावनीयमित्यर्थः ॥ २३ ॥ रूपा लोकमनस्कारा इत्येतदपि विदृष्टोति ॥ नीरसा इति ॥ ब्रह्मरूपिणो बोधाद्ब्रह्मभूतस्य जग
तो जगत्स्य यकारिणो रूपा लोको कमनस्कारानीरसा कोर्य असदाभासा भवतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ यथा बहून्पितरणादीनि समुद्रे ऊर्मिशब्दार्थरहितमवमान्न भवति तथा बहून्पि
स्तुतिज्ञानोदये निर्गवद्वल्लोकमेव भवतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ सर्गशब्दार्थभेदा बोधसर्गपरब्रह्मणोरैक्यमेवेति व्यतिहारेण द्रव्यति ॥ सर्ग एवेति ॥ हि यस्मात्तदृष एव सर्ववत्त्वं ब्रह्मेत्यादि श्रौत
पुरःसंकल्पकेन पृथक्संकल्पनगत्स्य यत् ॥ रूपं तद्विद्विजगतः स्वादच्छंसदसन्मयम् ॥ २० ॥ छाया पुरुषवत्स्य दिशां तं निर्मनं जगत् ॥ जगच्छ
ब्दार्थरहिततयः पश्यति स पश्यति ॥ २१ ॥ रूपा लोकमनस्कारानीरसागमभावना ॥ सम्यग्ज्ञानावबोधस्य निर्वर्णवैविध्यवृद्धाः ॥ २२ ॥ यथा
स्ति वा तानिःस्पंदो यथा स्ति रवगतो पिवा ॥ यथा हेमासन्निवेशमस्ति ब्रह्म जगत्तथा ॥ २३ ॥ नीरसा असदाभासा जगत्स्य यकारिणः ॥ रूपा
लोकमनस्काराः संतो मेव ब्रह्मरूपिणः ॥ २४ ॥ ऊर्मिशब्दार्थरहितं यादृगं बुबहून्पि ॥ सर्गशब्दार्थरहितं नादब्रह्म निःसर्गवत् ॥ २५ ॥ सर्ग एव
परब्रह्म परब्रह्मैव सर्गदृक् ॥ सर्गशब्दार्थरहितो वाक्यार्थस्त्वेव शाश्वतः ॥ २६ ॥ ब्रह्मशब्दार्थसंपत्तौ सर्गशब्दार्थधीः कृतः ॥ सर्गशब्दार्थसंस्ति
द्वौ ब्रह्मशब्दार्थधीः कृतः ॥ २७ ॥ समस्तशब्दशब्दार्थभावनाभावनोदयम् ॥ शुद्धतिष्ठति चिद्बोम ब्रह्मशब्देन कथ्यते ॥ २८ ॥ सम्यग्दर्शन
संसिद्धावभयोरप्यवेदने ॥ यच्छिष्टमजरं शांतं तो वा विनिवर्तते ॥ २९ ॥ संशांतं सर्वान्मकवेदनौघमस्ति दम्पकालकस्वरूपम् ॥ यथा
स्थितं सर्वजगत्स्वरूपं पाषाणरूपं च परं द्वा रूपम् ॥ ३० ॥ इ० वा० वा० दे० मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजावबोधनं नाम नवनवतितमः
सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ४४ ॥ शिखिध्वज उवाच ॥ एवं चेत्तन्मम हाबुद्धेयादृशं कारणं परम् ॥ कार्यतादृशमेवेदं जगदित्येव वेद्व्यहम् ॥ १ ॥
वाक्यार्थः ॥ २६ ॥ बृहणान्नस्तेति ब्रह्मशब्दस्यार्थसंपत्तावेव सर्गशब्दार्थधीलौकिकता एव सर्गानामरूपयोर्विसर्गस्यागइति सर्गशब्दार्थसंपत्तौ चिद्विधपरिच्छेदनिवृत्तेर्बृह
धालार्थानुसारि ब्रह्मशब्दार्थनाकतेत्यनयोरेकार्थत्वेत्यर्थः ॥ २७ ॥ ब्रह्मशब्दस्य तर्ह्यशब्देव स्तुतिकथप्रवृत्तिस्तत्राह ॥ समसेति ॥ अल्पस्यापि परिच्छेदस्याभ्युपगमे बृहधाल
र्थसंकोचापत्तेरशब्दशब्देन वतादृशमेव ब्रह्मशब्देन कथयत इत्यर्थः ॥ २८ ॥ अथवा जगच्छब्दस्येव ब्रह्मशब्दस्यापि वाक्यार्थवदनेन चरलक्षणाया अत्र ब्रह्मार्थसम्यग्दर्शनसिद्धौ
यच्छिष्टवस्तुततो ब्रह्मशब्दादिवागपि निवर्तत इत्यर्थः ॥ २९ ॥ हे राजन इदं सर्वजगत्स्वरूपं या स्थितयदस्ति तदप्यतिदृढत्वाद्ब्रजपाषाणरूपपरब्रह्मस्वरूपमस्येव ॥ यदापीदं जग
दज्ञानेन संशांतं सर्वान्मकवेदनौघस्य पन्नतदापि एकाल्मकस्वरूपसदस्येवेति ब्रह्म जगतोरैक्यसत्तेति न कस्याप्यसत्त्वमित्यर्थः ॥ ३० ॥ इति श्री वासिष्ठम० तात्पर्यमकाशे नि०
पू० नवनवतितमः सर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ४४ ॥ वायं ते ब्रह्मवत्सत्त्वजगत्तु ब्रह्मसत्तया ॥ जन्मादिविक्रियाऽसृष्ट्यब्रह्मैव सदिति यते ॥ १ ॥ यद्विब्रह्म जगतोरैक्यसत्ता तर्हि तया सत्त
या ब्रह्मैव जगदपि परमार्थसत्यकिन स्यात् मिथ्यावस्तुनो हिकारणदुर्निहप सत्यस्य तु सत्यब्रह्मैव कारणसंभवति तुल्यत्वादि तिराजाशक्ते ॥ एवंचेदिति ॥ १ ॥

सत्समापारापल्लुदस्ततर्षकमवमसत्ताकमगतः कारणभावेत् ॥ यत्तु निगुणपरसत्तानुपनीवि अद्वयत्वात्पूर्वकालाभावेन पुण्यचित्तव्युत्पत्तिर्धकारघतस्मात्कार्यकुत्रोभवे
यतस्तस्मैसाकस्यारित्यय ॥ २ ॥ अस्तु निर्गतमस्थितभापारापल्लमेव जगतः कारणमिति चेत्तथाप्याह ॥ नेवेति ॥ इदं निर्धरोपभापारापल्लकारणतत्कार्यजगच्छनास्ति ॥ भाषाद
स्तीषमयातच्छ्रुतलत्कापाणां सद्भावोपममाणापरमार्थदृष्ट्यानुसंधविद्वजगच्छांतमजमेवेत्यय ॥ तथाचोक्तवार्तिके ॥ अविद्यास्तीत्यविद्यायामेवासित्वाप्रकल्प्यते ॥ ब्रह्मद
स्यात्सविषयनकयधनयुज्यतइति ॥ ३ ॥ अजातेन वशादस्य वसतिरित्याह ॥ कायतइति ॥ ४ ॥ कुत्रोन जायते तथाह ॥ बीजमेवेति ॥ तमबीजाभावेऽपितदेवबीजार्कनस्या
समाह ॥ अपरकयमिति ॥ भूकुनस्तमबीजावित्त्वभाष्यदतिषेधमाणासिद्धतदुचितदेशकालाभावादित्याह ॥ देशेति ॥ तर्हि ब्रह्मणे चरपरमेष्ठनभहेतुपादानकारणगोचरास्तु न वि
रोधादित्याह ॥ अर्कार्थेति ॥ यस्य प्रमाणस्य कथुकर्मादिकारकभाष्यविरोधि ब्रह्मविषयत्वेनेतुपादानकारणयोऽपमाजायतइतिकथयकुंराक्यमित्यर्थ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अत
॥ कुमुदवाच ॥ यत्र कारणतानस्य कार्यतदुपपद्यते ॥ यत्र कारणमेवादीतस्मात्कार्यकुतो भवेत् ॥ २ ॥ नेहास्तिकारणार्थिचिन्ता च
कार्यकदाचन ॥ विषमानमिदं सर्वसर्वशान्तमजं जगत् ॥ ३ ॥ जायते कारणतत्कार्ययत्तत्कारणवद्भवेत् ॥ यन्न जायत एवेह तस्मिन् सदृ
शताकुल ॥ ४ ॥ बीजमेवनयस्य किं तत्कार्यवद्जायते ॥ अजतकर्मनारस्य च यत्तस्य केव बीजता ॥ ५ ॥ देशकालवशात्सर्वहेतुमत
प्रमाणागा ॥ अकतुबक्षविषय प्रमाकारणयोऽक्यम् ॥ ६ ॥ अकतुकर्मकरणेनास्तिकारणताशिवे ॥ तस्मात्तत्कारणनास्ति जगच्छ
व्यायवेदनम् ॥ ७ ॥ ब्रह्मेव त्वत्स्वरूपस्य तस्य तर्धारयत्तत् ॥ असम्बन्धार्थि विषयतदेव जगदाचितम् ॥ ८ ॥ चिन्मात्रमजरशांतयदं क
तत्त्वमप्यते ॥ तेनैवायजगद्दससच्छांतं बुद्ध्यते वपु ॥ ९ ॥ अन्यदेव च यो भावश्चेतस एयि वीपते ॥ स एव नाश कथित स्वांनुभूतश्च पृंढि
ते ॥ १० ॥ चित्तनाशस्तस्मावतहि चिन्नाशात्मकं नृप ॥ स्थणनाशो यत कल्पचित्तशब्देन कथ्यते ॥ ११ ॥ असकल्पनमात्रेण सन्धुद्धानो
दयात्मना ॥ सकल्पस्तीयते सिद्धात्स्वयमेवासदात्मक ॥ १२ ॥ नाशैवांगीकृताभावपदविश्वहिकथ्यते ॥ विषमानकयतत्स्यान्ननुता
मरसेत्सृण ॥ १३ ॥ इजावुत्सिप्य यो दूतेश्चोस्मीति यशगिरा ॥ कयसविप्रो भवति विप्रवत्त्वस्य कीदृशम् ॥ १४ ॥ विदत्तधातुरत्युच्चैर्ष
तोस्मिति विरोति य ॥ स्तुतिमेवागतविद्विजिविनतस्य स अभम ॥ १५ ॥

एवमद्वयमुदकाशकस्य चिन्धिशोषस्तुतेश्चाह ॥ यतिस्तदृशाह ॥ विधायत्यनाप्यदृशम् ॥ अदृशान्नाशदेव जगद्द्वेषेणाशितमित्यय ॥ ८ ॥ चिन्मात्रमजमयैव जगद्ब्रह्मभावेन
सपद्यत अतस्मात्कारमनोर्वात्सायमज्जगत्कारणेत्याह ॥ चिन्मात्रमिति हि व्याख्या ॥ १० ॥ नाशो ब्रह्मलक्ष्य इत्यभि ॥ १० ॥ तदस्य स्फुटमाह ॥ चित्तं नृति ॥ सः शोणमायमपि स्व रूप
वत्सत्त्वाप्यध्यानाश कस्य कालवित्त्वमपि तत्राभ्युपगम्यते इत्यर्थ ॥ ११ ॥ तच्च चित्तमसकल्पमयं यथासितत्त्वज्ञानेन नरयतीत्याह ॥ असकल्पमेवेति ॥ १२ ॥ अस्तु सकल्पनारास्तथा
विशेषकयनिर्धर्तइति च चिन्मात्राद्वयति विराति परमात्मभ्युपगम्यते नित्यमस्ति तद्वदिति चिन्मात्रमपि च यन्मम अभित्याह ॥ नाशैवेति ॥ १३ ॥ अस्तु सकल्पनारास्तथा
तिरिह्यमानकयस्यादित्यर्थः ॥ १४ ॥ तत्राश्लोके ब्रह्मसमाध्यायि ॥ इजाविति हि व्याख्या ॥ १५ ॥ सतिन्यानेन विद्वज्ज्ञाऽनुकृतिना भातवो यस्य स्यात्तथापि चः सत्त्वचिन्धिनश्च तुरित्ति याजनम् ॥ १५ ॥

१ यथा चिन्धिनो धातुः चिन्धितिर्नित्येभाष्यः

२ पर्यवसिष्यत इत्यत्रानेनेत्यर्थः कश्चित्त्वत्तः

चिन्तायस्तीत्यनुभवस्य तर्हि का गतिरिति चेद्भ्रान्तित्वमेवेति दृष्टातिराह ॥ भ्रमाकतीति ॥ १६ ॥ भ्रान्तिपुञ्जरूपमेव तर्हि तत्सदस्तुनेत्याह ॥ तदिति ॥ तस्याज्ञानव्यतिरिक्तस्वरूपानां
 वादित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अज्ञानात्मनैव तर्हि चित्तादिसत्यमस्तुतच्चाह ॥ अज्ञानेति ॥ ज्ञानवाच्यत्वान्नाज्ञानात्मनापि सत्यता सिद्धातीत्यर्थः ॥ उक्तदृष्टान्ताभ्यामुपपादयति ॥
 जलज्ञानमित्यादिना ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यावत्सकलम् ॥ २३ ॥ अहंकारादिसंयुतकिञ्चिदेवादि ॥ अप्यर्थैरेवकारः ॥ तर्हि किमस्ति तदाह ॥ संविदिति
 भ्रमाकृतियदस्तीह दृश्यतेऽलतचक्रवत् ॥ मृगलुष्णाद्विचंद्रादिबालवेतालकादिवत् ॥ १६ ॥ तत्कथं किल नामस्यात्सत्यं श्रमभरात्मक
 म् ॥ अज्ञानभातिरेवांतश्चित्तमित्येव कथ्यते ॥ १७ ॥ अज्ञानमुच्यते चित्तमसत्सदिव संस्थितम् ॥ असंवेदनमज्ञानं ज्ञानं संवेदनं भवेत्
 ॥ १८ ॥ अज्ञानसत्त्वसांवि ते ज्ञानात्संवेदनादक्षयः ॥ जलज्ञानं मुधाभातिः साधो मरुमरिचिषु ॥ १९ ॥ नैतज्जलमिति ज्ञानात्सांवि तेऽप्रवि
 लीयते ॥ इदंचित्तमिति प्रौढयदज्ञानमलं हृदि ॥ २० ॥ नास्ति चित्तमिति ज्ञानात्तत्समूलं विनश्यति ॥ यथारज्ज्वांभुजंगत्वमज्ञानभ्रमसंभ
 वम् ॥ २१ ॥ न स पर्वायमिति ज्ञानाद्दुर्दिहृदात्पणश्रुतिः ॥ तथात्मनि मनोभूतमज्ञानभ्रमसंभवम् ॥ २२ ॥ चित्तं नास्तीति विज्ञानाद्दुर्दिहृदा
 द्विनश्यति ॥ चित्तं मनोहमित्यंतर्थावदज्ञानसंभवम् ॥ २३ ॥ न चित्तमस्ति नाचैव महंकारादिसंयुतम् ॥ किञ्चिदेव जगत्स्य स्मिन्सांविदेकांत
 निर्मला ॥ २४ ॥ तथासंकल्पचित्तादिकृतमासीद्विभूत्या ॥ अद्यासंकल्पतः सर्वपरित्यक्तं प्रबुद्धया ॥ २५ ॥ संकल्पेन यदायाति त्वसंकल्पे
 न गच्छति ॥ पवनेन महाबाहो ज्वालाजालमिवानले ॥ २६ ॥ आत्मतत्त्वैकघनया ततया ब्रह्मसत्तया ॥ जगत्सर्वमिति व्यासं समुद्रइव वा
 रिणा ॥ २७ ॥ नाहमस्मिन्चात्योस्ति न त्वं नैतेन चित्तकम् ॥ नेंद्रियाणि न चाकाशमात्मत्वे कोस्ति निर्मलः ॥ २८ ॥ घटाद्याकाररूपेण स
 एवायं विलोप्यते ॥ इदंचित्तमयं चाहमिति कैवकुक्कल्याना ॥ २९ ॥ न जायते न क्षियते किञ्चिदस्मिन् श्रग्वये ॥ केवलं यंचिदुल्लासः सदस
 द्भावनात्मना ॥ ३० ॥ सर्वमात्मा परंब्रह्मसकलकटमाततम् ॥ द्वित्वे क्वेन विद्येतेन भांतिर्न च संभ्रमः ॥ ३१ ॥ सर्वेंद्रियगणाकारे सन्ने
 वासिसखेततः ॥ न दत्त्वसे महाबुद्धे न च कचन लिप्यसे ॥ ३२ ॥ न ते विनश्यति सखे न च किञ्चिद्विधत्ते ॥ निर्मलाकाररूपस्य कैवल्यानांत
 रूपिणः ॥ ३३ ॥ इच्छानिच्छाति के शक्तो येतराः पितृत्वमेव च ॥ न त्वं शुष्यति रे केण शशांक उपलभ्यते ॥ ३४ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ व्यापयस्तम् ॥ २७ ॥ कथमस्तदाह ॥ नाहमिति ॥ २८ ॥ तर्हि जीवन्मुक्तैर्घटाद्याकारेण किमवलोक्यते तच्चाह ॥ घटादीति ॥ २९ ॥ ३० ॥ स
 भ्रमो मरणादिभयम् ॥ ३१ ॥ सर्वस्मिन् चिद्रियगणे तद्ब्राह्मवक्त्राद्याकारे च सन्नेव सन्मात्रस्वरूपत्वमसि ॥ अतो दाहहेतुं भिराध्यात्मिकादिभावैर्न दक्षसे ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतरा
 क्रियाशक्तिरपित्वमेव ॥ अतस्त्वेव मनोऽहं कर्तव्यं चनास्तीत्यर्थो नाना यचकारः ॥ अश्वः कलास्तद्व्यतिरेकेण ॥ ३४ ॥

मिश्रितार्द्धजन्मद्विभिरिणामानिरस्यति ॥ सैकच्छ्रुतित्यननाभ्येविकारा ॥ सकृद्विलसच्छ्रुतमनाम ॥ कटाप्रभागेनस्वस्वरूपपरिचयस्तथाभ्यालीलापस्यथाविधसदृ
 सम्भाषतयाउदितम् ॥ आसत्सर्वभ्यवहारेभ्यःमाक्सिद्वयद्वल्लुनवेशास्तस्यमित्यर्थ ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीषासिष्ठः ॥ तात्पर्यप्रकाशेति० पू० शततम सर्ग ॥ १० ॥ ॥ १५ ॥
 सानसार्धोत्पद्यतेनरकत्वेना ॥ कीदृशमुक्तावधितलस्थितिलस्यस्ययेति ॥ १ ॥ परिणत पूजभाविश्रयान्नाशपाप ॥ १ ॥ शिलातलादुत्कीर्णप्रतिमादिरिष
 ॥ २ ॥ १ ॥ निर्विकल्पानांयोगिनारोभजनस्यभूतेनिरतिशयानपदे ॥ २ ॥ ५ ॥ महाविभागेनिरतिशयानदलल्लुषणाभूमिका ॥ सत्यसहैरणगर्भानशनस्यधिययानदजरा

अजमजरमनाद्यजस्रभावसकृदमलविलसत्सदैकरूपम् ॥ विगलितकलनकलास्थलीलसद्बुदितमापमजतदात्मतत्त्वम् ॥ ३५ ॥
 इत्यार्षेवा० वा० द० मो० नि० पू० चू० शिखिखजपरमाववाधननामशततम सग ॥ १०० ॥ ॥ १५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ इतिकु
 भवचोराजामावयकदक्षत्रिमम् ॥ स्वयमात्मपदेतस्मिन्क्षणापरिणतोभवत् ॥ १ ॥ यमुवर्माहितमनोलाञ्चन शतावाहमुनि ॥ शिलात
 लादिवोक्ताणोनिस्सदावयववाकति ॥ २ ॥ ततोभूतमात्रेणप्रबुद्धस्फुरितेक्षणम् ॥ तमुवाचमहाबाहोचूहालाकुमरुपिणी ॥ ३ ॥ ॥ शुभ
 उवाच ॥ कश्चिदस्मिन्नेस्कारेशुद्धेवितनिमल ॥ सुतलेनिर्विकल्पानासुखविश्रातानसि ॥ ४ ॥ कश्चिदत प्रबुद्धोसिद्धिद्धांतिस्त्व
 याश्मिता ॥ कश्चिज्ज्ञेयपरिज्ञातदृष्टदृष्टमेववा ॥ ५ ॥ ॥ शिखिखजउवाच ॥ भगवस्त्ववसादेनमहाविभवभूमिका ॥ महर्तपद
 वीहृष्टासवस्योर्ध्वस्थितामया ॥ ६ ॥ सतांविदितवपानात्महोयतमहात्मनाम् ॥ अपूर्वकान्यतमय सग सारफलप्रद ॥ ७ ॥ जन्मनापिम
 यालब्धयत्नानमनमहाकृतम् ॥ तदप्यत्समासगातेनेवासादितस्वयम् ॥ ८ ॥ अनन्तमापमयतचैतलकमललोचन ॥ कयनासादितममृषु
 वनात्मप्रदमया ॥ ९ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ मनसुपशमयातेत्यकभागोपणोस्थिते ॥ कथायपाकनिर्दत्तैर्वैदियगणस्यच ॥ १० ॥ यातिचे
 तसिविश्रांतिविमलदेशिकोत्पद्य ॥ ययासितांशुकेशुद्धेर्दिव कुकुर्मांस ॥ ११ ॥ कथायाणामनतानांसंयतानांशरीरकै ॥ स्ववास
 नास्वरूपाणामपपाकस्तवादित ॥ १२ ॥ देहान्मलानिसर्वाणिकालनकमलेक्षण ॥ साधोदक्षारफलाजीवपाकेनविगलित्यध ॥ १३ ॥

तस्योर्ध्वमुत्पकाधायस्थिता ॥ १ ॥ कतेतिष्वर्थे ॥ अपूर्वमनादौसारेकशाय्यनभूतयेकोकाद्वनिरतिशयानदल्लुषणुर अतएवसारफलप्रद ॥ ७ ॥ सामाभ्योक्तविरिच्यधि
 द्योति ॥ कान्यतेति ॥ तेनमहाकृतस्वरूपभूतेनैवमयाअनाद्यज्ञानाभ्यतदप्यत्समासगातस्यमेवमनायावेनासादितम् ॥ ८ ॥ १ ॥ पूर्वस्थितकथायपाकाभावात्सादि
 तमिदानीनपमातसर्पिकादासावितमिभ्यन्तशयेनकुभउत्तरमाह ॥ मनसीत्यादिना ॥ सर्वैदियगणस्यचामनसैवभोगलक्षणकथायाणांपाकनिर्दत्तैस्ति ॥ मयाचस्यति ॥
 कथायपाकि कर्माणिज्ञानगुरमायति ॥ कथायेकर्मभिः प्रकृतोक्तामपवायादिति ॥ १ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ देहाद्विषदेहद ॥ मलानिरागादिकथायायापानिच ॥ १३ ॥

निसेयुणालरूपेधानुष्करिकल्पिते लक्ष्ये ॥ १४ ॥ १५ ॥ ज्ञानार्थासक्यामुपदेशात्सर्वेणायारितवानसीति शेषः ॥ उपदिष्टार्थानां हृदिधारणात्सोपदेशः ॥ प्रबुद्धांस्तस्मिन्
 लसाक्षात्कारज्ञानवात्जातोसीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तवाज्ञानमयमध्याङ्गकालेक्षीणमिति मया ज्ञातमित्याह ॥ यावदिति ॥ १८ ॥ इदानीमद्यतनदिनस्योत्तरभागे ॥ हृ
 दयात्परित्यक्चेतसि क्षयमागते सति ॥ १९ ॥ अचित्ततया निःस्वरूपता बुद्ध्या ॥ २० ॥ दृष्टेः परमात्माभिष्यक्ते ॥ २१ ॥ आत्मन्यन्योन्याभ्यासात्सदसत्तामयत्वमेव हि
 वासनान्मयुयाते पुमलेषु विमलं सखे ॥ यद्वक्तिगुरुं तस्मिन् हि शरीर्यथाविसे ॥ १४ ॥ कषायपाके संपन्ने त्वं मया द्याविबोधितः ॥ तेनाद्यै
 वतवाज्ञानक्षयो जातो महा मते ॥ १५ ॥ अद्यप्यकषायस्त्वमद्यैव ज्ञानसंकथाम् ॥ अद्येह सोपदेशस्त्वमद्यैवासि प्रबुद्धवान् ॥ १६ ॥
 शुभाशुभानां सर्वेषां कर्मणा मय संक्षयः ॥ सत्संगव्यपदेशेन तव निष्पत्तिमागतः ॥ १७ ॥ यावदस्य दिनस्यैव पूर्वभागामहीयते ॥ ताव
 ज्ज्ञेतेहं ममेतितवाज्ञानं बभूवह ॥ १८ ॥ इदानीमहचो बोधाच्चेतसि क्षयमागते ॥ हृदयात्संपरित्यक्ते संप्रबुद्धोऽसि भूपते ॥ १९ ॥ हृदि या
 योर्यो लयो हृष्टज्ज्ञानं सा परा गतिः ॥ २० ॥ प्रबुद्धोऽसि विमुक्तोऽसि त्वत्कंचित्तत्त्वयानुप ॥ सदसत्तामयत्वं हित्व यात्यक्तमसत्पदम् ॥ २१ ॥
 वीतशोको निरायासो निरसंगो न न्य आत्मवान् ॥ महोदयो मुनिर्मानोऽस्वरूपेति श्रुतिर्मते ॥ २२ ॥ ॥ शिखिष्वज उवाच ॥ एवं हि भग
 वन् जतो मूर्खस्यैवास्ति चित्तभूः ॥ प्रबुद्धस्य न तज्ज्ञस्य चित्तनाम किल प्रभो ॥ २४ ॥ जीवन्मुक्तास्तदेते हि विहरन्ति कथं वद ॥ अविद्यमान
 मनसोऽप्युष्मदायास्तथानराः ॥ २५ ॥ इति मे कथया शेषमन्यैः स्ववचनांशुभिः ॥ हाद्वैतमोमनिपुणमेवं प्रायैः प्रमार्जय ॥ २६ ॥ ॥ कुंभ
 उवाच ॥ यथा वदसि तत्त्वज्ञतत्त्वैव हि नान्यथा ॥ चित्तं हि जीवन्मुक्तानां नास्त्वं कुरुद्वारमनाम् ॥ २७ ॥ पुनर्जननयो न्यायावासा
 नाघनवासना ॥ सा प्राक्काचित्शब्देन सा तज्ज्ञस्य विद्यते ॥ २८ ॥ यथा वासनया तज्ज्ञा विहरन्तीह कर्मसु ॥ तांस्त्वस्याभिधां विद्धि पुन
 र्जननवर्जिताम् ॥ २९ ॥ जीवन्मुक्ता महात्मानः सत्वस्थाः संयतो द्विधाः ॥ विहरन्ति गता संगं न चित्तस्थाः कदाचन ॥ ३० ॥

चित्तनामतदेव असतो जगतः पदकल्पनास्थानम् ॥ २१ ॥ २३ ॥ चित्तेत्येके जीवन्मुक्तान् केनातः करणेन व्यवहरासि हिरिति प्रष्टुराजापीठिकारचयति ॥ एवं हीति ॥ यदीत्य
 र्थे किल शब्दः ॥ २४ ॥ प्रष्टव्या शदर्शयति ॥ जीवन्मुक्ता इति ॥ तत्तर्हि ॥ २५ ॥ अन्यैर्दुर्बलमिति शेषः ॥ अन्यैः प्रसिद्धसूर्याय शुचिलक्षणैः स्ववचनांशुभिः प्रसिद्धतमो विल
 क्षणहाद्वैतमप्रमार्जयति वा ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ यथा भाजितं विदुर्न्याश्रयाजानवीक्षादिशब्दानां अप्यकुरादिजननक्षमास्तद्वत्त्वज्ञानभाजितनिरावरणसत्त्वं मनः श
 ब्दवाच्यनापि पुनर्जननसमर्थमित्यर्थः ॥ २९ ॥ जीवन्मुक्तव्यवहारभासात्तदेव करणाभास इत्याह ॥ जीवन्मुक्ता इति ॥ ३० ॥

॥ १ ॥ १ ॥ तत्राविसृज्य ब्रह्मादेवयाव आत्मन्यङ्गारक्षेतस्मरीत्याशयेनाह ॥ सत्वधानसीति ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ त्वयापात्रिकीर्णितोयमहात्माग ससकृपचित्तयत्समुत्क्रितमयमे
वेत्यर्थः ॥ १ ॥ चित्तान्योनेपोहानादिसर्वकर्माण्यर्थातानिराफलेष्वचित्तस्वगापिचर्गाहितरफलाभ्यर्थातानीत्याशयेनाह ॥ स्वर्गेति ॥ प्रबुद्धामेधाउपदिष्टार्थापराण्यस्या
स्तथाधिपयाअतएवपरमशोधयस्याधियाकृतमिहसत्यागपुत्रस्वगापयर्गवित्तादित्यर्थः ॥ १ ॥ १ ॥ त्वयापात्रिकेनज्ञानफलभक्तर्षभरीत्याशयेनाह ॥ तपोनामेति ॥ यथतो
मनस्तत्प्रकृपसमया सकाशादावतपस्तानफलभोक्षस्तुल्यसयातिशयनिमुकमित्यर्थः ॥ तत्रआगतमर्थमप्युद्धेतितपयत् ॥ १ ॥ १ ॥ नसत्येअनित्येचसत्यस्वराभ्यतस्य
थातर्भाष्यभाषनाधीत्यारायेनाह ॥ तदिति ॥ तस्मान्नफलसतसत्यमवसतीतिवस्तुशाश्वतच तत्सर्गाविकिचिदुनगुसर्गमगुरव ॥ भावाभावेराविर्भावनिर्वाकरुपका
मृदंचित्तचित्तमाहु प्रबुद्धसत्त्वमुच्यते ॥ अत्रबुद्धाहचित्तस्या सत्वस्यास्तुमहाधियः ॥ ३ ॥ १ ॥ भूय प्रजायतेचित्तसत्वभूयोनजायते ॥
अत्रबुद्धस्ययंधोक्तिनप्रबुद्धस्यभूयते ॥ ३ ॥ १ ॥ सववानसिसज्जातोमहात्मागीस्त्रितोभवान् ॥ अशेषेणत्वयाचित्तत्कमयेतिवदयहम्
॥ ३ ॥ १ ॥ समलवासनोनुकोराजन्तदैवराजसे ॥ आकाशासाभ्यमायातमन्येतवमुनेमन ॥ ३ ॥ १ ॥ शमप्रप्तोसिपरमसिद्ध नमसम
स्थिति ॥ अर्वाहिसमहात्याग सर्वयत्तत्समुत्क्रितम् ॥ ३ ॥ १ ॥ स्वर्गापवगवितादितपदानफलापयि ॥ प्रबुद्धमेधयासाधोधिपापरम
याधया ॥ ३ ॥ १ ॥ तपोनामकिपन्मात्रदु स्वक्षयकरंभवते ॥ क्षयातिशयनिर्मुकयत्सुखसमतामयम् ॥ ३ ॥ १ ॥ तत्स तद्वस्तुनैकचित्तनु
स्वर्गादिभुरम् ॥ भावाभावरुपकदस्थिताधिगतवेदनम् ॥ ३ ॥ १ ॥ स्वर्गोनामकिमानन्दसोपिस्वदेहसंस्थित ॥ अत्रामस्वात्मसंसिद्ध
क्रियाकादशुभोभावत् ॥ ३ ॥ १ ॥ येनतासादितहेमर्गार्तिकसपरित्यजत् ॥ चूढाद्यादिसमामगाद्रवेज्ज्ञत्वसुखेनते ॥ ४ ॥ १ ॥ तत्किमथ
मनर्थस्मिन्निमप्रस्त्वतपोमये ॥ आश्रमादिविक्लेशासाध्यस्यापकुर्मेण ॥ ४ ॥ १ ॥

तदुर्वाकारकालपोरदस्थितप्रज्ञानतमेवाभिमतेद्वेदनामद्वारंस्त्वय्यदित्यर्थः ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ गुणरूपायास्तत्त्वस्यस्वर्गादितुल्यसमज्ञानाभेदबहुमननतस्वविश्वमित्याशयेना
ह ॥ स्वगदिति ॥ स्वर्गोनामेतिमानदस्तुल्यस्त्वम् ॥ किमेवेदमित्यस्य ॥ अवर्कभीयधर्मकीर्तनापल्यापराधसहजनाशयत्वात्वेदेहसंस्थित ॥ १ ॥ १ ॥ ज्ञानदीर्घस्यावज्ञाना
युक्तरुण्युज्ज्वलविवरपद्दत्याशयेनाह ॥ येनेति ॥ शीघ्रचित्तम् ॥ तद्वस्तुज्ञानमाकुलंभमभूतयाचित्तद्वेषतपच्छेतिमप्रत्यसाह ॥ चूढालति ॥ ४ ॥ १ ॥ आश्रमोवातम
स्यायम् ॥ आशिरासत्वाभ्यवपलुङ्घितकर्मधिकारनिर्वाहकविशेषाणांशरण्यम् ॥ तद्विज्ञानतस्माधनार्थतद्विचिकषविशेषाशब्दसंज्ञाप्यस्यमपकत्वात्फलोपेक्षिक
तत्त्वकथमसद्विधिनिरूप्यद्विधयाशानितपच्छेदशेषपुरेअनर्थत्वमप्यर्थतकिमर्थमित्यम् ॥ ४ ॥ १ ॥

स्वर्गादिमहासुरवेतोस्तपसः कथमनर्थत्वमाह ॥ आद्यतां विति ॥ भोऽसुमते यतोऽस्य तपस आदिभाग आचरणावस्था अतः फलक्षयावस्था चतुः स्वरूपावेव मध्ये स्वर्गादिभो
 गावस्थाया मेव सुरुषस्म किल ॥ तर्हि किमया कृतं तपोव्यर्थं भवनेत्याह ॥ यत इति ॥ यतस्तपसैव ते चित्तकषायापाकास्माप्रततत्त्वबोधसमयोजातः अतो हेतोः सर्वतपोरूपा वि
 कल्पाशयास्मिन् विकल्पे तत्त्वज्ञाने परिणमति तत्फलेनैव फलवतोऽपि च भवति ॥ ४२ ॥ तत्र ज्ञाने बद्धपदः स्थिरो भव ॥ विविदिषति यज्ञेन दानेन तपसेत्यादि श्रुतेस्तत्फलेनैव तेन तपसः
 साफल्यमिति भावः ॥ ज्ञानफलं चिद्बोमलाभेन सर्वमेवलब्धम् ॥ सर्वस्य जागतस्तत एवोद्भवस्थिति लयश्रुतेरित्याशयेनाह ॥ चिद्बोद्भव इति ॥ ४३ ॥ यथापि कार्यमिष्टमकार्यमनिष्टं
 च सर्वमपि ब्रह्मसमुद्भूतं ब्रह्म एव तथापि तुच्छत्वात् तत्सर्वं व्यतिष्कलमेवातस्तत्पक्ष्मपूर्णसमुद्रस्थानीयानि विविशेषमेव समाश्रयेत्याह ॥ इदमिति ॥ ४४ ॥ परमप्रेमास्य इत्यादि निरति
 शयानदरूपस्य स्वस्य इष्टातरप्रार्थनापक्षया तादृशत्वाभापार्थमेव वरमित्याशयेनाह ॥ इदमिति ॥ यथाऽलब्धं दयितया विद्यालब्धव्यदयितमतिमेह दृष्टार्थस्येत्यन्यथा
 आद्यं तावत्स्य सुमते मध्य एव लुखं स्मभोः ॥ यतस्ते समयो जातो यस्मिन् परिणमंति च ॥ ४२ ॥ तपोरूपा विकल्पांशास्तत्र बद्धपदो भव ॥ चि
 द्बोद्धानभसोऽत्यच्छात्सर्वभावाः समुत्थिताः ॥ ४३ ॥ तथैव परिदृश्यते तत्रैव विलयंगताः ॥ इदं कार्यमिदं नेति संकल्पा ब्रह्माविदवः ॥ ४४ ॥
 वंध्यं शिखिध्वजत्पक्ष्मापूर्णमेव समाश्रय ॥ इष्टं मे प्रार्थयस्वति यथैव प्राथ्यते सखे ॥ ४५ ॥ स्त्रिया तथैव सकथं दयितः प्रार्थ्यते स्वयम् ॥
 संकल्पश्चित्तानेन तन्भावनापदमासुरान् ॥ ४६ ॥ मृकंतिनमहात्मानः प्राज्ञा जलरवी निव ॥ स्वर्गमोक्षादिफलदं यत्किंचित्सर्वमेव तत्
 ॥ ४७ ॥ त्यक्त्वा समसमाभासोऽस्य सावेव वै भव ॥ सत्त्वं सत्त्वेन नाशेन तन्महि विगता स्महः ॥ ४८ ॥ पदार्थौ घमि मं गृहं स्तिष्ठा स्मं दित
 चित्तभूः ॥ अपरिस्पंदं चित्तस्य संस्तुतिर्नैव धावति ॥ ४९ ॥ पौरुषप्रभवत्वासाधो विपत्तिर्हिमतो यथा ॥ यानियानां हृदुःखानि प्रसूरंति जग
 द्बये ॥ ५० ॥ चेत्तथापलजान्येव तानि तानि महीपते ॥ स्थिरं शांतं गतस्पंदं यस्य चित्तमचापलम् ॥ सदैव समहानंदी सा धाज्यस्य सभाज
 नम् ॥ ५१ ॥ अथ चेत्तस्मिन् तत्त्वज्ञस्पंदं दौलभमेकताम् ॥ नीत्वा तिष्ठ यथा काममैक्यमागत्य शाश्वतम् ॥ ५२ ॥

ते तथैव स्वयं दयित एव कथनमाश्र्यते तस्मिन्साधीनतया लब्धेन दधीनलब्धव्या तराणां स्वत एव लाभा इति भावः ॥ ४५ ॥ अगो कल्पात्मातिरिक्तेष्टान् पुरुषार्थं त्वलब्धत्वादेवा प्रा
 र्थनीयत्वमुक्तम् ॥ वस्तुतस्तु ते पातत्त्वज्ञदशा तुच्छत्वात्प्राप्तत्वं मेवेत्याह ॥ संकल्पेति ॥ आपद इव अभासुरानरमणीयान् ॥ ४६ ॥ जलरवीन्द्रविप्रतिविबानिव ॥ ज्ञानलाभा न
 तरस्य गदिसाधनानीवापवर्गसाधनाभ्यपि देयान्येवेत्याशयेनाह ॥ स्वर्ग इति ॥ ४७ ॥ सर्वपदार्थेषु स दशः सत्त्वेन वप्राह्य असदशस्तु नित्यनष्टत्वेनैव प्राह्याश्रितत्वाच्चल्यं विनेत्याह ॥
 सत्वमिति ॥ ४८ ॥ अस्मदिति चित्तभूरित्युक्तेऽप्योजनमाह ॥ अपरिस्पंदेति ॥ न धावति न प्रामोति ॥ यथा स्वाभाविकप्रवृत्तिलक्षणपुरुषा परार्थप्रभवो विपत्तिमर्तो विवेकज्ञानो
 दये सति न प्रामोति तद्वदित्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ सम्यग्भगवावरणतया राजत इति सभा दूसाक्षात्कृत आत्मा तद्भावस्य भाजनमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ स्पंदः स्पंद इति सत्साक्षिमात्रतादर्श
 नेन कतानीत्यासाक्षिणमपि ब्रह्मात्मैक्यमागत्य प्रामादमावेन यथा कामपूर्णकामतयातिष्ठेत्यर्थः ॥ ५२ ॥

१८८५। स्वरास्याराकानयनकथमिति। अथ खलति ॥ कथमिति ॥ ५१ ॥ तयोः स्वखेयर्णकमविराधमधिष्ठानमाक्षिप्त्वापक्षेपेणतद्विराधमदित्वारापमवटनेनकु
 भजतत्वाद् ॥ ५०कमिति ॥ वा नृपरायनस्यराभ्यनाधिकतन ॥ ५२ ॥ सत्यज्ञानमनरघलस्यादिभूतिभिर्पद्वीतम् ॥ अगत्यामपणे ॥ ५५ ॥ स्वरास्यरापरेक्यमुपपादयति ॥
 विस्मयति ॥ सर्वोपस्यस्यनखितस्यराय ॥ तस्यविध्यादिकृपयास्सद्विरादीयराभ्यस्यसदसमम् ॥ दृष्टार्थसमशब्दोमिध्याल्लोतनार्थ ॥ नामपरिस्मदस्यार्थ ॥ ५६ ॥ अ
 ल्पदध्यानिकस्यस्यस्यस्यराय ॥ विरदति ॥ सतमत्वाद्यान्नेवचिरस्योदस्यस्यैककृतपाप्राणिभ्येत्सपद्वीगन्तक्यमेवविषयिरिष्यन्तस्यार्थ ॥ ५७ ॥ सगलशक

शिरिष्यजजवाय ॥ ॥ कथमैक्यविमोयात स्यात्सदाविभावुर्णौ ॥ सर्वसशयविन्देदकारिजेतद्वटाशुभे ॥ ५३ ॥ ॥ कुभजवाय ॥
 एकवस्तुजागत्सर्वविन्मात्रवारिवीधुधि ॥ तदवस्यदंतेधीभिः शुद्धवारीववीचिभिः ॥ ५४ ॥ वस्तुविन्मात्रममलसत्वमित्यादिनामकम् ॥
 यद्वानतदिदमृदा पञ्चत्यगजगतय ॥ ५५ ॥ चित्स्यदएवसर्वस्वसर्गोतस्माद्विसल्यति ॥ परिस्यदोर्हिर्विध्यादिशब्दस्यदसमपरम् ॥ ५६ ॥
 चित सएवचतस्यदलयात्सदश्चभावित ॥ एककृतयानामतवेदममलजिवम् ॥ ५७ ॥ सर्गाश्चिरस्यदमान्यात्मासत्यमृदुर्विलीयते ॥
 उदस्यसम्यमृदुर्नारज्ज्वंसपञ्चमोचया ॥ ५८ ॥ सस्यदचित्तदग्निधानि स्यदाल्विभमातता ॥ तुयातीतपठारुढावाचवकुनपायते ॥ ५९ ॥
 शास्त्रसज्जनसपकसतताभ्यासयोगत ॥ कालेनामलतायातेचेतसीदाविवोदिता ॥ ६० ॥ एतत्केवलमाभातंस्वानुभूतिभिराततम् ॥ क
 श्यतस्यानुभूतुपुल्यस्यस्वरूपमात्मना ॥ ६१ ॥ नागसिसारस्वमनादिमध्यमत्रैवतिसुस्वपदेनिविष्ट ॥ नोक्तपनिर्भेदमहाचिदात्माजानोसि
 माधोवतुर्वातशोफ ॥ ६२ ॥ ॥ इत्यापवांवा० दे० मोक्षोपायेषु ० निवाणप्रकरणेषु ० शूद्रालोपाख्यनिशिष्विध्वजघोधननामैका
 धिकशततममर्ग ॥ ६०१ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥

नखलितवाह ॥ सगदति ॥ यत स असम्यमृदुर्नोपाध्याउदति ॥ ५८ ॥ तदग्निधासगमिध्या ॥ नित्यंरानुनुर्यातीतपठारुढा ॥ ५९ ॥ कशानपोदिताभवतितवाह ॥ शाखे
 ति ॥ यथासुखेननिराशयसपणमस्तनयानेनित्यसिद्धैश्चर्दकनाडवितानहृत् ॥ ६० ॥ यद्विधावाचकुनपायतिमर्हिकयत्सयाभादशेयुक्तयतेतमाह ॥ एतदिति ॥ स्वमनुभू
 तपुलपाधिपेपुलानुभूतिभाषस्वयं च्यतेनाष्टदृष्टस्यय ॥ ६१ ॥ त्वमपिस्वानुभूतिनामोप्येवतममदृष्टसास्यैर्यमापकुर्क्षित्याह ॥ यामोक्षति ॥ भदन्वद्वाविरुपाणाम
 भावरास्यसर्वदुर्निर्भेद अतएवमर्हाभ्यासाजानस्यवर्णोपाध्याशुभोसितनएववर्तशोकलभकोनेह क शोके एकत्वमनुपपन्नमदतिभूतेरितिभाष ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्री
 धर्मचिन्मन्तास्यप्रकाशनिघाण पू० पु० कोसरायनख सुग ॥ १०१ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥

आमन्त्र्यन्ति हितं कुभे विस्मितास्य महीपतेः ॥ चिरं विस्मय विभ्रान्तिः समाधा विह्वलयति ॥ १ ॥ यथेदं सर्वं मुत्थितमित्यभ्यारोपेण यथा च प्रविलीयत इत्यपवादेन च सर्वं पूर्णं ब्रह्मतत्त्वं
 ते मया कथितम् ॥ १ ॥ गुरुशास्त्राभ्याश्च स्वीयविचारेण मत्वा च सभ्यगुण्डासाक्षाद्दृष्टावरणभागात्स्य देवरेपदे कदाचित्समाधिप्राधान्येन कदाचिद्ब्रह्महारेण च यथेच्छसित
 थातिष्ठ ॥ २ ॥ स्वर्गभिद्रसमाप् ॥ ३ ॥ ४ ॥ एषामदुपदिष्टैव ॥ ५ ॥ सप्रणामप्रतिवचनान्पूर्वमर्तधर्निम् ॥ साध्वीभिर्भर्तुकृतनमस्कारस्याप्राप्तत्वात् ॥ ६ ॥ स्वमादिप्रतिभा
 नगतं धनमिदं विस्तु ॥ अतेजागरे ॥ ७ ॥ चित्रमाश्रयम् ॥ ८ ॥ चिरोदयसदाप्रभातशश्वताभ्युदयवाब्रह्म ॥ ९ ॥ कालयुक्त्या भाग्योदयसमययोगेन ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इयं सा
 कुंभउवाच ॥ इतिते कथितं सर्वं शिखिध्वजमहीपते ॥ यथेदमुत्थितं सर्वं यथा च प्रविलीयते ॥ १ ॥ एतच्छ्रुत्वा च गुण्डाचमत्वा च मुनिना
 यक ॥ यथेच्छसितथातिष्ठदृष्टेस्पष्टेपरेपदे ॥ २ ॥ स्वर्गगच्छाम्यहंपर्वकालेस्मिन्नारदो मुनिः ॥ ब्रह्मलोकात्समायातो भवत्यमरसंसदि
 ॥ ३ ॥ नमो पश्यति चेत्तत्र लोपमुपगच्छति ॥ नोद्वेजनीया भव्येन गुरवो हिकदाचन ॥ ४ ॥ त्यक्तसंकल्पलेखेन न किंचिदभिवांछता ॥
 त्वया सद्वैवस्य दृष्टिरेषैव पावना ॥ ५ ॥ श्रौवसिष्ठ उवाच ॥ इति यावत्प्रतिवचः पुष्पहस्तः शिखिध्वजः ॥ प्रणामाय ददत्वात्येषताव
 दंतर्धमाय यौ ॥ ६ ॥ प्रतिभानगतं वस्तु यथैवातेन दृश्यते ॥ न दृष्टवांस्यथा कुंभमग्रे राजा शिखिध्वजः ॥ ७ ॥ गते कुंभे महीपालः परं विस्म
 यमाय यौ ॥ तमेव चितयंश्चित्रं चित्रार्पित इवाभवत् ॥ ८ ॥ इदं संचितया मासचित्रं विलसितं विधेः ॥ यत्कुंभव्यपदेशेन बाधितोऽस्मिच्चिरो
 दयम् ॥ ९ ॥ कनारदसुतः कुंभः कहांतामशिखिध्वजः ॥ केवलं कालयुक्त्यैव सोहंसं परिबोधितः ॥ १० ॥ अहो नुसम्यक्कथितं देवपुत्रेण शु
 क्तिमत ॥ अहो नुसं प्रबुद्धोऽस्मि मोहनिद्राकुलश्चिरात् ॥ ११ ॥ कहांतामसं विनिमं प्रः क्रियाजालकुक्कर्म ॥ इदं कार्यमिदं नेति मिथ्याविभ्रम
 चक्रके ॥ १२ ॥ अहो नुशतलाशुद्धाशतं यंपदवीनिजा ॥ रसायनोद्भवाकारासत्वं शीतयतीह मे ॥ १३ ॥ शास्त्रानि परिनिर्वाप्तिसुख
 मासे च केवलम् ॥ तणाग्रमपि नेच्छामि संस्थितोऽस्मि यथास्थितम् ॥ १४ ॥ एवं संचितयन्त्रजानूनां निर्वासनाशयः ॥ शैलादिवसमुत्कीर्
 णं मौनमेवावतस्थितवान् ॥ १५ ॥ तस्मिन्नेव ततो मौननिःसंकल्पे निराश्रये ॥ प्रतिष्ठां निश्चलां प्राप्य सतस्यौगिरिशृंगवत् ॥ १६ ॥ सतत्र
 संशान्तभयोऽचिरेण चिरेण विभ्रान्तमतिः समात्मा ॥ चिरेण संप्राप्तनिजामलात्मा योगेन सुष्यापततो दितात्मा ॥ १७ ॥ ॥ इ० वा० वा०
 दे० मो० नि० पू० चू० शिखिध्वजसमाधानं नाम द्वाधिकशततमः सर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ६३ ॥ क्षाकतामरूपासाम्नाय्यपदवी ॥ सत्त्वनिर्वासनं म
 न ॥ १३ ॥ तैनेव स्वस्वपूर्णकामतामाह ॥ शास्त्राभीति ॥ १४ ॥ शैलात्समुत्कीर्णः प्रतिमादिवर्गमौनवागादिचेष्टारहितयथास्यात्तथा समाहितो वतस्थितवान् ॥ छादसत्त्वाह्लि
 टकसु ॥ १५ ॥ मौने मुनिकर्मणि समाधौ ॥ १६ ॥ सराजातत्र समाधौ सप्राप्तनिजामलात्मा सत्समात्मा सपरसः सत्त्वचिरेण विभ्रान्तमतिर्भूत्वा अचिरेण सद्य एव संशान्तभयः सत्त्वचि
 रकालानुवृत्तेन योगेन अदितात्मा अखण्डितस्वभावः सुष्यापसुषुप्तदिवशश्चाभिलेख्य ॥ १७ ॥ ॥ इति श्रीवात्सिष्ठम० तात्पर्यप्रकाशो निर्वाण० पू० ह्युत्तरशततमः सर्गः ॥ १०२ ॥

पूरात्ताया परात्ताऽप्यहेणपुराणम् ॥ यथाभूयापनराहस्तयालापव्यवपयते ॥ १ ॥ एवमुक्तरीत्यागिरिव्वजोराजानिर्धिकव्यसमाधानात्काष्ठकुब्जोपमस्थितिरभूदिति
 शय ॥ घृहालोहदत्तातीर्त्तयिष्यात् ॥ १ ॥ ततारपुत्र ॥ २ ॥ देशुधाष्टिर्कुम्भेयम् ॥ क्षिणक्षीरातीरूपमाकारजपाह ॥ १ ॥ यूपकर्माकाकार्यमजानुरजनमित्यर्थ ॥ २ ॥
 कुम्भानारय ॥ ५ ॥ समुत्कार्यनिमानकारनिर्दिष्टमुकाष्टमिष्यति ॥ १ ॥ अयरात्ता ॥ ७ ॥ द्वातीप्रारव्यकर्माशेषकालेवेत्यागार्किकिर्मर्करोतिनकरोत्तित्या

श्रीवसिष्ठउवाच ॥ निर्विकल्पसमाधानात्काष्ठकुब्जोपमस्थिति ॥ एवशिरिव्वजोराजाचूडालामधुनाशृणु ॥ १ ॥ शिरिव्वजोरा
 मत्तारकुम्भवपणतनसा ॥ प्रबोध्यातीर्धिमगत्यततारतरसानम् ॥ २ ॥ देवपुत्राकतिव्योधिजहोमायाविनिर्मिताम् ॥ विदग्धमुग्धमा
 कारखेणजपाहसुदरम् ॥ ३ ॥ नमसास्वपुरपापविवेशांतपुरसणात् ॥ दृश्याधभूवलोकस्यनृपकर्मचकारच ॥ ४ ॥ वासरञ्चितयनाथ
 पुनरवरमत्यसा ॥ यमुवकुम्भोयोगेनशिरिव्वजवनययी ॥ ५ ॥ तयातत्रैवतभूपमपश्चदनभूमिगा ॥ निर्विकल्पसमाधिस्यसमुत्कीर्ण
 निवदुमम् ॥ ६ ॥ अहानुखलुभोदिष्ट्याविश्रातोयमिहात्मनि ॥ स्थित स्वस्य समश्नातद्वलुवाचपुनपुन ॥ ७ ॥ तदेनतावेदतस्माद्वाधया
 निपरात्पदात् ॥ इदानीमवर्किदेहत्यागमेपकरोतिवै ॥ ८ ॥ किंचित्कालसुरत्येपराज्येनविपिननेवा ॥ मममेवगमिष्यावस्यत्तदेहाविमौ
 समौ ॥ ९ ॥ तस्यापदेशोविषम परिणामनगच्छति ॥ अनेनाश्यासयोगेनतावदावोधयाम्यहम् ॥ १० ॥ इतिसच्चित्यचूडालासिंहनाद
 वपरसा ॥ भूयोभूय प्रभोरभेवनेचरमयप्रदम् ॥ ११ ॥ नचचालशिलेवाद्वायदानदेनतेनस ॥ भूयोभूय श्रुतेनापितदासातव्यचाल
 यत् ॥ १२ ॥ चालित पातिताप्यपयदानयुनुधेनप ॥ तदासच्चितयामासचूडालाकुम्भरूपिणी ॥ १३ ॥ अहोपरिणत साधु स्वपदेनग
 वानयम् ॥ तदेनहिप्रयायुक्तयासांप्रतबोधयाम्यहम् ॥ १४ ॥ अयवैर्नमहात्मनकिमर्थयोधयाम्यहम् ॥ विदेहयोधमासापतिपुत्रेपय
 याल्लखम् ॥ १५ ॥ अहमप्यनादहमिमत्यक्कापरपदम् ॥ अपुनर्जननायेवगच्छामीदृशिकिसमम् ॥ १६ ॥

शय ॥ ८ ॥ विपिनेभोपयकमक्षयपदतिविपिनेनवा ॥ समुन्यकालमयसवीनुत्यस्वभाशौगमिष्यात् ॥ कैवल्यमितिशेष ॥ ९ ॥ उपदेशाद्वाक्ययाकत परिणामसममम
 निरवस्थितिपदतयराधाकनगच्छन्निदानीमबेहृष्यामे ॥ तथाचकील्यभ्युक्तिमुवाचभवायमप्ययमबोध्यदतिभाष ॥ १० ॥ यथाभूत ॥ ११ ॥ पाणिसेपेणाचालयत्
 ॥ १२ ॥ १३ ॥ सममभूमिकानुपदेशयपदतिपरिणत ॥ अहोदस्याप्यर्थ ॥ तथाचतत्सोपदेशोविषम परिणामनगच्छतीतिमदीयस भावनावधेयेतिभाष ॥ १४ ॥ अतएवाह ॥
 अयमिति ॥ निरहंनिष्ठम् ॥ १५ ॥ सप्तसर्वैवगच्छाच्च दृष्टनीवनेकिमधिकमुत्तरमितिशेष ॥ १६ ॥

महामतिरित्यनेनावश्यभोक्तव्यतदीयप्रारब्धकर्मशेषमपि सास्वमत्यादृष्टापुनर्सांचितयामासेति सूचनाय ॥ १७ ॥ सत्वंनिर्वासनं मनस्तस्य सस्कारलेशात्मनाशेषो यद्विलद्वरे
पारब्धवशेषितमाया लेशोपहितेहोर्द्वैतलक्षण्यसि ॥ १८ ॥ कालेन तदुद्भवसमयेन ॥ यथावसतारभेदुमेमूलकोशे मूलप्रदेशयोर्भौमोरसस्तस्मिन् सुक्ष्मभावेनालीनमाविपुष्यजा
लमिव सत्वशेषो यद्यस्तीति पूर्वोक्तान्यय ॥ १९ ॥ तर्हि मध्यबोधितो य जीवन्मुक्तः स नृएव महिमिव विहरन् जवत्येव ॥ अथ यदि सत्वशेषस्यापि बाधान्मुक्तो भवति तत्तर्ह्यमपि स
ममेन साकमेव मुक्तिगच्छामि ॥ २० ॥ स्वशैवे देहोष्मलिगेन वक्ष्यमाणलिगेन पति जीवतीति साशङ्कमालोक्य सवोधहेतुदयने सत्वशेषव्यवृथ्यत अस्य हृदिसत्वशेषोऽस्मैवेत्यवाच

इति सांचित्यदेहं स्वं त्यक्तुमभ्युद्यतासती ॥ पुनः सांचितयामास चूडालासामहामतिः ॥ १७ ॥ आलोकयामि चैतावदेनेदं महोपतेः ॥ यद्य
स्य सत्त्वशेषोऽस्ति बोधधीजलदंतरे ॥ १८ ॥ तत्कालेनैव भगवान्संप्रबोधमुपैष्यति ॥ मूलकोशरसालीनं पुष्पजालमिव हुमे ॥ १९ ॥ तद्
वं विहरन् जीवन्मुक्त एव भवत्यलम् ॥ मुक्तो भवत्ययमिदमन्ये गच्छामि तत्समम् ॥ २० ॥ इति सांचित्य चूडालास्य शैवेन नयेन च ॥ पति
मालोक्य साशङ्कमुवाच वरवर्णिनी ॥ २१ ॥ अस्त्येव सत्वशेषोऽस्य हृदिसंबोधकारणम् ॥ संबोधहेतुदयनसत्वशेषं व्यबुध्यत ॥ २२ ॥
श्रीराम उवाच ॥ ॥ भृशं संशतचित्तस्य काष्ठलोष्टमस्थितेः ॥ सत्वशेषः कथं ब्रह्मज्ञायते ध्यानशालिनः ॥ २३ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥
प्रबोधकारणं यस्य दुर्हृदं श्याणुवपुर्हृदि ॥ विद्यते सत्वशेषो तर्वाजोऽपुष्पफलं यथा ॥ २४ ॥ चित्तस्यंदविद्युक्तस्य तस्यास्पंदितसच्चितः ॥ द्वित्वैक
त्वविहीनस्य समस्याचलसंस्थितेः ॥ २५ ॥ कायः समसमाभोगानभलायति न हृष्यति ॥ नास्तमेति न चोदति सममेवावतिष्ठते ॥ २६ ॥
द्वैत्वैकत्वादियुक्तस्य यस्य स्पंदते मनः ॥ तस्य देहोऽन्यतामेति नास्पंदस्य कदाचन ॥ २७ ॥ चित्तस्यंदोऽहिसर्वपांकारणं जगतः स्थितेः ॥ रा
मभावविकाराणां कुसुमानां यथामधुः ॥ २८ ॥ अस्मिन् यथास्य तदेहचेतसो हि मुहुर्मुहुः ॥ हर्षः कोपो न संमोहो वशमेति रघूदह ॥ २९ ॥

चेति परेण सहान्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ स्वशैवेन नयेन चेति यदुक्ततत्र न यशस्वार्थजिज्ञासुरामपृच्छति ॥ भृशमिति ॥ २३ ॥ देहे हृद्वि विपरिणामापक्षयादिविकारानुदयः सत्व
शेषेऽलिगमित्युत्तरवर्तुलं भ्यमनुवदति ॥ प्रबोधेति द्वाभ्याम् ॥ २४ ॥ द्वित्वैकत्वविहीनस्य निर्विकल्पस्य ॥ २५ ॥ ग्लायति ग्लानिगच्छति ॥ २६ ॥ अन्यस्य तु तद्वैपरीत्यमित्या
ह ॥ द्वित्वैकत्वादीति ॥ २७ ॥ तत्कुतस्तत्राह ॥ चित्तस्य ददति ॥ जगतः स्थितेर्व्यवहारस्य हेतुभूतानां सर्वपांभावविकाराणां कारणम् ॥ २८ ॥ अतएव पुनर्जन्मवीजसत्त्वे स्मा
द्वहाद्वेहांतरप्रयास्यतश्चेतसो मुहुर्मुहुर्जलेन नियस्यमाणोऽपि हर्षः कोपः संमोहश्च न वशमेति न निर्दोशकपने ॥ तदेव पुनर्जन्मावश्यमावेति गमित्यर्थः ॥ २९ ॥

पितृद्वारिद्रिकात्प्राणीनुकापविद्रिकादिर्नन्दत्याह ॥ चित्तमिति ॥ सर्वत्रनिर्वासितेनर्वाञ्जित अप्रतिषधानेत्यक्त ॥ तथासचित्तनादनपापरिषद्वद्वेद्वेद्व्याह
 दिक्काद्वृत्तिर्नाह ॥ १ ॥ दहमरायलिनार्द्वैषोरोगादिशपभनदराय ॥ ११ ॥ क्रियलालार्थिभर्तुर्नःसत्त्वपुलभ्यतदन्तिषेधारः शोषक्षेपणतत्त्वशमपयर्धमिमत्याह ॥
 सप्तम्यर्थमसद्वददिभर्तविकरयस्यमरियुष्य ॥ कालाधारः शायस्यकालात् ॥ १२ ॥ सत्वस्यापिषयेयुगरोद्वेधिल्लयतदत्याह ॥ वेदेद्वेति ॥ मोक्षित्तिस्यस्रमरणा
 भिनायम् ॥ गालसद्वद्वर्तनस्रमरणाभिनायम् ॥ पञ्चत्वेनमरणम् ॥ १३ ॥ शितिव्यभवेद्वेनुर्वावर्तल्लगानितयादद्यानित्याह ॥ शितिव्यजनस्येति ॥ नेजसाऊष्मणा ॥ १४ ॥
 चित्तेप्रशमभायातंकायोय सत्ववर्जित ॥ याधेतनांघरस्येवतस्यभावविकारम् ॥ १५ ॥ वीच्यादिनययोदितिसभायाजलसंतते ॥ तथा
 नद्वस्यतेऽप ममायामन्यसतत ॥ १६ ॥ सत्वस्यानुपलभोक्तिनतस्योपशमादते ॥ यावद्वातिसमतत्वकालाच्छाभ्यतिकेवलम् ॥ १७ ॥
 दहयस्मिस्तुनोचितनानपिसत्वचविद्यते ॥ सतापेहिमवब्रामपवत्वेनवित्तीयते ॥ १८ ॥ शिखिव्यजस्यदहोसोनिश्चितजेजसोर्जित ॥ स
 त्वांशेनचसमुक्त जेतनगलानिभाजनम् ॥ १९ ॥ ततथाभूतमालोक्ष्यभर्तुर्दहवरांगना ॥ अनुज्झितवर्तदहचित्तयामाससत्वरम् ॥ २० ॥
 चित्तत्वसवणशुद्धनविभ्यायाधयाम्यहम् ॥ भविष्यद्द्वेधनकालमयतत्राहिसंस्थिता ॥ २१ ॥ नयोधयामिपयेनचिरात्तद्व्ययत्स्वयम् ॥
 किमेकंवावतिष्ठमिमेववाधयाम्यहम् ॥ २२ ॥ इतिमचित्त्यधूढालादहकरणपजरम् ॥ संत्यज्यप्रापचित्तत्वंभ्यतिमापतवर्जिते ॥ २३ ॥
 तनसांचेतनास्मदहत्वासत्ववत नमो ॥ स्वविवेशपुनदहस्वर्तद्विमिवपक्षिणी ॥ २४ ॥ कुमाकृतिरयत्त्यायनिविष्टाकुसुमस्यले ॥ सा
 मगानुनदृत्तासाञ्जमर्वाहृदि त्वना ॥ २५ ॥ तसामस्वनमाकण्यचित्तत्वगुणशालिनी ॥ वयुधेभूपतदहवसतद्ववपयिनी ॥ २६ ॥ दश
 विरासयामासर्ततदाकद्वान्निर्नाम् ॥ गृहगतसत्वसपत्ति शिखिव्यजनमर्हापति ॥ २७ ॥

दशमभायायलनमनुसधत् ॥ ततपत्यादिना ॥ स्वद्वयननुस्मिन्नवर्तनी ॥ १५ ॥ चित्तत्वपागुक्तद्वार्द्वद्वलतदायकायपदशेनमपरयतमतत्त्वआवेसस्थितान्तर्निचिरका
 तनमभिव्यदाधनकोदमर्पुनेवसोपयार्धनि ॥ १६ ॥ ननुविरणसत्यपदेवपुण्यार्थिकोधनत्वरयातमाह ॥ नेति ॥ राज्यपालनेनियकाहनमर्त्तपदमार्धास्यानुशक्त भ्यु
 त्पिनापुनर्पाचिन्ममार्त्तस्यदस्थानशक्कार्थानिभाह ॥ १७ ॥ त्वेदेतस्यज्यलद्वयविरयतदीयोद्विप्रलजक्षणेचित्तमवेस्थितमपेत्यध ॥ १८ ॥ तथातिर्धकस्यसमाधिना
 क्षीरारकदकदीर्घानपाभननायालार्थविषयाभाषवतिन्दुष्टपुण्यभवनानुपलस्यदम् ॥ १९ ॥ २० ॥ चिन्मृच्छाभासस्थितिताराजगुद्धिराशिव्यजनाहभासस्कारो
 द्वाधेनभानत्वापादहृदभाहव्यासादुपये ॥ २१ ॥ तस्यमाधितिनीटिनाम् ॥ २२ ॥

गयनमित्यशित्यात्वाभावश्छांदसः ॥ परेण दिव्येन वपुषा युक्तमपरं सामवेदमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ४३ ॥ कुसुमं पुष्पांजलिम् ॥ अनेन तपःप्रभावात्पाकसंचितपुष्पाणामभ्रलानतागम्य
 ते ॥ ४४ ॥ दिव्यास्त्राभ्याग्नेयेन उदिताः पुनर्दर्शनाभ्युदयफलस्त्वतिगोचरतांगताः ॥ अथवा किमद्वान्याचितया महान्तःस्वनपुत्रपरानुग्रहोद्यत इत्याशयेनाह ॥ केनामेति
 ॥ ४५ ॥ महुत्कारणनचेदिहागमनेद्वितीयकिं कारणं भवेत्संभाविततद्ब्रूहीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ त्वयैव समसाकम् ॥ स्थानत्वामेव स्मरवित्तियावत् ॥ ४७ ॥ अतएव रस्येपि स्वर्गोसा
 अपश्यत्कुंभमग्रस्यं सामगायनतत्परम् ॥ परेण वपुषा युक्तं सामवेदमिवापरम् ॥ ४३ ॥ अहो वत वयं धन्याः पुनः प्राप्नुमः स्वतः ॥ इत्येवो
 दाहरवाजाकुंभाय कुसुमंददौ ॥ ४४ ॥ दिव्योदिताः स्मो भगवंस्तव चेत्तस्मिन् पावने ॥ केनामवामहासत्वाः प्रसादेष्वंगनां स्थिताः ॥ ४५ ॥ अ
 स्मत्पवित्रीकरणमेवागमनकारणम् ॥ न चेत्किंचागमे ब्रूहि द्वितीयं कारणं भवेत् ॥ ४६ ॥ कुंभ उवाच ॥ यतः प्रभृति यातोऽस्मि त्वत्सका
 शादनिंदितः ॥ ततः प्रभृतिचेतोमेत्वयैव हसमं स्थितम् ॥ ४७ ॥ रस्ये स्वर्गेन तिष्ठामि समीपे तव सांप्रतम् ॥ अभीष्टमुद्यदेवांगरम्याणां तत्पु
 रः स्थितम् ॥ ४८ ॥ त्वाह शोबं धुरा तश्च सुहृन्मित्रं तया सखा ॥ विश्वास्यो वापि शिष्यश्च मन्ये जगति नास्ति मे ॥ ४९ ॥ ॥ शिखिष्वज उवाच ॥
 अहो न फलितं पुण्यपादपैर्नः कुलाचले ॥ यस्माद्भवानसंगोपि बांछत्यस्मत्समागमम् ॥ ५० ॥ इदं वनमिमेदत्ताभृत्योयमहमादतः ॥
 रोचते तेन च रत्नगंस्तदिह स्थीयतां प्रभो ॥ ५१ ॥ भवद्वितीर्णया योगयुक्त्या विश्रान्तवानहम् ॥ यथासाधो तयामन्ये स्वर्गं विश्रमणं कुतः
 ॥ ५२ ॥ तामेव संस्थितिं स्वच्छामवलंब्य प्रकाशिनीम् ॥ विहरेह यथाकामं स्वर्गं भूमितले तथा ॥ ५३ ॥ कुंभ उवाच ॥ परेपदे महा
 नदे कश्चिद्विश्रान्तवानसि ॥ इदं भेदमयंदुःखं कश्चित्संस्तुक्तवानसि ॥ ५४ ॥ कश्चिदापातरस्येभ्यः संकल्पेभ्योरतिर्भ्रशम् ॥ निर्मूलतांगतारा
 जन्मो गनीरसमेव ते ॥ ५५ ॥ हे यादेय दशातीतं शांतं शमसमं स्थिति ॥ यथा प्राप्तेष्वनुद्देशं कश्चित्तव मनः स्थितम् ॥ ५६ ॥ ॥ शिखिष्वज
 उवाच ॥ त्वत्प्रसादेन भगवन् दृष्टाहस्यातिगागतिः ॥ प्राप्तः संसारसीमांतो लब्धो लब्धव्यनिश्चयः ॥ ५७ ॥ चिरादतिचिरेणैव विश्रान्तो
 स्मि निरामयः ॥ लब्धं लब्धव्यमखिलं तप्तः संश्रितः संस्थितः ॥ ५८ ॥ नोपदेष्टव्यमस्माकं किंचिदप्युपयुज्यते ॥ सर्वं नैवाति लभोऽस्मि संस्थि
 तोऽस्मि गतज्वरः ॥ ५९ ॥

प्रतनतिष्ठामि कृतवत्समीपेतिष्ठाभि ॥ हे अंगयतो बहूनामपिरम्याणां मध्ये चित्सस्य पदेवाभीष्टं भवति तत्र उद्यतं प्राप्य मेव सत्पुनः स्थितं भवति नो योगं विनेति त्वद्दर्शनो योगव
 शादेव मभागमनमित्यर्थः ॥ ४८ ॥ मयिकोवातोप्रीतिहेतुरतिशयस्तथाह ॥ त्वाह शति ॥ ४९ ॥ कुलाचले अस्मिन्मादरे ॥ ५० ॥ मत्सीत्याते स्वर्गो नरोचते चेत्तर्हि इह मत्स
 निंद्यौ ॥ ५१ ॥ ममापि त्वद्वितीर्णसमाधिमुखवत्सत्यस्यैवांछानास्तित्याह ॥ भवद्वितीर्णयेति ॥ वितीर्णया इत्यया ॥ ५२ ॥ तामसमुपदिष्टा मेव भूमानदसं स्थितिमवलंब्य ॥
 प्रकाशिनीत्यप्रकारात् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ शमेन तमं स्थिति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ चिराद्दृढकालोत्तरम् ॥ अतिचिरेण दिनत्रयपर्यंतम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

अथानामिनेराय ॥ तथामस्यनेरायमन स्वस्यास्यरूपधामाश्रितम् ॥ ६० ॥ यदिलक्ष्यलक्षणंनिरास्तिर्हृत्क्रीदरोषशिशुलभाह ॥ नि सखेतिरिति ॥ स्पष्ट
य ॥ ६१ ॥ ॥ निर्दोषासिद्धम तात्पदकारोनि०य०पू० व्यधिकशततम सण ॥ १०३ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ कुंभस्थरमरोराक्षासभोगेच्छाप्रकथयते ॥ स्वगापदशात्सुर्पा
नवपण्यनुरागम् ॥ १ ॥ इत्युक्तनन्वाभिधालनीत्यभ्यासविधिमाभि कथाभि परस्परसदृशावतिरोय ॥ १ ॥ सरसातिस्त्रिभानिसारसानिपथानिपक्षिमिधुनानिषय
सिधुनरनभानरापवि कल्पलुहिनोअधनरक्षकष प्रसिद्धेद्वेननेनेइवतिरायेय ॥ २ ॥ नेनअध्वभुक्तमसिद्धेनाधारेण ॥ धनेमहाराण्ये ॥ कालनवीधिपुअर्धातरधनप
ज्ञातमज्ञातमप्राप्तसक्तयक्तभ्यमाश्रितम् ॥ तत्त्वपरत्वसत्त्वंमेस्वस्यैवाकितकिंचन ॥ ६० ॥ नि संस्थतिर्विगतमोहभयोविरागानित्यो
दित नमनमभागयसवमोभ्य ॥ सवात्मक सकलसंकलनाविशुकआकाशकोशविशदस्मममास्थितोस्मि ॥ ६१ ॥ ॥ इत्यापवा०
वा०६०मा०नि०पू०च०कुंभपुनरागमननामव्यधिकशततम सर्ग ॥ १०३ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ इत्य
भ्यात्मविचित्राभि रथासिक्तोपरस्परम् ॥ आसातेवप्रवेत्तारौमुहूर्तजितयवन ॥ १ ॥ ततउत्पायकस्मिश्चिस्मानौसरससारसे ॥ मरोव
रेवनेष्वविद्वतोन्ननेवने ॥ २ ॥ तनाचारणताभिश्चकयाभिस्तौवनतत ॥ नीतवतौदिनान्यथैतासुकाननवीथिपु ॥ ३ ॥ ॥ अयकुम्भ
उवाचान्यदनयावोगिराविति ॥ तदोभितितृपेमव्वातावुभौप्रविचरेतु ॥ ४ ॥ वनाभ्यनेकरूपाणिजगलानितननिच ॥ सरासिगुल्मजा
टानिर्भगाणिगह्वानिच ॥ ५ ॥ नर्दादंशाक्षयाप्रामानगराणिवनानिच ॥ मजुषोपानगिरीन्कुजाक्षीर्यान्यायतनानिच ॥ ६ ॥ सममे
वममरुहोसमवेतोस्थितावुभौ ॥ समसत्त्वोसमोत्साहोभंसतोतस्यतु सदा ॥ ७ ॥ आनचतु पितृन्वेवान्नुभुजातेचरायव ॥ समेतमेव
मित्तचसममुद्रापभुवतु ॥ ८ ॥ तमालवनलवहपुमदारगहनेपुष ॥ दपतीक्षिणधवद्वयौसुददातौविरजतु ॥ ९ ॥ इदगेहमिदनेतिविकल्प
पलनामन ॥ नजहारतयारामवात्येवविद्युवाचलम् ॥ १० ॥ विचरेतुक्षौसुददौहृद्विद्वलिविसुरौ ॥ कचिच्चदनदिग्वागौकचिद्र
स्मानुरजितौ ॥ ११ ॥ कचिद्विष्यांपरधरोचिनायरधराकचिन् ॥ कचित्तल्लवसल्लवौकचित्कुसुममद्वितौ ॥ १२ ॥

निभर ॥ नर्दताटपमर्दनकपयासदस्यनिकरतापुष्पम् ॥ ११ ॥ ओमस्यभिषयी ॥ नृपस्येवकुम्भस्याप्यर्पितद्वारक पुतास्सदस्यभयकफवतिसमानकम्कनमाभिप्रस्यस्ये
निकायल्यपदिरेरा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ समवर्तसमुद्रीक्षीषितलक्ष्यापिषममेवस्थितोशब्दतोपरस्यारानुभवकथयती ॥ ७ ॥ हिकमलार्द्धेरातिलमरेरोचेतिपावत् ॥ ८ ॥ १ ॥
अनिकनस्थितिशणमाह ॥ २२मिति ॥ विष्णुस्वकृत्नामपामनजहार ॥ १० ॥ प्रियप्रियद्विकल्पोपितयोर्नाभुस्त्याह ॥ विचरतुतित्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥

सत्वेननिर्वासनचित्तेनोदात्तयाउत्कृष्टतया ॥ १३ ॥ अथकेवलमिजभावेनपरस्परपञ्चकप्रारब्धभोगोत्तरकालद्वयतिभावोपभोजकप्रारब्धोद्भवकाले ॥ १४ ॥ कामेन
 अन्नधर्मेणरागोणनवचिन्ता ॥ १५ ॥ यथापामभोगप्रतिअतिष्ठितंअनिष्टत्तगीनाम् ॥ एकस्याभोगनिवृत्तावेवाप्रहोनिर्वधस्तदालिस्कायादृति सामूह्यैव ॥ १६ ॥ अधर्मरोग
 अमादिहेतुभ्योभोगेभ्योलोकोत्पद्यमानिचित्तव्यमेवअच्युततत्त्वमक्तिरित्याराधयेनाह ॥ निजइति ॥ एवसर्वसामग्रीसत्वेपियास्वभर्त्तरनकामवतीसाअजीवन्मुक्ताचेद्भर्तृपञ्चो
 दिनैःकतिपयेरेवसमचित्ततयातया ॥ सत्त्वोदात्ततयाचैवराजकुंभवदावभौ ॥ १३ ॥ अथतंशुरगर्भाभंचूडालासाशिखिध्वजम् ॥ द
 द्वाशोभामुपगतंचित्तयामासमानिनी ॥ १४ ॥ अयंपतिरदीनात्मारम्याश्वनभूमयः ॥ इयंस्थितिरनायासायानकामेनवंचिता ॥ १५ ॥
 जीवन्मुक्तधियांभोगंयथाप्राप्तमतिष्ठताम् ॥ एकाग्रहात्मिकतुच्छामूढतैवोदताभवेत् ॥ १६ ॥ निजःपतिरुदारात्मानिराधिश्चनवंव
 वयः ॥ ग्रहाणिपुष्पजालानिसाहतायानकामिनी ॥ १७ ॥ वनपुष्पलतागोहेस्वायत्तेभर्तृरिप्रिया ॥ रमतेयाननिर्दुःखासाहतेवदुरंगना
 ॥ १८ ॥ रम्यंविवाहितंकांतंपतिमासाद्यनिर्जने ॥ स्त्रोसतीयानरमतेनाधिगस्तुदुरंगनाम् ॥ १९ ॥ समुज्झतायथाप्राप्तमपिवेद्यविदास
 दा ॥ अर्निधंसमुदाराथीकितज्ज्ञेनकृतंभवेत् ॥ २० ॥ तार्किकिचिद्रचयाम्याशुप्रपंचंप्रेक्षयावने ॥ येनायंभूपतिर्भर्त्तरमतेमयिमानदः ॥ २१ ॥
 इतिसंचित्यचूडालाकुंभवेपथरापतिम् ॥ ग्राहकाननगुल्मस्थाकोकिलंकोकिलायथा ॥ २२ ॥ ॥ कुंभउवाच ॥ ॥ चैत्रमासस्यशुक्लो
 यंप्रतिपदिवसोमहान् ॥ अद्यास्थानंमहारंभस्वर्गंभवतिवैहरेः ॥ २३ ॥ सन्निधानंमयातत्रकर्तव्यंपितुरग्रतः ॥ यथास्थिताहिनियतिर्न
 संत्याज्याकदाचन ॥ २४ ॥ प्रतिपालयितव्यंमेत्वयेहचवनावनौ ॥ क्रीडतानवपुष्यायांसमुद्देगमगच्छता ॥ २५ ॥ आगच्छामिदिनान्ते
 द्यनिर्विकल्पंनभस्तलात् ॥ सर्गादतिरामेवल्वत्संगोममतुष्टये ॥ २६ ॥ इत्युक्तामंजरीकुंभोददौमित्रायकौशुमीम् ॥ प्रीतयेस्वामिव
 प्रीतिकान्तानंदनदक्षजाम् ॥ २७ ॥

गविघातपापेनहता जीवन्मुक्ताचेष्टोक्तसप्रहृष्टभागप्रयुक्तनिदाहिनाहृतैत्यर्थः ॥ १७ ॥ उक्तमेवस्पष्टमाह ॥ वर्तेति ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनियस्यउदाराथीभोगंसमुज्झताकिंकिम
 धिकफलंकृतंभवेत् ॥ नकिंचिदित्यर्थः ॥ २० ॥ प्रेक्षयास्वप्नज्ञया ॥ मथिरमतेरतिशुखलभते ॥ २१ ॥ २२ ॥ आस्थानदेवार्पसभाभेलनम् ॥ हरेरिद्रस्य ॥ २३ ॥ पितुर्ना
 रदस्य ॥ २४ ॥ प्रतिपालयितव्यमेआगमनमासायंप्रतीक्षितव्यम् ॥ २५ ॥ निर्विकल्पआगमनपाक्षिकत्वरहितनियतमितियावत् ॥ २६ ॥ कातामनोहरा नंदनदक्ष.कस्यत
 रस्तज्जामंजरीम् ॥ २७ ॥

रात्मुत्पद्योदोनिजलमथलद्व ॥ १८ ॥ धनधानेनखिसारिप्रसरणीलपुष्पाजलिम् ॥ पदसत्कारपक्षेनपुसकर्णलगावर्णनाभेतिप्रगोबपदलभतरगनपुमकर्णलगपविशेषसबधे
चिननिबर्त्तन ॥ तथाचाद्यादमङ्गाभाभ्याकयधानेनभ्रमसादिभिरपिस्तुतिर्नृनमनिपम किपयेपथपथनलभादयादगीति ॥ हिमकालेभगोद्वैम ॥ १९ ॥ आदरनिट्टिप्रसर
याम्यदेशादधि ॥ अर्चमपम ॥ १० ॥ स्वधृष्टालाक्षम् ॥ आयदोपय ॥ ११ ॥ स्फुरलताकमगपृषमर्तित संजातमभरीकआकार संस्थानयस्यतयाविधकमदक्षोप
मय ॥ ११ ॥ ११ ॥ पयादक्षालकलपुष्परापतलितद्व ॥ १४ ॥ तपगतवसन्तिधौमूर्त्तयामपुनित्वकार ॥ श्यामायीवनमप्यस्याचूडाला ॥ १५ ॥ आदत सादर ॥ १६ ॥ वि

आगतम्यत्वयाशोभमेववदतिभूपती ॥ पुषुवेधवनाहोमशरम्भुखपयोदवत् ॥ १८ ॥ पुष्पाजलिजहौव्योमवजनकुसुमदामजम् ॥
विसारिवनवातनहिमैमद्ववांयुद ॥ १९ ॥ शिखिध्वजोव्रजंततददर्शाऽदशर्ननदा ॥ उन्निद्रोद्वययावर्हीधीमयीतिर्हिदुस्त्यजा ॥ २० ॥
शिखिध्वजदशाभतेव्योक्षिकुंभवपुजहो ॥ शातावर्त्तववारिश्रीमुंभ्यास्वरूपमाययी ॥ २१ ॥ प्रापमजरिताकारकल्यदक्षोपमपुरम् ॥
स्फुरत्पताकमालीयस्वर्गरम्यदिव पथा ॥ २२ ॥ अत पुरमदक्षैवविवेशललनकुलम् ॥ मधुमासमहालक्ष्मिलमच्छनमिवहुमम् ॥ २३ ॥
राजकायाणिसर्वाणिगतवसपापसत्वरम् ॥ शिखिध्वजस्यपुरत पपातफलपुष्पवम् ॥ २४ ॥ तत्रकोलपुतिमुखचकाराखिलभानसा ॥
इदुसनाहारमिवश्चामाखिलमिवांयुजम् ॥ २५ ॥ तंद्वजातादशाकारसमुत्तस्योशिखिध्वज ॥ बभूवखिलचैताश्चसमुवाचदमाहत
॥ २६ ॥ देवपुत्रनमत्कुविमनाइवलस्यसे ॥ कुमस्त्वत्यजसरममिदमासनमास्यताम् ॥ २७ ॥ सतोवितितवेयायेतेहिहर्षविपादजा
म् ॥ नाश्रयतेस्वितिसस्यापद्माइवलजलार्द्रताम् ॥ २८ ॥ श्रीवसिष्ठउवाच ॥ ॥ तेनस्मापतिनेत्युकेकुमआहासनेविशन् ॥ गिरा
विपणयाशीणवंशस्वनसमानया ॥ २९ ॥ यावद्देहमवस्थासुसमचित्ततयेवये ॥ कर्मद्विरेनीतिष्ठतिनेतत्त्वविद शठा ॥ ४० ॥

मना विनमनान्दलस्यस ॥ मल्लच्छानिर्होनेत्यर्थ ॥ सप्तलक्षणयामनकापम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ बाध्यरुद्धकठजालाच्छीर्णवशास्त्रनसमायया ॥ १९ ॥ विदितवेयापुरुषा
इयधिरजास्थिर्निनाम्ययीतिपुरुकनयकाश्चिदोषविषस्यल्लुभाउपाय ॥ यावद्देहमिति ॥ ज्ञानमयुक्तसमधिमानानांतीयकर्मद्विपयेदानीद्वारेषकानिनोत्क्षणाभितित
ल्लुयादमनदंविदोनेसमचित्तत्त्वविपारम्भकमपयत्कर्मद्विपयेदोद्वेगमायापराधेनेत्याशय ॥ २ ॥